

**III. ULUSLARARASI
KÜLTÜR VE MEDENİYET
KONGRESİ
20-22 Nisan 2018
MARDİN**

TAM METİN KİTABI

**Editör
Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Kaldygul ADILBEKOVA**

**ISBN
978-605-9885-69-0**

**2018
İksad yayınevi**

TAM METİN KİTABI

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ

20-22 Nisan 2018
Mardin

Editörler
Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Kaldygul ADILBEKOVA

Institution Of Economic Development And Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publisher: 2014/31220)

TURKEY

TR: +90 342 606 06 75 USA: +1 631 685 0 853

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.org www.iksadkongre.org

KONGRE KÜNYESİ

KONGRENİN ADI

3. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ

KATILIM TÜRÜ

Çağrılı ve Davetli

TARİHİ VE YERİ

20-22 Nisan 2018 – MARDİN

ORGANİZATÖR

İKSAD- İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği

KATILIMCI KURUM

ATLAS Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

KONGRE BAŞKANI

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Mustafa Latif EMEK

GENEL KOORDİNATÖR

Kaldygül ADİLBEKOVA

KONGRE DİLİ

Türkçe (tüm lehçeler), Arapça ve İngilizce

KONGRE BİLİM KURULU

Dr. Alma T. AKAJANOVA	Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi
Dr. Alia R. MASALİMOVA	Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. Alma T. AKAJANOVA	Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi
Dr. Amanbay MOLDİBAEV	Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi
Dr. Ahmet KULAŞ	Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. Akmaral S. SYRGAKBAYEVA	Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. Armağan KONAK	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Anatoliy LOGİNOV	Ukrayna Şevçenko Lugan Milli Üniversitesi
Dr. A.S. KİDİRŞAYEV	Makhambet U. Batı Kazakistan Devlet Üniversitesi
Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA	Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü
Dr. Bahit KULBAEVA	S.Baybeşev Aktobe Üniversitesi
Dr. Bakıt OSPANOVA	H.Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniv.
Dr. Bayram BOLAT	Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA	K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge Üniversitesi
Dr. B.K.ZAYADAN	Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. Botagul TURGUNBAEVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Caner KARAVİT	Mimar Sinan Üniversitesi
Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA	Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi
Dr. D.K.TÖLEGENOVA	Makhambet U. Batı Kazakistan Devlet Üniversitesi
Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA	Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi
Dr. Dursun KÖSE	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV	Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. Elvan YALÇINKAYA	Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Fethi DEMİR	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Gulmira ABDİRASULOVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Gulşat ŞUGAYEVA	Dosmukhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi
Dr. G.I. ERNAZAROVA	Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. İsaevna URKİMBAEVA	Abılay Han Uluslararası İlişkiler Üniversitesi
Dr. Kalemkas KALİBAEVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Karlıgash BAYTANASOVA	Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. K.A.TLEUBERGENOVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Kemal EROL	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Kenjehan MEDEUBAEVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Kenan İLARSLAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Kulaş MAMİROVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Mahabbat OSPANBAEVA	Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi
Dr. Maha Hamdan ALANAZİ	Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü
Dr. Malik YILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Dr. Mavlyanov ABDİGAPPAR	Kırgızistan Elaralık Üniversitesi
Dr. Maira ESİMBOLOVA	Kazakistan Narkhoz Üniversitesi
Dr. Maira MURZAHMEDOVA	Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. Mehmet Recep TAŞ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Metin KOPAR	Adıyaman Üniversitesi

Dr. Mustafa METE	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Mustafa TALAS	Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. M. Salih MERCAN	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Mustafa ÜNAL	Erciyes Üniversitesi
Dr. Han Nadejda	E.A. Buketov Karaganda Devlet Üniversitesi
Dr. Osman Kubilay GÜL	Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. P.S. PANKOV	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Rustem KOZBAGAROV	M. Tınışbayev Kazak Araç ve İletişim Akademisi
Dr. Sarash KONYRBAEVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Salima N. KAİRJANOVA	Dosmukhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi
Dr. Şara MAJITAYEVA	E.A. Buketov Karaganda Devlet Üniversitesi
Dr. Vera ABRAMENKOVA	Rusya Aile ve Eğitim Çalışmaları Enstitüsü
Dr. Yang ZİTONG	Wuhan Üniversitesi
Dr. Zeynullina AYMAN	S. Toraygırov Pavlodar Devlet Üniversitesi
Dr. Zharkyn BALTABAEVA	Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi
Dr. Zongxian FENG	Xi'an Jiatong Üniversitesi

Institution Of Economic Development And Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TR: +90 342 606 06 75

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.org

www.iksadkongre.org

MARDİN

Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi

FOTOĞRAF GALERİSİ

KONGRE ESNASINDA ÇEKİLEN TÜM RESİMLERE ERİŞEBİLMENİZ İÇİN, LÜTFEN **İKSAD KONGRE TOPLULUĞU** FACEBOOK GRUBUNA ÜYE OLUNUZ..

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ
KONGRE PROGRAMI

20.04.2018 (SALON-1)

Oturum Başkanı: Dr. Adnan OKTAY
10:00 - 12:00

Dr. Akif AKTO	ÇOKKÜLTÜRLÜK YAKLAŞIMI VE SORUNLARI
Doç. Dr. F. Demet AYYKAL Doç. Dr. D. Türkan KEJANLI Arş. Gör. Meltem ERBAŞ	MARDİN KENT DOKUSUNDA MİMARİ İKONLARIN KENT KİMLİĞİNİN DEVAMLILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
Dr. Adnan OKTAY	AMİD-İ SEVDÂ GAZETESİNDE ESKİ EDEBİYAT İZLERİ
Abu Bakkar SİDDİQUEE & Banayzhan BOTA KARAYEV Yılmaz KARADENİZ	BENGALDEKİ TÜRK MÜSLÜMAN HÜKÜMDARLIĞI VE CAMİ MİMARISİNDE ETKİSİ
Dr. Mehmet Aziz YAŞAR	ARTUKLU DÖNEMİ MARDİN BÖLGESİNDE FİKİH
Fatih BAR - Mustafa ŞEK -Emrah AYDEMİR	MODERN YÖNETİM TEKNİKLERİNİN KAMU YÖNETİMİNDE HALKLA İLİŞKİLERLE BİRLİKTE UYGULANMASI
Doç. Dr. F. Demet AYYKAL Mine BARAN Arş. Gör. Meltem ERBAŞ	MİMARİDE GEÇMİŞ BİRİKİMLERİN GELECEĞİN YARATILMASINDAKİ ROLÜ: ŞANLIURFA İLİ ÖRNEĞİ
Dr. Halit YEŞİLMEN	“DEĞER” BAĞLAMINDA MARDİN’DEKİ HALK İNANÇLARININ VE ZİYARET/MESİRE ALANLARININ ÖNEMİ
Dr. Mürşet ÇAKMAK	TÜRKİYE’DE ÇEVRE BAĞLAMINDA YAPILAN METAFOR ÇALIŞMALARININ İÇERİK ANALİZLERİ
Doç. Dr. Yunus CENGİZ Dr. Kamuran GÖKDAĞ	İLM-İ HOD YA DA KENDİLİK İLMİ OLARAK ETİK: İBN SİNÂ VE İBN MİSKEVEYH BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

20.04.2018 (SALON-2)

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Meltem GÜL
10:00-12:00

Arş. Gör. Abdullah CENGİZ	FRANSA-TÜRKÇE YAZMA ESERLER KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN RİSALEYE GÖRE OSMANLI FÜNUN-I HARBİYESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Edip GÜL	OSMANLI TOPRAK SİSTEMİNİN DEĞİŞMESİNDE GÖÇMENLERİN ETKİSİ
Doç. Dr. Meltem GÜL	KÜRESELLEŞMEYLE BİRLİKTE ÖTEKİLEŞMEYE BAŞLAYAN TÜRKÇE
Dr. Ozan Deniz YALÇINKAYA Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU	EDEBİ METİNLERİN TERCÜMESİNDE KÜLTÜREL FARKLILIKLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME
Arş. Gör. Fırat TAŞ Dr. M. Abdulbasit SEZER	DİVAN-I LÜGAT’IT TÜRK’TE YER ALAN GEÇİŞ DÖNEMLERİNE AİT KAVRAMLAR ÜZERİNE ETNOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME
Dr. M. Abdulbasit SEZER Arş. Gör. Fırat TAŞ	DRAMATİK AKSIYONU SAĞLAYAN DEĞERLER AÇISINDAN BASAT’IN TEPEGÖZ’Ü ÖLDÜRDÜĞÜ DESTAN DEĞERLENDİRME
Gülsüm ALTUN KURNAZ Ayşe Gülbike OKTAY	CAHİT ZARİFOĞLU’NA AİT ÇOCUK KİTAPLARININ OKUMA ÇEMBERİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Fasih DİNÇ	CEBEL BEREKETLİ KARABEYLİZÂDE ARİFİ PAŞA VE SEYAHATNAMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Fasih DİNÇ	BİR SOSYAL EŞKİYALIK ÖRNEĞİ: HEMAVENDLİ FAKİ KADİR

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ KONGRE PROGRAMI

20.04.2018 (SALON -1)

Oturum Başkanı: Doç. Dr. F. Demet AYKAL
13:00-15:00

Dr. Öğr. Üyesi Ömer DORU Arş. Gör. Mehmet Nazım UYGUR	ARAP BAHARI VE SONRASINDA YAŞANAN GELİŞMELERİN TÜRKİYE'NİN DİŞ TİCARETİNE YANSIMALARI
Doç. Dr. Yunus CENGİZ Dr. Kamuran GÖKDAĞ	SIYASETNAME GELENEĞİNDE ÖZNE-NESNE DİYALEKTİĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Ömer DORU	TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASI OLARAK BÜYÜME KUTUPLARI YAKLAŞIMI: CAZİBE MERKEZLERİ PROGRAMI
Arş. Gör. Ömer TAYLAN & Ferhat ARI	YENİ SAĞ YAKLAŞIMIN KRİZİ VE İKİ YÜZÜ: LİBERAL VE MUHAFAZAKAR İTTİFAK
Öğr. Gör. Ebru Yay ÖZER Prof. Dr. Hüseyin AKAY	KOSGEB DESTEKLERİNİN TÜRKİYE MUHASEBE STANDARDI 20 (TMS 20) BAKIŞ AÇISIYLA MUHASEBELEŞTİRİLMESİ VE KOSGEB DESTEKLERİ AÇISINDAN MARDİN İLİ DURUM ANALİZİ
Arş. Gör. Ömer TAYLAN Ferhat ARI	'YÖNETİŞİM KRİZİ'NE ÇÖZÜM ARAYIŞI VE YA KÜRESEL HEGEMONYANIN DEVLETLERİ DİZAYN ETME İKİLEMİNDE YÖNETİŞİM
Doç. Dr. D. Türkan KEJANLI Doç. Dr. F. Demet AYKAL Arş. Gör. Canan KOÇ	ESKİ MARDİN DOKUSUNDA KONUT -SOKAK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ
Öğr. Gör. Ebru Yay ÖZER Prof. Dr. Hüseyin Haşimi GÜNEŞ	KAR DAĞITIM TABLOSU VE KAR DAĞITIM POLİTİKASINA İLİŞKİN TEMEL AÇIKLAMALAR

20.04.2018 (SALON-2)

Oturum Başkanı: Dr. Mürşet ÇAKMAK
13:00-15:00

Öğr. Gör. Dr. Muhammet Cevat ACAR Dr. Nurettin BELTEKİN	PSIKOLOJİK DANIŞMA VE PSIKOTERAPİ KAVRAMLARININ KESİŞME VE AYRIŞMA NOKTALARINI ÖĞRENCİLERİN SINIF İÇİ SİYASAL DAVRANIŞLARINA İLİŞKİN ÖĞRETİM GÖRÜŞLERİ
Dr. Meltem SÜNKÜR ÇAKMAK Arş. Gör. Naif ERGÜN Arş. Gör. Faruk BOZDAĞ	KÜLTÜRE DUYARLI PSIKOLOJİK DANIŞMAN VE KÜLTÜRE UYUMLU PSIKOTERAPİ
Dr. Nurettin BELTEKİN Dr. Meltem SÜNKÜR ÇAKMAK	SINIFLA ETNİK MOBBİNGE MARUZ KALAN ÖĞRENCİLERE İLİŞKİN ÖĞRETİM GÖRÜŞLERİ
Dr. Harun TAKCI Dr. Ahmet Yasin TOMAKIN	ARISTOTELES'İN KATEGORİLER KİTAPINDA GEÇEN HOMONİM, SINONİM VE PARONİM KAVRAMLARININ SÜRYANİCE VE ARAPÇA TERCÜMELERDEKİ KARŞILIKLARI VE KAVRAMSAL AÇIDAN ANALİZİ
Dr. Mürşet ÇAKMAK Arş. Gör. Faruk BOZDAĞ Arş. Gör. Naif ERGÜN	PEDAGOJİK FORMASYON EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN ÇEVRE KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCELERİ MÜLTEÇİ ÇOCUKLARDA KÜLTÜRLENME STRESİ

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ KONGRE PROGRAMI

20.04.2018 [SALON-1]

Oturum Başkanı: Dr. Selahattin ÇELİK
15:00-17:00

Dr. Abdurrahman ENSARİ	BAKARA 196. AYETİN YORUMU BAĞLAMINDA BAZI SAHİBİLERİN TEMETTÜ' HACCINI YASAKLADIĞI İDDİASININ KRİTİĞİ
Dr. Maşallah TURAN	KUR'AN'DA "CÂHLİYYE" KAVRAMI
Dr. Selahattin ÇELİK	İSLAM BİRLİĞİ'NE AÇILAN KAPI
Dr. Abdurrahman ENSARİ	KUR'AN'IN ANLAŞILMASINDA SÜNNET'İN GEREKLİLİĞİNE ÇARPICI BİR ÖRNEK OLARAK NAMAZ AYETLERİ
Dr. Maşallah TURAN	HZ. ÂDEM'İN PEYGAMBERLİĞİ KONUSUNDAKİ TARTIŞMALARIN KRİTİĞİ
Dr. Adnan OKTAY	TEZKİRE-İ ŞUARÂ-YLÂMİD'DE TENKİDİN SÖZÜ
Dr. Mehmet Aziz YAŞAR	TÂCÜDDİN ES-SÜBKÎ'NİN CEM'U'L-CEVÂMİ' ADLI ESERİNİN FİKİH USÛLÜ TARİHİNDEKİ ÖNEMİ
Dr. Selahattin ÇELİK	KİLİS'TE ALTERNATİF TURİZM

20.04.2018 [SALON-2]

Oturum Başkanı: Doç. Dr. M. Salih MERCAN
15:00-17:00

Dr. Muhammet Fatih KILIÇ Öğr. Gör. Muhammed AYDIN	RİTİM-KOZMOLOJİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BAZI NOTLAR
Dr. Murat ÇAĞLAYAN	GRAVÜRLERDE AYASOFYA
Doç. Dr. M. Salih MERCAN	ANADOLUDA RUM İHTİLAL TEŞKİLATI (Pontus meselesi)
Dr. Muhammet Fatih KILIÇ Öğr. Gör. Muhammed AYDIN	MARDİNLİ BİR MUSİKİŞİNAS: CEMÂLEDDİN MARDİNİ VE URCÜZE'Sİ
Dr. Murat ÇAĞLAYAN	"IŞIKLA YAZILSIN SONSUZA ADIM" ROMANI BAĞLAMINDA MİMAR SİNAN'A VE ESERLERİNE KISA BİR BAKIŞ
Doç. Dr. M. Salih MERCAN	SON HİLAFETTE DİŞ ETKİ VE İÇ SİYASET
Doç. Dr. Hüseyin KOÇAK Fatma Zehra DURNA	DARBELER VE MEDYA İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA 15 TEMMUZ DARBE KALKIŞMASINDA SOSYAL MEDYANIN ROLÜ

20.04.2018 [SALON-2]

Oturum Başkanı: Dr. Murat AKKUŞ
17:00-19:00

Öğr. Gör. Esra GÜR & Öğr. Gör. İlkay YILDIZ	KAMU HARCAMALARININ FİNANSMANINDA DİŞ BORÇLARIN ETKİSİ
Prof. Dr. Tuncay TUNÇ & Özlem KALKAN Dr. Coşkun ERDAĞ Dr. Murat AKKUŞ	CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE İLKÖĞRETİM İL KADEME FEN BİLİMLERİ PROGRAMLARININ HEDEF VE AMAÇ YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI
Prof. Dr. Tuncay TUNÇ & Dr. Coşkun ERDAĞ	KIRAAAT İMAMLARI VE BELİRGİN KIRAAAT ÖZELLİKLERİ
Doç. Dr. Vecihi SÖNMEZ Dr. Murat AKKUŞ	STUDENT ASSESSMENTS FOR SCHOOL ACCOUNTABILITY AND IMPROVEMENT: COMPARING THE POLICIES OF SOUTHEAST NATIONS AND TURKEY
Öğr. Gör. İlkay YILDIZ & Öğr. Gör. Esra GÜR Doç. Dr. Vecihi SÖNMEZ	MOLLA HALİL ES-SİRDİ'NİN KELAMİ GÖRÜŞLERİ KUR'AN KIRAAATİNDE RA'LARIN OKUNUŞLARI MANŞET HABERLERDE HABER YAZIM HATALARI ÖRNEKLERİ (BİNGÖL GAZETESİ ÖRNEĞİ)

الدعوى بيري د راب راهيم ب ن الله ص بجة د بة

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ
KONGRE PROGRAMI

21.04.2018 (SALON -1)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. A. Baran DURAL
10:00-12:00

Prof. Dr. A. Baran DURAL	MEVSİMLİK GÖÇER- YARI GÖÇER AİLELERDE ÇOCUĞUN DEĞERİ VE EĞİTİME ERİŞİM HAKKI
Dr. Cevdet EPCAÇAN Ebumüslüm AKSOY	İLKOKULLARDA DEĞERLER EĞİTİMİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLERE İLİŞKİN SINIF ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Arş. Gör. Dr. Canan YILDIRAN	FARABİ VE MUTLULUĞU KAZANMA
Doç. Dr. Nihat ŞİMŞEK	TÜRKİYE'DE YAYGIN EĞİTİM ÇALIŞMALARINA TOPLU BİR BAKIŞ (DÜNÜ-BUGÜNÜ)
İlhan ÇİÇEK & M. Emin ŞANLI	GLOBAL GELİŞİM GERİLİĞİ: OLGU SUNUMU
Prof. Dr. Tuncay TUNÇ	TURKISH PHYSICS CURRICULA ON LIGHT AND SOUND TOPICS: A COMPARATIVE ANALYSIS
Asst. Prof. Dr. Coşkun ERDAĞ	STUDENT ASSESSMENT AND EXAMINATION POLICIES FOR QUALITY EDUCATION: THE SOUTHEAST NATIONS AND TURKEY
Asst. Prof. Dr. Coşkun ERDAĞ	ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNE GÖRE ÖĞRETMENLERİN TOPLUMDAKİ SAYGINLIĞININ İNCELENMESİ
Prof. Dr. Tuncay TUNÇ	KÜÇÜK ADIMLAR ERKEN EĞİTİM PROGRAMI KATILIMCI BEKLENTİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Dr. Cevdet EPCAÇAN & Zahir ERZEN	
M. Emin ŞANLI & İlhan ÇİÇEK	

21.04.2018 (SALON -2)

Oturum Başkanı: Dr. Mehtap KODAMAN
10:00-12:00

Dr. Mehtap KODAMAN	ŞAHMERAN RESİMLERİNDEKİ SEMBOLLERİN GÖSTERGEBİLİMSEL VE ANLAMBİLİMSEL ÇÖZÜMLENMESİ
Öğr. Gör. Oylum TUNÇELİ	KÜLTÜR MİRASLARININ ÇAĞDAŞ BİR SANAT FORMU OLARAK FOTOĞRAFİK SUNUMU; AHMET ERTUĞ ÖRNEĞİ
Öğr. Gör. Nazan ÖZCAN	MODA TASARIMI EĞİTİMİNDE FARKLI MATERYALLERİN KULLANIMI: ÖĞRENCİ ÇALIŞMASI ÖRNEĞİ "ÖRİGA-MODA"
Dr. Murat ÖZ	TEKSTİL SEKTÖRÜ TÜKETİCİSİNİN YENİDEN TANIMLANMASINDA MODA KAVRAMININ KULLANILMASI: TESETTÜR MODAS
Arş. Gör. Mustafa Enes TEPE	TİME LAPSE FOTOĞRAFTA HDR KULLANIMI
Hüsna ALTIN & Arş. Gör. Ali Fuat ALTIN	GIYİLEBİLİR SANATTA SAÇAKLAMA TEKNİĞİ
Öğr. Gör. Sema ÖZHAN	FİZİKTEKİ GELİŞMELER İŞİĞİNDE KUANTAL EKSENDE ZAMAN VE RESİMDE ZAMAN KAVRAMINA BİR BAKIŞ
Dr. Mehtap KODAMAN	GIYİ TASARIMI DERSLERİ KAPSAMINDA KÜLTÜREL DEĞERLERİN ANLAMLANDIRILMASI VE MODA
Öğr. Gör. Nazan ÖZCAN	TASARIMINA YANSIMALARI
Öğr. Gör. Sema ÖZHAN	

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ KONGRE PROGRAMI

21.04.2018 (SALON -3)

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Rohat CEBE
10:00-12:00

Dr. Yılmaz EVAT Öğr. Gör. Kudret Safa GÜMÜŞ Dr. İsmail GÜNEŞ Dr. Yılmaz EVAT Öğr. Gör. Kudret Safa GÜMÜŞ Doç. Dr. Rohat CEBE Dr. Hasan EKİCİ Dr. Yasin ÜNAL & Ahmet KOCA & Dr. Halil SÜEL Dr. Yasin ÜNAL & Esra BAYRAM Öğr. Gör. Canpolat KAYA Arş. Gör. Feyzi AYDIN Arş. Gör. Feyzi AYDIN	KAF DAĞININ ÖNÜNDE KONUŞMA KÜLTÜRÜ AKSARAYLI İSANIN DÂŞİTAN-I İSMAIL ADLI ESERİ AKIL KARAYA VURDU'DA KONUŞMAYA DAİR FİKİRLER SÜRYANİ DİNİ MÜZİĞİ ÜZERİNE KISA BİR DEĞERLENDİRME REVÂNİ DİVANI'NDA OSMANLI MEDENİYETİ TIPLERİNDEN ZAHİD ANADOLU KÜLTÜRÜNDE ALAGEYİK (DAMA DAMA)'İN YERİ VE ÖNEMİ ANADOLU TARİH VE KÜLTÜRÜNE İZ BIRAKMIŞ NESLİ TÜKENEN MEMELİ YABAN HAYVANI TÜRLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA TÜRK İSLAM SANATLARI PRENSİBİNDE TENEVVÜ GERİDE KALAN MEDENİYET MİRASLARI AKŞİTLER KÜTÜPHANESİ YAZMA ESERLERİ
---	---

21.04.2018 (SALON -1)

Oturum Başkanı: Dr. Abdullah YINANÇ
13:00-15:00

Doç. Dr. Nihat ŞİMŞEK & Mehmet Emin KALGI Dr. Sevgi İŞİK EROL Öğr. Gör. Bahriye ESELER Dr. Sevgi İŞİK EROL Dr. Abdullah YINANÇ Dr. Abdullah YINANÇ Necle Kübra GÜNDÜZ & Doç. Dr. Bülent BAYRAKTAR Özge ÖZEN Necle Kübra GÜNDÜZ & Doç. Dr. Bülent BAYRAKTAR Özge ÖZEN Dr. Gülşen KOCAMAN	SURİYELİ MÜLTEÇİLERİN TÜRK İNSANINA YÖNELİK ALGILARI VE YAŞAM MEMNUNİYETİ SOSYAL GÜVENLİĞİN İKTİSADİ ETKİLERİ TÜRKİYE'DE DEĞİŞEN AİLE YAPILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA "ANNELER VE KIZLARI" SOSYAL GÜVENLİK BİLEŞENLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ SURİYELİ GÖÇMENLERİN ÜLKEMİZ KENTSEL TEKNİK ALYAPISINA GETİRDİĞİ YÜKLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ DOĞAL VE TEKNOLOJİK KAREKTERE SAHİP OLAGAN ÜSTÜ OLAYLARIN KENTLERİMİZE ETKİSİNİN ÖNCEDEN TAHMİNİ BALIKESİR'İN ALDIĞI İÇ VE DIŞ GÖÇLER BALIKESİR'İN NÜFUS YAPISI VE NİTELİĞİ AĞRI İLİ YÖRESEL YEMEKLERİNİN GASTRONOMİ TURİZMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
---	--

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ
KONGRE PROGRAMI

21.04.2018 (SALON-2)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK
13:00-15:00

Öğr. Gör. Gökalp ÇINARER & Öğr. Gör. Nefise YÜKSEL Öğr. Gör. Ülkem YAZ	YOZGAT OZANLAR KONAĞI'NIN 3 BOYUTLU KAT PLANI ÇİZİMİ
Prof. Dr. Elif Özlem AYDIN & İrem TEMEL Merve KORKMAZ SEKİTMEZ Doç. Dr. Ayten ERDEM	ÇERKES KONUT KÜLTÜRÜ İSTANBUL MİMAR SINAN DÖNEMİ MEDRESELERİ'NİN İŞLEV SORUNLARI
Erdem ÖZTÜRK & Prof. Dr. Zeynep Gül ÜNAL Arş. Gör. Fırdevs KULAK TORUN Arş. Gör. Alper TORUN	URFA'DA BİR AMERİKAN MİSYONER YAPISI URFA ERMENİ YETİMHANESİ ARTVİN İLİNDE YER ALAN GÜRCÜ KİLİSELERİNİN PLAN TIPOLOJİLERİ ANALİZİ
Arş. Gör. Fırdevs KULAK TORUN Arş. Gör. Alper TORUN	KÜLTÜR-MEKÂN ETKİLEŞİMİ ÜZERİNE İNCELEME: TAŞ CAMİ/HAHO KİLİSESİ

21.04.2018 (SALON-3)

Oturum Başkanı: Dr. Yusuf BABÜR
13:00-15:00

Öğr. Gör. Mehmet Emin YAŞAR Arş. Gör. Fadime KORKUT Öğr. Gör. Murat SIVRI	TÜRKİYE'DE DENETİM VE BAĞIMSIZ DÜZENLEYİCİ KURULUŞLAR UZAKLAŞTIRILAN YAKINLAŞTIRAN BİR RİTÜEL: İNZİVA
Öğr. Gör. Mehmet Akif AYVAZ Dr. Alper UZUN Buse YILDIZ	OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE MARDİN'İN İLÇE STATÜSÜNDEKİ YER ADLARINA KÖKEN BİLİMİ AÇISINDAN BİR BAKIŞ KUTSAL MEKÂN VE COĞRAFYA: NAZİMİYE ÖRNEĞİ
Öğr. Gör. Mehmet Emin YAŞAR Arş. Gör. Fadime KORKUT Dr. Yusuf BABÜR	TÜRKİYE VE ALMANYA'NIN SOSYAL HİZMET POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI; "Korunmaya Muhtaç Çocuklar Üzerinde Bir İnceleme" NUSAYBİNLİ SÜRYANİ MOR EFREM HAKKINDAKİ MENKİBELERİN EVRENSELİĞİ VE ŞİİRLERİNDEKİ EVRENSEL MESAJLAR

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ KONGRE PROGRAMI

21.04.2018 (SALON-1)

Oturum Başkanı: Dr. Kemal DİL
15:00-17:00

M. Emin ŞANLI & Dr. Funda KAVAK Dr. Kemal DİL Doç. Dr. Ensar ÇETİN Abdurrahman GÜL Doç. Dr. Serdarhan Musa TAŞKAYA Abdurrahman GÜL Doç. Dr. Serdarhan Musa TAŞKAYA Nüsret KUDAY & Prof. Dr. Bürhan AKPUNAR Öğr. Gör. Ender ÖZEREN M. Emin ŞANLI & Dr. Funda KAVAK	HEMŞİRELİK ÖĞRENCİLERİNDE KÜLTÜREL DUYARLILIĞIN EMPATİK EĞİLİM DÜZEYİNE ETKİSİ FEN LİSESİ İLE MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN YURTTAŞLIK BİLİNCİ İLE ELEŞTİREL DÜŞÜNME DÜZEYLERİNİN SOSYOLOJİK OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ ÖĞRETİM İLKE VE YÖNTEMLERİ KİTAPLARINDA YER ALAN ÖĞRETİM İLKELERİ OKUMA TÜR VE YÖNTEMLERİ OKUL YÖNETİMİNDE STRES OLGUSUNUN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE ANALİZİ TÜRKİYE'NİN DOĞUSUNDA LOĞUSA BAKIMINDAKİ KÜLTÜREL UYGULAMALAR
--	--

21.04.2018 (SALON-2)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. H. Derya CAN
15:00-17:00

Dr. Mehmet Şükrü ÖZKAN Dr. Mehmet Şükrü ÖZKAN Prof. Dr. H. Derya CAN Dr. Esra KAÇMAZ LEVENT Aşh Bilge ASLAN & Doğaç TİĞİN Dr. Esra KAÇMAZ LEVENT Arş. Gör. Mustafa Enes TEPE	JEAN PAUL SARTRE'İN VARLIK ANLAYIŞININ TEOLOJİK YANSIMALARI VAROLUŞ-ÖZ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TANRININ VARLIĞI PROBLEMİ "SARTRE ÖRNEĞİ" HINDULAR'IN İLK KUTSAL KİTABI: RGVEDA ASSUR DÖNEMİNDE NEHRİ TAŞIMACILIĞI VE NEHRİ TAŞITLARI HERAKLİTOS VE BUDA ÜZERİNDEN DÖNEMİN YUNAN VE HİT FELSEFESİ YENİ ASSUR DÖNEMİ KARARGAHLARINDA GÜNLÜK YAŞAM İSRAF PENCERESİNDEN SU TÜKETİMİ VE MUHAFAZAKARLIK
--	---

21.04.2018 (SALON-3)

Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TATAR
15:00-17:00

Fatma ÇAKIR Burcu CEYLAN Doç. Dr. Bülent BAYRAKTAR Prof. Dr. Alev Fatoş PARSA Dr. Zuhal AKMEŞE Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TATAR Burcu CEYLAN & Doç. Dr. Bülent BAYRAKTAR	FRANSIZ FEMİNİST SIMONE DE BEAUVOIR GÖZÜYLE KADIN HAKLARI VE GÜNÜMÜZDE FRANSA'DA YAŞANANLAR BALIKESİR'DE KADIN GİRİŞİMCİLERİN İŞ HAYATINDAKİ ÖNEMİ KADIN'IN TELEVİZYON HABERLERİNDE YER ALMA BİÇİMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME KADINLARA YÖNELİK ŞİDDETİN KÜLTÜREL TEMELLERİ BALIKESİR'İN TARİHİ ESERLERİ
--	--

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ
KONGRE PROGRAMI

21.04.2018 (SALON-1)

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Uğur ADIGÜZEL
17:00-19:00

Doç. Dr. Uğur ADIGÜZEL & Doç. Dr. Selim KAYHAN Doç. Dr. Tayfur BAYAT	KRİPTO PARALAR: YENİ BİR EKONOMİK BALON MU?
Doç. Dr. Selim KAYHAN & Doç. Dr. Uğur ADIGÜZEL Doç. Dr. Tayfur BAYAT	CDS PRİMLERİNİN BORÇLANMA MALİYETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKE ÖRNEKLERİ
Öğr. Gör. Hatice PARMAKSIZ Öğr. Gör. Rojda NUR & Arş. Gör. Erkan NUR Arş. Gör. Erkan NUR & Öğr. Gör. Rojda NUR Öğr. Gör. Hatice PARMAKSIZ	İŞLETMELERDE KURUMSAL İMAJ OLUŞUMUNDA İÇ DENETİMİN ROLÜ
Doç. Dr. Uğur ADIGÜZEL & Doç. Dr. Selim KAYHAN Doç. Dr. Tayfur BAYAT	KURUMSAL YÖNETİM ALGISININ OLUŞMASINDA ETKİN BİR MODEL: SÜREKLİ DENETİM
Doç. Dr. Uğur ADIGÜZEL & Doç. Dr. Selim KAYHAN Doç. Dr. Tayfur BAYAT	EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDE KAMUNUN ETKİSİ: BÜTÇE AÇIKLARI GERÇEKTEN ETKİLİ Mİ? SÜREKLİ DURGUNLUK

21.04.2018 (SALON-2)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Rahmi YAMAK
17:00-19:00

Prof. Dr. Nebiye YAMAK & Prof. Dr. Rahmi YAMAK Arş. Gör. Nilgün SALAR	GETİRİ FARKI İLE BEKLENEN ENFLASYON ARASINDAKİ DİNAMİK İLİŞKİLER
Arş. Gör. Dr. Emine KAYA & Arş. Gör. Şule ÇİFTÇİ Prof. Dr. Rahmi YAMAK & Prof. Dr. Nebiye YAMAK Nilgün SALAR	KARLARIN SÜREKLİLİĞİNİN TESPİTİ: BİST 50 İÇİN AMPİRİK BİR ÇALIŞMA TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK VE EKONOMİK BÜYÜME ORANLARI ARASINDAKİ DİNAMİKLER: OKUN YASASI KAPSAMINDA BİR DEĞERLENDİRME
Dr. Sedat KARATAŞ & Öğr. Gör. Fuat ÇAMLİBEL Prof. Dr. İlyas AKHİSAR	PERFORMANCE RANKING OF TURKISH COMMERCIAL BANKS USING TOPSIS METHOD BASED ON AHP WEIGHTS
Arş. Gör. Reşat SAKUR & Dr. İbrahim HÜSEYİN Arş. Gör. Mehmet Nazım UYGUR	FİRMA PERFORMANSI İHRACAT İLİŞKİSİ: BİST'TE İŞLEM GÖREN METAL EŞYA, MAKİNE VE GEREÇ YAPIMI SEKTÖRÜ FİRMALARI ÜZERİNE BİR EKONOMETRİK ANALİZ
Arş. Gör. Dr. Emine KAYA Arş. Gör. Eşref AKMEŞE Dr. İbrahim HÜSEYİN & Arş. Gör. Mehmet Nazım UYGUR Arş. Gör. Reşat SAKUR	PARA POLİTİKASI DEĞİŞİMLERİ VE SERMAYE PİYASALARI Mizahla Örtülen Ötekilik: Muhsin Bey
Öğr. Gör. Fuat ÇAMLİBEL & Dr. Yusuf AKGÜL Prof. Dr. Ahmet SENGÖNÜL	EĞİTİM SEVİYESİ VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ: TRC3 BÖLGESİ VE ŞIRNAK İLİ ÖRNEĞİ
Dr. Sedat KARATAŞ & Prof. Dr. İlyas AKHİSAR Öğr. Gör. Fuat ÇAMLİBEL	FACTORS AFFECTING EMPLOYMENT IN NON-LIFE INSURANCE COMPANIES: PANEL DATA ANALYSIS THE RANKING OF TURKISH COMMERCIAL BANKS: AHP APPLICATION

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ
KONGRE PROGRAMI

27 NİSAN CUMHURİYETİ

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ KONGRE PROGRAMI

22.04.2018 (SALON-1)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ayşe ÜSTÜN
09:30-12:00

Arş. Gör. Erkan İŞIKTAŞ Prof. Dr. Ayşe ÜSTÜN	OSMANLI-İRAN DEVLETİ ARASINDA İMZALANAN POSTA SÖZLEŞMESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME HATİME SAYFASI TEZHIPLERİNE ÖRNEKLER
Arş. Gör. Ömer KUCAK	TANZİMAT DÖNEMİNDE SİİRD SANCAĞININ GELİR-GİDER YÖNETİMİ
Arş. Gör. Eyüp CÜCÜK & Arş. Gör. Erkan İŞIKTAŞ	BURSA MEKTEB-İ SULTANİSİNDE BİR ÖĞRENCİ AYAKLANMASI (1914)
Arş. Gör. Barış ÇAKAN	EMEVLER DÖNEMİNDE HRİSTİYAN TABİPLER: İBN ASÂL ÖRNEĞİ
Arş. Gör. Ömer KUCAK	XIX. YÜZYILDA SİİRD SANCAĞININ NÜFUS DURUMU
Öğr. Gör. Şerife BİLGİ Muhammet ÖKSÜZ Ömer KUCAK	İSLAM SANATINDA MAHFİLİN ÖNEMİ: EDİRNE SELİMİYE CAMİ HÜNKÂR MAHFİLİ ÖLÜM MEKÂNINDAN HAYATA BAKIŞ: SİİRT KENT MEZARLIKLARI ÜZERİNDEN SINIF, İKTİDAR, TOPLUMSAL CİNSİYET, KÜLTÜR VE TARİH OKUMASI
Öğr. Gör. Zikrullah AYKAÇ	XIX YÜZYILDA OSMANLI TOPLUMUNDA BİRLİKTE YAŞAMA KÜLTÜRÜ: DİYARBAKIR ÖRNEĞİ
Öğr. Gör. Zikrullah AYKAÇ	SULTAN ABDÜLAZİZ DÖNEMİ ÇALIŞMALARINA DAİR BIBLIYOGRAFYA DENEMESİ (1861-1876)

22.04.2018 (SALON-2)

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Selman YAŞAR
09:30-12:00

Dr. Volkan TATAR Aygül SÖFİXANOVA	FROM CONFLICT TO COOPERATION BALKANS AND ITS EFFECTIVENESS ON TURKISH FOREIGN POLICY AZƏRBAYCANIN QARABAĞ BÖLGƏSİNİN ƏMƏK MAHNILARININ SEMANTİKASI
Doç. Dr. Selman YAŞAR	BASINDAKİ BİLGİLER İŞİĞİNDA İLK KADIN MİLLETVEKİLLERİMİZDEN FATMA MEMİK VE MECLİS'TEKİ ÇALIŞMALARI
Doç. Dr. Selman YAŞAR	ATATÜRK'ÜN ÜNİVERSİTE REFORMU SÜRECİNDE ANKARA ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ, ANKARA NUMUNE HASTANESİ VE REFIK SAYDAM HIFZISIHHA ENSTİTÜSÜ'NDEKİ ALMAN VE AVUSTURYALI BİLİMDAMLARI
Dr. Önder ÇAKIRTAS Dr. Hakan ARSLAN	A READING OF 'SOCIAL CONSTRUCTION' IN RACHEL DE-LAHAY'S THE WESTBRIDGE TÜRKİYE'DE KÖY SOSYOLOJİSİ ALAN ARAŞTIRMALARI: 1960'lar
Dr. Hakan ARSLAN & Prof. Dr. Sedat YAZICI Doç. Dr. Ensar ÇETİN & Dr. Kemal DİL Arş. Gör. Ramazan KOCAKAYA Rıdvan TEMİZ & Koray KORKMAZ	KIRSAL ALANIN AKTİF YURTTAŞI: KÖYLERDE BİR ARAŞTIRMA
Arş. Gör. Ramazan KOCAKAYA Rıdvan TEMİZ & Koray KORKMAZ	İSLAMOFOBİ ve MÜSLÜMANLAR
Arş. Gör. Ramazan KOCAKAYA & Rıdvan TEMİZ	UYGARLIK ve YOZLAŞMA

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ KONGRE PROGRAMI

22.04.2018 (SALON -3)

Oturum Başkanı: Dr. Hacer KARABAĞ

10:00-12:00

Öğr. Gör. Şerife BİLGİ Arş. Gör. Kadir TÜRKMEN Dr. Saim GÜNDOĞAN	ŞEHİT HASAN RIZA'NIN YAŞAMI VE TÜRK RESİM SANATINA KAZANIMLARI MERİNİLER-BENİ AHMER ASKERİ İŞBİRLİĞİ ANLAMINDA MEŞİHATU'L-GUZÂT KURUMU İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE ESKATOLOJİYE YÖNELİK HETEREOKSAL BİR YORUM: KAZANILAN ÖLÜMSÜZLÜK
Öğr. Gör. Şerife BİLGİ Dr. Mine ERSEVİNÇ & Okt. Meral GÜLLÜLÜ Okt. Gülnaz ÇETİNOĞLU Dr. Hacer KARABAĞ & Dr. Mine ERSEVİNÇ	İSLAM SANATINDA MAHFİLİN ÖNEMİ: EDİRNE-SELİMİYE CAMİ HÜNKÂR MAHFİLİ TÜRKÇE HEKİMLİK TERİMLERİ ÜZERİNE BİR DENEME" İSİMLİ ESER'DE TIP DİLİNİN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ, CUMHURİYET TÜRKİYESİ VE ULUSAL KÜLTÜRE ETKİLERİ AMERİKAN TARIM POLİTİKALARININ TÜRK TARIMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (1945-1980)

22.04.2018 (SALON- 1)

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ahmet ÖZ

13:00-15:00

Dr. Mehmet Mansur GÖKCAN Doç. Dr. Ahmet ÖZ Öğr. Gör. Dr. Ahmet ÇETİNKAYA Dr. Mehmet Mansur GÖKCAN Doç. Dr. Ahmet ÖZ Arş. Gör. Sevda ÇETİN & Öğr. Güler KOCA Dr. Muhammed Muhi GÜNDÜZ Prof. Dr. Kerem KARABULUT Öğr. Gör. Yelda KÖKSAL	KUŞEYRİ BAĞLAMINDA TAKVA VE VERA ANLAYIŞI EMRE İTAAT AÇISINDAN KUR'AN'DA TALÛT VE CALÛT KISSASI EBU'L-HUSEYN EL-KUDÜRİ'NİN et-TECRİD ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE HANEFİ MEZHEBİNDE DELİL OLARAK SAHABE KAVLI TASAVVUFTA HALVET VE UZLET DÜNYEVİLEŞMENİN DOĞURDUĞU SIKINTILAR NECİP EL-KİYLÂNİ VE AHLÂM İMRA'AH ADLI KISA ÖYKÜSÜNDE AİLE TEMASI OKUL ÖNCESİ EĞİTİM KURUMLARINDA DİN VE AHLAK EĞİTİMİ İNANÇ TURİZMİ VE BÖLGESEL KALKINMAYA ETKİSİ AĞRI İLİ ÖRNEĞİ
---	---

22.04.2018 (SALON-2)

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Gülsüm ÇALIŞIR

13:00-15:00

Doç. Dr. Gülsüm ÇALIŞIR & Dr. Arş. Gör. Gonca UNCU Dr. Rabia Şenay ŞİŞMAN Doç. Dr. Gülsüm ÇALIŞIR & Dr. Arş. Gör. Gonca UNCU Öğr. Gör. Gülcen TEKİN & Doç. Dr. Ali TEKİN Öğr. Gör. Gülcen TEKİN & Doç. Dr. Ali TEKİN Faruk KAYMAN & Arş. Gör. Nurullah ESENDEMİR Faruk KAYMAN & M. Salih AVCI	SÖZLÜ KÜLTÜRÜN SÖZLÜ İLETİŞİMLE HARMONİSİ: ŞAHMERAN ŞİİR SANATINDA YİNELEMELER İLE MEKÂN TASARRUFU (MARDİNLİ MURATHAN MUNGAN ÖRNEĞİ) MARDİN'DE 'SÖZDEN ÖTE' BİR SANAT ETKİNLİĞİ: 'ULUSLARARASI MARDİN BİENALİ' PAUSANİAS'IN "YUNANİSTAN'IN TASVİRİ" ADLI ESERİNE GÖRE ANTİK YUNAN DÖNEMİ PANHELENİK OYUNLARINDA FAJR-PLAY SUİSTİMALLERİ PAUSANİAS'IN "YUNANİSTAN'IN TASVİRİ" ADLI ESERİNE GÖRE ANTİK YUNAN DÖNEMİ HERA OYUNLARI BİNGÖL'DE ANLATILAN MASALLARIN ÇOCUK EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ BAKİ İLE GELİBOLULU MUSTAFA ALİ'NİN "ETKİLENME ENDİŞESİ" BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ
---	---

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ
KONGRE PROGRAMI

22.04.2018 (SALON-3)

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Rezan KARAKAŞ
13:00-15:00

Dr. Ahmet GÜL	AMENİ'DEN EMİN'E BİR KURTARICI HİKAYESİ: MEHDİ
Arş. Gör. Ömer Aytaç AYKAC Doç. Dr. Bülent Cercis TANRITANIR Veysi TURAN	PAUL AUSTER'İN AY SARAYI VE J. D. SALİNGER'İN ÇAVDAR TARLASINDA ÇOCUKLAR'ININ OLUŞUM ROMANI OLARAK İNCELENMESİ KLASİK TÜRK EDEBİYATI METİNLERİNDE BAĞLAMLI DİZİN VE İŞLEVSEL SÖZLÜK ÇALIŞMALARI (EMİRİ ÖRNEĞİ)
Doç. Dr. Hüseyin YAŞAR & Kibra ÖZKAN SOLMAZ Doç. Dr. Hüseyin YAŞAR & Fatma YILMAZ Metin AYDIN	SEZAI KARAKOÇ'UN ŞİİRLERİNDE LEYLA MEFHUMU KİTAB-ÜL HİYEL ROMANINDA POSTMODERN UNSURLAR KLASİK EDEBİYAT METİNLERİNDE AYET İKTİBASLARI ORHAN KEMEL'İN BABA EVİ ROMANINDA HALKBİLİM UNSURLARI
Doç. Dr. Rezan KARAKAŞ Hasan TARHAN & Miray ÇETİN Doç. Dr. Rezan KARAKAŞ Hasan TARHAN & Miray ÇETİN	HUZURSUZLUK ESERİNDEKİ FOLKOR UNSURLARI
Doç. Dr. Mustafa KAHYAĞOĞLU & Dr. Mehtap SARAÇOĞLU	SORGULAYICI ÖĞRENME BECERİLERİ ALGILARININ YORDAMASINDA FEN ÖĞRENEMEYE YÖNELİK MERAK, MOTİVASYON VE TUTUMLARIN ROLÜ
Dr. Mehtap SARAÇOĞLU & Doç. Dr. Mustafa KAHYAĞOĞLU	AKADEMİSYENLERİN AKADEMİK TEŞVİKLERE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

22.04.2018 (SALON-1)

Oturum Başkanı: Dr. Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU
15:00-17:00

Arş. Gör. Sacide ŞAHİN	OKUL ÇAĞINDAKİ ÇOCUKLARIN ÇİZGİ FİLM İZLEME PRATİKLERİNE YÖNELİK EBEVEYNLERİN TUTUM VE FARKINDALIKLARI
Gülsüm ALTUN KURNAZ & Ayşe Gülbike OKTAY Arş. Gör. Şahin YILDIZ Dr. Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU	CAHİT ZARİFOĞLU'NA AİT ÇOCUK KİTAPLARININ OKUMA ÇEMBERİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ HAZINE-İ ESMA-I TÜRKİYE ADLI SÖZLÜĞÜN TANITIMI VE SÖZLÜK DEĞERİ BİR MEŞRUTİYET MUHALİFİ SÜLEYMAN KADIZADE RİFAT VE "PADİŞAH ALDATTI MI ALDANDI MI" ADLI ESERİ
Dr. Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU & İlayda ERDEM Öğr. Gör. Murat YALMAN & Dr. Bülent BAŞARAN Arş. Gör. Yusuf İslam BOLAT Arş. Gör. Şahin YILDIZ Dr. Bülent BAŞARAN Öğr. Gör. Murat YALMAN	ERMENİ SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞINDA RUSYA'NIN HİMAYECİ PROJELERİNE KARŞI AMİRALARIN TUTUMU ÖĞRETMEN ADAYLARININ İNTERNET TEHLİKELERİ İLE İNTERNET BAĞIMLILIĞINA İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ SAHA TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN ORTAK SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE EĞİTİM FAKÜLTELİ ÖĞRENCİLERİNİN HAZIRLADIKLARI DİJİTAL MATERYALLERDE OLMASI GEREKEN NİTELİKLERE GÖRE TUTUMLARI

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ
KONGRE PROGRAMI

22.04.2018 (SALON-2)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Zeki BOYRAZ
15:00-17:00

Öğr. Gör. Dr. Ali Fikret AYDIN	BÖLGESEL KALKINMADA ŞEHİR MARKALAŞMASI: AFYONKARAHİSAR ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME
Prof. Dr. Zeki BOYRAZ & Öğr. Gör. Şerafettin DABAN	MİDYAT (MARDİN) İLÇESİNDE ETNİK GÖÇLER VE COĞRAFI YANSIMALARI
Öğr. Gör. Şerafettin DABAN & Prof. Dr. Zeki BOYRAZ	MİDYAT (MARDİN) İLÇESİNİN DOĞAL ORTAM ÖZELLİKLERİ
Dr. Bilge DOĞANLI & Dr. Esra AKSOY & Dr. İlkey AYDAŞ	GELENEKSEL TÜRK KAPILARININ MARKALAŞTIRILARAK KÜLTÜR TURİZMINE KAZANDIRILMASI
Dr. Yıldıırım İsmail TOSUN	ŞIRNAK-KÖMÜR OCAĞI HEYELAN RİSKLİ ŞEVLERİN SİSMİK JEOFİZİKSEL DEĞERLENDİRİLMESİ VE GÜÇLENDİRİLMESİ
Dr. Yıldıırım İsmail TOSUN	ŞIRNAK-BATMAN MARDİN YÖRESİ JEOLOJİK BİRİMLERE BAĞLI TARIMSAL ARAZI TOPRAĞININ İYİLEŞTİRİLMESİ- SİSMİK JEOFİZİKSEL DEĞERLENDİRME VE RESTORASYONU
Dr. Bilge DOĞANLI & Dr. Esra AKSOY & Dr. İlkey AYDAŞ	AFRODİT SEMBOLLÜ AFRODİSİAS'IN MARKA DEĞERİ

22.04.2018 (SALON -3)

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Mustafa KAHYA OĞLU
15:00-17:00

Yakub İŞİKER & Doç. Dr. İrfan EMRE	İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN BİLİMSEL SÜREÇ BECERİLERİNE SAHİP OLMA DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ
Dr. Veysel ÇELİK & Doç. Dr. Mustafa KAHYA OĞLU Dr. Aynur AKER	BİLGİSAYAR VE ÖĞRETİM TEKNOLOJİLERİ EĞİTİMİ BÖLÜMÜ ÖĞRETMEN ADAYLARININ PROJE GELİŞTİRME VE YÖNETİMİ YÖNELİK GÖRÜŞLERİ
Ferhat ALATAŞ & Doç. Dr. İlhan TURAN Prof. Dr. Sabahat Bayrak Kök	ORTAOKUL 7. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN YEREL TARİHE BAKIŞ AÇISI (MARDİN ÖRNEĞİ)
Yrd. Doç. Dr. Yeliz Mohan Bursalı & Çağla BAYRAK Yakub İŞİKER & Doç. Dr. İrfan EMRE	TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNDE DÖNÜŞÜM VE YENİ EĞİTİM PARADİGMASINA GEÇİŞ
Dr. Veysel ÇELİK & Doç. Dr. Mustafa KAHYA OĞLU Dr. Aynur AKER	MADDEYİ TANIYALIM ÜNİTESİNDE ARGÜMANTASYON TABANLI ÖĞRETİMİN ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK BAŞARILARINA OLAN ETKİLERİ
Öğr. Gör. Nurullah AYKAÇ	ÖĞRETMEN ADAYLARININ AKADEMİK ERTELEME DAVRANIŞININ YORDANIMASINDA BİLİŞÖTESİ FARKINDALIK VE AKADEMİK ÖZ-YETERLİLİĞİN ROLÜ
Dr. Mehmet RAMAZANOĞLU & Dr. Aynur AKER	YÜKSEKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN YAZILI ANLATIMLARINDA NOKTALAMA İŞARETLERİNİ KULLANMAMA NEDENLERİ (DICLE ÜNİVERSİTESİ)
Öğr. Gör. Nurullah AYKAÇ	ARTIRILMIŞ GERÇEKLIK TEKNOLOJİSİNİN EĞİTİM AMAÇLI KULLANIMINA İLİŞKİN ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖRÜŞLERİ
	ORTAOKUL TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA MİZAHİ UNSURLAR

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ KONGRE PROGRAMI

22.04.2018 (SALON-1)

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Hasan AYAYDIN
17:00-19:00

Dr. Canan Emek İNAN Arş. Gör. Fatma Betül ŞENGÖNÜL	TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİMLERİN HİZMET SUNUMUNDAKİ DEĞİŞİM: KONUT POLİTİKALARI ÜZERİNDEN BİR İNCELEME
Doç. Dr. Hasan AYAYDIN & Doç. Dr. Alper Veli ÇAM Öğr. Gör. Abdulkadir BARUT & Öğr. Gör. Fahrettin PALA	FİNANSAL GELİŞME VE ENERJİ TÜKETİMİ ARASINDA SAKLI EŞ BÜTÜNLEŞME İLİŞKİSİ VAR MIDIR?
Dr. Münevver ÜNSAL MERCAN	1930 SANAYİ KONGRESİ RAPORLARINA GÖRE İPEKLI MENSUCAT SANAYİİ
Dr. Esra KADANALI & Özgür DANIŞ	MARDİN İLİNDE ZEYTİN ÜRETİM DURUMU
Doç. Dr. Hasan AYAYDIN & Öğr. Gör. Abdulkadir BARUT Fahrettin PALA	GELİŞMİŞ ÜLKE SERMAYE PİYASALARI VE BİST100 ARASINDAKİ UZUN DÖNEM İLİŞKİ: FOURIER YAKLAŞIMI
Arş. Gör. Halat AKIN & Melek KAYA	424 VE 426 NUMARALI SİİRT ŞERİYYE SİCİLİ İLE 415 NUMARALI BİTLİS ŞERİYYE SİCİLİNDE KELDANILERE AIT MAHKEME KAYITLARI
Dr. Münevver ÜNSAL MERCAN	1930 YILI SANAYİ KONGRESİNİN TESPİTLERİNE GÖRE ÜLKEMİZDE HALICILIK

22.04.2018 (SALON -2)

Oturum Başkanı: Dr. Mehmet Nuri KARDAŞ
17:00-19:00

Okt. MERAL GÜLLÜLÜ & Okt. GÜLNAZ ÇETİNOĞLU	Bİ SEVİYESİ İÇİN HAZIRLANMIŞ İSTANBUL YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİM SETİ VE YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜNÜN YEDİ İKLİM SETİNİN DİL BİLGİSİ KONULARI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI
Öğr. Gör. M. Tahir UÇAR & Dr. Nurettin ÜSTKOYUNCU	TÜRKİYE'DE MARDİN İLİNDE GÜNEŞ ENERJİSİ POTANSİYELİ
Öğr. Gör. M. Tahir UÇAR & Dr. Nurettin ÜSTKOYUNCU	RÜZGAR ENERJİSİ VE TÜRKİYE'DE MARDİN İLİNDE UYGULANABİLİRLİĞİ
Dr. Raşit KOÇ & Dr. Mehmet Nuri KARDAŞ	TAŞ DEVRİ, SCOPY DOO, PEMBE PANTER, POKEMOON, NINJA KAPLUMBAĞALARI ÇİZGİ FİLMLERİNDE AÇIK-ÖRTÜK VERİLEN İLETLERİN DEĞER ÖĞRETİMİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ
Arş. Gör. Mustafa KAYA & Nurullah ESENDEMİR	ÇOCUKLARA DEĞER ÖĞRETİMİNDE RAFADAN TAYFA ÇİZGİ FİLMİNİN YERİ VE ÖNEMİ
Nurullah ESENDEMİR & Arş. Gör. Mustafa KAYA	"ŞİRİNLER" ÇİZGİ FİLMİNİN ÇOCUKLARA DEĞER EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ
Dr. Mehmet Nuri KARDAŞ & Dr. Raşit KOÇ	THE SIMPSONS, BEN 10, LOONEY TUNES, ROAD RUNNER, SÜNGER BOB, TOM VE JERY ÇİZGİ FİLMLERİNDE AÇIK-ÖRTÜK VERİLEN İLETLERİN DEĞER ÖĞRETİMİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ
Arş. Gör. Abdullah CENGİZ	HALEP RÜŞDİYE MEKTEBİ

İÇİNDEKİLER

KONGRE KÜNYESİ	i
BİLİM KURULU	ii
FOTOĞRAF GALERİSİ	iii
KONGRE PROGRAMI	iv
İÇİNDEKİLER	v

TAM METİNLER

Ramazan KOCAKAYA & Rıdvan TEMİZ & Koray KORKMAZ İSLAMOFOBİ VE MÜSLÜMANLAR	1
Aygül SƏFİXANOVA AZƏRBAYCANIN QARABAĞ BÖLGƏSİNİN ƏMƏK MAHNILARININ SEMANTİKASI	9
Murat ÇAĞLAYAN “IŞIKLA YAZILSIN SONSUZA ADIM” ROMANI BAĞLAMINDA MİMAR SİNAN’A VE ESERLERİNE KISA BİR BAKIŞ	15
Murat ÇAĞLAYAN HAGIA SOPHIA IN ENGRAVINGS	31
Özge ÖZEN & Bülent BAYRAKTAR & Necla Kübra GÜNDÜZ BALIKESİR’İN NÜFUS YAPISI VE NİTELİĞİ	42
Maşallah TURAN KUR’AN’DA “CÂHİLİYYE” KAVRAMI	54
Necla Kübra GÜNDÜZ & Bülent BAYRAKTAR & Bülent BAYRAKTAR BALIKESİR’İN ALDIĞI İÇ VE DIŞ GÖÇLER	64
Nusret KUDAY & Bürhan AKPUNAR & Ender ÖZEREN OKUL YÖNETİMİNDE STRES OLGUSUNUN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE ANALIZI	74
Sevda ÇETİN & Güler KOCA NECİB EL-KİYLÂNİ VE AHLÂM İMRA’AH ADLI KISA ÖYKÜSÜNDE AİLE TEMASI	86
Mehmet Şükrü ÖZKAN JEAN PAUL SARTRE’İN VARLIK ANLAYIŞININ TEOLOJİK YANSIMALARI	94
Mehmet Şükrü ÖZKAN VAROLUŞ-ÖZ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TANRI’NIN VARLIĞI PROBLEMİ “SARTRE ÖRNEĞİ”	110
A. Baran DURAL MEVSİMLİK GÖÇER- YARI GÖÇER AİLELERDE ÇOCUĞUN DEĞERİ VE EĞİTİME ERİŞİM HAKKI	121
Elif Özlem AYDIN & İrem BEZEK ÇERKES KONUT KÜLTÜRÜ: MAKSUDİYE KÖYÜ’NÜN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ İÇİN ÖNERİLER	133
M. Salih MERCAN ANADOLUDA RUM İHTİLAL TEŞKİLATI (Pontus meselesi)	147
M. Salih MERCAN SON HİLAFETTE DIŞ ETKİ VE İÇ SİYASET	211
Mehmet Mansur GÖKCAN	245

KUŞEYRİ BAĞLAMINDA TAKVA VE VERÂ ANLAYIŞI	
Mehmet Mansur GÖKCAN	251
TASAVVUFTA HALVET VE UZLET	
Mehmet Aziz YAŞAR	257
ARTUKLU DÖNEMİ MARDİN BÖLGESİNDE FIKIH	
Münevver ÜNSAL MERCAN	282
1930 SANAYİ KONGRESİ RAPORLARINA GÖRE İPEKLİ MENSUCAT SANAYİİ	
Münevver ÜNSAL MERCAN	292
1930 YILI SANAYİ KONGRESİNİN TESPİTLERİNE GÖRE ÜLKEMİZDE HALICILIK	
Ömer KUÇAK	307
TANZİMAT DÖNEMİNDE SİRD SANCAĞININ GELİR-GİDER YÖNETİMİ	
Ömer KUÇAK	335
XIX. YÜZYILDA SİRD SANCAĞININ NÜFUS DURUMU	
Yıldırım. İ. TOSUN	350
ŞIRNAK - KÖMÜR OCAĞI VE YERLEŞİM ALANLARINDAKİ HEYELAN RİSKLİ ŞEVLERİN SİSMİK JEOFİZİKSEL VE JEOTEKNİK DEĞERLENDİRMESİ VE GÜÇLENDİRİLMESİ	
Abdurrahman ENSARİ	360
KUR'AN'IN ANLAŞILMASINDA SÜNNET'İN GEREKLİLİĞİNE ÇARPICI BİR ÖRNEK OLARAK NAMAZ AYETLERİ	
Ramazan KOCAKAYA & Rıdvan TEMİZ	380
UYGARLIK VE YOZLAŞMA	
Hüseyin KOÇAK & Fatma Zehra DURNA	384
DARBELER VE MEDYA İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA 15 TEMMUZ DARBE KALKIŞMASINDA SOSYAL MEDYANIN ROLÜ	
Selahattin ÇELİK	392
İSLAM BİRLİĞİ'NE AÇILAN KAPI: D-8	
Aslı Bilge ASLAN & Doğan TİGİN	414
HERAKLEİTOS VE BUDA ÜZERİNDEN DÖNEMİN YUNAN VE HİNT FELSEFESİ	
Merve KORKMAZ SEKİTMEZ & Ayten ERDEM	418
İSTANBUL MİMAR SİNAN DÖNEMİ MEDRESELERİ'NİN İŞLEV SORUNLARI	
Yıldırım İ. TOSUN	428
ŞIRNAK YÖRESİ JEOLJİK BİRİMLERE BAĞLI ARAZİ ZEMİNİN İYİLEŞTİRİLMESİ- SİSMİK JEOFİZİKSEL VE JEOTEKNİK DEĞERLENDİRMESİ VE RESTORASYONU	

**İSLAMOFOBİ VE MÜSLÜMANLAR
ISLAMOPHOBIA AND MUSLIMS****Ramazan KOCAKAYA***Araştırma Görevlisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, rmznkcky@kmu.edu.tr***Rıdvan TEMİZ***Sosyal Çalışmacı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, temizridvan@gmail.com***Koray KORKMAZ***Sosyal Çalışmacı, Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi, koraykorkmaz@gmail.com***GİRİŞ**

İslamofobi sözlük anlamı “İslam'a ya da İslam'ın uygulayan insanlara karşı irrasyonel korku, hoşlanmama ya da ayrımcılık” olarak tanımlanmaktadır (<https://www.merriam-webster.com/dictionary/Islamophobia>, 03.02.2018). Abbas'a göre İslamofobi, İslam ya da Müslümanlardan korku ya da Müslümanlar karşısında dehşete düşme olarak tanımlanır (2004: 26-38). Bleich'e göre İslamofobi; 1990'ların sonu ve 2000 li yılların başında politik aktivistler, sivil toplum örgütleri ve uluslararası organizasyonlar tarafından Batı liberal demokrasilerinde İslam ve Müslümanlara yönelik zararlı retorik ve eylemlere dikkat çekmek için geliştirilmiştir (2011: 1581-1600).

Zuquete'e göre yeni milenyumun başlangıcından itibaren sosyal bilimciler Avrupa da aşırı sağın önemli bir özelliği olarak Müslüman karşıtı bir düşünce şekli tanımladılar. İslamofobi İslam söylevlerinde her yerde pratik olarak kullanılan bir sözcük haline geldi. Batıdaki Müslüman azınlıkların durumu, İslamofobinin kötülükleri ile mücadele etme ihtiyacı açısından düşünölmeye ve çerçevenemeye başlandı (2008: 321-344).

Müslümanlara karşı ayrımcılık, ırkçı ve yabancı düşmanlığı kadar, İslamofobik tutumlara atfedilebilir. Çünkü bu unsurlar birçok durumda ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiş durumdadır ve ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve İslamofobi karşılıklı olarak birbirlerini pekiştirici olgular haline gelir. Müslümanlara karşı düşmanlık, göçmenlere ve azınlıklara yönelik daha genel bir düşmanlık iklimi bağlamında görölebilir (EUMC Report, 2006: 19)

İslama ya da Müslümanlara yönelik önyargı ve korkuyu içinde barındıran İslamofobi mefhumu, bilhassa Batıda 11 Eylül sonrası meşrulaştırılmış bir retorikle sıkça dillendirilmiştir. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından yükselişe geçen İslamofobinin kökleri, çok daha eski tarihlere dayanmaktadır. Günümüzdeki İslamofobinin kökenleri, Ortaçağda ve Aydınlanma döneminde karşılaşılan İslam temelli korku ve fantezilerden oluşmaktadır. Yeni kitle iletişim araçlarının da tesiriyle modern çağda, İslamofobi konusu çok farklı boyutlar almıştır. (Kalin, 2016: 444)

Semati'ye göre günümüz majör jeopolitik endişesi güvenlik ve terörizm olmasına rağmen diğer gelişmeler batıdaki modern “İslam profilinin” yükselişine katkıda bulundu. 1967 Arab-İsrail Savaşı, 1970 Arab petrol ambargosu, ardından gelen petrol krizi bunlar arasındaydı. Sonraki majör gelişme Humeyni liderliğinde gerçekleştirilen İran devriminin Amerikan destekli monarşiyi sona erdirmesiydi. 1979'da Amerikan elçilik çalışanlarının

Tahran'daki radikal öğrenciler tarafından esir alınması ve bu esaretin 444 gün sürmesi Amerikalılar için duygu yüklü bir konuydu. Saddam Hüseyin'i Kuveyt'ten çıkarmak için Amerika'nın Körfez Savaşı'na dâhil olması Orta Doğu'yu bir kez daha ön plana çıkardı. 1993'te Dünya Ticaret Merkezi'nin ilk kez bombalanması olayı bu bağlamda bir diğer gelişmeydi. 1993'teki bombalamaya verilen tepkinin çarpıcı yanı Amerika'daki Müslümanların terör sempatzanı ağı içerisinde bir potansiyel olarak görülmesiydi. 1995'te ise Oklohoma'daki bombalama olayı sonrasında medyada olayın faileri yakalanana ve Müslüman olmadıkları anlaşılana kadar Amerika'daki "Müslüman profili" şüpheliler arasında geniş yer aldı. Son olarak 11 Eylül 2001 de gerçekleşen olay İslam'ı Müslümanları ve Orta Doğu'yu daha önce olmadığı kadar ön plana çıkardı. Müslümanların ötekileştirilmesi de bu bağlamda daha önce olmadığı kadar yoğunluk kazanmaya başladı (2010: 256-275).

Lyons ise 11 Eylül 2001 terörist saldırılarını ve bunların sonuçlarını, Batı'nın İslam dünyasıyla anlamlı ve üretken bir yakınlık kurma girişiminin tam ve kalıcı bir şekilde başarısız oluşunu hatırlatan son olaylar olarak yorumlamıştır. Yüzyıllardır Batı'nın İslam ve Müslümanları anlamaya yönelik girişimleri, dar bir anlatı çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Günümüzde de politik alandan, terörizmle mücadele düşünce merkezlerine, akademik camiadan internet bloglarına kadar yayılan bu anlatılar ortaçağ Roma Katolik mahkemeleri veya Haçlı savaşçılarınınkinden pek farklı değildir (2012: 1)

İSLAMOFOBİK ÖRNEKLER VE İSLAMOFOBİNİN GÜNCEL DURUMU

Almanya'daki bir Yüksekokulda 10 Kasım 2017 tarihinde gerçekleşen olay şu şekilde gelişmiştir: Öğrenciler profesör Dr. Müller'in dersinde sırayla sunum yapmaktaydılar, öğrencilerin yaptığı sunumları değerlendiren profesör, değerlendirme sırası başörtülü öğrenciye geldiğinde, öğrenciye kıyafetinin 21. yüzyıla uygun olup olmadığını düşünmesini söylemiştir. Sosyal medya vasıtasıyla açıklama yapan Yüksekokul, olayın üzücü olduğunu belirtmiş, profesörün söylemlerini paylaşmadıklarını vurgulamıştır. Profesörün, öğrencisinden özür dilediği, kullandığı ayrımcı söylemlerden ötürü pişmanlık duyduğu ve öğrencinin dinî inancı veya başka nedenlerden dolayı ayrımcılık yapmak istemediği de açıklamada yer almıştır (<http://www.perspektif.eu>, 03.02.2018). **Anadolu Ajansın haberine göre, İsveç'te göçmen karşıtı politikaları savunmasıyla bilinen İsveçli Demokratlar Partisi (SD) Milletvekili Martin Strid, Müslümanlar için "Yüzde 100 insan değil" diyerek hakaret etti. Martin Strid, "Müslümanlar yüzde 100 insan değil." diyerek, İslam'ı öğrendikçe dehşete kapıldığını söyledi** (<http://aa.com.tr>, 03.02.2018).

ABD Başkanı Donald Trump, resmi twitter hesabı üzerinden aşırı sağcı İngiliz partisi 'Britain First'ın lideri Jayda Fransen'in paylaştığı Müslüman karşıtı videoları paylaştı. Videoların birinde bir Müslüman gencin koltuk değnekleri bulunan **Hollandalı** bir genci dövdüğü, bir diğer videoda da yine bir Müslümanın Hristiyanların kutsal saydığı bir heykeli kırdığı iddia ediliyordu. İngiltere Başbakanı Theresa May'in sözcüsü 'ABD Başkanı Trump'ın bu paylaşımlarda bulunmasının yanlış olduğunu' söylemişti. Trump ise May'e cevaben Twitter'dan yolladığı mesajda, "Theresa May, benimle değil, İngiltere'deki yıkıcı

'Radikal İslamcı Terörle' uğraş. Biz burada gayet iyiyiz" ifadelerini kullandı. Hollanda polisi, Başkan Trump'ın paylaştığı videoların ilkinde, koltuk değnekli genci döven kişinin iddia edildiği gibi Müslüman ve göçmen kökenli olmadığını, tam tersine Hollandalı olduğunu duyurdu (<http://www.gazetevatan.com>, 03.02.2018).

Londra merkezli sivil toplum kuruluşu İslami İnsan Hakları Komisyonu, İslam karşıtlığıyla mücadele kapsamında düzenlediği hicivsel etkinlikle bu yılki ödülleri açıkladı. Uluslararası İslam karşıtları kategorisinde Arakanlı Müslümanlara yönelik katliama karşı sessiz kalan Myanmar Dışişleri Bakanı ve Devlet Başkanlığından Sorumlu Devlet Bakanı Aung San Suu Çi birincilik elde etti. Suu Çi, bu kategoride ABD Başkanı Donald Trump'ı, Fransa'nın aşırı sağcı Ulusal Cephe Partisi'nin lideri Marie Le Pen'i, Hollanda'da aşırı sağcı Özgürlükler Partisinin (PVV) lideri Geert Wilders'i geride bıraktı (<https://www.sabah.com.tr>, 03.02.2018).

Bir araştırma Almanya'da Türk ismiyle ve başörtülü vesikalık resimle yapılan iş başvurularının kabul edilme şansının son derece az olduğunu ortaya çıkardı. Çalışmanın Geleceği adlı enstitünün yaptığı araştırmaya göre, başörtülü kadın adayların yetenek ve uygunluk açısından aranılan aynı niteliklere sahip olan başörtüsüz kadınlara kıyasla iş görüşmesine davet edilme ihtimali yüzde 25'i geçmiyor. Linz Üniversitesi öğretim görevlisi ekonomist Doris Weichselbaumer araştırma amacıyla Alman şirketlerine 1.500 dolayında hayali iş başvurusu göndermiş. Aranılan niteliklere sahip iki başvuru sahibinden birinin adı 'Sandra Bauer', diğersinin ise 'Meryem Öztürk' imiş. Üçüncü başvuru sahibinin formunda başörtülü bir de vesikalık resmi bulunuyormuş. İş başvurularına gelen yanıtları değerlendiren enstitü 'yabancı isimli ve başörtülü iş arayanlara bilerek ya da bilmeyerek ayrımcılık yapıldığı' sonucuna varmış. 'Sandra Bauer' adıyla yapılan başvuruların yüzde 18,8'ine iş görüşmesi daveti gelirken, 'Meryem Öztürk'ün aldığı olumlu yanıtlar yüzde 13,3'te kalmış. Başörtülü resimle iş başvurusu yapan hayali kadını müracaat ettiği her 25 şirketten sadece biri iş görüşmesine çağırılmış (<http://www.dw.com/tr>, 03.02.2018).

Alman hükümetine yöneltilen bir soru önergesi sonrası alınan verilere göre, Almanya'da 2017'in ilk çeyreğinde Müslümanlara karşı 208 saldırı kaydedilmiştir. Politikacılar, saldırıların 'buz dağının görünen kısmı' olduğunu belirtmiştir (<https://tr.sputniknews.com>, 03.02.2018). Kanada'da 2015 yılında polis, nefret kaynaklı 1.362 suç olayı yaşandığını ve 2014 yılına göre % 5 oranında bir artış söz konusu olduğunu bildirdi. 2014'e kıyasla bu artış, büyük ölçüde bir dine veya ırk/etnik kökene karşı nefretten kaynaklanan nefret suçlarına bağlanabilir. 2014 yılında din kaynaklı nefret suçlarının sayısı 429 iken 2015 yılında bu rakam 469 olmuştur. 2014 yılında ırk ve etnisite kaynaklı nefret suçlarının sayısı 611 iken bu sayı 2015'te 641'e çıkmıştır. Müslümanlara yönelik nefret suçu 2014 yılında 99 iken 2015 yılında 159'a yükselmiştir (Leber, 2017).

Tell MAMA'nın (Measuring Anti-Muslim Attacks/Müslüman Karşıtı Saldırıları Ölçme) İslamofobiye yönelik yıllık bir araştırması, İngiltere'deki Müslümanlara yönelik sözlü taciz davranışlarında % 4 artış olduğunu gösterdi. Tell MAMA'ya göre, hicab veya niqab (peçe) geleneksel İslam kıyafetlerini giymiş kadınlar, tacizle yüz yüze gelmesi en muhtemel

gruplardır. Çalışma, taciz olaylarından muzdarip Müslümanların % 56'sının kadın olduğunu ortaya koydu ve yıllık raporda kadınların erkeklerden daha fazla hedef alındığı bildirildi. İslamofobinin kadın kurbanlarına göre, birçok saldırganın dili, kadın düşmanı aşırı tonlara sahip, yani cinsiyetleri ve dinleri için saldırıya maruz kalmışlardı. İngiltere'de bildirilen sokak tabanlı olayların sayısı 2015'te 437 iken 2016'da 642'ye yükseldi (<http://metro.co.uk>, 03.02.2018).

Amerikan Federal Soruşturma Bürosu (FBI) verilerine göre 2016 yılında, nefret suçlarının sayısı 7.615 olarak bildirdi. Kurbanların 106'sı çoklu önyargıya maruz kalmışlardır. Nefret suçlarının (tekli önyargı) nedenleri sırasıyla şu şekildedir: Irk, etnik köken ya da nesep karşıtı önyargı %58,9 (toplam 4.426 vaka), Din karşıtı önyargı %21,1 (toplam 1.584 vaka), Cinsel yönelim karşıtı önyargı %16,7 (toplam 1.255 vaka), Cinsel kimlik karşıtı önyargı %1,7 (toplam 131 vaka), Engelliliğe karşı önyargı %1,0 (toplam 77 vaka), Cinsiyet karşıtı önyargı %0,5 (toplam 36 vaka). Rapora göre din karşıtı nefret suçlarının mağduru durumunda olan en büyük iki grup Yahudiler ve Müslümanlardır. Yahudi karşıtı toplam nefret suçu olayı 862 olarak (%54,4) kayıtlara geçmiştir. İslam karşıtı toplam nefret suçu olayı 388 olarak (%24,5) belirlenmiştir (<https://ucr.fbi.gov>, 03.02.2018).

Council on American-Islamic Relations (CAIR) verilerine göre Amerika'da 2017 yılının üçüncü çeyreğinde 753 potansiyel önyargı olayı gerçekleşti. Bu olayların 354'ünde (%47), tanımlanabilir bir Müslüman karşıtı önyargı unsuru mevcuttur. Olayların en çok gerçekleştiği 5 yer sırasıyla şu şekildedir: Hava limanı, otobüs terminali, tren garı (54 olay), Ev/mesken (40 olay), Ticari binalar (38 olay), Kamu binası; anayol, ara yol, cadde (20 olay), Cami, İslami merkezler; internet, telefon (19 olay). Olayların tetiklenmesinde ilk 5 neden sırasıyla şu şekildedir: Etnik köken/ulusal köken (98 olay), Türban/hicab (54 olay), Müslüman olarak algılanmak (44 olay), İbadet yeri (19 olay), Diğer Müslüman faaliyetleri (18 olay). Mağdurların cinsiyetlerine göre bir kıyaslama yapıldığında erkeklerin (%59) kadınlardan (%41) daha fazla hedef alındığı görülmektedir. Mağdurların yaş aralıkları dikkate alındığında, yüzde 35'i 30-49 yaş aralığındadır, bunu yüzde 33 ile 18-29 aralığındakiler takip etmekte, 50-64 yaş aralığındaki bireyler kurbanların yüzde 20'sini oluşturmakta, 14-17 ve 6-13 yaşları arasındaki çocuklar ise sırasıyla mağdurların yüzde 7 ve 4'ünü oluşturmaktadırlar.

2017 yılında Fransa'da Müslüman karşıtı eylemlerde yüzde 34,6 oranında düşüş yaşandığı açıklandı. Fransa İslam Konseyi'ne (CFCM) bağlı, İslamofobi'ye Karşı Ulusal Gözlemevi (ONCI) tarafından, 1 Şubat Perşembe günü yapılan açıklamada, 2017 yılında bir önceki yıla göre Müslüman karşıtı eylemlerde yüzde 34,6 oranında düşüş yaşandığı belirtildi. 2016 yılında Müslümanlara yönelik 186 saldırı kayıtlara geçerken, 2017 yılında bu rakamın 121'e düştüğü görüldü. Bu saldırıların 68'i ibadethanelere yönelik olurken bir önceki yılda 78 cami ve mescit İslamofobik saldırılardan nasibini almıştı. Buna ek olarak, 2016 yılında Müslüman mezarlarına yönelik kayıtlara geçmiş 7 saldırı bulunmaktaydı. 2017 yılında bu alanda yapılan saldırıların da azaldığı ve 4 Müslüman mezarının tahrip edildiği görüldü. Gözlemevi başkanı Abdallah Zekri konuyla ilgili yaptığı açıklamada, politikacıların ve bazı kesimlerin, İslam'ı ve Müslümanları damgalamaktan çekinmeyen konuşmalarının, Müslüman

karşıtı eylemlerin faillerini cesaretlendirdiğinin altını çizdi ve bu otoriteleri tavırlarını değiştirmeye davet etti. Öte yandan, Müslümanlara yönelik saldırılarla ilgili savcılığa yapılan bazı şikâyetlerin bir yıldır sonuçlanmadığını belirten Zekri, bu konuda adaletin daha hızlı işlenmesini umut ettiklerini açıkladı (<http://gocvakfi.org>, 03.02.2018).

İslamofobi hayatın her alanında özellikle de Dijital Oyunlarda kendine çok rahat yer bulabilmektedir. Dijital oyun dünyasının, internetten sonra en hızlı büyüyen sektör olması, kullanıcı yaş ortalamasının çocuklar ve gençlerden oluşması, İslamofobikler için yeni ve etkili bir mecra olmuştur. Üretilen dijital oyunlar; İslâm ve Müslüman düşmanlığı ile donatılmakta, İslâmofobinin yayılması konusunda birer vasıta olarak kullanılmaktadır. İslamofobik unsurlarında olduğu birçok oyun bulunmaktadır. Örneğin 2008 yılında ABD’de üretilen Muslim Massacre (Müslüman Katliamı) isimli oyunda, oyunculardan Müslüman karakterleri öldürerek ilerlenmesi ve oyun sonunda da Hz. Muhammed’ in öldürülmesi istenmektedir (<http://oyunlardaislamofobi.com>, 03.02.2018).

TARTIŞMA, ÖNERİLER VE SONUÇ

Sonuç olarak; İslamofobi ile ilgili tarihsel süreç incelendiğinde, sorunun yalnızca 11 Eylül sonrasına dayanmadığı, İslamofobinin bir kelime olarak yakın bir geçmişe sahip olduğu ancak köklerinin çok eskilere dayandığı söylenebilir. Son yıllardaki gazete haberleri ve yapılan araştırmalar incelendiğinde İslamofobinin olduğu gerçeğinin yadsınması mümkün değildir. Söz konusu rakamların sadece kayıtlara geçen rakamlar olduğunun da altını çizmekte yarar vardır.

Muhtemelen İslamofobi ile ilgili rakamlar hiçbir zaman sıfırı göstermeyecektir. Küreselde ve yerelde yaşanan gelişmelere bağlı olarak inip çıkacaktır. İslamofobinin yaşanan gelişmelere göre değiştiğine örnek olarak; 7 Temmuz 2005’deki Londra bombalı saldırısının ardından Müslümanlara yönelik nefret suçu saldırılarının Londra’da yaklaşık yüzde 600 oranında artması gösterilebilir. Bu saldırılar, ülke çapında Müslümanlar olarak tanımlanan bireylere yönelik saldırılardı ve birçok ölüm ve ciddi yaralanmalara, dört camiye kundaklama saldırısına ve diğer camiler ile diğer Müslüman kurumlarında ciddi hasarlara neden oldu. (aktaran McClintock ve LeGendre, 2007: 1).

İslamofobi sadece Müslüman olmayan ülkelerde ortaya çıkan bir durum da değildir. Müslüman ülkelerde de İslamofobik söylemlere rastlanabilir, İslamofobik bir dille yazılmış haberlere şahit olunabilmektedir. Akıner ve Mencet (2016: 169-196) mizah dergilerinde İslam’ın temsili isimli çalışmalarında, 1910-2010 yılları arasında yayımlanan mizah dergilerinden rastgele seçilenlerle günümüzde en çok satan mizah dergileri *Leman*, *Penguen* ve *Uykusuz*’un 2014’teki tüm sayıları olmak üzere toplamda yaklaşık 35.500 karikatürü incelemişlerdir. Elde edilen bulgular İslam veya Müslümanların Batı’daki İslamofobik imgelere benzer bir biçimde sunulduğunu göstermektedir. İslamofobik klişeler genellikle Müslüman bireylerin giyim ve davranışları üzerinden oluşturulmuş ve genellikle Müslüman figürü yobazlık, terörizm, sahtekârlık ve sapıklıkla ilişkilendirilmiştir.

İslamofobi ile mücadele anlamında birtakım tedbirler alınabilir, raporlar tutulabilir, yasalar çıkartılabilir vb. Müslüman olmayanlardan, Müslümanlara yönelik bakış açılarını değiştirmesi istenebilir. Ancak bizce İslamofobi ile mücadelede en büyük sorumluluk yine Müslümanlara düşmektedir. Müslümanların da bu sürece etkin bir şekilde katılmaları gerekmektedir.

İslam adına terör eylemleri gerçekleştirenleri ilk önce Müslümanlar kınamalı ve bu grupların kendilerini temsil etmediğini dillendirmelidirler. Çünkü bu durumdan en çok yine Müslümanlar zarar görmektedir. Müslümanların yapabilecekleri şeyler arasında sadece kınama yoktur.

Mizah, İslamofobi ile mücadele bir araca dönüşebilmektedir. Nefret suçlarıyla mücadelede sosyal kurumlara ek olarak komedyenler de yerini almaktadır. Dünyayı dolaşarak stand-up gösterileri düzenleyen Müslüman komedyenler, mizahı bir mücadele aracı haline getirebiliyorlar. Toplumda kendilerine yöneltilen suçlamaları sivri bir zekâ ile eleştiriyorlar. Farklı Müslüman ülkelerden gelen bu komedyenlerin ortak noktası, sahnede Müslümanların öldüren değil, yüzleri güldüren insanlar olduğunu dünyaya göstermek (<https://www.yenisafak.com>, 03.02.2018).

Müslümanlar kendilerine yönelik gerçekleştirilen saldırılara, olumsuz bir tepki verebilir ya da tepki vermeyebilir. Ancak bu iki tepkiden farklı bir tepki verebilmek de mümkündür. Zahir Mannan böyle bir tepkiyi verebilmiştir. *Ted Hakey ve Zahir Mannan, biri Hıristiyan, diğeri Müslüman, biri cami saldırganı, diğeri cami imamı. Onlar geçmişin düşmanı, şimdinin dostu. Zahir Connecticut, Meriden'deki bir caminin direktörü, Ted ise eski bir deniz piyadesi. Ted, Kasım 2015'teki Paris saldırılarının gecesini Zahir'in imamlık yaptığı camiye kurşun yağdırmış ve altı ay hapis yatmıştır. Ted, savcılığa cemaatten özür dilemek istediğini söylemiş, o sırada da Zahir ve cami yöneticileri Ted ile tanışmak istediklerini söyleyen bir açıklama yapmıştır. Ted, kendisini cezaevinde sık sık ziyaret eden Zahir ile dost olmuştur.* Ted saldırı ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "1986-1990 arasında ordudaydım, o dönemde düşman Rusya'ydı. İslam'ın adı bile geçmiyordu. Sonra Körfez Savaşı ve 11 Eylül yaşandı. Her saldırı İslamofobimi ileriye götürüyordu. 2015'te Tennessee'de bir asker kayıt merkezine terör saldırısı düzenlenmişti. Çok öfkelenmişim, İslam'dan nefret etmeye başladım. Müslümanların kötü olduğunu ve hepimizi öldürmek istediklerini düşünüyordum." Ted şimdi ise sosyal medya aracılığıyla Amerikalılara İslam dinini anlatmaya çalışıyor, zorlandığı noktalarda da Zahir'den destek alıyor (<http://www.haberturk.com>, 03.02.2018).

Bir insanın, dini kimliği ile ilgili simgeler kullanması o kişiyi çok daha kolay hedef haline getirebilmektedir. Özellikle Müslüman kadınlar, kullandıkları hijab ya da burka nedeniyle erkeklere göre daha dezavantajlı bir konuma düşebilmektedir. Müslüman kadınlarla ilgili diğer bir sorun ise, Müslüman kadınların isteyerek başlarını kapamadıkları, baskı altında tutuldukları, özgürlüklerine kavuşturulmaları gerektiği varsayımdır. Zorla kapatmaya çalışma ile ilgili hiçbir örnek gösterilemez gibi bir iddiamız olmamakla birlikte Müslüman kadınların özgür iradeleri ile kapanmadıklarını iddia etmek de sağlıklı bir düşünme biçimi değildir.

İslamofobik söylemleri devam ettirmek ne Müslüman olmayanların ne de gerçek(!) Müslümanların yararına olan bir durumdur. İslamofobinin hizmet ettiği tek grup İslam adını kullanarak oluşturulan terör örgütleridir. İslamofobik saldırılar insanların marjinalleşmesine ve toplumu oluşturan grupların ayrışmasına hizmet eder. Peki, Müslümanları radikal eğilimlere yönelmelerini önlemenin yolu nedir? Kulağa bir paradoks gibi gelse de insanların camiye gitmesini desteklemektir. Dalia Mogahed'in Tedx konuşmasında (<https://www.ted.com>, 03.02.2018) belirttiği gibi insanlar, camilerde radikalleşmezler, bilgisayar karşısında radikalleşirler. Radikalleşme süreci internetle başlıyor, kişinin kendi toplumundan, ailesinden uzaklaşması sonucu başlıyor.

KAYNAKÇA

Abbas, T. (2004). After 9/11: British south Asian Muslims, islamophobia, multiculturalism, and the state. *American Journal of Islamic Social Sciences*, 21(3), 26-38.

Akiner, N., & Mencet, M. S. (2016). Türkiye'de İslamofobi: Mizah Dergilerinde İslam'ın Temsili. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11(2).

Bleich, E. (2011). What is Islamophobia and how much is there? Theorizing and measuring an emerging comparative concept. *American Behavioral Scientist*, 55(12), 1581-1600

Council on American-Islamic Relations. (2017). Civil Rights Data Quarter Three Update: Anti-Muslim Bias Incidents July – September 2017.

European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. (2006). Muslims in the European Union Discrimination and Islamophobia.

<http://aa.com.tr/tr/dunya/isvecli-siyasetciden-musulmanlara-hakaret/980242>, (03.02.2018)

<http://gocvakfi.org/fransada-musulman-karsiti-eylemler-dususte/>, (03.02.2018)

<http://metro.co.uk/2017/11/04/islamophobes-are-more-likely-to-abuse-muslim-women-than-men-7053880/>, (03.02.2018)

<http://oyunlardaislamofobi.com/default.aspx#>, (03.02.2018)

<https://tr.sputniknews.com/avrupa/201706041028744697-almanya-islamofobi-bilanco-saldiri/>, (03.02.2018)

<https://ucr.fbi.gov/hate-crime/2016/resource-pages/download-files>, (03.02.2018)

<http://www.dw.com/tr/t%C3%BCrk-isisli-ve-m%C3%BCsl%C3%BCman-kad%C4%B1n-lara-ayr%C4%B1mc%C4%B1l%C4%B1k/a-19565152>, (03.02.2018)

<http://www.gazetevatan.com/-sen-kendi-ulkenle-ugras--1123010-dunya/>, (03.02.2018)

<http://www.haberturk.com/cami-kursunlamaktan-imamla-dostluga-1720605>, (03.02.2018)

<https://www.merriam-webster.com/dictionary/Islamophobia>, (03.02.2018)

<http://www.perspektif.eu/2017/11/16/mueslueman-oegrenciye-profesoerden-irkci-ifade/>, (03.02.2018)

<https://www.sabah.com.tr/dunya/2017/11/27/islamofobi-odulleri-aciklandi>, (03.02.2018)

https://www.ted.com/talks/dalia_mogahed_what_do_you_think_when_you_look_at_me?language=tr

<https://www.yenisafak.com/amphtml/gundem/tek-silahimiz-mizah-2604212>, (03.02.2018)

- Kalın, İ. (2016). *Ben, öteki ve ötesi İslam-Batı ilişkileri tarihine giriş*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Leber, B. (2017). Police-reported hate crime in Canada, 2015. *Juristat: Canadian Centre for Justice Statistics*.
- Lyons, J. (2014). *Islam through Western Eyes: from the Crusades to the War on Terrorism*. Columbia University Press.
- McClintock, M., & LeGendre, P. (2007). Islamophobia: 2007 hate crime survey (M. Posner, Ed.). *New York: Human Rights First*.
- Semati, M. (2010). Islamophobia, culture and race in the age of empire. *Cultural Studies*, 24(2), 256-275.
- Zúquete, J. P. (2008). The European extreme-right and Islam: New directions?. *Journal of Political Ideologies*, 13(3), 321-344.

**AZƏRBAYCANIN QARABAĞ BÖLGƏSİNİN ƏMƏK MAHNILARININ
SEMANTİKASI
THE SEMANTICS OF LABOR SONGS OF KARABAKH REGION OF
AZERBAIJAN**

Aygül SƏFİXANOVA

Azərbaycan Milli Konservatoriyası
“Milli musiqinin tədqiqi elmi laboratoriyası”
Elmi işçi, AMK-nın doktorantı
Azərbaycan Bakı, Yasamal rayonu
Ələsgər Ələkbərov 7
etno.aygul@mail.ru,

XÜLASƏ

Azərbaycanın Qarabağ bölgəsi zəngin musiqi mədəniyyətinə malikdir. Əsrlərdən bəri burada muğam sənəti, aşıq yaradıcılığı, xalq mahnı və rəqs janrları geniş inkişaf tapmışdır. Qarabağ bölgəsinin musiqi folklorunun ayrılmaz tərkib hissəsini əmək mahnıları təşkil edir. Məruzəmizin əsas məqsədi bu bölgənin əmək mahnılarının semantikasını təhlil etməkdən ibarətdir. Əmək mahnılarının bəzi semantik xüsusiyyətlərinin xalqın etnik təfəkkür tərzini və onun təsərrüfat həyatının özəllikləri ilə bağlı olması müddəası məruzədə hipotез şəklində irəli sürülür. Tədqiqatımızın metodologiyasını semantik təhlilin əsas prinsipləri təşkil edir. XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq daha çox inkişaf tapmış musiqi semiotikasının bir sahəsi olan semantikanın əsas məqsədi musiqi dilində mənadaşıyıcı ünsürləri öyrənməkdən ibarətdir. Çoxsaylı folklor ekspedisiyaları zamanı topladığımız material əsasında belə qənaətə gəlirik ki, Qarabağ musiqi folklorunun əsas hissəsini təşkil edən əmək mahnıları aşağıdakı tipoloji təsnifata malikdir:

1. Əkinçiliklə bağlı əmək nəğmələri;
2. Maldarlıqla bağlı əmək nəğmələri;
3. Əmək fəaliyyətinin digər növləri ilə bağlı olan nəğmələr.

Əkinçiliklə bağlı olan əmək nəğmələrinə əkin prosesi zamanı insanların oxuduqları nəğmələr aid edilir. Məsələn, xırman nəğmələri, holavarlar, pambıq əkini zamanı oxunan nəğmələr, üzümçülükə bağlı yaranan əmək nəğmələri, taxılın əkilməsi və biçilməsi zamanı oxunan nəğmələr və s. Maldarlıqla bağlı olan əmək nəğmələrinə çoban nəğmələri, sayaçı nəğmələri, ilxıçı nəğmələri, dəvə-karvana aid nəğmələr, sağım nəğmələri, nehrə nəğmələri aiddir.

Əmək fəaliyyətinin digər növləri ilə bağlı olan nəğmələr bunlardır: ovçu nəğmələri, balıq ovu ilə əlaqədar yaranan nəğmələr, cəhrə nəğmələri, hana (xalçaçılıq) haqqında nəğmələr, daraq haqqında nəğmələr, parça toxunuşu ilə əlaqədar yaranan nəğmələr, həsir toxunuşu ilə əlaqədar nəğmələr, boyaq haqqında nəğmələr, kirkirəyə (əl daşı) aid nəğmələr, təndirbaşı nəğmələri, üzümçü nəğmələri (doşab bişirən zaman oxunan nəğmələr), küf (yelləncək) haqqında nəğmələr.

Məlum olduğu kimi, əmək nəğmələrinin musiqi dilinin bəzi ünsürləri əmək prosesinin və alətlərinin müəyyən özəllikləri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Məsələn, nehrə nəğmələrinin özünəməxsus temporitmi nehrə əmək alətinin hərəkətləri ilə sinxron şəkildə inkişaf edir. Nehrə və onunla bağlı olan nehrə havalarında etnik mədəniyyətin, etnosemiotik sistemin işarələrindən biri olan bolluq, artım simvolu öz təcəssümünü tapmışdır. Bu nəğmələrdə həm də Azərbaycan xalqının bəzi animistik təsəvvürləri özünü büruzə verir. Təhlil etdiyimiz nehrə nəğmələri musiqi semantikasi baxımından müəyyən maraq kəsb edir. Araşdırma nəticəsində gəldiyimiz qənaətə görə nehrə nəğmələrinin əksəriyyətinin musiqi dili emosional-ekspressiv və predmet təsviri funksiyalarını icra edir. Semiotik nöqtəyi-nəzərdən həmin işarələri ikon və

indeks kimi səciyyələndirmək olar. Belə ki, təhlil etdiyimiz bir çox nehrə nəğmələrinin semantik məzmununda oxşama, yalvarış və s. emosiyalar öz ifadəsini tapmışdır. Digər tərəfdən, həmin nəğmələrin metro-ritmik quruluşunda nehrənin çalxalanma hərəkəti əks olunmuşdur. Topladığımız nehrə nəğmələrinin təhlilindən aydın olduğu kimi, onların artikulyasiyasına reçitativ-deklamasiya ifa tərzı xasdır. Səciyyəvidir ki, nehrə nəğmələri çox vaxt parlando üslubunda ifa edilir.

Təhlil etdiyimiz sağım nəğmələrinin musiqi quruluşu da semantik baxımdan xüsusi maraq kəsb edir. Topladığımız və tədqiq etdiyimiz nümunələrə əsasən qeyd edə bilərik ki, informantların oxuduqları nəğmələr sağım prosesinin ritminə uyğun şəkildə ifa olunur. Tədqiq etdiyimiz əmək mahnıları həm də incəsənətin ilkin inkişaf mərhələlərinə xas olan sinkretizmin araşdırılması baxımından önəmlidir. Belə ki, araşdırdığımız bir çox əmək mahnıları musiqi və sözün uzlaşması nöqtəyi-nəzərindən səciyyəvidir. Bir qayda olaraq, trixord və tetraxord üzərində qurulan əmək mahnıları həm də türk xalqlarının musiqi folklorunda erkən intonasiyaetmə prosesinin öyrənilməsi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

Bu bir daha aydın olur ki, Qarabağın hər rayonunda, kəndində, məhəlləsində autentik musiqi folkloruna dair əsl xəzinə aşkar etmək mümkündür. Bu irsin araşdırılması nəinki Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin, həmçinin bütün türk arealının erkən dövrlərinin tədqiqi baxımından son dərəcə önəmlidir.

Açar sözlər: Qarabağ, əmək nəğmələri, semantika, musiqi işarəsi

GİRİŞ

Hər bir xalqın folklor musiqisinin semiotik özəlliklərinin araşdırılması etnomusiqişünaslıqda aktualıq kəsb edən məsələlər sırasına daxildir. Bu istiqamətdə aparılan araşdırmalar həmin xalqın tarixinin, etnik mədəniyyətinin, milli musiqi təfəkkürünün bəzi xüsusiyyətlərini daha dərindən qavramaq üçün imkan yarada bilər. Digər tərəfdən xalq musiqisinin semiotik baxımından təhlili etnomusiqişünaslıqda böyük önəm daşıyan musiqi dialektologiyasının da inkişafına müəyyən mənada təkan verə bilər.

Azərbaycanın Qarabağ bölgəsi zəngin musiqi mədəniyyətinə malikdir. Əsrlərdən bəri burada muğam sənəti, aşiq yaradıcılığı, xalq mahnı və rəqs janrları geniş inkişaf tapmışdır. Qarabağ bölgəsinin musiqi folklorunun ayrılmaz tərkib hissəsini əmək mahnıları təşkil edir. Məruzəmizin əsas məqsədi bu bölgənin əmək mahnılarının semantikasını təhlil etməkdən ibarətdir. Əmək mahnılarının bəzi semantik xüsusiyyətlərinin xalqın etnik təfəkkür tərzı və onun təsərrüfat həyatının özəllikləri ilə bağlı olması müddəası məruzədə hipotez şəklində irəli sürülür.

METODOLOGİYA

Tədqiqatımızın metodologiyasını semiotik təhlilin əsas prinsipləri təşkil edir. Semiotika (yunan: semeion – işarə) – işarə və işarə sistemlərini öyrənən elm sahəsidir. Semiotikanın banisi Amerika filosofu Çarlz Pirs hesab olunur (1839-1914). Ç. Pirs işarələrin təyinatını, ilkin təsnifatını vermiş, yeni elmin vəzifələri və çərçivəsini təyin etmişdir. Önəmlidir ki, semiotik anlamda işarələrin indekslərə, ikonlara və simvollara bölünməsi məhz Ç.Pirsə məxsusdur.

Semiotikanın inkişafında mühüm rol oynamış Ç. Morrisin nəzəriyyəsinə əsasən, semiozisin praqmatik, sintaktik və semantik aspektləri mövcuddur (Semiotika 1983:42). Semiotik nöqtəyi-nəzərdən musiqi mətni sabitləşmiş işarələr sistemidir. Xalq musiqisi nümunələrinin ifasını semiotik hadisə kimi qiymətləndirərək qeyd etmək lazımdır ki, onun variantları müəyyən desiqnatın (invariantın) təfsiridir. İşarə və onun təfsirçisi arasında əlaqələri öyrənən praqmatik aspektdə mətnin formalaşması prosesi araşdırılır. Etnomusiqişünaslıqda bu problemin öyrənilməsi böyük önəm daşıyır, çünki xalq musiqisi nümunəsi hər dəfə müxtəlif təfsirçilər tərəfindən yaradılan və dəyişikliyə uğrayan mətn formasında mövcuddur. Praqmatikanın əsas vəzifələrindən biri bu dəyişikliklərin səbəbini

araşdırmaq və musiqi mətninin biçimlənməsində sabit və qeyri-sabit seqmentləri aşkar etməkdən ibarətdir. “Mətn problemləri hər zaman semiotikanın diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu konsepsiyaya əsasən, əgər hər hansı bir obyekt mətn kimi qəbul edilsə, nəzərdə tutulur ki, o, müəyyən üsulla kodlaşdırılmışdır. Güman edilən kod təhlil olunan mətn əsasında bərpa edilir”.

Etnomusiqişünaslıqda xalq musiqisi nümunələri müəyyən qrammatik qanunlar üzərində qurulmuş musiqi-üslub vəhdəti kimi araşdırılmışdır. Etnik musiqi nümunələrinin semantik təhlilinin başlıca məqsədi onların müxtəlif struktur səviyyələrində mənadaşıyıcı vahidlərin aşkar edilməsindən ibarətdir. Xalq musiqi nümunələrinin semantik təhlili bir neçə qat üzrə aparıla bilər. Musiqi işarəsinin ən elementar təzahür forması intonasiya qatındadır. Başqa işarələrdən fərqli olaraq musiqi işarəsi heç bir konkret obyektə ifadə etmir, o, müəyyən hislər və psixoloji çalarların rəmzidir. Musiqi işarəsi xalq musiqi nümunəsinin sintaqma qatında da özünü büruzə verir. Hər bir nümunənin sintaksisində bütün ərazi və fərdi variantların rəngarəngliyinə baxmayaraq əsas semantik yükü daşıyan müəyyən sintaqmalar mövcuddur.

Musiqi mətnlərinin sintaktik təhlili seqmentasiyadan, yəni onların müxtəlif tərkib hissələrə - seqmentlərə bölünməsindən başlanır (Qoshovski 1964: 88). Struktur səviyyəsinin ilk seqmenti hissə adlanır. Bir qayda olaraq hissə nisbətən tamamlanmış forması və musiqi fikrinin dolğun şəkildə ifadəsi ilə seçilir. Musiqi mətnlərinin struktur səviyyəsinin növbəti seqmenti sintaqmadır. “Sintaqma ən azı iki seqmentin uzlaşmasından əmələ gələn vahid quruluşdur” (Dadash-zadə: 52). Mətnlərin melodik sintaksisinin ən kiçik və bölünməyən seqmentini sintaqma hissəciyi təşkil edir.

XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq daha çox inkişaf tapmış musiqi semiotikasının bir sahəsi olan semantikanın əsas məqsədi musiqi dilində mənadaşıyıcı ünsürləri öyrənməkdən ibarətdir.

QARABAĞ BÖLGƏSİNİN ƏMƏK MAHNILARININ TİPOLOGİYASI

Çoxsaylı folklor ekspedisiyaları zamanı topladığımız material əsasında belə qənaətə gəlirik ki, Qarabağ musiqi folklorunun əsas hissəsini təşkil edən əmək mahnıları aşağıdakı tipoloji təsnifata malikdir:

4. Əkinçiliklə bağlı əmək nəğmələri;
5. Maldarlıqla bağlı əmək nəğmələri;
6. Əmək fəaliyyətinin digər növləri ilə bağlı olan nəğmələr.

Əkinçiliklə bağlı olan əmək nəğmələrinə əkin prosesi zamanı insanların oxuduqları nəğmələr aid edilir. Məsələn, xırman nəğmələri, holavarlar, pambıq əkini zamanı oxunan nəğmələr, üzümçülüklə bağlı yaranan əmək nəğmələri, taxılın əkilməsi və biçilməsi zamanı oxunan nəğmələr və s. Maldarlıqla bağlı olan əmək nəğmələrinə çoban nəğmələri, sayaçı nəğmələri, ilxıçı nəğmələri, dəvə-karvana aid nəğmələr, sağım nəğmələri, nehrə nəğmələri aiddir.

Əmək fəaliyyətinin digər növləri ilə bağlı olan nəğmələr bunlardır: ovçu nəğmələri, balıq ovu ilə əlaqədar yaranan nəğmələr, cəhrə nəğmələri, hana (xalçaçılıq) haqqında nəğmələr, daraq haqqında nəğmələr, parça toxunuşu ilə əlaqədar yaranan nəğmələr, həsir toxunuşu ilə əlaqədar nəğmələr, boyaq haqqında nəğmələr, kirkirəyə (əl daşı) aid nəğmələr, təndirbaşı nəğmələri, üzümçü nəğmələri (doşab bişirən zaman oxunan nəğmələr), küf (yelləncək) haqqında nəğmələr.

ƏMƏK MAHNILARININ SEMANTİKASI

Məlum olduğu kimi, əmək nəğmələrinin musiqi dilinin bəzi ünsürləri əmək prosesinin və alətlərinin müəyyən özəllikləri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Məsələn, nehrə nəğmələrinin özünəməxsus temporitmi nehrə əmək alətinin hərəkətləri ilə sinxron şəkildə inkişaf edir. Nehrə və onunla bağlı olan nehrə havalarında etnik mədəniyyətin, etnosemiotik sistemin işarələrindən biri olan bolluq, artım simvolu öz təcəssümünü tapmışdır. Bu nəğmələrdə həm

də Azərbaycan xalqının bəzi animistik təsəvvürləri özünü büruzə verir. Təhlil etdiyimiz nehrə nəğmələri musiqi semantikasını baxımından müəyyən maraq kəsb edir. Araşdırma nəticəsində gəldiyimiz qənaətə görə, nehrə nəğmələrinin əksəriyyətinin musiqi dili emosional- ekspressiv və predmet təsviri funksiyalarını icra edir. Semiotik nöqteyi-nəzərdən həmin işarələri ikon və indeks kimi səciyyələndirmək olar. Belə ki, təhlil etdiyimiz bir çox nehrə nəğmələrinin semantik məzmununda oxşama, yalvarış və s. emosiyalar öz ifadəsini tapmışdır. Digər tərəfdən, həmin nəğmələrin metr-ritmik quruluşunda nehrənin çalxalanma hərəkəti əks olunmuşdur. Topladığımız nehrə nəğmələrinin təhlilindən aydın olduğu kimi, onların artikulyasiyasına reçitativ-deklamasiya ifa tərzii xasdır. Səciyyəvidir ki, nehrə nəğmələri çox vaxt parlanto üslubunda ifa edilir.

Təhlil etdiyimiz sağım nəğmələrinin musiqi quruluşu da semantik baxımdan xüsusi maraq kəsb edir. Topladığımız və tədqiq etdiyimiz nümunələrə əsasən qeyd edə bilərik ki, informantların oxuduqları nəğmələr sağım prosesinin ritminə uyğun şəkildə ifa olunur. Tədqiq etdiyimiz əmək mahnıları həm də incəsənətin ilkin inkişaf mərhələlərinə xas olan sinkretizmin araşdırılması baxımından önəmlidir. Belə ki, araşdırdığımız bir çox əmək mahnıları musiqi və sözün uzlaşması nöqteyi-nəzərindən səciyyəvidir. Bir qayda olaraq, trixord və tetraxord üzərində qurulan əmək mahnıları həm də türk xalqlarının musiqi folklorunda erkən intonasiya etmə prosesinin öyrənilməsi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

Qarabağ bölgəsinin Füzuli rayonu Kərimbəyli kənd sakini Samaya Rüstəмова (1936-cı il) tərəfindən ifa olunan “Boyaq nəğməsi”nin musiqi dili öz arxaik özəllikləri ilə seçilir.

Boyaq nəğməsi

oxudu: Rüstəмова Samaya
nota köçürən: Səfixanova Aygül

Andante

SNT 1

SNT 2

I h

İ - pim bi - yan i - çin - də uc - la - rı qan i - çin - də

SNT 3

SNT 4

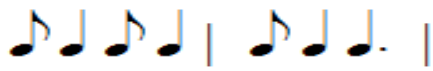
II h

ü - zül - ü - zül bo - ya - ğım sü - zül - sü - zül bo - ya - ğım.

İlk əvvəl qeyd edək ki, nəğmənin məqam-intonasiya səviyyəsi erkən intonasiya etmənin parlaq nümunəsi hesab edilə bilər. Təhlil etdiyimiz nümunənin əsas intonasiya formulu Segah məqamının kadans dönməsinə əsaslanan trixord üzərində qurulub. Ü. Hacıbəylinin məqam konsepsiyasına əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, nəğmənin aparıcı intonasiya formulu Segah məqamının əsas tonunun kvintası, üst aparıcı ton və mayəsi üzərində inkişaf edir. “Boyaq nəğməsi”nin bütün sintaqlarının intonasiya inkişafı əsas tonunun kvintasından mayəyə doğru yönəlmiş dönmənin müxtəlif variantlarından ibarətdir. Təhlil etdiyimiz nümunənin məqam-intonasiya özəlliklərindən danışarkən nəğmənin ilk xanəsində müşahidə olunan əsas tonunun kvintasının alterasiyasının əhəmiyyətini də qeyd etməliyik. Heç şübhəsiz ki, həmin seqment araşdırdığımız nəğmənin intonasiya məzmununa orijinallıq gətirən əsas amillərdən biridir.

“Boyaq nəğməsi”nin musiqi-sintaktik quruluşu onun poetik mətni ilə sinkretik vəhdət təşkil edir. Belə ki, dörd misradan ibarət olan verbal mətnin struktur xüsusiyyətləri tam şəkildə melobəndin quruluşuna da proeksiya olunmuşdur. Dörd melomisradan ibarət olan melobəndin hər sintaqlarında heca-notların sayı poetik misrada hecaların sayı ilə üst-üstə düşür ki, bu da təhlil etdiyimiz nümunədə reçitativ prinsipinin üstünlüyündən xəbər verir.

“Boyaq nəğməsi”nin metr-ritmik quruluşunu ümumi şəkildə səciyyələndirərək ilk əvvəl onun modal ritmikasına əsaslanmasında faktını qeyd etməliyik. Melomislərin müqayisəli şəkildə təhlili bizi belə qənaətə gətirir ki, onlar eyni metr-ritmik modusa əsaslanır:

Təhlil etdiyimiz nümunənin semantikasını nəzərdən keçirərək qeyd etmək lazımdır ki, onun məzmununda ikon tipli işarələr üstünlük təşkil edir. Belə ki, havanın əsas intonasiya formulu Segah məqamında qurulan bəzi digər Azərbaycan autentik folklorunun nümunələri kimi “oxşama” intonemalarına əsaslanır.

Autentik Azərbaycan folklorunun bu gün nadir hallarda səslənən nümunələrindən biri də “Hana nəğməsi”dir. Qarabağ bölgəsinin Laçın rayonu Kaha kənd sakini Koroğlu Mirzəyev (1957-ci il) tərəfindən ifa olunan nəğmənin musiqi dili arxaik musiqi təfəkkürünün araşdırılması baxımından maraqlı kəsb edir.

Hana nəğməsi

oxudu: Mirzəyev Koroğlu
nota köçürən: Səfərxanova Ayyül

Andante

SNT 1 SNT 2

Xoş - la - yı - ram xal - ça - nı xa - lı - la - rı xal - ça - nı

SNT 3 SNT 4

xə - bər - da - ram xə - bər - dən xərc - lə - yib - lər xal - ça - nı.

Bu nəğmənin məqam-intonasiya məzmununu Rast məqamının kadans dönməsinə uyğundur. Trixord üzərində qurulmuş hər melomislərin əsasını təşkil edən intonasiya formulu Rast məqamının mayəsinin tersiyası, üst aparıcı ton və mayəsi üzərində qurulmuşdur. Nəğmənin musiqi-sintaktik quruluşu poetik mətnin əsasını təşkil edən bayatının quruluşuna uyğundur. Belə ki, melobənd verbal mətnə uyğun olaraq dörd melomislərdən, hər sintaqma isə 7 heca-notdan ibarətdir. Musiqi ilə poetik mətnin qarşılıqlı əlaqələrini nəzərdən keçirərək qeyd etmək lazımdır ki, təhlil olunan nəğməni reçitativ oxuma tərzinin bariz nümunəsi hesab etmək olar. Hər melomislərin klauzulası metr-ritmik baxımından daha uzun heca-not ilə tamamlanır. Nəğmənin artikulyasiya özəllikləri arasında staccato üslubuna oxşar ifa tərzini qeyd etmək lazımdır. Səciyyəvidir ki, təhlil etdiyimiz nümunənin bu artikulyasiya xüsusiyyəti əmək prosesinin müəyyəm ünsürləri ilə oxşarlıq təşkil edir. Göstərilən identifikasiya nümunəsini semiotik kontekstdə təfsir edərək qeyd etmək olar ki, nəğmənin bəzi seqmentlərinin işarə sistemə uyğun olaraq indeks kimi qəbul etmək olar.

Əmək folklorunun maraqlı nümunələrindən biri də “Bağban nəğməsi”dir.

Bağban nəğməsi

Moderato

oxudu: Mirzəyev Koroğlu
nota köçürən: Səfərxanova Ayyül

SNT 1 SNT 2

Bağ - la - rın bağ - ba - nı - yam ba - ha - rın bəl ba - rı - yam

SNT 3 SNT 4

bə - zə - dim bağ - ça ba - ğı ba - har - lar ba - ha - rı - yam.

Bu nəğmənin məqam-intonasiya təşkilində do mayəli Rast məqam sistemi özünü göstərir. Tetraxord ambitusuna malik olan nəğmənin əsasını təşkil edən intonasiya formulu Rast məqamının mayəsinin üst kvartası, mayənin tersiyası, üst aparıcı ton və mayəsi üzərində qurulmuşdur. Maraqlıdır ki, təhlil etdiyimiz nümunənin bütün səviyyələrində və o cümlədən də məqam-intonasiya təşkilində sinkretizm başlanğıcı özünü açıq-aydın büruzə verir. Bu baxımdan səciyyəvidir ki, bayatı poetik formanın quruluşuna uyğun olaraq üçüncü melomisra digər melomisalardan fərqli olaraq məqamın üst aparıcı tonuna əsaslanır. Havanın tematik konsruksiyası aşağıdakı sxem şəklində reallaşır: $a a^1 b a$

SNT				hissə
a	a^1	b	a	AB

Göründüyü kimi, bu struktur tipində də bayatı poetik formanın quruluş özəllikləri özünü büruzə verir. Havanın metr-ritmik quruluşu üçün dəyişkən vəzn xasdır.

NƏTİCƏ

Beləliklə, məqaləyə yekun vuraraq belə qənaətə gəlmək olar ki, təhlil etdiyimiz autentik folklor nümunələri incəsənətin ilkin mərhələləri üçün səciyyəvi olan sinkretizmin bariz nümunəsidir. Bir qayda olaraq nəğmələrin musiqi sintaktik quruluşu onların poetik mətni ilə üzvi vəhdət təşkil edir. Bəzi hallarda hətta havanın verbal mətninin quruluş özəllikləri ilə məqam-intonasiya inkişafı arasında da paralellər aparmaq mümkündür.

Əmək nəğmələrinin semantik sintaksisin təhlili bizi belə qənaətə gətirir ki, bəzi hallarda nümunələrin metr-ritmik özəllikləri müəyyən emosiyaların modelləşdirilməsi prosesində önəmli rol oynayır.

Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin əmək folklor nümunələrinin semantik özəllikləri də böyük maraq kəsb edir. Aparılan təhlilin nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, qədim musiqi folklorunun bu nümunələrində ikon işarə tipi ilə yanaşı əmək prosesinin müəyyən ünsürlərini təsvir edən indeks işarə növünün də önəmli rolu vardır. Düşünürük ki, əmək nəğmələrinin semantik məzmununun öyrənilməsi şifahi ənənəli Azərbaycan musiqisinin semantikasını haqqında daha geniş təsəvvür yarada bilər. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, Qarabağ bölgəsinin əmək nəğmələrinin semantik xüsusiyyətlərinin araşdırılması nəinki Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin, həmçinin bütün türk arealının erkən dövrlərinin tədqiqi baxımından son dərəcə önəmlidir.

Açar sözlər: Qarabağ, əmək nəğmələri, semantika, musiqi işarəsi

ƏDƏBİYYAT:

1. Гошовский В. Фольклор и кибернетика// Сов. музыка.- 1964, №12. с. 83 – 89.
2. Дадашзаде К. Знаковая система дастана. Баку, 2004, 291 с.
3. Семиотика (составление, вступительная статья и общая редакция Ю. Степанова). Москва, 1983, 636 с.

**“IŞIKLA YAZILSIN SONSUZA ADIM”
ROMANI BAĞLAMINDA MİMAR SİNAN’A VE ESERLERİNE KISA BİR BAKIŞ**

Murat ÇAĞLAYAN

Dr. Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, muratcaglayan@artuklu.edu.tr

ÖZET

Mimar Sinan hakkında birinci el kaynakların başında Tezkiretü'l Bünyan gelmektedir. Sinan, hayatını üç kitapçık halinde müsvedde olarak yazmış, sonra bunları Sai Çelebi'ye vererek hem metin hem nazım şeklinde daha süslü yazılmasını sağlamıştır. Sai Çelebi, metinleri biri müsvedde olmak üzere iki kitapçık haline getirmiştir. Bunlardan birincisi Tezkiretü'l Ebniye, diğeri Tezkiretü'l Bünyan'dır. Çalışma kapsamında ilk baskısı Kasım 2001 tarihinde yapılan Mehmet Coral'ın yazdığı romanın Şubat 2008 tarihli 6. baskısı incelenmiştir. Roman başkarakterinin Mimar Sinan merakı ile başlayan araştırmaları sonucu bulduğu eski el yazmaları, romanının çıkış noktası olmuştur. Karakter; Sinan'ın arkadaşı nakkaş Mustafa Sai'nin kaleme aldığı Risale-i Tezkiretü'l Bünyan ve Sinaname'ye ait olduğunu anladığı bu yıpranmış eski sayfaları tercüme eder. Sinan'ın hayatını ve mekânlarını anlatan romanda iki zaman kullanılır. Roman, 16. yüzyılda Mustafa Sai'nin dilinden ve 2001 yılında yaşayan roman karakterinin kendi ağzından anlatılır. Akıcı bir dil ile kaleme alınan eser; tarihsel kahramanları, mekânları ile geçmiş ve bugün arasında bağlantı kurmasının yanında Sinan'ın kendi yazmış olduğu eserlere birebir sadık kalarak referans verir. Bu bağlamda Sinan'ı, hayatını ve eserlerini Sinan'ın kendi ağzından anlatır. Romandaki mekânları irdelemek açısından Sinan'ın üç çağı ele alınabilir. Birincisi, doğumundan yeniçeriliğe kadar; ikincisi, yeniçerilik dönemi; üçüncüsü ise mimarbaşı olmasından ölümüne kadar olan dönemdir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Mimarlık, Mimar Sinan

GİRİŞ

Çalışma kapsamında ilk baskısı Kasım 2001 tarihinde yapılan Mehmet Coral'ın yazdığı romanın Şubat 2008 tarihli 6. baskısı incelenmiştir. Roman başkarakteri Bulut'un Mimar Sinan merakı ile başlayan araştırmaları sonucu bulduğu eski el yazmaları, romanının çıkış noktası olmuştur. Bulut; Sinan'ın arkadaşı nakkaş Mustafa Sai'nin kaleme aldığı Risale-i Tezkiretü'l Bünyan ve Sinaname'ye ait olduğunu anladığı bu yıpranmış eski sayfaları tercüme eder¹. Sinan'ın hayatını ve mekânlarını anlatan romanda iki zaman kullanılır, hem 16. yüzyılda Mustafa Sai'nin dilinden, hem de 2001 yılında Bulut'un kendi ağzından anlatılır.

Sinan ve eserleri ile yaptığı keşif ile roman karakteri Bulut, hayata tekrar bağlanır. Akıcı bir dil ile kaleme alınan roman; tarihsel kahramanları, mekânları ile geçmiş ve bugün arasında okuru içine almaktadır.

¹ Reha Günay; *Mimar Sinan* adlı eserinde, Sinan'ın hakkında birinci el kaynakların başında *Tezkiretü'l Bünyan*'in geldiğini söyler. Sinan, hayatını üç kitapçık halinde müsvedde olarak yazmış sonra bunları Sai Çelebi'ye vererek hem metin hem nazım şeklinde daha süslü yazılmasını sağlamıştır. Sai Çelebi bunları biri müsvedde iki kitapçık haline getirmiştir. Bunlardan birincisi *Tezkiretü'l Ebniye*, diğeri *Tezkiretü'l Bünyan*'dir.

Romadaki mekânları irdelemek açısından Sinan'ın üç çağı ele alınabilir. Birincisi, doğumundan yeniçeriliğe kadar; ikincisi, yeniçerilik dönemi; üçüncüsü ise mimarbaşı olmasından ölümüne kadar olan dönemdir (Şekil 1).

DOĞUMUNDAN YENİÇERİLİĞE MEKÂNLAR:

Duvarcı ve marangoz Hiristodulas'ın ilk çocuğu olan Sinan; bugün Kayseri'nin Melikgazi İlçesine bağlı Erciyes Dağı'nın eteklerindeki Ağırnas Beldesi'nde 1489 yılında avlulu taş bir evde dünyaya gelir. Babasının işlerinde kendisine yardım ederek hem ocakta taş kesip işlemeyi öğrenir, hem de hangi ağaç türlerinin mimaride nerelerde nasıl kullanılabildikleri hakkında deneyim kazanır. Yavuz Sultan Selim döneminde yeniçeri ağasının köylerine gelip onu da devşirme olarak seçmesiyle beraber 23 yaşındaki Sinan, İstanbul'a 54 gün sürecek bir yolculuğa çıkar. Yolculuk sonunda Üsküdar'da Şemsi Paşa Meydanı yanındaki Rum Mehmetpaşa Cami Tabhanesi'ne yerleşip, Yeniçerilerin bağlı oldukları Bektaşî Tekkesi'ne kabul için beklemeye başlar (Şekil 2). Üsküdar'dan sandalla tarihi yarımadaya geçen Sinan, Bahçekapısı'ndan kente girer. Yarı yoldan itibaren sarayın duvarları ve Ayasofya silueti hipodroma kadar onları takip eder. İbrahim Paşa'nın görkemli sarayını dikeceği yer çimenliktir. Bu meydandan batıya uzanan divan yolundan Konstantin Forumu'nu geçerek yeniçeri caddesine çıkarlar. Sultan Beyazıd Cami arkasındaki yeniçeri barakalarında iki hafta süreyle kalırlar (Şekil 3). Burada yeniçerilik eğitimi için Bektaşî Tekkesi'ne katılan Sinan Müslüman olur; artık adı Sinan Abdülmennan'dır.

YENİÇERİLİĞİNDE MEKÂNLAR:

Bektaşî eğitimini taahhüt eden efendisi Sinan'ı Bursa'daki çiftliğine götürür. Burada yaklaşık üç yıl kalır. Bursa'da Osmanlı eserlerini inceleme fırsatı bulur. Mekânlarda taş ve ahşap işçiliğini, bindirme yapı konstrüksiyonlarını inceler. Murat Hüdavendigâr'ın dikdörtgen planlı Ulu Camisi'nden (Şekil 4), Çelebi Mehmet'in dikdörtgen içinde T şeklinde tasarlanmış Yeşil Camisi'ne (Şekil 5) doğru evrim geçiren Osmanlı yapılanmasını yerinde izler. Yeşil Cami ve Çelebi Mehmet Türbesi'nin çinilerine hayran kalır. Çıraklık eğitiminin son yılını İznik'te geçirir. On üçüncü yüzyılda amacından sapan 4. Haçlı Seferinin askerleri Bizans'ı işgal ettiklerinde Rumlar İznik'i başkent yaparak sürgünde krallık kurmuşlardır. Sinan; surları ve kent içi yerleşimiyle küçük bir İstanbul'a benzettir İznik'i. Sinan buradaki ustalardan, çamurunun hazırlanmasından kalem ile işlenmesine kadar çininin nasıl yapıldığını öğrenir. Üç yıl sonra İznik'ten ayrılarak eğitimini tamamlayıp İstanbul'a döner.

Yavuz'un ölüp Kanuni'nin başa geçmesiyle ordu Belgrad'a sefere çıkar. Bu, Sinan'ın yeniçeri olarak katıldığı ilk seferidir. Sinan'ın alayının görevi kuşatma kalesi kurmak ve kale altlarında lağımlar kazmaktır. Belgrad, nehir ortasında yükselen adanın üstüne yayılmış heybetli bir hisardır. Bu zaferden bir yıl sonra Sinan gene sefere çıkar. Fakat bu Belgrad gibi nehir ortasında hemen karşısına toplar yerleştirip kolayca alınabilecek bir yer değildir.

Sultanın istediği; deniz ortasında azgın dalgaların dövdüğü sivri kayalıkların tepesinde, gedik vermez yüksek surlarla çevrili Rodos Hisarı'dır. Kale teslim alındıktan sonra Sinan, İstanbul'a döner. Bir sonraki sefere kadar Yavuz'un başlattığı Süleyman'ın devam ettirdiği Yavuz Selim Camisi inşaatında çalışmaya başlar (Şekil 6). Caminin yapımına Mimar Yakup Şah başlamış, Sinan'ın uzun süre ustası olacak Acem Ali devam etmiştir. Fatih'teki bu camide, bir küp kütlelin üzerine neredeyse olduğu gibi oturtulmuş yayvan bir kubbeden oluşur ana mekân.

Yeni bir sefer ile Sinan, Macarlara karşı Mohaç Meydan Muharebesi'ne katılır. Ordunun sefer sırasında ilerleyebilmesi için birliğiyle beraber Seva ve Drava nehirleri üzerine köprüler inşa ederler. Zaferden sonra At Meydanı'nda kırk gün kırk gece alaylar düzenlenir. İbrahim Paşa da Budin'den getirdiği mitolojik kahramanların bronz heykellerini At Meydanı'ndaki sarayının tam karşısına Yılanlı Sütun'un etrafına diktirir.

Mohaç Zaferinden sonra ordu Viyana'yı kuşatır. Sinan kuşatma öncesi zemberekçi başı olarak mühendislik birliğini kumanda eder. Ormanları biçer, yolları tesviye ederek genişletir, bataklıkların üstüne köprüler inşa eder. İstanbul'un bir semti kadar bile olmayan Viyana kuşatması kış şartları nedeniyle kaldırılıp ordu geri dönmüştür. Birkaç yıl sonra İran ile savaş yapmak üzere Viyana seferinin iki katı yol mesafesinde ordu sefere çıkar. Sinan, gene ordu güzergâhı üzerinde yol ve köprüler yapar. Halep'e varır, buranın valisi olan Hüsrev Paşa ile birlikte Van'ın güvenliğini sağlarlar. Sinan, Halep'te kaldığı süre içinde Hüsrev Paşa'ya bir çeşme yapar. Oradan da Tebriz'e geçerler. Tebriz'de orduyla birleşip güneye inip Bağdat'ı fethederler. Bağdat'ta Ebu Hanife'nin yitik kabrinin ve Abdulkadir Geylani Hazretleri'nin makamlarını yeniler. Kutsal topraklarda eski pagan anıtlarının harabeleriyle dolu diyarlarda bir yıl kadar dolaşır. Şam ve Kudüs'te gördüklerini defterine kaydeder. Baalbek'te gördüğü Heliopolis Jüpiter Tapınağı yıkıntısının özellikle Süleymaniye inşaatında gerekli malzeme temininde büyük katkısı olur (Şekil 7). Mimarlık yaşamının ilk yapıtı olan Hüsrev Paşa Cami'yi Halep'te inşa eder (Şekil 8). Ölümünden sonra da ona İstanbul'da bir türbe yapar.

HASSA MİMARİ DÖNEMİ:

Artık sarayın haseki birliğinde olan Sinan, Boğdan seferine de katılır. Dönüşte Hassa Mimarı Acem Ali'nin ölmesi üzerine Sinan 1538'de 50 yaşında Hassa Mimarı olarak eserlerini yapmaya başlar. İlk işi Haseki Hürrem Sultan'ın başkasına yaptırdığı ve pek de memnun kalmadığı küçük bir cami ve külliye'nin bitirilme işidir (Şekil 9). Bu ilk çalışmasında padişahın seferlerinde toplattığı irili ufaklı altmışa yakın sütunu kullanma şansı onu etkiler, böyle bir güç ile daha büyük projelerin yapılabilirliğini düşünür.

Mihrimah Sultan'ın isteği üzerine Üsküdar'daki caminin hazırlıklarına başlar. Aynı sırada Şehzade Mehmet'in ölümü ile Kanuni'nin buyruğuyla Şehzade Cami'nin inşaatına da başlar (Şekil 10). İkisini eş zamanlı yürütür. Üsküdar'daki Mihrimah'ın planları kısmen Kahire'de gördüğü Hadım Süleyman Camisi'nden esinler taşır (Şekil 11, 12). Çıraklık eseri dediği Şehzade Cami de Bağdat seferi sırasında konakladığı Diyarbakır'da incelediği Bıyıklı

Mehmet Paşa'nın yaptırdığı Fatih Paşa Camisi'nden yansımalar bulmak mümkündür. Şehzade için Rumlardan kalma su kemerinin bitim noktasında inşaatı başlayan camiyi 5 yılda bitirir, öncelikle altı ayda şehzadenin türbesini cami haziresinde bina eder. Külliyesi ile tamamlandıktan sonra İstanbul'un Ayasofya'dan sonra en görkemli mabedi olur. Mihrimah'ı da aynı yılın (1548) sonunda bitirir. Şehzade Cihangir için de bugün onun adıyla anılan semtte bir rasathane yapar fakat sonradan şeyhülislam tarafından yobazlara yakıtılır.

Kanuni; Sinan'dan cihan efendisi için dünyanın en büyük camisini yapmasını ister. Bunun için hazırlanan Sinan, Süleymaniye Camisi'nin maketini de yaparak sultana sunar (Şekil 13). Caminin yeri, eski sarayın üzerinde kurulduğu tepenin taç noktasıdır. Böylece cami her noktadan hâkim olacaktır. Sultan; bugüne kadar yapılmış en ulu mabet olan Ayasofya planını dedesi Beyazıt ve Fatih'in camilerinde uygulamaya çalıştıklarını fakat azamette Ayasofya'yı geçemediklerini söyler. Bu sebeple Ayasofya'daki iki yarım kubbeli merkezi kubbe şemasını Osmanlı cami geleneği içinde kalarak yenilemesini ister. Sinan bunun üzerine eskizlerini yeniden düzenler. İç mekândaki büyük kütle dört fil ayağı üzerinde yükselir. Kible eksenini üstündeki iki yarım kubbe ve yarım kubbenin etekleri birer eksedra ile beslenir ve yan sahnalar beşer küçük kubbeyle örtünerek caminin üst örtü sistemi tamamlanır. Eğimli arazi, yükseltiyle istinat duvarlarıyla desteklenir, külliye cami avlusuyla eş hizaya oturtulur. Cami inşaatının temellerinin taşlaşması zeminin iyice oturması için Sinan iki sene bekler. Bu süre içinde Hadım İbrahim Paşa için Silivrikapı'daki sur dibine yakın yerde bir cami ve küçük külliye yapar (Şekil 14). Rüstem Paşa'nın Tahtakale'deki camisine başlar. Sinan Paşa için de Beşiktaş'taki cami ve külliye başlar (Şekil 15). Sinan, yardımcıları ve Hassa Mimarlar Ocağı'ndan yetişenlerle verimli bir düzen kurmuştur. Böylece birçok eser eşzamanlı inşa edilmiştir. Şam'da bir başka Süleymaniye bunun kanıtıdır (Şekil 16).

Süleymaniye'nin zemini oturduktan sonra hızla inşaat başlar. Zeminin oturmasına kadar geçen sürede şantiyenin depolarında birçok antik sütun getirilir. İznik'ten çini siparişleri verilir. 1557 yılının Ekim ayında caminin açılışı yapılır, böylece yedi senede bitirilmiş olur. Sinan, Hürrem Sultan öldükten sonra da caminin haziresinde onun için de çinilerle süslü bir türbe yapar. 1561 yılında da Rüstempaşa Camisi'ni bitirir, lakin cami içindeki çinileri ile vezir cami olmasına rağmen selâtin cami kadar süslüdür (Şekil 17). Rüstem Paşa'nın ölümüyle kendisine büyük bir servet kalan Mihrimah Sultan bir cami daha yaptırmak ister (Şekil 18). Edirnekapı'daki cami, altıncı tepenin doğusundan ufuk çizgisini belirler. Burada eskiden bulunan Aya Yorgi Kilisesi'nin kalıntıları istimlak edilerek cami; Tahtakale ve Üsküdar'da olduğu gibi bir platform oluşturularak yükseltilir. 1561 yılının sonunda tamamlanan gösterişten uzak yalın bir mimariye sahip camide ışık, mekânı belirleyen ana öğedir.² Sinan; mekânlarındaki ferahlıkla sonsuzluğu ve Yaradan'la bütünleşmeyi üçüncü boyuta taşımaya çalışır. Sinan'ın kütlelerinde ışık ve gölgenin yarattığı hacim mekâna hayat verir.

Osmanlıların yükselme dönemini yaşadığı Kanuni devrinde şehrin nüfusunun artmasıyla su sıkıntısı da baş gösterir. Sinan; Kanuni'nin Belgrad Seferi sonrası yanında

² Roman yazarı; popüler kültürün bir esiri olmaktan kurtulamadan kişisel fantezileri ile ebced hesabı yaparak Sinan'ın bu camide Mihrimah'a olan aşkı dile getirdiğini bahseder.

getirdiği ahaliyi iskân ettiği ve Belgrad Ormanları diye anılan bölgeden şehre suyu getirir. İlk aşamada Romalılardan kalma Valens Kemerini onarıp geliştirerek kente giren su miktarını arttırır. Su şebekesinin toplanacağı nokta olan Eğrikapı'daki Kırkçeşme ve Halkalı'daki su toplama tesislerini tamamlar. 1563 yazında tamamlanan su şebekesi, 16 kanal ile aralarındaki sayısız su terazisi yardımı ile kente suyu taşır (Şekil 19).

Sultan, İstanbul'un çıkışında ordunun ve mühimmatın rahatlıkla geçmesi için Büyükçekmece Gölü üzerinde bir köprü ister. 1566 yılında Zigetvar Zaferi sonrası ordu bu köprüden geçerek İstanbul'a döner. Sinan, ismini "Yusuf Bin Abdullah" diye bu köprü üzerindeki kitabeye nakşeder (Şekil 20).

Kanuni'nin vefatından sonra yerine geçen oğlu 2. Selim, Sinan'a Ayasofya'yı onartıp kentin ulu camisi olarak minare sayılarını dörde tamamlar. 1568 yılında da Edirne'deki Selimiye'nin inşaatına başlatır (Şekil 21). Edirne'de Kavak Meydanı denilen eski saray alanında inşaat devam ederken Sinan; eş zamanlı olarak Sokullu için Lüleburgaz'da (Şekil 22), Semiz Ali Paşa için Babaeski'de birer cami yapar (Şekil 23). Kadirga'daki Sokullu Camisi'ni 1571'de bitirir (Şekil 24). Çok iyi programlanmış ve iyi örgütlenmiş çalışmalarıyla da hiç gitmeden Payas'taki Sokullu Camisi'ni de tamamlar (Şekil 25).

Sinan'ın düşü tüm hacmi kaplayacak merkezi planlı bir cami olur. Bunu da Selimiye ile gerçekleştirir. Küçük ölçekli camilerde altı kenarın çeşitlenmelerini defalarca yapar. Sinanpaşa'da, Karahmet'te, Fındıklı'daki Molla Çelebi'de... Görkemli bir plan için Rüstempaşa'daki sekiz kenar planına döner. İç mekânı olabildiğince geniş üç parçaya böler. Sekiz sütun ve üzerindeki kemerlerle tüm hacmi kubbe ile örter. Sinan'ın mekânının manevi denklemi, tek kubbe altında Yaradan'la -birle- bütünleşip ruhun kendinin Hak'tan bir parça olduğunu hatırlatır. Kâbe'yi onarmak ve çöldeki su kemerlerini yenilemek için 1575 yılında döndüğü hacdan sonra 85 yaşında Selimiye'yi bitirir. Aynı yıl hizmetine girdiği dördüncü sultan olan 3. Murat padişah olur. Bu dönemde Sinan, Üsküdar'da Sultanın annesi Nurbanu için Atik Valide Cami ve Külliyesi'ni inşa eder (Şekil 26). Bu arada yetiştirdiği üstatların yardımıyla yapıtlarının çoğunu bitirir. 1588 yılında yaşı yüze yaklaşmış Sinan vefat eder, Süleymaniye Külliyesi'nin yanında kendisinin ölmeden önce tasarlamış olduğu mütevazı bir türbeye defnedilir.

SONUÇ

Sinan; beş asır önce yeniçeri iken çıkmış olduğu seferler vesilesi ile Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'da anıtsal eserlerin birçoğunu yerinde inceleme fırsatı bulmuştur. Roma İmparatorluğu'nun ya da Bizans'ın Konstantinopolis'inin İstanbul olmasında eklektik davranmadan büyük bir katkıda bulunmuştur. İncelemiş olduğu ya da etkisinde kaldığı eserleri yorumlayıp, Osmanlı Türk İslam Sanatının en ileri dönemini ifade etmiştir.

Balkanlar, Anadolu ve Ortadoğu'ya yayılmış eserleri ile Sinan, klasik Osmanlı Mimarisinin temelini oluşturmuştur. Zira bu temel o kadar derindir ki, üstüne inşa edilen modern Türkiye Cumhuriyeti günümüzde bile etkisindedir. Çoğu devlet destekli, Türkiye'nin değişik illerinde hala benzer mimaride camiler yapılmaya devam etmektedir. İstanbul Şişli

Cami, Ankara Kocatepe Cami, Adana Sabancı Cami; birer klasik Osmanlı öykünmesini geçmiş, Sinan'ın kendisi olmuştur. Sinan'ı aşamayıp benzer tipleri tekrarlamak her ne kadar geleneksele bağlı kalmak diye savunulsa da beş yüz yıldır cami tasarımında bir kısır döngünün yaşandığı bir gerçektir.

Sinan'ın üç başyapıtıyla yarattığı, Şehzade'yle başlayan, Süleymaniye ile gelişen ve en nihayet Selimiye ile doruğa çıkan alan derinliği ve onun doğal uzantısı olan kesintisiz görüş açıları fenomeni... O kadar çaba ve yaratım uğraşı onu; insanların kolektif belleğine, ortak mirasına yerleştirmiştir. O İnsanlık onurunu tanrısal olana yakınlaştırmıştır. İnsan belleğinin aklında kalabilen iki şey olan şiir ve mimari; yapıtlarında birbirleriyle bina edilmiştir.

KAYNAKÇA

CORAL, Mehmet., *Işıkla Yazılsın Sonsuza Adım*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

GÜNAY, Reha., *Mimar Sinan*, Yem Yayın, İstanbul, 2010.

Url 1: <http://www.sinanasaygi.org/> (erişim: Nisan 2018)

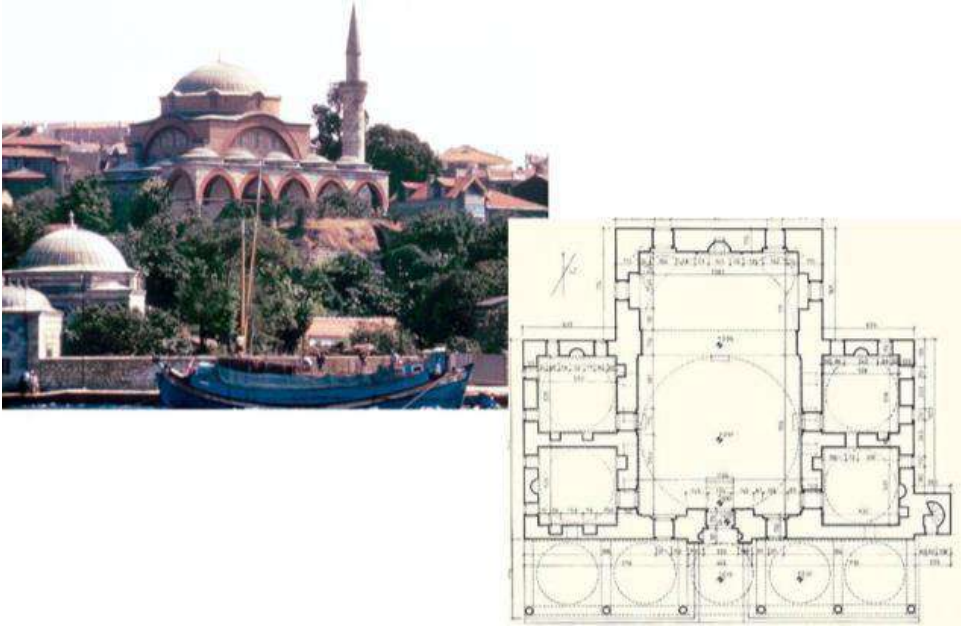
Url 2: <http://www.mimarsinaneserleri.com/> (erişim: Nisan 2018)

Url 3: <http://archnet.org/library/> (erişim: Nisan 2018)

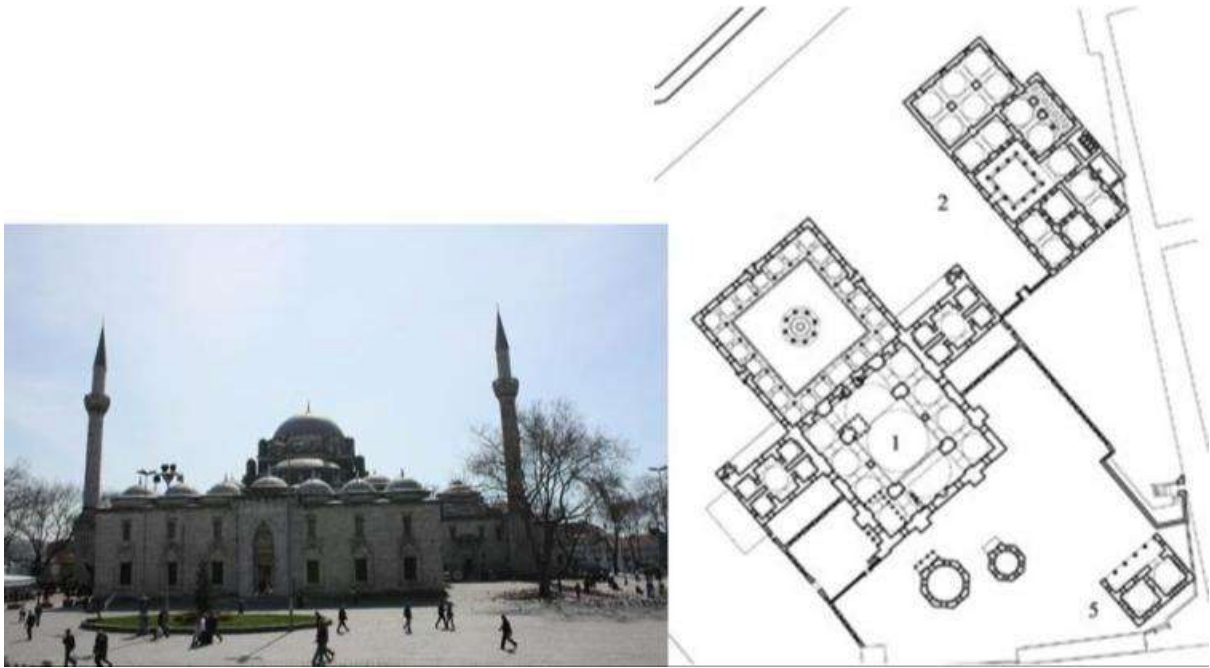
ŞEKİLLER

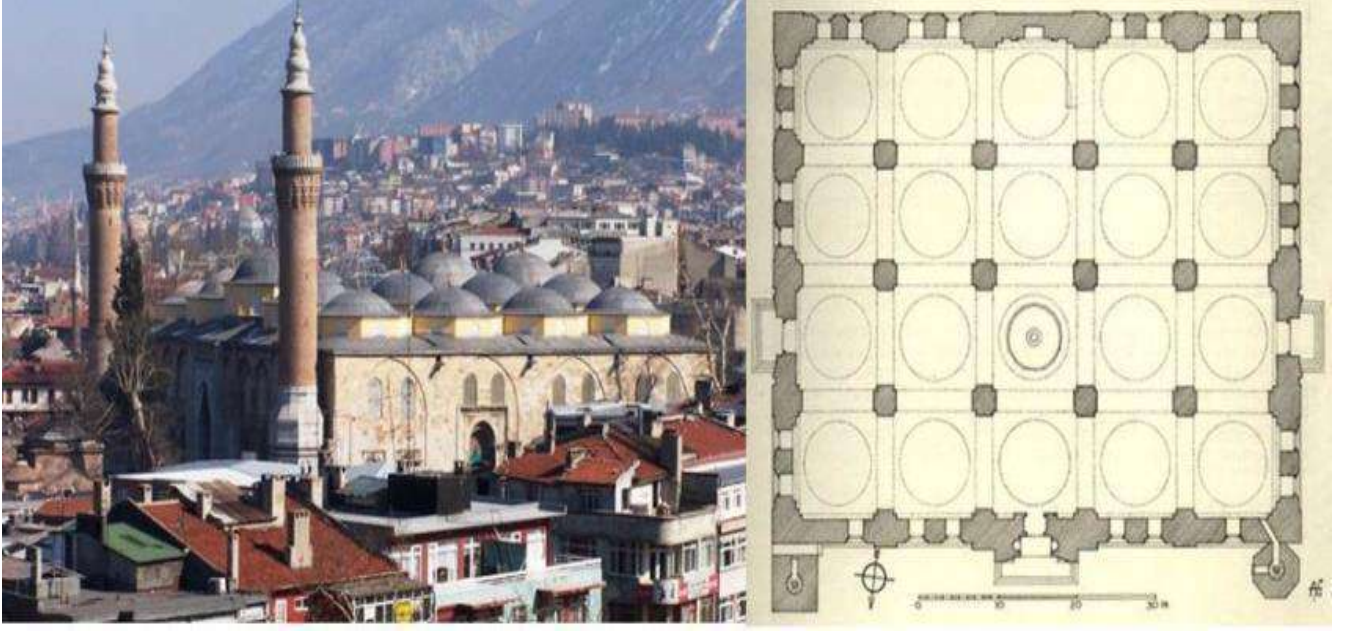
Şekil 1. Sinan'ın Güzergâhları 1489?-1588 (Googlearth üzerinden düzenlenmiştir).

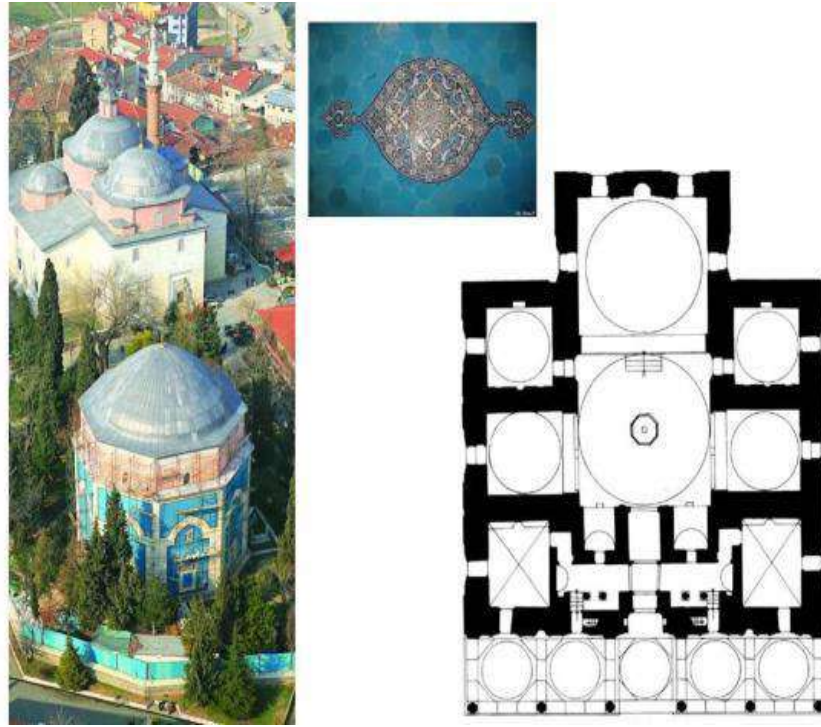
Şekil 2. Üsküdar Rum Mehmet Paşa Cami (Url 1 ve Url 2).

Şekil 3. İstanbul Beyazıt Cami (Url 1 ve Url 2).

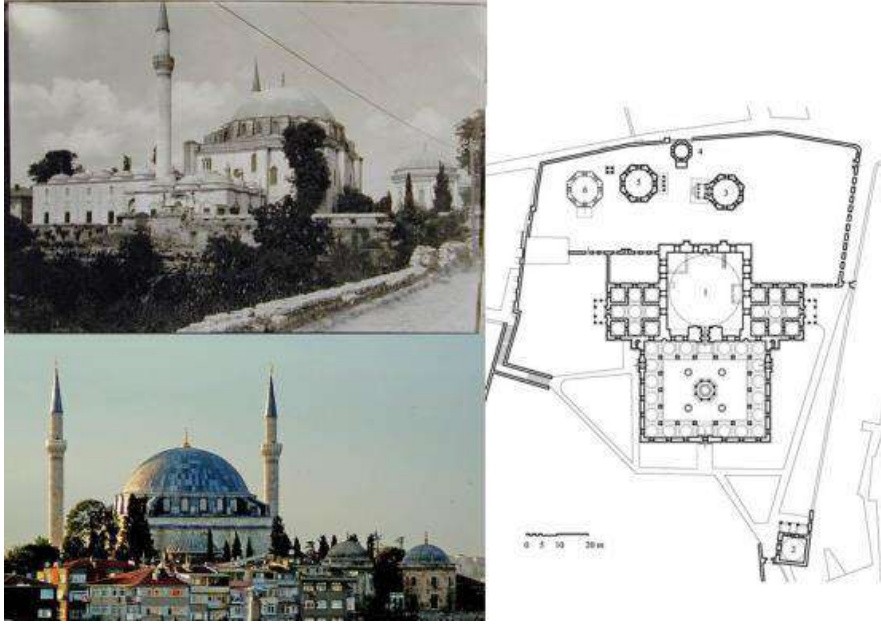

Şekil 4: Bursa Ulu Cami (Url 1 ve Url 2).

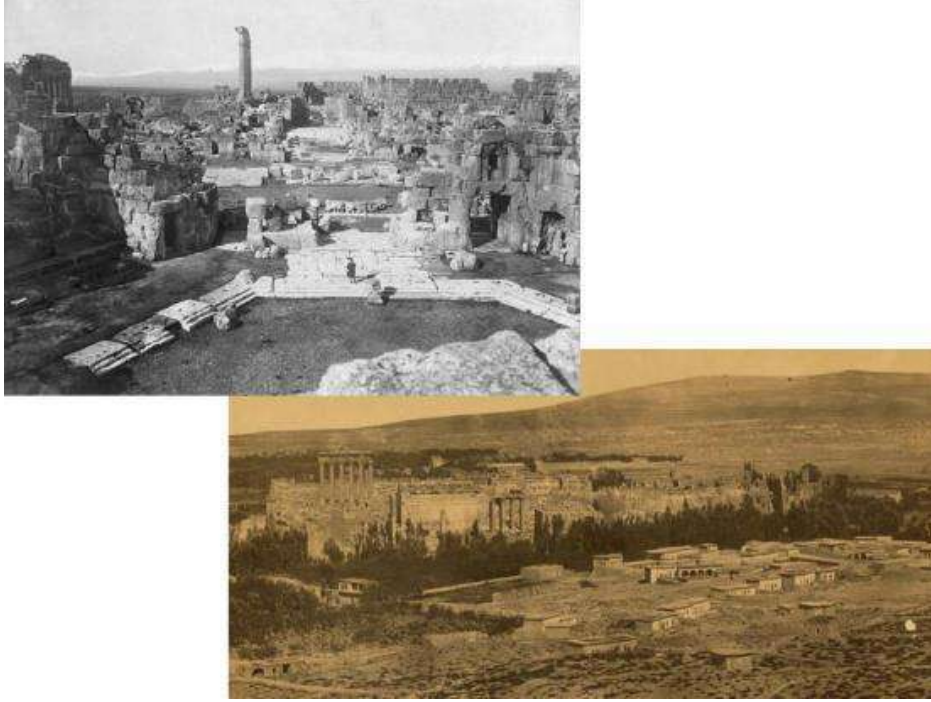

Şekil 5: Bursa Çelebi Mehmet Yeşil Cami (Url 1 ve Url 2).

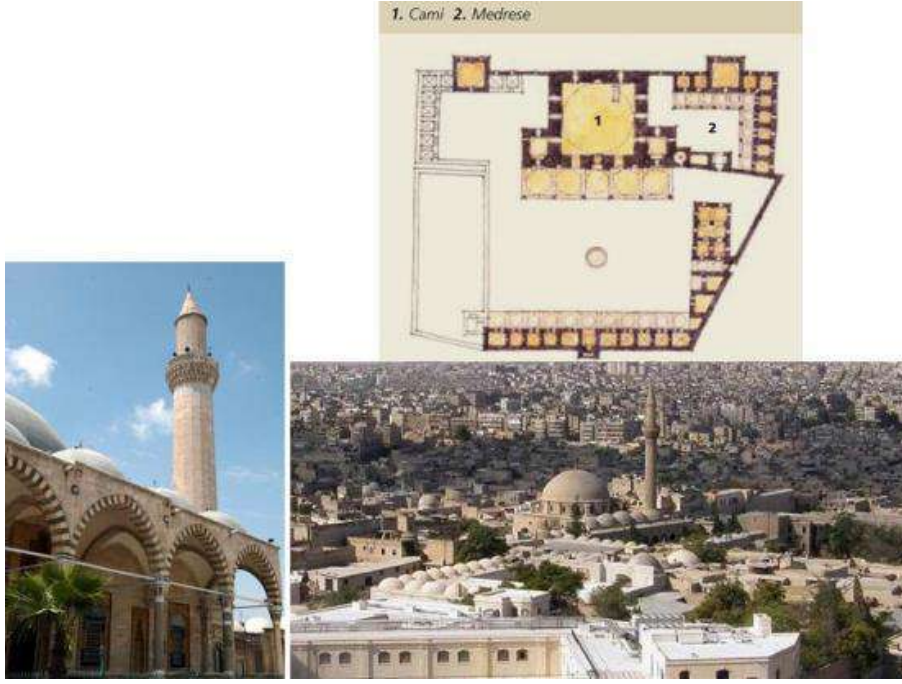

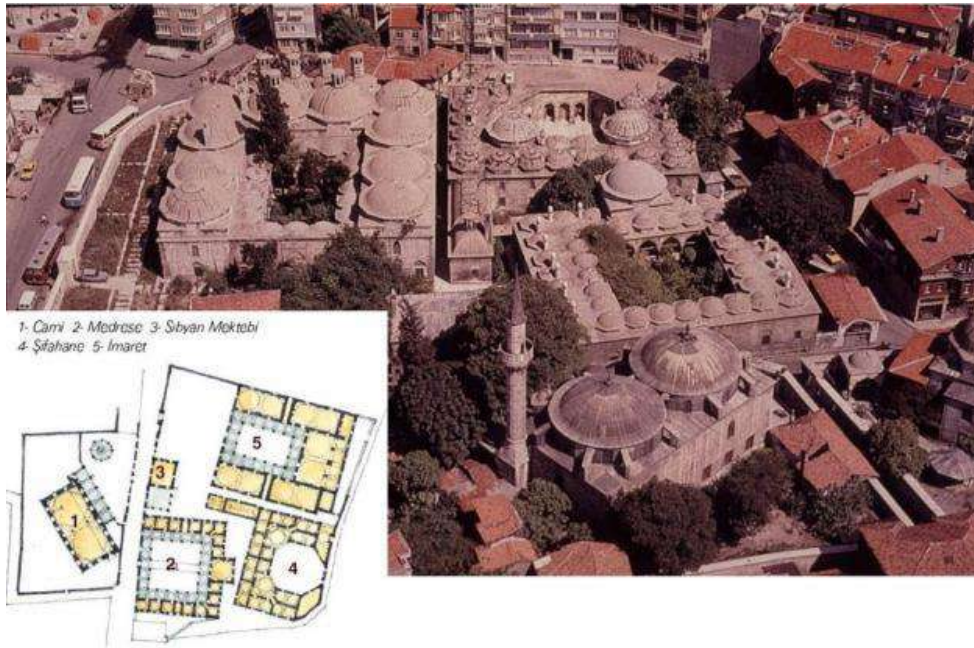
Şekil 6. İstanbul, Fatih Yavuz Selim Cami (Url 1 ve Url 2).

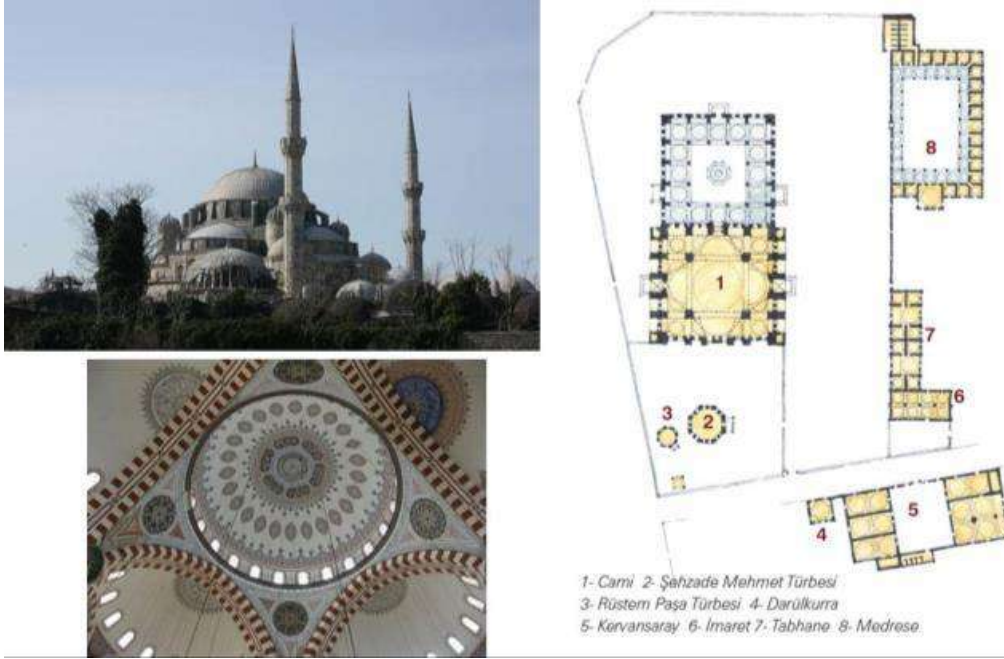
Şekil 7. Baalbek, (Lübnan) Heliopolis Jüpiter Tapnağı (Url 3).

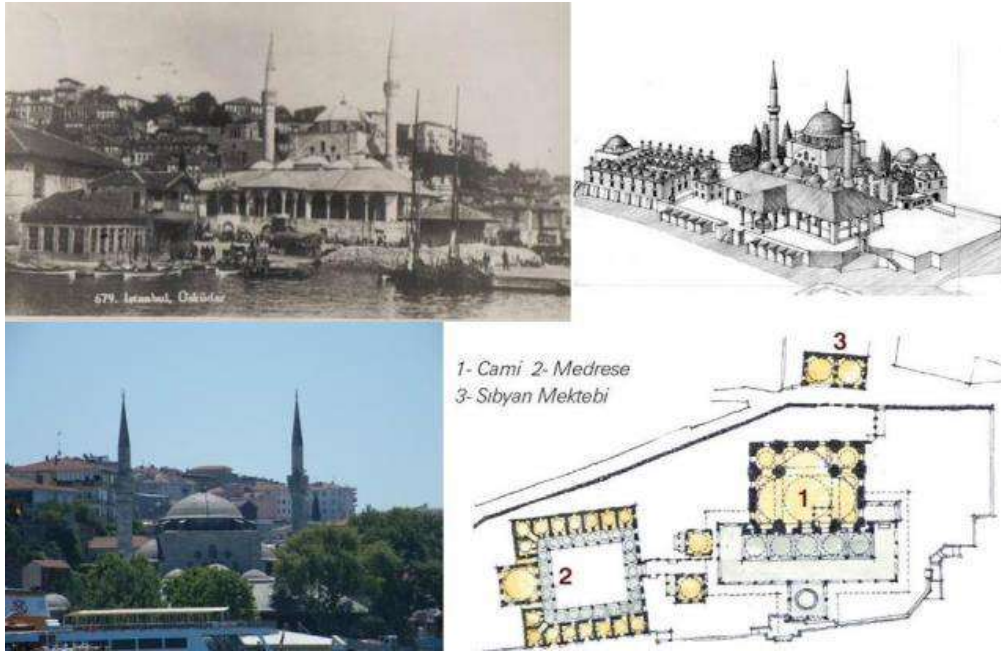
Şekil 8. Halep Hüsrev Paşa Cami (1536-37) (Url 1).

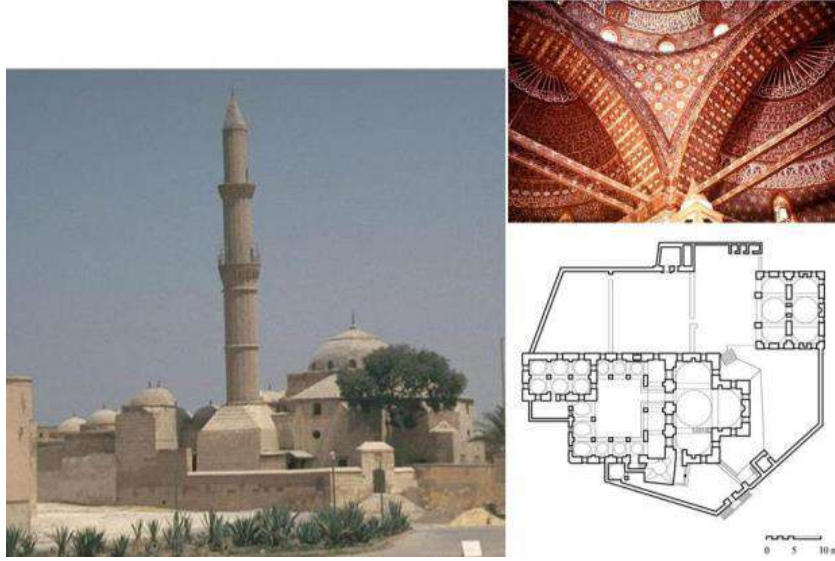
Şekil 9. Haseki Hürrem Sultan Külliyesi (1538-39) (Url 1).

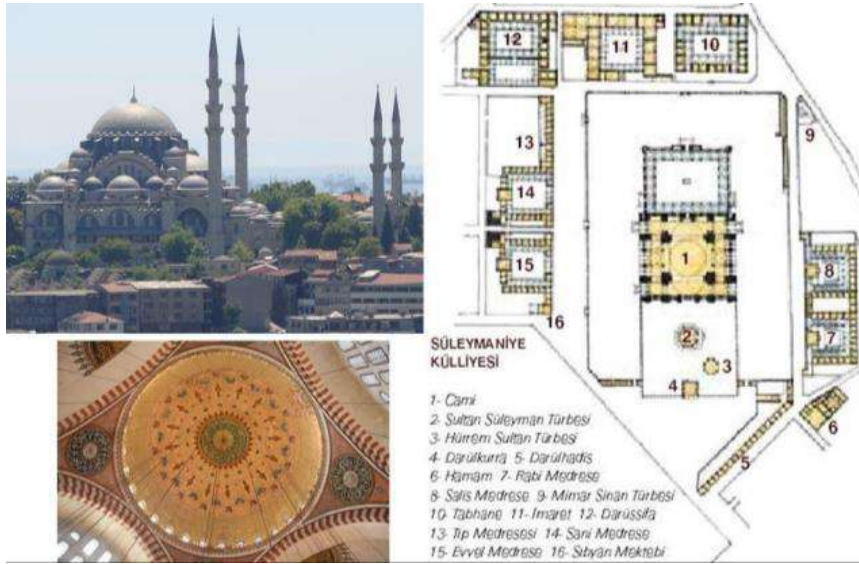
Şekil 10. Şehzade Mehmet Camisi (1543-48) (Url 1).

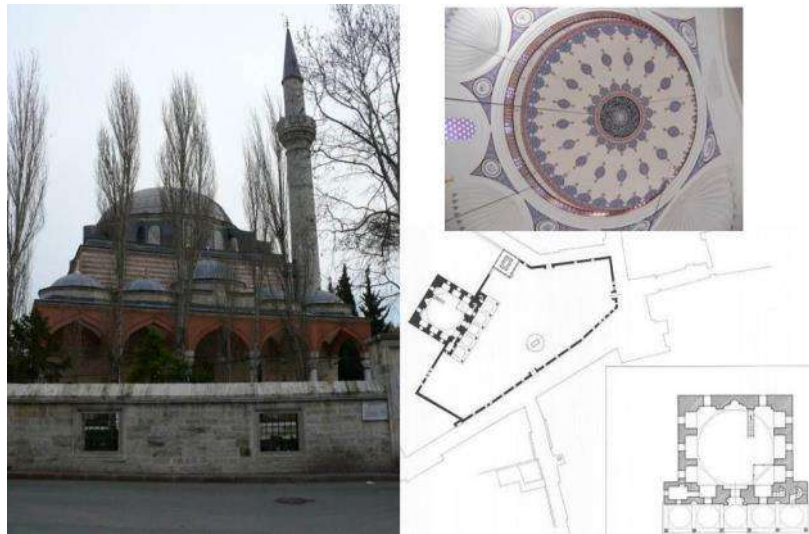
Şekil 11. Üsküdar Mihrimah Sultan Cami (1547-48) (Url 1).

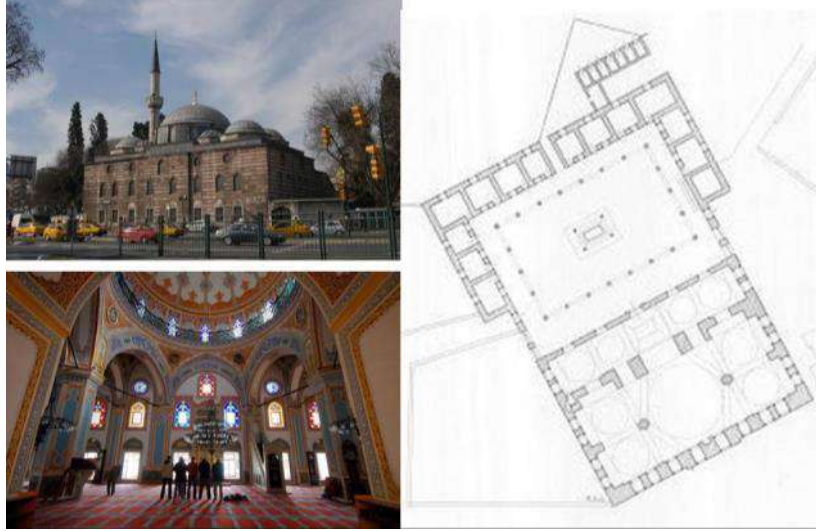
Şekil 12. Kahire Hadım Süleyman Paşa Cami (1528) (Url 1 ve Url 2).

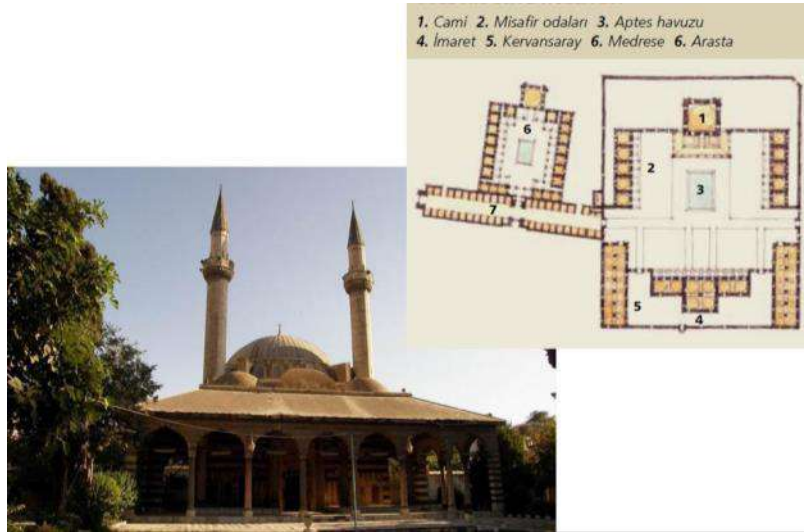
Şekil 13. Süleymaniye Cami (1550-57) (Url 1).

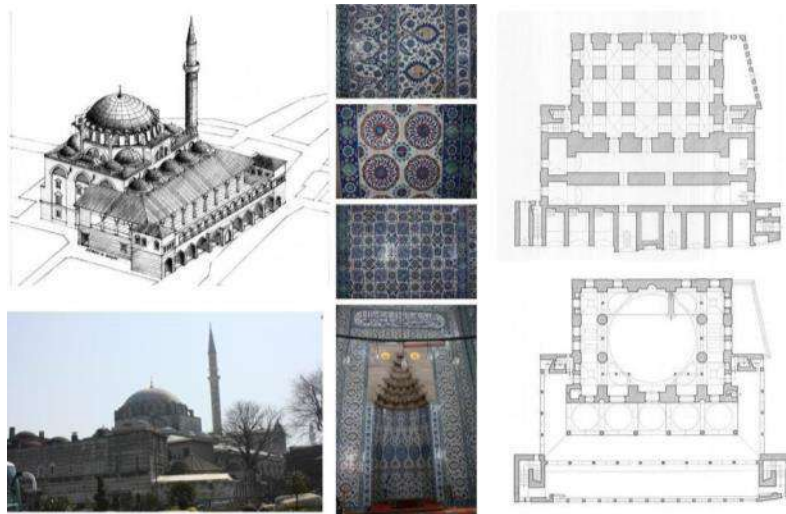
Şekil 14. Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camisi (1551) (Url 1 ve Url 2).

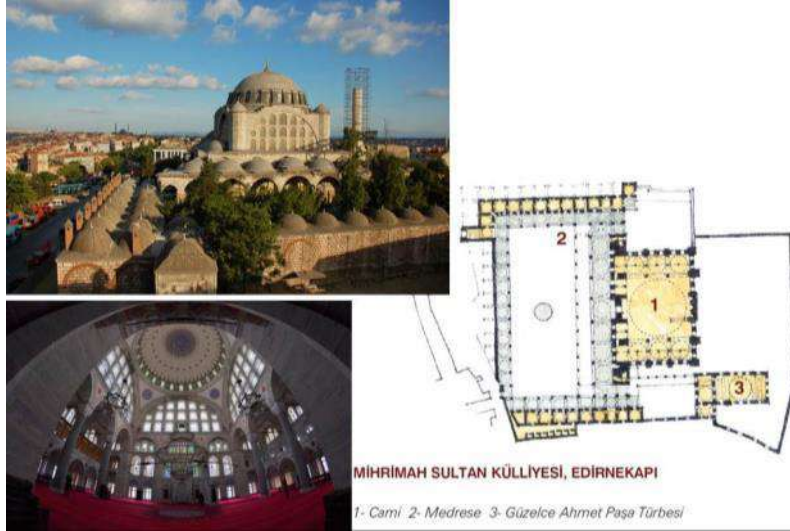
Şekil 15. Sinan Paşa Cami (1554-56) (Url 1 ve Url 2).

Şekil 16. Şam Süleymaniye Cami (1554-59) (Url 1).

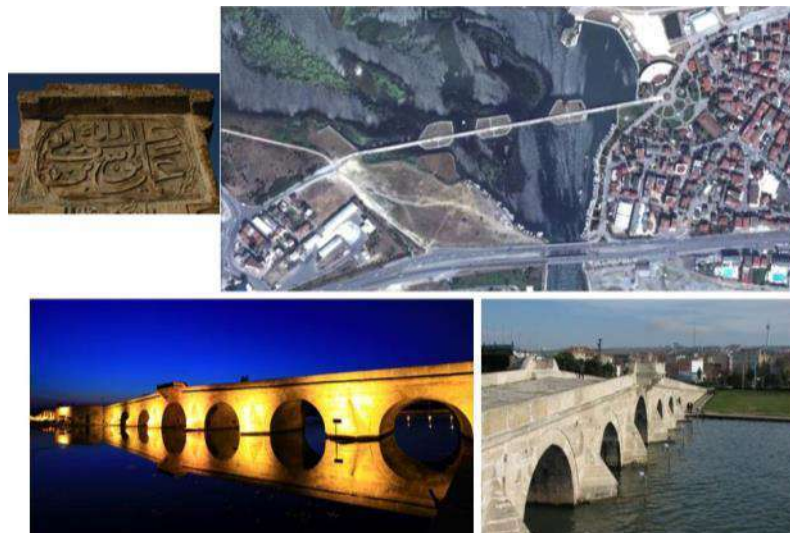
Şekil 17. Rüstem Paşa Cami (1561-62) (Url 1 ve Url 2).

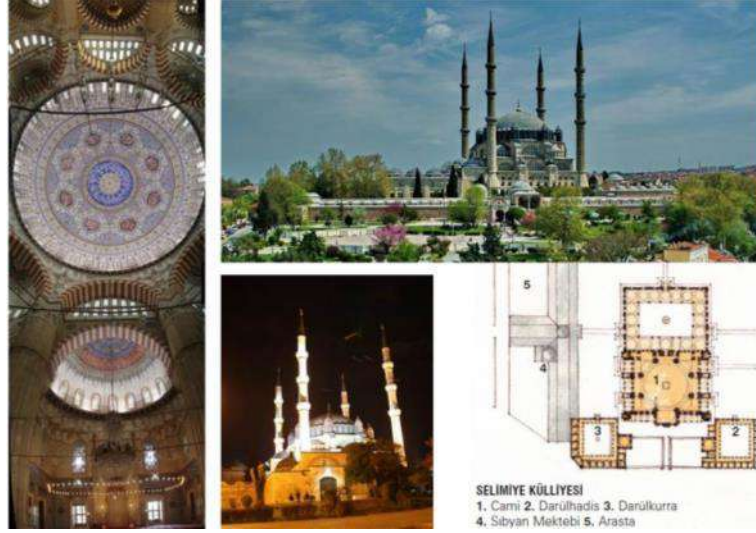
Şekil 18. Edirnekapı Mihrimah Sultan Cami (1562-65) (Url 1 ve Url 2).

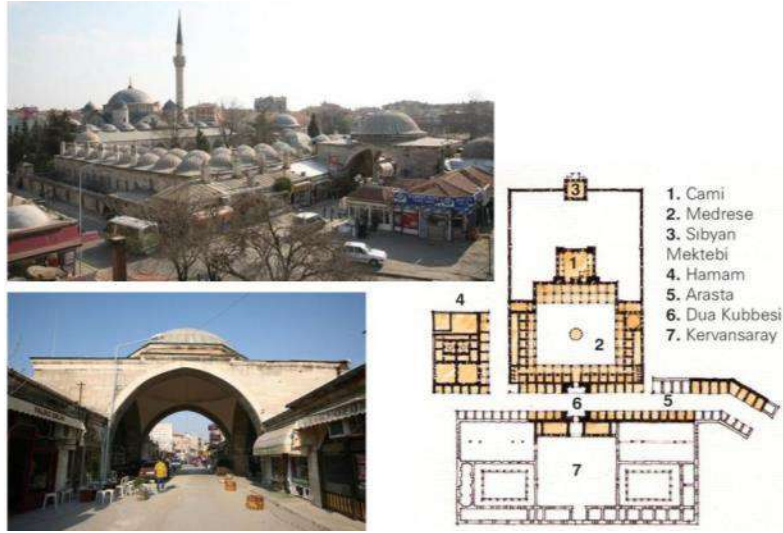
Şekil 19. Su Kemerleri (1554-1564) (Url 1).

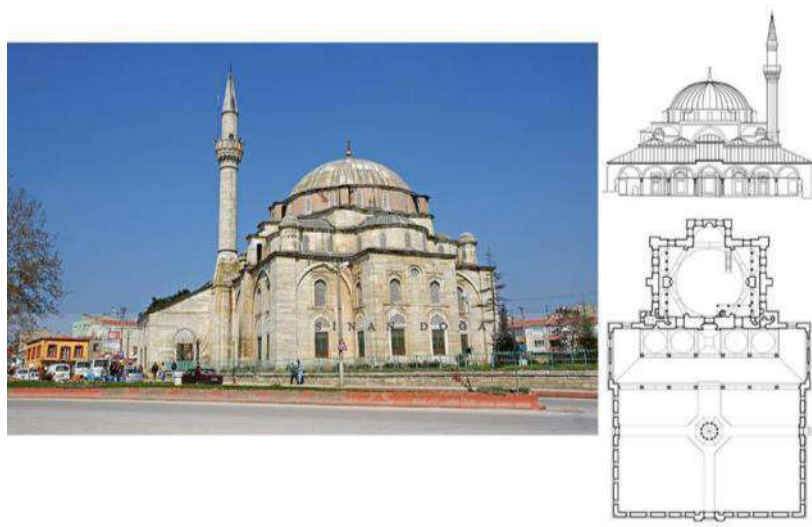
Şekil 20. Sultan Süleyman (Büyükçekmece) Köprüsü (1567) (Url 1).

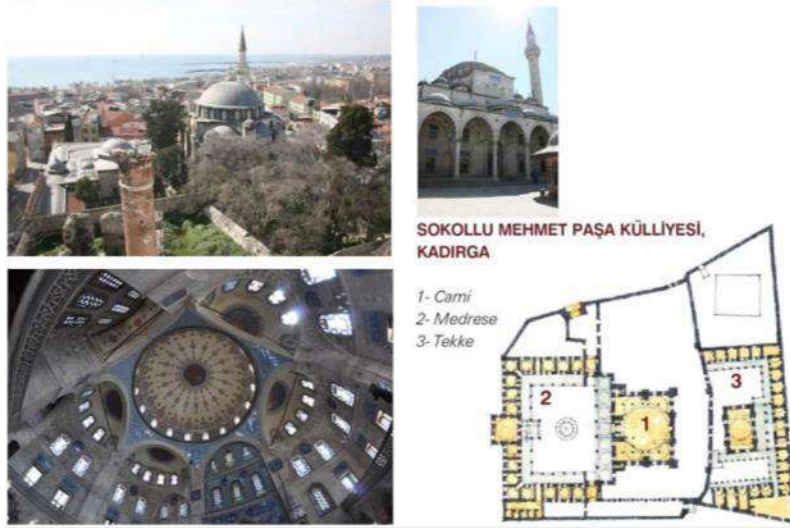
Şekil 21. Sultan Selim (Selimiye) Camisi (1568-74) (Url 1).

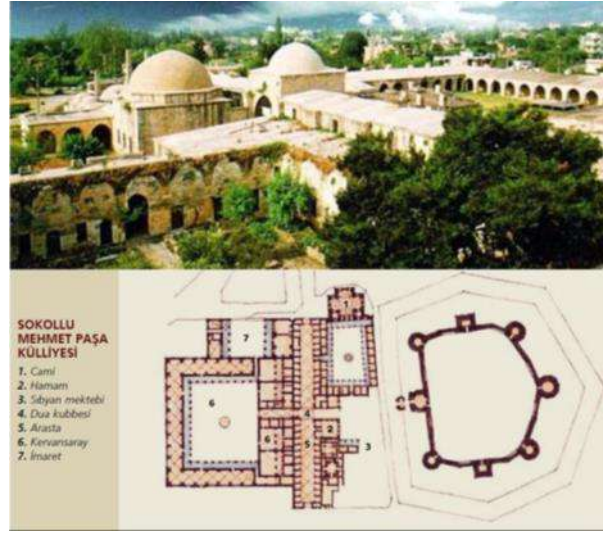
Şekil 22. Sokullu Mehmet Paşa Camisi, Lüleburgaz (1565-70) (Url 1).

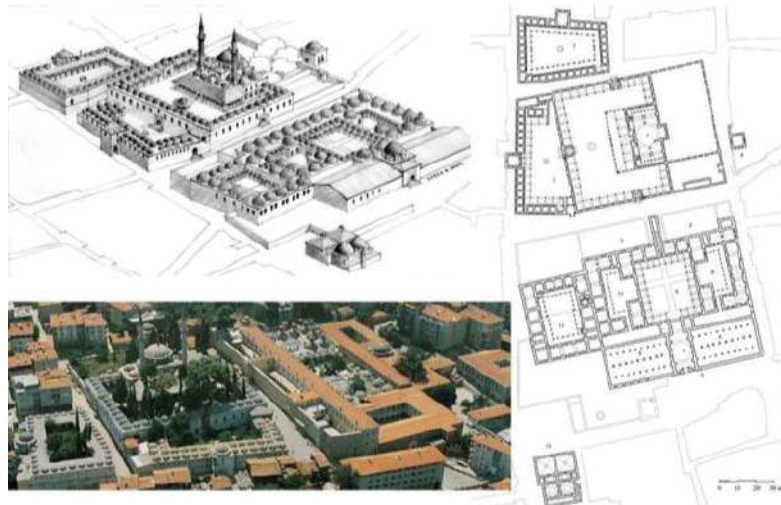
Şekil 23. Semiz (Cedit) Ali Paşa Camisi, Babaeski Kırklareli (1569-75) (Url 1).

Şekil 24. Sokollu Mehmet Paşa Camisi, Kadırga İstanbul (1567-72) (Url 1).

Şekil 25. Sokollu Mehmet Paşa Cami, Payas (1567-74) (Url 1).

Şekil 26. Atik Valide (Nurbanu) Sultan Camisi, Üsküdar (1570-79)

HAGIA SOPHIA IN ENGRAVINGS GRAVÜRLERDE AYASOFYA

Murat ÇAĞLAYAN

Dr. Öğretim. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, muratcaglayan@artuklu.edu.tr

ÖZET

Bir baskı tekniği olarak matbaacılıkta ve sanat ürünlerinin yaratımında kullanılan gravür, bir kazıma şekli, çukur baskı ya da oyma baskı olarak adlandırılabilir. 15. yüzyıldan sonra ortaya çıkışından itibaren gravür; günümüze kadar sanatçılar ve gezdikleri şehirlerden betimlemeler sunan seyyahlar tarafından kullanılmış ve geliştirilmiştir. Roma döneminden bugüne seyyahların ve sanatçıların uğrak yeri olan İstanbul konulu gravürler oldukça fazladır. Bizans döneminde haclı seferi sırasında yağmalanan şehir, etkileyiciliğini yitirmemiş, seyyahlar ziyaretlerine devam etmişlerdir. İstanbul'un en büyük mabedi olan Ayasofya seyyahların gravürlerinde yer almış fetihten sonra da yer almaya devam etmiştir. Floransalı seyyah Cristoforo Buondelmonti' nin erken 15. yüzyıla ait gravürü; kentin fetihten kısa bir süre önceki durumunu gerçeğe uygun bir şekilde yansıtan en eski betimleme olarak kabul edilir. Ayasofya, yapının anlamına uygun olarak gravürdeki en büyük figürle temsil edilmiştir. Fetihten sonra bayındır hale getirilen Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da Ayasofya, artık bir camidir ve gravürlerde bir cami olarak betimlenmeye başlamıştır. Fakat fetihten sonraki dönemde Ayasofya'yı özgün haliyle bir Hristiyan mabedi olarak betimleyen sanatçılar da olmuştur. Ayasofya, fetih öncesi İstanbul'u betimleyen gravür kompozisyonlarının çoğunda baskın bir Latin mabedi tarzında çizilmiştir. Avrupalı seyyahlar Ayasofya'yı İtalya'daki dış cephesi süslü kiliselere benzeterek Konstantinopolis'in katedrali şeklinde yorumlamışlardır. Fetih sonrasında günümüze kadar geçen süre içinde ise minareli bir cami, dönem içinde ise külliye olarak betimlenmiştir. Ayasofya'yı iç mekân ve dışarıdan konu eden gravürler, mabedin dönem içinde geçirdiği değişiklikleri yansıtılmaları açısından önemlidirler.

Anahtar Kelimeler : Sanat Tarihi, Ayasofya, Gravür

ABSTRACT

Gravure which is used as a printing technique and applied in creation of works of art can be described as a form of etched, dented or carved print. The design to be printed is first reproduced on wood, metal or stone plate by various methods (e.g., by hand-carving or by application of acid), then the plate is daubed with ink. When the surface of the plate is wiped, the ink remains in the grooves and hollows and the design on the plate is transmitted on paper through pressure. Even since its appearance in the 15th century, the art of gravure has been and is still being use widely by artists. Since the Roman period, there are many engravings on Istanbul which is frequented by travellers and artists. Constantinople, plundered by crusade during Byzantine period, didn't lose its impressiveness, the travellers continued their visits. Hagia Sophia the largest temple of Istanbul took place in the engravings of travellers before

and after the conquest. Florentine traveller Cristoforo Buondelmonti's early 15th century engraving of the city is the oldest one that describe realistic the city before the conquest. Within the meaning of structure Hagia Sophia, has been representing the largest emoticons in the gravure. After the conquest in the flourished capital city of the Ottoman Empire Istanbul, Hagia Sophia, now a mosque and engravings began to be described as a mosque. However, after the conquest period, there had been some artist depicted the Hagia Sophia as its original the temple of Christian. During the time of conquest to the present day onwards, it had been depicted as the minaret of a mosque and by the time the complex of buildings. In the pre-conquest of İstanbul engraving Hagia Sophia was depicted as the most dominant in the compositions are plotted in a Latin style of the temple. European travellers interpreted the Hagia Sophia Cathedral in Constantinople as by comparing the external facade adorned churches in Italy. Gravures subject on Hagia Sophia's interior and exterior design are important, for to inform us about the temple changes had become the in different terms. Their works tell us the evolution of Hagia Sophia, its environment and silhouette of Istanbul. When a conservation or restoration project being prepared, this gravures are the most important info to be source for restitution.

Key words: history of art, Hagia Sophia, engraving

INTRODUCTION

Foreign observers visiting the countries mostly use the art of gravure to give a picture to their countryman of the sights they had seen and of the life they had lived within the frame work of the countries they visited.

Gravure which is used as a printing technique and applied in creation of works of art can be described as a form of etched, dented or carved print. The design to be printed is first reproduced on wood, metal or stone plate by various methods (e.g., by hand-carving or by application of acid), then the plate is daubed with ink. When the surface of the plate is wiped, the ink remains in the grooves and hollows and the design on the plate is transmitted on paper through pressure. Even since its appearance in the 15th century, the art of gravure has been and is still being use widely by artists. Today many artists use the gravure techniques in producing their works of art. Until the end of 19th century, gravures were used by printers to obtain qualitative reproductions of pictures in books. Whereas today as a printing technique, it is used in the form of "photogravure" or "tiefdruck (rotogravure)" (Sevim, 1996).

The gravures, giving a picture of the various aspects of the social life and architectural works of the cities, next to being valuable works of art, also carry the quality of important visual material in expressing that era.

HAGIA SOPHIA GRAVURES BEFORE THE CONQUEST

Since the Roman period, there are many engravings on Istanbul which is frequented by travellers and artists. Constantinople, plundered by crusade during Byzantine period, didn't

lose its impressiveness, the travellers continued their visits. Hagia Sophia the largest temple of Istanbul took place in the engravings of travellers before and after the conquest.

Florentine traveller Cristoforo Buondelmonti's early 15th century engraving of the city is the oldest one that describe realistic the city before the conquest. Between 1415 and 1430, Buondelmonti had been visit İstanbul and The Aegean Islands. His gravure dated 1420 published in the book of "Liber Insularum Archipelagi" has been dedicated to Cardinal Orsini (Yıldırım, 2008). Within the meaning of structure Hagia Sophia, has been representing the largest emoticons in the gravure (Figure 1).

In the pre-conquest of İstanbul engraving Hagia Sophia was depicted as the most dominant in the compositions are plotted in a Latin style of the temple. European travellers interpreted the Hagia Sophia Cathedral in Constantinople as by comparing the external facade adorned churches in Italy.

The gravure in Hartmann Schedel's world history book, named "Liber Chronicarum", is considered one of Istanbul's oldest descriptions (Figure 2). The gravure in the book printed 40 years after the conquest doesn't include the Ottoman structures. It described Istanbul as a Byzantine city as before the conquest (Yıldırım, 2008). Hagia Sophia had been highlighted with its great dome. The point is the largest city church Hagia Sophia had been depicted as similar the resplendent Roman Catholic Cathedrals buildings. Whereas exterior front of Hagia Sophia was extremely quiet. The gravure told that the Hagia Sophia was the main church of Constantinople.

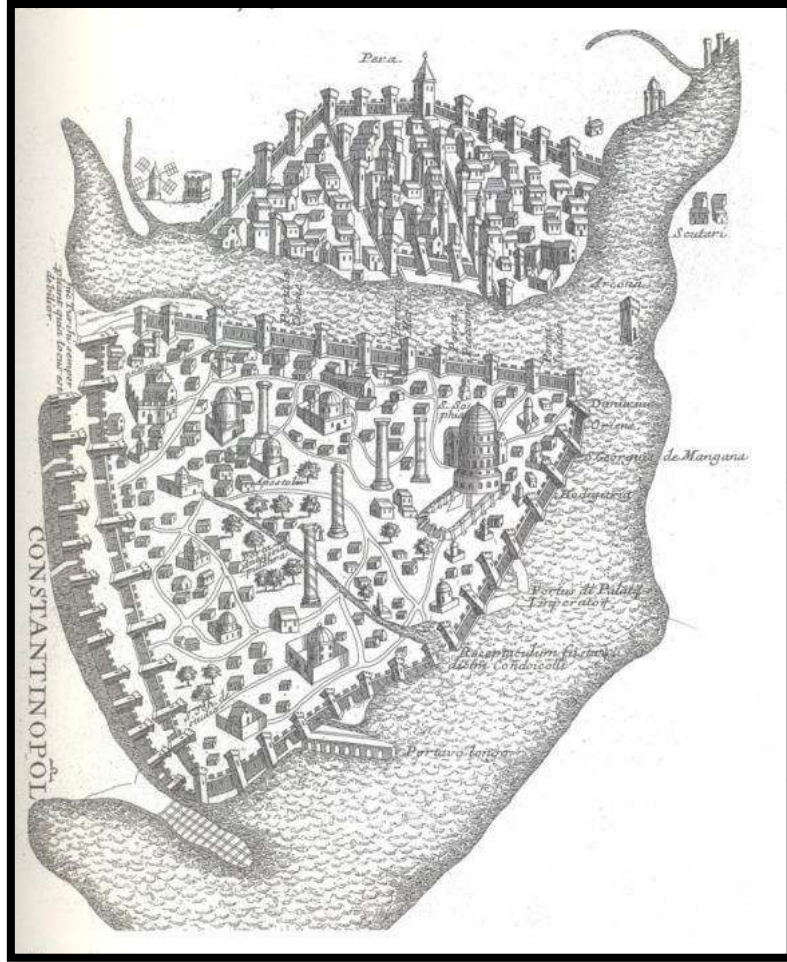

Figure 1: Urbis Constantinopolitanae”,Cristoforo Buondelmonti, 1420.¹

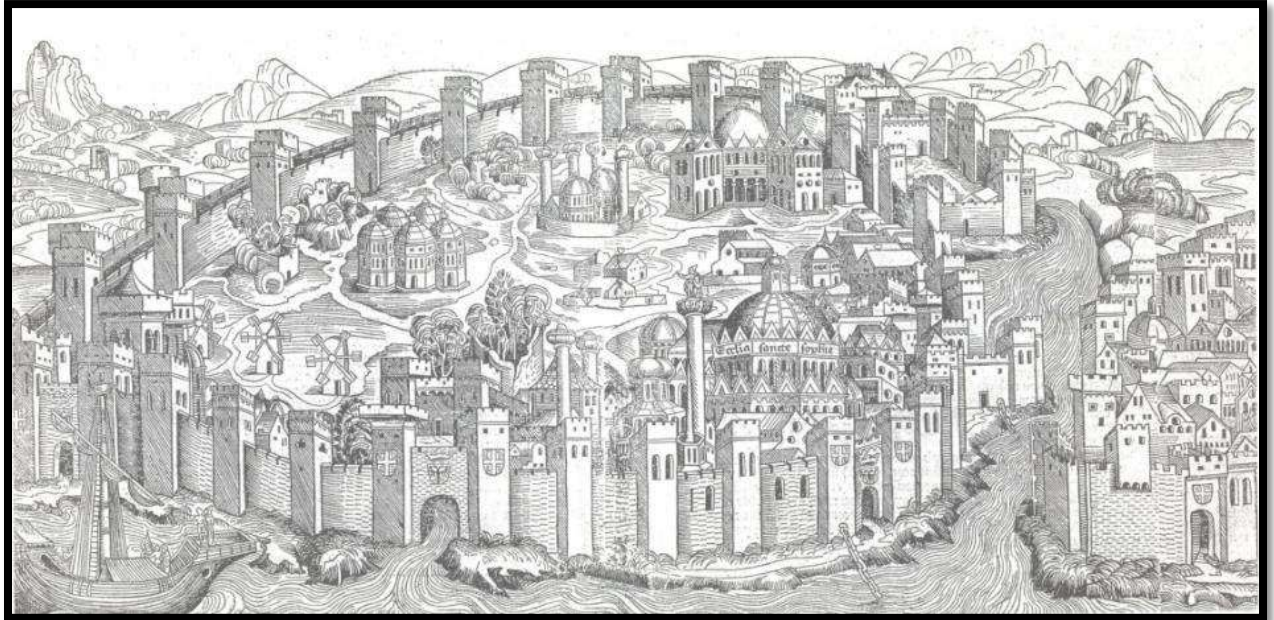

Figure 2 : View of the City of Constantinople was surrounded by walls, Hartmann Schedel 1493.²

¹ Yıldırım, Ö.S. (2008). *Kentin anlam Haritaları Gravürlerde İstanbul*, Kitapistanbul, İstanbul, 20.

HAGIA SOPHIA GRAVURES AFTER THE CONQUEST

After the conquest in the flourished capital city of the Ottoman Empire Istanbul, Hagia Sophia, now a mosque and engravings began to be described as a mosque. However, after the conquest period, there had been some artist depicted the Hagia Sophia as its original the temple of Christian. During the time of conquest to the present day onwards, it had been depicted as the minaret of a mosque and by the time the complex of buildings.

Guillaume Joseph Grelot is an artist and writer described Istanbul and Hagia Sophia in 17th century. His gravures published in 1680 in his book named “Relation Nouvelle D’un Voyage De Constantinople”. Hagia Sophia was depicted as the great mosque of Istanbul with four minarets of the building (Figure 3). In addition of his exterior gravures belong to Hagia Sophia also he had drawn interior gravures. Yet, he had interpreted the interior design of Hagia Sophia by removing the Islamic icon and writings. He had given point to face of the winged angles on the pendants which faces were closed after the church became a mosque (Figure 4).

Figure 3: Hagia Sophia, Joseph Grelot, 1680.³

² Yıldırım, Ö.S. (2008). *Age*, 48.

³ Sevim, M. (1996). *Gravürlerle Türkiye*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 24.

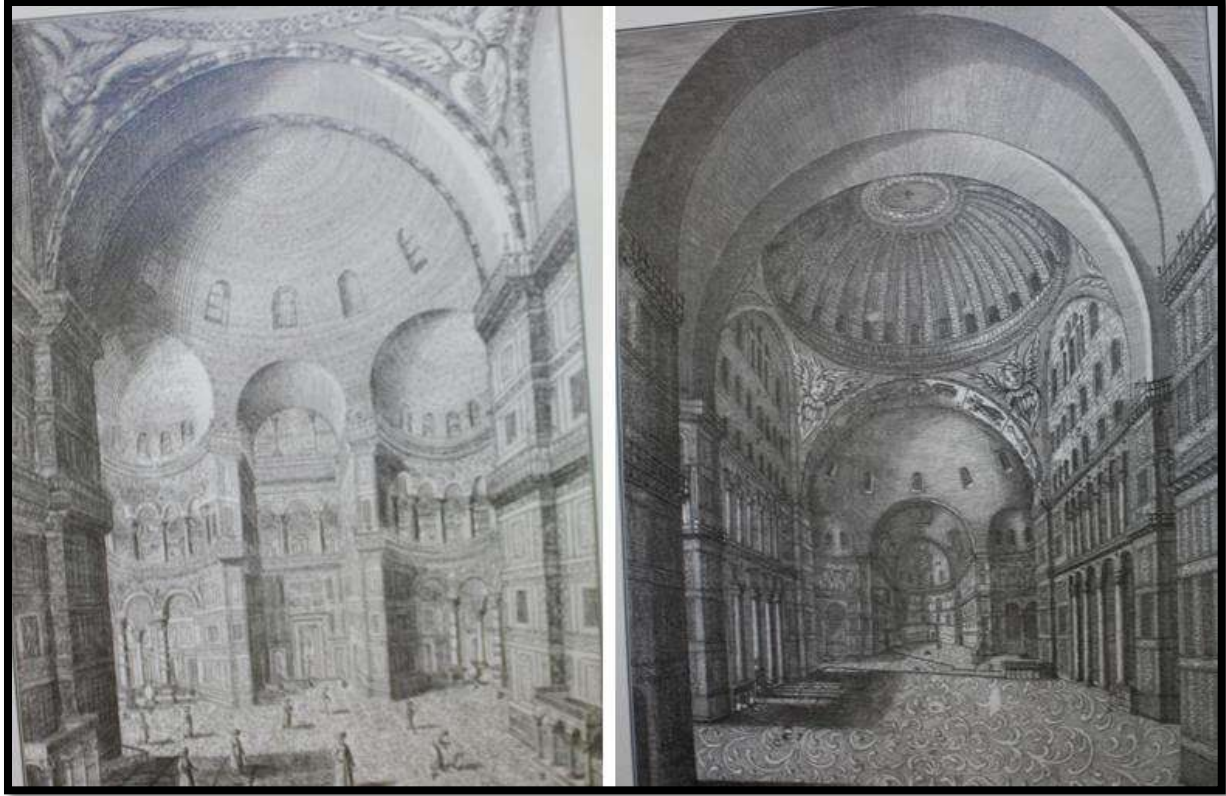

Figure 4: Hagia Sophia, Joseph Grelot, 1680.⁴

Grelot's interior and exterior gravures of Hagia Sophia had been imitated by other illustrators. There had been much similar gravure after his works to the present.

In some gravure the details had been worked carefully. Mouradgea D'ohhson is a researcher engraved the Hagia Sophia interior in the late 18th century. The gravure published in his book named "Tableau General De Empire Ottoman" in Paris dated 1787 (Ceco, 2010). He depicted the Muslim people when they were praying together in front of mihrab that the niche in a mosque wall indicating the direction of Mecca (Figure 5). Character of his gravure was describing the interior design of the Hagia Sophia with Arabic writing plates that can be reading. The important effect of artist's well description is he was born in Istanbul. These calligraphy sheets were belonging to "Teknecizade Ibrahim Efendi" who placed them in 1651 date of the reparation of the mosque. These square formed calligraphy plates and the same one which was on the half-dome of the mihrab were going to disappeared with Fossati Brother's restoration in the future.

⁴ Sevim, M. (1996). *Gravürlerle Türkiye*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 25,26.

Figure 5: Hagia Sophia, Mouradzea D'ohhson, 1787.⁵

Fossatti Brothers restored the Hagia Sophia in 1848. After the restoration in 1852 Gaspare Fossatti prepared a gravure album book of Hagia Sophia named "Aya Sofia Constantinople as Recently Restored by Order Of H.M. The Sultan Abdul Medjid" published in London by contribution of Sultan Abdulmecid (Akgündüz, 2005).

Fossatti's large sized album book had 25 sheet gravures. He described the Hagia Sophia's interior and exterior facades as restored form (Figure 6 - 7). The detailed gravures of Fossatti's are important sources for the changings after the restoration. Fossatti's gravures and the others older than Fossatti's, provide us to compare the change of Hagia Sophia at different periods. According to exterior gravures the building surrounded with house texture that can't see today. Therewithal in the restored interior design of Fossatti, the new figures and calligraphy plates were described.

⁵ Ceco, S. (2010). *İstanbul'un 100 Gravürü*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 37.

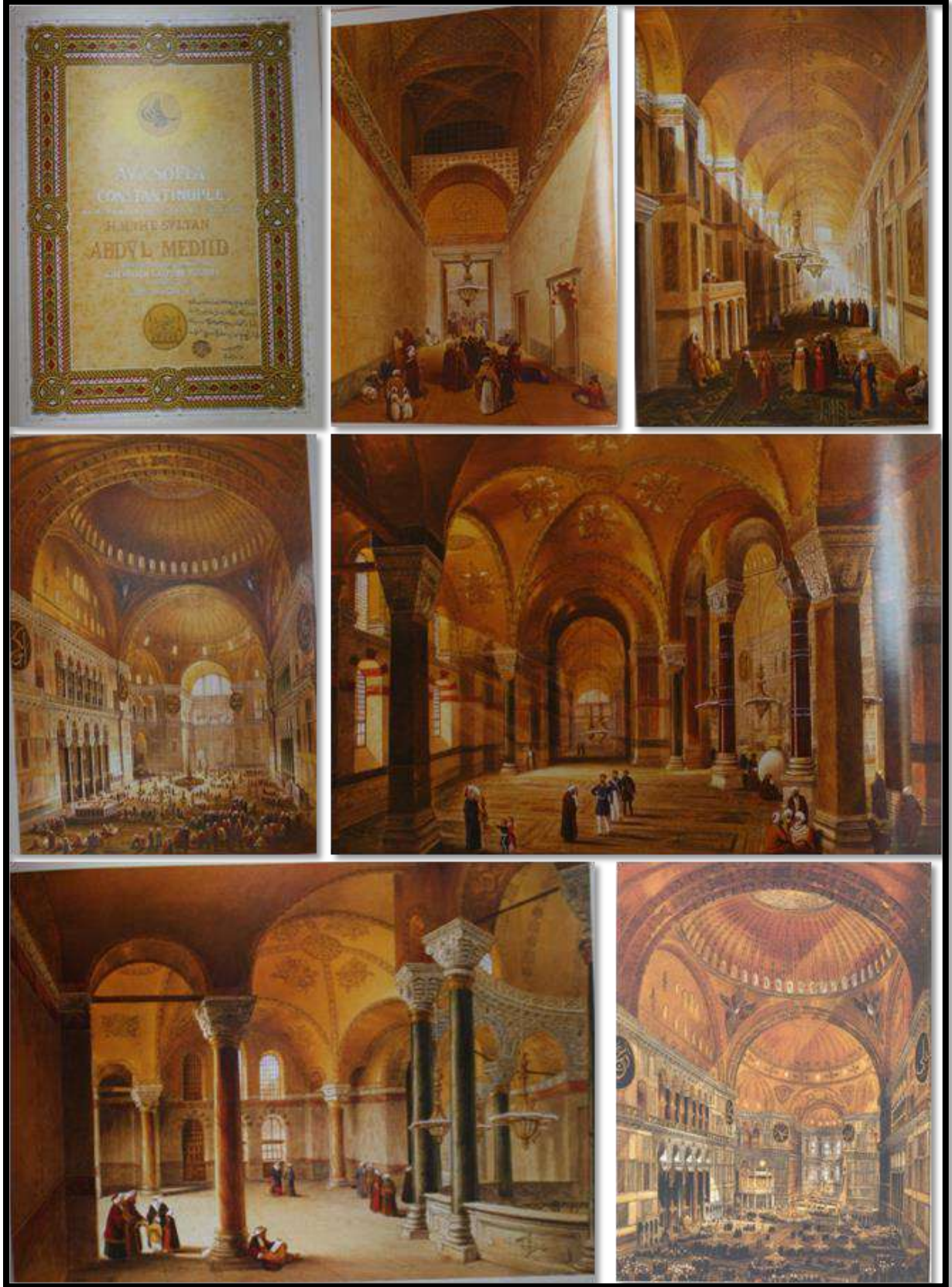

Figure 6: The Cover of The Album and Interior Gravures Of Hagia Sophia, Gaspare Fossati, 1852.⁶

Figure 7: Exterior Gravures of Hagia Sophia, Gaspare Fossati, 1852.⁷

⁶ Akgündüz, A., Öztürk, S., Baş, Y. (2005). *Üç Devirde Bir Mabet Ayasofya*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 525-542.

⁷ Akgündüz, A., Öztürk, S., Baş, Y. (2005). *Üç Devirde Bir Mabet Ayasofya*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 525-542.

CONCLUSION

Istanbul -Constantinople- has interested the people since Roma Empire to present. Especially Hagia Sophia the greatest cathedral of Istanbul was always impressive. Even it was a church a Muslim empire Ottomans had been amazed. They changed function of the building as a mosque. In addition, Hagia Sophia inspired the Ottoman monument architecture.

Hagia Sophia has been proceeded the holiness after become a mosque. Thus, both Muslim and Christian people still respect the temple. That is one of the reasons why it has been so described with gravures. It has always inspired the travellers and artists. They had drawn the temple in many different times with their own style.

Foreign observers visiting the Hagia Sophia mostly use the art of gravure to give a picture to their countryman of the sights they had seen and of the life they had lived within the frame work of Istanbul. The gravures, giving a picture of the various aspects of the social life in Hagia Sophia as shown praying people and architectural details of the building, next to being valuable works of art, also carry the quality of important visual material in expressing that era.

Gravures subject on Hagia Sophia's interior and exterior design are important, for to inform us about the temple changes had become the in different terms. Their works tell us the evolution of Hagia Sophia, its environment and silhouette of Istanbul. When a conservation or restoration project being prepared, this gravures are the most important info to be source for restitution.

REFERENCES

Akgündüz, A., Öztürk, S., Baş, Y. (2006). *Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

Akgündüz, A., Öztürk, S., Baş, Y. (2005). *Üç Devirde Bir Mabet Ayasofya*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

Akyıldız, C. (2010). *Cemal Akyıldız'la İstanbul Gravürleri*, Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, İstanbul.

Boyar, A., S. (1943). *Ayasofya ve Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul.

Buondelmonti, C. (1824). *Liber insularum Archipelagi*, ecod. Parisinis, ed. Gabriel Rodolphe Louis de Sinner, Reimer.

url={<https://books.google.com.tr/books?id=YEx0Dx6NXZAC>}.

Ceco, S. (2010). *İstanbul'un 100 Gravürü*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul.

Fossati, G. (1852). *Aya Sofia, Constantinople, as Recently Restored by Order of H.M. the Sultan Abdul Medjid, from the Original Drawings by Chevalier Gaspard Fossati, Lithographed by Louis Haghe*, ed. Adalbert de Beaumont, R. and D. Colnaghi.

url={<https://books.google.com.tr/books?id=w2kuQwAACAAJ>}.

Grelot, G.J. (1680). *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople: enrichie de plans levez par l'auteur sur les lieux, et des figures de tout ce qu'il y a de plus remarquable dans cette ville*, en la boutique de Pierre Rocolet.

url={<https://books.google.com.tr/books?id=TEGLaDGCB6EC>}.

Ohsson, I.M. (2010). *Tableau général de l'Empire ottoman, divisé en deux parties, dont l'une comprend la législation mahométane; l'autre, l'histoire de l'Empire ottoman: Code religieux. Tomes III-IV*, Les Editions Isis.

url={<https://books.google.com.tr/books?id=YEx0Dx6NXZAC>}.

Schedel, H. (2010). *Liber Chronicarum: The first age of the World*, ed. Constantine, ed. T. Hadavas, Selim S. Nahas, çev. Michael Zellmann-Rohrer.

url={<https://books.google.com.tr/books?id=ddk5YgEACAAJ>}.

Sevim, M. (1996). *Gravürlerle Türkiye*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Yıldırım, Ö.S. (2008). *Kentin anlam Haritaları Gravürlerde İstanbul*, Kitapistanbul, İstanbul.

BALIKESİR'İN NÜFUS YAPISI VE NİTELİĞİ

Özge ÖZEN

*Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ozgeozennster@gmail.com*

Bülent BAYRAKTAR

*Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, bbayraktar5@hotmail.com*

Necla Kübra GÜNDÜZ

*Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
neclakubragunduz@hotmail.com*

ÖZET

İnsanların doğup büyüdüğü yer ile zamanla hayatlarını devam ettirdikleri yer çeşitli sebepler ile aynı olmayabilir. Kimi zaman eğitim, kariyer, hizmet gibi zorunlu sebepler; kimi zaman ise sosyal çevre, hayat standartları gibi kişisel tercihler nedeniyle doğum yeri ile ikamet bilgileri değişebilmektedir. Her birey bu kararları verirken kendisine ikametgah yeri seçerek çeşitli ülke, il, ilçe, kasaba, köy arası nüfus değişimi oluşturmaktadır. Çalışmada incelenecek olan Balıkesir ili; Ege ve Marmara Bölgelerinin genel karakteristik yapısını taşımakta, İstanbul, İzmir, Bursa gibi büyük sanayi şehirlerine kara, deniz ve demiryolu ile bağlantıları bulunmaktadır. Ayrıca Balıkesir ili; hem Ege hem de Marmara Denizi'ne kıyısı bulunan ve bu coğrafi konumu sebebiyle turizm, tarım, hayvancılık gibi sektörlerde bunu avantaja çevirebilen Türkiye'nin en kalabalık 17. ilidir. Yüzölçümü 14.583 kilometrekare olan Balıkesir il genelinde kilometrekareye 83 kişi düşmektedir. Bu oranla Balıkesir nüfus yoğunluğu yönünden Türkiye'de 31. sırada bulunmaktadır.

Balıkesir ilinin kısaca tarihi ve coğrafi özelliklerinden bahsedilerek, Balıkesir ilini ve ilçelerini yaşamak için tercih eden bireyler ile Balıkesir ilinden ayrılan bireylerin nüfus oranındaki değişimleri dikkate alınıp, nüfus yapısının ve niteliğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çeşitli değişkenler ile ilin nüfusunun yıllara göre karşılaştırılması yapılmıştır. Yöntem olarak; TÜİK ve T.C İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi'nden alınan istatistikler analiz edilmiştir. Bulgular; Balıkesir ve ilçeleri için yapılan incelemelerde ülkeler, iller, cinsiyetler, yaş grupları ve yüzölçümleri için çıkan sonuçlar değerlendirilerek geleceğe yönelik öngörülerde bulunulmuştur.

Çalışma sonucunda, Balıkesir genelinde 2017 yılı nüfusu dikkate alındığında, nüfusun yoğunluğunu 35-39 yaş grubunun oluşturduğu tespit edilmiştir. Ayrıca 2017 nüfus sayım verilerine göre, Balıkesir'in nüfusu en kalabalık ilçesinin **Karesi**, nüfusu en az olan ilçesinin ise **Marmara** olduğu tespit edilmiştir. TÜİK verilerine göre; kadın oranı en yoğun ilçe Dursunbey, erkek oranı en yoğun ilçenin ise Kepsut olduğu gözlemlenmiştir. Balıkesir nüfusunun giderek azalan bir artış oranına sahip olduğu ve ilin nüfus yoğunluğunun da bu

oranda arttığı belirlenmiştir. Balıkesir ilinin gelecek yıllardaki nüfus sayılarının öngörülerinden de bahsedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir Nüfusu, Nüfus Değişimi, Nüfus Niteliği, Nüfus Oranı

İÇİNDEKİLER

1. Balıkesir İli Hakkında Genel Bilgiler.....	44
a) Balıkesir'in Tarihçesi.....	44
b) Coğrafi Konumu ve Başlıca Geçim Kaynakları.....	44
2. Yıllara Göre Nüfus Verileri.....	44
3. Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı.....	46
4. Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.....	47
5. Balıkesir İlçelerinin Nüfus Dağılımları.....	48
6. Balıkesir'in Nüfus Yoğunluğu.....	49
7. Balıkesir'in Aldığı ve Verdiği Göç Sayıları.....	52
8. Nüfus ile İlgili Projeksiyonlar.....	52
9. Kaynaklar	53
10. Tablo Listesi.....	53
11. Grafik Listesi.....	53

1. Balıkesir İli Hakkında Genel Bilgiler

a) Balıkesir'in Tarihçesi

Balıkesir ve çevresinin tarih öncesi MÖ.3200'lü yıllardan günümüze kadar yerleşim gördüğü anlaşılmaktadır. MÖ 2000'li yıllarda Balkanlar üzerinden gelen Pelasgların koloniler kurdukları görülür. Balıkesir Frig, Lidya, Pers, Makedonya, Bergama Krallığı, Roma ve Bizans dönemlerini yaşamıştır.

1071 Malazgirt Savaşından sonra Selçuklu Beylerinden Kalem Şah Beyin oğlu Karesi Bey, Karesi Beyliğini kurarak Balıkesir'i merkez yaptı ancak Osmanlı egemenliğini kabul etti. Balıkesir 1923 yılında vilayet oldu. İlin Karesi olan ismi 1926 yılında Balıkesir olarak değiştirildi(1).

b) Coğrafi Konumu ve Başlıca Geçim Kaynakları

Hem Marmara hem de Ege Denizi'ne kıyısı olan, topraklarının büyük kısmı Güney Marmara bölümünde yer alan Balıkesir; iki tanesi merkez ilçe olmak üzere toplam 20 ilçeden oluşmaktadır. Ayvalık, Altınoluk, Avşa Adası, Cunda, Gönen, Edremit, Manyas, Susurluk gibi turistik mekânlara sahiptir.

Toprakları alçak tepeler ve ova ile kaplıdır. Edremit Körfezi ile Susurluk Çayı arasında kalan Balıkesir Ovası verimli tarım alanıdır. Ova yaklaşık olarak 140 kilometrekarelik bir alanı kaplar(2). Zeytinciliğin ön planda olduğu ilde, başlıca geçim kaynakları tarım, hayvancılık ve sanayidir. Üretim yapılan ovaların önde gelenleri, tarımın başrolde yer alması nedeniyle tarıma dayalı endüstri gelişmiştir. Konserve, sabun, bitki çayı, kolonyacılık, zeytinyağı üretimi yaygın olarak yapılır. Başlıca tarım ürünleri ise buğday, arpa, mısır, tütün, susam, pamuk, pancar, haşhaş ve nohuttur. Sebze ve meyvecilik gelişmiştir. Zeytinyağı ve sabun fabrikaları, çırçır fabrikaları, pamuklu dokuma fabrikası, çimento fabrikası başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Sanayi yapısı Ege ve Marmara Bölgelerinin genel karakteristik yapısını taşımakta, İstanbul, İzmir, Bursa gibi büyük sanayi şehirlerine kara, deniz ve demiryolu ile bağlantıları bulunmaktadır (3).

İzmir-Eskişehir-Ankara demiryolu ile İzmir-Bandırma demiryolu il merkezinden geçer. Balıkesir ili ayrıca 2014 Türkiye yerel seçimlerinin sonrasında büyükşehir olmuştur.

2. Yıllara Göre Nüfus Verileri

2000 ve 2017 yılları arasında açıklanan TÜİK verilerine göre Balıkesir ili nüfusu giderek artmaktadır. Ancak ilin artış oranı Türkiye nüfusunun artış hızından daha düşük oranda olduğu için; Türkiye nüfusuna göre giderek azalan oranda bir nüfus artışı gözlenmektedir.

Tablo 1: 2000-2017 yılları arası nüfus dağılımları

il	Nüfus tahmini Population estimate ^{(1) (3)}						
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Toplam	64729 501	65 603 160	66 401 851	67 187 251	68 010 215	68 860 539	69 729 967
Balıkesir	1 069 260	1 077 362	1 084 072	1 090 411	1 097 187	1 104 261	1 111 475
Nüfusa oranı	1,65%	1,64%	1,63%	1,62%	1,61%	1,60%	1,59%

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
Address Based Population Registration ⁽²⁾

2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
70 586 256	71 517 100	72 561 312	73 722 988	74 724 269	75 627 384	76 667 864	77 695 904	78 741 053	79 814 871	80 810 525
1 118 313	1 130 276	1 140 085	1 152 323	1 154 314	1 160 731	1 162 761	1 189 057	1 186 688	1 196 176	1 204 824
1,58%	1,58%	1,57%	1,56%	1,54%	1,53%	1,52%	1,53%	1,51%	1,50%	1,49%

Kaynak: TÜİK nüfus tahminleri, 2000-2006, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), 2007-2017

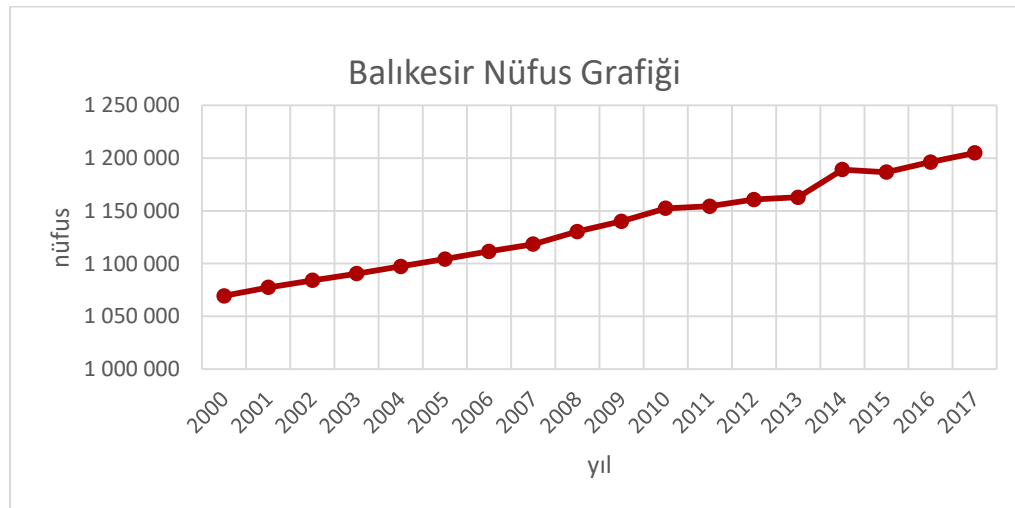
(1) 2000-2006 dönemi yıl sonu nüfusları, ADNKS sonuçlarına göre tahmin edilmiştir.

(2) 2007-2017 dönemi için ADNKS sonuçlarıdır.

(3) Rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

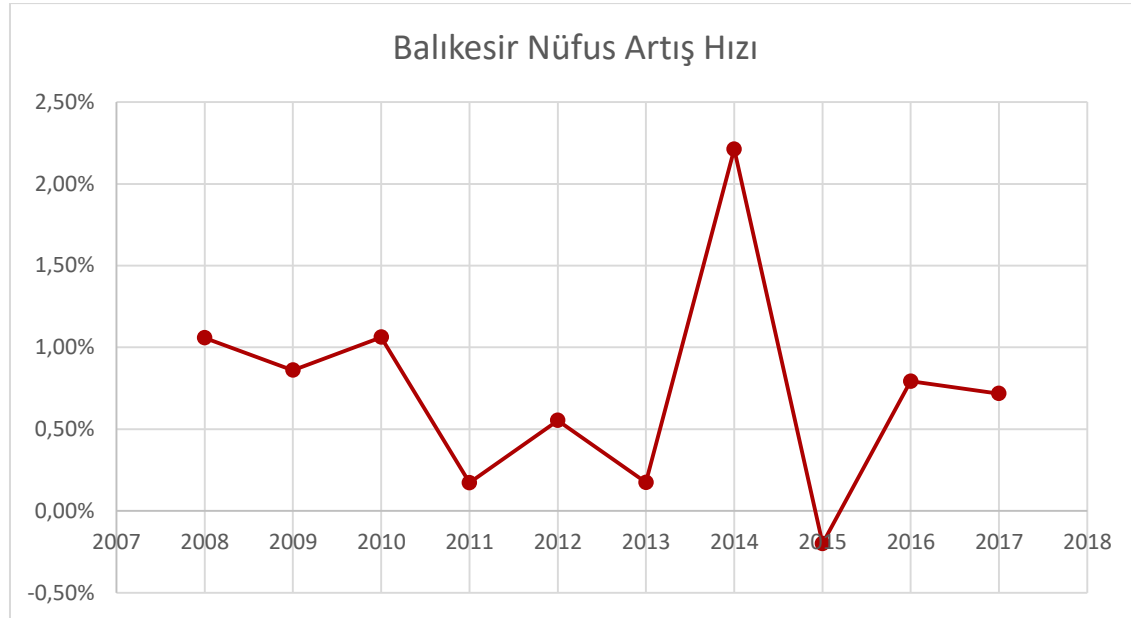
Tablo 1 değerleri dikkate alınarak 2000-2017 yılları arasındaki nüfus sayıları ve artışları aşağıdaki gibi grafiğe aktarılmıştır.

Grafik 1: 2000-2017 yıllara göre nüfus grafiği

Tablo 1'deki veriler ardışık yıllara göre oranlandığında aşağıdaki nüfus artış oranını bulabiliriz. Matematiksel hesaplamalar yapıldığında, 2008-2017 yılları arasında Balıkesir'in nüfusu en çok 2014 yılında % 2.21 artışı, en az % 0.20 bir azalış ile 2015 yılında göstermiştir. Grafik 2'de oranlar açıkça gözlemlenebilmektedir.

Grafik 2: Balıkesir nüfus artış hızı 2007-2018

3. Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı

2007-2017 tarihleri arasında cinsiyete göre nüfus sayıları aşağıdaki gibidir. Tablo 2'ye göre Balıkesir ili nüfusunun, kadın-erkek sayısına göre dağılım oranının yaklaşık olarak eşit dağılımda olduğu gözlemlenebilmektedir.

Tablo 2: 2007-2017 Yıllara göre nüfus sayıları

Yıl	Balıkesir Nüfusu	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	Erkek Nüfusu Oranı	Kadın Nüfusu Oranı
2017	1.204.824	602.275	602.549	49,99%	50,01%
2016	1.196.176	596.896	599.280	49,90%	50,10%
2015	1.186.688	592.718	593.970	49,95%	50,05%
2014	1.189.057	593.529	595.528	49,92%	50,08%
2013	1.162.761	581.403	581.358	50,00%	50,00%
2012	1.160.731	581.171	579.560	50,07%	49,93%
2011	1.154.314	577.658	576.656	50,04%	49,96%
2010	1.152.323	578.663	573.660	50,22%	49,78%
2009	1.140.085	570.664	569.421	50,05%	49,95%
2008	1.130.276	564.175	566.101	49,91%	50,09%

2007	1.118.313	559.546	558.767	50,03%	49,97%
------	------------------	---------	---------	--------	--------

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), 2007-2017
(Rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.)

4. Balıkesir Nüfusunun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Balıkesir genelinde 2017 yılı nüfusu dikkate alındığında, nüfusun yoğunluğunu 35-39 yaş grubu oluşturmaktadır.

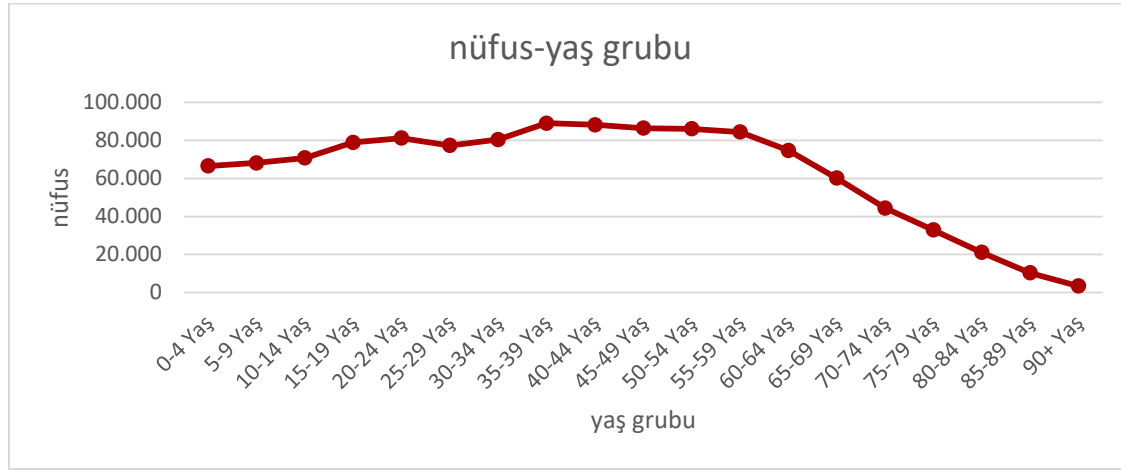
Tablo 3: 2017 yılı yaş grubu ve nüfus sayıları

Yıl	Yaş Grubu	Nüfus	Nüfus Yüzdesi
2017	0-4 Yaş	66.540	5,52%
2017	5-9 Yaş	68.201	5,66%
2017	10-14 Yaş	70.735	5,87%
2017	15-19 Yaş	78.937	6,55%
2017	20-24 Yaş	81.231	6,74%
2017	25-29 Yaş	77.365	6,42%
2017	30-34 Yaş	80.447	6,68%
2017	35-39 Yaş	89.046	7,39%
2017	40-44 Yaş	88.173	7,32%
2017	45-49 Yaş	86.399	7,17%
2017	50-54 Yaş	86.124	7,15%
2017	55-59 Yaş	84.370	7,00%
2017	60-64 Yaş	74.713	6,20%
2017	65-69 Yaş	60.146	4,99%
2017	70-74 Yaş	44.473	3,69%
2017	75-79 Yaş	32.894	2,73%
2017	80-84 Yaş	21.161	1,76%
2017	85-89 Yaş	10.381	0,86%
2017	90+ Yaş	3.488	0,29%

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), 2007-2017
(Rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.)

TÜİK verileri dikkate alınarak nüfus yaş grafiğini çizerek de yaş grubu yoğunluğunu aşağıdaki şekilde gözlemleyebilmekteyiz.

GRAFİK 3: 2017 YILI NÜFUSUN YAŞA GÖRE DAĞILIM GRAFIĞI

5. Balıkesir İlçelerinin Nüfus Dağılımları

Önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi, Balıkesir ili 2'si merkez ilçe olmak üzere toplam 20 ilçeden oluşmaktadır. Aşağıda 2017 ilçe nüfus bilgileri, nüfusa göre azalan şekilde sıralanmıştır.

Tablo 4: 2017 yılı Balıkesir ilçeleri nüfus sayıları

İlçe	Toplam Nüfus	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	Erkek %	Kadın %	Nüfus Oranı %
<i>Karesi</i>	178.105	86.632	91.473	48,64%	51,36%	14,78%
<i>Altıeylül</i>	177.867	90.077	87.790	50,64%	49,36%	14,76%
<i>Bandırma</i>	152.480	77.131	75.349	50,58%	49,42%	12,66%
<i>Edremit</i>	148.341	73.701	74.640	49,68%	50,32%	12,31%
<i>Gönen</i>	73.289	36.378	36.911	49,64%	50,36%	6,08%
<i>Ayvalık</i>	68.831	34.147	34.684	49,61%	50,39%	5,71%
<i>Burhaniye</i>	58.775	30.190	28.585	51,37%	48,63%	4,88%
<i>Bigadiç</i>	49.377	25.099	24.278	50,83%	49,17%	4,10%
<i>Susurluk</i>	39.161	19.390	19.771	49,51%	50,49%	3,25%
<i>Dursunbey</i>	36.324	17.662	18.662	48,62%	51,38%	3,01%
<i>Sındırgı</i>	33.753	16.275	17.478	48,22%	51,78%	2,80%
<i>İvrindi</i>	32.882	16.402	16.480	49,88%	50,12%	2,73%
<i>Erdek</i>	32.317	16.475	15.842	50,98%	49,02%	2,68%
<i>Havran</i>	27.662	13.801	13.861	49,89%	50,11%	2,30%
<i>Kepsut</i>	23.342	12.596	10.746	53,96%	46,04%	1,94%

<i>Manyas</i>	19.356	9.592	9.764	49,56%	50,44%	1,61%
<i>Savaştepe</i>	18.187	9.050	9.137	49,76%	50,24%	1,51%
<i>Balya</i>	12.997	6.455	6.542	49,67%	50,33%	1,08%
<i>Gömeç</i>	12.950	6.514	6.436	50,30%	49,70%	1,07%
<i>Marmara</i>	8.828	4.708	4.120	53,33%	46,67%	0,73%

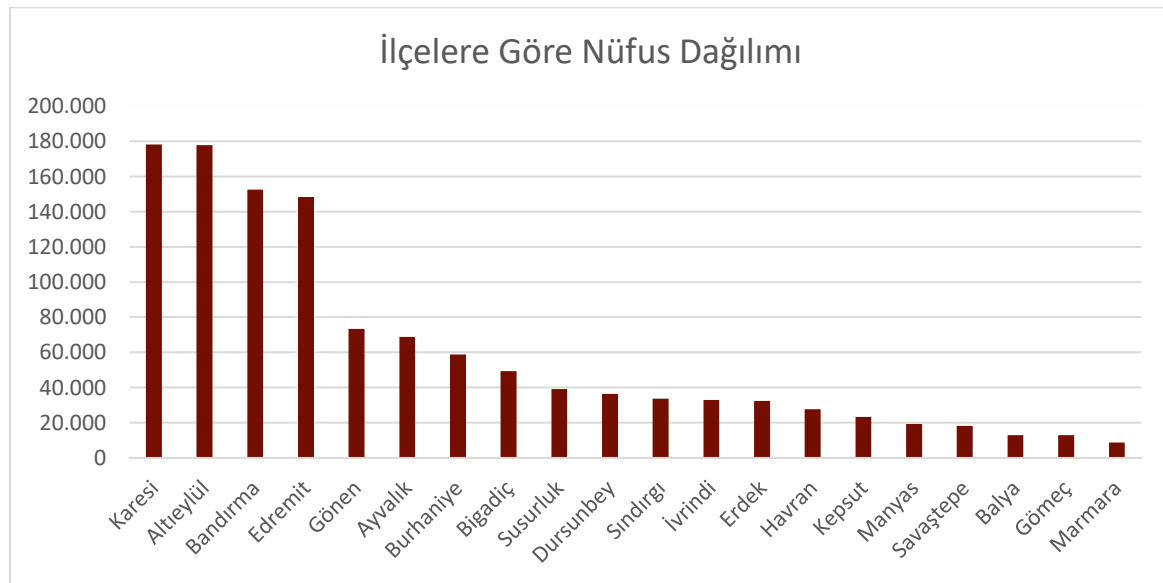
Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), 2007-2017

(Rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.)

2017 nüfus sayım verilerine göre (Tablo 4), en kalabalık ilçe **Karesi**, nüfusu en az olan ise **Marmara** ilçesidir. Verilere göre, kadın oranının en yoğun olduğu ilçe Dursunbey, erkek oranının en yoğun olduğu yer ise Kepsut ilçesidir.

Tablo 4'deki veriler dikkate alındığında 2017 yılına ait ilçe nüfus verilerini aşağıdaki şekilde grafikte gözlemleyebiliriz.

Grafik 4: İlçelere göre Balıkesir nüfusu ilçe sıralama grafiği

6. Balıkesir'in Nüfus Yoğunluğu

Balıkesir, coğrafi konum itibariyle Marmara Bölgesi'nde batıdan Ege Denizi'ne, kuzeyden Marmara Denizi'ne olan kıyıları bakımından önemli bir yerde bulunmaktadır. Ege Denizi'ne olan kıyıların uzunluğu Ayvalık ilçesinde 54 km, Burhaniye ilçesinde 12 km, Edremit ilçesinde 32 km, ve Gömeç ilçesinde 17,5 km olmak üzere toplam 115,5 km'dir. Marmara Denizi'nde kıyı uzunluğu ise Bandırma ilçesinde 60 km, Erdek ilçesinde 34,5 km, Gönen ilçesinde 8 km ve Marmara ilçesinde 72,5 km olmak üzere toplam 175 km'dir (5).

Yüzölçümü 14.583 kilometre karedir*. Topraklarının %45'i ormanlıktır. İlin arazisinin %32'si kültür arazisi, % 8'i çayır ile mera ve %15'i kullanılmayan arazidir(5).

Genel olarak ormanlarda karaçam, kızılçam, kayın, gürgen, meşe, söğüt, ılgın, çınar ve zeytin ağaçları vardır. Kuşçenneti Millî Parkı'nda ve Kazdağı Milli Parkı'nda çeşitli kuş türleri vardır. İlin iki denize kıyısı bulunduğundan balık türlerinde çeşitlilik görülür. Kazdağı göknarı ilde yetişen ve koruma altına alınmış endemik bitkidir.

Yüzölçümü 14.583 kilometrekare olan Balıkesir il genelinde kilometrekareye 83 kişi düşmektedir. Bu oranla Balıkesir nüfus yoğunluğu yönünden Türkiye'de 31. sırada bulunuyor. Bu nüfusun, oransal dağılımı **602.275** erkek ve **602.549** kadından oluşmaktadır. Oransal olarak ise: % 49,9 erkek, % 50,1 kadındır.

Tablo 5: Balıkesir nüfus yoğunluğu 2007-2017

Yıl	Balıkesir Nüfusu	Nüfus Yoğunluğu
2017	1.204.824	84 /km ²
2016	1.196.176	84 /km ²
2015	1.186.688	83 /km ²
2014	1.189.057	83 /km ²
2013	1.162.761	81 /km ²
2012	1.160.731	81 /km ²
2011	1.154.314	81 /km ²
2010	1.152.323	81 /km ²
2009	1.140.085	80 /km ²
2008	1.130.276	79 /km ²
2007	1.118.313	78 /km ²

Verilerden görüleceği üzere Balıkesir nüfusuna göre; kilometrekare başına düşen kişi sayısı her geçen yıl giderek artmaktadır.

* 2014 yılında üretilen 1:1.000.000 ölçekli Türkiye Mülki İdare Bölümleri Haritasından yararlanılarak hesaplanmıştır. Hesaplanan yüz ölçümleri itibaridir, resmî nitelik taşımamaktadır.

Aşağıdaki Tablo 6'da bulunan verilere göre Balıkesir ilinin yüzölçümü olarak en büyük ilçesi Dursunbey; yüzölçümü olarak en küçük ilçe ise Marmara Adası'dır.

Tablo 6: Balıkesir ilçeleri nüfus yoğunluğu

İL/İLÇE	ALAN (km ²)	NÜFUS (2017)	NÜFUS YOĞUNLUĞU
KARESİ	695	178105	256,27
AYVALIK	305	68831	225,68
EDREMİT	682	148341	217,51
BANDIRMA	755	152480	201,96
ALTIEYLÜL	956	177867	186,05
BURHANİYE	420	58775	139,94
ERDEK	307	32317	105,27
GÖMEÇ	171	12950	75,73
MARMARA	134	8828	65,88
GÖNEN	1162	73289	63,07
SUSURLUK	652	39161	60,06
HAVRAN	565	27662	48,96
BİGADİÇ	1108	49377	44,56
SAVAŞTEPE	427	18187	42,59
İVRİNDİ	818	32882	40,20
MANYAS	634	19356	30,53
KEPSUT	889	23342	26,26
SINDIRGI	1387	33753	24,34
DURSUNBEY	1719	36324	21,13
BALYA	797	12997	16,31

* 2014 yılında üretilen 1:1.000.000 ölçekli Türkiye Mülki İdare Bölümleri Haritasından yararlanılarak hesaplanmıştır. Hesaplanan yüz ölçümleri itibaridir, resmî nitelik taşımamaktadır.

Tablo 6 incelendiğinde kilometre başına düşen kişi sayısı bakımından en yoğun ilçe Karesi, kilometre başına düşen kişi sayısı (nüfus yoğunluğu) açısından en az yoğun ilçe ise Balya'dır.

7. Balıkesir Aldığı-Verdiği Göç

TÜİK Merkezi Dağıtım Sistemi, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre Balıkesir iline diğer illerden yapılan göçler ile Balıkesir ilinden diğer illere yapılan iller arası göçler dikkate alındığında aşağıdaki tablo oluşturulmuştur. Verilere göre; son 9 yılın sadece 3 yılında ilden göç, Balıkesir'e göç eden kişi sayısından fazla olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 7: Balıkesir göç verileri, 2008-2016

Yıl	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Göç Farkı
2016	43.475	38.566	4909
2015	43.296	48.892	-5596
2014	57.551	39.918	17633
2013	38.710	39.688	-978
2012	34.922	35.315	-393
2011	37.143	36.638	505
2010	36.784	35.162	1622
2009	33.275	31.291	1984
2008	37.407	31.129	6278

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), 2007-2017

Açıklanan verilere göre son yıllarda Balıkesir'in en çok hem göç aldığı hem de göç verdiği şehir İstanbul'dur.

8. Nüfus ile İlgili Projeksiyonlar

TÜİK 2018-2080 nüfus ile ilgili projeksiyon beklentilerine göre Balıkesir ilinin 2017-2025 yılları arası nüfus tahmin istatistikleri aşağıdaki tablodaki gibidir. Tablo 8'de ki TÜİK beklentilerine göre Balıkesir nüfusunun 2025 yılında 1 272 092 olması beklenmektedir. Türkiye nüfusunun 88 844 934 olduğu beklentisi göz önüne alındığında, Balıkesir nüfusunun 2025 yılında toplam nüfusun %1,4'ünü oluşturacağı gözlemlenebilmektedir.

Tablo 8: Yıllara göre il nüfusları, 2018-2025

İl	2017 ⁽¹⁾	2018 ⁽²⁾	2019 ⁽²⁾	2020 ⁽²⁾	2021 ⁽²⁾	2022 ⁽²⁾	2023 ⁽²⁾	2024 ⁽²⁾	2025 ⁽²⁾
Toplam	80 810 525	81 867 223	82 886 421	83 900 373	84 908 658	85 911 035	86 907 367	87 885 571	88 844 934
Balıkesir	1 204 824	1 213 811	1 222 872	1 231 730	1 240 359	1 248 754	1 256 873	1 264 671	1 272 092

TÜİK, Nüfus Projeksiyonları, 2018-2080

TurkStat, Population Projections, 2018-2080

(1) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2017 sonuçlarıdır.

(2) Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

(*) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Kişilerin yerleşim yerlerine göre nüfus bilgilerinin güncel olarak tutulduğu, nüfus hareketlerinin her an izlenebildiği, MERNİS(Merkezî veri tabanı ve Kimlik Paylaşımı Sistemi) kayıtlarındaki TC Kimlik Numarasına göre kişiler ile ikamet adreslerinin eşleştirildiği TÜİK tarafından yapılan bir kayıt sistemidir.

KAYNAKLAR

1. [http://www.nefsosyalbilgiler.com/2018/03/11/balikesirin-tarihi-ve-kulturel-ozellikleri/\(10.04.2018\)](http://www.nefsosyalbilgiler.com/2018/03/11/balikesirin-tarihi-ve-kulturel-ozellikleri/(10.04.2018))
2. [http://www.cografya.gen.tr/tr/balikesir/ilceler.html \(10.04.2018\)](http://www.cografya.gen.tr/tr/balikesir/ilceler.html (10.04.2018))
3. [http://www.balikesirkulturturizm.gov.tr/TR,65879/ekonomik-yapi.html \(10.04.2018\)](http://www.balikesirkulturturizm.gov.tr/TR,65879/ekonomik-yapi.html (10.04.2018))
4. [http://www.balikesirkulturturizm.gov.tr/TR,65836/fiziki-ozellikler.html \(10.04.2018\)](http://www.balikesirkulturturizm.gov.tr/TR,65836/fiziki-ozellikler.html (10.04.2018))
5. [http://www.neyiilemeshur.com/balikesir/balikesir-ilinin-cografyasi-yuzolcumu-nufusu-ve-iklimi-2716.html \(10.04.2018\)](http://www.neyiilemeshur.com/balikesir/balikesir-ilinin-cografyasi-yuzolcumu-nufusu-ve-iklimi-2716.html (10.04.2018))

TABLO LİSTESİ

1. Tablo 1: 2000-2017 Yılları Arası Nüfus Dağılımları
2. Tablo 2: 2007-2017 Yıllara Göre Nüfus Sayıları
3. Tablo 3: 2017 Yılı Yaş Grubu ve Nüfus Sayıları
4. Tablo 4: 2017 Yılı Balıkesir İlçeleri Nüfus Sayıları
5. Tablo 5: Balıkesir Nüfus Yoğunluğu, 2007-2017
6. Tablo 6: Balıkesir İlçeleri Nüfus Yoğunluğu
7. Tablo 7: Balıkesir Göç Verileri, 2008-2016
8. Tablo 8: Yıllara Göre İl Nüfusları, 2018-2025

GRAFİK LİSTESİ

1. Grafik 1: 2000-2017 Yıllara Göre Nüfus Grafiği
2. Grafik 2: Balıkesir Nüfus Artış Hızı 2007-2018
3. Grafik 3: 2017 Yılı Nüfusun Yaşa Göre Dağılım Grafiği
4. Grafik 4: İlçelere Göre Balıkesir Nüfusu İlçe Sıralama Grafiği

KUR'AN'DA "CÂHİLİYYE" KAVRAMI

Maşallah TURAN

Dr., Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
Tefsir Bilim Dalı. masallahturan25@gmail.com, 0505 252 9270

ÖZET

Bilindiği gibi "Câhiliyye Çağı", Arapların İslam öncesi dönemine yani putperest inancına, zihinsel sapmalarına, taassubuna, zulüm ve barbarlığına, vahşet ve kabalığına, merhametsizliğine, güçlünün haklı olduğu felsefesine ve psiko-sosyal hastalıklarına işaret eden bir kavram olarak kullanılmaktadır.

"Câhiliyye" kavramı böyle geniş bir zaviyeden tahlil edildiğinde, İslamiyet'ten önceki Araplara neden Câhiliyye Arapları dendiği daha net bir şekilde anlaşılmış olacaktır. Aksi takdirde edebiyat sahasında kıymetli şiir örneklerini miras bırakan ve secîli konuşma alanında adeta zirve dönemlerini yaşayan Câhiliyye Arapları'nın neden bu şekilde isimlendirildikleri, yeterince anlaşılmaktan uzak kalacaktır.

Demek ki burada kastedilen şey, salt anlamda bir bilmezlik, yalın haliyle bir câhillik değildir. Aksine Yaratıcı tarafından gönderilen hak dinin itikadî, hukukî, toplumsal ve bireysel ahlakî ilkelerine aykırı bir hayat tarzını, alternatif bir yaşam biçimini benimsemeleri vurgulanmaktadır.

Etimolojik olarak sınaî/yapma bir masdar olan "câhiliyye" kavramının türetildiği "c-h-l" kökü, bilgisizlik anlamının yanında, zorbalık manasını da içeren bir kullanıma sahiptir. Ancak sonraları bu kökten gelen kelimeler daha yaygın bir şekilde bilmezlik ve tanımazlık manasında kullanılmıştır. Dolayısıyla bu yönüyle cehl/cehâlet kelimesinde bir anlam daralması yaşandığını belirtmekte fayda vardır.

Câhiliyye kavramının Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları itibariyle taşıdığı vurgular, sosyal hayatta görülebilen yansımalarıyla birlikte değerlendirildiğinde dikkat çekici bir özellik arz etmektedir. Sözü edilen kavram, Kur'an'da dört yerde şu tamlamalarla beraber kullanılmaktadır: Zannu'l-câhiliyye, Hukmu'l-câhiliyye, Teberrucu'l-câhiliyye ve Hamiyyetu'l-câhiliyye. Buradan anlaşılmaktadır ki, "câhiliyye" kelimesine güçlü bir bağlantı ile izafe edilmiş olan zan, hüküm, teberruc ve hamiyet kelimeleri aynı zamanda câhiliyye döneminin temel karakteristik yapısına dair önemli ipuçları vermektedir.

Bu ayetler, yer aldıkları surelerin nuzül tertibine göre sırasıyla şunlardır:

"Sonra o kederin (Uhud yenilgisinin) ardından (Allah), üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven, bir uyku indirdi. Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü. Allah'a karşı câhiliyye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar; "Bu işte bizim hiçbir dahlimiz yok" diyorlardı." (3 Âl-i İmrân, 154) Dikkat edilirse bu ayette, Uhud savaşının sonlarındaki mağlubiyet sebebiyle, nifâk şeklinde ortaya çıkan inanca dair önemli bir zihinsel hastalığın tahlili yapılmaktadır.

"Evlerinizde oturun. Önceki câhiliyye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi (teberruce'l-câhiliyye), siz de açılıp saçılmayın." (33 Ahzâb, 33) Kur'an'daki tertibi itibariyle ikinci sırada yer alan bu ayette ise sosyolojik ve toplumsal zaaflara dikkat çekilmektedir.

"Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, câhiliyye taassubunu (hamiyyete'l-câhiliyye) yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların takva sözünü tutmalarını sağlamıştı." (48 Fetih, 26) Bu üçüncü ayette ise fertlerin psikolojik zaaflarına dönük önemli bir uyarı söz konusu edilmektedir.

"Onlar hâlâ câhiliyye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanan bir toplum için, kimin hükmü Allah'ınkinden daha güzeldir?" (5 Mâide, 50) Nuzul tertibi itibariyle son sırada yer alan bu ayette ise son bir merhale olmak üzere idarî konulara, sosyo-politik

problemlere, yargı alanındaki yozlaşmalara ve onların çözüm yollarına işaret edilmiş olmaktadır.

Ayetlerin yer aldıkları surelerin nüzul sırası tertibinden hareketle şöyle bir çıkarımda bulunmamız mümkün görünmektedir: En öncelikli konu, inanç ve itikadın net ve katıksız bir şekilde zihinlerde, kalplerde yer edinmesini sağlamaya çalışmak olmalıdır. İkinci olarak, “zararı uzaklaştırmak, faydayı sağlamaktan önce gelir” ilkesinden hareketle, toplumdaki herkesi ilgilendiren konularda imkân ölçüsünde ve güzellikle bir takım iyileştirmeler yapmak esas olmalıdır. Üçüncü merhalede, bireylerin genel anlamda yaşadıkları psikolojik sorunları, hak dinin öğretileri doğrultusunda tedavi edecek yöntemler geliştirilmesi gerekliliği işlenmektedir. İnanç sağlam bir şekilde öğretildikten ve psiko-sosyal problemler temel inanç ilkeleri doğrultusunda tedavi edildikten sonra, son merhalede idarî ve siyasî bağlamı ilgilendiren konulardaki düzenlemeler gözden geçirilmeli, zulüm ve haksızlık konusu olan uygulamalar ortadan kaldırılmalıdır. Ancak böyle bir aşamalı ıslah ile toplumsal huzur yakalanabilir.

Son bir husus olarak vurgulamak gerekir ki, İslam öncesi döneme isnat edilen câhiliyyenin, günümüzde, İslam’ın temel öğretilerine zıt olan inanışlar-eylemler için de kullanılması mümkündür. Zira Kur’anî yöntemde asıl olan şahısların bizzat kendilerinin eleştirilmesinden ziyade, onların inanış ve davranışlarının eleştiriye konu yapılmasıdır. Öyleyse aynı inanış ve davranışta bulunan herkes, aynı uyarılara muhatap olduğunun bilincinde olmalıdır. Buradan hareketle câhiliyye kavramının, sadece bir dönemle sınırlı olmadığı benzer hayat tarzlarına ve yaşam biçimlerine sahip olan herkesi kapsamına almış olabileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: İnanç, Sosyal-ahlakî Hayat, Kişisel Hayat, İdarî-siyasî Hayat.

KUR’AN’DA “CAHİLİYYE” KAVRAMI GİRİŞ

Etimolojik olarak sınaî/yapma bir masdar olan Câhiliyye kavramının türetildiği "c-h-l" kökü, sözlükte genel itibariyle üç anlamda kullanılmaktadır: (1) Kişinin bir şey hakkında hiç bilgi salibi olmaması, bir şeyle ilgili tamamen bilgiden yoksun olmasıdır. (2) Kişinin bir şeye, gerçekte bulunduğu duruma aykırı bir şekilde inanmasıdır. Bu ikinci kullanımda, inanç bazındaki sapmalar vurgulanmaktadır. (3) Kişinin bir şeyi, yapılması gerektiği şekle aykırı bir tarzda yapmasıdır. Bu üçüncü kullanımda ise eylemsellik noktasındaki sapmalar vurgulanmaktadır. Bu eylem bazındaki kullanımda, kişinin söz konusu eyleme yönelik inancı doğru da olabilir, yanlış da olabilir. Ancak her iki durumda da yaptığı eylem yanlıştır. Örneğin, kasden namazı terk eden kimsenin durumu, buna bir örneklik teşkil etmektedir. Zira kişinin namazla ilgili itikad ve inancı ister sağlam, isterse saplantılı olsun, her iki halde de namazı kasden terk etmesi yanlıştır. Yani namazla ilgili inancının doğru olması, yaptığı yanlış ortadan kaldırmamaktadır. “Hani Mûsâ kavmine, ‘Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor’ demişti. Onlar da, ‘Sen bizimle alay mı ediyorsun?’ demişlerdi. Mûsâ, ‘Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım’ demişti.” ayetinde de, Hz. Musa’nın “hüzüv/alay etme”yi cahillik olarak nitelendirmesi, eylemsel sapmalara enteresan bir örneklik teşkil etmektedir.

Kur’an-ı Kerim’deki kullanımları itibariyle câhillik, çoğunlukla yerme ve kötüleme maksadıyla kullanılır. Ancak yerme ve kötüleme kasdı olmaksızın, câhil kelimesinin kullanıldığı yerler de mevcuttur. Örneğin; “(Sadakalar/infaklar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı, câhil kimse (yani onların hallerini bilmeyen), kendilerini zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca istekte bulunmazlar. Siz hayır olarak ne verirseniz, şüphesiz Allah onu bilir.” ayetinde câhil, muhtaç olmalarına rağmen iffetlerinden dolayı insanlardan herhangi bir istekte bulunmayan fakirlerin durumlarını bilmeyen kimse anlamındadır. Bu

ifadede câhil olana yönelik herhangi bir kötüleme ve yergi anlamı söz konusu değildir. Zira bu husus, bilmeyenin, mazur görülebileceği bir durumdur.

Kavramsal olarak baktığımızda ise câhiliyye kavramı, belli bir çağın veya bir dönemin ismi olarak kullanıldığı gibi aynı zamanda söz konusu ettiği dönemle ilgili olarak önemli sapmalara, bozulmalara ve yozlaşmalara işaret etmektedir.

Bu yönüyle meseleyi tahlil ettiğimizde “Câhiliyye Çağı, Arapların İslam öncesi dönemine ad olan, ashabın nübüvvet öncesi olarak anladığı, İslam öncesinin müşrik, putperest inanç, tutum ve davranışlarının adı olan, Allah ve iman esasları hakkında yanlış düşünce ve itikadların var olduğu, taassup, barbarlık, zulüm, zorbalık, saldırganlık, vahşet, kabalık, merhametsizlik ve kabileciliği ihtiva eden, güçlülerin zayıfları ezdiği ve güçlünün haklı olduğu, fuhşun, kan davalarının yaygınlaştığı, aynı zamanda gayr-ı İslâmîlik olarak da anlaşılan bir dönem” olarak gözümüze ilişmektedir.

Câhiliyye kavramı gerek Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları itibariyle taşıdığı vurgular, gerekse sosyal hayatta görülebilen etkileri itibariyle dikkat çekici bir özellik arz etmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi etimolojik olarak câhiliyye kelimesi, bir sınaî/yapma masdardır. Bilindiği üzere masdarlar, zamandan bağımsız olarak sadece olguya delalet etmektedirler. Kur'an'da dört yerde geçen câhiliyye kelimesi her dört defasında da izafet terkibi (isim tamlaması) içinde gelmiştir. Bunlar: zannu'l-câhiliyye, hukmu'l-câhiliyye, hamiyyetu'l-câhiliyye ve teberrucu'l-câhiliyye ifadeleridir. Söz konusu dört ifade üzerinde düşünüldüğünde, Kur'an'da "el-câhiliyye" kelimesine güçlü bir şekilde izafe edilmiş olan, zan, hüküm, teberruc ve hamiyyet kelimelerinin, aynı zamanda câhiliyye döneminin temel karakteristik yapısını ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de, câhiliyye kavramının kullanıldığı her dört ayet de Medenî surelerde yer almaktadır. Bu anlamda Mekke devrinde nazil olan ayetlerde câhiliyye kavramının kullanılmamış olmasına bakarak, bu terimin o devirde henüz yerleşmemiş olduğu düşünülebilir. Nüzul sırasına göre bu kelimenin ilk defa içinde geçtiği Âl-i İmrân süresinin 154. ayetinde, kalplerinde hastalık taşıyan bazı Müslümanların veya genel anlamda münafıkların, Allah hakkındaki yanlış düşüncelerinin "câhiliyye zannı"na benzediği belirtilerek câhiliyye kelimesi, İslam öncesini ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Câhiliyye kavramının geçtiği ikinci ayet olan Ahzâb süresinin 33. ayetinde Hz. Peygamber'in hanımları, "ilk câhiliyye devrindeki kadınlar gibi açılıp saçılmayın" şeklinde ikaz edilirken, yine İslam öncesi döneme işaret edilmiştir. Üçüncü ayet olan Fetih suresi 26. ayette "câhiliyye taassubu" (hamiyyetü'l-câhiliyye) üzerinde durulmaktadır. Burada Hudeybiye Antlaşması sırasında müşriklerin ve Hz. Peygamber ile sahabilerinin içinde buldukları farklı ruh halleri tasvir edilirken, "O zaman kâfirler kalplerine taassubu, câhiliyye taassubunu yerleştirmişlerdi; Allah da Resulü'ne ve müminlere sekînetini indirdi ve onları takva sözü üzerinde sabit kıldı" buyurulmuştur. Bu ayette Câhiliyye çağının taassup ve barbarlığına, müşrik toplumun hayatına hâkim olan şiddet, kin ve nefrete işaret edilmektedir. Câhiliyye kelimesinin yer aldığı dördüncü ayet olan Mâide 50. ayette ise, "Yoksa onlar câhiliyye idaresini mi arıyorlar? İyi anlayan bir toplum için hükümranlığı Allah'tan daha güzel olan kim vardır?" şeklinde yine İslam öncesi döneme, o dönemde, aynı şartlardaki insanlar arasında farklı uygulamalarda bulunan haksız ve zalim idaresine dikkat çekilmektedir.

Yukarıda yapılan tüm izahlardan anlaşılan o ki, câhiliyye devri insanları Allah'ı hakkıyla bilmedikleri, O'na şeksiz ve şirksiz iman etmedikleri, gerek ferdî gerekse içtimâî hayat itibariyle bilgiden, nizamdan, sulh ve sükûndan uzak oldukları, güçlü ve asil sayılanları daima haklı kabul ettikleri ve adaletten yoksun bir hayat yaşadıkları için bu döneme Câhiliyye denilmiştir.

Bu meyanda kimi zaman Kur'an-ı Kerim'in "câhiliyye" isimlendirmesine karşı bir takım itiraz seslerinin yükseldiği de vâkidir. Bu konuda "doğu dilleriyle uğraşan bazı fikir adamlarının, sık sık şu manada konuştukları görülmektedir: "İslamiyet'ten önceki Araplara

neden câhiliyye Arapları denmiş? Bunlar iddia edildiği kadar cahil mi idiler? Bu adlandırmada bir İslamî taassup ve haksızlık payı yok mu? câhiliyye Arapları'nın söylendiği kadar cahil olmadıkları, bize bıraktıkları yüksek şiir örneklerinden anlaşılıyor mu?"

Esasen Müslümanlar, "Câhiliyye" kelimesiyle İslam'dan önceki devirleri kastederken, o devirlerde Ad, Semûd, Medyen, Ma'în, Seba ve Himyer medeniyetlerinin yaşamış olduğunu ve bu medeniyet mensuplarının çok şeyler bildiklerini pekâlâ biliyorlardı. Eğer o devirlerin mensuplarına toptan "Câhiliyye" adını vermişlerse, bunlar, "İslam" denilen yeni nizam'ın ahlakî ve hukukî telakkilerine aykırı kanaatler besledikleri için bu isme layık görülmüşlerdir. Bu durum karşısında, "İslamiyetten önceki Araplara neden Câhiliyye adı verilmiş? Bunlar iddia edildiği kadar cahil mi idiler?" şeklindeki sorular, kabul etmek gerekir ki yersizdir.

Hakikatte İslamiyet'ten önceki devirleri, İslamî devirden ayırt etmek için "Câhiliyye" kelimesinden daha kuvvetli bir kavram bulunamaz dense yeridir. Zira İslamiyet'ten önceki devrin, göze çarpan en kabarık çizgisi; eylemsel sapmaların en belirgin göstergeleri olan zorbalığın muhtelif şekilleridir. Zulüm, çapulculuk, çocukları diri diri toprağa gömmek, kuvvet ve kudretini başkalarına duyuracak çılgınlıklar yapmak, para ve gücünün yettiği kadar kadın ve dost edinmek, alabildiğine zina, keyif ve işret ederek sıhhatini harcamak, "Câhiliyye" devrinin belli başlı özellikleridir.

Câhiliyye kavramının, Kur'an'da dört farklı yerde kullanıldığını belirtmiştik. Kavramın kullanıldığı siyâk-sibâk diye tabir edilen bağlamlarını göz önüne aldığımızda, olayları ve hayatı doğru bir şekilde okuyup değerlendirmede adeta bir ölçü birimi mahiyetinde olduğu görülmektedir. Şimdi, câhiliyye kavramının Kur'an-ı Kerim'de geçtiği ayetleri, nüzul sırasına göre inceleyelim.

1- Zannu'l-Câhiliyye

Kur'an'da Câhiliyye kavramının kullanıldığı ilk ayet şudur: "Sonra o kederin ardından (Allah), üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven, bir uyku indirdi. Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü. Allah'a karşı câhiliyye zanni gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar; "Bu işte bizim hiçbir dahlimiz yok" diyorlardı. De ki: "Bütün iş, Allah'ındır." Onlar sana açıklayamadıklarını içlerinde saklıyorlar ve diyorlar ki: "Bu konuda bizim elimizde bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik." De ki: "Evlerinizde dahi olsaydınız, üzerlerine öldürülmesi yazılmış bulunanlar mutlaka yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gideceklerdi. Allah, bunu göğüslerinizdekini denemek, kalplerinizdekini arındırmak için yaptı. Allah, göğüslerin özünü bilir." Bu âyet, Uhud harbi sonrası nazil olan âyetlerdendir. Uhud savaşında İslam askerleri ikinci merhalede çözümlenip, kısmî bir mağlubiyet yaşanınca, iman, kalplerine sağlam bir şekilde yerleşmemiş olan bazıları, Allah ve Resulü hakkında aynen İslam öncesi dönemde olduğu gibi su-i zanlarda bulunmaya başladılar. Mesela dediler ki; "Eğer Peygamber bizi dinleseydi; Uhud'a gelmeyip, şehir savunması yapsaydı, bu işler başımıza gelmezdi. Bize ne bu mağlubiyetten, biz gider Mekkeli dostlarımızdan emân isteriz. Bu nasıl bir Peygamber ki, o içimizde olmasına rağmen bize mağlubiyet dokundu. Allah bizimle beraber olsaydı bu iş başımıza gelmezdi; demek ki, Allah elçisini desteklemiyor ve Muhammed hak bir elçi değil." Ayette bahsedilen zan, öyle bir zan ve kuruntudur ki ancak Allah'ı bilmeyen cahil müşriklere yakışır. Zira bahsedilen zan, Allah hakkında şek ve şüphe içinde olmayı içermektedir.

Uhud savaşının sonlarında ortaya çıkan mağlubiyetin arkasından mü'minler dağa çekilmişler, Resulullah'ın sığındığı kayalıkta Allah, gerçek mü'minlerin üzerine bir huzur ve emniyet indirmiş, mü'minleri bir uyku sarmıştı. Çünkü onların kadere, kazaya imanları vardı. Kaderde olmayanın başa gelmeyeceğini hayır ve şerrin Allah'tan olduğunu biliyorlar ve buna kesin olarak inanıyorlardı. Hz. Peygamber hak peygamberdi. Bugün yenilse de, bir başka gün Allah, dilerse onu gâlip ederdi. İnsanlar ancak vakti gelince ölürlerdi. Sağlam imanı olmayanlar, canlarının derdine düşen, kendilerinden ve kurtuluşlarından başka bir şey düşünmeyen münafıklar, yine aynı ayette açıklandığı üzere can kaygısına düşmüşlerdi.

Gözlerine uyku girmiyordu. Çünkü onlar "biz Allah'a inandık" deseler de, Allah hakkında câhiliyye devri insanların inancı gibi inanıyorlar, O'nun hakkında haksız bir zan besliyorlardı. Allah'a ehl-i şirk gibi yarım yamalak bir imanla inanmışlardı. Yani onların imanı gerçek müminlerin inandığı, Kadir-i mutlak, Âlim-i Mutlak, her şeyin Yaratıcısı, öldükten sonra dirilten, her şeyi bilen, gören, kemal sıfatlarla muttasıf, her şeyi olmadan önce ve olduktan sonra bilen, gören, bir "Allah inancı" değildi. Onun gönderdiği Son Peygamber hakkında da şüpheleri vardı. Allah'ın vaatlerini pek önemsemiyorlardı.

Şu halde Zann-ı Câhiliyye itikadını taşıyanlar, sebeplerin İlahî irade hilafına tesir icra edebileceği görüşü içindeydiler. Hâlbuki her şey Müsebbibu'l-Esbâb olan Allah'ın elindeydi. Sebepleri de sebeplerin sonuçlarını da yaratan O idi, sebepler hakiki tesir sahibi değildiler, İlahî irade hilafına tesirleri olamazdı.

Münafıklar ve onlara kanan bazı zayıf müslümanlar, gerçek müminlerin imanı gibi bir iman taşımayanlar, özellikle Uhud Savaşı yenilgisinde görüldüğü gibi tehlikeler karşısında çok fazla korkuyorlardı, gözlerine uyku girmiyordu. Çünkü onlara göre iman ve İslam uğrunda savaşmaya, ölmeye değmiyordu. Onların korkularının sebeplerinden birisi de kazaya, kadere, ecele gerektiği gibi inanmamalarıydı. Onlar her tehlikeli durumda öleceklerini sanıyor, ölümün yazıldığı anda geleceğine gerçekten inanmıyorlardı. Onların bu tavır ve imanları, câhiliyye devri insanların "Ulûhiyyet İnancı" nı hatırlattığı için, Kur'an-ı Kerim'de "Zann-ı Câhiliyye" diye adlandırılmaktadır.

Tefsir kaynaklarına müracaat ettiğimizde, genel anlamda Zannu'l-câhiliyye için şu tariflerin yapıldığı görülmektedir: "Câhiliyye zannı, Allah'ın verdiği sözleri yalanlamaktır." "Câhiliyye zannından maksat, câhiliyye döneminde yaşayan insanların zanları, inanç ve kanaatleri demektir." "Zannu'l-câhiliyye, câhiliyye döneminde yaşayanların düşünüş tarzıyla hareket etmektir. Kimi Müslümanlar Hz. Peygamberin öldürüldüğünü veya ona yardım edilmeyeceğini zannettiler." "Zannu'l-câhiliyye, câhiliyye ehlinin zannettikleri tarzda Allah hakkında kötü zanlarda bulunmaktır." Görüldüğü üzere ayetin siyâk ve sibakıyla bağlantılı olarak yapılan tüm bu tanımlamalarda, kimi zayıf Müslümanların veya müslüman olduğunu söyleyip gerçekte İslam'dan uzak olan kimselerin içine düştükleri itikadî sapmalara, zihinsel hastalıklara ve inanca dair eski dönemlerden tevarüs edilen geleneksel saplantılara dikkat çekilmiş olmaktadır. Buna göre Kur'an, kesin bir bilgiye dayanmayan, kişisel tahmin ve öngörülerini aşamayan, olayların hikmet ve inceliğine bakmadan sadece sonuçları ile ilgilenen bir zihniyetin doğurduğu yanlış düşüncelere karşı gerçek mü'minleri uyarmış olmaktadır. Bu noktada Müslümanlara düşen en önemli görev ise imanları gereği bu tür yanlışlıklara düşmekten kendilerini korumaya çalışmak, akaide dair bilgilerini sürekli Kur'an'ın kıstaslarıyla test edip ölçerek güncelleme yoluna gitmektir. Tâ ki bu tür hayatî yanlışlara düşmekten kendilerini koruyabilsinler.

2- Teberrucu'l-Câhiliyye

Kur'an'da Câhiliyye kavramının kullanıldığı ikinci ayet şudur: "Evlerinizde oturun. Önceki câhiliyye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi (teberrecu'l-câhiliyye), siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."

Yukarıdaki ayetin metninde geçen "teberrüc; örtülmesi daha güzel olan veya gösterilmesi çirkin olan bir şeyi açmak anlamındadır." Bedeni tam olarak örtmeyen ince elbiseler giymek de böyledir. Şöyle de denmiştir: "Teberrüc, çalımı yürüyüş, kırıtpı sallanarak yürümek demektir. Ya da açılıp-saçılmak, örtülmesi gereken yerleri açıkta bırakmaktır." Teberrüc, câhiliyye kadınlarının yaptıkları gibi süs ve güzelliklerini yabancılara göstermektir. Câhiliyyede bir kadın çarşı-pazarlara güzelliğini göstermek maksadıyla çıkardı, bedeninin açılması uygun olmayan yerlerini açardı.

Müfessirler, "Başörtülerini yakalarının üzerine sarkıtırsınlar" ayetinin nüzulünden önce, kadınların cahiliye döneminde olduğu gibi başlarının arka tarafından sarkıttıkları bir çeşit

başörtüsü taktıklarını, giydikleri gömleklerin yakası da geniş olduğundan saçlarının, boyunlarının ve göğüslerinin açık kaldığını, Yüce Allah'ın bu ayetle mümin kadınlara başörtülerini yakalarının üzerine sarkıtmalarını böylece saç, boyun ve göğüslerini örtmelerini emrettiğini ifade etmişlerdir. Müfessirlerin zikrettikleri bu nuzûl sebebi de, cahiliye dönemindeki “teberrüc” hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Bahsedilen dönemin, Âdem'le Nûh arasında geçen zaman olduğu söylenmiştir. İbrahim (a.s.)'ın doğduğu zamanlar olduğu da söylenmiştir ki o zamanda kadınlar, incilerle süslü ve iki yanı dikili olmayan elbiseler giyerek kendilerini erkeklere gösterirlermiş. Bir başka görüşe göre ise kadınlar, pahalı olan ancak bedenlerini örtmeyen elbiseler giyerlermiş. İlk veya eski câhiliyye tabirinin mefhum-u muhalifinden anlaşılan Son câhiliyye ise İsa Peygamber ile Hz. Muhammed arasındaki dönemdir. Şöyle de denilmiştir: İlk câhiliyye, İslamdan önceki küfür câhiliyyesidir; son câhiliyye, İslam dönemindeki fasıklık câhiliyyesidir.

Konu hakkında tefsirlerimizde yer alan söz konusu görüşleri genel bir okumaya tabi tutarak okursak, şöyle bir neticeye varabiliriz: “Câhiliyye mantığı meşru ve helal dairede güzel olan kadın ve erkeğin birbirine cazibedar kılınma özelliğini, teşhirciliğe dönüştürerek toplumu ifsat eden bir araç haline getirmiştir.” Öyleyse teberrüc, sosyal hayattaki yansımaları itibarıyla kadının dişiliğini, kişiliğinin önüne çıkararak, dişiliğinden kaynaklanan güzelliklerini uygun olmayan şekillerde yabancılara reklam eden davranış ve uygulamalardır. Böyle bir vasatta karşı cins ile muamele, dişilik üzerine bina edileceği için sağlıklı değildir. Asıl ve kalıcı olan, kişiliğe yapılan yatırımlardır.

Başka bir okumayla diyebiliriz ki sosyal hayatta bilhassa ailevî ve ahlakî alanlarda uygun vasatlar oluşturmak, bireyleri tek tek yetiştirebilmek ve psikolojik açıdan onları eğitebilmek için önemli avantajlar sunacaktır. “Zararı uzaklaştırmak, faydayı sağlamaktan önce gelir” ilkesinden hareketle, toplumdaki herkesi ilgilendiren konularda imkân ölçüsünde ve güzellikle bir takım iyileştirmeler yapmak esas olmalıdır. Örneğin Hz. Peygamber, tebliğin ilk yıllarında kendisine gelip iman etmek isteyen bireyleri eğitebileceği uygun bir ortam oluşturmak üzere, Erkam b. Ebî Erkam'ın evini tahsis etmiştir. Onyedinci-onsekiz yaşlarında İslâmiyet'i kabul eden Erkam'ın ilk müslümanlar arasında yedinci veya on ikinci sırayı aldığı belirtilmektedir. Hz. Peygamber'e sadakatle bağlanarak evini onun emrine vermiştir. Resûl-i Ekrem, İslâm tarihinde Dârü'l-Erkam diye anılacak olan bu evi tebliğ faaliyeti için çok elverişli bularak merkez haline getirmiştir. Şayet bu tarz uygun bir ortam oluşturma yoluna gidilmeseydi, bireysel eğitim alanında istenen sonuçlara varmayı ummak pek gerçekçi olmayacaktı.

3- Hamiyyetu'l-Câhiliyye

Câhiliyye kavramının kullanıldığı üçüncü ayetin mealî ise şöyledir: “Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, câhiliyye taassubunu (hamiyyete'l-câhiliyye) yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların takva sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zaten onlar buna lâyık ve ehil idiler. Allah, her şeyi hakkıyla bilmektedir.” Ayette geçen câhiliyye hamîyyeti; gurur ve kibirle hareket ederek hak ve hakikatten nefret etmek anlamındadır. Bu anlamda müşriklerin hamîyyetleri, peygamberliği ve besmeleyi reddetmeleri, Hz. Peygamberi ve sahabileri Mescid-i Haram'a girmekten alıkoymaları, körü körüne taptıkları putlarına bağlılıkları ve ilahlarından başkasına ibadet etmekten kendilerini üstün ve büyük görmeleridir.

Tefsir kaynaklarımızda, câhiliyye hamîyyeti ile ilgili genellikle şu minvalde açıklamalar yapılmıştır: Müşriklerin, kalplerine câhiliyye taassubunu yani kibri, gururu, hakka itaate engel olan gayretkeşliği yerleştirmeleri anlamındadır. Öyle ki Hudeybiye anlaşması yapılırken “bismillâhirrahmânirrahîm” ile “Muhammed Resulullâh” ifadelerinin değiştirilmesini talep ettiler. Ancak buna rağmen Müslümanlar, Allah'ın inayeti sayesinde galeyana gelmeyip vakurla hareket ettiler.

Dikkat edilirse söz konusu edilen hamîyyetu'l-câhiliyye kavramı ile kimi zaman insanın davranışları üzerinde ciddi bir şekilde etkili olan, kimi zaman da insanı birtakım davranışları yapmaya sevk eden duygular, psikolojik dürtüler ele alınmaktadır. Söz konusu yanlış dürtüler, doğru-yanlış ayrımı yaptırmadan kör bir taassuba ve ölümüne taraftarlığa yol açan tehlikeli bir patolojik durumdur. Evet, hak ve batıl ayrımı yapmadan sırf menfaatine uygun olduğu için davranışlar sergilemek, taassubun yaşanan hayattaki birebir yansımasıdır. Öyleyse mü'minler bu konuda dikkatli ve duyarlı davranarak, Yüce Allah'ın desteğine ve yardımına iltica etmelidirler. Zira ameller, niyetlere göre değer kazanabileceği gibi değer kaybetme veya değersiz olma tehlikesiyle de karşı karşıyadırlar. Yanısıra kötü niyetler ve şeytanî dürtüler, insanı hak ve adaletten uzaklaştırıp zulüm ve dalalet bataklığına sürüklemekten geri durmazlar.

4- Hukmu'l-Câhiliyye

Nüzul sırası itibarıyla, câhiliyye kavramının kullanıldığı son ayetin meali şöyledir: “Onlar hâlâ câhiliyye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah'inkinden daha güzeldir?”

Ayette geçen hukmu'l-câhiliyye kavramı, özellikle idarî-siyasî-yargısal konularda dalkavukluk, yağcılık, haktan ve hak olan hükümlerden sapmayı istemek anlamındadır. Câhiliyye dönemi yargıçlarının verdikleri, zulüm ve haksızlık içermekle beraber nefse hoş gelen hükümlerini arzulamaktır. Burada ayetin mesajı oldukça açıktır. Âyet, aklını kullanan ve meselelerin kabuğuna takılmayıp özünü kavrayan iman ehlinde, Allah'ın hükmünden başka hiçbir hükmü kabul etmemelerini ve görünüşte menfaatlerine aykırı da olsa, bu hükme razı olup, başka hükümleri istememelerini emretmektedir. Eğer bir meselede Allah'ın hükmü apaçık ortadayken çeşitli mülahazalarla başka hükümleri isteyen varsa, o câhiliyye zihniyetine esir olup, câhiliyye hükmünü istemiş demektir.

Hükmü'l-câhiliyye için yapılan bir başka tanımlama şöyledir: İnsanların Allah'ın hükmüne rağmen hükümler koymasına ve insanın insana kul-köle olması anlamındadır. Aslında insan, bu noktada bir yol ayrımındadır, ya Allah'ın hükmünü tercih edecektir ya da câhiliyyenin hükmüne boyun eğecektir. Başkaca bir alternatif söz konusu değildir.

Hükmü'l-câhiliyye, Yüce Allah'ın sapaşağlam ve her hayrı içeren, her kötülüğü yasaklayan hükmünün dışına çıkmayı istemektir. Allah'ın adaleti dışında kalan kişisel görüşler, kuruntular, saplantılar, cehaletler ve Yaraticının şeriatına dayanmayan uydurulmuş kavramların hepsi bu kapsama girer. Esasen hüküm iki türlüdür: Birisi ilim ile her şeyi bilip hesaba katarak hükmetmektir ki bu Allah'ın hükmüdür. Diğeri ise bilmeden cehaletle, daha faydalı olduğu zannıyla hüküm vermektir ki bu da Şeytanın hükmüdür. Yanısıra ayette bahsedilen câhiliyye hükmüyle ile taraf tutma, iltimas ve dalkavukluk kastedilmektedir. Câhiliyyeden maksat ise (hüküm vermede) nefesine uymayı din haline getirmektir.

Câhiliyyede söz sahibi olanlar, toplumdaki ileri gelen insanlarla ilgili verdikleri hükümleri, avam insanlarla ilgili hükümlerden farklı veriyorlardı. Mesela Yahudiler, ceza hadlerini zayıf ve fakir kimselere uyguluyorlardı, güçlü ve zengin kimselere uygulamıyorlardı. Bu yaptıklarıyla önceki câhiliyyeye benzeşiyorlardı. Evet Yahudiler, suçların cezalarını insanlara ve insanların toplumdaki mevkiisine göre değiştiriyorlardı. Şerefli, aziz, haysiyetli kabul edilen kimselere cezalar hafifletiliyor, onlar ağır şekilde cezalandırılmak istenmiyor, kendilerince daha şerefli biri katledilince suçu işleyene daha ağır ceza veriliyordu. Faziletli ve toplumda hatırı sayılan birinin öldürülmesi karşısında katile iki kat diyet cezası uygun görülür veya katil recmedilirken; durum tersine olunca, diyet cezası yarı yarıya azalıyor veya katil öldürülmüyordu. Bu meyanda Kureyza ve Nadîr Yahudileri, öldürülen kimseler hakkında ayırım yapıyorlardı. Hz. Peygamberden de böyle yapmasını istediklerinde o, öldürülenlerin eşit olduklarını söyledi. Nadîrliler bunu kabule yanaşmadı. Ayrıca bir babadan, bir soydan, bir ırktan oldukları halde; aynı ırkın bir kabilesine mensup bir insan, şahsî meziyetlerine/davranışlarına hiç bakılmaksızın sırf o kabileden olması

gözetilerek, diğer kabileden olana göre; şerefli, haysiyetli ve üstün kabul ediliyordu. Yani aynı toplumda hukuk önünde eşitlik gözetilmezken, aynı ırkın farklı kabilelerine mensup insanları arasında da suçların cezaları değişmekteydi. Hâlbuki bu kabileler aynı kültürün ve dinin mensupları idi.

Allah'ın Resulü, hangi kavim ve kabileye mensup olursa olsun, mahkeme ve hukuk karşısında herkesin eşit olduğunu, hiçbir kabile veya ırkın; ırkıdan, kabilesinden, bir kavme mensubiyetinden dolayı üstün tutulamayacağını, Allah'ın ahkâmında şu veya bu kabile insanlarına göre farklı diyetler, farklı yaralama cezaları yahut farklı kısas hükümleri uygulanamayacağını açıkça ifade etti. Benû Nadîr, bu "müsavat/eşitlik" hükmüne razı olmayarak câhiliyye âdeti üzere "tefâdul/üstünlük davasında bulunarak" kızmışlar ve "hükmüne razı olmuyoruz, şüphesiz sen bizim düşmanımızsın" diyerek Resulullah'ın, kendilerinin şerefini düşürmek için çabaladığını iddia etmişlerdir.

Görüldüğü üzere câhiliyye kavramının kullanıldığı bu son pasajda, bilhassa idarî-siyasî-yargısal konulardaki yozlaşmalara, keyfiliklere, eşitsizliklere ve adaletsizliklere dikkat çekilmektedir. Müslümanların bu konularda son derece hassas olmaları, bozulma ve yozlaşmanın önüne geçebilmenin en güçlü enstrümanlarından birini oluşturacaktır. Zira sözü edilen alanlar, ellerinde belli oranlarda gücü barındıran kurumlara sahiptir. Bu kurumlar eliyle toplumda hak ve adalet adına çok güzel şeyler yapılabileceği gibi kötüye kullanılmaları durumunda da çok derin ayrışmalara, ciddi haksızlıklara ve toplumları infiale sevk edebilecek sosyo-politik problemlere yol açmak kaçınılmaz olacaktır.

Değerlendirme

Yukarıda yapılan dört aşamalı tahlilden sonra şunu unutmamak gerekir ki, İslam öncesi devrin adına isnat edilen câhiliyyenin, günümüzde İslamî olana zıt olan şeyler şeklinde anlaşılmasının önünde herhangi bir engel yoktur. Bu kavramın içerik olarak sadece İslam öncesi devirlere ait değil; sonraki zamanlarda da benzer vakaların tezahür edebileceği düşünülerek, umuma şamil kılınacak bir şekilde kullanılması yerinde bir tavır olacaktır. Böylece bu kavramın, salt olarak bilgisizlik anlamında değil, Hakikatin/İslam'ın gereğini gizleyip aksini yapmak anlamında idrak edilmesi, en doğru ve en gerçekçi bir değerlendirme olacaktır.

Câhiliyye kavramı esas itibarıyla Araplar'ın İslam'dan önceki durumlarını ifade etmekle beraber Hz. Peygamber de Câhiliyye'ye geçmişte kalan bir dönem olarak bakmamış, aksine bunun her fırsatta tekrar ortaya çıkabileceğini düşünmüş ve bu yönde uyarılarda bulunmuştur. Hz. Peygamber, bu kaygısında haklı olduğunu gösteren bazı olaylarla da karşılaşmıştır. Nitekim rivayetlere göre, bir zamanlar düşman iki kabile iken Hz. Peygamber'in önderliğinde güçlü sevgi bağlarıyla birbirine bağlanmış olan Evs ve Hazrec'den bazı kimseler dostane bir şekilde sohbet ettikleri sırada, Müslümanların birlik ve beraberliğini kıskanan bir Yahudi, iki kabilenin eski rekabetlerini hatırlatan bazı şiirlerle onları tahrik etmişti. Tarafların silaha sarılarak dövüşmek üzere harekete geçtiklerini öğrenen Hz. Peygamber, kendilerine şöyle hitap etmiştir: "Ey Müslüman topluluk, Allah'tan korkun! Ben aranızda bulunuyorken, Allah sizi İslam'a kavuşturmuş, onunla müşerref kılmış, Câhiliyye zihniyetinden kurtarmış, küfürden uzaklaştırmış ve sizi birbirinize dost kılmışken nasıl oluyor da yine Câhiliyye davasıyla birbirinize düşebiliyorsunuz!"

Bir başka örnek de, bir tartışma sırasında Bilâl-i Habeşî'ye "kara kadının oğlu" diye hakaret eden Ebu Zer el-Gıfârî'ye, "Onu annesinin renginden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen kendisinde hâlâ Câhiliyye ahlakı kalmış bir kimsesin" demesidir." Buna göre Câhiliyye, bir çağın adı olması yanında, belli bir ahlak ve zihniyet tarzının ifadesi olup, her çağda farklı tonlarda ve değişik formlarda varlığını hissettirebilmektedir.

Öyleyse câhiliyye döneminin, Hz. Muhammed'in peygamber olması, yani vahyin nazil olmaya başlamasıyla sona erdiği söylene de, şu hususu önemle vurgulamak gerekir ki, İslam öncesi döneme isnat edilen câhiliyyenin, günümüzde, İslam'ın temel öğretilerine zıt olan

inanişlar-eylemler için de kullanılması mümkündür. Zira daha önce de vurguladığımız gibi Kur'anî yöntemde asıl olan şahısların bizzat kendilerinin eleştirilmesinden ziyade, onların inaniş ve davranışlarının eleştiriye konu yapılmasıdır. Öyleyse aynı inaniş ve davranışta bulunan herkes, aynı uyarılara muhatap olduğunun bilincinde olmalıdır. Buradan hareketle câhiliyye kavramının, sadece bir dönemle sınırlı olmadığı benzer hayat tarzlarına ve yaşam biçimlerine sahip olan herkesi kapsamına almış olabileceği unutulmamalıdır.

Dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus ise câhiliyye kavramının kullanıldığı ayetlerin nüzul sırasıyla verdiği mesajdır. Zira ilk ayette itikad ve inanç konusu ele alınmaktadır. Demek ki en öncelikli konu, inanç konusunda yapılması gereken doğru bilgilendirmelerdir. İkinci ayette ise sosyal konular, ailevî ve ahlakî konular gündeme getirilmektedir. Öyleyse temel imanî meselelerden sonra olanaklar ölçüsünde ve güzellikle birtakım sosyal imkânlar oluşturmak, tebliğ edilen inancın sağlam bir zeminde filizlenmesine yardımcı olacaktır. Üçüncü ayette ise psikolojik dürtüler ele alınmaktadır. Bu safhada bireyleri, daha özel bir ilgiyle duygularına hitap edebilecek şekilde doğru ve sağlam yöntemlerle yetiştirmek esas olmalıdır. Eğer burada psikolojik yön ihmal edilirse, ilk iki safhadaki eğitim ve bilgilendirmelerin kalıcı olması mümkün olmayabilecektir. Son ayette ise konu siyasî-idarî-yargısal bağlamla ilgilidir. Yani ilk üç safhada verilen eğitimin ve arzulanan huzurun tam olarak elde edilebilmesi için, siyasal ve yargısal konularda hak ve adaletin üstün tutulduğu uygulamaları hayata geçirmek elzemdir. Aksi takdirde ilk üç merhaleyle hedeflenen amaçlar, tam anlamıyla gerçekleşememe tehlikesiyle karşı karşıyadır. Zira dörtlü sacayağının önemli bir unsuru eksik kaldığında, bunun olumsuz anlamda tesirlerinin olacağı şüphesizdir. Son bir nokta kaldı ki o da, ayetlerin nüzul sırası ile Mushaflardaki tertip sırasının farklılığıdır. Nüzul sırası, câhiliyye konusunu işlediğimiz tarzdadır. Ancak ayetlerin yer aldıkları surelerin tertibi farklıdır. Tertibe göre dizilişi yaptığımız zaman oluşan sıralama şöyledir: (1) Zannu'l-câhiliyye (Âl-i İmran), (2) Hukmu'l-câhiliyye (Mâide), (3) Teberrucu'l-câhiliyye (Ahzâb), (4) Hamiyyetu'l-câhiliyye (Fetih). Nüzul sıralamasında son sırada yer alan hukmu'l-câhiliyye maddesi, Mushaflardaki tertip sıralamasında ikinci sıraya yerleşmektedir. Kanaatimizce bu durumu, asr-ı saadetten sonra Müslümanların nezdinde, siyasî-idarî-yargısal konuların daha çok önemsenerek, inançtan sonra ikinci sırayı alacağına bir işaret olarak okumak mümkündür. Bu önemseme o derece artacak ki sosyal ve psikolojik konular ondan sonraya bırakılacaktır. Yanısıra tertibin bu şekilde oluşunu, devlet erkinde yapılabilecek iyileştirmelerle, sosyal ve psikolojik alanlardaki problemleri daha kolay çözümlene imkânına kavuşma şeklinde yorumlamak da mümkün gözükmektedir.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim; ifade üslubu, kelimeleri kullanma şekli, tertip dediğimiz ayet ve sureleri düzenleme ve sıralamaya varıncaya kadar, her fiilinde pek çok hikmet bulunan Yüce Allah'ın kelamı olarak bizlere sağlam bir şekilde tahrif edilmeden intikal etmiştir. Öyleyse bu yüce kitabın ifadeleri üzerinde kafa yormak, onu en güzel şekilde anlamaya çalışmak, her araştırmacıya pek çok yeni bakış açıları sunabilecektir. Böyle bir bakış açısıyla Kur'an'da "câhiliyye" kavramını incelediğimizde, enteresan sonuçlara varabilmekteyiz.

Kur'an-ı Kerim, câhiliyye kavramını dört farklı bağlamda kullanarak toplumdaki dört önemli zaaf noktasına işaret etmektedir. Zannu'l-câhiliyye kavramı ile inanç-itikad konularındaki sıkıntılara dikkat çekilirken, hukmu'l-câhiliyye ifadesiyle siyasî-idarî-yargısal konulara neşter vurulmaktadır. Teberrucu'l-câhiliyye kavramıyla sosyal-ailevî-ahlakî hastalıklara dikkat çekerken, hamiiyetu'l-câhiliyye ifadesiyle de en dar dairedaki psikolojik sorunlara, sapmalara ve hastalıklara değinilmekte ve tüm bu konularda tedavinin elzem olduğu vurgulanmaktadır. Aksi takdirde huzurlu, bütünlüklü, yardımlaşan ve birbirlerinin hayat hakkına saygılı olan bir toplum inşa edebilmek pek mümkün olmayacaktır.

Câhiliyye kavramının geçtiği dört farklı sure, nüzul sırasına göre, (1) Âl-i İmran (Zannu'l-câhiliyye), (2) Ahzâb (Teberrucu'l-câhiliyye), (3) Fetih (Hamiyyetu'l-câhiliyye),

(4) Mâide (Hukmu'l-câhiliyye) şeklinde iken, Mushaf'taki tertip sırasına göre (1) Âl-i İmran (Zannu'l-câhiliyye), (2) Mâide (Hukmu'l-câhiliyye), (3) Ahzâb (Teberrucu'l-câhiliyye), (4) Fetih (Hamiiyetu'l-câhiliyye) şeklindedir. Nüzul sırası, Hz. Peygamber döneminde inançtan devletleşmeye giden süreçte ara dönemde yapılan sosyolojik ve psikolojik eğitime iyileştirmelere muvafık olan ve fiilen gerçekleşmiş bulunan bir sürecin merhalelerini hatırlatmaktadır. Tertip sırasını ise asr-ı saadetten sonraki zamanlarda hem devlet erkinin daha çok güçleneceğine, hem de Müslümanlar nezdinde siyasî-idarî-yargısal konuların sosyolojik-psikolojik konuları geride bırakarak, inanç konularından sonra ikinci sıraya yerleşeceğine bir işaret olarak okumak mümkündür.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim.

Abdurrahman Ensari, Hicab ve Zina Ayetlerinin Yorumunda Ortaya Çıkan Problemler, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2004.

Ahmet İnan, "İlkel Doğa Ortamı Bağlamında Kur'an'daki Câhiliyye Kavramını Yeniden Okuma", Dini Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2002.

Ahmet Önkal, "Erkam b. Ebü'l-Erkam", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Yıl: 1995, XXI C.

Beyzavî, Kâdı Nâsiruddin Ebu Said Abdullah İbn Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. el-Câmiu's-Sahîh, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

Ferrâ, Ebu Zekeriyâ Yahya b. Ziyad, Meâni'l-Kur'ân, Tahkik ve tahrir: Şeyh Doktor İ'mâdu'd-Dîn İbn Seyyid Ali'd-Derviş, Alemu'l-Kutub, Beyrut 2011.

İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmâil ed-Dimeşkî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, (I-III C.), İhtisâr ve Tahkîk: Muhammed Alî Sâbûnî, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1419 (1999).

İzz b. Abdisselam, Abdulazîz b. Abdisselam es-Sülemî, Tefsîru'l-İzz b. Abdisselam, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.

Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, El-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1971.

Muhammed Alî Sabûnî, Safvetu't-Tefâsîr, Dâru's-Sabûnî, Kahire 2009.

M. Emin Yıldırım, Kur'an'a Göre Cahil Ve Câhiliyye, http://www.kuranihayat.com/kurana-gore-cahil-ve-cahiliyye_d63.html, Erişim Tarihi: 03.04.2018

Muhammed Kenan, Kurretu'l-Ayneyn alâ Tefsîri'l-Celaleyn, Dersaadet Kitabevi, İstanbul tsz. Murat Sarıçık, "Zann-ı Câhiliyye ve Hüküm-i Câhiliyye", Süleyman Demirel Üniversitesi İFD, 1994.

Mustafa Akman, Kur'an'da Cahil Câhiliyye Cehalet, <http://www.vesiletunecat.com/vesiletun/arsiv-kitap-oku/kuran-meal>.

Mustafa Fayda, "Câhiliyye الجاهلية", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Yıl 1993, cilt: 7.

Nafiz Danışman, "Câhiliyye Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i", Ankara Üniversitesi İFD, Ankara 1956.

Râğîb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân, Tahkîk: Safvân Adnân ed-Dâvudî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412/1991.

Süleyman Tülücü, "«Câhiliyye» Kelimesinin Mana ve Menşe'i", Atatürk Üniversitesi İİFD, Sevinç Matbaası, Ankara 1980.

Yakup Bıykoğlu, "Kur'ân'da Câhiliyye Kavramı", Dokuz Eylül Üniversitesi İFD, 2012/2, Sayı 36.

Zemahşerî, Cârullah Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Ömer, (467-538 h.), el-Keşşâf an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl, (I-IV C.), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1415 (1995).

BALIKESİR'İN ALDIĞI İÇ VE DIŞ GÖÇLER

Necla Kübra GÜNDÜZ*Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, neclakubragunduz@hotmail.com***Bülent BAYRAKTAR***Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
bbayraktar5@hotmail.com***Özge ÖZEN***Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ozgeozennster@gmail.com***ÖZET**

Tüm varlıkların yer değiştirme ihtiyacından doğmuş olan göç kavramı; bağıntılı bir olgudur. Kimi için barınma, kendini güvende hissetme, dinî değerlerini muhafaza etme ya da sosyal çatışmalar sebep olarak yeterli iken; kimisi için de maceradan öte değildir. Ancak, ne sebeple olursa olsun insan hayatında olumlu ya da olumsuz bir kırılma noktası oluşturduğu kesindir. Her göç; bulunulan şartlara bağlı olarak karar almayı, sizin mekâna ve mekânın da size uyum sağlama problemini sorgular, buna göre bir yön çizer. Bu anlamda göçü, sebeplerini ve sonuçlarını anlatmak istiyorsak; önceliğimiz göç ve göçmen kavramlarının tanımını yapmak olmalıdır. Kavramın doğru anlaşılması için, farklı araştırmalarda bulunan tanımlara atıflar yapılmış ve anlatılmak istenen göç olgusu kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Göçler, iç ve dış göçler olarak incelenmiştir. İç ve dış göçün kapsamını oluşturdukları alt başlıklara yer verilmiş ve bunların ne anlama geldiği anlatılmaya çalışılmıştır. Bir göçün incelenebilmesi için ; zaman ya da yer kavramının önemi olup, olmadığı irdelenmiş ve buna bağlı çıkarımlara ulaşılmıştır. Balıkesir ilinin almış olduğu göçler; ilk yerleşim tarihleri dahil olmak üzere Cumhuriyet dönemi itibariyle incelenmiş; hangi medeniyetlere ev sahipliği yaptığı yine bu çalışmamız içerisinde yer bulmuştur. Balıkesir ilinin göç alma sebepleri hakkında fikirler yürütülmüş, yoğunlukla hangi sebebi insanlara cazip geldiği yorumlanmıştır. Bulduğu bölge içerisinde aldığı iç göçlerin diğer illerle karşılaştırılması yapılmış, hangi ilden ya da illerden göç aldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Yine bu bağlamda Türkiye İstatistik Kurumu ve İç İşleri Bakanlığı'na bağlı Göç İdaresi'nden gerekli bilgiler temin edilmeye çalışılmış, istatistiki tablolar yardımıyla almış olduğu dış göçlerin ülkeler bazında karşılaştırılması yapılarak; hangi milletlerin çoğunlukla bu ile göç ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar son zamanlarda geçici koruma kapsamlı göçler yoğunlukta görülsede elde ettiğimiz bulgularda geçtiğimiz 2017 yılında ülkemize Suriye'nin yanı sıra Afganistan'dan da fazlaca göç aldığımız resmi bilgilerle sabittir. Dış göçlerin fazla olması ekonomik, demografik ve siyasi çeşitli sonuçlara ulaştırmaktadır. Sonuç olarak göçmenlerin, iç veya dış göç fark etmeksizin, göç sebeplerinin; terör, eğitim, istihdam, turizm ve yaşam standartlarını iyileştirme çabasından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Göç, Göçmen, Sosyal Yapı

*İÇİNDEKİLER***GİRİŞ**

1.GÖÇ KAVRAMI.....	66
a)Göçün türleri.....	66
2.GÖÇMEN KAVRAMI.....	67
3.TÜRKİYE'YE YAPILAN GÖÇLER.....	67
4.TÜRKİYE'YE SON YILLARDA YAPILAN GÖÇLERİN İNCELENMESİ.....	68
5.BALIKESİR'İN KISACA YERLEŞİM TARİHİ.....	68
6.BALIKESİR'DE GÖÇ HAREKETLERİ.....	69
7.BALIKESİR İLİNİN ALDIĞI GÖÇLERİN SEBEPLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ.....	71
SONUÇ.....	72

GRAFİK VE TABLOLAR LİSTESİ**KAYNAKÇA...****GİRİŞ**

Göç olgusu geniş bir kavramdır. İktisat biliminden Sosyoloji bilimine kadar pek çok dalı kapsayan ve bu manada insanoğlunun genlerinde bulunan farklı bir özelliği önümüze sermiştir. Genel anlamda baktığımızda Anadolu toprakları, jeopolitik ve coğrafi özellikleriyle birlikte değerlendirildiğinde; göç almaya en müsait geçiş güzergahlarından biri olarak karşımıza çıkar. Anadolu'ya Türklerin ilk olarak gelişi IV. yy sonlarına doğru Batı Hunlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Hunlar bir taraftan Balkanlar üzerinden Trakya'ya doğru yürürken, diğer taraftan Batı Hunların doğu bölümü de Kafkas dağlarını aşmış, Anadolu'ya girmiştir. Farklı sebeplerle yeniden Kafkasya'ya dönseler de tekrar 1071'de bu topraklara gelmiş, göçebe bir topluluk olmaktan çıkıp yerleşik düzene geçmişlerdir. Sadece Türklerle sınırlı kalmayıp tarih boyunca da pek çok ulusa ev sahipliği yapmış olan Anadolu, sosyo-kültürel özellikleri bakımından oldukça zengindir. Göçün sebepleri incelenirken göç etmek durumunda olan insanların, göçe itici ve göç etmek istediği yere çekici sebepleri incelenmiş; yerleşik olduğu hayattan başka bir hayata adım atma ihtiyacı belirlenmeye çalışılmıştır.

1. GÖÇ KAVRAMI;

Göç; insanların buldukları mekanlardan; alışmış oldukları coğrafyadan çeşitli sebeplerle ayrılması; farklı bir yere hareketliliği şeklinde tanımlanabilir. Kısa süreli düşünüldüğü gibi uzun süreli olarak da gerçekleşebilir.

Göç ile ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanmıştır;

- Göç; genel olarak kalıcı ya da yarı kalıcı yer değiştirmeler hareketidir (Çelik, 1999: 4).
- Göç; bireylerin ya da toplumsal kümelerin bir yerden başka bir yere gitmeleridir (Yalçın, 2004: 11).
- Göç; ekonomik, siyasi, ekolojik veya bireysel nedenlerle bir yerden başka bir yere yapılan kısa, orta veya uzun vadeli geri dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafik toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir (Yalçın, 2004: 13).
- Göç kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir kısmını geçirmek üzere bir iskân ünitesinden (köy kasaba kent gibi) diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafik bir yer değiştirme olayıdır (Akkayan, 1979: 25).
- Göç; coğrafi mekân değiştirme sürecinin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketleridir (Özer, 2004: 11).
- Nüfusun; devamlı yaşama bölgelerini kişisel olarak, aileler veya gruplar halinde terk edip geçici veya sürekli olarak yaşamak amacıyla başka bir yere gitmesi hareketine göç denir (Doğanay, 1994: 165).

Göçle ilgili tanımlar incelendiğinde her bir araştırmacı farklı tanımlamış gibi görünse de aslında olgu “yer değiştirme” üzerine kurgulanmıştır. Göçün uzun ya da kısa mesafeli olması; kalıcı ya da geçici olması ise sebeplere bağlanabilir. İnsanların göç ederek sadece kendi hayatını değiştirmedeği, aynı zamanda göç ettikleri yerde de pek çok değişime neden oldukları çeşitli çalışmalarla da tespit edilmiştir. Yani insan etkilenen ve etkileyen bir varlıktır. Göç; sosyo-ekonomik yapıda köklü değişimler yaşanmasına neden olur.

A) GÖÇÜN TÜRLERİ

Oluşlarına, mevsimlerine ve durumlarına göre 6 madde ile göç türlerini ifade edebiliriz.

- 1) **İç Göçler** : Bulunduğu coğrafik bölgeden çok fazla uzaklaşmamak kaydı ile bir yerden başka bir yere taşınma durumudur.

- 2) **Dış Göçler** : Bir ülkeden farklı bir ülkeye yer değiştirme durumudur.
- 3) **Geçici ve Sürekli Göçler** : *Geçici göçler*; günlük, aylık ya da mevsimlik olarak yer değiştirme hali. Mevsimlik göçler tarım ya da turizm sektöründe sıklıkla görülen göç türüdür. *Sürekli Göçler*: Bir yerden farklı bir yere bir daha dönüş yapmamak üzere bulunduğu yeri terk etme halidir.
- 4) **İşgücü Göçü** : Çalışma, para kazanma amaçlı yapılan göç etme durumudur.
- 5) **Beyin Göçü** : Yetişirken büyük kaynak gerektiren, yetiştiğinde ise olanaksızlık yüzünden vasıflı olan insanların buldukları yerden daha gelişmiş daha iyi imkanlara sahip olduğunu düşündükleri yere taşınma durumudur.

2.GÖÇMEN KAVRAMI

Kendi bulunduğu, yerleşik olduğu bölgeyi farklı sebeplerle terk edip, kendini daha iyi hissedebileceği yere göç eden kişi demektir. Göçmen (ya da muhacir) deyiminin her zaman aynı anlamda kullanılmadığı dikkati çekmektedir. Çoğu, başka bir ülkeye geri dönmek üzere gidenler göçmen olarak tanımlanmış; fakat, sonradan iş bulup çalışma durumu bu tanıma eklenmiştir. İş bulmak için bir ülkeye gelenlerle gezi amacıyla ya da başka amaçlarla gelenlerin kolayca ayırt edilemeyeceği, bazen gezi için ya da başka amaçlarla gelenlerin de sonradan iş buldukları hesaba alınınca, bu tanım yetersiz kalacaktır. 1924'te Roma'da toplanan "Göçler kongresi"nde ve sonra 1932'de Cenevre'de yapılan toplantılarla göçmen olgusu yeniden tanımlanmıştır. Geçici ve sürekli olmak kaydı ile göçmen ayrımı yapılmıştır. Birleşmiş Milletlerin Nüfus komisyonu da turistler, bir yıldan az süreyle yurt dışında geziye çıkanlar, geçici göçmenler, sürekli göçmenler, sığınanlar, mülteciler ve mübadiller ayrımı yapılmasını uygun görmüştür.¹

Genel bir tanımın ve alt başlıklar ile incelenmesi ardından Türkiye'ye yapılan dış göçlerin tarihçesini inceleyelim.

3.TÜRKİYE'YE YAPILAN GÖÇLER

Ülkemize yönelik kitlesel göç hareketleri Cumhuriyet'in kuruluş süreci ve sonrasında devam etmiştir. Bu hareketlerin en somut örnekleri ise şu şekilde özetlenebilir:

- 1922-1938 yılları arasında Yunanistan'dan 384 bin kişinin,
- 1923-1945 yılları arasında Balkanlar'dan 800 bin kişinin,
- 1933-1945 yılları arasında Almanya'dan 800 kişinin,
- 1988 yılında Irak'tan 51.542 kişinin,
- 1989 yılında Bulgaristan'dan 345 bin kişinin,
- 1991 yılında I. Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'tan 467.489 kişinin,
- 1992-1998 yılları arasında Bosna'dan 20 bin kişinin,
- 1999 yılında Kosova'da meydana gelen olaylar sonrasında 17.746 kişinin,
- 2001 yılında Makedonya'dan 10.500 kişinin,
- Nisan 2011- Ekim 2017 tarihleri arasında Suriye'de yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle yaklaşık 3,5 milyon kişinin Türkiye'ye gelişi.

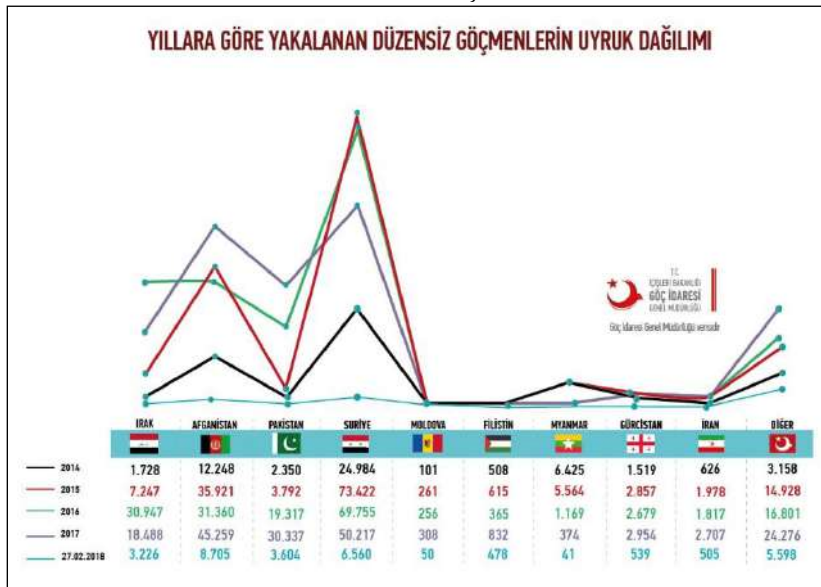
¹ Cevat GERAY; "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", Amme İdaresi Dergisi, Cilt:I, Sayı :1-4, Aralık 1970, s.8-36

Özetle, Ülkemiz, 1922'den günümüze kadar 5 milyondan fazla kişiye kucak açmıştır. Bu sayıya çalışma ve eğitim gibi amaçlarla gelen yabancılar dahil değildir. (<http://www.balikesirkulturturizm.gov.tr/TR,65879/ekonomik-yapi.html,E.t.:12.03.2018>)

4. TÜRKİYE'YE SON YILLARDA YAPILAN GÖÇLERİN İNCELENMESİ:

Yukarıda da bahsi geçtiği gibi, Cumhuriyet'imizin ilk yıllarından bu yana Türkiye'nin aldığı dış göçler oldukça fazladır. Bunların çoğu savaş sebebiyle ülkemize gelen, kendini bu ülkede güvende hisseden sığınmacılar ya da mültecilerdir. Son yıllarda Orta Doğu'da gerçekleşen iç karışıklıklar özellikle 2014 yılı itibari ile ülkemize gelen yabancıların sayısını arttırmıştır. Kimi yerleşmek için ülkemize gelirken; kimi de coğrafi konumundan dolayı ülkemizi Avrupa ülkelerine geçmek için bir köprü olarak görmüşlerdir. İç İşleri Bakanlığı'nın Göç İdaresi istatistiklerinden faydalanarak; ülkemizin aldığı dış göçlerde uyruklarına göre aşağıdaki şekilde bir tespit yapılmıştır.

Grafik 1 : Yakalanan Düzensiz Göçmen İstatistikleri

*Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (http://www.goc.gov.tr/icerik/goc-istatistikleri_363_378, E.T. 12.03.2018)

Grafik 1; 2014-2018 yılları arasında kaçak yollarla ülkemize gelen; ancak, yakalanan düzensiz göçmenlerin uyruklarını göstermektedir.

5. BALIKESİR'İN KISACA YERLEŞİM TARİHİ

Balıkesir'de yapılan kazılar ve araştırmalar neticesinde pek çok höyük, iskan edilmiş mağara ve düz yerleşim yerlerinde elde edilen bulgular bu çevrede M.Ö. 8000- 3000 yılları arasında insanların yaşamış olduğu tespit edilmiştir. Kentin bilinen ilk sakinleri Misi ya da Misi ismiyle anılan Misyalılardır.. Bölgeye isimlerini veren Misi'ler Frigler ile aynı kökten olup beyaz ırk en önemli bir kısmını teşkil eden Aryan kısmının Pelaj şubesine mensupturlar. Pelajlar'ın tarımda oldukça ileri oldukları bilinmektedir.² Hitit metinlerinde ASSUVA olarak geçer. Antik çağda, İda eteklerinde bugün Kaz Dağları olarak bilinen bölgede Truva savaşları yaşanmış bölge halkı da durumdan fazlası ile etkilenmişti. Bu döneme ait en önemli tarih

² Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Karesi Vilayeti Tarihçesi*, s.5.

öncesi buluntu yerleri Balıkesir çevresindeki Yortan, Babaeski ve Ovabayındır mezarlıklarıdır.³

M.Ö. 1200'de Anadolu'nun Batısında bulunan halklar "Deniz Kavimleri Göçü" nü başlatmış ve her yerin yağmalanması, yakılıp-yıkılması ile M.Ö.1190 yıllarında Mısır civarında durdurulabilmiştir. Geri dönenler ise Anadolu ve Suriye civarına yerleşmiş ve Hititlerle ilgili bilgiler bu noktada kesilmiştir.

M.Ö.600'lü yıllardan itibaren Mysia bölgesi Perslerin etkisi altına girmiştir. Ancak M.Ö. 334'te Makedonyalı Büyük İskender'in Çanakkale boğazından Anadolu'ya geçmesi ile Biga yakınlarında yapılan bir savaş ile Persleri yenilgiye uğratmış ve Perslerin bu bölgeden temizlenmesine sebep olmuştur. Büyük İskender'in de ölümü ile bölge Bergama Krallığının hakimiyetinde kalmış daha sonra Roma İmparatorluğunun hakimiyeti altına girmiştir.

M.S. 395'te Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrılmış ve kent Doğu Roma hakimiyeti altına girmiştir. Bu dönemde kent psikoposluk merkezi haline gelmiştir.

Muaviye'nin hilafeti döneminde Hadis-i Şerif'e mazhar olabilmek için İstanbul fethi aşkıyla bölgeye gelen Araplar bir süre burada kalmıştır. Türklerin Anadolu'ya girmesi ile bir süre Anadolu Selçukluların hüküm sürdüğü bu bölge, Karesi beyin beyliğini bu bölgede kurmasıyla, uzun süre Karesi Beyliği olarak anılmıştır.

Bazı tarihçilere göre Balıkesir adı, Bizans imparatoru Hadrianus'un av partilerinde kullanmak için yaptırdığı Paleo Kastro yani Eski Hisar sözcüğünden kaynaklandığı düşünülmektedir. Tarihi bir gerçekliği de bulunan bu ad; daha sonra halk etimolojisi sayesinde değişik rivayet ve yorumlara da konu teşkil etmiştir. Bu rivayetlerden birkaçı şöyledir: Balıkesir'in adı eskiden Balık Hisar şeklinde olduğu ve buradaki balık sözünün eski Türkçe'de şehir, kale veya saray anlamı taşıdığı söylenmektedir. Kale Şehri anlamını veren bu rivayete göre ad, XI. yüzyıldan sonra kullanılmaz olmuştur. Karesi Beyliğinin kurulması ile bölgeye Karesi vilayeti dense de; 2.Meşrutiyetin ilanına müteakip, müstakil mutasarrıflık haline getirilmiştir. 1923 yılında, yapılan bir kanunla Karesi deyimini kaldırılarak "Balıkesir" ili ismini almıştır. (<http://www.balikesirkulturturizm.gov.tr/TR,65830/balikesirin-adinin-mensei.html>, E.T.:12.03.2018).

Yapılan araştırmalar neticesinde sosyal bilimciler; bu ilin pek çok medeniyete ev sahipliği yaptığını söylemişler, topraklarının verimli olması, dolayısı ile yaşama elverişli olması sebebiyle sıklıkla göç aldığını tespit etmişlerdir. Son yıllarda yapılan araştırmalar ve alınan verilerle oluşturulan istatistikler; Balıkesir ili ve civarının aktif şekilde göç almaya devam ettiği yönündedir.

6.BALIKESİR'DE GÖÇ HAREKETLERİ

Marmara Bölgesi'nin gerek sanayi gerekse iklimsel şartları ve buna bağlı olarak geçim kaynaklarının bol olması sebebi ile fazlası ile göç aldığı bilinmektedir. Bilhassa geçmişten bu yana "İstanbul'un taşı toprağı altındır" diyerek pek çok ailenin buraya göç ettiği malumdur. Ancak son zamanlarda alışlagelmiş bu kural bozulmaya başlamış; nüfusun hızla artması, insanların organik yaşam tarzına dönmeye çalışması ile İstanbul da fazlası ile göç vermeye başlamıştır. Aşağıdaki tablo ve grafik yardımı ile önce Balıkesir ilinin 2008-2017 yılları arasında aldığı ve verdiği göç hareketlerini, ardından bölgesel anlamda Marmara Bölgesi'nin aldığı ve verdiği göçler tespit edilmeye çalışılmıştır.

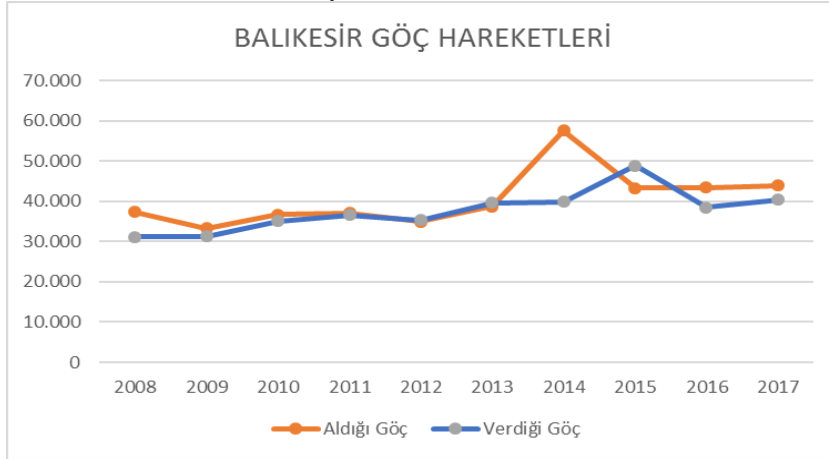
³ Sevin, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası 1*, Ankara, 1999, s.119.

Tablo 1: Balıkesir İli 2008-2017 Göç Hareketleri

Yıl	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Göç Farkı
2008	37.407	31.129	6.278
2009	33.275	31.291	1.984
2010	36.784	35.162	1.622
2011	37.143	36.638	505
2012	34.922	35.315	-393
2013	38.710	39.688	-978
2014	57.551	39.918	17.633
2015	43296	48892	-5596
2016	43475	38566	4909
2017	43998	40371	3627

*Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik> (E.T. : 12.04.2018)

Grafik 2: Balıkesir Göç Hareketleri

*Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik> (E.T. : 12.04.2018)

2008 yılında fazlası ile göç alan Balıkesir ili, 2014 yılına kadar aldığı göçlerde azalma göstermiştir. 2014 yılında aldığı iç ve dış göç beraber değerlendirilerek göç farkı 17.633 hesaplanmıştır. Bu sayılara yabancılar dahil edilmemiştir.

Tablo 2: Marmara Bölgesi 2017 Göç Hareketleri

BÖLGE ADI	Aldığı Göç	Verdiği Göç	GÖÇ FARKI
Balıkesir	43998	40371	3627
Bilecik	11744	9359	2385
Bursa	86119	64905	21214
Edirne	19125	15999	3126
İstanbul	416587	422559	-5972
Kırklareli	16074	14023	2051
Kocaeli	87796	60258	27538
Sakarya	35575	28122	7453

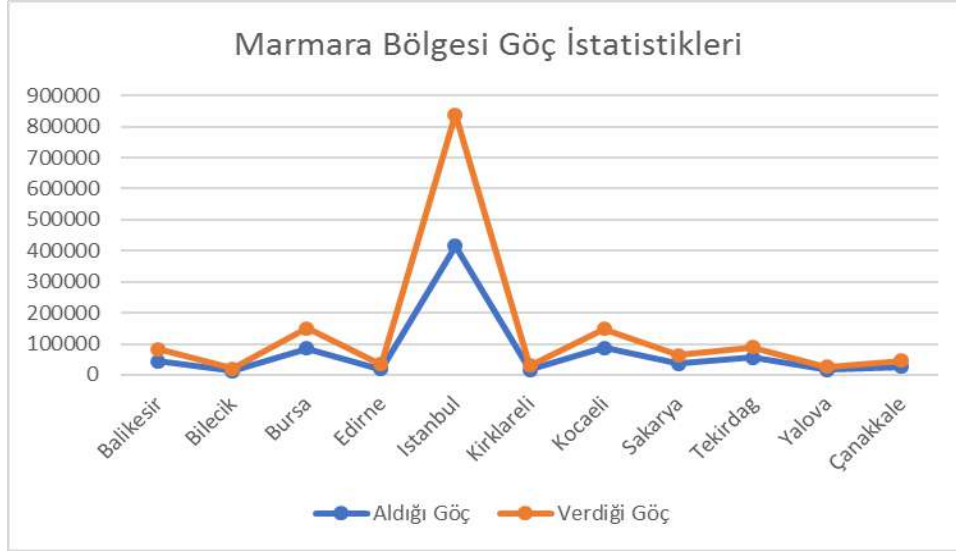

Tekirdağ	55391	34658	20733
Yalova	15754	10719	5035
Çanakkale	26088	20540	5548

*Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik> (E.T. : 12.04.2018)

2017 yılı verilerine göre; bölgesel anlamda incelediğimizde; alınan ve verilen göçlerin azımsanmayacak kadar çok olduğu gözlemlenmekte; değişik sebeplerle de olsa İstanbul ilinin fazlası ile göç verdiğine rastlamaktayız. Bunu aşağıdaki grafikte de görebiliriz.

Grafik 3: Marmara Bölgesi Göç İstatistikleri

*Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik> (E.T. : 12.04.2018)

7. BALIKESİR İLİNİN ALDIĞI GÖÇLERİN SEBEPLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

- ✓ Yaşam standartlarının ortalama düzeyde bulunması, halkın taleplerine ulaşım ve çeşitli sorunlar olmadan cevap vermesi, bu ilin aldığı göçler bakımından ilk sırada sayılabilir. Emekliler için rahat bir şehir olma özelliğini korurken; gerek aileleri ile gerekse yalnız gelen memurlar için de durum aynıdır.
- ✓ Kıyı, av ve yat turizmi oldukça gelişmiştir. Dağcılık, trekking ve planör uçuşları da bu bölgede dikkat çekmiştir.
- ✓ Oksijen bakımından zengin Kaz dağları, sıcak su kaynakları sayesinde yapılan termaller sağlık turizmini geliştirmiştir. Bunun mevsim gözetmeksizin gelişmesi istihdamı olumlu yönde etkilemiştir.
- ✓ Bir başka göç alma sebebi; eğitimidir. Eğitim görmek için şehir dışından gelen öğrenciler varsa da çoğunlukla Balıkesir'e bağlı ilçe, kasaba ve köylerden göç almaktadır.
- ✓ Coğrafi konum açısından; kavşak noktada olması, iklimin, tarımın, hayvancılığın müsait olması yaşamsal olarak kolaylık sağlaması açısından önemlidir. Müsait olmasının yanı sıra son yıllarda hayvansal ve bitkisel üretimin çeşitli teşviklerle artar hale gelmesi de göç alma sebeplerinden biri sayılmıştır.
- ✓ Bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik ve kültürel farklılıklar Balıkesir'e göç çeken sebeplerden sayılabilir.

SONUÇ

Yapmış olduğumuz bu çalışmada; göç kavramı genel hatları ile açıklanmıştır. Balıkesir ili yerleşim kronolojisi hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır. Grafik ve tablolar yardımı ile elde ettiğimiz veri setini yorumlayarak bölgesel anlamda ve Balıkesir ilinin göç hareketleri incelenmiştir. Ulaştığımız sonuçları şu şekilde değerlendirebiliriz; Balıkesir ilinin büyük illere hemen hemen eşit mesafede olması, ili tarih ve kültürel açıdan etkilediği gibi turizm açısından da etkilemiştir. Kıyısı olan bir il olması ve doğal sıcak su kaynaklarının da termal-sağlık turizmine alt yapı hazırlaması hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Mevsimlik göç olmaksızın Balıkesir ili göç almaya devam etmektedir. Bahsi geçen tablolar ve grafiklerde yabancı göçmenler dahil edilmemiştir.

Ülkemiz jeopolitik olarak önemlidir. Bulunduğu konum ve gelişmişlik düzeyi ülkemizin göç almasına zemin hazırlamıştır. Balıkesir'in Akdeniz'e açılan bir kapı olması sebebiyle, yabancı göçmenlere de buraya göç etmek cazip gelmektedir(GÜLÜM,AKÇALI : 2017). Balıkesir ili 2000 yılı itibari ile yabancı göç almaya başlamış; bu sayı 2014 yılında artan eğilim göstermiştir. Resmi olmayan araştırmalarda Balıkesir iline gelen yabancı göçlerde; Irak, Afganistan, Afrika, Suriye, Özbek ve Sudi Arabistan asıllı göçmenlere rastlanılmış; ancak, resmi bir veriye ulaşılamadığı için tablolar halinde sunulamamıştır.

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1 Yakalanan Düzensiz Göçmen İstatistikleri

Grafik 2 Balıkesir Göç Hareketleri

Grafik 3 Marmara Bölgesi Göç İstatistikleri

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 Balıkesir İli 2008-2017 Göç Hareketleri

Tablo 2 Marmara Bölgesi 2017 Göç Hareketleri

KAYNAKÇA

- AKÇALI H., GÜLÜM K., BALIKESİR'DE MÜLTECİ ÇOCUKLARIN EĞİTİM SORUNLARI, 2017, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı
- AKKAYAN T., (1979). Göç ve Değişme. İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Yayınları, No:2573, Ed. Fak. Basımevi, İstanbul.
- ÇELİK, F., 1999. Ekonomik Yönleriyle ç Göç Olgusu, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- DOĞANAY, H., 1997. Türkiyede ç Göçler Ve Balca Sorunlar, Türkiye Aile Yılı

,Ankara, 180s

- GERAY C.; “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:I, Sayı :1-4, Aralık 1970, s.8-36
- ÖZER, ., 2004. Kentleme Kentlileme Ve Kentsel Deime, Ekin Kitabevi, Bursa,243s.
- SEVİN V., Anadolu`nun Tarihi Coğrafyası 1, Ankara, 1999, s.119.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı,Karesi Vilayeti Tarihçesi, s.5.
- YALÇIN, C., 2004. Göç Sosyolojisi, An Yaynclık, Ankara, 192s
- <http://www.balikesirkulturturizm.gov.tr> (E.T.: 12.03.2018)
- <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik> (E.T.: 12.04.2018)

**OKUL YÖNETİMİNDE STRES OLGUSUNUN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE
ANALIZI
ANALYSIS OF STRESS CASE IN SCHOOL MANAGEMENT ACCORDING TO
VARIOUS VARIABLES**

Nusret KUDAY

*Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi, Şanlıurfa
Bürhan AKPUNAR*

Prof. Dr., Harran Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Şanlıurfa.

Ender ÖZEREN

Öğr. Gör., Dicle Üniversitesi Çermik Meslek Yüksekokulu, Diyarbakır

ÖZET

Nitelikli eğitim için okul yönetimi ne kadar önemli ise, okul yönetiminde de stres olgusu o kadar önemlidir. Zira stres, iyi yönetilemediğinde okuldaki yönetim de dâhil tüm işlevleri bozguna uğratma potansiyeli taşıyan kanserli bir ur gibidir. Bu yüzden okul yönetiminde stres konusunun çeşitli boyutlarıyla incelenmesi, nitelikli eğitim için oldukça önemlidir. Bu araştırmanın amacı, okul yöneticilerinin stres olgusuna dair görüşlerini çeşitli değişkenlere göre analiz etmektir. Araştırma 2017-2018 Eğitim-Öğretim Yılı itibarıyla Mardin ili ve ilçelerinde görevli okul yöneticileri üzerinde yürütülmüştür. Örneklem, evreni temsil niteliğine sahip 182 okul yöneticisinden oluşturulmuştur. Araştırmada veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen anket formu ile toplanmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistik tekniklerden yüzde alma ve frekans teknikleri ile ki-kare testi kullanılmıştır. Bunun için anlamlılık düzeyi 0,05 olarak kabul edilmiştir.

Verilerin analizinden okul yöneticilerinin strese maruz kaldıkları belirlenmiştir. Okul yöneticilerinin maruz kaldıkları stres, demografik değişkenlere göre farklılık göstermektedir. Araştırmaya katılan okul yöneticilerine göre stres, yönetimin bir parçası olup, kaynakları farklılık gösterebilmektedir. Bu kaynaklar arasında eğitim sürecindeki temel değişkenler yer almaktadır. Okul yöneticilerinin maruz kaldıkları stresle baş etme davranışları da farklılık göstermekte ve bu durum demografik değişkenlere göre değişebilmektedir. Araştırma sonunda stresin, okul yöneticilerinin gerek fiziki ve gerekse psikolojik sağlığı olumsuz etkileyerek, iş performanslarını düşürdüğü değerlendirilmiştir. İlave olarak stres, okulun kurumsal (örgütsel) sağlığını da bozarak işleyişini olumsuz etkilemektedir. Eğitim niteliğini doğrudan etkileyen bu olumsuzluğun giderilmesi için yasal, yönetsel ve kişisel önlemler alınmalıdır. Bu noktada başta Milli Eğitim Bakanlığı, il Milli Eğitim Müdürlükleri, sendikalar ve sivil toplum kuruluşlarına önemli sorumluluklar düşmektedir.

Anahtar kelimeler: Stres, Okul yönetimi, Stresle mücadele.

ABSTRACT

Stress case in school management is as crucial as school management as to qualified education is, as stress, not managed well, is like a tumor with cancer which paralyzes all functions including management at school. Unless it is treated, it will firstly affect not only

school manager in himself, but then also all individuals whom he manages adversely, then it hampers organization's working properly. These unfavorable occurrences will affect students indirectly and therefore shaping their studies, behaviors as well as personality in a negative way. Being constantly, this situation unconsciously makes society experience invisible turmoil in long term. That's why; investigating stress at various dimensions is fundamental to qualified education and problems to be sorted out before posing.

This study aims to analyze the views of school managers as to stress case according to various variables. The study was conducted as of 2017-2018 education year upon school managers working in Mardin and its districts. The sample was formed by 182 school managers representing population. Data was collected with survey form developed by researchers. In the analyzes of the data, taking percentage descriptive statistics, frequency techniques and chi-square test were employed and level of significance was accepted as 0,05.

In the light of analyzing data, it is indicated that school managers are exposed to stress. Stress which school managers are exposed to vary in accordance with demographic variables. According to school managers, participating survey, stress is a part of management and its sources may differentiate. Among these sources, there are basic variables in education process. The behaviors of school managers regarding coping with stress differs and this situations may vary demographic variables. At the end of study, it is evaluated that stress affects both physical and physiological health of school managers adversely and lowers their working performance. Furthermore, stress affects functioning negatively by impairing organizational health. Legal, administrative and personal precautions must be taken in order to do away with this negativity influencing the quality of education directly. At this point, the Ministry of National Education, Provincial Directorates of National Education, trade unions and NGOs have important responsibilities.

Key words: Stress, School management, Struggle with stress.

1. GİRİŞ

Stres, modern yaşamın olduğu kadar eğitim kurumlarının da bir gerçeğidir. Bu gerçekle yaşamak, tüm okul çalışanlarının yüzleşmesi gereken bir durumdur. Zira okullar, farklı eğitim düzeyine sahip ve çok değişik görevler icra eden çalışanları stresli ekolojilerin başında gelmektedir. Okulları stresli ortamlar haline getiren sadece bunlar olmayıp, okulun kuruluş amacı ve temel işi olan öğrenme süreci, doğası gereği stresli bir etkinlik olup, bu sürecin formal olarak yürütüldüğü okullar, toplumun en stresli ekolojileri arasındadır (Yıldırım ve Buluç, 2004). Okullardaki stres, sınıf iklimini etkileyen önemli bir *öğrenme* (Durmuş ve Aşçıoğlu, 2005; Nalçacıoğlu, 2010) ve *öğretme* değişkenidir (Avşaroğlu, 2007). Bu itibarla stres, "bir öğrenme engeli" (Engin, Demirci ve Yeni, 2013) olarak ele alınması gereken önemli bir eğitim konusudur. Stres, okul ve öğrenmenin doğal bir parçası olduğu için bundan kaçınmak mümkün değildir. Mümkün olan, okuldaki stres düzeyini düşürmektir. Zira zararlı

olan yüksek düzeyli strestir. Hatta düşük düzeyli stresin motivasyon gibi bazı faydaları olduğu bilinmektedir. Bu durumda yapılması gereken, Demir'in (2002) ifadesiye, "eğitim örgütlerinde, stresin oluşmaması ya da var olan stresin azaltılması için gerekli önlemlerin zamanında alınmasıdır. Okullarda stresin azaltılması, çalışanlarının fiziki ve psikolojik sağlığı için olduğu kadar, eğitim ve öğretimin verimliliği açısından da son derece önemlidir.

Stres, insanların bir tehdit ya da zorluk olarak algıladıkları durumlara karşı göstermiş oldukları içe dönük bir tepki olarak tanımlanmaktadır (Durna, 2006, Akt: Kara, 2009: 257). Stres, bireyin tehdit edici çevre özelliklerine karşı gösterdiği bir tepkidir (Dağ, 1990). Cüceloğlu, (1996), stresi, "bireyin fizik ve sosyal çevreden gelen olumsuz koşullar nedeni ile bedensel ve psikolojik sınırlarının ötesinde harcadığı çaba" olarak tanımlar (Akt: Hamarta vd., 2009). Diğer bir tanımla stres, organizmanın her türlü değişmeye karşı yaygın tepkisidir (Altunkol, 2011: 2). Tarihi arka planı çok derinlere gitse de, stres 1950'lerde telaffuz edilmeye başlanmış, 1970'lerde akademik bir konu olarak gündeme oturmuştur. Akabinde 1980'lerde Time Dergisi tarafından on yılın salgın hastalığı olarak, 1990'larda Birleşmiş Milletler tarafından 20. yüzyılın hastalığı olarak tanımlanmıştır (Krohe, 1999 Akt: Kara, 2009: 257). Hiç şüphesiz tanımı ve bağlamı değişse de, stres, günümüzün de en önemli psiko-sosyal sorunlarının başında gelmektedir. Literatürde birçok tanımı olan stres, esas itibarıyla iletişim ile ilgili olan, psiko-sosyal bir sorundur. Farklı sınıflamaları olsa da, stres, temelde iki eksenle ele alınmaktadır. Biri, insanları güdüleyen iyi huylu (düşük düzeyli) stres ve diğeri ise, fiziksel ve duygusal zararlara yol açan kötü huylu (yüksek düzeyli) strestir (Baloğlu ve Bardakçı, 2010). Yukarıda sözü geçen stres, okulların etkililiği ve verimliliği için yıkıcı etkileri olan ikinci tür strestir. Okulların işlevlerini yerine getirebilmesi, büyük oranda bu stresin azaltılmasına bağlıdır.

Okullarda stresin azaltılması önlemlerinde ilk akla gelen yönetimle ilgili olanlarıdır. Çünkü literatür ve ilgili araştırmalar okullar da dahil, örgütlerdeki stresin önemli bir kısmının yönetimle ilgili olduğunu göstermektedir. Tek neden olmasa da, okul yönetimi, stresin azaltılması bakımından önemli değişkendir. Dolayısıyla amacı, okul yöneticilerinin stres algısı, nedenleri ve stresle baş etmelerine ilişkin görüşlerini analiz etmek olan bu araştırma önemlidir.

2. YÖNTEM

2.1 Araştırma Modeli

Okul yöneticilerini strese maruz bırakan nedenleri çeşitli değişkenlere göre analiz etmeyi amaçlayan bu araştırma, tarama modelinde yürütülmüştür. Tarama modeli, geçmişte veya şu anda var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma

yaklaşımıdır. Araştırma konusu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 1998: 77).

2.2 Evren ve Örneklem

Araştırma evreni, Mardin il merkezi ve ilçelerindeki resmi okullarda 2017-2018 Eğitim-Öğretim Yılında görev yapan 1473 okul yöneticisini kapsamaktadır. Örneklem ise, evrende yer alan ve ilgili anketi cevaplamayı kabul eden çeşitli okullarda görev yapan toplam 182 okul yöneticisinden oluşturulmuştur. Araştırmanın örneklemini teşkil eden yöneticilerin demografik bilgileri Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1: Örneklemi Teşkil Eden Yöneticilerin Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		N	%
Cinsiyet	Kadın	21	11,5
	Erkek	161	88,5
Yöneticilik Görevi	Müdür	69	37,9
	Müdür Yardımcısı	113	62,1
Okul Türü	İlkokul	68	37,4
	Ortaokul	50	27,5
	Lise	64	35,2
Kıdem	1-5 Yıl	100	54,9
	6-10 Yıl	42	23,1
	11-15 Yıl	24	13,2
	16 Yıl ve üzeri	16	8,8
Mezuniyet Durumu	Lisans	158	86,8
	Y. Lisans	24	13,2
	Doktora	-	-
Toplam		182	100,00

2.3 Veriler ve Analizleri

Bu araştırmada veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen anket ile elde edilmiştir. Anketin hazırlanmasında, öncelikle Şanlıurfa ilindeki çeşitli okullarda görev yapan 13 okul yöneticisi (5 okul müdürü ve 8 müdür yardımcısı) ile görüşülmüş ve literatür taranarak taslak anket formu hazırlanmıştır. Sonra bu taslak form, kapsam geçerliğini sağlamak üzere Harran Üniversitesi Eğitim Fakültesinde görev yapan, üçü eğitim bilimleri ve ikisi de ölçme ve değerlendirme alanında çalışan beş uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzmanların görüş ve önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmış ve uygun olmayan maddeler anketten çıkarılmıştır. Akabinde beşi demografik ve 24'ü de stresle ilgili olmak üzere toplam 29 maddelik ankete son şekli verilmiştir. Anket formu iki bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde demografik bilgilere yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde okul yönetiminde stres konusuna ilişkin maddeler yer almaktadır. İkinci bölümdeki maddeler "Evet", "Kısmen" ve "Hayır" olmak üzere üçlü derecelendirilmiştir.

Okul yönetiminde stres anketi ile toplanan veriler SPSS 18.0 paket programı aracılığıyla frekans ve yüzde alma tekniği ile kay-kare testi kullanılarak analiz edilmiştir. Kay-kare bağımsızlık testi iki veya daha fazla değişken grubu arasında ilişki (bağ) olup olmadığını belirlemek için kullanılır (Güngör ve Bulut, 2008). Araştırmada verilerin analizinde anlamlılık düzeyi $p=0,05$ olarak alınmıştır.

3. BULGULAR ve YORUMLARI

3.1. Okul Yöneticilerinin Stres Algısına İlişkin Bulgular ve Yorumları

Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin stres algısına yönelik görüşlerine ilişkin bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Okul Yöneticilerin Stres Algısına Yönelik Görüşleri

	Evet		Kısmen		Hayır		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
1.Okul yöneticiliği başlı başına bir stres nedeni midir?	91	50,0	62	34,1	29	15,9	182	100
2.Yöneticilik görevinizde strese maruz kalmakta mısınız?	90	49,5	84	46,2	8	4,4	182	100
3. Stres, görevinizi olumsuz etkilemekte midir?	52	28,6	92	50,5	38	20,9	182	100
4. Düşük düzeyli stres, sizi motive edici midir?	88	48,4	69	37,9	25	13,7	182	100

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmaya katılan okul yöneticilerinin yarısının (%49,5) görev sırasında strese maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Okul yöneticilerine göre bu stres, onların görevini *kısmen* (%50,5) olumsuz etkilemektedir. Okul yöneticilerinin %50’si, bu stresin yöneticiliğin gereği olduğunu düşünmektedir. Bu bulgular, okul yöneticilerinin maruz kaldığı stresin, yöneticiliğin doğası olarak algılandığı şekilde yorumlanabilir. Nitekim literatürde eğitim kurumlarının, en stresli çalışma ekolojilerinin başında geldiği belirtilmektedir. Çünkü okullar, amacı, görevi ve eğitim düzeyi farklı olan çok sayıda kişinin birlikte ilişki ve etkileşime girdiği ortamlardır. Bu yüzden başta yöneticiler olmak üzere, eğitim işkolunda çalışanların “yoğun stres yaşamakta oldukları” (Özgan, Kara ve Arslan, 2013; Cemaloğlu, 2007) belirtilmektedir. Kaldı ki, stresin temelde bir iletişim sorunu olduğu bilinmektedir. Bu noktada dikkat çekici olan, okul yöneticilerinin yaklaşık yarısının (%48,4), sözkonusu stresin onları motive ettiği görüşünde olmalarıdır. Literatüre pararel olan bu bulgu, yönetilebilen, düşük düzeydeki stresin okul yönetiminde motivasyon kaynağı olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim literatürde düşük düzeyli stresin, motive edici, enerji sağlayıcı ve yüreklendirici etkisinin olduğu yer almaktadır (Ataklı, 1996; Nagel and Brown, 2003). Dolayısıyla kaçınılması gereken, eğitim kurumlarına ciddi zarar verme potansiyeli taşıyan

yüksek düzeydeki strestir. Zira yüksek düzeyde stres, çalışanları bitkin ve demoralize hale getirmektedir (Naylor, 2001).

Tablo 2’de yer alan maddelere yönelik yönetici görüşleri arasında değişkenlere göre anlamlı farklılık yoktur.

3.2. Stres Nedenlerine Yönelik Okul Yöneticilerinin Görüşlerine İlişkin Bulgular ve Yorumları

Yönetim görevleri sırasında strese yol açan nedenlere yönelik yönetici görüşleri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Yöneticilerin Stres Nedenine Yönelik Görüşleri

	Evet		Kısmen		Hayır		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
5. Amirleriniz, yöneticilik görevinizde stres nedeni midir?	62	34,1	81	44,5	39	21,4	182	100
6. Öğretmenler, görevinizde stres nedeni midir?	36	19,8	82	45,1	64	35,2	182	100
7. Memurlar, görevinizde stres nedeni midir?	25	13,7	65	35,7	92	50,5	182	100
8. Öğrenci velileri, görevinizde stres nedeni midir?	57	31,3	92	50,5	33	18,1	182	100
9. Öğrenciler, yöneticilik görevinizde stres nedeni midir?	41	22,5	98	53,8	43	23,6	182	100
10. Politikacılar, yöneticilik görevinizde stres nedeni midir?	85	46,7	59	32,4	38	20,9	182	100
11. Sendikalar, yöneticilik görevinizde stres nedeni midir?	66	36,3	51	28,0	65	35,7	182	100
12. Okuldaki fiziki şartlar, görevinizde stres nedeni midir?	88	48,4	76	41,8	18	9,9	182	100
13. Okulun mali sorunları, görevinizde stres nedeni midir?	96	52,7	63	34,6	23	12,6	182	100
14. Öğrencilerin merkezi sınavları, stres nedeni midir?	75	41,2	61	33,5	46	25,3	182	100
15. Okulun güvenlik sorunları stres nedeni midir?	71	39,0	85	46,7	26	14,3	182	100
16. Duygusal yapınız stres nedeni midir?	25	13,7	70	38,5	87	47,8	182	100
17. Yaşadığınız stres, MEB’in genel sorunlarına bağlı mıdır?	75	41,2	78	42,9	29	15,9	182	100

T

Tablo 3’e göre, okul yöneticilerini strese maruz bırakan nedenler şu şekilde sıralanabilir. Okulun mali sorunları (%52,7), okulun fiziki sorunları (%48,4), politik nedenler (%46,7), öğrencilere yönelik merkezi sınavlar (%41,2) ve MEB’in genel sorunları (%41,2). Bunları, okulun güvenlik sorunları (%39), sendikalar (%36,3), amirler (%34,1) ve öğrenci velileri (%31,3) izlemektedir. Benzer araştırmalarda okuldaki stres kaynağı olarak, yönetim ve disiplin sorunları (Jarvis, 2002; Overland, 2006; Torun, 1996), iş yükü (Naylor, 2001) ve değişimin (Ataklı, 1999) öne çıktığı saptanmıştır. Buna göre, yönetim sorunları hariç tutulduğunda, araştırmada elde edilen bulguların benzer çalışmalarda ulaşılan sonuçlarla tam olarak örtüşmediği söylenebilir. Bunun muhtemel nedeni olarak, araştırmanın yürütüldüğü

okul yöneticilerinin, okulun asıl amacı olan öğrencilerin öğrenmeleri ile ilgili sorunlardan ziyade, mali, fiziki, politik ve merkezi sınavlardan kaygı duydukları şeklinde yorumlanabilir. Oysaki yönetim de dahil, okuldaki tüm faaliyet ve etkinliklerin asıl odak noktası, üst düzeyde öğrenmenin sağlanması olmalıdır. Bu durum, araştırmanın yürütüldüğü okul yöneticilerinin bir kısmının hala, öğrenciden ve onların öğrenmelerinden başka, dolaylı değişkenlere daha fazla odaklandığını göstermektedir. Bunun muhtemel bir nedeni, bahse konu okul yöneticilerinin, yeni eğitim anlayış ve paradigmalarını yeterince bilmemelerine bağlı olan geleneksel tutum ve tavırları olabilir.

Tablo 3'te yer alan maddelere yönelik yönetici görüşleri arasında *cinsiyet ve mezuniyet durumu* değişkenlerine göre anlamlı farklılık bulunmazken; *yönetim görevi* değişkenine göre 9.[$X^2=12,181;df=2; p<0,05$], 13.[$X^2=6,425;df=2; p<0,05$] ve 15.[$X^2=7,719;df=2; p<0,05$] maddelerde anlamlı fark bulunmaktadır. Buna göre, okul müdür yardımcıları (n=28), müdürlere göre (n=13), öğrencileri daha fazla stres kaynağı olarak görmektedirler. Benzer şekilde, okul müdür yardımcıları (n=53), müdürlere göre (n=43), okulun mali durumunu daha fazla stres kaynağı olarak görmektedirler. Aynı paralelde, okul müdür yardımcıları (n=52), müdürlere göre (n=19), okuldaki güvenlik sorunlarını daha fazla stres kaynağı olarak görmektedirler. Bunların muhtemel nedeni olarak, okul yönetiminde görev ve sorumlulukların net ve açık biçimde tanımlanmamış olması zikredilebilir.

Kıdem değişkenine göre, yönetici görüşleri arasında 8.[$X^2=13,462;df=6; p<0,05$] ve 13.[$X^2=13,766;df=6; p<0,05$] maddelerde anlamlı fark bulunmaktadır. Buna göre, 1-5 yıl kıdeme sahip düşük deneyimli öğretmenler (n=35), 16-20 yıl kıdemlilere göre (n=3), öğrenci velilerini daha çok stres kaynağı olarak görmektedirler. Benzer şekilde, yine, 1-5 yıl kıdeme sahip öğretmenler (n=50), 16-20 yıl kıdemlilere göre (n=9), okulun mali sorunlarını daha çok stres kaynağı olarak görmektedirler. Bunların muhtemel nedeni, genç öğretmenlerin önemli bir öğrenme kaynağı olan deneyim eksikliği olabilir.

Okul türü değişkenine göre, yönetici görüşleri arasında 12.[$X^2=11,091;df=4; p<0,05$] ve 13.[$X^2=11,823;df=4; p<0,05$] maddelerde anlamlı fark bulunmaktadır. . Buna göre, ilkokul yöneticileri (n=43), lise yöneticilerine göre (n=22), okulun fiziki sorunlarını daha çok stres kaynağı olarak görmektedirler. Aynı paralelde, yine, ilkokul yöneticileri (n=46), lise yöneticilerine göre (n=24), okulun mali sorunlarını daha çok stres kaynağı olarak görmektedirler. Bu bulgular, araştırmanın yürütüldüğü ilkokulların fiziki ve mali bakımdan, liselere göre daha sorunlu olduğu biçiminde yorumlanabilir.

3.3. Stresle Mücadeleye Yönelik Okul Yöneticilerinin Görüşlerine İlişkin

Bulgular ve Yorumları

Okul yöneticilerinin stres ile baş etmeye yönelik görüşleri Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Yöneticilerin Stresle Mücadeleye Yönelik Görüşleri

	Evet		Kısmen		Hayır		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
18. Stresle baş etmede kendinizi yeterli görmekte misiniz?	94	51,6	74	40,7	14	7,7	182	100
19. Stresle baş etmede yönetmeliklere başvuruyor musunuz?	35	19,2	66	36,3	81	44,5	182	100
20. Stresle baş etmede sendikadan destek alıyor musunuz?	10	5,5	31	17,0	141	77,5	182	100
21. Stresle baş etmede ailenizden destek alıyor musunuz?	49	26,9	79	43,4	54	29,7	182	100
22. Stresle baş etmede okuldaki yöneticilerden destek alıyor musunuz?	56	30,8	88	48,4	38	20,9	182	100
23. Stresle baş etmede diğer okul yöneticilerinden destek alıyor musunuz?	34	18,7	88	48,4	60	33,0	182	100
24. Stresle baş etmede eğitime ihtiyaç duyuyor musunuz?	64	35,2	57	31,3	61	33,5	182	100

Okul yöneticilerinin stresle mücadeleye ilişkin görüşlerinin yer aldığı Tablo 4'e göre, yöneticilerin yaklaşık yarısı (%51,6), stresle baş etmede kendisini yeterli görmektedir. Nitekim bu konuda eğitime ihtiyaç duyma oranının %35,2'de kalmış olması da, bu bulguyu desteklemektedir. Eğer bir algı yanılgısı değilse, bu durum, okul yönetimi ve dolayısıyla okulun etkililiği ve verimliliği bakımından oldukça sevindiricidir. Zira stres, okul etkililiği ve verimliliğini düşüren ana etmenlerden birisidir. Tablo 4'te yer alan bulgulardan hareketle, araştırmaya katılan okul yöneticilerinin stresle baş etmede en fazla okuldaki diğer yöneticilerden (%30,8) destek aldığı söylenebilir. Bunu, sırayla aile (%26,9), ilgili yönetmelikler (%19,2), diğer okul yöneticileri olan meslektaşlar (%18,7) izlemektedir. Stresle baş etmede okul yöneticilerinin büyük kısmı (%77,5) sendikalardan destek görmediğini beyan etmişlerdir. Benzer araştırmalarda (Akpınar, 2017) sendikalar, çalışanların stres ve mobbing gibi psiko-sosyal sorunlarla mücadelesinde üstüne düşeni yapamadıkları belirlenmiştir. Sendikaların görevleri hatırlandığında, bu durum önemli bir eksiklik olarak nitelendirilebilir.

Stresle mücadele ile ilgili olarak, yönetici görüşleri arasında *yönetim görevi* ve *cinsiyet* değişkenlerine göre anlamlı farklılık bulunmazken; *mezuniyet durumu* değişkenine göre, $21.[X^2=6,049;df=2; p<0,05]$ maddede anlamlı fark vardır. Buna göre, lisans mezunu okul yöneticileri (n=39) yüksek lisans mezunlarına göre (n=10), ailesinden daha fazla destek adanmış olduğunu belirtmiştir. Aynı konuda, *okul türü* değişkenine göre $20.[X^2=9,514;df=4; p<0,05]$

maddede anlamlı fark vardır. Buna göre, ilkokul okul yöneticileri (n=5), stresle mücadelede, ortaokul yöneticilerine göre (n=1), sendikadan daha fazla destek almaktadır, denilebilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Okul yönetiminde stres olgusunu inceleyen bu araştırmada, konu üç başlık altında ele alınmıştır. Bunlar, okul yöneticilerinin stres algısı, yöneticileri strese maruz bırakan nedenler ve stres ile mücadele şeklindedir. Araştırmada bu başlıklar altında ulaşılan sonuçlar aşağıdaki gibidir.

Toplam 182 okul müdürü ve müdür yardımcısından oluşan katılımcıların, görevlerini icra ederken strese maruz kaldıkları belirlenmiştir. Yöneticiler, görevin gereği olarak algıladıkları bu stresin, görevlerini *kısmen etkilediği* görüşündedirler. Bu görüşler, “eğitim işkolu en stresli iş kolları arasında yer almaktadır” şeklindeki literatür bilgisi ve okulun işi olan öğrenmeyi stresle ilişkilendiren ilgili araştırmalar tarafından desteklenmektedir. Buradan hareketle, okul yönetiminde stresin işin doğal bir parçası olduğu, önemli olan bu stresin nasıl algılandığı ve nasıl yönetildiği olduğu sonucu çıkarılabilir.

Modern yaşamın bir gerçeği olan stres, kabaca iki kulvarda ele alınabilir. Biri, motive edici düşük düzeyli stres, diğeri ise, bireysel ve örgütsel açıdan zararlı olan yüksek düzeyli strestir. Önlem alınmaz ise, yüksek düzeyli stresin gerek bireysel (fiziksel ve psikolojik) ve gerekse kurumsal (örgütsel) anlamda tahrip edici olduğu bilinmektedir. Bu itibarla, zararlı olan ikinci tür stresle mücadele etmek gerekir. Bunun için öncelikle okullarda strese yol açan nedenlerin bilinmesi önemlidir. Araştırmada okul yöneticileri stres kaynağı (stresör) olarak sırayla şunları sıralamışlardır: Okulun mali sorunları, okulun fiziki sorunları, politik nedenler, merkezi sınavlar, MEB’in genel sorunları, okulun güvenlik sorunları, sendikalar, amirler ve öğrenci velileri. Yöneticiler, okuldaki diğer önemli değişkenler olan öğretmenler ile öğrencileri, *kısmen* stres nedeni olarak algılamak; memurları ise, stres nedeni olarak görmemişlerdir. Buradan hareketle, araştırmaya katılan okul yöneticilerinin, eğitimde geleneksel paradigmaya sahip oldukları söylenebilir. Çünkü çağdaş eğitim paradigmasında, okul, öğrenci odaklı olup, asıl amaç, öğrencilerin öğrenmeleridir. Öğrencilerin öğrenmesi, okulun asli ve birincil amacıdır. İkincil ve tali önemde olması gereken diğer bütün değişkenler, bu amaca hizmet için vardır. Dolayısıyla beklenen, okul yöneticilerinin öncelikle söz konusu birincil amaca yönelik kaygı duymaları ve strese girmeleridir. Araştırmada dikkat çeken diğer bir sonuç da, stresin, esasında insanlar arasındaki bir iletişim sorunu olmasına rağmen, okul yöneticilerinin öğretmenler, öğrenciler ve memurları önemli stres nedeni olarak

görmemiş olmasıdır. Bu durum, araştırmaya katılan okul yöneticilerinin, görevlerini icra ederken stres yanında, kaygı da yaşadıklarını düşündürmektedir. Bu kaygı, okul yöneticisi atamalarının bilimsel kriterlere dayalı açık ve net olarak belirlenmiş olmasına bağlı olabilir. Nitekim araştırmaya katılan okul yöneticilerinin politikacılar ile sendikaları stres nedeni olarak algılamış olmaları, ihtimali destekler niteliktedir. Ayrıca okul yöneticilerinin stres olarak algıladıkları kaygı, “sürekli kaygı” olabilir, zira sürekli kaygı, sıklıkla stres olarak yorumlanabilmektedir (Deveci, Çalmaz ve Açık, 2012).

Araştırmanın üçüncü başlığı olan stres ile mücadelede, yöneticilerin, kendilerini yeterli gördükleri belirlenmiştir. Nitekim katılımcıların sadece üçte birinin bu konuda eğitime ihtiyaç duyması, bu algıyı desteklemektedir. Bu durum, yöneticilerin, ilgili konuda kendilerini iyi yetiştirmiş olmasıyla ilgili olabileceği gibi, oldukça karmaşık ve çok boyutlu olan stres olgusunu tam olarak bilmemeleriyle de ilgili olabilir. Bu durum ayrıca, okul yöneticilerinin stresle baş etmede problem odaklı olmaktan ziyade, duygu odaklı (Karahana ve Koç, 2005) bir yolu tercih etmeleri ile de ilgili olabilir. Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin, stresle baş etmede en fazla okuldaki diğer yöneticilerden destek aldıkları belirlenmiştir. “Meslektaş dayanışması” olarak nitelebilecek olan bu durum, okul müdürü ve yardımcılarının uyumlu bir takım arkadaşlığı sergilediğini de göstermektedir. Bunun dışında, okul yöneticileri stresle baş etmede, sırayla aile, ilgili yönetmelikler ve diğer okul yöneticilerinden destek alırken; bu iş için ihdas edilmiş olan sendikalardan destek görmedikleri belirlenmiştir. Bu durum Türkiye’deki sendikacılığın esas itibarıyla *ücret sendikacılığı* olması ile ilişkili olabilir.

Sonuç olarak stres, bireysel ve kurumsal anlamda yıkıcı maliyetleri olan psiko-sosyal bir iletişim sorunudur. Stres, iyi yönetilemezse okuldaki iklimi zehirleyerek, okulun asıl amacı olan öğrencilerin öğrenmesini olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir. Bu itibarla stres konusunda, okul yöneticileri ve öğretmenler başta olmak üzere tüm okul çalışanları periyodik olarak eğitilmelidir. Eğitim çalışanlarının stres konusunda daha donanımlı olmalarını sağlamak üzere, öğretmen yetiştiren eğitim fakülteleri ile eğitim yöneticisi yetiştiren yüksek lisans programlarına konuyla ilgili derslerin eklenmesi de yararlı olabilir. Ancak bunlara ek olarak okul yöneticilerinin, görevlerini icra ederken şeffaf, açık, katılımcı ve adil bir tavır sergilemeleri, kurumdaki stresi önlemese de, azaltmada etkili olması bakımından önemlidir.

KAYNAKLAR

- Akpınar, E. N. (2017). Halkla İlişkiler Çalışanlarının Mobbing İle Mücadelesinde Sendikaların Rolü Ve Önemi: Elazığ, Malatya ve Şanlıurfa Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altunkol, F. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Bilişsel Esneklikleri İle Algılanan Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı
- Arabacı, R. (2006). Okulda Stres ve Başa Çıkma Teknikleri. <http://www.kisiselbasari.com/Yazi.asp?ID=386> (Erişim: 13.07.2006)
- Ataklı, A. (1999). Öğretmenlerde Stres ve İş Memnuniyeti. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, (256), 7-13.
- Avşaroğlu, S. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Karar Vermede Özsaygı, Karar Verme ve Stresle Başa Çıkma Stilllerinin Benlik Saygısı ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baloğlu, M. & Bardakçı, S. (2010). Güncellenmiş öğrenci yaşamı stres envanteri'nin türkçeye uyarlanması, dil geçerliği ve ön psikometrik incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (33), 57-70.
- Cemaloğlu, N. (2007). Okul Yöneticilerinin Liderlik Stilleri İle Yıldırma Arasındaki İlişki. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 77-87.
- Dağ, İ. (1990). Kontrol Odağı, Stresle Başa Çıkma Stratejileri ve Psikolojik Belirti Gösterme İlişkileri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir'in (2002
- Deveci, S. E., Çalmaz, A. ve Açık, Y. (2012). Doğu Anadolu'da Yeni Açılan Bir Üniversitenin Öğrencilerinde Kaygı Düzeylerinin Sağlık, Sosyal Ve Demografik Faktörler İle İlişkisi. *Dicle Tıp Dergisi*, 39 (2), 189-196.
- Durmuş, L. & Aşçıoğlu, M. (2005). The effect of social isolation stress on learning in male juvenile rats. *Journal of Health Sciences*, 14(1), 52-56.
- Engin, A.O., Demirci, N. & Yeni, E. (2013). Stres ve öğrenme arasındaki ilişki. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2 (2).
- Güngör, M. ve Bulut, Y. (2008). Ki-Kare Testi Üzerine. *Doğu Anadolu Araştırmaları Dergisi*, 84-86.

- Hamarta, E., Aslan, C., saygın, Y. ve Özyeşil, Z. (2009). Benlik Saygısı ve Akılcı Olmayan İnançlar Bakımından Üniversite Öğrencilerinin Stresle Başa çıkma Yaklaşımlarının Analizi. *Değerler Eğitimi Dergisi*,7(18), 25-42.
- Jarvis, M. (2002). Stress News. <http://www.isma.org.uk/stressnw/teachstress1.htm> (Erişim:19.07.2006).
- Kara, D. (2009). Eğitim-Öğretim Yaşantısında Stres Yaratan Faktörler ve Aile Özelliklerine Göre Öğrencilerin Stresle Başa çıkma Davranışlarının İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 255-263.
- Karahan, T. F. ve Koç, H.. E. (2005). Üniversite Öğrencilerinin Alkol ve Sigara Kullanım Sıklığına Göre Stresle Başa çıkma tarzlarının İncelenmesi. *Ege Eğitim dergisi*, 6 (2), 113-131.
- Karasar, N. (1998). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Nagel, L. and Brown, S. (2003). The ABCs of Managing Teacher Stres. *The Clearing House: Educational Research, Controversy and Practices*. <http://educating-nm.coe.unm.edu/2003fall>(Erişim: 22.07.2006).
- Nalçacıoğlu, İ. (2010). Öğrenmede beyinsel incelikler. *İlkadım Dergisi*, Sayı 268. Retrieved from <http://www.ilkadimdergisi.net/taxonomy/term/56> (29.06.2013).
- Naylor, C. (2001). Teacher workload and stress: An international perspective on human costs and systemic failure. BCTF Research Reports Section III. <http://www.bctf.ca/ResearchReports> (Erişim: 24.07.2006).
- Overland, D. (2006) Stressing The Point :The effects of teacher stres. http://www.partnership.mmu.ac.uk/cme/Student_Writings. (Erişim: 29.07.2006).
- Özgan, H., Kara, M. ve Arslan, M.C. (2012). Öğretmenlerin Okul Yöneticilerine Uyguladıkları Psikolojik Yıldırma Uygulamaları ve Etkileri. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 1 (1), 2-14.
- Torun, A. (1996). *Sres ve Tükenmişlik* (Ed. Suna Tevruz). Endüstri ve Örgüt Psikolojisi (43-53). İstanbul: Tüek Psikologlar Derneği ve Kalder Yayınları
- Yıldırım, F. & Buluç, B. (2004). *Sınıf öğretmenlerinin stres kaynakları ve başetme yolları (Kilis ili örneği)*, XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, Malatya, (6-9 Temmuz).

NECİB EL-KİYLÂNÎ VE AHLÂM İMRA'AH ADLI KISA ÖYKÜSÜNDE AİLE TEMASI

Sevda ÇETİN

*Araştırma Görevlisi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
s.yaslak@alparslan.edu.tr*

Güler KOCA

*Öğretim Görevlisi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
g.koca@alparslan.edu.tr*

ÖZET

Kıssa anlamına gelen hikâye olmuş ya da olması muhtemel olayları anlatan düz yazı türüdür. Arap edebiyatında kısa öykünün ilk tohumları on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gelişmeye başlamış ve yirminci yüzyılın ilk yarısında da olgunluğa erişmiştir. Abdullah Nedîm, Selîm el-Bustânî, Nu'mân el-Kasâtîlî kısa öykünün ilk öncüleri arasında yer alır. Mısırlı Muhammed Teymûr, Arap edebiyatında modern anlamda kısa hikâye türünün öncüsü olarak kabul edilir. 1917 yılında kaleme aldığı fi'l Kîtar (Trende) adlı hikâyesi de ilk modern kısa hikâyedir. Modern Arap edebiyatının önemli hikâye ve roman yazarlarından biri olan Necîb el-Kîylânî, 1921 yılında Mısır'ın el-Ğarbiyye iline bağlı Şerşâbe köyünde fakir bir ailede dünyaya gelmiştir. 'İnde'r-Rahil adlı kısa hikâye koleksiyonunda 28 kıssa bulunmaktadır. Bu hikâye koleksiyonunda yer alan Ahlâm İmra'ah kıssası'nda Mısır'ın İskenderiyye şehrinde yaşayan bir aile anlatılmaktadır. Öyküde, eşine ve çocuklarına karşı sorumsuz lüks düşkün, yalanlarla dolu bir kadın ve umduğu evliliği bulamayan, sırf çocukları uğruna çileli hayatını devam ettirmek zorunda olan bir baba anlatılmaktadır.

Bu çalışmada Mısırlı edebiyatçı Necîp el-Kîylânî'nin hayatı, kısa hikâyeleri ve Ahlâm İmra'ah adlı öyküsü şahıslar, olaylar, yer ve zaman açısından incelenerek ele alınmıştır.

Anahtar Kelime: Kısa Hikâye, Necîp el-Kîylânî, Ahlâm İmra'ah

Kısa Hikayenin Tarifi, Ortaya Çıkışı ve Yayılma Süreci:

Kısa hikaye belli bir perspektif ve tarz doğrultusunda ele alınan belli bir konunun hikâyeleştirilmesi ve tek oturumda okunabilmesini mümkün kılacak kadar kısa yazılan eserler olarak tarif edilir. Bu tarz hikâyelerin edebiyat sahasında ortaya çıkışlarının başlangıç tarihi 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ikinci yarısı olarak kabul edilir. Kısa hikayenin ortaya çıkmasına etki eden nedenlerin başında değişen hayat şartlarına rağmen zihinlerde yaşamaya devam ederek anlatılan hatıraların ve hikâyelerin varlığını sürdürmesi başta gelir. Akabinde Avrupa'da bulunan çok sayıda eserlerin Arap diline tercüme edilmesi, gazete ve dergi sayılarındaki artış, Arap kültürünün içinde bulunduğu durumu değiştirme ve daha ileriye götürme isteği bu çalışmaların artmasında ki diğer önemli etkenlerdendir. Tüm bu faaliyetlerin gerçekleştirilme aşamasında şüphe yoktur ki kısa hikayenin gelişimine katkı sağlayan en önemli faktörlerden ve kolaylaştırıcı etkenlerden biri de matbaanın yayılmasıdır. (*'Ubeydullah, Tarih Yok*)

Tek bir konu üzerinde yoğunlaşarak kısa sürede okunabilen kısa hikaye türleri eski dönemlerde Araplar tarafından bilinmeyen ancak modern dönemde gündeme gelen bir edebiyat koludur. Bu hikâyeler aracılığı ile dünyaya açılan küçük bir pencere sayesinde olaylar tek bir açıdan ele alınır. Eserlerde insanın belli bir zaman diliminde maruz kaldığı endişeler, insan hayatının zorluğu, bu zorluk ve kirliliklere karşı insanın giriştiği idrak ve yenme mücadelesi konu edinmekle birlikte hayaller ve gerçeklerden kaçış resmedilir. Ancak günümüzde kısa hikâyeler uyku öncesi bir yatıştırıcı olmaktan çıkarak insanların gözünü

açması, adaletin vücut bulması noktasında çabalayan hayatla iç içe ilerleyen bir çizgiye ulaşmıştır. Buradan yola çıkarak kısa hikaye yazarlarının kirli bir elbiseyi tasvir etmelerinden çok bu elbisenin varlığına sebep olan zulmün ve fakirliğin mevcudiyetini görmeleri ve tasvir etmeleri kendilerine oldukça özel bir konum kazandırmaktadır. Başlangıçta hayaller etrafında dönen kısa hikaye konularının daha sonraki dönemlerde var olan sorunları betimlenmesinin yanı sıra topluma belli değerleri aşlamak noktasında harekete geçerek değişime uğradığı görülmektedir. Ne var ki kısa hikâyelerin eski Arap edebiyatında var olup olmadığı veya son yüzyıllarda ortaya çıkış tarihinin tam olarak bilinmemesi tartışmalı bir konudur. Her ne kadar geçmişten bu yana var olduğu yönünde görüşler olsa da bu alanın Modern Arap ve Batı Edebiyatında tanındığına dair yaygın bir fikir bulunmaktadır. ‘Alî Necîb ‘Itvi’ nin de katıldığı bu görüşe göre tercüme aracılığı ile modern Arap edebiyatına giren bu alanın eski Arap Edebiyatında tanınmayan bir kol olduğu söylenmektedir. (Gulçînrâd, 2011)

Özellikle Napolyon’un Mısır seferi Arap ve Batı dünyası arasındaki etkileşimde son derece önemli bir gelişme olmuş, akabinde çevirilerin hız kazanması ile başlayan edebi alışverişler eser sayılarının artmasına ve bu alanda hâkim olunan tarzların belirginleşmesine katkı sağlamıştır. (Yazıcı, 1998) Başta Mustafa Lütfî el-Menfalûtî olmak üzere anlama yoğunlaşarak diğer dillerden yapılan çevirilerdeki ustalıklar adeta yeni bir eser ortaya konulduğu hissiyatını vermesinden dolayı dikkat çekmekte ve bir o kadar Arap Edebiyatı için önem arz etmektedir. (İşler, 2001)

Modern hikâyenin gelişmesinin bir diğer önemli sebebi 19.yy sonlarında Mısır’da sayıları oldukça artan, aşk ve macera içerikli roman çevirileri ile basımı gerçekleştirilerek halkın büyük bir kesiminin teveccühünü kazanan gazete ve dergilerdir. 1920’li yıllarda modern düşünceye sahip olan genç yazarların el-Medresetü’l-hadîse ekolünü kurarak kendilerine ait olan el-Fecr gazetesinde oldukça kaliteli eserleri yayınlamaları hikâye ve roman alanına olan dikkatleri arttırmasına ek olarak çitayı oldukça yükseltmiştir. Bu ekolün önde gelenleri arasında zikredilebilecek Mahmûd Teymur, Mahmûd Tâhir Lâşîn, Yahyâ Hakkî ve Hüseyin Fevzî gibi genç yazarların realizm, natüralizm, rasyonalizm ve sembolizm gibi farklı edebî akımlardan etkilenecek yazmış oldukları eserleri günümüzde de okunmaya devam etmektedir. 1960’lı yıllar Mısırlı Latife ez-Zeyyât, Nevâl es-Sa’dâvî, Elîfe Rif’at, Selvâ Bekr; Iraklı Deysî el-Emîr; Lübnanlı Leylâ Ba’lebekkî, Emîlî Nasrullah, Hanân eş-Şeyh, Hüdâ Berekât; Faslı Hannâse Bennûne; Filistinli Seher Halîfe, Liyâne Bedr ve Suriyeli Gâde es-Semmân gibi kısa hikâye alanında çalışan pek çok kadın edebiyatçının kendisini göstermesi açısından önem arz etmektedir. 1970’li yıllar roman ve hikayelerde daha şiirsel ve anlaşılabilir üslupların denenmesi, 1980’li yıllar ise Arap dilinde yazılan eserlerin sayılarındaki patlama dolayısı ile önem arz etmektedir. (Er, 2008)

19 yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern Arap edebiyatında kısa hikaye sanatının atılımına geçmesinin en önemli sebepleri arasında halkın hatıralarında yaşamaya devam eden zengin bir hikaye hazinesinin varlığı ve bunun gün yüzüne çıkma mücadelesi de yer almaktadır.

Kısa Hikayelerin Konuları:

Muhammed Teymur’un başı çektiği modern ekol temsilcilerinin hikayelerine seçtikleri konuların güncel hayat ile yakından ilişkisi bulunmaktadır. Daha çok aykırılıkların, haksız kazançların, hayat serüveninde üretim halinde bulunan insanların sömürülmelerinin, kadın haklarının ve özellikle kadınların yaşadığı sorunların işlendiği toplumsal içerikli bu hikayelerin genel anlamda Fransız edebiyatının etkisi altında kaldığını söylemek yerinde olur. Buna rağmen gerçeklerle bağdaşan bir Mısır edebiyatı oluşturma hususunda konularını batı ve çöl etkisinden uzak olarak seçen Muhammed Teymur’un milli edebiyatı oluşturma mücadelesi zikre değer bir noktadır. (Hâfiz, 2003) Arap edebiyatında kısa hikâyenin geçmişi

gerek Kur'an'da yer alan kıssalar gerekse "Antera, Bin Bir Gece Masalları ve Makâmât" gibi eserler göz önüne alınırsa oldukça eskiye dayanmakla beraber kabul görüp değer kazanması zaman almıştır. (Er, 1997)

Abdullah İbn el-Mukaffa'nın Kelile ve Dimnesi ile özel bir yer edinen hurafe ve kinaye (sembolik) kitapları, Al-Mufađđal al-Đabbî'nin Kitâbü'l-Emşâl'l-Arap isimli kitabı ile özdeşleşen atasözleri kitapları, El-Jahiz'in Buhala'sı gibi ender bulunan halleri nükteli bir biçimde ele alan nükte kitapları, el-Kādî et-Tenûhî'nin el-Ferec ba'd eş-Şidde kitabında olduğu gibi başarı kitapları, Bedüzzaman el-Hemedânî'nin Makame'leri ile öne çıkan tek bir şahsiyetin ibret ve ders verme amacı ile özlü bir şekilde konuları ele alan ve öğütler veren Makame kitapları bu bölümün önde gelen eserlerinin temel konularını oluşturmaktadır.

Kısa Hikayelerin Temsilcileri:

Bu alanda Muhammed Teymur, Mahmud Teymur, Mahmûd Tâhir Lâşîn, Yahyâ Hakkî, İbrâhîm el-Mazinî, Halîl Beydes, Muhammed Subhi Ebu Ğanim ve Ali ed-Dûâcî isimleri zikr edilmesi gereken meşhur yazarlardır ki bu şahsiyetlerden adını en çok duyuran Mahmud Teymur, büyük oranda batı hikayeciliğinden etkilenmesi ve çok sayıda eser yayınlaması ile ün kazanarak modern ekol temsilciliğinde ilk sıradaki yerini almıştır. ('Ubeydullah, Tarih Yok)

NECİB EL-KİLÂNÎ

Tam adı Necîb bin Abdûllatif bin İbrahim el-Kîlânî'dir. Mısır'ın Garbiyye kentinde Zefet'î merkezinin alt kısımlarında yer alan Şerşâba köyünde 1931 yılının Haziran ayında doğdu. Babası Abdûllatif el-Kîlânî ziraat ile uğraşıyordu. (Seyfu'r-Rahman, 2017)

Salih, takva ve iyilik sahibi birisi olan anne tarafından dedesi hafız el-Hac Abdulkadir eş-Şafii, Necip el-Kîlânî'nin hayatını etkileyen şahsiyetlerdendir. Necip el-Kîlânî Çocukluğunda dedesinin ahlâki yapısından ciddi bir şekilde etkilendiğini ve bu etkinin diğer insanlar ile kıyaslanamayacak kadar büyük olduğunu ifade etmiştir. Kendi eğitimi noktasında babasını cesaretlendirdiğini, akşamları imtihan edildiğinde yanına uzanan dedesinin kendisine hediyeler verdiğini, verdiği destek sayesinde nerede ise bu hataların anlaşılacak şekilde gizlendiğini dile getirmiştir. (el-Minşâvî, 2014) Dedesi tarafından dört yaşında köy okuluna gönderilir. Okuma-yazmanın yanı sıra Kur'an ve Hâdis ilimlerini öğrendiği bu köy okuluna ilkokula başlayınca kadar devam eder. (Beyca, 2008) Kîlânî köyünde ilkokulunu tamamladıktan sonra Sinbât köyündeki Amerikan ilköğretimine giriş yaptı. (Seyfu'r-Rahman, 2017)

Anlayışlı, müsamahakâr ve özgürlüğe önem veren bir ailesi vardı. Aile içinde herhangi bir zorlama veya kasvetli bir hava yoktu. Bu huzurlu aile ortamında hayatı maddî zorluklarla geçmesine rağmen köylü bir adam şahsiyetine sahip olduğunu görmekteyiz. (Seyfu'r-Rahman, 2017)

Kîlânî, el-Garbiyye kentinin başkenti Tanta'da 1949 yılında lise eğitimini tamamladı. Daha sonra Kahire'ye giderek 1951 yılında Kasr Ayn Tıp Fakültesi'ne kayıt yaptırdı. 1955 yılında fakültenin son senesinde İhvânu'l- Müslimîn grubuna katıldığı için tutuklandı. 1959 yılında serbest kalmasının ardından fakülteye geri dönerek tıp alanındaki eğitimini 1960 yılında tamamladı. Üniversite yıllarının, Kîlânî'nin normal ve siyasi hayatına büyük etkileri olmuştur. 1954 yılında Kahire Üniversitesi tıp eğitimi sırasında İhvânu'l- Müslimîn grubuna katılmıştır İlki 1955 ikincisi 1965 yılında olmak üzere iki kez tutuklandı. Devletin aldığı karar ile 1965 yılının 6 Eylül'ünde tutuklanarak 7 farklı hapisanede yaşadı. Hapisten ilk çıktığında eşi Kerime ile evlenmiştir. Sahiha kadınlar içinde en iyi örnek olarak eşini gösteren yazarın, eşi ile sevgi ve saygı üzerine dayanan mutlu hayatından bir kız ve üç oğlu vardır. (Seyfu'r-Rahman, 2017)

Dr. Necip 40'lı yıllarında İhvânu'l- Müslimîn adlı cemaatle tanıştığı sırada onların kitaplarını okudu, ilkelerini öğrendi. İhvânu'l- Müslimîn cemaatinin kişilerini tanıması ve çalışmalarını bilmesi İslâm ruhunu anlamasını sağladı. (Seyfu'r-Rahman, 2017)

Edebi açıdan bakıldığında Necip el-Kîlânî'nin dünyadaki edebi sorunların takibinde oldukça hassas olduğu görülmektedir. Diğer milletlerin edebiyatına önem vermiş, pek çok hikâye yazarını beğenerek onlardan etkilenmiştir. Bunların başında el-Kîlânî'nin hikâye yazarlarının en muhteşemi olarak gördüğü Rus yazar (Dostoyevski) bulunmaktadır. Bu konuda şunları söylemiştir: "Tolstoy'un hikâyelerini, felsefesine itiraz etmekle beraber ve Sarter'ın tiyatrolarını beğendim. Tevfik el-Hâkim, Taha Hüseyin ve Necip Mahfuz'u okurken büyük bir saadet duydum. Şüphe yok ki Necip Mahfuz roman yazımında dünyada en önemli yere sahiptir. Fushaya dikkat etmemde Mahmut Teymur'un etkisini inkâr edemem." (el-Minşâvî, 2014)

Yazarın edebiyat hakkında fazla bilgi sahibi olmayan kişilerin bile rahatlıkla anlayabileceği, zevk alarak takip edeceği akıcı bir üslubu vardır. Özellikle hikâye ve romanlarında betimleme ve tasviri çok iyi kullanarak okuyucunun hayal dünyasına hitap etmektedir. 1959 yılında (Beyca, 2008)

Necîb el-Kîlânî'nin toplam 7 kısa hikâye koleksiyonu bulunmaktadır. Mev'idunâ Ğaden hikâyesiyle 1959 yılında Tâhâ Huseyn tarafından altın madalyayla ödüllendirilmiştir. Bunlar:

1- 13 kısa hikâyeden oluşan **Mev'idına Ğaden** isimli hikâyeler sosyal sorunları incelemekte olup Necip el-Kiylani'nin ilk hapishane döneminde yazılmıştır.

2- **Dumû'u'l-Emir** 13 kısa hikâyeden oluşur. Ebu Hanife ve İbn Teymiye gibi âlimlerin konularını, önemli tarihi şahsiyetleri ve olayları anlatır. Osmanlı döneminin sonlarında halkın karşılaştığı zulümlerde bu konular arasındadır. Bu hikâyelerde ki şahsiyetler ve kahramanların konuları genel olarak insanların vicdanları, toplumsal olaylar ve sorunlar ile bağlantılı halindedir.

3- **El-'Alemu'd-Dayyîk** 13 kısa hikâyeden oluşur. Hikâyelerin çoğunluğu sosyal çerçevede cereyan eder. Mısır toplumundaki ayaklanmaları, zenginlerin saraylarındaki hizmetçileri ve bunlarla bağlantılı olan sosyal sorunları konu alır.

4- **'İnde'r-Rahil** 28 kısa hikâyeden oluşur. Uyuşturucunun artması, mal elde etme hevesi ile küçük yaşta kız çocuklarının evlendirilmesi ve bu sebeple çocukların yaşadıkları zulümler, toplumdaki sınıfsal dengenin bozulması ve olumsuz sonuçları gibi Mısır halkının karşılaştığı sorunları içermektedir.

5- **Hikâyâtu-t-Tabib** 27 kısa hikâyeden oluşur. Tıp eğitimi sırasında Necip el-Kiylani'nin yaşadığı gerçek olayları ve tecrübeleri anlatır. Bu hikâye için "çeşitli yerlerde mesleğimi icra ederken karşılaştığım zorluklardan oluşan sanatsal kısa hikâyelerden bir gruptur" demiştir.

6- **Farisu Hevazin** 11 kısa hikâyeden oluşur. Bedr Harbi, Müslümanların Hevazin kabilesi ile yaptıkları savaşlar gibi tarihi konulardan bazılarını ele alır. Bunun yanında siyasi tutuklulara yapılan işkenceleri anlatan siyasi konulardan bazılarını da burada hikâyeleştirmiştir.

7- **El-Kâbus** Büyük çoğunluğu yazarın ömrünün son yıllarındaki tecrübelerinden oluşan 16 kısa hikâyeden oluşur. Bu hikâye grubu yazarın hayallerini ve çeşitli fikri, sosyal ve siyasi sorunlar hakkındaki görüşlerini içerir. (el-Minşâvî, 2014)

AHLÂM İMRA'AH KISSASINDA AİLE

Kısa hikâye karakterlerin gelişme ve olgunlaşma süreçlerinde karşılaştıkları kriz anlarını göstermek üzere anlık sahneleri kurgulayan, değişik olay zincirlerinden ziyade tek bir konu üzerinde yoğunlaşan anlık hikâyelerdir. (Alpay, 2016) Bir Kadının Hayalleri adlı

kıssada da sıradan bir memur olan Abdu's-Settar'ın eşinin bitmek bilmeyen istekleri karşısında yaşadığı sıkıntılar üzerinde yoğunlaşmıştır. Mekân olarak olaylar Mısır ve İskenderiyye'de geçer. Kıssada, birbirine bağlı olmayan, kopuk yaşayan aile fertleri tasvir edilmiştir. Söz konusu şahıslar anlatıcı, eşi başta olmak üzere çocukları, eşinin kuzeni ve kuzenin eşi olan doktor 'dur. Kıssa, Abdu's-Settar isimli ana kahraman olan babanın diliyle anlatılmıştır. Ailedeki baba, içe dönük, umduğu evlilik karşısında hayal kırıklığına uğramış karamsar biridir. Anne ise lüks düşkünü, sınırsız hayalleri olan bir kadındır. Ana kahraman hikâyeye, eşine karşı sitemiyle başlamıştır.

“Eşimin bitmek bilmeyen istekleri vardır. Geleceğe dönük hayalleri beni son derece rahatsız ediyor. Ona alacağımız buzdolabını, dört gözlü fırını ve büyük ekran televizyon hakkında durmadan konuşuyor. Misafir odasının mobilyasını değiştirme zorunluluğunda kendimi helak ettim.”

Eğitim bakanlığında çalışan fakir ama kazandığıyla yetinen ana kahraman içinde bulunduğu durumdan şikâyetçidir; çünkü eşi onun maddi durumundan, kazandığı paranın azlığından dolayı kocasından memnun değildir, onunla sürekli alay edip, onu küçümsemektedir. Zira kocası öyküde:

“Gurumu ayaklar altına aldı ve kendime olan güvenimi yok etti. Benim için eşimin önünde zayıf ve aciz görünmek rahatsızlık veren bir durumdu. Gerçek şu ki evden ve evdekilerden tamamen bıkmaya başladım.”

Abdu's-Settar bu sözleriyle okuyucuda acıma duygusu uyandırmıştır. Çünkü hayal ettiği evliliğin tam tersi bir durumla karşılaşmış, evliliğinde yaşadığı onca sıkıntıya çocukları uğruna katlanmak zorunda kalmıştır. “Hayal kırıklığının temelinde aldaniş vardır. İçinde bulunduğu durumu veya gerçeği açık ve seçik olarak göremeyen insan, hayal kırıklığına uğrar.” (Kaplan, 2012)

Hikâyede beklediği evliliği şu şekilde ifade etmiştir:

“Benim evliliğe karamsar ve kötü gözle bakmam hiç de şaşılacak bir durum değil. Evliliğimizin hayatın zorluklarından sonra ona sığınacağım gölgeli ve bereketli vaha olacağına inanarak, ayıkken de uyurken de onu hayal edişime, onu karşılamak için ruhumun nasıl çırpındığına ve kalbimin onu görmek için nasıl çarptığına şaşırıyorum. Ve işte kendimi değersiz bir kadının karşısında buldum. Bereketli vaha cehennem yerine dönmüştü. Üç çocuk olmasaydı kendimi çileli hayatın pençesinde zorlamazdım... Ahhh...”

“İç konuşmada okur karakterin iç dünyasıyla yüz yüze gelir. Karaktere ait her türlü duyguyu, düşünceyi, itiraflı müdahalesiz, sansürsüz öğrenir.” (Yıldız, 2016) Anlatıcı, kıssada evliliğe dair iç konuşmalarını karamsar bir tavır takınarak aktarmıştır. Kahramanın eşine yönelik iç konuşmalarının temelinde hayal kırıklığı vardır. Aile içinde karşılıklı sevgi-saygı önemlidir, çünkü evde yaşayan bireylerin anlayışlı olmaları, gerektiğinde fedakârlık göstermeleri gerekir. Ancak Abdu's-Settar 'ın eşi, kocasının az kazandığı parayla yetinmek yerine kazancından daha fazlasını ister. Kahraman, İçinde bulunduğu evlilikte sosyal durumunun sorun olacağını aklına bile getirmemiştir. Halbûki onun kaderini belirleyen sosyal durumu olmuştur.

Bir gün karısı, kocasının parası olmadığını bildiği halde ona yazlığa gitmek istediğini söyler. Kocasını ise ona hazineden kendilerine yetecek meblâda para çalması gerektiğini ancak bu şekilde tatile gidebileceklerini belirtir. Karısı bu sözler karşısında da vurdumduymaz davranışları sergileyerek eşini küçümseyip hor görmeye devam eder. Nitekim hikâyede:

“Sen onu yapmaktan bile daha korkaksın.” Aslında karısının eşine karşı sarf ettiği bu kelimeler normal bir evlilikte kullanılmaması gereken ifadelerdir.

Birkaç günlüğüne İskenderiye’de tatile giderler, maddi olarak Abdu’s-Settar’ı mahvetse de bu tatil aileye iyi gelmiştir. Tatil sırasında karısı İskenderiyeli bir doktorla evli olan kuzeniyle (amcasının kızı) görüşmek ister. Ancak Abdu’s-Settar bu duruma pek de sıcak bakmaz; çünkü doktor hali-vakti yerinde bir adam olduğu için karısının tehlikeli hayalleri tekrar canlanacaktır. Kıssada, karısına karşı koyamamasını şu şekilde ifade etmiştir:

“Gerçek şu ki onun inatçılığı, ısrarcı ve iradesinin gücü daima beni mağlup ve ezik kıldı. Üç çocuk, aile huzuru ve güvenliğini koruma adına gururumdan vazgeçtim.”

Karısıyla birlikte doktorun evine gittiklerinde mobilyalar, altın işlemeli koltuklar, buzdolabı gibi lüks eşyalar karşısında zavallı adam büyük bir şaşkınlık yaşar.

Abdu’s-Settar’ın doktorun evine gitmek istememesinin tek nedeni eşinin evi gördüğünde kafasında kurduğu hayallerin yeniden canlanacağı ve tekrar ısrarlı isteklerin yeniden dile dökülecek olmasıdır. Eşi, artık karısının bu isteklerini duymaktan bıkmıştır. Üstelik eşi sadece lüks düşkünü değil aynı zamanda artık bir yalancıdır. Kuzenin evini gördükten sonra karısının söylediği yalanlar karşısında zavallı baba eşinden yana ağır bir şok daha yaşar.

“Buzdolabınız fena değil... Bizim buzdolabımızda aynı fakat doğrusunu söylemek gerekirse doktorun çalışma odasının eşimin çalışma odasıyla aynı derecede olması mümkün değil.”

Karısının bu sözleri karşısında eşi titremeye başlamıştır; çünkü gerçekte ne bir buzdolabları ne de bir çalışma odaları vardır. Abdu’s-Settar, eşinin yalan söylediğini görünce karşı koymak ister ancak karısı kendisini yine fakir görerek aşağılar.

“Sus... Dilinin sürçmesine dikkat et; ancak amcamın kızının yanında daha da değersiz görünmemi mi istiyorsun... Ben? Ahhh ne bahtsızım!”

Kadın kendi hatasını anlamaya çalışmak yerine suçlarına kocasını da ortak etmeye çalışarak arsız bir güç gösterisi sergilemeye devam eder. Fakat kocasının gözünde azalan değerinin giderek yok olduğunun farkında bile değildir. Abdu’s-Settar, daha önce eşinin gereksiz yere hayallerinden rahatsız olurdu ancak şimdi söylediği yalanlarla durum daha da ileriye gitmiştir.

İskenderiye’den Mısır’a döndüklerinde bir gün aniden doktor ve kuzeni onları ziyarete gelir. Onları karşısında gördüğünde üzülen gerçeği anlatmaya ve nezaketten evlerinin onlara layık olmadığını söylemeye çalışır ancak eşi buna izin vermez, kocasının sözünü keserek:

“Kim dedi o bizim evimiz... Doğru bu ev bizim; ancak uygun bir ev değil. Yeni Mısır’da yaptırdığımız yeni villaya taşınmaya karar verdik. Hatta buzdolabı, televizyon gibi evin mobilyalarının çoğunu oraya taşıdık.”

Abdu’s-Settar daha fazla dayanamayarak eşinin yalanını ortaya çıkarmaya karar verir. Bu durum düşüncelerine şu şekilde yansır:

“Ona iyi bir ders verme ihtiyacı hissettim, elimi pantolonumun cebine koydum ve dedim ki:

- Eşim şaka yapmayı çok sever. Bu iyi bir daire kiralık, eski, ucuz... Villa konusunun aslı astarı yok, O şaka yapmayı sever.

Anlatıcının eşinin İskenderiye’de söylediği tüm yalanlarının gerçeğe kavuşması için tek çözüm yolu villa yalanını açığa çıkarmaktı.

Söylediği yalanların ortaya çıkmasından rahatsız olan kadın delirmiş bir halde aşağı yukarı gidip gelmeye başlar. Yalanlarından vazgeçmez daha da ileri giderek eşine fazla

tevezuya gerek olmadığını akrabalarının kendisinin üstün başarısı ile mutlu olacaklarını söyleyerek tartışmalı olsa bile zekasındaki kıvraklığı duygularına yenik düşerek bir kez daha yanlış bir yerde sergilemiş olur.

Zavallı babanın bedeni soğuk terle kaplanır, dili dolaşır, gözyaşları içinde:

“Ben gördüğünüz gibi bir adamım. Fakirlik ayıp değil, dahası kim demiş ben fakirim. Harcamalarımızı güzelleştiriyorsa yirmi cüneyh bile iyi bir gelir sayılır.”

Adamın sözlerinden sonra evin tamamına hüznün çöker zavallı adam boşanmak istediğini söylemeye çalışır ancak üç çocuğunun ah çektiklerini ve ağladığını görünce kelimeler boğazında düğümlenir. Kendisi de istemeden dökülen gözyaşlarını gizlice silmeye çalışır. Misafirlere dönerek:

“Şeref verdiniz bize... Hoş Geldiniz.”

Ancak kuzeni bu yıkık aile tablosu karşısında duyarsız kalmayarak her şeyin çok güzel olacağını ve işler yoluna girene kadar evden ayrılmayacaklarını söyleyerek bir kadında bulunması gereken aile hassasiyetini gösterir.

Sonuç

Ahlâm İmra’ah hikâyesinde; evlilik hayallerini gerçekleştiremeyen kocanın yaşadığı mutsuzluk ve sahip olduklarıyla mutlu olma mücadelesi anlatılmaktadır. Bu bildiriye, bir evliliğin temelinde bulunması gereken güven, inanç ve huzur anlayışının değişmesine ve değişen bu kavramların evlilikler üzerindeki etkisine dikkat çekilmiştir. Aile içerisinde eşlerden birinin sergilediği ısrarcı tavrın zaman içerisinde karşı tarafın fikirlerini gizlemesine ve ilişkilerin kopmasına sebep olması bir başka gözlenen sonuçtur. Çiftler arasında yaşanması muhtemel olumsuz davranışlardaki ısrarcılık karşı taraf açısından değersizlik, yetersizlik olarak algılanabilir ki bu durum eşler arasında telafi edilemeyecek bir yıkıma sebep olabilmektedir. Ailede bu yıkıcı sebeplerin yaşanmaya devam etmesi tarafların sahip olduğu karakterler üzerinde olumsuz bir değişim etkisi yarattığı gözlenmektedir.

KAYNAKLAR

‘Ubeydullah, Muhammed, “*Er-Rivâyetu ve el-Kıssatu’l-Kasira ‘Inde’l-Arabi Delilun li’l-Kârî’l ‘Ammi*”, (1-17)

Beyca, Fatma Betül, “*Necîb el-Kilânî Hayatı, Eserleri ve 20.yy. Arap Edebiyatındaki yeri*” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008

el-Minşâvî, el-Velîd Abdû’r-Raûf, “*Necîb el-Kilânî:Dev’u alâ Siyretihî ve ‘Atâ’ihî’l-Edebî*”, Külliyyetu’l-Câmi’iyye fî Mekketi’l-Mükerreme, Câmiat Ummu’l-Kura,sayı:4, 2014

Er, Rahmi, “*Roman (Arap Edebiyatı)*”, DİA, Cilt:35, İstanbul 2008.(ss.165)

Gulçînîrâd, Gulâm Rızâ- Efzeli, Fereşte- Şemsâbâdî, Huseyn, “*Neş’etu’l-Kıssati’l-Kasîrati ve Meyyizâtuhâ fî Mısır, Fasliyyetu Dirâsâti’l Edebi’l Mu’âsır*”, Sayı:11, 2011, 69-80

Hâfız, Sabri, (Çev: Azmi Yüksel), “*Modern Arap Kısa Öyküsü I*”, Nüsha, Sayı: 9, (Bahar, 2003), 77-96 (ss: 84-85)

http://www.philadelphia.edu.jo/academics/m_obaid/uploads/Arabic%20novel.pdf

Erişim Tarihi: 02.04.2018.

İşler, Emrullah, “*Modern Arap Edebiyatında Bir Öncü; Mustafîi Lutfî el-Menfalîti*” ,Nüsha, S.3, Güz 2001, s.72.

Kaplan, Mehmet, “*Hikâye Tahlilleri*”, (17. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s.49.

Rahmi Er, “*Modern Mısır Romanı (1914-1944)*”, Ankara 1997, s.43.

Seyfu’r-Rahman, Muhammed, (2017), *İshâmât ed-Duktûr “Necîb el-Kilânî fî’l-Edebî’l Arâbîy’î’l-İslâmî, Mecelletu’l-Kısm’i’l-Arabî, Câmiat Buncâb, Lâhur-Bâkistân, Sayı:24*

Yazıcı, Hüseyin, “*Hikaye*”, DİA, Cilt:18, İstanbul 1998. (s.481)

Yıldız, Alpay Doğan, “*Hikâye İncelemeleri*”, (4. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s.101.

JEAN PAUL SARTRE'İN VARLIK ANLAYIŞININ TEOLOJİK YANSIMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şükrü ÖZKAN

Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fak. msozkan1250@gmail.com

ÖZET

Jean Paul Sartre, 20. Yüzyılın ateist varoluşçu düşünürlerinden biridir. Varoluşçu olması hasebiyle kendisine kadar gelen ateist birikimden faydalansa da bireyin ontolojik, toplumsal veya pratik özgürlüğü onun için en önemli hususların başında gelir. Bu nedenle evren ve insan olarak temel iki varlık alanı çizdiği zihninde, bu iki varlığın ilişkisi bağlamında özgürlüğe ayrı bir önem atfetmiştir. Dolayısıyla Tanrı'nın varlığı konusunda hem bu varlık türleri hem de insanın evrendeki konumunun nasıl şekilleneceği hakkındaki görüşleri belirleyici olacaktır. Gerçi Sartre'ın bütün düşünce sistemini bu varlık anlayışı belirler. Evren ve insan olarak dile getirdiğimiz iki varlık alanı onun düşünce sisteminde farklı kavramlarla ifade edilmektedir. O, *Being and Nothingness* (Varlık ve Hiçlik) adlı eserinde evreni 'Kendinde varlık' insanı ise 'Kendisi için varlık' olarak tanımlamıştır. Kendinde varlık, kendisinden başka bir şey olmayan varlıktır. Yani varlığı hakkında farklı yorumların gerekmediği cansız bir nesne misali sadece orada duran bir nesne gibi değişime, oluşa sahip olmayan, ne aktif ne de pasif olarak tarif edebileceğimiz, her hangi bir şeyden türememiş ve her hangi bir şeye indirgenemez bir varlık türüdür. Böyle bir varlığın ne başka bir varlık tarafından meydana getirildiği ne de kendi kendinin sebebi olduğu kanıtlanamaz. Dolayısıyla bu evrenin kendisinin ve kapsamındakilerin nasıl meydana çıktığı sorusu anlamsızdır. Kısaca kendinde varlık bilinç dışında kalan alanı ifade eder. Aksine kendisi için varlık bilinçtir. Kendinde varlık nasıl nesnel dünyaya tekabül ediyorsa kendisi için varlık insan bilincinin varlığına karşılık gelir. Kendisi için varlık kendinde varlıktan sonra geldiği için onda bulunma zorunluluğuna sahiptir. Hareketsiz halde bulunan kendinde varlıkta bulunan kendisi için varlık, kendinde varlığın aksine kendi kendini bilmekte ve kendini oluşturmaktadır. Sartre'ın bu varlık ayrımı ve bu ayrım içerisindeki bilinç sahibi özgür insanın durumu gözetildiğinde, Tanrı inancı nerede konumlandırılmalıdır diye soracak olursak, Sartre'ın vereceği cevap böyle bir varlığa gerek duyulmadığı yönünde olur. Evrene bakıldığında her ne kadar bir düzen görülse de bunun gerçek olmadığı ve her hangi bir amaca yönelik olmadığı düşüncesine sahip olan Sartre, evrende bir ereklilik olsa dahi bundan bir Tanrı'nın var olması gerektiği sonucunu çıkaramayacağımızı ileri sürer. Özdeşlik ilkesinden hareketle de Tanrı kavramının açıklanması zor bir kavram olduğunu söyleyen Sartre, böyle bir varlığın hem bilinçli hareket

eden hem de kendine yeten bir varlık olarak algılanması durumunda, kendinde varlık ve kendisi için varlığın bütünleşmiş başka bir şekli olarak var olması gerekeceğini, oysa böyle bir varlık tasavvurunun zorlama bir düşünce olacağını söyler. Yaratılış düşüncesindeki çelişkiye de değinen Sartre, fenomenolojik bakış açısıyla numen olarak nitelenen alanı reddederek Kant'ın numen-fenomen ayrımını ortadan kaldırmış, böylelikle Tanrısal alana tamamen kapıları kapatmıştır. Buradan yola çıkarak Tanrının varlığı hakkında öne sürülen bütün delillerin gereksizliğine işaret ederek, Tanrı vasıflarına sahip bir varlığın mevcudiyetinin anlamsız olduğunu ileri sürmüştür. Bu sonuca ulaşmasındaki temel iki etken, insanın bu dünyada saçma hissine kapıldığı ve kendine yeter bir varlık olma arzusuna sahip olduğu yönündeki düşünceleridir. Bu çalışmada Jean Paul Sartre'ın varlık ayrımından ulaştığı bu sonuca kadarki düşünsel serüvenini irdeleyeceğiz.

Anahtar Sözcükler: Kendinde varlık, Kendisi için varlık, Özgürlük, Sartre, Tanrı, Varoluş.

I. Giriş

Felsefe tarihinin başlangıcından beri birçok düşünür varlık hakkında görüş belirtmiştir. Kimi düşünür maddenin gerçek töz olduğunu, dolayısıyla maddeden başka bir gerçeklik olmadığını söyleyerek maddi olandan başka bir varlık alanı kabul etmemiştir. Mesela atomcu materyalizmin ilk temsilcisi olan Demokritos'a göre evrendeki her şey atomlardan oluşmuştur. İdealist kanatta ise varlığın maddi olmadığını, aksine tinsel bir gerçeklik olduğunu iddia eden düşünürler yer almıştır. Bu tarafta aklımıza ilk gelen düşünür tabii ki Platon'dur. Platon, sofistlerin epistemolojide açtığı çıkmazdan kurtulmak için idealer kuramına dayanan bir ontoloji öne sürmüştür. Bu ontolojide gerçek varlık, kavramlar olarak niteleyeceğimiz ve madde dışı olan idealardır. Bu iki düşünür etrafında açıkladığımız varlık tartışması, farklı teoriler öne sürülse de bulunduğumuz ana kadar süregelmiştir ve varlığa nasıl baktığımız temelde idealist-materyalist ikilemde şekillenmiştir. Varlık konusundaki bu zıtlama düşüncede olduğu gibi, din, ahlak ve toplum alanında da belirleyici olmaktadır. Söz konusu mesele J. P Sartre'ın düşünsel serüveninde de belirleyici olmuştur.

Sartre'ın bütün düşünce sistemini belirleyen unsurlardan en önemlisi varlık anlayışıdır. Onun bu varlık anlayışının özellikle dini ve teolojik konularda dikkate değer yansımaları mevcuttur. Ancak varlık anlayışına ve bu varlık anlayışının yansımalarına geçilmeden önce Sartre felsefesini etkileyen öncüllerden bahsetmek gerekir. Çünkü kendisinden önce dile getirilen felsefi düşünceler, onun hem varlık anlayışını hem de ateizmini etkilemiştir. Modern dönemde pozitivizm etkisi başlayınca doğal olarak bu anlayış bir yandan ontolojik diğer

yandan epistemolojik yorumlarda değişiklikler meydana getirdi. Mesela Auguste Comte, bilimin sadece olgulardan hareket ederek ilerlemesini önerirken kendi zamanına kadar var olan teolojik ve metafizik yorumların anlamsızlığına dikkat çekmiştir.¹ Dolayısıyla öne sürdüğü pozitif felsefede evren hem ilk hem de gayesel anlamda hiçbir nedene sahip olarak görülmemiştir. Bu nedenle evrenle ilgili niçin sorusundan ziyade nasıl sorusuna dikkati çekmiş ve epistemolojik bağlamda olduğu gibi ontolojik bağlamda da, insan zihninin dikkatini fenomen alanıyla sınırlamıştır.²

19. yüzyıla gelindiğinde Feuerbach, felsefesinin merkezine insanı koyarak teolojinin antropolojiye dönüştürülmesi görevini üstlenmiştir. Dolayısıyla ona göre insanla ilgili her meselenin tartışılması gereken mevzi yine insanın kendisinden yola çıkarak şekillenmelidir.³ Bu durum göstermektedir ki, insanlık tarihinde metafizikle veya dinle bağlantılı birçok konunun ortaya çıkış bağlamı ona göre insandır. Bu görüşüne bağlı olarak o, numen alanı olarak tanımlanan alanın gerçek dışı olduğunu dolayısıyla maddenin varlığının yine maddi alanla bağlantılı olarak tartışılması gerektiğini ileri sürmüştür. Böylece maddenin yaratılıp yaratılmadığı sorularını anlamsız olarak değerlendirmiştir. Çünkü doğal olanın tabiatüstü olanla açıklanması gereksiz bir girişimdir. Bu nedenle yaratma vakiasını işleyen teolojik delillerin tamamı insanı saçmaya götürür.⁴ Ayrıca Feuerbach, insanın öz veya anlam arayışında ne tabii dünyaya ne de tabiatüstüne başvurmasını kabul eder. Ona göre bunun için tek merci insanın kendisidir. Ancak insan, çeşitli korku ve umutları sebebiyle Tanrı inancını oluşturmuştur. Bu bir anlamda insanın kendi düşlerine göre bir tanrı inancı meydana getirdiğinin ifadesidir.⁵ Oysa insan tanrıda aradığı mutluluğu kendine yönelerek bulabilir. Çünkü mutlak olan tek hakikat tanrı değil insanın kendisidir. İnsan tanrıya inanmakla, kendine ait değerleri başka bir varlığa atfetmiş olur ki bu, insanı yabancılaştırır. Kısaca adalet, hikmet veya aşk gibi kavramların bu dünyada hakiki anlamda gerçekleşmediğini gören insan, bu değerlerin gerçekleşeceği başka bir varlık alanı düşlemektedir. Ancak böyle bir varlık alanının gerçekliğini gösterecek hiçbir kanıt mevcut değildir.⁶

Aynı yüzyıl içerisinde Karl Marks, Feuerbach'ın bu düşüncelerini sosyopolitik alana taşımış, bunu yaparken de Hegel felsefesiyle hesaplaşmıştır. Hegel tüm realitenin, mutlak bir ruh veya bilinç olarak nitelenebilecek Geist'in sergilenişi olduğunu ileri sürmüştür.⁷ Her ne

¹ Auguste Comte, Pozitif Felsefe Kursları, çev. Erkan Ataçay, İstanbul: Sosyal Yay., 2001, s.37.

² Comte, Pozitif Felsefe Kursları, s. 38.

³ Ludwig Feuerbach, Geleceğin Felsefesi, çev. Oğuz Ozüğü, İstanbul: say yay., 2006, s. 61.

⁴ Ludwig Feuerbach, Hıristiyanlığın Özü, çev. Devrim Bulut, Ankara: Öteki yay., 2004, s. 12.

⁵ Feuerbach, Hıristiyanlığın Özü, s. 128.

⁶ Necip Taylan, Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu, İstanbul: Şehir Yay., 2000, s. 181.

⁷ Maurice Barbier, Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset, çev. Özkan Gözel, İstanbul: Kaknüs Yay., 1999, s. 326.

kadar Geist, teist bir tanrı anlayışını yansıtmasa da Hegel'in bu görüşü, Platon misali her varlığın arka planında bir idenin olduğunu anımsatır. Yani Hegel, idealist bir dünya görüşüyle tüm varlığı tanrısal bir bakış açısıyla yorumlamaktadır. Marks ise tüm realitenin bu şekilde yorumlanmasına itiraz etmiştir. Aksine ona göre tüm realitenin çıkış noktası somut alandır. O, maddeyi statik olarak anlamlandıran mekanik materyalizmden farklı olarak, doğadaki ve tarihteki belirleyici süreçlerin kendi içlerindeki karşıtlık yoluyla oluştuğunu ön gören diyalektik materyalizm görüşünü öne sürmüştür. Nitekim dinin oluşumunu da bu teorisine dayandırır.⁸ Din toplumsal, siyasal ve kültürel üst yapı tarafından son tahlilde ekonomik ilişkilerce belirlenmiştir. Kısaca dinin oluşum sebebi insan ve daha doğrusu toplumdur. Bunun sebebi dinin ideal bir dünya yaratarak toplumdaki adaletsizliklere karşı insanları tepkisiz hale getirir. Böylece din toplumda, halkın aldanmasına sebep olan bir afyon görevi görür. Bu nedenle ona göre tanrıtanımazlık toplumsal anlamda insanın bu yabancılaşmadan kurtulması anlamına gelir.⁹

Sartre felsefesine etkisi olan en dikkat çekici düşünür Nietzsche'dir. O, daha çok nihilist dünya görüşünü savunarak, maddeden çok insanın kendi benliğine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla moral ve varoluşsal gerekçelerden yola çıkarak bir tanrının varlığına inanmanın anlamsız olduğunu savunmuştur. Nietzsche'ye göre tanrı fikri reddedilmeli ve her türlü yansıması zihinden sökülüp atılmalıdır.¹⁰ Çünkü onun için dini yaşam, tabii varlık olan insanın yapısına uygun değildir.¹¹ Yukarıdaki düşünürlerin yolundan giden Nietzsche, bütün ideal değerlerin yıkıldığını ve sadece insanın varlığının bir anlam ifade ettiğini ünlü "Tanrı öldü" sözüyle ifade etmiştir.¹² Nietzsche, geleneksel tanrı kanıtlarını fazla eleştirmez. O daha çok tanrısız bir evrende insan hayatının nasıl şekilleneceğine yoğunlaşır. Bu yönüyle Sartre'a kaynak teşkil etmesine rağmen üstinsan (übermensch) fikriyle onun insan görüşüyle uyuşmayan düşüncelere yönelmiştir. Hatta üstinsanın ideal bir varlık veya değer olduğunu kabul edecek olursak, onun kendisiyle de çeliştiği öne sürülebilir.

Neredeyse Sartre ile aynı dönemde yaşayan Freud, din ve tanrı inancının bir yanığı olduğunu söyleyerek özellikle tanrının varlığının veya yokluğunun kanıtlanamaz olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre idealist felsefeciler tanrı kavramı söz konusu olduğunda belli soyutlamalara başvururlar. Oysa onun için öte dünya inancı veya dünyanın düzenliliği gibi

⁸ Gunnar Skirkberk, Nils Gilje, Felsefe Tarihi , çev. Emrullah Akbaş , Şule Mutlu, İstanbul: Üniversite Kitabevi, 1999, s. 413-418.

⁹ Karl Marx, 1844 Felsefe Yazıları , çev. Murat Belge, İstanbul: Payel Yay., 1975, s. 152-167.

¹⁰ Friedrich Nietzsche, Deccal , çev. Oruç Aruoba, İstanbul: Hil Yay., 1995, s. 109.

¹¹ Friedrich Nietzsche, Putların Alaca Karanlığı , çev. Hüseyin Kaytan, İstanbul: Babil Yay., 2003, s. 39.

¹² Friedrich Nietzsche, Böyle Buyurdu Zerdüşt , çev. Kemal Eren, İstanbul: İkon Yay., 1998, s. 313.

varsayımlar gerçek değildir. Feuerbach'tan etkilenen Freud, pozitivist bakış açısıyla hareket ederek modern insanın tabii dünya içerisinde bir anlamı olmayan hayali varlıklara ihtiyacı olmadığını belirtir.¹³ Çünkü her türlü ideal varlığı ve değeri içeren dini inanç bir hastalık halidir ve insanlık bu hastalıktan kurtulmalıdır.¹⁴

Sartre, felsefesini ve varlık anlayışını şekillendirirken yukarıda görüşlerini kısaca işlediğimiz düşünürlerin her birinden etkilenmiştir. Bu nedenle 'kendinde varlık' ve 'kendisi için varlık' olarak iki bağlamda ele aldığı varlık görüşünde, hem evrenin hem de insanın anlamlandırılma çabasında bu etkiyi açıkça görmekteyiz. Dolayısıyla onun varlık sınıflandırmasının ateizmiyle doğrudan bağlantılı olduğunu söylemeliyiz. Bu sınıflandırmaya başvurarak tanrının, gerçeklik olarak gereksiz bir varlık olduğunu ileri sürer. Buna göre tanrının varlığının bir anlamı yoktur ve bu varlık anlayışında ona yer yoktur. Hakeza Sartre'a göre ahlak alanındaki değişimlerin köklü olması için ontolojik bağlamda değişiklik zorunludur. Şimdi onun varlık ayırımına ve bu ayırmadan yola çıkarak hangi sonuçlara ulaştığına ayrıntılı şekilde değinelim.

II. Kendinde Varlık

Sartre, felsefi düşüncesini en ayrıntılı yansıtan "Varlık ve Hiçlik" adlı eserinde 'kendinde varlık' (being-in-itself) ve 'kendisi için varlık' (being-for-itself) ayırımını, bu varlıkların karşılıklı durumunu ve bu varlık türlerinden başka bir varlık olup olmadığını ayrıntılı olarak açıklamaktadır.¹⁵ Ona göre kendinde demek, bir şeyin bilinçten bağımsız olarak, başka her hangi bir şeyle bağlantısı olmadan kendisiyle sınırlı olan anlamına gelir. Buna dayanarak Sartre, kendinde varlığı ne ise o olarak tanımlar. Bu varlık, sadece var olan, yokluk izafe edilemeyen, değişmez, başlangıçsız ve sonsuz varlıktır. Örneğin bir taş parçası ne ise odur ve başka bir şey olma olasılığı yoktur. Onun içerisinde söz edemediğimiz gibi dopdolu olduğu için herhangi başka bir şey olabileceğini düşünemeyiz. Bu şekilde kendinde varlık da bir defa var olmuştur ve ona var oluyor yüklemine ekleyemeyiz. Sadece var olarak nitelenen bu varlığın her hangi bir şeyden türemiş olduğunu söylemeyeceğini belirten Sartre, aslında ateizminin de gereği olarak yaratılış düşüncesine karşı fikir beyan etmektedir. Çünkü ona göre böyle bir varlığın yaratılmış olduğunu söylemek, mantıksız bir ifade olacaktır. Hakeza yaratılmış bile olsa bunun ispatlanmasının imkansız olduğunu belirtir. Kısaca kendinde varlık donuk, Parmenides'in varlık anlayışında olduğu gibi içerisinde boşluk

¹³ Sigmund Freud, Bir Yanılsamanın Geleceği, çev. H. Zafer Kars, İstanbul: Kaynak Yay., 1995, s. 56-58.

¹⁴ Sigmund Freud, Dinin Kökenleri, Selçuk Budak, 4. Basım, İstanbul: Öteki Yay., 2006, s. 136.

¹⁵ J. P. Sartre, Being and Nothingness: an essay on phenomenological ontology, ing. çev. Hazel E. Barnes, New York, Philosophical Library, 1989, s. 31-33.

olmayan, saf pozitivitedir. Ayrıca onun kendi kendini yarattığını da söyleyemeyiz. Çünkü bu durumda kendi kendisinden önce olduğu anlamına gelecektir.¹⁶

Kendinde varlık, fenomenin varlığı olarak uzam ve zaman gibi betimlemelerden de uzaktır. Çünkü zaman insan için vardır ve insan bilincinin ürünüdür. Aynı zamanda ileride, geride, yakında veya uzakta olarak her yerde olan bu varlıktan söz edince, bu varlığın kapsamındaki diğer şeyler gibi uzamdan söz edilemez. ondan önce veya sonra var olan hiçbir şey yoktur. Hiçbir zamanda onun var olmamış bir an yoktur. Ayrıca onun için iç veya dış yüzeye sahip gibi nitelermeler de kullanılamaz. Bu sebeple onun varlığının nedeni aranmamalıdır.¹⁷ Görüldüğü gibi Sartre, nesnel dünyayla sınırladığı, diğer bir deyişle fenomenal varlık olarak nitelediği kendinde varlığı ezeli ve ebedi olarak tanımlayarak materyalist bir bakış açısı sergilemiştir. Böylece daha varlık görüşünün temelini atarken tanrıyı saf dışı bırakmıştır. Bu görüşleriyle geleneksel idealist felsefenin Tanrı-varlık ilişkisini reddetmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Parmenides'in varlık anlayışında işlediği görüşlere benzer şekilde Sartre için kendinde varlığın en temel özelliği kendisiyle özdeş olmasıdır. Özdeşlik yasasına göre bir şey ne ise odur. Yani her var olan ancak kendisiyle özdeştir. Bu A, A'dır şeklinde gösterilir. Özdeşlik yasasına göre varlık olarak gösterdiğimiz her şey için değişmeden söz edilemez. Parmenides de varlığın var olduğunu, ondan değişmenin dolayısıyla hiçliğin çıkarılamayacağını söylemekteydi. Ona göre varlık hem var hem yok olamazdı.¹⁸ Aynı şekilde Sartre'a göre de varlık bir bütündür.¹⁹

Tamamen fenomenolojik bakış açısıyla hareket eden Sartre, hiçbir fenomen alan dışında apriori ilkeyi kabul etmeyerek Kant'ın numen görüşüne de karşı çıkmıştır.²⁰ Varlık anlayışının yansımalarından bahsederken bu konuyu daha ayrıntılı işleyeceğimiz için bu bilgiyi yeterli görüyoruz. Sonuç olarak bilinmesi gereken şey, kendinde varlık olarak bu dünyanın kendisiyle özdeş olduğu ve insan tarafından fark edilmediği sürece hiçbir anlam ifade etmediğidir. Bu, Tanrı'nın bu varlığı belirlememiş olduğu yani yaratmamış olduğu görüşünün kısa ifadesidir.

¹⁶ Sartre, *Being and Nothingness*, s. 37.

¹⁷ Sartre, *Being and Nothingness*, s. 188.

¹⁸ Frederick Copleston, *Sartre*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yay., 2000, s. 25.

¹⁹ Sartre, *Being and Nothingness*, s. 34.

²⁰ Jean Paul Sartre, *Egonun Aşkınlığı*, çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, İstanbul: Alkım Yay., 2003, s. 53.

III. Kendisi İçin Varlık

Kendisi için varlık, insana daha doğru bir ifadeyle insan bilincine karşılık gelir. Kendinde varlık olmadan anlamsız olan kendisi için varlık, hiçlik aracılığıyla meydana gelmiştir. Hiçliğin kaynağının bilinmemesi sebebiyle kendisi için varlığın var oluş süreci hakkında muğlaklık hakimdir. Çünkü kendisi için varlık, ilk başta kitle halinde var olan kendinde varlıkta belirmiştir.²¹ Sonrasında ise ne olduğunu anlamaya çalışan kendisi için varlık, bu arayış sürecinde sürekli kendini oluşturması hasebiyle yine hiçliğe boğulur. Şöyle ki, kendinde varlık kapsamında var olan bu varlık, kendisini anlamlandırmak ister. Bu anlamda bir boşluk hissine kapılır. Bu boşluktan kurtulmak için sürekli farklı düşüncelere sarılan kendisi için varlık, kesin olarak tutunabildiği bir gerçeklik olmadığı için içi mutlak anlamda doldurulamayan bir yokluk haline gelir. Sürekli yeni bilgilerle yenilenir. Bu anlamda hiçlikten gelip hiçliğe döner. Yani başlangıcında hiçlik olan kendisi için varlık, nihayetinde hiçlik olur.²²

Burada Sartre, insanın var oluşuna ve bu var oluşu anlamlandırma seyrine dikkat çekmektedir. İnsan, bu dünyaya nasıl gelmiştir? Var oluşunun gerisinde bir varlık var mıdır? Veya bu var oluşun bir amacı mı vardır? sorularına yönelik her cevapta insanın tatmin edici bir açıklama bulamadığına dikkat çekerek, bu durum kaynaklı hiçlik hissini hiçbir zaman kaybolmayacağını ifade etmektedir. Bu sorun insanın anlamsızlık problemidir. O, bilincin kendi kendine sorular soran, olumlu veya olumsuz yanıt alan özgür bir varlık olduğunu söyleyerek bu durumu özetler. Bilinç kendisini bilmekte ve sürekli oluşturmaktadır. Bu bağlamda kendinde varlık gibi ne ise o değildir. Hakeza bu varlıkta sonsuz değişme kapasitesi bulunmaktadır. Dolayısıyla onu şimdi olduğu şekliyle tanımlayamayız. Her tanımladığımız andan farklı anda kendisi için varlık başka bir varlık haline bürünür. Bu anlamda bilinç sürekli geleceğe doğru yönelmiştir.²³

Buraya kadarki düşüncelerden çıkardığımız sonuç, kendisi için varlık bir yandan özgür diğer yandan ise sürekli değişen özelliğiyle yokluğun kendisidir. Sartre, bilincin gerçek varlık olmayan veya yok olan olduğunu söyleyerek onun bu özelliğine vurgu yapar. Çünkü bilinç, sürekli bir şeyin bilinci olduğu için onun bizatihi hakikatinden söz edilemez. Şöyle ki, bilinç sürekli farklı şeyleri tecrübe etmesiyle bu şeyler ile dolar ve şekillenir. Dolayısıyla saf bir bilinçten söz etmek imkansızdır. Nitekim bilincin kendinden bahsetmek gerekirse, onun

²¹ Sartre, *Being and Nothingness*, s. 93.

²² Talip Karakaya, *Sartre Felsefesinde Varlık Sorunu*, Ankara: Elis Yay., 2004, s. 81.

²³ Sartre, *Being and Nothingness*, s. 715-717.

kendinde varlıkta yer alan nesnelere olan yönelimsel ilişkisinden bahsetmek gerekir. Bu da onun sürekli doldurulması gereken bir boşluk olduğunu göstermektedir.²⁴

Netice itibarıyla Sartre, bilincin kökeni hakkında doyurucu bir açıklama getiremez. Kendinde varlıktaki bir yarılma olarak nitelediği bilincin varlığı meselesini irdeler ancak bu konuda her “niçin” sorusu onda anlamsızlığa yönelir. Kendinde varlık hakkında bu soruyu sormazken, kendisi için varlıkta ısrarla üzerinde durduğu bu meseleye cevapta pek ilerleme sağlayamaz. Ancak onun için diğer bir problem, bu anlam arayışı içerisinde verilen cevaplardan biri olan Tanrı'nın var oluşu ve bu anlam bunalımından sadece ona varlık alanı açmakla çıkabileceğimiz düşüncesidir. Sartre, kesin bir dille bu iki varlık türünden başka bir varlığın bulunmadığını belirterek her türlü apriori ilkenin ve bu ilkedен yola çıkılarak ortaya konan varlığın anlamsız olacağını söylemektedir. Dolayısıyla her türlü dini ve teolojik tasavvuru da kapsayacak şekilde, idealist felsefenin öne sürdüğü tanrısal varlık alanına karşı çıkmıştır. Şimdi bunun sebeplerini görelim.

III. Tanrı'nın Varlığı Meselesi

a. Tanrıbilimin Gereksizliği

Sartre, öne sürdüğü ikili varlık anlayışında Tanrısal varlık alanı diye bir şeyin var olmadığını belirtmiştir. Buna bağlı olarak tanrıbilimin gereksiz olduğunu öne sürerken kendinde varlıktan yola çıkarak düşüncelerini temellendirir. Tabi ki bu görüşünün belirli sebepleri vardır. İlk etapta o, nesnel dünya ve tanrı arasında her hangi bir bağlantı olmadığını söyleyerek erekselliği eleştirmektedir. İnsanların böyle bir bağlantı kurma girişimleri tamamen sözsöz ifadelerdir. Çünkü nesnel dünyada ne böyle bir bağlantı ne de bu bağlantıyı anımsatacak bir düzen vardır. Görünen düzenlilik ise hakiki olmadığı için Sartre, bu göreceli düzenliliği ereksiz ereksellik olarak nitelemiştir.²⁵ Dolayısıyla doğada meydana gelen olaylar arasında kesin bir bağlantısı kurulamaz. Nedenler dizisi rastlantısal ve bu dizinin ilahi bir buyruk tarafından yönetildiği söylenemez.²⁶ Nitekim görünen ereklere hiçbir amaç sahibi bir yaratıcının varlığını bildirmez. Hakeza Sartre, fenomenal alandaki görünen erekliliğin dışına çıkılmasını da kabul etmez. Böylece teolojik veya ilahi bir alanın fenomenal aleme müdahalesine karşı çıkar.

Sartre'ın, Tanrı'nın varlığının dolayısıyla tanrıbilimin gereksiz olduğu görüşünü temellendirirken baş vurduğu ikinci görüş özdeşlik ilkesidir. Daha önce bahsedildiği üzere

²⁴ Sartre, *Being and Nothingness*, s. 682.

²⁵ Jean Paul Sartre, *Edebiyat Nedir?*, çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yay., 1967, s. 52.

²⁶ Sartre, *Edebiyat Nedir?*, s. 53.

kendinde varlığın ne ise o olduğunu gösterirken buna değinmiştik. Kendinde varlığın kendisiyle özdeş olmasının totoloji olduğunu belirten Sartre, bu durumun ontolojik ve mantıksal alanda değişmediğini belirtir. Dolayısıyla bir şeyin ne ise o olduğu belirtilirken aslında hem varlık alanında hem de mantıkta, yine o şeyin kendisine işaret edilmektedir. Yani bu ilkeye göre hareket edildiğinde, bir şeye işaret edildiğinde başka bir tasavvura yönelmiyorsak, bu totolojik hükmü gerçekleştirmiş oluruz. Sartre bu görüşünü Tanrı'nın varlığına uygular. O, tanrı kavramına bakıldığında bir çelişiklikle karşılaştığımızı öne sürer. Çünkü tanrı onun için, kendinde ve kendisi için varlığın tek varlıkta bütünleştirildiği bir tasavvurdur. Böyle bir varlık seçimler yapan ve karar veren olarak addedilerek bilinçli kendisi için varlığa, aynı zamanda kendi kendine yeter bir varlık olarak kabul edilmesiyle de kendinde varlığa aynı anda sahiptir.²⁷ Bu durumda Sartre'ın ısrarla vurguladığı kendinde varlık ve kendisi için varlık ayrımı ortadan kalkacak ve bu iki varlık özdeş olacaktır. yukarıda söylendiği gibi kendinde varlık kendisinin sebebi değildi. Buna dayanarak Sartre, kendi kendisinin temeli olan varlık düşünülemez hükmü ile hareket ederek tanrının varlığına karşı çıkmaktadır. Netice onun ulaştığı bu sonucun başlangıçta koyduğu ilkeye bağlı olduğunu dolayısıyla problemin Sartre'ın varlık anlayışında olduğunu söyleyebiliriz.

Özdeşlik ilkesinden yola çıkarak ulaştığı sonuca binaen Sartre için yaratılış düşüncesi de saçmadır. Bu nedenle kendinde varlığın bir temeli olmadığı düşüncesi yaratılışın mümkün olmadığı düşüncesini de beraberinde getirir.²⁸ Bu noktadaki düşüncesinde Parmenides etkisi görülmektedir. Parmenides, varlığın ezeli ve ebedi olduğunu söylerken aynı zamanda yaratılmamış olduğunu da düşünür. Bu demektir ki varlık kendisinden çıkmıştır. Dolayısıyla varlık sürekli vardır ve yokluktan ortaya çıkmamıştır.²⁹ Sartre, yaratılış eleştirisini biraz daha fazla ileri götürerek, varlığa yaratılmışlık izafe etmenin onu lekelemek anlamına geleceğini öne sürer.³⁰ Hatta yukarıda belirtildiği gibi kendinde varlık, kendisinin sebebi veya temeli de değildir. Bu şekilde değerlendirildiğinde varlığın kendisinden önce olduğu gibi saçma bir düşünceye kapılırız. Sonuçta ona göre varlık kendi kendisiyle özdeş olduğu dışında farklı şekilde düşünülmemelidir.³¹ Bunun yanında kendisi için varlığın da Tanrı tarafından yaratılmadığını çünkü bilincin başka bir varlığın belirlenimini kabul etmeyeceğini

²⁷ Alasdair MacIntyre, Varoluşçuluk , çev. Hakkı Hünler, İstanbul: Paradigma Yay., 2001, s. 39.

²⁸ Sartre, Being and Nothingness, s. 28.

²⁹ Weber Alfred, Felsefe Tarihi, çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul: Sosyal Yay., 1998, s. 17.

³⁰ Iris Murdoch, Sartre Yazarlığı ve Felsefesi, çev. Selahattin Hilav, İstanbul: De Yay., 1964, s. 68.

³¹ Sartre, Being and Nothingness, s. 33.

düşünmektedir. Nitekim onun için kendisi için varlık kendisini şekillendiren varlıktır. başa bir varlık tarafından yaratıldığını söylemek, özgürlüğünü elinden almaktır.³²

Sartre, fenomenolojik bakış açısıyla hareket ederek, tüm tanrıbilimsel/teolojik yorumlara karşı çıkmaktadır. Bu düşüncesini Kant'ın numen-fenomen ayrımına dayandırır. Kant'a göre anlama yetimizin kategorileri sadece deneysel alanla ilgili kullanılabilir. Deneysel alanı yani fenomen alanı dışında bu kategorilerin kullanılması imkansızdır. Ona göre duyu verilerinin olduğu alan fenomen alanı olmakla birlikte duyu üstü alanla ilgili her yorumda yanlış sonuçlara ulaşmak kaçınılmazdır. Dolayısıyla akılla Tanrı, ruh ve din gibi metafizik konularında anlamlı bir tartışma yapılamaz. Neticede akılla tanrının varlığına ulaşmak da mümkün değildir.³³ Görüldüğü gibi Kant'a göre hem tecrübi verilerle hem de akılla bilinmeyen numen alanının varlığı, rasyonel her türlü tanrıbilimsel yorumun gerçekliğinden şüphe duyulması gerektiği sonucuna varmaktadır. Sartre'da ise numen alanı tamamen reddedilmiş, tek gerçeklik alanı fenomenal dünya olarak kabul edilmiştir.³⁴ Yani Kant'ta gördüğümüz numen-fenomen ayrımı, yine Kant'ın eleştirilerinden yola çıkılarak Sartre tarafından tek bir alana indirgenmiştir. Nitekim o, "her bilinç bir şeyin bilincidir" ilkesinden hareket ederek, bilincin kavrayamadığı bir alanın var olduğunu söylemenin anlamsız olduğunu vurgulamıştır. Buna bağlı olarak bu alanla ilgili her türlü epistemolojik gayret boş bir çabadır. Sartre, modern düşüncenin numen-fenomen karşıtlığını ortadan kaldırıp, varlık alanını sadece fenomenal alana indirgemenin bir başarı olduğunu söylemekle birlikte, fenomenal alan kapsamına duygu ve arzular gibi kişisel duygulanımlardan politik kurumlar gibi sosyolojik oluşumlara kadar her şeyin dahil olduğunu belirtir.³⁵

Varlık alanını sadece fenomenle sınırlı tutan Sartre, bu temelde tüm teolojik, metafiziksel yorumların anlamsız olduğunu söylemiştir. Bu ulaşılan sonucun doğal getirisi ise Tanrı hakkında konuşmanın gereksiz ve anlamsız olacağıdır. Bu noktada akla gelen ilk konu tanrının varlığı lehine öne sürülen kanıtlama girişimleridir. Şimdi Sartre'ın bu konudaki görüşlerini ele alalım.

Tanrının varlığını kabul edip etmeme meselesinde kanıtla sahip olup olmama önemli bir ayrıntıdır. Bazı teistler bu işle ciddi şekilde meşgul olurken³⁶ bazıları ise tanrının varlığını

³² Jean Paul Sartre, Şeytan ve Yüce Tanrı , çev. Eray Canberk, İstanbul: Ataç Yay., 1964, s. 39.

³³ Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, çev. J. Meiklejohn, New York: Prometheus Books, 1990, s. 42 vd.

³⁴ Sartre, Egonun Aşknlığı, s. 52.

³⁵ Sartre, Being and Nothingness, s. 3.

³⁶ Mesela bu düşünürlerden en önemlisi Richard Swinburne'dür. O, akılcı tutumu benimseyerek Tanrı'nın varlığını çeşitli argümanlarla kanıtlayabileceğini düşünmektedir. Onun ileri sürdüğü farklı argümanlar için bkz. Richard Swinburne, *The Existence of God*, Oxford: Oxford University Press, 1979., *Faith and Reason*, Oxford: Oxford University Press, 1981.

kanıtlamaya gerek olmadığını belirtmişlerdir.³⁷ Ateizmde de farklı düşünenler bulunmaktadır. Genelde ateizm pozitif ve negatif olarak ikiye ayrılabilir. Negatif ateizmde tanrının varlığı lehine öne sürülen argümanların tutarlı ve başarılı olup olmadığına bakılırken, pozitif ateizmde evrimden veya kötülük meselesi gibi argümanlardan yola çıkılarak tanrının var olmadığı kanıtlanmaya çalışılır.³⁸ Mesela Antony Flew, kanıtlama sorumluluğunun teistlerde olduğunu söylerken, rasyonel davranan birinin başlangıçta negatif ateizm tutumuyla hareket etmesini önerir.³⁹

Yukarıda belirtildiği gibi kanıtlara baş vuran ve vurmayan teist ve ateistler vardır. Sartre, tanrının varlığı lehinde öne sürülen kanıtların üzerinde konuşulmaya değer olmadığını düşünür. Hatta o, bu kanıtlarla uğraşmayı zül addeder. Çünkü ona göre ateizm her hangi bir kanıt veya kanıtsızlık üzerine bina edilmez. Yine de felsefi sistemini açıklarken ister istemez bu konu üzerinde fikir beyan etmek zorunda kalır. Mesela özellikle edebiyat üzerine yazdığı eserlerinde ciddi değerlendirmelerde bulunur. “Denemeler “ adlı kitabında, tanrı sorununun insanca bir sorun olduğunu ve bu sorunun insanın bütün yaşamının değerlendirilmesi sonucu çözüm üretebileceğini ifade eder. Aksine Bonaventura veya Anselm’in kanıtlarıyla bu meselede bir sonuca ulaşamayacağını belirtir.⁴⁰

Bu yaklaşımla hareket edildiğinde iman konusunu soyut bir problem olarak inceleyen geleneksel teolojik anlayışın eleştirisinde Kant, Sartre’a bir çıkış noktası sunmaktadır. Çünkü Kant geleneksel kanıtların neticesiz kalmaya mahkum olduğunu ve bu yolla oluşan teolojik tartışmaların anlamsız olduğunu söylemekteydi. Bu sebeptendir ki, o, teolojik ahlaktan ziyade ahlaki teolojiye önem vermekteydi.⁴¹ Sartre, Kant’ın bu felsefi duruşuna katılmakla birlikte, ahlaki yoldan bir tanrı kanıtlaması üretmesine karşıdır. Çünkü onun felsefi anlayışına göre tanrının varlığını veya yokluğunu kanıtlamaya gerek yoktur.⁴² Yine de onun bu tartışmalardan tamamen uzak kaldığını söyleyemeyiz. Yukarıda söylediğimiz gibi eserlerinde bazı yerlerde bu konuya yüzeysel de olsa değinmektedir. Neticede kendinde ve kendisi için varlık

³⁷ Önermesel ve önermesel olmayan imanı temellendirme yaklaşımlarının tartışıldığı ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ferit Uslu, *Felsefi Açısından İmanı Temellendirme*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.

³⁸ Pozitif ateizm bir yandan teist argümanları reddetmeye çalışırken diğer yandan Tanrının var olmadığına dair argümanlar öne sürmektedir. Pozitif ateizmin temellendirilmesi için örnek olacak iki çalışma için bkz. Michael Martin, *Atheism: A Philosophical Justification*, Philadelphia: Temple University Press, 1990., J. L. Mackie, *The Miracle of Theism: Argument for against the Existence of God*, Oxford: Clarendon Press, 1988.

³⁹ Antony Flew, The Presumption of Atheism, *Canadian Journal of Philosophy*, Vol. 2, No. 1, 1972, s. 36., Flew’ün kanıtlama sorumluluğunun iddia sahibinde olduğu noktasındaki görüşüne yakın düşünceleri bulunan William K. Clifford’da teist inançların yeterli kanıtlarla desteklenmesinin ahlaki bir sorumluluk olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıntılı açıklama için bkz. William Kingdom Clifford, “The Ethics of Belief,” *Lectures and Essays*, ed. Leslie Stephen and Frederick Pollock, London: Macmillan and Co., 1879, s. 177–211.

⁴⁰ Jean Paul Sartre, Denemeler , çev. Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, İstanbul: Say Yay., s. 101-102.

⁴¹ Kant’ın bu noktada vardığı sonuç olan ahlaki kanıta bkz. Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* , çev. İoanna Küçüradi, Hacettepe Üniversitesi Yay., 2002.

⁴² J. P Sartre, *Varoluşçuluk*, çev. Asım Bezirci, 17. Basım, İstanbul: Say Yay., 2002., s. 64.

alanlarından başka bir varlığın hakikatine inanmayan Sartre, kanaatimizce her ne kadar üzerinde durmasa da natüralist felsefenin ilkelerince hareket etmektedir.

b. Tanrıbilimin Anlamsızlığı

Tanrıbilimin gereksiz olduğunu kendinde varlık üzerinden temellendiren Sartre, tanrıbilimin anlamsız olduğu görüşünü ise kendisi için varlık çerçevesinde işlemektedir. Bilinçli insan varlığının farklı durumlarına dikkat çekerek psikolojik verilerle bu görüşünü desteklemektedir.⁴³ Tabi ki bu konudaki yorumları Feuerbah ve özellikle Freud'un psikolojik çıkarımlarına dayanmaktadır. Yukarıda Feuerbah'ın, tanrı fikrinin insan tarafından çeşitli korku ve kaygıları sebebiyle ortaya atıldığı yönündeki düşüncelerine değindik. Bu nedenle şimdi kısaca Freud'un görüşlerinden bahsedelim.

Freud'a göre bütün dinler ve tanrı inancı, insanın arzularından ve hayal gücünden yola çıkılarak meydana gelmiştir. Aslında bu görüşü animistik din yorumundan kaynaklanır. Yaptığı kurguda, ilkel kabilelerde, her şeyin hakimi olan babaya isyan eden çocuklar, babalarını öldürmüş ve duydukları pişmanlık nedeniyle belirli totemler üretmişler ve uzun süreç alan bu olaylar sonunda din ve tanrı inancı ortaya çıkmıştır. Kısaca bunda bahsedilen kurgudaki çocukların suçluluk duygusunun payı büyüktür.⁴⁴ Bununla birlikte ona göre bu inanç ileriki yıllarda bireylerde hastalık seviyesine ulaşmaktadır. Nitekim korku ve eksiklik hissine kapılan insan, hem güçlü hissetmek hem de evreni anlamlandırmak için tanrı düşüncesine bağlanmıştır.⁴⁵

Sartre ise bu psikolojik verileri insanın saçma hissi ve tamlığa erme arzusu olarak iki başlık altında ele alır. İlk etapta insanın bu dünyada muazzam bir anlamsızlıkla karşı karşıya olduğunu ileri sürer. Buna göre varoluş ve her şey insana saçma gelmektedir. Dolayısıyla insana bu dünyanın anlamlı olduğunu hissettiren bir aşkın varlıktan söz edilemez. Bu durum insanda bir irkilme, tikslenme meydana getirir. Sartre bunu "bulantı" olarak nitelendirir.⁴⁶ Neticede insana bu denli saçma gelen bir dünyayı yaratan bir Tanrı'nın var olması anlamsızdır. Kısacası bu varoluşsal bir sıkıntı halidir.

İkinci etapta Sartre, insanın bu sıkıntı halini atlatmak için Tanrı fikrine sarıldığını öne sürer. Bu durum insanın tamlığa erme arzusudur. Yani insan kendinde varlık içerisinde,

⁴³ Sartre, insan psikolojisinden yola çıkarak Tanrı'nın varlığının ve tanrıbilimin anlamsız olduğu sonucuna nasıl ulaştığını "Bulantı" adlı romanında ayrıntılı şekilde işlemiştir. Bkz. J. P. Sartre, *Bulantı* çev. Selahattin Hilav, İstanbul: Ataç Yay., 1964.

⁴⁴ Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, çev. K. Şipal, İstanbul: Say Yay., 2014, s. 207.

⁴⁵ Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, çev. A. Yardımlı, İstanbul: İdea Yay., 2000, s. 44 vd.

⁴⁶ Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 32-35.

eksiklikten kurtulma arzusuyla kendinde varlık be kendisi için varlığın bütünleştiği bir varlık türü meydana getirir. Özdeşlik ilkesince var olması imkansız olan bu varlık türünün, bu dünyada gerçekleşmesinin zorluğunu fark eden insan metafizik alanda böyle bir varlık tasavvur ederek bu çelişkiden kurtulmak istemektedir.⁴⁷ Görüldüğü gibi Feuerbach'ta olduğu gibi onun için de insan, ideallerinin bir yansıması olarak Tanrı inancına sarılır. Anlaşılan o ki, Sartre için Tanrı, kendisini eksiklik ve yokluk mekanı olarak gören insanın, varlığını tamamlamak ve yine kendisiyle bütünleşmek imkanını bu dünyada bulamayınca, öte dünya planında bu durumun gerçekleşebileceğini düşündüğü bir ideal ve aşkın varlık hayal etmesi ile belirlenmiş ve 'kendinde kendisi için' sentezini elde edebilmiş, ontolojik bakımdan mükemmel diyebileceğimiz bir varlık tipidir.

IV. Değerlendirme ve Sonuç

Yukarıda anlatılanlardan Sartre'ın materyalist felsefeden etkilendiğine ve bir materyalist olarak nitelenebileceği kanaatine ulaşabiliriz. Bunun yanında belki de ilk bakışta Sartre'ın katı bir materyalist olduğu izlenimi edinilebilir. Ancak katı materyalizmin genel tutumuna bakıldığında Sartre'ın düşünceleriyle benzerlik gösterse de maddeyi tanrılaştırma ve kendisi de dahil bütün varlığın temeli ve varlık sebebi olarak maddeyi gören bir anlayışla karşılaşırız. Oysa Sartre bize evrenin kendi varlık sebebi olamayacağını söylerken katı materyalist anlayıştan uzak durduğunu yansıtmaktaydı. Nitekim kendisi, maddeyi ruha dayandıran idealist felsefeyi eleştiren materyalistlerin, ruhu maddeye indirgeyerek idealistler gibi metafizik yapmasını kabul edilmez olarak görür. Hakeza o, bu iki varlık türü arasında bazı yoruma açık ilintiler olduğunu söylemekle yetinmektedir. O, her ne kadar materyalist bakış açısını bazı noktalarda övse de materyalistlerin düşünceyi evrenin doğurduğu gibi söylemlerini idealistlerin tanrısal önermelerinden farklı ifadeler olarak görmemektedir. Bu metafiziksel bakış açısı ona göre aslında pozitivismi de yıkmaktadır.⁴⁸

Bu bakış açısıyla Sartre'ın ontolojisine baktığımızda idealizmi kesin bir dille reddeden, materyalizmin idealist versiyonunu kabul etmeyen ancak kendisini yine de materyalist-pozitivist çizgide gören bir felsefeyle karşı karşıyayız. Ancak bu felsefi anlayışta varlığın her iki türünün de nasıl meydana geldiği yönünde bir belirsizliğin olduğunu gözlemliyoruz. Yani Sartre hem kendinde varlığın neden var olduğu, nasıl var olduğu, temelinde ne olabileceği sorularını yanıtız ve yorumsuz bırakmanın yanında, kendisi için varlığın bu varlık içerisinde nasıl ve niçin ortaya çıktığı sorularını cevapsız bırakmıştır. Hatta

⁴⁷ Sartre, *Being and Nothingness*, s. 653.

⁴⁸ Talip Karakaya, *Jean Paul Sartre ve Varoluşçuluk*, Ankara: Elis Yay., 2004, s. 155-156.

bu sorulara yönelik hiçbir cevabın verilemeyeceğini söyleyerek, varoluşsal sıkıntının bu bağlamda ortaya çıktığını ima etmektedir.

Dikkat çekmek istediğim diğer husus Sartre'ın tanrıbilimsel anlamsızlık fikrinin ve tanrısızlığının temellerini kurarken çelişkili bir tutum sergilediğidir. Tanrı sorununun insani bir problem olduğunu söyleyerek her türlü kanıtlama girişiminin anlamsız olduğunu söyleyen Sartre, tanrıbilimsel görüşlere eleştiri yöneltirken ontolojik değerlendirmeler ışığında hareket etmekte ve materyalist bakış açısıyla değerlendirmelerde bulunmaktadır. Hatta onun doğadan yola çıkarak tanrının varlığının kanıtlanamaz olduğu görüşünde haklıyken, aynı varlık bilimsel alandan yola çıkarak onun varlığının imkansızlığını savunmasında ön yargılı olduğu ve metafiziksel yorumda bulunduğunu ileri sürebiliriz. Çünkü varlığın her aşamasını gözlemleyemeyen Sartre, tasavvur edebildiği alana kadar fenomenal sınırlar çizmekte ve yine ulaşamadığı varlık alanı hakkında bilinemezci olmaktan ziyade eleştirdiği pozitif ateizm tutumunu takınmaktadır.

Ayrıca varlığın her iki türünün ilk ortaya çıkışları hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı gerekçesiyle bu konuda bir gizemin olduğunu söyleyen Sartre'ın, din ve tanrı inancının ortaya çıkışı hakkında net bir fikir olmamasına rağmen Freudiyen değerlendirmelerde bulunması da kabul edilemezdir. Ancak inançlı olsun olmasın insanın varlık alanı içerisinde varoluşsal sıkıntılar yaşadığı gerçeği gözetildiğinde Sartre'ın ateistleri anlama açısından ortaya attığı fikirler düşünmeye değerdir. Kısaca benim kanaatime göre ateizmin gücü ne evrim teorisinde ne materyalizmden ne de başka bir etkenden kaynaklanmaktadır. Ateizmin temelinde varoluşsal problemler ve anlamlandırma sorunu bulunmaktadır. Ancak yine de ontolojik bir bakış açısına sahip olmak istemektedirler. Bunun en güzel örneğini Sartre'ın varlık anlayışında gördük. Netice olarak söylemeliyim ki kanıtla gelmeyen iman hareketinin, insanın eyleyeceği en özgür fiillerden olduğu yönündeki görüş dikkate değerdir.

KAYNAKÇA

Barbier, Maurice, Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset , çev. Özkan Gözel, İstanbul: Kaknüs Yay., 1999.

Clifford, William Kingdom, "The Ethics of Belief," *Lectures and Essays*, ed. Leslie Stephen and Frederick Pollock, London: Macmillan and Co., 1879, s. 177–211

Comte, Auguste, Pozitif Felsefe Kursları, çev. Erkan Ataçay, İstanbul: Sosyal Yay., 2001.

Copleston, Frederick, Sartre , çev. Aziz Yardımlı , İstanbul: İdea Yay., 2000.

Feuerbach, Ludwig, Geleceğin Felsefesi , çev. Oğuz Ozügül, İstanbul: say yay., 2006.

- Hıristiyanlığın Özü , çev. Devrim Bulut, Ankara: Öteki yay., 2004.
- Freud, Sigmund, *Bir Yanılsamanın Geleceği Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, çev. A. Yardımlı, İstanbul: İdea Yay., 2000.
- Dinin Kökenleri, Selçuk Budak, 4. Basım, İstanbul: Öteki Yay., 2006.
- Totem ve Tabu, çev. K. Şipal, İstanbul: Say Yay., 2014.
- Nietzsche, Friedrich, *Böyle Buyurdu Zerdüş* , çev. Kemal Eren, İstanbul: İkon Yay., 1998.
- Deccal , çev. Oruç Aruoba, İstanbul: Hil Yay., 1995.
- Putların Alaca Karanlığı , çev. Hüseyin Kaytan, İstanbul: Babil Yay., 2003.
- Kant, Immanuel, *Critique of Pure Reason*, çev. J. Meiklejohn, New York: Prometheus Books, 1990.
- Karakaya, Talip, *Sartre Felsefesinde Varlık Sorunu*, Ankara: Elis Yay., 2004.
- Mackie, J. L., *The Miracle of Theism: Argument fort against the Existence of God*, Oxford: Clarendon Press, 1988.
- Marx, Karl, *1844 Felsefe Yazıları* , çev. Murat Belge, İstanbul: Payel Yay., 1975.
- Martin, Michael, *Atheism: A Philosophical Justification*, Philadelphia: Temple University Press, 1990.
- Murdoch, İris, *Sartre Yazarlığı ve Felsefesi*, çev. Selahattin Hilav, İstanbul: De Yay., 1964.
- Sartre, J. P., *Being and Nothingness: an essay on phenomenological ontology*, ing. çev. Hazel E. Barnes, New York, Philosophical Library, 1989.
- Bulanıtı” çev. Selahattin Hilav, İstanbul: Ataç Yay., 1964.
- Denemeler , çev. Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, İstanbul: Say Yay., 1984.
- Edebiyat Nedir?, çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yay., 1967.
- Egonun Aşkınılığı, çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, İstanbul: Alkım Yay., 2003.
- Şeytan ve Yüce Tanrı , çev. Eray Canberk, İstanbul: Ataç Yay., 1964.
- Varoluşçuluk, çev. Asım Bezirci, 17. Basım, İstanbul: Say Yay., 2002.
- Taylan, Necip, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu* , İstanbul: Şehir Yay., 2000.
- Weber Alfred, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul: Sosyal Yay., 1998.

VAROLUŞ-ÖZ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TANRI'NIN VARLIĞI PROBLEMİ “SARTRE ÖRNEĞİ”

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şükrü ÖZKAN

Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fak. msozkan1250@gmail.com

ÖZET

Bu bildiride Jean Paul Sartre'ın varoluş-öz ilişkisi bağlamında ateizmini nasıl temellendirdiğini inceleyeceğiz. Teist ve ateist olarak ikiye ayırabileceğimiz varoluşçu filozofların üzerinde durdukları ve ortak düşüncelere sahip oldukları en önemli husus varoluşun özden önce geldiğidir. İnsan, bu filozofların ana ilgi kaynağıdır. Dolayısıyla varoluşu özünden önce gelen özgür bir birey olarak insan, hem özneliği barındırmakta hem de özünü kendisi oluşturma gücüne sahip olmaktadır. Yani hiçbir varoluşçu düşünür genel anlamda tanımlayabileceğimiz nesnel bir varlık olarak insana yaklaşmaz. Bu ortak tutuma rağmen, varoluşun özden önce geldiği iddiası anlam bakımından teist ve ateist kanatta farklılaşır. S. Kierkegaard, K. Jaspers ve G. Marcel gibi varoluşçular Tanrı'nın varlığını olumlamaları bakımından Sartre'dan ayrılırlar. Mesela Kierkegaard için varoluşun özden önce gelmesi, 'Hıristiyan değiliz; Hıristiyan oluruz' demekle eş değerdir. Jasper'a göre de insan varoluşunu kazanma yolunda ilerlerken nihayetinde bu amaca Tanrı'ya yönelerek ulaşır. Marcel ise Sartre'ın tanrı varsa insan özgür değildir ve bu nedenle özünü bulamaz düşüncesine karşılık Tanrı'ya imanın asıl özgürlük olduğunu söylemektedir. Sartre, ateist varoluşçu kanadın en önemli temsilcilerinden birisi olarak, varoluş-öz ilişkisi etrafında Tanrı'nın var olmadığını ya da var olmaması gerektiğini ileri sürmüştür. Çünkü Tanrı'nın varlığının kabul edilmesi halinde özün varoluştan önce geldiği ve bu nedenle özgürlüğün ortadan kalktığı sonucuna varılacaktır. Bu nedenle insanın kendi özünü bulmasına engel teşkil edecek her türlü Tanrı düşüncesi ortadan kaldırılmalıdır. Tanrı'nın varlığı ile insanın özgürlüğü arasında tezat olduğunu benimseyen Sartre'a göre, insan özgürlüğe mahkum bir varlıktır. Özgürlüğe mahkum olma, Tanrı'nın ve her hangi bir belirlenimciliğin olamaması anlamına gelir. Çünkü Sartre'ın tasavvur ettiği insan, yaratılmış değil, var olmuş bir insandır. Belirlenmiş değil, oluşum içinde olan bir varlıktır. Onu belirleyen bir Tanrı yoktur ve kendi dünyasını özgür edimleriyle özgürlüğe mahkum bir şekilde oluşturur. Onun için önceden yasaklanmış, günah sayılmış hiçbir şey, davranışlarını kontrol altında tutmasına neden olacak bir üst ilke yoktur. Bu noktada anlaşılmalıdır ki, Sartre için insanın mutlak özgürlüğü onun bütün düşüncesinde anahtar roledir. O, diğer varoluşçular

gibi bu özgürlüğü üst bir ilkeye veya varlığa bağlayarak temellendirmeden, özgürlüğün kendisini üst ilke olarak kabul etmektedir. Bu üst ilkeye ulaşmaya çalışan insanda varoluş ve özgürlük bütünleşir. Dolayısıyla mutlak özgürlük hissiyatı insanı kendi kendine yeten bir varlık düşüncesine yöneltir ve insanda tanrısal niteliklere sahip bir varlık olma arzusu doğar. Gördüğümüz gibi teist varoluşçularda özgürlük, Tanrı'nın fark edilmesi iken Sartre'da insanın mutlak özgür olmasıdır. Var olan birey dışında hiçbir şeyin olmadığını veya hiçliğin var olduğunu söylemek bu görüşü en iyi şekilde ifade eder. Özgür bireyin farkında olduğu varlık alanı dışında kalan her şey hiçliktir. Bu düşünce onun ahlak görüşüne de yansımıştır. Nitekim "Tanrı var olmasaydı her şey mübah olurdu" ilkesine bağlı olarak Sartre, Tanrı'nın var olmadığı durumda, kaydedilmiş özlerin ve objektif değerlerin de olmayacağı sonucuna varır. Değerler görecelidir ve özgürlük düşüncesi bağlamında değerlendirilmelidir. Neticede varoluş-öz bağlamında değerlendirildiğinde, insan özgürlük aracılığıyla kendi kendini gerçekleştireceği için, onun özünün varoluşundan önce belirlendiği bir Tanrı'nın varlığına gerek yoktur.

Anahtar sözcükler: Öz, Özgürlük, Sartre, Tanrı, Varoluş.

I. Giriş

İnsanın kendisini ve evreni anlamlandırma ihtiyacı içerisindedir. Normal bir insanın anlamlandırma çabası ile filozofun veya bilim adamınıninki nispeten farklılaşacaktır. Çağdan çağa ve toplumsal hareketlere göre değişiklik arz edecek bu girişim, bağlı bulunulan felsefi anlayışa göre de şekillenebilir. Nitekim varoluşçuluk, insan varlığı ile doğal dünya arasındaki ilişkiyi irdeleyen, bunu yaparken de irade üzerinde yoğunlaşan bir felsefi akımdır. Her varoluşçu düşünür bu kavrama farklı anlamlar verse de bu felsefede en önemli vurgu insanın özgür bir varlık olduğudur. Özgürlüğün açılımı, insanın kendisini oluşturduğudur. Yani bir birey olarak insan kendi kararlarını özgür iradesi vasıtasıyla kendisi vermeli ve varoluşsal anlamda başka hiçbir belirlenime muhtaç olmamalıdır. Bu, farklı olanaklar içerisinde her hangi birisini seçme bakımından her insanın bir birey olduğu ve birey olarak, kendisini sınırlayan somut dünya içerisinde verdiği kararlarla varlığını anlamlandırma çabası olarak tanımlanabilir.¹

Teist ve ateist olarak ikiye ayırabileceğimiz varoluşçu filozofların üzerinde durdukları ve ortak düşüncelere sahip oldukları en önemli husus varoluşun özden önce geldiğidir. İnsan, bu filozofların ana ilgi kaynağıdır. Dolayısıyla varoluşu özünden önce gelen özgür bir birey

¹ Varoluşçu felsefe hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alasdair MacIntyre, Varoluşçuluk , çev. Hakkı Hünler, İstanbul: Paradigma Yay., 2001., J. P Sartre, Varoluşçuluk, çev. Asım Bezirci, 17. Basım, İstanbul: Say Yay., 2002.

olarak insan, hem özneliği barındırmakta hem de özünü kendisi oluşturma gücüne sahip olmaktadır. Yani hiçbir varoluşçu düşünür genel anlamda tanımlayabileceğimiz nesnel bir varlık olarak insana yaklaşmaz. Bu ortak tutuma rağmen, varoluşun özden önce geldiği iddiası anlam bakımından teist ve ateist kanatta farklılaşır. S. Kierkegaard, K. Jaspers ve G. Marcel gibi varoluşçular Tanrı'nın varlığını olumlamaları bakımından Sartre'dan ayrılırlar.²

Varoluşçu felsefenin her iki kanadına göre de insanın özgür olmadığını, gelecekte eyleyeceği her davranışın bir ilkeye göre ve varoluş sürecindeki her eyleminin bir öze göre belirlendiğini söylemek, insanın varoluşuna aykırı bir ifade olacaktır.³ Bu nedenle nesnel dünyasında olduğu gibi insan için her hangi bir öz tespit etmek ve varoluşunun bu öze göre tezahür edeceğini düşünmek, insanın yaratıcılığını ve sorumluluğunu elinden almak demektir.⁴ Ancak varoluşun özden önce geldiği ifadesinin yansıması olan bu görüşler, gelişim süreçlerinde farklılaşmaktadır. Şimdi bu farklılıktan bahsedelim.

Teist varoluşçuların diğerlerinden ayrıldıkları en önemli husus, Tanrı'nın varlığını kabul etmeleri ve bu kabulün “varoluş özden önce gelir” düşüncesiyle çelişmediğini belirtmeleridir. Mesela Kierkegaard'a göre insana her hangi bir öz atfedilemez. İnsan bu özü kendisi bulur. Varoluşu süresince insan sürekli arayıştadır ve bu arayış Tanrı'yı bulmakla bir anlam kazanır. Dolayısıyla “varoluş özden önce gelir” ifadesinin anlamı ona göre “Hıristiyan değiliz, hıristiyan oluruz” şeklinde gerçekleşir.⁵ Tanrı'yı bulana ve kendini gerçekleştirene kadar geçen süreçte, insanın hür seçimleriyle baş başa bırakılması ve toplum içinde dahi her hangi bir müdahaleden uzak tutulması gerektiğini söyleyen Kierkegaard,⁶ bu süreç sonunda Tanrı'yı bulamayan bireylerin özgürlüklerini de gerçek manada yaşayamayacağını belirtir. Dolayısıyla dünyada hapsolmuş insanın bu sınırlılıktan ancak Tanrı'ya ulaşarak kurtulabileceği kabul eder.⁷ Nitekim onun için Tanrı, son etapta varolması insan için zorunluluk addeden ve insanın varoluşunu anlamlandırabileceği yegane varlıktır. Neticede o, gerçek sonsuzluğun ve özgürlüğün gerçekleşebilmesini, Tanrı'yı en büyük aşk olarak kabul etmeye bağlar.⁸

Karl Jaspers ise genel bir insan tabiatının varolmadığını söyleyerek her insanın kendi özünü oluşturması gerektiğini savunur. Tabi ki bunun gerçekleşmesi insanın özgür bir birey

² Teist ve ateist varoluşçuların ortak özellikleri için bkz. Hakan Gündoğdu, Varoluşçu Felsefenin Bazı Ortak Özellikleri, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII (2007) S: 1, s. 105 vd.

³ Aşar Timuçin, Felsefe Sözlüğü (Varoluşçuluk Mad.), İstanbul: Bulut Yay., 2004, s. 185.

⁴ Gündoğdu, Varoluşçu Felsefenin Bazı Ortak Özellikleri, s. 107.

⁵ Gündoğdu, Varoluşçu Felsefenin Bazı Ortak Özellikleri, s. 109.

⁶ Soren Kierkegaard, Korku ve Titreme, çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: Anka Yay., 2002, s. 82.

⁷ Kierkegaard, Korku ve Titreme, s. 16.

⁸ Kierkegaard, Korku ve Titreme, s. 29.

olması ile mümkündür. Bu noktada Sartre'dan farklı bir yola giren Jaspers, dinin insanın özgürlüğünü teminat altına aldığını belirtir. Dolayısıyla ona göre tanrısız bir özgürlük insanı tanrılaştıracağı için mutlak ve keyfi bir özgürlük düşüncesine karşı çıkar.⁹ Çünkü tanrısız bir özgürlük, keyfiliğin özgürlük olarak algılanması anlamına gelir ki bu gerçek bir özgürlük olmaz. Nitekim bu durum, her şeyin boş ve anlamsız olduğu hissine ve insanın umutsuzluğa kapılmasına neden olur. Bu sebeple, gerçek özgürlük Tanrı'nın varlığını gerektiren bir şey olacakken, yukarıdaki anlamda özgürlük ise Tanrı'nın inkarı anlamına gelecektir. Neticede özgürlüğe sahip insan, kendini kazanma sürecinde Tanrı'ya yönelmek zorundadır. Aksi takdirde insan bunalım ve hiçlik içerisine düşecektir.¹⁰

Düşünmeye her hangi bir öz veya ide kavramından başlamanın hatalı olduğunu belirten Gabriel Marcel, özneliliğin insan varoluşunun her aşamasında temel ilke olması gerektiğini savunur. Ancak bu durumun insanın mutlak anlamda özgür bir varlık olduğunu göstermediğini söyler. Şöyle ki ona göre Tanrı varsa insan özgür değildir anlayışı, özgürlüğün tüm gereksinimlerini karşılamaz. Dolayısıyla ona göre özgürlük ediminde tanrıyı ve tanrısızlığı kabul eş değerdir. Yani insan özgür iradesi ile Tanrı'nın varlığını kabul edebilecekken, aynı irade ile Tanrı'yı kabul etmeyebilir. Kısaca ona göre iman aslında net bir özgürlük hareketidir.¹¹

Görüldüğü üzere, özgür irade sahibi insanın kendi özünü belirlemesi gerektiğini savunan teist varoluşçular, bu özü gerçekleştirmede Tanrı'nın varlığı ve inayetinin etkisine değinmişlerdir. Ateist kanadın en etkili düşünürü Sartre, kısaca özetlediğimiz bu düşüncelerin tamamına cevap vermektedir.

II. Pratik Alanda Özgürlük

Felsefesini yaşayan bir düşünür olarak Sartre, burjuva bir ailede doğmasına rağmen burjuvaziyi reddetmiş, teorik ve pratik alanda bireyin özgürlüğünü savunmuştur.¹² Varoluşsal bağlamda insanın özgürlüğünü savunmasının yanında toplumsal bağlamda da insan özgürlüğünün gerçek anlamda uygulanması gerektiğini ifade etmiştir. Sartre'ın bu konuda ilk dikkat çektiği husus, batı dünyasındaki özgürlük anlayışının muhtevassız ve anlamsız olduğudur. Tabi ki teorik çerçevede batı dünyası özgürlüklerden dem vurmaktadır. Ancak pratik alanda bu özgürlük uygulanmadığı onun için tartışılmaz bir olgudur. Teorik olarak

⁹ Karl Jaspers, *Felsefe Nedir ?*, çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, İstanbul: Say Yay., 1986, s. 310 vd.

¹⁰ Jaspers, *Felsefe Nedir ?*, s. 72-86.

¹¹ Gündoğdu, *Varoluşçu Felsefenin Bazı Ortak Özellikleri*, s. 111.

¹² Sartre'ın kendi hayat serüvenini anlattığı eseri için bkz. Jean Paul Sartre, *Sözcükler*, çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yay., 1989.

batıda genel bir özgürlük anlayışının olduğunu belirten Sartre, pratik alanda somut bir özgürlük uygulamasının gerçekleşmesi gerektiğini vurgular.¹³

Sartre, özellikle pratik alanda uygulanacak özgürlüğün, özgür demokratik bir toplum yaratmak için şart olduğunu, bunun gerçekleşmesi için de bireylerin karşılıklı yaratıcı güçlerine saygı duyması gerektiğini söyler. Onun özgür demokratik toplumdan kastı sosyalizm ile yönetilmezdir.¹⁴ Böyle bir sosyal yapıda temel gaye insanların insanca yaşamasıdır. Dolayısıyla insanlara fırsat eşitliği sağlandığı takdirde insani gereksinimleri elde etme daha kolaylaşacaktır. Bunun için bir toplum içerisindeki insanların ekonomik olarak belli bir düzeyde yaşaması gerekmektedir. Tabi ki ona göre bu yaşam standardının yükselmesi değil, sömürülen insanların kurtulması anlamında anlaşılmalıdır.¹⁵ Görünen o ki Sartre için düşünce özgürlüğünün temeli ekonomik özgürlüktür. Çünkü onun için kapitalizmin elinden kurtulamayan insanın özgür düşüncesinden de bahsedilemez. Dolayısıyla burjuva demokrasilerinde uygulanan özgürlüğün, köleliğin başka bir versiyonu olduğuna inanır.¹⁶

Pratik özgürlüğün gerçekleşmesi için geleneksel ahlak ilkelerinden kurtulmak Sartre'in üzerinde durduğu diğer konudur. Ona göre insan daha doğarken uymak zorunda olduğu belli şartlar vardır. Toplumda tesis edilmiş kurallar, özgür iradesiyle kendisini gerçekleştirmek amacındaki insanı kısıtlar. Hakeza bu kısıtlayıcı yasalar veya ahlak kuralları toplumda belli bir kesimin menfaatine işler.¹⁷ Onun için daha da vahim olan bu yasaların dini motiflerle ikna ediciliğinin artmasıdır. Dolayısıyla tanrıbilimciler elinde şekillenen ahlaki kavramlar, toplumsal düzende bazı gruplara imtiyaz tanımak için kolaylıkla kullanılmaktadır.¹⁸

Bu düşüncelerinin anarşist bir toplum anlayışı olarak görülmemesi noktasında uyarıda bulunan Sartre, tek amacının toplum üyelerinin karşılıklı saygı çerçevesinde yaşadığı ve kimsenin sömürülmediği bir ortam hazırlamak olduğunu öne sürer. Dolayısıyla ilk zamanlarda farklı gereksinimlerden dolayı birbirine karşı gibi duran bireyler zamanla karşılıklı anlayışa sahip olacaktır. Yinelemek gerekirse onun için, böyle bir toplumsal yapıda ne dini ne de ahlaki kısıtlayıcı hiçbir ilkeye yer yoktur.¹⁹

¹³ J. P. Sartre, Sanat, Felsefe Ve Politika Üstüne Konuşmalar, çev. Ferit Edgü, İstanbul: Çan Yay., 1968, s. 89-95.

¹⁴ Iris Murdoch, Sartre Yazarlığı ve Felsefesi, çev. Selahattin Hilav, İstanbul: De Yay., 1964, s. 88.

¹⁵ Jean Paul Sartre, Denemeler, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, İstanbul: Say Yay., 1984, s. 46.

¹⁶ Sartre, Denemeler, s. 19 vd.

¹⁷ Sartre, Sanat, Felsefe Ve Politika Üstüne Konuşmalar, s. 81.

¹⁸ Sartre, Sanat, Felsefe Ve Politika Üstüne Konuşmalar, s. 15.

¹⁹ Walter Biemel, Sartre, çev. Veysel Atayman, İstanbul: Alan Yay., 1984, s. 186 vd.

Sartre'in sosyalizm düşüncesinde Marx'ın etkisi olduğu yadsınamaz. Marx ,özellikle dini veya ahlaki ilkelerle toplumun şekillendirilmesine karşıydı. Çünkü ona göre bu kurallar toplumda belli bir kesimin menfaatine kullanılmaktaydı. Hakeza o, pratik alanda toplumun özgürleştirilmesi için bu kuralların ortadan kaldırılmasını savunuyordu. Marx'çılığın bu saf haline bağlı kalan Sartre, bu düşüncelerin pratik tezahürlerinin faydalı olacağını ifade etmiştir. Nitekim bu düşüncelerden hareketle kendi pratik özgürlük anlayışını, herkesin özgür olduğu aynı zamanda toplumsal sorumluluk sahibi olduğu bir hümanizma olarak tanımlamaktadır.²⁰ Ancak daha sonra Marx'ın bu saf düşüncelerinin ardılları tarafından yozlaştırıldığını ve herhangi bir ilkeyle sınırlanmaması gereken toplumsal bireyin, Marxçılık adı altında özgürlükle bağdaşmayacak düşüncelerle kuşatıldığını ifade eder. Yani tanrısal ilkelerle kuşatılan toplumsal birey, tanrısal ilkelerin yerine kendi politik düşüncelerini koyan bu düşünürler tarafından köleleştirilmek istenmektedir. Kısaca insanı merkeze yerleştirmeyen her düşünce Sartre için özgürlüğü kısıtlamaktan başka bir işe yaramaz. Bu eleştirilerine karşılık Marx'çılar tarafından insanı toplum ve tarih dışı bir varlık olarak görmekle itham edilir.²¹

Sartre'in pratik özgürlük anlayışında bireyin bir toplum içerisinde yaşaması ve toplumsal sorumluluğa sahip olması gerektiği düşüncesiyle birlikte toplumsal bireyin herhangi bir kuralla kısıtlanmaması gerektiği fikrini belirttik. Aslında bu görüşü çelişkili görünür. Hangi toplum içerisinde olursa olsun, o toplumun bazı kuralları mutlaka olacaktır. Bireysel ölçekte bakıldığında herkesin aynı kuralları benimseme isteği göstermeyeceğini dolayısıyla bu sebeple Sartre'in anladığı şekilde bir özgürlüğün gerçekleşmesinin imkansız olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla insanı toplum ve tarih dışı bir varlık olarak gördüğü eleştirisinde haklılık payı vardır. Nitekim her ne kadar karşı çıksa da onun anladığı şekilde tesis edilecek toplumsal yapı anarşist özellikten sıyrılamayacaktır. Bizim için daha önemlisi aslında onun teorik özgürlükten ne anladığı ve bunun Tanrı inancı bağlamında nasıl yorumlandığıdır. Hakeza teorik özgürlük anlayışı varoluş-öz ilişkisi bağlamında açıklanmaktadır. Şimdi gerçek özgürlük olarak bahsettiği bu özgürlük anlayışına değinelim.

III. Varoluş-Öz İlişkisi Bağlamında Teorik Özgürlük

Sartre'da varoluşun özden önce gelmesi, insanın bu dünyada varlık bulması, sonra kendini tanıması ve birey olarak belirledikten sonra kendi özünü oluşturması olarak anlaşılmaktadır.²² Buna göre insan önceden tanımlanmadığı gibi daha sonra kendisini nasıl yaparsa veya inşa ederse onun özü de o olacaktır. Bu nedenle insanın doğuştan gelen bir

²⁰ Jean Paul Sartre, *Diyalektik Aklın Eleştirisi*, çev. Rifat Kırkoğlu, İstanbul: Yazko Yay., 1981, s. 33.

²¹ Sartre, *Diyalektik Aklın Eleştirisi*, s. 34 vd.

²² Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 29.

doğası yoktur. Yani insan boş bir taslak olarak dünyaya gelir ve bu taslağı kendisi şekillendirir.²³ Sartre, insan doğasının, insan tarafından üretilmiş her hangi bir ürünün tanımlandığı gibi tanımlanamayacağını söyleyerek bu durumu özetler. Şöyle ki bir ev düşündüğümüzde, bu evin şeklinin nasıl olacağı zihnimizde önceden tasavvur edilir. Hatta bu evin hangi amaçla kullanılacağı da önceden belirlenebilir. Burada evin özü, insan zihnindeki tasavvur ve evin yapılış amacıdır. İşte bu noktada Sartre, insan için aynı şeylerin söylenemeyeceğini belirtir. Nitekim insan cansız nesne gibi de değerlendirilemez. Çünkü insan bilinçli bir öznedir. Öncelikle var olduğunun bilincindedir ve bilinçli özne olan insanda sonsuz değişme kapasitesi vardır.²⁴

Doğal olarak Sartre'ın geldiği nokta insana bir öz atfedilecek her türlü anlayışa karşı çıkmaktır. Aynı zamanda kendi özünü bulma serüveninde insanın, yarınına kendisi karar vermesi için önüne çıkan belirleyici her türlü ilke ve söylemi bir kenara bırakması gerekir. Çünkü insanın en temel niteliği özgürlüğüdür. Şayet varoluşun özü özgürlükse insanlar yaşamlarını, toplumsal gelenek ve göreneklerle, din ve Tanrı inancıyla kısıtlamamaları gerekmektedir. Ancak insanlar hayatlarının dizginlerini yerleşik değerlere ve tanrıya vermiştir. Sartre'a göre bu insanlar özgürlüğün değerini bilmeyen korkaklardır.²⁵

Oysa insan özgürlüğe mahkum bir varlıktır. Özgürlük, mutlaktır ve insan varlığının temel şartıdır.²⁶ Bu sebeple insan hiçbir dayanağı veya yaratıcı olmaksızın, yaratmaya ve yeniden keşfetmeye mahkumdur. Çünkü ona göre insan yaratılmış değil yaratan, belirlenmiş değil oluşum halinde olan bir varlık olarak sürekli özgür edimlerde bulunmalıdır. Bu edimleri engelleyecek yasak, günah ve her türlü kısıtlama ortadan kaldırılmalıdır.²⁷ Adeta özgürlük tarafından kuşatılan insan, mutlak ve sınırsız olan bu özgürlüğü hayatının her anında yaşamalıdır. Bu, insanın özgür olmaktan vazgeçemeyeceği anlamına gelir. Yukarıda da söylediğimiz gibi, kişinin kendi kararlarını vermesi aslında varoluşunu ortaya koymasındır. Birey şu andan ne kadar mesulse gelecekte de aynı şekilde mesuldür.²⁸

Görünen o ki Sartre, insandaki mutlak seçme iradesinden bahsederek, ideal bir “insan” tasarısı öne sürmektedir. Tabii bu insan ideali Sartre'ın kendinin de eleştirdiği belli bir ideal yani apriori ilke değil, her insanın sahip olduğu özgürlüğü mutlak manada gerçekleştirme çabası anlamındadır. Bu ideal tasavvurda her hangi yazgısal bir ifadenin yeri

²³ Sartre, Varoluşçuluk, s. 92.

²⁴ Sartre, Varoluşçuluk, s. 30.

²⁵ Biemel, Sartre, 47.

²⁶ J. P . Sartre, Being and Nothingness: an essay on phenomenological ontology, ing. çev. Hazel E. Barnes, New York, Philosophical Library, 1989, s. 495.

²⁷ Talip Karakaya, Jean Paul Sartre ve Varoluşçuluk, Ankara: Elis Yay., 2004, 113 vd.

²⁸ Sartre, Varoluşçuluk, s. 72 vd.

yoktur. Bu tür ifadeler özgürlüğünü tanrısal alana vermiş kişiler için bir anlam ifade eder.²⁹ Dolayısıyla yaşanılması gereken mutlak özgürlük karşısında “Tanrı olmasaydı herşey mübah olurdu” anlayışı Sartre için temel öncül olarak kabul edilip, geleneksel ahlak anlayışı reddedilmektedir.³⁰

Mutlak özgürlükten kasıt nedir? diye soracak olursak, Sartre’dan sınırsız bir eylem alanı ile karşı karşıya olduğumuz bu nedenle böyle bir özgürlüğün tanımının yapılamayacağı cevabını alırız. Böyle bir özgürlüğün tek sınırı yine insanın kendisidir. Daha açık bir anlatımla böylesi bir özgürlük sayesinde insan, varoluşçu düşüncenin temel ilkesi olan varoluş özden önce gelir ilkesince hareket ediyorsa, mutlak özgürlüğü sayesinde verilmiş bir özden mutlak bağımsızlığını ilan eder.³¹

Nitekim Sartre, varoluşçuluğu hümanizm olarak tanımlamaktadır. Teist varoluşçuların aksine özgürlük, Tanrı’ya ulaşma veya iman eylemi ile mutlak bir öze ulaşma değil, mutlak anlamda her türlü ilkedden bağımsız olarak Tanrı’yı inkar etmeye varmaktadır. Yani her türlü aşkınlığın reddi Tanrı’nın reddine ulaştırmaktadır. Dolayısıyla insanlığın temel gayesi yine insanlığın kendisi olmalıdır. Sartre bu durumu şöyle özetler: “ Tanrılar ve krallara acı veren giz, insanların aslında özgür olmalarıdır. Sen bunu bilmiyorsun ama onlar biliyorlar. Eğer bir gün özgürlük insanın ruhunda patlarsa, Tanrılar artık bir daha bu insanı karşılıklarına alamazlar. çünkü bu insan sorundur.”³²

Buna göre onun için varoluşçuluğun temel ilkesi olan varoluşun özden önce gelmesi, tutarlı bir tanrıtanımsızlık konumundan bütün sonuçları çıkarmaktır. Hakeza bu varoluşçulukta tanrının yokluğu ispatlanmaya çalışılmaz. Bütün çaba özgürlüğün önemini vurgulamak için harcanır.³³ Neticede Sartre’a göre değerler izafidir ve hürriyet mefhumu üzerine kurulmaları gerekir. İnsan insanın geleceğidir anlayışıyla da Sartre, Tanrı’yı ve geleneksel ahlakı kabul etmeme ve insanın kendi eylemlerini kendi iç dünyasında dikkate alması gerektiğini belirtmiş olur. İnsan bir tür belirlenimciliği seçerek, sorumluluğu Tanrı’ya atarsa kendini kandırır olur. Bu ise mutlak özgür olan insan varlığına tamamen ters bir durumdur. Öyleyse insanın değerlerini seçmek için apriori bir ilkeye ihtiyacı yoktur. İnsan mutlak olarak özgürdür. Toplumun her hangi bir değeri ise insanın onu kabullenmesi noktasında kabul edilebilirdir. Sartre, çeşitli haller içinde hürriyetini istememezlik edemeyen hür bir varlık olduğunu

²⁹ Jean Paul Sartre, Yazınsal Denemeler , Çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yay., 1984, s. 29.

³⁰ Sartre, Varoluşçuluk, s. 37.

³¹ Karakaya, Jean Paul Sartre ve Varoluşçuluk, s. 99-101.

³² Jean Paul Sartre, Sinekler , çev. Selahattin Hilav, İstanbul: Dönem Yay., 1965, s. 28.

³³ Sartre, Varoluşçuluk, s. 65.

söylemekle bu görüşlerini daha da vurgulamıştır.³⁴

IV. Değerlendirme ve Sonuç

Özgürlüğün bu kadar belirleyici olduğunu gördüğümüz Sartre felsefesinde, aslında özgürlüğün yine kendisiyle sınırlı olduğu sonucuna varabiliriz. Çünkü diğer bireylerin özgürlük alanının yanında doğum yeri, yaşanmış geçmiş ve çevre koşulları ile birlikte dünyanın, insanın özgürlüğünü sınırlayan belirli unsurlar olduğunu görmekteyiz.³⁵ Dolayısıyla mutlak olarak özgür olduğumuz düşüncesi aslında bu evren içerisinde olabildiğince anlamında değerlendirilmelidir. Ayrıca pratik açıdan özgürlüğün değerlendirmesini yaptığımızda Sartre'ın her ne kadar anarşist bir düzen ön görmediğini iddia etse de toplumsal hiçbir ilkeyi kabul etmemesi bir şekilde felsefesinde bu tarz bir bakış açısının olduğu fikrini çağırır. Şöyle ki Sartre bireylerin karşılıklı sorumluluğunu kabul eder ve bu sorumluluk alanında karşılıklı bireyler birbirinin özgürlüğünü bir şekilde sınırlamaktadır. Aynı zamanda insanın mutlak özgür olma isteği fikrinden yola çıkarsak, bu karşılıklı sorumluluk anlayışının her hangi toplumsal, dini veya ahlaki ilke olmadan tesis edilemeyeceği aşikardır. Yine de pratik bağlamda fırsat eşitliği ve ekonomik dengesizliğin düzeltilmesi noktasında Sartre'ın sosyalizminin günümüz siyaset felsefesi açısından olumlu görüşler içerdiğini belirtmeliyiz.

Bazı ateist iddiaları problematik meseleler halinde sıralayarak Sartre'ın ateist tutum içerisindeki önemini daha anlaşılır kılabiliriz.

1. Ateistlere göre Tanrı kavramı anlamsızdır. Çünkü çoğu teist görüş çelişki içermekle birlikte anlamsız inançları barındırmaktadır.

2. Tanrı'nın her şeye gücü yeter inancı sorunlu bir kabuldür. Çünkü bu kabul özü gereği çelişiktir. Mesela Tanrı kaldıracı taşı ya yaratır ya yaratamaz. Şayet kaldıramayacağı ağır bir taşı yaratırsa kaldıramadığından, yaratamazsa yaratamadığından dolayı her iki halde de her şeye gücü yeten olarak nitelendirilemez.

3. Ateistlere göre Tanrı'nın her şeyi bildiğini söylemek de içinden çıkılmaz problemlere gebe dir. Bunlar; a. Bazı bilgiler ancak tecrübeyle elde edilebilir. Söz gelimi günahın ne olduğunu bilmek günah işlemekle mümkündür. Ancak günah işleme gibi bir eylem Tanrı'ya izafe edilemeyeceği için, ya o her şeyi bilememektedir ya da günah işleyen bir varlıktır. b. Şayet Tanrı gelecekteki her şeyi biliyorsa ve bu bilgi değişmeyecekse, o şey hakkındaki her değiştirme girişimi içeren eylemimiz bulunamaz demektir. Oysa özgür insan,

³⁴ Jean Paul Sartre, Edebiyat Nedir?, çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yay., 1967, s. 73.

³⁵ Karakaya, Jean Paul Sartre ve Varoluşçuluk, s. 113.

gelecekteki her hangi bir eylemini değiştirmekte serbest olmalıdır. Dolayısıyla ya tanrı her şeyi bilmiyor ya da insan özgür bir varlık değildir.³⁶

Bu noktada ateizmin sadece teizme karşı mevzi almış, onun öne sürdüğü argümanlardan yola çıkarak bir tutum geliştirmeye çalışan bir anlayış olarak algılanmaması gerektiğini, bundan ayrı varoluşsal bir sorun olarak ele alınmasının önemli olduğunu belirtmeliyiz. Bu yönüyle özgürlük problemi varoluşsal sorun olarak ateizm tartışmasının meselelerinden biri konumundadır. Nitekim bir ateist mutlak anlamda özgür olması gerektiğini, bunun olması için de Tanrı'nın varlığının inkarının zorunlu olduğunu söyleyebilir. Bu bağlamda mesele değerlendirildiğinde Sartre ateizminin, Tanrı'ya inanmama konusunda diğer her türlü pozisyona göre daha anlaşılabilir durduğu görülmektedir. Çünkü ister negatif isterse de pozitif ateist olsun, varoluşsal temelli düşünceler her zaman belirleyici olacaktır. Hakeza günümüzde modern akıllı tasarım ve kelam kozmolojik kanıtı gibi bilimsel verilerden yola çıkılarak elde edilen kanıtlar karşısında bile, materyalist ve evrimci anlayışı kabul eden ateistlerin, daha çok varoluşsal problemler tarafından etkilendiğini söylemek gerekir. Hatta günümüz dünyasında inansın ya da inanmasın Tanrı inancını sorgulayanların temel gerekçeleri, bilimsel ateist argümanlardan çok varoluşsal problemlere dayanmaktadır. Nitekim Sartre, kanıtlama meselesine değinmemesi veya mantıksal ya da bilimsel açıdan tartışmalara girmemesiyle bu varoluşsal durumu ortaya koyan en önemli ateist filozoflardan birisidir.

Görünen o ki, ateistlerin öne sürdükleri argümanların makul olup olmadığı önemli olmakla birlikte, onların ateist tutumları değerlendirilirken bu varoluşsal durum göz ardı edilmemelidir. Buna duruma rağmen, Tanrı'nın varlığıyla özgürlüğün kısıtlandığı hissi pratik alanda bir anlam ifade etse de bu, ahlaktan ne anladığımıza bağlı olarak değişkenlik gösterecektir. Ahlak denilen şey kişiden kişiye veya toplumdaki topluma değişen veya dönemsel olarak farklılık arz eden bir şey değildir. Her ne kadar Sartre, hiçbir ahlak kuralını kabul etmese de yukarıda söylediğimiz gibi böyle bir ahlak anlayışı ne özgürlükle ne de insani alandaki uygulamalarla örtüşür. Bu nedenle bireyin özgürlüğünü kutsallaştırıp, toplum düzenini ve birlikte yaşama olgusunu sadece karşılıklı sınırlarla ifade etmek insanın toplumsal bir varlık olduğu olgusuna da terstir.

Ayrıca varoluşun özden önce gelmesi ile Tanrı inancı arasında Sartre'ın bu denli çelişki görmesi anlamsızdır. Teist varoluşçulara baktığımızda bu çelişkinin ortadan kalktığını görmekteyiz. Dolayısıyla insanın kendi özünü Tanrı'da veya Tanrı ile bulması özgür iradeyle

³⁶ Metin Yasa, Bütüncül ve Eleştirel Din Felsefesi, Ankara: Elis Yay., 2015, s. 36-37.

gerçekleşen bir eylem olduğu için özgürlüğün kısıtlanması ile ilişkisi doğrudan kurulamaz. Şöyle ki, Marcel'in dediği gibi aynı özgür irade ile Tanrı'nın varlığına iman etme, özgürlüğü kısıtlama değil özgür iradenin seçme hürriyetiyle bağlantılı bir eylemdir. Dolayısıyla Sartre'ın özgürlüğü mutlaklaştırması, bu varlık alanıyla kısıtlı insan için zaten anlamsızdır. Hakeza mutlak özgürlük hissini pratik alanda haz ve fayda ahlakıyla örtüştüğü ölçüde değerli görülmesi ve bu felsefe ile tanrısız yaşama koşullarının benimsenme isteği bir ölçüde anlamlandırılabilir de, insanın teorik bakımdan farklı arayışlara girmesi ve dünya sınırları içerisinde kurtulmaya çalışması, içerisinde bulunduğu anlamsızlığı çözmeye değerli bir çaba olarak görülmelidir. Nitekim Tanrı inancı ve din bu varoluşsal problemi çözmeye en uygun ve makul seçimdir denilebilir.

KAYNAKÇA

- Biemel, Walter, Sartre, çev. Veysel Atayman, İstanbul: Alan Yay., 1984.
- Gündoğdu, Hakan, Varoluşçu Felsefenin Bazı Ortak Özellikleri, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII (2007) S: 1.
- Jaspers, Karl, Felsefe Nedir ?, çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, İstanbul: Say Yay., 1986.
- Karakaya, Talip, Jean Paul Sartre ve Varoluşçuluk, Ankara: Elis Yay., 2004.
- Kierkegaard, Soren, Korku ve Titreme , çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: Anka Yay., 2002.
- MacIntyre, Alasdair, Varoluşçuluk , çev. Hakkı Hünler, İstanbul: Paradigma Yay., 2001.
- Murdoch, Irish, Sartre Yazarlığı ve Felsefesi, çev. Selahattin Hilav, İstanbul: De Yay., 1964.
- Sartre, J. P., Being and Nothingness: an essay on phenomenological ontology, ing. çev. Hazel E. Barnes, New York, Philosophical Library, 1989.
- Edebiyat Nedir?, çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yay., 1967.
- Varoluşçuluk, çev. Asım Bezirci, 17. Basım, İstanbul: Say Yay., 2002.
- Sözcükler, çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yay., 1989.
- Sinekler , çev. Selahattin Hilav, İstanbul: Dönem Yay., 1965.
- Sanat, Felsefe Ve Politika Üstüne Konuşmalar, çev. Ferit Edgü, İstanbul: Çan Yay., 1968.
- Diyalektik Aklın Eleştirisi, çev. Rıfat Kırkoğlu, İstanbul: Yazko Yay., 1981.
- Denemeler , çev. Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, İstanbul: Say Yay., 1984.
- Yazınsal Denemeler , Çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yay., 1984.
- Timuçin, Afşar, Felsefe Sözlüğü (Varoluşçuluk Mad.), İstanbul: Bulut Yay., 2004.
- Yasa, Metin, Bütüncül ve Eleştirel Din Felsefesi, Ankara: Elis Yay., 2015.

MEVSİMLİK GÖÇER- YARI GÖÇER AİLELERDE ÇOCUĞUN DEĞERİ VE EĞİTİME ERİŞİM HAKKI**THE VALUE AND EDUCATIONAL RIGHT OF CHILDREN IN SEASONAL NOMAD AND SEMI- NOMAD POPULATION****Prof. Dr. A. Baran DURAL***TC Trakya Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü Merkez/ Edirne.**b_dural@yahoo.com.***ÖZET**

1980’li yıllarda gelişmiş toplumlarda çocuğun psikolojik değeri ekonomik değerinin üzerine çıkmaya başlamış ancak aynı çizgi Türkiye gibi henüz bir “*refah toplumu*” olmayı başaramayan, az gelişmiş ülkelerde yakalanamamıştı. Bu bağlamda sadece Türkiye’de değil, pekçok ülkede “*Çocuğun Değeri*” araştırmalarını sürdüren Kağıtçıbaşı, 1980’lerde Anadolu’da kız çocuklardan yaşlanan annenin bakım hizmetini üstlenmeleri, erkek çocuklardan ise kazandıklarının bir bölümünü, ileri yaşa ulaşmış ebeveynlerine vermelerinin beklendiğini kaydediyordu. Oysa 2000’li yılların başından itibaren bu olumsuz tablonun değişmeye başladığına değinen Kağıtçıbaşı, “*çocuk sahibi olma*” nedenleri arasında maddi destek- bakılma gibi ekonomik temelli seçeneklerden ziyade, neşe- zevk- sevgi unsurlarının, yani psikolojik değerlerin yükselişe geçtiğini söylüyor. (Milliyet, 2011)

Bu bildiride göçer- yarı göçer ailelerin çocuklarına bakışı, bu çocukların eğitime erişim hakkı üzerinden sorgulanarak, ülkenin farklı bölgelerindeki mevsimlik tarım işçisi- göçebe hayvancı topluluklar arasındaki anlayış farklılığı, yapılan derinlemesine görüşmeler eşliğinde masaya yatırılmaya çalışılacak.

Anahtar Kelimeler: Mevsimlik tarım işçileri, sosyal haklar, eğitime erişim hakkı, çocuğun değeri, göçer- yarı göçer aile çocukları.

ABSTRACT

The psychological value of a child has been a more independent variable than economical value of the children due to the pedagogical shift in childcare seen after 1980's. In developed countries, "*love- taking care, emotional multiple satisfaction*" are the new words being used in expressing relationship which must be build within the family. However it seems the underdeveloped countries are taking the economical benefits gained from their children more often. The economical difficulties faced by these countries force the underdeveloped country's parents such as the ones in Turkey, to evaluate their children by means of their contribution to their family incomes. "*The Value of the Children*" investigation carried out by Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı over thirty years, all across the world, concluding the parents are expecting from their daughters to help the domestic works and taking the responsibility of elder segments of the family whereas most of the sons are expected the increase house income. Kağıtçıbaşı states this situation has been changing after 2000's. This paper focusing if the immigrating/ semi- immigrating children are benefitting from the right

to educate due to the value of the children within their families in rural areas of Turkey. The difficulties that children facing with both in helping their families income levels to be become more sufficient in agricultural and livestock production sectors and trying to educate themselves, will be discussed all throughout the paper.

Keywords: Seasonal agricultural workers, social rights, right to educate, value of a child, immigrating/ semi- immigrating children labour.

Giriş: Ekonomik ve Psikolojik Değer

Günümüzde refah devleti standartlarını yakalayamayan toplumlar, sürekli toplumsal kırılma ve iç- huzursuzlukla boğuşurken, asgari yaşam standartlarını tutturamayan, temel insani ihtiyaçlara yönelik yurttaş gereksinimini karşılayan toplumların, “*refah toplumu*” seviyesine erişerek, siyasal- toplumsal sorunlarının çözümlerini, karşılıklı hoşgörü- çoğulculuk anlayışı ekseninde inşa etmeyi başardıkları görülür. Sosyal haklar, sadece alt gelir gruplarının maddi gereksinimlerini karşılayan, yoksullukla mücadele programları ekseninde izah edilemez. Tam tersine toplumun en düşük gelir gruplarından en varlıklı kesimlerine dek hissedilebilen yoksunluk olgusu, modern toplum- küresel kapitalist dizgeye geçişle beraber, daha tehlikeli bir sorun haline almıştır.

Bu makalede işlenen eğitime erişim hakkı da, sosyal yoksulluk- yoksunlukla mücadelede başat önem arz eden haklardan birisidir. Türkiye’de devletin farklı dönemlerde attığı adımlara, düzenlediği seferberliklere karşın, özellikle çingene, eşcinseller, kader mahkumları gibi alt-grupların yeterince yararlanamadıkları, eğitime erişim hakkı konusunda, mağduriyet yaşayan topluluklardan bir diğeri de, mevsimlik göçer- yarı göçer aile çocuklarıdır.

Kağıtçıbaşı’dan Günümüze Çocuğun Değeri Üzerine Çalışmalar

Bilindiği gibi 1980’li yıllarda gelişmiş toplumlarda çocuğun psikolojik değeri, ekonomik değerinin üzerine çıkmaya başlamış, ancak; aynı çizgi Türkiye gibi henüz bir “*refah toplumu*” olmayı başaramayan, az gelişmiş ülkelerde yakalanamamıştı. Bu bağlamda sadece Türkiye’de değil, pekçok ülkede “*Çocuğun Değeri*” araştırmalarını sürdüren Kağıtçıbaşı, 1980’lerde Anadolu’da kız çocuklardan yaşanan annenin bakım hizmetini üstlenmesinin, erkek çocuklardan ise kazandıklarının bir bölümünü, ileri yaşa ulaşmış ebeveynlerine vermesinin beklendiğini kaydediyordu. Bu tablonun ister istemez çocuğun ekonomik değerinin önemsenmesine yol açtığını ve çok çocuk doğuran ailelerin, her bir çocuğu, adeta aile-içi ekonominin işleyen bir çarkı olarak, görme eğiliminde olduklarını vurguluyordu. (Kağıtçıbaşı, 1990: 51-54) Oysa 2000’li yılların başından itibaren bu olumsuz tablonun değişmeye başladığına değinen Kağıtçıbaşı, “*çocuk sahibi olma*” nedenleri arasında “*maddi destek- bakılma*” gibi ekonomik temelli seçeneklerinden ziyade, “*neşe- zevk- sevgi*” unsurlarının, yani psikolojik değerlerin yükselişe geçtiğini söylüyor. (Milliyet, 2011)

Çocuğun sağladığı psikolojik doyum, dostluk ve arkadaşlık kıstası üzerinden ele alınan çocuğun psikolojik değerinin, ailenin gelişmişlik seviyesiyle birlikte yükselişe geçtiğini kaydeden Kağıtçıbaşı, bu olgunun, metropollerde ve kent merkezlerinde gittikçe artarken,

büyük şehirlerin “kenar mahalleleri”- kasabalardan kırsal alanlara inilirken “değersiz”leştiğini vurguluyor. Aile büyüklerinin ileri yaşlara erişmesi durumunda, sosyal haklardan yoksun ebeveynler açısından, çocuğun ekonomik değerinin önplana çıktığını savunan Kağıtçıbaşı, sosyal güvenceye sahip, az- çok orta karar gelir düzeyine erişmiş olan ebeveynlerin, çocuklarının zor günlerinde yanlarında bulunup kendilerine psikolojik destek sağlamalarını arzuladıklarını savunuyor.

Çocuk sayısının artmasıyla çocukların psikolojik değerlerinin azaldığını, maddi gereksinimleri karşılamada, çocuğun aileye katılan yeni bir işgücü unsuru olarak algılanmaya başladığını ileri süren ünlü uzman, “anne –babanın sözünü dinlemek, iyi bir insan olmak” özelliklerinin, sınıfsal taban- gelir- statü farklılıklarına bakılmaksızın, tüm ailelerce ağırlık verilen unsurlar olduğunu sözlerine ekliyor. (Kağıtçıbaşı, 1990: 52-57) Türk ailelerinin büyük çoğunluğunun, evlatlarının “bağımsız” olmasına soğuk bakmaları, az gelişmiş ülke yurttaşlarıyla gelişmiş dünya aileleri arasındaki temel bir çelişkiyi imliyor. Yukarıdaki verileri değerlendiren Kağıtçıbaşı, Türkiye’nin Batı tipi aile yapısına yaklaşıırken, çocuklara yönelik eski olumsuz önyargı- batıl inançlardan kurtulduğuna ilişkin tespitiyle yüreklere su serpiyor. Bu bakımdan Muş’ta çoğu 0-6 yaş grubuna mensup göçer/ yarı- göçer ailenin de görüşlerini dile getirdiği il geneli, “Annelerin Çocuk Yetiştirirken Başvurdukları Yöntemler” araştırması sonuçları ilgi çekiyor. Söz konusu çalışmada katılımcı annelerin önemli bir bölümünün, özellikle çocuk sağlığıyla ilgili konularda, “kaynana ilaçları” ve/veya geleneksel yöntemlere başvurmaktan ziyade, hekim desteğinden medet umduklarını bildirmeleri, Kağıtçıbaşı’nın verilerinin, giderek daha geniş kitleleri kapsadığını ortaya koyuyor. (Mağden- Şahin- Aydınoglu, 2001: 58)

Çocuk Hakları Sözleşmesi

Ne var ki Türkiye’nin genelinde gözlenen bu iyileşmenin, ülkedeki her alt- kültür, toplumsal statü grubu için geçerli olduğunu söylemek güç. Nitekim göçer- yarı göçer aile çocuklarının ebeveynleriyle ilişkilerinin hala “bağlılık” ilişkisinden çok karşılıklı “bağımlılık” sarmalı üzerinde yürüdüğü dikkati çekiyor. Bildiride göçer- yarı göçer ailelerin çocuklarının değerine yönelik algı eşikleri, bu çocukların eğitime erişim hakkı üzerinden sorgulanarak, ülkenin farklı bölgelerindeki mevsimlik tarım işçisi- göçebe hayvancı topluluklar arasındaki anlayış farklılığı üzerinde yoğunlaşılacak. Böylelikle çocuk haklarının temelinde yatan eğitime erişim hakkı, yapılan derinlemesine görüşmeler eşliğinde masaya yatırılmaya çalışılacak. Ancak bu noktada araştırma bulgularına geçmeden evvel, Türkiye’de çocuğun değerini araştırarak, farklı kimi metinlere değinmek yararlı olacaktır.

Bilindiği gibi çocuğun değeri sorunu çocuk hakları olgusuyla birlikte gündeme gelmektedir. Dünyada son 25 yılda çocuk hakları- çocuğun değeri ve çocuk eğitiminde çağcıl yaklaşımların belirlenmesine yönelik çalışmalarda ciddi bir artış gözlenirken, 1989’da imzaya açılan “Çocuk Hakları Sözleşmesi”nde somut “hak öznesi” olarak tanımlanan çocukların hukuksal konumları tanımlanmaya çalışılmaktadır. Türkiye’nin 1990 yılında, “Çocuklar İçin Dünya Zirvesi”nde imzalayarak tarafı olduğu sözleşme, 1995’de Resmi Gazetede yayımlanarak iç hukukla uyumlu hale getirilmiştir. (Doğan, 2002) Kılıçgün- Oktay, çocuğun

hukuksal haklarının, “Ayrımcılığın önlenmesi, çocuğun yüksek yararı, yaşama ve gelişme hakkı, çocuğun görüşlerinin dikkate alınması” şeklinde dörde ayrıldığına değinerek, şunları söylemektedirler:

“Çocuklar için iyi olanın’, aile ve devlet tarafından tedarik edilmesi gerektiğini ifade eden, ‘Bakım ve Korunma Hakları’, Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde çocukların beslenme, barınma, tehlikeden korunması (güvenliğinin sağlanması) gibi konuları içermektedir. ‘Kendi Kendine Karar Verme Hakları’ ise, çocuğun çevresi üzerinde denetim kurmasına, ne istediğine karar vermesine ve yaşamının çeşitli yönleri üzerinde özerk kontrole sahip olmasına izin verecek, potansiyel hakları ifade etmektedir.” (Kılıçgün- Oktay, 2011: 2) (Rogers- Wrightsman, 1978: 59-66) (Franklin, 1993)

Rogers- Wrightsman’ın metinlerinden Franklin’in kitabına dek geçen 15 yıllık süreç içerisinde gerek gelişmiş ülkelerde, gerekse az gelişmiş dünyada ibrenin halen, dikkat çekilen iki kıstastan birincisinin lehine olduğu aşikar. Ne var ki, “Kendi kendine karar verme” seçeneği lehine bir iyileşmeye rastlanması, ebeveynlerin çocuk yetiştirme- çocuktan beklentiler üzerinde, bağımlı çocuktan- hak öznesi çocuğa doğru geçiş sağlamaya başladığının dışavurumu olarak değerlendirilebilir hiç kuşkusuz. (Vandell, 2000:700-702) Nitekim daha 1978 gibi erken bir tarihte, ebeveyn tutumuna göre çocuğa yönelik aile-içi otorite ilişkilerinin, “izin verici, yetkeci- açıklayıcı- otoriter aile” biçiminde üçe ayrıldığına parmak basan Baumrind, her ebeveyn tipini temel özelliklerine göre ayırır.

Aile-içi Otorite İlişkilerinin Şekillenmesi

Baumrind, izin verici ebeveynlerin çocuklara sınır koymama açısından sevgi dolu ancak ona yol gösterme, sözünü dinletme bakımından hayli yetersiz kaldıklarını öne sürmektedir. Öte yandan yetkeci aile tipinin başat sıkıntısının, çocuğa sevgi verme noktasındaki eksiklikten kaynaklandığını altını çizen düşünür, ebeveyn- çocuk bağıntısının, karşılıklı tatmin bağlamında, en yüksek verime ulaştığı ebeveyn tipi olarak ise “açıklayıcı- otoriter aile”yi işaret eder. (Baumrind, 1978: 246-259)

Ebeveyn otorite tiplerini Türkiye için araştıran Kağıtçıbaşı ise ABD’deki yetkeci- otoriter aile tipinin şefkat- empati eksikliğinden kaynaklanmakla beraber, Türkiye ailelerin kontrollü bir şefkat- yetkecilik arasında gidip geldiklerini buluntulandırmaktadır. Baumrind ve benzerlerinin çalışmalarını, “Türk annelerin tutumları” bağlamında masaya yatıran Yağmurlu ile arkadaşları da, Kağıtçıbaşı’ndan yola çıkarak, şu sonuçlara varıyorlar:

“Bu aile modellerinden ilki daha çok geleneksel aile yapısında görülen ve maddi ve duygusal bağımlılığa dayalı olan Karşılıklı Bağımlılık modelidir. Bu modelde çocuğun ekonomik bağımlılığı önplandadır ve buna bağlı olarak çocuğun itaatkarlığına özerkliğinden daha fazla değer verilir. Bu bağlamda çocuğun uyma davranışlarını vurgulayan bir sosyalleşme hedefi işlevseldir. İkinci bir model Bağımsızlık modelidir. Daha çok Batı kültüründeki orta sınıf aile yapısını karakterize eden bu aile modelinde, nesiller- arası bağımsızlığa önem verilir ve çocuk yetiştirme hedeflerinde bireyselleşme ve bağımsız olma sağlıklı gelişmenin önkoşulları olarak kabul edildiğinden daha çok izin verici ebeveyn stili yaygındır. Üçüncü aile modeli ise Duygusal Bağımlılık modelidir. Bu model ilk iki modelin

diyalektik bir sentezi olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu modelde çocuğu hem kontrol etmek hem de onu özerk olmaya teşvik etmek önemlidir ve bu hedefleri sağlayan ebeveynlik stili açıklayıcı- otoriter ebeveynliktir.” (Yağmurlu- Çıtlak- Dost- Leyendeker, 2009: 4)

Çocuğun değeri araştırmalarında bulunan aile tipleri, ebeveyn davranışları bunlarla sınırlı değil elbet. Konuya ilişkin düşün dağarında daha pekçok farklı araştırmacının, konuya dair farklı kavramsallaştırmalarına rastlamak elbette mümkün. Ne var ki, aşağıdaki alan araştırması verilerinin değerlendirilmesine geçilmeden evvel, bu çalışmada karşılaşılan bulguların, bugüne dek tartışmaya açılan ve alanın temel eserleri arasında gösterilen, yerli-yabancı kaynakların kuramsal çerçevesini doğruladığı rahatlıkla söylenebilir.

“Bu Ülkenin Çocukları” Araştırması

Örneğin Türkiye’de sadece kentli kesimde değil yerleşik kırsal ailelerle göçer/ yarı-göçer ailelerde çocuğun ekonomik değerinden, psikolojik değerinin önemsenmesine doğru gelişme mevcuttur. Her ne kadar ülkenin Batı bölgeleriyle Doğu- Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki yaklaşımlar farklıysa da, katılımcıların azımsanmayacak kesiminin çocuğa daha fazla özerk alan sağlama, hatta teknoloji- bilgisayar- cep telefonu kullanımı gibi alanlarda, eğitilmiş çocuklarından akıl almayı yeğledikleri noktasında birleşmeleri gözlerden kaçmamaktadır.

Araştırmada Ülke TV’nin, “Bu Ülkenin Çocukları” programında görüşlerine başvuru katılımcıların verdikleri yanıtlar kullanıldı. Söz konusu araştırmaya kimi soruları hazırlayarak katılımcı- gözlem tekniğiyle katılan metin yazarı, yanıt dökümlerinin yanısıra çekim bantlarını da taramıştır. “Bu Ülkenin Çocukları” belgeselinin yapımcı- yönetmeni Şermin Dural’ın izniyle verilerin ortaklaşa değerlendirildiği çalışmada, psikolojik- ekonomik değer kıstasının dışında kalan kısımlar değerlendirme- dışı bırakılmıştır. Örneklemde genellikle göçer/ yarı- göçer aile çocuklarının eğitime erişim hakkı üzerinde durulsa da, İstanbul’un “varoş” olarak ifade edilen dış/ kenar semtleriyle, yerleşik kırsal alanda barınan çocukların aileleriyle yapılan derinlemesine görüşmeler, iki farklı yapı arasında bir turnusol kağıdı işlevi görmektedir.

Araştırmaya 6’sı erkek toplam 15 çocuk katılımcı, tüm öğrenci çocukların anne-babaları (eğer yaşıyorlarsa her ikisi yoksa hayatta kalanlarla), kimilerinin anneanne- babaanne- dedeleri, kardeşleri/ abla- ağabeyleri, okul müdürü ve çok yakın aile dostları olmak üzere toplam 46 kişi katılmıştır. Derinlemesine görüşme yolu takip edilerek niteliksel analiz metoduyla yapılan çözümlenmeler, yazarın aynı konuda daha önce gerçekleştirdiği çalışmanın, 7’si çocuk 23 katılımcısının verileriyle karşılaştırılarak irdelenmiştir. Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Marmara, Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerinden seçilen katılımcıların büyük çoğunluğu, mevsimlik göçer/ yarı- göçer ailelerden oluşmaktadır. Yerleşik hayat süren sınırlı sayıda katılımcıysa, İstanbul, Erzurum gibi büyükşehirlerin çevre bölge (halk arasında varoş olarak tabir edilen)- semtlerindenseçilmiştir.

Ege bölgesi hariç her bölgeden katılımcı görüşüne başvuru araştırmada, çocukların hane-içi psikolojik değeriyle ekonomik değerlerinin karşılaştırılması yapılmaktadır. Mardin, Muş gibi Güneydoğu Anadolu illerinden görüş bildiren hanelerin, 9- 13 arası çocuğa sahip

oldukları, Erzurum'da çocuk sayısının 6'ya indiği görülürken, Isparta- Kırıkkale gibi ülkenin daha orta- Güney kesimlerinde yer alan illerinde de, ortalama 4-5 çocuğa ulaşıldığı anlaşılıyor. Pek az hanede çocuk sayısı 2-3 arasında seyrederken, tek çocuklu ya da çocuksuz haneye rastlanamıyor. Bu veriler Kağıtçıbaşı ile Lordoğlu'nun verilerini teyit eder bir görüntü oluşturuyor. Geniş ailelerde hane reisinin tercih yapmaya zorlandığı, hane içinde ancak okumaya istekli, hatta yer yer eğitim görmek adına ailesine direnç gösteren çocukların okula yollanabildiği anlaşılmaktadır. Üstelik bu çocukların derslerinden geri kalmaları durumunda eğitimden alınarak, yeni yetişen yaşça daha küçük çocuklara şans verildiği ilginç bir bulgu olarak göze çarpıyor.

Aile-içi Rekabet TEOG'tan Önemli

Dolayısıyla çok geniş ailelerde çocukların okumak adına birbirleriyle rekabet halinde oldukları, ekonomik gerekçelere dayanılarak bunlardan ancak dersleri iyi seviyede seyreden ve yüksek not tutturabilenlerin, okulda tutulduğu ifade ediliyor. Katılımcı ebeveynler 11 ya da 9 çocuğu okutacak maddi güç bulamadıklarını, karnelerinde yüksek ortalama tutturular adına eğitim hayatında tökezleyenlerin, hane- dışı ekonomik faaliyetlere veya hane-içi işleri üstlenmeye yönlendirildiklerini kaydediyorlar. Okulda başarılı olmanın ölçütüyse genelde teşekkür veya takdir almak olarak belirleniyor. Kız kardeşlerinin okuması için eğitimini yarıda kesen bir katılımcı, şu görüşleri dillendiriyor:

“Adım Gökçe 6 kardeşiz. Nazar. dördüncümüz. Ben derslerimde gayet başarılıydım. Okumama sebebim babamın bir rahatsızlığı oldu, ameliyat olması gerekiyordu. Babama yardımcı olmak adına bizler okumaktan feragat ettik. Biz kardeşlerimizle (büyük kardeşleri kastediyor) babama yardım ederken, diğer kardeşlerimizin okuması bizim için daha önemliydi. Şu anda onlar gayet başarılı, derslerinde de notları yüksek: Sürekli takdir getiriyorlar. Başarı belgeleri yani... Onların okumaları bizim için çok önemli. Belki babam çok ileri gitmelerine izin vermez diye korkuyoruz ama şu an ikna olmuş gözüküyor. Olmazsa ikna etmek için daha çok çaba sarf edeceğiz.”

13 kardeşli Medine'nin evinde de durum pek farklı değil. İki ablası evlenerek haneden ayrılan (babasının tabiriyle "nüfustan düşen") Medine'nin kardeşlerinin, ancak yarısı okuyabiliyorlar. Kardeşleri okusun diye okuma- yazma öğrendikten sonra okuldan alınarak, hane-içi işleri çekip- çevirmek adına, annesine yardımcı kılınan Yasemin, ablalarından bir tanesinin liseye geçerek öğrenimini sürdürdüğünü, diğerinin ise evlenerek annelerini yalnız bıraktığına dikkat çekiyor. Liseye geçen ablasının daha ileri gitmekte ısrarcı olarak babasına direndiğini söyleyen Yasemin'in, okula bıraktığına sıklıkla hayıflandığınız gizlemiyor. Derslerinde diğerlerine nazaran daha zayıf ilerleyen Yasemin, Medine ile onun bir küçüğü okuyabilsin diye fedakarlık eden çocuklardan biri. Medine ve ablasının meslek sahibi olmasını arzulayan Yasemin, böylelikle kendi fedakarlığının boşa gitmeyeceğine inanıyor.

8 Yıllık Eğitimden AKP'nin Sözde "Eğitim Reformlarına"

Her ne kadar 8 yıllık kesintisiz eğitim sistemi, kentlerin yanı sıra kırsal alanda da çocukların eğitim olanaklarını teşvik edici etki gösterse de, AKP hükümetlerince, 8 yıllık eğitim sisteminin; kendi içerisinde bölünerek, "4+4+4" uygulamasına getirilmesinden sonra,

kısal alanda çocukları okula gönderme ve eğitim kurumlarında tutma ivmesinin düşüşe geçtiği bir sır değil. Dolayısıyla 28 Şubat'tan sonra okula gönderilen çocukların önemli bir kısmı, kesintisiz eğitimi tamamlamaları yönünde aileleri tarafından desteklendiyse de, şartların daha sonra değiştiği anlaşılıyor. Özellikle II. AKP dönemiyle beraber, okulun “*zaman kaybı*” olduğunu düşünen, kız çocukların “*o kadar uzun boylu*” eğitim almalarını gereksiz bulan ya da başarısız çocuklarını okulda tutma yönünde isteksiz davranan veli oranının arttığı gözlemleniyor. Lordoğlu- Etiler, eğitim sistemindeki değişimin özellikle konar- göçer aile çocuklarıyla, fındık işçisi çocuklar üzerindeki etkisine değinirken, şu hususların altını çizmeden edemiyorlar:

“... 1994 yılından bu yana çocuk istihdamında belirli bir azalma görülmektedir. Azalmanın nedenlerinden biri 1997 yılında başlatılan zorunlu ve kesintisiz 8 yıllık ilköğretim uygulaması olarak düşünülebilir. Ancak bu azalmanın cinsiyet kır- kent temelinde farklılık taşıdığı gözlemlenmektedir. ...Çocuk İşgücü Araştırması'nın sonuçlarına göre Türkiye'de 2006 ile 2012 yılları arasında ekonomik faaliyetlerde istihdam edilen çocuk sayısında küçük bir artış gözlenmektedir. Genelde 1994 yılına göre bir azalmadan söz etmek mümkün olmasına rağmen son 6 yıl içinde istihdam edilen 6-14 yaş arası çocukların sayısında yüzde 2.5'lük bir artış söz konusudur. Oysa aynı yaş grubunun nüfustaki artışı binde üç düzeyindedir.”(Lordoğlu- Etiler, 2014:117-118)

Ailenin mali koşulları, çocukların eğitimlerini sürdürmeleri açısından ilk başta somut ve geçerli bir sebep olarak gözükyorsa da, devletin vali- kaymakam gibi mülki amirleri ve bizzat Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı üzerinden, yoksul ailelere, başvuruları halinde maddi katkı sağlandığının belirtilmesi gerekiyor. Dolayısıyla, “*Paramız ancak 4 çocuğu okutmaya yetiyor. Geri kalanlar onlar için çalışmak zorunda. Bakın herkes çalışıyor*” türünden açıklamaların, ailenin maddi koşullarını yükseltebilmenin, özellikle anne- baba ya/ ya da bir üst kuşağın gereksinimlerinin karşılanabilmesinin, “*yaratılmış gerekçeleri*”ni oluşturuyor. Doğallayın konargöçer mevsimlik/ yarı- mevsimlik tarım işçisi ailelerde, çocuğun psikolojik değeri- ihtiyaçları geçmişe oranla daha fazla dikkate alınsa bile, ebeveynlerin çocuğun maddi- psikolojik değeri arasında ikilemde kaldığı ve genellikle psikolojik değer, ekonomik değer düşmemesi koşuluyla önemsendiği anlaşılıyor. Zira iş sadece çocukların okumasını sürdürmek olsa, bu aileler, il- ilçe merkezlerindeki mülkü idare amirine veya bizzat Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na ulaşarak eğitim masraflarının devlet tarafından karşılanmasını talep edebilirlerdi.

Devlet Kimi Ailelerle “Köşe- Kapmaca” Oynuyor

Aslına bakılırsa devletin, 2010 yılındaki Başbakanlık Genelgesi'nden sonra, mevsimlik tarım işçileri ve konargöçer çocukların eğitimi konusundaki mağduriyetleri çözmek için pekçok imkanını seferber ettiği biliniyor. Konargöçer ailelerin yaşam şartlarını düzeltmek adına, eğitim başlığını da kapsayan, 2010 tarihli Başbakanlık Genelgesi ve genelgenin etki sahasının genişletmek için ona yakın (2014/ 2016/ 2017) yönetmelik- yönerge çıkaran AKP hükümetleri, taşımali eğitim vasıtasıyla çocukların göç ettikleri birimlerde, öğrenimlerine ara vermemeleri için pekçok kolaylık sağlamayı hedefledi. Hatta bununla da

sınırlı kalınmayarak kamu kuruluşları mensuplarından bir kısım uzmanın sahada görevlendirilmeleri sağlandı, Bu uzmanların gerekirse çocuklarını okula göndermeyen ailelerle görüşmeler yapmaktan zor kullanmaya kadar pekçok yetkiyle donatılması, devletin konuya ciddiyetle yaklaştığının göstergesini oluşturdu. Geçtiğimiz günler içerisinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın sorumluluğu altında yürütülecek yeni bir Başbakanlık genelgesi, ndeyse, 2018 yılının "*çocuk işçiliği ile mücadele yılı*" olarak belirlendiği duyuruldu. (Mersin Aile ve Sosyal Politika İl Müdürlüğü, 2018).

Ancak görünen o ki, sorun devletin zor kullanması ya da bürokratik kolaylıklar getirmesiyle çözülebilecek cinsten basit bir mesele değil. Zira görüşlerine başvuru Ankara'daki bir bürokrat, en son Diyarbakır'da okul çağındaki kızını okula göndermeyen aileyle defalarca görüşüldüğünü, para yardımında bulunulduğunu, fakat çocuğun okula gitmesinin sağlanamadığını vurguluyor: "*Aile çocuğu Diyarbakır'a kaçırdı, babaannesinin yanına gönderdi. Adresini saklıyorlar. Onun yerine henüz ilkokul çağındaki olmayan küçük kız kreşe verdiler. Tabi onu da okutmayacaklar. Sürekli yeni maddi destek taleplerinde bulunup, gözden kaybettikleri çocuğu pazarlık vesilesi yapıyorlar*" diyor.

Yetkililere göre söz konusu ailenin amacı, kızlarını en geç iki sene içinde, yani 14'ünü aşmadan evlendirip, yüksek başlık parası koparmak. Böylelikle evden hem bir boğaz eksiltmiş hem de hane- içi maddi koşullar biraz rahatlatılmış olacak. Oysa okula gönderilmeyen Esra, hemşire olmak, 4 yıllık yüksekokul bitirmek istiyordu. Küçük kız kardeşe büyük ihtimalle okuma- yazma öğrendikten sonra, okuldan alınıp ablası gibi talibini beklemeye zorlanacak.

Kırsal Alanda Sağlık Sorunu: "Doktor Olmak İstiyoruz"

Araştırmaya görüş bildiren öğrenci göçer/ yarı- göçer katılımcıların büyük bir çoğunluğu, eğitim hayatının sonunda doktor olmayı planlıyor. Kimi katılımcılar öğretmen çıkmak isterken, kimilerinin savcı ya da avukatlığı benimsediği gözleniyor. Bir katılımcı mühendisliği düşlediğini kaydederken bir diğeri de spikerliği gözüne kestirmiş. Elbette polislik- öğretmenlik- doktorluk mesleklerinin hemen her çocuğun hayalinde yattığı ve yaş ilerledikçe seçilecek mesleklerde belirgin bir değişikliğe rastlandığı bilinse de, göçer/ yarı- göçer çocuklar açısından doktorluğun basit bir çocukluk hevesinden ibaret kalmadığı da çok açık. Zira katılımcıların hemen hepsinin, ailesinde yoğun sağlık sorunları gözlenmesi, hatta hane- içi tüm fertlerin yaşlarına göre çok ağır sağlık sorunlarıyla boğuşmaları, doktorluğa ilginin perde arkasını gözler önüne seriyor. Böylelikle ülkenin kırsal kesiminde, sağlık sorunları bozuldukça, doktorluğun, "*kendi bacağından asılmanın*" ölçütü haline geldiği öne sürülebiliyor.

Katılımcı çocukların ikisinin kardeşleri engelli, birisinde zihinsel anlama güçlüğü sorunu bulunuyor. Ailelerinde en az bir ileri derecede kalp hastası, ortalamanın çok üzerinde, çocuk hastalıklarıyla boğuşan çocuğa rastlanan göçer/ yarı- göçer katılımcıların cevaplarından, çocuk hastalıklarına tarım- hayvancılıkta istihdam edilen aile bireylerinde sıklıkla rastlandığı olgusu açığa çıkıyor. Biri engelli iki kız çocuğa sahip olan Bolulu Damla'nın babası, diğer kızını okutabilmek için tüm imkanlarını seferber eden

ebeveynlerinden birisi. Ayda 1700 TL yaşlılık maaşıyla beraber yazın İstanbul'da inşaatlarda çalışarak maddi yönden elini güçlendirmeye çalışan baba, engelli kızından yola çıkarak, ailesinin durumunu şu şekilde özetliyor:

“Çocuklarımın biri hasta. Akdeniz ateşi var. Sürekli rahatsız oluyor, karın ağrısı var, bağırsakları sürekli problemlidir. Ayaklarının ikisi de eğri büğrü. Birisini Ankara'ya götürüp yaptırdım. Ameliyata para harcamamama rağmen 3- 3.5 milyar (3000- 3500 demek istiyor¹) gitti. Diğer ayağında çaprazlık var, Yürümek istiyor, okula gitmek istiyor. Gönderemiyoruz. Diğer ayağını ancak elime para geçince yaptırmam gerekiyor. Yaptıramıyorum. Damla da benim gibi görme bozukluğu yaşıyor. Öğretmeninin dikkatini çekti, onu yaptırıp gözlük aldık. Fakat ben kendine aynı tedaviyi yaptıramadım. Damla sadece ders çalışıyor, okula gidiyor. İnternetefilan özeniyor, 'arkadaşları kullanıyor' diye ama bizde yok. Aslında o kızın da hiçbir şeyi yok.”

Damla kız kardeşine bir yandan okuma- yazma öğretmeye diğer yandan da onu eğlendirmeye çalışıyor. Sürgüsünü döküyor, altını değiştirip yıkıyor. Bu ağır işlerde zorlanmadığını söylüyor ama ille de ortopedist olmak istiyor. Annesi hasta olan bir diğer katılımcıysa, dersleri çok iyi olmamasına, hele matematik derslerinde biraz zayıf kalmasına rağmen, adeta umarsızca kadın hastalıkları uzmanı olmaya çabılıyor: *“Hiç değilse hemşire olayım be abi”* diye konuşuyor. Görünen o ki, diğer kent- kırsal alan çocuklarının aksine göçer/ yarı- göçer aile çocukları, doktorluğu; sağladığı yüksek statü ya da çocukluk düşü olarak algılamıyorlar. Onlar için doktor olmak, aile- içi sorunları çözebilmek noktasında neredeyse bir zorunluluk. Hanenin geçirdiği tüm sıkıntılara göğüs verilerek okutulan konargöçer çocuklar, kendilerine yapılan yatırımın bedeli olarak doktor çıkmak ve yakınlarını tedavi etmek istiyorlar Aksi takdirde anneleri, kardeşlerinin iyileşmesinin mümkün olamayacağını düşünüyorlar. Nitekim Damla'nın babası da, en büyük beklentisinin kızınının, doktor çıkarak ailenin sağlık sorunlarını çözümlemesi olduğunu vurguluyor ama ekliyor: *“Hesabını yapalım demek ki Damla 2033'de doktor. Olur mu acaba? Peki yazamama biz kalır mıyız?”*

Devlet Personeli Eğitilmeli

Ne var ki, eğitime erişim hakkından azami ölçüde yararlanmak sadece göçer/ yarı-göçer ailelerin ve çocuklarının talepleriyle başarılabilecek bir hedef de değil. Dural, *“Katılımcıların neredeyse tamamının, konargöçer ailelerle çocukları kadar eğitimci ve valilik personelinin de eğitilmesi gerektiğini ileri sürmesi önemli eşik oluşturuyor. Çocuklarının dağda diğer insanlardan ziyade içiçe yaşadıkları hayvanlarla haşır- neşir olduklarını, sosyalleşme süreçlerinde hayvanların hareketlerine anlamlar yüklediklerini kaydeden aileler, konargöçer ailelere mensup öğrencilerin, yerleşik akralarına göre daha içlerine kapanık ve çekingen davrandıklarının altını çiziyorlar”* (Dural, 2017: 1386-1387) şeklinde görüşlerini özetledikten hemen sonra, 2017'de yayımlanan bir çalışmada sunduğu, şu örnekle sözlerini sürdürüyor:

¹ yn.

“Bazı öğretmenlerin çocuklarına ayrımcı bir tutumla yaklaştıklarını öne süren aileler, ‘Dağın yazgısı bu. Bizim çocuklarımız diğerleri gibi dışa dönük veya durmadan hoplayan-zıplayan neşeli çocuklar olamıyorlar. Bazı öğretmenler bizim çocukları diğerleriyle kaynaştıracak yerde kolayını seçip ayrıştırıyorlar. Kendileri ders anlatırken onlara o dersle alakası olmayan komutlar veriyorlar’ diyorlar. Ailelerin görüşlerini doğrulayan ve karşılaştığı bazı öğretmenlerden hoşnutsuzluğunu açıkça ortaya koyan bir katılımcıysa, ‘O edebiyat dersi anlatıyor. Ben edebiyatı çok severim ama benim gibi 3-4 çocuğa ‘siz sulu boya boyayın, resim yapın’ gibi ödevler veriyor. Derslere ilgili sorularımızı geçiştiriyor. Bu da diğerleriyle aramızdaki mesafeyi açıyor’ diyorlar ... Mevsimlik tarım işçisi- hayvancılık yapan göçer/ yarı- göçer katılımcılardan alınan bu bilgilerin, konuya ilişkin yapılan araştırmaların hemen hepsinde yüksek dille seslendirilen bir şikayet unsuru olması , sorunun devletin genelge- nasihatleriyle çözümlenemeyeceğini gösteriyor. Devletin bu kesimle ilgilenmeyen, sorumluluğunu kulak ardı eden kamu personeline ısrarlı takip uygulaması ve ihmali görülen personelini cezalandırma yoluna gitmesi bekleniyor.”(Dural: 1387) (Eken, 2015: 6-9)

Katılımcı ebeveynler çocuklarından okula devamları sırasında, evdeki görevlerini aksatmamalarını beklediklerini kaydediyorlar. Elde edilen veriler doğrultusunda kız çocuklardan genellikle hane- içi işlere yardımları, sofraya kurup- kaldırmaları, büyük çocukların küçüklerine *“bakarak”* olmaları beklenirken, erkek çocuklardan ya hayvancılık ya da eğitimleri nispetinde bir iş tutarak, aile gelirine katkıda bulunmaları isteniyor. Hane bireylerinin yaş ortalaması yükseldikçe erkek çocukların yanısıra kız çocuklarının da, *“hane- içi gelir sağlayıcı ajanlar”* olarak kodlanmaya başladıkları, çok çocuklu ailelerdeyse her aile bireyinin hem hane- içi işlerin yanısıra çiftçilik- hayvancılık işkoluna dair en az bir yükümlülüğü sırtlanmaları olağan sayılıyor.

Maddi- Psikolojik Değer Birbirine Karışıyor

Katılımcılardan ebeveynlerden sadece iki tanesi çocuklarının çalışmasını istemediklerini belirtirken diğerlerinin gelir sağlayıcı olsun olmasın, çocuklarından maddi yönelimi bulunan beklentiler içerisinde buldukları gözden kaçmıyor. Özellikle Bolu’da, 15-20 haneli küçük köylerde yaşayan çocuklarının, etraflarında sosyalleşebilecekleri akranları bulunmadığından hareketle, kızlarının hafta sonlarında *“mecburen”* babaanne- dedeye yardım ederek, keçi çobanlığı yaptığını vurgulayan bir ebeveyn, *“Böylelikle oyalayıp gidiyor, hem temiz hava da almış oluyor”* diyor. Ailenin kıza boş zaman etkinliği yerine önerdiği faaliyet ise aslında hane- içi bir iş olan ve her 1-2 haftada bir tekrarlanan, ekmek yapımı olabiliyor. Bu iş sırasında ana- kızın yakın olmaları ve neşeyle sohbet etmeleri, faaliyetin *“eğlenceli yanını”* oluşturuyor.

Gaziantep’li Abidin’in annesi Zeynep de, genç yaşta dul kalıp çocuklarını yalnız büyüttüğünden, geçmişte geçirdiği hastalıkların etkisinden halen sıyrılmadığını bildirerek söze başlıyor. Doğuma tek başına gitmek zorunda kaldığını, doğumun kolay geçmesine karşın sonra vücudunun güçsüz düştüğüne değinen Zeynep hanım, zaten mustarip olduğu sedef hastalığının kendisini hayli yıprattığını dile getiriyor. Oğlu Abidin’in sadece kendisine değil,

kardeşleriyle birlikte tüm aileye kol kanat gerdiğini savunan Zeynep hanım, üç çocuğunun da okuduğunu kendi ev işlerini görürken, ağır işlerinde çocuklarından yardım aldığını, Abidin'in ise küçük kardeşlerinin ödevlerine yardım etmenin yanısıra, aile dostları bir kahvecinin yanında kalfalık ettiğini vurguluyor. Karnesinde 96'nın altında notu bulunmayan oğlunun, doktor olarak ailesine hizmet etmeyi hedeflediğini hatırlatan Zeynep hanımı doğrulayan Abidin de, matematik hocasının desteğiyle matematiğe yöneldiğini ve deneme sınavlarında fen lisesini tutturacak puanlara kolaylıkla eriştiğini öne sürüyor. 8 kız kardeşi bulunan ve en küçük çocuk olarak dünyaya gelen Mardinli bir katılımcı çocuk ise topluma faydalı bir işe gireceğini, aldığı eğitim ilerledikçe hem kendisinin hem de ailesinin sosyal konumunun yükseleceğine işaret ederek, "Ben olmazsam bu 8 kıza kim bakacak?" diye soruyor.

Sonuç: Konargöçer Çocuk Hayatından Kesitler

Okula devam etsin etmesin mevsimlik göçer/ yarı- göçer çocuklarının hayatları hiç de kolay değil. Ancak hem hane-içi/ dışı faaliyetlere katılarak ailelerine destek vermek hem de eğitim- öğretim hayatlarını sürdürmek isteyen çocukların hayat şartları, bazen yaşlılarıyla kıyaslandığında inanılmaz derecede zorlaşabiliyor. Aşağıda eğitimine devam etmekte direnen Abidin ve Nazar'ın, hayatlarından aktarılan kesitler, çalışmada savunulan görüşleri destekleyen son bulguları oluşturur mahiyettedir.

"Sabahleyin 07:30 gibi kalkıyorum. Ben küçük kardeşimi alıp okula bırakmak için hazırlanıyorum. Beraber öncelikle pastaneye uğruyoruz. Meyve suyunu, poğaçasını filan aldıktan sonra okula bırakıyorum. Sonra eve gidiyorum kız kardeşimi alıp beraber okula gidiyoruz. Saat 12'de eve öğle yemeğine gidiyoruz sonra tekrar 3'e kadar kalmak üzere tekrar okula gidiyoruz. Dersler bittikten sonra okuldakursa katılıyorum. Eve gidince derslerimi çalışıyorum. Sonra işe gidip çalışıyorum 5-6 saat. Haftasonları geceyarısına kadar kalabiliyorum, diğer günlerde de akşam 11'e kadar kalıyorum çay ocağında. Tabii çok yoruluyorum. Zaten okulda yoruluyorsun, bazen aile göndermiyor, işten ayrılıyor ya da gelemiyor çırak, o zaman onun işi de üzerime kalıyor. Her işi yapıyorum. Usta sabahtan ben gelene dek çalışıyor ben gelince de her işi bana bırakıyor. İşte hesap tutma, servisleri dağıtma, çay verme, toptancıya gitme, temizliği yapma bana ait görevler. Biz de bilgisayar-internet falan yok. Ustam internette ders çalışmama izin veriyor. İşin en büyük karı da o oluyor zaten"

"Ben Nazar. Dersleri evde çalışmama gerek kalmıyor çünkü dinleyince öğreniyorsun zaten. Kalan vakitlerimde aileme yardım ediyorum. Hocalarımız bizim teneffüste boş oturmamıza kızdıklarından her teneffüste bir hocanın yanına gidip, onların yardımıyla test çözüyoruz. Sabahları kalktığımda sofrayı kurup kaldırırken anneme yardımcı oluyorum. Sütleri götürüp kazanın içine döküyorum. Tutması için ona tezek getiriyorum. Sonra peynir çıkıp süzülünce onları taşıyorum. Kış için tezek topluyor, ekme yaparken haftada bir anneme yardım ediyorum. Babamın biçtiği yerleri tırmık ediyorum. Bağ yapmasına yardım ediyorum, onları taşımasına, kaldırıp indirmesine yardımcı oluyorum."

KAYNAKÇA

- Baumrind, Diana (1978), "Parental Disciplinary Methods and Social Competence in Children", *Youth and Society* v:9/3, London, Sage.
- Doğan, İsmail (2002), "Modern Toplumda Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları", Milli Eğitim Dergisi, 151/3. Ankara: MEB.
- Dural, A. Baran (2017), "Mevsimlik Tarım İşçisi Göçer/ Yarı- Göçer Aile Çocuklarının Eğitime Erişim Hakkı ya da Bir 'Hayaller' ve 'Gerçekler' Hikayesi", *11. Uluslararası KAYSEM Uluslararası Göç ve Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetiminin Rolü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Eken, Güven (2015). "Sarıkeçililer Sonsuz Göç", *Magma dergisi Ağustos- Eylül 2015 sayısı*, İstanbul: Evliya Çelebi.
- Franklin, Bob (1993), *Çocuk Hakları*, İstanbul: Ayrıntı.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2011), "Türk Ailesinin 'Erken Çocuk' Saplantısı Kalmadı", <https://www.sabah.com.tr/yasam/2011/08/01/turk-ailesinin-erkek-cocuk-saplantisi-kalmadi>, Erişim Tarihi: 10.04.2018.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2011), "Erken Çocuk Saplantısı Bitti", <http://www.milliyet.com.tr/erkek-cocuk-saplantisi-bitti-gundem-1421509/>, Erişim Tarihi: 09.04.2018.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1990), *İnsan- Aile- Kültür*, İstanbul: Remzi.
- Kılıçgün, Yurtsever- Oktay, Ayla (2011), "Çocuk Haklarına Yönelik Ebeveyn Tutum Ölçeği'nin Geliştirilmesi ve Standardizasyonu", *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* s:31, İzmir: TC 9 Eylül Üniversitesi.
- Lordoğlu, Kuvvet- Etiler, Nilay (2014), "Batı Karadeniz Bölgesinde Mevsimlik Gezivüci Tarım İşçiliğinde Çalışan Çocuklar Üzerine Sınırlı Bir Araştırma", *Çalışma ve Toplum*, 2014/2, İstanbul: Disk Metal İş.
- Maden, Duyan- Şahin, Semra, Aydınoglu, Nazan (2001), "Muş'ta Yaşayan 0-6 Yaş Grubu Çocukları Olan Annelerin, Çocuk Yetiştirirken Başvurdukları Yöntemlerin İncelenmesi", egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5234, Erişim Tarihi: 06.04.2018.
- Rogers, Carl M.- Wrightsman, Lawrence. S. (1978), "Attitude Towards Children's Rights: Nurture or Self- Determination", *Journal of Social Issues* v: 34/2.
- Vandell, Dell Jewelers (2000), "Parents, Peer Groups and Other Socializing Influences", *Developmental Psychology*, v: 36/6.
- Yağmurlu, Bilge- Çıtlak, Banu, Dost, Ayfer- Leyendecker, Birgit (2009), "Türk Annelerin Çocuk Sosyalleştirme Hedeflerinde Eğitime Bağlı Olarak Gözlemlenen Farklılıklar", *Türk Psikoloji Dergisi, Haziran- 2009*, Ankara: Türk Psikologlar Derneği.
- _____ (2018), "2018 Türkiye'de Çocuk İşçiliği ile Mücadele Yılı İlan Edildi", <https://mersin.aile.gov.tr/duyurular/2018-yili-turkiyede-cocuk-i%CC%87sci%CC%87li%CC%87gi%CC%87-i%CC%87le-mucadele-yili-olarak-i%CC%87lan-edi%CC%87ldi%CC%87>, Erişim Tarihi: 24.04.2018.

**ÇERKES KONUT KÜLTÜRÜ:
MAKSUDİYE KÖYÜ'NÜN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ İÇİN ÖNERİLER**

Elif Özlem AYDIN

Gebze Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü öğretim üyesi

İrem BEZEK

Gebze Teknik Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi

ÖZET

Kafkasya'da önemli bir etnik topluluk olan Çerkesler, Rus İmparatorluğu'nun kazandığı askeri başarılar nedeniyle, 1850'lerin ortalarında anavatanlarından Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmeye başlamışlardır. Bu göç 1860'larda doruğa ulaşmış, en büyük göç ise 1864'te gerçekleşmiştir. Anavatanlarından ayrılan Çerkesler, Osmanlı İmparatorluğu'nun politik çıkarları doğrultusunda deniz ve karayoluyla Anadolu'ya getirilerek çeşitli bölgelere yerleştirilmiştir. Deniz yoluyla Samsun, İstanbul ve Mersin limanlarına indirilen Çerkesler bu limanlardan Karadeniz, Marmara ve Çukurova bölgelerinin farklı alanlarına dağılmışlardır. Karayoluyla gelen Çerkesler ise ilk önce İç Anadolu'da ikamet etmiş, daha sonra Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağılmışlardır. Kuzey Kafkasya kökenli birey ve aileler, genel nüfus yoğunluğu olarak Adapazarı, Düzce, Balıkesir, Samsun, Çorum, Sinop, Tokat, Sivas, Yozgat, Eskişehir, Kayseri, Adana, Kahramanmaraş olmak üzere Türkiye'nin 43 ili, 143 ilçesi ve bunlara bağlı 893 köy-kasabasında varlıklarını sürdürmektedir.

Yaşam biçimleri yeni yerleştikleri bölgelerin koşullarından etkilenmiş olsa da, Çerkesler kendi kendilerini yönetmek için uyguladıkları ve kuşaktan kuşağa aktardıkları "Khabze" adı verilen özel kuralların devamını sağlamaya çalışmışlardır. Yaşam alanlarının biçimlenmesinde, bu kuralların sürdürülmesinin önemli bir payı vardır. Türkiye'deki Çerkes köyleri incelendiğinde, kendi kültürlerinin etkisiyle inşa ettikleri konutların izlerine ulaşılmıştır.

Bu çalışmada Çerkes toplum ve aile yapısı, Çerkeslere özgü özel gelenek ve görenekler, ile bu gelenek göreneklere göre şekillenen Çerkes konut kültürü literatür araştırmasına dayanarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Anadolu'da kaybolmak üzere olan geleneksel Çerkes konut kültürünün gelecek nesillere aktarılması konusunda öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çerkesler, Kültür, Konut

ABSTRACT

The Circassians are an important ethnic community in the Caucasus, began to emigrate from their homeland to the Ottoman Empire in the mid-1850s due to the military successes of the Russian Empire. This migration reached its peak in 1860s, the largest migration occurred in 1864. The Circassians who migrated from their homeland were placed in various regions in Anatolia via sea and road with the political interests of the Ottoman Empire. The Circassians, who were transported via sea to the ports of Samsun, Istanbul and Mersin, were scattered from these ports to different areas of the Black Sea, Marmara and Cukurova regions. Circassians who came by road first settled in Central Anatolia, then went

to various regions of Anatolia. Well-established Caucasian Families continue existence as an overall population of 893 villages those connected to 143 districts of the cities including Adapazarı, Düzce, Balıkesir, Samsun, Çorum, Sinop, Tokat, Sivas, Yozgat, Eskişehir, Kayseri, Adana and Kahramanmaraş.

Although their way of life has been influenced by the conditions of their new places, the Circassians have tried to maintain the specific rules that they have applied to rule themselves and which they have been casting in the name of "Khabze". The maintenance of these rules has an important role in shaping their living spaces. When Circassian villages in Turkey examined, the traces of the housing built under the influence of their culture have been determined.

In this study, Circassian society and family structure were tried to be determined based on the specific traditions and customs unique to Circassians, and Circassian housing culture based on these traditions. Suggestions have been developed for transferring Circassian residential cultures to future generations.

Keywords: The Circassians, Culture, Housing

1. GİRİŞ

Kafkasya’da önemli bir etnik topluluk olan Çerkesler, Rus İmparatorluğu’nun kazandığı askeri başarılar nedeniyle, 1850’lerin ortalarında anavatanlarından Osmanlı İmparatorluğu’na göç etmeye başlamışlardır. Bu göç 1860’larda doruğa ulaşmış, en büyük göç ise 1864’te gerçekleşmiştir (Bingöl, 2017:82). Anavatanlarından ayrılan Çerkesler, Osmanlı İmparatorluğu’nun politik çıkarları doğrultusunda deniz ve karayoluyla Anadolu’ya getirilerek çeşitli bölgelere yerleştirilmiştir. Deniz yoluyla Samsun, İstanbul ve Mersin limanlarına indirilen Çerkesler bu limanlardan Karadeniz, Marmara ve Çukurova bölgelerinin farklı alanlarına dağılmışlardır. Karayoluyla gelen Çerkesler ise ilk önce İç Anadolu’da ikamet etmiş, daha sonra Anadolu’nun çeşitli bölgelerine dağılmışlardır. Kuzey Kafkasya kökenli birey ve aileler, genel nüfus yoğunluğu olarak Adapazarı, Düzce, Balıkesir, Samsun, Çorum, Sinop, Tokat, Sivas, Yozgat, Eskişehir, Kayseri, Adana, Kahramanmaraş olmak üzere Türkiye’nin 43 ili, 143 ilçesi ve bunlara bağlı 893 köy-kasabasında varlıklarını sürdürmektedir (Demirbuğa, 2010:15).

Yaşam biçimleri yeni yerleştikleri bölgelerin koşullarından etkilenmiş olsa da, Çerkesler kendi kendilerini yönetmek için uyguladıkları ve kuşaktan kuşağa aktardıkları “*Khabze*” adı verilen özel kuralların devamını sağlamaya çalışmışlardır. Yaşam alanlarının biçimlenmesinde, bu kuralların sürdürülmesinin önemli bir payı vardır. Türkiye’deki Çerkes köyleri incelendiğinde, kendi kültürlerinin etkisiyle inşa ettikleri konutların izlerine ulaşılmıştır.

Çerkes toplumunun farklılaşan yaşam biçimi ve geleneksel Çerkes konutlarının günümüz konfor ihtiyaçlarını karşılamıyor oluşu ve geleneksel ustaların kalmayışı, halkı geleneksel Çerkes konutu yerine farklı tekniklerdeki konutların yapımına yönlendirmiştir. Bu çalışmada Çerkes toplum ve aile yapısı, Çerkeslere özgü özel gelenek ve görenekler, ile bu gelenek göreneklere göre şekillenen Çerkes konut kültürü literatür araştırmasına dayanarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Anadolu’da kaybolmak üzere olan geleneksel Çerkes konut kültürünün gelecek nesillere aktarılması konusunda öneriler geliştirilmiştir.

2. ÇERKES KÜLTÜRÜ

Çerkes kültürü köylü bir içerik taşıır. Çerkes kültürü içerisinde kişi her türlü ihtiyacını kendisi üretmek durumundadır. Ustadır; evini kendisi yapar, çiftçidir; toprağı eker, çapalar hasadını yapar, tarlasını çitlerle çevirir, çobandır; hayvanını besler, şarkı söyler, dans eder, ava gider, ata biner hatta gerektiğinde savaşıdır (Saltık,1998:34).

Çerkes kültür ve medeniyeti; Dili, Nart Destanları, *Khabze*'si, dini ve ahlaki anlayışı, folklorü, giyim tarzı, aile yaşantısı, misafirperverliği, eğitimi ve tarihte yaşanan olaylar karşısında kendine has davranışı ile yüzyıllardan beri yaşatılmaya çalışılmaktadır.

2.1. TOPLUM

Çerkes kültürü içerisinde, bireyin kazancını değerlendirip, malını, kârını büyütme gibi bir kaygısı olmamıştır. Bütün amacı kendi ihtiyaçlarını karşılamaktır. Maddi değer yargıları ve üretim fazlalığı başlangıçta pek önemli olmamıştır. Çerkes insanı için toplum içerisindeki ortaklaşa bakış çok daha önemlidir. Ancak zaman içerisinde üretim fazlalığı ile birlikte Çerkes toplumu içerisinde de servet sahibi olanlar ve olmayanlar arasında kültürel farklılaşmalar oluşmaya başlamıştır (Saltık,1998:34). Feodal dönemde Çerkeslerde sosyal yapı; “*Pşı*” (Prens), “*Vork*” (Soylu), “*Fekol*” (Köylü), “*Pşutlı*” (Köle) lerden oluşmaktaydı (Saltık,1998:34). 19. Yüzyılda Anadolu’ya göç eden Çerkes topluluklarında feodal dönemdeki sosyal bölünme devam ettirilmemiştir (Saltık,1998:34). Bu nedenle Anadolu’daki Çerkes yerleşimlerinde yer alan konutlar sosyal yapıya göre farklılıklar göstermemektedir.

2.2. AİLE YAPISI

Çerkeslerin toplum hayatında aile önemli bir yer tutar. Çerkes aile hayatı resmiyet esasına dayanır (Baj,1969:18). Bu resmiyete rağmen ailede sevgi, samimiyet, bağlılık, saygı ve neşe ile kurulan düzenli bir aile hayatı görülür (Baj,1969:18).

Çerkes aile reisi olan baba aile fertlerine karşı vakur ve şefkatli bir amir ve terbiyeci görevini daima muhafaza eder. Bütün aile fertleri de kendisine karşı hürmetkâr ve tam bir bağlılık gösterir (Baj,1969:19).

Çerkes ailelerinde kadın, evde değerli, şerefli, mevki sahibi ve egemen durumdadır (Baj,1969:21). Çerkeslerde kadının kocasının sağında, hatta üst tarafında oturabilmesi de, annenin yerinin yüksek tutulduğunun delilidir. Kocasının bu derece saygısına erişen anneye, gelinleri “*Guşe*” yani Prenses diye hitap eder ve saygı duyarlar (Baj,1969:21).

Asil ve zengin Çerkes aileleri erkek evlatlarını ekseriyetle, kız çocuklarını da nadiren babalığa verirlerdi. Başkasının yani babalığın terbiyesine verilen çocuğa “*P’ur*”, onu yetiştiren kişiye de “*Bjok*” denilmektedir. “*Bjok*”, aile içinde “*P’ur*”u hakiki bir prens gibi görür, ona mümkün olduğunca en güzel elbise, silah ve atı verirdi. “*P’ur*” baba evine 10 ila 15 yaşları arasında büyük bir merasimle dönerdi (Baj,1969:29). Günümüzde çocukların babalığın terbiyesine verilmesi Anadolu’da artık sürdürülmemektedir.

Çerkes kızları istiklal ve hürriyet sahibi (Baj,1969:42), aileleri tarafından sevgi ve saygı çerçevesinde, erkek ve kız arkadaşlarıyla istediği gibi görüşebilen (Baj,1969:44), evin işlerinde annesine yardımcı olan (Baj,1969:45) bir terbiyeyle yetiştirilir.

2.3. GELENEK VE GÖRENEKLER

Çerkes toplumu, “*Khabze*” adı verilen kurullarla yönetilir (Aslan, C., vd., 2005:61). “*Khabze*” en basit görgü kuralından, gelenek ve göreneklere, örf ve adetlerden ahlak ve din

kurallarına, hatta yazılı olmayan yasa ve anayasa kuralına kadar toplumu yöneten bütün kuralları ifade eder. Kız istemeden gelin almaya, düğün merasiminden düğünde oyuna çıkış ve dans kurallarına, gelinin kendi ailesine götürülmesinden tekrar geri getirilmesine, doğumdan çocuğun yürüme çağına girmesine, çocuğun eğitilmek üzere başka bir aileye verilmesinden, eğitildikten sonra tekrar kendi ailesine gönderilmesine, sokakta atlı veya yaya olarak yürümekten, oturup kalkmaya, konukluğa, savaştan barışa kadar tüm yaşam biçimini şekillendirir (Aslan, C., vd., 2005:62).

“*Khabze*” denilen geleneksel hukuk kuralları esas olarak “*Xase*” adı verilen yasama meclisi tarafından oluşturulur. Uygulama toplumun tümü tarafından izlenir ve denetlenir. Geleneksel Çerkes toplumunda yaygın ve etkili bir sosyal denetim mekanizması vardır. “*Khabze*”ye aykırı davranışlar, öncelikle yerel düzeyde çözülmeye çalışılır. Mümkün olduğu kadar üst düzeydeki toplum önderlerine “*Thamade*”lere ulaştırılmamaya çalışılır (Aslan, C., vd., 2005:63). Bununla birlikte, yerel düzeyde çözülemeyen sorunlar hiyerarşik olarak bir üste ve en üst düzeyde de “*Xase*”ye taşınır. “*Khabze*”ye aykırı davranışların çeşitli yaptırımları vardır (Aslan, C., vd., 2005:63)

Çerkes toplumu, sürgünden bugüne kadar geçen 154 yıllık süre içinde Anadolu’da gelenek ve göreneklerini korumakla birlikte, içinde buldukları Türk toplumunun da gelenek ve göreneklerinden etkilenmişlerdir. Gelenek ve görenekler günümüzde eski önemini kısmen kaybetmiştir. Çerkes toplumunda hala geçerli misafirperverlik anlayışı, folklörü ve yemek kültürü bu bölümün alt başlıklarında aktarılmaya çalışılmıştır.

2.3.1. Misafirperverlik

Misafirperverlik Çerkeslerin en büyük faziletlerindedir (Baj,1995:71). Kafkasya’ da her evin muhakkak bir misafir odası olduğu bilinmektedir (Baj,1995:71). Misafirin mevkiine göre yatak ve yemek çıkarmak üzere hazırlıklı bulunmak da her kadının vazifesidir (Baj,1969:71).

Misafirin, misafir odasına ne kadar uzak mesafede indiği onun mevkiisini göstermekteydi. Sadece “*Thamade*”ler (yaşlı ve soylu kişiler) odanın önüne kadar attan inmeden gelebilmekteydi (Baj,1969:71). At teri kuruyuncaya kadar gezdirildikten sonra yaz günleri misafir odasının yanında bulunan ağaçların gölgesine, kış günleri ise ahıra bağlanmaktaydı (Baj,1969:71). Çerkeslerde misafirlik müddeti misafirin arzusuna bağlıdır.

2.3.2. Folklor

Çerkesler çalıştıkları kadar eğlenmek ihtiyacı da duyarlar. Milli oyunlar, koşmalar, at yarışları, boks, disk, düğünlerde bayrak yarışları, kız kaçırma sporları, at üstünde hünerler, güreşler, gülle kaldırmalar gibi sporun çeşitli türleriyle ilgilenirler (Baj,1995:196). Bütün spor hareketleri kırlarda, çayırlarda, ovalarda yapılır (Baj,1995:196).

Çerkes milli oyunlarında terbiye, nezaket ve birbirine saygı esastır (Baj,1995:197). Bütün kız ve erkekler oyunlara katılırlar. Çerkes kızları başlarında “*Dişşepao*” dedikleri taçlarıyla veya ince beyaz tül örtüleriyle, erkeklerde kalpaklarıyla oyuna katılırlar. Başı açık oynamak adaba aykırıdır. Ceketle oynayanların düğmeleri ilikli bulunur. Yaşlı ve mevki sahibi kimselerin oyununda herkesin ayağa kalkması adettir. Kız ve erkekler oyun sırasında birbirlerine arkalarını dönmezler (Baj,1995:197).

Oyunlar canlı ve hareketli olur. Herkes bu topluluğa katılır. Oyuna katılmayan seyirciler ayakta el çırparlar (Baj,1995:197). El çırpanlar bu şekilde oyuna katılmış olurlar. Bu eğlentilere giderken aileler kızlarını beraberinde götürürler (Baj,1995:197).

Oyunları “*Hatykue*” idare eder. Bu kişi oyunun komiseridir. Her şey ona sorulur ve oyunun düzen ve intizamından yalnız o sorumludur. Kimse onun hareketine, işine karışamaz. “*Hatyakue*” genellikle erkektir. Nadiren orta yaşlı bir kadın olur (Baj,1995:198).

Kuzey Kafkas Çerkes milli oyunlarının birçok çeşitleri vardır. Fakat yaygın olanları: “*Tleperüj, Kafe, Besleney, Şeşen, Apsuva, Vig, Guasevuj*”dur (Baj,1995:198).

2.3.3. Yemek Kültürü

Çerkes mutfağının bini aşkın yemek çeşidine sahip olduğu bilinirse de bugün çoğu unutulmuştur. Geleneksel Çerkes Mutfağı, et ve et ürünü yemekler bakımından oldukça zengindir. Haşlanmış söğüş et, et suyu, kurutulmuş et, Çerkes sucuğu, Çerkes salami, Çerkes kavurması, Çerkes tavuğu... vb. başlıca et ürünleri yemeklerindedir. Süt ve süt ürünleri de Çerkes mutfağında önemli bir yer tutar. Bunlardan, kışlık yoğurt, kundıpsov, Çerkes peyniri türleri ve kefir başlıca süt ürünleridir. Çerkes boylarının her birinin favori yemek türleri vardır. Bunlardan; şıpsı-paste, psıhalıve, halüj, gubate, abısta, acıka, fitçın, gabın, gılınş, velibah, gılğanış, hinkal ilk akla gelenlerdir. (Aslan, C., vd., 2005:71)

2.4. GELENEKSEL ÇERKES KONUTU KÜLTÜRÜ

İstiklal ve hürriyetine bağlı olan Çerkesler savaşlar sonrası yer değiştirme ihtimallerini göz önünde tutarak gösterişli evler inşa etmemişlerdir (Baj,1969:177). Yaşayacakları konutların yapımında kullanacakları yapı malzemelerini buldukları bölgeden temin etmişlerdir. Genellikle ormanlık alanlara yakın alanlarda yerleşmeyi tercih etmeleri nedeniyle Çerkes konutlarının ana yapı malzemesi ahşap olmuştur (Baj,1969:175). Geleneksel Çerkes konutlarının inşa sürecinde komşular bir araya gelerek, usta ve işçi diye bir ayırım yapılmadan yardımlaşarak 5-10 gün içerisinde konutlarını tamamladıkları bilinmektedir (Baj,1969:177).

2.4.1 KONUM

Eski Çerkes ve alt boylarının yerleşim alanlarını genellikle bir derenin ya da akarsu kaynağına yakın bir dağın ormanlık alanında kurduğu bilinmektedir. Nemli ve açık alanlara köyler inşa edilmezdi. Korunma ve savunma amacıyla yerleşim birimlerini kuran Çerkes köylerinin nüfus yoğunluğunun çoğunlukla akraba ve kan bağına dayanan bir veya birkaç aileden meydana geldiği bilinmektedir (Saltık,1998:35).

Her aile kendi tarla, bahçe ve korusunun sakin bir yerinde oturmak istemesi nedeniyle konutlar birbirinden ayrı yerlerde kurulurdu (Baj,1969:177). Konut yapımına başlamadan önce yerleşim yeri çitle çevrilmekte, yapıların yapımında ve ilerleyen süreçte kullanılacak su için kuyu (Şekil 1) yapılarak yerleşim şekli belirlenmekteydi. Konutların alana yerleşiminde güneye yönelmesine özellikle dikkat edilirdi. Bunun en önemli nedeni ise kuzey rüzgârlarına karşı yapıyı korumaktı (Mir,2007, cilt:7:5).

*Şekil 1: Kıyıboyu Boyu Şapsığ Bölgesindeki Şexek'ay-Kıçmay' daki bir Kuyu Fotoğrafı
(Kaynak: Emel BAYKAL BEZEK fotoğraf arşivi,2010.)*

Çerkesler konutlarını adetlerine göre yaptıkları için, “Khabze” kurallarındaki aile büyükleri ile evin diğer fertleri arasındaki resmiyet ve birbirine görünmeme adetlerinin konut mimarisini etkilediği bilinmektedir. Evlenen delikanlılar için aynı avlu içinde ayrı ayrı ve birbirlerine uzak birimler inşa edilmekteydi (Mir,2007, cilt 7:5).

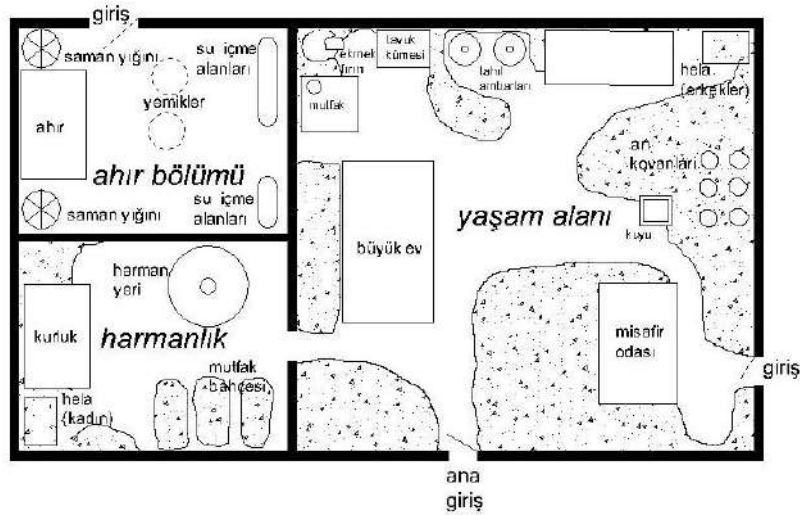
2.4.1. PLAN ŞEMASI

Çerkesler sıhhi şartlara uygun pavyon şeklinde meskenler inşa etmiştir. Bundan dolayı büyükçe bir ailenin konutu çeşitli pavyonlardan meydana gelmiş bir mahalle gibidir (Baj,1969:179) (Şekil 2).

*Şekil 2: Maykop 'taki Adigey Ulusal Müzesi' nde Sergilenen Geleneksel Bir Çerkes Konutunun Maket Fotoğrafı
(Kaynak: Mir,2007, cilt 5:1)*

Çerkes konutlarının genellikle yaşam alanı, harmanlık, ahır olmak üzere 3 ana bölümden oluştuğu bilinmektedir. (Şekil 3). Ancak bazı konutlarda yaşam alanı-harmanlık birlikte kullanılmaktadır. Yaşam alanında; “vune” büyük ev, “pış’ık” mutfak, “haceş” misafirhane, hela, tahıl ambarları, kümes, harmanlık alanında; kurluk, meyve-sebze bahçeleri, ahır bölümünde; büyükbaş hayvanların ahırları ve samanlık bulunduğu bilgisi Maykop’ta bulunan Adıgey Ulusal Müzesi’ndeki geleneksel bir Çerkes konutunun maketinden anlaşılmaktadır (Şekil 2). Şekil 2’de yer alan maket fotoğrafının mimari çizim olarak ifadesi Şekil 3’de gösterilmiştir.

Şekil 3: Maykop'taki Adıgey Ulusal Müzesi'ndeki Maket Referans Alınarak Hazırlanan Geleneksel Bir Çerkes Konutunun Plan Şeması

2.4.1.1 Yaşam Alanı

Yaşam alanında büyük ev, misafirhane, hela, mutfak, fırın, ambar gibi yapılar bulunurdu. Tüm bu yapıların genişliği 80 -100 cm. arasında değişen sundurmalarla çevrildiği bilinmektedir (Mir,2007, cilt 3-4:131) (Şekil 4).

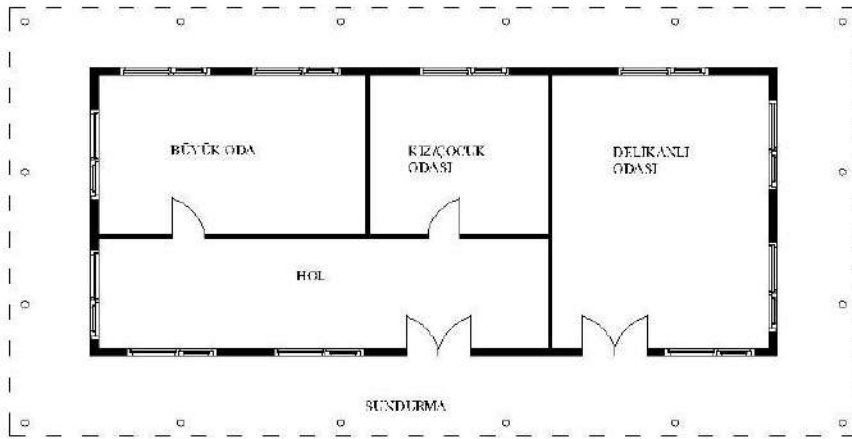
Yerleşim alanındaki yapıların tümünde bulunan, geniş sahanlıklı, odadan odaya geçişlerin sağlandığı, ahşap ya da sazlardan örülen korkuluklar ile sınırlanan sundurmalar, bir odadan diğerine geçerken ıslanmayı engellediği gibi, yapının cephesindeki sıvanın ve temelin de su alarak zarar görmesini engellemektedir. Sundurmanın bir bölümüne günlük odunlar konulur, tavanına kuru et, sebze gibi yiyecekler de asılırdı (Mir,2007, cilt 5:10).

2.4.2.1.a. Büyük Ev (Vune)

Büyük evde ailenin nüfusuna göre büyük oda, kız ve erkek çocuklarının kendi misafirlerini ağırladıkları ayrı odalar bulunduğu bilinmektedir (Şekil 4,5) (Baj,1969:178). Bu odalardan büyük oda ve kız çocuk odası bir hole oradan da sundurmaya, delikanlı odası ise direkt sundurmaya açılmaktadır (Mir,2007 cilt 5:11).

Şekil 4: Büyük Ev (Vune)
(Kaynak: Mir, 2007, cilt 3-4:131)

Şekil 5: "Çerkes Geleneği Kitabı"ndaki betimlemeler (Mir, 2007 cilt 5:11) Referans Alınarak Hazırlanmış
Büyük Ev (Vune) Plan Şeması

İlk önce evin büyükleri için "Vineşxo" denilen büyük oda yapılırdı (Baj, 1969:178). Büyük ev odalarında yatakların konulduğu duvara bitişik ve bir metre kadar yüksek ahşap sedir yapılırdı. Yataklar konduktan sonra üzerine süslü bir perde çekildiği bilinmektedir. Peyke denilen sedirin altı da ufak tefek eşya konmasına hizmet ederdi. Peykenin boyuna göre yapılan nakışlı ve süslü Çerkes hasırı peykenin alt kısmının önüne konurdu. Ocağın sağ tarafında "Phegur-Pxequr" yani hareketli karyola adını verdikleri ailenin en büyüğü olan "Thamade" nin gündüzleri oturduğu ve geceleri yattığı tahta karyola bulunurdu. Bu karyola yerden yarım metre kadar yüksek olup üç tarafında ahşap parmaklık vardı (Baj, 1969:180). Büyük odanın yanındaki odada ana kucağından ayrılan çocukların yattıkları (Baj, 1969:178), dikiş ve nakış gibi el işlerinin yapıldığı, evin kızının misafirlerini ağırladığı bilinmektedir. Çerkes kültüründe 10 yaşını geçen erkek çocuklarına verilen isim olan "delikanlı" nın son odada kaldığı, delikanlı odasının kapısı diğer odalar ile aynı koridora açılmayıp, dışarıya

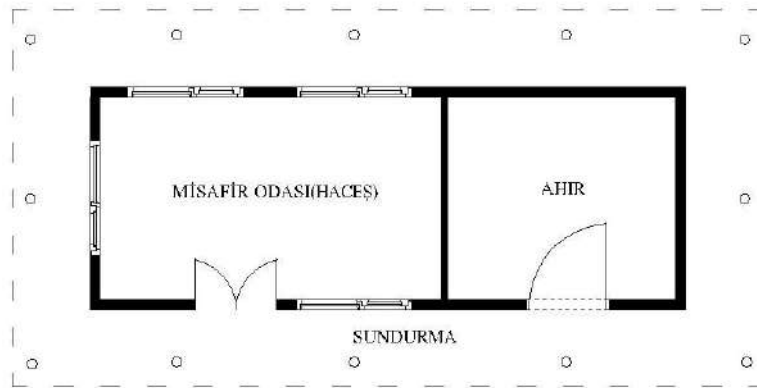
açıldığı, delikanlının misafirlerini ev halkını rahatsız etmeden bu odada ağırladığı bilinmektedir (Mir,2007 cilt 5: 11).

2.4.2.1.b. Misafir Odası (Haceş)

Yaşam alanının giriş kapısına yakın ve genellikle avlunun sol veya sağında olmak üzere misafir odasıyla ona ait ahır bulunurdu (Baj,1969:178) (Şekil 3,6,7). Misafir odası ailenin ekonomik sınıfına göre bir veya birkaç odalı olur ve içinde ocak bulunurdu (Baj,1969:178). Kafkasya’ da “Pşl” (Prens), “Vork” (Soylu) gibi toplumsal sınıfların oluşmasıyla birlikte büyük ve ekonomik olarak güçlü aileler kendilerini ziyaret edecek kabilelere, yabancılara mahsus ayrı ayrı misafirhaneler yaptıkları bilinmektedir. (Baj,1969:178).

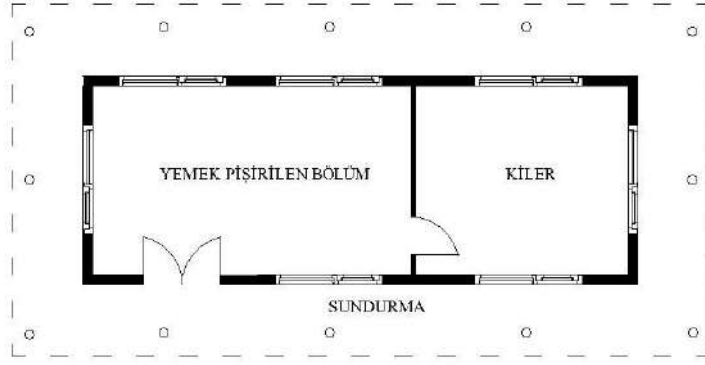
Şekil 6: Misafirhane (Haceş) (Kaynak:Mir,2007 cilt:6.114)

Şekil 7: “Çerkesya’ da Sosyal Yaşayış ve Adetler Kitabı”ndaki betimlemeler (Baj,1969:178) Referans Alınarak Hazırlanmış Misafirhane (Haceş) Plan Şeması

2.4.2.1.c. Mutfak (Ptş’ık)

Ayrı bir yapı olarak inşa edilen mutfak iki odadan oluşurdu (Şekil 8). İlk girilen odada yemeğin pişirildiği ocak, diğer oda da ise 3 ayaklı sofralar, tencereler, yiyeceklerin yer aldığı kiler bölümünün bulunduğu bilinmektedir (Mir,2007 cilt 5, 11).

Şekil 8: “Çerkes Gelenegi Kitabı”ndaki betimlemeler Mir,2007 cilt 5: 11 Referans Alınarak Hazırlanmış Mutfak (Piş'ık)Plan Şeması

Mutfak yapısının yanında ambar (Şekil 9) ve ekmeklerin pişirildiği fırın “heku” (Şekil 10) yapıları bulunurdu. (Şekil 2,3). Ambarlar, harmanlıktan alınan buğday, arpa, yulaf, mısır gibi mahsulü rutubetten korumak için toprağa temas etmeyecek şekilde merdivenle ulaşılabilen taşların üzerine oturtularak inşa edilirdi.

Şekil 9: Kıyiboyu Boyu Şapsığ bölgesindeki Şexek'ay-Kiçmay' daki bir Ambar Örneği (Kaynak: Emel BAYKAL BEZEK fotoğraf arşivi,2010)

Şekil 10: Ekmek Fırını (Heku) (Kaynak:Demirbuğa, 2010:23)

Üç ayaklı Çerkes sofralarının (Şekil 11) çapı yarım metre, yerden yüksekliği yarım metreden biraz fazladır. Küçüktür ve genellikle tek parça gürgen tahtasından yapılmıştır. Bu küçük sofralar tabak gibi kullanılmaktadır. Çerkeslerde her yemek ayrı sofralarla getirirler. Her sofraya de temiz kaşık gelir. Sofralarda çatal yoktur. Fakat bazen küçük ve zarif bıçaklar koyulur (Baj,1995:191).

Şekil 11: Üç Ayaklı Sofra (Kaynak: Mir,2007 cilt 2:16)

2.4.1.1. d Helalar

Çerkesler ev yapacakları arsayı belirledikten sonra ilk önce helayı yaparlardı. Çerkes konut kültüründe erkek ve kadınlar için ayrı ayrı helalar yapılırdı. Harmanlık alanının bir köşesinde bayanlar için, misafirhaneye yakın olarak da erkekler için yapılan hela yapıları bulunurdu (Mir,2007 cilt 7:54).

2.4.2.1 Harmanlık

Harmanlık alanında, bir odasında aletlerin olduğu, diğer odasında ise arpa, buğday gibi besinlerin öğütüldüğü değirmenin bulunduğu iki odadan ibaret kurluk yapısı, mutfakta kullanılmak üzere sebzelerin yetiştirildiği bahçe bölümlerinin bulunduğu bilgisi Maykop'ta bulunan Adigey Ulusal Müzesi'ndeki geleneksel bir Çerkes konutunun maketinden anlaşılmaktadır (Şekil 2, 3).

2.4.2.2 Ahır

Ahır bölümünde özgün adıyla 'Wozeş' diye nitelendirilen samanlık ve her hayvan için ayrı bölmesi olan ahır yapısı bulunurdu (Şekil 3). Ahırların dış duvarları hayvanları soğuktan korumak için ot veya saman dolgulı çift duvar ile yapılırdı (Mir,2007 cilt 7:52). Ahırlarda biri küçük taneli yemler için kamış ve ya sazlardan örülmüş içi sıvalı, diğeri otlar için geniş örgü aralıklı iki tip yemlik bulunurdu (Mir,2007 cilt 7:52).

2.4.2.3 YAPIM TEKNİĞİ VE MALZEME

Çerkes konutlarında pavyon şeklindeki yapılardan oluşan yerleşim alanı yaşam alanı, harmanlık, ahır bölümlerine ayrılıp, yapıların yapılacağı alanlar belirlendikten sonra temel yapımına geçmeden önce temelin bitkilerden zarar görmesini engellemek amacıyla toprağa kireç atıldığı Maksudiye köyü yerlisi Ömer Deniz'den öğrenilmiştir (Ömer Deniz kişisel görüşme, 2017).

Geleneksel Çerkes konutlarında genel olarak biri ahşap kazık, diğeri taş temel olmak üzere iki tip temel uygulandığı, bilinmektedir. Ahşap kazık yönteminde zeminin en sert

tabakası bulunana kadar kazılarak ahşap kazıkların toprağa gömüldüğü, taş temel yönteminde ise iri taşların toprağa zemin kat iz düşümünde oturtulmasıyla yapıldığı, konutun daha sağlam bir temele oturması için her iki temel tipinde de ahşap çerçeve oluşturulduğu bilgisi edinilmiştir (Bingöl, 2016:82). Evlerin saçaklarının etrafına yapılan hendekler ile yağmur suyunun drene edilerek temelin zarar görmesi engellenmiştir (Baj,1995:175).

Çerkesler, beşik çatılı tek katlı konutlar inşa etmişlerdir (Baj,1995:175). Duvar yükseklikleri dört metre, beşik çatının eğiminden dolayı iç yükseklik orta bölümde altı metreyi bulmaktadır (Baj,1995:175). Yerleşim alanındaki tüm yapıların beden duvarları ahşap yığma tekniğinde ya da ahşap karkas içi saz ya da kamış örgülüdür (Baj,1995:176). Tavanlar ahşap karkas olarak bırakıldığı gibi saz ya da kamış örgülü olarak da yapılmaktadır. (Baj,1995:176).

3. ÇERKES KÜLTÜRÜNÜN KONUT TASARIMINA ETKİSİ

Çerkesler, konutlarını geleneklerinin, sosyal hayatlarının ve yaşadıkları çevrenin etkisinde inşa etmişlerdir. Kuzey Kafkasya'da tarım ve hayvancılıkla uğraşan köylü toplulukları olan Çerkes halkı, doğa ile iç içe yaşamıştır. Anadolu'ya geldiklerinde de durum değişmemiştir. Çerkes halkının toplumsal ilişkilerini ve kültürünü en iyi ifade edebildiği yaşam şeklinin köy yaşamı olmasından dolayı, konut kültürü de bu yönde gelişmiştir.

Çerkesler kültürlerini binaya göre değil, binalarını kültürlerine göre yönlendirmişlerdir (Baj,1995:175).

Çerkes kültürünün konut tasarımına etkisi aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İstiklal ve hürriyetine bağlı olan Çerkesler savaşlar sonrası yer değiştirme ihtimallerini göz önünde tutarak gösterişsiz, tek katlı, doğa ile uyumlu malzeme kullanarak konutlar inşa etmişlerdir. Genellikle ormanlık alanlara yakın alanlarda yerleşmeyi tercih etmeleri nedeniyle de Çerkes konutlarının ana yapı malzemesi ahşap olmuştur.
- Çerkes kültüründe insan ektiği tarlanın mahsulünde, bakımında, tımarda mülkiyet hakkı iddia edemez. Bundan dolayı isteyen kişi ihtiyacı nispetinde bir yeri çit ile çevirip ekebilir (Baj,1995:143). Başkasının o alana müdahalesini men eden topraktaki mülkiyet hakkı değil tarladaki çalışma mahsulü olan ekim ve tımara ait mülkiyet hakkıdır (Baj,1995:143). Bunun sonucu olarak Çerkesler, tapu seneti olan çitlerinde saz veya kamış örgü tekniğini uygulamışlardır.
- Farklı ailelere ait konutlar bahçe çitlerine bitişik inşa edilmeyerek, konut sahiplerinin kendi alanları içerisinde rahat hareket edebilmeleri sağlanmıştır.
- Konutlarını inşa edecekleri alanı önce çit ile çevirmeleri, daha sonra yaşam alanı, harmanlık ve ahır olarak bölümlere ayırmaları, ahır bölümünün kapısını dışarı açarak hayvanları evlerin bulunduğu bölümden ayırmaları yaşadıkları alanın düzenli ve temiz olmasına önem verdikleri önemi göstermektedir.
- Yaşam alanı içerisindeki yapıların yerleşiminde geleneklerini yaşatmak için orta bölümün boş bırakılarak eğlencelerinin düzenleneceği bir alan tasarlanmıştır.
- Aile yaşamındaki resmiyet ve saygı, yapıların alan içerisinde konumlanmalarında etkili olduğu kadar plan şemalarında da etkili olmuştur.

- Misafirlerine duydukları saygıdan dolayı misafir ve atı için ayrı bir yapı yapmışlardır.

3.1. ÇERKES KONUT KÜLTÜRÜNÜN KORUMA SORUNLARI ve KORUMA ÖNERİLERİ

Kırsal bölgede yeterli istihdamın sağlanamaması nedeniyle köyden kente gerçekleşen göç nedeniyle geleneksel Çerkes yerleşimleri terk edilmekte ve bakımsız kalmaktadır. Geleneksel Çerkes konutlarının günümüz konfor koşullarına cevap verememesi nedeniyle, kullanıcılar geleneksel yapıları maddi olanaklarına göre bilinçsizce onarmakta veya bu yapıları yıkarak yerine yeni betonarme yapılar inşa etmektedirler. Geleneksel yapılarda yürütülen müdahaleler, teknik olarak yetersiz ve kalifiye olmayan kişilerce yürütülmektedir. Doğru ve uygun onarım çalışmalarının gerçekleşebilmesi için gerekli teknik donanım ve kalifiye işçilikteki eksiklikler, geleneksel dokunun korunmasında engel teşkil etmektedir.

Yapı ustalarının Çerkes konut kültürünü tanımaması ve günümüz koşullarına uygun konut talepleri nedeni ile Çerkes yerleşimlerinde genellikle betonarme konutlar inşa edilmeye başlamıştır. Tarihi dokunun temel bileşeni olan geleneksel yapıların korunması konusunda yeterli koruma bilinci henüz oluşmamıştır.

Geleneksel Çerkes yerleşimlerinin büyük bölümü koruma altına alınamamıştır. Geleneksel yerleşimlerin henüz sit alanı ilan edilmediği için yıkılan geleneksel yapıların yerine yapılan ve sayıları hızla artan betonarme binalar Çerkes yerleşimlerinin geleneksel dokusuna aykırı bir görünüm sergilemektedir.

Geleneksel Çerkes yerleşimlerinin sürdürülebilirliği için aşağıda sıralanan öneriler geliştirilmiştir:

- Geleneksel Çerkes konut kültürünün yoğun bulunduğu yerleşimlerin sit ilan edilmesi,
- Bu yerleşimlerdeki halkın konu ile ilgili bilinçlendirilmesi amacıyla düzenli toplantılar organize edilmesi, Çerkes yerleşimlerinin korunmasına yönelik üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve kamu kuruluşlarından bilimsel ve ekonomik destek sağlanması,
- Geleneksel Çerkes konutlarının, durumuna göre cephe temizlemesi, boya yenilemesi gibi basit onarımlar veya yapıya uyumsuz olarak yapılmış eklerin kaldırılması, çatı aktarımı, pencere ve kapı boyutlarının özgün formuna getirilmesi gibi kapsamlı onarımların yapılması,
- Dokulardaki niteliksiz olduğu tespit edilen yapıların yıkılması, yeniden yapımı, cephelerin geleneksel yapılara göre düzenlenebilme imkânlarına göre sokak dokusuna uyumlu hale getirilmesi,
- Geleneksel Çerkes konutunu inşa edilebilecek ustalar yetiştirilmesi,
- Geleneksel Çerkes konut kültürünün çağdaş konfor koşullarına uygun ancak kendi kültüründen tamamen uzaklaşmadan çağdaş yorumlarının tasarlanması,
Yapılan araştırmalarda görüldüğü üzere, geleneksel Çerkes konut kültüründe yaşam alanı içerisinde her fonksiyon için birbirinden ayrı inşa edilen yapı birimleri bulunmaktadır. Güncel konut kullanımındaki günlük ihtiyaçların tek çatı altında toplanması talebi Khabze kuralları ile bağdaştırılarak ailedeki birey sayısına göre yeni plan şemaları oluşturulması,
- Geleneksel malzeme kullanımının yaygınlaştırılması ve yeni yapılacak konutlar için tercih edilmesi için teşvik yöntemlerinin geliştirilmesidir.

KAYNAKLAR

- Aslan, C., Devrim, C., Huvaj, F., Papşu, M., Karaerkek, N., Özbay, Ö., Berzeg, S.E., Dağistanlı, S.S., 2005.
Biz Çerkesler. Düzenleyen: Ünal, M., Yıldır, E., Yorum Matbaası, Ankara.
- Baj,J., 1969.
Çerkesya' da Sosyal Yaşayış-Adetler. Ayyıldız Yayınları.
- Baj,J., 1995.
Çerkesya' da Sosyal Yaşayış-Adetler. Ayyıldız Yayınları.
- Bingöl,T.2017
“Çerkes Toplumunu Etiğinin Adler Yaklaşımının Temel Kavramları ile İncelenmesi”,
FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 9 (2017): 73-95.
- Demirbuğa,N., 2010.
Kahramanmaraş İli Büyük Çamurlu Köyü' ndeki Çerkes Konutlarının Mekansal Analizi. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- Emel Baykal Bezek fotoğraf arşivi
- Saltık,T.,1998.
Çerkesler-Edebiyat ve Kültür Tarihi. Etki Yayınları.
- Mir, W., 2007.
Çerkes Geleneği (АДЫГӘ ХАБЗ) 2. Cilt
- Mir, W., 2007.
Çerkes Geleneği (АДЫГӘ ХАБЗ) 3-4. Cilt
- Mir, W., 2007.
Çerkes Geleneği (АДЫГӘ ХАБЗ) 5. Cilt
- Mir, W., 2007.
Çerkes Geleneği (АДЫГӘ ХАБЗ) 6. Cilt
- Mir, W., 2007.
Çerkes Geleneği (АДЫГӘ ХАБЗ) 7. cilt
- Ömer Deniz kişisel görüşme, 2017.

ANADOLUDA RUM İHTİLAL TEŞKİLATI
(Pontus meselesi)

THE GREEK ORNAMENT IN ANATOLIA
(Pontus issue)

Doç. Dr. M. Salih MERCAN

Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak.
msmercan@beu.edu.tr

ÖZET

Rumlar tarafından (Rum İrfanperver) “Rum Bilgisever” ve (Pontus) ve bir süre sonra da (musiki) kulüpleri kurulması şeklinde Pontus Derneği gizli olarak kurulmuş ve 1908’de genişletilerek Samsun’da (Müdafaa-i Meşruta) ve onun ardından (Mukaddes Anadolu Rum) Cemiyetleri meydana getirilmiş ve Batum’dan İnebolu’ya kadar olan Karadeniz bölgesi içerisinde birçok şubeler kurulmuş ve Trabzon metropolithanesi’nin harcadığı çabalarla nihayet Pontus teşkilatının bu ilk nüveleri meyve vermeye başlamıştır. En çok dikkat çekici olan nokta daha, Pontus Cemiyeti’nin yeni yeni ortaya çıkmağa başladığı yıllarda Atina’da Asya-yı Suğra Teşkilat-ı Merkezi [Küçük Asya Merkez Teşkilatı] ile oluşturduğu ilişkidir ki dernek tarafından 24 ve 31 Mayıs 1909 tarihlerinde Trabzon Metropoliti Hrisantos’a gönderilen mektuplar, belgeler arasında yayınlanmıştır. Yunan Hükümeti Kamu Yardımlaşma Bakanlığı Genel Müdürü Kazancakis tarafından hesapların incelenmesi için bir müfettiş gönderilmiş olduğuna ilişkin yine bu metropolide gönderilen mektup dahi belgeler arasında bulunuyor. Bu iki-üç belge Yunan hükümetinin ve Yunanistan’da kurulmuş derneklerin Türkiye topraklarında ve memleketlerinde ne gibi kötü hareketlere daha o tarihlerde girişmiş olduklarının en büyük bir delilidir.

Pontus teşkilatının esasen metropolithane ve kiliselerde genişlemiş ve gelişmiş ve bir Amerikan kurumunda evvelce kurulmuş olması, şüphesiz Türker’in Hıristiyanlara bağışlanmış olduğu dini serbestlikler ile beraber yabancı hükümetleri kurumlarına karşı kabul etmiş olduğu ayrıcalıklardan dolayı ortaya çıkmıştır. Gerek bu serbestlikler ve gerek bu imtiyazların bu suretle kötüye kullanılır olması ve Türklerin hayatına kast edecek haince girişimlerin dinî bir kutsiyeti taşıması gereken bu gibi kurumlarda ortaya çıkmasını bilmem ki tarafsız, vicdan sahibi kimseler ne şekilde değerlendirirle

Arşiv belgelerine göre uzun yıllardan beri kızgın hayalli politikacıların kafalarından ve dillerinden çıkan kin, intikam ve düşmanlık sesleri Türk memleketinin en verimli topraklarını ele geçirmek hülyaları 1904 yılında Merzifon’da uygulama alanına konuluyor. O tarihte Merzifon Amerikan Kolejinde Rumlar biri Rum İrfanperver Kulübü, [Rum Bilim sever Kulübü] diğeri Pontus Kulübü adıyla iki kulüp kurmuşlar ve daha soma buna bir de musiki kısmı eklenilerek Pontus Cemiyeti adı altında bir dernek meydana getirmişlerdir. Bu ilk gizli dernek Samsun, Merzifon, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Giresun, Ordu... vs. gibi şehirlerde yapılacak büyük ve geniş teşkilatın bir temeli niteliğindedir. Bu dernek 1910’da (Pontus) adlı bir broşür yayımı ile çalışmalarını genişletiyor. Pontus kulübü başkam Papadopoulos’un (1908)’de Samsun’da kurulan Rum Teceddüdü ve İhya Cemiyeti’ne “Rum Yenilenme ve Diriltme Derneği” yazdığı tebrik, gayeyi ve çalışmalarının canlılığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Yine 1908 yılında Müdafaa-i Meşruta “Şart olunmuş Savunma” adı altında bütün Anadolu’yu içine alan silahlı bir teşkilat meydana getirildi. Bu ihtilal derneğinin Samsun Metropolithanesi’nde elde edilen tüzüğüne göre Ünye, Fatsa, Kırşehir, Kavak, İnebolu, Havza, Çarşamba, Bafra, Sinop, Kayseri, Ürgüp ve Tokat’ta şubeleri bulunuyordu. Şehirlerdeki teşkilatın tamamlanmasından sonra teşkilat köylere kadar yaygınlaştırılarak tüzüğünün 14. maddesi gereğince yaşları 20’den yukarı bütün erkeklere istisnasız silah

dağıtılmıştı. Bu teşkilattan başka para toplamak, teşkilata girmeyen veya yardım etmeyenleri korkutmak ve dışarıyla haberleşmede bulunmakla görevli Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti adıyla bir komite daha Samsun'da kuruldu. Bundan başka (Kadıköy Orfeos Elenikos Sillogos=Yunan Kulübü)'nün yazı ile bildirmelerine cevap olarak merkezi Atina'da bulunan Asya'yı Sugra Komitesinin Samsun Metropolitisi vasıtasıyla gönderdiği silah, cephane fiyatlarından söz eden mektupta da sabit olacağı şekilde bütün Rum spor, eğitim, musiki kulüplerinin Müdafaa- i Meşruta komitesinin şebekelerinden başka bir şey olmadıkları ortaya koymaktadır. Bütün bu teşkilatın yapıldığı tarihe yani (1908) yılına kadar Rumlar birbirinden ayrı ve önemsiz bir halde eşkıyalık yaparlarken (Müdafaa-i Meşruta) cemiyeti ve şubeleri vasıtasıyla intizam altına alındıktan sonra muntazam ve amansız bir şekilde çalışmaya ve mezalime koyuldular.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Yunanistan, Patrikhane, Cemiyet, Pontus, Teşkilat,

Abstract

The Pontus Association was secretly founded by the Greeks (Greek Cypriot) as "Rum Bilgisever" and (Pontus) and after a while (music) the clubs were founded and secretly founded in 1908 and expanded in Samsun (Defendant) Greek Cypriots) were brought to the fountain and many branches were established within the Black Sea region from Batum to İnebolu and the efforts of the metropolitan city of Trabzon finally started to give fruit to this first generation of Pontus organization. The most striking point is that the association of the Pontic Society with the Asia-Sicilian Central Organization in Athens in the years when the Pontus Society began its new emergence was established by the association on 24 and 31 May 1909 in Trabzon Metropolitan Hrisantos The letters sent to you are published among the documents. There is also a letter from the metropolitan government regarding the fact that an inspector has been sent by Kazancakis, the General Director of the Ministry of Public Assistance of the Greek Government, to examine the accounts. This document is two-three Greek government and associations established in the territory of Turkey and Greece one of the largest countries in the evidence that they have more input in the worst act like what that date,

The fact that the Pontus organization was originally enlarged and developed in metropolitans and churches and that it had been established before in an American institution has undoubtedly emerged because of the religious freedoms that Turker had contributed to the Christians and the privileges that foreign governments had adopted against their institutions. I do not know whether these freedoms and these privileges are used to abuse this conscience, and that treacherous attempts to refer to the lives of the Turks will emerge in such institutions that should carry a religious sanctuary,

According to archival documents, the voices of hatred, revenge and hostility from the heads and tongues of the angry dreamy politicians for many years have been put into practice in Merzifon in 1904 to conquer the most fertile lands of the Turkish homeland. At that time, the Greek Cypriot Club of the American College of Merzifon founded two clubs called the Greek Cypriot Club, the other Greek Cypriot Club, and more recently a musical part was added to it and brought an association under the name of the Pontus Society. his first secret association is Samsun, Merzifon, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Giresun, Army ... etc. is the basis of a large and broad organization to be built in cities such as Turkey. This association is expanding its work with the publication of a brochure in 1910 (Pontus). The Pontus club is remarkable in that it shows the vitality of his greetings, his activities and his work written by "Greeks Regeneration and Resurrection Association" written by Greek Papyrus (1908) in Samsun. Again in 1908, Müdafaa-i Meşruta was brought to the center of a military organization that included all Anatolia under the name of "Defensive Defense" According to the statute obtained by Samsun Metropolitan, this revolutionary branch had its branches in Ünye, Fatsa, Kırşehir, Kavak, İnebolu, Havza,

Çarşamba, Bafra, Sinop, Kayseri, Ürgüp and Tokat. After the completion of the organization in the cities, the organization was extended as far as the villagers, and according to article 14 of the statute, arms were distributed without exception to all men up to 20 years old. Another committee was established in Samsun under the name of Holy Anatolian Greek Community, which is charged with collecting money, organizing or communicating with outside sources. Furthermore, in response to the letter (Kadıköy Orfeos Elenikos Sillogos = Greek Club) reported in writing, the weapon sent by the Sugra Committee in Asia via the Samsun Metropolitiy in central Athens will be fixed in the letter mentioning the ammunition prices as well as all Greek sports, reveals that their clubs are nothing but the networks of the Mudra-i Mashruta committee. Until the tarihe in which all this organization was established (1908), while the Greeks were making bandits in a separate and unimportant form, they had to work and steal sometime and inexorably as they were taken under the control of their associations and branches (Defantant).

Keywords: Turkey, Greece, Patriarchate Society, Pontus, Organization,

Giriş

Yunanistan'ın kurulmasından sonra, kilise ile yeni burjuvazinin birlikte yürüttükleri çabaların etkisiyle Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında yaşayan Ortodoks Hıristiyan nüfus arasında kıpırdanmalar başlamış, Orijinlerine bakılmaksızın, Anadolu'da yaşayan, Rumca veya Türkçe konuşmakta olan tüm Ortodoks Hıristiyanlar arasında Yunan milliyetçiliği yayılmaya başlayacaktır. Pontus bölgesi olarak anılan Batum'dan İnebolu'ya kadar uzanan Karadeniz kıyılarında bu düşüncenin Islahat Fermanı'ndan sonra daha fazla benimsendiği anlaşılmaktadır.

Yunanistan, Pontus (Pont-Euxin) olarak bilinen Karadeniz kıyılarında Rumları “Yunanlaştırmak” amacını güdüyordu. Bunun için, eski çağlarda bu bölgede yaşamış olan Pontus Krallığı'na benzer yeni bir devlet kurulduktan sonra Enosis gerçekleştirilmeye çalışılacaktı. Pontus Krallığı'nın kurucu ve yöneticilerinin Rumluk veya Yunanlılıkla hiçbir ilgileri yoktu. Hayal edilen devletin sınırları içine bugünkü Trabzon, Ordu, Giresun, Samsun sahil vilâyetleriyle, içeride Amasya ve Sivas vilâyetlerinin bir kısmı girmektedir.¹

Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında Rum Pontus Devleti'nin kurulması tasarısı XIX. Yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmaktadır. Etnik-i Eteryay'ın doğuşu, Yunan ayaklanması ve Yunan devletinin kurulması, bu tasarının başlangıç yıllarını oluşturmaktadır. 1856'daki Islahat Fermanı, mühim aşamaların meydana gelmesine sebep olmuştur. Daha sonra kurulan cemiyetlerle Pontus teşkilatı genişletilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi de faaliyetlerini arttırmış, Trabzon Vilayeti'nin her tarafında halkı bilgisizlikten kurtarmak ve bu konuda aydınlatmak amacıyla okullar açılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Pontus Rum Devleti'nin kurulması bir fikir halindeyken, bundan sonra çetecilik hareketleri haline dönüşmüş, Rus işgali sırasında Trabzon'da Yunanlılık ve Pontus hareketi açığa çıkmıştır. Pontus meselesi, dış kaynaklı iki faktörden kaynaklanmıştır. Bunlardan biri kilisenin taassubu, diğeri de Avrupa'nın entrikalarıydı. Yunanistan ve Patrikhanenin amacı Rumları ayaklandırmak ve ülkede karışıklık çıkartarak Avrupa'nın müdahalesini sağlamaktı. Pontus meselesi, Mondros Mütarekesi'nden sonra da yine aynı güçler ve aynı yöntemlerle ortaya atılmıştı. Rumların Pontus Hükümeti'ni kurmak için Osmanlı Hükümeti'nin, Osmanlılara tabi olan Rumların seyahatlerinde serbesti tanıyan kararından da yararlanarak nüfuslarını arttırmaya çalışıyorlardı.²

Pontus Meselesinin Gelişmesi

¹- Mesut Çapa, AVİM Rapor No: 15 Haziran 2017, s. 2

²-Asuman Demircioğlu, Faik Ahmet Bey'e Göre milli Mücadele de Pontus Meselesi ve Patrikhanenin Faaliyeti, s.239-240, Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 61, 2018, s 239-24

Potus (pont veya ponte) şimdiki Samsun, Trabzon sahil ve iç bölgelerinden ibaret olup, Tibern, Halip, Muznik gibi Anadolu'nun en eski kavimleri bu bölgede oturmaktaydı. Grekler ise M.Ö. VI. Yüzyılda Samsun ve Trabzon siteleri başta olmak üzere Potus'ta bazı ticaret şehirleri kurmuşlardır. Bu bölge daha sonraları Pers İmparatorluğunun bir eyaleti ve büyük İskender'in ölümünden sonra da Antigon Krallığının bir parçası olmuştur.

Bağımsız Pontus krallığı ancak M.Ö.281'de kurulabilmiş ve Romalılar bu Krallığa M.S.63 yılında son vermişlerdir.³

Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle artık Bizans toprağı olan Pontus'ta, Komnen sülalesi, 1203 yılında bir krallık kurmuşlardı. İstanbul'da tahtı ele geçiren ve Komnenlerin azılı düşmanı olan Paleologların Selçuklu Türklerini Pontus'a sefer açmaya davet etmesiyle Sinop alınmış ve Trabzon kuşatılmıştı. Böylece bu bölgenin Türkleşmesinde ilk adım atılmış oluyordu. Pontus Krallığı hiçbir zaman bağımsız olmamış sırasıyla Selçuklulara, Moğollara vergi ödeyerek daha sonra Türkmen Beylerine kız vermek suretiyle varlığını devam ettirmeye çalışmıştı. Öte yandan da Cenevizlilerin iktisadi baskısına maruz kalmıştı. Anadolu birliğini gerçekleştirmek amacını güden Fatih Sultan Mehmet, düşmanı Akkoyunlu Uzun Hasan'ın adeta tampon bir devlet haline getirdiğı Pontus Krallığına 1461'de Trabzon'a girmekle son vermiştir. Böylece Pontus bölgesi, tam manasıyla Osmanlı İmparatorluğına katılmıştı.⁴

Karadeniz'in büyük bir bölümünü kapsayan bu kıyı Birinci Dünya Savaşından sonra da Yunan deniz ticaretinin hala aranılan ve istifade edilen bir yeriydi. Çünkü Hinterlandı zengin ve nispeten Rum'u bol olan bir bölge idi. Türkiye'nin bu zayıf devrinde Yunan emperyalizminin hayalini tekrar ışıklandıran ve parlatan ümit, daha ziyade bu ekonomik sebebe dayanıyordu.

Ortadan kalkalı 2000 yıl geçtiğı halde, Pontus ülkesini diriltmek amacıyla ilk teşebbüs bağımsız Krallığın doğuşundan 2190 yıl sonra Merzifon'da yapıldı. Merzifon'daki Amerikan kolejinin öğretim ve idare heyetinin yardımları, Rumları kışkırtması ile 11904 yılında Pontus ideali ile dolup, taşan bine yakın Rum genci yetişti. Cemiyet 1910'da Pontus adında bir risale yayınlamaya başladı. Esasen bu tarihten iki yıl önce 1908 yılında Müdafaayı Meşrute adında bir ihtilal teşkilatı kurulmuştur.

Rumların kurduğı bu teşkilat, bütün Anadolu'ya yaygın silahlı bir teşkilat olup, her gün biraz daha genişleyerek Rum köylerine kadar yayıldı. Ayrıca bir de nizamname hazırlandı. Bu teşekkülden başka zenginlerden para toplayan ve gereğinde ölüm kararı veren terörcü "**Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti**" diye ikinci bir cemiyet daha kuruldu.⁵

Amerikan Kolejinin Rum hesabına çalışmasını teyit eden bir cihette 1920 yılı sonunda Merkez Ordusu kurulduktan sonra, Merzifon'daki bu koleje ansızın yapılan bir baskındı. Okulda Yunanistan ilhak edecekleri yerlerle beraber büyük Yunanistan, Büyük Ermenistan ve Pontus haritalarının birçok çeşitleri ve bunlarla ilgili yüzlerce cilt kitap ele geçirilmiştir. Bir kültür müessesesi olarak kurulan Amerikan okulunun çalışma tarzı bu şekilde idi. Keza; kendi otomobilleri ile silah cephane taşımakta tereddüt gösterilmiyordu. Merzifon'un kuzeyinde mevcut Ermeni ve Rum çeteleri burada besleniyor ve ikmal yapılıyordu. Bu durum kolej direktörü Amerikalı White tarafından yazılmış bir mektubun ele geçmesi ile tamamen meydana çıkmıştı. Mektupta ayrıca dini propaganda da yapıldığı anlaşılıyordu.⁶ Bu mektuptan birkaç satır aşağıya alınmıştır.

³- Yılmaz Kurt (Haz.), Pontus Meselesi, Ankara, 1995, s. 60

⁴-Rahmi Apak, Türk İstiklal Harbi, Ankara,1964, VI, s.137

⁵-Apak, a.g.e. s. 138

⁶- Özgür Yılmaz, Pontus Meselesinin Tarihsel Kökenleri XIX Yüzyılda Trabzon Rumları Üzerine, Osmanlı Araştırmaları XXXI, İstanbul, 2008, s.182

“Hıristiyanlığın en büyük rakibi Müslümanlıktır. Müslümanlarında en kuvvetlisi Türkiye’dir. Bu hükümeti ve memleketi devirmek için Ermeni ve Rum dostluklarımızı terk etmemeliyiz. Hıristiyanlık için Ermeni ve Rum dostlarımız tarafından o kadar kan feda edildi ki bunlardan birçoğu İslamlara karşı mücadelede şehit oldular. Unutmayalım ki, kutsal hizmetimizin sonuna kadar daha pek çok böyle şehit kanı akıtılacaktır. Alevilere mezhep konusunda serbestlik tanırsak onlarda bize katılacaklardır. Bizim görevimiz, bu fırsatı kaçırmamak, gereğine uygun hareket eylemektir. Hıristiyanların şimdiye kadar görmüş oldukları zulümlere karşı onların zekâtını ödeyecek bir ruh aşlamalıyız. Biz bunu şimdiye kadar yaptık ve muvaffak olduk” Bu mektupta açıkça görülüyor ki, okul idaresi Müslümanlığı ve Türklüğü yok etmek için bahane ve sebep aramakla görevli idi. En kötüsü Osmanlı idaresi senelerce bu misyoner zihniyetiyle yetişmiş olanlara elinden gelen türlü yardımı yapmış, bunları kontrol etmeden sinesinde yaşatmıştır. o Zaman Türkler bu müesseselere giremezler, resmi olarak da takip ve kontrol edilemezlerdi. İşte bu serbestlik içerisinde Pontus cemiyeti tarafından bastırılan bir haritaya göre, Pontus Cumhuriyeti, merkezi Samsun olmak üzere Batum’dan İnebolu’nun batısına kadar olan Karadeniz kıyıları ile Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Gümüşhane ve kısmen de Erzincan vilayetini kapsamakta idi. Bu haritada yine Pontus Cumhuriyeti için Yunan Megalo iddiasının genişliğini bir kere daha hayret ve ibretle seyretmek mümkündür. 60-70 yıl önce bu dolaylardaki Hıristiyan nüfusu Müslüman nüfusunun onda biri kadardı İstanbul’daki Patrikhanenin ve Yunanistan’ın teklif ve yardımlarıyla 50 içerisinde Samsun’a dışarıdan 30000 yabancı Rum getirilmişti. Bunların hiç birinin toprağı yoktu. O dönemin en son resmî ve gerçek istatistiklere göre bu sahada milliyet ve mezhep ayırımı yapılmaksızın Hıristiyanların toplam yekûnu ancak “250” bin ve bütün Müslümanların yekûnu ise 2 350 000 kişidir. Bütün Hıristiyanlar, toplam Müslümanların yüzde onu (10/100) derecesinde bile değildir. Bu sayının sancaklara dağılımı ise Trabzon vilayetinde 60 bin Hıristiyan’a karşılık 317 bin Müslüman, Giresun sancağında 10 bin Hıristiyan’a karşı 190 bin Müslüman Ordu sancağında 25 bin Hıristiyan karşılık aynı şekilde 190 bin Müslüman Sinop sancağında ise 5 bin Hıristiyan’a karşılık 150 bin Müslüman vardır. Samsun’a gelince, bu şehir ekonomik yeri dolayısıyla ticarete çok uygun olduğu için kurulacak Pontus’a başkent olarak seçilmiş, Patrikhane ve Yunanistan tarafından ortaklaşa olarak yapılan teşvikler sonucunda buraya elli yıl içerisinde 30 bin yabancı Hıristiyan getirilmiştir. Mal-mülk ve toprak sahibi olmayan yabancıların mevcudiyetine rağmen bugün Samsun sancağında 50-55 bin Hıristiyan’a karşılık 180 bin Müslüman vardır. Bilinen araçlarla, bilinen emellerle getirilen Yunanlı göçmenler hesaba katılmazsa Hıristiyan miktarı Samsun’da 20 bine, Ordu sancağında 10 bine iner. Verilen rakamların gerçeğı açıkça ortaya koyması karşısında söz söylemek tamamen lüzumsuz bir iş olur. Tartışmaya değer olmayan İslâmlaştırma safsata ve yaygaralarına en susturucu cevap ise Hıristiyanların yurdumuzun her tarafında yüzyıllardan beri geleneklerini hatta teşkilatlarını koruyarak yaşamış olmalarıdır⁷

Balkan Savaşları, Pontus Meselesi’nde yeni bir başlangıç noktasını oluşturmuştur. Osmanlı Devleti’nin Balkan Savaşı’nda seferberlik ilanı özellikle Samsun ve çevresindeki Rumlar tarafından iyi karşılanmamıştır. Kilise ve okullarında yapılan propagandanın etkisiyle kurtarıcı olarak gördükleri Balkan devletlerine karşı yapılacak bir savaşı hoş karşılamamışlardır. Cepheden kaçanlar çeteler kurmuşlardır. Ayrıca, Balkan göçmenlerinin kendi köylerine yerleştirilmelerine de karşı çıkmışlardır. Kurulması hayal edilen Rum Pontus devletinin merkezi durumundaki Samsun’a Türkiye dışından Rum göçmenler getirilerek yerleştirilmiştir. Bu işi yürütmek üzere Rum Göçmenler Cemiyeti (Rum Muhacirin Cemiyeti) kurulmuştu. Aynı dönemde Pontus’çuluk çalışmalarına Doğu Karadeniz’de de hız verilmişti. Meşrutiyet’in ilanından sonra Trabzon ve çevresinde Müslümanlar arasında

⁷-Kurt, a.g.e. s. 64

Hıristiyanlaştırma/Rumlaştırma propagandası başlatılmıştır. Özellikle Maçka'da Hıristiyanlaştırma vakaları artmıştır.⁶ Trabzon Valisi Mehmet Ali (Aynî) Bey, bu propagandaları etkisiz kılmak amacıyla sadece Maçka'da birçok okul açmıştır.

Pontus Meselesi, daha sonra Hıristiyanlık meselesi olmaktan çıkartılarak bir "Yunanlılık" konusu oldu. Trabzon Yunan Konsolosluğu, 18 Ekim 1912'de Trabzon Metropolitine bir yazı göndererek, Yunan Kralı I. Yorgi'nin isim günü olan 23 Nisan'da Aya Gregoriyos kilisesinde tören yapılmasını istedi.⁸

Birinci Dünya Savaşında Karadenizli Rumlar, Yunanistan ve Rusya yararına casusluk yaptılar ve Türk cephe gerisinde aktif düşmanlık hareketinde bulundular. Rus Orduları Trabzon'a geldiğinde düşman ordularını sevinçle karşılayan Rumlar ve özellikle Rum Trabzon Metropolitisi Hrisantos, Ruslarında işine geldiği için iç idareyi hemen ellerine aldılar. Şehirde ve ilçelerde Belediye Meclislerinin Rum azınlığına Ruslar bu suretle üstün ve hâkim duruma getirdiler. Diğer taraftan da Rumları silahlandırma programını serbestçe uygulamaya başladılar. Çar ordularının dağılacağı zamanlara doğru Batum'da General Anonyan adında Rum asıllı bir Rus Generalinin komutasının altında bir tümeni teşkil edildi. Bu Rum tümeni işe başlamadan 1917 Bolşevik ihtilali üzerine dağılıp gitti. Mondros Mütarekesine kadar bu tümen varlığını muhafaza edebilseydi İstiklal Savaşımızın daha çok güçlülere sokabilirdi. Çünkü tümenin mevcudu 12 bin kişiye yükselmişti. Ve tümeni hazırlamakta olan diğer Rum kuvvetleriyle 20 bin kişiye çıkarmak için her şey tamamı.

Ruslar Trabzon havalisinden çekildikten sonra, Osmanlı Hükümeti yeniden idareyi ele alınca, Rus işgali zamanında açığa vurulmuş olan Pontus'çuluk hareketi tekrar gizli kabuğuna çekildi. Bu sırada Marsilya'da toplanan Rus Hariciye Komiseri Troçki'ye aşağıdaki dikkate şayan telgrafi gönderdiler.⁹

Pont-Euxien ve havalisinden mürekkep olup Birleşik Amerika, İsviçre, İngiltere, Yunanistan, Mısır ve diğer memleketlerde oturan Pontus işlerini düzenlemeye salahiyyetli temsilcilerin katılmasıyla Marsilya'da toplanan kongremiz bu havalinin Ruslar tarafından boşaltıldıktan sonra, tekrar Türk egemenliği altına giremeyeceğinden dolayı Rus hududundan Sinop'a kadar bir cumhuriyet tesisini arzu ve bunun için de şiddetle müdahalenizi rica ve peşin olarak teşekkürlerimizi takdim ederiz.

Pontus Kongresi Namına
Başkan
Konstantidis

Kongre bu telgrafla birlikte Tümen Kumandanı General Anonya'ya ve Trabzon Metropolitisi Hrisantos'a da bu mealde birer telgraf çekilmişti.

Konstandidsi, kaptan Yorgi Paşa adında birisinin oğlu olup, Giresun'da Belediye Başkanlığı da yapmıştı. Bu adam Fransa'da Pontus propagandası ve gazetelerde planlı yayın yapmakta idi. Gerçekte bu yayınların hakikatle hiçbir ilgisi yoktu.. Fakat o zamanki durum hakikatleri araştırmaya lüzum bile göstermiyordu.¹⁰

Yunanistan' dan sonra Pontus faaliyetlerinin belki de en önemli destekçisi ülke Rusya olmuştur. Rusya Pontus'çu örgütlenmenin kurulup güçlenmesinde ve silahlı çetelerin teşkilinde önemli bir rol oynamıştır. Rusya pek çok Pontus'çu örgüt ve çete liderinin eğitilmesinde, bunların sahte pasaportlar ile Osmanlı topraklarına sokulmasında aktif rol oynamıştır. Rusya'nın faaliyetleri özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında doruk noktasına ulaşmıştır. Bu konuda bir örnek vermek gerekirse Rusların 1916'da Doğu Karadeniz bölgesinde başarıyla ilerlemeleri bu bölgedeki Pontus'çu faaliyetlerin yükseliş göstermesine yol açmıştır. Bizzat Rusya tarafında silahlandırılan Vasil Usta ve Dimitros Hasalanbidis çeteleri Rus ordusu ile birlikte bölgede terör estirmişlerdir. Rusların 1916'da Trabzon'u işgal

⁸-Mesut Çapa, Belgeler Işığında Pontus Meselesi, Ankara, 2017, s.4

⁹-Apak, a.g.e. s. 139

¹⁰-Apak, Milli Mücadele Tarihi, Anakar1964, VI, s.140

etmeleri üzerine şehrin yönetimini Vali Cemal Azmi Bey'den devralan Trabzon Rum Metropoliti Hırisantos, Ruslardan elde ettiği silahlar ile bölgedeki Rum çetelerini donatmıştır¹¹

1908 yılında Samsun – Kadıköy'de ilk adımları atılan Pontus'çu silahlı örgütlenme Balkan Savaşı'nın başlaması ile birlikte güç kazanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin savaş nedeni ile seferberlik ilan etmesi ve uyguladığı seferberlik politikası Rumlar tarafından tepki ile karşılanmıştır. Askere alınan Rum gençleri kitleler halinde firar etmiştir. Askerden kaçanlar köylerine döndüler ancak normal yaşamlarını devam ettirmeleri mümkün olmadığından köylerine yakın kırlık alanlarda üstlendiler. Bu gençler kısa süre sonra bölgede gelişecek güçlü Rum çetelerinin insan gücünü oluşturdular. Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Devleti'nin göçmen Türkleri Anadolu'da iskân etmesi sorunu da Rum ahalinin taşkınlıklarının artmasına yol açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Pontus Rum Devleti'nin kurulması bir fikir halinde iken ve nispeten cılız çabalar şeklinde sürerken savaş ile birlikte ilk defa Rusya'nın ve Rusya'daki Yunan siyasi memurlarının girişimleriyle büyük bir ivme kazanmıştır. Batum ve Kafkasya'daki Rum tüccarları vasıtası ile Trabzon ve Samsun'daki merkezlerle haberleşilmiş, Batum'da teşkil edilen gizli bir komite ile gizlice silah ve cephane gönderilerek yöre Rumlarının faaliyetlerinin bir kat daha arttırılmasına çalışılmıştır. Anlaşma Devletleri, Birinci Dünya Savaşı başladığında Rumları özellikle kıyı şeridindeki Hıristiyanları kışkırtmış, kendilerine her türlü yardımda bulunmuşlardı. Seferberlik emrine karşı çıkan veya askerden kaçan Rumların kurduğu Pontus çeteleri, Karadeniz Bölgesi'nin her yerinde Türk ve İslam halka işkenceler yaparken cephe gerisinde de Osmanlı Ordusuna büyük zararlar vermişlerdir. Bir örnek vermek gerekirse Bafra'nın Bünyan Dağı civarında bulunan 11 Rum köyü 1,500 kişilik büyük bir çete oluşturmuştur. Bu çete, Osmanlı Devleti'nin bölgede devlet otoritesini yeniden sağlamak ve Rum çetelerini dağıtmak amacıyla bölgeye müdahalesine rağmen varlığını korumayı başarmıştır. Bünyan Dağı'na yerleşen Rum çetesi ancak Milli Mücadele sırasında uzun uğraşlar neticesinde ortadan kaldırılabilmıştır¹².

Fransız gazetelerinde konu ile ilgili yalan, yanlış, birçok havadisler de çıkıyordu. Yapılan faaliyetler girişilen işler iki yönden incelenebilir. **a- Politik faaliyetler b-Fiili faaliyetler.**

a- Politik Faaliyetler

Pontus meselesi üzerinde 1919 yılı sonu ve 1920 başlarında özellikle Yunanistan ve Fransa'da hararetlik politik faaliyetler göze çarpar. Bu politik faaliyetler kapsamında 15 Kasım 1919 tarihinde barış konferansına Pontus Cemiyeti namına şu muhtıra (özet) gönderilmişti: *“Mütarekeden beri Osmanlı Hükümeti'nin garantisine rağmen Karadeniz kıyılarında zulüm ve tahrikler devam etmektedir. İslam ahali silahlandırılıyor, Hıristiyanlar silahsızdır. Mütarekeden sonra, yalnız kıyı kasabalarında asayiş iade edilmiştir. Cinayetlerin cezasız kaldığını gören Türkler, yeniden soygunculuk ve öldürmeler başlamışlardır. Böylece güvensizlik sahil şehirlerine de sirayet etmiştir. Her tarafta Türk Milli çeteleri teşekkül ediyor. Harpten önce ve harp içinde Türkiye'den kaçan Rumlar bu defa eski yurtlarına dönemediler. Tekrar Rusya'ya gitmeye başladılar. Bolşeviklik ihtilalını Türk katliamına tercih etmişlerdir. Yardımınızı bekliyoruz.”*

Bundan başka Konstantin, Paris'te Giresun'a veya buna mümasil şehirlere açık mektuplar yazarak Pontus davasını devamlı olarak körüklüyordu.¹³

ABD Yüksek Komiseri Tuğamiral Mark L. Bristol tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen ve 23 Nisan 1919 ile 25 Ocak 1920 tarihleri arasındaki yazışmaları kapsayan

¹¹-Mustafa Yahya Metintaş vd. Pontus Sorunu: Tarihi Seyri ve Çözüm Çalışmaları, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Haziran 2014, 15(1), 195-219., s. 201

¹²-Metintaş, a.g.m., s. 201

¹³-Rahmi Apak, Milli Mücadele Tarihi, VI, s. 140

dokümanlarda Venizelos'un Ermenilerle ittifak arayışı ile ilgili önemli bilgiler vermektedir Yunanistan'ın Karadeniz ve Kafkasya'ya yönelik askeri ve siyasi eylemleri, Ermenilerle işbirliği görüntüsü altında onları kendi çıkarlarına kullanma girişimleri, bölgede girişeceği hemen her türlü eylem için Anadolu kıyılarından Kırım sahillerine ve Güney Kafkasya'ya kadar uzanan Rum azınlıklara yönelik ajitasyon faaliyetleri, İngiliz Hükümeti'nin desteğini kazanma çalışmaları ve Türk milli hareketinin Bolşevikler başta olmak üzere doğu ülkeleri ile bağlantısını kesme planları bunlardan yalnızca bir kaçını oluşturmaktadır.¹⁴

Mark Bristol'un raporunda, Yunan Hükümeti'nin Pontus Rum Devleti'nin kurulmasını sağlamak için sadece Karadeniz ve Kafkasya Rumlarını hesaba katmadığını, aynı zamanda Pontus olarak kabul ettiği Kırım ve Güney Rusya'nın Rumlarını da hesaba kattığı, ancak bu coğrafyadan hayal kırıcı bir cevap aldığını belirtmektedir. Nitekim 15 Ekim 1919'da Yunanistan Dışişleri Bakanı'na gönderdiği bir telgrafta, özellikle Kırım Rumları arasında Yunan milli duygusunun canlanması için çalıştıklarını, Pontus Rumlarının Türk hâkimiyetinden kurtarılması için onların yardımını istediklerini ancak olumlu sonuç alamadıklarını çünkü buradaki Rumlarda milli duygunun çok zayıf olduğunu bildirmektedir.¹⁵

Hirisantos, Yunan politikacısı ve devlet adamı Venizelos ile nüfuslu diğer devlet adamları da mektuplar yazmaktan geri kalmıyordu. Bu amaçla 14 Ocak 1920 tarihinde 12 kişilik bir Rum heyeti Pontus meselesi için Batum'da Moskova'ya gitmişti.

b- Fiili Hareketler

1-Mondros Mütarekesinden önce Rum çete faaliyetleri

I. Dünya savaşında seferberlik emrine uymayan veyahut sonradan kıtalarından kaçan Rum erleri dağlarda buluşup çeteler kurmuşlardır. Pontus'çu Rumların fiili silahlı hareketi seferberlik emri ile bu suretle başlamıştı. Mahdut bazı Rum çeteleri daha önceden mevcut idiyse de faaliyetleri hemen hemen yok denecek kadar azdı. Bu sıralarda özellikle Bafra'nın Bünyan Dağı civarında 11 Rum köyünden mevcudu 1500 olan silahlı bir Rum çetesi çıkmıştı.

I. Dünya Savaşında hükümet her tarafta düzeni sağladığı halde Bafra'nın Bünyan Dağı bölgesinde düzeni tam olarak sağlayamamıştı. Bünyan Dağı Ruç çetesi, I. Dünya Harbinde ilk faciayı Kazakçımermer Köyünde iki Türk'ü sırt sırta bağlayarak yakmak suretiyle yaptılar. Sonra sıra ile bir jandarmayı, memleketinden kıtasına gitmekte olan bir eri öldürdüler. Gittikçe bu Rum çetesi adı ve haince faaliyetlerini daha artırdı. Mesela Bünyan bölgesinde yoğun Rum köyleri arasında 7 Türk köyü vardı. Bunlardan Çağşar Köyüne Ruslar bir baskın yaptılar. Tek ev kurtulmamak üzere bütün köyü yaktılar ve halkını çocukları dahi öldürdüler. Bu köyde vahşice yapılan katliamlardan 15 kişi kaçıp kurtulabilmişti. Hükümetin savaş nedeniyle bu asilere karşı ciddi bir harekete geçmemesinden cesaret alan Rumlar, kötülük ve vahşiliklerini fazlalaştırdılar. .Bu bölgede mevcut Boyalı, Türkmenler, kasnakçı, Kuşkapanı, İnözü, Kuşaca, Çiniler köylerini tamamen yaktılar. Rum bölgesi içinde sıkışıp kalmış bu 7 Türk köyünün yangından ve katliamdan kurtulabilen 2000 kadar ahalisi diğer Türk köylerine sığıp nefret içine düştüler.

2- Mondros Mütarekesinden sonraki Rum faaliyetleri

Mondros Mütarekesinden sonra Pontus Rumları faaliyetlerini daha ileriye götürdüler. Karadeniz kıyılarında ve içerlerindeki kasaba, köylerde bulunan Rum halkı mütareke gereğince serbestçe giren Yunan harp ve ticaret gemileriyle Yunanistan'dan gönderilen ve ayrıca Bolşevik ihtifali yüzünden bu bölgeden çekilen Rus Ordusunun bıraktığı silahların hepsini aldılar. Bundan başka İngilizlerin bu bölgeye soktukları silah ve cephanelerle de Rumlar, bol bol silahlanmış bulunuyordu. Yunanistan'dan özel surette gelen subaylarla bu Rum çeteleri teşkilatlandılar. Ayrıca Bünyan Rum çetesi etraftan gelen Rumlarla gittikçe kuvvetlenmekte idi. Silahlarını ve cephanelerini tamamlayan çeteler faaliyet sahasını

¹⁴- Mehmet Okur, Venizelos'un Pontus Komplosu Yunanistan'ın Ermenilerle İttifak Arayışı, Karadeniz İnceleme Dergisi, Yıl 3, S. 12. 16

¹⁵-Okur, a.g.m, s19

genişlettiler. Bu bölgenin civarındaki 22 çiftlik ve hanı yaktılar. Oruç köyü tamamen yok edildi. Birçok Türk köylerinin hayvanlarını alıp götürdüler. Hükümet bu sırada bin bir zorluk ve çaresizlik içinde bulunuyordu. Hükümetin bir şey yapamaması karşısında bu civar köyleri kendi kendilerini korumaya ve silahlı müfrezeler kurmaya başladılar. Çünkü Rum çeteleri çeşitli merkezde faaliyete geçmiş bulunuyordu. Bu merkezler şunlardı:¹⁶ Samsun bölgesi, Çarşamba ve Terme bölgesi, Amasya bölgesi, Merzifon bölgesi, Vezirköprü bölgesi, Lâdik bölgesi, Havza bölgesi, Tokat bölgesi, Erbaa bölgesi¹⁷Pontus Rumları, bundan önceki bölümlerde görüldüğü üzere, yalnız teşkilat ile, yalnız bütün Rumları Pontus fikri etrafında hazırlamakla yetinmemişler, silahlı çeteler kurarak geniş ve tertipli bir plân dâhilinde uygulama alanına dahi geçmişlerdir. Hükümet esasen Pontus teşkilatının bütün sırlarını ancak Rumların bu çetelerle faaliyete başlamasından sonra öğrenebilmiştir. Sayıları bazen 800'ü geçen, bazı yerlerde binlere ulaşan bu çetelerin siyasi emellere korkunç olaylar ve zulümler yapmaya başlamaları özellikle Samsun, Amasya, Tokat illerinin bütün bölgelerinde düzenli ve intizamlı bir planla hareket etmeleri hükümeti, karşı güvenlik önlemleri almağa yöneltmiş ve sonuç olarak değişik yerlerde yapılan araştırmalar neticesinde Pontus teşkilatına ait bütün evrak ve belgeler ele geçirilmiştir. Pontus Rumluğunu idare edenlerle, bu emelleri düşünceden eyleme döndürmek için silahlı çete halinde çalışanlar arasında, nasıl sıkı bir bağ bulunduğunu değişik kiliseler, okullar ve kulüplerde elde edilen Pontus teşkilatı belgelerinden pek güzel anlıyoruz. Merzifon Pontus Kulübü görüşme tutanaklarının sayfaları hep bu şekilde bağlantıyı gösteren kanıtlarla doludur. Bu tutanak defterinden rastgele bir sayfa okuyalım.

12 Aralık 1919

“İsim listesinin okunmasından sonra geçen oturumun kararları incelenmiş ve onaylanmıştır. Papadopulos tarafından I. Dünya Savaşındaki serüvenlerinden söz edildikten sonra, özellikle silâh altına çağrıldığından dolayı Samsun'dan ayrılması, Samsun çevresinde bir Rum eşkıya çetesine katılması, mensup olduğu çetenin Türk jandarma birlikleri tarafından kuşatılması ve bir mucize kabilinden olarak bu tehlikeden kendisini kurtardığı özel olarak belirtilmiş ve açıklanmıştır. Bazı günlük konuların araştırılması ve görüşülmesinden sonra oturuma son verilmiştir.”

Genel Sekreter
İ. Metidis

Başkan
Teoharidls

Merzifon Pontus Kulübü'nün resmî tutanak defterinden çıkarılan şu küçük belgeden de açık-seçik anlaşılıyor ki hükümetin I. Dünya Savaşı'ndaki seferberlik emrine uymayan Rumlar hemen firar ve Rum çetelerine katılıyorlar ve bunların jandarmalarımızla çatışmalarda gösterdikleri kahramanlıklar, daha soma Pontus kulüplerinde takdir edici bir şekilde anlatılarak tutanaklara geçiriliyor. İşte Pontus Rumlarının çete halinde çalışma alanına atılmaları, seferberlik emri ile başlamış oluyor. Bundan dolayı Pontus çete elliğinin çalışmasının başlangıcı savaş zamanıdır. Ondan önce bu çeteler böyle geniş ve siyasi çalışmalar gösterememişlerdi. Bunların I. Dünya Savaşı zamanında Bafra'nın Nebyan bölgesinde olduğu gibi sayıları binlere ulaşan çeteler halinde çalışmaya başlamalarındaki maksatlar değişik ve hep bir gayeye yöneliktir. İslâm halkını korku ile sindirmek, İslâm nüfus çoğunluğunu azaltmak için rast geldikleri İslâmları öldürmek, İslâm köylerini yakıp-yıkmak, Türkiye hükümetini savaş zamanında yurt içinde zayıf düşürmek, kendi üzerlerine çekecekleri kuvvetlerle Türkiye'nin savaşmakta olduğu düşmanlara dolayısıyla yardım eylemek, o çevrede Rumluğun varlığını fiili olarak ispat ederek ileride Türkiye'nin yenilmesi halinde Pontus emellerini gerçekleştirmek için birçok maksattan başka Rum çetelerinin en belli başlı bir maksadı da, savaş sırasında gerektiğinde Türk ordusunu arkadan vurmaktır. Lâkin I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki ordumuz ve ordunun Rum çetelerine karşı almış

¹⁶-Kurt, a.g.e. s. 166

¹⁷-Kurt, a.g.e. s. 186

olduğu askeri tedbirler Nebyan çevresi müstesna olmak üzere, Rum çetelerinin çalışmalarını sınırlamaya sebep olmuştu. Lâkin Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra, ordumuz küçülüp, bütün silahlarımız elimizden alınınca artık Türk Hükümetinin Rum çetelerine karşı İslâm halkı savunmak için bile bir kuvvete sahip olmadığı görülünce kuvvete karşı her zaman zayıflık ve itibarsızlık gösteren ve hükümette acizlik görünce hemen başım kaldıran Rum karakteri anında kendini göstererek- Pontus çeteleri genel olarak saldırgan bir duruma geçtiler. Bizim ellerimizden silahlarımız alınmasına karşı onlara açıkça yurt dışından silahlar getiriliyordu. İngilizler Samsun'a çıktıkları zaman Rum çetelerine, 10 000 silah dağıttılar. Sonra Pontus bölgesinde sayıları pek az olan Rumları çoğaltmak için Rusya'da oturan ve Bolşevik idaresinde yaşayamayan Rumları, vapur vapur Samsun çevresine çıkarmaya ve bizim topraklarımızda yerleştirmeye başladılar. Aynı zamanda böyle yurt dışından doldurma suretiyle İslâm nüfus çoğunluğuna yetişmek mümkün olamayacağı tabii olduğundan, çeteler artık çekinmeksizin ve açıkça İslâm ezici çoğunluğunu ortadan kaldırmak için rast geldikleri İslâmları öldürmeye ve daha sonra -her kaza çevresindeki olaylar anlatılırken görülecektir ki,- çeteler İslâm köylerine baskınlar yaparak katliamlar yapmaya başladılar. Çeteler mezalimine sahne olan yerleri kazalara göre 12 bölgeye ayırıyoruz. Bu bölgeler kitapta coğrafi duruma göre düzenlenmiş olup kazaların sırasıyla isimleri şunlardır: Bafra, Samsun, Çarşamba ve Terme, Amasya, Merzifon, Köprü, Ladik, Gümüşhacıköy, Havza, Tokat, Erbaa, Zara kazaları. Bu 12 kaza bölgesine bir de Merkez Ordusunun, son 10.5 aylık vukuatı gösteren resmî istatistik cetvelleri ilave edilmiştir ki bunu da bir bölgesaydığımızı Pontus çetelerinin korkunç olaylarına sahne olan bölgeler 13 bölgeye ayrılmış demek olur.¹⁸

Pontus Meselesinin Meclisteki Yansıması:

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ve rüfekasının, Pontus meselesi hakkında Dâhiliye Vekilinden istizah ve Dâhiliye Vekili'nin açıklaması

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Dâhiliye Vekili Fethi Beyefendinin kanaati âcizanemce memleketi maatteessüf lâyıkiyla tanıyamaması ve halkın ahvali ruhiyesine vakıf bulunmaması ve hatta uzun müddet memlekette uzakta bulunması dolayısıyla de teşkilâtı hazırai milliyemizin teferruatını kavrayamamış bulunması yüzünden bugüne kadar nazarı Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine Dâhiliye Vekili Fethi Beyefendinin kanaati âcizanemce memleketi maatteessüf lâyıkiyla tanıyamaması ve halkın ahvali ruhiyesine vakıf bulunmaması ve hatta uzun müddet memlekette uzakta bulunması dolayısıyla de teşkilâtı hazırai milliyemizin teferruatını kavrayamamış bulunması yüzünden bugüne kadar nazarı müsamahası önünde cereyanına müsaade ettiği kanunsuz, yolsuz ve istiklâl mücadelemizin ruhiyle gayri kabili telif icraatın bir müddet daha devamını menafii milliyemize bilküllüye mugayir gördüğümünden atideki on bir maddenin miri mumaileyhten müstacelen istizahını teklif ederim.

1. Dairei intihabiyem merkezi olan Trabzon şehri ile havalisi askeri kumandanının icraatı keyfiyesi neticesi olarak gayri kanunî tevkifat, hapis, mesakine taarruz, halkı müsellehan tehdit ve muayyen zamanlarda umumî ve hususî tarikleri set suretiyle de gerek şehir dâhilinde ve gerek şehir ile mülhakat arasındaki müruru uburun tevkif ve muamelatı nasıl tatil edilmesi. Bu maddeye müteferri vekayiin birer misali berveçhi ati tespit edilmiştir.¹⁹

2. Yomra nahiyesinin Şane karyesi muhtarı Aziz Çavuşun gayri kanuni olarak tevkif ve kalede hapsi, bilâhare tarafı acizanemden vuku bulan teşebbüs üzerine ciheti mülkiyeye teslimi ve müddei umumîliğin meni muhakeme ve tahliye kararına rağmen tekrar kumandanlık tarafından tevkif ve kalede hapsi.

3. Mesakine taarruza misal olmak üzere rüfekamızdan Trabzon Mebusu Celâlettin Beyin hanesine zabıtların girmesini ve mahdumu Bedri Efendiye tehdidini ve Yomra Nahiyesi

¹⁸-Kurt a.g.e. s. 187-188

¹⁹-T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 18 Mayıs 1338 (1922), XX, s. 362

karyelerinden birçoğunda girilmedik hane kalmadığını zikr ile iktifa ederim. 4. Değirmendere'de bir bakkaldan piyasanın dununda bir fiyatla şeker almak isteyen bir zabıtın bakkalın muvafakat etmemesi üzerine bakkalı tehdidi ve tahaddüs eden münakaşai lisanîye üzerine istishap ettiği dört müsellağ neferi siperlere yatırmak suretiyle tehdidatı müsellehada bulunması.

5. Şehir dâhilinde vesika yoklamak bahanesiyle hem de alaturka saat on bir, on bir buçukta bütün müruru ubur ve münakalatın tatil edilmesi.

6. Değirmendere yolu gibi Trabzon'dan Erzurum'a giden bir şehrahi katletmek suretiyle şehirle mülhakat arasındaki muvasalanın uzun müddet tevkif ve tatil edilmesi.

Madde 1. — Bütün bu yolsuz ve halkı ezici muamelât neticesi olarak merkeze vukubulan şikâyet üzerine Trabzon'a izam edilen tahkik heyetinin tahkikatından henüz bir netice çıkmaması.

2. Erzurum, Sivas Kongreleri mukarreratına tevfikân intihap edilmiş ve memlekete ifa ettikleri hidematı mebrure herkesçe malum ve müselleğ olan Trabzon Heyeti Merkeziyesi muamelâtının sarahati kanuniye hilâfında Hükümet tarafından tetkik ettirilmesi.

3. Millî cemiyetler, bilhassa bugünkü teşkilâtımızın temelleri olan Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri elde mevcut nizamnamei hususiyelerine ve cemiyetler nizamnamei umumîsi ahkâmına göre doğrudan doğruya kongrelerine karşı sual ve bilhassa hesabatın kongrenin nazarı muhakeme ve tasvibine arz mecburiyetinde buldukları halde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesinden Hükümetçe hilâfı usul ve kanun hesap istenilmesi.²⁰

4. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesinin muamelât ve hesabatını tetkike memur edilen heyetin tetkikatını garazkârane bir mecrada sevk etmek istediğini fark ve derk eden Heyeti Merkeziye Reisi ve azaları pek buhranlı geçen şu son seneler zarfında ifa ede geldikleri hidematı vatanperveranenin makûs bir tecellisi olarak telâkki ettikleri bu halâyik ve haysiyetşikenane muamele üzerine derhal istifâ ettikleri halde istifaları kabul edilmeyerek birçok aylar sonra ortada mevcut nizamnamenin sarahati katiyesine rağmen Vali Vekili tarafından teşkil edilen bir heyeti müteşebbiseye devri muameleye icbar edilmeleri ve hatta Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyesinin hiç bir sıfat ve salâhiyeti kalmadığı yolunda karakollara kadar emirler vermek, ilânlar yapılmak suretiyle memleketin bu güzide, vatanperver ve hamiyetli evlatlarını tezvil ve tahkire kıyam edilmesi.

5. Alelhusus Trabzon meselesi namı altında hiç yoktan ihdas edilen meselede şahsen alâkadâr olan Fırka Kumandanı epey zaman evvel merciince başka bir mahale tayin edildiği ve yerine diğerk-bir kumandan gitmiş bulunduğu halde Vali vekili sıfatıyla hâlâ Trabzon'da bırakılarak kendi hakkında belki de pek muhik bir surette şikâyet etmiş olan Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyesi azalarının yine bir kumandan vasıtasıyla manen ezdirilmek istenilmesi.

6. Bir lüzumu siyasî üzerine merkezce sahilden dâhile nakilleri emredilen Hıristiyanlardan asıl tehlikeli olan bazı münevver kimselerin Trabzon'da alıkonulmaları ve bazılarının da İstanbul'a gitmelerine müsaade edilmesi.

1. Merkezden verilen emre tebaan Akçaabat Kazasının Trabzon tarikiyle dâhile sevk etmek istediği ve biraderi Amasya İstiklâl mahkemesince idama mahkûm edilmiş bulunan Enfiyeci oğlu Vali tarafından kafileden alınmak suretiyle ve Akçaabat kazasının itirazlarına rağmen Trabzon'da alıkonulmuştur.

2. Mondros mütarekesinden sonra Trabzon'da cereyan eden bir muhakeme esnasında «**Şimdiden sonra Türklerin buralarda hakkı hayatı yoktur, buraları Pontus Hükümetine aittir**» diyen ve bu ifadesi mahkeme kuyudatında bulunan genç bir komitacı (Dava Vekili Afrididi) nin İstanbul'a gitmesine müsaade edilmiştir.

8. Hükümet, yine bir lüzumu siyasî üzerine bu güne kadar Rumların harice gitmelerine müsaade etmediği hakle son zamanlarda Samsun'a giden Dâhiliye Vekili Beyin bir hayli Rum

²⁰-T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 18 Mayıs 1338 (1922), XX, s. 363

ailelerinin İstanbul'a gitmelerine müsaade itmesi ve mazharı müsaade olan ailelerin velkenci oğulları. Andavallı oğulları ve Enfiyeci okulları gibi hem pek zengin, hem de Pontus'çuluğu pisvalarından olan ve erkânından bir kısmın Amasya istiklal mahkemesinde ihanetler» tahakkuk edip cezalarını gören ailelerden olması.

9. Trabzon'da hadis olan mesaili yakından tetkik etmek üzere Trabzon'a giden Dâhiliye Vekili Beyefendinin halk ile zerre kadar temasa lüzum görmeksizin yalnız Vali vekili olanlar fırka Kumandanı beyle görüşmekle iktifa etmesi.²¹

10. Bilhassa Pontus'çu Rum eşkıyasının defi mazarratı maksadıyla **Canik havalesine** azimet etmiş olan Dâhiliye Vekili Beyefendi avdetinde o havali mebuslarına ancak sekiz yüz kadar ve müteferrik mahallere dağılmış Rum eşkıyası mevcut olduğunu söylemesine rağmen Tokat havalisinde ve hatta Tokat şehrine iki üç saat mesafede bulunan çok İslam köylerinin ve bu eşkıya tarafından yakılması ve halen bu şakilerin Erbaa ve Samsun havalisinde - hatta Samsun'a girmeği göze aldırarak derecede cüretkârane bir şekilde icrayı şekavet ve melanet etmeleri.

11. Sureti mahsusada Canik havalisindeki şekavedi men, maksadıyla o havaliye seyahat etmiş olan Dahiliye Vekili Beyefendinin icraatı hakkında şimdiye kadar Meclisi Âliye izah vermemesi ve bu sükûta son Ilgaz hadisesinin delâlet ettiği manayı müessife de inzimam edince vuku bulan seyahatin boş ve sırf «zait bir kalem masraf, menzilesinde kaldığının tahakkuk etmesi ve maatteessüf o civar Müslümanlarının halen daha ziyade zulüm ve itisafa maruz kalmaları.²²

Trabzon Mebusu Ali Şükrü	Canik Süleyman	Erzurum Salih	Tokat Hamdi	Malatya Lütfi	Beyazıt Atıf
Beyazıt Şevket	Trabzon Celalettin	Çorum (Okunamadı)	Bursa Necati	Tokat Rıfat	Van Tevfik
Siverek Lütfü	Karahisarisahip Ömer		Bolu Şükrü		

ALİ FETHİ BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Efendiler, rüfekayı muhtermeden Tokat Mebusu Rifat Beyle Hamdi Beyin Pontus meselesine dair vermiş oldukları istizah takririnde diyorlar ki; Rumları yeni baştan mütezayit bir gayz ve kin ile Müslümanların başına bela etmeleri esbabını Vekil Beyden sorarız. Bundan maksatları anlaşıldığına göre, bendeniz Rumları yeni baştan bu milletin başına bela etmişim. Eğer münakaşayı bu yola dökmek istiyorlarsa bunu itiraf etmeye mecburum ki bu bir mugalâadan ibarettir. Fakat mugalâta ile davanın kazanılamayacağını iddia ediyorum. Cenabı Hakka arzı şükrederim ki kendileri de takrirlerinin metninde sözlerini birkaç defa yine kendi yazılarıyla tekzip etmişlerdir. Demişlerdir ki, harbi umuminin yani seferberliğin bidayetinden beri bu eşkıyaların yani Pontus eşkıyalarının İslâmlara yapmakta oldukları mezalim ve saireye nihayet vermek maksadıyla üç liva mebusları akdi içtima etmişler ve bazı mükarrerat ittihaz etmişlerdir. Binaenaleyh, bendeniz Rumları bu milletin başına bela etmedim ve edemedim. Böyle ağır ve mugalatalı bir ittihâmda bulunmak zannedirim muvafıkı vicdan olmasa gerek. Harbi umuminin yani seferberliğin bidayetinden beri oradaki Müslümanlara envai mezalim yapıldığı itiraf etmekte olan muhterem rüfekaya şunu hatırlatmak isterim ki seferberlikten şimdiye kadar sekiz sene geçmiştir ve orada bulunan Rumların adedini yalnız Samsun livası dâhilinde, Samsun nüfusunu arz edecek olursam, seksen beş bin Rum vardır. Binaenaleyh, sekiz seneden beri memleketin başına hakikaten belâ olmuş olan bu Rumları bir an evvel tathir etmek, temizlemek için bendeniz zannediyorum ki şimdiye kadar yapılmış olan tedabirlerden en

²¹-T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 18 Mayıs 1338 (1922), XX, s. 363

²²-T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 18 Mayıs 1338 (1922), XX, s. 364

müessirlerini ben yaptım ve şimdi ispat edeceğim ki bu hususta lehülhamd bir dereceye kadar muvaffak oldum. Bu suretle bu bahse geçmeden evvel Ali Şükrü Beyin vermiş olduğu istizah takririnde hafî celsede müzakere edilmesi lâzım gelen bazı mevadda temas etmek isterim, o maddelerden birisi de geçen gün Meclisi Âlinize vaat etmiştim. Samsun'da bazı mesail için sokaklarda müruru uburun münkati olduğu vesaire hakkında bir madde vardı. Bunu alenî celsede arz ederim. Trabzon'da vardır. Efendiler, bu muamele geçen senenin temmuzunda yapılmıştır. Binaenaleyh, bendeniz henüz Ankara'ya muvasalat etmediğim bir zamanda vaki olmuştur, değil vekilliğim zamanında Ankara'ya vasıl olmadığım bir zamanda vaki olmuştur.²³ Bendenizin acemiliğime ve ahvali mahalliyeye âdemi vukufuma binaen memlekette böyle seyyiatı hal vuku bulduğuna dair iddiada bulunanlardan rica ederim ki henüz Ankara'da değil iken vuku bulan bu gibi mesaili bana atfetmesinler. Çünkü bana atfedilemez. Filvaki malûmu âliniz olduğu veçhile geçen senenin haziran ayında Yunan'ın bazı gemileri Karadeniz'de bazı limanlarımızı topa tutmuştu. Bunun üzerine Heyeti Vekilece sahilde bulunan Rumlardan 15 ilâ 50 yaşında bulunanlardan eli silâh tutanların dahile nakilleri için bir karar ittihaz olunarak bu karar Şark cephesi kumandanlığından Trabzon | firka kumandanlığına tebliğ olunmuştur ki bu Temmuz ayında vaki olmuştur. Trabzon malûmu âliniz gayet büyük bir şehirdir ve vapurların memerri olması hasebiyle orada cereyan edecek ahvalin harice aksetmek ihtimali vardır. Bunun üzerine mevki kumandanı bu tedbiri icra etmek için bazı ihtiyatlara müracaat etmiştir. O vakit firka kumandanı, elyevm vali vekâletinde bulunan Sami Bey firka kumandanlığında bulunmuyordu, ondan evvel Miralay Seyfi Bey firka kumandanlığı vekâletini ifa ediyordu. Bu dâhildeki meseleyi büyük bir şehirde tehcir şekline sokmamak için firka kumandanı bir tedbir düşünmüş ve tevellütlü Müslim ve gayri Müslim efradın ahzı asker kanunu mucibince Trabzon'da bir hafta zarfında, mülhakatta da on beş gün zarfında şubelerinden askerî vesika almalarını ve aksi takdirde vesika almayanların meşkûk addedilerek vesikasızların firkanın en uzak noktalarına, mürettebatına sevk edileceği ilân olunmuş, bundan maksat da bu suretle vesika almayacak olan Hıristiyanları bu suretle en uzak mürettebata sevk ve isal ile onları müretteplerine sevk etmektir. Bu yaptığı tedbir de sırf Trabzon'un nezaketi mevkii için icap ed en tedbirin ifasından ibaret kalmıştır. Filvaki bu ilân yapıldıktan sonra Trabzon'da vesika alanlar almış, fakat alanların miktarı şehir dâhilindeki nüfusa nazaran pek az olduğu, için derhal firka kumandanı zafî maksadı emir olduğu veçhile Hıristiyan mahallerini taharri ettirmiş ve bu suretle Hıristiyan mahallerine mensup olanlardan vesika aramıştır. Vesikasız olmayanları da derhal firkanın en uzak yerlerine sevk edeceğim diyerekten bunları mahalli müretteplerine sevk etmiştir. İşte Mebusu muhteremin şikâyet ettiği muamele bundan ibarettir. Esas itibariyle şayanı takdir olan bir tedbirden olan bu muamele evvelce de arz ettiğim veçhile zamanı acizanemden ve buraya muvasalatı acizanemden evvel vuku bulmuştur. Esasen buna cevap vermek mecburiyetinde olmamakla beraber sırf Meclisi Âlinizi tenvir maksadıyla keyfiyeti arz ettim. İşte bu hal ki bu suretle mahalli heyeti ihtiyariyeleri vasıtasıyla memurini askeriye ve mülkiyeden mürekkep heyetle **Trabzon Hıristiyan mahallesinde yapılan taharriyatta 439 nefer derdest edilmiş bundan 256 kişi kamyonlarla, 173 nefer de yaya olarak sevk edilmiştir.** Mesele bundan ibarettir. Bir lüzumu siyasî üzerine merkezden dâhile şevkine karar verilen Hıristiyanların asıl tehlikeli olan bir takım münevver kimselerin Trabzon'da alıkonulmaları ve diğerlerinin İstanbul'a gitmesine müsaade edilmesi ve buna mümasil olmak üzere Enfiyecioğlu namında birinin de Akçaabat kazasının itirazına rağmen Trabzon'da alıkonulmasıdır. Bu muameleden zerre kadar malûmatım yoktur. Yalnız Trabzon'dan keyfiyeti istifsar ettim, aldığım telgrafı size aynen okuyorum.²⁴ «Enfiyecioğlu Mardiros'un emsali veçhile dâhile sevk edildiği maruzdur.» Emsali veçhile dâhile sevk edilmiştir diyor.

ALÎ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Tarihi kaç efendim?

²³-T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX, s. 369

²⁴- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX, s. 370

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — 3 Nisan 1338 tarihlidir. Emsali veçhile kafileden alındığına dair malûmatı da sormaya mecbur oldum. Diyor ki, Akçaabat kazasında - ki tamamıyla istizah takrirlerindeki malûmata muhalif olarak - bu adamların bir çoklan tarafından Harbi Umumideki Rus istilâsında iken ahali İslâmiyenin pek çoklarına muaveneti görüldü günden dolayı onların vuku bulan müracaatlarına binaen evvelâ Vali Hazım Bey tarafından alıkonulmuştu, sonra da emsali veçhile 24 Nisan tarihinde sevk edilmiştir. Filvaki kış esnasında sevkiyat tatil edilmişti. Yollar karla mestur olduğu için nakliyat yapılamamıştı ve yollarda da telefât vaki oluyordu. İnsanî bir noktai nazardan sevkiyatın ilkbahara taliki tavsiye olunmuştu. İşte ilkbahardaki sevkiyat arasında bu da akran ve emsali arasında dahile sevk olunmuştu. Mondros mütarekesinden sonra Trabzon'da cereyan eden bir muhakeme esnasında “şimdiden sonra Türk'lerin burada hakkı hayatı yoktur diyen ve bu ifadesi mahkeme kuyudatıyla sabit olan genç bir dava vekili ve komiteci Akridis'in İstanbul'a gitmesine müsaade edilmiştir”. Efendiler, bendenizce Mondros mütarekesinden sonra her Hıristiyanın ne dediğini ve ne gibi harekâta bulunduğunun hepsini bilmek malûmu âliniz imkân haricindedir ve bilemem. Yalnız mahallinden şu telgraf alınmıştır: Bazı muamelâtı dâhiliye için Der saadete gönderilmesi takarrür eden Bankı Osmanî Hukuk Müşaviri Akrididi İnsitat Efendiye vesika verilmesi Trabzon Osmanlı Bankası Müdüriyeti tarafından iltizam edildiği, Vali Hazım Bey tarafından veriliyor. Bittabi mahallin valisi bu adamın dediğini ve hayatının ne merkezde olduğunu herkesten ziyade iyi tahkik etmesi ve bilmesi lâzımdır. Bu geçen senenin kânunuevvel aylarına tesadüf ediyor, bu telgraf o zaman gelmişti. Böyle dâhil ve harice seyahat müsaadelerini müsteşarımız bulunan Hamit Beye tevdi etmiştim. Hamit Bey malûmu âliniz uzun boylu Trabzon Valiliğinde bulunmuş ve uzun boylu Trabzon ahvaline vukuf peyda etmiş bir zattır. Bu zat benim namıma bu Akrididi Efendiye İstanbul'a gitmesi için müsaade etmiştir. Bu zat bilmez ve Trabzon Valiliğinde bulunan Hazım Bey de bilmez ise bu hususta bana terettüp edecek bir kusur yoktur ve olamaz ve kendileri de o zaman beni tenvir etmemişlerdi.²⁵ Sonra şunu arz etmek isterim ki Bankı Osmanî bugün memleketimizde bir müessesesi maliyedir. Zannederim ki Maliye Vekâleti bunun muavenetinden her suretle istifade etmelidir. Bankı Osmanlı'nın her şeyini reddetmemek ve karşılamamak için Maliye Vekâletinden bize tavsiyeler vardır. Bu hususta her türlü suhuleti göstermek için Maliyeden bize tavsiyeler vardır. Bankı Osmanînin Hukuk Müşaviri sıfatıyla bazı muamelât maliye ve bazı muamelâtı hukukiye için İstanbul'a gitmesi istilzam olunan bu Akrididi'yi bu sıfatla biz ve bankaya muavenet olmak üzere gönderdik. Dedikleri gibi burada bir kasıt veya bize husumetkârane bir vaziyet almış olan bu adamı mahza bir kastı mahsusla İstanbul'a gönderilmiş şeklinde göstermek hakikati başka bir şekilde göstermek demektir ki bu doğru değildir.²⁶

Dâhiliye Vekâleti artık bu adamın ahval ve harekâtını mütemadiyen takip edecek mi? Hükümet yine bir lüzumu siyasî üzerine bugüne kadar Rumların harice gitmelerine müsaade etmediği halde diyor. Samsun'da bir takım ailelerin, Yelkenci oğulları ve Enfiyeci oğulları gibi hem pek zengin; hem de *Pontus'çuluğun pişivalarından* ve erkânından olan bir kısmın İstiklâl Mahkemelerince ihanetleri tahakkuk eden ve ailelerinin ceza görmelerini. Şurasını arz etmek isterim ki evveleminde lüzumu siyasî üzerine Hıristiyanların dâhil ve harice gitmesi için bazı kuyudat vardır. Fakat hiç bir Hıristiyanın harice gitmesinin menolunacağına dair bir kayıt yoktur ve bu husustaki malûmatları katıyen doğru değildir ve bu esas haddi zatında doğru bir hareket olamaz. Pekâlâ, bilirsiniz ki pek çok rüfekadan bu hususta bazı müracaatlara maruz kalmışımıdır. Bazı Hıristiyanların fakrû halinden başka yerlerde temini maişet etmeye mecbur kaldığından bahisle bunların Ankara'dan İstanbul'a veyahut başka yerden diğer bir yere gitmesine dair birçok müracaatlar vardır. Bu müracaatların cümlesini nazarı dikkate almaya mecburuz. Akikate hastalığından dolayı ya berayı tedavî veya berayı amelîyat

²⁵- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX, s. 370

²⁶- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX, s. 371

İstanbul'a gitmesi lâzım olan bir adam varsa ve bu adamın hayatını kurtarmak İstanbul'a gitmesini mucip ise bir mahzur olmadığını ve bu adamın hüsnü hali tebeyyün eden ve polisçe dahi şüphe bir hali mevcut değilse bu adamın ifnayı hayatına ben vicdanen razı değilim. Böyle adamları da göndermek mecburiyetindeyim ve bunun aksini iltizam etmek gayri insanî bir hareket olur ve Avrupa Uların bizim hakkımızda Hıristiyanlar için. ittihamlarına bihakkın maruz oluruz. Binaenaleyh, polisçe ahvali tetkik ederek ve gitmelerinde bir mahzur olmadığı tebeyyün eden, bhusus hamile kadınların bazıları bu zikrettikleri aileler içinde İstanbul'a gitmelerine zaruret hâsıl olan bazı kadınların gitmeleri ve bu da mahallinin gösterdiği lüzum ve icap üzerinedir. Bendeniz Samsun'da iken müsaade ettim ve burada iken de elyevm bu gibi vaki olan müracaatlara da elan müsaade etmekteyim. Çünkü bunun hilâfındaki bir hareketin hem vicdanca ve insaniyetçe gayri mugayir addederim. Andavallı oğulları gibi bir takım ailelere mensubiyetleri olması mevzubahis ediliyor. Kocasının veyahut erkeklerinin bihakkın görmüş oldukları cürümlerden dolayı bunların ailelerini ve bütün efradı ailesini tecrim etmek ve zannederim muvafik değildir.²⁷

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Süleyman Beyefendi Hazretleri zatı âlinize söylüyorum ki dört tane Ermeni'nin İstanbul'a gitmesi için bendenize müracaatta bulundunuz ve ben bunları İstanbul'a gönderdim. Şimdi bunların neden İstanbul'a gönderildiklerini soruyorsunuz ve takrire vazı imza ediyorsunuz. Sizin bu tarzdaki hattihareketiniz ne kadar muvafik ve makbul ise tabii diğer rüfekanın da hareketleri ve hüsnü şahadetleri o kadar makbuldür zannederim.

SÜLEYMAN BEY (Canik) — Rica ederim, nasıl müracaat etti isem ayrıca söyleyeceğim orada.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Trabzon'da hadis olan mesaili orada yakından tetkik etmek üzere Dâhiliye Vekili Fethi Beyefendinin halk ile katiyen temasa lüzum görmeyerek fırka kumandanı beyle görüşerek iktifa etmesi demeleri katiyen doğru değildir. Bendeniz Trabzon'a gittiğim zaman Trabzon ahali-i hamiyetmendanının hüsnü kabulüne mazhar oldum ve belediye dairesine gittim. Belediye dairesinde memleketin bilumum eşraf ve ağyanı ve muteberanı geldiler ve onlarla görüştim. Ahali ile temas etmek için başka bir tarik yoktur zannederim. Belediye dairesinde herkesi kabul ettim de gibi hükümette bana müracaat eden her zatı kabul etmekten başka halkla temas için bir tarik bilmiyorum. Dükkân, dükkân gezip te herkesin hatırını sormak da zannederim bir Dâhiliye Vekili için kabil değildir. Burada kendilerinin kastetmek istedikleri Müdafaai Hukuk Reisi Hacı Ahmet Efendi ile belediye dairesinde görüştük. Belediye Reisi muhtereminin kendilerine müteşekkirim,²⁸ Bana evlerinde yer verdiler, hüsnü kabul ettiler. Onun evinde bir saat kadar görüştim, temas ettim ve beni Müdafaai Hukuk Cemiyetinde bir ziyafete davet ettiler, düşündüm, bu daveti kabul etmemek için kendimce bir mazeret buldum. Çünkü Müdafaai Hukuk Cemiyetinin kısmı azamı böyle ziyafetlere masruf olduğu için ve bu masruf paraların masraflarının hizasında da hangi zatın şerefine ziyafet verildiği mukayyet olduğu cihetle benim namımın da bu tahsisat raporuna geçmesine razı olmadığım için (Alkışlar) davetlerini kabul edemedim. İşte halk ile temas etmemek meselesi, halkın temasından kaçınmak meselesi, sırf bu ziyafetin âdemi kabulünden neşet etmiştir. Mekteplerine gittim, müftülerine gittim, bilcümle devaire gittim, hükümet dairesinde ilân ettim ve kim arzu ederse bana gelsin ve arzuhalini versin dedim. Halkla temas için başka suretle bir çare olacağını bilmiyorum, bir çare varsa lütfen bildiriniz de şayet başka bir maksatla seyahate çıkarsam o suretle hareket ederim. Efendim, bundan sonra Pontus meselesine giriyorum; Pontus meselesine gelelim; bendeniz Dâhiliye Vekili olduğum zaman malûmu âliniz merkez ordusu kumandanı vardı, doğrudan doğruya mesul olan makam orası idi. Merkez ordusu kumandanlığının takibi eşkiya hususundaki salâhiyetinin ciheti mülkiyeye devrinden itibaren sureti mahsusada ve gayet itinalı bir surette meşgul oldum. Askerlerin

²⁷ -T.. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX, s. 371

²⁸ - T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX, s. 371

azlığından vesaireden bahisle mahallinden işaret varit oluyordu, Bu işareti buradaki rüfeka da teyit ediyorlar ve bir gün encümünde üç liva mebusları içtima etti. Bu içtimada ittihaz olunan mukarrerat; bir sınıf efrat silâhına alınacak ve oradaki fırka takviye edilecek ve bunların kaput vesaire gibi ihtiyacı ve mahallî muavenet temin olunacak ve takibi eşkıyaya kemali germi ile mübaşeret edilecek ve bilhassa eşkıyanın yaprak mevsiminden itibaren, ormanların yapraklanması mevsiminden itibaren eşkıyanın tenkiline başlanacaktır. Bendeniz Pontus şekavedinin sekiz seneden beri memlekette yer tutmuş olan bu Pontus teşkilâtının kal' ve imhası için gösterdiğim itinaı alâkai mahsusayı göstermek, daha ziyade takviye etmek için bizzat kânunusani nihayetlerine doğru seyahate karar verdim.  ola- çıktığım zaman zannederim Kânunusaninin yirmi sekizine tesadüf ediyordu. Buradaki içtima bundan on, on beş gün evvel yapılmış idi. Merkez ordusuna emirler verilmiş idi. Maatteessüf ben Keskin'e vardığım zaman bu efradın silâhına alınmadığı ve buna merkez ordusunca lüzum gösterilmediğini anladım ve Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetine maruzatta bulundum. O andan itibaren o efrat silâhına alınmaya başlanmıştı. Bu yolda mütemadiyen bu işle meşgul oldum Merzifon ve Havza'ya vasil olduğum zaman merkez ordusu baki kaldıkça bu takip meselesini ciheti mülkiye mi yapacak, yoksa ciheti askeriye mi yapacak? Bunu bir haysiyet meselesi haline koydukça bu işin doğru gitmeyeceğini söyledim ve o zaman r fekadan Asım Bey de beraber idi zannederim. Bu hususta yine maruzatta bulundum. Orada gerek ahalinin ve gerek askerin itimadını haiz olan bir zatın fırka kumandanlığı sıfatıyla fırkaya tayin olunmasını ve merkez ordusu teşkilâtının lağvına lüzum gösterdim. Zaten evvelce de merkez ordusu teşkil tına nihayet vermek Erkânı Harbiyece mutasavver iken ve merkez ordusunun da ve gerideki teşkilâtın tenkisi Meclisi  linizin arzusu iktizasından bulunduğundan merkez ordusu ilga olunmuş ve Cemil Cahit Bey fırka kumandanlığına tayin olunmuştur. İşte asıl işe mübaşeret Cemil Cahit Beyin fırka kumandanlığına tayininden itibaren başlamıştır. O zamana kadar hep m şk l tla mücadele etmeye mecbur kaldım. Cemil Cahit Bey Fırka Kumandanlığına tayin olunmuş ve tertibat almaya başlamış idi. Bu da zaman ile oldu. şubat'ın 22 ve 23'nc  günüdür İyi hatırımda değil o gün umumî takibata mübaşeret olundu. Evvelâ eşkıyanın en ziyade tahassung hı olan *Noyan dağına hareket yapıldı ve bu hareket tekrar edildi, bir daha tekrar edildi, ondan sonra diğer muntkalarda da hareket yapıldı. Ondan sonra Tavşan dağı istikametinde harekât yapıldı.* Velh sıl müteaddit cihetlerde, müteaddit harekâtı askeriye de bulunuldu. Halen harekâtı askeriye devam etmektedir. Bunun neticesinde istihsal ettiğimiz neticeyi arz edeyim: Efendiler, *15 Teşrinievvel tarihine kadar merkez ordusu kumandanlığının memuriyeti esnasında yapılmış olan vukuatla Teşrinisaniden sonra yapılmış olan vukuatı zikredeceğim. Fakat şurasını da il veye mecburum ki 15 Teşrinievvelden vekâlete geldiğim sırada bu mesuliyeti kendi üzerime almak ve bilfiil işe mübaşeret olunmak için epey zaman geçmiştir. 15 Teşrinievvelde kadar ihrak olunan mebaninin adedi köylerde 3303, merkez ordusu zamanında 3300; katledilenler 1700, dağa kaırılanlar 1037, cerh olunan 148, dağa kaldırılanlar 145'tir. 15 Teşrinievvelden K nunu evvel nihayetine kadar ki o zaman devri teşett t idi. 415 meban  ihrak olunmuş, 69 katil, 51 cerh vaki olmuştur ve K nunusani bidayetinden 15 Mayıs nihayetine kadar - bu istizah takriri verildiği zaman, ona göre hesabata yaptırmış idim, maatteessüf o günden bugüne kadar hayli zaman geçmiştir: ²⁹151 hane ihrak olunmuştur, 82 katil, 26 cerh vaki olmuştur, 5 kişi de dağa kaldırılmıştır. Yek n 3 869 hane ihrak olunmuş 1 199 , 3 968 kişi, 253 kişi cerh edilmiş ve 150 (224) kişi cerh edilmiş ve 50 kişi de dağa kaldırılmıştır. Binaenaleyh, merkez ordusu esnayı icraatında 3 330 haneye mukabil zamanı icraatımızda, yani vekâleti acizanem zamanında 1566 hane yakılmıştır.*³⁰

BİR MEBUS BEY — Bunu kim yapmıştır?

²⁹- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX., s.372

³⁰- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX., s.373

FETHİ BEY (Devamla) — *148 katle mukabil bizim zamanımızda 151 kişi katlolunmuştur ve 147 cerhe karşı 77, 45'e mukabil 5 kişi dağa kaldırılmıştır. Binaenaleyh bu rakamlar da gösteriyor ki bendeniz Rum eşkıyalarını bu milletin başına musallat etmedim, bilâkis kuvayı inzibatiyeyi onların başına musallat ettim, onu da şimdi ispat edeceğim; 15 Teşrinievvele kadar eşkıyadan dehalet suretiyle hayvan ve meyyiten veya mecruhan elde edilenlerin miktarı, dehalet suretiyle 638, hayyen 332, mecruhan 24, meyyiten 53, ceman 1538'dir. Şimdi efendiler bu tarihten itibaren olan rakamlara dikkat ediniz; 588 meyyiten, yekûn 1 397, 29 Kânunusaniden Marta kadar ki takibatımıza bilfiil başladığımız zamandır. 2 238 dehalet suretiyle, 1 275 meyyiten, 33 hayyen, 3 136 mecruhan ceman (toplam olarak) 6 782.*³¹

EMİN BEY (Canik) — Acele etmeyin.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — *20 Marttan 15 Mayıs'a kadar 1 150 dehalet suretiyle, 1 559 hayyan, 8 mecruhan, 3777 meyyiten, yekûn 16 928 kişi ediyor ki bunun 1 588 kişisi merkez ordusu kumandanına aittir. 15 340 kişisi de bendenizin zamanına aittir.* Efendiler on beş bin kişinin havyan ve meyyiten veya mecruhan elde edilmesi büyük bir meydan muharebesidir. Bizim orada bulunan firkamız mütemadiyen gece ve gündüz demeyerek, dağ, dere demeyerek, kış, yağmur demeyerek eşkıyanın arkasını bırakmamış ve takip etmekte bulunmuştur ve bu surette bizden de tabii zayıt olmuştur. Bizden zayıt bu nispette değildir. Gayet cüzî ve fakat fevkalâde şayanı esefdir. İşte efendiler, bendeniz bu suretle eşkıyayı bu milletin başına musallat ettim. Yaptığımız takibat esnasında bu suretle tenkil ettikten sonra erzak depolarını, sairelerini kâmilten tahrip ettik. Malûmu âliniz onlar eskiden kendilerine güzel barakalar vesaireler tesis etmişlerdi ve rahat rahat yaşamakta idiler ve hatta etrafında ziraat de ediyorlardı ve ziraatları de biçiyorlar ve yiyorlardı. Şimdi bunlara hiç bir erzak bırakılmamış ve bunların erzak ihfa ettikleri mahaller kâmilten tahrip olunmuştur ve bu suretle bunları aç bir halde bıraktık. Aç bırakmak en müessir bir tedbirdir. Fakat bu tedbirin mahzurlu cihetleri de var. Bittabi aç kalan bu adamlar etrafa saldırmakta erzak tedarik etmek için vaki olan tecavüzleri bu itibarla vaki olmuştur. Bu hususta bilcümle mutasarrıflar müttetikler. Son tecavüz kendilerine yemek tedarik etmek için vaki olmuş tecavüzden ibarettir. Fakat şu fark ile ki bundan evvel vaki olan tecavüzde köyle tamamıyla yakılır ve köyün dâhilinde bulunan müteaddit hayvanat celp ve sevk olunur ve köyün bilcümle zehairi sevk olunurdu. Şimdi ise şeraren aldığımız telgraflarda teyit olunuyor. Vaki olan tecavüzler ahali tarafından şiddetle mukabeleye maruz kalıyor. Ekseriyetle bir kaç kişi 6, 7, 8, 10 adedi tabii vakaya göre tebeddül eder - telef ve esir verdikten sonra kaçmaya mecbur oluyorlar. Ve bazı kere de iki, üç hane vesaireyi yakmaya muvaffak oluyorlar ve bazı sefer de tesadüf ettikleri koyun sürülerini vesair mevaşiyi sürmeye muvaffak oluyorlar.³²

ABDÜLGAFUR EFENDİ (Karesi) — Bakiyeyi ne miktar tayin buyuruyorsunuz?

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Müsaade buyurunuz, sırası gelince söyleyeceğim, bu hususta mutasarrıflardan aldığım malûmatı söylemeyeceğim. Çünkü mutasarrıflar Dâhiliye Vekiline tabii öyle malûmat verir diyeceksiniz, Orasını söylemeyeceğim. Lâkin eşkıyadan, kendisinden aldığım malûmatı söyleyeceğim. Malûmu âliniz o taraflarda öteden beri icrayı şekavet eden Hasan Çavuş namıyla bir şaki vardır. Bu adam son zamanlarda gördüğü takibat üzerine müteessir olarak 38 kişi maiyeti ile beraber Hükümete dehalet etmiştir ve orada bulunan Jandarma kumandanı ile uzun boylu görüşmüştür ve bazı teklifte bulunmuştur. Mevzuu münakaşa etmezden evvel kendisinin ifadesini okuyacağım ve Rumlar üzerinde bir nüfuzu olduğunu, bunlara karşı aldığı vaziyetlerden anladım. Ve bunun içindir ki Hasan Çavuş ve rüfekasını bir müddet için jandarma emrinde istihdam ettiğimiz takdirde bunların kazasını ve hatta merkez nevahisinde ve oralara muttasıl yerlerde icrayı şekavet eden umum Rum çetelerinin rüesasını istiman ettirerek bunların marifetiyle. **Çarşamba**'nın büyük bir

³¹ - T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX., s,373

³² - T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX., s,374

köyü ile Kolludere karyesine getirerek iskân ettireceğiz ve bu şakiler vasıtasıyla bir iki köy teşkil edecek kadar kaldığını istihbar edilen silâhlı ve silâhsız ahaliyi de bu civara yakın bir mahalle indirmek mümkün olacaktır. Demek ki bunların miktarları Hasan Çavuşun söylediğine göre azamî bir iki köy teşkil edecek kadardır. Bunların ahvali hakkında yine o Hasan Çavuşun ifadesini zikredeceğim, bu onların istîman etmelerine taraftardır, kendisinin de istîman etmesine taraftardır. Binaenaleyh, diyor ki; Hükümet Rumları iskâna müsaade ettiği takdirde Çete başı Pandelli bilmem, Aristo, sokrat ve Çarşamba Yuvanı. Mülazım Sabri Efendi emrinde Büyüklü' de oturacağım ve bunların bu suretle fenalıklarının rüesasından sorarak bu hususu tahtı emniyete alacağım. Rumların dehaleti maruz tarzda kabul buyurulduğu takdirde erzak ciheti cayi teemmüldür. Bu millet kâmilen açtır ve bunlardan dehalet edip gelmiş olanların ifadeleri bunu tamamıyla teyit etmektedir. Bunlar dâhilde uzun müddetten beri otlar ve yabanî pancarlarla taayyüş etmektedirler. Hatta dehalet edenlere sıcak çorba Amerikan muavenet heyeti tarafından Samsun'da veriliyor. Bunlar hayli zamandır otlar idarei taayyüşe alıştıkları için çorba, ekmeğe vesaire yediklerinde telef oluyorlar ve günde dehalet edenlerden 30 - 40 kişi ölüyor. Bunların miktarının ne kadar olduğunu Abdülgafur Efendi Hazretleri sorulmuşlardı, Efendim, böyle açlıktan telef olmakta olan nüfusun miktarını tayin etmek için elimizde mesnet yoktur, hepsi telef olmaktadır, külliye telef olmaktadır.³³ Eli silâh tutanlar ise tecavüzlerinde muvaffak oldukça götürebildikleri bir kaç koyun sürüsü ile infak etmektedirler. Bunların miktarı hakkında bendenizce sahil malûmat ita etmek mümkün değildir. Çünkü hiç bir esasa istinat etmeyeceği için doğru olmayacaktır. Komisyon bunların miktarlarını yedi, sekiz yüz kişi kadar olduğunu filvaki takrirlerinde bana atfen Tokat Mebusu muhterem Rifat Beyefendi yazıyorlardı. Bunların miktarları hakkında katî malûmat vermek imkân haricindedir. Tahminî bir şey soracak olursanız ki bu tahmin kabilindedir silâhsız olanların miktarı sekiz yüz ilâ bin raddesindedir. Fakat bu ifadeyi verirken kendilerine tekrar tekrar söyledim ki bunu sırf bir malûmat kabilinden olarak söylüyorum. Çünkü bu hususta katî bir surette malûmat vermek imkân dâhilinde değildir ve bunu size ne üzerine adetlerini söyledim, mümkün değildir ki, dağlarda yaşamaktadırlar. Yalnız bu tahminatımda büsbütün aldanmamış olduğumu da geçen gün Samsun Mutasarrıflığından almış olduğum malûmat teyit ediyor. Samsun Mutasarrıfı bu Hasan Çavuşun istimani dolayısıyla vaki olan muhaberede diyor ki, Rum usatının kâfi miktarda tenkilini maksat ve gayei milliyenin istihsal ettiği ve bu mîntıkada kalan Rumların ahali İslâmiyenin yüzde beşini tecavüz etmeyeceğini ve hatta bu nispete bile balığ olmayacağını beyan ediyor. Bundan evvelki nüfusu evvelce arz ettiğim gibi Samsun livası dâhilinde seksen beş bin kadar Rum vardı. Şimdi ahali İslâmiyenin nispetinin yüzde beşine indiğini yazıyor. Demek ki vaki olan takibat müsmir neticeler vermiştir, bu itikâldayım. Fakat diyorlar ki, bu eşkıya bitmedi, ne için bitirmediniz? Efendiler, benim vazifem eşkıyayı bitirinceye kadar takibatta devam etmek ve bu hususta ittihaz ettiğim tedbirde kusur etmemektir. Şimdiye kadar ittihaz ettiğim tedbirde ne gibi kusur vuku bulmuştur ve şimdiye kadar hüsnü netice vermemiş midir, vermeyecek midir? Vermekte berdevamdır ve daima verecektir ve inşallah bu suretle devam edecek olursa bunları kâmilen imha edeceğiz. Fakat bunun pek çabuk bitemeyeceğini eşkıya takibatıyla işgal etmiş olan arkadaşlar pekâlâ bilirler ki bir çete bile müteaddit seneler takip edildiği halde tenkiline muvaffakiyet hâsıl olmaz. Değil ki böyle dağlarda ve namütenahi mîntikalara dağılmış olan bir sahai şakaveti iki, üç ay zarfında tamamen ve kâmilen oraları tathir etmek imkân haricindedir ve bu kudreti beşeriye haricindedir. Benim vazifem bana verilmiş olan vesaiti askeriye ve inzibatiye ile azamî surette istifadeyi düşünerek takip ve tenkil etmektir ve bu hususta zerre kadar kusur ve terahî gösterenleri şiddetle tecziyeden ibarettir ve zannederim zerre kadar tekâsül gösterenleri tecziyede kusur etmedim. Her nerede kusur etmiş isem lütfen söylensin. Efendiler, bu takibat neticesinde şimdiye kadar hepsi telef olmamıştır ve olamaz.

³³- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX., s.374

Eşkıya bu üç livaya dağılmış, gayet sarp ve dağlık mıntıkaya iltica etmiş ve bir takım ormanlara ve mağaralara tahassun etmiştir. Bütün eşkıyayı ben iki ay zarfında kâmil tenkil edemem. Bu hususta ümit besleyenler varsa fazla ümitlere kapılmış olacaktır. Fakat şurasını da temin ederim ki ittihaz etmiş olduğumuz tedbir gayet müessirdir ve daimî surette de tenkil olunmakta berdevamdır. Yalnız Tokat cihetinde bir dereceye kadar bu tedbirde faaliyet görülemediği, onu da itiraf mecburiyetindeyim. Oraya gönderdiğim Mutasarrıftan fevkalâde ümitler, muvaffakiyet intizar etmekte iken maatteessüf kendisi intizar olunan ümitleri tatmin etmemiştir. Son zamanlarda oraya daha ehliyetli bir kaymakam aradım, buldum ve onu oraya mutasarrıf olarak gönderiyorum. İnşallah onun vürudundan sonra daha şedit takibat yapılacaktır. Bu mutasarrıfın hatasını tamir ettirmek için elimden gelen tedbire de müracaatta kusur etmedim.³⁴ Fırka kumandanına bir kaç defa rica ettim ve kendisi bizzat oraya gitti ve takibatta bulundu ve sonra fırka kumandanı fırkanın piyade kumandanını bizzat Tokat'a gönderdi ve takibatta bulundu ve takibat neticesinde de lehülhamd iyi muvaffakiyetler istihsal olunmuştur ki son aldığım telgraf bunu izah ettiğim rakamlar dâhil olmamak üzere izah etmektedir. Darıderede mutahassın usatın tenkili için;

1- 16.5.1338 akşamına kadar altı gün ve gece devam eden müsademede usat (isyan eden) fevkalâde mukavemet göstermiş ve bu mukavemetleri esnasında hariçten ve ahaliden usatın muavenetine dahi gelenler püskürtülmüşlerdir. Neticei müsademede gerek mağaralarda ve gerek sair yerlerde 726 asî meyyiten sayılabılmıştır ve 52 asî hayyen elde edilmiştir.

2 - Püskürtülen ve dağıtılan usattan kaçmaya muvaffak olabilenlerin takip ve tenkilleri için piyade kumandanı Zühtü Beyin emrinde olarak kıtaat takibatına devam etmektedir.

3- Bunlar hakkında tedbir ittihaz edilirken Zabıt Vekili Sivaslı İsmail Hakkı Efendi şehit ve alay 6, tabur 3' ten mülâzım Abdüsselâm Efendinin de hayat ve mematı meçhuldür ki bilâhare bu zatın da şehit olduğu maatteessüf anlaşılmıştır - kıtaattan 25 nefer şehit ve süvari on dokuzuncu alaydan mülâzımı evvel İskender Efendi ile 54 mecruh vardır. Üç hayvan murt olmuştur. İşte efendiler, takibat bu suretle yapılıyor. Şimdi bu kadar şehit vermiş olan ve bu kadar mezalime katlanmış olan kıtaatımızın verdikleri raporların sahtedir, yalandır diye bir takım isnadat altında kalmalarını hiç bir zaman kabul etmem ve bunu kemali şiddetle reddederim efendiler. Hiç bir zaman düşmanla çarpışmaktan ve bu hususta kanını dökmekten çekinmeyen zabitanımızın ve efradımızın, yalan ve sahte raporlarıyla makamâtı aliyeyi iğfal edeceğine ihtimal veremiyorum.³⁵

ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Buna ihtimal veren var mı efendim?

ALÎ FETHİ BEY (Devamla) — İstizah taktirinde vardır zannederim hatırımızda kalmamıştır. Efendiler diyorlar ki, bir takım aceze ve nisvan Hükümete dehalet etmiştir ve fakat diğerleri dağlardadır. Bu bize şehit ve mecruh verenler aceze ve nisvan mıdır? Rica ederim aceze ve nisvan deyip geçmeyiniz. Bilhassa bu üç liva mebusları pekâlâ bilirler ki vaktiyle bu köylere yapılmakta olan tecavüzlerde eşkıyanın ittihaz ettikleri bir tabiye, bir hattı hareket vardı. O da işgal etmek istedikleri ve silâhla basmak istedikleri köyü derhal ablukaya alırlar ve ansızın gayet şiddetle bir yayılım ateşine maruz bırakırlar ve zavallı ahali birden bire telâşa düşer ve bu telâştan istifade ederek bunların getirdikleri ve aceze dedikleri kadın ve silâhsız bir takım erkekler derhal evlerin içerisine girerler, maiyetlerinde bulunan kundakları evlere sokarlar ve o esnada ne kadar mevaşî, erzak vesaire varsa sırtlarına yükleterek giderler. İşte bunlar eşkıyanın kuvayı muayenesinden ibarettir. Bundan başka bu erzakı nakletmek ve izabeden mahaller de mahfuz mahaller yapmak ve sonra eşkıyanın yiyeceği zehair için tarla sürmek, tarla yetiştirmek için hep bu aceze ve nisvan denilen kısımlar kullanılır ve bunların teslim olmasına eşkıya öteden beri mümanaat ediyor ve bunları kurşunla tehdit ediyordu.

³⁴ - T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX., s,374

³⁵ - T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX., s,375

Çünkü bunlar işlerine yarıyor. Hatta misal olmak üzere Bafra civarında bir mağara vardır. Zannedersem Asacık isminde bir mağara. O mağarada takibat esnasında ki çıkılması gayet müşküldür. Yirmi, otuz metre irtifaında sarp bir kayanın içerisine açılmış bir deliktir. Kendileri ipe çıkıyorlarmış. O mağaranın içerisinde müsellaş eşkıya ile beraber silâhsız bir takım kadın ve çoluk, çocuk ve erkek vardır. Bunların teslim olmasına sureti katiyede itina ettik ve esasen yapılan tedbir de, takiplerde bu mağaraya müteaddit defalar girilmiş ve nihayet bir ila beş gün durulmuş ve neticede yorgunluk hâsıl olduğu için bırakıp gidiyorlarmış. Bunlar da eskisi gibi gelip gidecektir zannıyla teslim olmadılar ve hiç bir kimsenin teslimine muvafakat etmediler. Hatta bizim oradaki zabıtimeze bir kaç defa gel, gel teslim olacağız diye istihza ettiler ve kurşun attılar. Bu defa mağarayı eşkıya telef veya teslim oluncaya kadar zerre kadar tarassuttan bırakılmamasını emrettik. Ve kırk gün sonra teslim olmaya mecbur oldular ve bunların içinde de kadın, çoluk, çocuk ve erkek vardı. Eğer bunlar kendi arzuları ile bu kadın ve çoluk çocuk ve çocukları teslim edecek olsalardı hemen teslim ederler ve mağaradaki erzakları da o nispette daha ziyade olurdu fakat onlar daima kurtulacaklarını ümit ediyorlar ve neticede de bu kadın ve çoluk-çocuk dedikleri kesianın muavenetlerinden istifade ümit ediyorlar ve onun için bunları daima yanlarında muhafaza ediyorlardı. Neticede kâmilen teslim oldular. Muhterem refikimiz Ali Şükrü Beyefendi Hazretleri bir vakai müessifeden bahsetmişlerdir ki Ilgaz vakai müessifesi o vakai müessife de Samsun, Bafra ve diğer havalide yaptığımız takibattan müteessiren bir çete her çibadîbad ya ölüm veya halâs diyerek **silâhlarıyla ve iki papaz** da beraber olduğu halde bir gün Kızılırmak'ı geçmişler ve karşı tarafa atlamışlardır. Bu çetenin mevcudiyetine de Ilgaz'da vakıf oldum. Orada ufak bir müsademe oldu. Müsademede eşkıyadan dört kişi telef oldu. Bizim Jandarmalardan da dört kişi telef oldu.³⁶ Bunun üzerine derhal Kastamonu Jandarma Alay Kumandanı Kaymakam Tevfik Beyi talip kumandanı yaptım ve civarda ne kadar kabili istifade jandarma kuvvetimiz varsa cümlesini bu çetenin arkasına saldırdım ve neticede bu çete ile takip kuvvetlerimiz altı defa müsademede bulundu. İlk müsademede Ilgaz karakola civarında, Çerkeş civarında Hacılar karyesinde, kezalik bu civarda bir daha ve daha sonra Bolu mıntıkasında **Tadıç yaylasında** ve **Düzce'nin Paşa köyü** kurbunda; hayır efendim bu değil ondan sonra daha ziyade malûmat varit olmamıştır, velhâsıl Kıyü karyesi civarında vesaire yedi defa müsademe vaki olmuştur. Bu müsademelerin neticesinde eşkıyadan 50 kişi tenkil edilmiş ve müfrezelerden 8 kişi zayıat verilmiştir. Biliyorsunuz ki **Ilgaz** silsilesi Karadeniz sevhiline muvazi ve sarp bir silsileden ibarettir. Bunlar daima ormanlarda saklanırlar ve askerle temas ettikleri vakitte bir iki kurşun atıp derhal kaçmaktan başka bir şey düşünmüyorlar. Maksatları da askerle teması kırmaktır. Bu suretle her defasında bunlar tehdit edilmiş ve en sonra tamamıyla imha etmeye muvaffakiyet hâsıl olmuşsa da bunlardan kısım, kısım firar edenlerin izleri takip i edilmektedir. Son malûmatta 4.6.1338'de saat birde Karadere mıntıkasında haritada ismi olmayan Kürtçüler deresi civarında Geçerler yaylasının Kumluk nam mahallinde şaşırarak ve Kurunt nam mahalde yolunu şaşırarak mahalli mezkûrde bulunan tarassut posta menziline teslim olmaktan imtina ile yolunu şaşırılmışlardır ve teslim olmuşlardır, birçokları da ölmüşlerdir. Bunlara mensup Vezirköprü'sünden Dimitri mecruhan derdest edilmiştir. Merkumun ifadesine göre 3.5.1338'de Karadere'nin Erenler mevkiinde müfrezelerimizle müsademeden sonra arkadaşlarını kaybetmiş ve mezkûr müfrezeler ile mecruh olan arkadaşının silâhını orada atıp müfrezeler tarafından alındığını ve arkadaşlarının da kâmilen dağılıp buluşamadıklarını ve müsademede mevcut bulunanların altısı silâhlı, ikisi kadın, ikisi papaz olmak üzere on dört kişi olduklarını ve kendilerinin on dört gündür ot vesaire ile taayyüş ettiklerini ve iki gün evvel Karadere'de kestikleri bir manda ile idarei taayyüş ettiklerini, merkumun üzerinde zuhur eden manda etini eki eden Dimitri aldığı cerihadan müteessiren ölmüştür. 5.6.1338 sabahı da alaturka saat sekizde dağılan eşkıyadan

³⁶- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX., s,375

müsellah ve diğer ikisi gayri müsellah ve haritada yazılı Bolu'nun Kuru karyesi civarına gelip dolaştıkları haber alınması üzerine ve müfrezemiz tarafından ikisi hayyen, ikisi meyyiten derdest Bolu'ya sevk edilmiştir.³⁷

4 - Karadere'nin Erenler mevkiinde müfrezelerle müsademe ederken yollarını kaybetmiş ve Karadeniz mıntıkasındaki gayet kesif ormanlıklarda oyalanmakta olanları müfrezelerimiz şiddetle takibatta devam etmekte bulduklarını diyor. Efendiler; işte bu çete arz ettiğim gibi elli kişi kadar takip olunmuştur. Mütebakisi de yollarını şaşırılmış, ormanlarda otlarla taayyüş etmeye mecbur olmuşlardır. Pekâlâ, biliyorsunuz ki böyle dağlık mıntıkada tahassun etmiş olanları müfrezelerle kaçırmak ve bir çeteyi kâmilen istediğiniz anda imha etmek güçtür ve pekâlâ malûmunuzdur ki bize mensup olan çeteler, burası hafi celse olduğu için söylemekte mahzur görmüyorum, Yunan mıntıkası dâhilinde senelerden beri icrayı faaliyet etmekte ve bize müessir faidelerde ve muavenetlerde bulunmaktadır ve Yunan kuvayı takibiyesi bir çare bulamamaktadır ve bir tesir icra edememektedir. Binaenaleyh, biz bu çeteyi his eder etmez üzerine saldırdığımız takip kuvvetleri vazifelerini ifa etmişlerdir. Müteaddit defalarda vaki olan müsademelerde ceman yekûn elliye baliğ olmak üzere zayıat vermişler ve kısmı küllisi de aç ve perişan bir surette dağlara, yaylalara iltica etmişler ve yer bulamamaktadırlar ve zannedersen müessir bir vaka yoktur. Burada şehit ve mecruh olan zabitan ve efradın harekâtı kararnamesini yâd etmek ve kuvayı inzibatiyemizin bütün müşkülâta rağmen müşkülât da vardır, onu da arz edeceğim gösterdiği gayret ve faaliyeti takdir etmek lâzımdır. Yoksa böyle teessüf etmek lâzım gelmez. Evet, müşkülâtтан bahsedeyim. Kastamonu takip alayı kumandanı diyor ki kıtaatı muhtelifede istiman edenler ve köylerin fakrû zarureti hasebiyle parası olanların bile yiyecek tedariki hususunda müşkülât çekmektedir. Müfrezelerin iaşesi cidden müteassirdir. Takibin talep etmekte olduğu ikdam ve faaliyet efradın ancak kuvayı bedeniyelerinin muhafazasıyla ve bu da iaşenin temini intizamıyla mümkün olacağı nezdi samilerinde müberhendir. Binaenaleyh, iaşenin esmanı bilâhare hesap ve tediye olunmak üzere efradın mensup olduğu kıtalarca veya civar kıtalarca veya hükümetçe temini ciheti ve hangisi karini tasvip olursa onu yapınız diyor.³⁸ Tabii biz de bunun için Müdafaa-i Milliye Vekâletine müracaat ederek efradın iaşesini temine çalıştık. Binaenaleyh, bu kadar müşkülâtle çalışmakta olan efradın istihsal etmekte olduğu muvaffakiyeti şayanı teessüf değil, şayanı takdir ve şükran addederim ve bu hususta maatteessüf kendilerinin fikrinden ay olmuştum. Başka efendiler Pontus'a ait hatırıma cevap olarak bir şey varit olmuyor. Mamafih muhtelif rüfekanın söz aldıklarını biliyorum. Bunların irat edecekleri suallere ve istizahlara cevap vermeye hazırım ve daha ziyade tafsilâtını da ikinci defada arz ederim efendim.³⁹

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) Muhtelif tesaddümlerle imha edilen bu çetenin bir kısmı dağlarda otlamak suretiyle perişan olduğunu söylüyorsunuz, bir kısmının da Yunan ordusuna iltihak ettiklerini söylüyorlar.

DÂHİLİYE VEKİLİ ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Bu malûmatınızı nereden aldığınızı sormak istiyorum?

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Oradan, buradan.

DÂHİLİYE VEKİLİ ALİ FETHİ BEY (Devam la) — O halde yanlıştır. Size şimdi takip kumandanının yazdığı raporu okudu.

DAHİLİYE VEKİLİ ALİ FETHİ BEY (Devamla) — O halde yanlıştır. Size şimdi takip kumandanının yazdığı raporu okudum.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Efendim, istizahımın kısmı ahiri için söze başlarken Dâhiliye Vekili muhterem Fethi Beyefendinin bir mukaddimesi ne temas etmek istiyorum.

³⁷ - T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX., s,376

³⁸ - T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX., s,376

³⁹ -T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), XX., s,376

Bu da gerek bendeni/in ve gerek Rıfat Bey biraderimizin istizah takririnde almış olduğu bir madde üzerine demiştir ki Pontus'çuluk meselesi umumî seferberlik zamanından beri cereyan etmiştir ve tabii onların hesabını ben veremem, ben kendi zamanıma ait şunu yaptım, bunu yaptım. Evet efendiler, Pontus meselesi bu acı mesele maatteessüf o zamandan beri devam edip gelmektedir. Fakat Harbi Umumide Pontus, Pontus'çuluk vesairesinin ne olduğu maatteessüf o zamanın hükümetince, rüesayı umurunca anlaşılmalıdır. Fakat bizim zamanımızda hükümeti milliyemizin zamanında bunların hepsi anlaşılmalı ve bütün mahiyetiyle meydana çıkmıştır. Binaenaleyh, malûmu âliniz yara laikiyle teşrih edilip, teşhis edilip meydana çıktıktan sonra tedavi tatbik edilir. Mahiyeti malûm olmayan bir hastalığa tatbik olunacak tedbir o zaman yapıldığı gibi bir takım ara sıra yapılan ve esaslı şekil tatbik edilmeyen birçok inkıtaa uğrayan semeresiz tedbirdir ve şimdiye kadar da böyle olmuştur. Fakat zannediyorum ki yaranın mahiyeti tamamen anlamışızdır, ne gibi bir gayeye çalıştıklarını öğrenmişizdir. Bunların Avrupa'daki müzahirleri kimler olduklarını ve nasıl çalıştıklarını bunların tekmilini biliyoruz.

Binaenaleyh, bunların defi mazarratı için bizim yapacağımız gayret o zamanki hükümetlerin yapacağı gayretin bir misli olmak lâzım geliyordu. Çünkü o zamanki vaziyetimiz daha vâsi idi. O zaman bizim arkamızda olan Almanya bize her istediğimizi veriyordu. Fakat şimdi biz kendi yağımızla kavruluyoruz. Hangi gaile olursa olsun biran evvel halletmek herkesin borcudur. Bunu mütemadiyen Dâhiliye Vekili Beyin söylediği gibi takip edeceğim, tahkik edeceğim, etmekte kusur edersem o zaman beni mesul ediniz. Evvelce de burada Dâhiliye Vekili Beyefendiye istirham suretiyle içtima yapmış olan arkadaşların söylediklerine göre ilkbahar gelmeden evvel Pontus eşkıyalarının imhası veya suveri aharle defi hakkında söz verilmiş idi. Öyle zannediyorum buna karşı hükümet kâfi kuvvetimiz yoktur, kuvvetimizi cepheye gönderdik, binaenaleyh, nasıl yapalım demişlerdir. O zaman Dâhiliye Vekili Fethi Beyin söylediği gibi esnan dâhilinde bulunanları silâhına bizim arkadaşlarımızın tavsiyesi üzerine almışlar ve hatta bu içtimada Erkânı Harbiye-i Umumiye Reis Vekili Fevzi Paşa Hazretleri de bulunmuştu. Fevzi Paşa Hazretleri itiraz etmişler. Bendeniz arkadaşlarımız ifadatını aynen soyuyorum. Askerimiz yoktur demiş. Bunlara da alâkadar olduğum için sormak mecburiyetindeyim. Binaenaleyh demişler ki askerimiz yoktur. Paramız yoktur. Elbiseleri biz vereceğiz demişler ve yalnız Samsun yirmi bin lira vermiştir. Bütün tekâlifinin fevkinde olmak üzere yani memleketin her noktasında her ferdi milletin vermiş olduğu tekâlifin fevkinde olarak sırf kendi asayiş ve istirahati ve bir takım mezalimden kurtulmak için cebinden, varından, yoğundan artırılmış ve verilmiş şeyler ne için verilmiştir? Bu mesele ilkbahardan evvel basılması için verilmiştir.⁴⁰

BİR MEBUS BEY — Daha evvel de kırk bin lira verilmiştir.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Bendeniz Samsun merkezini söylüyorum. Hükümet umumî bütçe dâhilinde bu işi bastırmak vazifesi gereği iken maatteessüf cephede uğraşması ve birçok meşgul ile muhat bulunması itibariyle ahali kalkmış kendi ihtiyacını düşünmüş, tabii ki kendi huzur ve asayişini temin için tekâlifi meşruasının fevkinde olmak üzere büyük fedakârlık etmiş, bu parayı çıkarmış vermiş ve kırk bin lira Samsun vermiş, bu parayı elbise alınmış filân bu fedakârlık neden idi. Tabii ilkbaharda birçok hane yanmadan ve mevaşî yanmadan tarlasına selâmetle gidebilmek için vermiştir. Bu olmamıştır efendiler ve elan devam etmektedir.

EMİN BEY (Canik) — Onu bendeniz izah edeceğim.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Efendiler, evet eşkıyanın sığındığı havali gayet vâsidir ve dağlarla muhattır. Fakat herkes bilir ki dağlarda tahassun eden eşkıyayı takip etmek için yaprakların olmadığı zaman aranır. İşte yaprak geldiği zaman bilâhare o bahse geleceğim. Ilgaz'dan Mudurnu'ya kadar, bilmem nereye kadar gider.

⁴⁰-T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 377

DÂHİLİYE VEKİLİ FETHİ BEY (Devamla) — Gider amma telef olur.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Telef olur amma benim nazarımda tek bir neferin kıymeti vardır. O kadar neferlerin şehit olması meselesidir. Dört jandarmanın telef olmasıdır. Müessif dediğim budur. Hükümet vazifesini ifa edeydi, biçare jandarma da şehit olmazdı. Vaktiyle imha edilmiş olsaydı. Efendiler, bendeniz bir neferin kıymeti vardır, müessif dediğim, düşman karşısında vazîfi vataniyesini ifa ederken şehit olan kahramanların idaresizlik yüzünden, ta buradan 400 kilometrelik bir mesafeden 200 kilometre daha garbe geçecek kadar bir gevşek idareden istifade eden bu adamların gelip burada cepheye gitmeleri lâzım gelen birçok vatandaşlarımızı şehit etmesi bir müessif vakadır. Yoksa müfrezelerin kahramanlığını Fethi Bey kadar bendeniz biliyor ve fevkalâde takdir ediyorum. Mesele bu değildir. Asıl müessiflik arz ettiğim noktadadır. Bendenizin takririmdeki yedinci maddeye geliyorum. Burada demiştim ki efendiler, bir lüzumu siyasî üzerine merkezce sahilden dâhile nakledilen Hristiyanlardan asıl tehlikeli olanlardan bazılarının Trabzon'da alıkonulması ve bazılarının da İstanbul'a gitmelerine müsaade edilmesi.

Geçen ki izahatta Fethi Beyefendiye bir sual sormuştum, Fethi Beyden sonra bendeniz de izah etmiştim. Fethi Bey demişlerdi ki, eğer malumatım olmuş olsaydı koymazdım. Her halde Fethi Bey zannediyorum, şu umumî esas üzerine kimler gitmiş diye sorar ve anlayabilirdi. Bendenizin buraya koyduğum misaller bu tarzda yapılan suiistimalim bir numunesi olarak konulmuş idi. Tabii bir gazete gibi yazamazdım. Fethi Beyefendi bendenizin müevver ve tehlikeli şahsiyet dediğim kimlerdir ve bunlardan Trabzon'da kimler vardır, kimler yoktur diye bir kere sormuşlar mıdır?⁴¹

Bendeniz diyorum ki öteden beri Pontus'çulukla, hatta canımızı almak için iştilal eden adamlardan bir kısmı hamdolsun elimize geçip Amasya İstiklâl mahkemesi tarafından bu cezayı sezalarını görmüşlerse de bunlardan daha melunları elan orada oturmaktadır. Efendiler, evet dâhile sevk olunanlar vardır. Duvarcı Dimitri, Kıryaku bilmem ne gibi sersemeler ve ancak buradaki dimağı faallerin idaresiyle hareket edebilecek kabiliyette olanlardır. Yani dünyadan bihaber, hayvan gibi insanlar ve yalnız şevki idare olunan insanlar. Asıl imha edilecek olanlar geride kalmıştır. Asıl imhadan maksat, onların fiilî olan dimağlarıdır. Eğer Heyeti Muhtereme arzu buyurur ise isimlerini birer birer okuyabilirim. (Hay hay sesleri) Efendiler, bilirsiniz ki siyasiyat âleminde en büyük rol oynayanlar matbuat müntesipleridir. Size soruyorum, Seras oğlu Dimitri ile Seras oğlu Yorgaki gibi gazeteciler elyevm matbaalarıyla meşgul olmaktadır. Fakat şeklin bu raddeye geleceğini bilseydim, bunların neşrettikleri beyannameleri buraya getirebilirdim ve siz de ne şekilde çalıştıklarını anlardınız, fakat maatteessüf getiremedim. Sonra Yuvanidis, Andon Pandeli, Trabzonlular bunun ne olduğunu bilirler. Dişçi Başer oğlu Manunuki, Avrupa'da tahsil etmiştir, komiteci değildir bu Vaftali oğlu Vasil, Çekil oğlu İlya, Velet Kamzam ve Kırsa oğlu Hacı Panayuti Pançu elyevm belediye azasıdır ve mütemadiyen Vali beyefendiye ziyafetler vermektedir.⁴²

CELÂL BEY (Saruhan) — Bunu belediyeye kim intihap etmiştir?

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Onu arz edeceğim.

REİS — Efendim: hatibin sözünü kesmeyiniz, bana söyleyiniz.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Anastas Kıryaku, Nikolaki Mihaildi, Simon oğlu Anastas, Camcı Vasil ve Eftiyadi bunun Kokidi asılmıştır. Onu da anlatacağım. Koki'nin Damadı Kostı Kokididi gençtir ve elyevm Trabzon'dadır ve bendeniz Trabzon'da iken Kokididinin Pontus müşaviri adlîsi olduğunu işitmiştim. Hatta böylece imzasını da reyülayn görmüşümdür. Güya damadı çalışmamıştır, altmış yaşındaki, yetmiş yaşındaki ihtiyar çalışmışta, damadı çalışmamış. Öylemi efendiler. Bu adam bugün Trabzon'da hâlâ oturmaktadır.

⁴¹ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 378

⁴² - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 378

Efendiler rica ederim, benzeniz burada, Trabzon' da münevver kimselerin alıkonulduğunu söylemişim. Zannediyorum ki Dâhiliye Vekili Beyefendi bunların orada ne için alıkonulduklarını sorması icap ederdi ve benzeniz bunların isimlerini tamamen yazmak mecburiyetinde değildim. İcap etseydi yazardım. Efendim; yalnız eşhasa girmeden evvel şunu da arz edeyim ki; sokakların kesilmesini ve muamelâtı nasıl tatil edil-I meşini Dâhiliye Vekili Beyefendi ve bittabi oradan aldıkları malumata istinaden - şüphesiz - bu Rum tehciri ile alâkadar buluyor ve bu hali de şayanı tebrik bir tedbir olmak üzere Heyeti Muhteremelerine arz ediyordu. Efendim, belki bunların tehirci sırasında böyle tedbir ittihaz edilmiştir. Fakat benzenizin söylediğim, kendimin de orada bulunduğum zaman, maksatsız olarak yapılmış - ve hatta bir kaç kişiyi yakalayıp para sızdırmak için - bir şeydir. Amma bunu kumandan yapmamıştır, o da başka meseledir. Filan ve filan yerde birtakım asker kaçakları vardır diyerek onları aramak hükümetin vazifesidir. Fakat asker kaçacağını arayacağım diye koca bir memleketin bütün bir harekâtı da bir an için olsun durdurulamaz. Efendiler, kendim orada iken, olmuş bir vaka ki Trabzon Mebusları da nasıl muhterem bir adam olduğunu pekâlâ bilirler, Trabzon ulemasından müderris Ruşen Efendi bu yüzden camii şerife girememiştir. Şadırvanda abdest aldıktan sonra camie sokmamışlardır. Mesele bu kadar şiddetli olmuştur.

Efendiler, tabiidir ki Dâhiliye Vekili Beyefendinin sorduğu sual üzerine orası, mesele böyle olmuştur, şöyle olmuştur diyecek. Meselenin asıl ruhu; istizahı icap eden, ettiren esbap ve avamil kimlerse, hangi makam ise bu sualleri de onlara sorması ve onlardan aldığı malumatı Meclise arz etmesidir, başka bir şey değildir. Meselâ benzeniz, Trabzon fırka kumandanı Sabit Beyin yapmış olduğu şeylerden şikâyet etmiş idim ve bu zat şimdi de orada vali vekili bulunuyor ve bu işler vali vekilinden soruluyor. Dâhiliye Vekili Bey ondan aldığı telgrafları, cevapları burada okuyor. Rica ederim, efendim, fırka kumandanı. Vali vekili olduğu zaman bu işlerden tecerrüt etmiş midir?⁴³

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Bir kelime tashihine müsaade buyurun. Benzeniz bu mesaili kendilerinden sormadım. Zatı âlinizin de malumu olduğu üzere oraya bir heyeti tahkikiye gitmiştir. O heyetin tahkikat raporuna istinaden bunları arz ediyorum. Bu tahkikat raporu, müştekilerin ifadesi üzerine yapılmış bir rapordur. Yoksa vali vekilinin sözleri üzerine yapılmış bir rapor değildir.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Efendim, noktai nazarım anlaşılmalı. Değirmendere'deki bakkal meselesini, Beyefendi Hazretleri kime sormuşlardı? Onu da sorarım, demiştiniz, demek ki sordunuz. Eğer koyunlar meselesinin de sorulmuş olduğunu söylemiş olsaydılar...

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Koyunların meselesi tahkikat raporunda var mı, yok mu, iyice bilmiyorum.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — İşte sorulan sualler, asıl işle alâkadar olanlardandır. Yalnız Dâhiliye Vekili Beyefendi geçen ki istizahta ve bu gün de ısrar ettiği bir nokta vardır ki benim zamanıma ait olmayan işleri bana atfediyorlar, ben bunlardan dolayı katiyen mesul değilim, diyorlar.

Benzeniz de geçenlerde bu nokta hakkında izahat vermişim. Makam makamdır, şahıs katiyen mevzubahis değildir. Makamın muamelâtı makama müteferriktir.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Resmî muamelât yazıldığı zaman - Hilmi Beye hitap ediyorum - Dâhiliye Vekâletine diye mi yazılır. Dâhiliye Vekili filan beyefendiye diye mi yazılır? Dâhiliye vekili filan beye diye doğrudan doğruya yazılmaz.

TU NALİ HİLMİ BEY (Bolu) — İstizah Vekilden yazılır.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Affedersiniz öyle ise anlayamamışsınız. Bir vekil bir vekâleti devraldığı zaman tabiidir ki selefinin bütün muamelâtını devralır ve o muamelât

⁴³- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 379

içerisinde fenaları varsa onları ıslah etmekte vazifesidir. Binaenaleyh, o fenalıkları ıslah etmez de âlâ halini ipka ederse o mesuldür.

Yani selefi zamanında cereyan eden muamelâtan kendisi de mesuldür. Bizim Dâhiliye Vekilini muhatap tutmamız da şu esasa müptenidir.

Evet, Dâhiliye Vekili Bey fırka kumandanının yaptığı fenalıklardan dolayı mesul değildir. Fakat o fırka kumandanının yaptığını arz ettiğim suiistimal, idarî suiistimal hakkında arz ettiğim noktalar sahih ise o fırka kumandanını elyevm orada vali vekili olarak bırakmak elbet bir kabahattir. Yoksa fırka kumandanının yaptığı icraattan tabii kendileri mesul olmaz, fakat suiistimal kendi zamanlarında olmuştur, tarih ile ispat edeceğim. Tarih olmasa bile mademki fırka kumandanının yaptığı harekât birçok şikâyete sebep olmuş ve bir çok muhaberata sebebiyet vermiştir o fırka kumandanının bugün Dâhiliye Vekili Beyefendinin itimadını haiz bir vali vekili olarak icrayı hükmetmeleri elbette iyi iş görür kantatına müstenittir. Binaenaleyh, onun yaptığı işlerden Dâhiliye Vekili mesuldür.⁴⁴

Eli silâh tutanların - yani Rumların dâhile şevki için emir verildiğini beyan buyurdular, doğrudur. Ve Trabzon büyük olduğu için mahallâtı taharri meselesi hakkında filan da izahat verdiler. Maalesef Trabzon o kadar büyük değildir, çünkü kısmı azamı yanmıştır. Efendiler, demin arz ettiğim gibi ve hepiniz de bilirsiniz ki taşradaki şehirlerde Rum mahallatı hatta İstanbul'da müteferriktir, İslam mahallâtı ile bir değildir, müteferriktir. İslâm mahallâtı ile bir değildir. Rum mahallâtının taharrisinden şehrin münakalâtı umumiyesinin kati olmaz. Binaenaleyh, bundan şikâyete mahal yoktur. Bendeniz değil tehcir, vesaiti nakliye tedarik için bile muamelâtı tatil ettiklerini görmüşümdür. Yani halk bir koyun sürüşüdür. Hükümete muamelâtı yapmak için başka tarikler mevcut iken bu halkı dur diye durdurmak bir meseledir ve bu arz ettiğim gibi o kadar bariz şekilde yapılmıştır ki müderrisi muhterem Ruşen Efendi şadırvandan abdest almış camie bile göndermemişlerdir. Bütün Trabzonlular bilir. Tehcir muamelesine^ hiç bir şey yoktur efendiler, öyle söylenildiği gibi bir şey değildir. Trabzon dâhilinde öyle zannedildiği gibi fazla Rum yoktur, haricinde vardır ve Trabzon dâhilindeki Rumlar zaten bir yere gitmemişlerdir. İsimlerini okudum, en fenaları, en mühilikleri gitmemişlerdir. Soruyorum size; 60 - 70 yaşındaki Koki denilen adamın damadı halen durmaktadır. Binaenaleyh, zaten böyle Rum şevki için tedbiri fevkalâde ittihazına lüzum yok idi.

Asıl bendenizin söylediğim - kendim orada bulunduğum için güya ihtifa eden kâhyayı bulmak için şehrin münakalatını muattal bırakmak meselesidir. Fakat bu arz ettiğim halk hükümeti tarafından her vesile ile tatbik olunmuştur. Efendim, Enfiyecioglu 24 Nisan tarihinde dâhile sevk edilmiştir diye Dâhiliye Vekili Beyefendi cevap almışlar. Efendim, Enfiyecioglunun bir tanesi Amasya'da asılmıştır. Gerçi bu Polathane'de sakindir, fakat Samsunludur. Enfiyeci oğlu oraya henüz gelmiş olan vali efendinin değil, öteden beri, belki iki senedir Akçaabat kazasının başında bulunan kaymakamın gösterdiği lüzum üzerine sevk edilen 50 - 60 kişilik bir kafiyle ithal edilmiş ve o suretle berayı sevk Trabzon'a gönderilmiştir. Zaten bu şekilde sevk olunan Rum kafileleri Trabzon'a uğrar, ya sevk edilir veya edilmez veya dâhile sevk olunur giderdi. Binaenaleyh bu tarzda gelen kafilelerden birinin meyanında bulunuyordu ve bendeniz de Trabzon'da idim. Enfiyeci oğlunun mahiyetini söylemeğe hiç lüzum yok. Enfiyeci oğlu namına taşıyan birisinin asılmasıyla sabittir. Fakat bu da o mıntıkada olsaydı asılacaktı. Bu enfiyecioglu Trabzon'a geliyor, kafilenin diğer erkânı kış olmasına rağmen 60-80 kişi sevk olunur. Bir enfiyeci oğlu kışın şedaidi vemezahimine uğramasın diye sırf bir hissi insanî şevkiyle bari olsaydı – Enfiyeci oğlu Kürklü bir insandır kışın çıplak ve yalın ayak diğer halkı göndermemek lâzım gelecekti. Fakat Enfiyeci-I oğlu, Camcı Vasil aldırılıyor. Enfiyeci oğlu Nisan 24 tarihine kadar her halde bunda da ihtilâf olsa gerektir. Bendeniz telgraf çekmiştim, maatteessüf kaybettim. Bayramdan biraz evvel gelmişti ki on gün evvel gönderildi diyordu. Bundan evvel Trabzon gazeteleri yazmıştır, burada da

⁴⁴- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 379

Yeniğün yazmıştır. Bunlara rağmen yine gönderilmemiştir. Bu Enfiyecinin ne kıymeti vardır bilmiyorum. Bendeniz bunu anlayamadım. Yeniğün gazetesinde Enfiyecioğlu hakkında bir bent vardı, yani ikaz edilmemiştir deniyor. İkaz gazetelerle olur. İşte bu istizah yapıldıktan sonra bu da son zamanda yapılmıştır. Bendeniz istizahı verdikten sonra telgraf çekmişim. Onun üzerine on gün mü, on iki gün sonra mı hareket etmiştir diye cevap gelmiştir. Akrididiye de zannedirim iki veya üç ay izin verilmiştir. O vakitten beri 5 - 6 ay oldu, gelmemiştir. Akrididi bugün Pontus'çuluk için bir mağaza açmıştır. Kimin kefaletiyle gitmiştir. Efendim, zamanı geldiği vakitte onu da arz edeceğim.⁴⁵

Efendim, Rum meselesinin bu şeklini anlatmak için maatteessüf mecburiyet şevkiyle vali beyefendiden bahis mecburiyetindeyim. Geçen ki istizahta da arz etmişim ki vali beyin şahsı gayet muhterem demişim. Yine iddia ediyorum, gayet namuskârdır. Fakat ihtiyarlık şevkiyle ve yine iddia ediyorum, derdi maişet ile ve yine iddia ediyorum, son zamanlardaki felâketlerin maneviyatı ve ruhu üzerinde icra ettiği tesirat ile idaresi biraz zaafa duçar olmuştur. Hıristiyan mesailinde tamimiyle, Hıristiyan olan familyası amil olmuştur. Bu yeni bir şey değildir. Tarih kadın parmağıyla dönen yolsuzlukların, birçok mesailin, felâketlerin müşahididir. İhtimal ki bundan on sene evvel, beş sene evvel Trabzon Valisi Hazım Beyefendi henüz o kadar zaafa duçar olmadan evvel vakasıyla o kadına hâkimdi. Fakat bugün mesaili idare ve sairde maatteessüf o ona mahkûmdur. İşte Enfiyeci oğlunu kurtaran da o kadındır. Diğer adamların gitmemesine sebep olan da yine o kadındır. Fakat bunu tayip etmiyorum. Çünkü hemcinsidir, hem dinidir. Kadın kendi hesabına gayet iyi yapmıştır. Acaba Vali Bey kadın nüfuzuna kapılarak bu işi bu şekilde yapması doğru olmuş mudur? Bendenizce doğru olmamıştır. Doğru olmadığını da inşallah ispat edeceğim. Valiyi gönderen kim olursa olsun o nazariyeyi demin de arz etmişim bugün ondan mesul olacak o makamda oturan şahsiyeti muhteremdir. Efendim, Dâhiliye Vekili Beyefendinin ifadesi aliyelerinde ki tenakuzu işaret ederek geçeceğim. Dâhiliye Vekili Beyefendi Enfiyeci oğlunun Akçaabat kazasından sevk edildiği zaman kısa müsadif idi. Binaenaleyh şedaidi havaiye itibariyle ve insanî bir his ile.

ALİ FETHÎ BEY (DÂHİLİYE VEKİLİ) (İstanbul) — Öyle demedim, öyle bir şey demedim.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Yani kış münasebetiyle ilkbahara bıraktım dediler. Bendeniz öyle kaydettim. Demedilerse o başka. Fakat şunu arz ediyorum ki maatteessüf bu hissi insanîden o kafile müstefit olamamıştır. Yalnız Camcioğlu balosunda bulunan bu Enfiyecioğlu müstefit olmuştur. Yani o akşam müştereken bir balo vermişlerdi. Vali Bey familyasıyla. Binaenaleyh, hissi insanî şevki ile olmamıştır, hatır için olmuştur. Vali Beyefendinin yani açık söyleyeyim, para filan aldı demiyorum, bu hatırımdan bile geçmez. Yalnız zaafı icabatından olarak ve familyasına mensup olduğu için bu işi yapmıştır. Sonra efendiler zannediyorum sevk edildiği tarih ile Trabzon'un ilkbaharı düşünülecek olursa Trabzon'un ilkbaharı çoktan geçmişti. Etraftan vuku bulan şikâyet ve gazetelerde neşrolunan feryat ve buradan vukuu istişam edilen istizahtan dolayı bu adamı vah beyefendi göndermeğe mecbur oldu ve nihayet göndermiştir. Kalması icap ederdi anlarım. Fakat bunun için de bir sebep var diyebilmeli idi. Mademki vali beyefendi göndermemişti, onun bütün ahvalini bilmesi lâzım gelen Akçaabat kazası niçin sevk etmişti ki. Binaenaleyh, onun da gitmesi icap ederdi diğerleri ile birlikte. Hata olunmuştur.⁴⁶

Akredidi meselesine gelince; bendeniz müsteşarca verilen - Hamit Beyefendi meselesi değil - bendeniz makam tanıyorum, Fethi Beyefendiye gayetle hürmetim vardır, şahsı âlilerine karşı hiç bir diyeceğim yoktur. Bendeniz onun idaresine hücum ediyorum. İstizahın şahısları ile alâkası yoktur. Akredidi, yine bendenizi Trabzon'da bulunduğum bir sırada izin almıştır ve maatteessüf vapura binerken haber alınmıştır. Dâhiliye Vekâletine telgraf çekilmiş, fakat telgrafın ne suretle çekildiği bendenizce meçhulüm-dür. Yalnız şu hakikat Trabzonlularca

⁴⁵ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 380

⁴⁶ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 381

malumdur ki izin gelip malum olduktan ve vapura bindikten sonra malum olmuş ve vapura binerken tehir etmek için valiyi görebilecek kadar vakit bulamamıştır. Çünkü bunun mahiyetini şimdi arz edeceğim. Malumül mahiye bir adamdır. Yani gümrükten mal kaçırır şeklinde izin alması, gitmesi falan bir anda olmuş ve vapura atlamıştır.

Efendiler, hakikaten doğrudur. Bize icabı kadar yardım eden Osmanlı Bankasına bizim de bazı müsaadedat yapmağımız icap eder. Bu siyaset meselesidir. Fakat Akredidi gibi Avrupa'da Yunanistan'da tahsil etmiş; mütemediyen ruhu komitecilikle meşbu ve komitacılık etmiş ve hatta o kadar büyük cesaretle hareket etmiştir ki Pontus'çuluk meselesinde Trabzon Pontus olmadan mütarekeden evvel Trabzon bizde iken İslâm mahkemesine - bir Türk mahkemesinde - buralarda sizin hakkınız yoktur - demiş ve ifadesi zapta geçmiş bir melundur. Efendiler böyle bir melun İstanbul'a giderse zannederim bize rahmet okumaz ve onların asarını görüyoruz⁴⁷

NURİ BEY (Bolu) — İstanbul'da zaten öyle melun çok, bir de o iltihak etsin ne olur?

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — O halde hepsini de bırakınız, hepsi de gitsin. Çok iyi efendiler. Akredidi muvakkat bir mesele için güya hukukunu ve mahallî bir meselenin halli için veyahut malî bir meselenin halli için mezuniyet istemiştir! İyice hatırımda kalmadı ya veya üç ay mukayyetle gitmiştir. Bu adamın ne işle meşgul olduğunu sormuştum, bu bapta aldığım telgrafları kaybetmişim. Gelen telgrafta filan yerde yazıhane açmıştır, arı kovanı gibi işletmektedir diye. Bunu İstanbul gazetecileri de yazmışlardır. Ona da geleceğim. Pontus'çularla birlikte çalışmışlardır. İşte efendiler. Akredidi'sinni mükellefiyette bulunan bir Hıristiyan'dır. Saniyen bu tarzda İstanbul'a geçmiştir, güya mezunen fakat elan gelmemiştir. Bizim aleyhimizde elyevm propaganda etmektedir ve buna da Dâhiliye Vekâleti izin vermiştir. Şimdi efendim, Dâhiliye Vekili Beyefendi buyurdular ki, Hıristiyanların harice gitmesi meselesi esas itibariyle katî bir karara müstenit değildir, karan idari filandır diye bir şeyler söylediler, hakkıyla zapt edemedim.⁴⁸

Efendiler, şimdi Samsun Mebuslarını işhat ediyorum. Bilhassa bırakınız alelade zamanlan, şu inkılâp zamanlarımızda nakden diyelim, epeyce yardım eden Nemli Zade Celâl Bey kulağını kaybettiği halde mezunen İstanbul'a kulağını tedavi ettirmek için izin vermediler.

ALİ FETHİ BEY DÂHİLİYE VEKİLİ (Devamla) — Ben ona da vermedim.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Siyaseti idariye-sinden bahis buyurdunuz, demek ki buranın siyaseti idariyesi o kadar mühimdir? Bu Celâl Beyi kovmuş olsan ve başka türlü muamelât ile çalışsanız yine bir yere gitmesi imkânı olmayan, Avrupa'da tahsil gören Nemli zade Celâl Bey namındaki genç bir zat sol kulağını kaybetmiştir. Çünkü izin alamamıştır. Elyevm sağ kulağını kurtarabilmek için İsviçre'dedir Mütөөddit ricalara rağmen, ben bunu takip etmiyorum Hükümetin siyaseti idariyesi icabınca İstanbul'a gidecekler hakkında böyle bir muamele yapması doğrudur, hakikaten şiddet göstermek doğrudur. Fakat Dâhiliye Vekili Beyefendi Samsun'dan giden Pontus'çular için dediler ki, Hükümet için böyle bir karar yoktur, binaenaleyh biz bazı esbabı insaniye vesaire dolayısıyla icap edenleri gönderebiliriz dediler. Efendiler, zannediyorum ki Samsun'daki bu adamların gitmesi gazetelere geçmiştir ve icap ederse okuyacağım ve gazetelerde de başlık olarak aksülamellerimiz şeklinde gazete başmakaleleri de bunlar üzerine yazıldı. Efendiler, propagandanın büyük bir silâh olduğunu hepimiz takdir ediyoruz ve yapamadığımızı müteessir oluyoruz. Efendiler, propaganda malumu âliniz iki nevidir, lehte ve aleyhinde. Aleyhte olan aksi propagandadır. Biz kendimizin iyi adam olduğumuzu ve ne kadar doğru olduğumuzu ispat etmek için ne kadar çalışırsak aleyhimizde bulunacakları o kadar menetmektir. Hükümetin ister kati, ister idari ve siyasi bir mahiyette bir kararı olsun. Buradan Hıristiyanların Avrupa'ya gitmemesi ve bilhassa şu usulü mesai mevzubahis olduğu zamanda gayet doğru bir siyasettir ve Hükümet şayanı

⁴⁷ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 381

⁴⁸ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 381

takdiridir. Binaenaleyh, zaten aleyhimizde bir propaganda yapıp zaten bir dereceye kadar öteden beri yapılan propagandalarla meşbu olan ve maatteessüf onlarla müzakere etmek mecburiyetinde bulunduğumuz Avrupalıların, güya yeni birtakım efsaneler ve hikâyelerle Avrupa efkârı umumiyesini doldurmak doğru değildir ve Hükümetin bunları göndermemek hususunda ittihaz ettiği karar gayet doğrudur ve musiptir efendiler. Herkes bilir ki, geçen gün bir Mebusu muhterem söylemiştir, Samsun'da da ve daha sair bazı yerde de bazı aileler vardır ki belki beher nüfus için bin, iki bin lira para verip gitmek isteyenler vardır. Fakat Hükümet bu hususta şedil davranacağını bilen memurlar bu işte suiistimal yapıp kimseyi gönderemiyorlar. Fakat isimlerini saydığım ve adetlerini bildirdiğim zannediyorum ki, on beş aileye balığ olan, tabii adedini Samsun Mebusları daha açık söyleyeceklerdir, burada da izahat vereceklerdir, Şekûroğlu gibi, vesaire gibi aileler öteden beri o kadar can altığı halde memurini idare cesaret edip İstanbul'a bunları gönderememişlerdir. Fakat Fethi Beyefendi Hazretleri Samsun'a gittikleri zaman o ailelere müsaade etmiş, o aileler gitmiştir. Diyebilirim ki Pontus'çulukla alâkası olduğundan dolayı bunlara mensup aileler tamamıyla idama mahkûmdur, idam edilmiştir.

Efendiler, hepiniz beşersiniz, insansınız. Hissinize sorarım, bu tarzda bir aile İstanbul'a giderse, cihanın neresine giderse gitsin ne yapar? Oğlunu kaybetmiş, damadını kaybetmiş, evlâdını kaybetmiş, zevcini kaybetmiş bu aile gider de rast gelenin ayaklarına kapanır da hallerini-anlatırsa.⁴⁹

EMİN BEY (Canik) — Nitekim öyle yapmışlardır.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Bu günkü tahkik heyetinin müsebbibi hakikisi onlardır. Ondan sonra hadis olmuştur ve İstanbul gazeteleri Pontus aileleri diye yazmış ve bizim gazeteler de kısmen bunlardan iktibas etmiştir. Eğer memleketin başına bu mesele, bir meselei siyasiye ise memleketin içinde kabul ve âdemi kabulü halinde memlekete hiç olmazsa bir zarar iras ederse esasım şu ailelerin İstanbul'a koyuverilmesinde aramak lâzım gelir. Efendiler, Pontus'taki takibat iki üç seneden beri devam ediyor. Mektupla haber vermek imkânı her zaman mevcuttur. Çünkü sahilimiz vâsidir ve maatteessüf Çarşamba ırmağı ağzına. Alda vapuru yanaşmış ve belki de cephaneye çıkarmıştır. Sonra yine aldığım bir mektupta bir arkadaşım yazmıştır. Samsun'da on beş gün evvel Kuruyel önünde, Balık gölü önünde. Bafra limanında on beş gün kadar açıktaki mütemediyen bulunmakta idiler ve sahile inen bir gemi mevcut idi. Efendiler, zannediyorum ki sahile inmişler ve birçok şeyler almışlardır. Bilmiyorum, inşallah almamışlardır.⁵⁰

ALİ FETHİ BEY DÂHİLİYE VEKİLİ (İstanbul) — Ne zaman?

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Bombardımandan on beş gün evvel. Sonra on beş gün mütemediyen yirmi mil açıklıkta. Tabii kayıkçılar, gidip, gelen kayıkçılar vardır, bunlar görmüşlerdir. Geceleri sahile inmiştir. İhtimal muvaffak oldu, ihtimal olamadı, bilmem. O sahilin vüsatı itibariyle İstanbul ile Rumların muhaberesi vardır. Gaita taraflarına, Çarşamba ırmağı ağzlarına her zaman adam ve cephaneye çıkarılabilir. Çünkü denizler elimizde değildir, maatteessüf. Demek isterim ki geçen seneden beri bu takibat ettiği halde Avrupa'da bir tahkik heyeti izam edecek kadar bir ehemmiyeti haiz olmadığı halde bugün bu olmuştur. Doksan bin Rum'un kesilmesi bu Rum ailelerin İstanbul'a gittikleri tarihten sonraya müsadiftir. Eğer Taymis gazetesine mektup yazan. Pontus mezalimi hakkında mektup yazan bir Rum olduğunu duymuş olsaydım, derdim ki bunlar mutlaka gönderilen ve daha evvelce gönderilmiş olan adamlardan birisidir. Gazete elimde yoktur. Bilmiyorum, çünkü buraya gelmiyor. Sonra İstanbul gazetelerinde görülmüştür. İstanbul gazeteleri yazmıştır ki Pontus'çuların gelen bazı Rumlar burada propaganda yapmaktadırlar. İstanbul'da bu işle alâkadar olmayan muhabirlerin bile nazari dikkatini celp edecek derecede propaganda yapılmıştır ve bugünkü tahkik talebi-ister kabul edelim, ister etmeyelim- bunların sebebi hakikisidir. Bunu yapanlar buradan giden

⁴⁹ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 382

⁵⁰ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 382

Rumlardır ve bu Rumların Trabzon'dan çıkmasına müsaade edenlerdir. Yalnız Vekil Beyefendi hastalık dolayısıyla, insani bir hisle diye söylediler, yani hastalık için gönderiyoruz dediler. Efendiler, bendeniz Vekil Beyefendiye söylerim ki, o şekilde hasta olanlar, ihtiyar olanlar vardır, onlar da gitmek isterler. İdama mahkûm edilmeyen birçok adamlar da vardır. Affedersiniz, sersemlik mi oldu, ne oldu bilmem mektubu arıyorum, bulamıyorum. Yalnız Abanosların validesi 75 yaşındadır. Dâhiliye Vekili Fethi Beyefendiden bilhassa izin istemiştir ve vermemiştir.⁵¹

RİFAT BEY (Tokat) — Efendim, bu Samsun. Amasya, Tokat sancaklarında müstevli olan Rum eşkiyasının ufacık bir tarihçesini ve yalnız Tokat'a ait olan kısmını biliyorum, Tokat sancağına müstevli olan Rum eşkiyalarını biraz tarihçesini anlatayım da Meclis Heyeti muhteremesi de bu meseleyi anlasın.

Harbi Umumînin birinci senesi nihayetlerinde efendim, malum ya o zamanlarda bunlar da askere alınmışlardı. Bu askere alınanlar tamimiyle firar ettiler ve geldiler. Karadeniz sevahilinin Ruslar tarafından işgali üzerine Çar Hükümeti bunlara silâh dağıttı. Bu firarlar ta Samsun ile Çarşamba arasından başlar gelir, Yeşil ırmağa, Tokat'a gelir nahiyesinde müntahli olur. Bütün ormanlık bir dağdır. Bu dağda 70 - 80 bine ya kin Rum köyleri vardır. Bunlar tamamıyla taslih edilmişlerdi, bomba ve saire hepsi vardı. Bunlar alelade hırsızlık yapıyorlardı. O zaman İslam köylerinde de asker kaçakları vardı. Bazı asker kaçakları bunlara karşı köylerini vikaye ediyorlardı. Ara sıra müsademe de oluyordu ve birbirlerini öldürüyorlardı. Sonra efendim, mütareke oldu, mütareke olduktan sonra bu Rumlara karşı gayet ihmalkâr bir siyaset takip edildi. Güya Rumlara ilişilmeyecek, Rumlara ilişilirse Hükümet mazarrat görecektir, Rumların yaptığı cinayetleri Hükümet tabiatıyla bizzarure ihmal edecek, görmeyecek. Bunlar hükümetin vaadini anladılar. Ötede beride artık dünyada bir insan nasıl öldürülürse kazıklamak, ağaca bacağından asmak, yakmak, türlü, türlü işkencelerle kıyıda, bucakta öldürülür. Ne bir müddeiumumî gidebilir, ne bir Jandarma gidebilir. Orada ötenler toprak yüzü görmemişlerdir, toprağın üzerinde çürümüşlerdir. Hele ırmağa atılan Müslümanlar adedini Allah bilir. Yani bu mezalim o kadar çoktur ki, hükümet bilmiyor efendim. Ne bir nahiye müdürü, ne bir kaymakam yazabilir, Hükümetin siyasetine dokunmuş. Hatta .bendenizi Rum meselesiyle alâkadar olmak üzere Erbaa Kaymakam vekâletine gönderdiler. Gidenken mutasarrıf ile Jandarma kumandanı oturuyorlardı. Bendeniz de görüştüm, dediler ki, Rumların yaptığı cinayetleri biraz görmeyiver dediler, niçin dedim: öyle siyasetimiz var dediler. Rumların yaptığı hırsızlıktan cinayetten dolayı birçok Müslümanlara iftira edilmiştir, kasten olmuştur ve bu Müslümanlar Rumların yerine gelmişler ve hapis olmuşlardır. Ferit Paşa Hükümeti zamanında böyle bir şeydi. Boyalarcık dağından Pazar nahiyesine kadar teşkil eden bu kısımda yirmi kadar köy yani tamamen Boyalarcık dağının odunundan, otundan iktiaf ve intifa ederlerdi. Minelkadim- ki arkaları bu dağlardır. Kendileri giderler, oradan odun keserlerdi. Beş senedir oradan ne bir hayvan ne bir odun kesebilirler. ne bir çöp getirebilirler, ne de bir hayvan yayabilirlerdi. Önünde ufacık bir mera varsa, var yani evin arasında. Bundan başka orada hayvan da kalmamış bir şey de kalmadı, bütün münkariz oldu gitti. Bugüne kadar devam ediyor. 23 Mayıs tarihli aldığım mektupta yine bir kaç tane köyü soymuşlar, kadınları kesmişler. Sonra Serpin köyü var bu, dağlar içinde yüz elli hanelik bir köy. Bunlar askerden kaçırdıkları delikanlılarla bu köyü beş saattir muhafaza ediyorlardı. Köyün etrafına siper kazmışlar.⁵² Geçen gün geldiler, köyün beş yüz tane mevaşisimi götürdüler. Bir köyden beş yüz tane mevaşî giderse o köyden ne hayır kalır. İşte bu suretle bütün köylerde, ne kadar köy varsa bu dağdan mahrum kaldılar, istifade etmediler. Niksar'dan bir sosa vardır. Dâhiliye Vekili Beyefendi sorsun, bu şosanın üzerinden beş senedir insan geçmemiştir, ot bitmemiştir, devletin postası üzerinden geçmemiştir ve altı saat uzaktan dolaşüyor üzerinden geçmemiştir ve altı saat uzaktan dolaşıyor. Yani yol hala

⁵¹- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 383

⁵²- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 386

bugün açılmamıştır Yani maksadım Rum meselesi bitmemiştir efendiler. Fethi Bey buyuruyorlar 'ki, iki köy kalmıştır. Daha Tokat'ın bir deresinde 700 maktul vardır. Üç sancakta 800 silâhla var, diyordu. Yalnız Tokat'ta 700 maktul var, 150'si de mecruhtur. Bir köyden 850 tane adam tutulursa beride akı sancakta daha ne kadar var, bunu hesap edin, yani mühim meseledir. Bunu arz etmekten maksadım Heyeti muhtereme meselenin ehemmiyetini anlasın diyedir. Sonra yalnız şunu arz edeceğim iki gelen raporlar yanlış, 700 maktul var filan deniyor, acaba kaç silâh aldılar? Bizim tarafımızdan da tabii şehit var. Fakat bu 700 maktulün silâhları alınmış mı, yoksa onlarda mı? Biz burada artık naçar kaldık efendiler. Çünkü efendiler biliyorsunuz ki mütarekeyi takip eden zamanlarda Hükümet gayet zayıf idi. Hükümet işte o mütareke sarsıntıları filan, ordunun dağılması filân Hükümet inzibatı ele alamıyor. Sonra mütareke oldu, filân oldu, halk artık ümidini hükümetten kesmiş. Hâlbuki beri tarafta ordu teşkil edildi, davayı millî var, bununla uğraşyoruz. Biz zannediyoruz ki artık bu Rumların takip edileceği zamanlar gelmiştir, ordumuz ham dolsun kesbi kuvvet etmiştir. Dâhilde emniyet asayişin idamesine çalışılıyor ki mesele bitsin. Dâhiliye Vekili Beyefendi ile Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisini buraya çağırdık, dört sancak Mebusları arz ettik, kendilerine ki mesele budur; halkın artık çekecek vakti kalmamıştır. Emniyet yek, asayiş yok, köyden köye kimsenin gitmesinin imkânı yoktur, bu ne olacak dedik. Hükümet bunun önüne geçsin, ariz ve amik müzakere ettik, yapılacak tedbire karar verdik. Oradaki asker gayri kâfidir. Askerin tezyidi için oradan üç sınıf daha askerin silâhına alınması takarrür etti ve bu suretle tebligat yapıldı. Sonra Fethi Beyefendi kendileri buyurdular, bizzat gidip kendim bu harekâtın başında bulunacağım dedi. Dedik ki bunların herhalde Marttan evvel, bitmesi ve marttan sonraya kalırsa bunların yerleri her tarafı ormanlıktır, onun için her halde Marttan evvel bitsin dedik. Hay hay buyurdular. Eğer böyle dememiş olsaydılar biz başka bir tedbir düşündük veyahut yağmur duasına gider gibi bir dağın başına çekilir dua ederdik, başımızdan şu Rum şakilerini kaldırım diye. (Handeler) Ne diyelim. Güvendiğimiz bir hükümet var, o da bakmazsa bizim işimiz duaya kalır. Sonra Fethi Beyefendi buyuruyorlar ki yolda bir merkez ordusu meselesi vardır, o engel oluyordu, buyuruyorlardı. Hâlbuki merkez ordusu meselesini mutasarrıf tamim ile yazdı. Ben Tokatta idim, haber aldım, Asayiş teinin etmek meselesi ciheti askeriyeden alınmıştı ve bunu Fethi Bey mutasarrıflığa tebliğ etmişti ve asayişten mülkiye memurları mesuldür diye. Bundan sonra ona göre hareket edin demişti. Şimdi diyor ki yolda giderken bu merkez ordusu meselesi engel oldu, bunu hallettim ve şu kadar uğraştım diyor ve bu iş/i üzerime aldım diyor.⁵³

ALİ FETHİ BEY (Dâhiliye Vekilli) (İstanbul,) — Başka şey söyledim efendim, anlamamışsınız. Mutasarrıf muhabereyi kesiti, başladı Dâhiliye ile muhabereye.

Bir Mebus Bey — Fena mı yaptı?

RİFAT BEY (Devamla) — Canım ben ona fena demiyorum efendim. (Handeler) Sonra efendim, Samsun'a teşrif buyurdular. Bunun evvelimi arz edeyim. Rumlarda iki kısım aile vardır. Birisi, o Rumların içerisinde silâh tutanların ailesi var, birisi de orada kocası kardeşi bulunmayanların ailesi, yani silâh tutmayanların ailesi dar. Silâh tutanlar ailelerini tutuyorlardı, silâh tutmayanlar yani boğaz düşkün olanlar gitsin. Çünkü boğaz düşkün ayak bağı. Çünkü o aileler orada fakirler var, ben de gider dehalet ederini diyor. İşte o ailelerin boğaz düşkünleri dehalet ediyorlardı. Almasalardı onlar açlıktan öleceklerdi. Açlığından teslim oldular. Onları alınca, ayakları serbest kalınca kimisi öteki ormana, kimisi şu, bu dağa dağıldılar. Bizim taraftaki ormanları keserek Samsun'dan bed ile tahribata başladılar. Takibat da Samsun'dan başladı. Bizim oradan emir veremediler. Bütün oraya attılar. Geldiler oralarda köy yaktilar, adam kestiler. Fiiliyatta burada verilen kararda harekâtın her yerde birden başlaması idi. Samsun'da evveli başlamıştır, 14 Martta emir verilmişti. Fethi Beyefendi ya Havza'dan veya Merzifon'dan Tokat mutasarrıfının işarı üzerine emir vermişlerdir. Tokat'ta,

⁵³- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 387

Sivas'tan Merzifon'a gitmek üzere iki yüz mevcutla bir tabur geldi. Mutasarrıf Fethi Beye yazdı, bu tabur gitmesin, burada kailsin dedi. Sonra tabur orada kaldı, bu tabur on dört gün orada kaldı. 14 Martta daha emir verilmemişti. Yani Martta demedik mi ya, harekât her yerde birden bağlayacaktı. Birden başlamadığı için bu takibatta hata oldu ve Rumların da o boğaz düşkünleri, ayak bağı olanları teslim 'aldılar. Bütün eşkıya serbest kaldı. Serbest kalınca fazla bir kin ile bize musallat olmağa başladılar. Eğer onları ailelerini teslim almamış olsalardı ihtimal ki on beş, yirmi gün sonra açlıktan müsellâh olanlar da teslim olacaktı. Hatta ben Tokat'ta idim, diyorlardı ki bu aileleri Rum karargâhlarına gönderelim, Rumlarına mütahasın buldukları yerlere gönderelim, hepsi bir yende dursunlar. Yani dehalet kabilinden bu aileler temsilimi alınmayacaktı. Ekmek yedirmeden başka bir şeye yaramazdı çünkü. Yani mazarratları ne idi? Takibat devam edeceklerdi, fakat faydasızdı. Daha Rumların ne yapacağını atide göreceksiniz. Asıl bumlar dağa tahassun ettikten sonra ne yapacaklarını göreceksiniz. Bu gün o Rumlara civar olan bütün köylüler nakili hane ediyorlar. Rumların gelecek mazarratından kaçıyorlar. Şimdi bir kaç madde üzerine İstizahıma ilâveten söyleyeceğim, Fethi Beyefendi cevap versinler. Bu harekâtım başında bizzat bulunacaklarımı vaat buyurdıkları halde niçin bulunmamışlardır? Eğer vaat etmeselerdi yağmur duasına çıkardık. Harekâtı askeriye mıntikasının her noktasından birden başlayacaklardı. Askerin miktarı da ona göre tespit edilmiş, niçin ona göre harekât edilmedi? Hükümet bir seneden beri bu Rumların üç sancak dâhilinde yaptığı mezalimlerin 'bir listesini istedi, Hükümetin kuyudure resmiyesinde ancak bunun yüzde kırkı mukayyettir, yüzde altmışı yoktur. Çünkü ölen öldü, bunları hiç kimse bilmez. Bu farkı zorla öğrenebildiler ve hatta yazdan tamimde diyordu ki bunu Avrupa'da neşredeceğiz, bu vesai ki mümkün mertebe yazınız, gönderiniz ve her hükümetten yazılıp buraya gönderildi. Şimdiye kadar neşrolundu mu? Olmadı ise neşri için ne gibi teşebbüste bulunuldu? Şu bir kaç gün içerisinde Sabri deresinde 700 kadar Rum'un maktulen elde edildiğini buyurdular. Bu 700 Rum maktülü müsellâh mı idi, yoksa gayrı müsellâh mıdır? Bunlardan silâh elinde edilmiş midir? Benim için 'iş kolay. Duadan başka ne yapalım. Hükümet dinilemez, Meclis de dinlemezse başka kim dinleyecektir efendim. (Tokat Mebusu Mustafa Beye hitaben): benim dediğimde Hükümetin resmî raporlarına inanmayınız d/iyeye hem mevsuk insaflılardan sana yazdılar. Götür de göster diyen sen değil -misin? Tokat mutasarrıfı şifre muhaberatı neticesinde defeatla istifa etmiş ve 'istifasında ısrar etmiş ve kabul edilmiştir.⁵⁴

SÜLEYMAN BEY (Canik) — Efendiler, bendeniz Samsun'un Mebusuyum. Buradan Fethi Beyefendi ile beraber gittim. Demin kendisine sureti müracaatımı burada rica ettim; Fakat söylemediler. Bendeniz söyleyeceğim. Bendeniz şimdiye kadar metin bir Dâhiliye Vekili olduğumu zannedirdim. Şimdi efendim, buradan Samsun'a vasıl olduktan bir kaç gün sonra tabii bendenize bunlar geliyorlar. Aman bize müsaade alınız. Dedim böyle şeye karışmam. Tekrar geldiler, birisi bir ihtiyaradır, İstanbul'dan bir sene evvel gelmiş misafir suretiyle, sonra avdeti men edilmiş, yollar kapanmış, bunlar orada kalmışlar. Yine bir gün geldiler, ağladılar. Aldık biz bunların isimlerini, Vekil Beye müracaat ettik, bunlar gelmişler, ağlıyorlar, müsaade istiyorlar. Dedi ki; Süleyman Bey, böyle emsali çok olur, çok doğrudur dedi. Fakat işitiyorum ki 3,5,4,9 ne ise bir günde on kişi gönderilmiştir. Orada bendenizi hep tanıyorlar, Ermenileri tanıdığı gibi Rumları da beni tanıyorlar. Her gün müracaat vuku buluyor. Hatta Helvacıoğlu Vasilâki isminde ihtiyar bir adam ağlayarak gelmiştir, benim oğlum Venizelos'un oğlu değil, torunu değil, Lord Corc'un yeğeni değil. Bunun ne kabahati vardır? Buraya birçok kimseler geldi bu, niçin gelmiyor demiştir. Ona yine ret cevabı vermiş ve kendisine de böyle bir müracaat vuku bulduğunu söylemişim. Buna izin verdimem;;simdir. Sonra buraya geleceğimiz gün canım sıkıldı. Çünkü Yelkenci Yani oğuldan filân bunlar gitmişler. Yani Pontus'çularla alâkadar olanlar. Beyefendi az teşrif eder

⁵⁴- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 388

misin? Buraya geleceğim gün İdi, dedim ki bendeniz bu memleketliyim. Sizin yüzünüze ufacak bir leke gelmesini istemem, hiç bir vakit de taraftar olmam ve iyi bilirsiniz ki bu işin içime nasıl girdiğimi şimdi arz edeyim, benim hakkımda tetkikat yapınız, nasıl tanınmış bir adamım. Eğer ufak bir şüpheniz varsa hakkımda tetkikat yapınız. Ben ne beyden, ne Paşadan şahsıma hiç bir şey beklemem ve beklemek ümidiyle bu Meclise gelemedim (Hiç birimiz değil sesleri) Hiç bir fırkaya merbut değilim. (Hiç kimse değil sesleri) Şüphesiz efendim. Söylediklerim şahsım içindir. Yani şuraya hepimizin toplanmaktaki gayemiz gayeli milliye içindir, bu şüphesizdir ve ne vakit gelir de size beni mutasarrıf yapınız dersem kovunuz, bir yere mutasarrıf yapınız dersem çık dışarı Süleyman buradan git desin. Pontus'çu ailelerden hasta olanlara merhamet ve şefkatlerinden dolayı müsaade etmiş, bendeniz de şurada buna müsaade edildikten sonra memnuniyetin manası nedir? Dedim buna tehevvür buyurdular. Memleketimizde çocukların gözleri oyuldu, hayvan gibi boğazlandı, yüz kişi hükümet önüne getirilip fotoğrafları çıkarıldı. Sonra Pontus'çu ailelerden. birisine müsaade ederlerse bu kadercik bir suali sormağa hakkım yok mu idi? Rica edenim, fakat yine kendilerine hak veriyorum, yine kandillerime söyleyeceklerim bundan ibarettir.⁵⁵

MUHİTTİN BAHA BEY (Bursa) — Diğeri İstanbul'a müsaade edilmesi ki şimdi müzakere edilmektedir. Biri daha eşkıya meselesi de bu meyanda dâhildir. Fethi Beyefendi Samsun'a gittikleri zaman hastalığı mevzubahis olan bazı kadınların İstanbul'a gitmesine müsaade ettiklerini söylediler. Deniliyor ki, bunların İstanbul'a gitmesiyle İstanbul'da Pontus'a ait olan cereyan hâsıl olmamıştır. Bu kadınların İstanbul'a gitmesi felâketi uzma teşkil etmişti memleket için. Eğer hakikaten böyle ise, eğer Pontus meselesinin İstanbul'da böyle aksi tesir husule getirmesi hakikaten bunların yüzünden ise ben de Fethi Beyefendi, istizahta bulunanlarla, onun iyi, kötü aleyhinde söz söyleyenlerle beraberim. Fakat katiyen kani olduğum bir şey vardır ki Fethi Bey bu kadınların İstanbul'a gitmesi mevzubahis olduğu zamandan çok evvel Pontus meselesi İstanbul'da mevzubahis olmakta ise de Avrupa, Amerika her yer bu işle alâkadardır. Binaenaleyh, bu kadınların İstanbul'a gitmesi başlı başına bir cürüm olmadığı, gibi, başka bir cürümü ikmal eden müteferri bir cürüm de değildir. Bu, olsa, olsa bir içtihat hatasıdır. Ben de öyle telâkki ediyorum.

Eşkıya meselesine gelince; Fethi Beyin burada okuduğu İlişte aksi sabit oluncaya kadar bu vesikanın muteber olması lâzımdır. Zatı âlileri bu vesikayı lâzım geldiği veçhile dinlediğiniz gibi buna ilâve edecek bir şey bulamıyorum. Efendiler, Fethi Beyi ben Mecliste bir veya iki defa görmüş ve konuşmuş bir adamım. Fakat Fethi Beyefendinin şahsiyetlini çoktan-beri tanıdığım için bir vazifei vicdaniye olarak söyleyeceğim, Fethi Bey memlekete fenalığı dokunacak bir şey yapmaz. Efendiler, herhangi içtihadı bir hatadan dolayı şu veya bu adamı bitirmek ve malen öldürmek istiyorsa bunu icap edecek harekâtı yapmağı muvafık görüyor isek yarın bu memlekette iş görececek kalmayacaktır.⁵⁶

İSMAİL ŞÜKRÜ EFENDİ (Devamla) — Müsaade buyurun, burada mebus olmak hasebiyle vatanın bendenize tahmil ettiği vezaif bugün istizah sebebiyle söz açılmış olmasından dolayı* Vekili muhteremin esnayı Vekâlette tabiidir ki bilmeyerek uğramış ve sürüklenmiş olduğu hatalara kayıt ve işaret etmek bendenize büyük bir borçtur ve vazifedir. Şimdi sahibi istizah ve vekil yani her iki taraf kendilerinin noktai nazarlarını Meclise haklı göstermekte büyük bir maharet gösterdiler. Gerek sahi. İstizah Ali Şükrü Bey biraderimiz noktai nazarını gayet güzel müdafaa etti, gerekse Vekili muhteremin izahatı esnasında kendisini çok müdafaa etti, çokça mesai sarf etti. Şu halde bunların arasında muhakeme vazifesini de bizler fazlaca bir sarfı zihin ve fikirle takip etmek bize düştü. Yalnız bu vesile ile bu mühim meseleyi şu mühim zamanda Dâhiliye Vekâletini o kıymetli omuzlarına almış olan Fethi Beyefendinin memuriyeti esnasındaki kanaatimce hâsıl olan meselelerini - arz etmek isterim: Enfiyeci oğulları meseleleri evvelâ tehirden istisna edilmiş, sonra tehcir edilmiş.

⁵⁵- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 388

⁵⁶- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 389

Acaba istisnanın sebebi ne idi? Sonra tehcir edilmesinin sebebi ne idi? Tabii bunu bilmesi lâzım gelirdi. Bu bir hükümetin hatası mıdır, yoksa maiyetinin hatası mıdır? Maiyetinin hatasından Dâhiliye Vekilinin mesul olması lâzım gelir. Yalnız derece-i mesuliyeti de yani kendisine âdemi itimat mahiyetinde olup olmadığını takdir her arkadaşın kendisine verilmiş vazifedir. Buna karışamayacağım.

İkincisi; efendim, Bankı Osmanî'nin hukuk müşaviri olan o komiteci Rum'a müsaade edilmiş, ona müsaade edilirken düşünülmesi icap ederdi. Bu kusurun kendisinde olmadığını beyan ederken bir şey söylememişti, ben bu vazifeyi Hamit Beye havale ettim dediler.

ALİ FETHİ BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Kusur varsa bendedir. Hamit Beye atfetmek için söylemedim.

İSMAİL ŞÜKRÜ EFENDİ (Karasahip) — Şunu arz etmek isterim ki, maiyetindeki memurların bir şey yapmış olmakla kendisini tebriye ettiremez. Hatta asayiş hususunda bizim havzai hükümetimiz dâhilinde her hangi bir noktada vuku bulan haksızlık ve zulümden Dâhiliye Vekili kendisini mesul bilmeli ve bu kanaatte, bu itikatta olmalıdır. Yoksa filan yerde filan şey olmuş, alelaide olan şeylerdir, demesi bendenizce caiz değildir.⁵⁷

ALİ FETHİ BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Yalnız Müdafaa-i Hukuk için olursa mesul değilim, çünkü geçen gün zatı âliniz öyle buyurdunuz.

İSMAİL ŞÜKRÜ EFENDİ (Devamla) — Müdafaa-i hukuk meselesinde noktai nazarımı arz ettim. Fethi Beyefendi burada bendenizi şey etmek istediler, fakat bendeniz noktai nazarımı o gün tafsil etmediğim için, muhtasar beyanatta bulunduğum için, zatı âlinizde bu fikir hâsıl olmuştur. Ben Müdafaa-i Hukuk tarafını iltizam etmedim. Onları kontrol etsin ve bunlara bakmak için o cemiyetlerin nizamnameleri ki dar sahadadır. Bendeniz yalnız onların haysiyetlerini, izzeti nefislerini rencide edecek şekilde kontrol edilmemesi taraftan idim. Çünkü onların vatana olan büyüklüklerini düşündüm. Yoksa Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri ne yaparsa yapsın, müstesnadır demek istemedim. Bendeniz o meselede Fethi Beyefendiye iştirak ederim ve hiç bir fert kendisini mesuliyeti kanuniyeden kurtaramaz. Yalnız bu meselede kendisinde bir hata olmakla beraber bendenizin şahsî kanaatimce, kendisinin hatası kendisini selbedici değildir. Asıl hatayı bendeniz şu üçüncü noktada görüyorum, şimdi efendim gayet basit gibi görülen bu meselede buyurmuşlardı ki, bu isyan mıntıkası içindeki birtakım kadınlar hastalığı hasebiyle gitmesi için mezuniyet vermiştir. Nitekim bu mesele öyle olmuştur, olmasa burada Muhittin Baha Bey arkadaşımızın buyurduğu Pontus meselesi bundan tasavvur olunamazdı ve biz de gözetmeyiz. Yalnız insaniyetin bir derecesi vardır. Malumu âliniz İstanbul'a gitmek için müsaade edilmesi hiç bir mazarratı siyâsî tevlihten etmemiş olsa da ihtimalinin galebesine binaen büyük bir hatadır. Deniliyor ki; böyle tahliye edilecek olursa Mecliste bu işi deruhte edecek bir arkadaş bulunamaz. Eğer her vekâletin hatasına böyle sükût edilecek olursa memleket harabeye, sükûta, izmihlale gider. Bugün hatalar bu kürsüden söylenmelidir.⁵⁸

HASAN FEHMİ BEY (Maliye Vekili) (Gümüşhane) — Osmanlı Bankası memurlarına lâzım gelen muavenet ve teshilâtın ifası için Maliyeden müteaddit defa tezkere yazıldığı hakikaten doğrudur.

Osmanlı Bankasının memurlarına lâzım gelen muavenet ve teshilâtın ifası için Maliyeden mükerreren tezkere yazıldığını Fethi Beyefendi buyurdular, hakikaten doğrudur. Malumu âlileri Osmanlı Bankası Devletin resmî bir bankasıdır ve hatta Hazine'dir, en mühim bir meseledir. Fakat ondan başka da bugün imtiyazlı devlet bankası namıyla başka bir müessesemiz yoktur. Banka imtiyazı mucibince meşrut olan hesabı cariye mütareke üzerine kapatması doğrudur. İmtiyazın hitamına iki sene kalmasına rağmen bankanın gerek İstanbul'da bulunan merkezi umumîsi, gerek onların daha fevkinde bulunan Paris komitesinin emri mucibince hesabı cari kapanmıştı. Malumu âliniz memleketimizde nakli nukut

⁵⁷ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 390

⁵⁸ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 390

muamelesi yapacak Osmanlı Bankasından başka bir müessesemiz yoktur. Trabzon'da, Erzurum'da bulunan bir parayı lüzumu anında Ankara'ya veya Garp Cephesine nakledebilmek için, postalarımıza kalırsa vilâyetlerde bulunan paradan bir buçuk ayda istifade etmek imkânı yoktur. Hâlbuki hali malîmizi biliyorsunuz ki, her yerde mevcut olan paramızdan yirmi dört saat evvel istifade etmek mecburiyetindeyiz. Bunun için selefim beyin şahsî teşebbüsü ile ve merkezi umumisinin verdiği emre rağmen Anadolu dâhilinde bulunan şubelerin ki, direktörlerinin cesaretiyle nakli nokut ve gerek ufak miktardaki avans muamelelerinde muavenette bulunuyorlar. Tüccarlarımıza yaptıkları muavenet de başkadır. Onun için bunların hıyaneti vataniyesi malum olmayan ve siyasetle meşgul olduklarına dair elimizde bir zan ve şüphe bulunmayan memurları hakkında lâzım gelen teshilâtın iraesini Maliye Dâhiliyeden mükerreren rica etmiştir. Hatta bu ricamı bugün dahi tekrar ederim. Banka memurlarından birinci, ikinci direktörlerle veznedarlar, ser muhasipler Harbi umumîden yani umumî seferberlikten bugüne kadar askerlikten tecil edilmişlerdir. Eğer şubemizden oldukları takdirde bunlar müecceldir. Diğer bir noktayı daha bu vesile ile arz edeyim ki, Şark Cephesine ait bulunan mahallerde Ermeni harekâtı icra edildiği zaman 300 tevellüdüne kadar celp edilmişti. Yalnız Müslümanlar. Ahiren Hıristiyanlar da dâhil olduğu halde çağırıldı ve bırakıldı. Ahiren Ermeni harekâtından üç ay sonra 311 de dâhil olduğu halde on iki tevellüdüne kadar efrat terhis edildi, Müslim ve gayri Müslim ahiren tebit emri verildikten sonra gayri Müslimlerin bazı tevellütleri silâh altına davet edilmek vesilesiyle Erzurum'a celp olunmuştur.⁵⁹ Haddi zatında oralar da bugüne kadar 312 tevellüdüne kadar efrat askere çağırılmamıştır. Onun için şu veya bu banka memurlarının İstanbul'a gitmesi mevzubahis olamaz. Müsaadenizle bir iki noktaya daha bu vesile ile temas ederek şahsî kanaatimi zikrederim. Trabzon'da kalan Rumlardan bir kaç isim mevzubahis oldu. Bunlardan Panço Rum olmak itibariyle Rumluk hesabına bir şahsiyettir. Rus işgali zamanında Trabzon'da kalan Müslümanlara Panço'nun nasıl muamele yaptığını, memleketi istirdat ve istihlâsı müteakip hicretten avdet ettiler. Orada kalan ahaliden edindikleri kanaate göre Panço'yu belediye azası intihap etmekle fikirlerini izhar etmişlerdir. Panço'yu belediye azası intihap etmekte isabet ettiler. Fakat dünyada bütün Rumlar da dâhil olduğu halde memleketimizde bütün Rumların arkası geldiği vakitte Panço da yerin dibine girmelidir. Fakat Panço bu mesail etrafında yakinen biliyorum, alâkadar olmuş bir şahsiyet değildir. Belki bütün Müslümanların Rus istilâsı zamanında emniyet ve itimadını kazanmıştır. Rus istilâsı zamanında bilhassa İslâmlara karşı Rumları teşvik edenlerle, Pontus'çuluğu musallat edenlerle açıktan açığa mücadele etmiş bir şahsiyet idi. Onun için Trabzon'da bütün Müslümanlar ekseriyeti ve eşrafı bendeniz mezunen gittiğimde Panço'nun hizmetini bir lisanı takdirle yâd ediyorlardı. İstanbul'a giden aileler mahallî hükümetlerin yani vali ve mutasarrıfların mezuniyetleri dahilinde gidenlerin adedi, mezuniyetsiz firar suretinde gidenlere nispet edersek binde iki rakamını ifade edersem hakikati söylemiş olurum. Karadeniz'deki zabıta meselesi efendiler, bugün düşman donanması orada bulundukça o bir derdi elimdir. Karadeniz'deki zabıta tesis etmek için gambotlarımızı, motorlarımızı ve hatta hafif bir filo bulundurmamak mecburiyetindeyiz. Bundan yalnız Rumların İstanbul'a firarı değil, gümrükten neler kaybediyoruz ve bu kaçakçılığı maalesef menedemiyoruz. Bunun için hükmü nüfuzumuz cari olmayan mahallerde Karadeniz sahilindeki kaçakçılığı menetmek için hiç bir kimsenin iktidarında olmayan bir meseledir. Bunu menetmek için Yunan donanmasına hâkim bir donanma bulunmuş olsaydı zaten bu mesailin hiç birisi tahaddüs etmezdi. Hatta Pontus mesaili bile tahaddüs etmezdi. Müsaadenizle bir parça da Pontus meselesine temas edeceğim.⁶⁰ Pontus meselesinin tarihçesinden bahsedeceğim. Mütarekeden sonra her tarafta, bilhassa Karadeniz sahilinde Rumluğun kesif olduğu mahallerde, Trabzon, Samsun ve kısmen Giresun siyasî bir teşkilâtın,

⁵⁹- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 393

⁶⁰- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 393

zaten mevcut olan siyasî teşkilâtın fiili kısmı silâhlanarak dağlara, kırlara çıktığı hepimizin malumudur. Hatta bendeniz hafızamda aldanmıyorsam, tehciri ve bunların imhası için Meclisi Âlinin kuşatıldığı 336 senesinden itibaren zannedirim, bu meseleyi hafi celselerde on defa mevzubahis ettik, acaba işgal altında bulunan Müslümanlara aynı muameleyi tatbik eder mi veya kuvvetimiz kâfi midir? Diye burada uzun uzadıya müzakere ettik. Nihayet muayyen vakti mermimin hululüne talik edelim kararını biz verdik. Hatta Basri Beyefendi bir gün bu kürsüde o kadar müteessir oldular ve dediler ki, bilâ tereddüt Rumluk namı altında bu memlekette ne yaparsan imha edelim. Balıkesir'den Bursa'dan aldıkları mektupların tesiri altında, yine müzakeremiz neticesinde, kuvvetimizin kifayet edebileceği bir zamana talik edilmesi kararını biz verdik.

BASRİ BEY (Karesi) — Aynı kanaatte sabitim.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla)- Ben zannediyorum ki, Meclisimizde Rumluk dostluğunu, affedersiniz kelimeyi hatırıma getiremedim; belki onu hatır ve hayalinden geçiren bir arkadaşımız dahi tasavvur etmem, fakat Ermeni tehciri yapıldığı vakitte memleketin dört tarafı muazzam ordularla çevrilmiş ve tehcirin ne demek olduğunu, bir milleti kaldırıp bir memlekette diğer bir memlekete nakletmek ne demek olduğunu Ermeniler bilmediğinden ve daha doğrusu tecrübesini görmedikleri için derhal inkıyat ettiler ve birden tatbik edilmişti. Pontus meselesini Heyeti Vekile karar verdiği vakitte ondan iki sene evvel Rumlar silâhlanmış, dağlarda, kırlarda her türlü vesaiti ihzar etmiş, biz müdafaa vaziyetinde bulunuyorduk. Yani diğer tehcirler gibi anî ve birden yapılacak bir vaziyette değildik.⁶¹

BİR MEBUS BEY — İdare etseydik olmazdı

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Fethi Beyefendi Samsun'a teşrif ederken o havali mebuslarından olmak dolayısıyla kendilerinden rica ettim ki, burada bu iş için silâh altına davet edilen efradın bu işe kâfi gelip gelmeyeceğine ben şahsen şüpheliyim. İcap ederse Şark Cephesinden motorlarla ve vesaiti saire ile kuvvet celp edebilmek için Erkânı Harbiyei Umumiyenin şimdiden muvafakatının istihsalı mümkün olursa belki bu işte daha katî muvaffakiyetle avdet nasip olabilir. Teşebbüs ettiler. Zaman ve hadisat şahsi mütalâam idi. Bendenizin şahsen verdiğim bu fikre muvaffakiyet elvermedi. Yani Pontus meselesini bu suretle halletmeye, Pontus meselesini daha anî ve seri olarak bertaraf edebilmek için bir çare bulamadılar. Erkânı Harbiyei Umumiye muvafakat edemedi ve edemez. Bendenizce muhtelif safahat geçiren Pontus mesail bugüne kadar ne için halledilemedi değil; bugün çarei halli nedir? Bunu düşünür ve vesaiti hazıranız kâfi ise biran bertaraf edilmesi hususunda lâzım gelen katî kararı verir ve ittihazı tedbir eyler isek memlekete daha hayırlı bir iş yapmış oluruz. Bu mesele harbi umumîde bir fırkamızı işgal etti, bunu pekâlâ hepimiz biliyoruz. Zaman oldu ki bir alayımız bir yerden bir yere gidemeyecek bir vaziyet hâsıl oldu. Mütarekeden sonra da memlekete âdeta hâkim olacak bir vaziyet ihdas ettiler. Ondan sonra her gün de bir fırkamızı meşgul etmektedirler. Bunun için, bu işi esasından halletmek için çare nedir ve ne lâzımdır, para hususunda ve asker hususunda ne yapmalıdır, ne gibi tedbire ihtiyaç vardır, bu bapta verilecek kararlar ne kadar müddet zarfında infaz olunabilir ve buna cesaretimiz kâfi midir, değilse ne yapmak lâzım gelir? Bunlara karar verirsek bu veya şu şekilde ternadî edip gelen bu mesail birden halletmiş oluruz. Memlekette ara sıra Rumların zulüm ve kadrine uğrayan Müslümanların istikbalini kurtarmış oluruz. Mamafih son zamandaki vaziyet, altı ay evvelkine nispeten her halde yüzde seksen tahaffüf etmiştir. Fakat neden yüzde yirmisi kalsın? Bunu tamamen izale etmek için her ne lazımsa düşünmemiz lâzımdır. Bendenizce ittihazı lâzım olan tedbiri bırakıp da bir şey yapıldı, yapılmadı, yapılamadı gibi mülâhazat faydasızdır. Tenkit ve muahazat hakkımızdır, fakat memleket için faydalı bir netice vermez. Faydalı bir netice; meseleyi katiyen bertaraf etmekle mümkündür.

⁶¹ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 394

Diğer bir mesele daha mevzubahis oldu, ona da kısaca temas edeceğim. Bir vekilin vekâleti zamanına ait olmayan mesailden dolayı mensup olup olmaması meselesi. Malumu âlileri istizah, mesuliyeti siyasiyeyi mucip olan bir meseledir. Mesuliyeti cezaiye ayrıca ve Ziya Hurşit Beyin izah ettikleri veçhile, şikâyet üzerine yapılacak bir tahkikata istinat eder. Mesuliyeti siyasiyenin azamî ve en ağır cezası her hangi bir vekile vekâleti terk et demektir.⁶² Vekâletten her hangi bir sebeple çekilen ve bugün mevkiinde olmayan bir vekile ait hesabı halefından sormak, yalnız bir ahzi malumat kabilinden olabilir. Yoksa bunda bir mesuliyeti siyasiye olamaz, iş hangi tarihte yapılmış ise bundan terettüp edecek mesuliyeti siyasiye o zamanın vekiline racidir. Eğer bunun hilafını iddia edecek arkadaşımız varsa bu hususta uzun izahata hazırım.

ALİ-ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Müsaade buyurun, bir kelime sorayım; mesele söylemiş olduğunuz şekilde okusa doğrudur. Fakat aynı hadizat, aynı şahsı ve aynı vekil zamanında devam eder ve istizah esnasında mevzubahis olan işlerin öteden beri devam ettiği ve yanlışlığı anlaşılırsa yeni vekilin de eski vekil zamanında cereyan eden eski vekil zamanında başlayan ve kendi zamanında devam eden - aynı şahıs elinde devam eden mesailden dolayı mesul olması lâzım gelir. Yoksa ben de biliyorum ki, selefının zamanında bitmiş olan bir mesele için yeni vekil mesul olamaz. Fakat mesele, aynı eşhas elinde ve aynı vekâlet zamanında devam ediyor ve bunu vekili lâhik dahi kabul ediyor, doğru yapıyor diyor ve tensip ediyor.

ALİ FETHİ BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Bu mesele, vesika taharrisi meselesi bahanesiyle söylenmiştir, selefime ait bir meseledir. Vesika taharrisi meselesi Temmuzda yapılmış ve kapanmış bir meseledir.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Askerî icraat meselesidir.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Efendim, bendeniz maksadı âlinizi anladım. Bu mesele, Pontus meselesinde takibata devam meselesidir. Bunda vekiller tebeddül edebilir. Yalnız istizahla fazlaca mucibi tenkit ve muaheze olan noktalar, işin biran evvel ikmal edilemediği ve İstanbul'a bazı efradın firar ettiğine mütedairdir. Bendeniz de diyorum ki, kafileden kaçarak, firar ederek, denize giren ve yüzerek ecnebi vapuruna giden ve bu suretle İstanbul'a kaçan ve oradan vekâletname gönderip emvali metruke kanununun Meclisçe kabulünden mukaddem, Samsun'daki beş yüz bin liralık emlâkini ve emvalini Amerikalılara bilhassa sattıran Rumlar mevcuttur. Bunlar kimin vesikası ile gitti, rica ederim.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — İzin verilenlerden bahsediyoruz.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Vesika meselesinde de Ali Şükrü Bey pekâlâ bilirler ki; Trabzon'da müstakil Rum olarak yalnız iki mahalle vardır, diğerleri mahluttur. Yani şehirde her hangi bir veçhile taharriyat lâzım gelse, şehrin kavak meydanına ve Değirmendere'ye nöbetçi ikame etmedikçe şehirde taharriyat yapılmasına imkân yoktur. Çünkü öyle bazı memleketlerde olduğu gibi, Trabzon, Rum mahalleleri, bir kısmı İslâm mahalleleri ve bir kısmı da Ermeni mahallesi halinde değildir.⁶³

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Mahalleler semt semttir. Memleketimi sizden daha iyi bilirim.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Rica ederim Şükrü Bey, mesele; memleketi iyi bilip bilmemek meselesi değildir. Her halde Trabzon'u ben de çok iyi bilirim. Yalnız bir sui tefekkürü hasıl olmasın. Şehirde taharriyat lâzım gelirse, arz ettiğim mahallere nöbetçi ikame etmek zarurîdir. Çünkü mahalleler karışıktır ve Trabzon'u bilenleri işhat ederim. Denizin kıyısında müstakil iki Rum Mahallesi vardır. Fakat o da yine İslâm mahalleleri ile merbuttur, diğer mahalleler karışıktır.⁶⁴

⁶²- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 394

⁶³- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 395

⁶⁴- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 395

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Yani mahalleler karışıktır, evler karışık değildir,

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Bazı mahallerde hatta evler de karışıktır.

NUSRET EFENDİ (Erzurum) — Taharriyat meselesine bendeniz de vakıfım. Trabzon'a geldiğim akşam Değirmendere'ye giden yol üzerinde bulunan askerlerin oraya giden mahalleri abluka altına aldığını reyülayın müşahede ettim.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Sen de yanlış söylüyorsun Hocam.

RAGİP BEY (Amasya) — Efendim, bendeniz dairci intihabiyeme ait bazı şeyler söyleyeceğim. Pontus'culuğun tarihçesinden, teşkilâtından filan bahsedecek değilim. Vekil Bey buyurdular ki; bu meseleye vaziyet ettiğim zaman toplu olarak köyler yakılmamıştır, tek tük haneler yakılmıştır, dediler. Hâlbuki Vekil Beyefendinin Amasya'dan avdetinden sonra Abacı karyesi 200 - 300 kişilik bir Rum kafilesi tarafından basılarak ihrak edilmiş, bir kaç şehit verdirilmiş ve hayvanatı bütün götürülmüştür. Bu, kendi ifadeleri ile tezat teşkil ediyor. Hâlbuki bu köyde de asker mevcutmuş. Asker mevcut olduğu halde yatıp uyuyormuş, yani eşkıya, Hükümeti uykuda bulmuş. Yine kırk, elli kişilik bir çete kuracak karyesini basarak ahali tarafından gördükleri mukabele üzerine - ve bilâhare asker de yetişerek - çeteler köye girememişlerse de 300 - 400 kişiye ait ağnam sürüsünü almışlar ve götürmüşlerdir.

Yine bu sene Ramazan içerisinde Gümüşhacı'nın Çat köyünü basmışlar, oradan da oldukça ehemmiyetli miktarda hayvan sürülerini alıp götürmüşlerdir, miktarı bendenizce malum değildir. Bunlar, Beyefendi buraya teşrif ettikten sonra vuku bulmuştur. Sonra Beyefendinin buraya teşriflerinde vaki olan sualimize buyurdular ki; sekiz bu kadar müsellağ eşkıya kalmıştır. Bendeniz buna karşı bir hikâye nakledeceğim; Merkez ordusu kumandanı Nurettin Paşadan, arkadaşımız Ali Beyefendi sormuşlardı ki; ne kadar Rum eşkıyası kalmıştır? Efendim müsellağ olarak Pontus muhitinde 600 kadar müsellağ (silahlı) eşkıya kaldı demiş, buna karşı arkadaşım da beyefendi 6 000 kalmış ise teşekkür ederim demiş. Paşa Hazretleri hayır 800'dür demiş, yine teşekkür ederiz Paşa Hazretlerine. Pekâlâ, sekiz yüz tanesi nerede, hangi yerlerde tespit edebiliyorsunuz deyince, bunlar göçebe halinde dolaşıyorlar, yerleri malum değildir buyurmuşlardır. Yine bugün buyuruyorlar ki, 800 filan kalmıştır. Demek oluyor ki, 800 eşkıyadan Vekil Beyefendinin burada beyanatta bulunduğu zamana kadar" hiç bir kimse öldürülmemiştir.⁶⁵

ALÎ FETHİ BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — O zaman söylediğimi tekrar ettim.

RAGİP BEY (Amasya) — Şimdi ne kadar kalmıştır Beyefendi?

ALÎ FETHİ BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Bilmiyorum, nereden bileyim.

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) — Eli ile saymadı ya, bunu ne bilsin.

RAGİP BEY (Amasya) — Arz edeyim efendim. Bundan bir ay evvel dairei intihabiyesinden avdet etmiş olan bir arkadaşımız, bu eşkıyayı takibe memur olan kumandan, müsellağ eşkıyayı iki bin tahmin ediyorum demiştir. Sonra ben bugün iddia ediyorum ki, iki bin değildir, dört bindir. Çünkü malumu âlileri... - Bunun safahatı pek uzundur - her Rum'un elinde bir silâh değil iki silâh mevcuttu, acaba üç aydan beridir kaç silâh almışlardır. Bu imha edilen eşkıyaların silâhları. Şu halde demek oluyor ki, eşkıyanın silâh mevcuduna halel gelmiyor.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Sopa ile harp ediyorlar.

RAGİP BEY (Devamla) — Demek oluyor ki, miktarını tayin ve tespit edemiyor ki, takibatı da yapsın ki, muvaffakiyeti da o nispette hâsıl olabilsin. Beyefendi yalnız verilen malumata istinat ediyorlar. Yozgat'tan telgraf veriyorlar, Erbaa eşrafı, müftüsünü ve saireyi isim tasrih ederek Amasya'da bulunmasını emrediyorlar. Bunlar Amasya'ya geliyorlar, Vekil Bey de Havza tarikiyle gittiği için bura eşrafı da gelsin diyor, oraya gidiyorlar, görüşüyorlar. Bilahare avdetinde Erbaa'ya uğrayarak halletmek üzere söz veriyor. Sonra oraya uğramıyor. Bu eşkıyanın takibinde muhitin ahvaline vakıf olan adamlarına mütafeati istima edilerek o

⁶⁵ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 395

dairede hareket edilmezse bu iş bitmez. Bendenizin kanaatim budur. Vekil Bey âdeta bir tenezzüh yapmıştır, iş bundan ibarettir.⁶⁶

TEVFIK RÜŞTÜ BEY (Menteşe) — Arkadaşlar; çok temenni ederdim ki sıram Emin Beyefendiden sonra gelsin, ondan sonra söyleyeyim. Çünkü bu dakikaya kadar bugün mevzubahis olan bu meseleyi lehte ve aleyhte olarak dinledim. Şimdiye kadar pek çok istizahlar cereyan etti, ekseriyetle söze karışmadım. Bazen leh ve bazen aleyhte söz söyledim. Bu dakikaya kadar söylenen sözleri dinledim. Hiç bir vekile bu kadar hak vereceğimi zannedemiyorum. Dâhiliye Vekilini halklı görüyorum. Rica ederim, halledelim ve aynı söylenen mantıklarla muhakeme edelim. Bu kadar kuvvetli hiç bir meseleyi müdafaa edemeyeceğim. Denildiği gibi Pontus meselesi mühimedir, büyüktür ve bunun alelacele halli lâzımdı, neden hal olmadı? Bu, cidden doğru bir şeydir. Büz; meseleleri muhakeme ederken ihtiyaçla mı, yoksa zaman, mekân ve imkânla mı muhakeme edeceğiz? İhtiyaç bir saiki say olabilir, ihtiyaç bir manayı say olabilir. Fakat hiç bir vakit mikyası muhakeme olamaz. Eğer bu mikyası muhakeme olsaydı millet kalkıp diyecektik ki, bizim İzmir'e kavuşmamıza çok ihtiyacımız vardır. Biz onların karşısında ancak mekân ve imkânı gösterip, onların bize verdikleri vesaiti iyi kullandığımızı gösterebilirsek alınımız açık olarak çıkarız, gösteremezsek hatalı, alınımız yere düşmüş olarak çıkarız.⁶⁷

Binaenaleyh, Pontus meles'inde varit olan şu sualde ilik defa mekân ve imkândır. Maatteessüf Fethi Beyin muarızları bu işte en fena meseleyi intihap etmişleridir.. O itibarla ki, eğer bu memlekette eşkıya takibi mevzubahis olsaydı, oldukça bu hususta en sahibi salâhiyet bir kaç zat varsa o da Fethi beydir. O burada olmasaydı, bulup, getirtip takibe memur olmasını rica edecektik. Eğer âlemde ihtisasın, tecrübenin kıymeti varsa, eğer takip meselesinde kazanılan şöhretin, unvanların, şereflerin biz ameli insanların muvacehesinde bir kıymeti varsa elbirliğiyle itiraf edelim, insaflı olduğumuzu gösterelim (Gürültüler) Rica ederim dinleyiniz. Açıkça bugün mevzubahis olan mesele takip ve takibin mahiyetidir. İkinci izin meselesi. Bu gün hâlâ mevcut Pontus meselesinin devam ettiği hakikattir. Bir de söz arasında hayatı umumiyenin tevekkufunu mucip olan ahval geçti. Bilhassa Trabzon'da bir yer aranırken bir zat mabedine bile yetişememiş.

Şükrü Beyle bir noktada birleşmek isterim ki, mümkün mertebe hayatı umumiyeyi tevkif etkiyecek tedbir ittihaz etmelidir. Memleketimiz avuç içi kadar kalsa bile dünya ile alâkasını kesemez ve onun kesilmesini arzu edenler kavanini içtimai yeden ve iktisadi yeden tegafül etmek isteyenlerdir. Bu tabii kanunlarla karşılaşacak kuvvet yoktur. Eğer olsaydı bu kadar kuvvet toplayan Avrupa milyonlarla kuvvetleri cephelere sevk edebilir ve gönderebilirdi. Hâlbuki efendiler, beşeriyeti kapıp sürükleyip ileri götürmekte olan kavanin'i iktisadiye ye karşı durulamaz, hayaldir efendiler. Binaenaleyh, hayatı umumiye mümkün mertebe tevakkuf etmeyecek. Ali Şükrü Beyden iştirmek isterdim ki; filan, filan zatın işinde kalması değil ve belikti bütün işten, güçten kalmış olan bütün halkın feryadını söylesin. Daha müterakki bir zihniyetle olsun. Fakat yine kabul demelidir ki, öyle icraat ve harekât vardır ki, bazen ve muvakkaten harekâtı umumiyeyi tevkif ettirir onu, ölçmek lâzımdır? Yoksa indi ve umumi kaidelerle ölçmek değil, o çünkü hadiseyi ve onun lüzumunu ölçmek lâzımdır.⁶⁸

İzin meselesine gelince; elbette muvafiktir, taki buraya mecruh olmayan eşhasın duçarı zulüm ve meşak olmasına razı olamam. Kocası mucibi cürüm, idam okur asarız. Fakat bu memlekette öyle adalet vardır ki, aksi sabit olmadıkça - bidayeti İslâm dan (beri biz Osmanlı Hükümetli, ta kuruluşundan beri buna o kadar riayet etmişiz ki bugün Avrupa'ya karşı alını açık bulunuyor ve her ekalliyete hak verdiğimizizi iddia ediyoruz. Müsaade ediniz, size şahidi olduğum vakayı söyleyeyim: Rus sefiri Aralof cepheye gitmiş ve orada Paşa Hazretlerine tesadüf etmiş. Gelip anlattığı hikâyeler meyanında bir hadise o kadar nazarı dikkatimi celp etti

⁶⁶- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 395

⁶⁷- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 396

⁶⁸- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 396-397

ki o hadise ile ve dini milletlimle iftihar ettim. O da, bilmem Konya taraftarında bir yerde vaktiyle Çarlığın zulmünden kaçmış bir Rus kitlesi dinini ve aynı zamanda lisanını muhafaza etmek şartıyla bu güne kadar kalmış ve bütün Anadolu'lara minnettar kalmıştır. Biz bu akıldan dönmeyiz. Fena adamları kaçırmak, tıpkı iyi adamlara zulmetmek kadar cürümdür. Takı o adamların fenalığı sabit olsun. Eğer bugün fenalıklardan bahsedersenler varsa bunların fenalıklarını neden şimdiye kadar haber vermedi.⁶⁹

EMİN BEY (Canik) — Gâvurların içinde maznun varsa.

TEVFİK RÜŞTÜ BEY (Devamla) — O vakit bir şey demem. Müsaade edim ben şimdiye kadar olan sözleri muhakeme ediyorum. Bugün izin verilip gönderilenler içinde fenalığı sübut bulmuş kimse yoktur. Maznuniyeti, mahkûmiyeti iddia edilmiş bir adam yoktur. Hüküm zahiredir. Ben gizli şeylerle berkesin kalbinden geçen şeyleri bilemem ve Meclis azası dinlediğine göre hükmetmeğe - memurdur. Yoksa tevehhüme lüzum yoktur. O halde daha ziyade sözlerimi uzatmamak ve daha ziyade rahatsız etmemek için hülâsa ediyorum. Söylenenleri dinledim ve anladım ki Fethi Bey vekâlete isabet edipte getirilmemiş olsaydı Samsun bombardıman edilirken maalesef biz en acı şeyler görmek üzere imişiz. Onları öğrendim ve bir defa daha Vekil Beyefendiye teşekkür ediyorum.⁷⁰

EMİN BEY (Canik) — Muhterem arkadaşlarım, muhterem refikim Tefvik Rüştü Beyin bilhassa parlak beyanatından sonra filhakika pek sönük olacaktır. Yalnız aramızda şu fark olacaktır ki, bendeniz rakamlara göre Pontus meselesini izah edeceğim. O, bizim izahatımızdan istitâlen bahsederek beyanatta bulunmak farkı hasıl olacaktır ki herhalde benimki kuvvetli olacaktır.

Muhterem arkadaşlarım, 329 tarihinden beri, yani mektepten tarih neşetimden beri Rumluk meselesi ile bedbaht memleketin başında felâket olarak bu Rumluk meselesini gördüm. Bilhassa bununla meşgul olmak ve bu uğurda her türlü suikastlara ve tasavvurlara maruz kalmak şerefiyle müşerref olmak haysiyetiyle Ve kanunun bana bahşettiği salâhiyete binaen Amasya istiklal Mahkemesinde şimdiye kadar maalesef bunların hakkında tatbik edilmeyen ahkâmı kanuniye ederek dört yüze karip komite rüesasını ve heyeti temsiliyesini ve heyeti idaresi idama mahkûm etmiş olmak itibariyle herhalde bana sahibi salâhiyet olmak hakkım verecektir.

Muhterem arkadaşlarım, Fethi Beyefendinin buradaki beyanatını istima ettikten sonra bendenizin hatırıma ne geldi bilirmisiniz? Üç memleketim kurtulmuştur, benim haberim yok, ben duymamışım. Hâlbuki maalesef hakikat böyle değildir.

ALİFETHİ BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Memlekette asi kalmamıştır demedim. Bana atfen beyanatta bulunmayın.⁷¹

EMİN BEY (Devamla) — Müsaade buyurunuz efendim. Zatı âlinizi 'hürmetle dinledim. Gösterdiğiniz rakama nazaran kalmamış demektir.

Bendeniz sizleri çok tasdi etmek istemem. Ben yalnız bu istizah vesilesiyle açıldığına çok memnun oldum. Derin, -büyük ve elim bir mesele üzerinde tamamıyla hakikati olduğu gibi göstermek için ve maalesef bazı arkadaşlarımızın Pontus meselesi nedir? Bu meselenin hakikatine vakıf olmadıkları için gayet muhtasar olarak bu meselenin tarihçesini yani, yani Pontus nereleridir, maksat ve gayesi nedir, teşkilâtı nedir, dâhili teşkilâtı nedir, harici teşkilâtı nedir ve bu teşkilâtla alâkadar olanlar kimlerdir? Ondan sonra da mütarekeden beri Pontus denilen ve inayeti hakla hiç bir vakit Pontus olmayacak olan ve Pontus'tan maksut olan gayeyi hiç bir zaman görmeyecek olan o muhit hakkında ve bugünkü vaziyet hakkında maruzatta bulunmak isterim ve maruzatımı bazı vesika ile yedimde mevcut olan üç yüze

⁶⁹- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s.397

⁷⁰- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s.397

⁷¹-T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s.397

yakın vesikadan bazılarının, bazı bölümünü okumakla ve ondan sonra vaziyete Dâhiliye Vekili muhtereminin mütalatına, beyanatına cevap vereceğim.

Muhterem arkadaşlarım;

Pontus, işte şu haritada gördüğünüz veçhile Paris'te Sürpant sokağında 24 numarada merkezi umumisi olan Pontus cemiyetinin neşir ve tevzi edip ve her Rum'un hanesinde bir tane bulunan şu karta göre; Zonguldak'tan başlayarak Batum'a kadar yani sevahitle Zonguldak, Sinop, Samsun, Trabzon, Gümüşhane livaları ve dâhilde Yozgat, Çorum, Amasya, Tokat ve Sivas merkezini ihtiva etmek üzere şu haritayı yapmışlar ve bu gaye uğruna çalışmak üzere faaliyete ve teşkilâta başlamışlardır. Arkadaşlarını pek güzel buyurdular, bu teşkilât 191'den itibaren başlamıştır. Şu liva merkezlerinden aynen bizim Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin teşkilâtım kopya ederek bilhassa mütarekeden sonra livalarda heyeti merkeziyeler, kazalarda heyeti idareler, İstanbul'da heyeti temsilliye ve merkezi umumi olmak üzere teşkilâtı ikmal ve itmam eylemişlerdir. Bu teşkilâtın ehemmiyet ve azametini göstermek için şurada müsaadenizle bir iki fıkrayı okuyacağım. Diyor ki: Cemiyet bir reis ile iki azadan mürekkep bir heyetten teşekkül eder, mezkûr azadan biri mezkûr cemiyetim birinin namını.

HACI TEVFİK EFENDİ (Kângari) — Müsaade buyurunuz efendim, bu gün de vakit geçiyor rica ederim. Dâhiliye Vekilini mesul edecek ne ise beyanatınızı onlara hasır buyurmanızı rica ederim ve daha iyi olur zannederim. Bunu gazetelerde de okuduk.

EMİN BEY (Devamla) — Efendim, müsaade buyurun. Yani Hoca Efendi maneviyatımı kırdı, Hoca efendi sizden beklemezdim.

Efendim, mesele gayet basittir. Bu meseleyi dinlemeyen ve buna ehemmiyet vermeyen zevat lütfen dışarı çıkar ve dinlemeyebilir. Fakat buna ehemmiyet verenler, vatanın bir cüzüne taalluku sebebiyle burada dinleyebilir.

HACI TEVFİK EFENDİ (Kângari) — Okuyabilirsiniz efendim. Fakat bunun aslını gazetelerde gördük, vaktimizi öldürmeyelim.

ALİ VASAF BEY (Genç) — Biz bu meseleler için buraya geldik, kanun filân yapmak için gelmedik ((Devam devam Emin Bey sedaları):

EMİN BEY (Devamla) — Pekli efendim, daha ziyade mümkün olduğu kadar ihtisar edeyim. Efendim, cemiyet evvelâ her bir kısım için en muktedirlerinden bir âmir intihap edecektir. Cemiyeti merkeziye ile doğrudan doğruya temas etmeyenler veya cemiyeti merkeziyenin azasını tanımaksızın Hükümeti merkeziyenin dairei amali heyeti merkeziyenin muvafakatiyle heyeti idaresini teşkil için dairesi dâhilinde bir heyeti idare intihap edilecek.⁷²

HAKKI BEY (Van) — Biraz ağır okuyunuz da zapta geçelim Emin Bey.

EMİN BEY (Devamla) — İşbu idare heyeti merkeziyeden Müdafaa cemiyetinin mührü ile memhur olarak telâkki eyleyeceği evamiri icraya memur, şayet daire âmiri diye intihap edilen şahıs cemiyet'ten çekilecek olursa cemiyet bunun yerine başkasını intihap edecek, şayet azalardan bir kaçının tebdilini arzu ederse cemiyet o zaman bir reis intihap edecektir. Her heyet bir içtimai umumi ile onbaşılarını intihap eder ve bunların esamisini merkezi umumiye bildirir. Onbaşının miktarı her dairenin nüfus miktarına göre tehdit olunur. Her dairenin onbaşılarının esamisi cemiyetin tasvibine arz edilerek muhalif olanların esamisini mabeyin bir cetvel gönderecektir. Daire rüesası, âmirleri, heyetlerin azası ve onbaşılar cemiyeti merkeziyenin mührünü havi mektuplarla muhabere edecektir. Her onbaşı dahi dairesi dâhilinde on genci intihap etmeğe memurdur. Bu gençler onbaşının bölüğünü tenkil edip onbaşının emredeceği mahalle derakap kokmağa mecbur olacaklardır. Merkezin emrini icra etmeyenler cemiyet merkezli tarafından tayin olunacak ceza ile tecziye edilecektir. Sonra Kadıköy üç kısma taksim olunmuştur. Filân, filân şehrin tensikten sonra aynı suretle karyelerden yankında ol camiyeden onbaşı bölüğüne varıncaya kadar herkes İncili şerif

⁷²- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s.398

üzerine yemin edecektir. Yemlin şudur:⁷³ Hazreti İsa namına tensikatı sır tutacağına ve evamirini harfiyen icra edeceğine, müdafaa milliyenin evamirini maalmemnuniye icra edeceğine, hata yüzünden veya ifa yüzünden tayin olunacak cezaya serfuruya. Mecbur olduğunu beyan ve temin eyleyecektir. İfşayı sır edenler veya yeminden nükül ederek maazallah ihanet edenlerin tecziyesi için üç hafi mahkeme bulunacaktır. Hafi mahkemeler cemiyeti-i merkeziye tarafından tayin olunmuş bir reis ve dört azadan teşekkül edecektir. Allanın korkusuyla, ağraz ve hissiyatı şahsiyeden arî olarak hakkını maalkasem mahkemeler şühudun şahadetine istinaden ita edeceği kararları mahkeme tahriri olarak her cemiyeti merkeziyeye müteselsilen arz edecek ve işbu kararların tasdike iktiranından sonra bereyi infaz azasına gönderecektir. Tensikatın ikmalinden sonra 20 yaşından itibaren bilaistisna her şahsa esliha tevzi olunacaktır. İşbu esliha bedeli helkesin vaziyeti iktisadiye sine göre üç kısma taksim olunur şöyle ki:

Tabakai sefile, fakir olanlar eslihayı bedelâtı hakikiyesiyle alabilsin. Diğer iki tabakadan alınacak esman kasada kalarak eslihanın derdestinde veyahut husule gelecek noksanın işbu müşkül için tütünü, sigarası ilah. Masarifatı mütehakkikanın kapatılmasına hasredilecektir. Cemiyet ihtiyacını temin için maafız istikraz akdi salâhiyetim haliz, bundan mütevellit mesuliyet cemiyete ait olacaktır» yani mahkemeleri, heyeti merkeziyeleri velhasıl bir komite için yapılması icap eden ne varsa hepsi yapılmıştır. Maksat ve gayesini biraz evvel arz ettiğim veçhile daha ziyade şu mübarek vatanımızın şu kutasında bir cumhuriyeti Rumiye vücuda getirmek. Bunun için de arz ettiğim gibi teşkilâtı mevcuttur. Binaenaleyh, 20 yaşından itibaren her genç silâh altına alınmağa mecburdur ve yeminleri de şudur: Fikri milliyetimizle alâkadar olan bir vazifenin üzenine sadakat, itaat, mahviyet ve ketumiyetten zinhar ayrılmayacağıma ve hariçten duyduklarımı hilafı hareketimizde verdiğiniz cezayı bilâ tereddüt kabul edeceğime ekanimi selâse kanuni müşerefimiz namına ahdü kalem ederim» Yemin budur.⁷⁴

Şimdi efendim, bu teşkilatı kümleler idare ederdi? Bu teşkilâtın reisi her yerde Metropolit hanedeki reisi ruhani yahut kilisede cemaatin reisidir. Bunu izah edebilmek için pek çok olan vesaikken birini okuyayım: Samsun'da çok muhterem peder ve Allâhperver piskopos efendi Hazretleri, şerafetli efendim diye başlıyor. Hülâsa edeyim efendim; çeteler diyorlar ki, altında imzalar da mevcuttur, meskenimiz kalmadı, 'paramız da yoktur, bize lâzım olan cephaneyi gönderini Bu kabil vesaik pek çoktur. Bunun altında mührü, imzası ve sairesi mevcuttur. Kezalik dâhili teşkilâtla bunlar iktifa etmiyorlar, aynı zamanda harici teşkilâta ehemmiyet veriyorlar ve yapıyorlar. Bunun da merkezi **Atina'dır**. Harici teşkilâtın mührü şu:

HAKKI BEY (Van) — Muhaberat Rumca mıdır?.

EMİN BEY (Devamla) — Rumcadır efendim. Bu teşkilât gerek Pontus'ta okun ve gerek Pontus'çuluk için hayatım feda etmeğe ahdetmiş olanlara dâhil bulunsun, Pontus'ta harekâtı askeriye başlayacağı zamanda veya bûdanekerde herhangi bir şekilde bizim zayıf olduğumuz Zamanlarda bize hücum ederek derhal il hak eitmek gayesine göredir. Bunun için de birçok Vesaik vardır, okumak istemiyorum. Birisinde diyor ki; Hriyantüs'e yazıyor. Bu.⁷⁵

EMİR PAŞA (Sivas) — Rica ederim, bir tanesini okuyun canım.

EMİN BEY (Devamla) — Okuyayım Paşam. Diyor ki; Trabzon Metropolisine yazılıyor, : Postusun istilası hakkındaki emirlerinizi sabırsızlıkla bekliyoruz. Emrin tefahür etmeyeceği kanaatindeyiz. **Atina bölükleri hali içtimadadır**. Bunlar meyanında bizim Yorgi dahi vardır ve tam bir asker sıfatıyla mevcuttur. Vazaifi askeriyesini hüsnü ifa ettiği için liyakat nişanı almıştır» diyor. Aynı zamanda efendim, bu teşkilât indilerin in kuvvet ve kudretiyle belki muvaffak olamayacağına kani olduklarından da bazı İslamlardan da

⁷³- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s.398

⁷⁴- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s.399

⁷⁵-T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s.399

muavenet ve müzaheret görmek ümidiyle beyannameler neşrediyorlar. O beyanname burada mevcuttur. : Bütün Karadeniz'deki hemşerilerime diye; işte siz İstanbul Hükümetinden şöyle, böyle zulüm gördünüz? Hâlbuki bizim emelimiz de yine Türk ve Rum hâkimiyetidir. işte reisicumhur bizden olacak, muavini sizden olacak. Binaenaleyh, İstanbul. Hükümetiyle münasebatı kesiniz. Ankara da sizi şöyle mahvetmek istiyor. Hâlbuki bizim maksadımız memleketi kurtarmaktır, beraber çalışalım filan diye hezeyandan ibarettir. Buna dair de bir çok vesika vardır. Aynı zamanda hariçteki teşkilâta kuvvet ve kudretlerini ihsas etmek için de herhangi bir ecnebiye kendilerinin kuvvet ve kudreti hakkında malumat verebilmek için muntazam programlar yapıyorlar. Size bunların birini okuyayım. Diyor ki: Hiriyantis, Amerikalılar filan sizinle temas ediyor, geliyor, görüyorsunuz. Onlarla temas ederiz. Onlara deyiniz ve vaziyeti gösterin ve kuvvetin miktarını da söyleyiniz. Onlar bize düşman değildirler. Bizim halâsımızı isterler. Fakat bugünkü günde vaziyetleri İtibariyle bir şey diyemiyorlar. Sizin gayretiniz, faaliyetiniz devam ettikçe ki, mutlaka bir gün buna vasıl olacağız. Binaenaleyh, teşkilâtımız hakkında bunlara malumat verebilirsiniz.» diye mütemadiyen nasihatler yapıyor. Hatta efendim, Rumluğun taassubuna bakınız, muhaberata Trabzon murahhası siyasisi olan Hofodi efendi Giresun şubesi heyetine diyor ki; şubeniz tarafından gönderilen mektupların ziri Mavridi mahdumları diye Fransızca yazılmış, imzaların böyle gönderilmekte okluğu anlaşıldı. Fimabaat bu tarzı imzadan tevakkü ile mavridi isminin Rumca olarak yazılmasını bilhassa rica ederiz. Yani bu ve buna mümasil üç yüz vesaikten de anlaşılıyor ki, hayatımıza, dinimize, namusumuza olan ve mevcudiyetinize olan kasıtları pek müthiştir beyefendiler. Bunları okuyup ta titrememek ve bunları şimdiye kadar anlayamamaktan mütevellit hicap altında kalmamak mümkün değil. Muhterem arkadaşlarım, çok temenni ederim ki yeni bir heyet teşekkül etsin, bu Vesaiki derç edip neşretsin ve tabii ve tevzi etsin. Bu yapılsa çok iyi olacaktır. Tabii hüsnü tesir de yapacaktır.⁷⁶

HAMDİ BEY (Genç) — Tabii bunları işittiğimizden memnun olduk. Fakat şimdiye kadar neye teahhür etti. Vaktiyle bir celsei hafife istediniz? Bunu bu kadar teahhüt etmeniz» teessüf ederim.

EMİN BEY (Canık) — Benim elimde değildir efendim, niçin böyle edersiniz. Bunu Hükümet yapacak. (Devam sesleri) şimdi efendim, muhterem..

HAMDİ BEY (Genç) — Eğer eskiden bildirgeydiniz bizi tenvir etmiş olurdunuz. Böyle bir senedir teahhür etmemeli idi.

EMİN BEY (Devamla) — Şimdi efendim, muhterem Vekil Beyefendi ile yalnız bir noktada ayrılıyorum. Bendeniz de Samsun'da nüfus kaydından anladığıma göre 229 857 Müslüman vardır, 93 176 Rum vardır. Zatı âliniz seksen filan diyorsunuz. Nüfus arz ettiğim miktardır. Bu kayda göre Rum nüfusu üzerinde nazarı dikkatlinizi bilhassa celp edierim. Bunun üzerinde mukayese yapacağım. Şimdi evvel Ve evvel şurasını arza mecburum ki, bendeniz memleketimi bugünkü vaziyetinden bittabi müteellimim ve bunun devam etmemesi için yine bittabi çırpınırım. Binaenaleyh; bendenizin mütalaatında Beyefendinin şahısları katiyen mevzubahis değildir. Zamanı âlilerimde değilmiş veya imiş diye katiyen mevzubahis etmiyorum ve düşünmüyorum. Yalnız Beyefendinin bazı noktalarda ki zamanı âlilerinde olanların esamisini okuyacağım ve aynı zamanda bir mukayese yapacağım. Şimdi efendim, Samsun livası dâhilinde mütarekeye kadar katlolunan Müslümanların **yekûnu 588, ihrak edilmek suretiyle sureti faciada katlolunanların adedi 760.**⁷⁷

FERİT BEY (Çorum) — Ne vakitten beri.

EMİN BEY (Devamla) — *1914'den beri. Eşyası gasp edilerek: ihrak edilen çiftlikler 19'dur. Eşyası gasp edilen ve kâmilen ihrak edilen köylerin adedi II, eşyası gasp edilerek kısmen ihrak olunan köyler 21, yağma olunan hane 145 tir ki, bu da kaydı resmidir.*

⁷⁶- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s.399

⁷⁷- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s.400

Oradaki Jandarma Kumandanlığının ve Hükümetin kaydı resmisidir. Evrakı nakdiye miktarı 110 190 (lira mı sesleri) liradır efendim, merkep 906, manda 1 788, öküz 1 337, sığır 2 476, yanan hane 450, Koyun 9 036, mısır ve arpa 1 800 000 kilo yağma ettikleri, at 487 adetten ibarettir. Yani mütareke gününe kadar işbu saydığım zayıat listesi vakidir. Belki bundan fazlası da olmuştur. Çünkü bu ancak Hükümetin kaydı resmisidir. Bendenizin yakinen bildiğim ve mütareke anında Samsun'da hali şekavette bulunan dört bin Rum vardı. Yani bu malumat bizlim o zaman orada bulunan metropolitin ve bizim de Rum hafiyelerimiz vardır. Onların ifadelerine nazaran mütareke zamanında dört bin kadardı. Hepinizin malumu olduğu üzere Hükümetçe görülen lüzum üzerine Rum'lar bihakkın dâhile nakle başlandı ve binaenaleyh, bu nakil keyfiyetinde görülen bazı idaresizlikler, bunları güya bizim tamamıyla imha edeceğimiz kanaatini vererek hatta aceze ve nisvan da dâhil olduğu halde mümkün olduğu kadar dağlara iltica ettiler. Hükümetin resmi kaydıyla arz ediyorum. Giresun, Ordu livalarında Rum'lar dahi dâhil olmak şartıyla dâhile naklolunan Rum'ların miktarı 45 bindir. Erkânı Harbiyei Umumiye de dahi kaydı vardır, müracaat olunursa anlaşılır. Elyevm Samsun'da zükûr, inas, çoluk çocuk ve çocuk beş bin nüfus Rum vardır. Bafra'da kalmamıştı. Fakat ahiren dağlardan iltica eden çocuklar vardır. Alaçamda 13, 14 hane var. Çarşamba'da 160 kadar var. Demek ki şehirde kalanlarla dâhile gönderilenlerin mecmuu 65 bin arasındadır ki, bu gidenler arasında Ordu ve Giresun Rum'ları da mevcuttur. Benim yine bildiğime göre Ordu ve Giresun Rum'ları tarh edildiği takdirde Samsun livası dâhilde yirmi sekiz bin bu kadardır. Kaydan tespit edilmiştir. Şimdi Samsun livası dâhilindeki Rum'ların miktarı, Hükümetin mezuniyetiyle kalanlar da dâhil olduğu halde - 35 bin ile 40 bin arasındadır. Beyefendiler, 93 bin nüfus olan Rum'ların nisfina karıp miktarı dâhile sevk edilmiştir. Pekâlâ, mütebakisi nerededir? Bunlar dağlardadır. Beyefendiler, dağda olduklarını ispat ederim. Beyefendi izah buyururken bir noktayı işaret buyurdular. Bendeniz teslim ederim. Çünkü Nisanın bilmem kaçına kadar dağlardan iltica eden çoluk çocuk ve çocukların adedi 15 bindir. Binaenaleyh, gerek bu hesaptan ve gerek bizim mahkemede indelisticvap aldığımız malumata göre elyevm dağlarda altı bin silâh vardır. Beyefendiler filhakika muhterem Dâhiliye Vekili Beyefendinin buyurduğu gibi müsademat vakidir ve şüphesiz telefata da vardır. Fakat bunlardan yüzde doksan dokuzu silâhsız olan eşhastır ve silâhlular pek azdır, yüzde bir nispetindedir. Bu yüzde bir nispetindeki silah dahi elde edilememiştir. Kendilerinin bize verdikleri malumatta dahi meyyitten derdest edilen eşkıyanın ekseriya silahları alınamamıştır. Çünkü Apustol öldürülmüştür fakat silahını Nikola almıştır. Hâlbuki biz onların ellerinden silahını almak ve bunları imha etmek suretiyle bu işi başa çıkarabiliriz. Yoksa Apositol öldürüldükten sonra silahı başkasına geçerse bundan bir fayda çıkmaz. Dağdaki bu kadar Rum öldürülemez. Bunların üç yüzü müsellâh ise diğerleri gayri müsellâhtır. Şu halde müsellâh olanlar öldürülüyorsa silahlarını diğerleri alıyor. Beyefendiler, şekavet filhakika buyurdıkları gibi sekiz seneden beri devam ediyor. Beyefendiye ne için devam ediyor diye bir soru sormadık. Fakat sekiz seneden beri devam eden şekavet bilhassa bir seneden beri had devresine, son noktasına vasil olmuştur. Yani sekiz seneden beri verdiğimiz zayıat ve telefata kâfi değilmiş gibi bu gün de böyle giderse sizi elemle, hüznle temin ederim ki Samsun livası dâhilinde tek bir Müslüman kalmayacaktır. Buralarda taarruza maruz kalmamış, hayvanatı gasp edilmiş ve yakılmamış bir İslâm köyü yoktur ve bu ahalinin zenginleri terki darü diyar ederek ya daha cesim Müslüman köyleriyle Meret etmekte ve yahut daha içerilere girmektedirler. Biz sekiz seneden beri devam eden şekavedin bilhassa son devrinde aldığı şekil itibariyledir ki Dâhiliye Vekilinden bu hususta istizah ediyoruz ve ben de biliyorum ki nakliyat devam ediyor ve onların başında bulunan kumandan pek muhterem ve pek muktedir ve pek namuskâr ve çok çalışmış bir

*zattır. Onu bilenler takdir eder ki pek büyük bir zattır, (kimdir o. sedaları) Cemil Cahit Bey.*⁷⁸

Şimdi efendim, Dâhiliye Vekili muhtereminin zamanı Vekâletinde yakılan köyler şunlardır; Esenler, Ortaklar, Abacı, Kabaceviz, Canikli, Ayazma. Bu köyler nüfusça da telefât vermişlerdir. Daha umumi söylemek için şunu arz edeyim ki, Kızıdırmağın - pekâlâ biliyorsunuz Bafra kazasının kari binden geçer Kızıdırmağın sağ sahilinde yalnız Gazibey köyü kalmıştır, başka hiç bir Müslüman köyü kalmamıştır.⁷⁹

ALİ FETHİ BEY (Dâhiliye Vekili) -(İstanbul) _ Yani Kızıdırmağın sağ sahilinde hiç Müslüman köyü kalmamış mı diyorsunuz?

EMİN BEY (Devamla) — Üç, dört kalmıştır.

ALİ FETHİ BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Bendeniz gördüm, var idi.

EMİN BEY (Devamla) — Bilhassa zatı âliniz teşrif ettiniz, Gazibey'den geçtiniz. Dört köy kalmıştır.

BİR MEBUS BEY — Mecmuu kaç köydür?

EMİN BEY (Devamla) — 35 tir. Simidi beyefendiler, bu hal ne zamana kadar devam edecektir? Yani oradaki Müslüman köyleri mahvolduktan sonra mı mevzubahis edeceğiz. Ondan sonra mı bu mesele halledilecek? Rica ederim bu meseleye daha fazla bir ehemmiyet ve takibata şiddet verilseydi ve binaenaleyh, bir ski fikramız gelip cepheyi takviye etseydi acaba büyük semerat iktifat edilmez mi idi ve sonra oradaki ahali ziraat edemez, aç ve bilaç kalırsa devlete Vergi veremez, bu davaya, bu Hükümette ve bu idareye rica ederim, şey edemez, yani garip bir vaziyette kalır, ölür ve ölecektir. Binaenaleyh, bizim onlara karşı merhametimizin biraz daha fazla tecelli etmesi lazımdır. Dâhiliye Vekili Beyefendi buyuruyorlar ki herhalde şimdiki hal eskisinden daha iyidir. Hayır, beyefendiler hayır. Size berideniz Samsun'lulardan aldığım mektuplarla ispat ederim ki, bugünkü vaziyet dünden daha _elimdir. Her mektuplarında bize soruyorlar, ne yapıyorsunuz? Mebus efendiler, ne yapıyorsunuz, ne uyuyorsunuz, biz boğazlandıktan sonra mı uyanacaksınız? Beyefendiler, bendeniz hiç bir şeyle sizi belki ikna edemem. Yalnız yarın Veya o bir gün huzuru âlinizde kıraat olunan Bafra bidayet mahkemesinin Bafra Rum'ları hakkındaki ifadatını bilhassa arz ederim, muttali olursunuz ve zaten biz onları biliriz. Niçin teslim olmuyorsunuz dediğimiz zaman biz hiç bir vakitte teslim olmayız. Bizim ölmeden başka bir gayemiz yoktur demişlerdir. Binaenaleyh, bendeniz buraya geldiğimde beyefendi söyledim, bunlar teslim olmaz ve olmayacaktırlar, sonuna kadar devam ediyorlar ve edecekler. Bunu bana binlerce Rum kemali cesaretle söylemiştir.

Buyurdular ki, ittihaz ettiğim tedbir ile bu işi bitireceğim. Hayır Beyefendiler, bu tedbir kâfi değildir. Biter, fakat o havalide de Müslüman ve Müslüman köyü kalmaz. Hâlbuki maksadı asli bu değildir ve kendileri de bunu takdir ederler zannederim. Beyefendiler, buraya fazla bir kuvvet gönderip işi bitirdikten sonra oradaki kuvveti kâmilen buraya getirmek daha iyi değil midir?⁸⁰

TEVFİK RÜŞTÜ BEY (Menteşe) — Bu bir Hükümet meselesidir.

EMİN BEY (Devamla) — Bendeniz de zaten onu söylüyorum.

TEVFİK RÜŞTÜ BEY (Menteşe) — Çok güzel. O halde evveleminde umumi bir hükümet sistemi, idare makinası kuralım.

EMİN BEY (Devamla) — Dahiliye Vekili muhteremi buyurdular ki, raporlar sahte olamaz.. Benim de gönlüm sahte demeğe razı değildir. Fakat Beyefendiler, zatı âlilerinize arz edeyim; meselâ bundan evvel Samsun'da Fıkra karargâhı ittihaz olunan mahalde nöbet

⁷⁸- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s.400-401

⁷⁹-T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s.401

⁸⁰- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s.401

bakliyen bir asker dağdan inen şakiler tarafından öldürülmüştür. Fakat ve fakat raporlarında denilmiştir ki, tüfeğiyle oynarken kazaen ölmüştür.⁸¹

ALİ FETHİ BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Ne zaman oldu

EMİN BEY (Devamla) — İki ay evvel.

ALİ FETHİ BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Hayır, çok eski bir vakadır. Kumandan İsmail Hakkı Bey zamanındadır.

EMİN BEY (Devamla) — Vaka bu merkezdedir. İHSAN BEY (Cebelibereket) — Rapor Fethi Beyin değildir.

ALİ FETHİ BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — İki ay evvel böyle bir vaka olmamıştır, vaka pek eskidir. Şimdikinden malumatını yoktur.

EMİN BEY (Devamla) — Yani zamanı vekâletini sizdedir, değil mi?

ALİ FETHİ BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Evet.

EMİN BEY (Devamla) — İşte maksat da odur. Maksadım, bazen böyle oluyor demekten ibarettir. Beyefendiler, gelelim Samsun'daki bizim mahkemenin Pontus heyeti merkeziyesinden olmak dolayısıyla, idama mahkûm ettiği bazı aileleri İstanbul'a gitmesi meselesine; Beyefendiler; bu aileler içinde çok teessüf ediyorum ki getirmemişim maznuniyeti şahit olan ve maznunen herhangi bir mahkemeye sevk edilmesi lazım gelen bazı kadınlar mevcuttur. Bunu biz yapacaktık. Fakat buraya geldik, evrakı oraya bıraktık, orada bir resim vardı. O resmi gördükten sonra o kadınları mahkemeye^ tevdi edebilirsiniz. Fakat o resim nezdinde olmadığı için size o vesikayı gösteremeyeceğim.⁸²

ALİ FETHİ BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Neye mahkûm etmediniz?

EMİN BEY (Devamla) — Arz edeyim, biz vesai ki tasnif ve tecrübe ettirdikçe muhakemelerini intaç ediyorduk. O torba en sonraya kalmıştı. Maalesef mahkeme tatile mecbur kaldığından o vesai k Hükümete devredilmiştir. Beyefendiler bir defa şu noktayı bilhassa kaydetmek isterim mahkemedden daha evvel gördüklerim, bildiklerim benim nazarımda mahkemedden daha iyi netice verdiği için ve meselenin vaziyetini vesai kten daha iyi anladığım için buraya geldiğimde muhterem arkadaşlarıma (Amasya, Samsun, Tokat) keyfiyetini izah ettim ve buna bir an evvel çare bulunması lüzumu hakkındaki kanaatimi arz ettim. Zaten onlar da o kanaati haiz idiler ve binaenaleyh, arkadaşlarımla çok güzel izah ettikleri veçhile parası vesairesi temin edilmiştir, beyefendi parayı da göndermiştir. Yalnız bendenizin kanaatim şu idi, unutmamışlarsa muhterem beyefendi, belki hatırlarlar, Hükümetimizin Dâhiliye Vekili sırf bu işi halletmek için o havaliye gider de halkın nazarında eskisinden daha fazla bir iyilik mahsus olmazsa halkın belki maneviyatını bozmuş olur, daha fazla bozmuş olur. Binaenaleyh, eğer bu işi bitirmek imkânını görmüyorlardı ise gitmemeleri icap ederdi, mamafih gideceklerini vaat buyurdular. Çok güzel, Allah muvaffak etsin dedim. Gittiler, geldiler. Fakat bugün maalesef Samsun ve havalisinde şu kanaat mevcuttur: Rum çetelerini Dâhiliye Vekili bile geldi tenkil edemedi, ettiremedi. Bu belki şayanı kabul değildir. Fakat böyle bir kanaat vardır. Bu ise iyi bir kanaat değildir. (Çok fena sesleri) Beyefendiler, Samsun'dan bu aileler gitmiştir ve dedikodu başlamıştır. Bendeniz ahlakım müsait değildir ve bizzat kanaat etmediğim için size isim okumayacağım. Vakıa bu isimler tamamın mevcuttur. Fakat bizzat kanaat etmediğim için söylemek cüretini göstermek benim için imkânsızdır. Bilhassa takip için. Yalnız o mektubun bazı fıkralarını okursam hâsıl olan dedikoduları anlar ve bundan bir hakikat tecelli eder mi, etmez mi onu takdir buyurursunuz. Mektupta da zikredildiği veçhile Beyefendinin bundan malumatı yoktur. Belki bazıları sui istimal etmiştir. Bunun gibi daha birçok vardır. Fakat yalnız bir tanesini okuyayım efendim. Rum aileleri Derseadet'e gitmekte devam ediyor. Fakat on beş günden beri şimdilik giden yoktur. Yalnız bendenizin bildiğim yeniden Rum ailesinden 6-7 aile Derseadet'e gitmek için çalışıyor. Bakalım bunlara izin verilecek mi? Bunların deyişi beş altı yüz liradan üç bin liraya kadar

⁸¹ -T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 401-402

⁸² -T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 402

rüşvet alınıyormuş. Hâlbuki buradan olmuştur. Çünkü ben Hadi Beyin namusundan eminim. Hadi Bey bunu yapmaz bilirim. Buradan Ankara'ya yazılıyor, Şöyle ki; burada bir iki kişi varmış, bir iki kişi de Ankara'da varmış, bunların, gerek Mebusların, gerek Heyeti Vekilenin nezdinde nüfuzları varmış, bu suretle bazı Rum ailelerine izin alıyorlarmış parayı beyinlerinde yani buradakilerle. Ankara'dakiler taksim ediyorlarmış.

Ne Heyeti Vekile işten haberdar, ne de Mebuslar. Mesela şunu yazayım ki anlayabilesin. Benim zatı âlinizle hukukum var değil mi? Ben size yazıyorum, diyor ki, Rum ailesinden burada sizi bilen filan Derseadet'e gidecektir, işte ne millet ve Hükümet aleyhinde bulunmamıştır, buna izin almanızı rica ederim diyorum, siz de benim sözüme itimaden Dâhiliye Vekiline diyorsunuz ki böyle bir kadın vardır, bunun Derseadet'e gitmesinde mahzur yoktur, buna müsaade ediniz, diyorsunuz.⁸³

BİR MEBUS — Meselâ.

EMİN BEY (Devamla) — Beyefendiler, müsaade ediniz, şimdiye kadar ben bir Rum iyilik yapmış bir insan değilim ve buna yeminliyim.

İHSAN BEY (Cebelibereket) — İfadeniz bunu anlatıyor.

EMİN BEY (Devamla) — Hayır müsaade buyurun arz edeyim, Samsun Mebuslarına hitap değildir.. Bunun Derseadet'e gitmesinde bir mahzur yoktur, sonra müsaade olunuyor. Halbuki ben o Rum kadınından beş yüz lira almış oluyorum. (İzah ediniz sesleri)

BİR MEBUS — Mebus lafı vardır, izah ediniz.

REİS — Ne Mebusların malumatı var, ne de Heyeti Vekilenin.

EMİN BEY (Devamla) — Meselâ burada bir kumpanya var. Bu kumpanyaya Rum kadınları geliyor, pazarlık yapıyorlar. Meselâ.. (Gürültüler) (Devam sesleri) Meselâ herhangi birine yazılıyor.

HAŞİM BEY (Çorum) — Yazanlar kim, buradaki muhatap kim?

EMİN BEY (Devamla) — Mesele bundan ibarettir. Bundan sizin katiyen malumatınız yoktur. Esasen buna tenezzül etmezsiniz. Efendiler, demek ki bu mesele samimiyetle ve Vekili muhteremin buyurduğu gibi sırf insani bir his ve mülâhaza ile, hastalığı vesaire ile verilen müsaade dahi bazı namussuzlar tarafından suiistimal ediliyor. İşte gerek arkadaşlarımızın uzun boylu beyan etmeleri ve yahut onların hissiyatı dini yelerini tahrik edici vaziyetler takınarak bizim aleyhimizde tahkikata filan girişilmesi her ne kadar böyle bazı

Suiistimal'ata maruz kalınması neticesiyle bu gibi şeyler yani istisnai muameleler iyi olmuyor. Netice şudur beyefendi; Dahil-iyeye Vekili Bey buyurdular ki; - meselenin halli gayet basittir, İstanbul'a müsaade gayet kolaydır. İstanbul'a müsaade isteyen bazı Rumların müracaatları nazarı dikkate alınmıştır. Fakat bazı rüfeka tavassut ettiler ve müracaat etmiş buyurdular. Kim bu Rum'lar için müracaat etmişse o refikleri izah buyursunlar. Samsun'da tanıdıkları ve samimiyetine güvenerek bu gibiler. Kimin İstanbul'a gitmesine tavassut edenleri tahkik ederler. Kimin müracaat ettiğini Vekil Beyefendi tahkik etsin. Bu ailelerin gitmesine içimizde tavassut eden varsa işte arkadaşlarımızın namusu ile oynanmıştır. O arkadaş müracaat edip tahkik etsin. Mesele basittir.⁸⁴ Beyefendi buyurdular ki; bazı rüfeka müracaat etmiştir. Müracaat eden rüfekayı anlasınlar meseleyi.. Muhterem arkadaşlar, Dâhiliye Vekili, bilmiyorum biraz fazla olur, fakat herkes hissiyatını söylüyor. Ben kendilerine hürmet ederim. Maksadım şahsi değil memleketidir ve bütün memleketim dünden daha fenadır, aldığım mektuptan anlıyorum. Rica ederim, bunu başımızdan defetmek ve buna bir an evvel çare bulmak ve binaenaleyh, bu belâyı başımızdan defetmek lazım Ve buna çare düşünmek lazım gelir. Bu güne kadar bir takım idaresizlik olmuştur.

ALİ FETHİ BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Takibat hususunu söyleyiniz.

⁸³ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 402

⁸⁴ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 403

EMİN BEY (Devamla) — Daha fazla kuvvet gönderilseydi tabii iş bu dereceye gelmezdi. Binaenaleyh, bendenizin maruzatım şimdilik bu kadardır.

REİS — Buyurun Fethi Bey. (Müzakerenin kifayetine dair takrirler var sedaları⁸⁵)

ALİ FETHİ BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Efendiler, Canik Mebusu muhteremimizin son temas ettiği noktayı mevzubahis etmeden geçmek istemiyorum. Çünkü gayet mülayim lisan altında, gayet ağır ve o kadar namus ile alâkası olan bir meseleden bahsettiler ki, bunu arz etmek ısrarındayım, bunun üzerinde ısrar etmek mecburiyetindeyim. Kendileri Samsun'dan aldıkları ve daima mazii nakli ile filanla ve Türkçesi pek kuvvetli olmayan mektubu kıraat ettiler. Uzun müddetten beri Amasya İstiklâl Mahkemesinin bir reisi muktediri sıfatıyla birçok eşhasın hukukiyle işğal etmiş olan Canik Mebusu Emin Beyefendi Hazretlerinden böyle bir vesikanın gerek bazı arkadaşlarıma ve gerekse benim şahsıma veya Meclisten bazılarını ve gerekse Samsun'da bulunan mukayyel bir kumpanyayı suizan altında bulunduracak bir vesikayı böyle Millet Meclisinde kürsü Meclisten, daha doğrusu burada okunmasını kendisine yakıştıramadım. Kendileri Samsun Mebusudurlar, her vakit işi tahkik edebilirler, meseleyi tahkik edeceğim demişlerdi. Bu meseleyi evvel emirde tahkik kıtmeleri ve ondan sonra namusa ait bir meseleyi mevzubahis etmeleri iktiza ederdi. Öyle zannederim, yoksa öyle kumpanya var mıdır? Bilmiyorum, katiyen yalandır efendiler. Bana hiç bir kimse sureti muntazamada ve bir siyak üzerine filan adamı gönderiniz, falan adamı gönderiniz diye müracaat etmemiştir. Cümnenizin tanıdığınız vardır, size de müracaat ediliyor, sizler de bana müracaat ediyorsunuz. Fakat bir kumpanya teşekkür etmiş ve Samsun'da bir şubesi varmış gibi, her gidenden şu kadar para alınıyormuş diye birtakım ağır ithamati bu Meclisin kürsüsünden ileri sürmek doğru değildir ve muvafığı ihtiyat olmasa gerektir.⁸⁶

EMİN BEY (Canik) — Ben uydurmadım Beyefendi.

ALİ FEHMİ BEY (Devamla) — Siz uydurmadınız, fakat mektubu yazan adam uydurmuş ve bu mektubu tahkik etmeden burada zatiâlinizin bu sözü söylemesi doğru değildir. Bunu, zatiâliniz bendenizden daha iyi bilirsiniz zannederim.

EMİN BEY (Canik)' — isim tasrih etmedim beyefendi.

ALİ FEHMİ BEY (Devamla) — Bendenizi kastetmediniz, teşekkür ederim. Şahsıma karşı hürmet beyan ettiniz, ondan da minnettarım. Fakat bugün herkesin ne zanda bulunacağını bilmiyorum Velez pek uzaktan olsun üzerime bir suizannın teveccüh etmesini kabul edemem. Herkes memleketine olan muhabbet ve merbutiyetiyle iftihar eder ve hissiyatını o uğurda feda etmek isteyen bir adamım. (Şiddetli alkışlar) Yoksa öyle Rum'ların paralarına, filanlarına tama edecek bir adam değilim.

EMİN BEY (Canik) — Size değil Beyefendi. Sizden bahis olunmuyor rica ederim

ALİ FEHMİ BEY (Devamla) — Ben ne böyle bir şeyi 'kabul ederim ve ne de gayri meşru amali takip eden eşhasın elinde bazıce olurum. Onu da size temin ederim. Evet, geçen gün de yani bundan evvel de arz ettim. Refiki muhtereminiz Süleyman Beyefendi bir kaç kişi için müracaat etti, ondan sonra sizin de pek çok sevdiğiniz bazıları müracaat ettiler, bir kısmını ret, bir kısmını da kabul etmeğe mecbur kaldım. Çünkü bunların elinde getirdiği vesaik; daima tabip raporuna müstenit hastalık, tedavi ve yahut bir ameliyat icrası için İstanbul'a gitmesini irae ediyor. Binaenaleyh, bu zevatın hiç birisine zerre kadar bir leke sürdürülmesine razı değilim Emin Beyefendi.

EMİN BEY (Canik) — Müsaade buyurun Beyefendi, bir şey arz edeyim. Zati âlinizden bahsetmedim. Samsun'da bunu bilmeyen yoktur. Böyle bir fikir vardır, tahkik buyurursunuz. Yalnız bir mektupla olsa bendeniz okumazdım. Fakat beş, altı mektupla ve gazetelerde tekrar ediliyor. Rica ederim, bunu tahkik buyurunuz.⁸⁷

⁸⁵- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 403

⁸⁶⁻⁸⁶- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 403

⁸⁷- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 404

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Meseleyi gayet imalı bir tarzda söylediniz de onun için.

EMİN BEY (Canik) — Hayır, vallahi, billahi, namussuzum beyefendi, öyle bir şey hatırıma gelmemiştir. (Mesele kalmadı sesleri)

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Bu bahse bu suretle nihayet verdikten sonra şimdiye kadar söz almış olan muhterem hatibin sözlerine birer birer cevap vermek istiyorum. Muhterem refikimiz Ali Şükrü Bey diyorlar ki; ilkbahardan evvel neden tamamıyla imha etmemişim ve Samsun, Amasya, Tokat ahalilerinin hamiyetmendane bir surette bu kadar fedakârlık ettiklerini de ileri evvel eşkıya imha edilmemiştir, diyor. Buna Canik Mebusu muhteremi Emin Beyefendi iştirak ettiler ve dediler ki; 'tedbirsizlik olmuştur, eşkıya takip edilmemiştir, evvelenden daha fena olmuştur. Bunun için gösterdikleri çare de sualime binaen kuvvet meselesidir. Evet, filhakika eşkıyayı tenkil için müracaat edilecek çare kuvvetten başka bir şey değildir. Fakat efendiler, bugün biz kuvvetimizi Yunan cephesi karşısında mı bulunduracağız, yoksa memleketin gerisine taksim ve tevzi etmek mecburiyetinde miyiz? Her halde bu hususta daha salâriyetar bir surette söz söyleyeceklerin hakkına tecavüz etmek istemiyorum. Fakat bu gün benim bildiğime göre memleketin istikbali ve tali bu gün Garp cephesinde hallolunacaktır. Ve cepheyi bu gün herhangi bir suretle zayıf düşürmek katiyen caiz değildir. Cephe bu hususta azamî fedakârlığı yapmıştır, itikadındayım ve bize bir kaç süvari alayı tahsis etmiştir. Bunun haricinde ayrıca cepheden Pontus eşkıyasını tenkil etmek için bir kuvvet istemeğe bendenizin cesaretim yoktur. Yarın, öbür gün orada bir vukuat zuhur eder, maazallah fena bir hal zuhur ederse o vakit diyecekler ki, harp kaidesi mucibince bütün kuvvetlerimizi en ehemmiyetli yerlerde bulundurmamak lâzım iken Dâhiliye Vekilinin talebi üzerine kuvvetlerimizi parça, parça dağıttık, bunun için bu mesele böyle oldu, diyecekler ve ben bir mesuliyeti maneviye ve belki de maddiye altında kalabileceğim. Erkânı Harbiye Reisi Paşa Hazretleri tarafından eşkıyanın takibi için verilen kuvvetleri bendeniz teşekkürle karşılamak mecburiyetindeyim. Fakat imkân müsait oldukça bu kuvvetleri tezyide ben de çalışmadım değil, çalıştım ve gördüm ki bundan fazlasının imkânı yoktur, onun için bununla kanaat etmeğe mecbur oldum. Sırf mesele Pontus meselesi olsaydı Ve yalnız bu şakaveti tenkil etmek için bütün kuvvetleri istimal edebilseydik, elbette o zaman dedikleri doğru olurdu. Fakat cephe varken, neden cepheden kuvvet almadınız, fazla kuvvet oraya göndermeydiniz ve bunları bugüne kadar niçin tenkil etmediniz demek bugünkü vaziyete göre doğru olmaz zannedirim.

RÎFAT BEY (Tokat) — Oradaki kuvvet kâfidir, Rumları tenkil etmeğe.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Beyefendi, galiba zatiâliniz cereyan eden bahsi anlamadınız. Bendeniz dedim ki, ne tedbir tavsiye ediyorsunuz? Dediler ki kuvvet. İşte kuvvet tedbirine karşı da arz ettiğim mülâhazat bundan ibarettir. Efendiler, bendeniz mevcut olan vesaitle istihsal olunan neticeyi şayanı şükran addederim. Şimdiye kadar istihsal olunan netice; **on beş, on altı bin kişi hayyen ve meyyiten derdest edilmiştir**. Eğer rüfeka bunu gayrı kâfi görüyorlarsa bu kadar kuvvetle daha parlak netice hâsıl olursa derhal kararlarını izhar etsinler ve daha muvaffakiyetli iş görecek bir refiki muhteremin gelmesine ve ona terki mevki etmeğe derhal hazırım ve bu suretle yükten kurtulmuş olurum. Onun için lütfen siz kararınızı veriniz. Bu kuvvetle şunlar yapılmamıştır, daha parlak netice elde edilebilirdi dersenez o zaman inşallah az zamanda bu eşkıya tenkil edilebilir. Fakat doğrusunu söylemek lâzım gelirse bendeniz bu kadarını yapabildim ve zannedirim ki bu günkü vesaitle bundan fazlası da yapılamaz.

Ali Şükrü Bey biraderimiz dediler ki; İlgaz meselesinde mucibi esef olan şey orada yedi kişinin telef olmasıdır. Hakikaten bizden zayıf olması velev cüzî de olsa, fevkalâde mucibi eseftir. Fakat eski yayı takip ederken, silâh ile müsellâh olan eski yayı takip ederken maktul vermemek, bunun imkânı var mıdır? Zayıf vermeden onları imha etmek için bendeniz

bir çare 'bilmiyorum. Eğer bir çare bulan varsa ve Ali Şükrü Beyin hatırına gelmişse söylesinler, o çareyi tatbik edelim ve zayıat vermesinler. Fakat zannederim karşıdaki düşman kurşun atmakta iken bizde de telefata olur.⁸⁸

REİS — Dâhiliye Vekilinin beyanatını bezen burada işitemeyecek kadar gürültüler oluyor, rica ederim dinleyiniz.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Münevver olup ta Trabzon'da kalmış olanların isimlerini okudular. Onlardan birisi hakkında Trabzon ahvaline vukufu derkâr olan Maliye Vekili Hasan Beyefendi 'burada lâzım gelen malumatı ita ettiler. Korkarım ki, diğer mesailde de aynı mülâhazat vaki olabilir. Kendileri bir matbaacıdan bahsettiler. Hakikaten şimdiye kadar ben öyle bir muzır adamın orada kalmasını, bendeniz kendilerinden ve memleketten hiç bir işar almadık. Hakikaten muzır ise bunu bir dakika bile Trabzon'da tutmakta bence katiyen bir fayda yoktur. Derhal dâhile sevk etmek lâzımdır.⁸⁹ Fakat şimdiye kadar malumatım olmayan bir şeyden filân, filân adam burada kalmış demek caiz olmaz ve bunlar hakkında tadat ettiğiniz isimler arastada derhal Maliye Vekili muhteremi itiraz ettiler ve bu adamın işgal esnasında ahali İslâmiyeye fevkalâde muavenet ettiğin de ilâve ettiler. Binaenaleyh, bunları ben orada bırakmak ve himaye etmek maksadını takip etmiyorum. Herhalde bildiğim şeyleri memleketin faydasına muvafık olduğuna ittilâ peyda ettiğim hususu derhal tatbik etmekte zerre kadar tereddüt etmem. Vesika meselesinde ısrar buyurdular dediler ki, bu vesile ile kendisini tebriye ve mesuliyetten kurtarmak istiyor. Fakat selefi erinin mesuliyetinden kendisini terbiyei nefis edemez. Bendeniz bu nazariyeyi çürük addederim ve bunun üzerinde çok dikkat ziyamdan başka bir fayda tevlit etmeyeceğini zannederim. Herkes kendi afalından mesul olur, başkasının afalından mesul olmaz efendim. Bu meseleden bastı mütalaa etmeyi de zait addederim. Yalnız şurasını kendilerinden sormak isterim ki, o zaman bu kadar mahzurlu bir işi vekili aidinden istizah edip mahzurların önünü almak lâzım gelirken kendileri aylarca dinledikten sonra tevellüt eden mesuliyetten dolayı kendileri nasıl tebriyei nefis edeceklerdir? Yalnız bizim mesuliyetimiz olmakla beraber mebusların da mevcut olan fenalıkların önünü almak ve kimleri derhal mevkii istizaha çekmek için mevkileri vardır. O zaman yapmayı ta neden şimdi yapıyorsunuz?⁹⁰

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Müsaade buyurun, cevap vereceğim.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Hıristiyan mahallesinden Hıristiyan ve böyle vesika taharrisi dolayısıyla bu kadar fenalık yapılmış olan bir adamın vali vekâletinde bırakılmasından bahsettiler. Kendilerine evvelce de arz ettim. Vesika taharrisi meselesi bu kumandan zamanında değildir. Kumandanı sabık Miralay Seyfi Bey zamanında olmuştur. O da başka bir memuriyete tayin olunmuştur. Ondan sonra Trabzon'dan gönderilmiş bir Enfiyeciioğlu ile bir de Akrididi namındaki 'bir adam hakkında ısrar ettiler dediler ki; benim ifademde tenakuz varmış; onu ileri sürdüler. Bir defa Enfiyeciioğlu'nun hissi insaniye tebean kafileden ayrılmış olduğunu bendeniz söylemedim. Enfiyeciioğlu ahalinin müracaatı üzerine ve bu zatın işgal zamanında ahali İslâmiyeye yardımı dokunduğundan dolayı kafileden ayrıldığıym söyledim. Valinin işareti bu merkezdedir. Bu işarete inanmak mecburiyetindeyiz.⁹¹

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Şimdi niye gönderdiniz içeriye? Demek ki hizmeti şimdiye kadar kâfi olmuş.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Hizmeti kâfi gelmiş ve derhal içeriye emsaliyle sevk olunmuştur. Bunu gönderen de vali Hâzım Beydar. Vali Hazım Beyin refikasının Hıristiyan olduğundan ve bu suretle mesalini âmmeye icrayı tesir ettiğinden ve Hıristiyanların bazılarını fazla himaye ettiğinden bahsettiler. Vali Hâzım Beyi vazifesinde müştekil bir adam olmak

⁸⁸ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 405

⁸⁹ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 405

⁹⁰ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 405

⁹¹ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 405

üzere tanırını ve bu hususta bir takım tesirata tabi olmayacağına kaniim, bir zatın refikasının hangi mezhepten ve hangi milletten olduğunu burada bahsetmeyi de pek münasip bulamam efendim.⁹²

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Abdi aciz de kolkola Hıristiyan olarak gezdiğini gördüm.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Filvaki kış hasebiyle sevkiyatın tatil olunduğunu söyledim. Çünkü nakliyat Trabzon'dan Erzincan'a yapılıyor, Erzincan' dan da Erzurum'a yapılıyor. Orada biliyorsunuz istilâ dolayısıyla birçok mebanî yıkılmıştır. Bunları yerleştirecek yer olmadığından bahisle 'bu sefer mahallî memurini bana müracaat ettiler ve sevkiyatın durdurulmasını rica ettiler. Ben de bunun üzerine bu kış sevkiyatın önünü almak üzere olduğu yelde kalmasını terviç ettim. İlkbahar gelir gelmez sevkiyata tekrar mübaşeret ettim. Mesele bundan ibarettir. Dediler ki, Trabzon'da o zaman ilkbahardı olabilir efendiler, Trabzon'da ilkbahar olabilir. Fakat Erzurum'da kıştır, oraya sevk olunacak onlar. O itibarla Trabzon'un iklimiyle, Erzurum'un iklimi arasında fark vardır. Trabzon'da ilkbahar iken Erzurum'da kıştır. Akmididi meselesi üzerine müsteşarı sabık Hamit Beyin ismimi zikretmiştim, bu baptaki mesuliyeti nüşarünileyh üzerine yükletmek için değildi. Hamit Bey benim namıma icrayı haiz olarak ifayı vazife eden bir memur olmak sıfatıyla değil. Onun o zaman yaptığı harekâtın cümlesinden mesul benim. Hamit Beyden bahsetmekten maksadım, kendisi uzun bir zaman Trabzon'da vali bulunmuş olması hasebiyle Akrididi vesair bunun gibi zevatı tanımış olması lâzım gelir. Binaenaleyh, bu zatın yani Hamit Beyin Akrididi'ye müsaade verdiğini ve binaenaleyh, Ali Şükrü Beyefendinin dediği gibi pek öyle mahzurlu olmadığını söyledim ve bunun için Hamit Beyi zikrettim. Yoksa mesuliyeti için zikretmedim. Hamit Bey uzun müddet Trabzon'da bulunmuş ve Hıristiyanlarla da ve hatta ecnebilerle de temasta bulunmuştur. Kimin iyi ve kimin fena olduğunu da tanır ve bilir. Bu itibarla onun şahadetinden istifade etmek üzere onun ismini zikrettim. Sünni mükellefiyette, olduğundan dolayı ve ne suretle sevk olduğundan dolayı cevabı da, Maliye Vekilli muhteremi Beyefendiye teşekkür ederim, benim yerime izah ettiler. Vaktin geç olması hasebiyle onun üzeninde tevakkuf etmeyeceğim ve sonra dediler ki; nasıl oluyor da bu Akrididi' ye müsaade ediliyor da Nemli Zade Celâl Bey gibi memleketin namlı bir tüccarına izin verilmemiş? Efendiler, (İnsaf ediniz. Nemli zade Celâl Bey ve bunun gibi kırk kişiye yani bendeniz bunlara izin vermek için burada bu kadar uğraştım ve neticede biliyorsunuz, merkez ordusunun bu baptaki salâhiyeti refedildi, merkez ordusunun o salâhiyeti ref olunduktan sonra ve gerek bunun gibi diğer memleketin namuslu simaları kurtarılmıştır, halâs olmuşlardır, istedikleri yere gitmişlerdir. Bu hususta bana atfî töhmet etmek kadar insafsız bir hareket olamaz zannederim. Efendiler, Pontus'çu ailelere izin vermişiz. Bunun ismi de böyle oldu. Yani ne kadar Pontus'çu aileler varsa hepsine izin vermişiz. «Tahkik meselesi» bundan çıkmış. Hakikati setretmek kolay değil. Ben de temin ederim ki, hakikati meydana koymak için bütün mevcudiyetimle çalışırım. Bu, pekâlâ malumunuz olduğu veçhile Harput'tan hareket eden «Yave» namındaki bir Amerikalının işaatı bedhahanesi üzerine çıkmıştır. Kadınlara izin verdiğimiz zaman zannederim Martın iptidasına müsadiftir - bittabi o zaman bu meselenin meydana çıkması lâzım gelirdi, buna o zaman intizar etmek lâzım gelirdi. Binaenaleyh, hakikati bu suretle karıştırmak lâzım gelmez, tağlita kalkışmak faydasızdır. Çünkü bunların cevabını birer birer vermeye hazırım, Ali Şükrü Beyefendi.⁹³

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Hay hay, ben de hazırım.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Yalnız şurasını teyiden beyana mecburum ki, pek istifadeli olarak Canik Mebusu Muhteremi Emin Beyin verdiği izahattan da anlaşılır ki. bu teşkilât öteden beri kök salmış bir teşkilâttir. Bunlar aleyhimizde propaganda yapmak için

⁹²- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 406

⁹²_

⁹³- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 405

Samsun'dan bir kaç alil kadının İstanbul'a gitmesine intizar etmezler. Bunların Batum'da, İstanbul'da, Marsilya'da, Paris'te, Londra'da, Nevyork'ta merkezleri vardır. Bunlar, öteden beri çalışmaktadır. Kadınların verecekleri malumatla değil, öteden beri yapmış oldukları hazırlıklar sayesinde aleyhimizde neşriyatta bulunuyorlar. Yoksa bu Pontus gairesinin tekmil mesuliyetini gönderdiğimiz bir iki kadına atfetmek hakikati setretmek demektir. Pontus meselesi hakkında diyorlar ki, bu Pontus tahkik meselesi» şimdi çıkmıştır. Malumu âliniz düveli mütelifenin İstanbul'daki komiserimin »bize verilmiş protestoları vardır, notaları vardır. Bu eski bir meselledir, kadın meselesi değildir. Bu hususta teyiden söylüyorum ki; kadınların cümlesi rapor üzerine gönderilmiştir. Kimisinin vazı hamli kabil olmadığından, kimlisinin maluliyetine binaen verilen raporlar üzerine tahkikat yapıp behemehâl İstanbul'da ameliyat edilmesi lüzumuna kanaat gelmesinden, kimisinin deli, mecnun olduğu için yanında hizmetçi olarak gitmesine kanaat gelmesinden gönderilmişti, mazeretleri vardı, bunlara izin verdik.⁹⁴ Yaptığımız cibayet, Pontus meselesini alevlendirmek için, yaptığımız kabahat bundan ibarettir. Bu hususta memurini mahalliye'nin tahkikatı üzerine ki tamamen kendilerine itimadım vardır - bunların İstanbul'a gitmesinde bir mahzur olmadığı takdirde gitmelerine karar verdim. Bittabi memurini. Mahzuru olmadığı tebeyyün ettikten sonra göndermişlerdir ve iddia ediyorum ki bu gibi mazeretleri tahkik edenlerin İstanbul'a gitmelerinde, memurini mahalliyece tasdik edilenleri tazyik altında bulundurmaya bir sebep göremiyorum. Katiyen 75 yaşındaki 'bir kadının benden izin istediğine dair verilen malumatı tekzip ederim. İstidaları bana getiriyorlardı. Eğer eşhasın her birini bana getirselardı, her birini ben görecektim olsaydım, o zaman başka işleri göremezdim, kâğıtlar üzerine muamele yapıyorum. Kendisi hissi insanîden mahrum olarak hareket etmek lüzumunu ileri sürüyorlar. O da bir kanaattir, fikirdir. Fakat Hükümet sıfatıyla hareket edildiği zaman, bilakis hissi insanîden tecerrüt edilmez, zannederim. Pontus takibatına gelince; Samsun'a girmek isteyen usattan (isyancıardan) da bahsedildi. Yani mesele o şekilde Söylendi ki güya usat hazırlanmış, Samsun'a gireceklermiş, usattan bir kaçı telef olmuştur. Hayır, efendiler, öyle bir şey yoktur ve böyle Samsun tehlike altında, tehdit altında değildir, Bu hususta zan varsa yanlıştır. Samsun'a girmek isteyen asiler vardır, nedir? Bir kişi, iki kişi. Bunlar geliyorlar, Samsun'a giriyorlar. Bunlar arkadaşlarına erzak götürüyorlar. Samsun'a girmek istiyen asiler dedikleri işte bunlardır. Geceleri karanlıktan bilistifade şehrin kenarındaki evlere giriyorlar, oradan erzak alıp götürüyorlar. Buna mukabil karakollarımız, gerek jandarma ve gerek efradı askeriyeden madut olan karakollarımız şehir civarında ve daha uzak geçit yerlerinde pusu bekliyorlar. Bunlarla tek tük, hatta sık sık müsademat oluyor. Bu gibi Samsun'a girmek isteyenler itlaf olunuyor ve yahut çıkarken derdest olunuyor. Güya bir eşkıya hazırlanmış İta Samsun şehrini basmak istiyor, heyetinde gösterilen mesele bundan ibarettir: Dediler ki; istizah takriri üzerine Dahiliye Vekili telaş etti, aman şiddetli takibat yapınız dedi. Bunun üzerine 600 - 700 kişi kadar telef olmuştur. Bununla fahrediyor. Böyle bir şerefi kendilerine tevdi etmeyi pek ziyade arzu ediyorum. Fakat tarihler buna müsaade etmiyor. Bana tevdi olunan istizah takririmin tarihi tevdii 18 Mayıs'tır. Bundan evvel okuduğum telgrafta da diyor ki; 16.5.1338 akşamına kadar altı gün, gece ve gündüz devam eden müsademede şöyle, böyle zayıat oldu. Kendilerinin istizah takriri vereceğinden haberdar olsaydım, belki tebriyei nefis için şiddetli takibat emrini verebilirdim. Maatteessüf bu böyle değildir. Haberim olmadan sekiz gün evvel başlamış bir harekât ki fırka kumandanının vücuduyla başlamış olan bu harekât ve alınanı tertibat on beş güne kadar tevakkuf eder. Çünkü fırka kumandanı bütün kıtaatını oraya toplanması zamanına muhtaçtır. Binaenaleyh, bu hususta kendilerine ayıracak bir hissei şeref maalesef bulamıyorum.⁹⁵

⁹⁴- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 406

⁹⁵- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 407

Gelelim efendim ziyafet meselesine; (Gürültüler) Müsaade buyurun. Çok esef ederim ki, bu ziyafeti kabul edecek bir vaziyette değildim. Bunu isterdim, çünkü güzel tatlılar ve börekler yiyecektim, hiç şüphesiz gayet nefis tatlı ve yemek yiyecektim. Sonra burada da bu izahatı vermektan kurtulmuş olacaktım. Fakat ne yapayım ki, bu heyet azası hakkında bir tahkikat yapılmış, mümkün olsa 'bu tahkikatı tevzi ederim. Bazı ahval vardır ki bunun üzerine böyle alenî bir surette bu heyetle temasa gelmeye Hükümetin haysiyeti ive şerefi namına münasip görmedim. Nazikâne bir surette icabetten imtina ettim. Bu meselle, bugün bu kürsüde mükerreren mevzubahis - olmuş bir ziyafet meselesidir. Fakat şunu söylemek istiyorum ki; Şükrü Beyefendinin halk ile temastan maksatları, yalnız Müdafaai Hukuku vücuda getiren dört beş zat ise bendeniz o kanlata iştirak etmiyorum.⁹⁶ Halk dediğimiz zaman, bir takım mütegalibeleri ve bir takım adamları anlamıyorum, asıl halkı arıyorum. Kendilerinde hatırlatmak isterim ki bu vesile ite kendilerine hatırlatmak istiyorum ki, vekiller umumun vekilleridir. Halk, yalnız Müdafaai Hukuk heyeti değildir, bütün halktır. Binaenaleyh, bu itibarla Müdafaai Hukuk heyetinin ziyafetini kabul etmemiş isem halk hükümetinin Dâhiliye Vekili olduğumu kendilerinden çok hatırladığımdan ileri gelmiştir.

NURİ BEY (Bolu) — İskele hükümetini de nazari dikkate alması lâzımdır

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Rıfat Beyefendinin nutuklarına geliyorum. Niksar ile Tokat arasındaki şosede yolculuk münkatî olmuş, tahkik ettim, Rıfat Bey iddia ediyor 800 silâhlı demişim. Hâlbuki bu yanlış, tekrar ediyorum. Efendiler, o zaman söyledim dedim ki bunu tahmin etmek müşkü lâzım gelir. Fakat efendiler 800 veya 000 kişi az bir kuvvet midir? Bu bn kişi ellışer kişilik birer çeteye inkisam etse yirmi çetelik bir kuvvet meydana gelmiş olur. Bunlar her gün yirmi tarafta bir takım şeyler ihdas eder. Sekiz yüz kişi az bir kuvvet değildir. Size de az bir kuvvet diyerek söylemedim. O zamanki dehalet edenlerin hepsinin ifadelerini alıyoruz, filân çete ne kadardır? Şu kadar. Onların bildirmesi üzerine hâsıl ettiğim malumat bundan ibarettir. Fırka kumandanı başka türlü tahmin ediyor, o daha ziyade tahmin ediyor. Belki mutasarrıf başka türlü tahmin ediyor. Eşkıya bize muntazam kuvvayı umumiyesini vermiyordu ki biz size kuvvayı umumiyesimi söyleyebilelim. Bir tahminden ibarettir. Her gün telef oluyor, bilmem ne oluyor. Biz nasıl tahmin ederiz. Fakat sekiz yüz bile olsa yine ehemmiyetli bir kuvvettir. Tokat'ta yedi yüz kişilik maktul verilmiştir. Bu maktullerin cümlesi silâhlı değildi. Bunu da burada bazı arkadaşlarımız ve Ermin 'Bey de izah ettiler. Bunların içerisinde silâhlıların adedi azdır. Fakat bunlar ötekilere muavin olarak bulunuyordu ve birinin silâhı düşecek olursa diğeri alıyor ve karşı koyuyor idi, müsademe devam ediyordu. İşte bu yedi yüz kişiden kaç silâh alınmıştır dendi. Bu silâh meselesine gelelim; filvaki şimdkiye kadar elde edilen eslihalann miktarı cüzîdir, hatırımda yoktur. Fakat zannımca, ancak iki yüze yakındır. Fakat bu silâh meselesi dakik bir meseledir. Silâhın eyadii resmiyeye geçmesi için birçok mevaki vardır.⁹⁷ Evveleminde eşkıya telef olduğu zaman silâhını yanındaki derhal alır. Teslim olmaya mecbur olduğu zaman silâhını derhal bir çalı altına filan saklıyor. Çünkü silâhlı adam silâhsız testim olayım da belki daha az ceza göreyim diye tabii o silâhını atıyor ve orada kalıyor. Ormanlar askerler taharri ediyorsa belki bulabilirler, fakat taharri etmezlerse tabiatıyla orada kalıyor. Sonra ele geçen silâhların bir kısmı, biliyorsunuz ki ahalimiz de müfrezelerle mukavemet ediyor. Onlar da alıyorlar. Herkes silâhı kendine alıyor. Askerlerden de ellerine geçen silâhları ya para ile yahut hediye arkadaşlarına veriyorlar. Binaenaleyh, resmî makamlara gelmekte olan silâhların miktarı gayet azdır. | Fakat bugün okuduğum telgraftan anlaşıldığı veçhile tarafımızdan müteaddit şehit ve mecruh hasıl olduğuna göre düşmanın da müteaddit silâhları olmak lâzımdır. Binaenaleyh, yedi yüz kişi telef olmuş ise elbette bunların elinde müteaddit silâhları vardı.

⁹⁶- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 407

⁹⁷- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 408

Fakat silâhlılar, dediğim gibi nadiren fırka kumandanı lığına geliyor. Daha doğrusu bunlar ahalinin elinde kalıyor ve bu da daha ziyade muvafıktır. Çünkü müdafaai nefis ediyor.⁹⁸

Rıfat Beyefendi Hazretleri diyorlar ki; marttan evvel bu eşkıyayı tenkil vaat etmişim. Eşkıyayı bitirmek için çalışmayı vaat ettim ve çalıştım. Yoksa kim vaat edebilir ki ve kimde o cesaret vardır ki; ben arttan evvel, filan müddete kadar kâmilim imha edeceğim. Ben böyle vaat etmedim. Mecnun bir hale gelmedim ki böyle vaatte bulunayım. Fakat çalışmayı vaat ettim ve çalışıyorum ve bu vaadimi tuttum ve tutacağım. Birçok adamları teslim almışım. Teslim almadım, kendileri dehalet ettiler. Dehalet edenler, Samsun'da iken bir beyanname neşretmiş idim, bir hafta müddetle Hükümet eşkıyaya tedabini askeriye tevesül edecektir. Fakat bilâkaydüşart Hükümete dehalet edecekler varsa, dehalet etsin dedim ve filvaki bunun üzerine bilâkaydüşart dehalet edenler olmuştur. Hükümetin emrine ve kanunun icrasına itaat edenler hakkında icabı kanun ifa edildi. Bunların içerisinde de aceze gürhundan olanlar da hile sevk edildiler. Bir kısmı şurada, burada yerleştirildi, bundan ibarettir. 14 Martta atacak tabura emir vermişim, ben çok emirler verdim Yalnız siz ona vakıf olmuştunuz galiba. Mütemadiyen taburun harekâtta bulunmasını emrettim. Bir tabur Sivas'tan getirttik. Ondan evvel iki yüz kişilik bir jandarma kuvveti Sivas'tan getirttik. Ondan sonra mütemadiyen Erbaa'ya emirler verdirdim. Yalnız Marttan evvel verilen emirler değildir. Ondan evvelki emirleri bilmiyorsunuz.

RİFAT BEY (Tokat) — Ondan evvel verilmemiş. ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Yanlıştır efendim. Bundan sonra diyorlar ki, marta kadar biraz geridir. Çünkü marttan sonra bir daha harekât yapılamaz ve bir faide yoktur, ondan sonra takip edilemez 'buyurdular. Fakat biraz düşünseydiniz, şu son mayıs ayı zarfında takip ve imha edilenleri, bu sözleri söylemezsiniz. Çünkü marttan sonra pekâlâ takibat oldu ve onlar da imha edilecektir. Rıfat Bey nutuklarına hitam verirken bendenize üç sual sordular, bendeniz niçin hareket başında bulunmamışım. Evveleminde Rıfat Beye cevaben şunu söylemek isterim ki, ben müfrezinin başında müfrez kumandanı olarak veyahut fırka kumandanı olarak bulunamazdım. 'Bendeniz takip harekâtına istikamet vermek ve istikameti umumiyeyi gerek kumandanla ve gerek mutasarrıfla beraber onların hareketlini tayin etmek için gittim. Mesuliyet benim üzerimdedir ve bugün yine benim üzerimdedir. Behemehal bütün müfrezelerin başında Dahiliye Vekilinin bulunmasının imkânı yoktur ve bundan bir fayda de yoktur. Belki bir mazarrat vardır. Fakat benim daha ziyade orada bulunmama imkân var mı idi? Zatı âliniz Mecliste iken bendeniz Samsun'da idim Samsun'a gitmem hasebiyle Hüseyin Avni Bey biraderimizin mucibi münakaşa ve mucibi tenkit olduğumdan haberdar olmamız lâzım gelirdi: Uzun uzadıya Samsun'a gitmem ve Vehbi Beyefendiye vekâletti tevdi etmek ligim mucibi tenkit olmuş ve derhal ıskatım teklif edilmişti. Benden evvel ve benden sonra müteaddit defa vaki olan muamele üzenine ben eşkıya takibi için Samsun'a gittiğim halde burada Hüseyin Avni Beyin tenkidine hedef olmuştum.⁹⁹

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Sevdüğimizdendir.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Çok teşekkür ederim. Bu muhabbetinize bir parça daha başka arkadaşlarınızı da ilâve ediniz. (Handeler) Samsun'da meşgul olacaktım ve arzunuz veçhile Tokat'a, Erbaa'ya gitmeyi ben de arzu ederdim ve oranın ahaliyle de müşerref olmak isterdim. Fakat yolda iken muhterem refikim Vehbi Beyefendi bana telgraf verdi, dediler ki; aman bir an evvel geliniz bütçe kalmıştır, ıskatımız teklif olunuyor, şöyle diyorlar, böyle diyorlar, bütçe Dâhiliye Vekili geldikten sonra müzakere edilecektir diyorlar, her şeyi bırakınız geliniz. Bu, benim kabahatim değildir. Meclisin kabahatidir.¹⁰⁰

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) — Asabiyetidir.

⁹⁸ -T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 408

⁹⁹ -T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 409

¹⁰⁰ -T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 409

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Evet efendim, Tokat'a gitmek isterdim, hatta daha ileri gitmek isterdim. Amasya'da bir gün kalmıştım. Mutasarrıfın ısrarı üzerine ne yapayım başka vaktim yok idi. Ancak güç hal ile bir gün kalabildim. Harekât meselesinde diyorlar ki; neden harekâta her yerden başlanmadı? Bu da bir fikirdir. Fakat bu hususta mütehasısların fikrine bendeniz daha ziyade tabi olmak isterim. Mütehasıslar diyorlar ki; daima kuvvetlerinizi daha ziyade en tehlikeli yerlere sevk ediniz ve onları mahvettikten sonra diğer tarafa tevcih ediniz, yoksa bütün kuvvetinizi parça, parça dağıtacak olursanız her yerde zayıf düşersiniz ve hiç bir netice elde edemezsiniz, muvaffakiyete maruz olmazsınız. Binaenaleyh, biz daha ziyade bunların fikrine tebaiyet ettik. Ona ittibaen kuvvetlerimizi topladık ve evvelâ Bünyan gibi ve sonra yerlerdeki mıntıkalara ve saniyen ehemmiyetine göre diğer mıntıkaya kuvvetimizi sevk ettik. Yoksa kendilerinin zannettikleri gibi öyle parça, parça yüzer, iki yüzer kişilik müfrezelerimizi sevk etmiş olsaydık bu muvaffakiyeti ve neticeyi istihsal edemezdik. (Pontus'a dair olan vesai ki neşretmek için ne gibi vesaiti müracaat edilmiştir) diyor. Bu hususta yazılmış bir kitap vardır. O kitabı tabi ve Fransızcaya tercüme ettirmek için, çünkü daha ziyade Fransızcaya tercüme ettirmek lâzımdır. Çünkü daha ziyade Fransızcaya tercüme ettirmek lâzımdır. Çünkü hakikati biz biliyoruz efendiler, daha ziyade ecnebilerin bilmesi lâzım gelir. İki buçuk ay evvel İstanbul'a gönderdik, Adnan Beyefendi vasıta olarak İstanbul'a gönderdik, orada tabetmekle meşguldür. Gayet nefis bir surette tabedilmektedir ki, daha kolay okunsun ve propagandaya daha faydalı olsun diye. Daha bizim' uğradığımız haşarat ve zayıatı daha mükemmel bir surette toplamak ve daha mükemmel bir kitap vücuda getirebilmek için Dahiliye, Hariciye Vekâletleri memurinden mürekkep bir komisyon teşekkül etmiştir. Bütün vesai ki toplamakla meşguldür. Emin Beyefendiye rica ederim, ellerinde daha çok vesai varsa onları da bize tevdi etsinler, bu komisyon bu kitabı telif etmekle meşguldür, bunları meydana getirmekle meşguldür. Bunu da bittiği zaman bittabi vücuda getirip neşredeceğiz.

Tokat Mutasarrıfının esbabı istifasını soruyor; Tokat Mutasarrıfı kendisi hastalığa duçar olduğundan ve saireden naşi bana istifanamesini göndermiştir. Bunun zamirinde bir şey varsa bilmiyorum. Resmî ciheti böyledir, başka bir şey yoktur.¹⁰¹ Muhterem refikimiz Karahisar Mebusu Şükrü Efendi Hazretleri teveccühkârane ifadatta bulundular. Hakkı acizânemde cidden kendilerine müteşekkirim. Bu bapta affedemeyeceği bir takım hatalarımı da tadat ettiler. O da Enfiyecioğlu'nun istisnası meselesi... Yani yukarıda arz ettiğim Enfiyecioğlu namında bir Rum varmış, kafileden ayrılmıştır. Müsaade buyurun arz edeyim, bu valinin ifadesi, Akçaabat kazasının müracaatı üzerine kafileden ayrılmıştır. Valinin bu husustaki işarına itimat etmek mecburiyetindeyim. Ondan sonra Hamit Beyin ismini niçin zikretmişim. Hayır; katiyen böyle bir şey olmamıştır, bu hatırımdan bile geçmemiştir, bütün mesuliyeti 'bana aittir. Binaenaleyh, evvelce de arz ettim, Hamit Beyin ahvali mahalliye ye vukufu hasebiyle, bu adam eğer fena adam olsaydı Hamit Beyin izin vermemesi lâzım gelirdi fikriyle Hamit Beyin ismini zikrettim.

Bir de İstanbul'a Pontus'çu ailelerin gitmesi meselesidir; efendiler, Pontus'çu aile namıyla ayrı ayrı gitmiş kimse yoktur. Pontus'çu ailesi denilen, Hükümete resmen vaki olan müracaat üzerine eşhası münferide ye verilmiş izinler vardır. Ondan sonra (elhazmu suizan) düsturunu ileri sürdüler. Filvaki bu düstura riayet etmekteyiz ve böyle usule riayet ettiğimizdendir ki, ancak pek hüsnü hali tebeyyün etmiş olanlara izin veriyoruz. Eğer bu sui zannı ele almamış olsak müteaddit, binlerce müracaatların hepsine cevabı muvafakat vermek ve hepsini göndermek ve binaenaleyh aleyhimizde bir cereyana ve propagandalara vesile ihzar etmek lâzım gelirdi. Binaenaleyh, mümkün olduğu kadar az eşhasa izin vermek meslekini takip ediyoruz ki bu da kendilerinin ileri sürdüğü düsturdan başka bir şey değildir. Aknididi namında bir adama olacak zannederim, izin vermişiz de Aziz çavuşu hapis etmişiz. Efendiler bu, bir kıyası maalfariktir. Biz İslâmi ahaliye. Aziz çavuş ve bunun gibi birçok

¹⁰¹ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 409

kimselere izin vermekte zerre kadar müşkülât çıkarmadık ve bu gibilere kâmilen izin veriyoruz. Aziz çavuş bir vaka yapmış ise ve bu vakıadan dolayı tahtı tevkife alınıyor diye bir kıyas yürütemez idik. O ayrı bir meşelerdir, bu da ayrı bir meseledir. Eğer İslamlardan olan emsaline İstanbul'a izin vermiyorsak o zaman onu söylemeye hakkınız vardır. Yoksa birisi tahtı tevkife alınmış da bu böyle olduğu halde neden buna izin verilmiyor derlerse hiç doğru olmaz. Bilhassa kendileri ulemeden oldukları halde bu ikisini karıştırmakta bir mana göremiyorum.¹⁰²

Sonra dediler ki; binlerce hanüman söndüren Pontus'çulara böyle muamele etmişiz. Yaptığımız muamele. Bulduğumuz yerde onları itlaf etmekten ibarettir? Fakat alil ve natüvan bir iki kadına yapmış olduğumuz muameleyi umuma yapılmış surette telâkki etmek doğru olamaz.

RAGİP BEY (Amasya) — Refiki muhterememiz dediler ki; köyler yakılmam ıştır demişim. Bundan evvel köyler yakılıyordu, hayvanat alınıyor ve sürülüyordu. Şimdi ise köylere tecavüz vaki oluyor ve bazı kere de köyler yakılıyor. Biz de geri dönüyor, takip ediyoruz. Bazı sürüleri alıp sürüyorlar, biz de üzerlerine takip müfrezeleri gönderiyoruz. Bu sürülerin bir kısmı istirdat olunuyor, bir kısmı olunamıyor. Eskiden vaziyetimiz tedafüi idi, şimdi ise tecavüzü vaziyettir. Her nerede eşkıya mevcut ise, biz oraya tecavüz ediyoruz, arkalarından gidip gasp ettiklerini geri almaya çalışıyoruz ve bir kısmı mühimcini alıyoruz. Bu suretle çalışıyoruz. Yoksa hiç köy yakılmamıştır demedim. Bunlar aç olduğundan mütemadiyen köylere saldırıyorlar. Erzak tedarikine mecburdurlar. Köylere saldıranın esbabı muhimmesinden birisi de budur, dedim, eskisine nispetle fark vardır dedim.

RAGİP BEY (Amasya) — Beyefendi kâmilen ihrak ediliyor.

ALİ FETHİ BEY (Devamla) — Yanmıştır efendim, şüphe yok. Müteaddit köyler aynı zamanda yanıyordu. Tekrar sekiz yüz kişilik bir müfreze hakkında tekrar söylemeyeceğim. Dediler ki; bendeniz Samsun'a doğru giderken Erbaa'dan ahvali mahalliyyeye vukufu olan bazı zevatı istemişim, hakikaten istedim ve bunu İzzet Beyin tavsiyesi üzerine ve fikrinden istifade ettim, sonra kendilerine demişim ki, Erbaa'ya gideceğim, inşallah beraber yaparız. Evet, tamamen böyle söylediğimi hatırlamıyorum. Belki buna benzer bir söz söylemişimdir ve Tokat'a gitmeyi istiyordum. Fakat şimdiden arz ettiğim esbaptan dolayı - maatteessüf gitmeye muvaffak olamadım - ne yapayım; Emin Bey biraderimizin ilk sözleri arasında dediler ki!; Dahiliye Vekilinin nutkunu işittikten sonra memlekette asi kalmadı zannı hasıl oluyor ve buna kanaat ettim dediler; böyle bir kanaat verecek ifadede bulunmadım, itikadındayım. Çünkü ben memlekette asi kalmamıştır demedim. Eşkıyayı takibe devam etmekle meşgulüz ve takip ediyoruz dedim. Binaenaleyh, bu ifademde yanlış bir takım hülyalara sapılmamasını rica ederim. Vesaikin neşri meselesine gelince; bundan evvel arz ettim. Kendileri bu noktaya dokundular. İstanbul'da bir kitap telif ettirmekle ve burada da bir kitap telif ettirmekle meşgulüz. Elyevm dağlarda altı bin, sekiz bin kadar silâhlı vardır, diyoruz. Fakat yapılan müsademeler hep silâhsızlarla vaki oluyor, diyor. Peki efendim öyle ise bunun silâhlıları nereye saklanıyor ve bu mecruhlar vesaireler kiminle oluyor, müsademe kiminle oluyor. Bu muhakemenin inceliğini bendeniz pek anlamıyorum.¹⁰³

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyle arkadaşlarının, 11 maddelik istizah tavrı ve Dâhiliye Vekili Ali Fethi Beyin cevabı.

ALİ ŞÜKRÜ B. (Trabzon) — Efendiler! İstizahımın esas ruhu Trabzon'da yapılan suiistimal, halka yapılan zulüm ve aynı zamanda bu kürsüden halkın efendiliği, hâkimiyeti ilân edildiği bir zamanda memleketin Dahiliye Vekâletini işgal eden zatı muhteremin halka hiç ehemmiyet vermeyecek bir derecede idarei umur etmesidir. Ruh budur efendiler. Bendenizin istizahıma karşı Dahiliye Vekili Beyefendi geçen gün cevap vermişlerdi. Şimdi

¹⁰² - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 410

¹⁰³ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922), II, s. 410-411

de bendeniz hu cevapları birer, birer teşrih edeceğim. Trabzon'dan 'bugün almış olduğum bir telgrafi okuyacağım. Üç dürt telgraf daha vardır, mezalimin Yomra'da helân devam ettiğini göstereceğim. Dâhiliye Vekili Beyefendinin geçen celsede okumuş olduğu telgrafla her tarafın gül, külüstan olduğu iddiasına rağmen bir kaç 'biçarenin tazallümünü de size okuyacağım.

Ankara: Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ve Rüfekasına

«Dâhiliye Vekilinin izahattı hilafı hakikat olmakla tenevirine mecburiyet hâsil olmuştur. Mumaileyhin iskele Hükümetinden bahsetmesi; bir Dâhiliye Vekili lisanına yakışmamıştır. Bu söz esasen vali vekili Sami Beyindir. Mumaileyhin Kâhyaya isnat eylediği on bir maddelik müftereyat meyanmda bu da vardı. Fakat Sivas mahkemesinde hiçbiri sabit olmamıştır. Rüsüm meselesine gelince; Bunu Müdafaa-i Hukuktan evvel Şark Cephesi almıştır. Aynı zamanda o zamanki fırka kumandanı Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtına bil istinat müdafaa teşkilâtı olarak 22 Ağustos 1336 tarihli mahrem ve gayet mühim talimatname ile müdafaa kuvvetlerinin mevkilerini tespit edince bu müşterek harekâtı idare için varidata ait ihtiyacı hayatın bile mevzuubahis olamayacağını, o mühim anlarda tene ahzini müdafaa-i vatan namına elbet meşini kılmıştır. O devirlerde hangi millî teşkilât bu şekilde para almamıştır? O vakit memleket lâfla idare olunmuyordu.¹⁰⁴ Heyeti Temsiliyeye nereden para yetiştirilecekti. Bununla beraber alınan 37 bin liranın 29 bin 'lirasını yine Müdafaa-i Hukuk Heyeti vermiştir. İngilizlerin limanımıza gelerek toptan imha maksadıyla şehre asker çıkardıkları o zamanlarda müdafaacılar fırka ile cephe almış iken şimdi Dâhiliye Vekilinin vali vekili lehinde okuduğu telgrafta imzaları bulunanlar İstanbul'a merbutiyet kaygısında idiler. Onlara kalaydı, memleket bugün İzmir vaziyetinde bulunacaktı. Müdafaacılar olmasaydı Trabzon Şimali Şarki'den geçen tehlikeler altında çoktan ezilmiş olacak, idi. Bu ianenin ahzi men edildikten sonra tekrar rüsüm alındığına ve bundan azanın 'bir kısmının haberdar olmadığına müteallik Fethi Beyin beyanatı da doğru değildir. Çünkü ilgadan sonra resim alınmamıştır. Yalnız kayıkçılar teberrüatta bulunmuşlardır.» Onu da arz etmiştim. Heyeti Muhtereme de ne olduğunu anlamıştı. (Tekrar okumaya başlayarak) «Kumandan Sami Beyin lehinde olarak Fethi Beyin okuduğu telgrafta imzası bulunan rüesa azaların haberi olmadan vali vekilinin talep ve ısrarı üzerine o telgrafi imzalamışlardır. O rüesanın mensup oldukları müessese azaları birer telgrafla hakikati ve reislerin telgrafının şahıslarına ait bulunduğunu beyan eylemişlerdir.»

Müsaadenizle şimdi onların telgraflarını okuyacağım. «Bahusus o telgrafi imza edenler meyanmda Müftü Mahir ve Belediye Reisi Hüseyin efendiler de dâhil bulunmasını hayretle telâkki eyleriz. Çünkü 'bu iki zat vaktiyle Saraya arzı ubudiyeti havi telgraf çekenlerden olduğu gibi Müftü de Anadolu'nun o zamanki fetvasını imzadan imtina edenlerden ve İstanbul'a temini merbutiyet için fetvahanede içtima tertip edenlerdendir. O içtimada bugün duçarı hücum olan müdafaacıları akamete mahkûm etmişlerdir. Hilâli Ahmer ve ticaret odası reisleri ise pek zavallıdır. Onun için o telgraf çekilmiş değil, vali vekili tarafından onlara çekirilmiştir. Dâhiliye Vekili, memleketçe şikâyet olunduğumuzdan bahsetmiştir. Hâlbuki kalpleri aşkı vatan ile çarpan hiçbir evlâdı memleket yoktur ki bizimle beraber olmasın. Yalnız bizim dünkü ve bugünkü muhaliflerimiz o Ferid Paşa yaranıdır ki vali vekilinin bugün istinat ettiği ve körüklediği maskeliler bunlardır. Ve Hamdi Beyi paşalıkla buraya vali yapmak isteyen fakat müdafaacılarından yüz bulamayanlardır. Bunların şikâyeti bizim için mucibi mefharettir. Bence alman para hemen dörtte üçünü kendi vermiş olan bir müdafaa heyetinin sümmedtarik hesap yapmaya ve vesika tanzim etmeye tenezzül etmeyeceği kedinin olmasına göre asıl sümmedtarik addedilmek lâzım gelen sözler Dâhiliye Vekilinin bu vadideki istinatları olacağını beyan eyleriz.»¹⁰⁵

¹⁰⁴- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Elli birinci İçtima , 10.6.133S Cumartesi, XX. s. 311

¹⁰⁵- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Elli birinci İçtima, 10,6.133S Cumartesi, XX. s. 312

DAHİLİYE VEKİLİ ALİ FETHİ B. (İstanbul)- Efendim, müsaade buyurur musunuz? Bendeniz Meclisi Âlinize karşı mesulüm ve Meclisi Âlinizin yapacağı tenkite birer birer cevap vermek mecburiyetindeyim. Fakat hariçten böyle telgraflarla namıma tenkit yapılmasına katiyen razı değilim.¹⁰⁶

BİR MEBUS BEY — Hâkimiyeti Milliye bilâkaydüşart milletindir.

ALİ ŞÜKRÜ B. (Devamla) — Hâkimiyeti Milliye budur efendiler. Bendeniz Dâhiliye Vekili Beyefendinin sözlerini asabiyetine hamlediyorum yoksa, Dahiliye Vekili Beyefendinin böyle şikâyetleri dinleyecek hür fikirli olduğuna kaniim. Çünkü bu adamlar, bir şey söylemiyorlar, burada... (Gürültüler) Müsaade buyuran. Trabzon'da çıkan bir gazetenin buradaki muhabiri gazetesine geçen İçtimadaki müzakeratın hulâsasını bildirmiş, onlar da görmüşler, onun üzerine halklarını müdafaa için bu telgrafi çekmişler. Elbette bu onların hakkıdır. Bizim hesabımız, sümmedtedarik değildir. sümmedtedarik değildir. Ancak »söylenen 'sözler 'sümmedtedarikdir« diyorlar.

DÂHİLİYE VEKİLİ ALİ FETHİ B. (İstanbul) — Bilâtahkikat söz söyleniyor. TUNALI HİLMİ B. (Bolu) — Reis Bey katiyen bu telgraf okunmaz.

ALİ ŞÜKRÜ B. (Devamla) — 'Telgraf zaten bitti efendim.

«Ne olursa olsun bizdeki aşkı vatan her hangi bir kasıt ve tecavüze karşı hayatımıza da mal olsa 'kabili inhina ve imha olamayacağına ve bu aşk ve imanın yegâne teveccühgâhı ancak ve ancak Büyük Millet Meclisimiz olmasına göre 10 Kâbei Amale karşı bu sarsılmaz ve yıkılmaz merbutiyeti hakikiye! kalbiyemizin bütün ahdi Peymalarını bir daha arz ve tekrar ile maruzatımızın 'Meclisi Âlimizde kıraatini rica eyleriz efendim.¹⁰⁷

Müstafi Müdafaa! Hukuk Reisi
Ahmed

Eğer 'hata oldu ise ihata 'hana aittir. Çünkü benim onlar hem müntahihisanilerimdir hem de benim namzet listemi ortaya koyan zevattandır. 'Bu itibarla ben onları müdafaaya mecburum. Müdafaai Hukuk Reisi ve azaları» imzası budur. Dokuz imzalı Ticaret Odası azalarının da bir telgrafi vardır. Bendenize hunun da okunması zarureti vardır, zannedersem bunu siz de teslim buyurursunuz.¹⁰⁸

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ve
rûfekayı muhteremesine 8.6.1338

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beye

9 . VI . 1338

Nahiyemizde asayiş kalmadı. Birkaç gün mukaddem amcamın oğlunu camiden gelirken öldürdüler. Vali vekiline müracaatımızdan semere hâsıl olmadı. Bu gibi ceraim takip müfrezeleri bakmıyor. Bu yüzden köyde rahatımız münselip ve hicrete mecbur kalacağımızdan vaziyeti müellimemizi kemali sûzişle arz ile babı refet ve adaletinize iltica eylerim.

Yomra'nın Dirude karyesinden
Hacı Hamzaoğlu İsmail

Bendeniz Yomra'ya telgraf çekmedim. Bunlar ancak evvelki günkü istizahın oradaki akisleridir. Efendim bendeniz bunları tanımam, hatta köylerinin ismini bile lâyıkiyle okuyamadığımı gördünüz. Binaenaleyh bendeniz Dâhiliye Vekili Beyefendinin sözlerini katiyen kabul etmem. Dâhiliye Vekili Fethi Beyefendi buyurdular ki, Hükümetin cemiyetlere müdahale etmesi hukuku milliyeyi muhafazadır, şöyledir, böyledir. Hakikaten sözleri

¹⁰⁶ -T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Elli birinci İçtima, 10,6.133S Cumartesi, XX. s. 312

¹⁰⁷ - T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Elli birinci İçtima, 10,6.133S Cumartesi, XX. s. 313

¹⁰⁸ - T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Elli birinci İçtima, 10,6.133S Cumartesi, XX. s. 313

alkışlara mazhar olacak şekildedir. Evet, Vekil Beyefendi hakikaten alkışlara mazhar olacak derecede samimî ve kati bir şekilde Hükümetin cemiyetlere müdahalesini musip gördü. Efendiler zannediyorum ki, Meclisi Millîde aza bulunan en aciz bir fert memlekette bir şahsın, cemiyetin değil, bir şahsın başıboş gezmesine sorgu, sualsiz iş görmesine taraftar olamaz. Ben budala değilim ki «Bir cemiyetten sorgu sual olmasın, bir şahıstan sorgu sual olmasın» diyeyim. Binaenaleyh herkes hesap vermek mecburiyetindedir. Bunu katiyen kabul ediyorum. Fakat her hesabın bir şekli bir tarzı vardır, bir kanunu vardır. Fethi Beyefendinin burada okumuş olduğu Cemiyetler Kanununun yedinci maddesini bugünkü Hükümetimizin Adliye Vekili olan Beyefendi mevzu bahis müdahale için müsait göremedi. Fakat kendisi Hükümetin müdahale edebileceği kanaatinde olduğu için kanaatini teyit edecek diğer bir madde aradı, aradı bulamadı. Ararken bendeniz de mevcut idim.¹⁰⁹

ADLİYE VEKİLİ REFİK ŞEVKET B. — (Saruhan) — Müsaade buyurun söz istiyorum Reis Bey.

ALİ ŞÜKRÜ B. (Devamla) — Müsaade buyurun, bendeniz bitireyim de ondan sonra... Bendeniz Fethi Beyefendiye bidayetten beri söylediğim veçhile garazım değil, bilâkis muhabbetim vardır. Bu yapmış olduğum istizah bir hakikatin, bir hakkın tezahürü içindir. İstizahı yazarken veya yazdığım vakit istinat ettiğim nıkatı kanuniyenin doğru olup olmadığını anlamak istemiştim. Bunun için de Adliye Vekili Beye - kendisi de işte buradadır. «Cemiyetler Kanunu mucibince Hükümetin böyle cemiyetlerin hesabını tetkike salâhiyeti var mıdır? Hükümetin merkezden bir heyet gönderip hesabı tetkik etmeye hakkı var mıdır?» diye sormuştum. Bidayette «vardır» dedi. «Ben görmedim» dedim. Başkâtip Recep Beyefendinin odasına gittik. Orada düsturu açtı, baktı cemiyetler Kanununun 7. maddesini gördük, onu birlikte okuduğumuz halde Hükümetin bu madde mucibince bugünkü müdahaleye hakkı olmadığına kendisi de kani olacak ki, diğer bir madde aradı; fakat bulamadı. Ve nihayet bulamadım dedi. Bıraktı çıktı. Ben bunu kendisi de burada iken, yüzüne karşı söylüyorum. Her halde doğru görmüştür. O kanundan Dâhiliye Vekilinin almış olduğu yedinci madde (Alelade her hangi bir cemiyetin defter tutmak mecburiyetini anlatan) bir maddedir. Rica ederim dinleyiniz. Herhangi bir cemiyetin elbette defter tutmak mecburiyeti vardır. Rica ederim dikkat buyururuz ve icap ettikçe mülki ve adlî memurine o defterlerin gösterilmesini temin eden de bu maddedir. Şimdi müsaade buyurun, bu madde sarıhtır. Muhtacı tefsir değildir. Defter tutulacak, defter tutulup tutulmadığını görmek üzere buraya mahallî adliye veya mülkiye memurlarından mürekkep bir heyet de gidebilecek. Fakat bu madde merkezden şöyle olmuş, böyle olmuş bahanesiyle bir Generalin, bir paşanın riyaseti altında büyük bir heyeti mahsusa gönderilip birçok teferruatı karıştırmak suretiyle cemiyetin bütün muamelât hesabı üzerinde yapılacak hususi bir tetkiki istilzam ve bir tahkiki tazammun etmez.¹¹⁰ Efendiler yalnız Cemiyetler Kanununun isterdim ki, diğer maddeleri okunsun. Binaenaleyh Dâhiliye Vekili Beyefendinin söyledikleri veçhile Hükümet bir cemiyeti bugün Trabzon'da yapıldığı tarzda teftiş edebilir, ancak yolunda ve kanun dairesinde o cemiyet hakkında bir şikâyet vaki ise amenna. Fakat usulünde ve kanlım dairesinde Hükümeti merkeziyeye yapılacak şikâyetlerin de nevi ve derecesi vardır. Kanunda bu hususta sarahat vardır. Eğer cemiyetin memleket aleyhinde hafî bir surette çalıştığı ihbar edilirse o vakit Hükümet mecburdur, gider; her suretle teftişini icra eder. Bunu kabul ederim. Çünkü ihbar edilen şey cemiyetin umuru dairesi muamelâtı mutadesi haricinde olan bir şeydir. Bunun içindir ki, her cemiyet hini teşekkülünde maksat ve gayesini sarîh ve mektup bir surette Hükümete bildirerek nizamnamesini tasdik ettirir. Ve nizamnamesi dâhilinde yaptığı ve yapacağı her şeyde hürdür, serbesttir. Her hangi bir cemiyetin umuru dâhiliyesine müdahale edilecek olursa; meselâ sen şuna on kuruş fazla verdin» denirse, o cemiyet reisinin

¹⁰⁹- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Elli birinci İctima, 10.6.133S Cumartesi, XX. s. 314

¹¹⁰- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Elli birinci İctima, 10.6.133S Cumartesi, XX. s. 314

her kim olursa müdahale edenlere karşı «Sana ne? Ben verdim, bana onu verenler gelsin sorsun» demesi hakkı sarihidir. Hükümet bunu katiyen soramaz. Sorarsa cemiyetlerin manası kalmaz. Her cemiyeti Hükümetin bir komisyonu halini alır. Hükümet bir cemiyete «Sen bu parayı, on kuruşu, yirmi kuruşu niçin buraya fazla verdin, niye buraya vermedin?» derse, demek hakkını haiz bulunursa cemiyetin bilhassa millî cemiyetlerin manası nerede kalır? Zaten efendiler bizde şimdiye kadar hiçbir cemiyetin payidar olamamasının başlıca esbabından biri de budur; Hükümetin cemiyetlerin manayı vücuduna vâkıf olmaksızın her cemiyete el uzatmasıdır. Hatta İstanbul'da Hükümet bir zaman, idman cemiyetlerine kadar ellerim uzatmıştır. Binaenaleyh efendiler bendeniz bugün halkın hâkimiyetini, halkın efendiliğini ilân ve iddia eden bir Hükümetin Dâhiliye Vekilinden «Evet Hükümet her şekil ve surette cemiyetlere müdahale eder» şeklinde bir kanaatin söylenmesini iştirmek istemezdim. Binaenaleyh bendenizce bu noktai nazar ve zihniyeti gösterir; bu bir; efendiler.¹¹¹

Dâhiliye Vekili Beyefendi kendileri de itiraf buyurdular ki, ciheti askeriye de mevaşiden İhracat resmi almıştır. Zaten itiraf buyurmasalar da bu keyfiyet kuyudat ile sabittir. Rüsüm alınmadan evvel koyun ihracı, mevaşi ihracı Şark Cephesi Kumandanlığının emri ile memnu idi. Zavallı halkın koyunları ellerinde kalıyordu. Esbabını ben tabii bilemem. Şark Cephesi Kumandanlığının telkini üzerine elmalı ki, o zamanki fırka kumandanı acaba mevaşi ihracına müsaade edilse bize bir menfaat teinin etmezler mi? diye bir istifsarda bulunmuştu. Efendiler mevaşiden ihracat resmi alınmasında bir cinayet varsa burada başlıyor. Fakat bu hiçbir vakit cinayet değildir. Efendiler, deminki telgrafta okuduğum veçhile o zaman memleketin paraya büyük bir ihtiyacı vardı. Memleketin içinde İngilizler dolaşıyordu. Harta Yunanlılar da bulunuyordu, öyle bir sırada para u pek zor bir mesele idi. Fakat her halde memleketin müdafaası lâzım ve zaruri idi Bunun için de para bulmak icap ediyordu. Bursa'da ve sair yerlerde yapıldığı veçhile Trabzon'da da para tedarik etmek için çareler aranıyor. Bu esnada pek doğru olarak ciheti askerîye yukarda arz etmiş olduğum İhracat Resmini düşündü ve tatbik etti. Sonra nasıl oldu bilemiyorum. Bunu müdafaai hukuka devretti. Binaenaleyh eğer bu resim almak meselesi bir seyyie ise müdafaai hukuk, ciheti askeriyenin seyyiesini devren almış demektir. Fakat bunun bir seyyie olmadığını biraz evvel söylemişim. Bu hal kırk gün devam etti. Kırk gün sonra tatil olundu. Artık resim alınmadı. Yalnız bundan sonra efendiler, malûmu âlinizdir ki, bazı esnafın olduğu gibi kayıkçıların da bir loncası vardır, bu loncada kalıkçılar lüzum gördükleri mukarreratı itihaz edebilirler. Loncanın kendisine mahsus kasası da vardır. Müdafaai Hukuk Cemiyeti verilen emirler üzerine mevaşiden¹¹² İhracat Resmi almayı tamamıyla tatil etmişti. O andan itibaren müdafaai Hukuk Cemiyetince gerek koyundan gerek kuzu ve saireden on para alınmıştır diye bir kayıt yoktur.¹¹³

DÂHİLİYE VEKİLİ ALİ FETHİ B. (İstanbul) — vardır.

DIŞ PROPAGANDALAR VE ETKİLERİ - AVRUPA HÜKÜMETLERİYLE HÜKÜMETİMİZ ARASINDA ALINIP VERİLEN NOTALARDA PONTUS

Düşman orduları bir taraftan işgal bölgelerinde katliamlar düzenlerler ve her tarafta tahribat ile uğraşırken diğer taraftan İstanbul Rumları kendilerine has olan sahte yaygaralarına devamla Samsun ve çevresinde Türklerin Rumlara karşı katliamlar düzenlediklerim ve yürüttüklerini söyleyerek feryada başlamışlar ve bütün Rumca ve Yunan yanlısı Fransızca gazetelerde Türklerin mezaliminden söz eden makaleler yayınlamışlar ve bütün İstanbul ve Atina'da uydurulmuş mezalim ve öldürme olayları yayınlamışlardır. Yunan propaganda sahasının genişliğine güvenen **Pontus'çular** ve bu teşkilatı idare eden Yunanlılar bu fırsattan yararlanarak İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri temsilcilerine sürekli

¹¹¹ -T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Elli birinci İçtima, 10,6.133S Cumartesi, XX. s. 315

¹¹² - **mevaşi**: Davar, koyun, keçi, inek ve öküz gibi hayvanlar.

¹¹³ - T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Elli birinci İçtima, 10.6.133S Cumartesi, XX. s. 315

olarak protestolar, raporlar ve şikâyetnameler göndererek mezalim yaygaralarının Avrupa ve Amerika'ya kadar yayılmasına muvaffak olmuşlardır. Mezalim propagandasına yalnız gizli dernekler değil aynı zamanda Yunan hükümeti de gizli derneklere talimat vermek suretiyle katılıyordu. Türkiye'yi ve Türkleri henüz tanımayan ve Yunan propagandasına alet olan yabancı gazetelerinde de her gün yeni yeni mezalim olayları yayınlanmaya başlamıştı. İşte bu sıralarda Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi Amiral Bristol, Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine telgrafla, Türkler tarafından mezalim ve toplu sürgüne son verilmesini isteyen bir nota göndermişti.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

18 Temmuz 1921

Rum kadınlarıyla ihtiyarların ve küçük çocuklarının Samsun'dan iç kısımlara doğru gönderildiklerini ve taşındıklarını haber aldım. Bunlardan pek çoklarının yollarda telef olmaları ihtimali pek kuvvetlidir. Askerlik yaşı içerisinde bulunan Rumların iç kısımlara gönderilmeleri, askeri sebeplerden ileri gelmiş olabilirse de ihtiyar, kadın ve çocukların bu suretle topluca sürülmelerinin askeri sebeplerden doğmuş olabileceğine ihtimal verilemez. İç kısımlara taşınanların yaklaşık olarak 10.000 kişi kadar olması bakımından, bunların taşınmaları sırasında uğrayacakları zorluklar canlarını tehdit edecek niteliktedir. Bundan dolayı yüce zatınızın sadece insanlık hisleri ile Samsun şehrinin, kadın, çocuk ve ihtiyarlarının sevk ve toplu sürgünlerine engel olacağınızı ümit ederim. Esasen savaş zamanlarında bile halkın zorla sürgün edilmesine izin vermeyen insanlık kanunları karşısında askeri sebepler bahanesiyle bunların yok edilmelerinin düşünüldüğü inancını doğuracaktır. Bu şekilde bir toplu sürgün gerek sizin gerekse milletinizin hakkında olumlu bir etki doğurmayacaktır. Türkiye'nin yararları adına, toplu sürgüne engel olunacak sebeplerin olgunlaştırılmasını ümit eder ve yüce zatınızdan hükümete arz eylemek üzere, uygun bir cevap alacağımı ümit ederim.¹¹⁴

İstanbul Amerika Büyükelçisi
Amiral Bristol

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Amiral Bristol'un notasını Dışişleri Bakanlığına göndermiştir. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de telgrafla Amiral Bristol'a aşağıdaki cevabî notayı göndermiştir.

Ankara 21 Temmuz 1921 Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine çektiğiniz telgrafla cevap olarak bu görüşleri arz ile şeref duyarım. Samsun vilayeti dâhilinde sakin Rum milletinden olan ihtiyarların kadın ve çocukların iç kısımlara taşındıklarına ve gönderildiklerine dair haber almış olduğunuz bilgiler tamamen yanlıştır. O bölge halkına şimdiye kadar hiçbir şey yapılmamıştır. Bu şekilde bir haberin yayılmasındaki sebepler Rumların Pontus Demeği adıyla kurmuş oldukları bir gizli derneğin ve bu demek benzeri diğer gizli demeklere mensup kişiler ile silahlı çetecileri köylerinde saklayan bazı köylülerin iç kısımlara gönderilmeleri ve taşınmalarından kaynaklanmış olduğu düşünülebilir. Bunun da bazı zorlayıcı askeri sebepler üzerine yapıldığını ve memleketin selamet ve asayişini sağlamak açısından bundan başka bir şey yapılmadığı konusunda bana güvenmenizi isterim. Bununla birlikte bu fırsattan faydalanarak arz ve temenni eylemek isterim ki yüce zatınızda aynı zamanda pek çok Müslümanlar yaş ve cins gözetilmeksizin Yunan Ordusu tarafından değişik işkencelerle imhalarına devam olunmakta bulunmasını ve düşman ordusu tarafından işgal edilmiş vatan topraklarımızın her yerinde gayet alçakça faciaların tekrar edile geldiğini göz önüne almalıdır. Bu arada bu Haziran sonunda İzmit'ten geçen ve o çevrenin durumlarını araştırmaya gelen batı devletleri temsilcileri Yunanlıların yapmış oldukları mezalim ve korkunç olayların, yağma ve yangınların her birini ayrı ayrı görmüşlerdi. Fakat iç kısımlara doğru pek az yabancı gelmiş olduğundan, düşmanın yaptığı mezalim tamamen meçhul kalmaktadır. Bununla

¹¹⁴-Kurt, a.g.e. s. 411

beraber Amerikan, Fransız ve diğer yabancı gazetecileri, iç kısımlarda gezdikleri yerlerde, Yunanlılar tarafından yapılan katliamlar görmüşler ve bu korkunç olayların uzun uzadıya gazetelerinde sözünü etmişlerdir. Sonuç olarak: Hükümetin yüce zatınızdan Yunan hükümeti katında düşman ordusunun yaptığı tahribat ile katliamlara son vermesi için etkili girişimlerde bulunabilmesini rica eylemekle şeref duyacağınızı arz eylemek isterim. Türk milleti hayat ve istiklâlini savunmakta olduğundan milletimizi her suretle yok etmeye çalışmak maksadıyla uğraşıldığından Türk çocuklarını ve kadınlarını kurtarmak isteyenlerin bütün Türk milletinin minnet ve şükranını kazanacağı şüphesizdir.¹¹⁵

Dışişleri Bakanı
Yusuf Kemal

Dışişleri Bakanlığı Yunan propagandasının Türklerin mezalimine dair yayınlarına hız vermesini ve batı basınının da her gün yeni fakat tam olarak yok edilmelerinden ibaret facialar ve öldürmelerden söz eden yayınlarda bulunmasını önemle göz önüne alarak, bundan batı yüksek ve siyasî mahfilleriyle basınına ve batıda bulunan Hindistan ve Mısır heyetlerine, Türklerin hiçbir şekilde mezalim yapmadıklarına ve aksine Yunan Ordusu ile Pontus gizli derneklerinin yurt içerisinde katliamlar düzenlemek ve karışıklık çıkarmak üzere yaptıkları sürüp giden teşebbüslerine dair bir telgraf çekerek dünya kamuoyunu, Yunan ve Rumların Türkiye ve Türk Milleti aleyhine tertip eyledikleri suikastlardan aşağıdaki muhtıra ile resmen haberdar etmiştir.

16 Temmuz 1921

Türkleri imha maksadıyla düşmanlarımız tarafından meydana getirilen suikast teşkilatı korkunç bir süratle gelişmekte ve genişlemektedir.

Bir taraftan Yunan ordusu işgal eylediği vatan topraklarımızı tahrip etmekte ve cinsiyet ve yaş ayrımı yapmaksızın Müslümanları öldürmekte ve yok etmektedir. Diğer taraftan gizli Yunan demekleri ve bunlar arasında Pontus namıyla kurulmuş bilinen gizli dernek İzmir’de olduğu gibi küçük bir azınlıkta Rum unsuruna sahip olan Karadeniz sahilinde dahi bir Yunan hükümeti meydana getirmek maksadıyla aynı şekilde Türk ve Müslüman unsuruna karşı suikastlar tertip ile meşguldürler. Bu gizli dernekler birkaç hafta önce Samsun çevresinde silahlı olarak bazı hareketlere cesaret etmişlerdir. Bu hareketlerden maksat ise savaş cephelerinden önemli bir kısım kuvvetimizin o tarafa sevk ve gönderilmesini sağlamak ve bu şekilde Kral Kostantin’in saldırısını kolaylaştırmaktan ibaret olduğu açıkça ortadadır. Yunan silahlarıyla donatılmış olan bu çetelere Ateşkesin ardından bol olarak Yunan savaş araç ve gereçleri dağıtılmıştır. Çeteler 1918 yılı Ateşkesinin ardından derhal silahlı olarak dağlara çıkararak dolaşmışlar ve ellerine geçirdikleri bütün Müslüman köylülerini yok etmişler ve köylerini de yakıp yıkmışlardır. Eğer Yunan hükümetinin geçen Temmuz ayının başlangıçlarında yayımlanan resmî gazetesi incelenecek olursa, bu sayıda Yunan gizli cemiyetlerinin Yunan hükümeti ile ortaklaşa olarak hareket ettikleri, aynı sayıda tebliğ olunan seferberlik emrinden kolayca ortaya çıkar.

1910-1921 yılları içerisinde bütün Yunanlılar ile Türk vatandaşlığında bulunan ve hatta Anadolu’da yaşayan bütün Rumlar silâh altına çağırılmaktadır. Bundan anlaşılıyor ki Yunan hükümeti Rumların gizli demekleri teşkilatıyla alakadar olmuş ve bu demekleri Türk ordularının arkalarında hareket yürütmeye memur etmiştir. Bu konuda her türlü talimatın Atina’dan verilmekte ve gizli demerin Atina’nın emirlerine itaat edeceği tabii bulunmakta olmasına nazaran Yunan ordusunun önden ve Pontus çetelerinin arkadan Türk ordusunu kuşatmaya karar vermiş olduktan anlaşılır. Bundan ayrı olarak İstanbul’daki İngiliz memurlar tarafsız bölge namıyla İstanbul çevresinde ayırdığı çizginin civarındaki bütün Ermeni ve Rum köylülerini silahlandırmakta ve bu şekilde başkent ve çevresinin zavallı Müslüman ve Türk

¹¹⁵-Kurt, a.g.e. 412

halkını o şekilde tehdit ettirmektedir. Türk'ün hayat ve mevcudiyetiyle istiklâline karşı tertip edilen bu suikast girişimleri günden güne genişlemektedir.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti Türkiye'nin varlığını kökünden sarsmak üzere yapılan bu alçakçasına hareketlerin sorumlular olan Yunanlılara karşı gereken tedbirleri almakta ise de korkunç olaylar ve saldırılar etkisiyle Türk milletinin Rumlara karşı alacağı vaziyetten dolayı hiçbir sorumluluk kabul edemeyeceğini arz eylemekle beraber, Türklerin bu cinayetlere karşı intikam almak hevesini beslemeyecek kadar soylu olduğunu unutmamak gerekir. Türk ordusunun düzen ve disiplini ile Türk milletinin yüce insanlık hisleri İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından bile takdir edilmektedir. Son günlerde İzmit'e gelen İtilaf Devletleri soruşturma heyeti üyelerinden İngiliz generali Franc, İtalyan albayı Vitali ve Fransız binbaşısı Bukas Efendi yukarıda arz edilen durumların ve duyguların en önemli şahididirler.¹¹⁶

. Ankara'da Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey Efendiye

İstanbul'un İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri Samsun mutasarrıfının bir beyanname yayımlayarak Pontus'ta dağlara iltica eden halkın 15 gün içerisinde en yakın jandarma karakollarına müracaatla yurtlarına dönmelerini bildirdiğini haber almışlardır. Temsilciler pek uygun duygular ile karşılanan bu beyannameden dolayı memnuniyetlerini bildirirler. Şu kadar ki söz edilen haberin aksine olarak Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Pontus bölgesinde bulunan Rum kadın ve çocuklarının iç kısımlara gönderilmelerini tasarladığı bildirilmektedir. İşte bu durumun olmayacağına dair teminat almak iyi sonuçlar doğuracağı gibi, ilgili çevrelerin bu konuda güven duymaları zorunludur. Genel affin ilanıya beraber Rumların iç kısımlara toplu sürgün projesinden vazgeçilerek toplu sürgüne uğratılanlar ile diğer bütün Rum kadın ve çocuklarının serbestçe seyahat etmelerine ve istedikleri yerlerde yerleşmelerine izin verilmesi ve içlerinden Anadolu'yu terk etmek isteyeceklerin serbestçe gitmelerinin sağlanması ve İstanbul'da aileleri yanına gelmelerine izin verilmesi mutlu olmaları sonucunu doğuracağı tabiidir. Mütteliklerin temsilcileri yukarıda belirtilen görüşü Türkiye hükümetine arz ederlerken doğu barışının kararlaştırılmak üzere bulunduğu bir zamanda Türkiye içerisinde genel asayişin düzenli bir hale gelmiş ve dış durumu sağlamlaştıracak olan iç durumların memnuniyet verici bir sahneye girmiş olduğunu göstermek bakımından Türkiye'nin yararları adına önem taşımakta olduğunu kayıt ve işaret etmek isterler.¹¹⁷

22.9.1921

İmzalar:

Fransa Temsilcisi Dö la Furkad

İngiltere Temsilcisi Rumbold

İtalya Temsilcisi Garoni

Yusuf Kemal Bey'in Notası

*Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal imzasıyla 1921 yılı Eylülünün 15'inde İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine verilen cevabî notanın Pontus meselesine ilişik olan kısımlarının özeti aşağıdaki şekildedir.*¹¹⁸

15 Eylül 1921

Temsilci Efendilerin telgraflarında sözü edilen şikâyetler hakkında aşağıda imzası bulunan Dışişleri Bakanı, aşağıdaki düşünceleri gözleri önüne koymakla şeref duyar.

Halen İstanbul patrikhanesinin, uzun zamandan beri Karadeniz kıyılarında merkezi Samsun olmak üzere bir Rum hükümeti kurmak için çalışan Yunan hükümeti ile birlikte hareket ettiği sabit olmaktadır. Birçok gizli demek -ki bunlardan en önemlisi 1904 yılında kurulan Pontus demeğidir- yıllardan beri bu gaye uğruna çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır.

¹¹⁶Kurt, a.g.e s. 414

¹¹⁷-Kurt, a.g.e. s. 415

¹¹⁸-Kurt, a.g.e. s. 416-417

Bu teşkilatın askeri ve adlî düzenlemeler ve yenileştirmelere ait yönetmelikleri, heykelleri, silahlar, bayraklar, madalyalar ile demenin resmî mührü geçen bahar içerisinde kulüpleri dahilinde ele geçirildiğinden artık bu konuda şüpheye yer kalmamıştır.

Esasen bu aramanın yapılmasının ardından sonuç, Amerika olağanüstü Komiseri Amiral Bristol Hazretlerine bildirilmişti. Bundan dolayı geçen bahardan başlayarak. Büyük Millet Meclisi Hükümeti ortaya çıkan olaylar hakkında kesin bilgiye sahip bulunmaktadır. Hükümet burada da İzmir darbesinin tekrar olunmak istendiğini bilmekte idi. Karadeniz Rumlar her türlü İnsanî ve hukuki kaideler dışında silahlandırılarak ve teşkilat altına alınarak İzmir’de olduğu gibi süratli bir çıkarma işlemine kalkışmak konusunda onların yardımına erişmek ve bu şekilde yoğunluğu oluşturan Müslümanlar Rum azınlıkların idaresi altına koymak ondan sonra hiçbir engele tesadüf etmeden memleketine sahiplenmek için, bu Müslüman çoğunluğu düzenli şekilde yok etmek düşüncesinde bulunduğundan habersiz değildi.

İşte yukarıda açıklandığı şekilde söz edilen aramalardan önce Yunan dostlarının Karadeniz sahilindeki Türk toprakları hakkındaki projeleri Mondros Ateşkesinin ardından bütün genişliğiyle tazelenmiştir.

Hükümetin düşmüş bulunduğu müşkül durumundan faydalanan Samsun Metropolit, Karadeniz sahilindeki Türk topraklarına Rusya’dan ve Anadolu içerilerinden getirilerek yerleştirilecek Rumlarla ve bu şekilde o çevrede azınlıkların miktarını çoğaltacak ve nüfus yoğunluklarını artıracak çalışma ile meşgul olmak üzere bir komisyon kurulmuştu. Bundan ayrı olarak önemli ve çok sayıda silah ve cephane yurt içine gönderilerek Rumlara dağıtmakta ve diğer taraftan, çeteler teşkilatı tam bir hararet ile devam etmekte idi.

İzmir’in işgalinin vücuda getirdiği millî hareket ve meşru müdafaa üzerine Yunanlılar bütün kuvvetlerini adı geçen bölgede yığmak mecburiyetinde kaldıklarından Karadeniz sahilinde düşündükleri proje uygulanamadı. Fakat son zamanlara kadar hâlâ mevcut olmakta devam eden ve ilk zamanlar mükemmel olarak silahlandırılmış ve tertiplenmiş olan Rum çeteleri, bütün bu saldırgan hareketlere karşı hiçbir silah ve teşkilata sahip olmayan Müslümanlar hakkında, işledikleri mezalim ve haksızlıklar ile hükümetin dikkatini çekmekten uzak kalmadılar.

Notada daha sonra Mondros Ateşkesinin imzası tarihinden başlayarak 1 Eylül 1921 tarihine kadar yürütülen Rum mezaliminin bir kısmı anlatılmakta hükümet memurlarına ve güvenlik güçlerine karşı yaptıkları saldırılardan söz edilmekte ve Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ıslah edici ve şefkat dolu arzularına rağmen haksız davranışlarında devam ettiklerinden dolayı alınan tedbirler hatırlatılmaktadır. **Yalnız Samsun çevresinde 2.000 tüfekle 2.200.000 fişek ele geçirilmiştir.** Buna karşı yalnız Anadolu içerileri halkından olup da göçmenler komisyonları tarafından sahillere yerleştirilmiş olanlar aileleriyle, mallarıyla, mülkleriyle yerlerine döndürülmüşler ve sahil halkından olup da, silahlandırılmış olanlar ve Rum çetelerine yataklık ederek içerisinde silah ve cephane bulunan köyler halkı Anadolu içerisine gönderilmişlerdir.

Kadınlardan ise yalnız gizli derneklerle ilgisi sabit olanlar yurdun iç kesimlerine gönderirken çocuklar ise ancak bu şekilde analarıyla beraber gönderilmişlerdir.

Kesinlikle bir katliam olmamış yalnız askere ve güvenlik güçlerine karşı silah çekerek dağa çıkanlar takip olunmuştur. Sevkiyat işine bakan memurlardan, küçük bir görevi kötüye kullanma görüldüğü takdirde bile derhal Harp Divanına teslim olunmuşlardır. Kavak olayına gelince: Bu, oradaki Rum köylerinden, nakil olunan kafilere hücum edildiği için ortaya çıkmış, daha sonra yollardaki bu saldırganlar iç kısımlara gönderildikten sonra hiçbir olay olmamıştır. Merzifon halkından öldürüldüklerine dair ortalıkta dolaşan söylentileri yalanlayacak apaçık gerçek de bugün onların tam bir sakinlik ve refahla yaşamalarıdır. Bu yakıştırma belki oradaki birkaç Ermeni çetesinin yakalanması ve yok edilmesinden doğmuştur. İşleriyle güçleriyle meşgul olanlar, bugün de hiçbir tehlikeye uğramadan

memleketlerinde serbestçe yaşamaktadırlar. Askeri kuvvetlere karşı hareketlerde bulunanların durumları üç kısma ayrılabilir:

1. Karadeniz kıyılarına bir Yunan çıkarması meselesinde, söz ettiğimiz faaliyette bulunan Rumların bir tehlike oluşturmaları.

2. Devletlerarası hukuka aykırı olarak Osmanlı vatandaşı Rumların Yunan ordusunda hizmette kullanılması.

3. İzmir sahasındaki askerî kuvvetimizden bir kısmını üzerlerine çekmek için İslam halka yapmadıkları kötülükleri bırakmayan Rum çetelerinin yolsuzlukları.

Hükümet birçok bekleyişten ve öğütlerden sonra aşağıdaki tedbirlere başvurmuştur:

İlk olarak; adı geçen bölgedeki Rumların silahtan arındırılması. **İkinci olarak;** yurt içindeki genel asayiş ve güvenliği tehdit edenlerin saldırgan durumlarına son vermek. Bu harekette bulunanlar arasında Müslüman ve Hıristiyan olmak bakımından hiçbir fark gözetilmemiştir. Millî Hükümetin düşmana casusluk ve hükümete isyan eden Müslümanlara karşı da nasıl amansız hareket ettiği buna şahittir.

Diğer taraftan eşitsizlik göstermiş olan memurlar derhal cezalandırılmıştır ve bu konuda yeniden de soruşturmaya girişilmiştir. Bundan sonra notada İzmir ve Trakya meselesinden söz edilmektedir

Yararlanılana Kaynaklar:

Resmi Kaynaklar:

- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 10 Haziran 1338 (1922)

- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 18 Mayıs 1338 (1922), XX,

Diğer Kaynaklar:

- Asuman Demircioğlu, Faik Ahmet Bey'e Göre milli Mücadele de Pontus Meselesi ve Patrikhanenin Faaliyeti, s.239-240, Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 61, 2018

-- Mehmet Okur, Venizelos'un Pontus Komplosu Yunanistan'ın Ermenilerle İttifak Arayışı, Karadeniz İnceleme Dergisi, Yıl 3, S. 12

- Mesut Çapa, AVİM Rapor No: 15 Haziran 2017

- Mesut Çapa, Belgeler Işığında Pontus Meselesi, Ankara, 2017

- Mustafa Yahya Metintaş vd. Pontus Sorunu: Tarihi Seyri ve Çözüm Çalışmaları, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Haziran 2014, 15(1), 195-219.

- Özgür Yılmaz, Pontus Meselesinin Tarihsel Kökenleri XIX Yüzyılda Trabzon Rumları Üzerine, Osmanlı Araştırmaları XXXI, İstanbul, 2008

- Rahmi Apak, Milli Mücadele Tarihi, VI

- Yılmaz Kurt (Haz.), Pontus Meselesi, Ankara, 1995

**SON HİLAFETTE DIŞ ETKİ VE İÇ SİYASET
EXTREME IMPACT AND INTERIOR POLITICS****Doç. Dr. M. Salih MERCAN***Bitlis Eren Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi
msmercan@beu.edu.tr***ÖZET**

Milli Mücadele sırasında vatani silahla bölüp parçalama başaramayan, düşmanlar, başta İngilizler, Türk toplumunda iç çatışma yaratmak için mezhep ve ırk ayrımı kışkırtmalarına giriştiler. İşgalci devletler çeşitli hile ve oyunlara başvurular İçimizden bazı insanları dolaylı yollarla satın alarak ülke ve insanımız aleyhine çeşitli oyunların tezgâhlanmasında kullandılar. İşgalciler, bu konuda sömürgelerinde çeşitli uygulamalar sonucu uzmanlık ve deneyim kazanmışlardı, Yunanlıları Anadolu'ya çıkararak işgal etme planlarının yanı sıra, Anadolu'nun kendileri için önem arz eden bir çok yöresini işgal altına aldılar. Hem kurtuluş savaşını hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasına çalışıldığı sırada önlerine kaçırılmaması gerekli yeni ve önemli bir fırsat çıkmıştı. Ülkede cumhuriyet yönetimine karşı güçlü ve yaygın bir muhalefet vardı. Bu durumu değerlendirmek için araç olarak, İsmailiye Tarikatı'nın başı ve Büyük Britanya Krallığının Müstemlekeler Şurası Azası Ağa Han ile Şii Mezhebine mensup Kraliyet Şurası Üyesi Emir Ali'yi seçtiler. İngiliz Hazinesinden Sterlinle beslenen bu kişiler, inançları gereği Halifelik Kurumunu tanımıyorlardı. Tanımadıkları bir kurum için dünyevi ve siyasi yetki istemini kapsayan bir mektubu Reisicumhur'a ve Başbakan'a gönderdiler. Mektup, ilgili makamlara ulaşmadan İstanbul basınında yayımlandı. Amaç, toplumda kargaşa ve çatışma çıkarmaktı. Bu hareketler 15.4.1339 (1923) tarihli ve 334 sayılı Kanun Kapsamındaki Hıyaneti vataniye suçunu oluşturmuştu. Suçluları yargılamak ve hak ettikleri cezalara çarptırmak üzere Hükümet gerekli önlemlere başvurdu. Kanunen İcra Vekilleri Heyetinin teklifi ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin vereceği kararlar, gereken yerde İstiklâl Mahkemesi kurulabilirdi.¹ Hükümet Meclise; kanuni yetkisine dayanarak, İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesinin gönderilmesi ile meseleye el konarak hızla kovuşturma yapıp, Hıyaneti Vataniye suçu ve bu suçun içte ve dıştaki ihtilâl ve tertibatı hakkında Memleketin aydınlatılmasını teklif etti ve konuyu Meclisin doğrudan ele almasının kaçınılmazlığını vurguladı.

Halifeliğin varlığı, İmparatorluk içindeki İslam topluluklarında Milliyetçilik cereyanlarının yayılmasını önleyememiş; hatta Mondros Mütarekesi sonrasında İmparatorluğun topraklarını işgal eden İngiliz ve Fransız ordu birliklerin içerisinde Müslüman askerlerin görev almaları, İtilafçılar tarafından sakıncalı bulunmamıştır. Bu gerçeklerin yanında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Anadolu hareketine girişirken, amacın halifeyi, Padişahı ve milleti tutsaklıktan kurtarma olduğunu ilan etmişlerdi.

Milli mücadele sırasında İstanbul yönetiminin Anadolu harekâtına tavrı yanında, Hilafet makamı kimileri için hala padişahın İlahi gücünü niteleyen mukaddes ve bütün Müslümanların ortak kurumu idi ve vazgeçilmezdi. Asırlar boyu verilen eğitim ürünü düşünce ve duygusallık, aklın egemenliğini gölgeliyordu.

Seçimi izleyen devir teslim işleminde sonra Halife, makamına oturdu. Fırsat düştükçe Mustafa Kemal Paşa ile muhabere edip, Meclise selamlarını ilettiler. 15.8.1923 tarihli telgrafla Meclisin yeni dönemini kutluyor, üyelere selamlar gönderiyordu.

TBMM Başkanı, kendisine çekilen telgrafi bir tezkere ile Meclis Genel Kurulu'na sundu.²

²Türk Parlamento Tarihi, II. dönem, 1923-1927, I, 295

Çok geçmeden Meclis içerisinde halifelik lehinde, Mustafa Kemal aleyhinde başlatılan kışkırtmalar, basınla yurt sathına yayılıyordu.

Halife din ve dünya için makamı Hazreti Peygamber efendimize vekâlet edecek zattır, deniliyordu ve halife için dünyevi yetkiler isteniyordu.

Bu sırada halifelik açısından bir önemli olay yaşandı. **Ağahan ve Emir Ali**'nin mektupları olaya dış müdahale görünümü kazandı. Mektuplar ilgililerin eline geçmeden önce İstanbul basınında yayımlandı. (Tanin, Tevhidi Efkar ve İkdam Gazeteleri). Halifelik kurumu yavaş yavaş yönetimin sırtında bir yük haline geliyordu. Bu tutum ve davranışların sonucu gelişen olaylar, halifeliğin cumhuriyetle uyum sağlayamayacağı ileri sürülmeye başlandı. 1924 bütçe görüşmelerinde hanedanın ödeneği görüşülürken, Meclis halifelik kurumu üzerinde durarak, konu derinlemesine eleştirildi. Olaylar olumsuz bir biçimde gelişirken, Halife de bazı olumsuz tutum ve davranışlar sergilendiği ileri sürüldü.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Hilafet, İngiltere, Ağana, Emir Ali

ABSTRACT

During the National Struggle, the enemies, especially the British, who failed to divide and divide their homeland into arms, attempted to provoke sectarian and racial discrimination in order to create internal conflict in Turkish society. Invader states resorted to various tricks and games. We bought some people indirectly from within ourselves and used them in the game of various games against our country and our people. occupants various applications in their colonies have gained expertise and experience. In addition to their plan to occupy and expel the Greeks to Anatolia, Anatolia occupied many important regions for themselves. Both missed the front row as well as the liberation war that attempted to lay the foundation of the Republic of Turkey needed new and had been an important opportunity. There was a strong and widespread opposition to the republican government in the country. As a means of assessing this situation, the leader of the Order of Ismailia and a member of the Royal Council of the Kingdom of Great Britain, Aga Khan, and the Member of the Royal Council of Shiite Muslims, Emir Ali, were elected. These people, who were fed with sterling from the English Treasure, did not recognize the Caliphate Authority for their beliefs. For an institution they did not know, they sent a letter to Reiscumhur and the Prime Minister, requesting worldly and political authority. The letter was published in the Istanbul press before reaching the relevant authorities. The aim was to create turmoil and conflict in society. These movements constituted the crime of homeland in the scope of Law No. 334 dated 15.4.1339 (1923). The Government resorted to the necessary measures to prosecute the criminals and to punish those they deserve. By law, the Executive Chairman of Trustees of the proposal and the Grand National Assembly of Turkey to the decision to be taken, where necessary in Independence Court could be established. Government Parliament; on the basis of his statutory authority, prosecuted quickly by confiscation of a case to the Constitutional Court in Istanbul, proposed the enlightenment of the Homeland on the crime of the Hijaneti Vataniye and the internal and external revolution and the crime of this crime, and emphasized the inevitability of the Assembly to deal directly with the issue.

The presence of the Caliphate did not prevent the spread of nationalist sentiments in the Islamic communities within the Empire; even Muslim troops in the British and French army troops occupying the territory of the Empire after the Armistice of Mondros, were not found objectionable by the Ententeans. In addition to these facts, Mustafa Kemal Pasha and his friends declared that the aim was to rescue the caliphate, the sultan and the nation while capturing the Anatolian campaign.

During the national struggle, besides the attitude of the administration of Istanbul to the Anatolian campaign, the caliphate was still the common institution of all the Muslims who

were still qualifying the Sultan's divine power for the caliphate and it was indispensable. For centuries, the educational product thought and sentimentality shaded the rule of mind.

After the election, the caliph sat on his office. Opportunity depressed, he communicated with Mustafa Kemal Pasha and conveyed the greetings of the Meclis. With the telegram dated 15.8.1923, the Assembly was celebrating the new era, sending greetings to the members.

The President of the Turkish Grand National Assembly presented the telegraph drawn to him to the Assembly General Assembly with a motion.

Not so long ago, the incitement in favor of the Caliph within the Parliament against Mustafa Kemal was spreading across the country.

For Caliph religion and the world, the authority of the Prophet of the Prophet (saas) was said to be a substitute for our Lord, and worldly authorities were demanded for the caliph.

In the meantime, there was an important incident in terms of caliphate. The letters of Agahan and Emir Ali gave a look of foreign intervention. The letters were published in the Istanbul press before they passed. (Tanin, Tevhidi Efkar and İkdam nevpapers). The caliphate institution gradually became a burden on the back of the administration. The events that resulted from these attitudes and behaviors began to be put forward that the caliphate could not adapt to the republic. While discussing the budget of the dynasty in 1924 budget negotiations, the issue was criticized in depth by standing on the parliamentary caliphate institution. While the events evolved in a negative way, it was suggested that the Caliph exhibited some negative attitudes and behaviors.

Keywords: Turkey, Caliphate, England, to the network, Amir Ali

Giriş

Yüce Peygamberimiz Hz. Muhammed (sas), sadece bir din kurucusu değildi. İslamiyet'in getirdiği birlik ülküsünü ilk önce kendi ortamında gerçekleştirerek, dağılık halde bulunan Arap kabilelerini bir düzen içine sokması gerekiyordu. BU zorunluluk kendisini aynı zamanda bir devlet kurucusu da yaptı. O hem Peygamber, hem devlet başkanı, hem yargıç, hem başkomutan idi. Böylece hiçbir devlet düzeni görmemiş Araplar ilk kez birleşme yoluna girmeye başladılar. Yüce Peygamberimizin vefatı (632), İslam Devletini başsız bıraktı. Kur'an ve Hadis böyle durumda ne yapılacağını öngörmemişti. Kısa bir tereddütten sonra Peygamberimizin en yakınlarından olan Hz. Ebubekir Ashap tarafından devletin başına getirildi. O, Hz. Peygamberin yalnızca yöneticilik sıfatını devralmıştı; yalnız bu bakımdan Hz. Peygamber'in halefi idi. Böylece İslamiyet'te Halifelik kurumu doğmuş oldu.³

İlk dört halife /Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali 632-658) döneminde İslam Devleti büyük bir gelişme gösterdi. Ancak Halifelik Kurumu bu dönemden sonra, bir hanedan sistemi içinde kaldı. İlk önce Emeviler (658-670), daha sonra Abbasiler (750-1258), Halifelerin çıktığı iki hanedan idiler. 1258 yılında Cengiz'in torunlarından Hulagu (1217-1265)Abbasi soyunu ortadan kaldırdı. Bu büyük kıyım sonucu, halifelik makamına gelecek kimse kalmadı. Ancak Abbasilerin pek uzak iki akrabası Mısır'daki Kölemen Sultanı Baybnars'a (1223-1267) sığındı. Baybars bunlardan biri olan Ahmet'i "Al-Muntasır Billâh" adıyla halife ilan etti. Bu olaydan sonra halifeler Kölemen Sultanlarının siyasi aracı oldular. Onları İslam âleminde kabul ve tasvip edenler çok azdı. Öyle ki, giderek pek çok hükümdar kendilerine "halife" unvanı verdiler.⁴

Daha Abbasilerden itibaren halifelik birleştirici olma niteliğini kaybetmişti. Nitekim Endülüs'te hüküm süren hükümdarlar Emevi soyundan oldukları için kendilerini Emevi

³-Kazım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, III. Dönem 1923-1927, I, s. 278

⁴-Öztürk, a.g.e. s. 278

Halifelerinin devamı olarak gördüler. Abbasi Halifeliği ayrıca daha IX. Yüzyıldan başlayarak siyasal gücünü de yitirmişti.

İlk Halife Hz. Ebubekir Ashap tarafından seçilmişti. Buna dayanılarak diğer halifelerin de “seçildiği kabul edilir. Ama bu seçimi İslam Cemaati adına bir-iki kişinin yapması yeterli sayılmıştır.

I. Selim (Yavuz Sultan Selim 1512-1520) Mısır'ı fethedince (1517) orada, “Kölemen Halifesini buldu. “III. Mütevekkil Alallah” adındaki bu Halifeyi Yavuz Sultan Selim, İstanbul'a getirdi. Bu zatın elinde Moğollardan nasılsa kurtarılmış bazı kutsal eşyalar bulunmaktaydı. (Emanet-ı Mukaddese). Bu eşyalar sarayda muhafaza altına alındı. Henüz kesin olarak bilinmeyen bir tarihte de Osmanlı Sultanları kendilerine Halife sıfatını takmaya başladılar Böylece Osmanlı Padişahları aynı zamanda “Halife-i Müslim'in” de oldular.⁵

Bütün bu açıklamalar göstermiştir ki, Halifelik dini değil dünyasal bir makamdır. Halife sadece bir devlet başkanıdır. Bu duruma göre bir cumhuriyette cumhurun seçtiği Cumhurbaşkanı varken, ayrıca bir devlet başkanının bulunması mümkün değildir. Ancak özellikle Kurtuluş savaşından sonra halifelerin bu niteliği bazı çevrelerce saptırılmış ve Halife, devlet başkanı olarak görülmek istenmiştir. İşte bu dönemde İngiliz ve Fransızların Anadolu'da amaçlarına ulaşmak için bir takım oyunlara başvurdular. İnsanlarımızı ayırıştırmak, bölüp ve parçalamak için çeşitli oyunlar sergilediler..

Birinci Dünya Harbinde İngilizlerin Propaganda Nezareti namı verdikleri bir Nezareti vardı. Başlı başına Nezarettir ve çok sermaye sahibidir. İngiliz milleti ikna edilmiştir ki düşmanlarına, bilhassa Almanlara galibiyetlerinin saik ve sebebi bu propaganda Nezaretinin neşriyatı olmuştur. Bundan sonra ve hâkim bir kanaat vardır ki bununla muvaffak olunuyor. Silâh buna yardım ediyor. Bu Propaganda Nezaretinin kaldırılmasıyla bu kuruma verilen para İngiliz Hariciye Nezaretinin istihbarat birimi bütçesine aktarılmıştı. İngiliz Hariciye Nezaretinin emrindeki İstihbarat birimine ilâveten İngiltere Müstemleke Nezareti emrinde olmak üzere bir “Şarkı Garip Müdüriyeti Umumiyesi” teşkil ettiler. Bu para müştereken iki Nezaretin sevk idaresinde sarf edilecektir. İstihdaf ettikleri gaye Arabistan'da, İran'da ve amaçlarına ulaşmak için çeşitli yerlerde sarf ettiler. Hindistan yolunu güvence altına almak için her türlü yola başvurdular. Türkiye'de çeşitli bahaneler uydurup milletimizi birbirine düşürmek ve amaçlarına ulaşmak için de oldukça para harcadılar ve istedikleri planı uyguladılar, çok yerde başarılı oldular. Ancak Anadolu'da her türlü oyunlara rağmen başarılı olamadılar. Milletimiz hür ve bağımsız oldukça da olamayacaklardır. Bunu Milli mücadele sırasında gördüler ve yaşadılar. Şuna para vermişlerdir, teşkilât yapmışlardır, hükümdar demişlerdir, kral demişlerdir ve bunları amaçları uğrunda kullanmışlardır. Şarklılar için kendilerinin hâkimiyetini iddiaya başlamışlardır. Onun için milletimizi Şarkta istiklâli ve hürriyet rehberi görüyorlar. Milletimizin bu emeline son vermedikçe Şarkta müstemleke teşkilini ve Şark milletlerini uşak edemeyeceklerini ve toprakları üzerine oturamayacaklarını tabî his etmişlerdir. Bundan sonra buna mukaddime olarak görülen ve I Teşrinisani kararımıza muhalif ifayi ihtiva ettiği söylenen Emri Âli ile Ali Han'ın imzalarını havi biri Reiscumhur Hazretlerine, diğeri muhterem Hükümet Reisi İsmet Paşa'ya hitap edilmiş mektuplar vardır.,

Aynı oyunu Fransızlar oynamışlardır. Lozan konferansının ikinci kısmında hâd bir devreye girildiği zaman hükümet Adana mıntikasına asker ve askeri malzeme sevk etmişti. Bundan son derece kuşkulanan Fransız hükümeti bir taraftan hükümetimizi şedit protestolarla bu kuvvetleri geri almaya davet ederken, diğer taraftan Türk muhibbi olarak tanınmış ve bizim sinemizde izaz ve ikram edilmiş **Kiot Farer, Madam Golis ve Piyer Loti**, imzalarıyla hükümet başkanına, Lozan'a giden heyeti murahhasımıza başkanlık eden Başvekil İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'ya ve hulâsa bir takım zevata mektup yazmışlardır. Bu mektuplarında

⁵-Türk Parlamento tarihi, II. Dönem, 1923-1927, I, s. 278

harekâtımızın çılgınlık olduğunu ve memleketimize fenalık edeceğini Fransa hükümeti aleyhine davranıldığını ihtar ediyorlar ve Milli Mücadeleyi yapanları, millet nazarında, Hâkimiyeti Milliye'ye gayri müdrik ve (aventurer) yani sergüjest arkasında koşanlar gibi göstererek, bir tesir yapmak istiyorlardı. İstiklal Mahkemesinin İstanbul'a gönderilmesi iktisadi vaziyeti sarsacağı ileri sürülmüştü. Ayrıca "daha çok memleketin şarkında fesat çıkarılmaya çalışılıyor, bu durumunda önemle dikkate alınması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Son Halifenin seçimi

Halife Vahdettin in firarı ve hal'i hakkında müzakerat ve Halifeliğe Abdülmecid Efendinin seçilmesi.

Meclis Başkanı 18 Kasım 1338/1922 Cumartesi günü, Meclisin dördüncü toplantısının ilk açılış konuşmasında, saltanat ve hilafet hakkında bazı gelişmelerin olduğunu ve İcra Heyeti başkanının bu konuda meclise bilgi vereceğini belirterek Rauf Beyi konuşmaya davet etmiştir.

HÜSEYİN RAUF BEY (Heyeti Vekile Reisi) (Sivas) — Efendim; 17.11.1338 tarihli İstanbul'da Refet Paşa'dan bir telgraf aldım ve Vahideddin Efendi bu gece saraydan gaybubet eylemiştir. İstanbul kumandanı ve polisi müdürünü tahkikat ve tedbiri lâzıme itihazı için saraya gönderdim. Alacağım malumatı ayrıca arz ederim. Vahideddin, azhebi ihtimal başmabeyincisi ve bir kaç mukarribini ile beraber ve İngilizlerin delaleti ile gaybubet eylemiştir. Emaneti mukaddesenin, İngilizler tarafından her hangi bir suretle alınması ihtimaline karşı dairedeki muhafaza tertibatı hazırasını hiç bozmaksızın emaneti emin bir mahalle kaldırtacağım. Vahideddin'in firarına ve harekâtı muhtemelesine karşı esasen kendisinin mahlu olduğunu derhal ilân sureti ile mücadeleye başlamağı pek lüzumlu görüyorum. Bu bapta iradei saimilerine makina başında mümtazırım.⁶

Refet

Bunu müteakip 17/11/1338 tarihli diğer bir telgrafta diyor ki:

Heyeti Vekille Riyasetine

Harinigton'dan şimdi aldığım mektubun ve melfuf beyannamenin suretini beriveçhi arz ediyorum.

Beyannamenin ajanslar vasıtası ile Avrupa'ya da tebliğ edilmiş olduğunu bittetik anladığımı da arz ederim.⁷

Mektup suretidir.

Bir nüshasını leffettiğim resmi beyannamede söylendiği veçhile Zatı Şahane, kendisini İngiltere'nin zir'i himayesine vaz ederek bir İngiliz safinei harbiyesiyle İstanbul'dan müfarakat etmiştir.⁸

17/11 /1922

Beyanname

Resmen 'beyan olunur ki; Zatı şahane, vaziyeti hazıra neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden bütün İslamların 'halifesi sıfatı ile İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini talep etmiştir. Zatı Şahanenin arzusu bu sabah İfa olunmuştur. Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin Başkumandanı General Sır Çarley Harington Zatı Şahaneyi almağa giderek bir İngiliz harp sefinesine kadar 'kendisine refakat etmiş ve zatı şahane, vapurda, bahrı sefit filosu umum kumandanı Amiral sis de Brock tarafından istikbal edilmiştir. İngiltere fevkalâde komiser vekili Sir Nevil Henderson, zatı şahaneyi, sefined'e ziyaret ederek; Kral Beşindi Jorj'a bildirilmek üzere arzularım sormuştur. Beraber gidenler şunlardır. Serkarin Ömer Yaver Paşa, Hadaka kumandanı kaymakam Zeki Bey, Esvapçı başı küçük İbrahim Bey, berber başı Mahmut Bey. Seccadeci baş İbrahim Bey, Mushibi sahi

⁶-T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Yüz kırkinci İçtima, 18.11.1338 Cumartesi, XXIV, s. 562

⁷-T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Yüz kırkinci İçtima, 18.11.1338 Cumartesi, XXIV, s. 562

⁸- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Yüz kırkinci İçtima, 18.11.1338 Cumartesi, XXIV, s. 562

Mazhar ağa, Musahibi salis hayrettin ağa, Sertabip Reşat Paşa. Vahiddeddin oğlu Ertuğrul Efendi.

İCRA VEKİLLERİ REİSİ RAUF B. (Sivas)Arkadaşlar bu malûmat dün gece geç vakitte ancak malûmunuz oldu. Bu sabah Heyeti Vekile arkadaşlarımla içtima ederek tetkik ettik ve telâkkimizi hulasaten Heyeti Âliyenizce arz edeceğim. Tabii Heyeti Celilece ittihaz olunacak karar; pek hassas olan bu vaziyeti inşallah milletimizin saadeti noktai nazarından, âlemi İslâmın vifakı noktai nazarından ensep bir tarzda olacaktır. Beyanname de nazarı dikkati âlilerini celbetmiştir ki vaziyeti hazımda Zatı Şahane kendisini emniyette göremediğinden... Bu vaziyeti hazıra nedir efendim? Vaziyeti hazırada bir tebeddül vardır. Fakat bu tebeddül de İstanbul ahalisinin vicdanı Millî ve dinisinden feveran eden his ile, Türkiye Büyük Millet Meclisine iltihak etmeleri ve hürriyet, istiklâl talep etmeleridir. Demek ki Türk milletinin, İslâmın esaslarından olan hürriyete mazhariyeti halife makamında bulunan zat için matlup değilmiş. Hürriyeti kendisi için muzır addetmiş. Bilmem Heyeti Âliyenizce başka bir tebeddül görülüyor mu? Bendenizce ve Heyeti Celilenizce başka - bir tebeddül yoktur. Senelerden beri İstiklâl ve hürriyet için çalışan milletimiz, halifeyi ve istiklâlini ve istikbalini temin için çalışan milletimiz bu gayesine vasıl olmak üzere iken bu zat tevahhuş ediyor ve maalesef efendiler hilâfeti İslâmiyeyi İngiliz himayesine terk edecek kadar azim ve vaki olmamış tarihî bir hıyanet irtikâp ediyor. Efendiler, malûmuâlinizdir ki aynı şahsiyet, bildiğiniz veçhile Sevr Muahedesini kabul etmek suretiyle Türk milletinin ve aziz vatanımızın inkisamını kabul etmiştir.

Sabur olan, mütevekkil olan, hamûl olan takat istiklâl ve hürriyetini hiçbir vakit karşısındakine feda etmemiş ve etmeyecek olan milletimiz buna da tahammül etmiş, gayesine yürümüş ve tamamıyla muvaffak olmaya yaklaştığı bir zamanda aynı şahsiyet bu defa da *hilâfeti uzmayı İslâmiyenin kendi nefesine münhasır olduğunu farz edecek kadar belâhet göstererek «İngilizlerin himayesine tevdi ettim» diyecek kadar cüret göstermiştir*. Efendiler İslâm müstakil olarak yaşamıştır, müstakil olacaktır ve istiklâlini hiçbir kuvvet ihlâl edemeyecektir. Bu hiçbir beşerin yedi iktiradında değildir. Nerede kaldı ki asırlardan beri hanedan için, bu memleket için, bu vatan için kan döken bu millete ve bütün İslâmiyet ihaneti sabit olmuş, tahakkuk etmiş böyle bir şahsiyet tarafından ihlâl edilebilsin. İşte efendiler halife makamında bulunan şahsın an firarı irtikâbetmesi yani uhdesine mevdu olan vazifeyi terk ile düşman tarafına firar etmesi cihetiyle heyeti hükümetiniz teemmülü neticesinde mevkii hilâfetin münhal olduğu kanaatine gelmiş ve yeni bir halifenin intihabının esasatı diniyemiz ve selâmeti milliyemiz noktai nazarından tahtı vücûbdâ olduğunu görmüştür. Bu suretle noktai nazarımı arz ettikten sonra sözü Seriyeye Vekili Muhterem Vehbi Efendi Hazretlerine terk ediyorum.⁹

Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, durumun fevkalade nazik ve acele harekete geçilmesini gerektirdiğinden Heyet-i Vekile'yi toplamadan Refet Paşa'ya gereken talimatı vermişlerdir. Alınması gereken tedbirler konusunda Mustafa Kemal paşa imzasıyla refet paşa'ya gereken direktifler verilmiştir. Refet Paşa, Ankara'dan aldığı talimatlar doğrultusunda çalışmalara başlamıştır. Temaslarının sonuçlarına da Anakara'ya hemen bildirmiştir. Bu arada verilen emir doğrultusunda evvela Abdülmecit Efendiyi ziyaret etmiş, aldığı talimat doğrultusunda kendisiyle hususi ve mahrem konuşmuş, Ankara'nın istediği senedi de almağa muvaffak olmuştur. Bu ziyaretten sonra Anakara'ya aşağıdaki telgrafi çekmiştir.¹⁰

Heyet-i Vekile Reisi Rauf Beyefendiye

Şimdi Abdülmecid Efendi ile görüştüm. Şahsi bir mahiyeti olan mükalematta Ankara'da ittihaz edilen mukarreratı tasvip ettiklerini ifade eyleyen kendilerinin bana bizzat yazdıkları bir mektubun suretini aynen ve bervechiatı arz ediyorum.

⁹- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Yüz kırkinci İçtima, 18.11.1338 Cumartesi, XXIV, s. 5663

¹⁰-T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Yüz kırkinci İçtima, 18.11.1338 Cumartesi, XXIV, s. 562

Suret: İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti fevkalade memuru Refet Paşa hazretlerine: Büyük Millet Meclisinin Hilafet ve Saltanat hakkında ittihaz ettiği kararı tamamen tasdik ve tasvip ediyorum.¹¹

27 Rebiyülevvel 1341

Refet

22 Kasım 11922 Cumartesi günü toplanan meclisin gizli oturumunda saltanat ve hilafet hakkında çeşitli konuşmalar yapılmıştır. Mustafa Kemal paşa'dan sonra kürsüye çıkan Şer-iyeye Vekili Vehbi Efendi:

“Heyet-i Vekile Reisi Beyefendi'nin beyanatı vecihle hilafet unvanını taşıyan zatın firarı tahakkuk etmiştir. Böyle Millte-i İslamiyenin reisi tanınan bir adamın ecnebi himayesi altına geçmesi ve bize düşmüş olan İngilizlerin vapuru ile firar etmesi İslamiyet namına zül ve ardır. Binaenaleyh bu adam, fiilen hilafet makamını terk etmesi ile şer'an münhal addedilir. Yani bugün şu saatte hilafet makamı münhal olunca amme-i Müslimin üzerine bir imam intihabı ve biat edilmesi vaciptir. Binaenaleyh şer'an şu saatte üzerimize terettüp eden bir vücup vardır, o vücupu eda eylemekle mükellefiz. Ona eda bir halife intihap edilmekle hâsıl olacağından makamı hilafete bir halife intibah edilmesini teklif ederim.¹²

Bazı milletvekillerinin fetva istemesi üzerine hazırlanan fetva meclise sunularak okunduktan sonra reye sunmak istenmiştir. Yapılan gizli oylama sonucunu Doktor Adnan Bey şu şekilde açıklamıştır:

Makam-ı hilafet-i İslamiye için vuku bulan intihapta veya iştirak eden yüz altmış iki zattır. Muamele tamamdır. Yüz kırk sekiz zat Abdülmecit Efendi Hazretlerine, iki zat Abdurrahim Efendiye, üç zat Selim Efendi'ye dokuz zat da müstenkif (çekimser) rey vermiştir. Binaenaleyh yüz kırk sekiz rey ile Abdülmecit Efendi hazretleri makam-ı muallâyı hilafete intihap edilmiştir.¹³

Yeni halifenin takip edeceği hareket tarzı hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla 18 Kasım da, yani intihap yapıldığı gün Refet Paşa'ya şifreli bir telgrafla talimat vermiştir.¹⁴

Milli hükümetin İstanbul temsilcisi Refet paşa, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'den aldığı telgraflardan sonra saraya gitmiş ve Abdülmecit Efendi ile konuşmuştu. Yeni halifenin bazı ricaları vardı. Refet Paşa bunları aynen Anakara'ya bildirmişti. Mustafa Kemal paşa ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf bey'e hitaben yazdığı “zata mahsus ve gayet aceledir” işaretli telgrafta Refet Paşa'ya aynen şöyle diyordu:

1-Makam-ı hilafete intihap olunduğları hakkında Meclis Riyasetinden keşide buyrulan telgrafnameyi bizzat Halife-i Müsliminin Abdülmecit Hazretlerine arz ve takdim eyledim. Cevapname-i hilafetpenahi yarın sabah arz olunacaktır.

2-Zat-ı Hazreti Hilafetpenahi Dolmabahçe Sarayında ikamet buyuracaklardır ve tebrik merasimi 21.11.1922'de mezkûr sarayda icra edilecektir.

3-Zat-ı Hazreti Hilafetpenahi imza balasında Halife-i Müslimin ve Hadımülharemeyn unvanın bulunmasını ve Cuma selamlığında iksa buyuracakları elbise hakkındaki mütalaanın istifşarını irade buyurdular. Cuma selamlığında hilat ve Hazret-i Fatih'e ait şekilde sarık takılması mümkün ve muvafık olacağı mütalaasında bulunuyorlar. Bu husustaki mütalaanın bildirilmesini rica ederim.

4-Âlem-i İslam'a yazılacak beyannameyi verilen esesat dairesinde ihzar ettirerek Zat-ı Hilafetpenahiye okudum. Vahidettin Efendi'nin âlemi İslam'a karşı vaziyeti fetvayı şerife ile taayyün etmiş olduğundan şimdiye kadar kendileri hakkında hüsnü muamelede bulunmaktan uzak kalan bu adam hakkında kendisine şimdi bir şey söylenmemesinin daha asılana bir hareket olacağını, binaenaleyh Vahidettin Efendi'ye ait kısımların meskut geçilmesini

¹¹-T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Yüz kırkıncı İçtima, 18.11.1338 Cumartesi, XXIV, s. 562

¹²-Rauf Orbay, Siyasi Hatıralar, İstanbul, 2005, s. 538.

¹³-Orbay, a.g.e. s.539-540

¹⁴-Cebeso, a.g.e. s. 210

mamafih selameti memleket aksi tarzı hareketi icap ettiriyorsa, bunun dahi yapılabileceğini irade buyurdular. Kendileri de sureti mahsusada bir beyanname hazırlamış olduklarından bu gece her ikisini tevhit ve telif edecekler ve yarın öğleden evvel bana göndereceklerdir. Beyanname-i Hilafetpenahinin İstanbul gazetelerinde hini neşrinde Türkçesiyle beraber bir de Arapça suretlerinin neşrettirilmesindeki mütalaanın da istifsarını irade buyurdular. Bu husustaki mütalaanın işaretini rica ederim”.

Mustafa Kemal Paşa imzasıyla, Refet Paşa'ya verilen yeni talimatta Abdülmecit Efendi'nin Halife-i Müslimin unvanıyla beraber Hadimülharemeynişşerifeyn tabirini de kullanabileceği, Cuma selamlığında Fatih'in kıyafetine girmesinin gayri tabii olduğunu, redingot veya İstanbulun giyeceği, askeri üniformasının ise katiyen bahis konusu olamayacağı bildirilmişti.

Beyanname, Vahidettin'in adı zikrolunmadan sabık halifenin manevi şahsiyetinden ve zamanında düşülen derekeden muhakkak surette bahsedilecekti.¹⁵

Halifeliğin Kaldırılması ve Halifenin Yurt Dışına Sürgünü

Seçimi izleyen devir teslim işleminden sonra Halife, makamına oturdu. Fırsat düştükçe Mustafa Kemal Paşa ile muhabere edip, Meclise selamlarını ilettiler. 15.8.1923 tarihli telgrafla Meclisin yeni dönemini kutluyor, üyelere selamlar gönderiyordu.

TBMM Başkanı, kendisine çekilen telgrafi bir tezkere ile Meclis Genel Kurulu'na sundu.¹⁶

Çok geçmeden Meclis içerisinde halifelik lehinde, Mustafa Kemal aleyhinde başlatılan kışkırtmalar, basınla yurt sathına yayılıyordu.

Halife din ve dünya için makamı Hazreti Peygamber efendimize vekâlet edecek zattır, deniliyordu ve halife için dünyevi yetkiler isteniyordu.

Bu sırada halifelik açısından bir önemli olay yaşandı. **Ağahan ve Emir Ali**'nin mektupları olaya dış müdahale görünümü kazandı. Mektuplar ilgililerin eline geçmeden önce İstanbul basınında yayımlandı. (Tanin, Tevhidi Efkar ve İkdâm Gazeteleri). Halifelik kurumu yavaş yavaş yönetimin sırtında bir yük haline geliyordu. Bu tutum ve davranışların sonucu gelişen olaylar, halifeliğin cumhuriyetle uyum sağlayamayacağı ileri sürülmeye başlandı. 1924 bütçe görüşmelerinde hanedanın ödeneği görüşülürken, Meclis halifelik kurumu üzerinde durarak, konu derinlemesine eleştirildi. Olaylar olumsuz bir biçimde gelişirken, Halife de bazı olumsuz tutum ve davranışlar sergilendiği ileri sürüldü.

Kendisinden istenen, seçimden dolayı memnuniyetini belirtmesi, yalnız “Halife-i Müslimin unvanını kullanması, Vahidettin'in hareket tarzını yermesi, “Teşkilat-ı Esasiye ve Cumhuriyeti beğenip benimsediğini ifade etmesi idi.

Kendisinden isteneni yapmak bir yana, Halife istenenlerin tersi bir tutuma girip Cuma namazlarını gösterişli biçimde her Cuma değişik camilerde kılmaya özen gösteriyordu. Fırsat düştükçe Osmanlı Hanedanından övgü ile söz ediyordu. Bu dönemde bazı mebus ve kumandanlar değişik nedenlerle halifeyi ziyaret eder olmuşlardı.

Lozan barışını asık yüzle imza edenlerin bu kurumdan yararlanarak iç işlerimize karışması durumu yanında, kurumun geçmişte olduğu gibi Türk İnkılaplarının önüne engeller çıkaracağı kuşkusu, idareci kesimde alabildiğine artmıştı. Cumhuriyetin ilanı Halife yanlılarının çalışmalarına hız kazandırdı. Basında Halifeyi öven, ona dünyevi yetkiler verilmesini isteyen yazılar-yoğunlaşmıştı. Bu çalışmalar Halifelik kurumunun sona ermesini çabuklaştırmış oldu.¹⁷ Bu gelişmelere dış etkiler, yani Ağahan ve Emir Ali'nin mektubu tuz biber ekti, bir nevi Halifelik kurumunun kaldırılmasına zemin hazırlamış oldu. Milli Mücadeledeki gelişmeler ve Milli Mücadelenin gelişme seyri, Meclisteki denge durumu,

¹⁵-Cebesoy, a.g.e. s.214

¹⁶Türk Parlamento Tarihi, II. dönem, 1923-1927, I, 295

¹⁷-Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, II. Dönem, 1923-1927, I, s. 297

Cumhuriyet idaresinin yeni kurulmuş olması, Halifelik müessesesinin seçim ve teşkiline sebep olmuş ancak rüzgâr şimdi ters yönden Halifelik aleyhine esmekteydi.

İstanbul basınından bazı gazete ve yazarlar Hailelik lehine yazı yazmaya başlamışlardı. 10 Kasım'da Tanin'de İstanbul Barosu başkanı Lütfi Fikri Bey'in, "huzur-u Hazret-i Hilafetpenahi'ye" başlıklı yazısı yayınlandı. Lütfi fikri Bey bu ilginç yazıda halifenin istifasının Türklük için büyük kayıp, Osmanlı Hanedanı için yıkım ve İslam birliğinin bozulması anlamına geleceğini ileri sürerek Fransa Kralı XVI. Louis'in bile kendisini tahtan indirmek isteyenlere direndiğini belirtiyor, gerekirse kendisinin de (halifenin) direnmesini öğütlüyordu. Akla gelmez ki istifa etmemek yüzünden efendimizin saygıdeğer kişiliği için tehlike olsun. Bununla beraber eğer, olması mümkün görünmeyen böyle bir tehlike de bulunsa Efendimiz bu tehlikeyi göze almalıyız. Durum ve zaman öyle getirdi ki, bugün bu kararlar Türk ve İslam tarihine şu ya da bu akımı vereceksiniz". Diyordu. Cumhuriyet ilkelerine ve milli egemenliğe ters düşen, bir propaganda yapıyor, halkı yeni İnkılâplara karşı kışkırtıyor, halifeyi de bu eyleme katılmaya çağırıyordu.¹⁸ Lütfi Fikri Bey'in bu yazıları Mustafa Kemal Paşa'yı çok etkilemişti. Özellikle, "Halifeye saldırılar düşmanlar değil, biz kendimiz" derken, Mustafa Kemal Paşa'yı hedef alıyordu. Lütfi Fikri ve Hüseyin Cahid Beylerin saldırıları 11 Kasım tarihli yazılarında da sürdü. Bu arada İzmir'e gidecek olan Mustafa Kemal Paşa, 22 Ocak 1924'te Başbakan İsmet Paşa'dan halife Abdülmecid Efendi'nin hükümete karşı bazı şikâyetlerini içeren bir şifre alacaktır. Şifreli telgrafta, Abdülmecid Efendi, basında hakkında çıkan yazıların saygısız ve onur kırıcı olduğunu, İstanbul'a gelen resmi heyetlerin kendisiyle. Mustafa Kemal Paşa, bu şifreye aynı gün verdiği cevapta halifenin bu olumsuzlukları kendisinin meydana getirdiği, hareketleriyle dedeleri padişahların yolunu takip ettiğini cuma günleri selamlık alayları yaptığını, yabancı devletlerle ilişki kurmaya çalıştığını ve gösterişli geziler tertip ettiğini belirttiikten sonra hilafet makamının dini bir kurum olmadığını, hilafetin kendilerine tarihi bir hatıra olduğunu ve hilafetin kesinlikle bir hazinesinin olamayacağını belirtiyordu.¹⁹ Yurtta bu tür muhalefetler sürerken Hilafetin kaldırılmasını kolaylaştıran son hareket Türkiye dışından geldi. Hindistan Halifelik Komitesi adına Hindistan Müslümanlarının önderi haline gelmiş olan Şiliğin İsmaili tarikatının imamı II. Ağa Han ile Londra İslam Cemiyeti Başkanı Emir Ali, Halifelik Mevkiinin manevi kuvvetini arttırmak ve hilafetin kaldırılmasını engellemek adına Başvekil İsmet İnönü'ye 24 Kasım 1923'de bir mektup göndermişler ve aynı mektup İsmet İnönü'nün eline geçmeden Tanin, Tevhid-i Efkâr ve İkdâm gazetelerine de yollanmış, onlar aracılığıyla bu mektubun yayınlanması sayesinde Mustafa Kemal ile İsmet İnönü'ye yapılan muhalefet için dışarıdan da destek sağlanmaya çalışılmıştı.²⁰ 5 Aralık 1923 sabahında Tanin ve İkdâm gazetelerinde yayımlanan bu mektup gündeme bomba gibi düşmüş, aynı mektup ertesi gün Tevhid-i Efkâr gazetesinde de yayımlanmıştı. Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra kaleme alınmış, Londra İslam Cemiyeti Başkanı Emir Ali ile Pakistan, Hindistan, Afganistan ve Keşmir'de etkin İsmailiye mezhebinin lideri III. Ağa Han'ın imzasını taşıyan hilafetin muhafaza edilmesi ve yasal durumunun netleşmesi talep ediliyordu.²¹ 50 (Bu mektup İngilizce yazılmış olup, Türkçe tercümesi aşağıda verilmiştir.) TBMM, 8 Aralık 1923 tarihinde, Gizli Celse yaparak Halifelik konusunda gönderilen mektuplar konusunu müzakere etmiş, konuyla ilgili ilk konuşmayı Başvekil İsmet İnönü yapmış, söz konusu mektubun basın tarafından yayınlanmasını gündeme getirerek, İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesinin kurulmasını talep etmişti. Yukarıda belirtilen mektubun basında yayınlanması, Hilafetin İslam ülkeleri arasında bir dayanışma etkeni olduğu, gücünü yitirirse bu dayanışmanın dağılabileceği görüşü ileri sürülüyor ve mektubun dış Müslümanların halifeliğe verdiği önemi göstermek amacıyla

¹⁸ Ergün Baybars, İstiklal Mahkemeleri, İstanbul, 1976, s. 249

¹⁹-Mahmut Akkor, Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilafetin İlgası, History Studies Vuolume, 4/1, 2012, s. 24

²⁰-Muharrem Balcın, Hukuk Dünyası, Belgeler, 1976, s. 3-4

²¹- Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara, 1998, s.263

yayımlandığı belirtilmeye çalışılıyordu. Yarı devlet yayın organı durumunda olan Hâkimiyet-i Milliye 9 Aralık 1923'te bu mektupla ilgili yorumunda; Ağa Han'ın Birinci Dünya Savaşı sırasında halifenin cihat çağrısını ağır hakaretlerle karşılmasını ve fetvanın meşru olmadığını ileri sürerek Hint Müslümanlarının İngiltere'ye bağlı bulunmalarını sağlamak için yaptığı çabaları hatırlatarak mektubun ilgililerin eline geçmeden yayınlanmasının tertip olduğunu ortaya koyuyordu. İsmet Paşa, Hint hilâfet komitesi var, ancak bu adamların hilafet komitesiyle ilgileri yoktur. Ağa Han ve Emir Âli Londra'da İngiliz Hükümetinin ve İngiliz saray kraliyetinin en yakın adamları ve sadık İngiliz tebaasıdır. Bunların İngiliz Hükümeti programı haricinde bir vaziyet almaları mümkün değildir. Bu insanlar kendilerini Hint Müslümanları adına beyanatta bulunarak Türkiye'nin içişlerine karıştıkları gibi, İngilizlerin propagandasını yaparak, Müslüman âlemini Türkiye aleyhine kışkırtmaya çalışmaktadırlar. Ağa Han ve Emir Âli'nin Hilafet Komitesiyle hiçbir ilgisi ve münasebetleri yoktur. Bu adamların bizim hakkımızda neşriyat yaparak bizim üzerimizde, Müslümanlar üzerinde kendi nüfuzunu gösterme çabası içerisindedirler. Ağa Han ve Emir Âli'nin bu hareketlerinin İngiliz Hükümetinin bir teşebbüsü olduğunu açıkça ortadadır. Ayrıca mektubun yayınlandığı İki gazete ile ecnebi gazeteleriyle aynı zamanda İsmet Paşa'ya gelen bir mektup ve henüz Reiscumhura gönderilen bir mektup ulaşmadan evvel gazetelerin eline geçmesi olayın gerçek sebebinin ortaya koymaktadır. O halde bu kişilerin fikir sormak tarzında samimî bir şeyleri yoktur, propaganda için yapmışlardır. Bunun İstanbul'da aynı zamanda intişarını temin için bütün vasıta, tertibat ve teminat almışlardır. Burada neşriyatta bulunmak cürümü vardır, bu mektup hıyaneti vataniye cürümü karşısında derhal hükümetçe kanunların uygulanmasını arzu etmektedir. 31 Temmuz 1338 kanunu "İcra Vekilleri Heyetince gösterilecek lüzum ve B. M. M.'nce ekseriyeti mutlaka ile verilecek karar üzerine icap eden mahallerde İstiklâl Mahkemeleri teşkil olunur" ifadesine esas alan İsmet Paşa, Meclise şu teklifte bulunmuştur: Heyeti Celileye teklifim şudur ki: Memlekette hıyaneti vataniye cürümü, hariç ve dâhilin iştirakiyle başlamıştır. Cumhuriyetinin hayatına ve bünye-i esasiyemize başlayacaktır.. Bununla beraber mektupların esas TBMM'nin nazarı dikkatini celp üzere yazılmış olması da durumu ortaya koymaktadır. Âlemşümül İslam ve halifelik propagandasının yapıldığını, halifeye, vazife-i siyasiye ve vazife-i dünyeviye vermek esasını güdüldüğünü belirterek, mektubun propaganda için yazılmış ve yayınlanmış olduğunu belirtmiş ve yapılanın TBMM'nin meşruiyetine isyanı mutazammın neşriyat cürmünden olduğunu ve derhal duruma vaziyet edilmesi ve bunun için derakap (hemencecik) İstanbul'a bir istiklal Mahkemesi gönderilmesini teklif etmişti.²² İnönü konuşmasının devamında da, "Yok eğer bunu böyle yapmaz ve gazetecileri cezalandırmazsak, içerde ve dışarıda TBMM'nin zayıf olduğu imajı verilecek ve artık her önüne gelen kavli, fiili ve neşri hilafet taraflısı yayın yaparak yeni kurduğumuz Cumhuriyeti zayıflatmaya girişeceklerdir." diyecek ve tecziye için zaman geçirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise, Halifeliğin kaldırılması için zorlayan en kuvvetli etken, Halife var oldukça Türkiye'de yapmayı düşündüğü toplumsal ve laik devrimlere imkân olmayacağı düşüncesiydi. Hilafet sorunu aslında bir rejim sorunuydu. Mustafa Kemal, Hilafet sorununu tamamen ortadan kaldırmak için bir dizi girişimde bulundu. Yukarıda belirtilen hususlar da, halifeliğin kaldırılmasına bir nevi zemin hazırladığı gibi Mustafa Kemal Paşa'nın elini kuvvetlendirmişti. İstanbul basınının, Darülfünunda görevli aydınların, Milli Mücadele'nin önder kadrosunu oluşturan yakın arkadaşlarının ve diğer ordu kumandanlarının kendi düşüncesi doğrultusunda tutum almalarını sağlamaya çalıştı. Bu konuda kesin karar almak zamanının geldiğini anlayınca 15—20 Şubat 1924'te yapılacak Harp Oyunları nedeniyle Ordu ve Kolordu Komutanlarını İzmir'de topladı. Bu toplantıya Başbakan İsmet Paşa, Savunma Bakanı Kâzım Özalp Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak da katılmıştı. Toplantıda, Hilafet ile Şer'iyeye ve Evkaf Bakanlığının

²²-Cebesoy, a.g.e. s. 210

kaldırılması ve öğretim kurumlarının birleştirilmesi karar altına alındı. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, Başvekil İsmet Paşa'dan, halife hakkında şu telgrafi aldı:

Türkiye Reisi Cumhuri Huzuru Riyasetpenahilerine

Bir müddetten beri gazetelerde makamı hilafetin vaziyeti ve Halifenin şahısları hakkında sultelakkiyata müsait neşriyata tesadüf edilmekte olduğundan ve bilâsebep vaki olan neşriyatı hürmetşikenaneden ve hassaten ara sıra İstanbul'a giden erkani hükümetin ve resmi heyetin kendisiyle temastan mütebait ve müçtenit bulunmalarından Halifenin büyük bir teessür duyduğu cihetle serkarinlerinin Ankara'ya tamamıyla veya şayanı itimat bir zatın İstanbul'a nezdine gönderilmesini rica suretiyle hissiyat ve temenniyatını iblağ etmeyi teemmül etmiş ise de, sütefsire uğraması ihtimaline karşı bundan da sarfınazar ettiğini beyan eyledikleri başkatip bey tarafından işar kılınmakta ve tahsisat meselesi uzun uzadıya tafsil edilerek hazine-i hilafetin istitatu fevkinde ve mükellefiyeti haricindeki masarif için hazine-i maliyece muavenette bulunulacağı hakkında hükümetçe 15 Nisan 1923 tarihinde vaki işarın tetkiki ve temini icabı ilave edilmektedir Keyfiyet Heyeti Vekilece tezekkür edilecektir.

Neticeyi ayrıca arz ederim. Efendim.²³

İsmet

Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafa verdiği cevap ise şudur:

Ankara'da Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine

c. 22.1.1923

Makamı hilafetin ve halifenin şahısları hakkında suitelakkiyat ve suitesirat zemini, Halifenin kendi tarz ve tavrı hareketinden neşet etmektedir. Cuma alayları, ecnebi mümessilleri nezdinde memurlar izamı suretiyle münasebat, tantanalı gezintiler, saray hayatı, sarayında ihtiyat zabitlerine varıncaya kadar kabul ve onların iştikalarını istima ve onlarla beraber ağlamak gibi hareketler kabilindedir. Halife, Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye halkı ile, karşı karşıya, vaziyetini, mütalaa ettiği zaman, İngiltere Krallığı ile Hindistan ahali İslamiyesine veya Afgan Devleti, Afgan halkına karşı, hilafetin ve halifenin vaziyetini vahidi kıyası olarak nazarı dikkatte Halife ve bütün cihan, kati olarak bilmek lazımdır ki mevcut ve mahfuz olan Halife ve halife makamının hakikatte, ne dinen ve ne de siyaseten hiçbir mana ve hikmeti mevcudiyeti yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatolarla mevcudiyetini, istiklalini tehlikeye bırakmaz. Hilafet makamı, bizce en nihayet, tarihi bir hatıra olmaktan fazla bir ehemmiyete haiz olamaz. Türkiye Cumhuriyeti ricalinin veya resmi heyetlerinin, kendisiyle temasını talep etmesi dahi Cumhuriyetin istiklaline sarih tecavüzdür. Serkarını Ankara'ya göndermek veya şayanı itimat bir zatın nezdine izamı suretiyle, hükümete iblağı hissiyat ve temenniyat talebinde bulunması dahi Cumhuriyet Hükümetine ile karşı karşıya vaziyet alması demektir. Buna da salahiyattar değildir. Kendisiyle Hükümeti Cumhuriyet arasında başkâtibi muhabereye tavsit etmesi de fazladır. Başkatip beyin böyle küstahlıktan mücanebeti lüzumu kendisine ihtar olunmalıdır. Halife temini hayat ve maişet için Türkiye Reiscumhurunun tahsisatından mutlaka dün bir tahsisat kâfi gelir. Maksat: debdebe ve darat değil insanca hayat ve maişet temininden ibarettir. Hazine-i hilafetten maksat ne olduğunu anlayamadım. Hilafetin hazinesi yoktur ve olamaz. Böyle bir hazineye ecdadından tevarus etmişse re3smen ve vazıhan malumat istihsal ve ita buyrulmasını rica eylerim. Halifenin aldığı muhasasatla gayri kabili temin olan tekalif neler imiş ve 15 Nisan 1923 tarihinde hükümete ne gibi mevait ve işarete bulunmuştur? Bunu da lütfen işar buyurunuz. Halifenin ikametgahını tasrih ve tespit etmek, hükümetin şimdiye kadar yapmış olması lazım gelen bir vazife idi. İstanbul'da milletin boğazından kesilmiş paralarla yapılma birçok saraylar ve sarayların içinde birçok kıymetli eşya ve levazımat, hükümetin vaziyeti âdemi tespiti yüzünden mahv ve heder oluyor.

²³-Öztürk, Türk parlamento Tarihi,, III. dönem, 1923-10927, I., s.298

Halife mensupları,, sarayların en kıymetli levazımını Beyoğlu'nda, şurada burada satıyorlar diye rivayetler vardır. Hükümet bunları bir an evvel vaziyet etmelidir. Satılmak lazım ise hükümet satmalıdır. Hilafet kadrosu ciddi tetkik ve tensik olunmak lazımdır ki serkarinler, serkatipler mevcudiyeti, halifeyi hala saltanat hülyası içinde uyutmasın! Fransızların kralı, hanedan ve mensubini Fransa'ya sokmakta, istiklal ve hakimiyet için yüz sene sonra, bugün dahi mahzur görüp dururken her gün ufuktan saltanat güneşinin tuluuna duacı bir hanedan ve mensubini hakkındaki muamelemizde, Türkiye Cumhuriyetini, nezaket ve safsata kurbanı edemeyiz. Halife, kendisinin ve makamının ne olduğunu sarıh olarak bilmeli ve bununla iktifa etmelidir. Hükümetçe ciddi, esaslı tedbir ittihaz ile işarını rica ederim efendim,²⁴

Türkiye Reiscumhuru
Mustafa Kemal

Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ile elliüç refikinin hilâfetin ilgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye haricine çıkarılmasına dair teklifi kanunisi

Riyaseti Celileye

Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde makamı hilâfetin vücudu Türkiye'yi dahilî, harici siyasetinde iki başlı olmaktan kurtaramadı İslâinde ve hayatı milliyesinde müşareket kabul etmeyen Türkiye'nin zahiren ve zimmen büe olsa ikiliğe tahammülü yoktur. Asırlardan beri Türk Milletinin sebebi felâketi ve ilâ nihayet fiilen ve ahden bir Türk İmparatorluğunun vasıta i inkırazı olan Hanedanın hilâfet kisvesi altında Türkiye'nin mevcudiyetine daha müessir bir tehlike olacağı tecarübü mütehammilâne ile katiyen sabit olmuştur. Bu hanedanın Türk Milletiyle münasebattar olan her vaziyet ve kuvveti mevcudiyeti milliyemiz için mahzı tehlikedir. Esasen hilâfet, imarat evaili islâmda Hükümet mâna ve vazifesinde ihdas edilmiş olduğundan dünyevi ve uhrevi bilcümle vazaifi müteveçciheyi ifa ile mükellef olan zamanı hazır Hükümeti İslâmiyesinin yanında ayrıca bir hilâfetin sebebi mevcudiyeti yoktur. Hakikat bundan ibarettir. Türk Milleti selâmeti muhafaza etmek için hakikate ittibadan başka bir hattı hareket ihtiyar edemez. Teraküm ede gelen teşeyvüşatın vazıh ve katî bir surette halli için mevaddî âtiyenin bugün derakap ve müstacelen müzakeresi ile kanuniyet kesbetmesini teklif ederiz.²⁵

2 Mart 1340/1924

Urfa Mebusu
Şeyh Servet ve 53 arkadaşı

Hilâfetin ilgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki haricine çıkarılmasına dair teklifi Kanuni

Madde 1. — Halife halledilmiştir. Hilâfet, Hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilâfet makamı mülğadır.

Madde 2. — Mahlû Halife ve Osmanlı saltanat münderisesi hanedanın erkek ve kadın bilcümle azası ve damatlar Türkiye Cumhuriyeti memaliki dâhilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnurdurlar. Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellit kimseler de Âli Osmanî'den addedilirler.

Madde 3. — İkinci maddede mezkûr kimseler işbu kanunun ilâm tarihinden itibaren azami on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke mecburdurlar.

Madde 4. — ikinci maddede mezkûr kimselerin Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku merfudur.

²⁴- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci içtima, 3.3. 1340 Pazartesi, VII, s. 27; Öztürk, Türk parlamento Tarihi,, III. dönem, 1923-10927, I., s.299

²⁵- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci İçtima, XVII, 3.3.1340 Pazartesi, s. 27-28

Madde 5. — Bundan böyle ikinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde emvali gayrimenkuleye tasarruf edemezler. İlişiklerinin kat'ı için bir sene müddetle bilvekâle mahakimi devlete müracaat edebilirler. Bu müddetin mürurundan sonra hiçbir mahkemeye hakkı müracaatları yoktur.

Madde 6. — İkinci madde mezkûr kimselere masarifi seferiyelerine mukabil bir defaya mahsus ve derecei servetlerine göre mütefaavidolmak üzere Hükümetçe tesbit edilecek mebalîğ ita olunacaktır.

Madde 7. — ikinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti arazisi dâhilindeki bilcümle emvali gayrimenkullerini bir sene zarfında Hükümetin malûmat ve muvafakatiyle tasfiyeye mecburdurlar. Mezkûr emvali gayrimenkuleyi tasfiye etmedikleri halde bunlar Hükümet marifetiyle tasfiye olunarak bedelleri kendilerine verilecektir.

Madde 8. — Osmanlı imparatorluğunda Padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dâhilindeki tapuya merbut amvali gayrimenkûleleri millete intikal etmiştir,

Madde 9. — Mülga Padişahlık sarayları ve kasırları ve emlakın ve sairesi dâhilindeki mefruşat, takımlar, tablolar, asarı nefise ve sair bilumum emvali menkule millete intikal etmiştir.

Madde 10. — Emlâki Hakaniye nâmı altında olup evvelce millete devredilen emlâk ile beraber mülga Padişahlığa ait bilcümle emlâk ve sabık Hazinei Hümayun muhteviyatlarıyla birlikte saray ve kasırlar ve mebani ve arazi millete intikal etmiştir.

Madde 11. — Millete intikal eden emvali menkule ve gayrimenkulenin tespit ve muhafazası için bir nizamname tanzim edilecektir.

Madde 12. — işbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır

Madde 13. — işbu kanunun icrayı ahkâmına icra Vekilleri Heyeti memurdur.²⁶

Mustafa Kemal, 24 Şubatta Ankara'ya döndü. 1 Martta Meclisin yeni dönemini açarken yaptığı konuşmada hükümetin faaliyetlerini ana hatları ile anlattı. 2 Martta Halk Fırkası parlamento grubu üç yasa'yı onaylamak için toplandı. Ertesi gün üç önerge meclise sunuldu. Tartışmalar sonunda 3 Mart 1924'te, 429 sayılı Kanunla Siirt mebusu Halil Hulki ve elli arkadaşının önergesi kabul edilerek Şer'iye, Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Bakanlıkları kaldırıldı. 430 sayılı Kanunla, Manisa mebusu Vasıf Bey ve elli arkadaşının önergesi kabul edilerek eğitim ve öğretimin birleştirilmesi Kanunu kabul edildi. 431 sayılı Kanunla Siirt Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve 53 arkadaşının önergesi kabul edilerek, Halifeliğin kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanının Türkiye dışına çıkarılmasına karar verildi. Böylece, Osmanlı Devleti' in son kalıntısı ve Cumhuriyet yönetimi için tehlike haline gelmiş olan halifelik tarihe karıştı. Kaldırılan bakanlıklar yerine, Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı kuruldu.²⁷ 431 sayılı yasa ile de, Abdülmecit ile Osmanoğulları ailesinin bütün erkekleri, kadınları, damatları ve o kadınlardan doğan bütün çocukların Türk vatandaşlığından çıkarılmalarını ve Türkiye topraklarında oturmamaları hükmünü içeriyordu. Padişah ve ailesi hemen, diğer hanedan üyeleri ise on gün içinde bir daha dönmek üzere yurtdışına çıkarılacaklardı. Yol giderleri için, servetlerine göre hükümetçe tespit edilecek paralar ödenecekti. Padişahlık yapmış olanların malları, saray ve köşkleri milletin malı sayılacaktı. Diğerlerinin taşınmaz mallarını bir yıl içinde elden çıkartmaları, aksi halde hükümetin bu malları satarak onlara göndermesi öngörülmüştü. Hükümet 2 Mart 1924'te bir komisyon kurarak saraylarda önlem alınmasını, dairelerin

²⁶-T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci İçtima, VII, 3.3.1340 Pazartesi, s. 28-29

²⁷- Oğuz Aytepe, Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 29-30, Mayıs Kasım 2002, S. 15-29,30 s.. 22

mühürlenmesini ve bu husustaki sorumluluğun Vilayete ait olduğunu kararlaştırmıştı. Ayrıca, kafilenin sevk masrafı için 90.000 lira da tahsis edilmişti. Sarayların muhafazası için de bu paradan harcama yapılacaktı.²⁸ Yasa onaylanır onaylanmaz, İstanbul Valisi Haydar Bey ile Emniyet Müdürü Sadettin Bey Dolmabahçe Sarayına giderek Abdülmecit'e derhal yola çıkmak için hazırlanmasını söylediler. Öfkeye kapılan Abdülmecit valiyi kovdu. Emniyet müdürü gerekirse kendini zor kullanarak götürmek için emir aldığını bildirdi. Saray sarılmış ve telefon hatları kesilmiş olduğundan Abdülmecit boyun eğmek zorunda kaldı.²⁹ Osmanlı hanedanının ileri gelen mensuplarının Türk topraklarından sürülmesini ön görüyordu. Ertesi sabah şafakta, üzgün Abdülmecid Efendi bir arabaya konup Doğu Ekspresi (Orient Express) ne bindirilmek üzere istasyona gidişinin gösterilere sebep olabileceği büyük Sirkeci garına değil, şehir dışında küçük bir istasyona götürüldü sonuncusu, sürgünde sultanların sonuncusunu izledi.³⁰

Ağa Han ve Emir Ali'nin İngilizce olan bu mektubun tercüme edilmiş sureti

1-Cihanın hür milletleri cemiyetinin müstakil bir azası olan Türkiye'nin sadık dostları ve emellerinin hakiki taraftarları sıfatıyla biz, Halife İmam Hazretlerinin şimdiki müphem vaziyetlerinin, ehli sünnetten olan halk üzerindeki pek endişe verici tesirata Büyük Millet Meclisi'nin müsaade-i mahsusatınızda dikkatini çekmek istiyoruz.. Halifenin şeref ve kudretine, nüfus ve tesirine badi olan zaaftan dolayı, içtimai ve manevi büyük bir kuvvet addedilen İslamiyet'in ehli-sünnetten olan halkın geniş kısımları arasında gevşemekte olduğu teessüfle gördük. Sıhhati münakaşadan münezze olan vakayii esbabı malümeden dolayı ayrı ayrı zikretmek istiyoruz.

2-Ehli-sünnet içinde riyaseti ruhaniyenin bütün Müslümanları büyük bir cemiyet şeklinde yekdiğerine bağlayan bir rabıta hükmünde olduğunu söylemeye hacet yoktur. Hilafet, harici hücumlara maruz bulunduğu zaman, bütün yeryüzünde bulunan Müslümanların hissiyatı galeyana gelmiş ve Türklerin istiklali için çalışmak, uğraşmak aynı zamanda Müslüman tesanütünü temsil eden müessesatı tam ve kâmil olarak muhafaza etmek demek olduğu kanaatiyle Hint Müslümanları, Türk Milletine muhabbet göstermiş ve muavenet etmiş, bu tehlike zamanlarında biz Türkiye davası için ciddiyetle çalıştık. Trablusgarp, Bingazi'de vukua gelen Türk – İtalyan harbinden beri bir İngiliz Müslüman müessesesi, işte bu itibarla bütün Müslümanlarla beraber derinden olduğumuz bir mesele hakkındaki bütün mülahazat ve telkinatımızın zatı devletlerinin hükümeti tarafından hüsnü kabul göreceğine itimadımız vardır.

3-Düşüncelerimizle millet mümessillerini nüfusunu zerre kadar tenkis etme bir an bile hatıra gelmemelidir. Hürmetle istediğimiz şey, İslam âleminin dini reisliğinin şer'i şerife göre tam ve kâmil olarak muhafazasıdır. Halifenin nüfusunun azalması veya dini bir amil gibi Türkiye teşkilatı siyasiyesinde tedibi bizim fikrimizce, İslam'ın dağılması, o manevi cihan kuvvetinin ameli bir surette kaybı olacaktır. Böyle bir haldir ki, ne Büyük millet Meclisi'nin, ne de Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin nazarı dikkatlerinden, mümkün değil kaçmaz.

4- Bizim fikrimize göre halife imam, ehli sünnetin vahdetini temsil eder, halifenin Türk Milletinden bir fart olması, Türk Devleti'nin müessisleri ahfadından bulunması, İslam milletleri arasında Türklüğe mücebbel bir mevki bahşeder.

5- Bu, 14 asırdan beri ehli-sünnet arasında bir esas olarak telakki edilmiştir. Peygamber vekili olan halifenin İslam cemaatinin imamı olduğunda icmai ümmet vardır. Onunla bütün müminin arasında ehli-sünneti birbirine bağlayan bir alaka vardır. İslam âlemi beyninde bir nifak hasıl etmeksizin bu dini unsur İslam fikrinden çıkarılıp atılamaz.

²⁸- Aytepe, a.g. m. s. 23

²⁹- Aytepe, a.g. m. s. 23

³⁰- Lewis, a.g.e. s. 264

6- Halife dini nüfusunu kaybettiği zaman, bütün Meliklerle Emirlerin idareyi umurdaki salahiyetlerini teyit ve dualarda asri nüfus istimal için onun müsaadesini istihsale kendilerini mecbur tuttuklarını zatı devletlerine hatırlatmaya lüzum yoktur. Eğer İslamiyet dünyada büyük bir manevi kuvvet olarak muhafaza edilmek isteniyorsa, halifenin nüfus ve şerefi hiçbir zaman Papanın nüfus ve şerefinden az olmamalıdır.

7- İşte bu ve bunlara mümessil diğer sebepten dolayı Türkiye'nin hakiki dostları sıfatıyla, biz, Hilafet ve İmametın Müslüman Milletlerin itimat ve hürmetine layık olan bir mevkie vaz olunmasını ve böylece Türkiye'de kuvvet ve şeref bahsedilmesini kemal-i hürmetle Türkiye Büyük Millet Meclisinden ve onun basiretkar müdürlerinden istirham ederiz. Biz Paşa Hazretleri, sizin muti bendeleriniz.

Ağahan - Emir Ali

Mektupları Yayınlayan Gazetecilerin Durumu yukarıda belirtilen beyanatlar haricinde birçok milletvekili konu hakkında söz alarak çeşitli hususları dile getirmişlerdir. Mecliste yapılan tartışmalardan sonra İsmet Paşa'nın Meclis Başkanlığına yazdığı, İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesi kurulması için verdiği önerge okundu. Mahkemenin kurulmasını isteyenler mahkemenin yetkisinin meclis tarafından verileceğini belirterek yürürlükteki kanunun değiştirilmesi yönüne gidilmesini istediler. Karşı olanlar ise yetkilerin kısılması gereği üzerinde duruyorlar, çeşitli gerekçeler göstererek mahkemeye idam yetkisi verilmemesini ve bu çeşit kararların meclis onayından geçmesini istiyorlardı. Hükümet, mahkemenin kurulmasında direniyordu. Mahkemenin kurulması için yapılan oylamanın sonucunda 89 evet, 63 ret oyu çıktı ve üye seçiminden sonra kanun son şeklini aldı.³¹ 8 Aralık Cumartesi seçilmiş olan İstanbul İstiklal Mahkemesi Hâkimler Kurulu, aynı gece Mecliste toplandı ve Ağa Han ile Emir Ali Tarafından yollanan, Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanan mektuplarla ilgili durumu görüştü. Sonuçta, adı geçen gazetelerin sahipleri ile sorumlu müdürlerinin gözaltına alınmalarına karar verdi. Bunun üzerine savcı tutuklama emri çıkararak Ağa Han ve Emir Ali tarafından Başbakan İsmet paşa'ya gönderilen mektupların yayınlanmasının "hilafetin hâkimiyetini iade ve temin ve bunun etrafında beslenen emeller ve ihtiraslar dışışlerine mutabık bir durum ihdas etmek amacıyla gönderilen bu mektubun yayınlanması yoluyla kamuoyunda ifsad ve karışıklık çıkarmak cihetinde" buldukları gerekçesiyle suç unsuru görülmesi üzerine Gazete sahipleri ve sorumlu müdürleri olan Hüseyin Cahid, Velid Ebuzziya, Ahmet Cevdet ve Ömer İzzeddin Beylerin, vatana ihanet ve devletin dış ve iç güvenliğini bozmak, hükümeti devirmek suçundan dolayı İstiklal Mahkemesi'nce haklarında yargılama yapılmak üzere tutuklanmalarını bildirdi. 10 Ekim 1923 tarihli gazetede yayınlanan "Bir açık Arıza" başlıklı yazısından dolayı, İstanbul baro başkanı Lütfi Fikri Bey gözaltına alındı. Daha sonra da İstiklal Mahkemesi kararıyla tutuklan³² Aynı gün Vatan gazetesinde Ahmed Emin Yalman Bey tutuklamalara değinerek hükümetin, yayınlanan mektup konusunda kızgınlığının doğal olduğunu, fakat Hüseyin Cahid, Velid Ebuzziya, Ahmed Cevdet beylerin İngiliz entrikalarına araç olmayacaklarını ileri sürdü.³³ Mahkeme Reisi İhsan Bey ifadeler alınırken gazeteci Cahid ve Velid Beylere şu soruyu sormuştu: Bu mektubu niçin ve maksatla neşrettiniz? Hüseyin Cahid Bey şöyle cevap verecektir: Bir gazeteci için bu bir vesikadır; farz ediniz ki, aleyhinizde bir kesin uyarı verilmiş, yazmayacak mıyız? Hatta bende bulunmasaydı da biri gelip, "Bende şöyle bir mektup var" deseydi, gazetecilik alışkanlığı ile basmak için para ile alırdım. Bu gazetecilik bakımından meslek borcudur. Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey: "Efendim Bir akşam evde idim. Telefon çaldı. Kalktım. Matbaadan Baha Bey'di. 'Ağa Han'ın bir mektubu geldi. Tercüme edelim mi' dedi. 'Ne mektubu' dedim. 'Ağa Han'ın İsmet Paşa'ya

³¹- Aybars, a.g.e. s.252

³²- Aybars, a.g.e. s. 253

³³-Aybars, a.g.e. s. 253

gönderdiği mektup' cevabını verdi. Neye dairdir?' dedim. 'Hilafete dairdir' dedi. Tercüme edin' dedim. Ertesi sabah matbaaya geldim. Gazeteleri okudum. Baktım yalnız bizde değil, İkdâm'da da var. Çok memnun oldum. Öteki arkadaşları atlattık' dedim. Hâlbuki biz atlamaşız. Keşke atlatmasaydık. Mektup özel zarfla gelmişti."Mahkeme heyetinden Refik Bey: "Adı geçen mektupta (Ağa Hanın) herhalde bir amaca yönelik olduğunu siz de söylüyorsunuz. Bu halde bunu yine gazetenizde bastınız?" Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey: "Evvelce de arz ettim ya efendim. Bu alelade bir makale değildir. Ağa Han tarafından herhangi bir gazeteye yazılmış, rastgele bir yazı değildir. Bu, İsmet Paşa Hazretleri'ne yazılmış bir vesikadır, diye telakki ediyorum. Hatta birinde böyle bir mektup var deseydiler gazetecilik ilkeleriyle para verir, basmak için alırdım. Bu gazetecilik açısından borcumdur."³⁴ Ağa Han ve Emir Ali'nin mektuplarını İsmet Paşa'nın eline varmadan yayınlamaktan yargılanan gazeteciler 9 Aralık'ta gözaltına alınıp 11 Aralık'ta tutuklanmışlardı. Duruşmalar aralıksız yedi saat devam etmiş ve mahkeme kurulunun kararında, ortada suç unsuru bulunmamasına karşın, milletin egemenliğine karşı fikirlerini savunan ve kışkırtmalarla dolu olan mektubun yayınlanmasından doğan sorumluluğun manevi kararını milletin vicdanına bırakarak bütün gazeteciler beraat etmiş, ceza alan tek isim "Meşrutiyet yanlısı" yazılarıyla halkı kışkırttığı iddia edilen eski Dersim Milletvekili ve İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey olmuş, 6 ay hapis cezası almıştı.³⁵ Daha sonra af edilecektir.³⁶ Sonuç Milli Mücadele kazanıldıktan sonra, özellikle saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı ve gelişmelerin giderek hilafetin kaldırılacağını göstermesi karşısında, İstanbul'un muhtelif basının yayını geriye dönüşü açıkça ortaya koyan şekil almıştı. Abdülmecid efendinin Halife seçildikten sonra tutum ve davranışları, Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmesi yanında, İstanbul basınının tutumu da gelişmeleri kendi bakış açılarına göre değerlendirmekte idiler. Basının ağır eleştirici ve kışkırtıcı yayınları yanı sıra, Hilafetin kaldırılmasını kolaylaştıran son hareket Ağa Han ve Emir Ali'nin Başbakan İsmet Paşa'ya birlikte yolladıkları, hilafetin kaldırılmamasını isteyen mektup başbakanın eline geçmeden 5 Aralık 1923'te Tanin ve İkdâm, 6 Aralık'ta Tevhid-i Efkâr'da yayınlanması üzerine, Başbakan İsmet Paşa 8 Aralık 1923'te konuyu meclise götürdü. Önemli ve gizli açıklamalarda bulundu. İsmet Paşa, iç ve dış düşmanların katkısıyla Cumhuriyetin yaşamına kastedildiğini belirterek, olayların bastırılması ve suçluların cezalandırılması için en kısa zamanda İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesi kurulmasını talep etti. Teklif üzerine 8 Aralık 1923 tarihinde kurulan İstanbul İstiklal Mahkemesi, mektupları yayınlayan gazete sahipleri ile sorumlu müdürlerini gözaltına alınması kararını verdi. 10 Aralık 1923 tarihinde gazetelerde yayınlanan "Bir Açık Arize" başlıklı yazısında dolayı, İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey gözaltına alındı, daha sonra İstiklal Mahkemesi kararıyla tutuklandı. Bu olayların sonucunda toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi 3 Mart 1924 tarihinde 431 sayılı kanunla halifeliliği kaldırarak, handen ve üyelerinin Türkiye toprakları dışına çıkarılması kararını almıştır. İstanbul'da çıkan 5 Mart tarihli Tanin, Vatan, İkdâm, Tevhid-i Efkâr gazeteleri Halife Abdülmecid'le hareminin nasıl sınır dışı edildiklerini ayrıntılarıyla yazıyordu. Tutuklu gazeteciler yargılanmaları sonucunda beraat edeceklerdir. Lütfi Fikri Bey, ise yargılanma sonucu 6 ay hapis cezası almış daha sonra da bu cezası af edilecektir

Meclis'te Halifelin Kaldırılması Yurt Dışına Çıkarılması Konusundaki "Görüşmeler:

Yukarıda metni verilen Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi (Yetkin) ve 53 arkadaşı tarafından verilen kanun teklifi, 3.3.1338 (1922) tarihli ikinci birleşimde görüşüldü.

³⁴-Altın, a.g.e., s.135-136.

³⁵-Muharrem Balcı, Hukuk Dünyası, Belgeler, s.136

³⁶-Altın, a.g.e., s. 136

Rize Mebusu Ekrem Bey, Halifelerin ve Padişah ailesinin kötülüklerini sayıp döktü. Halifeliğin kaldırılması ve Padişah ailesinden olanların hepsinin sınır dışına çıkarılmasını istedi.

Zeki Bey, Biz sultanlığa düşman değiliz, kişilere düşmanız. Çünkü bugün gördüğüm durum şudur: Cumhuriyet devam ettiği halde, sultanlığa doğru yürüyor.³⁷

Birçok mebus konu hakkında fikrini belirttikten sonra Başkan Fethi Bey; Biliyorsunuz ki Zeki Bey Halk Partisi'nden olmayan tek üyedir. Onun düşüncelerini sessizce dinlemek zorundasınız. Hiçbir zaman sinirlenmek doğru değildir.. Olmayacak şeyler oluyor.³⁸

Meclis Başkanı'nın bu sözlerle anlatmak istediği şu idi: Bu kanun teklifi, bir gün önce yani 2 Mayıs 1924'te Halk Partisi Grubunda görüşülmüş ve kabul edilmişti. Bu durumda hiçbir Halk partili mebus teklifin aleyhinde konuşamazdı. Gümüşhane Mebusu Zeki Bey ise, İkinci Büyük Millet Meclisi'ne bağımsız olarak gelen birkaç mebustan Halk Partisi'ne girmeyerek bağımsızlığını devam ettiren ve Halk Partisi Grubu'na karşı tek mebusu.³⁹

Urfa Mebusu Saffet Efendi, İdare-i Cumhuriyet vezaifi asliyesinden biri ve en birincisi ahkâm celilei İslâmiyenin muhafazasıdır. Hulefa-i Raşidin Efendilerimizden sonra bu levri Cumhuriyete kadar İslâmiyet namına leveran eden hilâfet meselesi hiçbir zaman ne tetkik edilmiş, ne de makul ve mantıki bir hükmü sahihe iktiran etmiştir. Cumhuriyetin Türkiye halkında ispat eylediği rüşd ve kıyaset ve bize temin eylediği hürriyet ve adalet sayesinde hilâfet meselesinin mahiyetini artık bütün âlemi İslâm'a karşı tahlil ve ilân edecek vaziyette bulunuyoruz. Dinî mümünü İslami her veçhile ulviyet ve nezahetini muhafaza etmek için hilâfetin mahiyetini tahlil ve ilân etmekte bir gün bile tehhür etmek caiz değildir. Öteden beri her hangi bir sülâlenin, bir pahtın makamı hükümdariye irsen musallat olabilmesiyle halife unvanını ihraz etmesi Dini İslâmi muktaziyatmdan imiş gibi bundan evvel efkârı ammede bir terakki vardı. Fakat hilâfetin ne demek olduğunu hakkiyle bilen hurafeyi ümmet Dini İslam'ın hakayıkı âliyesiyle halkın seviyesini müteakip bulamadıklarından zevahirin muhafazasıyla idarei maslahat siyasetini takip etmişlerdi. Bugün mülkün her tarafında canî gönülden hüsnü telâkkiye iktiran eden Cumhuriyet, halk seviyesinin en âli derecelerde olduğunu ispat eylemiştir. İşte bu sayededir ki bugün bu meselenin halli ile iştilal ediyoruz.

Efendiler Hazreti Davut Aleyhisselâm gibi Mürselini Kiram Hazeratından idare-i umuru âmmeye memur olanlar Haktaalâ Hazretlerinin emreylediği adli ihsan ile her veçhile amel olduklarından, Kuranı Kerim bu zevatı kirama halife unvanı mübeccilini ıtlak buyurmuştur. Adalet sıfatı ilâhiyedir. Bu sıfatı celileye mazhariyet yeryüzünde Cenabı Hakka hilâfet manasınadır. Haktaalâ Hazretleri Davut Aleyhisselâma hitaben (**İnnâ cealname filardı halifetün**) buyuruyor. Bunu müteakip (**Pahkemü Beynannase bilhakki**) diyor. Şu halde hilâfetin maçayı hakikisi yeryüzünde hak ve adil üzere beynannas icrayı Hükümet olduğu anlaşılıyor. Resulü Kiram Hazeratı her türlü sagayir ve kebayirden masum ve her bir hareketlerinde âdil olduklarından yeryüzünde Allah'ın birer halifeleri idiler. Hatünnebiyyin Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri dahi Cenabı Hakkın en muazzam bir halifesidir. Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinden sonra ciharı yâri güzün hazeratına da bu unvanı celil verilmiş idi. Çünkü birer birer efdalinnaz bu dört zatımübeccel, eseri celili nebeviye tamamıyla iktifa ve idareyi ammede asrısaadette olduğu gibi âdil ve ihsanı bihakkın muhafaza buyurmuşlardı. Bir mücize nebeviye olarak «hilâfet yani âdil ve hak ile kaim bir Hükümet benden otuz seneye kadardır» buyrulmuştu. İmam Ali Efendimizin müddeti hilâfetleriyle otuz sene tamam olunca zulüm ve adaveti ile Emeviye Hükümeti zuhur etmiş ve hak ve adlin esasatı sarsılmaya başlamıştır. Bu hadisi şerif ile sabit oluyor ki dini İslâm nazarından hilâfet hak ve âdil üzere icrayı hükümettir. Böyle bir Hükümet Peygamberimiz Efendimizden sonra ancak «30.» sene devam edebilmiştir. Hâlbuki hanedanı risaleti Kerbelâ çöllerinde haki

³⁷- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci içtima, 3,3. 1340 Pazartesi, VII, s. 356-36

³⁸- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci içtima, 3,3. 1340 Pazartesi, VII, s. 356-36

³⁹-Mahmut Goloğlu Türkiye Cumhuriyeti Traihi I 1924-1930 Devrimler Ve Tepkiler, İstanbul, 2007, s17

helake serni yezid ve Kuranı Kerimi maazallah yerlere çarpan İkinci Velid gibi hazleye halife deniliyordu. O zamanlar halkın seviyesi bu fecaatlere tahammül edebilirdi. Böyle bir lâfız bimânanın Dini İslam'a büyük iftira olduğu düşünüleliyordu. Bunlar sarahaten gösteriyor ki her hangi bir Hükümeti İslâmiye âdil ve hak üzere umuru âmmeyi idare ederse o Hükümet yeryüzünde Allah'ın halifesidir. Adil ve haktan inhiraf eden hükümetler o mübeccel sıfattan pek uzaktır. Müruru asar ile hadisatı künyede beşeriyetin bit tecrübe bulduğu bir hakikat vardır ki Resuli Kiram Hazeratından sonra adil ve hak üzere kaim bir Hükümetin ancak idarei cumhuriyede bulunabilmesidir. Zaten hülefayı Reşidin devirlerimde cumhur ashabın efkârı umumiyesi hâkim idi. Binaenaleyh mademki bugün hak ve adil üzere icrayı Hükümet ancak cumhuriyetle kaimdir ve idarei hazıranız da hamdolsun bir idarei cumhuriyettir. Hilâfetin mahiyeti aklen ve mantıken Büyük Millet Meclisinin şahsı mânevisinde tamamıyla tecelli etmiş oluyor. Şu halde Dini İslâmın kasdeylemiş olduğu hilâfetin hakikati bu Meclisi Muazzamın şahsı mânevisinde tecelli etmekte iken hilâfet sıfatı mübeccelesini Büyük Millet Meclisi haricinde hakaiki İslamiye hilâfına bir lâfız bimânadır ki sinne düşürmek Cumhuriyetle asla tevafuk etmeyecek bir haleti garibedir. Artık böyle bir garebete karşı her ne yapılmak lazımsa hilâfetin manayı asliyesini haiz bulunan Heyeti Celilenize aittir. Lâyihai kanunüyedeki birinci madde tamamıyla mâruzâtı açızanemin bir neticesidir. Binaenaleyh kabulünü istirham ederim.⁴⁰

Kastamonu Mebusu Halit Bey, Hilafeti, siyasi cihetini düşünüyorum. Mâlûmuâliniz hilâfet 1 300 küsur seneden beri Hulefayı Raşidin, Emeviler, Abbasiler, sonra Fatimiler Mısır ve saireden geçerek bir silsiledir (gidiyoruz. Binaenaleyh 1 300 senelik bir müessesedir. Bunun için bu makamı mülga demek için her halde uzun boylu düşünmek icap eder kanaatindeyim. Ciheti şer'iyesinde hiçbir mahzur yoktur. Bendeniz yalnız siyasi noktai nazardan arz ediyorum. Arkadaşlar hepimiz biliyoruz ki İstiklâl Mücadelâtı ilân edildiği zaman halkımızın halife makamına olan merbutiyetini nazarı itibara alarak hepimiz «halifeyi kurtaracağız. Şöyle yapacağız, böyle yapacağız» diye telkinatta bulduk. Hatta birçok meşarîh ve ulemayı Büyük Millet Meclisine getirdik. Bu, sırf halkın hissiyatına hürmet içindi. Sonra arkadaşlar, ben bu İstiklâl Muharebatında kâmilan bulundum. Askerlere, bütün arkadaşlarla beraber bu suretle telkinatta bulduk. «Makamı hilâfeti, bütün vatanla beraber kurtaracağız» dedik. (Kurtarmadık mı sesleri) Hay hay hamdolsun kurtardık. Böyle olmakla beraber bugün halk makamı hilâfet olmazsa Cuma namazı kılınamaz itikadımdadır. (Hayır, hayır sesleri) Ben de o itikatta değilim. İnşallah! Binaenaleyh bendeniz en ziyade bunun dâhildeki tarzı telâkkisine işaret ediyorum. Arkadaşlar. Bizim dinimizde, Müslümanlar, müminler kardeşirler. Bunun için diğer devletlerin Türkiye'ye olan nazarları makamı hilâfetin burada olmasından dolayı değil, Türklerin de bir Müslüman Devleti olmasındandır deniyor ve aynı zamanda deniyor ki «biz bu hilâfetten ne fayda gördük» meselâ harbi umumide bilâkis Araplar bize hıyanet etti ve düşman saflarında bize karşı harp ettiler. Hintliler keza hiç faydalarını görmedik deniyor doğrudur. Fakat arkadaşlar son Yunan tearuzunda Yunanlılar Eskişehir ve Afyon hattına geldikleri zaman işgal altında bulunan yerler garp vilâyetini kurtarmak için bir tek nefer gönderebildi mi? Hayır gönderemedi. Çünkü mağdur idiler. Onlar esir vaziyette idiler. Onlarla da münakalâtımız yoktu. Binaenaleyh onları da esir farz etmek pek tabiidir. Bu ciheti de nazarı dikkate almalıdır. Bununla beraber bendeniz bu mütalâayı varit görmem. Hangi muvasalayı temin etmişiz? Meselâ bugün hac farzdır. Haccın hikmeti felsefesi o kadar büyüktür ki acaba bundan siyaseten ne istifade etmişizdir? Hiç. Sonra Araplar bize karşı şöyle yapmış böyle yapmış diyoruz. Hâlbuki hep biliyoruz ki bu Arabistan'da takip ettiğimiz hatalı siyaset neticesidir. Bendeniz kanaati vicdaniyemi söylüyorum. Çünkü Reisicumhur Hazretleri burada iradı nutkederken makamı hilâfet hakkında hiçbir kelime sarf etmediler. Yalnız Cumhuriyetin halen ve âtiyen mâsun

⁴⁰- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci içtima, 3,3. 1340 Pazartesi, VII, s. 34-35

bulundurulmasından bahsettiler. Bendeniz hilâfeti muhafaza edelim ve bu hanedanda bırakalım demiyorum. Ve o fikrim de yoktur. Yalnız makamı hilâfet hakkında mâruzatta bulunuyorum. Binaenaleyh bendeniz bu itirazları pek varit görmüyorum. Buna karşı belki birçok itirazlar ve cevaplar bulunabilir. Yalnız âlemi İslâm bize karşı gösterdiği teveccüh ve muhabbet zannediyorum ki yalnız bir din kardeşliğinden değildir. Acaba niçin İran'a, Afganistan'a, Fas'taki, İslâmlara gösterilen teveccüh bize gösterilen teveccüh kadar değildir. Bendeniz şu kanaatleyim ki bu kadar asırlardan beri seyyiatı idaremize rağmen ve bütün dünyanın nazarı ihtirazı İstanbul üzerinde ve Türkiye'nin vaziyeti üzerinde iken bekamızı makamı hilâfetin bizde olması ve Türklerin bu makamı muhafaza ve dinî muhafaza etmek için çarpışmalarında buluyorum. Sonra arkadaşlar mademki makamı hilâfetinde hiçbir nüfuzu yoktur. Biz altı ay evvel buraya hepimiz bir umde neşrederek geldik. Ve o umdelerde Teşrinisani 1338 kararının layüteyyagayyer bir duştur olduğunu ilân ettik ve sonra dedik ki: Türkiye Büyük Millet Meclisi makamı hilâfetin istinatgâhidir. Ve makamı hilâfet beynelislâm bir makamı muallâdır dedik. Eğer o makam bir makamı muallâ değil ise neden halka ilân etmeyi lüzumlu gördük. Binaenaleyh bendeniz böyle makamı hilâfet mülgadır demeyi doğru buluyorum. Son sözüm budur. Bendeniz bu son sözü yani mülgadır sözünü açıkça söylemeyi ve kaydını şer'an değil siyaseten büyük bir mahzur telâkki ediyorum.⁴¹

Hilafet konusunda yapılan birçok konuşmadan sonra söz alan İzmir Mebusu, Adalet Bakanı Seyit Bey, uzun ve karşı düşüncelilerde yeniden söz isteme gücü bırakmayacak belgeli bir konuşma yaptı.

ADLİYE VEKİLİ SEYİT B. (İzmir) — Muhterem efendiler müsaade buyurursanız bellideniz de bu hilâfet meselesi hakkında biraz izahat vereyim. Mesele pek mühim olduğundan ve hatta tarihimizde ve belki de bilumum hâdisatı içtimaiye arasında en büyük bir inkılâp demek olduğundan bu bapta ne kadar söz söylense yine azdır. Onun için sabrınızı suiistimal edersem beni maruz görünüz. Benden evvelki hatipler, bu baptaki kanaatlerini beyan ettiler. Pek 'güzel ve pek samimî söylediler. Bendeniz 'de bu meseleye dair uzun senelerden beri icra ettiğim tettebbuat neticesinde hâsıl olan kanaatimi beyan etmek isterim. Nitekim geçen sene hilâfet hakkında (Hilafet ve hâkimiyeti milliye) unvanı ile bir de kitap neşretmişim.. Dediğim gibi tarihi İslâm'da azim bir İnkılâp yapıyoruz. Diyebilirim ki bundan daha büyük inkılâp olamaz. Bu inkılâbın azametindedir, zihinler bununla pek meşguldür. Kalbiler endişe ve tereddüt içindedir. Onun için cümlemizin vicdan ve izanı arzu ediyor ki mesele tamamıyla tavazzuh etsin. Yârü ağyar ne yaptığımızı ve ne yapmak istediğimizi bilsin. Şuurlu bir surette imi yoksa şuursuz bir hal demi yapıyoruz, anlasın. Meclisi Âli, hilâfet meselesini maliyeti seriye ve siyasetin bilerek mi ittihazı karar ediyor, yoksa bilmeyerek 'mi Bu cihetler tamamıyla tavazzuh etsin. Çünkü tekrar ediyorum mesele hakikaten gayet mühimdi, Âlemi İslâm'da daha şimdiye kadar böyle bir inkılâp vaki olmamıştır. Değil âlemi İslâm'da belki kürrei arzda vaki olan inkılâbatın en büyüğü en mühimdir.

Bunun için izanda, efkârda şüpheler, tereddütler bulunmamak lazım gelir. Meseleyi bilerek halletmek icap eder. Gerek dinî ciheti ve gerek siyasi ciheti etrafiyla bizim bilmemiz lâzım gelir.

Bu cihetlerle bilirsek ne yapmak istediğimizi ne yapacağımızı bilmiş oluruz. Benim asıl maksadım meselenin dinî cihetini, İslâmiyet'in hilâfet meselesi hakkındaki tarzı telâkkisini izhar etmektir. Siyasi cihetini beyan, maksadımdan hariçtir. Ben ona karışmam! O ciheti Meclisi Âli halleder.

Evvelemirde şu ciheti arz edeyim ki, hilâfet meselesi dinî olmaktan ziyade dünyevi bir meseledir ve itikat meselelerinden değil, millete ait hukuk ve mesalihi âmme cümlesindedir. İtikada taallûku yoktur. Vakıa itikadiyata dair teklif olunan asarı İslâmiyede dahi bu meseleden uzun uzadıya bahs olunuyor.⁴² Fakat bu, hilâfet meselesinin akayîdi İslâmiyeden

⁴¹-T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci içtima, 3.3. 1340 Pazartesi, VII, s. 35-36

⁴² - T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci İçtima, XVII, 3.3.1340 Pazartesi, s. 40

madud olduğu için değil, belki bu mesele etrafında sonradan hâsıl olan birtakım hurafat ve efkârı batılayı iptal içindir. Bu noktayı ulemayı İslâm kitaplarında -sarahaten beyan ederler. Bilirsiniz ki asıl saadetten sonra âlemi İslâm'da muhtelif fırkalar ve itikat mezhepleri zuhur etmiştir. Onlardan biri de **Şeyi fırkasıdır**. Şeyi fırkası bilâhare muhtelif kollara şubelere ayrılmıştır. Bunların bir kısmına «**İsmailiye**» Fırkası denir ve aynı zamanda bu fırkaya «**Bâtıniye**» ve «**Talimiye**» ve «**Sebiye**» **namları dahi** verilir. Bunlar kendi halifelerine **imam namı verirler** ve kendi imamlarının ülûhiyetine kail olurlar. **İmam** ulûm ve maarifi doğrudan doğruya Allah'tan alır derler. İmamdan sonra «**Hüccet.**» **denilen zat gelir**. Ondan sonra «**Bab**» ondan sonra da «**Mümin**» **gelir**. Allah îmama, imam da **hüccete**, hüccet baba, bâb da **mümine talim eder derler**. Onun için 'bunlara «**Talimiye**» fırkası namı verilir. Bunlarca Kuranı Kerimin hem zahir, hem de batın manası vardır. Maksut olan manayı batınıyesidir dedikleri için bunlara «**Bâtıniye**» dahi denilir. Bunların itikatları serapa hurufattan ibarettir. Haddi zatında hunlar dinsizidirler En cerhezeli ve cin fikirli reisleri meşhur «**Hasan Sabah**» dir. Bu adam Şark Selçukilerinden Alpaslan zamanında «**Kuvin**» cihetinde yüksek bir dağ başında «**Alamut**» kalesinde tahassun etmiş idi. Alpaslan 'bununla çok uğraşmıştı. Elyevim Anadolu dağlarında tahtacılıkla, odunculukla iştigal eden bir kısım eşhas ve Bâtıniye Fırkasının bakayasıdır. Fakat taunlar artık bendi mezheplerini unutmışlardır.

İran'da elyevim sakin bulunan «**İmamiye**» Fırkası da «**Meheddi**»'nin vücuduna kalidirler. Bunlara göre Mehdi ber hayattır. Münasip bir zamanda zuhur edecek, bütün dünyayı adil ve hak ile dolduracaktır. İşte bunlar ve bu gibi fırkalar bu hilâfet meselesi hakkında türlü türlü hurafata kail olmuşlardır. Onun için ehlisünnet uleması kendi itikat kitaplarından da «**imamet**» unvanı altında hilâfet meselesini mevzubahis etmişlerdir. Maksatları bu mesele etrafında dönen hurafatı ret ve iptal etmektir. Yoksa hilâfet meselesini bir itikat meselesi olmak üzere **beyan** etmek değildir.

Nitekim ehlisünnet uleması, demin dediğim gibi bu ciheti sarahaten beyan ederler, öyle değil mi efendiler. Bu cihetler bu suretle bilindikten sonra şimdi de Hilâfet meselesinin asıl mahiyeti şer'iyesini izah edeyim. Her şeyden evvel şu noktayı arz edeyim ki; **Hilâfet Hükümet demektir**. Doğrudan doğruya **millet işidir**. Zamanın icabına tabidir. Onun içindir ki, Risaletpenah Efendimiz irtihali nebevilerinde Ashabı Kiram Hazeratına bu Hilâfet meselesini izah etmemişlerdir. Şiddetli bir hararet içinde irtihal etmişlerdi. Bir aralık «**Bana kalem, kâğıt getiriniz, size bazı vesayada bulunmak isterim.**» demişlerdi". Bazı ashap derhal kalem - kâğıt getirmek istedilerse de Hazreti Ömer mâni oldu, Şiddetli harareten sayıklıyor, dedi. Bize Kitabullah kâfidir, demişti. Bunun üzerine biraz gürültü oldu. Hazreti Peygamber, «**Gürültü etmeyin, dışarı çıkın, beni yalnız bırakın.**» buyurdular. Ondan sonra şıkkı şife etmediler. Zannedersem o gün veya ertesi günü vefat ettiler

Muhterem efendiler, asıl kanunu din olan Kuranı Kerime müracaat ederseniz görürsünüz ki, bizim şekli Hilâfet hakkında yani İslâm Hilâfeti hakkında hiçbir ayete kerime yoktur. Kuram Kerim emri Hükümette yani idarei memleket hususunda bize **iki düstur gösteriyor**.⁴³ **Biri**; bugün âlemi medeniyette cari olan kaidei **meşverettir** ki, bunu Kuran bize bin üç yüz sene evvel vazetmiştir. O da (**ve emrühüm şûra beynehüm**) düsturudur. Müslümanların işi kendi aralarında meşveretle görülür, demektir. Gerçi bu Ayeti Celile Medine ahali hakkında nazil olmuştur. Medineliler kendi umuru müştereklerini, memleketlerine ait olan işleri kendi aralarında meşveretle rüyet ederlermiş. Hazreti Kuran anıların bu halini tahsin ediyor. Demek ki idarei memleket hususunda usulü meşveret takdiri ilâhiyeye mazhar olan müstahsin bir usuldür. Bir kaidei usuliye vardır. Hususu sebep umumi lâfza mâni değildir. Tabiri diğerle, itibarı lâfzın umum ve şümulünedir. Sebebi nüzulün hususiyetine değildir, deniyor. Bu itibarla zikrolunan ayeti celile doğrudan doğruya Ehli İslâm'ın idarei memlekette ittihaz etmeleri lâzım gelen hattıhareketlerini gösteriyor

⁴³- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci İçtima, XVII, 3.3.1340 Pazartesi, s. 40

denilebilir, Şüphesiz ki, sitayiş ilâhiye mazhar olan bir hattıhareket İslâm için lâzımürriaye bir harekettir. Hulâsa: Meşveretle iş görmek takdiri ilâhiye mazhar olan bir keyfiyettir. Nasıl ki bütün âlemi medeniyette bugün bu usulü meşvereti kabul etmiştir. Biz de ona tevfikân ittihâzı mukarrerat ediyoruz. Efradın hukukunu memleketin selâmetini en ziyade kâfi olan usulü idare de budur

Kuranda zikrolunan ikinci düstur da ululemre itaat düsturudur. Kuranikerim de; «Etiullahe ve ettulresul ve ülülemrü minküm» ayeti celilesi vardır. Mânâyı münifî, Allah'a ve Peygambere ve sizin içinizden emir sahibi olanlara itaat ediniz, demektir. İşte bu ikinci düsturdur. Bu da anarşiyi, Hükümete sızılığı ref ve def'i etmek içindir. Zapturapt memleketi temin etmek içindir ki, o emrü Hükümete itiatın dinen vacip olduğunu beyan ediyor. Bu ayet efrada salâhiyettar olan ricalin o emrine itaat hususunda bir vazifeyi diniye tahmil ediyor. İşte idarei memleket hususunda Kuranikerim de bu iki ayetten başka bir ayet, yoktur. Vakia emaneti yani memuriyetleri, vezâifî hükümetleri ehline tevdi etmek hak ve adle riayet eylemek gibi hususatta müteallik ayeti Kuraniye vardır. Lâkin bunlar doğrudan doğruya usulü idareye müteallik değildir, ikinci derecededir.⁴⁴

Kuranikerim'de «Halife» ve «İmam» tabirleri vardır. Fakat bunlar Hazreti Peygamber hakkında veyahut sonra gelecek olan halifeler hakkında vârid olmamıştır. Enbiyayı Sâlîfe hakkında varit olmuştur. Bir âyeti celilede «Ya Davud inna cealnake ihalifeten filardı fahküm beynennâsi bilhakkı» buyurmuştur. Mânası «Ya Davud biz seni yeryüzünde Halife yaptık, binaenaleyh insanlar arasında hak ve âdil ile hükmet» demektir. - İlmü usulü fıkha ve edebiyatı Arabiyeye aşına olanlar bilirler ki, bu ayeti celilede hakka mukarrin hüküm yani adalet, fâi takibiye ve tefriye ile hilâfete terdif olunuyor. Yani «seni Halife yaptık, o halde, öyle ise hak ile hükmet» deniyor, işte bundan anlaşılır :ki hilâfetten maksat tevzii adalet kazıyesidir. İhkakı hak ve iptali bâtil kazıyesidir. Hukuku nâsı sıyanettir. İşte" Halifenin vazifesi bu maksat ve gayeyi istihsale çalışmaktır ki, Hükümet vazifesidir.⁴⁵

Kuranikerim de, İbrahim Aleyhisselâm hakkında da «İmam» tabirini kullanıyor. Kuran, bir ayeti celilede Cenabıhak ile Hazreti İbrahim arasında geçen bir mükâlemei mâneviyeyi hikâye ediyor. Cenabıhak Hazreti İbrahim'e hitaben diyor ki, «İnna caüü'ke linnase imamen» yani «Ben seni nâsa imam yapıyorum» yahut «yapacağım» buyuruyor. Hazreti İbrahim de «Kale ve men zürriyet'i» yani «Ya Rabbi zürriyetimden de yap» diye niyaz ediyor. Bunun üzerine «Kale lâyenalü abdüzzalimîn» hitap izzeti varit oluyor. Yani Cenabıhak Hazreti İbrahim'e cevaben «Benim ahdi imametim zalimlere vâsil olmaz» buyuruyor. İşte bu âyeti celileden pek vazih olarak anlaşılıyor ki, Cenabıhak nazarında öyle zulüm ve itisafatın ibaret olan mülk ve saltanat asla meşru değildir. Şimdi bu iki kelimenin yani **Halife ve İmam**, tabirlerinin manalarını izah edeyim. **Hilâfet, lûgatta halef olmak demektir.** Halife de halef demektir. Şu halde Hazreti Davud Aleyhisselâm Halifedir. Yani haleftir. Kimin halefidir? Allah'ın halefidir. **Nerede Halifedir? İcrayı adalette**, ibkakı hak ve iptali batıl da demektir. **İmam tabirine gelince**, imam pişva ve müktedabih demektir, **önde giden demektir.** Bunun içindir ki mahalle imamlarına da, cami imamlarına da imam denir. Halifeye de İmamülmüslümüyn denir. Hatta bir mesleki ilmîde pişva olan en büyük âlimlere de imam deniyor. İmamı Azam, İmamı Şafî gibi büyük âlimlere imam denmesi bundandır. Bu kelimelerde manayı kutsiye yoktur.⁴⁶

YAHYA GALİB B. (Kırşehir) — Şu azamete bak, hay Allah senden razı olsun.

HALİL HULKİ Ef. (Siirt) — Hadisi şerifeye de geçiniz.

SEYİD B. (Devamla) — Müsaade buyurunuz eğer daha kısa kesmemi isterseniz ihtisar edeyim. (Hayır, hayır sesleri) Bendeniz beş on günden beri konuştuğum rüfekayı kiramdan aldığım hissiyata göre zihinlerde bazı şüpheler vardır. Onları da elimden geldiği kadar

⁴⁴- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci İctima, XVII, 3.3.1340 Pazartesi, s. 41

⁴⁵- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci İctima, XVII, 3.3.1340 Pazartesi, s. 41

⁴⁶- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci İctima, XVII, 3.3.1340 Pazartesi, s. 41

halletmek, izale etmek isterim. Araya lâf karışırsa kelâmın insicamına, silsilei muhakematma hâle geliyor.

Halife tabiriyle imam kelimesi arasında umum ve hususu mutlak vardır. **Halife ahas, imam eam.** Yani her halife imamdır. Fakat her imam halife değildir. Halifelere imam dendiği gibi hakiki halife olmayan Padişahlara da imam denir. Onun için bu iki kelime arasındaki farika dikkat etmelidir. Yine onun içindir ki, Kütübü İslâmiyede bu bahis «**İmamet**» unvanı altında yazılmıştır.

Bir de «imaret» den «emîrül'mü'minin» tabirinden bahsedildi. Fakat bu tabirin bu bahse taallûku ve pek o kadar değeri yoktur. **Emîr, âmir demektir.** Sıfatı müşebbihtir. Her hükümdara emir itlak olunur. Meselâ Afgan Emîri deriz. İşte Kınanı Kerimde Hilâfet, imamet veya Halife ve imam tabirleri hakkındaki ayetler bunlardan ibarettir. Ve bir de Kuran alelîtlak insanlar hakkında da «istihlâf» tabicini kullanıyor. **Âmir adalette istihlâf demektir.** Kuranda bunlardan başka ayet yoktur. Burada ulemayı kiram hazeratı var. Başka ayet var mıdır efendiler hazeratı?

HALİL HULKİ Ef. (»Siirt) — Hayır.

ZİYAEDDİN Ef. (Erzurum) — Hadisi şerifler vardır. İcma ümmet vardır.

ADLİYE VEKİLİ SEYİD B. (Devamla) — Evet onlardan da bahsedeceğim. Malûmdur ki İslâmiyet'te Kuran -metni şeriattır. Hâdiselerde şerhi şeriat demektir. Fakat hadisten maksat sahih olan hadistir. Çünkü bugün kitaplarda mevcut olan, lisanlarda deveran eden hadislerin • 'bir kısmı yalandır. Mevzudur. Sonradan uydurulmuştu. Bir kısmı da zayıftır. Böyle mühim meselelerde kıymeti ilmiyesi yoktur. İhtiyaca salih değildir.⁴⁷ Onun için hadis deyip geçmek doğru olamaz. Onu tetkik etmek hadislerin hangi kısmında dâhil olduğunu anlamak vaciptir.

Evvelce de söylemiştim. Hilâfet meselesi dinî olmaktan ziyade dünyevi ve siyasi 'bir meseledir. Doğrudan doğruya milletin kendi işidir. Onun içindir ki hususu şeriyede bu mesele hakkında tafsilât yoktur. Halife nasıl tayin ve nasbolunur? Hilâfetin şeraiti nedir. Her halükarda ve her zamanda bir halife nasp ve tayin etmek millet üzerine vacip midir? Gibi meseleler hakkında ne Kuranikerim'de, ne de hadisi nebeviyede bir sarahat yoktur. Efendiler, nazarı dikkatinizi celp ederim; tırnak kesmek sakal bırakmak gibi en fer'i adap ve adeta, umru saniyeye müteallik meseleler hakkında birçok hadisi şerifler varit olduğu halde halifenin nasıl nasp ve tayin edileceği, hilâfetin şartlarının neden ibaret olduğu ve her zamanda halife nasp ve tahin etmek vacip olup olmadığı hakkında sarih ve kati hiçbir hadis yoktur. Bunun hikmeti nedir? Adap ve adata dair birçok hadisler varit olsun da niçin hilâfet meseleleri hakkında sarih bir hadisi şerif varit olmasın? Bu nazarı dikkati calib değil midir? Bunun sebebi şudur ki **hilâfet öyle zannolunduğu gibi mesaili asliyei diniyeden değildir.** Siyasi bir meseledir. Zamana, örf ve adata göre değişir. İcabatı zamana tâbidir. Onun içindir ki riyasetpenah efendimiz demin söylediğim hilâfet meseleleri hakkında ihtiyari sükût buyurmuşlardır

Vakıa hilâfet hakkında hiç de hadisi şerif yok değildir, vardır. Fakat bu bapta vâridolan hadisi şerifler (İmamlar Kureyşten olur, bir zamanda iki halifeye biat olundukta diğerini yani ikincisini kim olursa olsun öldürünüz) gibi iki üç hadisten ibarettir. Bunlar ise halifenin sureti nasp ve tayinine ve şeriatı hilâfete dair olan meseleleri halletmeye kâfi değildir.

Elhâsıl Resulü Ekrem Efendimiz Hazretleri emrû hilâfeti tamamen ümmetine terk etmiştir. Hiyni irtihallerinde kendilerine bir halife nasp ve tayin etmedikleri gibi bu hususta hiçbir tavsiyede dahi bulunmamıştır. Gerçi Şiiler Hazreti imamı Ali hakkında, bazı ehli sünnet de Hazreti Ebu Bekir hakkında nassı şer'inin vücudunu iddia ediyorlar. Lâkin cumhuru ehli sünnete göre bu iddialar doğru değildir. Ashaptan hiçbirini hakkında kâfi derecede ne celî, ne de hafi hiçbir nas varit olmamıştır.⁴⁸

⁴⁷ - T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci İctima, XVII, 3.3.1340 Pazartesi, s. 42

⁴⁸ - T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci İctima, XVII, 3.3.1340 Pazartesi, s. 43

Eğer varil olsa idi Ashabı Kiram hezaratı kimin halife nasp ve tayin edileceği hakkında kendi aralarında ihtilâfa düşmezlerdi. Hâlbuki irtihali nebeviden sonra Ashabı Kiram, içlerinden birini halife intihabı hususunda ihtilâf ettiler. (Sekifei Beni Saide) denilen mahalde içtima ederek aralarında hayli münakaşa cereyan etti. Acı, tatlı sözler söylendi. Medineliler Mekkelilere bizden bir emir sizden de bir emdir olsun dediler. Mekkeliler (bizden emir, sizden vezir) diye cevap verdiler. Nihayet Hazreti Ebu Bekir'e biat olundu ve (Halifei Resulüllah) denildi Hatta isim takmak hususunda evvelâ tereddüt ettiler. Hazreti Ebu Bekir'e ne isim vereceklerini, ne suretle hitap edeceklerini birdenbire kestirip atamadılar. Nihayet dediğim gibi **halife dediler**. Hazreti Ebu Bekir ahar ömründe Hazreti ömerülfaruk'u istihlaf yani veliaht tayin etti. Ashabı Kiram da kabul eyledi ve evvelâ Hazreti Ömer'e tetabu izafetle (Halifetü Resulüllah) dediler. **Resulüllahın halifesinin halifesi demektir**. Çünkü demiştim ya halife halef demektir. Ömer, Ebu Bekir'in halefi, Ebu Bekir de Cenabı Peygamberin halefi demek oluyor. Fakat bu surette izafetler altıncı, yedinci, hususiyle onuncu, yirminci dereceye balığ olunca pek ziyade uzayacağından tetabii izafetten vazgeçtiler. Alelittlak halife dediler. Ara sıra da (Emîrül Müminin) ıtlak ettiler. **İşte Emîril Müminin tabiri buradan çıktı**. Sonra biliyorsunuz Hazreti Ömer yaralandı. Kendisi mecruhan hali intizarda iken başında pek çok hilâfet gürültüsü oldu. Bir cemaat gelerek Hazreti Osman'ı veliaht yapmasını istediler. Hazreti Ömer kabul etmedi. Ben Osman'ı halife yaparsam (Ümeyye) oğullarını Ümmeti Muhammedin basma musallat eder onlar da onun boynunu vurur dedi. Nitekim öyle de oldu. Onlar Hazreti Ömer'in nezdinden çıktıktan sonra Haşimiler geldiler. Hazreti Ali'nin halife yapılmasını istediler. Hazreti Ömer onu da beğenmedi. (Hazreti Ali, Allah adamıdır, ben onu halife yaparsam o sizi doğru yola sevk eder. Fakat tabiiyetinde mizah yani lâtifecilik vardır) dedi ve yapmadı. Bazıları da aşerei mübeşşereden Hazreti Talha'yı veliaht yapmasını tavsiye ettiler. Hazreti Ömer cevaben (O cicili bicili süslü elbiseler giymesini bilir, o mu halife olacak?) dedi.⁴⁹

Bir kusun halk da yine aşerei mübeşşereden (Zübeyir Biniavım) tavsiye ettiler. Hazreti Ömer (O çarşı ve pazarlarda ölecek başlarından kalkamaz) cevabını verdi. Nihayet bacıları da Hazreti Ömer'in kendi oğlu ulemayı ashaptan meşhur (Abdullah ibni Ömer) i tavsiye ettiler. Bu Abdullah ibni Ömer hakikaten em büyük ulemayı ashaptandır. Âbid, zahid, muttaki bir zattır. Her veçhile hilâfete lâyıktı. Onun için bazı ashabı kiram Hazreti Ömer'e onu tavsiye ettiler. Lâkin cenabı Ömer (bir evden bir kurban kâfidir) dedi. Elhasıl Hazreti Ömer ashabı kiram içinde kendi istediği gibi halife olacak bir zatı bulamadı veyahut bu mesuliyeti deruhte etmek istemedi. Düşündü düşündü nihayet bildiğiniz veçhile işi altı kişiden mürekkep (Şûra) ya havale etti. Yani «Osman, Ali Abdurrahman ibni Avf, Zübeyr ibni Avam, Tâlha, Said ibni Vakkas» tan mürekkep Meclisi Meşruta terk etti. Onlar da kendi içlerinden birini intihap etmek üzere Abdurrahman ibni Avfi hakem ittihaz ettiler. O da Hazreti Osman'ı tercih ve intihap etti. Hazreti Osman'ın malûm olan şahadetinden 'Sonra Hazreti Ali'ye biat olundu, işte bu **dört halifeye Hulefayı Raşidin denir ki bunların mecmuunun müddeti hilâfeti otuz seneden ibarettir**.

Hazreti Peygamberin bu bapta bir hadisi şerifi vardır ki, burada bilinmesi lâzımdır ve calibi dikkattir. O hadiste (Elhilâfetü badi selâsüne acneten sümmetasire meliken adudan) dır. Manası (**Benden sonra hilâfet otuz senedir. Ondan sonra ısıricı saltanata münkalib olur**) demektir. (Adud ısıricı demektir) bu hadis en muteber hadis kitaplarından olan (Sinnen türmüzi) de bütün akayit kitaplarında mevcuttur. Bazıları bu hadisi zayıf addetmek istiyorlarsa da doğru değildir. (Hadisi hüsn) nevindendir. **Hadisler üç kısımdır, birincisi hadisi sahih, ikincisi hadisi hüsn, üçüncüsü de hadisi zayıftır**. Bunlar ıstılahtır. Usulü hadis ıstilahındandır. İşte bu hadis hu ikindi nevi hadislerdendir ve en muteber ilim, itikat kitaplarında mezkûrdur. Rica ederim, sözlerimde katıyen gillügiş yoktur. Kimseye müdahane

⁴⁹- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci İçtima, XVII, 3.3.1340 Pazartesi, s. 43

ve riya yoktur. Maksadım İslamiyetin hakavıkını bildirmektir. Bu izahatımı sırf islâmiyete hizmet için söylüyorum. Dini islâmı birtakım hurafattan tenziye için söylüyorum. Isırıcı saltanattan maksat saltanatı salimedir. Mecaz tarikiyle söylenmiştir, istiare vardır.⁵⁰

Görülüyor ki Ashabı Kiram hazeratı da bu hilâfet meselesini sureti sarihada izah etmemişlerdir. Demek oluyor ki ne Kuranı Kerimde, ne âhadisi nebeviyede ve ne de Ashabı Kiramın kelimelerinde hilâfet hakkında bizim aradığımız, öğrenmek istediğimiz meseleleri bize anlatacak sarih ve katî bir surette izah edecek bir şey yoktur.

Şimdi de sonra gelen ulemayı islâmın bu mesele hakkındaki tarzı telâkkilerini tetkik edelim. Bilirsiniz ki bugün ehlisünnet doğrudan doğruya Şehrullahi İslâmiyet'te giden, sıratı müstakim üzerinde bulunan **dört mezhepten ibarettir. Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanibeli mezhepleri** değil mi efendim işte **bu dört mezhebin heyeti mecmuasına ehlisünnet denir.** Sıratı müstakim bunların gittikleri yoldur. Bu zatların telâkkisine gelince burada üç mezhep bir tarafa, bir mezhep diğer tarafa ayrılır. **Maliki, Şafii, Hambelî mezhepleri müttefikan hilâfetin şartlarında ağır davranırlar. Halife olacak zatın mütehid derecesinde âlim olmasını, tam bir adaletle muttasıf bulunmasını ve her halde** (Kurevş) den olmasını şart ederler. Hatta imamı Safi Hazretleri (Halife tariki adaletten inhiraf edince kendiliğinden münazil olur. Ayrıca hul ve azle tevakkuf etmez) diyor. Mezhebi Şafiide böyledir. En muteber Şafii kitaplarından olan (Münhaci nuvi) de ve onun şerhi olan (Mugnilmuhtac) da bu bapta sarahat vardır. Merak edenler, sözüme itimat etmeyenler 'bu kitaplara müracaat etsinler. Yalnız Hanefiler şeraiti hilâfet hakkında biraz müsamahakâr davranıyorlar. Meselâ halifenin müçtehit olması şart değildir. Âlim olması kâfidir diyorlar. Kemlik halife tariki adaletten inhiraf edince kendiliğinden mün'azil Olmaz, azledilmek lâzım gelir diyorlar. Mehaza bu dört mezhebin dördü de hilafetin şeraiti esasiyesinde meselâ. Halifenin âlim ve âdil olmasında ittifak ediyorlar. Âlim ve âdil olmayan bir zata halife demiyorlar. Mülkü sultan diyorlar.⁵¹

İlmi itikat kitaplarını tetkik ederseniz görürsünüz ki ulemayı ehlisünnet hilâfeti iki kısma ayırıyorlar. **Birine hilafeti hakikiye, diğerine hilâfeti suveriye diyorlar.** Hilâfeti suveriyeve hilâfeti hükmiye dahi ıtlak olunur. Şimdi bu iki nevi hilâfeti ayrı ayrı izah edeyim. Şöyle ki hilâfeti hakikiye şeraiti lâzımesini cami ve milletin intihap ve biatiyle hâsıl olan hilâfettir. İşte asıl hakikaten ve şer'an (Hilâfet) diye bu birinci nevi hilâfete denir. İşte demin söylediğim (Benden sonra hilâfet otuz senedir. Ondan sonra isırıcı saltanata münkalbolur) mealindeki hadisi şerifte **zikrolunan hilâfetten maksat da hu hilâfeti hakikiyedir.** Hanefi ulemasının en büyük muhakkiklerinden olan ve bugün dahi eserleri bütün âlemi İslâm'da tedris edilmekte bulunan Sadrüşşerianın (Tadililulûm) nam kitabı güzününde bu hilâfeti hakikiyeye (Hilâfeti nübüvvet) ıtlak olunur.

Hanbelî mezhebinin en büyük müstenitlerinden bulunan meşhur İbni Teymiyenin (Münhacüssünne)'sinde dahi bu suretle muharrerdir. Yani İbni Teymiye dahi bu hilâfeti hakikiyeye hilâfeti nübüvvet ıtlak ediyor. Nitekim o hadisi şerif diğer bir rivayette (Hilâfeti ennübüvvetü selâsüne seneten ilâh), tarzında varit olmuştur. Şimdi ismini zikrettiğim Sadrüşşeria Türk tür, Buharalıdır. 848 tarihinde Buhara'da vefat etmiştir. Zamanının en büyük âlimlerindedir. Yalnız ulûmu şer'iyyede değil, zamanında mevcut olan bütün ulûm ve fununda yeddi tulâ sahibidir. Hakikaten her mânasiyle ulemadır. (Tadililulûm) namındaki kitabı isminden de anlaşıldığı veçhile mütaaddi't ilimlerden bahistir. Pek müdekikifcane yazılmış güzide bir eserdir. Bahsettiği ilimlerden biri de ilmi heyettir. Kendi eliyle çizilmiş ilmi heyet eşkâlini dahi havidir. Mütalâa edilirse sahibinin ne bürük âlim olduğu tebevün eder. Fakat maatteessüf şimdiye kadar tab edilmemiştir. Yalnız yazmaları mevcuttur. Bu, münasebetle şu ciheti de arz edeyim ki dini İslâm ve Şarkta bilcümle ulûm ve fûnuna hizmet eden büyük âlimlerin ekserisi Türk'tür. Ben vaktiyle bunlardan bazılarının isimlerini, kısa kısa

⁵⁰- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci İctima, XVII, 3.3.1340 Pazartesi, s. 44

⁵¹- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci İctima, XVII, 3.3.1340 Pazartesi, s. 44

tercümeihalleriyle neşretmişim. İşte bu Sadrüşşeria da onlardandır. Mezhebi Hanefi de 600 seneden beri onun ayarında bir âlim yetişmemiştir.⁵²

Bu hilâfeti hakikivenin şartlarına gelince bunlar on kadar şeriaten ibarettir ki, şunlardır: Müslüman olmak, hür olmak, akıl ve balığ olmak, erkek olmak, selâmeti havas ve âzava malik bulunmak, umuru memleket ve masalihi milleti temsitle rey ve tedbir ve hüsnü siyaset sahibi olmak ve aynı zamanda halk üzerinde nüfuz ve kudrete malik bulunmak, şecaat sahibi olmak, tam manasıyla adalette muttasıf olmak. (Kurevş)'ten olmak. İşte hilâfetin şartları bunlardır. Bunlardan biri eksik olursa hilâfet sahih olmaz. Bu şartlardan başka bir de (ilim) şartı vardır. Yani halifenin âlim olması şarttır. Fakat bu şartta ulemayı ilâm iki ayrılıyorlar. (Muvakıf)' da sarahaten beyan edildiği üzere cumhuru ulemayı ehlisünnete göre halife olacak zatın alelade âlim olması kâfi değildir. Usul ve fûruda müçtehit derecesinde âlim olmak şarttır. Fakat Hanefiler bu hususta müsamahakâr davranıyorlar Hanefilere göre müçtehit olmak şart değildir, aleliltlak ahkâmı şeriatı ve mesalihi hilâfeti bilmek kâfidir.

Burada (adalet) şartını biraz izah etmek iktiza ediyor. Adaletin ıstılahta iki manası vardır. **Biri ihkakı hak ve iptali batıl anasıdır.** İkincisi sirette istikamet manasıdır ki, (fisk)'ın zıddıdır. Bu makamda âdil 'demek, fasık değil demektir. Adaletin bu ikinci anası birinci manasından imamdır. Onada şamildir. Şu halde zalim ve gaddar bir insan hilâfete ehil olamayacağı gibi fisküfûcür ile müttasıf olan bir zat da hilâfete ehil değildir. Ulemayı İslâm zulüm ve itisaf ile muttasıf olan bir zatı halife yapmak demek, kurdu koyuna çoban etmek demektir diyorlar. Bundan evvel (imamet hakkında Cenabı Hak ile İbrahim Aleyhisselâm arasında cereyan eden bir mükâleme imâneviyeyi Kuranı Kerimden nakletmişim. Onda kendi zürriyetinden de iman yapılmasını niyazeden Hazreti İbrahim'e cevaben Cenabı Hak (Lâ yenâlü ahdîzzalimin) buyuruyor. Yani (benim ahdü imametim, zalimlere vasıl olmaz) diyor. Zaten halife ve imam nasp ve tayininde maksat zalimin zulmünü defetmektir. Yoksa nas ürerine zulmü musallat etmek değildir. Bunun içindir ki. kâffe ulemayı İslâm'a göre zalim ve itisafkâr bir zatı halife intihab etmek caiz olmaz ve sonra irtikâbı zulmeden bir halifede bütün ulemanın ittifakiyle azle müstehak olur. Hatta başta İmamı Şafii olduğu halde mütekaddimini Şafiiye göre millet tarafından azledilmemiş olsa bile kendiliğinden münazil - olur. Hanefiler (fitnei kıtal ve ihtilâlî melhuz değilse azledilmesi lâzım olur) diyorlar. Bazıları fukarayı Hanife indinde adaleti sıhhati hilâfetin şartı değildir. Binaenaleyh fasıkın hilâfeti îmaalkerahe sahih okur, demişlerse de bu doğru değildir, yanlıştır.⁵³ Sadrüşşerianm demin ismini zikrettiğim (Tadilululûm)'unda ve fukahai Hanefiyenin sadrüşşeria derecesinde muhakkiklerden olan meşhur Ubnihumam2ın (Müsayere) namındaki kitabındaki Sarahaten beyan olunmuştur ki, cimmei Hanefiye indinde dahi (adalet) sıhhati hilâfetin şartıdır. Yalnız mülk ve saltanatın şartı değildir. Yani şimdi aşağıda zikredeceğim hilâfetin ikinci nevinin şartı değildir. Çünkü **hilâfetin ikinci nevi hükümdarlıktan, saltanattan ibarettir.** Bu ise intihap ve biat üzerine müesses değildir. Kuvvet, kahir ve galebe üzerine müntenidir. Bu makamda hilâfetle saltanatı biri birine karıştırmamak lâzımdır. *Hakiki hilâfet başka, suveri hilâfet, yani saltanat ve padişahlık yine başkadır.*

İkinci nevi hilâfete gelince: Buna hilâfeti süvariye demiştik. Bu suretten ve zahiren hilâfet şeklinde ise de hakikatte hilâfet değildir Belki mülk ve saltanattan tegallüp ve tasalluttan ibarettir, padişahlıktır. Bu ya şeraiti cami olmamak veyahut kahr ve istilâ, cebir ve tagallüp tarikiyle istihsal olunmakla olur. Bütün muhakkikini, ehlisünnetin müttefikan beyan ettikleri bir hakikattir ki, hulefayı Emeviye ve Abbasiyenin hilâfeti bu kabildendir. Çünkü bunların hilâfetleri milletin kendi arzu ve intihabiye husule gelmemiştir, kahir ve istilâ cebir ve tagallüp tarikiyle hâsıl olmuştur.

Tarihî İslama âşinâ olanlarca malûmdur ki.hulefayı Emeviyenin irtikâb etmedikleri zulüm ve sefahat, evlâdı Peygamberiye reva görmedikleri cevirişenaet kalmamıştır. Devleti

⁵²- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci İctima, XVII, 3.3.1340 Pazartesi, s. 45

⁵³- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci İctima, XVII, 3.3.1340 Pazartesi, s. 45

Abbasiye ise bütün bütün zulüm ve itisaf, kahr ve tegallüp üzerine teessüs etmiştir. Yalnız meşhur (Ebümüslimi Horasani)'nin Hükümeti Emeviye taraftarlarından katil ve itlaf ettiği nüfusun adedi 600 000 ne baliğ olmuştur. Hulefayı Abbasiyenin birincisi olan (Seffah)'ın amcası Abdullah bini Ali, Şam'ı istilâ ettiği zaman ahaliyi katliam etmişti birlikte taam etmek üzere davet ettiği eşraftan doksan kişiyi sopalarla öldürttü. Bazıları henüz can çekişmekte ve hırıltıları işitilmekte iken üzerlerine sofru kurdurarak bilâ teessür taam etti ve Şam'da hulefayı emeviyenin kabirlerini açtırarak bulduğu naaşları, kemikleri ihraf eyledi. Bu Abdullah'ın' biraderi Süleyman Bini Ali de Basra'da Emevilerden elinle geçenleri öldürdü ve cesetlerimi sokaklarda sürüttü. Sonra da meydanda bırakarak köpeklere yedirtti. En muteber İslâm tarihlerinde bu suretle muharrerdir. Hatta Cevdet Paşa merhumun (Tevarihi hulefa) namındaki tarihine bakarsanız sözlerimin sıtkmı teslim edersiniz.

Osmanlı halifelerinin ise saltanata olan hırs ve tamahlarından nice masum ve bir günah şehzade kanı döktükleri malûmdur. Hulefayı raşidin hazeratı, Beytülmale ait olan emvali devlet ve millete (Mâlullah) ve hukuku ammeye (Hakkullah) tesmiye ederler ve binaenaleyh alelumum hukukun hüsnü muhafazasına son dereceye kadar bezdi mukadderat eylerlerdi. Bunlar ise hukuku müalmini müsadere ederler ve emvali devleti şuna buna peşkeş çekerlerdi. Şimdi insaf edelim, böyle bir zulüm ve tegallübe hilâfet denebilir mi? İslâmiyet gibi âli bir din böyle saltanatı kahireyi kabul eder mi? Adli mutlak olan Cebanı Hak '(Layenalüahdizzalimin) buyuruyor. Böyle kahir ve müstebit bir hükümeti dini İslâm'a nispet ederek adına Hilâfeti İslamiye demek yâr ve ağyara karşı İslâmiyet'i tahkir olur. Bu nevi hükümetler hilâfet değil Hazreti Risaletpenah efendimizin buyurdukları gibi ısıricı saltanattan ibarettir. Onun İçindir ki Risaletpenah efendimiz gaipten haber vermek suretiyle bir mucize kabulünden olarak (Benden sonra hilafet otuz senedir, ondan sonra mülkü adud olur) buyurmuşlardır. Hakayıkı tarihiye de bunu müeyyiddir. Tarih tetkik ve tettebbu edilirse görülür ki hakiki hilâfet Hulefayı Raşidinin sonuncusu olan Hazreti Ali'nin vefatıyla veyahut Hazreti Hasan'ın altı aydan ibaret bulunan müddeti imametiyile hitam buluyor. Ondan sonra artık (Elhükümü limen galeb) kaidesi cari oluyor. Söz kılıca, kuvvete intikal ediyor. Bu suretle Hazreti Peygamberin (Mülkü Adud) tavfiyle ifade buyurdukları hakikaten ısıricı saltanatı kahire teessüs eğliyor.⁵⁴

Seyit Bey'in konuşması oldukça uzun ve etkileyicidir.. Bu konuşmanın sadece bir bölümünü verdik. Bu konuşmayı olarak belirtecek olursak:

İslam tarihinde büyük devrim yapıyoruz. Belki dünyada bundan daha büyük bir devrim yoktur. Yüreklere kuşku içindedir. Hepimizin vicdanı ve akli istiyor ki, problem tam açıklığa kavuşsun Dost ve düşman ne yaptığımızı görsün, bilinçli ya da bilinçsiz davranıp davranmadığımızı görsün.

Müslümanlar birbirinin kardeşidir. Kuranıkerim'de "İnnemelmü'minineuhuvvetun" buyuruyor. Yani müminler birbirinin kardeşidir diyor. İşte İslam âlemi üzerine bize muavenet etmek ve bu uhuveti diniyeden dolayı vaciptir. Yoksa bir zatın halife unvanıyla heyula gibi bir makamda oturmasından dolayı değildir. İslamiyet'e insanlar hakkında kutsiyet yoktur. İslamiyet'te öyle Hıristiyanlıkta olduğu gibi ruhaniyet, yani Hükümeti ruhaniye yoktur. Kezalik İslamiyet'te ne dini teşkilata, ne de idari teşkilat yoktur. İslam şeriatı, teşkilatı diniye teşkil etmediği gibi teşkilatı idariyeyi de Ümmeti İslamiyeye terk etmiştir. İslamiyet mukaddes olarak yalnız bir şeyi tanır ki, o da "Hak"tır. Mukaddes olan yalnız hukuktur, "Hak"tır. Yüce Allah'ın ismi de "Hak"tır. Kutsiyette ondadır. Bazı dinlerin bazı eşyaya verdiği kutsiyeti İslamiyet vermemiştir. Hele insanlara hiç kutsiyet vermemiştir. Zerre kadar vermemiştir. Peygamberlere bile kutsiyet vermemiştir. Hazreti Peygamberin en büyük duası "Allahümme erineleşyaye kem ahiye" duası idi. Manası: "Yarabbi bize hakayıkı eşyayı olduğu gibi göster" demektir. Diğer bir duası "Yarabbi benim kabrimi tapılır put yapma"

⁵⁴- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İkinci İçtima, XVII, 3.3.1340 Pazartesi, s. 45-46

Şimdi size sorarım, böyle bir dini ali bir takım eşhası halifedir diye başımıza oturtmak ve ona taparcasına bir takım kutsiyet vermek kabul eder mi? Buna imkan yoktur. İslamiyet bundan münezzehtir, mütealidir. Bir takım iğfalattan, devri istibdatta saltanatların yapmış oldukları mezalimi setr için müstebit hükümdarların etrafında bulunan riyakâr eşhasın kasten vuku bulan telkinatından ve bir takım cahil ve saf dil zevatın yanlış telakkiyatından neşet etmiş ve giderek umumi bir fikir haline gelmiş bir hurafedir.

Dış Siyaset Açısından Halifeliğin Kaldırılmasına Etki Eden Mektup Olayının Meclisteki Gelişmesi

Hıyaneti Vataniye Kanununun birinci maddesinin tadili hakkında kanun ve İstanbul'da bir İstiklâl Mahkemesi kurulmasına dair Başvekil İsmet Paşanın teklifi.

Aşağıda belirtilen hususlar, yani İstanbul'a İstiklal Mahkemesinin kuruluşu hakkında teklif ve görüşmeler, İsmet Paşa'ya, halifelik hakkında mektup gönderen Ağahan ve Emir Ali konusunu teşkil etmektedir. Gönderilen mektubun İsmet Paşa'ya ulaşmadan İstanbul gazetelerinde yayınlanması ve bu mektubu yayınlayan gazetecilerin yargılanması esasını teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu husus halifeliğin kaldırılmasında önemli bir dış etki olarak görülmektedir.

REİS- Paşa Hazretlerinin maruzatta bulunacakları mühim madde 1 Teşrinisani karan aleyhinde, şimdi ifade buyurdıkları veçhile hariç ve dâhilin müştereken vaki olan tezahüratıdır. Bu tezahüratı müzakere etmek için hafi celseyi kabul buyuran lütfen el kaldırsın... Aksini reyî âlinize vazediyorum. Kabul etmeyen rüfeka lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir efendim.

- Hıyaneti Vataniye Kanununun birinci maddesinin tadili hakkında kanun ve İstanbul'da bir İstiklâl Mahkemesi kurulmasına dair Başvekil İsmet Paşanın teklifi:

İSMET PAŞA HAZRETLERİ (Başvekil)- Huzzari kiram çarşamba günü İstanbul'un iki gazetesinde intişar eden **iki mektubu görmüşlerdir**. Bu iki mektuptan birisinin acizlerine yazıldığı ve diğerinin Reisicumhur Hazretlerine yazıldığı tasrih ediliyor ve neşrolunuyor. Mektuplar sarahaten 1 Teşrinisani kararının aksini terviç eden bir taleptir. Âlemşümul propaganda yapıldıktan sonra **hilâfete** Türkiye üzerinde vazifei idariye, vazifei siyasiye, vazifei dünyeviye vermek esasını müdafaa ediyor. Kelime ve cümleler arasında bir çok kapak usuller kullanılmış olabilir. Fakat heyeti umumiyesiyle izhar ettikleri mana budur. **Halifeye bir vaziyeti idariye vermezseniz İslâmiyet inhilâl eder, Alemlî İslâm bundan müteazzi ve muztarip olur tarzında aleyhimizde propaganda yapılıyor**. Usul itibariyle ve esas itibariyle tarzı müşahedemizi arz edeyim. Gazetelerdeki intişara göre bu mektuplardan birisi bana yazılmıştır. Birisi de Reisicumhur Hazretlerine yazılmıştır. Filhakika bana Londra'dan İngilizce bir mektup gönderilmiş ve salı günü akşam buraya vasıl olmuştur. **İngiliz Ağa Han ve Emir Ali imzasıyla yazılmıştır**. Tercüme yapmışlardır. Bu tercüme olup da neticesi haber alınmadan, haber aldım ki İstanbul'da bu mektup neşrolunmuştur. Kimler yapmıştır? Kim tarafından neşrolunmuştur. Burası meçhuldür ve müstacelen yapmak istediğimiz tahkikat bir netice vermedi. Reisicumhura ait olduğunu bildirdikleri diğer mektup da henüz Reisicumhur Hazretlerine gelmemiştir. Binaenaleyh ona mektup gelmeden İstanbul'da neşrolunmuştur. Hususi mektup göndermek bir şey müdafaa etmek ise benim okumaklığım, benim gömleğim lâzımdır ve bana gönderilen mektup benim mailindir. Niçin neşrolunuyor? Gönderen adamlar noktai nazarından söylüyorum. Binaenaleyh gönderen adamlar bu mektupları bana göndersinler ve Hükümete göndersinler, mütalâa alsınlar maksadıyla değil, aynı zamanda emri vaki olarak dâhilde ve hariçte intişar etmiş, maksat

budur. İmza sahipleri. Ağahan ve Emir Âli şahsiyetleri hakkında heyeti Celilenizde arzı malûmat edeceğim.⁵⁵

Hint hilâfet komitesi var. Mehmet Han, vesaire. Bu adamlar onlardan değildir. Ağa Han ve Emir Ali Londra'da İngiliz Hükümetinin ve İngiliz sarayı kralisinin en yakın adamları ve sadık İngiliz tebaasıdır. Bunların İngiliz Hükümeti programı haricinde bir vaziyet almaları mutasavver ve mesbuk değildir. Bizim davamız esnasında Hint hilâfet komitesi lehimize neşriyat yapıyordu. Açık bilmek ve söylemek lâzım gelirse, Hint hilâfet komitesi âlemi İslâm'da mevkii mahsus olan Türklerin davasını takip ediyormuş manzarasıyla kendi memleketinde, Hindistan'da kuvvei ihtilâliyesini ve kuvvei müdafaasını muhafaza ediyor. Kendi noktai nazarından Hint Müslümanları, Hint hilâfet komitesi etrafında toplanarak için onlar hilâfeti ellerinde vasıta ittihaz etmişlerdir ve Hindistan'da bulunan Hint hilâfet davasını samimi olarak müdafa ediyorlar. Bu adamların dahi Ağa Han ve Emir Âli'nin bunlarla münasebeti yoktur. **Bu adamların bizim hakkımızda neşriyatı mahza bizim üzerimizde, Müslümanlar üzerinde kendi nüfuzunu göstermek içindir.** Heyeti Celileniz için bu ufak malûmatı arz etmekten maksadım bu adamların. Ağa Han ve Emir Ali'nin bu hareketlerinin İngiliz Hükümetinin bir teşebbüsü olduğunu söyleyebilmek için esbabı kaviye vardır. Bu neticeyi arz etmek için söylüyorum. İngiliz Hükümetinin telkinatiyle teşebbüs alan bu adamlar bu mektupların bize gelmesiyle beraber bizim ne vaziyet alacağımız malûm olmadan evvel İstanbul'da intişarı tertibatı mahsusa ile temin edilmiş demek lâzımdır. İki gazete ile ecnebi gazeteleriyle aynı zamanda bana gelen bir mektup ve henüz Reiscumhura gönderilen bir mektup vasıl olmadan evvel gazetelerin eline başka ne vasıta ile geçebilir? Ya kendileri göndermişlerdir. O halde fikir sormak tarzında samimî bir şeyleri yoktur. Mahza **propaganda için yapmışlardır.** Bunun İstanbul'da aynı zamanda intişarını temin için bütün vesaitle tertibat ve teminat almışlardır. Bunları bilmiyoruz. Bu tertibatın ve hadisatın yekdiğerine tevafukunda mantık vardır. İstidlâl olunan budur. Derecei Şümülü, derecei istihzaratı malûm değildir. Biz ne yaptık Hükümetçe? Bir defa neşrolunan mektupların mahiyetine baktık ve ariz amik tetkik ettik. Elimizdeki kanunlara göre sarahaten hiyaneti vataniye ceraimindedir.

Kanunu okuyacağım: 15 Nisan 1339 kanunu, Hıyaneti Vataniye Kanununun birinci maddesinin tadili hakkında kanun.⁵⁶

Madde 1. — Hıyaneti Vataniye Kanununun birinci maddesi berveçhi âti tadil olunmuştur: Saltanatın ilgasına ve hukuku hâkimiyet ve hükümranisinin gayri kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere, Türkiye halkının mümessili hakikisi olan B.M.M.'nin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç bulunduğu dair 1 Teşrinisani 1338 tarihli karar hilâfında veya T.B.M.M.'nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya tahriren veya fiilen ankasdın muhalefet veya ifsadat veya neşriyatta bulunan kesân haini vatan addolunur.

Burada neşriyatta bulunmak cürümü vardır ki ifadesindeki ıtlakı hasebiyle bu mektup ile sarahaten hiyaneti vataniye tebarüz etmektedir. Cürüm karşısında, hiyaneti vataniye cürümü karşısında derakap Hükümetçe, kanunların bize verdiği salâhiyetle takibata başladık. Bununla beraber mektupların esasen B.M.M.'nin nazarı dikkatini celbetmek üzere yazılmış olması, bu tarzda yazılmış olması noktai nazarından bu meseleyi T:M.M.'ne arz etmeyi lüzumlu gördük **bir; İkinci meseleyi;** herhangi bir hiyaneti vataniye cürümü derecesinde basit görmedik, bu noktai nazarı arz etmek istiyorum. Arkadaşlar, doğru veya yanlış daima Heyeti Celileye arz etmek isterim. Hariç, ecnebi devletler memleketin vaziyeti dâhiliyesine dikkat ederler. Şimdi bu hadisat arasında, ecnebi devleti, İngiliz devleti kendi adamları vasıtasıyla teşebbüs olarak memlekette hiyaneti vataniye ceraimini tahrik ve telkin edecek tertip almışlardır. Bu tertibat her tarafta vardır. Rodos'ta birçok kâğıtlar basıyorlar. Memlekete neşrediyorlar. Şarkta Kürt

⁵⁵ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 8 Kânunuevvel 1339 (1923), IV, s. 315

⁵⁶ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 8 Kânunuevvel 1339 (1923), IV, s. 316

meselesi, diğer muhtelif mesaili tahrik etmek için tertibat alıyorlar. Şimdi kurdukları tertibat budur. Zaaf ve iftirak hissetmek gibi bir esasa varmak istiyor. Bunun için memleketin bir kısmında inhilâl ve iftirak telkin etmek lâzım ve memleketin içerisinde meşrutiyet telkin ederek bu esas üzerine iftirak telkin etmektir. Şimdi eğer İngiliz Devleti, bir ecnebi devleti, ecnebi devlete mensubiyetlerine asla şüphe olmayarak bizim memleket dâhilinde 1 Teşrinisani kararı hilâfında neşriyat ve tahrikât yapabilirlerse veya yapmakta iseler hakikaten biz gerek 1 Teşrinisani kararının muhafazası ve gerek Cumhuriyetin muhafazası noktai nazarından memleketin zâfını, salâbetini mevkiî imtihana vazetmişlerdir. Bu noktai nazardan mevzuubahis olan hıyaneti vataniye hariç ve dahilin tevhidî mesaisiyle olduğundan ehemmiyeti mahsusayı haizdir. Bizim noktai nazarımızdan dâhilî münakaşatta Heyeti Celile teslim eder ki son derece müsait ve geniş bulundum. Çünkü bizim dâhilimize aittir. Nihayet herhangi münakaşalar tahtında bir mahiyeti dâhili vardır. Kanun dairesinde yekdiğerimize her türlü vesaitimizi, vesaiti iknaiyemizi isticâl ederek buna çare bulabiliriz. Hariçle beraber memleketin bünyeyi esasîyesine vuku bulan tecavüz son haddir. Bundan ilerisi dâhil ve haricin müştereken ve müsellahan hücum etmesidir. Eğer hariç ve dâhil müştereken ve siyaseten vatan aleyhine vaziyet ihdas edecek bir noktaya gelmişlerse bundan bir ilerisi beraber silahla hücum etmektir. Biz bu noktaya kadar beklemeye lüzum görmedik. Hariç ve dâhilin müştereken vatan aleyhine tertibat ittihaz ettiklerini görmüş bir vaziyette, Meclisi Âliyi bu vaziyetten haberdar etmek ve tedabiri mahsusa talep etmektir. Benim hissettiğim budur. Kanunun, vazn kanunun. Hükümetin ledelicap Meclise arz etmek salâhiyetini verdiği bir teklifi dermeyan edeceğim. 31 Temmuz 1338 kanunu, İcra Vekilleri Heyetince gösterilecek lüzum ve T:B:M.M.'nce ekseriyeti mutlaka ile verilecek karar üzerine icap eden mahallerde İstiklâl Mahkemeleri teşkil olunur. Heyeti Celileye teklifim şudur ki: Memlekette hıyaneti vataniye cürümü hariç ve dâhilin iştirakiyle başlamıştır. Cumhuriyetinin hayatına ve bünyesi esasîyemize bir kasıt vardır ki bu kasıt hariçten geliyor ve dâhilde zemin buluyor. Buna karşı ittihaz olunacak tedabiri tabîiye ve mütadeyi kâfi görmüyoruz. Memlekette o kanaati yerleştirmek lâzımdır. Memleketin bünyeyi esasîyesine, hayatına, cumhuriyetine olan bir tecavüze ve bahusus vatanın herhangi bir köşesinde haricin telkinatına herhangi bir suretle müsaade gösteren muhite B.M.M. derakap vaziyet eder ve resen mahkeme gönderir. Bu kanaati yerleştirmek lâzımdır, bu bir.⁵⁷

İkincisi; harice set yapmak lâzımdır. Nasıl Bolu'ya casus gelmişti ve dünya kıyameti koparmıştı, muhakeme ettik, muhakemesi neticesinde lâyük olduğu cezayı buldu. Ondan sonra Türkiye dâhiline gelerek ve Türkiye dâhilinde el bularak vatan aleyhine çalışmak veya çalıştırmak müşkül bir meseledir kanaati hâsıl oldu. İşte aynı kanaati hariçte tekrar hâsıl etmek lâzımdır. Büyük devletlerle dostluk asla zaaf ile olmaz arkadaşlar. Zayıf tertibatında mütereddît ve dâhili ifsadata müsait muhitlerin sahipleriyle dostluk olmaz, onlara hâkimiyet olur. Herhangi ecnebi bir devletle dostluk yapabilmek için evvelâ bilâkaydü şart tamamiyetimiz ve dâhilde hâkimiyetimiz kabul olunmak lâzımdır ve onların kabulüne muhtaç olmaksızın bu tamamiyeti, bu hâkimiyeti her tedbir ile bizim muhafazaya kadir olduğumuzu ispat etmek lâzımdır. Bu siyaset de recüliyetin, erkeklığın alâmetidir. Hıyaneti vataniye için Meclisi Ali'den hususiyle fevkalâde bir tedbir olmak üzere kanunun verdiği salâhiyete binaen İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesinin gönderilmesi ve bu İstiklâl Mahkemesinin meseleye vaziyet ederek seri bir surette takibat yapmasını, mevzuubahis olan hıyaneti vataniye cürümü ve bu cürümün dâhilde ve hariçte ihtilâtı ve tertibatı hakkında memleketi tenvir etmesini teklif ve arz ediyorum. Bittabi dâhile ait olan siyaseti hariciyeye ait olan hususlar hukukumuzu ve mevcudiyetimizi muhafaza etmek için Heyeti Celileniz tamamen emin olabilirler ki bütün dünya beraber gelse son dereceye kadar haklarımızı muhafaza edeceğiz. Buna tamamen emin olmalıdır. Yalnız sizden istirham ettiğim, dâhilde olan telkinat ve tahrikâta karşı metin ve

⁵⁷- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 8 Kânunuevvel 1339 (19239, Iv, s. 316

sahibi karar ve behemehâl şeddi kavi olduğumuz kararını tecelli ettirmelisiniz. Bu tarzda neşriyatın mubah ve mücaz telâkkisi bir defa memlekette hallolursa, bütün memlekette bu neşriyat vaki olur. Muhterem arkadaşlarım, maksat bir defa kanunun sarahaten hıyaneti vataniye addettiği telkinatı hazmettirerek memlekette emri vaki ve emri tabii şeklinde kabul ettirmek, tedbirde tehhür vaki oldukça tehlike iki noktadan kazanılıyor. Tehlike tevessü eder, bir. Birçok masumlar farkında olmayarak bu yola girerek kendilerini yakmaya sebep olacaklar,

İki gazete neşretmiş, tertibat zaif olunca ertesi gün bir gazete daha neşreder. Ertesi gün diğer bir gazete daha neşreder. Bütün memleket birbirinden naklen hıyaneti vataniyeden olan şeyleri bilerek, bilmeyerek vatanın her köşesine neşreder. Fikren, telkinat ile vatanın, memleketin esas direklerini ve esas temellerini sarsmak için başka vasıtaya lüzum yoktur,⁵⁸ vasıta budur. Bunun için bu vasıtaya teşebbüs ve tevessül etmişlerdir. Onun için tehlikeyi mühim ve vaziyeti mühim gördüm ve vazedilmesi lâzım olan tedbiri sureti mahsusada Meclisi Âlinin nazarı dikkatine arz etmeyi lâyük addettim. Hükümet Heyeti Celilenize bu ehemmiyeti arz ettikten sonra biz, bir İstiklâl Mahkemesiyle Meclisin bizzat vazüyet olmasını mübrem ve zaruri görüyoruz ve teklif ediyoruz."

Bu beyanattan sonra yapılan görüşmede; Hükümetin bu konuda geç kaldığı, Cumhuriyetin hasım ve düşmanlarının çok olduğu, tarihte cumhuriyetlerin daima kanla kurulduğu, bu irticanın önünü almak için İstiklâl Mahkemesinin bir an önce çalışmaya başlamasının gerektiği ifade olundu. Eski Başbakan Hüseyin Rauf Bey (Orbay) kürsüye gelerek; İngilizler bir kararı yüz yıl için verir ve yüz yıl bu kararı uygulamak için çalışır. Duyguları, gayeleri, bayramları, matem günleri ortak olan, milli birliği sağlamada kanlarını birlikte akıtan öz kardeş Türklerle Kürtleri ayırmak için devamlı ve düşmanca çalıştıklarını, Türkler arasında mezhep ayrılığı çıkararak, Şiilik ve Sünnilik ayrımında zemin aradıklarını, olayın üzerine şiddet ve süratle gidilmesinin kaçınılmazlığını, ancak İstiklâl Mahkemesini İstanbul'a göndermeden önce Teklifi Hükümet kanunu çerçevesinde konunun çözüme götürülmesinin gerektiği, çünkü İstiklâl Mahkemesinin İstanbul'da çalışmasının ticareti olumsuz yönde etkileyeceğini, geçmişte Aydın dolaylarında görülen eşkıyalık konusunda örfi idarenin yeterli görüldüğünü, İstiklâl Mahkemesinin ihtilâl mahkemesi olduğunu, bu mahkemenin İstanbul'a gitmesinin inzibat kuvvetlerimizin zaafını ilân ile adli mekanizmayı inkâr olacağını, en önemlisi, memleketi ihtilâlkâr göstereceğini belirtmiştir.⁵⁹

Diğer hatiplerden, Yusuf Akçora: Ağa Han, ekseriyetin malumu olduğu üzere. İsmailiye fırkasının ve «ehlisünnet» noktai nazarından «fırkai dâlle» denilen bir fırkanın mücesssem bir Allahıdır. Ulûhiyeti temsil eder.

ikincisi: Emir Ali. Emir Ali kimdir? Ben bunun islâmın ruhu diye bir kitabının tercümesinin bazı aksamım görmüştüm. Fakat hangi mezhepten olduğunu bilmiyorum. Rauf Beyefendiye sordum. Bu zat da meğer Şii imiş. Bendenizin bütün edyan ve mezahibe hürmetim vardır. Şiiyet ve sünniyet diye tenkit edecek değilim. Yalnız kendileri mektuplarında meselenin sünnilere ait olduğunu tasrih ediyorlar. Altını çiziyorlar. Sırf Sünnilere ait olan bir meseleye kendilerinin Sünni olmadıkları muhakkak iken karışmaları, bilmiyorum ki edyan ve ve mezahib arasındaki nezakete muvafık mıdır? Ve her iki mezhep gerek şu, gerek İsmaili hilafeti tanımazlar. Bunların nazarında hilafet yoktur.

Binaenaleyh hilafetle hiç alakaları olmayan adamların, iki İngiliz memurunun, nitekim Rauf Beyefendi etraflıca tavzih ettiler. Birisi kralın hususi meclisi. şûrası azasındandır. Diğeri müstemlekat şûrası azasındandır. **Her ikisi İngiliz hazinesinden binlerce sterlin maaş alan büyük memurlardır.** Her ikisi bu memlekette ekseriyet teşkil eden ehlisünnetten hariç kalıp hilafet meselesiyle alakadar olmayan iki adamdır. Bunlar günün birinde çekiyor; Gazi Paşa ile Başvekil paşa hazretlerine mektup yazıyorlar. Bu meselenin tabii Başvekil paşa hazretlerinin

⁵⁸- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 8 Kânunuevvel 1339 (19239, Iv, s. 316

⁵⁹- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 8 Kânunuevvel 1339 (19239, Iv, s. 317-318

izah ettiği veçhile, sırf bir siyasi manevra olduğunu sarıh olarak gösteriyorlar. Frenklerin tabiri ile bu, beyza iplikle dikilmiş bir iştir. Bunlar mektuplarında - hatırımda kaldığına göre - Hindistan'ın, bizim muhasebatımızda; İstiklal ve Cihan harbinde meni cihetine taraftarlık ve muavenet ettiğini soyuyorlar. Hâlbuki pekiyi hatırımdadır. Bu Ağa Han'ın bizim aleyhimizde, İngiliz gazetelerinde Harbi Umumi esnasında yazmış olduğu bir hayli mektup ve makale vardır ki bunlara karşı Ter- 1 cumanı Hakikat'te muhterem refikim Ağa oğlu Ahmet Beyin, layık olduğu cevapları yazmış olduğunu pek. iyi hatırlıyorum. Bunlar, bilhassa Ağa Han Harbi umumide, bizim zararımıza fiilen hizmet eden bir adamdır. Saniyen: Hindistan'ın, vakıa manevi birtakım tesirat altında, bize dost olan kısmı da olmuştur. Fakat bunun da, Hariciye Vekili paşa hazretlerinin buyurdıkları gibi matufun aleyhi başka bir mesele olduğu, bugün âlemce malumdur.

Vakayie gelince, Harbi umumi vakayiine gelince: Bilirsiniz ki Irak cephesinde bizim Mehmetçiklerin, Türk askerinin karşısında yahut Türkiye ahalisinin karşısında bulunanların bir kısmı Hintlilerdir ve Müslümanlardır. İçlerinde Şiisi ve Ağa Hanı «Allah» tanıyan sünni vardı ve bize de bu güzel nasihatleri yapan Ağa hazretleri acaba o vakit kendisinin tebaa değil, mahluk addettikleri adamlara niçin iyi cevaplar vermemiştir⁶⁰

REİS — Efendim; Usul hakkında açılmış olan müzakereden anlaşılıyor ki, evveleminde İstiklâl Mahkemesinin hududunu Hükümetin teklif etmesi lâzım gelir. Tahriri veya şifahi olduğuna dair bir kayıt yoktur.

İkincisi; İstiklâl Mahkemesinin bulunduğu yerlerde Bidayet Mahkemesi hıyaneti vataniye cürümlerine bakacak mı? Bakmayacak mı? (Bakmaz sesleri) Bakıp bakmayacağı belli olur. Kanunda vardır.⁶¹

REİS- Paşa Hazretlerinden sormak istiyorum. İstanbul'a şevki takarrür eden İstiklâl Mahkemesi ne gibi bir mıntıkada icrayı hüküm edecek, hududu malûm mudur? (İstanbul Vilâyeti sesleri)

İSMET PAŞA (Başvekil) (Malatya)-İstiklâl Mahkemesi Kanununun birinci maddesi (İcra Vekillerince gösterilecek lüzum.) dur. Bu lüzum Hükümet namına Heyeti Celilenize arz ettim. (Büyük Millet Meclisince ve ekseriyeti mutlaka ile verilecek karar üzerime) Bu kararı heyeti âliye verdi. İcap eden mahallerde İstiklâl Mahkemeleri teşkil edilir. Mevzuubahis olan İstanbul'da İstiklâl Mahkemesi hududu İstanbul ile Beyoğlu, -Eski usulde Beyoğlu-mutasarrıflığı, Üsküdar. Bunları şamil olan İstanbul Vilâyetini murat ediyorum.⁶²

Sonuçta, Hükümetin teklifi, işaret oyuna sunularak kabul edildi ve aşağıdaki karar alındı. “İstanbul ve mülhakatında bir İstiklâl Mahkemesi teşkiline dair No. 50 8.12.1339 tarihli altmış dördüncü içtimain ikinci hafi celsesinde Heyeti Vekile tarafından gösterilen lüzuma binaen İstanbul ve mülhakatında bir İstiklâl mahkemesi teşkili kabul edilmiş ve üçüncü aleni celsede icra kılınan intihabat neticesinde mahkeme mezkûr riyasetine 102 rey ile İhsan Bey (Cebelibereket), Müddei-umumiliğine 105 rey ile Vasıf Bey (Saruhan), azalıklarına 116 rey ile Refik Bey (Konya), 109 rey ile Asaf Bey (Hakkâri) ve 106 rey ile Cevdet Bey (Kütahya) intihap edilmişlerdir.”

Gizli oturumu izleyen açık oturumda yapılan seçim sonucunda;

Reisliğe: İhsan Bey (ERYAVUZ) Cebelibereket 102 oyla

Müddeiumumiliğe: Vasıf Bey (ÇINAR) Saruhan 105 oyla

Azalığa: Refik Bey (KORALTAN) Konya 116 oyla

Azalığa: Asaf Bey (DORAS) Hakkâri 108 oyla

Azalığa: Cevdet Bey (BARLAS) Kütahya 106

⁶⁰- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 8 Kânunuevvel 1339 (19239, Iv, s. 322-323

⁶¹- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 8 Kânunuevvel 1339 (19239, Iv, s. 322-327

⁶²- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 8 Kânunuevvel 1339 (19239, Iv, s. 322-327

Hilâfetin ilgası ve Halifenin Türkiye haricine çıkarılmasından dolayı tebriki mutazanının Denizli, Antalya, Tekirdağ, Kadıköy, Zile, Keskin, Kırşehir, Kângırı, Kadınhanı, Avanos, Uluborlu, Gerede, Kastamonu, Adapazarı, Mudurnu, Çanakkale, Tokat, Bolu, Konya, Mersin, Göynük ve Adana'dan mevrut telgraflar

B. M. M. Reisi Âlisi Fethi Beyefendi Hazretlerine

Asırlardan beri Hükümet ve milletin umuru dâhiliye ve siyasetine cahilane, müstebidane müdahâlât ile memleketi felâketlere sevk eden her türlü terakkiyata mütaid olan milleti cehalet ve harabî ile inkıza mahkûm eyleyen Osmanlı Hanedanının sırf menafii hasise ve redieli uğruna aleti şer olarak kullandıkları Hilâfetin ilgasıyla memlekette her an ikilik ihdasına çalışan ve milleti tekrar idarei keyfiyelerine alarak kanını sülûk gibi emmek ve saltanatlarını iade için düşmanlarla ittihat ve ittifak etmekten çekinmeyen bu hanedanın yurdumuzdan ihracıyla ifsada t ve ihanetlerine nihayet vermek üzere başta Dâhi ve Halaskar Reiscumhurumuzla Âli Meclisimizin ıstar buyurdıkları Kanun ki milletin arzusuna ve ahkâmı celilei şeriate tamamıyla muvafıktır bilâ tereddüt memleketimizin istiklâl ve saadeti ebediyesi için tarihlerde altın yazılarla kaydedilecek inkılâbat ve teceddüdatı kâmileyi kâfi bulunduğu müstağni arzıdır. Hilâfet hiçbir vakit ayeti Kuraniye ve aha dişi nebeviye ile esasatı diniyeden addedilmemiş ve Halik ile kulları arasında vasıtaya şeriyat guayı Muhammedi ihtiyaç ve lüzum göstermemiştir. Binaenaleyh bu bapta tereddüdenler duçar olduğumuz felâketlerden, muhakkak inkırazlardan, namütenahi tehlikeleri düşünmek fikir ve zihniyetten mahrum olanlardır. Bu dakikadan itibaren milleti dinine, imanına idarei dâhiliye ve siyasiyesine münferiden kemali istiklâl ile hâkim olarak asri bir Hükümet ve millet şeklini bilâ iktisap istihdaf eylediği umde ve gayei terakki ve tekâmüle doğru kemali azim ve 'metanetle yürüyecektir. Bu suretle dahi gösterilen kıyasetten dolayı bu kere de millet nazarında dahi ve münicii azim evsafı celilei âliyesini ihraz buyurdıklarını ve milletin ebedi şükran ve minnetlerini tebrikâtı mahsusai takdirkânememize terdifen arzı iblâğına ve müsaraat eyleriz efendim.⁶³

Kastamonu Valisi Fatin	Ticaret Odası Reisi Abdullah	Kadı Aşır	Müftü Nuri	Belediye Reisi Necip
Şemsizade Post Neşini Ziyaeddin	Hazreti Pirî Post Neşini Şeyh Muhammed Ata	Hevleveti Dergahı Pos Neşini Tahir Çelebi		

Ankara, B. M. M. Riyaseti Celilesine

Asırlardan beri milletin kanını emen halifelerin vazifelerine nihayet veren ve Hilâfetin ilgasına dair Kanunu kabul eden Büyük Meclisi ve Reisi Muhteremini azim meserretle tebrik eylerim.⁶⁴

Kırşehir Valisi
Atıf

Halifeliğin Kaldırılması ve Yurt Dışına Sürgün Edilmesinin Basındaki Yansıması:

⁶³- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Beşinci İctima, 6.3. 1340 Perşembe, VII, s. 137

⁶⁴- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Beşinci İctima, 6.3. 1340 Perşembe, VII, s. 136

*Ağahan'ın Beyannamesi*⁶⁵

Sulhumuzun ferda-yı imasında Hindistan emirlerinden İsmailiye mezhebinin imamı (Ağahan) İslam âleminin müstakil müstesna olmak üzere, Hâkimiyet veya vaziyet-i ecnebiye altında yaşamak mecburiyetinde bulunan akvam-i İslamiyeye hitaben bir beyanname neşretti. Bu beyannamenin tercümesi dünkü nüshamızda münderiç idi “Ağahan”, Hindistan Müslümanlarını devletimiz için şerefli bir sulhun temini yolunda vuku bulan teşebbüsâtı siyasilerine iştirak etmiş lehimizde müteaddit defalar beyanatta bulunmuş bir zattır. Bu itibarla kendisine hürmet ederiz. Fakat Ağahan'ın meselesi bundan ibaret değildir. Mumaileyh bilhassa son on senden beri taraftarını gün geçtikçe azalan ve son senelerde pek kalil ekseriyat dercesine inen ve mürteci mühafakaranın efkârını temsil etmektedir. Malum olduğu üzere Hindistan'da iki yüz milyon ve kusur Mecusi Hintliye mukabil 70 milyondan ibaret bir kütle-i İslamiye vardır. Bu kütle-i İslamiye ile Mecusi vatandaşlar arasındaki nifak ve şikaktan bilistifade İngiliz hâkimiyeti, Hindistan'da en kuvvetli istinatgâhı, Hint Müslümanlarında bulmuş, Hint Müslümanları ile Hint Mecusileri arasındaki geçimsizlik esası binaen hâkimiyet etmişti. 1880 senesinden beri İngiliz'lerin aktar-ı İslamiyedeki Müslümanlara, Makam-ı Hilafet ve Türkiye'ye karşı tebdil-i muamele etmesi, aynı memleketin öz evladı olan Hint Müslümanları ile Hint Mecusileri arasındaki şikakı kaldırmaya teşebbüs etmeleri üzerine İngiltere'nin Hindistan'daki hâkimiyeti tezelzüle başlamıştı. Nihayet son on sene zarfında Hindistan'da yetişen birçok kuvvetli vatanperverler rasin bir vahdet-i milliye tesisine doğru pek mühim neticeler almışlar ve Mecusilerle Müslümanların ayrı ayrı faaliyette bulunan teşkilatı milliyelerini tevhide muvafık olmuşlardı. Müslümanların intibahına en çok İngiltere'nin bize karşı gösterdiği pek bariz, pek müthiş düşmanlık amil olmuştur. Hindistan münevverlerinin vahdet ve ittihat yolunda kati merahil etmeleri ve bu fikri tedricen halk kitlelerine aşlamaya muvaffak olmaları, pek tabiidir ki İngiltere'nin Hindistan gibi pek cesim bir kıtada haiz olduğu mevki-i hâkimi inhidam ile tehdit ediyordu. İngiltere hükümeti, vüs-ü takatı dâhilinde bulunan her çareye başvurmuş isse de bu vakit ittihatı ihlalel ve seki nifak ve şikakı iadeye imkân bulamamıştır. Gerçi henüz bu vahdet ve ittihat kanalını bulamadı. Henüz Müslümanlarla Mecusiler arasında bire takım hadisat-ı müessife vuku bakmaktadır. Fakta şurası sureti katiyede muhakkaktır ki vahdet-i ittihat fikri Hindistan'da hiçbir kuvvetin izale edemeyeceği bir şekilde tecessus ve keb-i rusuh etmiştir. Fakat Ağahan Hindistan'da vuku bulan bu intihap inkılâbının aksinse olarak hala bir takım yabancı taç ve tahtlara sadakat fikrini terviç etmektedir. Mumaileyh neşrettiği beyannamede bu maksadını gizlemekte ve Müslümanlara sadakat tavsiye etmektedir. Herhalde Ağahan'ın bu beyannamesi Hindistan'da pek elim teessürlerle karşılanacaktır. Hindistan Müslümanlarına: siyasiye ile meşgul olmayınız. Hilafet hareketinden vaz geçiniz) mealinde nasayihite bulunmak hiçbir vakit ruyu kabul bulacak sözlerden değildir. Bu gibi nasayihinin zamanı geçmiştir. Çünkü dün de söylediğimiz gibi Müslümanların ve şarklıların natmah-ı nazarı, yalnız Türkiye'nin halası değil bundan başka kendi memleketlerinde de halas ve istiklalidir.

Bundan başka ruh-u İslam'dan uzaklaşmış bir mezhebin reisi olan Ağahan'ın hilafet işleri gibi ehli-sünnete ait olan mesele karışması doğru değildir. Bu tavsiyeler hiçbir vakit samimi bir Müslüman'ın tavsiyeleri olarak telakki edilemez. Gerçi Ağahan, İstiklalimizi temin için vuku bulan mücabadatımızın neticei mesudesini hürmet ve takdir ile yâd ediyor. Fakat bu neticenin hakkında yegâne amil fedakârlığımızdır. Ağahan'ın dediği gibi İngiltere ve Fransa'nın hüsnü niyeti değildir. Bunların hüsnü niyetini olup olmadıklarını anlamak için kendi beyannamesi ile aynı günde intişar eden “Loyd Corg”un dünkü nüshasında münderiç o müthiş mütalaasına bir göz gezdirmek kâfidir. Loyd Corc, gerçi bugün mevki iktidarda değildir. Binaenaleyh sözünün İngiltere'nin siyaseti üzerinde fazla bir ehem niyeti yoktur. Fakat Lod Corc, bugün yine bir liderdir. Gelecek intihabı kazanıp mevki iktidarı tekrar işgal

⁶⁵-Kazım Öztürk (ikdam Gazetesi, 3.8.1923), Türk Parlamento Tarihi, II. dönem, 11923-1927, I, s.363-364

etmeyeceğini kim temin edecektir? Loyd Corc Avrupa'nın daha doğrusu İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın bizi nasıl parçalamaya karar verdiklerini birer birer teşrih ediyor. Bu kararlar verildiği ve nihayet Sevr Muahedesi ile tatbik edilmek istenildiği zaman hangi millet-birkaç kahraman hak ve hakikat müstesna olacak – bu feci haksızlığa karşı itiraz etti. Türk Milleti yalnız başına bütün bu suikast şebekesini parçaladı ve Loyd Corç ile avenesinin planlarını akamet-i katiyyeye duçar etti. Ağahan biraz teenni ederek Loyd Corç'un makalesini okuduktan sonra beyannamesini verse idi herhalde şunun bunun hüsnü niyetinden müsrifane bahsetmezdi.

Müttefikleri ve bilhassa İngiltere'yi imzaladıkları ilamı idamımızı tatbik etmekten vaz geçiren hüsnü niyetlerimizin yoksa üzerine musallat edip himaye ve teçhiz ettikleri düşmanlara karşı ihrazı kati galebe midir? Ağahan'ın bu hakayıkı örtmeye çalışması abestir.

Bu izahatımızdan anlaşıldığı vechile Ağahan'ın beyannamesi İslam ve Şark âleminin devri rehasına bir mukaddeme teşkil eden askeri ve siyasi zaferlerimize karşı Şark ve İslam memleketlerini ve milletlerini ribka-i esaretlerinde yaşamak isteyen devletlerin ittihazına mecbur oldukları tedbiri taahhuffuziyeden biridir. Şark ve İslam milletlerinin mücahedatı yalnız Türkiye'nin halasına matuf değildir. Türkiye'nin halası ile mücahedatı ibkasını takip eden Ağahan, alemdarı İslam olan milletimizin halasını başka İslam milletlerinin halası takip edeceğinden tegaful gösteriyor ki buna hiçbir Müslüman iğmaz-ı ayn edemez.

Ağahan bu maksadı siyeyiyeyi bazı hissiyat-ı insaniyye ile mecz ederek sürdürmektir. Ağahan'ın hissiyat-ı İslamiyesi şayana-ı teşekkürdür. Fakat bu hissiyat, İslam menafî ile taba tabana zıt maksadı tevricen ileri sürülmesi idi pek iyi olurdu. Mamafih Ağahan'ın hitap ettiği mahrum-u istiklal Müslümanların bu hitabeye ne cevap vereceklerini göreceğiz. Biz şimdiden akvam-ı İslamiyeden hiç birinin Ağahan tarafından dermeyan olunan muğfer nasihatlere semi itibar etmeyeceğini söyleyebilir.

Referanslar:

- TBMM. Gizli Celse Zabıtları, 8 Kânunuevvel 1339 (1923), IV
- T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Beşinci İctima, 6.3. 1340 Perşembe, VII,
- Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, İstanbul, 2007
- Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara, 1998
- Ergün Baybars, İstiklal Mahkemeleri, İstanbul, 1976
- Kazım Öztürk (ikdam Gazetesi, 3.8.1923), Türk Parlamento Tarihi, II. dönem, 11923-1927
- Mahmut, Akkor, Dinî Bir Müessesenin Sonu: Hilafet 'in İlgaı, History Studies Volume, 4/1 2012
- Muharrem Balcın, Hukuk Dünyası, Belgeler, 565
- Muharrem Balcı, Hukuk Dünyası, Belgeler
- Oğuz AYTEPE, Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi.
- Rauf Orbay, Siyasi Hatıralar, İstanbul, 2009
- Şükrü Altın, Sürgündeki Son Halife Abdülmecid Efendi, İstanbul, 2015 -Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ankara, 2006

KUŞEYRÎ BAĞLAMINDA TAKVA VE VERÂ ANLAYIŞI
UNDERSTANDING OF TAQWA AND WARA" FROM KUSEYRI'S
PERSPECTIVE

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mansur GÖKCAN

Çukurova Üniversitesi

mgokcan37@hotmail.com 05308863034

ÖZET

Korkmak, sakınmak ve korunmak anlamlarında olan takva, emirleri yerine getirmek ve yasaklardan sakınmak suretiyle Allah'tan korkmayı, salih amellerle günden ve azaptan korunmayı öngörmektedir. Mâsivâdan uzaklaşarak itaatle ve ibadetle Allah'a yönelmek ve bağlanmak takvanın ön koşuludur. Bir şeyden korkmak, o şeyden kaçmaya ve uzaklaşmaya yol açar. Takvadaki korku ise, Allah'a sığınmaya, bağlanmaya ve O'nun dışındaki şeylerden uzaklaşmaya yol açar. Takva bütün iyilikleri kendisinde toplar. Gerçek takva, Allah'a ibadet ederek azabından sakınmaktır. Takvanın aslı, şirkten ve günden sakınmaktır. Bunlar, takva sahibi olmanın şartları olarak da kabul edilebilir. Elde edemediği şeye tevekkül etmek, elde ettiği şeye rıza göstermek ve geçip giden/elden kaçan şeye de sabır göstermek, bir kimsenin takvasının delilidir. Şüpheli şeyleri terk etmek anlamına gelen verâ, dinin temeli ve sûfilerin özelliğidir. Takva, haramdan kaçmayı gerektirirken verâ, şüpheli şeylerden bile kaçmayı gerektirmektedir. Bu durum, verânın takvadan bir adım daha ötesinde olduğunu gösterir. Şüpheli şeyleri terk etmenin sebebi harama düşme korkusudur. Haram, Allah'ın sınırıdır. Bu sınırın çiğnenmesi, helak olmaya sebep olacağı için bu sınıra yaklaşmak bile tehlikelidir. Şüpheli şeyleri terk edenler, Allah'ın koruması altına girerler. Bir işin günah olup olmamasında şüphe varsa, bu şüpheyi ortadan kaldıracak olan şey kalptir. Bir iş yapılırken kalpte huzursuzluk hissedilirse, bu günden. Şüphe edilmeyecek olan tek şey Allah'tır. O'nun dışındaki şeylerden şüphelenilebilir. Halkta da şüphe olduğu için, halktan uzaklaşıp Hakk'a teveccüh etmek gerekmektedir. Tasavvuf, azimet yoludur. Sûfiler, başkalarının ruhsatla amel etmesini hoş görürler. Fakat kendileri, zaruret olmadıkça azimetten ayrılmazlar. Nafile ibadetleri farz imiş gibi eda ederler. Tasavvuf, fetva yolu olmaktan ziyade takva yoludur.

Anahtar kelimeler: Takva, verâ, korku, şüphe.

ABSTRACT

Meaning beware, abstinence and protection , taqwa means abiding by the prescriptions and avoiding the prohibitions and so feeling inside fear of Allah and being protected from sins and punishment with good actions. Its presupposition is going away from masiva and tending towards and submitting to Allah through obedience and worships. Fear from something leads to avoiding and fleeing from it. However, the fear in Taqwa gives rise to sheltering in, submitting to and keeping away from any except for Allah. Taqwa gather all goodnesses in itself. Real Taqwa is avoiding his punishment with worshipping Allah. The essential of Taqwa is being in safety from şirk and sins. All these can be considered the pillars of having Taqwa. It is the evidence of getting Taqwa to define as tawakkul what has not been achieved, give consent with what has been got, be passionate of what geçip giden elden kaçan. Wera,

meaning avoding suspected things, is the essential for Islam and the characteristics of Sufis. While Taqwa requires quitting harams, wara' manifests itself as a bit beyond that. Its rationale is the fear of committing harams, which are the limits set by Allah. Even getting closer to this line is dangerous because it will eventually cause the punishment. Abstainers from suspicious things will be under auspices of Allah. The only exterminator of any doubt of whether one thing is sin or not is just soul. If any disruption is felt inside the heart while you are doing something, you can judge it as a sin. The suspicion is the farthest thing from the Only One, Allah but anything may have dilemmas instead. Suspicion is a virus among people, and therefore it is necessary to turn towards Jenab Hakk by getting away from folks. Sufism is the way of determination ('*azimah*'). Sufis do tolerate others' permitted actions, and however will never stray from their own pathway of *azimah* without any imperative. They make nafl prayers as if they were compulsory ('*fardhz*'). Sufism is a way of taqwa rather than the method of fatwah.

Key Words: Taqwa, wara', fear, suspicion.

Giriş

Takva kelimesi, korkmak ve sakınmak anlamına gelmektedir. Takva, salih amellerle günahattan, azaptan korunmak¹ ve emirleri yerine getirmek, yasaklardan uzaklaşmak suretiyle Allah'tan sakınmak/korkmak olarak da ifade edilmektedir.²

Lügatteki, korkmak ve sakınmak ifadeleri, takvanın, havfla aynı anlamda kullanıldığını göstermektedir. Fakat takva, sadece korkmakla kalmayıp aynı zamanda korkunun (havfin) gereğini yapmaktır. Takva, emirleri yerine getirmeyi ve yasakları terk etmeyi gerektirir.

Mekkî, "Havf, gerçek takvanın ismidir. Takva, bütün ibadetleri kapsayan bir manada olup Allah'ın geçmiş ve gelecek olan tüm insanlara rahmetidir."³ demiştir. Burada, takva ile havfin aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Takvanın, bütün ibadetlerde ve kullukta olması, ibadetlerin ve kulluğun, takva ile güzelleşeceği anlamına gelmektedir. Takvanın, geçmiş ve gelecek tüm insanları kapsamaması da, Allah'ın rahmetinin genişliğini göstermektedir. Fakat Allah'ın rahmetinin dağılımında, takva derecesinin fonksiyonunu da göz ardı etmemek gerekir.

Bazı lügatlerde verâ, takva olarak anlamlandırılmaktadır.⁴ Verâ kelimesi, günahattan ve şüpheli şeylerden uzaklaşmak anlamına gelmekte ve takva yolu olarak ifade edilmektedir.⁵ Lügat anlamlarına bakıldığında, takvanın genel, verânın ise özel olduğu görülmektedir. Takvanın içinde verâ da vardır. Takva, korkmak, sakınmak ve şüpheli şeyleri terk etmek anlamlarını taşıırken; verâ, şüpheli şeyleri terk etmek anlamına gelmektedir. Bu ifade, verâ sahibinin günahattan korkmadığı veya sakınmadığı anlamına gelmez. Şüpheli şeylerden dahi uzaklaşmanın sebebi, günaha düşme korkusudur.

¹ İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî, *Lisanu'l-Arab*, Dâru'l-maârif, I-VI, Kahire 1979, VI, s. 4901, 4902.

² el-Âyid Ahmed ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Arabîyyü'l-Esâsî*, Mektebetü Lârûs, Alesco 1988, s. 1326.

³ Mekkî, Ebû Talib, *Kütü'l-kulûb*, Dâru Sâdır, Kahire 1310/1892, s. 225.

⁴ Halil Curra, *Larûs*, Mektebetü Larûs, Paris 1973, s. 1282.

⁵ El-Âyid vd., *age.*, s. 1302.

Kuşeyri Bağlamında Takva ve Verâ

Dinî naslarda, daha çok takva kelimesine rastlanırken, tasavvufta, verâ kelimesinin de sıkça kullanıldığı görülür. Kur'an'da, “Allah katında en değerli olanınız, O’ndan en çok sakınanızdır.” denilmektedir. Dünyada da ahirette de değerli olmak isteyen kimsenin, Allah’tan sakınması, yani takva sahibi olması gerekir. Değerli olmak, emirlerini yerine getirip yasaklarından uzak durarak Allah’tan sakınmakta ve O’na değer vermektedir.⁶

Dünyada ve ahirette değerli olmanın yolu, takva sahibi olmak ve Allah’tan korkmaktır. Korku, sadece söylemde kalmayıp eylem olarak da kul üzerinde görülmelidir. Allah katında değerli olmak, ancak O’nun emirlerini yerine getirip yasaklarından uzaklaşmakla mümkün olabilir.

Kuşeyrî, “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur.”⁷ ayetini, yaratıcı, yarattığına benzemekten ve yaptığı ile karşılaştırılmaktan uzaktır, diyerek açıklamış ve Allah’ın hiçbir varlıkla mukayese edilemeyeceğini belirtmiştir. Fayda ve zarar vermekte, nimet vermekte ve vermemekte, havf ve recâ’da O’nun dışında bir varlık görülemeyeceğini, O’nun, mağfiret ve takva sahibi (korkulacak kişi) olduğunu söylemiştir.⁸

O halde, Allah’tan başkasında güç ve kuvvet görmemek, O’ndan başkasına teveccüh etmemek, ümit bağlamamak, O’ndan başkasından korkmamak ve bir şey istememek gerekir. Çünkü Allah’a rağmen, O’na muhtaç olan varlıkların bir şey yapmaya gücü yetmez. Fayda da zarar da, hayır da şer de Allah’ın elindedir.

Kuşeyrî, “Takva bütün iyilikleri kendisinde toplar. Gerçek takva, Allah’a itaat ederek azabından sakınmaktır. Takvanın aslı, şirkten sakınmak, sonra günahlardan sakınmak, sonra şüpheli şeylerden, sonra lüzumsuz ve fuzulî şeylerden sakınmaktır.”⁹ diyerek takva sahibi olmanın şartlarını ortaya koymuştur. Allah’tan sakınmak demek, yasaklarından sakınarak O’na itaat etmek demektir. Sakınılması gereken şeyler önem sırasına göre şirk, günah, şüpheli şeyler ve fuzuli şeyler olarak sıralanmıştır. Şüpheli ve fuzuli şeylerin terk edilmesi, tasavvufta verâ olarak isimlendirilmektedir. Kuşeyrî’nin buradaki görüşüne göre, takvanın, verâyı da kapsadığı anlaşılmaktadır.

Kuşeyrî, Hz. Peygamber’in, “Takva sahibi bağlıdır.”¹⁰ sözünün, özellikle mü’minler hakkında olduğunu; rahatlamanın tamamının, Allah’a bağlanmakta, O’na muvâfakat etmekte olduğunu, açıklamış ve işte “dünyadan çıkmak” budur, demiştir.¹¹

Dünyadan çıkmak, mâsivâyı terk etmek, halka değil Hakk’a bağlanmak ve tabi olmaktır. Dünyadan çıkmak, Hakk’a muvâfakatı ve halka muhalefeti gerektirir. Dünyadan çıkmak, bedenlen dünyayı terk etmek değil, nefsanî istek ve iradeyi terk etmek demektir.

⁶ Geylânî, Abdülkadir, *el-Fethu’r-Rabbânî*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 1433/2012, 169.

⁷ Şûrâ, 42/11.

⁸ Kuşeyrî, Ebu’l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin, *el-Cevâhiru’l-mensûre*, trc ve tah. M. Mansur Gökcan, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara 2017, s. 21.

⁹ Kuşeyrî, Ebu’l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, Dâru’l-hayr, thk. Mağrûf Mustafa Zarîf, Ali Abdülhamîd Ebû’l-Hayr, Beyrut 1997, s. 105.

¹⁰ Bkz. Beyhakî, Şu‘abü’l-îmân, Mektebetü’r-rüşd, Riyad 2003, C. VII, s. 518.

¹¹ Kuşeyrî, *el-Cevâhiru’l-Mensûre*, s. 21.

Kuşeyrî, takvanın alametlerini; “elde edemediği şeye tevekkül etmek, elde ettiği şeye rıza göstermek ve geçip giden şeye de sabır göstermek”¹² olarak açıklamıştır. Bu durumda, takvanın alametleri; Tevekkül, rıza ve sabır olarak ortaya çıkmaktadır.

Kuşeyrî, verânın, şüpheli şeyleri terk etmek olduğunu söylemiştir. İbrahim b. Edhem de verânın, şüpheli ve fuzuli şeyleri terk etmek olduğunu belirtmiştir. Hz. Ebû Bekir’in, “*Bir harama düşme korkusuyla yetmiş helali terk ettik.*”¹³ demesi, ondaki verâ anlayışının eseridir. Verâ denilince ilk akla gelen mutasavvıflardan olan Haris Muhasibîdir. O, şüpheli bir yiyeceğe elini uzattığında, parmağının ucunda bir damar atar ve onu uyarır.¹⁴ Ebû Hanife’nin, “*Verilen borcun getirdiği fayda faizdir.*”¹⁵ hadisinden yola çıkarak, alacaklı olduğu kimseye ait olan ağacın altında oturmadığı bildirilmiştir.¹⁶

Şüpheli şeyleri terk etmek, dindeki hassasiyeti gösterir. Şüpheli şeylerden sakınmak, günahtan uzak duran kimselerin işidir. Günahlara dalan kimsenin, şüpheli şeylerden uzaklaşması düşünülemez. Kuşeyrî, “*Verâya bağlan, yoksa helak olursun. Dinin temeli verâ, helaki de tamahtır. Kim bir şeyin etrafında dolaşırsa ona düşebilir.*” demiş ve ekinin, etrafında dolaşan sürünün, her ne kadar çoban gözetiminde de olsa ekine girme ihtimalinin yüksek olduğunu ifade etmiştir. Hz. Ömer’in, “*Harama düşme korkusuyla, helalin onda dokuzunu terk ederdik.*”¹⁷ demesi de ondaki verâ anlayışının izlerini taşımaktadır.

Hz. Peygamber’in yakın arkadaşlarının, şüpheli şeyler konusunda bu kadar hassas davranmaları, O’nun, “*Dikkat edin! Her hükümdarın bir sınırı vardır. Allah’ın sınırları da haramlarıdır. Kim bir şeyin sınırında dolaşırsa ona düşebilir.*”¹⁸ uyarısına kulak vermelerindedir.

Şüpheli şeylerden uzak durmanın sebebinin, günaha düşme korkusu olduğu anlaşılmaktadır. Verâ, günahın kıyısına yaklaşmayı bile engellemektedir. Ekinin kenarındaki sürünün ekine girme ihtimalinin yüksek olduğu gibi, günahın etrafında dolaşan kimsenin de, nefsin teşviki ile günaha dalma ihtimali yüksektir.

Kuşeyrî, “*Şüphelendiğin şeyi bırak, şüphelenmediğine yönel.*”¹⁹ hadisini, şüphelendiğin şey belli ise ondan uzaklaş. Şüphelenmediğin şeyler arasında şüphe kırıntılarının dahi bulunduğunu sezersen o şeylerin tamamından uzaklaş.²⁰ diyerek açıklamıştır.

¹² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 106.

¹³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 110.

¹⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 429.

¹⁵ İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, *Musannef*, I-XXVI, Dâru’l-Kıble, Cidde 2006, IV, 327.

¹⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 107.

¹⁷ Kuşeyrî, *el-Cevâhiru’l-Mensûre*, s. 40.

¹⁸ Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu’l-Buhârî*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ, I-VII, Dâru İbn Kesîr-Yemâme, Beyrut 1993, İmân 37; Müslim, Ebû’l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh*, (I-V), nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, Kahire 1991, Müsâkât 107.

¹⁹ Buhârî, *Sahîh*, Büyû‘ 3; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *Sünen*, thk. A. M. Şâkir (I-II), M. F. Abdülbâkî (III), İbrâhîm ‘Atva ‘Avz (IV-V), I-V, Şirketü Mektebeti ve Matba‘ati Mustafâ el-Bâbî, Beyrut 1977, Sıfatü’l-Kıyâme 60.

²⁰ Kuşeyrî, *el-Cevâhiru’l-Mensûre*, s. 23.

Kuşeyrî, “*Günah, kalbin acı duymasıdır.*”²¹ hadisini de şu şekilde açıklamıştır: “Şüpheli ortadan kaldıracak olan şey kalptir. Bir şey yapılırken eğer kalpte bir rahatsızlık duyulursa bu günahdır. Kalpte rahatsızlık duyduğunuz yerde dur ve emir bekle, eğer emir gelirse onu yap, emir gelmezse yapma. Allah’ın kapısına dön ve rızık O’nun yanında ara. Kâfirlere ve münafıklara bile rızık veren Allah’ın seni unutacağı gafletine düşme!”²²

Bu kıstasa göre helal ve haramı tanımak çok basittir. Kalbine müracaat eden herkes helal ve haramın ne olduğunu bilir. Bir şeyin helal olup olmadığını sormak, işlenecek olan günaha kılıf aramaktır.

Kuşeyrî, “Şüphelendiğini bırak, şüphelenmediğine yönel. İnsanların ellerindeki isteme ve ona kalbini bağlama. Halka ümit bağlama ve onlardan korkma. Allah’ın lütfunu, Allah’tan iste. O, senin şüphelenmediğin kişidir. Kralların perçemi elinde olan Mevlâ’na ümit bağla ve O’ndan kork.” diyerek, şüphelenilmeyen tek kişinin Allah olduğunu ve O’nun dışındakilerden uzaklaşmak gerektiğini vurgulamıştır. Bu durum tasavvufta, mâsivânın terk edilmesi ve fenâ hali ile ifade edilmektedir. Mâsivâyı terk etmek, tasavvuf yolundaki sûfilerin halidir. Verâ, aynı zamanda, havf ve recânın Allah’a hasredilmesini gerektirir. Halktan korkmamak ve onlara ümit bağlamamak varâda esastır.

“Verânın da içinde bulunduğu tasavvuf azimet yoludur. Sûfiler, başkasının ruhsatla amel etmesini hoş görürler, fakat kendileri azimetten ayrılmazlar ve nafil ibadetleri bile farzmiş gibi eda ederler. Tasavvuf, fetva yolu olmaktan çok takva yoludur.”²³

Kuşeyrî, şüpheli şeylerden uzaklaşan verâ ehlinin azimet sahibi olduğunu söylemiş ve tehlikenin, ruhsata göre hareket etmekte, kurtuluşun ise azimete göre hareket etmekte olduğunu vurgulamıştır.²⁴

Sonuç

Takva kelimesi, korkmak anlamıyla havfla eşleşirken, şüpheli şeyleri terk etmek anlamıyla da verâ ile eşleşmektedir. Korku konusunda takva genel, verâ ise özel bir anlam ifade etmektedir.

Allah katında değerli olmak, emirlerini yerine getirerek ve yasaklarından sakınarak takva göstermektedir.

Allah, yarattıkları ile kıyaslanmaktan uzaktır. Fayda ve zarar vermekte, nimet vermekte, havf ve recâda hiç kimse O’nunla mukayese edilemez. O halde, yegâne güç sahibi olan Allah’tan korkmak ve çekinmek gerekir.

Takva; önce şirkten, sonra günahattan, daha sonra da şüpheli şeylerden sakınmayı gerektirir.

²¹ Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, V, 458.

²² Kuşeyrî, *el-Cevâhiru’l-Mensûre*, s. 24.

²³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991, s. 77, 78.

²⁴ Kuşeyrî, *el-Cevâhiru’l-Mensûre*, s. 40. Takva ve verâ konusunda bkz. Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî, *el-Lûma*, <mektebetü’s-segafe, Kahire 2009, s. 150; Muhâsibî, Ebû Abdullah Hâris b. Esed, *er-Riaye li-hukûkillah*, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 2010, s. 55; Herevî, Ebû İsmail Abdullah el-Ensârî, *Menâzilü’s-sâirîn*, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 1988, s. 31.

Dinin temeli verâ, helaki ise tamahtır. Verâ, haramın kıyısında bile dolaşmayı engeller. Ekin tarlasının kenarında dolaşan sürünün ekine girme ihtimali yüksek olduğu gibi, günahın etrafında dolaşan kimsenin de günaha düşme ihtimali yüksektir. Verâ ehli azimet sahibidir. Ruhsata göre de hareket edilebilir. Fakat tehlike ruhsatta, kurtuluş ise azimettedir.

KAYNAKÇA

- Beyhakî, Şu'abü'l-îmân, Mektebetü'r-rüşd, Riyad 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ, I-VII, Dâru İbn Kesîr-Yemâme, Beyrut 1993.
- el-Âyid Ahmed ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-Esâsî*, Mektebetü Lârûs, Alesco 1988.
- Geylânî, Abdülkadir, *el-Fethu'r-Rabbânî*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1433/2012.
- Halil Curra, *Larûs*, Mektebetü Larûs, Paris 1973.
- Herevî, Ebû İsmail Abdullah el-Ensârî, *Menâzilü's-sâirîn*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1988.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, *Musannef*, I-XXVI, Dâru'l-Kible, Cidde 2006.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî, *Lisanu'l-Arab*, Dâru'l-maârif, I-VI, Kahire 1979.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin, *el-Cevâhiru'l-mensûre*, trc ve tah. M. Mansur Gökcan, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara 2017.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Dâru'l-hayr, thk. Mağrûf Mustafa Zarîf, Ali Abdülhamîd Ebû'l-Hayr, Beyrut 1997.
- Mekkî, Ebû Talib, *Kûtu'l-kulûb*, Dâru Sâdır, Kahire 1310/1892.
- Muhâsibî, Ebû Abdullah Hâris b. Esed, *er-Riaye li-hukûkillah*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2010.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh*, (I-V), nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Kahire 1991.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî, *el-Lûma*, <mektebetü's-segafe, Kahire 2009.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *Sünen*, thk. A. M. Şâkir (I-II), M. F. Abdülbâkî (III), İbrâhîm 'Atva 'Avz (IV-V), I-V, Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, Beyrut 1977.
- Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991.

**TASAVVUFTA HALVET VE UZLET
SECLUSION AND RECLUSION IN SUFISM****Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mansur GÖKCAN***Çukurova Üniversitesi
mgokcan37@hotmail.com***ÖZET**

Tasavvufta halvet ve uzlet, usûlu aşerenin bir makamı olarak yer almaktadır. Halvet, belirli bir zaman için halktan ayrılarak bir yerde yalnız kalmaktır. Uzlet ise, sürekli olarak halktan ayrı yaşamaktır. Halvet ve uzlet, yalnız yaşamak, halka karışmamak, inzivaya çekilmek, ihlaslı bir şekilde ibadet etmek üzere tek başına yaşamak anlamında birbirinin yerine de kullanılmaktadır. Buna vihdet ve inziva da denilmektedir. Halvetten maksat, kalbin Allah'la meşguliyetini engelleyecek şeylerden uzaklaştırılmasıdır. Gözün gördüğü şeyler, kalbin de ilgisini çekerek meşgul etmekte ve Allah ile meşguliyetine engel olabilmektedir. Bu bakımdan, tasavvuf ehli, belirli bir süre, nefsi eğitmek, kalbi saflaştırmak ve Allah'la meşgul etmek için halvete girmekte fayda görmüştür. Halvette, yalnız başına yaşayan kimse, riyadan kurtularak ihlasla ibadet etme imkânına kavuşur. Ancak, halvette bulunan kimse, kibre kapılmamalı ve kendisinde üstünlük görmemelidir. Nefsini hakir gören mütevazı, herhangi bir kimseden üstün olduğunu düşünen de kibirli olur. Halvet, halktan uzakta yapıldığı gibi, halk içinde yalnız başına da yapılabilir. Bu durumda, beden halk içinde, fakat kalben Hak ile birlikte olunur. Bu tür halvete "halvet der encümen" denilir. Şartlarına uyulmadan, belirli zikir ve ibadetlere yoğunlaşmadan ve daha iyi bir dinî hayat yaşama amacı taşımadan yapılan halvet bir işe yaramaz. Bu tür halveti, Hristiyan rahipler ve Hint fakirleri de yapabilmektedir. Halvetten maksat, nefis eğitimiyle vücudun birtakım beceriler kazanmasını sağlayarak, ateş üzerinde yürümek, vücuda şiş batırmak gibi tasavvufta da, dinde de olmayan eylemleri yapabilmek değildir. Halvetin süresinin kırk gün olması, Hz. Mûsâ'nın vahiy almadan önce beklediği süre ve Hz. Peygamber'in, bi'setten önce her yıl Hıra mağarasında tefekkürle geçirdiği süre ile ilişkilendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Halvet, uzlet, nefis.**ABSTRACT**

In sufism, khalwah and uzlah take place as one maqam of Usul al-Ashra. Khalwah is being alone, withdrawn from the folks at one place for a certain length of time while uzlah is living alone, separated from people all the time. Both terms are interchangeably used as living alone, estranging oneself from social life, retiring into seclusion, retreat and living singly to worship Allah sincerely. This is also called as unity and retreat. Khalwah means to keep heart away from things to obstruct being together with Allah. What eyes see are also attracts the heart and keep it busy and so can inhibit the engagement with Allah. In this sense, sufis valued entering Khalwah for a particular time to discipline nafs, purify heart and occupy heart with Allah. Being alone in khalwah, one will have an opportunity to free from hypocrisy ('riya') and pray sincerely ('ihlas'). However, the person in khalwah cannot be in kibr and consider a superiority in himself. Whoever degrades his nafs is mütevazı and who consider

himself superior than others is arrogant. Khalwah can be made away from folks as it can be performed as alone among them. In this case, it is to remain as a body among people but his soul is with Allah indeed. This sort of khalwah is called “khalwah der encümen”. A khalwah is useless when it is done without abiding the rules, concentration on specific worships and containing the goal of living a better religious life. That kind of kwalwah can also made by Christian monks or Indian wicked. Khalwah does not mean to have body get some sort of skills through nafs training and to have the ability to do unacceptable actions in either sufism or religion such as walking on fire or putting a needle through the body. The forty-day period for khalwah is associated with the time period when Moses waited for receiving revelation and that in which the Prophet Muhammed take to undergo contemplation inside the Cave Hira every year before the prophecy (bi’set).

Key words: Khalwah, uzlah, nafs.

Giriş

Tasavvufta, halvet ve uzlet, hem zühdün unsuru, hem de usûlü aşereden bir makam olarak kabul edilmektedir. Halvet, bir kimsenin yalnız başına kaldığı yerdir. Mutasavvıflar, Allah’a kulluk etmek için bu yerlerde yalnız kalırlar. Uzlet ise, başkalarından uzaklaşmak ve insanlardan ayrı yaşamak demektir.¹

Lügat anlamlarına bakıldığında, her iki kelimenin de “bir yerde yalnız kalmak” anlamına kullanıldığı, fakat uzletin daha uzun süre insanlardan ayrı yaşamak anlamına geldiği görülmektedir.

Halvet ve uzlet, genellikle aynı anlamlarda da kullanılmakta ve yalnız yaşamak inzivaya çekilmek, günaha girmemek, daha ihlâslı bir şekilde ibadet etmek maksadıyla ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek anlamlarına gelmektedir. Buna aynı zamanda inziva ve vihdet, isimleri de verilmektedir.²

Dünya meşguliyetinden ve insanlardan uzak kalma isteği, halvette kalmanın maksatlarından birisidir. Dünyadan uzaklaşmanın yöntemi ise zühüttür. Zühd kelimesi, yüz çevirmek ve terk etmek,³ dünyadaki herhangi bir şeye karşı isteksiz olmak ve hırs göstermemek⁴ anlamlarına gelmektedir. Zühd, dünya sevgisinin kalpten çıkartılmasına ve kalbin, Hak ve hakikatlerle daha çok ilgilenmesine zemin hazırlar. Hz. Peygamber, “*Dünya sevgisi her kötülüğün başıdır.*”⁵ diyerek kalbi dünyaya bağlamanın tehlikeli sonuçlarına dikkat çekmiştir. Önemli olan, dünya malının sevgisinin kalpten çıkarılmasıdır. Abdülkadir Geylânî, “Dünyayı kalbinden çıkar, ister onu elinde tut, ister cebine koy sana bir zarar vermez.”⁶ diyerek zühdde, dünya malının, kalpte yer almamasının esas olduğuna işaret etmiştir. Tasavvufta, kalbe dünya sevgisini dayatan nefsin isteklerini yerine getirecek zemini ortadan kaldırarak nefsin isteklerinin törpülenmesi ve eğitilmesi için halvetin belirli bir süre

¹ Ahmed el-Âyid ve diğerleri, *el-Mu’cemü’l-Arabiyyü’l-Esâsî*, Mektebetü Lârûs, Alesco 1988, s. 839, 422; Halil Curra, *Larûs*, Mektebetü Larûs, Paris 1973, s. 506.

² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991, 206, 498.

³ Ahmed el-Âyid ve diğerleri, *age.*, s. 588.

⁴ İbn Manzûr, Ebû’l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî, *Lisânu’l-Arab*, I-VI, Kahire 1979, III, s. 1876.

⁵ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî, *Hilyetu’l-Evliya*, I-X, Beyrût 1405, VI, 388; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *Şuabu’l-ıman*, I-VIII, Beyrut 1410, VII, 323.

⁶ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, İstanbul 1997, s. 175.

yapılması uygun görülmüştür. Halvet, bir azimettir ve herkes için değil, ancak tasavvufî eğitimin bir vasıtası olarak bu yolda bulunan sûfiler için önerilmiştir.

Tasavvufta Halvet ve Uzlet Anlayışı

Halvet ve uzlet, zühdün bölümü olduğu için zühdün özelliklerini de taşır. Dünya malını terk etmek ve ona kalpte yer vermemek zühd olduğu gibi, aynı zamanda halvet ve uzletin de amacıdır. Halvet hali, bir nevi zühdî yaşantıdır.

Gazâlî, dünyadan kurtulmanın, tecerrüd (halvet) ve zühdle mümkün olacağını söylemiş ve bunun gerekçesini de; dünya meşguliyetinin, zihni, kalbi ve bedeni meşgul ederek ibadete daha az zaman bırakması ve ihlase mani olması olarak açıklamıştır. Ebu'd-Derdâ, “İbadetle ticareti, dünya ile ahireti birlikte yürütmeye gayret ettimse de ikisi birlikte yürümedi. Ben de ibadete yönelip ticareti terk ettim.”⁷ diyerek, zühdün ve belirli bir süre halvetin gerekliliğine işaret etmiştir.

Mekkî, halvetin önemini şu sözlerle açıklamaktadır: “Halvet, kalbin halktan boşaltılması, düşüncenin yüce yaratıcının emrinde toplanması ve azmin kuvvetlendirilmesidir. Çünkü insanlara karışmakla azim gevşer ve gayret dağılır. Hâlbuki halvet halinde, bizzat gözle müşahede bulunmadığı için nefsin dünyevî konulardaki fikir ve meşguliyeti sona erer. Göz kalbin kapısıdır; kalbi bozacak şeyler oradan girer ve ardından kalpte şehvet ve lezzetler canlanır. Halvet, kalbi uhrevî düşüncelere yönlendirir ve Rabbin zikrine bağlar.” Süfyan Sevrî de, “Yalnızlıktan canın sıkılıp halkla beraberliğe ünsiyet ettiğinde riyadan emin olma.”⁸ diyerek, halvetin riyadan koruduğunu ifade etmiştir.

Bir kimse, nerede bulunur ve ne ile meşgul olursa, kalbi ve zihni de o şeyle meşgul olur. Halktan uzaklaştığı zaman, onlarla ilgili tüm düşüncelerden de uzaklaşmış olur. Gözle kalp arasında bağlantı vardır. Gözün gördüğü şey kalbe girer ve onu meşgul eder. İnsan, rüyasında, hatta hayalinde bile ancak gördüğü şeylerle meşgul olur. Belirli bir süre de olsa dünyevî düşüncelerden uzaklaşmak, kalbin temizlenmesine, kuvvetlenmesine ve nefsin ezilip küçülmesine sebep olacağı için halvete girmekte fayda görülmüştür.

Ebû Bekr Verrak, bir tavsiyede bulunmasını isteyen misafirine, “Dünya ve ahiretin hayrını, halvette ve kilette; şerrini ise, halkla beraber olmakta (ihtilatta) ve çoklukta buldum.” demiştir. Zunnûn Mısrî de, “Halvetten daha fazla insanı ihlaslı olmaya sevk eden bir vasıta görmediğini,” söylemiştir. Şuayb b. Harb, evde tek başına oturan Malik b. Mesud’a, yalnızlıktan sıkılmıyor musun? Diye sorduğun da, “Allah ile beraber olup da sıkılan hiçbir kimse görmedim” şeklinde cevap aldığını söylemiştir.⁹ Buradaki açıklamalardan, halvetin; Dünya ve ahirette iyiliğe kavuşmaya, ibadetlerde ihlaslı olmaya ve Allah’la ünsiyet etmeye sebep olduğu anlaşılmaktadır.

Gazâlî, Hz. Peygamber’in, uzletin zamanını belirttiğini, o devrin özelliklerini, halkın vasıflarını açıkladığını ve o zaman geldiğinde uzlete çekilmeyi emrettiğini söylemiş ve şu hadisi, sözlerine delil göstermiştir. Abdullah b. Amr b. As, Hz. Peygamber’in, ileride çıkacak olan fitneler hakkında, “*İnsanların sözlerinde durmadıklarını, emanete riayet etmediklerini ve*

⁷ Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Minhâcü'l-âbidîn*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1409/1989, s. 83.

⁸ Mekkî, Ebû Talib, *Kütü'l-kulûb*, thk. Mahmud b. İbrahim b. Muhammed er-Rıdvânî, I-III, Mektebetü dâru't-türâs, Kahire 2001, I, s. 279, 280.

⁹ Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Havâzin b. Neysâbüri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülkerim el-Atâ, Mektebetü'l-Esed, Dımeşk 2000, s. 183, 184.

(ellerini birbirine kenetleyerek) birbirlerine girdiklerini gördüğün zaman...” dediğinde, o zamana erişirsem ne yapayım diye Hz. Peygamber’e sorar. O da, “*Hanene sığın, diline sahip ol, iyi bildiğin şeyleri yap ve kötü bildiğin şeylerden uzak dur. Kendi işinle ilgilen ve insanların işlerine karışma!*”¹⁰ diyerek cevap verir.¹¹

Cüneyd, “Bir kimse, din bakımından selamette, beden ve kalp yönünden rahatta olmak isterse halktan ayrılıp uzlete çekilsin. Çünkü şu zaman, halktan sıkılacak bir zamandır. Akıllı olan yalnızlığı tercih eder.”¹² diyerek içinde bulunduğu zamanın iyi bir zaman olmadığını ve uzlete çekilmek için işaret edilen zaman olduğunu vurgulamıştır. Cüneyd’in sözleri, fitnenin her devirde görülebileceğini ve bulunduğu zamanda fitnenin hâkim olduğu düşüncesinde olan kimselerin halvete girebileceğini göstermektedir.

Halvet, halktan uzak bir yerde yapıldığı gibi halk içinde de yapılabilir. Sûfilerin bir kısmı, halveti, halktan uzaklaşarak değil halk içerisinde yaşayarak yapmayı tercih etmişlerdir. Bu tür halvet, bedenlen halkla, kalben Hak’la birlikte olarak yapılan halvettir.

Cerîrî, “Uzlet, kalabalık arasına girmek fakat Hakk’ı bırakıp halk ile meşgul olmasın diye sırrı korumak, nefsi günahattan uzaklaştırmak, sırrı (kalbi) Allah’a bağlamaktır.” diyerek halk içinde uzletin yapılacağını izah etmiştir. Halvetin, halk içerisinde yapılmasına “halvet der encümen” denilir. Ebu Yakup Sûsî: “Halvete, güçlü olanlardan başkasının takati yetmez. Bizim gibiler için halkla beraber bulunmak daha iyi ve daha faydalıdır. Çünkü halk birbirinden iyi şeyler görerek ona göre amel eder.” diyerek, halktan uzaklaşarak yapılan halvetin zorluklarını ortaya koymuştur.¹³

Gazâlî, fitnenin çok yaygın olduğu zaman uzlete girilebileceğini söylemiş, fakat Cuma ve bayram namazı gibi vecibeleri terk ederek dağ başlarında ve ıssız yerlerde uzlete çekilmenin doğru olmadığını ifade etmiştir. Halkın, bu şartlara riayet ederek uzlete girebileceğini, fakat âlimlerin, halkın ihtiyaç duyduğu ender şahsiyetler olduğu, hakkı ortaya koymak, bidati reddetmek ve insanları hayra çağırarak gibi görevleri olduğu için uzlete çekilmelerinin doğru olmadığını söylemiştir.¹⁴ Görüldüğü gibi, belirli bir süre içerisinde yapılan halvete cevaz verilirken, daha uzun süre veya devamlı olarak insanlardan uzakta kalmak hoş karşılanmamıştır.

Halvetin süresi, geceli gündüzlü kırk gündür. Buna çile ve erbaîn de denilmektedir. Halvetin kırk gün olması; Kur’an’da Hz. Musa’nın Allah’tan vahiy almadan önce Tur-i Sina’daki bekleyiş süresi ile¹⁵ ve Hz. Muhammed’in Peygamber olmadan önce her yıl, bir ay Hıra mağarasında kalarak ibadet etmesi,¹⁶ Ramazan ayında on gün camide itikâfta kalması ile ilgilidir.¹⁷

¹⁰ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, I-III, Beyrût 1409/1988, Melâhim, III, 513; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, I-V, Dâru’r-risâletü’l-âlemiyye, Beyrut 1430/2009, Fiten, II, 1307.

¹¹ Gazâlî, *Minhâcü’l-âbidîn*, s. 90.

¹² Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyrîyye*, s. 184.

¹³ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyrîyye*, s. 183, 184.

¹⁴ Gazâlî, *Minhâcü’l-âbidîn*, s. 97.

¹⁵ A’râf, 7/142.

¹⁶ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Cu’fi, *Sahîhu’l-Buhârî*, I-VII, Beyrût 1410/1990,

Bed’ü’l-vahy, 1; Ebu İshak, *Siyer*, İstanbul 1991, s. 176.

¹⁷ Buhârî, İtikâf, 1.

Kırk sayısının, halk arasında ve hadislerde de fiilleri alışkanlık haline getirici bir özelliği vardır. Hz Peygamber'in, "Kim kırk gün Allah rızası için amel ederse, hikmet membaları kalbinden diline fıskırır."¹⁸ sözü, halvette kırk gün ihlasla ibadet eden kimsenin, halvetteki kazanımlarını bundan sonraki yaşantısına da aksettireceğine işarettir.

Nakşibendiyye tarikatında, "halvet der encümen" tercih edilmesine rağmen, şeyhler bazen müritlerini halvete girdirmişlerdir. Bu halvet, Recep ayının ilk perşembesi olan Regaip'te başlayıp, Şaban ayının on beşi olan Berat gecesinde bitmektedir.¹⁹ Fakat halvete genellikle Şaban ayının yirminci günü ikinci namazından evvel girilip, Şevval ayının ilk günü akşam namazından sonra iki rekât şükür namazı kılarak çıkarılır.²⁰

Sühreverdî; şartlarına riayet edilmeden, belirli zikirler ve ibadetlerle yoğunlaşmadan, Peygamber'e uymak ve dînî hayatında daha samimi olabilmek maksadı taşımadan sadece nefsi ve bedeni eğitmek maksadıyla halvete girilmesini tasvip etmemiş ve halvetin şu şekilde yapılacağını açıklamıştır.²¹

1. Dünyadan (mâsivâdan) tamamen ayrılmak.
2. Elbisesinin ve namaz kılınacak yerin temizliğini yapmak.
3. Gusül abdesti alarak iki rekât namaz kılmak.
4. Allah'a tevbe etmek ve içinde hiçbir düşmanlık, aldatma, kin, haset ve hıyanet bulundurmamak.
5. Cuma ve cemaat namazlarında halvet mahallinden dışarı çıkarak cemaate katılmak.
6. Halvette; namaz, zikir ve Kur'an tilaveti ile meşgul olmak.
7. Gündüzleri oruçlu olmak.

Belirli bir süre halktan ayrı kalarak halvette kalmanın, nefsin eğitilmesi, riyadan kurtulmak, ihlasla bol bol zikir ve ibadet etmek gibi pek çok faydasının olduğu görülmektedir. Fakat tamamen halktan uzaklaşarak dağlarda veya ıssız yerlerde uzlet hayatı yaşamak, dinin sosyal hayatla ilgili yönünü görmemek demek olup tasvip edilmemiştir.

Sonuç

Zühdün unsurlarından olan halvet ve uzlet, tasavvufta bir makam olarak da yer almaktadır. Halvet ve uzlete, vihdet ve inziva da denilmektedir.

Genellikle aynı anlamda kullanılan halvet ve uzlet, belirli bir süre halktan ayrı bir yerde yalnız kalarak zikir ve ibadetlerle meşgul olmaktır. Halvette, nefsin eğitilmesi, kalbin saflaştırılması ve Allah'la meşgul edilmesi, riyadan kurtulmak ve daha ihlaslı ibadet edebilmek gibi pek çok faydalar vardır.

Belirli bir süre halvette kalmak uygun görülürken, sürekli olarak halktan uzak yerlerde tek başına yaşamak birçok mutasavvıf tarafından uygun görülmemiştir. Böyle bir yaşantıyı tercih etmek, İslam'ın toplumsal yönünü hesaba almamak demektir.

¹⁸ Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el-Cerrâhî, *Keşfu'l-hafâ*, I-II, Beyrût 1405, II, 310; Suyûtî, *el-Leâli'l-masnûa*, Beyrut 1395/1975, II, 322.

¹⁹ Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî, *el-Lûma*, (İslam Tasavvufu), çev. H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996, s. 516, 517.

²⁰ Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Ün. İFAV. Yayınları, İstanbul 1997, s. 141.

²¹ Sühreverdî, Ebû Hafs Şihabüddin Ömer b. Muhammed (ö. 632/1234), *Avârifü'l-meârif*, thk. Semîr Şems, Dârü Sâdir, Beyrut 1431/2010, s. 158. Halvet ve uzlet için bkz. Gökcan, M. Mansur, *Temel Ahlâkî Prensipleriyle Tasavvuf*, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara 2017, s. 139.

Halvet, halktan ayrılarak yapıldığı gibi halk içinde de yapılabilir. Bu durumda beden halkın içinde, fakat kalp Allah'la olur. Bu tür halvete “halvet der encümen” denilir.

Şartlarına riayet etmeden, belirli zikir ve ibadatlere yoğunlaşmadan, sırf nefsi ve bedeni eğiterek birtakım beceriler kazanmak için yapılan halvetin hiçbir faydası olmaz. Bunu, Hristiyan rahipler ve Hint fakirleri de yapabilir.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el-Cerrâhî, *Keşfu'l-hafâ*, I-II, Beyrût 1405.
- Ahmed el-Âyid ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Arabîyyü'l-Esâsî*, Mektebetü Lârûs, Alesco 1988.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *Şuabu'l-iman*, I-VIII, Beyrut 1410.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Cu'fî, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VII, Beyrût 1410/1990.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvûd*, I-III, Beyrût 1409/1988.
- Ebu İshak, *Siyer*, İstanbul 1991.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî, *Hilyetu'l-Evliya*, I-X, Beyrût 1405.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Ün. İFAV. Yayınları, İstanbul 1997.
- Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, İstanbul 1997.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Minhâcü'l-âbidîn*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1409/1989.
- Gökcan, M. Mansur, *Temel Ahlâkî Prensipleriyle Tasavvuf*, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara 2017.
- Halil Curra, *Larûs*, Mektebetü Larûs, Paris 1973.
- İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, I-V, Dâru'r-risâletü'l-âlemiyye, Beyrut 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, I-VI, Kahire 1979.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Havâzin b. Neysâbü'rî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye*, thk. Abdülkerim el-Atâ, Mektebetü'l-Esed, Dımeşk 2000.
- Mekkî, Ebû Talib, *Kûtu'l-kulûb*, thk. Mahmud b. İbrahim b. Muhammed er-Rıdvânî, I-III, Mektebetü dâru't-türâs, Kahire 2001.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî, *el-Lûma*, (İslam Tasavvufu), çev. H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996.
- Suyûtî, *el-Leâli'l-masnûa*, Beyrut 1395/1975.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed, *Avârifü'l-meârif*, thk. Semîr Şems, Dâru Sâdır, Beyrut 1431/2010
- Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991.

ARTUKLU DÖNEMİ MARDİN BÖLGESİNDE FIKIH
ARTUKLU PERIOD FIQH IN THE MARDIN REGION

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Aziz YAŞAR

Mardin Artuklu Üniversitesi

İslâmî İlimler Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Öğretim Üyesi

ya-ar19801@hotmail.com

ÖZET

Vahiy merkezli bir hayat tarzı olan fıkıh, insanın kendisine ve diğer insanlara karşı görev ve sorumluluklarını tanzim etmenin yanında insanın Allah ile arasındaki münasebetlere de kapsamlı bir şekilde yer verir. Fıkıhın bu öneminden ötürü, İslâm tarihi boyunca Müslümanlar tarafından kurulan devletlerde fıkıh ilminin eğitim-öğretimine özel bir önem verilmiştir. Bu ilimde söz sahibi olmuş fakahâ, her zaman toplum tarafından itibar görmüş ve toplumu yöneten yetkililer tarafından desteklenmiştir. Keza Artuklu hükümdarları da fıkıha verdikleri önemden dolayı meşhur fakihleri Mardin'e davet ederek müderrislik görevine getirmişlerdir. Sultan İsa'nın Hanefî ve Şafî mezheplerinde ders vermek için, yurdun dört bir tarafından, fıkıh alanında yetkin âlimleri getirterek görevlendirmiş olması bunun açık bir örneğidir. Neticede diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi Artuklu devletinde de Mardin bölgesinde fıkıh ilminin tedrisatı için özel medreseler inşa edilmiştir. Bu medreselerde çok sayıda fakih yetişmiştir.

Bildirimizde Artukluların hâkim olduğu dönemde Mardin bölgesinin fikhî durumu ele alınacaktır. Bu çerçevede XII-XV yüzyılları arasındaki zaman diliminde; Mardin bölgesinin mezhepsel durumu incelenecek, içinde fıkıh öğretimi yapıldığı tespit edilen ilmî kurumlar ile birlikte bu kurumlarda fıkıh tedrisatını yaptığı bilinen fakihlerin isimleri zikredilecektir. Mezkûr dönemde Mardin bölgesinden çıkmış fakihlerin kısa biyografisinden ve ele aldıkları fıkıh eserlerinden bahsedilecektir. Ayrıca değişik amaçlarla bu bölgeye gelip yerleşen fakihler de zikredilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Fakih, Fıkıh, Medrese, Artuk, Şafî.

ABSTRACT

Fiqh, a life style based on revelation as well as arranging the duties and responsibilities of the person to himself and to other people, he also includes the relationship between man and God in a comprehensive manner. Because of this significance of the fiqh, special importance has been attached to the education of fiqh in the states established by

Muslims throughout the history of Islam. Fukah, who has been a scholar in this field, has always been endorsed by the society and supported by the community-governing authorities. Likewise, Artuk's rulers invited well-known jurists to Mardin and brought them to the office of müderris because of their importance. It is an obvious example of the fact that Sultan Jesus has assigned eminent scholars in the field of fiqh to teach in the Hanafi and Shafi'i denominations. As a result, in the state of Artuklu, as in other Islamic states, special medresels were built for the education of the fiqh ilm in the Mardin region. Many masters have attained these masters. In the event that Artukids are judges in the Notice, the fiqh status of the Mardin region will be dealt with. In this frame of time between the XII-XV centuries; The sectarian status of the Mardin region will be examined and the names of the judges known to have conducted fiqh education in these institutions will be mentioned together with the scientific institutions in which fiqh education has been established. Short biographies of the magistrates from the Mardin region and the works of fiqh which they deal with will be mentioned.

Keywords: Mardin, Faqih, Fiqh, Madrasa, Artuq, Shafii.

Giriş

Mardin bölgesi 19/640 yılında Hz. Ömer'in meşhur komutanı İyâd b. Ğanem (ö. 20/641) tarafından fethedildikten sonra, Mardin'in ileri gelenlerinden olup, İslâm'ı kabul eden Mariya ve oğlu Amuda tarafından bir müddet idare edilmiştir. Daha sonra 250/864'e kadar Emevîler ve Abbâsîler bölgeye hükmetmiştir. 250/864'den 280/893 tarihine kadar Abbâsî devletinin önemli komutanlarından İshak b. Kindâc (ö. 267/880) ve oğlu Muhammed (ö. ?) tarafında idare edildikten sonra Müteğallibîlerin (280/893) eline geçmiştir. 280/893'te Hemdân b. Hamdûn (ö. 282/895) tarafından ele geçirilen bölge 368/978'e kadar Hemdânîler devletinin hâkimiyetinde kalmıştır. Dört yıllık bir müddet Büveyhîler tarafında da idare edilen bölge bundan sonra Mervânîlerin eline geçmiş ve yaklaşık bir asır boyunca (368/978-372/982) onların hâkimiyetinde kalmıştır. 477/1085 tarihinde Selçuklular tarafından zapt edilen bölge, 501/1108'de Artuk Oğulları tarafından teslim alınarak Artuklu Beyliği kurulmuştur.¹

Artuklu Beyliği, Türkiye'nin bugünkü sınırları içerisinde bulunan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Hısnıkeyfa/Hasankeyf (495/1102), Harput (505/1112, 580/1185) ve Mardin (505/1108) bölgelerinde, Selçukluların önemli komutanlarından olan Artuk'un oğulları tarafından üç kol halinde kurulmuş bir Türkmen hanedanıdır. Bunlardan Hısnıkeyfa

¹ Muhammed b. Ali İbn Şeddâd (ö. 684/1285), *el-'Alâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, yy. ty., s. 199-201; Dervîş Yusuf Hasan, "Medîntü Düneyser İbera't-Târîhi'l-İslâmî", *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Câmi'atu Zaho*, c. 5, sy. 1, 2017, s. 103.

kolunun varlığı, Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'in (ö. 624/1227) 629/1232 yılında Hısnıkeyfa'yı ele geçirmesiyle son bulmuştur. Harput kolu, 631/1234'te Anadolu Selçukluların bölgeyi zapt etmesiyle tarihe karışmıştır. Mardin kolu² ise hanedanın son hükümdarı Melikü's-Sâlih'in 811/1409'de Mardin'i Karakoyunluların lideri Kara Yusuf'a teslim etmesiyle hâkimiyet erkini kaybetmiştir.³

Artuk'un oğullarından Necmeddin İlgazi tarafından Selçuklulardan teslim alındıktan sonra kısa sürede asayiş sağlanan Mardin bölgesi siyasî, sosyal ve ekonomik açılardan önemli gelişmelerin yanı sıra⁴ ilmî ve kültürel alanlarda da büyük mesafeler kat etmiştir. Hanedana mensup hükümdarlar, ilim ve sanat adamlarını himâye etmiş, onları desteklemiş⁵ ve bölgenin birçok yerinde külliye, hastane, hamam, çarşı, han, köprü, kervansaray gibi iktisadî ve içtimaî yapıların yanı sıra dönemin dinî ilimlerin eğitim-öğretim kurumları olan muhteşem medreseler⁶ ve camiler de inşa etmişlerdir.⁷ İslâmî ilimler yanında felsefe, astronomi, matematik, fizik gibi müspet ilimlere de önem veren⁸ Artuklu hükümdarları, bölgenin farklı yerlerinde değişik ilim dallarına ait binlerce ciltlik kitaplar ihtiva eden büyük kütüphaneler

² Üç asırlık Artuklu hanedanı döneminde Mardin bölgesine şunlar hükmetmişleridir: Necmeddin Birinci İlgazi (1104 -1122), Hüsameddin Timurtaş (1122-1152), Necmeddin Alpi (1152-1176), Kutbüddin İkinci İlgazi (1176-1184), Hüsameddin Yülük (Yavlak) Arslan (1184-1201), Nasrüddin Artuk Arslan(1201-1239), Necmeddin Birinci Gazi (1239-1260), Muzaffer Fahrüddin Kara Arslan (1260-1292), Şemseddin Birinci Davud (1292-1294), Necmeddin İkinci Gazi (1294-1312), İmadüddin Ali Alpi (1312), Şemseddin Salih (1312-1364), Mensur Birinci Ahmed (1364-1368), Muzaffer İkinci Davud (1368-1376), Zahir Meceddin İsa (1376-1406), Şihabeddin İkinci Ahmed (1406-1408).

³ Ebu'l-Farac İbnü'l-İberî (ö. 685/1286), *Târîhu Muhtasar'd-Duvel*, (thk. Antün Sâlihî el-Yesû'î), Dâru's-Şark, Beyrut 1413/1992, I, 202; Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehabî (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve Vefyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, el-Mektebetü't-Tavfikiyye, y.y, t.y., XXXIV, 141; İsmail b. Ömer b. Kesîr (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (thk. Ali Şîrî), Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, yy. 1408/1988, XIV, s. 260; Alptekin Coşkun, "Artuklular", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 1991, III, 415-418.

⁴ Nitekim bu dönemde Mardin'de halktan, komşu ülkelere nazaran daha az vergi alınmasının yanı sıra ticarî hayatın canlanması için kervansaraylar, köprüler, çarşılar gibi birçok ticari merkezler kurulmuştur. Bundan ötürü de civar memleketlerden Mardin'e yoğun bir göç yaşamıştır. Söz gelimi; Mardin bölgesinin önemli yerleşim yerlerinden olan Kızıltepe ilçesi, dönemin meşhur coğrafyacı Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) tarafından şöyle tasvir edilmiştir: Koçhisâr olarak adlandırılan Düneyser/Kızıltepe ilk gördüğümde küçük bir köy görünümündeydi. Otuz yıl sonra ise birçok büyük şehri geri de bıraktığını, nüfusu yoğun ve büyük çarşıları olduğunu gördüm. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, Dâru Sadr, Beyrut 1416/1995, II, 478; Hasan Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn mine'l-Fethi'l-Arabî ilâ Seneti ٩٢١/١٥١٤*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1407/1987, s. 311-338; Coşkun, "Artuklular", III, 417; Ahmet aslan, "Artuklular Zamanında Düneysir (Kızıltepe)'de Arap Edebiyatı Çevresi", *Harran Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, sy. 20, s. 262.

⁵ Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 371.

⁶ Sadece Mardin merkezinde Artuklu hanedanı dönemine ait on beş medrese bulunmaktadır.

⁷ Yâkût el-Hamevî Mardin'i tasvir ederken bu zenginliğini şu şekilde dile getirmiştir: Mardin, Cezîre bölgesinde bulunan bir dağın zirvesinde kurulmuş bir kaledir. Kale, Düneyser, Dara ve Nusaybin'i kapsayan geniş ovaya hâkim bir konumdadır. Kalenin önünde, içinde çok sayıda çarşı, han, medrese ve tekke bulunan büyük bir mahalle bulunmaktadır. Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, V, 39.

⁸ Nitekim astronomi bilgini Ahmed el-Mardinî (ö. 728/1328), tıp ve eczacılık alanlarında ünlenmiş Fahrüddin el-Mardinî el-Ensârî (ö. 594/1198), matematik ve ferâiz ilimlerinde meşhur olmuş Alâuddin el-Mardinî (ö. 750/1349) gibi müspet ilimlerde temayüz eden onlarca âlimlerin Mardin'den çıkmış olması önem arz etmektedir. Bkz. Ahmet Ağırakça, *Mardinli Bazı İlim Adamları*, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Mardin 2006, s. 257-266.

kurmuşlardır.⁹ Bütün bu faaliyetler neticesinde Mardin bölgesi bir ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Artukluların hâkim oldukları il ve ilçelerde, kısmen de olsa günümüze kadar gelebilen ulu camiler, büyük külliyeler ve medreseler inşa etmiş olmaları dine ve ilme verdikleri önemin bariz örneklerindedir.¹⁰ Mardin Artuklu hanedanlığında özellikle II. İlgazi (572-580/1174-1184) döneminden itibaren başta fıkıh olmak üzere İslâmî ilimlerde önemli bir gelişme yaşanmış, bu süreçte çok sayıda fakih yetişmiştir.¹¹

Fıkıh ilmi, insanın doğumundan ölümüne kadar hayatının her safhasını konu edinen eşsiz bir ilmî disiplindir. Bilgi kaynakları açısından vahyi merkeze alan bir usûl takip etmesi de ona husûsî bir mahiyet kazandırmaktadır. Nitekim fıkıh, bir insanın kendisine ve diğer insanlara karşı sorumluluklarını tanzim etmenin yanında Allah ile arasındaki ilişkilere de yer vermektedir. Fıkıh ilminin sahip olduğu bu husûsiyetlerden ötürü, İslâm tarihi boyunca Müslümanlar tarafından kurulan devletlerde fıkıh ilminin eğitim-öğretimine büyük önem verilmiştir. İslâm âleminin her tarafında fıkıh tedrisatına hasredilmiş çok sayıda medrese inşa edilmiştir. Abdulkâdir b. Muhammed en-Nu'aymî'nin (978/1570), Memlûkler döneminde (655/1257-923/1517) Dımaşk bölgesinde ilmî faaliyet gösteren medreseleri konu ettiği *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris* adlı eserinde, Şafîîlerin altmış bir, Hanefîlerin elli iki, Mâlikîlerin dört ve Hanbelîlerin on bir olmak üzere toplam yüz yirmi sekiz fikhî medreseden söz edilmektedir ki; bu da fıkıh ilmine verilen önemin bâriz kanıtlarından biridir.¹² Aynı durum diğer Müslüman devletlerde de vâki olmuştur. Bunun yanında fıkıh alanında söz sahibi olma vasfına erişmiş olan âlimler de toplum tarafından itibar görmüş ve siyasî otoriteler tarafından desteklenmiştir. Bundan ötürü de tarih boyunca kurulan Müslüman devletlerde, başta kaza/yargı makamı olmak üzere önemli görevler genellikle fukahâyaya tevdi edilmiştir. Diğer Müslüman devletlerde olduğu gibi Artuklular döneminde de fıkıh ilmine özel bir önem atfedilmiş ve fıkıh ilminin öğretimi için meşhur fakihler Mardin'e davet edilerek müderrislik görevine getirilmişlerdir.¹³ Sultan İsa'nın Hanefî ve Şafîî fikhî alanlarında ders vermek üzere yurdun dört bir tarafından fıkıh ilminde uzman âlimleri getirterek görevlendirmesi bunun açık örneğidir.¹⁴ Yine Artuklular döneminde (501/1108-811/1409) fikhin öneminden dolayı fukahâyaya da gereken ilgi gösterilerek önemli makamlara getirilmişlerdir. Zikredilen dönemde

⁹ Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 400.

¹⁰ İbrahim Sarı, *Büyük Türk Tarihi*, Net Medya Yayıncılık, Antalya 2017, s. 770-771.

¹¹ Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 371, 404; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 224; Ejder Okumuş, "Artuklularda Din-Toplum İlişkileri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c.7, sy. 26, 2008, s. 245-246.

¹² Abdulkâdir b. Muhammed en-Nu'aymî, (ö. 927/1521), *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, (nşr. Cafer el-Hasenî), Beyrût 1408/1988.

¹³ Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 398.

¹⁴ Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 404.

Mardin bölgesinde görev yaptığı tespit edilen on kadıdan sekizinin fakihler arasından seçilmiş olması bunu göstermektedir. Kadı Alâüddîn el-Mârdînî (ö. 570/1349), Şerafüddîn İbn Ebî 'Asrûn (ö. 585/1191) ve Kadı Mühezzebüddîn Muhammed Mücellâ el-Mârdînî (ö. 658/1260) bunlardan bir kaçıdır. Neticede diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi Artuklu devletinde de Mardin bölgesinde fıkıh ilminin tedrisatı için özel medreseler inşâ edilmiş ve bu medreselerde çok sayıda fakih yetişmiştir.

Bildirimizde Artukluların hâkim olduğu dönemde Mardin bölgesinin fıkıh ilmi açısından durumu ele alınacaktır. Bu çerçevede XII-XV yüzyılları arasındaki zaman diliminde Mardin bölgesinin mezhepsel durumu incelenecek, Mardin bölgesinde, içinde fıkıh eğitimi yapıldığı tespit edilen medreseler tanıtılacak, bu medreselerde fıkıh öğretimini yapmış fakihlerin ve Mardin bölgesinin fakihlerinin kısa biyografileri ele alınacaktır.

I. Artuklu Dönemi Mardin Bölgesinin Mezhepsel Durumu

Mardin bölgesinde bulunan Müslümanların hangi fikhî mezhebe ne zaman intisap etiklerine dair kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Mardin'in de içinde bulunduğu bölgenin genelinin, erken dönemlerden itibaren Şâfiî mezhebiyle tanıştığı ve mezheplerin teşekkülünden itibaren bu bölgede imam Şâfiî'nin görüşlerinin yayılmaya başladığı tahmin edilmektedir. Nitekim İmam Şâfiî'nin önemli talebelerinden er-Rabî' b. Süleyman (ö. 270/883)'ın, İmam Şâfiî'nin Mısır'a geçerken Nusaybin'e uğrayıp burada bir müddet ilmî faaliyetlerde bulunduğunu gördüğünü¹⁵ söylemesi hem İmam Şâfiî'nin hem de kendisinin bu bölgede kaldıklarını ve erken dönemlerde bölge halkının İmam Şâfiî'nin içtihatlarından haberdar olduğunu göstermektedir.

Müstakil bir amelî mezhep olma vasfını haiz olarak önce Mısır'da kitlesel bir varlık kazanan Şâfiîlik kısa sürede Irak, Şam, Yemen gibi yakın bölgelere yayılarak III. Yüzyılın sonlarına doğru Mâverâünnehir, Fars, Afrika ve Hint bölgelerine ulaşmıştır.¹⁶ Bahse konu bölgemizin Şam ve Irak bölgelerine yakın olması hasebiyle Şâfiî mezhebinin erken dönemlerden itibaren buralarda da varlık kazanmaya başladığına kanaat getirmekteyiz. İmam Şâfiî'nin görüşlerini benimseyenlerin eş-Şâfiî nisbesiyle anılmaya başladığı hicri IV. asırdan itibaren¹⁷ Mardin de dâhil Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerden çıkan fakihlerin çoğunun Şâfiî mezhebine nispet edilmesi mezhebin bariz bir şekilde bu bölgelerde yayıldığına bir göstergesidir. Sözgelimi Şâfiî mezhebinin Kürtler arasındaki önemli temsilcilerinden Kadı İbn

¹⁵ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066), *Menâkibu's-Şâfiî*, (thk. Seyyid Ahmed Sakar), Mektebetu Dâri't-Turâs, Kahire 1390/1970, 237.

¹⁶ Ahmed Timur Paşa, *Nezratün Târîhiyye fi Hüdüsi'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyeti'l-Erba'a*, Dâru'l-Kâdirî, Beyrut 1411/1990, s. 71

¹⁷ Ekrem Yusuf Ömer el-Kavâsimî, *el-Medhal İla Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün 1423/2003, s. 323-324.

et-Tıç olarak bilinen Yusuf b. Ahmed ed-Dinverî (ö. 405/1014) Irak'ta başta Ebû İshak el-Mervezî (ö. 340/951) olmak üzere önemli Şâfiî fakihlerinden fıkıh öğrenmiş ve Şâfiî mezhebinin bölgede yayılmasına önemli katkılarda bulunmuştur.¹⁸ Diğer taraftan genel olarak Sünni doktrini, özel olarak da Şâfiî-Eş'arî ekollerinin temsil ettiği düşünceyi yaymak için hicri V. yüzyılda Nizâmülmülk tarafından inşa edilmeye başlanan Nizâmiye medreseleri¹⁹ Irak, Horasan, Mezopotamya, Diyarbakır bölgelerinde bulunan önemli merkezî yerleşimlerin hemen hepsinde de kurulmuştur. O dönemde Cezire ve Diyarbakır bölgelerinde Nizâmiye medreselerini örnek alan ve çoğu Şâfiî fikhının öğretildiği yirmi beş medreseden bahsedilmektedir. Bölgeden çok sayıda talebe bu medreselere ilim öğrenmeye gitmiş, bu medreselerden mezun olup memleketlerine dönerek benimsemiş oldukları Şâfiîliği yaymaya çalışmışlardır.²⁰ Bazı dönemlerde talebelerinin sayısı altı bine ulaştığı bilinen Bağdat'taki Nizâmiye medresesinden sadece Kürtlerden otuz civarında meşhur Şâfiî âliminin mezun olması son derece önem arz etmektedir.²¹ Bunlar arasında Muhammed b. Ahmed Ebû Bekir el-Meyâfârkînî (ö. 507/1113), Yahya b. Ali el-Hasan İbnü'l-Hilvânî (ö. 520/1126), Ahmed b. Ömer b. el-Hasan el-Kürdî (ö. 591/1195), Hamd b. Hamîd b. Mahmud Ebû Muhammed ed-Düneyserî (ö. 632/1235), İzzüddîn b. el-Hatîb el-Haskefî (ö. 616/1219) gibi Şâfiî mezhebinde söz sahibi olma vasfına erişen fakihleri saymamız mümkündür.²²

Şâfiî mezhebinin bölgeye yayılmasını sağlayan en önemli fakihlerden biri de Şâfiîlerin şeyhi olarak nitelendirilen Muhammed b. Beyân b. Muhammed el-Kâzrûnî (ö. 455/1063)'dir. Mervânî hükümdarlarından Nasruddevle (ö. 453/1061), devletin başkenti Farkîn/Silvan'da kurulmuş olan medresenin idaresini Kâzrûnî'ye tevdi etmiştir. Kâzrûnî'in müntesip olduğu Şâfiî mezhebini de başkentte resmi mezhep olarak ilan etmiştir. Gerek civar memleketlerden

¹⁸ İsmail b. Ömer b. Kesîr Ebu'l-Fidâ ed-Dımaşkî (ö. 774/1372), *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, Mektebetü's-Sikâfetü'd-Dîniyye, yy. 1413/1993, I, 363-364.

¹⁹ Şîrâzî'nin Bağdat'taki Nizâmiye medresesini kastederek "Nizâmiye medresesi Şâfiî mezhebinin kalesidir" şeklinde bir ifade kullanması bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İbrahim b. Ali Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1083), *Tabakâtü'l-Fukahâ*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru'r-Râidü'l-Arabî, Beyrut 1390/1970, s. 50.

²⁰ Örnek babında şunları zikredebiliriz: Ebû Sâlim Muhammed b. Ahmed b. Hibetullah en-Nesibîni eş-Şâfiî (ö. 652/1254), Takiyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. el-Mübârek en-Nesibîni eş-Şâfiî (ö. 664/166), Ömer b. el-Hadîr b. İlalî ed-Düneyserî eş-Şâfiî (ö. 631-640/1234-1243), İmâdüddîn Muhammed b. Abbâs ed-Düneyserî eş-Şâfiî (ö. 686/1287), Ebû Muhammed Abdulhâlik b. el-Enceb en-Niştibrî el-Mârdînî eş-Şâfiî (ö. 692/1293), el-Mübârek b. Ahmed İbnü'l-Müstafî el-Erbilî (ö. 637/1240), *Târîhu Erbil*, (thk. Sâmi b. Seyyid Hammâs es-Sakâr), Dâru'r-Raşîd, Irak 1400/1980, I, 234; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 239; Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-Vefeyât*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdr, Beyrut 1394/1974, III, 393.

²¹ Ahmed b. Sücâ' (ö. 677/1279), Nizâmiye medresesinde bulunan Kürt öğrencilerden şöyle bahsetmektedir: "Medresede Acem ve Kürt öğrenciler arasında sürekli bir sürtüşme vardı." İbnü'l-Müstafî, *Târîhu Erbil*, I, 368.

²² Abdulvehhâb b. Ali es-Sübki (ö. 771/1369), *Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, (thk. Mahmud Muhammed et-Tenühî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, yy. 1413/1992, VI, 31; Ebû Bekir b. Ahmed İbn Kâdî Şühbe (ö. 851/1447), *Tabakâtü's-Şâfiyye*, (thk. el-Hâfîz Abdul'alîm Hân), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1407/1987, I, 296; Yâsîn Tâhâ, "Meşâhîru'l-Ulemâi'l-Kürd fi Nizâmiyeti Bağdad", (<http://www.medaratkurd.com/>مشاهير-علماء-الكردي-نظامية-بغداد), Erişim tarihi: 05.03.2018.

gerekse uzak yerlerden çok sayıda talebe, Şâfiî fikhını öğrenmek için buraya akın etmiştir. Kâzrûnî de gelen talebelere Şâfiî mezhebinin fikhını öğreterek bu mezhebin bölgede yayılmasına büyük katkı sağlamıştır.²³

Konuyla ilgili verdiğimiz bu kısa malumattan hareketle diyebiliriz ki önceki dönemlerde olduğu gibi Artuklular döneminde de Mardin bölgesinde Şâfiî mezhebi hâkim mezhep konumunda olmuştur. Artuklu hükümdarları amelî açıdan Hanefî mezhebine bağlı olmakla birlikte mezhepsel taassuptan uzak durmuşlardır. Diğer fikhî mezheplere büyük bir tolerans göstererek ilmî çalışmalarında fakihleri serbest bırakmışlardır. Bunun da ötesine geçerek bu hususta onlara destek olmuşlardır. Farklı amelî mezheplere mensup hiç kimsenin inanç ve ibadet faaliyetlerine sınırlama getirmemişlerdir. Artuklular döneminde Şâfiî mezhebinin muğlak/anlaşılması zor kavramlarını iyi bilen Ebû Bekir b. Abdullah b. Ali el-Merâğî eş-Şâfiî (ö. 590/1194),²⁴ başta fıkıh ve usûl olmak üzere değişik ilim dallarında yetkinliği kabul edilen ve Hüccetüddîn lakabına mazhar olan Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Mesud el-Hazrecî eş-Şâfiî (ö. 601/1205),²⁵ Ebu'l-Feth Nasrullah b. Ebî Bekir b. Mütevvic el-Besravî eş-Şâfiî (ö. ?), Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ebî 'Asrûn eş-Şâfiî (ö. 601/1205)²⁶ gibi önemli Şâfiî fakihleri Şam, Mısır ve Irak gibi Şâfiî mezhebinin hâkim olduğu bölgelerde eğitimini tamamlayarak Mardin bölgesine gelmiş ve buradaki medreselerde fıkıh derslerini vermişlerdir.²⁷

Uzun süre bölgede hüküm sürmüş olan Abbâsîler, Selçuklular ve Artuklular kurdukları devletlerde her ne kadar resmi mezhep olarak Hanefîliği benimsemişler de bu mezhep hiçbir zaman Şâfiî mezhebinin önüne geçme şansını yakalayamamıştır. Şâfiî mezhebi, bölgede tüm zamanlar boyunca birinci mezhep olma vasfını korumuş, hiçbir zaman ikinci mezhep konumuna düşmemiştir. Amelî mezhep olarak Hanefî mezhebi ise bölgede ikinci sırada kendine yer bulmuştur. Ayrıca Mardin bölgesinde Şâfiî ve Hanefî mezheplerinin yanı sıra Hanbelî mezhebinin müntesiplerine de rastlanmaktadır.²⁸ Fakat bu mezheplerin

²³ Ali b. Hasan İbn 'Asâkir (ö. 571/1175), *Târîhu Dimaşk*, (thk. Amr b. Ğarame. el-'Amravî), Dâru'l-Fikr, y.y, 1415/1995, LII, 156; Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehebî (ö. 748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri), Müessesetü'r-Risâle, y.y. 1405/1985, XVIII, 172; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfiyyîn*, I, 434; Yâsîn Tâhâ, "el-Mezherbü's-Şâfiî ve İntişâruhu Beyne'l-Kürd", (<http://www.medaratkurd.com/المنهاج-الشافعي-و-انتشاره-بين-الكردي>), Erişim tarihi: 05.03.2018.

²⁴ Ömer b. el-Hadir b. İlalmış, *Târîhu Düneyser*, (thk. İbrahim Sâlih), Dâru'l-Beşâir, Dimaşk 1413/1992, s. 111.

²⁵ Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657), *Süllemü'l-Vusûl İlä Tabakâti'l-Fühûl*, (thk. Muhammed Abdulkâdir el-Arnâvut), Mektebetu İrcica, İstanbul 1431/2010, I, 252.

²⁶ İbn İlalmış, *Târîhu Düneyser*, s. 123, 130.

²⁷ Bkz. İbnü'l-Müstavfi, *Târîhu Erbil*, I, 234; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, 239; Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-Vefeyât*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdr, Beyrut 1394/1974, III, 393.

²⁸ Nitekim bahse konumuz bölgede Hanbelî mezhebini benimsemiş fakihlere de rastlamak mümkündür. İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) yakın dostu Bedruddîn Muhammed b. Abdilaziz b. Abdirrahîm el-Mârdinî es-

müntesipleri kemiyet açısından hiçbir zaman Şâfiîlik müntesipleri kadar olamamıştır. Şerefhân el-Bedlisî'nin (ö. 1005/1596) Kürt halkının tamamının Şâfiî mezhebine tabi olduğunu ifade etmesi²⁹ ve Kâtib Çelebî'nin (ö. 1095/1684) de bu ifadeyi teyit etmiş olması bu tespitimizi doğrulamaktadır.³⁰ Aynı şekilde İbn İlalmış'ın Dünyesır/Kızıltepe'ye nispet edilen veya burada yaşadığı bilinen âlimlerin kısa biyografisini ele aldığı *Târîhu Düneyser* adlı eserinde geçen on üç fakihten onunun Şafîî olması bunun açık kanıtıdır.³¹ Zikredilen dönemde sadece Mardin şehrinin merkezinde Hanefî mezhebinin yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Hanedan mensuplarının Hanefî olmaları hasebiyle merkezde görevlendirilen kadılar, başkadılar ve müderrisler genel olarak Hanefî mezhebine mensup fakihlerden seçilmiştir. Bunun da hem söz konusu medreselerde yetişen talebeler hem de halk üzerinde etkili olması kaçınılmaz olmuştur. Buna rağmen Hanefî mezhebinin, Şâfiî mezhebini geçtiğini söyleyebilmemiz pek mümkün görünmemektedir. Bazı külliyelerin içinde Şâfiî ve Hanefî mezheplerinin her birisine ait ayrı birer mescedin bulunması her iki mezhebin de müntesiplerinin benzer bir yoğunlukta olduğunun göstergesidir.³²

II. Artuklu Döneminde Mardin Bölgesinde Fıkıh Eğitimi Veren Medrese ve Camiler

Artuklu döneminde Mardin bölgesinde dinî eğitim-öğretimin icra edildiği çok sayıda cami ve medresenin bulunduğu vakıf olmaktadır. Ancak Söz konusu kurumların bir kısmı daha önceki dönemlerde inşa edilmiş olmakla birlikte Artuklu döneminde de eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiştir.

A. Mardin

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Artuklu hükümdarları, ilme ve kültüre önem verdiklerinden, âlimleri ilmî faaliyetlerinde özgür bırakmışlardır. Ayrıca özgür bırakmakla yetinmeyip bu konuda onlara destek olmuşlardır. Özellikle merkezde dönemin en önemli eğitim-öğretim kurumları olan çok sayıda medrese inşa etmişlerdir. Söz konusu medreselerde tefsir, hadis, kelam, fıkıh ve diğer İslâmî ilimlerin yanında müspet ilimler de okutulmuştur. Sadece Mardin şehir merkezinde Artuklulara ait on dört medresenin bulunması son derece

Saffâr (ö. ?), Ebu'l-Hayr Selâme b. Sadeke el-Hanbelî (ö. 627/1230), Ebû İshak İbrahim b. Sa'd es-Sercüvî ed-Düneyserî gibi Hanbelî fakihleri örnek verilebilir.

²⁹ Şerefhân el-Bedlisî, *Şerefnâme fi Târîhi 'd-Düvel ve 'l-İmâratı 'l-Kürdiyye*, (trc. Muhammed Ali Avnî), Dâru'z-Zaman, Dimaşk 1427/2006, I, 23.

³⁰ Reşid Fendî, *Rihletu Evliyâ Çelebî fi Kürdistân*, Matba'atu Hânî, Dıhok 1429/2008, s. 47

³¹ İbn İlalmış, *Târîhu Düneyser*, s. 111-138.

³² Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 403; Sultan Çaç, "Mardin'de Artuklu Dönemine Ait Bir Medrese: Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi", (Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013, s. 55

dikkat çekicidir.³³ Bu medreselerin tamamında olmasa da önemli bir kısmında fıkıh tedrisatı yapıldığı muhakkaktır.³⁴ Ancak ulaşabildiğimiz kaynaklarda, bu dönemde Mardin’de fıkıh tedrisatı yapan altı medresenin ismi geçmektedir.

1. Necmiyye Medresesi

Medrese, Mardin bölgesinde çok sayıda hayır kurumlarının yapılmasına öncülük ettiği bilinen I. Necmüddîn İlgazi b. Artuk (ö. 516/1122) tarafından yaptırılmıştır. Bu sebeple de bu medrese ona nispet edilerek Necmiyye ismiyle anılmıştır. I. Necmüddîn’den sonra onun çocukları medreseyle ilgilenmiştir. Bu medresede Hanefî mezhebi fikhının öğretildiği kaydedilmektedir.³⁵

2. Sedîdiyye Medresesi

Medrese, Artuklu hükümdarlarından Hisâmüddîn Timurtaş (ö. 547/1152) döneminde Mardin kadılığı yapan Kadı Sedîdüddîn (ö. 612/1215) tarafından yaptırılmıştır. Medresenin VI. yüzyılın ilk çeyreğinde bina edildiği tahmin edilmektedir. Müderrislerinin meşhur âlimlerden seçilmiş olması ve içinde farklı ilimlerin tedrisatının yapılmış olması, hem Mardin bölgesinden hem civar memleketlerden çok sayıda ilim talebesinin buraya akın etmesine sebep olmuştur. Medresede diğer İslâmî ilimlerin yanı sıra Hanefî fikhı okutulduğu nakledilmektedir.³⁶

3. Şehîdiye Medresesi

Semânîn ismiyle de anılan Şehîdiye medresesi, Melik Mansûr Artuk Aslan’ın (ö. 637/1239) hâkimiyeti sırasında (597/1200-637/1239) inşâ edildiği tahmin edilmektedir. Bölgeye Tatâr saldırısı sırasında civar yerleşim yerlerinden Mardin merkezine yoğun bir göç dalgası vaki olmuştur. Bu göç dalgası sonucunda şehirdeki camiler halkın ihtiyaçlarına cevap vermede yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı Melik Mansûr’un oğlu Necmüddîn İlgâzî (ö. 712/1312) tarafından medresede bir minber yapılmış ve bundan böyle burada Cuma namazı kılınmaya başlanmıştır. Medresede Şâfî ve Hanefî mezhepleri öğretildiği kaydedilmektedir.³⁷

³³ Mardin merkezinde bulunan medreselerin isimleri şu şekildedir: Kasımiye Medresesi, Şehidiye Medresesi, Marufiye Medresesi, Hatuniye (Sitti Radiyye) Medresesi, Mardin Eminateddin Medresesi, Mardin Necmeddin Medresesi, Melik Mansur Medresesi, Mardin Altunboğa Medresesi, Savurkapı Medresesi, Zinciriye Medresesi, Hüsamîye Medresesi, Muzafferiye Medresesi, Melik Mansur Medresesi.

³⁴ Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 404; Alâ Mahmud Kadâvî, *el-Mûsil ve'l-Cezîretü'l-Furâtiyye fî 'Ahdî Devleti'l-Müğil el-İlhâniyye*, Dâru Bidâye li'n-Neşri ve't-Tevzî', yy. 1436/2015, s. 206.

³⁵ Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 400.

³⁶ İbn Şeddâd, *el-'Alâku'l-Hatîre*, s. 199; Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 400-401.

³⁷ İbn Şeddâd, *el-'Alâku'l-Hatîre*, s. 199.

Birçok fakih yetiştiren Fahrüddîn İbrahim b. Halil b. Hamîs el-Mârdînî'nin bu medresede ders verdiği nakledilmektedir.³⁸

4. Hatuniye Medresesi

Medrese, Sultan Necmüddîn Alpi'nin (ö. 572/1176) eşi ve Sultan İlgazi'nin annesi Sıttî Raziye tarafından yaptırılmıştır.³⁹ Medresede Hanefî mezhebi fikhının öğretildiği kaydedilmektedir.⁴⁰ Hanefî fakihî İbnü's-Şemmâ' Muhammed b. Abdilkerîm b. Osman el-Mârdînî'nin (ö. 676/1277), bu medresede fıkıh dersleri okuttuğu nakledilmektedir.⁴¹ Bazı kaynaklarda ismi el-Medresetü'l-Hâtûniyye el-Hanefiyye şeklinde geçmektedir ki; bu da medresenin Hanefî fikhının öğretimine özgü olduğuna işaret etmektedir.⁴²

5. Zeytûniyye Medresesi

Medresenin kimin tarafından ne zaman inşâ edildiğine dair kaynaklarda her hangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak VIII. yüzyıldan önce bina edildiği muhakkaktır. Nitekim 709/1309'a kadar hayatta olduğu bilinen Hanefî fakihî Alemüddîn Süleyman b. Zekeriya el-Mûltânî el-Hanefî bu medresede ders vermiştir.⁴³

6. Zinciriyye Medresesi

Banisine nispetle "Sultan İsa Medresesi" olarak da anılan medresenin, 787/1385 tarihinde yapıldığı tahmin edilmektedir. Sultan İsa (ö. 809/1406), Hanefî ve Şâfiî mezheplerine mensup bir grup meşhur âlimi Mardin'e getirerek bu medresede fıkıh ilminin tedrisatı için görevlendirmiştir. Ayrıca medresede, dinî ve kültürel konuların müzakeresi için bir konferans salonu tahsis edildiği de kaydedilmektedir.⁴⁴

B. Düneyser/Kızıltepe

Artuklu döneminde Mardin bölgesinde fıkıh tedrisatı yapıldığı bilinen önemli yerlerden biri Düneyser/Kızıltepe olmuştur. Bu dönemde Düneyser'de yaşanmış fikhî hareketlilik ile ilgili bilgiyi ise daha çok İbn İlamış'ın *Târîhu Düneyser* adlı eserinden öğrenmekteyiz. İbn İlamış bu eserde, Düneyser'e İslâmî ilimlerin farklı dallarında ün yapmış altmış âlimin kısa biyografisi yanında şehirde ilmî faaliyet gösteren medrese ve camiler ile

³⁸ Abdurrazzak b. Ahmed İbnü'l-Fevt eş-Şeybânî (ö. 723/1323), *Mecma'u'l-Âdâb fî Mu'cemi'l-Elkâb*, (thk. Muhammed el-Kâzım), Vizâretü's-Sikâfe, İrân 1416/1995, II, 518; Kadâvî, *el-Mûsil ve'l-Cezîretü'l-Furâtiye*, s. 206.

³⁹ Çaça, *Mardin'de Artuklu Dönemine Ait Bir Medrese: Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi*, s. 27.

⁴⁰ Kadâvî, *el-Mûsil ve'l-Cezîretü'l-Furâtiye*, s. 206.

⁴¹ Halîl b. Aybek es-Safedî (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefyât*, (thk. Ahmed el-Arnâvût ve Mustafa Türkî), Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1420/2000, III, 231.

⁴² Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 402.

⁴³ İbnü'l-Fevt, *Mecma'u'l-Âdâb*, I, 520; Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 403-404.

⁴⁴ Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 404; medrese ile ilgili geniş bilgi için bkz. Çaça, *Mardin'de Artuklu Dönemine Ait Bir Medrese*.

ilgili bilgileri de vermiştir. Artuklu döneminde Düneyser’de içinde fıkıh öğretimi yapıldığı tespit edilen medrese ve camileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Şihâbiyye Medresesi

Medresenin kimin tarafından ne zaman yapıldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat İbn İlalmiş’in ifadelerinden medresenin Artuklu döneminde aktif olduğu ve öğrencilerinin diğer medreselerinin öğrencilerine nispeten daha kalabalık olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵ Medresede kıraat, hadis, Arap dili ve edebiyatı gibi ilimlerin yanında ağırlıklı olarak Şâfiî fikhî öğretildiği görülmektedir.⁴⁶ Nitekim İbn İlalmiş, medresede ders vermiş âlimlerden bahsederken “bir topluluk ondan fıkıh öğrendi”, “fıkıh öğrenmek isteyenler ondan çok istifade ettiler”, “en çok fıkıh öğrendiğim kişi”, gibi ifadeler kullanmıştır. Yine zikredilen âlimlerin tamamının Şâfiî fakihî olarak anıldığını görüyoruz.⁴⁷

2. Kutbiyye Medresesi

Medresenin Artuklu hükümdarlarından Kutbeddîn İlgazi döneminde (572-580/1174-1184) şehrin dışında 580/1184 tarihinden önce inşâ edildiği tahmin edilmektedir.⁴⁸ İbn İlalmiş, Artuklu döneminde Kütbiyye medresesinde ders veren iki âlimden söz etmektedir. Bunlardan birisi, İbn Rûhînâ el-İrâkî olarak meşhur olmuş Ebû Muhammed Abdulhâlik b. Enceb eş-Şâfiî (ö. 649/1253)’dir. Diğeri ise Abdulvâhid b. Ebî Tâhir el-Büvâzîcî (ö. 596/1197)’dir.⁴⁹

Düneyser’de icra edilen fıkıh öğretiminde zikredilen medreselerin yanı sıra camilerin de belli bir role sahip olduğuna şahit oluyoruz. Burada bulunan camiler, her birinin ibadet mekânı olma özelliği yanında içinde tertiplendiği ilim halkaları sayesinde birer medrese fonksiyonunu da yerine getirmiştir. Bu camilerde azımsanmayacak sayıda fakih, muhaddis, kurra, hafız, kadı ve hatip yetişmiştir.⁵⁰ Artuklu döneminde Düneyser’de içinde fıkıh tedrisatı yapıldığı bilinen mescitler şunlardır:

3. Batı Nâsırî Camii

Nâsırî camii, Artuklu hükümdarlarından Nâsiruddîn Artuk Arslan (ö. 636/1239) tarafından inşâ edildiği tahmin edilmektedir. Ayrıca bu caminin, günümüze kadar varlığını

⁴⁵ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 105, 114, 116, 119, 123 vd.

⁴⁶ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 114, 123, 133, 150 vd.

⁴⁷ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 116, 119, 133, 194.

⁴⁸ Nitekim meşhur Seyyâh İbn Cübeyr’in (ö. 614/1216), Kutbeddîn İlgazi’nin şehre hâkim olduğu 580/1184 yılında Düneyser’i ziyaret ettiğinde şu ifadelere yer verdiğini görüyoruz: “Düneyser’in dış mahallelerinde yeni yapılmış etrafı güzel bahçelerle çevrili bir medrese gördüm.” Zikredilen medrese Kutbiyye medresesi olduğu ihtimali üzerinde durulmaktadır. Muhammed b. Ahmed İbn Cübeyr el-Endülüsî (ö. 614/1216), *Rihletu İbn Cübeyr*, Mektebetü’l-Hilâl, Beyrut ty., s. 194; Derviş Yusuf Hasan, *Medîntu Düneyser*, s. 11.

⁴⁹ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 118.

⁵⁰ Şumeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 370.

korumuş olan Kızıltepe Ulucami olma ihtimali üzerinde de durulmaktadır. Ebû Bekir b. Abdillâh b. Ali el-Merâğî eş-Şâfiî'nin (ö. 590/1194) bu camide fıkıh dersleri verdiği nakledilmektedir.⁵¹

4. Ğâzî Camii

Caminin İlgazi b. Alpi döneminde (572-580/1176-1184) yaptırıldığı ve ismini buradan aldığı tahmin edilmektedir. Ebû Bekir el-Merâğî'nin bu camide fıkıh tedrisatı icra ettiği kaydedilmektedir. İbn İlalmiş, burada Merâğî'den Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eserinin girişini okuduğunu söylemektedir.⁵²

Zikrettiğimiz medrese ve camiler dışında, ismi belirtilmeyen ve içinde fıkıh tedrisatı yapıldığı bir camiden daha bahsedilmektedir. İbn İlalmiş, Hanbelî fakih Ebû İshak İbrahim b. Sa'd es-Sercüvî ed-Düneyserî'nin bu camide görev yaptığını ve birçok âlimin ondan fıkıh ilmini öğrendiğini aktarmaktadır.⁵³ Bu camide Hanbelî fikhî öğretildiği kaydedilmektedir.⁵⁴

III. Artuklu Döneminde Mardin Bölgesinden Çıkmış Fakihler

Artuklular döneminde (505/1108-811/1409) Mardin bölgesinden fakih olarak zikredilen çok sayıda âlimin çıktığını görüyoruz. Bu âlimlerden bir kısmı Mardin, bir kısmı Düneyser/Kızıltepe, diğer bir kısmı ise Nusaybin'e nispet edilmektedir. Öte taraftan bu âlimlerden bir kısmı fıkıh veya usûl ilimlerinin birinde veya her ikisinde eser vermiştir. Diğer bir kısmı bu ilimlerin herhangi birisinde eser vermemiş olmasına rağmen; kaynaklarda fakih olarak anılmıştır. Zikredilen dönemde Mardin bölgesinden çıktığını tespit ettiğimiz fakihler şunlardır:

1. Ebû Muhammed Hamd b. Hamîd b. Mahmud eş-Şâfiî ed-Düneyserî (ö. 632/1234), Nizâmiye medresesinde müderris Yahya b. Rebî' el-Vâsıtî (ö. 606/1210) ve Mu'îd Emîn et-Tebrîzî'den (ö. 621/1245) fıkıh öğrendiği kaydedilmektedir. İslâmî ilimlerin farklı alanında söz sahibi olarak bilinen Ebû Muhammed'in asıl ihtisas alanı fıkıh olmuştur.⁵⁵

2. İbn Fallus İsmail b. İbrahim b. Ğâzî b. Muhammed el-Hanefî el-Mârdînî (ö. 637/1240), Hanefî mezhebinde mütehasıs olmuştur. Özellikle usûlü'l-fıkıh ve usûlü'd-dîn ilimlerinde söz sahibi olmuş ve Mısır'da bu ilimlerin derslerini vermiştir.⁵⁶

⁵¹ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 111.

⁵² İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 111-112.

⁵³ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 133.

⁵⁴ Düneyser'de bulunan medrese ve camiler için ayrıca bkz. Derviş, *Medîntu Düneyser*, s. 109-112; Halil Akçay, *Târîhu Düneyser'in Kızıltepe'sinde Eğitim-Öğretim Kurumları*, Uluslararası Mardin Kültür ve Medeniyet Kongresi, İksad Yayınları, Mardin 2017, s. 94-95.

⁵⁵ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 134; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefyât*, XIII, 96-97.

⁵⁶ Mühyiddîn Abdulkâdir b. Muhammed el-Hanefî (ö. 775/1375), *el-Cevâhiru'l-Müdie fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Mîr Muhammed Kütüphanesi, Kerâteşi ty., I, 144.

3. Ebû Ali Hasan b. Abdirrahim b. Ali b. Zeyd eş-Şâfiî en-Nesîbînî (ö. 650/1252), Nusaybin’de hatiplik yapmıştır.⁵⁷

4. Ebû Sâlim Muhammed b. Talha b. Hasan b. Muhammed en-Nesîbînî eş-Şâfiî (ö. 651/1253), Şâfiî mezhebine mensup Ebû Sâlim’in, *Tahsilü’l-Merâ fî Tafdîli’s-Selât Alâ’s-Siyâm* isminde bir fıkıh eseri bulunmaktadır.⁵⁸

5. Kemâleddin Ebû Sâlim Muhammed b. Talhe b. Muhammed b. el-Hasan eş-Şâfiî en-Nesîbînî (ö. 652/1254), Şâfiî mezhebinin önde gelen fakihlerinden kabul edilmektedir. Dımaşk vezirliğine getirilen Kemâleddin, bu görevi sevmediğinden olmalı ki iki gün sonra bırakmıştır.⁵⁹

6. Kemâlüddîn Ebû Sâlim Muhammed b. Ahmed b. Hibetüllah eş-Şâfiî en-Nesîbînî (ö. 652/1254), önceleri Hanefî’yken Şâfiî mezhebine geçmiştir. Birçok yerde ilmî faaliyetlerde bulunduğu bilinen Kemâlüddîn Nusaybin’de kadılık yapmıştır.⁶⁰

7. Takiyüddîn Ebu’l-Abbâs Ahmed b. el-Mübârek b. Nevfel eş-Şâfiî en-Nesîbînî (ö. 664/1265), imam, âlim, fakih ve nahvî olarak nitelendirilmektedir. Sincâr ve Musul’da Şâfiî mezhebini öğretmiştir. Farklı alanlarda çok sayıda eser telif ettiği kaydedilmektedir.⁶¹

8. İmâdüddîn İbnü’ş-Şümmâ’ Muhammed b. Abdilkerîm b. Osman el-Hanefî el-Mârdînî (ö. 676/1278), Hanefî mezhebinin önde gelen simalarındandır. Birçok medresede Hanefî fikhını öğretmiştir.⁶²

9. Mecdüddîn Ebu’l-Fidâ İsmail b. Abdirrahman b. Bekir el-Mârdînî (ö. 689/1290), Arap dili ve edebiyatıyla meşgul olduğu bilinmesine rağmen asıl ihtisas alanı fıkıh olmuş ve fıkıhçı olarak şöhret bulmuştur. Dımaşk’ın kadılık kadılığı görevini icra etmenin yanında Halep ve Dımaşk’ta bulunan medreselerde ders vermiştir. Fetvâ vermekle de meşgul olduğu bilinen Mecdüddîn’in birçok fakih yetiştirdiği kaydedilmektedir.⁶³

10. Cemâlüddîn Abdürrahim b. Amr b. Osman eş-Şâfiî ed-Düneyserî (ö. 699/1299), Musul ve Dımaşk’ta ilmî faaliyetlerde bulunmuştur. Gazze’nin kadılığını yapmıştır.⁶⁴

⁵⁷ Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî (ö. 911/1505), *Büğyetü’l-Vü’ât fî Tabakâti’l-Lüğaviyyîn ve’n-Nühât*, (thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), el-Mektebetü’l-‘Asriyye, Lübnan ty., I, 511.

⁵⁸ İsmail b. Muhammed Emîn el-Bâbânî (ö. 1399/1979), *Hediyetü’l-Ârifîn Esmâü’l-Müellifîn ve Âsâri’l-Müsannifîn*, el-Meârifü’l-Celîle, İstanbul 1371/1951, II, 125.

⁵⁹ Sübkî, *Tabakât*, VIII, 63.

⁶⁰ Çelebî, *Süllemü’l-Vusûl*, III, 98.

⁶¹ Sübkî, *Tabakât*, VIII, 29.

⁶² Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XV, 322.

⁶³ Tarîfe Ahmed Osman el-Berezencî, *İshâmatü’l-Ulemâi’l-Ekrâd fî Binâ Hadâreti’l-İslâmiyye*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1439/2010, s. 211.

⁶⁴ Abdülhay b. Ahmed İbnü’l-‘İmâd (ö. 1089/ 1678), *Şezerâtü’z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (thk. Mahmud el-Arnâvut), Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1406/1986, VII, 784.

11. Fahrüddîn Ebû Amr Osman b. İbrahim İbnü't-Türkmânî el-Mârdînî (ö. 731/1331), dönemin Hanefî mezhebinin üstadı konumundadır. Daha çok fıkıh ilmiyle meşgul olmuş ve çok sayıda fakih yetiştirmiştir. Hanefî fıkıhında uzmanlaşan İbnü't-Türkmânî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 132/749)'nin furu'a dair *el-Câmi'i'l-Kebîr* adlı eserini şerh etmiş ve bu şerhini Mısır'da talebelere okutmuştur.⁶⁵

12. Ahmed b. Davud b. Mendik eş-Şâfiî ed-Düneyserî (ö. 743/1342), muhakkik bir fakih olarak tavsif edilmektedir. Dimaşk ve Musul gibi yerlerde dersler vermiştir.⁶⁶

13. Tâcüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Osman el-Mârdînî (ö. 744/1344), İbnü't-Türkmânî olarak anılan Ahmed b. Osman meşhur bir Hanefî fakihidir. İslâmî ilimlerin farklı alanlarıyla ilgilendiği bilinen İbnü't-Türkmânî, fıkıh ilminde temayüz etmiş ve kaynaklarda daha çok fakih olarak anılmıştır.⁶⁷ Kadılık, müderrislik ve müftülük vazifeleri yanında farklı alanlarda eserler telif etmiştir. Fıkıh ve usûl ile ilgili eserleri şunlardır:

a) *et-Te'like ala'l-Mahsûl*, Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210)'nin *el-Mahsul fî Usûli'l-Fıkıh* adlı usûl eseri üzerine yazılmış bir haşiyedir.

b) *et-Ta'like ala'l-Muntahab fî Usûli Fıkhi'l-Mezheb*, Muhammed b. Muhammed el-Ahsîkesî'nin (ö. 644/1246) *Muntahab fî Usûli Fıkhi'l-Mezheb* adlı usûl eseri üzerine telif edilmiş bir çalışmadır.

c) *Şerhu'l-Hidâye*, Ali b. Ebî Bekir el-Merğînânî'nin (ö. 593/1193) *Hidâye* adlı eserinin şerhidir. Eser tamamlanmamıştır.

d) *el-Ebhâsü'l-Celîle fî Mes'eleti İbn Teymiyye*, muhtemelen İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) Mardinli Müslümanların Moğol istilasına karşı koymaları hakkında verdiği fetvasıyla ilgili bir çalışmadır. Bunların yanında feraiz ile ilgili *Mebsût* ve *Mütevassit* ile Hisâmüddîn b. Ali b. Mekkî er-Râzî'nin (ö. 598/1202) *Hulasatü'd-Delâil fî Tenkîhi'l-Mesâil* adlı eseri üzerinde yazılmış üç haşiyesinden bahsedilmektedir.⁶⁸

14. Mecdüddîn İsa b. İbrahim b. Muhammed b. Sevbân el-Mârdînî (ö. 746/1345), Arap dili ve edebiyatıyla meşgul olduğu bilinmesine rağmen asıl ihtisas alanı fıkıh usûlü olmuş ve usûlcü kimliğiyle şöhret bulmuştur. Mecdüddîn'in birçok fakih yetiştirdiği

⁶⁵ Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî (911/1505), *Hüsni'l-Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kahire*, (thk. Ebü'l-Fazl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1387/1967, I, 469; Çelebî, *Süllemü'l-Vusûl*, II, 327.

⁶⁶ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, (thk. Mürâkebe- Muhammed Abdülmuîd Dân), Haydarâbâd, Hind 1392/1972, I, 150.

⁶⁷ Çelebî, *Süllemü'l-Vusûl*, I, 172; Hayrüddîn b. Mahmud ez-Ziriklî (ö. 1396/1976), *el-A'lâm*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyin, yy. 1422/2002, I, 167.

⁶⁸ Takiyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî (ö. 1010/1602), *et-Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, (<http://www.feqhup.com/uploads/1365974425941.pdf>), Erişim tarihi: 19.03.2018.

kaydedilmektedir. Mecdüddîn, Râzî'nin *el-Meâlim* adlı usûl eserini, *Muhtasaru'l-Meâlim* ismiyle ihtisar etmiştir.⁶⁹

15. Abdülaziz b. Osman b. İbrahim b. Mustafa el-Mârdînî (ö. 749/1348), akıllı ve faziletli bir fakih olarak anılmaktadır. İslâmî ilimler arasında daha çok fıkıh ile meşgul olmuş ve bu alanda dersler vermiştir.⁷⁰

16. Alâüddîn Ali b. Osman b. el-Mârdînî (ö. 750/1350), Tâcüddîn İbn et-Türkmânî'nin kardeşidir. Başta babası Osman et-Türkmânî ve ağabeyi Tâcüddîn olmak üzere dönemin meşhur âlimlerinden ilim öğrenen Alâüddîn'nin fıkıh, hadis, tefsir ve diğer İslâmî ilimlerin hemen tümünde yetkinliği kabul edilmiştir. Farklı medreselerde ders vermiş ve müftülük yapmıştır. Değişik alanlarda çok sayıda eser telif eden Alâüddîn, daha çok Hanefî fıkıhında ün yapmıştır. Fıkıh ve usûl ile ilgili eserlerini şöyle sıralamak mümkündür:

a) *Mukaddimetün fi Usûli'l-Fıkıh*.

b) *el-Kifâye*, Merğînânî'nin *el-Hidâye* adlı eserinin muhtasarıdır.

c) es-Sa 'diyye, fıkıh usulüne dair bir eserdir.

d) *Keşfü'l-Kâşif ez-Zihnî fi Şerhi'l-Müftî li'l-Habbâzî*.⁷¹

17. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman İbrahim el-Mârdînî (ö. 750-760/1350-1360), fetvâ ve tedrisatla meşgul olmuştur. Başta Ali b. Yusuf el-Konevî (ö. 639/1242) olmak üzere dönemin meşhur fakihlerinden fıkıh öğrenmiştir. Fıkıh ve usûl ile ilgili şu eserleri bulunmaktadır:

a) *el-Kâşifü'l-Müdnî fi Şerhi'l-Müğnî*, Ömer b. Muhammed el-Habbâzî'nin (ö. 691/1291) *el-Müğnî fi Usûli'l-Fıkıh* adlı eserinin şerhidir.

b) *Kitabü'l-Vitr*.

c) *Kitâbü'l-Menâsik*.⁷²

18. Cemâlddîn Abdullah b. Alâüddîn Ali b. Osman el-Hanefî el-Mârdînî (ö. 769/1367), baş kadı olan babası Fahrüddîn Osman'ın vefatından sonra baş kadılık görevinin kendisine tevdi edildiği söylenmektedir. Ömrünün sonuna kadar fetva ve tedrisatla meşgul olmuştur. Başta Arap dili ve edebiyatı olmak üzere İslâmî ilimlerin hemen hepsinde yetkinlik kazandığı bilinen Cemâlüddîn'in uzmanlık alanı fıkıh olmuş ve fıkıh ilminde temayüz

⁶⁹ Ömer Rızâ Kehhâle (ö. 1408/1987), *A'lâmü'n-Nisâ fi Âlemeyi'l-Arabî ve'l-İslâm*, Müessesetü'r- Risâle, Beyrût ty. VIII, s. 18; Şümeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 376; Berezencî, *İshâmatü'l-Ulemâi'l-Ekrâd*, s. 211.

⁷⁰ Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, III, 174.

⁷¹ Zeynüddîn Ebu'l-Fedâ İbn Kutlûboğâ (ö. 879/1475), *Tâcü't-Terâcim*, (thk. Muhammed Hayr-Ramaz Yusuf), Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1413/1992, s. 211; Çelebî, *Süllemü'l-Vusûl*, II, 373; *Keşfü'z-Zünûn*, II, s. 991.

⁷² İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-Terâcim*, s. 252.

etmiştir. *Tekmiletu Şerhi'l-Hidâye* adında bir fıkıh çalışması bulunmaktadır. Çalışma, Cemâlddîn'in dedesi Osman'ın başlayıp bitiremediği *Şerhu'l-Hidâye*'nin devamıdır.⁷³

19. Bedruddîn Muhammed b. Muhammed b. Ebi'l-İz el-Hanefî el-Mârdînî (ö. 780/1380), İslâmî ilimler arasında daha çok fıkha ağırlık vermiştir. Bu ilimde söz sahibi olmuş ve akranları arasında temayüz etmiştir. Birçok fakih yetiştiren Bedruddîn'nin bir müddet Mardin'de ders verdiği kaydedilmektedir. Fıkıh ilmiyle ilgili eserleri şöyledir:

a) *Ercûzet fi'l-Hilâfi Beyne's-Şâfiyye ve'l-Hanefiyye*.

b) *Ercûzetün fi'l-Ferâiz*.

c) *Muhtasarun fi Usûli'l-Fıkıh*.⁷⁴

20. Cemâlüddîn Abdullah b. Ali b. Osman el-Mârdînî el-Hanefî (ö. 799/1397), Mısır'da kadılıkudâtlık vazifesini yapmış bir Hanefî fakîhidir. Müderrislik ve müftülük gibi görevler de ifa etmiştir. Farklı ilim dallarıyla meşgul olmasına rağmen asıl ihtisas alanı Hanefî fıkıhı olmuştur. *Kitâbu'l-Fürûk fi Fûrû'i'l-Hanefiyye* adında bir fıkıh eseri bulunmaktadır.⁷⁵

21. Hamîdüddîn Ebu'l-Bekâ Hammâd b. Abdürrahim b. Ali b. Osman et-Türkmânî el-Hanefî el-Mârdînî (ö. 819/1416), kadı Alâüddîn el-Mârdînî'nin torunudur. el-'İz b. Cemâ'e (ö. 767/1365) ve Zehebî (ö. 748/1347) gibi dönemin meşhur alimlerinden icâzet almıştır.⁷⁶

22. el-Bedr İbn Selâme Hasan b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Osman el-Hanefî el-Mârdînî (ö. 850/1446), kardeşi el-Bedr Muhammed'den çok istifade etmiştir. *Kenzü'd-Dekâik* ve *el-Menâr* gibi birkaç usûl metni ezberlediği bilinen el-Bedr, Halep'te ikamet etmiştir.⁷⁷

23. Zekeriya b. Ergûn el-Hanefî el-Mârdînî (ö. ?), Mardin'de Hanefî fıkım öğretmiştir. Kendisinden fıkıh öğrenenler arasında Bedruddîn İbn Selâme de bulunmaktadır.⁷⁸

24. Kadı Ebû Bekr Atık b. İbrâhîm el-Eyzûlî el-Muhallebî eş-Şâfiî ed-Düneyserî (ö. ?), Ebû Sa'îd b. Ebî 'Asrûn'dan fıkıh tahsili görmüştür. Düneyser'in kadılığı yanında Şihâbiyye medresesinde mu'îdlik yapmıştır. Başta İbn İlalmiş olmak üzere birçok kişi kendisinden fıkıh öğrenmiştir.⁷⁹

⁷³ Yusuf b. Tağrıberdî (ö. 874/1470), *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, Dâru'l-Kütüb, Mısır 1348/1929, VII, 129; Berezençî, *İshâmatü'l-Ulemâi'l-Ekrâd*, s. 220.

⁷⁴ Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, V, 517; Çelebî, *Süllemü'l-Vusûl*, II, 375.

⁷⁵ Mühyiddîn Abdulkâdir, *el-Cevâhirü'l-Müddie*, I, 297; Bâbânî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I, 467.

⁷⁶ Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdürrahman es-Sehâvî (ö. 902/1497), *ed-Davü'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi*, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrût ty., III, 162.

⁷⁷ Sehâvî, *ed-Davü'l-Lâmi'*, III, 97.

⁷⁸ Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, II, 245.

⁷⁹ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 118.

IV. Dışardan Gelip Mardin'e Yerleşen Fakihler

Artuklu hâkimiyeti döneminde başta kadılık⁸⁰ ve müderrislik olmak üzere farklı amaçlar için dışardan gelip Mardin bölgesine yerleştiğini tespit ettiğimiz fakihleri şöyle sıralamamız mümkündür:

1. Kadı Mecdüddîn Davud İbnu'l-Kadı es-Sedîd (ö. ?), Hisâmüddîn Timurtaş döneminde (516/1122-547/1153) Mardin kadılığına getirilmiştir. Bu görevini 538/1144'te azledilene kadar sürdürmüştür.⁸¹

2. Kadı Alemüddîn Ebu'l-Feth Muhammed b. Ali b. Nubâte (ö. ?); fikhî hükümleri iyi bilen güvenilir bir âlim olarak nitelendirilmektedir. Hisâmüddîn Timurtaş tarafından 538/1144 yılında Mardin kadılığına tayin edilmiştir. Otuz dört yıl bu görevde kalmıştır.⁸²

3. İbnü'l-Hill Muhammed b. el-Mübârek b. Muhammed el-Bağdâdî eş-Şâfiî (ö. 552/1157), Dünyeser'de bulunan Şihâbiyye medresesinde müderrislik yapmıştır. Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eseri üzerinde *Tavcîhü't-Tenbîh fi Şerhi't-Tenbîh* adında bir şerh çalışması vardır.⁸³

4. Ebû Abdurrahman Asker b. Usâme b. Câmî' el-'Adevî eş-Şâfiî (ö. 560/1167), Bağdat'ta Şâfiî fikhini öğrenmiştir. Nusaybin'de bulunan Kende mescidinin imamlığını yapan Ebû Abdurrahman fetvâ ve tedrisatla da ilgilenmiştir.⁸⁴

5. Ebu'n-Necîb Abdurrahman b. Ahmed b. el-Mufarric et-Tikrîfî (ö. 576/1182), Bağdat'ta bulunan Nizâmiye medresesinde fıkıh tahsilini görmüştür. Şâfiî mezhebine vükufiyeti olan Ebu'n-Necîb, dönemin meşhur âlimleriyle hilafî meseleleri tartışmıştır. Mardin'de müderrislik yapmıştır.⁸⁵

6. Şerafüddîn Ebû Abdullah İbn Ebî 'Asrûn et-Temîmî el-Mavsîlî eş-Şâfiî (ö. 585/1191), Şâfiî mezhebinin önemli simalarındandır. Sincâr, Nusaybin, Harran, Diyar-ı Bekir ve Mardin'de kadılık yapmıştır.⁸⁶

7. Ebû Bekir b. Abdillâh b. Ali el-Merâğî eş-Şâfiî (ö. 590/1194), Şâfiî mezhebinin muğlak/anlaşılması zor ifadelerini iyi bilen bir Şâfiî fakihi olarak bilinmektedir. Azerbaycan'ın Merâğ kentinde fıkıh tahsiline başlayan Merâğî, bu alandaki tahsilini Şâm'da

⁸⁰ Artuklu döneminde Mardin bölgesinde kadılık yapmış olanlar için bkz. Abdurrahman Acar, *Mardin Artuklularında Adli Teşkilat ve Artuklu Kadıları*, I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri, Mardin 2007, ss. 287-300.

⁸¹ Ahmed Yusuf b. Ali İbu'l-Ezrak (ö. 577/1181), *Târîhu Meyâ Fârkîn*, (thk. Kerîm Fârûk el-Hûlî- Yusuf Baluken), Nubihar, İstanbul 2014, s. 584.

⁸² İbu'l-Ezrak, *Târîhu Meyâ Fârkîn*, s. 584-585; Şumeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 388.

⁸³ Zirîklî, *el-A 'lâm*, VII, 17.

⁸⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 172.

⁸⁵ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefyât*, XVIII, 64.

⁸⁶ Şumeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 389.

Ebû Sa'îd b. Ebî'Asrûn'un yanında bitirdiği nakledilmektedir. Düneyser'de bulunan Nâsır ve Ğâzî camilerinde görev yaptığı bilinen Merâġî, bu camilerde ders halklarını kurarak fıkıh dersleri verdiği kaydedilmektedir.⁸⁷

8. Ebu'l-Kerem Muhammed b. Abdillâh el-Ekkâf el-Mavsîlî (ö. 590/1193), akıllı, zeki, dürüst ve mütevazı bir âlim olarak anılmıştır. Şihâbiyye medresesinde müderrislik yaptığı bilinen Ebu'l-Kerem çok sayıda fakih yetiştirmiştir.⁸⁸

9. Muvaffakuddîn Ebu'l-Ferec Abdulvâhid el-Bevâzîcî (ö. 594/1197), Düneyser'de bulunan Kutbiyye medresesinde fıkıh derslerini okutmuştur. Çok sayıda fakihin kendisinden ders aldığı kaydedilmektedir.⁸⁹

10. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ebî 'Asrûn eş-Şâfiî (ö. 601/1205), 599/1203'te Düneyser'e gelmiştir. Burada bulunan Şihâbiyye medresesinde müderrislik yapmıştır.⁹⁰

11. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Mesud el-Hazrecî eş-Şâfiî (ö. 601/1205), İslâmî ilimlerde hüccet olarak kabul edilmiştir. Çok yönlü bir âlim olarak bilinen Ebu'l-Abbâs, Hindistan'ın da içinde bulunduğu birçok yere ilmî yolculuklar yapmıştır. Düneyser'de bulunan Şihâbiyye medresesinde fıkıh tedrisatı yapmış ve vefatına kadar burada kalmıştır.⁹¹

12. Behâüddîn b. Ali b. Nubâte (ö.), dönemin önemli fakihlerindedir. Hisâmüddîn Timurtaş tarafından 538/1144 tarihinde Mardin hatipliğine atanmıştır.⁹²

13. Ebu'l-Feth Nasrullah b. Ebî Bekir b. Mütevvic el-Besravî eş-Şâfiî (ö. ?), Irak, Şam ve Mısır bölgelerinde bulunan fakihlerden fıkıh ilmi öğrenmiştir. Mısır'ın Buhayre kasabasında bir müddet kadılık görevini ifa etmiş olan Ebu'l-Feth Düneyser'in Şihâbiyye medresesinde müderrislik yapmıştır.⁹³

14. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ b. Ebi'l-Me'âlî en-Numeyrî ed-Düneyserî (ö. ?), Müvaffekuddîn el-Bevâzîcî, Ahmed b. Mesud el-Ensârî ve Ebu'l-Kerem el-Ekkâf el-Mavsîlî'den fıkıh ilmini öğrenmiştir. Şihâbiyye medresesinde fıkıh alanında mu'îdlik/asistanlık yapmıştır. Birçok talebe ondan fıkıh öğrenmiştir.⁹⁴

15. Ebû İshak İbrahim b. Sa'd b. Ebî Muhammed b. Sa'd et-Taġlibî es-Sercüvî ed-Düneyserî (ö. ?), Hanbelî fakihidir. Ebû Bekir Mesud b. Ahmed en-Nehremilkî'den fıkıh

⁸⁷ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 111.

⁸⁸ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 116.

⁸⁹ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 118.

⁹⁰ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 123.

⁹¹ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 114; Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl*, I, 252.

⁹² Şumeysânî, *Medinetu Mârdîn*, s. 391.

⁹³ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 123.

⁹⁴ İbn İlalmiş, *Târîhu Düneyser*, s. 132.

ilmini tahsil etmiştir. Düneyser’de ikamet ettiği bilinen Ebû İshak çok sayıda talebe yetiştirmiştir.⁹⁵

16. Kadı Ebû İmrân Mûsâ b. Muhammed el-Mâkisînî eş-Şâfî (ö. 607/1209), Şerafüddîn Muhammed b. ‘İlvân el-Mavsîlî’den fıkıh ilmini tahsil etmiştir. Şihâbiyye medresesinde müderrislik yapmıştır. İbn İlalmış, kendisinden fıkıh öğrendiğini kaydetmektedir.⁹⁶

17. Ebû Bekir Mesud b. Ahmed en-Nehremilkî (ö. ?), Şeyh Abdulkadir el-Cîlî (ö. 561/1166) ve Ebû Ya’lâ el-Ferrâ es-Sağîr (ö. 560/1165) gibi dönemin meşhur Hanbelî fakihlerinden fıkıh ilmini tahsil etmiştir. Düneyser’de müderrislik yapmıştır. Burada vefat eden Ebû Bekir’in na’sı Kefertûsâ köyünde defnedilmiştir.⁹⁷

18. Ebu’l-Mecd Yahya b. Sa’îd b. Ebî Nasr Muhammed et-Tikrîfî (ö. 620/1223), Bağdat’ta fıkıh tahsilini görmüştür. Mardin’de kadılık vazifesini ifa etmiştir.⁹⁸

19. Ebu’l-Hayr Selâme b. Sadeka el-Herrânî el-Hanbelî (ö. 627/1230), daha çok ferâiz ilminde yetkinleşmiştir. Düneyser’de bir müddet ikamet eden Ebu’l-Hayr, burada bulunan çok sayıda ilim talebesine ferâiz ilmini öğretmiştir.⁹⁹

20. Diyâüddîn Ebû Muhammed Abdulhâlik b. el-Enceb b. el-Muammer el-İrâkî en-Nişteberî el-Mârdînî (ö. 649/1251), İbn Rûhînâ olarak meşhur olmuştur. Dönemin meşhur pek çok âliminden icazet aldığı bilinmektedir.¹⁰⁰ Özellikle fıkıh ilminde şöhret bulan İbn Rûhînâ için Düneyser’e bağlı Harzem köyünde bir medrese inşâ edilerek buraya müderris olarak tayin edilmiştir.¹⁰¹

21. Kadı Mühezzebüddîn Muhammed Mücellâ el-Mârdînî (ö. 658/1260), büyük fakihlerden olup hükümleri iyi bilen, zeki, vakur bir âlim olarak anılmıştır. Artuklu hükümdarlarının iltifatına mazhar olmuş Mühezzebüddîn’in Mardin’de vezirlik makamı dâhil önemli birçok görevde bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁰²

22. Kemâlüddîn Ebû Hafs Ömer b. Bidâr et-Tiflisî eş-Şâfî (ö. 672/1274), Şâfî mezhebinde uzmanlaşmasının yanında Hanefî mezhebine de aşinalığı olmuştur. Değişik yerlerde ders ve fetvâ vermiştir. On beş yıl Dımaşk kadılığının naipliğini yapmıştır. Ayrıca Şam, Musul ve Mardin kadilkudatlığını da yapmıştır.¹⁰³

⁹⁵ İbn İlalmış, *Târîhu Düneyser*, s. 133.

⁹⁶ İbn İlalmış, *Târîhu Düneyser*, s. 127.

⁹⁷ İbn İlalmış, *Târîhu Düneyser*, s. 112.

⁹⁸ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIII, 624.

⁹⁹ İbn İlalmış, *Târîhu Düneyser*, s. 128.

¹⁰⁰ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XIV, 618.

¹⁰¹ İbn İlalmış, *Târîhu Düneyser*, s. 89.

¹⁰² Şumeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 389.

¹⁰³ Şumeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 389-390.

23. Kadılkudat Burhânüddîn el-Mavsılî (ö. ?), İslâmî ilimlerin hemen hepsinde birikimi bulunan bir fakih ve muhaddis olarak bilinmektedir. Artuklu hükümdarları tarafından saygı gören Burhânüddîn, el-Melikü's-Sâlih Şemsüddîn (ö. 712/1312) döneminde Mardin'in kadılkudatlık görevini deruhte etmiştir.¹⁰⁴

24. Şemsüddîn Ebu'l-‘Alâ Mahmud b. Ebî Bekir el-Buhârî el-Hanefî (ö. 700/1300), ferâizde uzmanlaşmıştır. Bir grup talebe ferâiz ilminde kendisinden icazet almıştır. Ebu'l-‘Alâ Mardin'de vefat etmiştir.¹⁰⁵

25. Rüknuddîn Ebû Muhammed el-Hasan b. Şeraf el-Hüseynî el-İstirbâdî eş-Şâfiî (ö. 707/1307), Musul'da Şâfiî mezhebinin müderrisliğini yapmıştır. Dönemin hükümdarı tarafından saygı gören Rüknuddîn, Mardin'de bulunan Şehîdiyye medresesinde ders vermiştir.¹⁰⁶

26. Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Semerkanî es-Sincârî el-Hanefî (ö. 721/1321), fıkıh ve usûl alanlarında temayüz etmiştir. Mardin'de müderrislik ve müftülük vazifelerini yapmıştır.¹⁰⁷

27. Yusuf b. Harb el-Mekkî (ö. 743/1342), Yahya b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277)'den ders almıştır. Fakih Zeynüddîn Serîcâ el-Malatî (ö. 788/1289) ondan fıkıh öğrenmiştir. Mardin'de vaizlik yaptığı nakledilmektedir.¹⁰⁸

28. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed es-Sincârî el-Kâkî el-Hanefî (ö. 743/1342), fıkıh ve usûl ilimlerinde ün yapmıştır. Kahire'de bir müddet ilmî faaliyetlerde bulunduktan sonra Mardin'e gelmiştir. Burada ders ve fetva vermiştir. *Câmi'u'l-Esrâr Şerhu Menâri'l-Envâr li'n-Nesefî*, *Beyânü'l-Vüsûl fî Şerhi'l-Usûl li'l-Pezdevî*, *Mi'râcü'd-Dirâye Şerhu'l-Hidâye* ve *'Uyûnü'l-Mezheb fî Fırû'î'l-Fıkhî'l-Hanefî* isimlerinde eserleri bulunmaktadır.¹⁰⁹

29. Ebû 'Ukayl Serîcâ b. Muhammed b. Serîcâ eş-Şâfiî (ö. 780/1378), Mardin vilayetinin şeyhi olarak tarih kayıtlarına geçmiştir. Fakih ve edebiyatçı olarak bilinen İbn Serîcâ, Mardin'de müftülük yapmıştır.¹¹⁰

30. Alâüddîn Ahmed b. Muhammed es-Sîrâmî el-Hanefî (795/1393), fıkıh ve usûl yanında me'ânî ve bedî' ilimlerinde de kendini yetiştirmiştir. "Şeyhu's-sûfiyye" ve

¹⁰⁴ Ebû Abdullah Muhammed İbn Batûte (ö. 779/1377), *Rihletu İbn Batûte*, Akademiyyetu Memleketi'l-Mağribiyye, er-Ribât 1417/1996, II, 87.

¹⁰⁵ Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Mu'cemü'l-Muhtass*, (thk. Muhammed el-Habîb el-Heyle), Mektebetü's-Siddîk, Tâif 1408/1988, s. 278.

¹⁰⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, IX, 408.

¹⁰⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 192.

¹⁰⁸ Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, VI, 222-223.

¹⁰⁹ Ömer b. Ridâ Kehhâle (ö. 1408/1988), *Mu'cemü'l-Muellifîn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut ty., XI, s. 182.

¹¹⁰ Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, II, 265.

“Müderrişü'l-Hanefiyye” olarak şöhret bulmuştur. Mardin'in de içinde bulunduğu birçok yerde tedrisat faaliyetleri icra ettiği bildirilmektedir.¹¹¹

31. İzzüddîn Yussuf b. el-Hasan es-Serâî el-Hilvânî (ö. 802/1412), Arap dilinde mütebahhir olmakla birlikte daha çok fakih ve usûlî olarak şöhret bulmuştur. Önce Bağdat ve Tebrîz'de talebeler yetiştirmiş, sonra Mardin'e gelmiştir. Mardin hükümdarından saygı gören İzzüddîn el-Hilvânî, vefatına kadar burada ilmi faaliyetlerde bulunmuştur.¹¹²

32. Alemüddîn Süleyman b. Zekeriya b. Ammâr el-Hanefî (ö. ?), dönemin önde gelen âlimlerinden olup kendisinden fakih ve tarihçi olarak bahsedilmektedir. Zeytûniyye medresesinde görevlendirilmiştir.¹¹³

Sonuç

Hicri VI. Yüz yılın başlarında Mardin bölgesinin yönetimini ele geçiren Artuklular, üç asır boyunca bu bölgede hüküm sürmüştür. Artuklular, diğer Müslüman hükümdarlar gibi ilim ve kültürün gelişimi için büyük gayret sarf etmişlerdir. Genelde İslâmî ilimlere özelde ise fıkıh ilmine büyük önem veren Artuklu hükümdarları, bölgenin dört bir tarafında dönemin en önemli eğitim-öğretim kurumları olan medreseler inşa etmişlerdir. Fıkıh ilmine özel bir önem atfeden Artuklular, bu ilmin tedrisatı için fıkıh ilmine özel medreseler kurmuş ve İslam coğrafyasının farklı bölgelerinden bu alanda yetişmiş fakihleri getirerek görevlendirmişlerdir. Bu bakımdan Mardin bölgesinden, çok sayıda fakih yetişmiştir. Nitekim Tabakatu'l-Fukehâ türü kaynaklarda bunlardan bahsedilmektedir. Artuklular, fıkha verdikleri önemden ötürü bu alanda söz sahibi olmuş âlimleri her zaman desteklemiş ve devletteki önemli makamları onlara tahsis etmişlerdir.

Artuklu döneminde Mardin bölgesinin mezhepsel durumuna baktığımızda hangi mezhebe ne zaman intisap edildiğine dair net bir ifade kullanmak güçtür. Fakat Mardin bölgesinin Şâfiî mezhebinin yayıldığı bölgelere yakın olması ve mezheplerin teşekkülünden itibaren Şâfiî fakihlerin buraya yerleşmesi gibi hususlardan hareketle erken dönemlerde bu bölgede Şâfiî mezhebinin görüşleri yayılmaya başladığı denilebilir. Bunun yanında Şâfiî-Eş'arî ekollerinin yayılması için kurulan Nizâmiye medreseleri de Mardin bölgesinde Şâfiî mezhebinin yayılmasında önemli katkı sunmuştur. Nitekim dönemin önemli yerleşim yerlerinden Cezire ve Diyarbakır bölgelerinde, Nizâmiye medreselerini örnek alan çok sayıda medrese kurulmuştur. Bölgeden çok sayıda talebe bu medreselerde fıkıh eğitimini tamamlayıp öğrendiklerini yaymışlardır. Mardin merkezi hariç bölgenin genelinde, diğer dönemlerde

¹¹¹ Çelebî, *Süllemü'l-Vusûl*, I, 242.

¹¹² Süyûtî, *Büğyetü'l-Vü'ât*, II, 356; Şumeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 394.

¹¹³ Şumeysânî, *Medînetu Mârdîn*, s. 392.

olduğu gibi Artuklu döneminde, Şâfiî mezhebi her zaman birinci mezhep konumunda olmuştur. Mardin merkezi ise hanedan mensuplarının Hanefî olmaları itibarıyla merkezde görevlendirilen kadılar, başkadılar ve müderrisler genel olarak Hanefî fakihlerinden seçilmiştir. Bunun neticesinde hem söz konusu medreselerde yetişen talebeler hem de şehir merkezinde ikamet eden Mardin halkının bir kısmı Hanefîliği benimsemişlerdir. Dolayısıyla Artuklu döneminde Mardin merkezinde Şâfiî mezhebinin yanında Hanefî mezhebinin yoğunluğu da göze çarpmaktadır.

Kaynakça

- Acar, Abdurrahman, *Mardin Artuklularında Adli Teşkilat ve Artuklu Kadıları*, I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri, Mardin 2007.
- Ağrakça, Ahmet, *Mardinli Bazı İlim Adamları*, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Mardin 2006.
- Akçay, Halil, *Târîhu Duneysir'in Kızıltepe'sinde Eğitim-Öğretim Kurumları*, Uluslararası Mardin Kültür ve Medeniyet Kongresi, İksad Yayınları, Mardin 2017.
- Askalânî, Ahmed b. Ali İbn Hacer (ö. 852/1448), *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, (thk. Mürâkebe- Muhammed Abdülmuîd Dân), Haydarâbâd, Hind 1392/1972.
- Aslan, Ahmet, "Artuklular Zamanında Düneysir (Kızıltepe)'de Arap Edebiyatı Çevresi", *Harran Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, (2008), ss. 259-281.
- Bâbânî, İsmail b. Muhammed Emîn (ö. 1399/1979), *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsâri'l-Müsannifin*, el-Meârifü'l-Celile, İstanbul 1371/1951.
- Bedlisî, Şerefhân (ö. 1603/1011), *Şerefnâme fi Târîhi'd-Düvel ve'l-İmâratı'l-Kürdiyye*, (trc. Muhammed Ali Avnî), Dâru'z-Zaman, Dımaşk 1427/2006.
- Berezencî, Tarîfe Ahmed Osman, *İshâmatü'l-Ulemâi'l-Ekrâd fi Binâ Hadâreti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1439/2010.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin (ö. 458/1066), *Menâkibu's-Şâfiî*, (thk. Seyyid Ahmed Sakar), Mektebetu Dâri't-Turâs, Kahire 1390/1970.
- Coşkun, Alptekin, "Artuklular", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 1991, III, 415-418.
- Çaç, Sultan, "*Mardin'de Artuklu Dönemine Ait Bir Medrese: Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi*", (Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013.
- Ebû Muhammed, Abdulkâdir b. Muhammed el-Hanefî (ö. 775/1375), *el-Cevâhiru'l-Müdiye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Mîr Muhammed Kütüphanesi, Kerâteşî ty.
- Fendî, Reşîd, *Rihletu Evliyâ Çelebî fi Kürdistân*, Matba'atu Hânî, Dıhok 1429/2008.
- Hamevî, Yâkût (ö. 626/1229) *Mu'cemu'l-Büldân*, Dâru Sadr, Beyrut 1415/1995.

- Hasan, Derviş Yusuf, “Medîntu Düneyser İbera’t-Târîhi’l-İslâmî”, *Mecelletü’l-Ulûmi’l-İslâmiyye, Câmi’atu Zaho*, V/1, (2017), ss. 100-118.
- İbn ‘Asâkir, Ali b. Hasan (ö. 571/1175), *Târîhu Dımaşk*, (thk. Amr b. Ğarame. el-‘ Amravî), Dâru’l-Fikr, y.y. 1415/1995.
- İbn Batûte, Ebû Abdullah Muhammed (ö. 779/1377), *Rihletu İbn Batûte*, Akedemiyetu Memleketi’l-Mağribiyye, er-Ribât 1417/1996.
- İbn Cübeyr, Muhammed b. Ahmed el-Endülüsî (ö. 614/1216), *Rihletu İbn Cübeyr*, Mektebetü’l-Hilâl, Beyrut ty.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebû Bekir b. Ahmed (ö. 851/1447), *Tabakâtü’ş-Şâfiyye*, (thk. el-Hâfiz Abdul‘alîm Hân), Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1407/1987.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, (thk. Ali Şîrî), Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, yy. 1408/1988.
- ....., *Tabakâtü’ş-Şâfiyyîn*, Mektebetü’s-Sikâfetü’d-Dîniyye, yy. 1413/1993.
- İbn Kutlûboğâ, Zeynüddîn Ebu’l-Fedâ (ö. 879/1475), *Tâcü’t-Terâcim*, (thk. Muhammed Hayr-Ramaz Yusuf), Dâru’l-Kalem, Dımaşk 1413/1992.
- İbn Şâkir, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed (ö. 764/1363), *Fevâtü’l-Vefeyât*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdr, Beyrut 1394/1974.
- İbn Şeddâd, Muhammed b. Ali (ö. 684/1285), *el-‘Alâku’l-Hatîre fî Zikri Ümerâi’ş-Şâm ve’l-Cezîre*, yy. ty.
- İbn Tağrîberdî, Yusuf (ö. 874/1470), *en-Nucûmu’z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve’l-Kâhire*, Dâru’l-Kütüb, Mısır 1348/1929.
- İbnü’l-‘İberî, Grigorios, (ö. 685/1286), *Târîhu Muhtasar’d-Duvel*, (thk. Antûn Sâlihî el-Yesû‘î), Dâru’ş-Şark, Beyrut 1992/1413.
- İbnü’l-Müstafî, Mübârek b. Ahmed (ö. 637/1239), *Târîhu Erbil*, (thk. Sâmi b. Seyyid Hammâs es-Sakâr), Dâru’r-Raşîd, Irak 1400/1980.
- İbnül-‘Îmâd, Abdülhay b. Ahmed (ö. 1089/ 1678), *Şezerâtü’z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (thk. Mahmud el-Arnaut), Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1406/1986.
- Sarı, İbrahim, *Büyük Türk Tarihi*, Net Medya Yayıncılık, Antalya 2017.
- İbu’l-Ezrak, Ahmed Yusuf b. Ali (ö. 577/1181), *Târîhu Meyâ Fârkîn*, (thk. Kerîm Fârûk el-Hûlî- Yusuf Baluken), Nubihar, İstanbul 2014.
- Kadâvî, Alâ Mahmud, *el-Mûsul ve’l-Cezîretü’l-Furâtiye fî ‘Ahdî Devleti’l-Mûğil el-İlhâniyye*, Dâru Bidâye li’n-Neşri ve’t-Tevzî‘, yy. 1436/2015.
- Kâtib Çeleb, Mustafa b. Abdillâh (ö. 1067/1657), *Süllemü’l-Vusûl İlâ Tabakâti’l-Fühûl*, (thk. Muhammed Abdulkâdir el-Arnaut), Mektebetu İrcica, İstanbul 1431/2010.

Kavâsimî, Ekrem Yusuf Ömer, *el-Medhal İlâ Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün 1423/2003.

Kehhâle, Ömer Rızâ (ö. 1408/1987), *A'lâmü'n-Nisâ fî Âlemeyi'l-Arabî ve'l-İslâm*, Müessesetü'r- Risâle, Beyrût ty.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

Nu'aymî, Abdulkâdir b. Muhammed (ö. 927/1521), *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, (nşr. Cafer el-Hasenî), Beyrût 1408/1988.

Okumuş, Ejder, “Artuklularda Din-Toplum İlişkileri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, VII/26, (2008), ss. 235-251.

Safedî, Halîl b. Aybek es- (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefyât I-XXIX*, (thk. Ahmed el-Arnâvût ve Mustafa Türkî), Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1420/2000.

Sehâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahman (ö. 902/1497), *ed-Davü'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi*, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrût ty.

Sübkî, Abdulvehhâb b. Ali (ö. 771/1369), *Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, (thk. Mahmud Muhammed et-Tenûhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, yy. 1413/1992.

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir (ö. 911/1505), *Büğyetü'l-Vü'ât fî Tabakâti'l-Lüğaviyyîn ve'n-Nühât*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), el-Mektebetü'l-'Asriyye, Lübnan ty. ...., *Hüsni'l-Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kahire*, (thk. Ebü'l-Fazl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1387/1967.

Şeybânî, Abdurrazzak b. Ahmed İbnü'l-Fevt (ö. 723/1323), *Mecma'u'l-Âdâb fî Mu'cemi'l-Elkâb*, (thk. Muhammed el-Kâzım), Vizâretü's-Sikâfe, İran 1416/1995.

Şîrâzî, İbrahim b. Ali Ebû İshâk (ö. 476/1083), *Tabakâtü'l-Fukahâ*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru'r-Râidü'l-Arabî, Beyrut 1390/1970.

Şümeysânî, Hasan, *Medînetu Mârdîn mine'l-Fethi'l-Arabî ilâ Seneti ٩٢١/١٥١٤*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1407/1987.

Tâhâ, Yâsîn, “el-Mezhebü's-Şâfiî ve İntişâruhu Beyne'l-Kürd”,

(<http://www.medaratkurd.com/المذهب-الشافعي-وانتشاره-بين-الکرد>), (Erişim Tarihi: 05.03.2018).

....., “Meşâhîru'l-Ulemâi'l-Kürd fî Nizâmiyeti Bağdad”,

(<http://www.medaratkurd.com/مشاهير-علماء-الکرد-في-نظامية-بغداد>), (Erişim Tarihi: 05.03.2018).

İbn İlalmiş, Ömer b. el-Hadir (ö. 640/1242), *Târîhu Düneyser*, (thk. İbrahim Sâlih), Dâru'l-Beşâir, Dımaşk 1413/1992.

Temîmî, Takiyüddîn b. Abdilkâdir (ö.1010/1602), *et-Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, (<http://www.feqhup.com/uploads/1365974425941.pdf>), (Erişim Tarihi: 19.03.2018).

Timur Paşa, Ahmed, *Nezratün Târîhiyye fî Hüdûsi'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyeti'l-Erba'a*, Dâru'l-Kâdirî, Beyrut 1411/1990.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1347), *el-Mu'cemü'l-Muhtass*, (thk. Muhammed el-Habîb el-Heyle), Mektebetü's-Sıddîk, Tâif 1408/1988.

....., *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâvut ve diğerleri), Müessesetü'r-Risâle, y.y., 1405/1985

....., *Târîhu'l-İslâm ve Vefyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, el-Mektebetü't-Tavfikiyye, y.y, t.y.

Ziriklî, Hayrüddîn b. Mahmud (ö. 1396/1976), *el-A'lâm*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, yy. 1422/2002, I, 167.

**1930 SANAYİ KONGRESİ RAPORLARINA GÖRE İPEKLİ MENSUCAT SANAYİİ
SINGLE INDUSTRIAL INDUSTRY BY INDUSTRY CONGRESS REPORTS 1930****Dr. Öğr. Üyesi Münevver ÜNSAL MERCAN***Van Yüzcüncü Yıl Üniv. Van MeslekYük. Okulu**Geleneksel El Sanatları Programı**munevverunsal@maynet.com***ÖZET**

İpeğin ilk ana vatanı yapılan araştırmalarda Çin olduğu belirtilmektedir. Çin ormanlarında tesadüf edilen ipek böceklerinin meydana getirdikleri kozalaklardan ipek çekme usulü M.Ö.3000 yıllarında keşfedildiği mitolojik eserlerin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Çin’de ipekçiliğin keşfi tarihinden itibaren ipekçilikle en fazla ilgilenen o bölgede yaşayan Türkler olmuştur. Çin’den ipekçiliği öğrenen ilk Millet Türkistan Türkleridir. Türklerin göç olayından sonra, gittikleri her yere, ipekçiliği de beraberlerinde götürmüşlerdir. İpekçiliğin geliştirilmesi için çalışmış ve başarılı olmuşlardır.

Cengiz Han’ın küçük oğlu Kaya Kubilay Han, Çinliler kendisine ipekli kumaş hediye ettikleri, yine bazı araştırmalarda yer almaktadır. 1274’te Moğol Hükümdarı olduğu zaman ipek ziraatı ve ipek kumaş imali isminde meşhur bir kitap yazdırılmış ve halka dağıtılmıştır. Anadolu’da ipekçiliğin gelişme devresi, Bursa Şehri’nin Osmanlı Devleti’nin başkenti olduğu sırada yaşanmıştır. O zamanlar yeni usul üzerine ipek çekme usulü bilinmediğinden diğer memleketlerde olduğu gibi ipekler el mancınıkları ile çekilmekte, dolayısıyla pek muntazam değildi. Bununla beraber Anadolu ipekleri Liyon, Milano piyasalarında “Demirbaş ve Lefke” ipekleri isimleriyle yüksek fiyatlarla satılmaktaydı.

Türk ipeklerinin cinsi ince ve parlaktır. Kozadan muntazam çekildiği takdirde Avrupa fabrikalarınca pek makbul kabul edilmektedir. Ancak ipeklerimizin önemli bir kısmı azami kozalar mancınıklarla gayri muntazam çekilmekte ve bunlar Avrupa fabrikalarınca kaba kumaş dokumasında kullanılmaktaydı. Bilhassa el mancınıklarında çekilenler oldukça bozuktur. Kozadan muntazam veya gayrimuntazam çekilmesi ipeğin fiyatı üzerinde de % 10-15 oranında bir fark meydana getirdiğinden ipeklerimizin muntazam çekilmesinin teminine çalışılmalıdır. Vaktiyle Avrupa piyasalarında ipeklerinin rağbet görmediği Japonlar, ülkelerine yabancı ustaları çalıştırma yoluna gitmişler ve bu sayede dünyada en muntazam ipek üretimini gerçekleştiren İtalya ve Fransız ipekleri derecesinde muntazam ipek çıkarmışlardır

Bursa’da ilk defa Fransız icadı buharlı ipek çekme fabrikası 1845’te tesis edilmiştir. Ondan sonra bu yeni fabrika örnek teşkil ederek Bursa, Bilecik çevresinde 1856 yılına kadar 85 adet buharlı ipek fabrikası tesis edilmiştir. Bu fabrikaların en önemlisi Bursa Muradiye mahallesinde Çınar önünde Herke Fabrikası’nın ipek ihtiyacı için tesis edilmiş olan 78 mancınıklı büyük fabrikadır. Bu dönemde Fabrikaların sayısı Bursa, Kocaeli ve çevresinde üretilmekte olan 3.600.000 kilo yaş koza işleyebilecek durumdaydı.

Anahtar Kelimeler: Üretim, Tüketim, Pazar, Satış, Türkiye**ABSTRACT**

It is stated that China is the first main homeland investigation. The silk drawing method from the cones that silk bugs found in the Chinese forest bring to the fountain is understood from the examination of the mythological artifacts discovered in 3000 BC. Since the discovery of silkworms in China, it has been the Turks living in that region that are most interested in silkworms. The first Nation Turkestan Turks to learn silk from China is the Turks. After the 'Turks' migration, everywhere they went, they took away the silk with them. They worked and succeeded in the development of silkworms.

Kaya Kubilay Khan, the young son of Genghis Khan, is also present in some researches, in which the Chinese gave him silk fabric. In 1274, when a Mongol ruler, a famous book called silk agriculture and silk fabric was printed and distributed to the public. The period of development of silkworms in Anatolia was the time when Bursa was the capital of the Ottoman State. At that time, the silk was pulled with hand grenades as it was in other countries, since the silk pull method was not known on the new style, so it was not very uniform. However, the Anatolian silkworm Lion was sold at high prices under the names of "Demirbaş and Lefke" ropes in the Milan market.

The genus of Turkish silk is thin and bright. It is considered very acceptable for European factories if it is drawn uniformly from chocolate. However, a significant part of our silk is pulled regularly with maximum tricks, catapults, and these were used in rough fabrics of European fabrics. Especially those in the hand grenades are pretty bad. Since a uniform or irregular withdrawal from the cord brings about a difference of 10-15% over the price of the cord, we should try to ensure that our silk is drawn smoothly. The Japanese, which were not favored by silk on European markets at the time, went to run foreign masters to their countries and on this basis they produced regular silk in the order of Italian and French silk that made the most regular silk production in the world.

For the first time in Bursa, the French-made steam silk hauling plant was established in 1845. Since then, this new factory has set an example and around 1856 around Bilecik in Bursa, 85 steam silk factories have been installed. The most important of these factories is Bursa Muradiye district in front of Çınar with 78 manicured big fabrics which are established for the silk requirement of the Herke factory. In this period, the number of Fabrics was able to process 3,600,000 kilos of cocoons produced in Bursa, Kocaeli and surrounding areas.

Keywords: Production, Consumption, Sunday, Sell, Turkey

Giriş

Bilhassa Tisu'nun hükümdarlığı sırasında Moğollar ülkede ipekçiliğin gelişmesine çok önem vermişlerdir.¹

İpek ilk defa Anadolu'ya İstanbul yoluyla girdiği yine araştırmalar ortaya koymaktadır. İstanbul'a 552 yılında Bizans Krallarından Jositinan'ın Türkistan'a gönderdiği seyyah kıyafetinde üç aceme rahip ellerinde taşıdıkları içi boş kasalara, o zamanlar Türkistan'dan ihracı yasak olan ipek böceği yumurtalarını doldurmak suretiyle ipek sanatını ilk defa Avrupa'ya getirmişlerdir. Bu olayı Alman ressamlarından Profesör Baver Almanya'da "Krefed" ipek kumaş müzesinin bir duvarında gayet güzel tasvir etmiştir. O tarihten itibaren ipekçilik İstanbul'dan Anadolu'ya, Kafkasya'ya yayılmış ve gelişmiştir.² Meşhur seyyah coğrafyacı İbni Havkal, onuncu asırda Selçuklu Prenslерinin ikamet ettikleri "Merv" ve çevresinde ipekçiliğin yaygın olduğunu belirtmektedir.

Anadolu'da ipekçiliğin en gelişme devresi, Bursa Şehri'nin Osmanlı Devleti'nin başkenti olduğu sırada yaşanmıştır. O zamanlar yeni usul üzerine ipek çekme usulü bilinmediğinden diğer memleketlerde olduğu gibi ipekler el mancınıkları ile çekilmekte, dolayısıyla pek muntazam değildi. Bununla beraber Anadolu ipekleri Liyon, Milano piyasalarında "Demirbaş ve Lefke" ipekleri isimleriyle yüksek fiyatlarla satılmaktaydı.

Bursa'da ilk defa Fransız icadı buharlı ipek çekme fabrikası 1845'te tesis edilmiştir. Ondan sonra bu yeni fabrika örnek teşkil ederek Bursa, Bilecik çevresinde 1856 yılına kadar 85 adet buharlı ipek fabrikası teşekkül etmiştir. Bu fabrikaların en önemlisi Bursa Muradiye mahallesinde Çınar önünde Herke Fabrikası'nın ipek ihtiyacı için tesis edilmiş olan 78 mancınıklı büyük fabrikadır. Fabrikaların miktarı nihayet Bursa, Kocaeli ve çevresinin

¹-930 tarihinde düzenlenen Sanayi Kongresine Sunulan Hereke Fabrikası Müdürü Reşat Beyin Raporu, ...s. 124

²- 1930 Sanayi Kongresi raporları, s 125

3.600.000 kilo olan yaş kozaları işleyebilecek miktarda idi. O tarihlerde “Dut” ağacı yetiştirme alanı 80.000 dönüm olduğu tahmin edilmektedir.

Anadolu ipekçiliğinin en önemli gelişme devresi Karabatan (Pirin) isimli Sarı ipek hastalığının çıkması üzerine gelişmemiş bilakis gerilemiştir. Bu hastalık o zamanlar Avrupa kıtasında 26.000.000 kilo koza gibi en fazla ipek üretimi yapan Fransa’da ortaya çıkmıştır. Fransa’nın ipek mahsulünün 5.000.000 kilo kozaya düşmesine sebep olmuştur. İtalya, Anadolu İpekçiliğinde de müthiş tahribat yapmıştır. Bunun sonucu birçok fabrika kapanmış, dut ağaçları kesilerek yakılmıştır. Fakat nihayet Pastör tarafından karabatan hastalığı ilacının bulunması üzerine diğer ülkelerde olduğu gibi bursa ve çevresinde de ipekçilik Birinci Dünya Harbine kadar yükselmiş ve önceki durumuna gelmiştir.

Mülga Ticaret ve İstatistik Nezareti İstatistik Müdüriyetinin yayınladığı cetvelle nazaran 1913 yılında Kars ve Ardahan çevresi hariç olmak üzere Türkiye’nin koza üretimi şöyle idi.³

Vilayet	Kilo	Vilayet	Kilo
Bursa	3.948223	İzmit	778.911
Kayseri	477.572	Urfa	434.188
Sivas	130.022	Antalya	126.694
Diyarbakır	122.633	Adana	68.368
Aydı	67.398	Çanakkale	44.688
Elazığ	35.816	Ankara	32.351
İstanbul	30.564	Kütahya	18.390
Eskişehir	14.251	Muğla	11.580
Bolu	9.709	Kastamonu	3.116
Urfa	2.798	İçel	2.340
Samsun	2.200	Kayseri	1.666
Çatalca	1.540	Şebinkarahisar	800
Konya	255	Trabzon	150
Genel Toplam :		8.148.760.320.kilo yaş koza	

Yaklaşık olarak 11 kilo yaş kozadan 1 kilo ham ipek üretildiğine nazaran 1913 yılında ham ipek üretimi “741 bin kilo” 578.966 kıyye⁴/(bu rakamın yarısıdır). Bir kıyye ham ipek önceleri 22 liraya satıldığı halde 1913 yılında ipek üretiminin şimdiki değeri 12.735.932 liradır. Mülga Dügünü Umumi İdaresinin istatistiklerine göre yalnız Bursa, İzmit, Edirne, Rumeli, İzmir ve Antalya, Konya, Adana, Ankara, Sivas ve Karadeniz sahillerinin 1912-1916 yılları ipek üretimi aşağıda verilmiştir⁵.

Şehir	1912/kilo	1913/kilo	19014/kilo	1915/kilo	1916/kilo
Bursa	254.468	304.706	118.381	112.129	121.551
İzmit	61.861	51.277	25.564	23.201	26.808
Edirne	91.900	61.267	27.690	11.250	4.927
Rumeli	37.250	102.066	2.290	0	0
İzmir ve	10.922	7.011	6.481	2.500	.2.866

³-1930 Sanayi Kongresi raporları, s 126

⁴ -Bir kıyye: 500 gramdır

⁵-1930 Sanayi Kongresi raporları, s 127

Akdeniz adaları					
Adana	8.638	5.604	4.638	1.206	640
Konya	1.822	1.267	132	1.648	710
Ankara	1.90	286	558	691	505
Sivas	16.417	7.075	10.100	3.615	1.134
Karadeniz	272	137	179	35	35
Toplam	485.450	542.596	266.013	156.277	159.172

1917 – 1922 yıllarında ise mahsulün tamamı bilinemediğinden Dügünü Umumiye yalnız en önemli koza yetiştiren mntıkların üretimi hakkında geçmişteki bilgiyi vermektedir.

Şehir	1917/kilo	1918/kilo	1919/kilo	1920/kilo	1921/kilo
Adana	18.888	0	0	0	0
Edirne	86.708	85.022	74.741	66.308	75.683
Ankara	7.280	4.000	0	0	0
Bursa	1.963.560	2.142.296	1.794.694	422.203	0
İstanbul ve çevresi	525.549	409.484	208.774	1.569	
Sivas	88.608	85.205	0	0	0
İzmir	45.386	24.778	22.850	6.026	0
Toplam	2.736.051	2.750.782	2.101.059	496.601	76.554

1921 yılından sonra ki üretimi hakkında istatistikî bilgi mevcut değildir.

Ülke	Üretim miktarı
Japonya	9.492.000
Çin	5.038.000
İtalya	4.060.000
Türkiye (Suriye üretimi dahil)	1.200.000 ⁶
İran	500.000

⁶ -Aynı yılda Milli hudutlar dâhilinde Türkiye üretimi 741 bin kilo olmuştur

yaptıkları
çalışmalarına
ham ipek
kilo olduğu

Fransa	400.000
Kafkasya	350.000
Avusturya/Macaristan	300.000
Yunanistan	150.000
Sırbistan/Bulgaristan ve Romanya	100.000
İspanya	70.000
Hindistan	40.000
Toplam	25.560.000

Almanların
istatistik
göre 1913 yılı dünya
üretimi 25.560.000
tespit edilmiştir.

Dünya İpek Üretiminde Türkiye'nin Yeri

Yukarıda belirtilen sınır durumu, I. Dünya Savaşı öncesi sınırlarıdır.

Suriye ve Irak üretimi dâhil Türkiye'nin dünya üretimindeki yeri dördüncü ve üretimin % oranı 4.7 idi. Yalnız Milli hudutlar dâhilindeki vilayetlerin üretimi olan 741.000 kilo, gerçek üretim olarak kabul edildiği takdirde sıralamada yine dördüncü sırada olmakla beraber % oranı 2.9 olur. Ancak yukarıda belirtilen rakamlardan anlaşıldığı üzere I. Dünya Harbi Türkiye ipekçiliğine büyük darbe vurmuş üretim mıstarını düşürmüştür. Bilhassa Bilecik ve çevresinin tahribi o muntıkaların ipekçiliğine büyük darbe vurmuştur. Diyarbakır ve Elazığ çevresi ile zamanında ipekçiliğin merkezi iken bugün oralarda ipekçilik oldukça gerilemiştir. İstiklal Harbini müteakip Cumhuriyet Hükümeti ipekçiliğin gelişmesine son derece gayret ettiğinden, birkaç yıl zarfında ipek üretiminin harpten önceki miktarını geçmesi beklenmektedir.⁷

Dünya İpek Üretiminin Harpten Sonraki Gelişmesi

Cemiyeti Akvam İstatistiklerine göre 1913 yılı, dünya üretimi 100 ile gösterildiği takdirde birkaç yılın üretim miktarının karşılaştırılması aşağıda gösterilmiştir.

1913-	100
1914-	138
1924-	150
1925-	197
1928-	168

Üretimdeki bu artışa rağmen ipek fiyatlarında bir düşüş hissedilmemiştir. Milletlerin lüks eşyaya olan ihtiyaçlarının artışı iptidai milletlerin medeniyete doğru suratlı adımlarla yürümeleri dolayısıyla onların ihtiyaçlarının artması ipek memleketlerinin üretimini yükselmesine ve fiyatların yükselişine mani olmuştur. Türkiye ipekçiliğinin gelişmesi, hiç olmazsa üretim miktarının harpten önceki miktara çıkarılması için harcanacak mesai önemli neticesini gösterecek, ülkeye yeterli gelir getirmesini sağlayacaktır.

Komşu Ülkelerde İpekçilik

I. Dünya Savaşından **önceki vaziyete** göre ipek üretiminin Türkiye de azalmasına rağmen komşu ülkelerde çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgilere göre üretimde artış görülmektedir.⁸

A-Bulgaristan

1925	1.700.000 kilo yaş koza
1926	1.860.000 “ “ “

B-Yunanistan (Yunan İktisat Mecmuasından alınmıştır.)

⁷-1930 Sanayi Kongresi raporları, s 128

⁸-1930 Sanayi Kongresi raporları, s 129

1920	300.000 kilo kuru koza
1921	420.000 “ “ “
1922	678.000 “ “ “
1923	604.000 “ “ “
1924	890.000 “ “ “
1925	1.168.000 “ “ “
1926	880.000 “ “ “
1927	830.000 “ “ “

“11 kilo yaş koza=3.70 kilo kuru koza=1 kilo ham ipek”

C-Suriye

1924	2.803.000 kilo yaş koza
1925	3.013.000 “ “ “
1926	3.000.000 “ “ “

Bu miktarlar Suriye'nin harpten önceki üretiminden az olmakla beraber Fransa hükümeti bunun artışına son derece önem vermektedir. Fransızların Suriye ipekçiliği ile şiddetle ilgilenmelerinin sebebi açıkça ortadadır. Fransa'da, bilhassa 18. Asırda gelişen ham ipek üretimi 1856 yılında 26 milyon kilo yaş kozaya ulaşmışken, hastalık nedeniyle 5 milyon kiloya inmiştir. O tarihten sonra dünya ipek üretim sanayinde en parlak geçmişe sahip ve gittikçe gelişmekte olan Liyon fabrikaları karşısındaki İtalya, Almanya, İngiltere ve bilhassa harpten sonra Fransa'yı dahi geride bırakan Amerika rakip üretim fabrikalarına karşı tutunabilmek için ucuz ipek temin etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Liyon fabrikaları Bursa ipekleri ile de çok ilgilenmişler, Bursa'da Fransız'lara ait birkaç ipek üretim işletmesi meydana getirmişlerdir. Öteden beri ipek üreten Suriye Fransız mandasına geçtikten sonra ise, Suriye'de ipekçiliğin gelişmesine çalışmaları onlar için daha elverişli olduğundan buna çalışmakta ve başarılı olmaktadır.

Anadolu İpeklerinin Cinsi.

Türk ipeklerinin cinsi ince ve parlaktır. Kozadan muntazam çekildiği takdirde Avrupa fabrikalarınca pek makbul kabul edilmektedir. Ancak ipeklerimizin önemli bir kısmı azami kozadan mancınıklarla gayri muntazam çekilmekte ve bunlar Avrupa fabrikalarınca ancak kaba kumaşta kullanılmaktadır. Bilhassa el mancınıklarında çekilenler oldukça bozuktur. Kozadan muntazam veya gayrimuntazam çekilmesi ipeğin fiyatı üzerinde de % 10-15 oranında bir fark meydana getirdiğinden ipeklerimizin muntazam çekilmesinin teminine çalışılmalıdır. Vaktiyle Avrupa piyasalarında ipeklerinin tutulmadığı Japonlar, ülkelerine yabancı ustaları çalıştırma yoluna gitmişler ve bu sayede dünyada en muntazam ipek üretimini gerçekleştiren İtalya ve Fransız ipekleri derecesinde muntazam ipek çıkarmışlardır. İpeği en fena bir halde kozadan çeken Çinliler, son yıllarda Japonları taklit ederek ipeklerini muntazam piyasaya ar edilmesine çalışmaktadırlar. Bu münasebetle şunu da belirtmek gerekir ki Türkiye'de azami 10 kilo yaş kozadan 11 kilo ham ipek çekilmektedir. Hâlbuki usta işçiye sahip ülkelerde bir kilo ham ipeğin 8 kilodan çekildiği görülmüştür. Bu olumsuz durumun önlenmesi için ipek çekenlere bu sanatın öğretilmesi yalnız ipeğin mükemmelliğini temin ve satış fiyatını yükseltmekle kalmayacak aynı zamanda % 27 gibi önemli bir oranda fazla telefin önüne geçilmiş, ipeğin o nispette ucuza temin edilmesi sağlanacaktır.

İpek Filatür (çekim) Fabrikaları:

İpeğin mensucatta kullanılması için her şeyden önce kozadan birkaç kat olarak çekilmesi lazımdır. Kozadan çekilmesi için koza sıcak suda yumuşatılır, ipek böceğinin kozayı tamamlamasından sonra onun üzerine yapıştırmış olduğu uç bulunur, elde edilecek numaraya, yani inceliğe veya kalınlığa göre birkaç uç birleştirilerek çile yapılır. İpeğin ıslatıldığı su çanağı ile çile yapmak için mancınık kullanılması gerekir. Bunların en iptida şekli ayakla işlenenleridir. 1846 yılına kadar Türkiye’de iptidai şekliyle kullanılmıştır. 1845 tarihinden itibaren küçük buharlı fabrikalar tesis edilmiştir. 1913 yılındaki istatistiğe göre yalnız Bursa’da 1-10 mancınıklı 60 kadar han mevcuttu. Bir mancınık yaklaşık olarak günde azami 450 gram ipek yapmaktadır. Düğünü Umumiye istatistiklerine göre ise I. Dünya Savaşından önce Türkiye’nin en önemli ipekçilik merkezlerinde mevcut el mancınıklarıyla fabrikaların sayıları aşağıda belirtildiği şekilde idi

İşletmenin Bulunduğu yer	Adi el mancınığı adedi	Fabrikaların	
		Adedi	Mancınık adedi
Bursa	300	44	2296
Mudanya	-	6	328
Bilecik	86	49	2616
Gemlik	51	18	372
Bandırma	19	1	50
Karasu	3	1	50
Edremit	20		
Adapazarı	26	13	455
Geyve	42	24	962
İzmit	3	11	660
Çanakkale	11		
Toplam	561	166	7739

m

İpek ve Kozalarının İhracat Miktarı:

1925-1928 gümrük kayıtlarına göre ihraç edilen ipeklerin değerleri:

Malzeme	1925/lira	1926/lira	1927/lira	1928/lira
Yaş koza	22.048	26.663	13.149	17.228
Kuru koza	932.462	1.185.963	502.496	1.150.769
Kamçıbaşı ve ipek döküntüleri ⁹	99.039	117.173	92.996	141.049
Kamçıbaşı ve ipek döküntüleri ¹⁰	4549	16.320	1.748	-
Ham ipek	1.162.097	1.128.032	794.813	824.346

İpeklerimizin Alıcıları:

Koza halinde çekilmiş ipeklerle ipek teleflerinin en büyük müşterisi İtalya, ikinci derecede ise Fransa; koza ve çekilmiş çile halindeki ipeklerimizin alıcıları, birinci derecede Fransa, ikinci derecede İtalya’dır.

Dünya İpeklerinde Satış Usul ve Esasları:

⁹ -Taranmış olarak

¹⁰ -Taranmamış olarak

Kozadan çekilmiş ham filatur ipek numara (denye) üzerine satılır. İpek fiyatlarında en önemli etken ipeğin düzgünlüğü, ikinci derce de dayanıklılığı ve inceliğidir. İpeğin düzgünlüğünü temin için kozadan muntazam olarak çekilmesi gerekmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere ancak ülkemizde ipeklerimizin belki % 80'ni gayrimuntazam çekilmekte ve dolayısıyla fiyatında önemli miktar kaybetmektedir. Ancak ipeklerimizin kozadan muntazam çekilmesine önem gösterilmesi gerekir. İpek kendisinde fazla rutubet saklayan bir madde olması nedeniyle satılırken beynelmilel kabul edilen rutubeti taşıması gerekmektedir. Bunun için Milano'dan ve Kreyfert'te fabrikalar tarafından masrafı temin edilene ipek rutubet ve kalite tespit müesseseleri mevcuttur. Bir tüccar veya fabrikanın aldığı ipek önce bu müesseseye gönderilir, rutubeti belirlenir ve ona göre kesin fiyatı tespit edilir. Türkiye'de böyle bir müesseseye ihtiyaç vardır. Bursa veya İstanbul zahire borsasından birinde böyle bir muayene bürosu kurulmalı ve ipeklerimiz oranın vereceği rapora göre satılmalıdır. Önceleri böyle bir teşkilata sahip olmadığımızdan, Türk tüccarları ipeklerini sattıkları muayene bürolarından aldıkları belge üzerine satış yapmayı bilemediklerinden Avrupa tüccarları daima azami rutubet farkını dikkate alarak ipeklerimizi ucuza satın almaktadırlar. Bu suretle belki ipeklerimizin % 10 oranında kıymetinden kaybetmektedir. Harpten önceki üretimi temin edip bugünkü değerlerle 12.700.000 liralık yapabileceğimizi ve bunda da % 10'nun 1.270.000 lira edeceğini dikkate alırsak muayene bürolarının olmaması nedeniyle ortaya çıkan zarar anlaşılabilir olur.¹¹

Şap İpeği ve Şap İpeğine Olan İhtiyaç:

Bazı kozalar ipek böceği tarafından çift dokunmuştur. Çift kozalardan ipek çekilmesi mümkün değildir. Keza böceğe tohum almak için deldirilen kozalardan ipek çekilemez. Mahsulümüzün % 4.5'ü çift koza, % 2.5'ü delikli koza ve ipek telefidir. Ülkemizde mahalli sarfi olmadığından Avrupa'ya ihraç edilir. Orada pamuk gibi elyaf haline getirilerek pamuk gibi bükülür, şap ipliği denilen iplik elde edilir. Şap ipliği ipek gibi parlak olmamakla ipeğin diğer çeşidi olan iptidai dokuma çeşitlerindedir. Birçok kumaşlarda ipeğe tercihen kullanılır. Mesela mobilyalık ve gömleklik kumaş üretimi için şap, halis kozadan çekilen ipekten daha uygun evsaf arz etmektedir. Şaptan üretilen mobilyalık kumaşlar daha mukavemetli ve yıkaya daha müsaittir. Fiyat bakımından da daha ucuzdur. Bundan dolayı Avrupa fabrikaları yıllardan beri bu cins kumaşları hemen hiç denilecek oranda kozadan çekilen ipekten üretmemektedir. Türkiye de şap ipeği mevcut olmadığından yerli gömleklik kumaşlarımız koza ipeğinden dokunmakta ve şap ipeğinden dokunmuş gömleklerden daha pahalı olduğu halde aynı derecede bile tüketicici memnun edememektedir. Yerli gömlekliklerini giyenler daima kumaşın akmasından yumuşak olmamasından Şikayet etmektedir. İpek mensucat sanayimizin acil ihtiyaçlarından biri de ülkemizde bir şap ipek fabrikası tesis edilmesi yararlı olacaktır. Bu takdirde elde edilecek faydalar şunlardır.

1- Çift ve delikli kozalarımızla, koza telefleri ucuz fiyatlarla ihraç edilmektedir. Bunların ülkemizde kullanılması satış fiyatlarının yükselmesine yardım edecektir.

2- Akmaz ve giyilmeye daha müsait Avrupa üretimi kumaşların yapılması temin edilmiş ve bu suretle hariçten b gibi kumaşların hariçten ithal edilmesi önlenmiş olacaktır.

3- Mobilyalık kumaşlar daha ucuza mal edilecek ve Avrupa'nın bu tür kumaşlarına rekabet edilmesi kolaylaşacaktır.

Suni İpek:

İpek lüks giyinme ihtiyacını tamamen tatmin etmekte ise de fiyatlarının yüksekliği yeni, ucuz ve ipek kadar güzel bir dokuma malzemesini aramak mecburiyetini doğurmuş bu suretle suni ipeğin icat edilmesine sebep olmuştur. Suni ipek 1895 yılında Fransızlar tarafından icat edilerek Avrupa milletleri tarafında imaline başlanmıştır. Kısa zamanda üretim fazlaşmıştır. 1913 yılında Avrupa sanayi memleketlerine suni ipek imalatı 11 milyona

¹¹ -A.g..rapor, 132

ulaşmıştır. I. Dünya Harbini müteakip yükselmesiyle yetinilmeyerek ipeğin suya karşı mukavemet edebilmesi temin edilmiştir. 1925 yılına kadar üretimde meydana gelen dalgalanmalar nedeniyle bazı krizlerle karşılaşmıştır. 1925 yılından itibaren üretim ve tüketim arasında bir denge sağlanmıştır.¹²

Dünya Suni İpek Üretimi:

Yıl	Üretim Miktarı Kilogram	Yıl	Üretim miktarı Kilogram	Yıl	Üretim miktarı Kilogram
1895	600.000	1900	1.000.000	1901	1.500.000
1902	2.800.000	1903	3.000.000	1904	4.000.000
1905	5.000.000	1906	6.000.000	1907	6.500.000
1908	7.000.000	1909	7.500.000	1910	8.000.000
1911	8.500.000	1912	9.000.000	1913	11.000.000
1914	12.000.000	1915	13.500.000	1916	15.000.000
1917	15.500.000	1918	16.000.000	1919	20.000.000
1920	25.000.000	1921	30.000.000	1922	35.500.000
1923	47.500.000	1924	64.000.000	1925	84.500.000

Ülke İtibariyle Dünya Üretimi (miktarlar bin kilo üzere)

Ülke	1913	1922	1923	1924	1925
Amerika	700	11,000	16.000	17.000	23.500
İtalya	750	3000	5000	8000	14000
İngiltere	3000	7000	8000	11000	12000
Almanya	3500	5000	6500	10500	12000
Fransa	1500	3000	3500	6000	8000
Belçika	1300	3000	3500	4000	5000
Hollanda	-	1000	1250	2000	4000
İsviçre	150	750	1500	2000	2500
Avusturya	700	750	750	1000	1500
Polonya	-	350	550	850	1000
Çekoslovakya	-	250	350	600	800
Japonya	-	100	200	600	700
Macaristan	-	300	440	250	300
İspanya	-	-	-	90	100
İsveç	-	-	-	70	70
Rusya	-	-	-	40	30
Toplam	11.000	35.500	47.500	64000	85000

1913 Yılı Üretimi ve Sonrası Yıllardaki üretimde Artış Durumu¹³

¹²-A.g.r. s. 134

¹³-A.g.r. s. 135

	Yıl				
	1913	1922	1923	1924	1925
Amerika	6.36	30.99	33.67	26.56	27.44
İtalya	1.36	8.45	10.50	12.50	16.37
İngiltere	27.27	18.69	16.85	17.19	14.4
Almanya	31.82	14.09	13.68	16.41	14.4
Fransa	13.64	8.45	7.36	9.37.	9.36
Belçika	11.82	8.45	7.37	6.25	5.85
Hollanda	-	2.82	2.63	3.12(1/2)	4.67
İsviçre	1.36	2.01	3.16	3.12(1/2)	2.92
Avusturya	6.37	2.01	1.58	1.56	1.75
Polonya	-	1.00	1.16	1.33	1.17
Çekoslovakya	-	0.71	0.74	0.94	0.94
Japonya	-	0.28	0.42	0.94	0.81
Macaristan	-	0.85	0.84	0.40	0.35 (1/2)
İspanya	-	-	-	0.14	0.12
İsviçre	-	-	-	0.10.	0.08
Rusya	-	-	-	0.06	0.3 (1/2)
Toplam	100	100	100	100	100

Viscose % 90
 Mitrocellulose % 70
 Lacetate % 02
 Curo -Ammonium % 01

Suni İpek Fiyat Dalgalanması

Yıl	Ay	Dolar	Yıl	Ay	Dolar
1913	Ocak	1.85	1913	Eylül	9.30
1914	Nisan	2.00	1920	Şubat	6.00
1915	Kasım	2.50	1920	Haziran	5.00
1915	Aralık	3.00	1920	Eylül	4.00
1916	Ekim	3.30	1920	Ekim	2.55
1916	Ocak	3.50	1921	Haziran	2.70
1916	Aralık	3.55	1921	Eylül	2.80
1917	Mayıs	3.80	1924	Şubat	2.05
1917	Ağustos	4.00	1925	Şubat	2.00
1917	Ekim	4.25	1926	Temmuz	1.65
1918	Haziran	4.50			

KAYNAKLAR

- 1930 Sanayi Kongresi, Raporlar-Kararlar-Zabıtlar, Ankara 22 Nisan 1930
- 1- Hereke Fabrikası Müdürü Reşat Bey'in Umumi Raporu (Ankara,1930)
- 2- İstanbul Raporu (Ankara,1930)
- 3-Komisyon Raporu (Ankara, 1930)

1930 YILI SANAYİ KONGRESİNİN TESPİTLERİNE GÖRE ÜLKEMİZDE
HALICILIK
COUNCIL BY ACCORDING TO THE INDUSTRIAL CONGRESS OF 1930
CARPET

Dr. Öğr. Üyesi. Münevver ÜNSAL MERCAN
Yüzüncü Yıl Üniversitesi Van Meslek Yüksekokulu
Geleneksel El Sanatları Bölümü
munevverunsal@mynet.com

ÖZET

El sanatları insanoğlu var olduğundan beri tabiat şartlarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak, örtünmek ve korunmak amacı ile ilk örneklerini vermiştir. Daha sonra gelişerek çevre şartlarına göre değişimler gösteren el sanatları, ortaya çıktığı toplumun duygularını, sanatsal beğenilerini ve kültürel özelliklerini yansıtır hâle gelerek “geleneksel” vasfı kazanmıştır. Geleneksel Türk el sanatları, Anadolu'nun binlerce yıllık tarihinden gelen çeşitli uygarlıkların kültür mirasıyla, kendi öz değerlerini birleştirerek zengin bir mozaik oluşturmuştur. Çok zengin el sanatları potansiyeline sahip olan Türk milletinin kültür tarihi incelendiğinde, asırlar öncesi yaratıcı gücünü kullanarak madenlerden, taşlardan, bitkilerden ve hayvanlardan elde edilen ham maddeleri değerlendirerek çeşitli ihtiyaç maddelerini yaptıkları görülmüştür. Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan göç yolunda karşılaştıkları kültürlerden de etkilenecek günümüze kadar uzanan zengin el sanatlarını oluşturmuştur.

Türklerin gerek anayurdu Orta Asya'da, gerekse Anadolu'da kurdukları medeniyetler dolayısıyla büyük ve zengin bir kültür birikimine sahip olmaları ve bu birikimi gittikleri her yere taşımaları Anadolu'nun el sanatları hazineleri ile dolu olması ve anayurdun el sanatları ve kültür merkezi olarak tanınmasında önemli bir etken olmuştur. Yine Anadolu'nun Asya'yı Avrupa'ya bağlayan bir köprü durumundaki coğrafi konumu ve buranın göç ve ticaret yolları üzerinde bulunması, bu bağlamda ayrı bir önem arz etmektedir.

Bugün Anadolu'da varlığını devam ettiren Geleneksel Türk el sanatları; halıcılık, kilimcilik, cicim, zili, sumak, kumaş dokumacılığı, yazmacılık, çinicilik, seramik-çömlek yapıcılığı, hat, tezhip, minyatür, mine işçiliği, işlemecilik, oya yapıcılığı, deri işçiliği, müzik aletleri yapıcılığı, taş işçiliği, bakırcılık, sepetçilik, semercilik, maden işçiliği, keçe yapıcılığı, örmecilik, taş işçiliği, ahşap ve ağaç işçiliği, arabacılık vb. el sanatları her ülkenin kabiliyet ve istidadına göre muhtelif şekillerde kendini gösterir. Romanya'da oyuncak, İsviçre'de saatçilik ile uğraşılmaktadır. Ülkemizde öteden beri ev sanayi olarak dokumacılık ve halıcılık çalışma alanı olmuştur.

Günümüzde Türkiye, halı ihracatında dünya listelerinin son sıralarında yer almaktadır. Dünyada el halısı üretimi ve ihracatı genellikle İran, Çin, Pakistan, Hindistan, Türkiye, Nepal ve Tibet ülkeleri tarafından yapılmaktadır.

El sanatlarımızdan halıcılığın da layık olduğu düzeye gelebilmesi, büyük organizasyon işidir. Hammadde konusu en önemli sorundur. Standart üretim için işin ehli kişi ve kuruluşlar tarafından yönetilecek büyük atölyeler ve kooperatiflere ihtiyaç vardır. Ürünlerimizi yurt dışına pazarlayabilmemiz, kalitesinin, desenlerinin, ebatlarının değişmez olması, zamanında temin ve teslim edebilme yeterliliğinin bulunması ile mümkün olabilecektir. Üreticiye kolay ulaşılabilmeli, bütün bu işlerin olumlu sonuç verebilmesi için araştırmacılarla ve üreticilerle iletişim, organizasyon, tanıtım, arşivleme konularında da hizmet verebilecek başvuru merkezleri kurularak, Türkiye çapında çok büyük bir uzman kadrosu ile sonuca ulaşılabilir. Halıcılığın eski kalite ve önemine kavuşması için halı üretiminin atölye ortamında kontrollü bir şekilde yapılması gerekir. Böylece üretim ve pazarlama konusunda daha doğru atılımlar yapılabilir.

Günlerce uğraşılıp, milyonlarca düğüm atılarak yapılan kültür mirasımızın günümüzdeki durumu düşündürücüdür. Bu topraklarda 15. ve 16. yüzyıllarda altın çağını yaşayan halıcılığın eski önemini kazanması için yeni projeler hazırlanmalıdır.

Bu makale de 1930'da yapılan sanayi kongresinde, Türk halıcılığını geliştirme çareleri ve alınması gereken tedbirler işlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin iktisadi ve sanayi durumu ile dünya iktisadi buhran dolayısıyla, kalkınma çabaları sergilenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, El Dokuma, Halı, İhracat

ABSTRACT

Handcrafts have emerged since human beings, depending on natural conditions. He has given purpose and first examples of covering people's needs, covering and protecting them. The handicrafts, which developed later and changed according to the environmental conditions, have gained "traditional" qualities, reflecting the emotions, artistic pleasures and cultural characteristics of the society that they have emerged. Traditional Turkish handicrafts have created a rich mosaic by combining their own values with the cultural heritage of various civilizations from the thousands of years of Anatolia. When the cultural history of the Turkish nation, which has a very rich handicraft potency, is examined, it has been seen that by using creative power centuries ago, it has assessed the raw materials obtained from mines, stones, plants and animals and made various necessities. They were influenced by the cultures they met in the way of migration from Central Asia to Anatolia and created rich handicrafts extending to day-to-day.

The Turks must have a large and rich cultural accumulation due to the civilizations they built in Anatolia, Central Asia and Anatolia, and this accumulation is an important factor in Anatolia being filled with the treasures of handicrafts everywhere and Anatolia is known as an arts and culture center. has been the factor. The geographical position of Anatolia as a bridge linking Asia to Europe and its presence on migration and trade routes are of special importance in this context.

Traditional Turkish handicrafts that continue to exist in Anatolia today; craftsmanship, craftsmanship, craftsmanship, production of musical instruments, craftsmanship, copperwork, basketry, jewelery, jewelery, jewelery, swordsmanship, mining, felt production, knitting, stone work, wood and wood work, handicrafts are manifested in various forms according to the ability and the abilities of each country. Toys in Romania and watchmaking in Switzerland. Our country has always been a field of weaving and carpeting as home industry.

Today, Turkey is located at the end of the list as the world's carpet exports. Production and export of handmade carpets in the world generally in Iran, China, Pakistan, India, Turkey, Nepal and Tibet are made by countries.

It is a big organization job that our handicrafts can come to the level that carpet is worthy. Raw material issue is the most important question. There is a need for large workshops and cooperatives to be managed by qualified people and organizations for standard production. We will be able to market our products abroad, be able to have the quality, design, dimensions are unchanged, timely supply and delivery capability. Manufacturers must be able to easily accessible, all of these activities contact with researchers and with manufacturers in order to give positive results, organization, promotion, establishment of reference centers could also assist in the archiving issues across Turkey achievable results with a large specialized staff. In order to meet the quality and importance of the carpets, it is necessary to produce the carpets in a controlled manner in the workshop environment. Thus, more precise breakthroughs can be made in production and marketing.

Today's situation of our cultural heritage, which is made by dealing with days and millions of knots, is thought-provoking. In these lands, new projects should be prepared in

order to earn the old importance of carpentry living in the 15th and 16th centuries.

In this article, in the industrial congress held in 1930, attempts were made to develop Turkish carpets and measures to be taken. During this period, due to the world economic crisis Turkey's economic and industrial situation, development efforts are exhibited.

Keywords: Turkey, Hand Woven, Carpet, Export

Giriş

El dokusu halıcılık bugün ülkemizin hemen her yöresinde yapılmaktadır. Bu yörelerde halıcılık anadan kıza öğretilerek geleneksel tarzda devam etmektedir. Evlerin her hangi bir köşesine konan tezgâhlarda yapılan üretim, ülkemizin el dokusu halı ihtiyacını karşılamaktadır. Ancak evlerde üretilen halıların kontrolünün yapılması mümkün olmadığı için evde üretim arzu edilmemektedir. Halıcılığın eski kalite ve önemine kavuşması için halı üretiminin atölye ortamında kontrollü bir şekilde yapılması gerekir. Böylece üretim ve pazarlama konusunda daha doğru atılımlar yapılabilir. Günlerce uğraşılıp, milyonlarca düğüm atılarak yapılan kültür mirasımızın günümüzdeki durumu düşündürücüdür. Bu topraklarda 15. ve 16. yüzyıllarda altın çağını yaşayan halıcılığın eski önemini kazanması için yeni projeler hazırlanmalıdır.

Günümüzde Türkiye, halı ihracatında dünya listelerinin son sıralarında yer almaktadır. Dünyada el halısı üretimi ve ihracatı genellikle İran, Çin, Pakistan, Hindistan, Türkiye, Nepal ve Tibet ülkeleri tarafından yapılmaktadır.

Dünyada en çok el halısı üreten ve ihraç eden ülke İran'dır. Halıcılık İran'da bir sanayi kolu haline gelmiştir. Çeşitli bölgelerde halı üzerine eğitim ve iyileştirme programlarının uygulanması, kullanılan araç gereçlerin ıslahı, yeni şekillerde (yuvarlak, kare, köşegen) ve çok büyük boyutlarda (1200 -1500 m2) halıların üretimine yönelik çalışmalar, ülke içinde ve dışında fuarlara katılımlar bu sanatın gelişmesine ve halıcılıkta dünya lideri olmasına zemin hazırlanmıştır.

. Halılarda desen, motiflerin belirli düzen içerisinde birleştirilmesi ile meydana gelir. El dokusu halıda desen terimi, halı yüzeyinin bütününe verdiği görüntüyü anlatır.

Halıda desen; kenar ve zemin olmak üzere iki esas bölümden oluşur. Bu bölümler kendi tipik, karakteristik, motifleri ile doldurularak halı desenleri oluşturulur.

Desen, halının değerini ortaya çıkaran, ona estetik bir görünüm kazandıran çok önemli bir öğedir. Bu nedenle kaliteli bir halıda desenin özgün, motiflerin birbiriyle uyumlu ve desen içine iyi yerleştirilmiş olması gerekir.

Motif, tüm halı ya da kilim gibi dokumalarda kullanılan süsleme unsurudur. En küçük karelerden, madalyon gibi oldukça büyük şekillere kadar farklılık gösterir.¹

Halıların Sınıflandırılması²

Halılar çeşitli yönlerden sınıflandırılabilir.

- Üretim yöntemine göre halılar,
- Kullanılan hammaddeye göre halılar,
- Kullanıldığı yere göre halılar,
- Kalitesine (10x10 cm.deki ilme sayısına) göre halılar,
- Desenli olup olmadığına göre halılar.

1. Üretim Yöntemine Göre Halılar

-El Halısı: Halı ilmelerinin insanlar tarafından yapılmasıyla oluşan halılar. □ Makine Halısı: Bir çeşit dokuma tezgâhında ilmelerin makine tarafından düğümlenmeden atılması ve arkasından sağlamlaştırılmasıyla oluşan halılardır.

¹-El Sanatları Teknolojisi, Halı Dokuma, Ankara, 2008, s. 3-4

²-A.g.e. s.5-6

2-. Kullanılan Ham maddeye Göre Halılar

- Tamamen yünden dokunmuş halılar.
- Yün ve pamuktan dokunmuş halılar.
- İpekten dokunmuş halılar.

3- İlmelerin bir kısmının sim ve sırmadan dokunup aralarına değerli taşların yerleştirildiği dokumalar.

4-Kullanıldığı Yere Göre Halılar

- Yer döşemesi olarak yapılan halılardır. Ebatları 4m2 , 6m2 , 8m2 ve daha büyük olabilir.

Sedir Halısı: Sedirlerin üzerine örtmek için yapılır. Eni dar ve boyu uzundur.

- Kenar Halısı: Duvar kenarlarına yere serilir. Enleri dar boyları oldukça geniştir.

- Duvar ve karyola halısı: Süs amaçlı duvara asmak için yapılır.

- Seccade Halısı: Üzerinde namaz kılınmak için yapılan 110x180 ebatlarındaki halılardır. Halılar genellikle tek kişilik dokunmakla birlikte camiler için dokunan ‘saf seccade’ler de vardır. Bu halılar mihraplı olarak dokunmaktadır.

- Paspas Halısı: Sandalye üzerine dokunan bu halılar 40x40 cm. olarak ve altı adet olarak dokunur.

- Yolluk Halısı: Salon veya girişlere sermek üzere 50 cm. ile 100 cm. eninde ve istenilen uzunlukta dokunur.

-Yastık Halısı: Sedir ve divanlara konulan yastıklardır. Genellikle 50x100 cm. boyutlarda dokunur.

- Heybe Halısı: Boyut olarak 40x40 cm ve 60x60 cm olarak dokunur. Heybenin sadece ön yüzü halıdır. Arka tarafı kilim tekniği ile dokunur.³

22 Nisan 1930Tarihinde Toplanan Sanayi Kongresinde Türk Halıcılığı

Ziraat ülkelerinde el sanayi uzun zaman yaşamak imkânına sahiptir. Ziraatı gelişmiş Avrupa ülkelerinde bu durum açıkça görülmektedir. Romanya’da, Macaristan’da Fransa’da el sanayi, büyük sanayi ülkelerindeki ev sanayisinden daha büyük bir canlılık göstermektedir. Hâlihazırda Türkiye’nin zirai ülkesi olduğuna nazaran biz de ev sanayinin daha uzun zaman yaşamak kabiliyetinde olduğunu belirtebiliriz (1930 yılı esas alınarak).Ancak mevsiminde tarlası ile uğraşan çiftçinin evinde serbest kaldığı zamanlar pek çoktur. İşte onun boş zamanını faydalı bir duruma getirmek için yegâne çare ev sanayi ile uğraşmasını temin etmektir. Bir asır öncesine kadar Türkler kendi giyeceklerini kendi malzemeleri ile kendi elleriyle, kendi evlerinde hazırlarlar, haricin yardımına ihtiyaç göstermeden kendi ihtiyaçlarını temin ederler ve hatta fazlasını da ihraç ederlerdi.

El sanatları her ülkenin kabiliyet ve istidadına göre muhtelif şekillerde kendini gösterir. Romanya’da oyuncak, İsviçre’de saatçilik ile uğraşılmaktadır. Ülkemizde öteden beri ev sanayi olarak dokumacılık ve halıcılık çalışma alanı olmuştur.

İpek dokumacılığı Bursa, İstanbul, Bilecik’te, Havluculuk, Bursa’da, dokuma ve alacacılık,⁴ Denizli, Kastamonu ve Gaziantep’te, şalcılık, Gürün’de yaşamış ve kısmen de yaşamaktadır. Fakat harici sanayinin rekabeti ülkemizin bu nevi küçük zanaatlarını zayıflatmış ve körletmekte bulunmuştur. Zaten ülkemizde en ziyade gelişmiş olan havlu, bez, alaca, şal ve peştamal dokumacılığını inceleyecek olursak görürüz ki onun malzemesinin %80’ni haricden temin edilmektedir.

Bu çeşit dokumacılıktan ülkemizin istifadesi azami % 20 nispetinde yerli malzemenin sar edilmesi ve metrede 2-3 kuruşu geçmeyen bir ücretin kazanılmasıdır.

³-A.g.e.s.5

⁴-Ahşaptan yapılmış bir tezgâhta işlenen kutnu, ana maddesi floş olan suni ipek ve pamuk ipliğinden dokunmuş, çeşitli motif ve renklerde bir kumaştır

Halıcılık ise harici ve dâhili fabrika sanayi rekabeti karşısında kalmamış olduğundan şimdiye kadar kudret ve kudretini muhafaza etmiş ve daha uzun zaman yaşamak kabiliyetini göstermektedir. Diğer taraftan halıcılığın malzemesinin %80'ninin ülke mahsulü olması itibari ile ev sanayi halinde ziyade fayda temin edebilir.⁵

Ancak, halıcılık az kazanç temin den bilhassa fakir ve geri kalmış ülkelerde yaşayan bir sanattır. Hindistan, İran, Afganistan ve Çin gibi halı ihraç eden ülkeler incelendiğinde o ülkelerde halıcılığı yaşatan ve yegâne hususun işçi ücretinin ucuzluğu ve başlı başına geçim nedeni olduğu görülür. Ülkemizin bazı mntıklarında da aynı duruma tesadüf edilmekte ve başlıca halıcılığın kazanç vasıtası olduğu görülür. Kula'da, Gördes'te, Kırşehir'de ve Demirci'de olduğu gibi.

Ülkemizde gelir ve kazanç kaynaklarının zorunlu olduğu mahallerin halıcılığın diğer kazanç vasıtalarına galip gelmesi ve ona inhisar etmesi temenni edilmemelidir. Halıcılık nankördür; bir ailenin yalnız refahını temin edecek bir kazanç kaynağı değildir. Halıcılık ancak diğer kazançların bir bölümü olarak kabul edilmeli, yalnız ziraatla uğraşan ailelerin evlerinde geçirecekleri boş zamanlarının faydalanmasına vasıta olmalı; onun tarlasındaki mesai sonucu elde edeceği ekmeğe katık tedarik için yardım etmeli.

Anadolu Halıcılığı ve İhracatımız

Türkiye de en çok halıcılıkla uğraşan 7 vilayet Ticaret Odalarından alınan bilgiye rağmen 1929 yılı halı imalatının tahmini kıymeti 6.276.0000 lira olarak kabul olunabilir. Şöyle ki:⁶

Halıcılık (1930 yılı itibarı ile)	
Halı Dokumacılığı yapan İl/İlçe	Üretim Değeri
Kırşehir	220.000
Kayseri	306.000
Sivas	25.000
Niğde	437.000
Konya	36.000
Isparta	1.100.000
Kütahya	2.232.000
Kula	200.000
Gördes	900.000
Demirci	600.000
Toplam	6.2276.000 lira

Yukarıda belirtilen vilayet ve kazalar haricinde halıcılıkla uğraşan Anadolu'nun muhtelif şehir ve köylerimizde de halı yapılmaktadır ki bunlarında değeri 1.000.000 lira olarak tahmin edilmiştir. Keçe, kilim, cicim imalatı hariç bütün Türkiye'de halı imalatının 7.276.000 lira değerinde olduğu tahmin ve tespit olunabilir. Bu miktar 1929 yılı tahminidir.

1928 yılında harici piyasaların hararetli talepleri karşısında imalatta 1929 yılından daha fazla olmuş olduğundan 1928 yılı imalatınızda 9-9.5 milyon lira olarak tahmin edilmiştir.

⁵-1930 Sanayi Kongresi, Hereke Fabrikası Müdürü Reşat Beyin Umumi Raporu, s. 98

⁶- A.g. Rapor, s.99

Anadolu'nun birçok köylerinde önemli miktarda kilim, keçe, cicim, kıl torba da imal edilmektedir. Bunların içerisinde halı kadar kıymetli, sanatkârane yapılmış olanları da vardır. Mesela Kırşehir, Sivas vilayetlerinin Konya Türkmenlerinin, doğu vilayetlerinin kilim ve cicimleri oldukça değerli olup, bunların tahmini değeri 1.000.000 lira civarındadır.⁷

Halıcılığın Perakende olarak Evlerde Veya Toplu Olarak Atölyelerde Dokunmasındaki Ehemmiyet:

Halı imal ettirenler halıcıların bir atölyede toplanmalarını muntazam halı elde etmek için elzem görmektedirler. İşçiler toplu olarak bir atölyede nezaret altında çalıştıkları takdirde daha muntazam halı elde edilmekte ve müşteriye tayin edilen zaman zarfında teslim edilmesi sağlanmaya çalışıldığı görülmüştür. Hâlbuki perakende olarak evlerde yapılan halılar, kalite bakımından muntazam çıkarılmadığı gibi işleyenin keyfine tabi olan tüccar teslim müddetini devamlı olarak ertelemek zorunda kalmaktadır.

Halı İhracatı

Kilosunun Kıymeti			
Yıl	Kuruş	Kilo	Lira
1923	338	981.208	3.318.779
1924	349	1.288.052	4.478.644
1925	434	1.297.076	5.637.047
1926	336	1.996.960	6.717.144
1927	477	1.367.452	6.521.530
1928	490	1.552.338	6.363.733
Yalnız İzmir Limanından İhracat			
1925	412	969.767	3.995.904
1926	565	1.012.828	4.730.311
1927	429	1.246.706	5.346.987
1928	411	1.105.447	4.544.373
1929*	388	568.064	2.205.687

Türk Halılarının Müşterileri

Müşteri Ülke	Lira 1925	Lira 1926	Lira 1927
Amerika	1.481.912	3.284.042	3.332.333
İngiltere	950.921	1.616.313	1.533.280
Fransa	914.824	729.158	595.440
İtalya	550.964	606.904	531.419

⁷ - A. g.r., s. 100

* 6 aylık

Almanya	64.982	35.850	155.853
Belçika	97.854	87.336	104.802
Mısır	230.671	126.207	79.154
Felemenk	95.263	120.983	35.139
Romanya	10.885	13.383	37.179
Yunanistan	6.358	10.443	23.239
Avusturya	7.970	455	15.460
Bulgaristan	9.214	10.027	5.308
Rusya	9.194	3.037	5.051
Çekoslovakya	17.035	271	4.800
İsveç	-----	964	3.967
İsviçre	3.438	2.900	3.370
İran	110	900	3.250
Yugoslavya	22.620	2.630	1.525
Macaristan	83	2.020	1.505
Diğer Ülkeler	3.531	33.341	79.500

Çeşitli Ülkelerin Satın Aldıkları Halı Kaliteleri

Müşterilerimiz satın aldıkları halıların cin ve kaliteleri hakkında bir fikir edinmek için 1927 yılı zarfında, en önemli halı müşterilerinin satın aldıkları halıların kilo bazında fiyatı aşağıda belirtilmiştir.

Amerika	579	Vasatı kuruştur
İngiltere	355	“ “
Fransa	468	“ “
İtalya	498	“ “
Belçika	338	“ “
Almanya	643	“ “

Türk Halıcılığının Dünya Halıcılığındaki Yeri (1930)

Dünya halıcılığı üzerine yazılmış istatistikî bilgi mevcut olmadığından, halıcılığımızın diğer ülke halıları ile mukayesesini ilmi kapsamda göstermek tam manasıyla mümkün değildir. Yalnız, hususi ve müteferrik tetkik ve incelemeye göre denilebilir ki, Türk halılarının dünya piyasalarındaki yeri önemlidir. 1930'lu yıllarda halı ihraç eden en önemli ülkeler önem sırasına göre; İran, Türkiye, Çin, Hindistan, Buhara, Rusya, Yunanistan Fas, Yugoslavya ve Suriye'dir. Türk halılarının en önemli rakipleri ise, İran, Hindistan ve Çin halılarıdır. Rekabetin başlıca sebebi bu ülkelerde işçiliğin ucuzluğudur. Oryantal karpitin İran'dan gelen bir yetkilinin ifadesine göre, İran'dan bin ilme için ödenen azami ücret dört kuruş imiş. Buna karşılık Türkiye'deki aynı ilme sayısına ödenen ücret 3-7 kuruştur. Bu duruma göre dünya piyasalarında diğer ülkelerin halılarıyla rekabet edebilmek için ücretlerin düşürülmesi gerekmektedir. Ancak fazla kar temin etmeyen halı ücretlerinin düşürülmesi yerine, maliyet fiyatlarının düşürülebilmesi için başka çareler aramak gerekmektedir.⁸

⁸-A.g. Rapor, s. 102

Çeşitli Ülkelerde Halı Gümrük Resmi(1930)

Almanya: Genel tarife, kilosunda sekiz mark.

Yunan halılarından kilosundan altı mark alındığı için Türkiye de aynı tarifeden istifade etmektedir

Halılarımız İran halılarından daha ağır olduğundan Almanya'da gümrük resminin ağırlık üzerinden alınması, halılarımızın bu ülkeye girmesine mani olmaktadır. Bu husus bundan sonra yapılacak ticaret anlaşmalarında dikkate alınmalıdır.

Amerika: Bu ülkede makine halıcılığının gelişimini sağlamak amacıyla gümrük tarifesi oldukça yüksektir. Bu nedenle bu ülkeye halı ihracatımız oldukça zorluklarla karşılaşmakta olup bu durum ihracatımızı önemli ölçüde engellemektedir.

Fransa: Türk, Yunan, İran halıları asgari tarifeye tabidir. Hint, Çin, Kafkasya halıları ise azami tarifeye tabidir.

Asgari tarife.

301-300 sıralı olanlarından yüz frank

301-400 sıralı olanlarından 125 frank

401-500 sıralı olanlarından 190 frank

501 den fazla sıralı olanlardan 250 frank

Hollanda: kıymet değeri üzerinden % 3

İtalya: Metrekaresinden bir altın lira

Çekoslovakya: Bin kilosundan 3375 kron. Ancak bu ülkeye halı satılması için ithal izini almak mecburiyeti vardır.

Arjantin: Türk halısının kilosuna 3.60 peso.

Belçika: Bu ülkeye ihracatta şu ölçüler uygulanmaktadır;

Sıra Sayısı	Asgari Tarife	Zam oranı	Resmi
150 ye kadar olan sıralar	33	8	4
131-200 “ “ “	5	8	40
201-250 “ “ “	7	8	56
251-300 “ “ “	10	8	80
301-350 “ “ “	15	8	130
351-400 “ “ “	20	8	160
401 den fazla	25	8	200

İzmir Mıntıkasında Halı İhracatı Yapan Tüccarlar⁹

1-Çolakzadeler

2-Hamzazadeler ve ortakları

3-Nalbantzade ve ortakları

4-Hacı Halil Ağazade Ahmet Ragıp ve Mahdumları

5-Yılancazadele

6-Celekzade kardeşler

⁹ -A.g.Rapor, 103

- 7-Çolakzade Hacı Şerif Mahdumları
- 8-Kadayıfçızade ve biradelerleri
- 9-Topalağazade ve Halis Bey
- 10-Oryantal karpet şirketi
- 11-Sterin karpet şirketi
- 12-Frederik Rejiyon
- 13-Breslin grafik karpet
- 14-Albayrak

1930 Yılında Hali Piyasasındaki Talep Durumu

Harp mahrumiyetinin bir sonucu olarak harpten sonra dünya piyasalarında talebin fazlalığı üretim kaynaklarını önemli bir faaliyete sevk etmiştir. Aynı durum Türk halıcılığında da tesirini göstermiştir. Milli Mücadele sonrası yıllarda İzmir iktisadi mıntıkasında ve Kayseri’de imal edilen halıların miktarı her yıl artmaktadır. Bu durum Türk halıcılığının geliştiğini göstermektedir. Ancak dış ülkelerin şiddetli talebi, pek fazla devam etmemiş ve bir yıldan beri Avrupa’da başlayan ve Amerika’ya doğru yayılan iktisadi buhran, ülkemiz halıcılığını da önemli ölçüde etkilemiştir. 1929 yılındaki halı üretimi oldukça fazla olmasına rağmen 1930 yılında bu üretim önemli ölçüde düşüş göstermiştir. Bilhassa hariç siparişi üzerine üretim yapan Kayseri halıcılığında, haricin durumu nedeniyle, talep olmaması nedeniyle üretim durma durumuna gelmiştir.

Yunan Halıcılığı

Rumlar Yunanistan’a göçtükten sonra orada çalışma hayatında faaliyet imkânı bulamadıklarından, bunların içinde vaktiyle halıcılıkla uğraşanlar hükümetin teşviki ile halı imalatına başlamışlardır.

Fransızların propagandaları ile muvaffak olmuş gibi görünen Yunan halıcıları 7-8 yıl neticesiz gayretten sonra muvaffak olamayacaklarını anlamışlar ve yavaş yavaş halıcılıktan vaz geçmeye başlamışlardır. Ancak muvaffak olmaları için Yunan Hükümeti halıcılıkla uğraşanlara her türlü yardımı yapmaktan çekinmemiştir. Buna rağmen Yunan halıcılığının gelişmemesinin başlıca nedeni, Yunanistan’da işçi ücretinin yüksekliğidir.

1930 yılından itibaren Yunanistan’da şube açan yabancı halı müesseseleri bile şubelerini İzmir’e nakletmektedirler. Yunanistan’da şubesi bulunan bir Ecnebi şirketinden alınan bilgiye göre ülkemizde 7-7.5 liraya mal edilen Isparta kalitesindeki halının Yunanistan’da 9-9.5 liraya mal edilmekte imiş

Batı Ülkelerinde Halıcılık

Bilhassa Birinci Dünya Harbinden sonra Yunanistan’da başka batı da birkaç ülkede el halıcılığın gelişmesi için çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Harpten evvel Sırbistan’da halıcılık mevcuttu. 1929 yılından itibaren Yugoslavya Hükümeti, halıcılığın gelişmesi için önemli proje ve çalışmalar sergilenmektedir. Yugoslavya’da halı merkezi olan Pirot’ta 1000 işçinin çalıştığı iddia edilmektedir. Bulgaristan’da, Romanya’da öteden beri cüzi miktarda halı imal edilmektedir. Macaristan’da, Polonya’da hatta güney Almanya’da ev halıcılığının gelişmesi için çok teşvikte bulunmaktadır. Bunun için herkesin anlayacağı şekilde halıcılık üzerine kitaplar neşredilmekte ve gümrük himayelerine önem verilmektedir¹⁰.

Makine Halıcılığı

Dev adımlarla ilerleyen makine sanayi sonuçta halıcılık alanında da kullanılmak üzere makine üretimine başlandı. Harpten önce yalnız kadife ve havlu dokuyan makine tesisatı, bugün Almanya’da Çekoslovakya’da, Amerika’da düğümlü ve arzu edilen renkte makine ile

¹⁰-A.g.r. s. 104

Şark halısı imaline doğru adımlar atılmıştır. Bunun sonucu olarak ta bu sanayide muvaffak olan ülkeler, gümrüklerini düzenlemekte, Şark halılarının ülkelerine girmesini engellemeye çalışmaktadırlar. Ancak bu çalışmanın da yetersiz kaldığı görülmektedir. Bugün (1930) Şark halılarını taklit eden ve elde dokunanlardan daha ucuza mal edilen makine halıcılığı, gelecekte el halıcılığının sönmesine sebep olacaktır.¹¹

Anadolu Halıcılığı ve Gelişim Alanları

1930 yıllarda halıcılığımız teknik açıdan üç kısma ayrılır.

1- İşleyicilerin şahsi sermayeleri ile yapılan ve tüccar siparişleri ile ilgisi olmayan perakende halılar. Kırşehir, Konya ve perakende olarak Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yapılan halılar.

Bu cins halıların resimleri, renkleri, motiflerin özellikleri, geçmişteki özelliklerini tamamen kaybetmiştir. Değeri nedeniyle satışı pek azdır ve imal edene pek az kar bırakmaktadır.

2-Avrupa siparişleri ile ilgili olmayarak, Anadolu tüccarları tarafından evlerde veya atölyelerde yaptırılan İzmir veya İstanbul tüccarlarına satılan halılardır. Kayseri, Ürgüp, Bor, halıları gibi. Bunların kaliteleri genel olarak vasat derecede, resimleri oldukça bozuk, kalitesiz, kitaplardan fena kopya edilmiş acemi ressam tarafından yapılmış, renkleri ekseriya gayri fenni yapılmış alizelerin, bazen kökboyalıdır. Rekabet karşısında geçmişte nazaran oldukça yetersiz durumda kalır. Çoğunlukla Avrupa'nın ucuz materyalinden yararlanarak dokunmaktadır. Ancak bu tür halıların arasında çok iyi dokunmuş, kaliteli halılara da rastlamak mümkündür. Bu halılardaki, renk, desen ve kalitelerin ıslahı konusunda yardıma ve teşvike ihtiyacı vardır. Anadolu halıları işte bu birinci ve ikinci kısım halılardır.

3-Avrupa'dan alınan sipariş üzerine atölyelerde veya perakende olarak evlerde doğrudan doğruya veyahut ikinci el tüccarları vasıtasıyla ihracatçıların İzmir hinterlandında yaptırıldıkları halılardır. Bunlar ihracatçı tarafından hariç müşterilerinin siparişine, ruhuna, talebine göre resim, renk ve kalitelerde, imal ettirilmektedir. Tüccarlar tarafından tetkik edilen batı piyasalarına göre halı imal edilmesi neticesi İzmir Mıntıkası teknik noktasından çok yüksektir. Hatta harpten önceki duruma nazaran mıntıkanın halıcılığı hayli gelişmiş ve gelişmeye devam edeceği beklenmektedir.

Resimden anlayanları, alızerin boya yapmasını bilenlerin sayısı fazlalaşınca, dış piyasaların talebine göre hareket etmek menfaati şuurlu bir tarzda anlaşılmıştır. Binaenaleyh bu cins halıların renk, desen ve kaliteleri normal olarak dünya piyasaları ihtiyacına gerek gelişmektedir. Bu gelişmeye müdahale edilmesine lüzum dahi yoktur.

Halı Üretiminde boya hariç Olmak üzere Kullanılan Malzemeler

1- İlme ipliği. Kullanılan ilme ipliği de üç cinstir.

a-Avrupa fabrikaları ilmeliği

b-yerli fabrika ilmeliği

c-El ile bükülmüş ilmelik

Avrupa ilmeliği yalnız Kayseri ve Ürgüp'te üretilmektedir. Kayseri halıları Türkiye'nin en iyi olmadığı halde Kayseri halıcılarının bazıları bir itiyat neticesi olarak hariçten Manchester ipliği namı altında yün ipliği, koza telefiv suni yün ipliği getirilmekte ve halılarında kullanılmaktadırlar. Ancak manchester ve suni yün ipliklerinden yapılan halılar yıkattırılmadığı takdirde gösteriş itibariyle yerli ipliklerden dokunmuş halılardan pek fark görünmemektedir. Ancak yerli ipliklerle yapılmış halılar genellikle yıkanmakta ve yıkandıktan sonra aynı güzelliği koruduklarından, halıcılıkta Avrupa malzemenin piyasada satılmasına ihtiyaç yoktur. Hereke halıları yerli iplik ile yapıldıkları halde, Kayseri

¹¹-A.g. Rapor, s. 105

halılarından yüksek fiyata satılmaktadır. Bu durum yerli ipliğin kullanılmasına bir delildir. Kayseri de dokunan halıların ekserisi, dış ülkelerden temin edilen ipliklerle dokunmaktadır. Ancak yerli iplikle dokunan halılara özen gösterildiği takdirde yabancı ipliğe katıyen ihtiyaç yoktur.

El ilmelikleri; kışın boş zamanlarda evlerde bükülen ipliklerdir. Bunlar pek muntazam olmadığından adi halılarda kullanılırlar.¹²

Atkı, çözgü yün, pamuk ve kaksam ipliği, halıların atkı çözgüleri yün veya pamukludur. Yün olduğu takdirde daima yerlidir. Pamuk olduğu takdirde ise yerli veya hariç fabrikaların mamulleridir. Hariç imalatın kullanılması, yerli pamuk iplik fabrikalarının satışta ihtiyacı karşılamadıklarında ihtiyaç nispetinde kullanılmaktadır. Bir de adi halıların atkıları için kaksam tabir edilen adi bir cins pamuk iplik kullanılmaktadır. Bu iplikte hariçten getirilmektedir. Son zamana kadar dâhilde imal edilmediği için ithal edilirken gümrük vergisinden muaf bulunmamaktadır. Kaskam pamuk teleflerinden yapılmış adi cins pamuk ipliğidir. Paketi 84 1/2 kilosu) 200 kuruştur. Gümrüğü ise, eski tarifeye nazaran 150 kuruş civarındadır. Ancak birkaç aydan beri İstanbul'daki Sami ve ortaklarıilmek fabrikası da kaksam üretimine başlamıştır. Bu fabrika kaksam üretimine devam ettiği takdirde, mevcut muafiyet kaldırılmalıdır.¹³

Yapağımız

Anadolu yapağları halı imaline en müsait olan yapağlardır. Yıkandıktan sonra halı yumuşadığından yıkanmış halılar için bilhassa Anadolu'nun vasat derecede sert yünleri tercih edilmektedir. Yıkanmayan halılar için ince yapağlardan kullanılması gerekmektedir.

1930'lu Yıllarda İplik Yün Mensucat Fabrikaları¹⁴

İzmir

Mevcut yün halı ipliği fabrikaları şunlardır.

- 1-Türk aba ve şayak fabrikası (oriyaantel Karpel)
- 2-Grifit iplik fabrikası
- 3-Hancı Halil Ağa Zadeler iplik fabrikası

Uşak

- 4-Yılcıncı zadeler iplik fabrikası
- 5-Hamzazadeler iplik ve şayak fabrikası
- 6-Baca Zadeler iplik fabrikası
- 7-Alaşehirli Zadeler iplik fabrikası

Kula

- 8-Çolak Zadeler iplik fabrikası

Kayseri

- 9Bünyan iplik fabrikası

Isparta

- 10- Isparta iplik fabrikası

Balıkesir

- Balıkesir iplik fabrikası

İstanbul

- 12- Ethem ve Sami Balat iplik fabrikası (Kaskam imal etmektedir)
- 13-Feshane iplik ve şayak fabrikası
- 13- Herek iplik ve şayak fabrikası
- 15-Süreyyya Paşa iplik ve şayak fabrikası
- 16-Karamürsel iplik ve şayak fabrikası

¹²A.g. Rapor, s.106

¹³-A. g. Rapor s. 107

¹⁴ -A.g. Rapor s. 107-108

17-Eder Zade iplik fabrikası

Eskişehir

18 Hacı Hakkı iplik fabrikası

Bunlar halıcılığın lüzumu olan halı ipliklerini tamamen imal ettikleri gibi bazıları ihracatta da bulunmaktadır.

Halıların Yıkınması

Anadolu halılarının alizerin boyu ile yapılmış olanları hemen tamamen yıkanmaktadır. Bunun için Kula bir, İzmir'de müteaddit yıkama fabrikaları vardır. Halı yıkama, halıyı parlak ve eski göstermek içindir. Bilhassa Amerika yıkamaya çok önem vermekte, halılar azami derecede yıkanmış olarak aranmaktadır. Halılar kireç kaymağı ile yıkanmaktadır.

Halıcılığın Gelişmesi İçin Yapılması Gerekenler

Halıcılığı geliştirmek için alınacak bazı tedbirler vardır. Bu tedbirlerden önce gelişmenin ülkemiz ekonomisine katkısını araştırmak gerekmektedir. İstanbul, Konya Tren hattının doğusundaki vilayetlerde imal edilen halıların hemen %70 belki 80 ni ihraç piyasalarının talebi ve sipariş üzerine imal edilmektedir. Bunlar satıldıkları dünya piyasalarında, diğer ülkelerin halılarıyla mücadele etmişler, bir mevki kazanmışlardır. Bu cins halıların miktarını yükseltmek, halılara yeni ihraç yeri açamayacağı gibi piyasalardaki mevkiini de takviye edemez. Bilakis bugünkü satış fiyatlarını muhafaza etmek mecburiyetinde kaldıkça fazla imalat, halıcılığımızda buhrana sebep olabilir. Bu duruma sebebiyet vermeden halıcılığımızın gelişmesini temin, ihracatını yükseltmek istiyorsak bunu bir şekilde temin edebiliriz, oda halılarımızın maliyet fiyatının düşürülmesi ve rakip halılardan daha ucuza satılmasını temin etmekle mümkündür.

Önemli bir kısmı sipariş üzerine imal edilen halıların resim boya, kaliteleri siparişe, ihtiyaca göre tanzim edilmiş, ıslah edilmiştir. Bundan daha fazla ıslah edilmesi zaman meselesidir.

Perakende olarak evlerde ve gerekse hariç siparişine isnat edilemeyerek tüccarlar tarafından yaptırılan İzmir hinterlandını haricinde kalan merkezi Anadolu vilayetlerinin halılarına gelince: Bu halılar sipariş üzerine yapılan halıların arasında çeşit doldurmak için bir kısmı ihraç edilmekte, bir kısmı da dâhilde satılmaktadır.

Islah edilmeden miktarın yükseltilmesi, keza ticari denge ve iktisadi bünyemizde hiçbir hareket uyandırmaz. Hareket uyandırması ve ihracatın yükseltilmesi için bu cins halılarında bir taraftan maliyetini, diğer taraftan da cinslerini, yani resim ve boyalarını ıslah etmek gerekmektedir. Maliyetin düşmesi, motif ve boyaların ıslahı, bugünkü %40-50 oranında artırılabilir. Ancak halıcılığın gelişmesi için:

a-Önce halıların maliyetini ucuzlatmak;

b-Motiflerin ıslah edilmesini sağlamak; gerekmektedir. Bunlarında ne suretle mümkün olabileceğine gelince:¹⁵

- Halı maliyetinin düşürülmesi.

- Halıcılık teşkilatına önem verilmesi.

Halıcılık teşekküllerini (İmalathanelerini) tröstleri meydana getirmek.

Halıcılık üzerine mevcut teşkilat pek zayıf hemen hemen yok denecek durumdadır. Dünya, ferdi çalışmaları bırakmış, muazzam teşekküllerle kartel, tröstlerle iktisadi mücadeleye atılırken halıcıların toplu ve rasyonel çalışmalarının esaslı çareleri araştırılmalıdır. Bu da şu suretle temin olunabilir.

a-Evlerinde kendi hesaplarına halı dokuyanların kooperatif teşkil etmelerini temini, dünya küçük sanayi Şulzer, Deliç veya diğer sanayi malum küçük sanayi

¹⁵- A.g. Rapor s. 107-109

kooperatifleri teşkilatları sayesinde refaha kavuşmuştur. Zirai kredi kooperatifleri gibi küçük sanayi kooperatiflerinin de bir an önce teşkiline gayret edilmelidir.

b-Halıcılığın yoğun olduğu yerlerde halıcı birliklerinin teşkili, halıcılar arasında anlaşılacak birçok husus vardır. Talebe mani olacak fiyatları düşürecek tarzda halılara kötü malzeme karıştırılmaması ve yekdiğerinden işçi çalınmaması; tezgâhların, boyaların, desenlerin ıslah edilmesi gibi. İhtiyacı tespit ederek halı birliği teşkil edilmesi. Bu amaçla Anadolu'da ilk olarak kurulan birlik Uşak'ta dır. Bu birliğin kısa bir geçmişi vardır. Fakat bütün ortaklar birlikten memnundurlar. Kayseri ve Isparta halıcıları birkaç defa toplanarak birlik teşkiline teşebbüs etmişler, ancak başarılı olamamışlardır. Halı dokuma birliklerin kurulması, mevcut duruma ve halıcılığın gelişmesine paralel olarak zorunlu görülmektedir.

c-Halî Tüccarlarının Birleşmesi

Muazzam halı tröstü¹⁶ olan Oriyantel karpet İzmir'de halıcılık meşgul birkaç yabancı halı tüccarlarının birleşmesiyle 1908 yılında teşekkül etmiştir. Türk halı tüccarları da (ki aynı zamanda bunlar ihracatçılardır) Oriyantel karpeti numune göstererek bir tröst harice karşı müşterek bir satış cephesi teşkil etmelidirler.

1923 yılında İktisat Vekâleti'nce de Uşak iplik fabrikası ve İzmir halıcıları nezdinde öyle bir teşebbüste bulunulmuş ve müzakere safhasına girileceği sırada her nedense teşebbüsten bir sonuç alınmamıştır. Bugünkü durumda saha daha müsaittir, hatta böyle bir teşekkülün Türkiye halıcıların ortak birleşim noktası olacak şekilde olması gerektiği düşünülmelidir.¹⁷

-Tren Naklisinde İndirim Yapılması

Halıların trenle yapılan naklinde hususi ve indirimli bir tarife uygulanmalıdır. Vaktiyle Uşak'tan İzmir'e sevk edilen halı balyalarının ambalaj malzemeleri sahiplerine ücretsiz iade edilmiyordu. Bugünkü durumda bu usul uygulanmaya devam edilmektedir. Halıcılık gibi fazla kar bırakmayan mamulatin nakliye masraflarının oranının düşürülmesi gerekmektedir.

-Halî İpliklerinden Muamele Vergisi Alınmaması

Bugünkü durumda iplik ve boya fabrikasına sahip olan halıcılar ihraç etmek üzere, kendi boyahanelerinde boyattıkları ve kendi fabrikalarında büktürdükleri ipliklerle yaptırdıkları halılar için muamele vergisi vermekte, diğer taraftan ise kendisine ait olmayan iplik ve boya fabrikalarından iplik temin edenler, muamele vergisi vermek zorunda kalmaktadırlar. Bu suretle bir kısım haclılar halılarını ucuza, diğerleri ise pahalıya mal etmektedirler. Bu haksızlığı düzeltilmesi için muamele vergisinin alınmaması hakkındaki müsaadenin yalnız iplik ve boya fabrikası olanlara tatbik ettirmeyip diğer halıcılara da uygulanması gerekmektedir. Yani muamele vergisinin ülke dâhilinde imal edilen bütün halı ipliklerinden kaldırılması temin edilmelidir.

-Halıcıların İthal Ettikleri Bütün Malzemenin Gümrük Resminden Muaf Tutulması.

a-Öncelikle Teşvik-i Sanayi Kanunundan istifade eden halıcılar boya için gümrük resmi ödemektedirler. Diğer bazı malzemeler için depozit yatırılmakta ve bu paranın geri ödenmesi için bir takım zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu konudaki zorluğun ortadan kaldırılması için, boyalarda olduğu gibi depozit alınan bu malzemelerde de depozit usulünün kaldırılması gerekmektedir.

b-Çözü ve atkılıkta kullanılan 4,6,8 no pamuk ipliklerinin ülkemizde imal edilmesi nedeniyle aynı ipliklerin diğer ülkelerden ithal edilmesine müsaade edilmemektedir. Hâlbuki pamuk iplik fabrikaları imalatlarının dâhilde revacı temin edildiğinden, halıcılara mahsus olan pamuk ipliklerinin de vergisiz ithal edilmesine

¹⁶ - Aynı alanda iş yapan çeşitli ortaklıkların hisse senetlerinin, bir denetim teşkilatına teslim edilmesi ve yönetimin bir teşkilatı yöneten gruba aktarılmasıyla oluşan, tekelci sermayedarlığa dayanan ortaklıklar birliği

¹⁷ - A.g. Rapor s. 107-110

müsaade edilmesi, halıcıları büyük müşkülattan kurtarır. Pamuk iplik fabrikaları ihtiyaca kâfi derecede piyasaya iplik çıkardıkları takdirde bu muafiyete kaldırılabilir.

Halı Desenlerinin Islahı

Anadolu da dokunan halılarındaki desenler üç kısma ayrılabilir.

1-Mahalli özelliklerini kısmen muhafaza etmekle beraber yozlaşmış desenler.

2-Kopya edile edile orijinallğini kaybetmiş acem desenleri

3-Avrupa siparişi üzerine yapılan en fazla Acem karakterini taşıyan desenler.

Bu sonuncu desenler ile çalışmaya gerek yoktur. Müşteri ani siparişte desenleri belirtmektedir. Müşterinin arzusuna müdahale temek doğru olmaz. Diğer iki cins desenleri %95'i ruhu sıkı kıymetsiz desenler olup onların ıslahı zorunludur. Bunun için tek çare, müze, cami ve hususi yerlerdeki Anadolu'nun tarihi eserlerindeki Türk sanatını taşıyan halı desenlerini gösterir, halıcının ve müşterinin anlayacağı şekilde renkli bir resim albümü meydana getirerek halıcılara bunları muayyen şartlar karşısında dağıtmaktır.

c-Halı Boyacılığı (Kök ve Kimyevi Boyalar) ve Islahı

1-Her yerde kök boya temin etmek mümkün değildir. Çünkü kök boya için gerekli nebati malzemeler yetersizdir veya yok denecek durumdadır.

2-Kökboyanın hazırlanması, kimyevi boyaların hazırlanmasından daha zordur.

3-Kökboyacılığında renk tutturmak zordu ve kök boya imali oldukça pahalıdır.

4-Bu zorluk karşısında ucuzluğu, yapımındaki kolaylığı ve temini rahatlığı

dolayısıyla, Avrupa'nın kimyevi ve bilhassa rengi sabit olmayan anelin boyalar halıcılarca rağbet görmekte ve geçmişin milli ve cazip kökboyacılığı yerini almıştır. Yalnız kalitesi kökboyaların değerinde değilse de anelinlerden zor olması ve bu boyanın da her yerde kullanılmamasına sebep olmuştur. Halı amatörleri, kökboyalarını tercih sebebi, kök boyalardaki güzelliğin ve nefasetin kimyevi boyalarda olmadığını iddia etmektedirler. Fenni boyacılıkla ilgili **uzmanların görüşlerine göre konunun ruhu şudur:**

Kökboyaları genellikle güzel ve latif renklerdir. Fakat bunların tamamı has değildir. Kök boyalar arasında has olmayanları da vardır. Kökboyaların hazırlanması zor olup zaman almaktadır. Kök boyalar ile renk tutturmak Avrupa'nın talep ettiği tarzda iplik boyamak ve bunları yeknesak yapmak çok zordur. Bu nedenle seri imalat için, kökboyaların bütün renklerini tutturmak mümkün değildir. Fakat renk tutturulması kolay olanlarda vardır. Kökboyalarının ihtiyaca göre tertip edilmesin de şu hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir.

1-Bazı mıntikalarda anelin boyaların halıcılıkta kullanılmaması men edilmesi. İran hükümeti, anelin boyalarının ithalini ne etmiş, ihraç edilen halıların ipliklerinin anelin boyalarıyla boyanmış olduğu anlaşılması halinde, o halılardan %12 ihraç resmi alınıyormuş. Ancak bugünkü durumda Türkiye'de anelin boyalarının ithalinin men edilmesi kabul edilemez. Ev mensucat sanayinde anelin boyalarına ihtiyaç vardır ve bu boyalara muhtaçtır. Onlar için anelin boyalar men edilemez. Ancak anelinle boyanmış halıların ihracında %12 gümrük resmi alınması usulü ülkemiz içinde uygun olacağı düşünülebilir.¹⁸

2-Halıcıların anlayacağı şekilde bir boya kitabı yayımlanması. Bu kitapta ülkede mevcut olan kökboyaları ile halıcılıkta kullanılan sabit Avrupa alizerin boyalarının hazırlanış şekli açıklanmalıdır. Kökboyalarının hazırlanması hakkında kitap yazılmasını sağlayacak Türk mensucat kimyagerleri mevcuttur. Alizerin boyalarının hazırlanması ise, Alman boya fabrikaları kartelleri her daim yaptıkları gibi üretebilirler. Zaten onların Fransız ve Alman dilinde bu tür kitapları mevcuttur. Açıklamaları tercüme edilebilir.

3-İktisat Vekâleti, Avrupa da öğrenim yaptırdığı mensucat kimyagerleri, vaktiyle seyyar muallim adı altında Anadolu'da gezerek bu boyacılığı öğretirlerdi. Bunlar tekrar Anadolu'da gezdirilerek halıcılar aydınlatılmalıdır.

¹⁸-A.g.r. s. 111

4-Halıcılığın yoğun olduğu merkezlerde, Özel İdarelerde maaşlı birer boyacı aldırarak seyyar muallimler gibi ilgili olanlara kimyevi ve kökboyacılığı fenni olarak öğretilmelidir.

5-Isparta, Kayseri iplik fabrikaları çalıştığı takdirde çevrelerinde boyacılığa fevkalade faydalı olabilirler. Bilhassa Kayseri çevresi boyacılığın geri kalmış olması nedeniyle, Kayseri iplik fabrikasının bu hususta temin edeceği fayda oldukça fazladır. Her iki fabrikanın faaliyete geçmesine çalışılmıştır.¹⁹

YARARLANILAN KAYNAKLAR

-1930 Sanayi Kongresi Raporlar-Kararlar-Zabıtlar, Ankara, 22 Nisan,1930

Mensucat Sanayi III- Halıcılık::

1- Hereke Fabrikası Müdürü Reşat Beyin Umumi Raporu

2-İzmir Raporu

3-Kongre Encümen raporu

---

¹⁹-A.g.Rapor, s. 112

TANZİMAT DÖNEMİNDE SIIRD SANCAĞININ GELİR-GİDER YÖNETİMİ

Ömer KUCAK

*Arş. Gör., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
omerkucak@hotmail.com*

ÖZET

Ülke yönetiminde köklü değişikliklerin yaşandığı Tanzimat Dönemi'nde, mali alandaki yenileşme çabaları da ayrıca önem arz etmektedir. Merkezileşme politikaları bağlamında, Tanzimat Dönemi'nde ihdas edilen Maliye Nezareti ile birlikte mali alanda birçok değişiklik yaşanmıştır. Maliye Nezareti'nin kurulmasıyla ülke genelindeki tüm gelir kaynaklarının tek bir çatı altında toplanarak gelir-gider dengesinin sağlanması amaçlanmıştır. Taşradaki yolsuzlukların önüne geçilmesi de bir diğer önemli amaç olarak görülmektedir.

Osmanlı Devlet teşkilatında Eyaletlerden sonraki en büyük idari merkezler sancaklar idi. Tanzimat döneminde sancaklar üzerinde hem idari hem de mali anlamda düzenlemelere gidilmiştir. Tanzimat uygulamalarından nasibini alan sancaklardan birisi de Siird Sancağı'dır. Çalışmanın omurgasını oluşturan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden tedarik ettiğimiz Maliye Defterlerinden elde edilen bilgiler ışığında Siird Sancağı'nın XIX. Yüzyılın ikinci yarısındaki gelir ve giderlerini kalem kalem ayırarak Siird Sancağı'nın mali yönetimi ile alakalı somut veriler ortaya koyulmuştur. Bu defterlerden Maliye Nezareti Varidat Defterleri'ndeki bilgiler, dönemin bir diğer kaynağı olan salnamelerdeki veriler ile de mukayese edilerek, Siird Sancağı dâhilindeki kaza, nahiye ve karyelerden toplanan vergilerin türleri ve miktarları ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Yine, Maliye Nezareti Masarifat Defterleri'nin özelinde ise sancakta görevli tüm memurlar, aldıkları maaşlar, görev yaptıkları dönemler ve genel manada da sancak yönetimi ile alakalı ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Çalışmada; Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'nde mali alandaki yeniliklerini Siird Sancağı özelinde ele alarak, somut veriler ışığında taşradaki mali yapı hakkında bir fikir sahibi olunması amaçlanmıştır. Çalışmanın Giriş Kısmında Tanzimat'ın gerek mali yapıda gerekse de idari yapıda getirmiş olduğu yeniliklerden bahsedilerek, birinci bölümde Tanzimat Dönemi'nde taşra yönetiminde yapılan mali düzenlemeler anlatılarak Siird Sancağı'nın XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı taşra idaresindeki konumu üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde; Siird Sancağı'nın gelir kaynakları üzerinde durulmuştur. Bu bölümde vatandaşlardan toplanan vergi türleri ve miktarları Maliye Defterleri ışığında kalem kalem açıklanmıştır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Siird Sancağı'nın gider kalemleri üzerinde durulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Maliye Masarifat defterlerinden elde edilen bilgiler ışığında Siird Sancağı'ndaki gider kalemleri teker teker sıralandıktan sonra Siird Sancağı'nın gelir-gider dengesi aydınlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siird Sancağı, Tanzimat Dönemi, Taşra İdaresi, Sancak Yönetimi, Maliye

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayıp yıkıldığı ana kadar devlet gelirlerinin önemli bir kısmını tarım ve hayvancılık alanında faaliyet gösteren ahalinin vermiş oldukları vergiler oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti' de devletin en önemli gelir kalemini oluşturan zirai faaliyetlerin aksamaması ve vergilerin toplanabilmesi adına çeşitli düzenlemeler yaparak devlet gelirlerini artırmaya çalışmıştır.

II. Mahmud döneminde merkezi yönetimi güçlendirmek adına taşradaki ayan üzerinde de tasarrufa gidildiği görülmektedir. Devlet gelirlerini artırmak adına ülkenin en önemli geçim kaynağı olan tarımsal faaliyetlerden daha fazla gelir elde edilmesi gerekmektedir. Bunun için de taşradaki ayan elindeki çiftliklerin bir kısmı devlet tarafından müsadere

edilmiştir. Devletin, her köşesinde aynı uygulamaların yapıldığını söylemek zor olsa da kayıtlarda gerek Batı Anadolu ve gerekse de Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu gibi merkezlerde de yerel aşiret reislerinin ellerindeki toprakların müsadere edilerek, bu toprakların bir kısmının köylülere dağıtıldığı da görülmektedir¹.

Tanzimat fermanıyla taşradaki vergilerin mültezimler eliyle toplanılması şeklindeki iltizam usulü kaldırılarak, tüm vergilerin devletin kendi memurları marifetiyle toplanılmasına karar verilse de merkezi yönetimin taşralarda vergi toplamaya yeterli gücü olmadığı fark edildiğinden üç yıl sonra tekrardan iltizam usulüne geri dönmüştür².

Tanzimat uygulamalarının yerine getirilebilmesi de devletin mali yönden güçlü olmasını gerektirmekteydi. Fakat Tanzimat ile de devletin arzu etmiş olduğu gelir-gider dengesi sağlanamamıştır. Taşra idaresinde gelirlerin tamamına yakını halktan çeşitli adlar altında toplanan vergilerden sağlanmaktaydı. Osmanlı taşra idaresinde giderlerin çoğunu ise memur maaşları ile iç güvenliği sağlayıcı güvenlik harcamalarının oluşturduğu görülmektedir.

1- Tanzimat Dönemi Taşrada mali düzenlemeler ve Siird Sancağı

Klasik dönem Osmanlı mali sisteminde taşradaki vergilerin toplanmasında toprağın statüsüne göre farklı metotlar uygulanmıştır. Tımar teşkilatına dahil olan topraklardan alınacak vergiler tımar ve zemet sahiplerinin kendileri tarafından toplanır ve bu vergiler merkez hazineye gönderilmezdi. Has olarak adlandırılan yerlerin gelirleri ile hazineye ait olan gelirler mütesellim, voyvoda ve ayan gibi taşradaki görevli kişiler tarafından tahsil edilerek hazineye gönderilirdi. Eyaletlerde, eyaletin büyüklüğüne göre değişmekle birlikte, devlete ait gelirlerin tahsil ve irsali ve kayıtlarının tutulmasıyla ilgili işleri yürüten Hazine defterdarı, mal defterdarı ve tımar defterdarı gibi görevliler bulunurdu³.

II. Mahmud döneminde kurulan muhtarlık teşkilatı çerçevesinde muhtarlar marifetiyle de mahalli maliye teşkilatı kuruluncaya kadar vergi tahsili yapıldığı görülmektedir. Her sancak merkezinde kurulan memleket sandıkları ile de taşradaki mali düzen oluşturulmaya çalışılmıştır. Sandık emini adlı yerel yöneticinin görev yaptığı memleket sandıklarının en önemli görevi sancaktaki bütün memurlara maaş bağlanması ve bu maaşın da sancak gelirlerinden karşılanması idi⁴.

Tanzimat Fermanı ile vergilerin halkın ödeme gücüne tayin edilmesi ve adil bir şekilde toplanılması kararlaştırılmıştı. Fakat yıllardır süregelen alışkanlıklardan kolay kolay vazgeçilmeyeceği de açıktı. Alınan kararların pratikte uygulandığını, herkese adil bir vergi meblağı konulduğunu söylemek güçtür.

Persler, Büyük İskender, Sasaniler ve Bizans hüküm sürdüğü ve 639⁵ yılında Hz. Ömer devrinde İslam orduları tarafından fethedilen Siirt, 1085 yılında Fahrüddeve İbn Cehir tarafından Büyük Selçuklu Devleti sınırlarına dâhil edilmiştir⁶.

1462 yılında Akkoyunluların hâkimiyetine giren Siirt 16. Yüzyılın başında Safevilerin eline geçmiş idi. 1514'deki Çaldıran zaferiyle de Osmanlı topraklarına katılmıştır⁷. 1631-1632'de sancak statüsündeki Siird Van Eyaletine bağlı idi. 1653 yılında, Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak idare edilen Siirt'in bu durumu uzun yıllar devam etmiştir⁸.

¹ Şevket Pamuk, Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Kasım-2008, s.8.

² Şevket Pamuk, s.9.

³ Serkan Açar, "Geçmişten Bugüne Mali İdare", TBB Dergisi, 2007, S. 73, s. 395.

⁴ Serkan Açar, s. 396-397

⁵ Siirt'in İslam topraklarına katılma tarihini 641 olarak gösteren kaynaklar da vardır. Bkz. Yurt Ansiklopedisi, "Siirt", s. 6681.

⁶ Metin Tuncel, "Siirt", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2009, C.37, s. 174.

⁷ Tuncel, a.g.m., s. 174.

⁸ Yurt Ansiklopedisi, Siirt, s. 6682.

1867 vilayet nizamnamesine göre Diyarbakır Vilayetine bağlı olan Siird'in Merkez, Pervari ve Grazan olmak üzere toplam üç kazası bulunmaktaydı⁹. H. 1287/ M. 1870-1871 yılındaki Diyarbakır Vilayet Salnamesinde belirtildiği üzere Diyarbakır vilayetine bağlı bir liva olan Siirt; Garzan, Şirvan, Eruh ve Sason kazalarından oluşmaktadır. H. 1298/ M. 1880-1881 yılındaki Devlet salnamesine göre ise bu tarihte Diyarbakır Vilayetinden alınarak Bitlis Vilayetine bağlanmıştır. H. 1298/ M. 1880- 1881 de Bitlis Vilayetine bağlı Siird Sancağı Eruh, Rızvan, Şirvan, Sason kazalarından oluşmakta olup, bu kazalara bağlı Beşiri, Pervari, Hıyan, Zırki, Garzan ve Maa Esbayrit Mizan nahiyelerini ihtiva etmektedir¹⁰.

2- Siird Sancağı'nın Gelir Yönetimi

Devlet organizasyonunun varlığını sürdürebilmesi için iktisadi gelirlerin önemi büyüktür. Devlet gelirlerinin büyük bir kısmını ise çeşitli isimler altında halktan toplanan vergiler oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren alınma şekli ve zamanı çıkarılan kanunnamelerle belirlenmiş örfi ve şer'i vergiler toplanagelmıştır¹¹.

Tanimat dönemiyle birlikte 1840 yılında iltizam sistemi kaldırılarak ülke genelinde geniş yetkililerle donatılmış muhassıllar marifetiyle vergiler toplanılmaya çalışılmıştır. Reformalardan memnun olmayan sarraf ve mütezimlerin hoşnutsuzluğu ve aşar vergisini toplamakla görevlendirilen görevlilere ödenen meblağın toplanan aşar vergisinin yarısına tekabül edecek büyüklükte bir külfete sebep olduğu için arzu edilen verim alınmadığı gerekçesiyle 2 yıl sonra kaldırılmıştır¹².

Tanzimatın mali alanda getirdiği yeniliklerin başında “an cemaatin” vergisi gelmektedir. Bu yeni uygulama ile vergi mükelleflerinin sahip oldukları emlak, arazi, hayvan gibi maddi varlıklarının sayımı yapılarak herkesin gelirine göre bir vergi tutarının belirlenmesi benimsendi. Bu çerçevede 1845 yılından itibaren tüm ülkede temettuat sayımlarının yapılması kararlaştırıldı¹³.

Siird Sancağında toplanan vergilerin en önemlilerinden aşar vergisi sözlük anlamı olarak “onda bir” manasındaki “Uşır” kelimesinden türemişse de¹⁴ her zaman onda bir oranında kalmamış, ülkenin birçok yerinde farklı oranlarda toplanıldığı olmuştur. Rumeli bölgesinde 1/8 iken Basra ve Halep gibi yerlerde 1/3 ile 1/2 oranlarına kadar yükselmiştir¹⁵. Tanzimat dönemiyle birlikte aşar vergisi 1/10 olarak sabitlenmiştir¹⁶.

Çoğunlukla Arpa, buğday ve çavdar gibi zirai ürünlerden toplanan öşür vergisi meyvelerden, üzüm bağlarından, sebzededen, baldan, pamuktan, ipek kozalarına kadar birçok üründen değişen oranlarda alınmaya başlanmıştır¹⁷.

Siird Sancağında toplanan vergilerin bir diğeri ise Hristiyan tebanın erkek üyelerinden alınan Cizye vergisi idi. Gayr-i müslim kişi islamiyeti kabul ettiğinde bu vergiden muaf hale

⁹ Yurt Ansiklopedisi, Siirt, s. 6682.

¹⁰ Ömer KUCAK, “Sicill-İ Ahvâl Defterlerine Göre Siirt Doğumlu Gayr-i Müslim Memurlar (1879-1909)” *Journal of International Social Research*, , Aralık-2016, C. 9, S.47, s. 261-262.

¹¹ Hümeysra Karabıyık, *Denizli'nin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012, s. 185.

¹² Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, (2. Baskı), Küre yayıncılık, İstanbul, 2012, s.42.

¹³ Şerif Korkmaz, *Çorum'un İdarî, Sosyal Ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat- II. Meşrutiyet)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003, s. 319.

¹⁴ Mehmet Erkal, “Öşür”, *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXIV, İstanbul, 2007, s.97

¹⁵ Mehmet E. Palamut, “Aşar ve Düşündürdükleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 43, İstanbul, 1987, s.70.

¹⁶ Çakır, s.51-52.

¹⁷ Ahmet Tabakoğlu, “Öşür (Osmanlılar)”, *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2007, s.101.

gelmiştir¹⁸. Cizye vergisinin 1855 yılında kaldırılmasından sonra askerlik çağına gelmiş Hristiyan tebanın erkekleri için ‘Bedel-i Askeri’ adlı vergi alınmaya başlanmıştır¹⁹. Bedel-i askeri vergisi 15-75 arası yaşlardaki sağlık durumu ve maddi durumu yerinde olan bütün gayr-i müslimler için zorunlu idi. Papaz ve ruhbanlar gibi din görevlileri muaf tutulmuşlar²⁰.

Siird Sancağında toplanan vergilerin bir diğeri ise ağnam vergisi idi. Koyun manasındaki ‘‘Ganem’’ kelimesinin çoğulu olarak türetilmiş bir isim olan Ağnam vergisi koyunun yanısıra keçi, domuz ve deve gibi hayvanlardan senelik olarak alınmaktaydı²¹. Koyun ve keçiden her bir baş için 5 guruş ve yarım kuruşluk ‘mübaşiriyye’ adlı gider ile birlikte 5 buçuk guruş olarak alınmaktaydı.²²

2-1-a- Siird Kazası

R. 1276/ M. 1860-1861 senesinde tutulan defterde R. 1276 senesi Martından başlayıp Şubat ayı sonuna kadar olan döneme ait Siird sancağı emvalinden olarak yapılan tahsilat ve 1277 senesine devr olunan miktar ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Rumi 1276 senesi 1 Mart 1276’dan başlayıp, 28 Şubat 1276 tarihine kadar devam etmektedir. Miladi olarak karşılığı ise 13 Mart 1860 tarihinden başlayıp, 12 Mart 1861 tarihine kadar devam etmektedir. Bu deftere göre Siird sancağı’nın merkezi olan Siird Kazası’nın 1276 senesine ait miri vergisi 63.766 Guruş olup, bunun 48656 Guruş 30 paralık kısmı sene içerisinde vergi mükelleflerinden tahsil edilmiş, 15.109 Guruş 10 para ise 1277 senesine devr olunmuştur. Siird Kazası’nın iane-i askeriyesi ise 15.000 Guruş olup, bu miktarın da 11.322 buçuk Guruşu tahsil edilip, 3677 buçuk Guruşu da vergi bakayası olarak bir sonraki yıla devr etmiştir. Sancak genelinin en önemli gelir kaynaklarından birisi de aşar bedeli idi. Bu dönemde Siird Kazasının aşar vergisi bedeli 53.705 Guruş olup, bunun da 28.600 Guruşu tahsil edilmiş, 25.105 Guruşu ise 1277 senesine bakaya olarak kalmıştır. Siird Kazasından bedel-i rüsumi olarak 194.750 Guruşu rüsumat-ı saire ve 33.300 Guruşu da memleha ve gümrük rüsumu olmak üzere toplam 228.050 Guruş vergi bedeli belirlenmiş olup, bunun da 155.637 buçuk Guruşu tahsil edilmiş, 72.412 buçuk Guruşu da bir sonraki yıla vergi bakayası olarak kalmıştır. Kaza genelinden 60 Guruş da ceza-yı nakdi geliri kaydedilmiştir. Siird Kazasının bir yıllık vergi geliri 360.581 Guruş olarak belirlenmiş olup, bunun da 244.276 Guruş 30 paralık kısmı tahsil edilmiş, 116.304 Guruş 10 paralık kısmı ise bir sonraki yıla bakaya olarak devr etmiştir²³. Görüldüğü üzere belirlenen vergi miktarının yaklaşık üçte ikisi tahsil edilmiştir.

R. 1276/ M. 1860-1861 senesinde Şirvan Kazasının miri vergisi 113.517 Guruş olup, bunun 101.440 Guruş 20 paralık kısmı sene içerisinde vergi mükelleflerinden tahsil edilmiş, 12.076 Guruş 20 para ise 1277 senesine devr olunmuştur. Şirvan Kazası’nın iane-i askeriyesi ise 30.000 Guruş olup, bu miktarın da 28.025 Guruşu tahsil edilip, 1.945 Guruşu da vergi bakayası olarak bir sonraki yıla devr etmiştir. Şirvan Kazasının aşar vergisi bedeli 600 Guruşluk duhan öşrü ile birlikte 262.110 Guruş olup, bunun da 109.722 Guruş 30 paralık kısmı tahsil edilmiş, 152.387 Guruş 10 paralık kısmı ise 1277 senesine bakaya olarak kalmıştır. Şirvan Kazasının rüsumat bedeli ise 64.950 Guruş olup, bunun da 47.279 Guruş 10 paralık kısmı tahsil edilmiş, 17.670 Guruş 30 paralık kısmı ise bakaya olarak bir sonraki yıla kalmıştır. Şirvan Kazasının 1276 senesi vergi bedelinin toplamı 470.577 Guruş olup, bu

¹⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, C.1, s.297-299.

¹⁹ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 347.

²⁰ Ufuk Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı’nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 90-91.

²¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, C.1, s. 25.

²² Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, s. 52.

²³ BOA. ML. d. 882, s.2.

bedelin 286.467 buçuk Guruşu tahsil edilmiş, 184.109 buçuk Guruşluk kısmı ise vergi bakayası olarak bir sonraki yıla devr etmiştir²⁴.

R. 1276/ M. 1860-1861 senesinde Espayrit Kazası'nın miri vergisi 42.000 Guruş olup, bu miktarın tamamı sene içerisinde vergi mükelleflerinden tahsil edilmiştir. Espayrit Kazası'nın iane-i askeriyesi ise 41.250 Guruş olup, bu miktarın da 40.565 buçuk Guruşu tahsil edilip, 684 buçuk Guruşu da vergi bakayası olarak bir sonraki yıla devr etmiştir. Espayrit Kazasının aşar vergisi bedeli 400 Guruşluk duhan öşrü ile birlikte 92.200 Guruş olup, bunun da 72.905 Guruşluk kısmı tahsil edilmiş, 19.295 Guruşluk kısmı ise 1277 senesine bakaya olarak kalmıştır. Espayrit Kazasının rüsumat bedeli ise 36.600 Guruş olup, bunun da 26.446 Guruşluk kısmı tahsil edilmiş, 10.154 Guruşluk kısmı ise bakaya olarak bir sonraki yıla kalmıştır. Espayrit Kazasının 1276 senesi vergi bedelinin toplamı 212.050 Guruş olup, bu bedelin 181.916 buçuk Guruşu tahsil edilmiş, 30.133 buçuk Guruşluk kısmı ise vergi bakayası olarak bir sonraki yıla devr etmiştir²⁵.

R. 1276/ M. 1860-1861 senesinde Garzan Kazasının miri vergisi 136.693 Guruş olup, bunun 112.821 Guruşluk kısmı sene içerisinde vergi mükelleflerinden tahsil edilmiş, 23.872 Guruş ise 1277 senesine devr olunmuştur. Garzan Kazası'nın iane-i askeriyesi ise 30.000 Guruş olup, bu miktarın da 27.500 Guruşu tahsil edilip, 2500 Guruşu da vergi bakayası olarak bir sonraki yıla devr etmiştir. Garzan Kazasının aşar vergisi bedeli 1.000 Guruşluk duhan öşrü ile birlikte 216.000 Guruş olup, bunun da 163.465 Guruşluk kısmı tahsil edilmiş, 52.535 Guruşluk kısmı ise 1277 senesine bakaya olarak kalmıştır. Garzan Kazasının rüsumat bedeli ise 65.230 Guruş olup, bunun da 31.500 Guruşluk kısmı tahsil edilmiş, 33.730 Guruşluk kısmı ise bakaya olarak bir sonraki yıla kalmıştır. Garzan Kazasının 1276 senesi vergi bedelinin toplamı 447.923 Guruş olup, bu bedelin 335.286 Guruşu tahsil edilmiş, 112.637 Guruşluk kısmı ise vergi bakayası olarak bir sonraki yıla devr etmiştir²⁶.

Siird Kazasının 1264 senesi vergisinden 946 Guruş olan bakayası 1278 senesinde tahsil edilmiştir. 1267 senesi aşarından 763 Guruş olan vergi bakayasından 163 Guruşu tahsil edilmiş olup, 600 Guruş bakayası kalmıştır. 1269 senesi verisinden 90 Guruş, 1270 senesi vergi bakayasından 434 Guruş 30 para ve 1273 senesi vergi bakayasından olarak da 251 Guruş olan vergi bakayaları yine tahsil edilememiştir. 1274 senesi aşar vergisinden olan 18.529,5 Guruşluk bakaya 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiştir. 1275 senesi iane-i askeriyesinden 257,5 Guruş ve aşar vergisinden de 11899 Guruş olmak üzere toplam 12156,5 Guruş olan vergi bakayası 1278 senesinde tahsil edilmiştir.

1276 senesi vergisinden 5225,5 Guruş olan bakayanın 3478 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup, 1747,5 Guruş bakaya olarak kalmıştır. Bedel-i askeri vergisinden 1348,5 Guruş bakaya bulunmakta idi. Bu miktarın da 878,5 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 470 Guruşu yine bakaya olarak bir sonraki yıla devr etmiştir. Siird Kazasının 1276 senesi aşar bedelinden 10.869 Guruş vergi bakayası bulunmakta idi. Bu miktarın 7719 Guruşu 1278 senesinde tahsil edilmiş olup 3150 Guruşu ise bir sonraki yıla devr etmiştir. Siird Kazasının 1276 senesi bedel-i rüsumundan 22142 Guruş bakayası bulunmakta idi. Bu meblağın 22117 Guruşu 1278 senesinde tahsil edilmiş olup 25 Guruşluk bakayası bir sonraki yıla devr etmiştir. Siird Kazasının 1276 senesi vergi borçları toplamı 39585 Guruş olup, bunun da 34.192,5 Guruşu 1278 senesinde tahsil edilmiş olup bir sonraki yıla 5.392,5 Guruş bakayası kalmıştır.

Siird Kazasının 1277 Senesi vergisinden 22.029 Guruş olan bakayasının 16.085 Guruşu 1278 senesinde tahsil edilmiş olup 5.955 Guruş bir sonraki yıla bakaya olarak kalmıştır. Bedel-i askeriden olan 15.000 Guruş vergi bakayasının 13.095 Guruşu tahsil

²⁴ BOA. ML. d. 882, s.2.

²⁵ BOA. ML. d. 882, s.2.

²⁶ BOA. ML. d. 882, s.2.

edilmiş olup 1905 Guruşu ise yine bakaya olarak bir sonraki yıla kalmıştır. Aşar vergisinden ise 27.800 Guruş bakayası bulunmakla beraber 1278 senesinde 26700 Guruşu tahsil edilmiş olup 1100 Guruşu ise yine bakaya kalmıştır. Bedel-i rüsumdan olarak 46262 Guruş olan vergi bakayasının 4.207,5 Guruşu tahsil edilmiş olup 42.004,5 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır. Siird Kazasının 1277 senesi vergi borçları toplamı 111.091 Guruş olup, bunun da 60.137,5 Guruşu 1278 senesinde tahsil edilmiş olup bir sonraki yıla 50.953,5 Guruş bakayası kalmıştır.

Siird Kazasının 1278 senesi emvalinden olarak vergisi 68.400 Guruş olup, bu miktarın da 47.493 Guruş 30 Paralık kısmı tahsil edilmiş, 20.906 Guruş 10 paralık kısmı se bakaya kalmıştır. Bedel-i askerisi ise 15.000 Guruş olup, 14.490 Guruşu sene içerisinde tahsil edilmiş olup, 510 Guruşu ise bakay olarak kalmıştır. Aşar vergisi miktarı ise 16.000 Guruş olup, bunun da 13.650 Guruşu tahsil edilmiş, 2.350 Guruşu ise bakaya kalmıştır. Bedel-i rüsumatı ise 150.450 Guruş olup, 142.346,5 Guruşu tahsil edilmiş, 8.103,5 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. Siird Kazasında 1278 senesi içerisinde 2020 Guruş da Ceza-yı nakdi hasılatı görünmektedir. Siird Kazasının 1278 senesi vergi borçları toplamı 261.495 Guruş olup, bunun da 229.625 Guruş 10 Parası tahsil edilmiş olup, bir sonraki yıla 31.869 Guruş 30 Para vergi bakayası kalmıştır²⁷.

2-1-b- Şirvan Kazası

Şirvan Kazasının 1266 senesi Aşar vergisinden 3.257,5 Guruş olan vergi bakayası ile alakalı ödeme yapılmamış ve bir sonraki yıla yine devr etmiştir. 1267 vergisinden 20, bedel-i aşardan 2420 ve bedel-i rüsumdan 260 olmak üzere toplam 2700 Guruş vergi bakayası bulunan Şirvan Kazasının bu borcu da yine ödenmediğinden bir sonraki yıla devr etmiştir. 1268 senesi aşar vergisinden 2.250 Guruş olan vergi bakayası 1278 yılında da ödenmemiştir. 1269 vergisinden 1382,5 Guruş, bedel-i aşardan 2300 Guruş ve bedel-i rüsumdan 1449,5 Guruş olmak üzere toplam 5.132 Guruş vergi bakayası bulunan Şirvan Kazasının bu borcu da yine ödenmediğinden bir sonraki yıla devr etmiştir. 1270 Senesi vergisinden 723 Guruş 30 Para ve bedel-i aşardan 2300 Guruş olmak üzere toplam 3023 Guruş 30 para olan vergi bakayası yine ödenmemiştir. 1271 vergisinden 738,5 Guruş, bedel-i aşardan 4348,5 Guruş ve bedel-i rüsumdan 200 Guruş olmak üzere toplam 5.287 Guruş vergi bakayası bulunan Şirvan Kazasının bu borcu da yine ödenmediğinden bir sonraki yıla devr etmiştir. 1272 Senesi vergisinden 5.454 Guruş ve bedel-i aşardan 2398 Guruş 30 para olmak üzere toplam 7852 Guruş 30 para olan vergi bakayası yine ödenmemiştir.

1273 senesi verisinden 5576 Guruş olan bakayası 1278 senesi içerisinde de ödenmediğinden yine bakaya kalmıştır. 500 Guruşluk aşar bedeli ise 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiştir. 1274 senesi verisinden 5634 Guruş 30 Para olan bakayası 1278 senesi içerisinde de ödenmediğinden yine bakaya kalmıştır. 500 Guruşluk aşar bedeli ise 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiştir.

1275 senesi vergi bakayası 5651,5 Guruş olup bu miktarın sadece 5 Guruşu toplandığından 5646,5 Guruşu yine bakaya kalmıştır. 1275 senesi bedel-i askerisinden 210 Guruş ve bedel-i aşardan 781 Guruş olan bakayaları bulunan Şirvan Kazasında bu meblağların yine ödenmediği görülmektedir. Şirvan Kazasının 1275 senesi toplam vergi borcu 6642,5 Guruş olup, bunun da 5 Guruşu 1278 senesi içerisinde ödenmiş, 6637,5 Guruş ise bir sonraki yıla bakaya olarak kalmıştır.

1276 senesi bakayasına baktığımızda vergüden 8000,5 Guruş bakayası bulunduğu ve bunun da 561 Guruşunun 1278 senesi içerisinde tahsil edildiğini, 7439,5 Guruşun da yine bakaya kaldığını görmekteyiz. 125 Guruşluk bedel-i askeri bakayasına ait hiçbir ödeme yapılmadığı ve 125 Guruşun yine bakaya kaldığı belirtilmiştir. Aşar vergisinden ise 80.470 Guruş 30 Para bakayası bulunmakta olup 47.359 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş,

²⁷ BOA, ML. VRD. D. 3456, sayfa 2.

33.111 Guruş 30 parası ise yine bakaya olarak kalmıştır. 1276 senesi bedel-i rüsumdan 14.930 Guruş 30 para bakayası bulunmakta olup, bu meblağın 8.552 Guruşu 12798 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup, 6378 Guruş 30 paralık kısmı yine bakaya olarak kalmıştır. 1276 senesi toplam vergi bakayası 103.527 Guruş olan Şirvan Kazasında 1278 senesinde 56.472 Guruşu toplanmış ve 47.055 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmaya devam etmiştir.

Şirvan Kazasında 1277 senesinde vergiden 14.995,5 Guruş bakayası olup, bu miktarın da 1726 Guruşu 1278 senesinde tahsil edilmiş, 13.269,5 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmaya devam etmiştir. 2374 Guruşluk bedel-i askeri bakayasından ise 2261,5 Guruşluk kısmı tahsil edilmiş olup, 112,5 Guruşluk bakayası kalmaya devam etmiştir. Şirvan Kazasının 1277 senesi Aşar vergisinden 96.550 Guruş 30 Paralık bir bakayası bulunmakta olup, bunun da 78.120 Guruş 10 paralık kısmı 1278 senesinde tahsil edilmiş, 18.430 Guruş 20 Paralık kısmı yine bakaya olarak kalmaya devam etmiştir. 25.325 Guruş olan bedel-i rüsum bakayasından ise 11.856,5 Guruşu tahsil edilmiş, 13.468,5 Guruşu ise bakaya yine bakaya kalmıştır. Şirvan Kazasında emaneten idare edilmekte olan memleha rüsumuyla resm-i gümrük hasılatı toplamı ise 2050 Guruş etmekteydi. 1277 senesinden devr eden bu meblağ yine tahsil edilemeyerek, bakaya kalmaya devam etmiştir.

Şirvan Kazasında 1278 yılında vergi olarak 126.000 Guruş toplanacakken 82.289 Guruş 30 Paralık kısmı toplanmış ve 43.710 Guruş 10 Paralık kısmı bakay kalmıştır. 30.000 Guruş olan bedel-i askerisinden ise 25.521,5 Guruşu sene içerisinde tahsil edilmiş olup, 4478,5 Guruşu ise bakaya kalmıştır. 196.190 Guruş olan Aşar vergisinden ise 73.332 Guruşu tahsil edilmiş, 122.858 Guruşu ise bakaya kalmıştır. 16.300 Guruş olan bedel-i rüsumatının ise tamamı tahsil edilmiştir. 45.500 Guruş olan ağnam vergisi de tamamen tahsil edilmiştir. 75 Guruşluk duhan öşrü ile alakalı ödeme yapılmamış ve 75 Guruş bakaya olarak kalmıştır. 100 Guruşluk ceza-yı nakdi hasılatı da tamamen tahsil edilmiştir. 1278 senesinde Şirvan Kazasından toplanması gereken 414.165 Guruştan 243.043 Guruş 10 paralık kısmı toplanmış olup, 171.121 Guruş 30 para ise bakaya olarak bir sonraki yıla devr etmiştir. Geçmiş senelerden 1278 senesine kadar devr eden vergi bakayası ile 1278 senesi emvali toplamı olan 707.443 Guruş 20 Paradan, 394.484 Guruş 20 paralık kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş, 312.959 Guruşu ise vergi bakayası olarak bir sonraki yıla devr etmiştir²⁸.

2-1-c- Espayrit Kazası

Espayrit Kazasının 1276 senesinden olan bakayaları şu şekildeydi: İane-i askeriyesinden olan 434,5 Guruş borcun 279,5 Guruşu 1278 senesi içinde ödenmiş olup, 155 Guruş ise yine bakaya kalmıştır. 400 Guruşluk aşar bedelinin tamamı 1278 senesi içerisinde ödenmiştir. 654 Guruşluk bedel-i rüsumundan ise 200 Guruşu ödenmiş 454 Guruşluk kısmı ise yine bakaya kalmıştır. Espayrit Kazasının 1276 senesinden toplam 1.488,5 Guruş vergi bakayası bulunmakta idi. 789,5 Guruşu tahsil edilmiş, 609 Guruşluk kısmı ise yine bakaya kalmıştır.

Espayrit Kazasının 1277 senesi bedel-i vergi bakayası olarak 422 Guruş 30 para idi. 1278 senesi içerisinde 27 Guruş 30 paralık kısmı ödenmiş, 395 Guruşluk kısmı ise yine bakaya kalmıştır. 1277 senesinden bedel-i askeri vergisinden 3059,5 Guruş olan bakayasının 2746,5 Guruşu tahsil edilmiş olup 313 Guruşu ise yine bakaya kalmıştır. Aşar bedelinden ise 38.679 Guruş bakayası bulunmakta idi. 34.920 Guruş 10 parası ödenmiş, 3758 Guruş 30 Para ise yine bakaya kalmıştır. 10.187 Guruşluk bedel-i rüsum bakayasından ise 703 Guruşu ödenmiş, 9484 Guruş ise yine bakaya kalmıştır. Espayrit Kazasının 1277 senesinden 52.348 Guruş 10 Para toplam bakayası bulunmakta idi. 38.397 Guruş 20 paraslık kısmı tahsil edilmiş, 13.950 Guruş 30 Paralık kısmı ise yine bakaya kalmıştır.

Espayrit Kazasının 1278 senesi emvali ise şu şekilde idi: 51.000 Guruşluk vergisinin 41.288 Guruşu tahsil edilmiş olup 9712 Guruşu ise bakaya kalmıştır. Bedel-i askeri vergisi

²⁸ BOA, ML. VRD. D. 3456, sayfa 3-4.

olarak 41.250 Guruş toplam vergi bedelinden 39757 Guruş 10 Paralık kısmı ödenmiş olup 1492 Guruş 30 paralık kısmı ise bakaya kalmıştır. Espayrit Kazasının 1278 senesi aşar bedeli 78.165 Guruş idi. Bu meblağın 43.168 Guruşu tahsil edilmiş olup, 34.997 Guruşu ise bakaya kalmıştır. 61150 Guruşluk bedel-i rüsumundan ise 1990 Guruşu tahsil edilmiş olup, 4160 Guruşu ise bir sonraki yıla bakaya olarak kalmıştır. 25.750 Guruş olan ağnam vergisinden ise 16.918 Guruş 30 Paralık kısmı tahsil edilmiş olup, 8831 Guruş 10 paralık kısmı bakaya kalmıştır. 25 Guruşluk duhan öşrü bedeliyle alakalı hiçbir ödeme yapılmamış ve 25 Guruş bakaya olarak kalmıştır. Espayrit Kazasının 1278 senesi toplam vergisi 202.340 Guruş olup, bunun da 143.122 Guruşu tahsil edilmiş, 59.218 Guruşu ise bakaya olarak bir sonraki yıla kalmıştır.

Espayrit Kazasının önceki yıllardan 1278 senesine devr eden toplam vergi borcu ise 256.176 Guruş 30 Para idi. Bu meblağın 182.399 Guruşu 1278 yılı içerisinde tahsil edilmiş olup, 73.777 Guruş 30 paralık kısmı yine bakaya olarak kalmıştır²⁹.

2-1-d- Garzan Kazası

Garzan Kazasının 1265 senesi vergisinden 406 Guruş 12 Paralık borcu bulunmakta idi. Bu meblağ yine ödenmemiştir. 1275 senesi vergisinden ise 4515 Guruş bakayasına olup, bu meblağ da ödenmemiştir. 1276 senesi vergi bakayasından 5977,5 Guruş borcu bulunmakta olup, 1576 Guruşu ödenmiş, 4401,5 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır. 777,5 Guruşluk bedel-i askeri bakayasından ve 32.000 Guruşluk bedel-i rüsum bakayasından ise hiçbir meblağ ödenmediğinden yine bakaya olarak kalmıştır. 15.535 Guruşluk aşar bedelinden ise 12.950 Guruşluk bir meblağ ödenmiş olup, 2585 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır. 1276 senesinden gelen toplam vergi borcu 54.290 Guruş olup, bu meblağın 14.526 Guruşu tahsil edilmiş olup, 39.764 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır.

Garzan Kazasının 1277 senesi bakayasından olarak 30.690 Guruş vergi borcu bulunmakta idi. 10633 Guruş 30 paralık kısmı tahsil edilmiş olup, 20.056 Guruş 10 paralık kısmı ise yine bakaya olarak kalmıştır. 12.367 Guruş olan bedel-i askeri bakayasından ise 7716 Guruşu ödenmiş, 4651 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır. 114.861 Guruş 10 paralık aşar vergisi bakayasından ise 55.718 HGuruş 30 paralık kısmı tahsil edilmiş olup 59.142 Guruş 20 paralık kısmı ise yine bakaya olarak kalmıştır. 39.215 Guruşluk bedel-i rüsum bakayasından ise 9.142,5 Guruşu ödenmiş olup, 30.072,5 Guruşu yine bakaya olarak kalmıştır. Garzan Kazasının 1277 senesinden birikmiş toplam vergi borcu 197.133 Guruş 10 para idi. 1278 senesi içerisinde bu meblağın 83.211 Guruşu tahsil edilmiş olup, 113.922 Guruş 10 paralık kısmı ise yine bakaya olarak kalmıştır.

Garzan Kazasının 1278 senesi emvalinden olarak 150.000 Guruşluk vergisinden 58.150 Guruşu tahsil edilmiş olup, 91850 Guruşu ise vergi bakayasına olarak bir sonraki yıla kalmıştır. 30.000 Guruşluk bedel-i askeri vergisinden ise 15.000 Guruşu tahsil edilmiş olup, 15.000 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 205.000 Guruşluk aşar bedelinden 78.408 Guruş 14 Paralık kısmı tahsil edilmiş olup, 126.591 Guruş 26 para ise bakaya kalmıştır. 8.100 Guruşluk bedel-i rüsumatından ise 4.100 Guruşu tahsil edilmiş olup, 4.000 Guruş ise bakaya olarak kalmıştır. 32.000 Guruşluk ağnam vergisinden ise 15.800 Guruşu tahsil edilmiş, 16.200 Guruşu ise bakaya kalmıştır. Tapu hasılatı olan 1356 Guruş 4 paranın ise tamamı tahsil edilmiştir. Garzan Kazasının memleha rüsumu ve resm-i gümrük hasılatı olan 1780,5 Guruşun ise tamamı tahsil edilmiştir. Garzan Kazasının 1278 senesi toplam vergi yükümlülüğü olan 428.236 Guruş 24 Paradan 174.594 Guruş 38 parası tahsil edilmiş, 253.641 Guruş 26 Paralık kısmı ise bakaya olarak bir sonraki yıla devr etmiştir.

Garzan Kazasının geçmiş yıllardan 1278 senesine devr eden toplam vergi borcu 684.581 Guruş 6 para idi. 1278 senesi içerisinde bu vergi bakayasının 272.331 Guruş 38

²⁹ BOA, ML. VRD. D. 3456, sayfa 4-5.

paralık kısmı tahsil edilmiş, 412.249 Guruş 8 paralık kısmı ise yine bakaya olarak bir sonraki yıla devr etmiştir³⁰.

2-1-e- Sason Kazası

Sason Kazasının 1267 senesinden 2963 Guruşluk vergi ve 2589 Guruş 34 Paralık da aşar bedeli olmak üzere toplam 5552 Guruş 34 Paralık bakayasını bulunmakta idi. 1278 senesi içerisinde bu bakayalarla lakalı hiçbir ödeme yapılmamıştır. 1269 senesi vergi bakayasından 6148 Guruş 10 para olan meblağın 4120 Guruşu tahsil edilmiş olup, 2028 Guruş 10 Parası yine bakaya olarak kalmıştır. 1270 senesi vergi bakayasından ise 2748 Guruş 30 paralık borcuna dair de hiçbir ödeme yapılmamıştır.

1271 senesi vergisinden 260 Guruş, aşar bedelinden ise 1870 Guruş 10 para olmak üzere toplam 2130 Guruş 10 Paralık bakayasına dair de hiçbir ödeme yapılmamış, bu meblağlar yine bakaya kalmıştır. 1272 Senesi İane-i askeriyesinden 577 Guruş, Vergüsünden 8461 Guruş 10 Para ve aşar bedelinden 3480 Guruş olmak üzere toplam da 12.518 Guruş 10 Paralık birikmiş bakayasına dair de 1278 yılı içerisinde hiçbir ödeme yapılmamıştır.

1273 Senesi İane-i askeriyesinden 3780 Guruş, Vergüsünden 2177,5 Guruş ve aşar bedelinden 4617 Guruş olmak üzere toplam da 10.574,5 Guruşluk birikmiş bakayasına dair de 1278 yılı içerisinde hiçbir ödeme yapılmamıştır.

1274 senesi vergüsünden 8005,5 Guruşluk bakayasının 3197 Guruşu tahsil edilmiş olup, 4808,5 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır. 3962 Guruşluk iane-i askeriyesinden 155 Guruşu tahsil edilmiş olup 3807 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır. 5740,5 Guruşluk aşar bedelinden ise 3666,5 Guruşu tahsil edilmiş olup 2074 Guruşu ise yine bakaya kalmıştır. 5749 Guruşluk bedel-i rüsumundan ise 4639,5 Guruşu tahsil edilmiş, 1109,5 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır. 1274 senesinden olan toplam 23.457 Guruşluk vergi bakayasından 11.658 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 11.799 Guruşluk bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmaya devam etmiştir.

1275 senesi vergüsünden 8099,5 Guruşluk bakayasının 5572 Guruşu tahsil edilmiş olup, 2527,5 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır. 6338,5 Guruşluk iane-i askeriyesinden 289,5 Guruşu tahsil edilmiş olup 6049 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır. 21.217 Guruşluk aşar bedelinden ise 2203 Guruşu tahsil edilmiş olup 19.014 Guruşu ise yine bakaya kalmıştır. 46.700 Guruşluk bedel-i rüsumundan ise 41.216 Guruşu tahsil edilmiş, 5484 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır. 1275 senesinden olan toplam 82.355 Guruşluk vergi bakayasından 49.280,5 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 33.074,5 Guruşluk bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmaya devam etmiştir.

1276 senesi vergüsünden 8459 Guruş 10 paralık bakayasının 7010 Guruşu tahsil edilmiş olup, 1449 Guruş 10 para ise yine bakaya olarak kalmıştır. 10.694,5 Guruşluk iane-i askeriyesinden 1502 Guruşu tahsil edilmiş olup 9192,5 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır. 44.177 Guruşluk aşar bedelinden ise 22.513 Guruşu tahsil edilmiş olup 21.664 Guruşu ise yine bakaya kalmıştır. 14.900 Guruşluk bedel-i rüsumuna dair ise hiçbir ödeme yapılmamış, 14.900 Guruş yine bakaya olarak kalmıştır. 1276 senesinden olan toplam 78.230 Guruş 30 Paralık vergi bakayasından 31.025 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 47.205 Guruş 30 Paralık bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmaya devam etmiştir.

1277 senesi vergüsünden 38.345 Guruşluk bakayasının 18.964 Guruşu tahsil edilmiş olup, 19.381 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır. 30.000 Guruşluk iane-i askeriyesinden 13.818 Guruşu tahsil edilmiş olup 16.152 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır. 107.096 Guruşluk aşar bedelinden ise 53.499 Guruşu tahsil edilmiş olup 53.597 Guruşu ise yine bakaya kalmıştır. 41.475 Guruşluk bedel-i rüsumundan ise 15.529,5 Guruşu tahsil edilmiş, 25.945,5 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır. 1277 senesinden olan toplam 216.916

³⁰ BOA, ML. VRD. D. 3456, sayfa 5.

Guruşluk vergi bakayasından 101.840,5 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 115.075,5 Guruşluk bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmaya devam etmiştir.

Sason Kazasının 1278 senesi vergüsünden 100.000 Guruşluk meblağının 32.564 Guruşu tahsil edilmiş olup, 67.436 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 30.000 Guruşluk iane-i askeriyesinden 10.762 Guruşu tahsil edilmiş olup 19.238 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 107.096 Guruşluk aşar bedelinden ise 20.931 Guruşu tahsil edilmiş olup 86.165 Guruşu ise bakaya kalmıştır. 11.500 Guruşluk bedel-i rüsumundan ise 3.400 Guruşu tahsil edilmiş, 8100 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 14.000 Guruşluk ağnam bedeli ile alakalı ise hiçbir ödeme yapılmamış, 14.000 Guruş bakaya olarak bir sonraki yıla kalmıştır. Sason Kazasında emaneten idare olunan memleha gümrük rüsumu hasılatından olarak 648 Guruşluk meblağın ise tamamı ödenmiştir. Miri hasılatından ise 750 Guruşluk bakaya bulunmaktadır. 1278 senesinden olan toplam 263.994 Guruşluk vergi yükümlülüğünden 68.305 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 195.689 Guruşluk bir meblağ ise bakaya olarak bir sonraki yıla devr etmiştir.

Sason Kazasının geçmiş yıllardan 1278 senesine devr eden toplam vergi borcu 704625 Guruş 24 Para idi. 1278 senesi içerisinde bu vergi bakayasının 266229 Guruşluk kısmı tahsil edilmiş, 438396 Guruş 24 paralık kısmı ise yine bakaya olarak bir sonraki yıla devr etmiştir³¹.

2-1-f- Kurdilan (Kurtalan) Kazası

Kurdilan Kazasının 1275 senesi vergüsünden 1382,5 Guruşluk bakayasını ile alakalı hiçbir ödeme yapılmamış olup, 1382,5 Guruş yine bakaya olarak kalmıştır. 30 Guruşluk iane-i askeriyesi ile alakalı hiçbir ödeme yapılmamış olup, 30 Guruş yine bakaya olarak kalmıştır. 305 Guruşluk bedel-i rüsumunun ise tamamı ödenmiştir. 1275 senesinden olan toplam 1717,5 Guruşluk vergi bakayasından 305 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 1412,5 Guruşluk bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmaya devam etmiştir. 1276 senesi vergisinden 1648 Guruş ve bedel-i rüsumundan ise 500 Guruşluk vergi bakayasını ile alakalı hiçbir ödeme yapılmamıştır. 25.188 Guruşluk aşar bedelinin ise tamamı ödenmiştir. 1276 senesinden olan toplam 27.336 Guruşluk vergi bakayasından 25.188 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 2.148 Guruşluk bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmaya devam etmiştir. 1277 Senesi vergüsünden 3081,5 Guruşluk bakayasından 1713,5 Guruşluk bir kısmı ödenmiş olup, 1368 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır. 227,5 Guruşluk Bedel-i askerisi, 26.285 Guruşluk aşar bedeli ile 4885 Guruşluk bedel-i rüsumunun ise tamamı ödenmiştir. 1277 senesinden olan toplam 34.479 Guruşluk vergi bakayasından 33.111 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 1368 Guruşluk bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmaya devam etmiştir.

Kurdilan Kazasının 1278 emvali ise şöyleydi: 26.024 Guruşluk vergüsünden 9.402 Guruşu sene içerisinde tahsil edilmiş olup, 16.622 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 3.750 Guruşluk iane-i askeriyesinden ise 3.537 Guruşu tahsil edilmiş olup, 213 Guruş ise bakaya olarak kalmıştır. 34.000 Guruşluk aşar bedelinden ise 17.415,5 Guruşluk bir meblağ tahsil edilmiş olup 16.584,5 Guruşluk bir meblağ ise bakaya olarak kalmıştır. 3080 Guruşluk bedel-i rüsumu, 4730 Guruşluk bedel-i ağnamı, 1500 Guruşluk duhan öşrü ile 630,5 Guruşluk tapu hasılatının ise tamamı sene içerisinde tahsil edilmiştir. 1278 senesinden olan toplam 73.714,5 Guruşluk vergi yükümlülüğünden 40.295 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 33.419,5 Guruşluk bir meblağ ise bakaya olarak bir sonraki yıla devr etmiştir.

Kurdilan Kazasının geçmiş yıllardan 1278 senesine devr eden toplam vergi borcu 137.247 Guruş idi. 1278 senesi içerisinde bu vergi bakayasının 98.899 Guruşluk kısmı tahsil edilmiş, 38.348 Guruşluk kısmı ise yine bakaya olarak bir sonraki yıla devr etmiştir³².

2-1-g-Rıdvan (Rızvan) Kazası

³¹ BOA, ML. VRD. D. 3456, sayfa 6-7.

³² BOA, ML. VRD. D. 3456, sayfa 7-8.

Rıdvan/Rızvan Kazasının 1265 senesi vergüsünden 2776 Guruş, 1269 senesi Vergüsünden 200 Guruş, 1271 senesi Aşarından 3358 Guruş, 1272 senesi Vergüsünden 1727,5 Guruş, 1273 senesi Vergüsünden 115 Guruş, 1274 senesi Vergüsünden 836,5 Guruş, 1275 senesi vergüsünden 1598 Guruş 10 para ve bedel-i askeriyesinden ise 344 Guruş olmak üzere toplam 1942 Guruş 10 Paralık vergi bakayaları ile alakalı 1278 senesi içerisinde hiçbir ödeme yapılmamış olup, mezkûr bakayalar aynen devam etmiştir. 1276 senesi vergüsünden olan 6057,5 Guruşun 3958 Guruş 30 paralık kısmı tahsil edilmiş olup, 2098 Guruş 30 paralık kısmı ise yine bakaya olarak kalmıştır. 1234 Guruşluk bedel-i askerisinden ise 368,5 Guruşu tahsil edilmiş, 865,5 Guruşu ise yine bakaya kalmıştır. 35.810 guuruşluk bedel-i aşarının ise tamamı tahsil edilmiştir. 21.132,5 Guruşluk bedel-i rüsumundan ise 9.156,5 Guruşluk kısmı tahsil edilmiş olup 11.976 Guruşluk bir meblağ ise bakaya kalmıştır. 1276 senesinden kalma toplam vergi bakayasası olan 64234 Guruştan, 49293 Guruş 30 Paralık kısmı tahsil edilmiş olup, 14940 Guruş, 10 paralık kısmı ise yine bakaya olarak kalmıştır.

1277 senesi vergüsünden olan 21.193,5 Guruşun 16.787 Guruşluk kısmı tahsil edilmiş olup, 4.406,5 Guruşluk kısmı ise yine bakaya olarak kalmıştır. 12.250 Guruşluk bedel-i askerisinden ise 10.960 Guruşu tahsil edilmiş, 1290 Guruşu ise yine bakaya kalmıştır. 138.900 Guruşluk bedel-i aşarının ise 132519,5 Guruşu tahsil edilmiş olup, 6380,5 Guruşu ise yine bakaya kalmıştır. 14.469 Guruşluk bedel-i rüsumundan ise 9.693 Guruşluk kısmı tahsil edilmiş olup 4.776 Guruşluk bir meblağ ise bakaya kalmıştır. 1277 senesinden kalma toplam vergi bakayasası olan 186.812,5 Guruştan, 169.959,5 Guruşluk kısmı tahsil edilmiş olup, 16.853 Guruşluk kısmı ise yine bakaya olarak kalmıştır.

Rıdvan/Rızvan Kazasının 1278 senesi emvali ise şöyleydi: 120.000 Guruşluk vergüsünden 88.305 Guruş 10 Paralık kısmı sene içerisinde tahsil edilmiş olup, 31.694 Guruş 30 paralık kısmı ise bakaya olarak kalmıştır. 26.250 Guruşluk bedel-i askeriyesinden ise 23.331,5 Guruşu tahsil edilmiş olup, 2918,5 Guruş ise bakaya olarak kalmıştır. 130.000 Guruşluk aşar bedelinden ise 36.414,5 Guruşluk bir meblağ tahsil edilmiş olup 93.585,5 Guruşluk bir meblağ ise bakaya olarak kalmıştır. 15.500 Guruşluk bedel-i rüsumunun ise 10.403 Guruşu tahsil edilmiş, 5097 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 14.200 Guruşluk bedel-i ağnamı ile 2609 Guruşluk tapu hasılatının ise tamamı sene içerisinde tahsil edilmiştir. 4320 Guruşluk rüsum-ı mirisinin ise 2000 Guruşu tahsil edilmiş olup 2320 Guruşu ise bakaya olarak kalmaya devam etmiştir. 1278 senesinden olan toplam 312.879 Guruşluk vergi yükümlülüğünden 177.263 Guruş 10 Paralık kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 135.615 Guruş 30 Paralık bir meblağ ise bakaya olarak bir sonraki yıla devr etmiştir.

Rıdvan/Rızvan Kazasının geçmiş yıllardan 1278 senesine devr eden toplam vergi borcu 574880 Guruş 30 Para idi. 1278 senesi içerisinde bu vergi bakayasasının 396516 Guruş 20 Paralık kısmı tahsil edilmiş, 178364 Guruş 10 Paralık kısmı ise yine bakaya olarak bir sonraki yıla devr etmiştir³³.

2-1-h-Eruh, Pervari ve Dirgöl Kazası

Eruh, Pervari ve Dirgöl Kazalarının vergileri birlikte toplanıyordu. 1265 senesi aşar bedellerinden 29.837,5 Guruş olan bakayasından 4474,5 Guruşu tahsil edilmiş olup 25.363 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır. 39.632,5 Guruşluk bedel-i rüsumundan ve 6541 Guruşluk Batvan aşiretinin ağnam rüsumundan ise hiçbir ödeme yapılmamıştır. 1265 senesi toplam vergi borcu olan 76.011 Guruştan 44.74,5 Guruşluk kısmı tahsil edilmiş olup, 71.536,5 Guruşluk kısmı ise yine bakaya kalmıştır.

1266 senesi aşar bedelinden olan 51.091 Guruş 22 para ile 38.862 Guruşluk bedel-i rüsumundan toplam 89.953 Guruş 22 paralık toplam vergi bakayasından hiçbir ödeme yapılmamış ve bu meblağ yine bakaya olarak kalmıştır. 1269 senesi vergüsünden 3478 Guruş 10 paralık meblağdan hiçbir miktar ödenmemiştir. 6.187 Guruş 30 paralık aşar bedelinden ise

³³ BOA, ML. VRD. D. 3456, sayfa 8-9.

3608 Guruş 20 paralık bir meblağ ödenmiş olup, 2579 Guruş 10 paralık bir kısmı ise yine bakaya kalmıştır. 1269 senesi toplam vergi bakayasası olan 9666 Guruştan 3608 Guruş 20 paralık kısmı ödenmiş olup 6058 Guruş 20 Paralık kısmı yine bakaya kalmıştır.

Dirgöl Kazasının 1270 senesi vergi bedelinden 26.136 Guruş 30 para ve aşar bedelinden de 1836 Guruş olmak üzere toplam 27.972 Guruş 30 paralık bir vergi bakayasası bulunmakta olup 1278 senesi içerisinde hiçbir ödeme yapılmamıştır. 1271 senesi bedel-i vergüsünden 35.586 Guruş 16 para, bedel-i askerisinden 500 Guruş ve bedel-i aşarından 1656,5 Guruş olmak üzere toplam 37.742 Guruş 36 paralık bir vergi bakayasası bulunmakta olup 1278 senesi içerisinde hiçbir ödeme yapılmamıştır.

Dirgöl Kazasının 1272 senesi bedel-i aşardan 5073 Guruş 30 para ve bedel-i rüsumdan da 650 Guruş olmak üzere toplam 5723 Guruş 30 paralık bir vergi bakayasası bulunmakta olup 1278 senesi içerisinde hiçbir ödeme yapılmamıştır. 1273 senesi bedel-i vergüsünden 24.958 Guruş, bedel-i askerisinden 1564 Guruş ve bedel-i aşarından 3000 Guruş olmak üzere toplam 29.522 Guruşluk bir vergi bakayasası bulunmakta olup 1278 senesi içerisinde hiçbir ödeme yapılmamıştır.

1274 senesi aşarından olan 4685 Guruşluk borcunun 3210 Guruşu 1278 senesi içerisinde ödenmiş olup 1475 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır. 1275 senesi vergüsünden 14.525,5 Guruş olan borcunun 8539 Guruşluk kısmı ödenmiş olup 4986,5 Guruş ise yine bakaya kalmıştır. 384 Guruşluk bedel-i askerisi ile ilgili hiçbir ödeme yapılmamıştır. 1275 seensi toplam vergi borcu olan 13.909,5 Guruştan 1278 seensi içerisinde 8539 Guruşu tahsil edilmiş olup 5370,5 Guruş ise yine bakaya olarak kalmaya devam etmektedir.

Dirgöl Kazasının 1276 senesi vergüsünden 48.740,5 Guruş olan borcundan 676,5 Guruşu tahsil edilmiş olup 48.064 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır. Bedel-i askerisinden 4936 Guruş 20 para olan borcundan ise 1769 Guruş 10 paralık kısmı tahsil edilmiş olup 3167 Guruş 10 paralık kısmı ise yine bakaya olarak kalmıştır. 80 Guruşluk aşar bedeli ile 6520 Guruşluk bedel-i rüsumu bakayasasının ise tamamı ödenmiştir. Dirgöl Kazasının 1276 senesi toplam vergi bakayasası olan 60.277 Guruştan 9045 Guruş 30 paralık kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 51.231 Guruş 10 paralık bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmıştır.

Dirgöl Kazasının 1277 senesi vergüsünden 20.853,5 Guruş olan borcundan 6358,5 Guruşu tahsil edilmiş olup 14.495 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır. Bedel-i askerisinden 647 Guruş olan borcundan ise 36 Guruşluk kısmı tahsil edilmiş olup 611 Guruşluk kısmı ise yine bakaya olarak kalmıştır. 53.332 Guruşluk aşar bedelinin ise 19.354 Guruş 30 paralık kısmı tahsil edilmiş olup 33.977 Guruş 10 paralık kısmı ise yine bakaya olarak kalmıştır. 5518 Guruşluk bedel-i rüsumu bakayasasının ise tamamı ödenmiştir. Dirgöl Kazasının 1277 senesi toplam vergi bakayasası olan 80350,5 Guruştan 31267 Guruş 10 paralık kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 49083 Guruş 10 paralık bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmıştır.

Dirgöl Kazasının 1278 senesi emvali ise şöyleydi: 153.000 Guruşluk vergü borcundan 100.245 Guruşu sene içerisinde tahsil edilmiş olup 52.755 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 17.500 Guruşluk bedel-i askerisinden ise 9427 Guruşu tahsil edilmiş, 8073 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 122.720 Guruşluk bedel-i aşarından ise 79.960 Guruş 30 paralık bir meblağ tahsil edilmiş olup 42.759 Guruş 10 paralık kısmı bakaya olarak kalmıştır. 5000 Guruşluk bedel-i rüsumundan ise 4000 Guruşu tahsil edilmiş olup, 1000 Guruşluk bir bakayasası bulunmaktadır. 35.700 Guruşluk bedel-i ağnamı ile 2100 Guruşluk oşr-ü duhan ve 2665 Guruş 5 paralık tapu hasılatının ise tamamı ödenmiştir. Dirgöl Kazasının 1278 senesi toplam vergisi olan 338685 Guruş 5 paradan, 234097 Guruş 35 paralık kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 104587 Guruş 10 paralık bir meblağ ise bakaya olarak bir sonraki yıla kalmıştır.

Dirgöl Kazasının seneler itibariyle toplam vergi bakayasası olan 774499 Guruş 03 paralık borcundan, 294242 Guruş 35 paralık kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 480256 Guruş 08 paralık bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmıştır.³⁴

2-1-i-Zilan Kazası

Zilan Kazasının 1273 senesi vergisinden olan 3181 Guruş, 1274 senesi vergisinden olan 4257 Guruş ile alakalı 1278 senesi içerisinde hiçbir ödeme yapılmamıştır. 1275 senesi vergisinden olan 13.000 Guruşluk bakayadan ise 1312 Guruş 10 Paralık bir kısmı ödenmiş olup, 11.687 Guruş 30 paralık bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmıştır. 1276 senesi vergüsünden olan 27312 Guruşun, 424 Guruşu tahsil edilmiş olup, 26888 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır. 1670 Guruşluk bedel-i askeri vergisi ile alakalı yine bir ödeme yapılmamış ve 1670 Guruş tekrardan bakaya kalmıştır. 5224 Guruşluk aşar bedelinin ise tamamı ödenmiştir. Zilan Kazasının 1276 senesinden olan toplam 34.206 Guruşluk bakayasının 5648 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 28.558 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır.

Zilan Kazasının 1277 senesi vergüsünden olan 51.477,5 Guruşun 8680,5 Guruşu tahsil edilmiş olup 42797 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır. 7500 Guruşluk bedel-i askerisinden ise 4380 Guruşu tahsil edilmiş olup, 3120 Guruş ise yine bakaya kalmıştır. 77027,5 Guruşluk bedel-i aşarından ise 50536,5 Guruşu tahsil edilmiş olup, 26491 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır. 9371 Guruşluk bedel-i rüsumundan ise 6591 Guruşu tahsil edilmiş olup 2750 Guruş ise yine bakaya kalmıştır. Zilan Kazasının 1277 senesinden olan toplam 145346 Guruşluk bakayasının 70188 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 75158 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır.

Zilan Kazasının 1278 senesi emvali ise şöyleydi: 130.000 Guruşluk vergü borcundan 30.245,5 Guruşu sene içerisinde tahsil edilmiş olup 99754,5 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 7.500 Guruşluk bedel-i askerisinden ise 2728 Guruş 10 parası tahsil edilmiş, 4771 Guruş 30 parası ise bakaya olarak kalmıştır. 84280 Guruşluk bedel-i aşarından ise 26984 Guruşluk bir meblağ tahsil edilmiş olup 57296 Guruşluk kısmı bakaya olarak kalmıştır. 5670 Guruşluk bedel-i rüsumundan ise 2010 Guruşu tahsil edilmiş olup, 3660 Guruşluk bir bakayasası bulunmaktadır. 121000 Guruşluk bedel-i ağnamının ise tamamı ödenmiştir. 2050 Guruşluk duhan öşrünün ise 1400 Guruşu tahsil edilmiş olup 650 Guruş bakaya kalmıştır. Zilan Kazasının emaneten idare olunan memleha rüsumuyla resm-i gümrük hasılatından olan 10577,5 Guruşun ise tamamı ödenmiştir. Zilan Kazasının 1278 senesi toplam vergisi olan 252177,5 Guruştan, 86045 Guruş 10 paralık kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 166132 Guruş 10 paralık bir meblağ ise bakaya olarak bir sonraki yıla kalmıştır. Zilan Kazasının seneler itibariyle toplam vergi bakayasası olan 452167,5 Guruşluk borcundan, 163193,5 Guruşluk kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 288974 Guruşluk bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmıştır.³⁵

2-1-i-Eruh Kazası

Eruh Kazasının 1269 senesi rüsumundan olan 4129 Guruş, 1270 senesinden olan 29.347 Guruş, 1271 senesi vergüsünden olan 19020 Guruş, 1272 senesi vergüsünden olan 18222 Guruş 10 para ve bedel-i aşarından olan 634 Guruş 17 para, 1273 senesi bakayasası olan vergüden 21047 Guruş 30 para, bedel-i aşardan 4912 Guruş ve bedel-i rüsumiyeden olan 1023,5 Guruş bakayasından 1278 senesi içerisinde hiçbir tahsilat yapılamamış olup, belirtilen miktarlar yine bakaya olarak kalmıştır.

Eruh Kazasının 1274 senesi vergüsünden olan 24.725,5 Guruş bakayasına dair hiçbir ödeme yapılmamış olup, aynı miktar yine bakaya kalmıştır. 3161 Guruşluk aşar bedelinden ise 650 Guruşu tahsil edilmiş, 2511 Guruş ise yine bakaya kalmıştır. 7000 Guruşluk bedel-i

³⁴ BOA, ML. VRD. D. 3456, sayfa 9-10.

³⁵ BOA, ML. VRD. D. 3456, sayfa 11.

rüsumiyeden ise 4000 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup, 3000 Guruş ise bakaya kalmıştır. 1274 senesi bakayasını toplamı olan 34886,5 Guruştan 4650 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup, 30236,5 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır.

1275 senesi vergü bakayasından olan 16198 Guruş ile bedel-i askeriden olan 2352 Guruş 20 paralık bir meblağ, hiçbir ödeme yapılmadığı için yine bakaya olarak kalmıştır. 1275 senesi vergi bakayasını toplamı 18550,5 Guruştur.

1276 senesi vergüsünden olan 56.236 Guruşluk bakaya, hiçbir ödeme yapılmadığı için yine bakaya olarak kalmıştır. 10506 Guruşluk bedel-i askerisine dair ise 284,5 Guruş ödeme yapılmış olup, 10221,5 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır. 35418,5 Guruşluk bedel-i aşarının ise tamamı 1278 senesi içerisinde ödenmiştir. 34.122,5 Guruşluk bedel-i rüsumiyesinin ise 19050 Guruşluk bir kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 15072,5 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır. 1276 senesi toplam vergi bakayasını olan 136283 Guruştan 54753 Guruşluk kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup, 81530 Guruşluk bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmıştır.

Eruh Kazasının 1277 senesi vergisinden olan bakayasını toplamı 45409 Guruş idi. Bu miktarın 10.119 Guruşu 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 35290 Guruş ise bakaya olarak kalmıştır. 17.144 Guruşluk bedel-i askeri bakayasından ise 1630 Guruşu tahsil edilmiş olup 15514 Guruş ise bir sonraki yıla bakaya olarak kalmıştır. 64043 Guruş 30 paralık bedel-i aşardan ise 33243 Guruş 20 paralık kısmı tahsil edilmiş olup 30800 Guruş 10 paralık kısmı yine bakaya olarak kalmıştır. 1750 Guruşluk bedel-i rüsumiye bakayasının ise tamamı ödenmiştir. Eruh Kazasının emaneten idare olunan memleha rüsumuyla resm-i gümrük hasılatından olan 3108,5 Guruşluk bakayasına dair ise 1278 yılında hiçbir ödeme yapılmadığından bakaya kalmıştır. 1276 senesi toplam vergi bakayasını olan 131455 Guruş 10 paradan, 046742 Guruş 20 Paralık kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup, 084712 Guruş 30 Paralık bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmıştır.

Eruh Kazasının 1278 senesi emvali ise şöyleydi: 120.000 Guruşluk vergü borcundan 4391,5 Guruşu sene içerisinde tahsil edilmiş olup 115608,5 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 32.500 Guruşluk bedel-i askerisinden ise 7504 Guruşu tahsil edilmiş, 24996 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 81985 Guruşluk bedel-i aşarından ise 11254,5 Guruşluk bir meblağ tahsil edilmiş olup 70730,5 Guruşluk kısmı bakaya olarak kalmıştır. 11750 Guruşluk bedel-i rüsumundan ise 5237,5 Guruşu tahsil edilmiş olup, 6512,5 Guruşluk bir bakayasını bulunmaktadır. 20700 Guruşluk bedel-i ağnamının 7816 Guruşu tahsil edilmiş olup 12884 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 200 Guruşluk ceza-yı nakdi bedeli ile 3911 Guruşluk emaneten idare olunan memleha gümrük rüsumuyla resmi hasılatının ise tamamı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiştir.

Eruh Kazasının 1278 senesi toplam vergisi olan 271046 Guruştan, 40314,5 Guruşluk kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 230731,5 Guruşluk bir meblağ ise bakaya olarak bir sonraki yıla kalmıştır. Eruh Kazasının seneler itibarıyla toplam vergi bakayasını olan 690558 Guruş 7 Paralık borcundan, 146460 Guruşluk kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 544098 Guruş 7 Paralık bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmıştır³⁶.

2-1-j-Pervari Kazası

Pervari Kazasının 1266 senesi vergüsünden olan 1150 Guruş, 1267 senesi vergüsünden olan 3750 Guruş ve 1267 senesi aşarından olan 7650 Guruş, 1268 senesi vergüsünden olan 2536,5 Guruş ile 1268 senesi rüsumundan olan 1843,5 Guruş, 1269 senesi vergüsünden olan 415 Guruş, 1270 senesi bakayasından olan 933 Guruş 30 para, 1271 Bakayasından olan 895,5 Guruş, 1272 senesi vergüsünden olan 400 Guruş, 1273 senesi vergüsünden olan 96 Guruş 10 para, 1275 senesi bakayasından olarak vergüden 6037 Guruş

³⁶ BOA, ML. VRD. D. 3456, sayfa 12-13.

ve bedel-i askeriden 500 Guruş olmak üzere toplam 6537 Guruş borca dair 1278 senesi içerisinde hiçbir ödeme yapılmadığı için bu miktarlar yine bakaya olarak kalmışlardır.

Pervari Kazasının 1276 senesi bakayasından olan vergüden 8170 Guruşluk borcuna dair 1802 Guruş ödeme yapılmış olup, 6368 Guruş ise yine bakaya kalmıştır. 5904 Guruşluk bedel-i askerisine dair 41 Guruş ödem yapılmış olup 5863 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır. 6509,5 Guruşluk bedel-i aşar ile 2600 Guruşluk bedel-i rüsumunun ise tamamı 1278 yılında ödenmiştir. 1276 yılına ait olan 23183,5 Guruşluk toplam vergi bakayasından, 10952,5 Guruşluk kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup, 12231 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır.

Pervari Kazasının 1277 senesi bakayasından olan vergüden 17140 Guruşluk borcuna dair 5065 Guruş ödeme yapılmış olup, 12075 Guruş ise yine bakaya kalmıştır. 30550 Guruşluk bedel-i askerisine dair 16155 Guruş ödeme yapılmış olup 14395 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır. 26863 Guruşluk bedel-i aşar ile 20774,5 Guruş ödeme yapılmış olup, 6088,5 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır. 4950 Guruşluk bedel-i rüsumuna ve 575 Guruşluk Emaneten idare olunan memleha rüsumuyla resm-i gümrük hasılatına dair ise hiçbir ödeme yapılmadığından yine bu meblağlar bakaya kalmıştır.

1277 yılına ait olan 80078 Guruşluk toplam vergi bakayasından, 41994,5 Guruşluk kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup, 38083,5 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır.

Pervari Kazasının 1278 senesi emvali ise şöyleydi: 91.000 Guruşluk vergü borcundan 50793,5 Guruşu sene içerisinde tahsil edilmiş olup 40206,5 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 32.500 Guruşluk bedel-i askerisinden ise 7407 Guruşu tahsil edilmiş, 25092 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 69450 Guruşluk bedel-i aşarından ise 53923 Guruşluk bir meblağ tahsil edilmiş olup 15527 Guruşluk kısmı bakaya olarak kalmıştır. 4620 Guruşluk bedel-i rüsumundan ise 900 Guruşu tahsil edilmiş olup, 3720 Guruşluk bir bakayası bulunmaktadır. 15180 Guruşluk bedel-i ağnamının 8195 Guruşu tahsil edilmiş olup 6985 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 750 Guruşluk duhan öşrünün ise tamamı ödenmiştir.

Pervari Kazasının 1278 senesi toplam vergisi olan 213500 Guruştan, 121969,5 Guruşluk kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup, 91530,5 Guruşluk bir meblağ ise bakaya olarak bir sonraki yıla kalmıştır. Pervari Kazasının seneler itibariyle toplam vergi bakayası olan 342969 Guruşluk borcundan, 174916,5 Guruşluk kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 168052,5 Guruşluk bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmıştır³⁷.

2-1-k: Hizan Kazası

Hizan Kazasının 1276 senesi rüsumundan olan 400 Guruş 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiştir. 1277 senesi vergüsünden olan 592,5 Guruşluk bakayanın 69,5 Guruşu tahsil edilmiş olup, 523 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır. 522 Guruşluk bedel-i askerisinden ise 50 Guruşu tahsil edilmiş olup 472 Guruşu ise yine bakaya kalmıştır. 64831 Guruşluk bedel-i aşarından ise 39666,5 Guruşu tahsil edilmiş olup 25164,5 Guruşu ise yine bakaya olarak kalmıştır. 13068,5 Guruşluk bedel-i rüsumiyesinden ise 7693,5 Guruşluk bir kısmı tahsil edilmiş olup 5375 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır. 1277 yılına ait olan 79014 Guruşluk toplam vergi bakayasından, 47479,5 Guruşluk kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup, 31534,5 Guruş ise yine bakaya olarak kalmıştır. Hizan Kazasının 1278 senesi emvali ise şöyleydi: 65.000 Guruşluk vergü borcundan 53964 Guruşu sene içerisinde tahsil edilmiş olup 11036 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 45000 Guruşluk bedel-i askerisinden ise 34921 Guruşu tahsil edilmiş, 10079 Guruşu ise bakaya olarak kalmıştır. 169410 Guruşluk bedel-i aşarından ise 96241 Guruşluk bir meblağ tahsil edilmiş olup 73169 Guruşluk kısmı bakaya olarak kalmıştır. 6600 Guruşluk bedel-i rüsumunun ise tamamı ödenmiştir. 42000 Guruşluk bedel-i ağnamının 29026,5 Guruşu tahsil edilmiş olup 12973,5 Guruşu ise bakaya

³⁷ BOA, ML. VRD. D. 3456, sayfa 13-14.

olarak kalmıştır. Hizan Kazasının 1278 senesi toplam vergisi olan 328010 Guruştan, 214152,5 Guruşluk kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup, 113857,5 Guruşluk bir meblağ ise bakaya olarak bir sonraki yıla kalmıştır. Hizan Kazasının seneler itibariyle toplam vergi bakayası olan 407424 Guruşluk borcundan, 262032 Guruşluk kısmı 1278 senesi içerisinde tahsil edilmiş olup 145392 Guruşluk bir meblağ ise yine bakaya olarak kalmıştır³⁸.

1267 yılına ait iane-i umumiye bakayasından olarak Siird Kazasının 300 ve Şirvan Kazasının da 2694,5 Guruş olmak üzere toplam 2994,5 Guruş bakayası bulunmakta idi. Bu meblağ ile alakalı ödeme yapılmadığı ve 2994,5 Guruşun yine bakaya olarak kaldığı görülmektedir³⁹.

Vilayet ve mülhakatında mevcut olan Ağnamın enva' ve miktarı				
Kaza	Tiftik	Keçi	Koyun	Yekûn
Siird	9319	5029	6341	20689
Eruh	13869	12190	9639	35698
Garzan	1854	22417	20961	45232
Pervari	692	11280	5363	17335
Şirvan	7901	20089	11979	39969
Toplam				

Tablo-1: 1892/1893 yıllarında Siirt ve kazalarındaki ağnamın tür ve miktarı⁴⁰.

Siird Sancağı genelinden toplanan vergilerin önemli bir kısmı ağnam vergisiydi. Tablo-1'de görüldüğü üzere Siird sancağı genelinde önemli miktarda küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Siird Kazasında tiftik 9319, keçi 5029 adet, koyun 6341 olmak üzere toplam 20.689 adet idi. Eruh Kazasında 13.869 Tiftik, 12.190 keçi, 9639 koyun olmak üzere toplam 35.698 adet idi. Garzan Kazasında 1854 tiftik, 22.417 keçi, 20.961 koyun olmak üzere toplam 45.232 adet idi. Pervari kazasında 692 tiftik, 11.280 keçi, 5.363 koyun olmak üzere toplam 17.335 adet idi. Şirvan kazasında 7901 tiftik, 20.089 keçi, 11.979 koyun olmak üzere toplam 39.969 adet küçükbaş hayvan bulunmakta idi.

Vilayetin havi olduğu aksam-ı araziyeinin miktarına dair mahallerinden alınan ma'lumat-ı takribiye üzerine hülasa edilen cetveldir. Ma'lumat alınamayan mahaller ve kısımlar bi't-tabi yazılamamıştır.					
Kaza	Sulu ve Susuz arazi	Çayır ve Mera yapılan	Boz kıraç hali	Yapraklık meşelik	Bağlık bahçelik
Ma Nevahi-i Siird Sancağı	57112	250	45000	--	--
Ma Rızvan Garzan Kazası	297870	8383	--	--	21000
Ma Dirgöl Eruh	50000	59000	--	--	136305
Şirvan Ma Zırki	33000	--	--	20000	--
Pervari	105000	10000	10000	20000	--

³⁸ BOA, ML. VRD. D. 3456, sayfa 14-15.

³⁹ BOA, ML. VRD. D. 3456, sayfa 15.

⁴⁰ Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis, Birinci Def'a, H.1310 (M. 1892/1893), s. 288.

Tablo-2: 1892/1893 yıllarında Siird ve kazalarındaki arazinin tür ve miktarı⁴¹.

Siird Sancağının engebeli arazi yapısı genellikle susuz tarım elverişli idi. Tablo 2’de de görüldüğü üzere Siird sancağının arazi dağılımı şu şekilde idi. Sulu ve susuz arazi vasfında Siird merkeze bağlı alanlarda 57.112 dönüm, Garzan Kazasında (Rıdvan ile beraber) 297.870 dönüm, Erüh Kazasında (Dirgöl ile beraber) 50.000 dönüm, Şirvan kazasında (Zirki ile beraber) 33.000 dönüm ve Pervari kazasında ise 105.000 dönüm büyüklüğünde idi. Çayır ve mera vasfındaki arazilerden Siird sancağında 250 dönüm, Garzan kazasında 8383 dönüm, Erüh Kazasında 59.000 dönüm ve Pervari kazasında ise 10.000 dönüm arazi bulunmakta idi. Boz kıraç toprak olarak Siird sancağı ve nahiyelerinde 45.000 dönüm ve Pervari kazasında ise 10.000 dönüm arazi bulunmakta idi. Yapraklık ve meşelik vasfında olmak üzere Şirvan kazasında (Zirki ile beraber) 20.000 dönüm ve Pervari kazasında ise 20.000 dönüm arazi bulunmakta idi. Bağlık ve bahçelik arazi vasfında Garzan Kazasında (Rıdvan ile beraber) 21.000 dönüm, Erüh Kazasında (Dirgöl ile beraber) 136.305 dönüm arazi bulunmakta idi.

Mahallerinden alınan ma'lumata nazaran dahil-i vilayette bulunan hayvanat ve sairinin miktar-ı takribiyesi																
Kaza	Esb-i Res	Kısrak	Ester	Merkeb	Camus	Manda	Öküz	İnek	Tavuk	Hindi	Ördek	Kaz	An Kovanı	Çift takımı	Araba	Harman Dögen
Siird	180	100	400	700	30	20	2000	600	5000	50	-	-	-	200	-	200
Ma Dirgöl Erüh	200	500	500	3000	-	10	8000	5000	50000	-	-	-	2000	1000	-	500
Ma Rızvan Garzan	50	45	453	500	169	246	1213	291	25000	200	-	-	1000	300	-	150
Ma Zirki Şirvan	19	36	254	500	-	-	760	1900	7000	-	-	-	1500	200	-	40
Pervari	-	15	100	500	-	-	400	400	3500	-	-	-	3000	110	-	-

Tablo-3: 1892/1893 yıllarında Siird ve kazalarındaki hayvanatın tür ve miktarı⁴².

XIX. Yüzyılın sonlarında Siird sancağında bulunan hayvanların tür ve miktarları ile zirai aletlerin miktarları şu şekilde idi: Esb Siird merkeze bağlı alanlarda 180 baş, Erüh Kazasında (Dirgöl ile beraber) 200 baş, Garzan Kazasında (Rıdvan ile beraber) 50 baş, Şirvan kazasında (Zirki ile beraber) 19 baş bulunmakta idi. Kısrak, Siird merkeze bağlı alanlarda 100 baş, Erüh Kazasında (Dirgöl ile beraber) 500 baş, Garzan Kazasında (Rıdvan ile beraber) 45 baş, Şirvan kazasında (Zirki ile beraber) 36 baş ve Pervari kazasında ise 15 baş bulunmakta idi. Ester Siird merkeze bağlı alanlarda 400 baş, Erüh Kazasında (Dirgöl ile beraber) 500 baş, Garzan Kazasında (Rıdvan ile beraber) 453 baş, Şirvan kazasında (Zirki ile beraber) 254 baş ve Pervari kazasında ise 100 baş bulunmakta idi. Merkeb, Siird merkeze bağlı alanlarda 700 baş, Erüh Kazasında (Dirgöl ile beraber) 3000 baş, Garzan Kazasında (Rıdvan ile beraber) 500 baş, Şirvan kazasında (Zirki ile beraber) 500 baş ve Pervari kazasında ise 500 baş bulunmakta idi. Camus, Siird merkeze bağlı alanlarda 30 baş ve Garzan Kazasında (Rıdvan ile beraber) 169 baş bulunmakta idi. Manda, Siird merkeze bağlı alanlarda 20 baş, Erüh Kazasında (Dirgöl ile beraber) 100 baş, Garzan Kazasında (Rıdvan ile beraber) 246 baş bulunmakta idi. Öküz, Siird merkeze bağlı alanlarda 2000 baş, Erüh Kazasında (Dirgöl ile beraber) 8000 baş, Garzan Kazasında (Rıdvan ile beraber) 1213 baş, Şirvan kazasında (Zirki ile beraber) 760 baş ve Pervari kazasında ise 400 baş bulunmakta idi. İnek, Siird merkeze bağlı alanlarda 600 baş, Erüh Kazasında (Dirgöl ile beraber) 5000 baş, Garzan Kazasında (Rıdvan ile beraber) 291 baş, Şirvan kazasında (Zirki ile beraber) 1900 baş ve Pervari

⁴¹ Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis, Birinci Def'a, H.1310 (M. 1892/1893), s.289.

⁴² Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis, Birinci Def'a, H.1310 (M. 1892/1893), s. 290.

kazasında ise 400 baş bulunmakta idi. Tavuk, Siird merkeze bağlı alanlarda 5000 baş, Eruh Kazasında (Dirgöl ile beraber) 50.000 baş, Garzan Kazasında (Rıdvan ile beraber) 25000 baş, Şirvan kazasında (Zirki ile beraber) 7000 baş ve Pervari kazasında ise 3500 baş bulunmakta idi. Hindi, Siird merkeze bağlı alanlarda 50 baş, Garzan Kazasında (Rıdvan ile beraber) 200 baş bulunmakta idi. Arı Kovanı olarak, Eruh Kazasında (Dirgöl ile beraber) 2000 adet, Garzan Kazasında (Rıdvan ile beraber) 1000 adet, Şirvan kazasında (Zirki ile beraber) 1500 adet ve Pervari kazasında ise 3000 adet bulunmakta idi. Çift takımı olarak, Siird merkeze bağlı alanlarda 200 adet, Eruh Kazasında (Dirgöl ile beraber) 1000 adet, Garzan Kazasında (Rıdvan ile beraber) 300 adet, Şirvan kazasında (Zirki ile beraber) 200 adet ve Pervari kazasında ise 110 adet bulunmakta idi. Harman döğen olarak, Siird merkeze bağlı alanlarda 200 adet, Eruh Kazasında (Dirgöl ile beraber) 500 adet, Garzan Kazasında (Rıdvan ile beraber) 150 adet ve Şirvan kazasında (Zirki ile beraber) ise 40 adet bulunmakta idi.

Vilayetin 308 senesi varidat-ı umumiyesi						
Kaza	Vergü	Bedel-i askeri	Ağnam	Aşar	Emanet-i aşar	Genel Toplam
Siird Kazası	200.192	76.485	71.459	252.953		601.089
Eruh Kazası	421.057	79.223	119.119	212.842		832.241
Garzan kazası	327.412	100.272	157.742	349.973	90.000	1.025.399
Pervari Kazası	150.383	66.778	66.992	95.697		379.850
Şirvan Kazası	163.205	70.139	140.406	219017		592.767
Genel Toplam	1.262.249	392.897	555.718	1.130.482	90.000	3.431346

Tablo-4: 1892/1893 yıllarında Siirt ve kazalarından toplanan vergilerin tür ve miktarı⁴³.

XIX. Yüzyılın sonlarında Siird sancağından toplanan vergiler şu şekildeydi: Siird Kazasında vergüden 200.192 Guruş, Bedel-i askeriden 76.485 Guruş, ağnam vergisinden 71.459 Guruş, aşar vergisinden 252.953 Guruş olmak üzere toplam 601.089 guruş toplanmakta idi. Eruh Kazasında, vergüden 421.057 Guruş, Bedel-i askeriden 79.223 Guruş, ağnam vergisinden 119.119 Guruş, aşar vergisinden 212.842 Guruş olmak üzere toplam 832.241 guruş toplanmakta idi. Garzan kazasında, vergüden 327.412 Guruş, Bedel-i askeriden 100.272 Guruş, ağnam vergisinden 157.742 Guruş, aşar vergisinden 349.973 Guruş ve emanet-i aşar olarak da 90000 Guruş olmak üzere toplam 1.025.399 guruş toplanmakta idi. Pervari Kazasında, vergüden 150.383 Guruş, Bedel-i askeriden 66.778 Guruş, ağnam vergisinden 66.992 Guruş, aşar vergisinden 95.697 Guruş olmak üzere toplam 379.850 guruş toplanmakta idi. Şirvan Kazasında, vergüden 163.205 Guruş, Bedel-i askeriden 70.139 Guruş, ağnam vergisinden 140.406 Guruş, aşar vergisinden 219.017 Guruş olmak üzere toplam 592.767 guruş toplanmakta idi. Siird Sancağı genelinden ise toplamda vergüden 1.262.249 Guruş, Bedel-i askeriden 392.897 Guruş, ağnam vergisinden 555.718 Guruş, aşar vergisinden 1.130.482 Guruş ve emanet-i aşar olarak da 90000 Guruş olmak üzere toplam 3.431.346 guruş toplanmakta idi.

Şemseddin Sami Kamûsü'l-Alâm adlı meşhur eserinin Siird maddesindeki tarımsal ve zirai faaliyetleri şu şekilde ifade etmektedir:

⁴³ Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis, Birinci Def'a, H.1310 (M. 1892/1893), s.287.

“Arazisi pek münbit olup, buğday, arpa, pirinç, susam ve sair hububatla pamuk, tütün ve meyve ve sebzelerin envai hasıl olur. Üzümün bir miktarı kurutulup, pekmez dahi çıkarılır, ve bazı meyvelerden pestil yapılır. Hayli miktar bal dhi çıkar. Hayvanatı da çok olup, hayli peynir ve yapağı çıkar.”⁴⁴

Sancak genelindeki hayvan varlığı ile alakalı da şu bilgileri vermektedir:

“Sancağın hayvanat-ı ahalisi 15.500 sığır, 5500 at, 81.273 koyun, ve 79289 keçiden ibarettir. Tiftik keçisi dahi bulunur.”⁴⁵

Ali Cevad’ın H. 1314/M. 1896-1897 yılında kaleme almış olduğu “Memalik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lügatı” adlı kitabında Siirt’te üretilen tarım ürünleri ve miktarlarından şöyle bahsedilir: *“sancağın hububat-ı mahsul-i senevi 228.000 kile buğday, 221.000 kile arpa, 273.000 kile hububat-ı saireden ibaret olarak cem’an yekûn 742000 kileye baliğ olmaktadır.”⁴⁶*

Ali Cevad’a göre Siirt’te yapılan hayvancılığın çoğu küçükbaş hayvancılık idi. 19. Yüzyılın sonlarında Siirt’te yetiştirilen hayvan türleri ve miktarları şu şekilde idi: *“Hayvanat-ı ehliyesi 15.500 re’s(baş) öküz, 5.500 re’s at, 81.273 re’s koyun, 79.289 re’s keçi ki mecmui’ 181.562 re’s’e baliğ oluyor. Koyun ve keçiden senevi 28.524 kıyye yapağı hasıl olur.”⁴⁷* ifadelerini kullanarak Şemseddin Sami’nin vermiş olduğu bilgileri tekrardan teyit eder.

3- Siird Sancağı’nın Gider Yönetimi

1276 senesinde Siird Sancağı’ndaki gider kalemleri şöyle idi: 273.877 Guruş 11 para irad ve masarısı icra olunan, 355.146 Guruş 10 para mahalline tahrirat tastir kılınmak üzere müzekkire ve pusulası verilen, 1.753.275 Guruş 13 para da değişik kalemler için harcanan miktar olup bir senelik giderleri toplamı 2.382.298 Guruş 34 para idi. 355.146 Guruş 10 para mahalline tahrirat tastir kılınmak üzere müzekkire ve pusulası verilen kısmın ayrıntılı dökümü ise şöyleydi: 263.631,5 Guruş Zabtiye askeri maaşlarına, 8000 Guruş Hizan Kazası Müdürü Osman Ağa’ya, 1650 Guruş Rıdvan Kazası mukayyidi Abdülkadir Efendiye, 1500 Guruş Dirgöl ve Zilan mukayyidi Salih Efendi’ye, 1000 Guruş Hizan Kazası mukayyidi Kasım Efendiye, 5500 Guruş Espayrit Kazası Müdürü İsmail Beye, 1800 Guruş Eruh mukayyidi Şaban Beye maaş olarak verilmiş olup, 72.064 Guruş 30 para ise Akçe nakliyesi gideri olarak kaydedilmiştir⁴⁸.

1274 senesi muhasebesi şöyleydi: irad ve masarısı icra kılınan 281.976 Guruş 9 para ile birlikte 2.475 Guruş Sason Kazası Müdür vekili Hamid Efendinin ziyade makbuzu olup canib-i hazineye irsali lazım gelen meblağ olarak kaydedilmiştir. Zabtiye askerleri maaşlarına karşılık olarak 274.850 Guruş 30 para, Hizan Kazası Müdürü maaşı olarak 12.000 Guruş, Espayrit Kazası Müdürü İbrahim Ağa maaşı olarak 4.500 Guruş, Mal Müdürlüğünde görevli Agah Efendi maaşı olarak 3.900 Guruş, ihsan-ı şahane olmak üzere 8.820 Guruş, sancaktaki fukara ve muhtaçlar için tahsis edilen maaş olarak 40.363 Guruş, Batum’a irsal kılınan akçe olarak 7.300 Guruş, Akçe nakliyesi olarak da 22.464 Guruş olmak üzere toplam 376.642 Guruş 30 para harcama yapılmıştır. Sancağın bir yıllık giderleri toplamı ise 2.064.969 Guruş 25 para olarak kaydedilmiştir⁴⁹.

⁴⁴ Şemseddin Sami, Kamûsü’l-Alâm, Cild. 4, Mihran Matbaası, İstanbul, Hicri 1311 (Miladi 1893/1894), s. 2574.

⁴⁵ Şemseddin Sami, s. 2574.

⁴⁶ Ali Cevad, Memalik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lügatı (Kısım-ı evvel- Lügat-ı Coğrafya), Cild-i Sani (İkinci Cild), Kasbar Matbaası, İstanbul, 1314, s. 437.

⁴⁷ Ali Cevad, Memalik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lügatı, s. 437.

⁴⁸ BOA. ML. d. 1033, s. 7.

⁴⁹ BOA, ML. d. 1033, s.17

Siird Sancağı Kaymakamı ve Kaza Müdürlerinin maaşları ise şöyleydi: Kaymakam Kenan paşa 7.350 Guruş, Dirgöl Kazası Müdürü Ahmed Efendi 1150 Guruş, Pervari Kazası Müdürü Hüseyin Ağa 1100 Guruş, Eruh Kazası Müdürü Hüseyin Efendi 1100 Guruş, Zilan-ı kebir ve sagir ve nevahi Müdürlüğünde görevli Yusuf Efendi 500 Guruş, Sason Kazası Müdürlüğünde görevli Ahmed Ağa 900 Guruş, Garzan Müdüreüne 750 Guruş, Espayrit Hizan Müdürlüğünde görevli Rüstem Ağa 1500 Guruş ve Rıdvân Müdürlüğünde görevli İbrahim Ağa 650 Guruş maaş almaktaydı⁵⁰.

Siird livasının lahık (yeni) Kaymakamı İzzetlü Abdi Efendi 1278 senesi Mart-Nisan-Mayıs ayları için 9776,5 Guruş, Haziran ayının son 20 günü için 4194,5 Guruş, Temmuz ayından senesinin son ayı olan Şubat ayına kadar da aylık ortalama 6.292 Guruş olmak üzere bir yıl içerisinde toplam 63.385 Guruş 32 para maaş almıştır. Kanun-ı sani ayı içerisinde maaşının öşrü olarak 629 Guruş 8 para maaşından kesilerek hazineye gönderilmiştir⁵¹. Kaymakam İzzetlü Abdi Efendi'nin 1278 senesi Mart ayı içerisinde görevine başlamasına kadar Siird livasında Kaymakam vekili olarak görev yapan fütüvvetlü Ziya Efendi'ye görev yaptığı süre için 4.643 Guruş 10 para maaş ödemesi yapılmıştır.

R. 1278 senesi içerisinde Siird Sancağında mal başkâtibi olarak görev yapan Ziya Efendi'ye aylık 1750 Guruş olmak üzere 12 aylık 21.000 Guruş maaş ödemesi yapılmıştır. Mal başkâtibi refik-i evvelliğine tayin olunan Dersaadetli Ahmed Şakir Efendi'ye göreve başladığı 1278 Mart ayında 375 Guruş, ileriki aylarda da 525 Guruş olmak üzere Kanun-ı sani ayı sonuna kadar toplam 5.815 Guruş maaş ödemesi yapılmıştır. Mal başkâtibi refik-i saniliğine tayin olunan Vanlı Mehmed Efendi'ye Haziran 1278 tarihinden itibaren aylık 300 Guruş olmak üzere toplam da 2.630 Guruş ödeme yapılmıştır. Tahrirat başkâtibi Diyarbakirli fütüvvetlü Soğon? Efendi'ye aylık 1.000 Guruş maaş verildiği görülmektedir. Bir yıllık maaşı 12.000 Guruş olan Soğon Efendi'nin 7 aylık maaşı ödenmiş olup, 5 aylık maaşı olan 5.000 Guruş ise alacağı bulunmaktadır⁵².

Siird'de görevli tahrirat kâtibi refik-i evveleri aylık 350 Guruş maaş almaktaydılar. 1278 senesi Mart- Mayıs ayları arasında tahrirat kâtibi refik-i evveli olarak görev yapan Diyarbakirli Kasım Efendi üç aylık maaş olarak 1.050 Guruş maaş almıştır. Daha sonra bu göreve atanan Karahisarlı Mehmed Bey ise senenin geri kalan 9 ayı için toplam 3.150 Guruş maaş almaya hak kazanmış olup, bu miktarın 1750 Guruşu kendisine ödenmiş, 4 aylık maaşı olan 1400 Guruş da alacağı bulunmaktadır. Tahrirat kâtibi refik-i sanisi olaark görev yapan Diyarbakirli Mehmed Ağâh Efendi ise aylık 325 Guruş maaş almakta olup senelik 3.900 Guruş maaş almaya hak kazanmış olsa da maaşının 2600 Guruşluk kısmı ödenmiş, 1300 Guruş ise bakaya olarak kalmıştır. Sandık eminliği görevinde bulunan Siirdli Mevlüd Efendi aylık 200 Guruş, livadaki kalem odalarının kırtasiye giderleri de 500 Guruş, kalem odacısı olarak görev yapan Siirdli Hanna ise aylık 70 Guruş maaş almaktaydı. Sandık emini, kırtasiye gideri ve kalem odacısı maaşı giderleri toplamda aylık 770 Guruşa tekabül etmekte olup, bu giderlerin yıllık karşılığı ise 9240 Guruş idi ve bu miktarın tamamının ödendiği görülmektedir⁵³.

Şirvan Kazası Müdürü olarak görev yapan Erzurumlu Ahmed Ağa Mart ve Nisan aylarında 450 şer Guruş, Mayıs ayında ise 20 günlük maaş olarak 300 Guruş olmak üzere görev yaptığı 80 gün için 1200 Guruş maaş almıştır. Espayrit Kazası'nın eski Müdürü Diyarbakirli Derviş Efendi ise 1278 senesi Mart ve Nisan ayları için 500 er Guruş, Mayıs ayındaki 15 günlük çalışma süresi için de yarım maaş olarak 250 Guruş olmak üzere toplam 1250 Guruş maaş almıştır.

⁵⁰ BOA, ML.MSF. d. 9979, s.6.

⁵¹ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.2.

⁵² BOA, ML.MSF. d. 16313, s.2.

⁵³ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.2-3.

1278 senesi Mayıs ayının 15'i ile birlikte Espayrit Kazası'na Müdür olarak atanan Osman Beğ göreve başladığı ilk ay yarım maaş olarak 250 Guruş, Haziran ve Teşrin-i sani ayları arasındaki 6 ay için ise aylık 500 er Guruş olmak üzere toplam da 3.250 Guruş maaş almaya hak kazanmışsa da hak ettiği maaşın 1750 Guruşu ödenmiş olup, 1500 Guruş alacağı bulunmaktadır⁵⁴.

1278 Senesi Mart ayı itibariyle yarım maaş ile Garzan Kaza Müdürlüğüne atanan Abdülfettah Ağa Mart ve Nisan aylarında 375'er Guruş, 20 gün görev yaptığı Mayıs ayından ise 250 Guruş olmak üzere toplam 1000 Guruş maaş almıştır. 1278 senesi Mayıs ayının 20 si itibariyle Garzan Kaza Müdürlüğüne Garzanlı refetlü Hamid Beğ 750 Guruş maaşla atanmış olup, Mayıs ayında 10 günlük görev yaptığı için 125 Guruş maaş verilmiş olup Haziran ayından senenin son ayı olan Şubat'a kadar aylık 750 Guruş maaş almaya devam etmiştir. Bu dönemde toplam 6.875 Guruş maaş almıştır⁵⁵.

1278 senesi Mart ve Nisan aylarında Sason Kazasında Müdür olarak görev yapan İbrahim Ağa yarım maaş üzerinden aylık 450 Guruş olmak üzere toplam da 900 Guruş maaş almıştır. Sason Kazası'na Müdür olarak Dersaadetten tayin olunan Mehmed Tevfik Ağa ise göreve başladığı 1277 senesi kanun-ı sanisinde 150 Guruş, Şubat ayında 450 Guruş, 1278 senesi Mart ve Nisan aylarında da 450 Guruş aldıktan sonra, Mayıs ayı itibariyle Sason Kaza Müdürlüğü görevinin tam maaşı olan 900 Guruşu almaya başladığı görülmektedir. Mehmed Tevfik Ağa Teşrin-i evvel ayının sonuna kadar görevde kalmış ve bu zaman zarfında toplam 6900 Guruş maaş olarak kendisine verilmiştir. Mehmet Tevfik Ağa'dan sonra Sason Kazası Müdürlüğüne aylık 900 Guruş maaşla Karahisarlı Mehmed Rıf'at Efendi atanmış olup sene sonuna kadar görev yaptığı görülmektedir. Şubat ayı sonuna kadar 4 aylık maaş olarak 3.600 Guruş maaş almaya hak kazanmış olup bunun da 3 aylık maaşı olan 2700 Guruş kendisine ödenmiş olup, 900 Guruşluk alacağı bulunmaktadır⁵⁶.

Rıdvan Kazasında 1278 senesi Mart-Nisan-Mayıs döneminde 3 ay görev yapan Mustafa Vasıf Ağa aylık 650 Guruş'dan üç aylık 1950 Guruş maaş almıştır. Rıdvan Kaza Müdürlüğüne 1278 Haziranından itibaren 650 Guruş maaş ile Hacı Ahmed Bey atanmış olup Şubat ayı sonuna kadar toplam 5850 Guruş maaş ödemesi yapılmıştır⁵⁷.

Dirgöl Kazasında 1278 senesi Mart ve Nisan (25 Günlük) aylarında görev yapan Diyarbekirli İsmail Ağa toplam 2.108 Guruş maaş almıştır. Daha sonra Kaza Müdürlüğü görevine Cizreli Sadık Efendi atanmış olup, Ağustos ayının son haftasına kadar görevde kalmıştır. Bu dönemde Dirgöl Kazas Müdürlüğü maaşı 575 Guruştur. Cizreli Sadık Efendi'ye toplamda 2259 Guruş 30 para maaş ödemesi yapılmıştır. Dirgöl Kazası'nda 1278 Ağustos ayı itibariyle göreve başlayan Ayaşlı Hüseyin Efendi Teşrin-i sani sonuna kadar görevde kalmış ve 1859 Guruş maaş almıştır. Ayaşlı Hüseyin Efendi'ye tam çalıştığı aylarda yarım maaş olarak 575 Guruş verilmekteydi. Dirgöl Kazasına 1278 Temmuz Ayı itibariyle Dersaadet'ten Mehmed Hilmi Ağa tayin olunmuştur. Mehmed Hilmi Ağa Teşrin-i sani ayı sonuna kadar yarım maaş olarak 575 Guruş almış, daha sonra maaşı 1150 Guruşa çıkarılmıştır. Mali Senenin son ayı olan Şubat ayı itibariyle de 6133 Guruş 10 Para maaş almaya hak kazanmıştır⁵⁸.

Eruh Kazasında 1278 senesi Mart ayında Dersaadetli Ahmed Rüşdü Efendi Müdür olarak görev yapmaktaydı. Haziran ayı sonuna kadar görev yapan Ahmed Rüşdü Efendi toplamda 2.537 buçuk Guruş maaş almıştır. Eruh Kazasında Müdürlük görevi yapan Diyarbekirli Mustafa Efendi ise 1278 senesi Mart ve Nisan ayları için 550 şer Guruş, Mayıs ayı için ise 212,5 Guruş olmak üzere toplam 1312,5 maaş almıştır. Bir önceki Eruh Kazası

⁵⁴ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.3.

⁵⁵ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.3.

⁵⁶ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.4.

⁵⁷ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.4.

⁵⁸ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.4.

Müdürü Ahmed Rüştü Efendi ile Diyarbakirli Mustafa Efendi aynı anda Kaza Müdürlüğü yapmış görünüyor. Muhtemelen bir yazım hatası olmuş olmalıdır. Çünkü bir sonraki Kaza Müdürü Paşo Beğ 1278 senesi Eylül ayının 15'inde göreve başlamıştır. Bundan dolayı Diyarbakirli Mustafa Efendi Temmuz-Ağustos ve Eylül ayının ilk yarısında görev yapmış olmalıdır. 1278 senesi Eylül ayının ikinci yarısından itibaren Paşo Beğ Kaza Müdürü olmuştur. Göreve geldiği ilk ay yarım maaş olarak 275 Guruş sonraki Teşrin-i evvel, Teşrin-i sani, Kanun-ı evvel ayları için 550 şer Guruş maaş almış olup, kendisine toplamda 1925 Guruş ödeme yapılmıştır. Erüh Kazası Müdürlüğüne Erganili Bekir Beğ 1278 senesi Eylül ayında atanmış görünüyor. Bu dönemde kanun-ı evvel ayı sonuna kadar yarım maaş almış olup, kanun-ı sani ayı itibariyle de tam maaş olarak 1100 Guruş maaş almıştır. Senenin son ayı olan Şubat ayı bitiminde kendisine çalıştığı dönemlere ait olmak üzere toplam da 4675 Guruş ödeme yapılmış olduğu görülmektedir⁵⁹.

Pervari Kazasında 1278 senesi Martı itibariyle Erganili Bekir Beğ bulunmakta idi. Bekir Bey Haziran ayının ortasına kadar görevde kalmış ve aylık 1100 Guruş maaş almıştır. Son ay 15 gün çalıştığı için de yarım maaş olarak 550 Guruş maaş aldığı görülmektedir. Çalıştığı dönemde toplam da 3850 Guruş maaş ödemesi yapılmıştır. 1278 Senesi Haziran Ayının 15 i itibariyle de Kaza Müdürlüğü görevine Dersaadetli Ahmed Rüşdi Efendi getirilmiş olup kendisinde çok kısa süre görev yapmıştır. Temmuz ayının 10 u gibi de görevden ayrılmıştır. Görevde olduğu süre için kendisine toplam da 976 Guruş maaş ödemesi yapılmıştır. 1278 senesi Temmuz ayının 10 u itibariyle Kaza Müdürlüğüne Karahisarlı Yusuf Ağa getirilmiştir. Karahisarlı Yusuf Ağa Temmuz ayı için 674 Guruş maaş almış, Ağustos ayından itibaren de tam maaş olan 1100 Guruşu almaya başlamıştır. Senenin son ayı olan Şubat ayının bitiminde görev yaptığı süre zarfında maaş olarak toplamda 8374 Guruş alması gerektiği hesap edilmiş, bu miktarın da 7274 Guruşu ödenmiş olup, 1100 Guruş alacağı olduğu görülmektedir⁶⁰.

Siird'e bağlı Hizan Kazasında Kaza Müdürlüğü görevinde 1278 senesi Mart ayı itibariyle Dersaadetden tayin olunmuş olan Osman Ağa bulunmakta idi. Osman Ağa 3 ay 20 gün görevde kalmış ve aylık 1000 Guruş maaş aldığı görülmektedir. Çalıştığı süre zarfında hiç ödeme yapılmayan Osman Ağa'nın 3.666,5 Guruş alacağı bulunmaktadır. 1278 senesi Haziran'ının 20'sinden sonra Kaza Müdürlüğü görevine Diyarbakirli Mustafa Efendi getirilmiş olup Haziran ayının sonuna kadar çalışmış olduğu 10 gün için 333,5 Guruş almış, Teşrin-i sani sonuna kadar da aylık 1000 Guruş alacağı belirtilmiştir. Kanun-ı evvel ayından ise 10 gün çalışmış ve bu aydan da 333,5 Guruş alacağı olduğu görülmüştür. Diyarbakirli Mustafa Efendi'ye çalıştığı süre zarfında hiç ödeme yapılmamış olup toplamda 5667 Guruş alacağı bulunmaktadır. 1278 senesi Kanun-ı evvelinin 10'undan itibaren Kaza Müdürlüğü görevine Dersaadetten tayin olunan Hacı Kadri Ağa getirilmiş olup, 20 gün çalışmış olduğu Kanun-ı evvel ayı için 916,5 Guruş, Kanun-ı sani ve Şubat ayları için de 1500 Guruş maaş alacağı belirtilmiştir. Toplamda 3916,5 alacağı olan Hacı Kadri Ağa'ya hiç ödeme yapılmamıştır⁶¹.

Siird'e bağlı Kazalarda görev yapan Kaza kâtiplerine verilen maaşlar ise şu şekildeydi: Rıdvan Kazası kâtiibi Diyarbakirli Abdülkadir Efendi ve Dirgöl Kazası kâtiibi Ayaşlı Said Efendi aylık 250 Guruş, Erüh Kazası kâtiibi Diyarbakirli Hafız Efendi ve Hizan Kazası kâtiibi Bitlisli Abdullah Efendi ise aylık 225 Guruş maaş almaktaydılar. Kaza kâtiplerine aylık 950 Guruştan bir yıl içinde 11.400 Guruş maaş ödemesi yapılması gerekmekteydi. Sene içerisinde 10.937 buçuk Guruş ödenmiş, 462 buçuk Guruş ise bakaya olarak bir sonraki yıla kalmıştır. 1278 senesi Martından Teşrin-i evveli sonuna kadar Şirvan Kazasında Kaza kâtiibi olarak

⁵⁹ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.4-5.

⁶⁰ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.5.

⁶¹ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.5.

görev yapan Bitlisli Recep Efendi aylık 225 Guruştan 8 aylık maaş olarak 1800 Guruş maaş almıştır. Teşrin-i sani ayından Şubat ayı sonuna kadar ise aylık 225 Guruş maaş ile Bitlisli Abdullah Efendi görev yapmıştır. Bu dönemde Bitlisli Abdullah Efendi'ye 900 Guruş maaş ödemesi yapılmıştır. 1278 senesi Mayıs ayından itibaren aylık 250 Guruş maaş ile Garzan Kazası Kaza katıbliğine atanan Diyarbakirli Osman Efendi'ye Şubat ayı sonuna kadar 10 aylık 2500 Guruş maaş ödemesi yapılmıştır. 1278 Senesi Haziran ayının 20 sinden sonra Pervari Kazası kâtipliğine atanan Mustafa Efendiye çalıştığı ilk ay için 10 günlük maaş olarak 75 Guruş, temmzu ayından Şubat ayı sonuna kadar ise aylık 225 Guruş maaş verilmiştir. Mustafa Efendi'ye Sene boyunca toplam 1875 Guruş maaş ödemesi yapılmıştır⁶².

Espayrit Kazası kâtipliğinde ise 1278 senesi Mart ayından Teşrin-i evvel ayı sonuna kadar aylık 200 Guruş maaş ile Bitlisli Abdullah Efendi görev yapmıştır. Bitlisli Abdullah Efendi görev yaptığı 8 ay için toplamda 1600 Guruş maaş almıştır. Espayrit Kazası kâtipliğine 1278 senesi Teşrin-i sanisinden itibaren ise aylık 200 Guruş maaş ile Diyarbakirli Ahmed Necib Efendi tayin olunmuştur. Kanun-ı sani ayına kadar kendisine 600 Guruş ödeme yapılmış ve Şubat ayından 133 Guruş, 13 para alacağı kalmıştır.

1278 senesi Mart ayı itibariyle Sason Kazası kâtipliğinde aylık 250 Guruş maaşlı Diyarbakirli Şaban Efendi bulunmaktaydı. Şaban Efendi Ağustos ayı sonuna kadar görev yapmış ve görev yaptığı 6 ay boyunca kendisine 1500 Guruş maaş ödemesi yapılmıştır. 1278 senesi Eylül ayından itibaren ise aylık 250 Guruş maaş ile Derviş Efendi Kaza kâtibi olarak atanmış ve senenin son ayı olan Şubat ayı sonuna kadar görev yaptığı 6 ay için kendisine 1500 Guruş maaş ödenmiştir⁶³.

Siird'de Tapu kâtipliği görevinde aylık 200 Guruş maaş ile Tapu kâtibi eveli Mehmed Fevzi Efendi ve yine aylık 200 Guruş maaş ile Katib-i sani Siirdli Salih Efendi görev yapmakta olup, bu danın aylık kırtasiye masrafı için ise 75 Guruş ayrılmış idi. Tapu katpiliğinin bir aylık toplam gideri 475 Guruş, bir yıllık gideri ise 5700 Guruş olup, tamamı yıl içinde ödenmiştir⁶⁴.

Siird livasında 1278 senesi itibariyle aylık 500 Guruş ile bir bina kiralanmış ve bu bine hükümet konağı olarak hizmet vermiştir. Bir senelik 6000 Guruş kira bedeli olduğu görülmektedir⁶⁵.

Siird livasında 500 Guruş maaşlı 1 adet binbaşı, 150 Guruş maaşlı 1 adet yüzbaşı, 130 ar Guruş maaşlı 6 adet süvari çavuşu, 100 Guruş maaşlı 62 adet süvari neferi, 80 Guruş maaşlı 23 adet piyade çavuş, 60 Guruş maaşlı 224 piyade neferi hizmet vermekte olup 1 adet binbaşuya 500, 1 adet yüzbaşuya 150, 6 adet süvari çavuşuna 780, 62 adet süvari neferine 6200, 23 adet piyade çavuşuna 1840, 224 piyade neferine 13.440 Guruş olmak üzere toplam 317 askeri personele aylık 22.910 Guruş ödeme yapılmaktaydı⁶⁶.

1278 Mart ayı itibariyle aylık 4000 Guruş maaşla faziletli Mehmed Said Efendi Kürdistan Mollası olarak görev yapmaktaydı. 18 Nisana kadar görev yapan Mehmed Said Efendi'ye 6400 Guruş ödeme yapılmıştır. Kürdistan Mollalığı görevine daha sonra faziletli Salih Vehbi Efendi yine aylık 4000 Guruş maaş ile tayin olunmuştur. 18 Nisan'dan Nisan ayı sonuna kadar 1732 Guruş 26 para ücret alan Salih Vehbi Efendi sonraki aylar için 4000 Guruş almaya devam etmiştir. Teşrin-i sani (Kasım) ayı sonuna kadar görevde kalan Salih Vehbi Efendi'ye toplamda 25.598 Guruş 26 para ödeme yapılmıştır. Salih Vehbi Efendi'den 400 Guruş maaş öşrü kesilmiştir⁶⁷.

⁶² BOA, ML.MSF. d. 16313, s.5-6.

⁶³ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.6.

⁶⁴ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.6.

⁶⁵ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.6.

⁶⁶ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.6.

⁶⁷ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.6.

Aşar ihalesiyle memleha keşfine memur bulunan kişilere 15.066 Guruş, Ramazan-ı şerif içinde ihrak olunan mum ve kömür bahalarıyla masarifat-ı sairesine 3589 Guruş 30 para, hapisanedeki mahbusların yiyecek giderlerine 6545 Guruş 38 para, hapisane ve kalem odalarındaki diğer masraflar için 859 Guruş 20 para, Kimsesiz olarak vefat eden fukaralrın defin işlemleri için 408 Guruş, bazı Kazalardan merkeze gönderilen akçenin nkaliye bedeli olarak 544 Guruş, meclis ve kalem odalarının donatılması için 3006 Guruş 15 para, bazı istisnai durumlar için harcanan para olaark 1596 Guruş, Kışla-i hümayunun tamir masrafı olarak da 4419 Guruş olmak üzere toplamda 36.014 Guruş 23 para harcandığı görülmektedir⁶⁸.

Siirt sancağı Şirvan Kazasına tabi Semhor? Karyersinin senelik aşarı Van'da medfun Hüsrev paşa cami-i şerifi evkafına ait idi. Karyenin 1278 senesi aşar bedeli olan 2540 Guruşun vakfin mütevellisi Hüsrev Beğ'e ita kılınması gerekemkteydi. Fakat 1278 yılı içerisinde mezkûr vakfa hiçbir ödeme yapılmadığı görülmektedir⁶⁹.

Askerlik mesleğinden emekli olanlara da maaş bağlanmaktaydı. Anadolu ordusundan 3. Alay, 4. Tabur, 1. Bölükten emekli Siirdli Ali Bin Abdullah'a 220 Guruş, Arabistan ordusundan 4. Alay (Süvari), 1. Bölükten emekli Onbaşı İsmail bin İbrahim'e 30 Guruş, Arabistan ordusundan 3. Alay, 2. Tabur, 4. Bölükten emekli Onbaşı Şirvanlı Hasan bin Hüseyin'e 100 Guruş, Arabistan ordusundan 3. Alay, 1. Tabur, 2. Bölükten emekli Bölük emini isa bin Ali'ye 240 Guruş, Anadolu ordusundan 3. Alay, 2. Tabur, 1. Bölükten emekli Eruhlu Ömer bin Ali'ye 70 Guruş, Arabistan ordusundan 1. Alay 3. Taburdan emekli Bohtanlı Ömer bin Hacı'ya 50 Guruş, Anadolu ordusundan 1. Alay, 3. Tabur, 2. Bölükden emekli Mahmud bin Abdullah'a 20 Guruş, Anadolu ordusundan 2. Alay, 4. Tabur, 1. Bölükten emekli Diyarbekirli Derviş Bin Halid'e 50 Guruş, İsmail paşa livasından 14. Alay, 2. Tabur, 5. Bölükten emekli Diyarbekirli Ali'ye 100 Guruş, Anadolu ordusundan 3. Alay, 2. Tabur, 8. Bölükten emekli Dirgöllü Yusuf bin Muhammed'e 70 Guruş, İsmail paşa livasından 1. Alay, 3. Tabur, 4. Bölükten emekli Bohtanlı İbrahim Bin Hacı'ya 70 Guruş, Anadolu ordusundan 8. Alay, 2. Tabur, 1. Bölükten emekli Dördüncü Çavuş Cizreli Abdullah bin İsmail'e 70 Guruş, İsmail paşa livasından 1. Alay, 1. Tabur, 7. Bölükten emekli Bohtanlı Süleyman bin Ali'ye 120 Guruş olmak üzere sancak genelindeki emekli askerlere aylık 1210 Guruştan bir yıllık 14.520 Guruş ödeme yapılması gerekemkteydi. Emekli maaşları toplamı olan 14.520 Guruştan 14.350 Guruşu ödenmiş, 170 Guruş bakaya kalmıştır⁷⁰.

Sancak ileri gelenlerine, peygamber soyundan gelenlere ve bazı muhtaçlara da maaş bağlandığı görülmektedir. Hizan Kazası ümerasından refetlü Şerefeddin Bey'e 2000 Guruş, Hizan Kazası ümerasından Derviş Bey'e 750 Guruş, Şirvan Kazasında zaviyedar nişin Şeyh Hacı Emin Baba'ya 200 Guruş, Şirvan Kazasına tabi Tom karyesi ahalisinden ve sadat-ı kiramdan Seyyid Hacı Hamza'ya 40 Guruş, Tom karyesi sakinlerinden Seyyid İlya'a 40 Guruş, Tom karyesi sakinlerinden Seyyid Musa'ya 40 Guruş, Tom karyesi sakinlerinden kezalik Seyyid Haydar'a 20 Guruş, Tom karyesi sakinlerinden Kezalik Seyyid Abdülvahab'a 20 Guruş, Şirvan Kazasına tabi Tillo karyesi meşayihinden Şeyh Hamza Efendi'ye 75 Guruş, Tillo karyesi meşayihinden Şeyh İbrahim Efendi'ye 75 Guruş, Siird ahalisinden ve sadat-ı kiramdan Seyyid Ma'ruf'a 30 Guruş, Seyyid Ali'ye 30 Guruş, Azadlu baruthane-i amire amelelerinden mahreç olan Kürdistanlı Mazul Bin Mehmed'e 100 Guruş, Siird ahalisinden ve sadat-ı kiramdan Seyyid Ömer'e 60 Guruş, Siird ahalisinden ve sadat-ı kiramdan Seyyid Hasan'a 60 Guruş olmak üzere aylık toplam 3540 Guruş maaş ödemesi yapılyordu. Bir yıllık toplam maaş miktarı ise 42480 Guruş olup, bunun da tamamı hak sahiplerine ödenmiştir. Hizan Kazası ümerasından Nuri Beyin aylık 750 Guruş maaş aldığı görülmektedir. 1278

⁶⁸ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.7.

⁶⁹ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.7.

⁷⁰ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.7.

senesi Mart ayından Teşrin-i sani ayının 20 sine kadar toplam 6500 Guruş maaş alacağı görülen Nuri Bey'e 6000 Guruş ödeme yapılmış olup, 500 Guruş alacağı bulunmaktadır. Siird ahalisinden ve sadat-ı kiramdan Seyyid Derviş'e 1278 senesi Eylül ayının son haftasında 60 Guruşluk maaş bağlandığı görülmektedir. Bir haftalık olarak 14 Guruş, diğer aylar için ise 60 ar Guruş maaş aldığı görülen Seyyid Derviş'e toplamda 314 Guruş ödenmiştir⁷¹.

Kura bakayası ve firari neferatın yakalanmasıyla alakalı memur kılınanlara ise 4180 Guruş 22 para ödeme yapılmıştır. Nakliye ücreti ve bendiye masrafı için ise 20.342 buçuk Guruş ödeme yapılmıştır⁷².

Sason Kazasına sevk olunan neferlerin tayinat giderleri olarak 3594 Guruş 29 para, Dersaadetde vaz' ve teşkil olunan sergiye gönderilen emtia bahası olarak 466 Guruş 20 para ve Kır serdarı Paşo'nun refakatiyle muvakkaten istihdam olunan neferat-ı süvari ve piyade maaşları olarak da 5711 Guruş olmak üzere toplam 9727 Guruş 9 para⁷³ ödeme yapılmıştır. Kura-i şeriyeye memurlarının harcırahlarına ise 15.737 Guruş 20 Para⁷⁴ tutarında bir ödeme yapılmıştır⁷⁵.

4 Ca 1278 tarihli emirname mucibince Irak ve Hicaz ordu-yu hümayununa bağlı Musul'da bulunan Topçu asakir-i şahanesinin 1277 senesi Martından Ağustosuna kadar 6 aylık masrafları için Siird sancağının 1277 senesi emvalinden 354.850 Guruş havale edilmiştir⁷⁶.

Bayezid mevkiinde bulunan Dördüncü Nizamiye alayının ikinci taburuna 250.000 Guruş, Redif dördüncü alayının Kars mevkiinde bulunan birinci taburu zabutanına 119.490 Guruş, Anadolu ordu-yu hümayunu sandığına ise 306.417 Guruş olmak üzere toplam 675.907 Guruş Siird sancağı'ndan gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁷⁷.

Bayezid mevkiinde aram-saz piyade dördüncü nizamiye alayının ikinci taburuna 14 Eylül 1277 tarihinde 150.000 Guruş, 1 Şubat 1277 tarihinde ise 100.000 Guruş, Meclis-i ordu-yu hümayuna 28 Haziran 1278 tarihinde 300 Guruş, 2 Ağustos 1278 tarihinde ise 260.208, Redif dördüncü alayının Kars mevkiinde bulunan birinci taburuna 15 Ağustos 1278 tarihinde 119.329, Meclis-i ordu-yu hümayuna 9 Ağustos 1278 tarihinde 14.466 Guruş 26 Para, Meclis-i ordu-yu hümayuna 13 Teşrin-i evvel 1278 tarihinde 24.733 Guruş 24 Para olmak üzere toplam 669.037 Guruş 10 Para ödenmiş olup, 6869 Guruş 30 Para 1279 senesinde verilmek üzere bakaya kalmıştır⁷⁸.

Anadolu ordusundan Erzurum ve Erzincan mevkilerinde bulunan Asakir-i Nizamiye-i Şahanenin 1278 senesi Martından Ağustos ayı sonuna kadar altı aylık maaş ve tayinat bahalarına mahsuben Siird sancağının sene-i merkume emvalinden gönderilmesi gereken miktar 608.127,5 Guruş idi. Bu miktarın 600.915 Guruş 28 Paralık kısmı havale edilmiş olup 7.211 Guruş 32 Paralık kısmı ise bakaya kalmıştır. Yine Anadolu ordusunun Kırım Savaşı esnasında meydana gelen fevkalade masrafları için Siird sancağının seneyn-i sabıka ve 1277 senesi emvalinden 150.000 Guruş havale edilmesi gerekmekte iken bu meblağın ödenmediği görülmektedir⁷⁹.

Ordu-yu hümayunun piyade beşinci redif alayının Siird mevkiinde bulunan üçüncü taburu zabutanına 1278 senesi Martından Şubatı sonuna kadar Piyade beşinci alayının üçüncü taburuna 108.228 Guruş, Süvari üçüncü alayının ikinci bölüğüne ise 8.948,5 Guruş olmak

⁷¹ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.7-8.

⁷² BOA, ML.MSF. d. 16313, s.8.

⁷³ 9772 Guruş 9 Para olması lazım. Toplama işleminde hata yapıldığı görülmektedir.

⁷⁴ 15.736 Guruş 20 Para olması lazım. Toplama işleminde hata yapıldığı görülmektedir.

⁷⁵ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.8.

⁷⁶ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.8.

⁷⁷ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.8.

⁷⁸ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.9.

⁷⁹ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.9.

üzere toplam 117.176,5 Guruş Siird sancağı emvalinden ödenmesi gerekmekteydi. Bu meblağın 112.113 Guruş 21 Paralık kısmı ödenmiş, 5.062 Guruş 39 paralık kısmı ise bakaya kalmıştır⁸⁰.

Anadolu orduyu hümayununun 1278 senesi havale tertibatından olup Dersaadet'te bulunan ordu-yu hümayunu mezbur mensubatından üçüncü ve altıncı şeşhaneli ve piyade ikinci alayının birinci taburlarının havalesi olarak 141.872,5 Guruşun Siird sancağı emvalinden gönderilmesi gerektiğine dair emirname gönderilmişse de bu meblağın hiç ödenmediği görülmektedir⁸¹.

Tütüncü Kostaki Bazirgan'ın Mabeyn-i hümayun-ı canib-i alisine vereceği duhan bahasına mahsuben nakden hazineye irsali konusu 6 C. 1277 tarihli emirname ile 225.000 Guruş gönderilmesi gerektiği bildirilmişse de bu miktarında hiç ödenmediği ve tamamının bakaya kaldığı görülmektedir⁸².

Siird Sancağının 1276 ve 1277 seneleri aşar ve ağnam rüsumu bedelinden olarak nakden hazine-i celileye göndermesi gereken miktar 1277 senesi ağnam rüsumu bedelinden 299.200 Guruş, 1276 aşarından ise 447.975 Guruş olmak üzere toplam 747.175 Guruş idi. 3 Şaban 1279 ve 11 Kanun-ı sani 1278 tarihinde 9.478,5 Guruşluk ödeme yapıldığı ve 737.696,5 Guruşun ise yine bakaya kaldığı görülmektedir⁸³.

Vilayetin üçyüzsekiz senesi masarîf-ı umumiyesi	
Şer'iyye	0079382
Dahiliye	0330038
Adliye	0156756
Nafia	-
Maliye	0147574
Maarif-i fenniye	0019337
Esham-ı Mütenevvia	0022831
Jandarma	0560248
Mütেকaidin	0041643
Yekûn	1352809 (1.357.809 bizim toplamımız)

Tablo-5: 1892/1893 yıllarında Siirt Sancağının genel masraf kalemleri⁸⁴.

Siirt sancağının 1892/1893 yılındaki masraflarını şu kalemler oluşturmaktaydı. Şer'iyye 79.382, Dahiliye 330038, Adliye 156.756, Maliye 147.574, Maarif-i fenniye 19.337, esham-ı mütenevvia 22.831, jandarma 560.248 ve mütেকaidin 41.643 Guruş olmak üzere toplam 1.357.809 Guruş idi.

Sonuç

Osmanlı Devleti kuruluş döneminden itibaren duraklama dönemine kadar hem siyasi, hem askeri ve hem de ekonomik manada güçlü bir teşkilat yapısına sahip idi. Devletin sınırlarının genişlemesine ve var olan idari teşkilatın çağın gereksinimlerini karşılayamaması sebebiyle devlet bütçesi sürekli açık verir hale gelmiştir. Tanzimat döneminde bu olumsuz durumun önüne geçmek amacıyla mali yapı üzerinde de yenileşmeye gidildiği görülmektedir.

⁸⁰ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.9.

⁸¹ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.9.

⁸² BOA, ML.MSF. d. 16313, s.10.

⁸³ BOA, ML.MSF. d. 16313, s.10.

⁸⁴ Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis, Birinci Def'a, H.1310 (M. 1892/1893), s. 285.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen Maliye Nezareti Varidat Defterleri'ndeki veriler incelendiğinde Siird Sancağı'nın yıllar itibariyle devlete ödemiş olduğu vergi türleri ve miktarları belirlenmiştir. Tarım ve hayvancılığın en önemli geçim kaynağı olduğu Siird'de tarımsal ürünlerden alınan aşar vergisi ve küçükbaş hayvanlardan alınan ağnam vergisi devlet hazinesinin en önemli gelirleri idi. Sancak genelinde önemli miktarda Ermeni, Süryani, Yakubi, Yezidi ve Keldanilerden oluşan gayr-i müslim nüfusta yaşamaktaydı. Osmanlı Devleti'nde Gayr-i müslim nüfus askerlik yapmamaktaydı. Müslüman nüfusun askerlik yükümlülüğüne karşılık gayr-i Müslimlere de önceleri cizye vergisi konulmuş, Kırım Savaşı ile birlikte de cizye vergisi kaldırılarak yerine iane-i askeriye vergisi getirilmiştir. Gayr-i Müslimlerden alınan bu vergi de önemli gelir kaynaklarından birisiydi. Kırım savaşı ve sonrasında ekonomik olarak sıkıntı yaşayan sancak halkının önemli miktarda vergi bakayası da bulunmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen Maliye Nezareti Masarifat Defterleri'ndeki veriler incelendiğinde ise sancak genelindeki giderleri tespit etmek mümkündür. Sancak genelinde en yüksek maaşı mutasarrıf almaktaydı. Sancağın en önemli gider kalemini ise savunma alanı oluşturmaktaydı. Buradaki veriler incelendiğinde Siird sancağı dâhilindeki askeri personelin sayısını ve rütbelerine göre almış oldukları maaşları ayrıntılı bir şekilde görmektediriz. Sancak dâhilindeki idari personele verilen maaşlar da sancağın önemli gider kalemleri arasındaydı. Sancağa bağlı kazalardaki kaza müdürleri, müdür maaşları ve müdürlerin görev süreleri de yine masarifat defterlerinde bulunan bilgiler arasındadır.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, ML. d. 882,
BOA, ML. VRD. D. 3456,
BOA. ML. d. 1033,
BOA, ML.MSF. d. 9979,
BOA, ML.MSF. d. 16313,

B- Süreli yayınlar

Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis, Birinci Def'a, H.1310 (M. 1892/1893)

C- Araştırma Eserler ve Makaleler

Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı* (Kısm-ı evvel- Lügat-ı Coğrafya), Cild-i Sani (İkinci Cild), Kasbar Matbaası, İstanbul, 1314.

AĞAR Serkan, "Geçmişten Bugüne Mali İdare", TBB Dergisi, 2007, S. 73, ss. 372-432.

ÇADIRCI Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yay. (3. Baskı), Ankara, 2013.

ÇAKIR Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, (2. Baskı), Küre Yayıncılık, İstanbul, 2012.

ERKAL Mehmet, "Öşür", İslam Ansiklopedisi (DİA), C. XXXIV, İstanbul, 2007, ss. 97-100.

GÜLSOY Ufuk, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

- KARABIYIK Hümeýra, *Denizli'nin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.
- KORKMAZ Şerif, *Çorum'un İdarî, Sosyal Ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat- II. Meşrutiyet)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.
- KUCAK Ömer, "Sicill-İ Ahvâl Defterlerine Göre Siirt Doğumlu Gayr-i Müslim Memurlar (1879-1909)" *Journal of International Social Research*, , Aralık-2016, C. 9, S.47, ss.260-268.
- PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.
- PALAMUT Mehmet E., "Âşar ve Düşündürdükleri", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi mecmuası (Prof. Dr. S.F. Ülgener'e Armağan), Cilt: 43, İstanbul, 1987, ss.69-78.
- PAMUK Şevket, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Kasım-2008.
- "Siirt", *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982-1983, C. 9, ss. 6665-6745.
- Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-Alâm*, Cild. 4, Mihran Matbaası, İstanbul, Hicri 1311 (Miladi 1893/1894).
- TABAKOĞLU Ahmet, "Öşür (Osmanlılar)" , *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2007, ss. 100-103.
- TUNCEL Metin, "Siirt", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, C.37, ss. 173-175.

XIX. YÜZYILDA SİIRD SANCAĞININ NÜFUS DURUMU

Ömer KUCAK

*Arş. Gör., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
omerkucak@hotmail.com*

ÖZET

Tarihin her döneminde nüfuslar devletlerin en önemli gücü olmuştur. XIX. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti için de nüfusun önemli bir varlık olduğu gerçektir. Ülkedeki ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi, yurdun her bir noktasının iskân edilmesi ve cephelerde savaşacak insan gücünü oluşturmaları bakımından nüfus, devletin ana harcı konumundadır. Tüm bu ekonomik ve siyasi boyutları sebebiyle tarihin her döneminde nüfuslar üzerinde bir nüfuz mücadelesi olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren vergi mükellefi erkek nüfus odaklı değişik zamanlarda nüfus ve arazi tahrirleri gerçekleştirmiştir. Fakat bu sayımlar, sınırlı bölgelerde ve farklı zaman dilimlerinde yapıldığından ülke genelindeki toplam nüfusun sayısal ve niteliksel özellikleriyle alakalı çok sağlıklı bir veriye ulaşmak güçtür. Osmanlı Devleti, ülke genelini kapsayan ilk nüfus sayımını Sultan II. Mahmud döneminde H.1246 / M.1831 yılında yapmıştır. 1831 yılı nüfus sayımında iki temel amaç olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi sayım neticesinde ülkede yaşayan Müslim ve Gayr-i Müslimlerin miktarının belirlenmesi ve bunun neticesinde de askere alınabilecek nüfus potansiyelinin saptanmasıdır. İkincisi ise Osmanlı hazinesinin önemli gelir kaynaklarından birisini oluşturan cizye vergisi yükümlüsünün belirlenmesi hedefidir. Cizye vergisinden gelecek geliri tahmin edebilmek için ülke genelindeki cizye vergisi vermekle yükümlü Gayr-i Müslim nüfusun tespit edilmesi gerekliydi.

Çalışmanın birinci bölümünde Siird Sancağının tarihçesi ile alakalı kısa bir bilgi verildikten sonra, XIX. Yüzyıldaki idari yapılanması üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci kısmında ise nüfus defterlerinin fiziksel ve içerik özellikleri hakkında bilgiler verilerek, XIX. yüzyılda Diyarbakir Vilayetine (1880 sonrası Bitlis Vilayetine bağlanıyor) bağlı bulunan Siird Sancağı'nın nüfus yapısı Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden temin edilen H. 1262/M.1846, H. 1264/M. 1848, H. 1270/ M. 1854 ve H. 1284/ M. 1868 yıllarına ait altı aded Nüfus icmal defteri ışığında incelenerek aydınlatılmaya çalışılmıştır. Siird merkezini oluşturan mahallelerin demografik yapısı, her mahallede ne kadar nüfusun ikamet ettiği ve bu nüfusun mali özellikleri üzerinde durulmuştur. Dönemin diğer basılı kaynakları salnamelerden de nüfus sayıları ve nüfusun ekonomik faaliyetleri ile alakalı bilgiler ile nüfus defterlerindeki veriler desteklenmiştir. Konsolosluk görevlisi olarak geldiği Osmanlı ülkesinin Van ve Bitlis vilayetlerinde beş seneden fazla bir süre kalan Rus General Maywesky ve Vital Cuinet gibi yabancı yazarların eserlerindeki nüfus verilerinden de faydalanılarak nüfus defterlerindeki verilerin sağlıklı bir temel üzerinde tartışılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siird Sancağı, XIX. Yüzyıl, Nüfus, Demografi, Gayr-i Müslim

Giriş

Osmanlı Devleti kuruluş devrinden itibaren (özellikle de yeni fethedilen yerlerin) tımar dağılımını ve vergi mükelleflerini belirlemek amacıyla vergi mükellefi olarak görülen statüdeki kişilerin tahririni yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde vergi vermekle yükümlü olanlar sadece erkeklerdi. Bununla beraber küçük çocuklar ve yaşlı insanlar değişik isim ve sıfatlarla belirtilerek vergi mükellefi olmadıkları vurgulanmıştır¹.

¹ Mübahat S. Kütükoğlu, Menteşe sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum yapısı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde D.CRD.d., ML.CRD.d., NFS.d. MAD.d. ve KK.d. farklı kataloglarda değişik amaçlarla oluşturulan nüfus sayımlarıyla alakalı bilgiler bulunmaktadır. Tanzimat Dönemiyle birlikte konulan vergilerin toplanılması maksadıyla halkın mal varlığını tespit etmek amacıyla Temettuat Defterleri tutulmaya başlanmıştı. Arşivlerde bu defterler de ayrı bir fon halinde bulunmaktadır². Bu defterlerin ışığında bir yörenin nüfus yapısını aydınlatmak mümkündür.

1831 yılı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde hane esaslı nüfus sayımlarında hanedeki bütün erkek nüfus kayıt altına alınmıştır. Siird Sancağı nüfusu ile alakalı bilgilerin bulunduğu defterlerin tamamı Nüfus icmal defterleridir. Bu defterlerin en eskisi tahmini olarak tarihlendirilen ve H. 29.12.1262, M. 19.12.1846 yılına tekabül eden defterlerdir³. Düzenlenme tarihi bakımından en yeni olanı ise tahmini olarak tarihlendirilen ve H. 29.12.1284/ M. 22.04.1868 yılına tekabül eden defterdir⁴.

Defterlerde Müslümanlar için *tüvânâ*⁵, *Sabî*⁶, *müsinn*⁷, *nizamiye*⁸, *Redif-i cedid*⁹ gibi ifadeler kullanılmaktadır. Gayr-i Müslimler için ise *a'lâ*¹⁰, *evsat*¹¹, *ednâ*¹², *Amel-mânde*¹³ gibi terimler kullanılarak nüfusun iktisadi durumu ile alakalı bilgiler verilmiştir. Defterlerde sadece erkek nüfusun verilmiş olması askerî bir amaçla yapıldığını kanıtlamakla beraber, erkek nüfusun ekonomik anlamda farklı kategorilere ayrılması da defterlerin iktisadî bir hüviyet kazanmasına sebep olmuştur. Müslim/Gayr-i Müslim ayrımı ile de Gayr-i Müslimlerin askerlikten muaf olduğunu göz önüne alırsak yine askerî bir kaygıya işaret edildiğini görebiliriz. Müslüman erkek nüfusun genç, çocuk, ihtiyar, askerde ve Redif askeri gibi kategorize edilmesi de defterlerin askerî temelli defterler olduğunu kanıtlar niteliktedir.

1. Siirt ve Çevresi Tarihi

Kaynaklarda İs'ird, Sî'ird, İ's'irt, Siirt, Sâird, Seerd, Sert, Saert, Sört, Söörd, Sö'ört gibi birçok değişik şekilde ifade edilen Siirt şehrinin kuruluş tarihi hakkında kesin bir şey söylemek güçtür¹⁴. Siirt'te Persler, Büyük İskender, Sasaniler ve Bizans hüküm sürdükten sonra 639¹⁵ yılında Hz. Ömer devrinde İslam orduları tarafından fethedilmiştir.

Siirt'i hâkimiyeti altında tutan Mervanilerin zayıflamasıyla bölge 1085 yılında Fahrüddeve İbn Cehir tarafından Büyük Selçuklu Devleti sınırlarına dâhil edilmiştir. Bundan kısa süre sonra da Artukluların Hısnikefya koluna bağlı kalan Siirt 1143-1144 tarihlerinde

² Mehmet Güneş, Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili, Gazi Akademik Bakış Dergisi, C.8, S. 15, Kış-2014, s. 238

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nüfus Defterleri (Bundan sonra BOA, NFS. d. Şeklinde ifade edilecektir.) 3732 (H. 29.12.1262, M. 19.12.1846); BOA, NFS. D. 3734 (H. 29.12.1262, M. 19.12.1846); BOA, NFS. d. 3735 (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

⁴ BOA, NFS. d. 7449 (H. 29.12.1284/ M. 22.04.1868)

⁵ Tüvânâ: Güçlü, Kuvvetli, bkz. Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle), Haz. Raşit GÜNDOĞDU, Niyazi ADIGÜZEL, Ebul Faruk ÖNAL, İdeal Kültür Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s. 352.

⁶ Sabî: Bâliğ olmamış erkek çocuk. bkz. Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle), s. 638.

⁷ Müsinn: yaşlı, geçkin, kocamış, ihtiyar, bkz. Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle), s. 1040.

⁸ Asakir-i Nizamiye ordusunda olduğunu belirtmek için kullanılıyor.

⁹ Nizam-ı cedid ordusunun ihtiyati kuvvetleri olan Redif askerlerini kast ediyor.

¹⁰ a'lâ: pek iyi... bkz. Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle), s. 109.

¹¹ Evsat: orta halde bulunan, bkz. Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle), s. 165.

¹² Ednâ: daha yahut pek aşağı ve alçak. bkz. Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle), s. 74.

¹³ Amel-mânde: işten kalmış, iş göremez, battal, muattal, ihtiyarlıktan veya bir sakatlıktan artık hiçbir iş göremez hale gelmiş adam... bkz. Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle), s. 738.

¹⁴ Metin Tuncel, "Siirt", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2009, C.37, s. 173.

¹⁵ Siirt'in İslam topraklarına katılma tarihini 641 olarak gösteren kaynaklar da vardır. Bkz. Yurt Ansiklopedisi, "Siirt", s. 6681.

İmadüddin Zengi'nin eline geçti. Birçok Anadolu şehri gibi Siirt de Moğol istilasından nasibini almıştır. 1231 yılında şehre gelen Moğollar Siirt halkını kılıçtan geçirmiştir¹⁶.

İlhanlılar, Celayirliler ve 1462 yılından itibaren de Akkoyunluların hâkimiyet sürdüğü Siirt 16. Yüzyılın başında Safevilerin eline geçmiş idi. Bölgedeki Safevi hâkimiyetinin kısa sürdüğü görülmektedir. Siirt, 1514'deki Çaldıran zaferiyle Osmanlı topraklarına katılmıştır¹⁷. Safevi hâkimiyetinin kısa sürmesinin bir sebebi de bölgede yaşayan Müslüman halkın Sünni, Safevilerin ise Şii olmasından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı idari taksimatında sürekli olarak sancak statüsünde yönetilen Siirt 1631-1632'den 1653 yılına kadar Van Eyaletine bağlı idi. 1653 yılından 1880/1881 yılına kadar ise Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak idare edilmiştir¹⁸.

H. 1287/ M. 1870-1871 yılındaki Diyarbakır Vilayet Salnamesinde belirtildiği üzere Diyarbakır vilayetine bağlı bir liva olan Siirt; Garzan kazası (Beşiri ve Rıdvan Nahiyeleri), Şirvan kazası (Maa Espayrit Hizan ve Zirki nahiyesi), Eruh kazası (Maa Zilan Dirgöl Nahiyesi, Pervari Nahiyesi), Sason kazası (Hiyan nahiyesi) ndan oluşmaktadır. H. 1298/ M. 1880-1881 yılındaki Devlet salnamesine göre ise bu tarihte Diyarbakır Vilayetinden alınarak Bitlis Vilayetine bağlanmıştır. H. 1298/ M. 1880- 1881 de Bitlis Vilayetine bağlı Siird Sancağı Eruh, Rızvan, Şirvan, Sason kazalarından ve Beşiri, Pervari, Hiyan, Zirki, Garzan ve Maa Esbayrit Mizan nahiyelerini ihtiva ettiği görülmektedir¹⁹.

1333-1334/1917-1918 deki devlet salnamesine göre Pervari, Garzan, Eruh, Şirvan ve Şırnak kazalarından oluşan Siird Sancağı Bitlis, Muş ve Genç sancaklarıyla birlikte Bitlis vilayetini oluşturmaktaydı.²⁰ Osmanlı hâkimiyeti esnasında Van, Diyarbakır ve Bitlis'e bağlı kalan Siirt, Cumhuriyet dönemiyle birlikte müstakil bir il durumuna gelmiştir²¹.

2- XIX. Yüzyılda Siird Sancağı Nüfusu

H. 1262/ M. 1846 yılındaki sayımlar neticesinde Siirt merkezindeki mahalle ve köylerdeki Müslüman ve Gayr-i Müslim nüfus şu şekildeydi:

Babü'd-darb mahallesinde 44 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 59 tanesi Tûvâna, 30 tanesi Sabi, 16 tanesi Müsinn, 2 tanesi Asakir-i nizamiye ve 4 tanesi Redif-i cedit olmak üzere toplam 111 erkek nüfus yaşamaktaydı.

Karakol mahallesinde 43 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 62 tanesi Tûvâna, 32 tanesi Sabi, 9 tanesi Müsinn, 1 tanesi Asakir-i nizamiye ve 5 tanesi Redif-i cedit olmak üzere toplam 109 erkek nüfus yaşamaktaydı.

Kassar mahallesinde 51 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 90 tanesi Tûvâna, 35 tanesi Sabi, 12 tanesi Müsinn, ve 4 tanesi Redif-i cedit olmak üzere toplam 141 erkek nüfus yaşamaktaydı.

Ra's mahallesinde 66 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 98 tanesi Tûvâna, 43 tanesi Sabi, 14 tanesi Müsinn, 5 tanesi Asakir-i nizamiye ve 3 tanesi Redif-i cedit olmak üzere toplam 163 erkek nüfus yaşamaktaydı.

¹⁶ Tuncel, a.g.m., s. 174.

¹⁷ Tuncel, a.g.m., s. 174.

¹⁸ Yurt Ansikopedisi, Siirt, s. 6682.

¹⁹ Ömer KUCAK, "Sicill-İ Ahvâl Defterlerine Göre Siirt Doğumlu Gayr-i Müslim Memurlar (1879-1909)" *Journal of International Social Research*, , Aralık-2016, C. 9, S.47, s. 261-262.

²⁰ Selçuk Günay, Resmî Devlet Salnâmelerine Göre (H.1263-1334) Osmanlı İmparatorluğu'nun Mülki Taksimatı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Ön Çalışması, Erzurum 1980, s.253-254.

²¹ Tuncel, a.g.m., s. 174.

Nazif²² mahallesinde 49 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 71 tanesi Tûvâna, 28 tanesi Sabi, 15 tanesi Müsinn, 1 tanesi Asakir-i nizamiye ve 2 tanesi Redif-i cedit olmak üzere toplam 117 erkek nüfus yaşamaktaydı.

Sûk mahallesinde 32 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 51 tanesi Tûvâna, 17 tanesi Sabi, 8 tanesi Müsinn, 1 tanesi Asakir-i nizamiye ve 1 tanesi Redif-i cedit olmak üzere toplam 78 erkek nüfus yaşamaktaydı.

Varaz mahallesinde 33 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 56 tanesi Tûvâna, 17 tanesi Sabi, 7 tanesi Müsinn ve 2 tanesi Asakir-i nizamiye olmak üzere toplam 82 erkek nüfus yaşamaktaydı.

Suveyka mahallesinde 34 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 52 tanesi Tûvâna, 31 tanesi Sabi, 14 tanesi Müsinn, 2 tanesi Asakir-i nizamiye ve 3 tanesi Redif-i cedit olmak üzere toplam 102 erkek nüfus yaşamaktaydı.

Sor mahallesinde 22 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 43 tanesi Tûvâna, 19 tanesi Sabi, 8 tanesi Müsinn, 2 tanesi Redif-i cedit olmak üzere toplam 72 erkek nüfus yaşamaktaydı.

Şeyh Halef Mahallesi Gayr-i Müslimlerin yoğun olarak yaşadığı bir mahalle idi. Mahallede az miktarda Müslüman da yaşamaktaydı. Mahalle genelinde 47 hane Müslüman ve 127 hane de Gayr-i Müslim bulunmaktaydı. Müslümanların ikamet ettiği 47 hanede; 67 tanesi Tûvâna, 32 tanesi Sabi, 18 tanesi Müsinn, 4 tanesi Asakir-i nizamiye ve 2 tanesi Redif-i cedit olmak üzere toplam 123 erkek nüfus yaşamaktaydı. Gayr-i Müslimlere ait 127 hanede ise 112 tanesi evsat, 169 tanesi edna, 155 tanesi sabi, 2 tanesi Amelmande ve 1 tanesi de mahal-i ahir (Sayım sırasında mahallede bulunmadığı) şeklinde olmak üzere toplam 439 erkek nüfus yaşamaktaydı.

Sokak mahallesinde 29 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 37 tanesi Tûvâna, 11 tanesi Sabi, 7 tanesi Müsinn olmak üzere toplam 55 erkek nüfus yaşamaktaydı.

Holani mahallesinde 18 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 26 tanesi Tûvâna, 9 tanesi Sabi, 8 tanesi Müsinn, 1 tanesi Asakir-i nizamiye olmak üzere toplam 44 erkek nüfus yaşamaktaydı.

Siirt merkeze bağlı Doli Gönye/Tuli Könbe? Karyesinde 15 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 15 tanesi Tûvâna, 3 tanesi Sabi, 5 tanesi Müsinn olmak üzere toplam 23 erkek nüfus yaşamaktaydı.

Ermenilerin ikamet ettiği Ayn Salib Mahallesinde 48 hane Gayr-i Müslim bulunmakta olup, bu hanelerde 52 tanesi evsat, 51 tanesi edna, 67 tanesi sabi, 3 tanesi Amel-mande ve 1 tanesi de kayıt dışı olmak üzere toplam 174 Gayr-i Müslim erkek nüfus yaşamaktaydı.

Keldanilerin ikamet ettiği Deyr Mir/ Dirmir karyesinde 21 hane Gayr-i Müslim bulunmakta olup, bu hanelerde 11 tanesi evsat, 12 tanesi edna, 18 tanesi sabi, 2 tanesi Amel-mande olmak üzere toplam 43 Gayr-i Müslim erkek nüfus yaşamaktaydı.

Ermenilerin ikamet ettiği Yakubi Mahallesinde 26 hane Gayr-i Müslim bulunmakta olup, bu hanelerde 24 tanesi evsat, 33 tanesi edna, 23 tanesi sabi, 1 tanesi Amel-mande olmak üzere toplam 81 Gayr-i Müslim erkek nüfus yaşamaktaydı.

Siirt'teki 14 mahalle ve 2 karyede 483 Müslüman hanesi olup, bu hanelerde 727 si Tûvâna, 307 si Sabi, 141 i Müsinn, 19'u Asakir-i Nizamiye, 26'sı Redif-i Cedit olmak üzere toplam 1220 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı. Siirt'teki 3 mahalle ve 1 karyede 222 Gayr-i Müslim hanesi olup, bu hanelerde 199 Evsat, 265 edna, 263 sabi, 8 Amel-mande, 1

²² Defterde katip hatalı olarak Nısf mahallesi şeklinde kaydetmiş olup, Siird merkezinde böyle bir mahalle bulunmamaktadır. Mahallenin adı Nazif mahallesi olmalıdır.

kayıtsız ve 1 tanesi de başka bir yerde bulunan olmak üzere 737 Gayr-i Müslim erkek nüfus yaşamaktaydı²³.

1846 yılındaki sayımları ihtiva eden 3732 numaralı nüfus defterine göre Siirt merkezi 14 mahalle ve 2 köyden oluşmaktaydı. 14 mahallenin 11'inde sadece Müslümanlar, 3 tanesinde ise Müslümanlar ile Gayr-i Müslimler birlikte yaşamaktaydılar. 2 köyden bir tanesi sadece Müslümanlardan oluşurken diğer köyde ise Müslümanlar ile Gayr-i Müslimler birlikte yaşamaktaydılar²⁴.

H. 1262/ M. 1846 yılı nüfus sayımları neticesinde Kurdilan/Kurtalan kazasına tabi 9 karye kaydedilmiş olup, bunlar Bikend/Beykent, Kötib, Andar, Kiriva, Kani Görk, Sendi, Kadya/Kazy, Siya ve Mısriç/Mesriç'tir. Bu karyelerden Bikend/Beykent ve Kötib Müslüman ve Ermenilerin birlikte yaşadıkları karyelerdir. Andar karyesinde Müslümanlar ile Yakubiler birlikte yaşamaktadırlar. Mısriç/Mesriç karyesi ise Müslümanlarla Keldanilerin birlikte yaşadığı bir karye durumundadır. Kiriva, Görk, Sendi, Kadya/Kazy ve Siya karyeleri de sadece Müslümanlardan meskûn karyelerdir.

Bikend/Beykent Karyesinde 71 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 82 tanesi Tûvâna, 36 tanesi Sabi, 36 tanesi Müsinn, 6 tanesi Asakir-i nizamiye ve 3 tanesi de başka mahalde olmak üzere toplam 163 erkek nüfus yaşamaktaydı. Bikend/Beykent Karyesinde Gayr-i Müslim olarak Ermeniler de yaşamaktaydı. Karye dâhilinde 47 hane Ermeni nüfus olup, bu hanelerde 13 ü evsat, 46 sı edna, 32 si sabi, 7 si amel-mande ve 7 si de başka mahallerde olmak üzere toplam 105 erkek nüfus bulunmaktaydı.

Kötib Karyesinde 7 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 2 tanesi Tûvâna, 36 tanesi Sabi, 2 tanesi de Müsinn olmak üzere toplam 7 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı. Kötib Karyesinde Gayr-i Müslim olarak Ermeniler de yaşamaktaydı. Karye dâhilinde 8 hane Ermeni nüfus olup, bu hanelerde 5 tanesi evsat, 8 tanesi edna, 6 tanesi sabi 1 tanesi amel-mande olmak üzere toplam 20 Gayr-i Müslim erkek nüfus bulunmaktaydı.

Andar Karyesinde 5 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 10 tanesi Tûvâna, 3 tanesi Sabi olmak üzere toplam 10 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı. Andar Karyesinde Gayr-i Müslim olarak Yakubiler de yaşamaktaydı. Karye dâhilinde 3 hane Yakubi nüfus olup, bu hanelerde 3 tanesi edna, 2 tanesi sabi 1 tanesi amel-mande olmak üzere toplam 6 Gayr-i Müslim erkek nüfus bulunmaktaydı.

Kiriva Karyesinde 30 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 30 tanesi Tûvâna, 22 tanesi Sabi, 11 tanesi Müsinn ve 2 tanesi Asakir-i nizamiye olmak üzere toplam 65 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı.

Kani Görk Karyesinde 8 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 13 tanesi Tûvâna, 9 tanesi Sabi, 5 tanesi Müsinn ve 1 tanesi Asakir-i nizamiye olmak üzere toplam 28 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı.

Sendi Karyesinde 9 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 11 tanesi Tûvâna, 5 tanesi Sabi ve 3 tanesi Müsinn olmak üzere toplam 19 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı.

Kadya/Kazy Karyesinde 50 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 58 tanesi Tûvâna, 33 tanesi Sabi, 31 tanesi Müsinn ve 4 tanesi Asakir-i nizamiye olmak üzere toplam 126 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı.

Siya Karyesinde 37 hane Müslim nüfus ikamet etmekte olup, bu hanelerde 50 tanesi Tûvâna, 29 tanesi Sabi, 15 tanesi Müsinn, 1 tanesi Asakir-i nizamiye ve 1 tanesi de başka mahalde olmak üzere toplam 96 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı.

Mısriç/Mesriç Karyesinde Müslümanlar ile Keldaniler birlikte yaşamaktaydılar. Karye dâhilinde 2 Müslüman hanesi bulunmakta olup, bu hanelerde 2 tanesi tûvâna ve 2 tanesi de

²³ BOA, NFS. D. 3732, sayfa: 22 (H. 29.12.1262, M. 19.12.1846)

²⁴ BOA, NFS. D. 3732, sayfa: 22 (H. 29.12.1262, M. 19.12.1846)

sabi olmak üzere 4 Müslüman erkek ikamet etmektedir. Karye dâhilinde bulunmakta olan 2 keldani hanesinde ise 1 tanesi evsat, 2 tanesi edna ve 2 tanesi de sabi olmak üzere toplam 5 Keldani erkek ikamet etmektedir.

Kurdilan/Kurtalan kazasındaki karyelerde Müslümanların 215 hanesi, Gayr-i Müslimlerin ise 60 hanesi bulunmaktadır. Müslümanların 521 erkek nüfusu bulunmakta olup, bunların 258 tanesi tûvâna, 142 tanesi sabi, 103 tanesi Müsinn, 14 tanesi Asakir-i nizamiye ve 4 tanesi de başka mahallerde bulunmaktadır. Gayr-i Müslimlerin ise 136 erkek nüfusu bulunmakta olup, bunların 22 tanesi evsat, 56 tanesi edna, 42 tanesi sabi, 9 tanesi amel-mande ve 7 tanesi de başka mahalde bulunmaktadır²⁵.

H. 1262/ M. 1846'da Siird merkez kazasına tabi 14 mahalle ve 2 kuranın nüfus tahriri yapılmış olup, bu 14 mahallenin 11 tanesi Müslümanların yaşadığı, 3 tanesi de Gayr-i Müslimlerle Müslümanların birlikte yaşadıkları mahalleler idi. 2 kuranın birinde sadece Müslümanlar yaşarken diğerinde Müslümanlar ile Gayr-i Müslimlerle birlikte yaşamaktaydılar. Bu tarihte Siirt Kazasında 483 Müslüman ve 222 Gayri Müslim olmak üzere toplam 705 hane bulunmakta idi. 483 hanede ikamet eden Müslümanların 727 tanesi tûvâna, 307 tanesi sabi, 141 tanesi müsinn, 19 tanesi Asakir-i nizamiye ve 26 tanesi de Redif-i cedid özelliklerinde idi. 222 hanede ikamet eden Gayri Müslimlerin 199 tanesi evsat, 265 tanesi edna, 263 tanesi sabi, 8 tanesi amel-mande, 1 tanesi bila varaka, 1 tanesi de sayım sırasında başka bir mahalde bulunduğu şekilde kaydedilmiştir. Bu dönemde Müslümanların 913 kişisi büyük, 307 kişisi küçük, Gayri Müslimlerin ise 474 kişisi büyük ve 263 kişisi küçük olarak kaydedilmiştir. Kaza merkezindeki mahalle ve köylerde 1957 erkek nüfus yaşamaktaydı²⁶.

H. 1262/ M. 1846 yılındaki sayıma göre Siird Sancağı merkez kazasında 11 Müslüman ve 3 Müslüman/Gayr-i Müslim karışık olmak üzere toplam 14 mahallesi ve 1 tanesi Müslüman, 1 tanesi de Müslüman/Gayr-i Müslim karışık olmak üzere 2 karyesi bulunmakta idi. 14 mahalle ve 2 karyede 483 Müslüman ve 222 de Gayr-i Müslim hanesi bulunmakta olup kaza genelindeki toplam hane sayısı 705 idi. Siird merkez kazasında 727 tanesi tûvâna, 307 tanesi sıbyan, 141 tanesi müsinn, 19 tanesi Asakir-i nizamiye ve 26 tanesi de Redif-i cedid olmak üzere toplam 1220 Müslüman erkek nüfus yaşamaktaydı²⁷.

Merkez kazadaki 3 mahale ve 1 karyede Müslümanlarla birlikte ikamet ettikleri anlaşılan Gayr-i Müslimlerin 199 tanesi evsat, 266 tanesi edna (1 tanesi mahal-i ahir), 263 tanesi sıbyan, 9 tanesi de Amel-mande (1 tanesi mahal-i ahir) olmak üzere toplam 737 kişiden ibaretti²⁸.

H. 1262/ M. 1846 yılındaki sayıma göre Rıdvan Kazası'nda 261 hanesi Müslüman, 461 hanesi Gayr-i Müslim, 7 hanesi Kıbtî Müslüman ve 539 Hanesi Yezidi olmak üzere toplam 1268 hane bulunmaktaydı. Rıdvan Kazası'nın merkezi Müslüman, Gayr-i Müslim ve Kıbtî Müslümanlardan müteşekkildi. Sadece Müslümanlardan oluşan karye sayısı 5 idi. Müslüman, Gayr-i Müslim ve Kıbtî Müslümanlardan oluşan karye sayısı ise 40 idi. Yezidilere ait karye sayısı ise 13 idi. Defterdeki bilgilere göre Yezidiler diğer topluluklardan ayrı olarak sadece kendilerinden oluşan köylerde ikamet etmektedirler. Rıdvan kazasında bulunan Müslümanlardan 317'i tûvâna (9 tanesi mahal-i ahir), 130 tanesi sıbyan ve 96 tanesi müsinn (1 tanesi mahal-i ahir) ve 7 tanesi Asakir-i nizamiye olarak kaydedilmişti²⁹.

Kaza dâhilindeki Yezidilerin 798 tanesi Tûvâna, 310 tanesi sıbyan ve 168 tanesi müsinn olarak kaydedilmişti. Kaza genelinde ikamet eden az sayıdaki Kıbtî Müslümanların 14 tanesi Kebir (Büyük) ve 9 tanesi sagir (Küçük) olarak kaydedilmişti³⁰.

²⁵ NFS. D. 3732, S.25 (H. 29.12.1262, M. 19.12.1846)

²⁶ BOA, NFS. D. 3734, s.2. (H. 29.12.1262, M. 19.12.1846).

²⁷ BOA, NFS. d. 3735, sayfa 30. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

²⁸ BOA, NFS. d. 3735, sayfa 31. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

²⁹ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 43-44. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

³⁰ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 45. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

Kaza genelindeki Gayr-i Müslimlerin 24 tanesi Â'lâ, 153 tanesi evsat, 470 tanesi edna, 356 tanesi sıbyan, 35 tanesi Amel-mande, 36 tanesi bila-varaka, 43 tanesi mürâhik ve 15 tanesi de mahal-i ahir olarak kaydedilmiştir³¹.

H. 1262/ M. 1846 yılındaki sayıma göre Garzan Kazası'nda 642 hanesi Müslüman, 280 hanesi Gayr-i Müslim ve 101 Hanesi Yezidi olmak üzere toplam 1023 hane bulunmaktaydı. Garzan Kazası'nda sadece Müslümanlardan oluşan karye sayısı 14, sadece gayri Müslümlerden oluşan karye sayısı ise 3 idi. Müslüman ve Gayr-i Müslim ve Yezidilerin birlikte yaşadığı karye sayısı ise 41 idi. Kaza genelinde toplam 58 karye bulunmakta idi³².

Garzan kazasında bulunan Müslümanlardan 892 tanesi tûvâna (37 tanesi mahal-i ahir), 347 tanesi sıbyan (6 tanesi mahal-i ahir), 226 tanesi müsinn (3 tanesi mahal-i ahir) ve 20 tanesi Asakir-i nizamiye olarak kaydedilmiştir³³.

Garzan kazası karyelerinde ikamet eden Yezidilerin 186 tanesi Tûvâna, 44 tanesi sıbyan ve 1 tanesi de müsinn olarak kaydedilmiştir³⁴.

Garzan Kazası'nda ikamet eden Gayr-i Müslimlerin 1 tanesi â'lâ, 87 tanesi evsat, 251 edna, 242 tanesi sıbyan, 18 tanesi amel-mande, 34 tanesi bila-varaka, 7 tanesi mahal-i ahir bila-varaka ve 28 tanesi de mürâhik olarak kaydedilmiştir³⁵.

H. 1262/ M. 1846 yılındaki sayıma göre 275 haneden müteşekkil olan Kurdilan (Kurtalan) kazası'nda 215 hane Müslüman ve 60 hane de Gayr-i Müslim nüfus yaşamaktaydı. 9 karyesi bulunan Kurdilan kazasının 5 karyesi tamamen Müslümanlardan oluşurken, 4 karyesinde ise Müslümanlar ile Gayr-i Müslimler birlikte yaşamaktaydılar³⁶.

Kurdilan kazasında ikamet eden Müslümanların 262 tanesi Tûvâna (4 tanesi mahal-i ahir, 142 tanesi sıbyan, 103 tanesi müsinn ve 14 tanesi de Asakir-i nizamiye olarak kaydedilmiştir³⁷.

Kurdilan kazasındaki Gayr-i Müslimlerin ise 22 tanesi evsat, 56 tanesi edna, 42 tanesi sıbyan, 9 tanesi amel-mande ve 7 tanesi ise mahal-i ahir bila varaka olarak kaydedilmiştir³⁸.

H. 1262/ M. 1846 yılındaki sayıma göre Şirvan Kazasında 1430 hane Müslüman, 61 hane göçebe, 367 hane reaya, 14 hane Kıbtî Müslüman, 49 hane Yezidi nüfus olmak üzere toplam 1921 hane nüfus kaydedilmiştir. H. 1264/ M. 1848 yılındaki tahrirde ise 464 hane reaya-yı mektuma (Daha önceki sayımda gizlenmiş, gizli tutulmuş) kaydedilmiş ve Şirvan genelindeki hane sayısı 2385 e yükselmiştir³⁹.

H. 1262/ M. 1846 senesi tahririnde sadece Müslümanların yaşadığı 105 karye, 3 mahalle ve 1 mezra' bulunmaktaydı. Müslüman, Gayr-i Müslim ve Yezidilerin birlikte yaşadığı 15 karye, sadece Gayr-i Müslimlerin yaşadığı 32 hane, Göçebelilerin ve Kıbtî Müslümanların yaşadığı 1 kal'a bulunmaktaydı. H. 1264/ M. 1848 senesi tahririnde Gayr-i Müslimlere ait 35 karye daha nüfus tahririne tabi tutulmuştur. H. 1262 ile H. 1264 seneleri arasında Şirvan kazasında toplam 187 Karye, 3 Mahalle, 1 mezra' ve 1 kal'a da nüfus tahriri yapılmıştır⁴⁰.

Şirvan Kazasında Müslümanların nüfus özeliği şöyleydi: 2271 tanesi Yerli, 19 tanesi mahal-i ahir ve 91 tanesi göçebe olmak üzere 2381 Tûvâna nüfus bulunmaktaydı. 756 tanesi

³¹ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 46-47. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

³² BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 48. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

³³ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 48-49. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

³⁴ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 50. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

³⁵ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 51-52. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

³⁶ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 57. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

³⁷ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 57. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

³⁸ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 58-59. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

³⁹ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 73. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

⁴⁰ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 73. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

yerli, 23 tanesi göçebe olmak üzere 779 Sıbyan bulunmaktaydı. 405 tanesi yerli, 1 tanesi mahal-i ahir ve 20 tanesi göçebe olmak üzere 426 müsinn kaza dahilinde ikamet etmekteydi⁴¹.

Şirvan Kazasında 4 tanesi Asakir-i nizamiye, 3 tanesi Redif-i cedit, 23 tanesi kebir ve 6 tanesi de sagir olmak üzere toplam 36 Kıbtî Müslüman nüfus bulunmaktaydı⁴².

Şirvan Kazasında 66 tanesi Tûvâna, 38 tanesi sıbyan ve 4 tanesi müsinn olmak üzere toplam 108 Yezidi Nüfus bulunmaktaydı⁴³.

1262 yılı tahririne göre Şirvan Kazası'nda 221 tanesi Evsat, 398 tanesi edna, 301 tanesi sıbyan, 7 tanesi amel-mande ve 2 tanesi bila-varaka Gayr-i Müslim nüfus bulunmaktaydı. 1264 senesindeki ilave nüfus tahririyle 456 tanesi yerli 8 tanesi mahal-i ahir olmak üzere 464 evsat, 707 tanesi yerli ve 14 tanesi mahal-i ahir olmak üzere 721 edna, 546 sıbyan, 6 amel-mande, 19 bila-varaka ve 26 mürâhik Gayr-i Müslim nüfus kaydedilmiştir. 1264 eklemesiyle beraber Şirvan Kazasında Gayr-i Müslimlerin nüfus özellikleri şöyleydi: 685 evsat, 1119 edna, 847 sıbyan, 13 amel-mande, 21 bila-varaka, 26 mürâhik nüfus bulunmaktaydı⁴⁴.

H. 1262/ M. 1846 senesindeki nüfus tahririne göre Bohtan kazasında 1721 hane Müslüman, 1454 hane de Gayr-i Müslim ve milel-i muhtelif yaşamaktaydı. Nefs-i kazada Gayr-i Müslimler yaşamaktaydı. 3 mahallede Müslümanlar, 2 mahallede de Gayr-i Müslimler bulunmaktaydı. Kaza genelindeki 88 karyede Müslümanlar, 79 karyede Gayr-i Müslimler ve 1 karyede de Müslümanlar ile Gayr-i Müslimler birlikte yaşamaktaydılar⁴⁵.

Bohtan kazasında ikamet eden Müslüman nüfusun iktisadi yapısı şu şekilde idi: 1638 Tûvâna, 613 sıbyan ve 473 müsinn nüfustan oluşmaktaydı⁴⁶.

H. 1262/ M. 1846 senesindeki nüfus tahririne göre Bohtan kazasında Gayr-i Müslim olarak Ermenilerden 419 evsat, 522 edna, 353 sıbyan, 10 Amel-mande ve 2 mahal-i ahir bila-varaka nüfus kayıtlıydı. Bohtan Kazası'nda 1266 senesindeki ilave tahririne göre de Gayr-i Müslim olarak Ermenilerden 27 â'lâ, 1143 evsat (1 tanesi mahal-i ahir), 623 edna (8 tanesi yabancı), 1265 sıbyan, 36 amel-mande ve 2 mahal-i ahir bila-varaka nüfus bulunmaktaydı. 1266 tahriri ile beraber Bohtan Kazasındaki Gayr-i Müslimlerin nüfus yapısı şöyle idi: 27 tanesi â'lâ, 1562 tanesi evsat (1 tanesi mahal-i ahir), 1145 tanesi edna (8 tanesi yabancı), 1618 tanesi sıbyan, 46 tanesi amel-mande ve 4 tanesi de mahal-i ahir bila-varaka şeklinde idi⁴⁷.

Defterin başında Muş livasına tabi olduğu yazılsa da sonradan düşülen derkenarda “*Siird Sancağı dahilinde idüğü*” demek suretiyle Siirt'e bağlandığı ifade edilmektedir. Hizan Kazasının nüfus tahriri 1264/1848 yılında yapılmıştır⁴⁸.

H. 1264/ M. 1848 senesi tahririne göre Hizan Kazasında 558 hanesi Ermeni ve 1030 hanesi de Müslüman olmak üzere toplam 1588 hane bulunmaktaydı. Hizan kazasının 56 karyesinde Ermeniler, 57 Karyesinde de Müslümanlar yaşamakta olup toplam karye sayısı 113 idi⁴⁹.

1264 senesi tahririne göre Hizan Kazasında 142 si Asakir-i nizamiye olmak üzere toplam 3164 Müslüman nüfus yaşamaktaydı⁵⁰.

⁴¹ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 73. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

⁴² BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 74. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

⁴³ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 75. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

⁴⁴ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 76-77. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

⁴⁵ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 118-119. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

⁴⁶ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 118-119. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

⁴⁷ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 120-121. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

⁴⁸ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 212. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

⁴⁹ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 212. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

⁵⁰ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 212. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

1264 senesi tahririne göre Hizan Kazasındaki Gayr-i Müslimlerin nüfus yapısı ise şöyleydi: 543 tanesi evsat, 348 tanesi edna, 727 tanesi sıbyan, 33 tanesi amel-mande ve 169 tanesi de mahal-i ahir bila-varaka olarak kaydedilmişti. Hizan Kazasındaki Gayri Müslimlerin toplam nüfusu 1820 idi⁵¹.

H. 1264/ M. 1848 yılında, Kürdistan Eyaleti Siird Kazası Müslim 11849, Gayr-i Müslim 11706 ve Kıbtî Müslim 52 kişi bulunmaktadır⁵².

H. 1264/ M. 1848 yılındaki nüfus verilerine göre Osmanlı Devletinin Rumeli topraklarında 12 Eyalet ve 45 vilayeti, Anadolu topraklarında ise 22 eyalet ve 78 vilayeti bulunmakta olup toplam 34 eyalet ve 123 vilayetten müteşekkil bir yapıya sahip idi. Nüfus yapısı olarak da Dersaadet ve civarında 55.789 Müslüman ve 72.466 Gayr-i Müslim yaşamaktaydı. Anadolu coğrafyasında 3.374.428 Müslüman ve 681.373 Gayr-i Müslim yaşamaktaydı. Rumeli coğrafyasında ise 1.260.291 Müslüman ve 2.003.825 Gayr-i Müslim yaşamaktaydı. Osmanlı ülkesinde yaşayan toplam 7.448.172 kişilik nüfusun 4.690.508 kişisi Müslüman, 2.757.664 kişisi ise Gayr-i Müslimlerden oluşmaktaydı⁵³.

H. 1270/ M. 1854 yılındaki bir defterde Siird kazasında 756 neferad, 19 Zımmi, Şirvan kazasında 3403 neferad, 705 zımmi, Kurdilân Kazasında 226 neferad 92 zımmi, Rıdvân kazasında 1339 neferad 63 zımmi, Hizan Kazasında 2251 neferad 438 zımmi, Garzan kazasında 1357 neferad 698 zımmi, Sason Kazasında 1335 neferad, Bohtan, Dirgöl ve Eruh ve Pervari Kazası'nda ise 4392 neferad kayıtlıdır. Bohtan, Dirgöl ve Eruh ve Pervari Kazası'na "ahaliden tahririnin fazlası" başlığıyla 25 kişi daha eklenmiştir. Bu dönemde Siird sancağının toplamı 15.059 neferad ve 2015 Zımmi olarak tahrir edilmiştir⁵⁴.

H. 1284/ M. 1868 senesinde, Siird Sancağı'nda nüfus nazırı ve mukayyidi olarak 6 kişi görev yapmaktaydı. Bu kişilere aylık 1150 Guruş maaş ödemesi yapılmaktaydı⁵⁵. Bu dönemde Sancakların büyüklüğüne göre nüfus nazırları ve mukayyidlerine ödenen maaşlar değişebilmekteydi. Mesela Diyarbekir sancağı'nda görev yapan 16 memura 4000 Guruş, Mardin sancağında görev yapan 9 memura 2200 Guruş ve Van Sancağında görev yapan 7 memura ise 1050 Guruş ödeme yapıldığı görülmektedir.

Siirt sancağı dâhilinde Türk, Kürt ve Arapların oluşturduğu Müslümanlar çoğunluk olmakla birlikte Sancak genelinde Ermeniler, Katolikler, Protestanlar ve Süryaniler gibi değişik etnik ve dini gruplar da yaşamaktaydı.

	Kadın	Erkek	Genel Toplam
Müslümanlar	22.181	26.914	49.095
Ermeniler	5.457	6.514	11.971
Katolikler	1.058	1.368	2.426
Protestanlar	202	233	435
Monofizitler (Süryaniler)	755	965	1.720
Toplam	29.653	35.994	65.647

Tablo-1: 1881/1882-1893 Nüfus Sayımına Göre Siird Sancağı Nüfus Yapısı⁵⁶.

Tablo-1' i incelediğimizde Siirt genelinde 22.181'i kadın ve 26.914'ü erkek olmak üzere 49.095 kişilik Müslüman nüfus olduğu görülmektedir. Gayr-i Müslimler arasından en kalabalık olanı 5.457 si kadın ve 6.514 ü erkek olmak üzere 11.971 kişilik nüfusa sahip olan Ermeniler idi. Katoliklerin nüfusu ise 1.058 kadın ve 1368 erkek olmak üzere 2426 kişiden

⁵¹ BOA, NFS. d. 3735, Sayfa 214-215. (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

⁵² BOA, NFS. D. 3867, s. 5. (H. 29.12.1264/ M. 27.11.1848).

⁵³ BOA, NFS. d. 3867, Ek 5/1. (H. 29.12.1264/ M. 27.11.1848)

⁵⁴ BOA, NFS. D. 3868, s. 11. (H. 29.12.1270/ M. 22.09.1854)

⁵⁵ BOA, NFS. d. 7449-3 (H. 29.12.1284/ M. 22.04.1868)

⁵⁶ Kemal H. KARPAT, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), İstanbul, 2010, Timaş Yayınları (2. Baskı), s.274-275.

ibaretti. Sancak genelinde 202 kadın ve 233 erkek olmak üzere 435 Protestan ile 755'i kadın ve 965'i erkek olmak üzere toplam 1720 Süryani nüfus bulunmaktaydı. Siirt sancak genelinin toplam nüfusu 65.647 kişiden oluşmaktaydı. Toplam nüfusun 49.095'i Müslüman ve 16552'si ise Gayr-i Müslim idi.

Siird sancağının 1890'daki demografik yapısıyla alakalı bilgiler veren Cuinet'e göre Siird Sancağı genelinde 64.448'i Müslüman olmak üzere toplam 100.742 kişinin yaşadığını ifade eder. Bu dönemde Siird Sancağı'nda Müslümanların sayısı 64.448, Gregoryenlerin sayısı 28.119, Katoliklerin sayısı 1.000, Protestanların sayısı 1.033, Keldani Katoliklerin sayısı 2.600, Süryani Yakubilerin sayısı 2.450 ve Yezidilerin sayısı ise 1.092 kişiden ibaretti⁵⁷.

Cuinet'in vermiş olduğu rakamları Şemseddin Sami'de desteklemektedir. Şemseddin Sami, H. 1311/ M. 1893-1894 yılında basılan Kamûsü'l-Alâm adlı eserinin Siird maddesinde Siird'in 19. Yüzyılın sonlarındaki demografik yapısı ile alakalı şu ifadeleri kullanır: “*Siird sancağı ber-vech-i zir 5 kaza ve 3 nahiyeye münkısım olup, 570 karye ve 100.742 ahaliyi cami'dir.*”⁵⁸

O'na göre Siird Sancağı Siird, Şirvan, Eruh, Pervari ve Garzan kazaları ile Rıdvan, Zirki ve Dirgöl nahiyelerinden müteşekkil olup, sancak genelindeki 100.742 kişinin etnik ve dini durumu ile alakalı da şöyle demektedir: “*Ahali-i merkumenin 64.448'i Müslim, 28.119'u Ermeni, 1000'i Ermeni Katoliği, 1033'ü Ermeni Protestanı, 2600'ü Keldani Katoliği, 4250'si Yakubi Süryani, 1092'si de Yezididir. Müslümanlar başlıca Türk ve Kürdden ibaret olup, bir miktarı da Arabdır.*”⁵⁹

1890 yılında Siird Sancağı'na tabi kazalardaki demografik yapı şöyleydi: Sason Kazası'nda 10.370'i Müslüman, 8.389'u Gregoryen, 372'si Kıpti ve 970'i Yezidi olmak üzere toplam 20.101 kişi yaşıyordu. Eruh Kazası'nda 9.441'i Müslüman, 5.113'ü Gregoryen, 350'si Süryani Yakubi ve 350'si Yezidi olmak üzere toplam 15.254 kişi yaşıyordu. Şirvan Kazası'nda 9.655'i Müslüman, 4.113'ü Gregoryen ve 400'ü Süryani Yakubi olmak üzere toplam 14.168 kişi yaşıyordu. Garzan Kazası'nda 8.800'ü Müslüman, 3.600'ü Gregoryen, 258'i Süryani Yakubi ve 342'si Yezidi olmak üzere toplam 13.000 kişi yaşıyordu. Pervari Kazası'nda 7.758'i Müslüman, 3800'ü Gregoryen ve 442'si Süryani Yakubi olmak üzere toplam 12.000 kişi yaşıyordu. Rıdvan/Rızvan Kazası'nda ise 8.094'ü Müslüman, 2.093'ü Gregoryen, 413'ü Protestan ve 400'ü Yezidi olmak üzere toplam 11.000 kişi yaşıyordu⁶⁰.

Topluluk Adı	Siirt Kenti				37 Köy				Genel Toplam
	Hane sayısı	Erkek	Kadın	Toplam	Hane sayısı	Erkek	Kadın	Toplam	
Müslüman	1936	4890	4790	9680	1204	3023	2997	6020	15700
Gregoryen	560	1442	1358	2800	520	1360	1240	2600	5400
Protestan	104	262	258	520	20	57	43	100	620
Katolik	300	865	635	1500	220	570	530	1100	2600
Süryani Yakubi	100	274	226	500	100	273	227	500	1000
Toplam	3000	7733	7267	15000	2064	5283	5037	10320	25320

⁵⁷ Cuinet Vital, La Turguie d'Asie, II, Paris, 1891' den aktaran “Siirt”, Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982-1983, C. 9, s. 6682-6683.

⁵⁸ Şemseddin Sami, Kamûsü'l-Alâm, Cild. 4, Mihran Matbaası, İstanbul, Hicri 1311 (Miladi 1893/1894), s. 2574.

⁵⁹ Şemseddin Sami, Kamûsü'l-Alâm, s. 2574.

⁶⁰ Cuinet Vital, La Turguie d'Asie, II, Paris, 1891' den aktaran “Siirt”, Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982-1983, C. 9, s. 6683.

Tablo-2: 1890 yılında Siird merkez Kazasının Nüfusu⁶¹.

Cuinet'e göre 1890 yılında Siird Sancağı'nın merkez kazası kent merkezi ve köyler olmak üzere iki grupta ele alınmıştır. Tablo-2'de de görüldüğü üzere Siirt kent merkezi ve Merkez kazaya tabi 37 köyün demografik yapısı şöyledir: Kent merkezinde 1936 Müslüman, 560 Gregoryen, 104 Protestan, 300 Katolik ve 100 Süryani Yakubi olmak üzere 3000 hane bulunmakta idi. Kent merkezindeki 9680 Müslümanın 4890'ı erkek, 4790'ı ise kadın idi. 2800 Gregoryanın 1442'si erkek, 1358'i kadındı. 520 Protestan'ın 262'si erkek, 258'i kadın idi. 1500 katolik'in 865'i erkek, 635'i ise kadın idi. 500 Süryani Yakubi'nin ise 274'ü erkek, 226'sı ise kadın idi. Merkez kazaya tabi 37 köydeki toplam 2064 hanenin 1204 hanesi Müslüman, 520 hanesi Gregoryen, 20 hanesi Protestan, 220 hanesi Katolik ve 100 hanesi ise Süryani Yakubilere aitti. Köylerde ikamet eden 6.020 Müslümanın 3023'ü erkek, 2997 si kadın idi. 2600 Gregoryenin 1360'ı erkek, 1240'ı kadın idi. 100 Protestan'ın 57'si erkek, 43'ü kadın idi. 1100 Katolik'in 570'i erkek, 530'u kadın idi. 500 Süryani yakubi'nin ise 273'ü erkek, 227'si kadın idi. Siird Sancağı merkez kazasında 15700 Müslüman, 5400 Gregoryen, 620 Protestan, 2600 Katolik, 1000 Süryani Yakubi olmak üzere toplam 25.320 kişi yaşamaktaydı.

	Siird	Ma Zirki Şirvan	Ma Dirgöl Eruh	Ma Rıdvan Garzan	Pervari	Yekûn
Kıbtî İnas		51				51
Kıbtî Zükûr		58				58
Yezidi İnas	41	-	20	627		688
Yezidi Zükûr	52	-	30	642		724
Keldani İnas	276	-	210	-	409	895
Keldani Zükûr	306	-	239	-	550	1095
Süryani İnas	141	625	75	389	-	1230
Süryani Zükûr	175	813	72	405	-	1465
Protestan İnas	123	-	-	75	-	198
Protestan Zükûr	133	-	-	79	-	208
Katolik İnas	208	-	-	186	-	394
Katolik Zükûr	270	-	-	166	-	436

⁶¹ Cuinet Vital, La Turguie d'Asie, II, Paris, 1891' den aktaran "Siirt", Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982-1983, C. 9, s. 6683.

Ermeni İnas	974	332	701	1712	500	4219
Ermeni Zükûr	958	428	967	1846	585	4784
İslam İnas	7714	5938	6531	5844	1770	27797
İslam Zükûr	7608	7482	7958	6552	2090	31690
Sancak Genelinin Toplam Nüfusu						75931

Tablo-3: H. 1310/ M. 1892 Tarihli Bitlis Vilayet Salnamesine Göre Siird Sancağı Nüfusu⁶².

H. 1310/ M. 1892 Tarihli Bitlis Vilayet Salnamesinden Siird Sancağı nüfusu ile alakalı elde edilen verilerin sunulduğu Tablo-3'te görüldüğü üzere Siird Merkez Kazasında 41 kadın 52 erkek Yezidi, 276 kadın 306 erkek Keldani, 141 Kadın 175 erkek Süryani, 123 kadın 133 erkek Protestan, 208 Kadın 270 erkek Katolik, 974 kadın 958 erkek Ermeni ve 7714 kadın 7608 erkek Müslüman nüfusu bulunmakta idi. Şirvan Kazasında (Zırki nahiyesi dahil) 51 kadın 58 erkek Kıbtî, 625 Kadın 813 erkek Süryani, 332 kadın 428 erkek Ermeni ve 5938 kadın 7482 erkek Müslüman nüfusu bulunmakta idi. Eruh Kazasında (Dirgöl Nahiyesi dahil) 20 kadın 30 erkek Yezidi, 210 kadın 239 erkek Keldani, 75 Kadın 72 erkek Süryani, 701 kadın 967 erkek Ermeni ve 6531 kadın 7958 erkek Müslüman nüfusu bulunmakta idi. Garzan Kazasında (Rıdvan Nahiyesi dahil) 627 kadın 642 erkek Yezidi, 389 Kadın 405 erkek Süryani, 75 kadın 79 erkek Protestan, 186 Kadın 166 erkek Katolik, 1712 kadın 1846 erkek Ermeni ve 5844 kadın 6552 erkek Müslüman nüfusu bulunmakta idi. Pervari Kazasında 409 kadın 550 erkek Keldani, 500 kadın 585 erkek Ermeni ve 1770 kadın 2090 erkek Müslüman nüfusu bulunmakta idi. Toplam nüfusu 75.931 olan Siird sancağında 27.797 kadın, 31.690'ı erkek olmak üzere 59.497 Müslüman yaşamaktaydı.

1890 yılında Cuinet'e göre Siird Sancağı genelinde 64.448'i Müslüman olmak üzere toplam 100.742 kişi yaşamaktaydı. 1892 yılındaki salnameye göre ise 59.497'si Müslüman olmak üzere 75.931 kişinin yaşadığı ifade edilmektedir. Birbirini takip eden 2 yıl zarfında Siird Sancağı nüfusunun yaklaşık 25.000 kişi azaldığı görülmektedir. Tablolar ayrıntılı olarak incelendiğine görülmektedir ki; 1892 sayımında Sason kazası Siird sancağı'na dahil edilmemiştir.

Konsolosluk görevlisi olarak geldiği Osmanlı ülkesinin Van ve Bitlis vilayetlerinde beş seneden fazla bir süre kalan Rus General Maywesky, Van ve Bitlis Vilayetlerinin askeri istatistiğini teferruatlı bir şekilde ele alan bir kitap kaleme almıştır. General Maywesky'ye göre bu dönemde Bitlis vilayetine tabi bir sancak konumundaki Siird Sancağı ve kazalarındaki nüfus yapısı şu şekildeydi: Siird sancağı'nın genelinde %64 Müslüman, % 36 Gayr-i Müslim yaşamaktaydı. Siird Merkez kazasında % 58 Müslüman % 42 Gayr-i Müslim, Şirvan Kazasında % 68 Müslüman % 32 Gayr-i Müslim, Eruh Kazasında % 62 Müslüman 5 36 Gayr-i Müslim, Garzan kazasında % 70 Müslüman % 27 Gayr-i Müslim, Pervari kazasında ise % 65 Müslüman % 35 Gayr-i Müslim nüfus yaşamaktaydı⁶³. Rus görevlilerin raporlarında dahi bölgedeki Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu görülmektedir.

⁶² Ebru Polat, H. 1310 (M. 1892) VE H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) Tarihli Bitlis Vilayeti Sâlnâmelerinin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006, s. 182.

⁶³ General Mayweskiy, Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiği, (Çev: Mehmed Sadık) Matbaa-i Askeriye-Süleymaniye, İstanbul 1330, s. 98.

Ali Cevad'ın H. 1314/M. 1896-1897 yılında kaleme almış olduğu "Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı" adlı kitabında Siirt'ten şöyle bahsedilir: "Siird ile 37 kadar kurayı mütecaviz ve Basil isminde bir nahiyeden Siird merkez kazası teşkil ider. Nüfusu onbeşbini Müslim olmak üzere 25.320 mikdarına baliğ olur.⁶⁴" sözleriyle Siird Merkez kazasının bir belde ve 37 köyden ibaret olduğunu ve toplam nüfusunun da (çoğunluğu Müslüman olmak üzere) 25.320 kişi olduğunu belirtir.

Ali Cevad, Siird Sancağının toplam nüfusuyla alakalı da şu ifadeleri kullanır: "nüfus-ı mevcudesi yetmiş bin kadarı Müslim ve kûsurı milel-i muhtelifeden ibaret olarak 105.000 mikdarındadır⁶⁵" sözleriyle de sancak nüfusunun yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ünün Müslüman olduğunu belirtir.

Yerleşim Yeri	Müslümanlar	Ermeniler	Protestanlar	Süryaniler	Keldaniler	Toplam
Siirt	27.649	2.218	412	775	1.549	32.603
Eruh	22.677	1.890	-	714	954	26.235
Pervari	6.415	1.326	-	-	1.781	9.522
Şirvan	15.181	1.169	-	1.109	72	17.459
Garzan	14.541	4.225	107	1.044	-	19.989
Toplam	86.463	10.828	519	3.642	4.356	105.808

Tablo-4: 1914 Yılı Verilerine Göre Siird Sancağı Nüfusu⁶⁶.

Tablo-4'te de görüldüğü üzere; Birinci Dünya Savaşı başlangıcındaki bir sayımda ise Siirt sancağının toplam nüfusu 105.808 kişi idi. Bu nüfusun 86.463'ü Müslüman ve 19.345'i ise Gayr-i Müslim nüfustan oluşmaktaydı. Siirt il merkezinde 27.649 Müslüman, 2.218 Ermeni, 412 Protestan, 775 Süryani ve 1.549 Keldani olmak üzere toplam 32.603 kişi bulunmaktaydı. Eruh Kazasında 22.677 Müslüman, 1.890 Ermeni, 714 Süryani ve 954 Keldani olmak üzere toplam 26.235 kişi bulunmaktaydı. Pervari Kazasında 6.415 Müslüman, 1.326 Ermeni, ve 1.781 Keldani olmak üzere toplam 9.522 kişi bulunmaktaydı. Şirvan Kazasında 15.181 Müslüman, 1.169 Ermeni, 1.109 Süryani ve 72 Keldani olmak üzere toplam 17.459 kişi bulunmaktaydı. Garzan kazasında 14.541 Müslüman, 4.225 Ermeni, 107 Protestan ve 1.044 Süryani olmak üzere toplam 19.989 kişi bulunmaktaydı.

SONUÇ

19. yüzyılın ortalarından itibaren Siirt ve havalisi ile alakalı nüfus tahrirlerinin yapıldığı görülmektedir. Defterlerden Siirt merkezindeki mahallelerin nüfusunun sosyal, etnik, dini ve ekonomik özelliklerini bulabilmekteyiz. Defterlerde Siirt merkezindeki nüfusun büyük bir çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu görülmektedir. Gerek Siirt merkezde gerekse de diğer kazalardaki birçok mahalle ve köyde Müslümanlar ile Gayr-i Müslimlerin bir arada yaşadıkları görülmektedir. Sancak merkezi olan Siird kazasındaki Ayn salib mahallesinde sadece Gayr-i Müslimler yaşarken, Şeyh Halef mahallesinde Gayr-i Müslimler ile Müslümanlar bir arada yaşamaktadırlar. Siird Sancağının Rıdvan, Garzan ve Şirvan kazalarında Yezidilerin yaşadıkları görülmektedir.

Ana kaynağımız olan 6 nüfus defteri incelendiğinde sadece Siird yöresinin 19. Yüzyıldaki nüfusu değil, aynı zamanda Siird'in 19. Yüzyıl boyunca idari taksimatta geçirmiş olduğu evreler de takip edilebilmektedir. Defterlerdeki bilgilere göre Hizan kazası bir dönem

⁶⁴ Ali Cevad, Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı (Kısm-ı evvel- Lügat-ı Coğrafya), Cild-i Sani (İkinci Cild), Kasbar Matbaası, İstanbul, 1314, s. 436.

⁶⁵ Ali Cevad, Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı, s. 436.

⁶⁶ Karpat, a.g.e., s. 366-367.

Muş Sancağına bağlı kaldıktan sonra, H. 1264/ M. 1848 sayımıyla birlikte Siirt sancağına tabi bir kaza olarak tasarruf edilmiştir. Yine Sason Kazası'nda da benzer durum görülmektedir. 1890 yılındaki verilerde Sason kazası Siird sancağı'na tabi iken, 1892 sayımında Siird Sancağı'na dahil edilmemiştir. Bu sebeple de Siird Sancağı nüfusu 2 yıl içerisinde yaklaşık 25.000 kişi azalmıştır.

Defterlerin hepsi Nüfus İcmal Defteri hüviyetinde olduğundan ayrıntılı bir değerlendirme yapmayı zorlaştırıyor. Bu tip defterlerde mahalle, karye, kaza, sancak gibi yerleşim yerlerindeki toplam nüfus sadece Müslüman ve Gayr-i Müslim olarak ayrıma uğruyor. Bu defterlerin en büyük eksiği, insanların icra ettikleri meslek kollarını öğrenmemize imkân vermemesidir. Bir diğer eksiklik ise isim, yaş, boy, saç, sakal gibi fiziksel özelliklerin hiçbirisinin belirtilmemiş olmasıdır.

Tüm bu eksikliklere rağmen eldeki veriler ışığında belirli aralıklarla da olsa Siird sancağının 19. Yüzyıl boyunca sosyal, etnik, dini ve ekonomik manada geçirmiş olduğu nüfussal değişim ile alakalı önemli bilgilere ulaştık. Çalışmamız yörenin geçmişindeki nüfus özelliklerine bir nebze de olsa ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nüfus Defterleri (BOA, NFS. d.)

BOA, NFS. d. 3732 (H. 29.12.1262, M. 19.12.1846)

BOA, NFS. d. 3734 (H. 29.12.1262, M. 19.12.1846)

BOA, NFS. d. 3735 (H. 29.12.1262/ M. 19.12.1846)

BOA, NFS. d. 3867, (H. 29.12.1264/ M. 27.11.1848)

BOA. NFS. d. 3868, (H. 29.12.1270/ M. 22.09.1854)

BOA, NFS. d. 7449 (H. 29.12.1284/ M. 22.04.1868)

B- Araştırma Eserler ve Makaleler

Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati (Kısm-ı evvel- Lügat-ı Coğrafya)*, Cild-i Sani (İkinci Cild), Kasbar Matbaası, İstanbul, 1314.

CUÏNET Vital, *La Turguie d'Asie*, II, Paris, 1891.

General Mayweskiy, *Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiği*, (Çev: Mehmed Sadık) Matbaa-i Askeriye-Süleymaniye, İstanbul 1330.

GÜNAY S. Selçuk, *Resmî Devlet Salnâmelerine Göre (H.1263–1334) Osmanlı İmparatorluğu'nun Mülkî Taksimatı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Ön Çalışması, Erzurum 1980.

GÜNEŞ Mehmet, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.8, S. 15, Kış-2014, ss. 221-240.

KARPAT Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları (2. Baskı) İstanbul, 2010.

KUCAK Ömer, "Sicill-İ Ahvâl Defterlerine Göre Siirt Doğumlu Gayr-i Müslim Memurlar (1879-1909)" *Journal of International Social Research*, , Aralık-2016, C. 9, S.47, ss. 260-268.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., *Menteşe sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

POLAT Ebru, *H. 1310 (M. 1892) VE H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) Tarihli Bitlis Vilâyeti Sâlnâmelerinin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006.

“Siirt”, Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982-1983, C. 9, ss. 6665-6745.

Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-Alâm*, Cild. 4, Mihran Matbaası, İstanbul, Hicri 1311 (Miladi 1893/1894)

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, Haz. Raşit GÜNDOĞDU, Niyazi ADIGÜZEL, Ebul Faruk ÖNAL, İdeal Kültür Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2012.

TUNCEL Metin, “Siirt”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2009, C.37, ss. 173-175.

ŞIRNAK - KÖMÜR OCAĞI VE YERLEŞİM ALANLARINDAKİ HEYELAN RISKLİ ŞEVLERİN SISMİK JEOFİZİKSEL VE JEOTEKNİK DEĞERLENDİRMESİ VE GÜÇLENDİRİLMESİ

Yıldırım. İ. TOSUN

Şırnak Üniversitesi, Mühendislik Fak., Maden Mühendisliği Bölümü, Şırnak

ÖZET

Çevre yönetimi kapsamında Şırnak İli için tarımsal arazi değerlendirme ve restorasyon sistemi oluşturulması amaçlanmaktadır. Çevre atık yönetiminde, bitki esaslı yakma, gazlaştırma ve piroliz yöntemlerine bağlı olarak mobil veya entegre olarak çalıştırılabilir. Çevre atık toplama ve atık ayırma yönteminin uygulanması, geri kazanılacak katı atığın miktarını veya üretilecek kompostun miktarını etkiler. Şırnak ilinde yaklaşık 120 bin ton yıllık katı atık oluştu ve bu proje, komşu Siirt ve Mardin illerinde de benzer atıklar çevre düzenlemesinde humat olarak arazilerin iyileştirilmesinde jeolojik sınıflandırmaya göre humat ilave edilecektir ve çevresel etkiler elimine edilerek tarımsal araziler iyileştirilecektir.

Bu proje çerçevesinde yapılan arazi çalışmaları 2 gün içerisinde tamamlanmıştır. Etüdü yapılan arazilerde yapıyı ve ölçü alınacak profili belirlemek amacıyla gözlemsel jeolojik etüt yapılmış ve belirlenen profilede **jeofizik** etüt yapılmıştır. Arazide 124 metre uzunluğunda 2 açılım yapılmıştır. Bu açılım AGİ marka 8 kanallı 84 elektrotlu rezistivite ve IP ölçümü yapabilen cihaz kullanılarak yapılmıştır.

Etüt edilen alandaki ölçü değerleri EartImager 2D ve EartImager 3D adlı bilgisayar değerlendirme programında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler yatay görüntü haline getirilmiştir. Yeraltında bulunan birimlerin derinliklerini, kalınlıklarını, rezistivite değerlerini, su tutma özelliklerini tespit etmek için profile ait eş rezistivite ve jeofizik yeraltı yapı kesiti çizdirilmiştir.

Çalışma sonucunda, jeolojik altere ve alüvyon tabakaların varlığı ve derinliğinin tespiti amacıyla yapılması düşünülen sondaj kuyusu veya kuyularının yeri veya yerlerinin hangi nokta olması gerektiği aydınlatılmaya çalışılmış ve öneride bulunulmuştur.

GİRİŞ

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, dağlık alanlardaki arazi topolojiye uygun olarak kullanılmamakta ve yanlış arazi kullanımı heyelan gelişme olasılığını arttırmaktadır. Heyelan riskli alanların fiziksel çevresi, değişimi ve verimliliği açısından sürdürülebilirlik sağlanamamaktadır.

Her yıl çok ağır yaşam kayıplarına sebep olan, yarattıkları maddi hasar ise milyonlarca lirayı bulan heyelanlar dünyada olduğu gibi Türkiye’de de en önemli jeoteknik tehlikelerden birisidir (Güz, 1982, Ulusoy 1989). Ülkede son yıllarda gelişen önemli heyelanlar, araştırmacılar (Höek 1982) tarafından farklı yöntemler ile araştırılmakta ve jeoteknik karakterleri ve oluşum süreçleri belirlenmektedir. Benzer jeoteknik şartlara sahip alanlar için araştırmacıların iki temel teorisi vardır (Ulusoy, 1989). Birisi, heyelanlar, geçmişte olduğu gibi aynı jeolojik, jeomorfolojik, hidrojeolojik, iklimsel şartlarda oluşurlar. Bir diğeri ise, heyelanların tipleri ve özellikleri de aynı olacaktır. Heyelan alanlarında yüzeylenen zeminlerin jeoteknik özelliklerini belirlemek amacıyla yapılan deneylerde Türk Standartları TS 1901 TS 8853 ve Amerikan Standartları (ASTM 3080) esas alınmıştır. İnceleme alanındaki heyelanlı bölgelerde yamaç molozunun ince taneli kısımlarından örselenmemiş ve

örülenmiş örnekler alınmıştır. Örülenmiş örnekler üzerinde yapılan deneylerde tane dağılım eğrileri, tane birim ağırlık ve kıvam limitleri elde edilmiştir.

Şekil 1. Şırnak İli Yerleşim alanının kontur topografyası 1/15000.

Şekil 2. Şırnak İli Hastane aşağısı ve İnceleme alanının Uydu topografyası 1/1000.

Örülenmemiş örnekler üzerinde ise kesme kutusu deneyleri yardımı ile örneklere ait efektif kohezyon (c') ve efektif kayma direnci açısı (ϕ') bulunmuştur. (TS 1900, TS 1901)

Kesme Kutusu deneyinde kullanılan örülenmemiş zemin örnekleri ASTM standartlarına göre sınıflandırılmış ve kumlu siltli zemin olarak belirlenmiştir. Zemin numuneleri plastik olmiyan karakter göstermektedir, ayrıca moloz ve iri boyutlu çakıl bulunmaktadır.

Ayrıca bu deneylerin yapımı esnasında malzemenin birim hacim ağırlığı, sıkışma miktarı ve boşluk oranı belirlenmiştir.

Plastik ve likit limit deneylerinde elde edilen sonuçlar her bir örnek için Çizelge 1'de verilmiştir. Cizre ilçesindeki zemin sınıflamasına göre C1 no'lu heyelanın içinde olduğu yamaç numuneleri az plastik ve plastik değil grubundadır, C2 ve C3 nolu heyelan tehlikesi içeren bölgede ise aynı değerlendirmeye az plastik olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 1 ve 2 de Heyelan tehditi oluşturan yamaçlardan alınan örnekler üzerinde yapılan jeoteknik testlerden elde edilen sonuçlar verilmiştir.

Çizelge1. Heyelanlı yamaçlardan alınan örnekler üzerinde yapılan jeoteknik testlerden elde edilen sonuçlar

Örne k no	Örnekl er alındığı Kot (m)	Wopt, %	c' (kg /cm ²)	ϕ'	L ₁ (%)	P ₁ (%)	I _p (%)	γ_s g/c m ³	Birleştiril miş Zemin sınıflaması	γ_{doyg} ung/c m ³	γ_{kur} ug/c m ³	
S1	2275	15,9	0,37	20	28,	18,	10,	2,37	SP(Kum ve çakıllı)	1,92	1,68	1,58
S2	2214	12,9	0,10	22,5	15,	14,	10,	2,5	SP(Kum	1,92	1,67	1,57

S3	2258	10,8	0,30	32,5	0	0	0	2,49	ve çakıllı)	2,09	1,89	1,82
					26,	18,	8,0		SP(Kum			
					0	0			ve			
									çakıllı,siltli			
									i kum)			
C1	475	25,9	0,27	18	38,	21,	20,	2,57	CS(siltli	1,92	1,98	1,81
					0	0	0		ve killi)			
C2	575	35,4	0,47	17	33,	24,	20,	2,57	CS(siltli	1,92	2,08	1,88
					0	0	0		ve killi)			
C3	460	33,9	0,41	14	36,	22,	20,	2,61	CS(siltli	1,92	2,18	1,98
					0	0	0		ve killi)			

Çizelge 2. Proktor ve permeabilite deney sonuçları

Örnek no	S11	S12	S21	S31	S4	C1	C2	C31	C32	C4
γ_k max	1,68	1,89	1,93	1,93	1,67	2,05	1,98	1,90	1,99	1,98
g/cm ³										
wopt %	15,9	12,9	10,8	19,0	15,8	22,3	23,8	33,0	35,9	32,8
Permeabilite (k)	5,3*10 ⁻⁴	3,0*10 ⁻⁴	5,5*10 ⁻⁴	6*10 ⁻⁴	3,8*10 ⁻⁴	1,3*10 ⁻⁵	3,310 ⁻⁶	5,2*10 ⁻⁶	3,1*10 ⁻⁵	3,1*10 ⁻⁵
(cm/s)										

Zemindeki su içeriği, kil oranından önemli ölçüde etkilenecektir. Zeminin içindeki kil yüzdesine göre değerlendirildiğinde zemin örnekleri kohezyonsuz veya az kohezyonlu özellik göstermektedir.

Heyelanların bulunduğu sahalardan alınan örnekler üzerinde yapılan deneylerle elde edilen tane birim hacim ağırlıkları Çizelge 1’de gösterilmiştir. Tane boyutuna göre zemin cinslerinin belirlenebilmesi için, dane dağılım deneyi gerçekleştirilmiş ve sonuçları değerlendirilerek birleştirilmiş zemin sınıflamasındaki adları ve yerleri Çizelge 1’de verilmiştir.

Zeminin geçirgenliğini tespit etmek amacıyla sabit seviyeli geçirimsizlik deney aleti kullanılmıştır. Deney sonuçlarının değerlendirilmesiyle zeminin geçirimsizlik derecesi tespit edilmiştir (Çizelge 2). Çizelge 2 incelendiğinde S1, S2, S3 nolu yamaçların geçirimsiz zemin sınıfına girdiği görülmektedir.

Heyelanlı sahalardan alınan zemin örnekleri üzerinde yapılan Proktor deneyleri sonucunda elde edilen γ_k ve wopt değerleri Tablo 2 de verilmiştir. Bu deneyle birlikte zemindeki optimum su muhtevası ve maksimum kuru birim hacim ağırlık belirlenerek, yamaçların duraylılık hesaplamalarında kullanılmaktadır. Doğal bir şevde sıkıştırma parametreleri etkilemez. Çünkü bu parametreler istenilen şekilde sıkıştırılan zemine ait parametrelerdir. Yapay şevlerde sıkıştırma parametreleri doğrudan kullanılır. Doğal bir şevde heyelan tehlikesi varsa, sıkıştırma yapılması durumunda bu parametreler kullanılarak stabilize analizleri karşılaştırılır. Heyelan tehlikesine karşı alınacak önlemlerde şev önüne sıkıştırılmış dolgu yapılabilir veya şevde kademeli şev eğimi yapılabilir. Aynı zamanda doğal zemin bir miktar kazılarak tekrar sıkıştırma parametrelerine göre sıkıştırılır. Bu durumda stabilize analizlerinde sıkıştırılmış zemine ait parametreler kullanılabilir.

Dört ayrı yamacın farklı noktalarından alınan örneklerin, kayma direnci parametrelerini belirleyebilmek için kesme kutusu deneyi gerçekleştirilmiştir. Yapılan deneyler sonunda c' ve ϕ' değerleri bulunmuştur. Heyelanların güvenlik katsayısı değerlerinin Fellenius, Bishop ve

Jambu ya göre hesaplanması yapılmıştır (Hoek, 1970, Höek ve Bray 1977). Fellenius yöntemi; Bu metod da kayma yüzeyi dairesel silindiriktir. Kayan kütle mümkün olduğu kadar eşit aralıklarda dilimlere ayrılır (Paşamehmetoğlu vd., 1992).

Dilimler arası kuvvetlerin aynı doğrultuda fakat zıt yönde ve birbirine eşit olduğu kabul edilirse, bunlar analizde hesaba girmezler. Geride sadece dilim ağırlığı, zemin reaksiyonu, kohezyon, sürtünme mukavemeti ve varsa, sızıntı kuvvetleri ile dilim dengededir. Kısmen suya doygun zeminlerde drenajsız koşullarda yapılan dayanım testleriyle tayin edilen kırılma zarfı bir noktadan sonra normal gerilim eksenine paralel olmaz ve zemin hem kohezyonlu hem de içsel sürtünmeli olarak davranır. Toplam gerilim analiz yöntemi, bu koşuluda kapsayacak şekilde ve kayan kütle belirli sayıda düşey dilimlere ayrılarak stabilitenin incelenmesi amacıyla uygulanabilmektedir (Pruska, 2009, Sata, 2007).

Bishop metodu; Bütün stabilite problemlerinde olduğu gibi bu metod ta' da başlangıç kayması bir postular olarak alınmakta ve şev limit dengedeymiş gibi kabul edilerek denge denklemleri çıkartılmaktadır, Bishop, toplam gerilme yerine efektif gerilmelerle analizi yapmaktadır. Bu metod Taylor ve Fellenius'un getirdiği metotlardan daha ileridir (Anonim a, b, 2011). Janbu Metodu; Bu yöntem dairesel olsun olmasın her tipteki kayma yüzeyi için kullanılabilir. Şev stabilite analizlerinde homojen yarma ve dolgularda meydana gelen dairesel kaymalarla, dairesel olmayan daha genel tipteki kaymaların stabilite analizleri için dilimler arası kuvvetleri de göz önüne alan bir metottur (Ulusoy, 1982).

Herhangi bir şevdeki zeminin, çok zayıf kaya kütlelerinin veya pasa malzemesinin özellikleri şev boyunca çok sık olarak değişkenlik gösteriyorsa, ayrıca zemin-kayaç dokunağı gibi yapısal bir özellikten dolayı veya kütle içinde, düşük makaslama dayanımlı düzlemsel seviyelerin varlığı halinde dairesel kayma analiz yöntemlerinin uygulanabilirliği ortadan kalkmaktadır (Wiley, 1987). Bu tür koşullarla kaymalar; dairesel olmayan veya şev tepesine yakın kesimlerde dairesel olarak başlayan derinlerde düzlemsel olarak devam eden yüzeyler boyunca gelişmektedir (Hutchinson 1995). Duraysızlıkların bu tür kayma yüzeyleri boyunca geliştiği veya gelişebileceği şevlerin stabilitesinin incelenmesi amacıyla kullanılan bir yöntemdir.

Heyelanların Yamaç Haritalarının Alımı Şev Analizleri

Jeolojik ve heyelanla ilgili verilerin değerlendirilebilmesi için yamaçların 1/1000 ölçekli topoğrafik haritaları arazi çalışmalarıyla hazırlanmıştır. Harita yapımında kutupsal koordinat sistemi esas alınmış ve Topcon GTS 702 elektronik aleti kullanılmıştır. Yükseklikler 1200 m kotlu tepedeki nirengi noktasına göre verilmiştir. İnceleme alanındaki söz konusu 4 yamaç için hazırlanan topoğrafik haritalar Şekil 1 de verilmiştir. Bu 4 yamaçta, duraylılık açısından aktif ve potansiyel alanlar, arazide heyelan üzerinde yapılan yüzey çalışmaları sonucunda ayrılaşmıştır.

Yapılan çalışmalara göre heyelanın geliştiği bölgeler ve çevresindeki göreceli hareketlerin gözlemlendiği alanlar aktif heyelan sahası olarak belirlenmiştir.

Göreceli hareketler yüzeydeki gerilme çatlaklarından yararlanılarak belirlenmiştir.

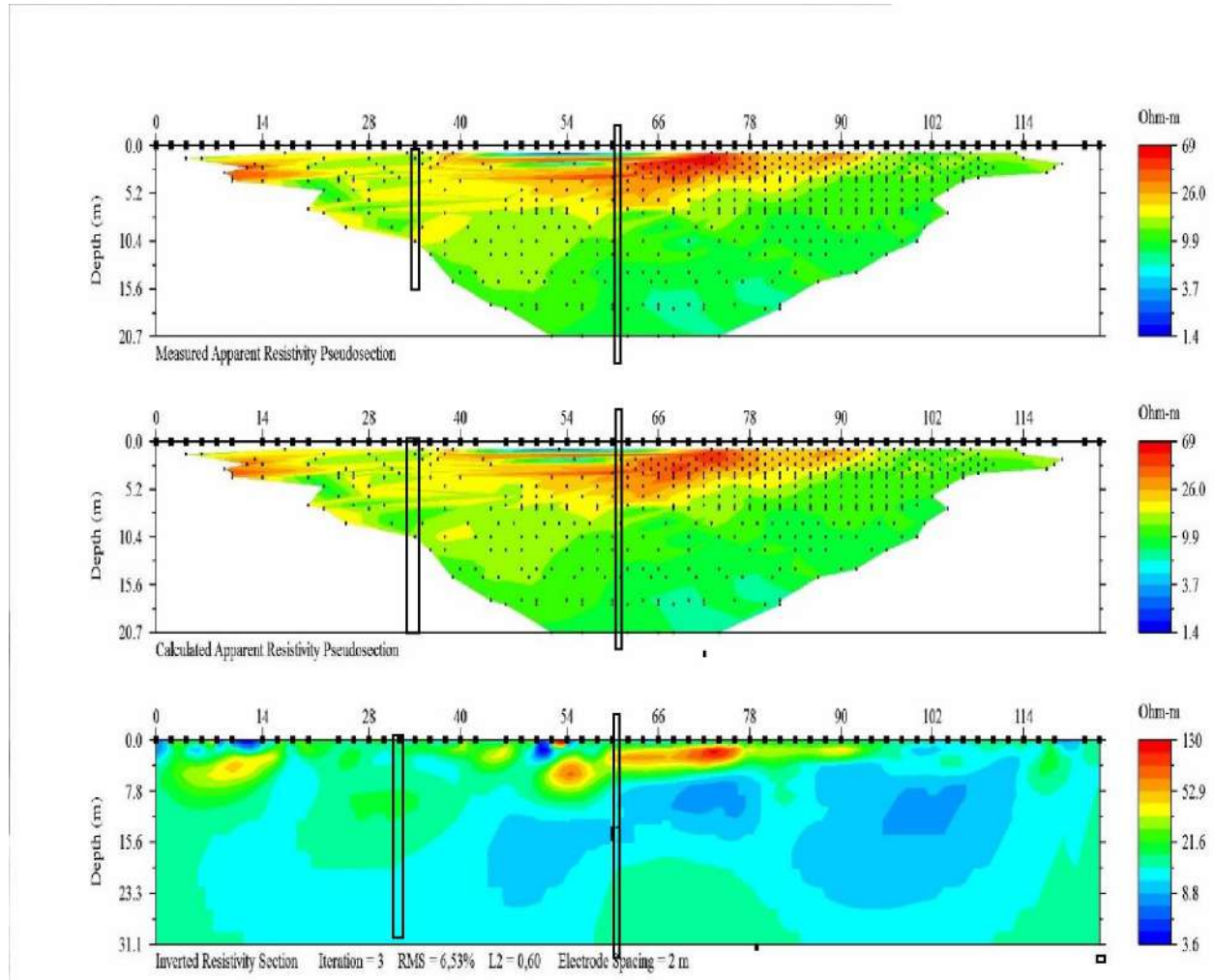
Potansiyel heyelan alanları ise söz konusu aktif sahaların çevresindeki gerilme çatlaklarının bulunduğu ancak göreceli hareketlerin şu an gözlenemediği alanlara karşılık gelmektedir. İnceleme alanında 4 ayrı yamaçtan alınan topoğrafik kesitler üzerine jeolojik yüzeylemeler işaretlenerek jeolojik kesitler hazırlanmıştır.

Yamaçlara ait güvenlik katsayıları limit denge prensibine göre çizilen değişik kayma yüzeyleri için Bishop, Janbu ve Fellenius yöntemleri ile dairesel kayma diyagramları GEO5

programı kullanılmıştır (Görög ve Törög 2006, Görög ve Törög 2007). Güvenlik katsayıları sınırlamalarında ASTM standardında 1,3 olarak esas alınmıştır. Yapılan laboratuvar deneylerinde c' ve ϕ' efektif ve maksimum direnç parametrelerine göre bulunmuştur. Arazide görülen gerilme çatlaklarında zaman içerisinde hareketlerin meydana geldiği bilinmektedir. Bu durumda kayma yüzeylerindeki içsel parametrelerin laboratuvarlarda bulunanlardan daha küçük çıkacağı başka deyişle kalıcı değerlere daha yakın olacağı açıktır [20]. Bu açıdan sınır güvenlik katsayısı olarak 1.35 değeri alınmıştır.

Jeofiziksel Özellikler

Etüdü yapılan arazilerde yapıyı ve ölçü alınacak profili belirlemek amacıyla gözlemsel jeolojik etüt yapılmış ve belirlenen profile jeofizik etüt yapılmıştır. Arazide 124 metre uzunluğunda 2 açılım yapılmıştır. Bu açılım AGİ marka 8 kanallı 84 elektrotlu rezistivite ve IP ölçümü yapabilen cihaz kullanılarak yapılmıştır. Aşağıdaki şekillerde kesitlerdeki mavi bölgeler yeraltı suyunun etkili olduğu bölgeyi temsil ederek kayma zonları oluşturmaktadır.(Şekil 3)

Şekil 3. Şırnak İli İnceleme Alanı Heyelan Risk Haritası

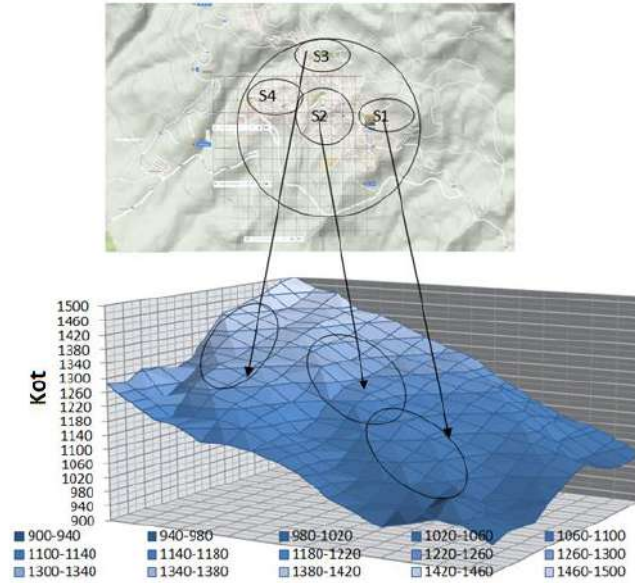
Şırnak İli Kömür Ocağı ve S1 Nolu Heyelan riskli Yamacın Etüdü

Şırnak Çakırsöğüt mevki tepe eteğinde bulunan ve birleştirilmiş zemin sınıflamasına (USCS) göre, SP, SW grubu zeminlerden oluşan S1 nolu alanda hareketler dik meyille topuk erozyonu

olarak sürmüştür. Bölgede meydana gelen tektonik olaylar da, hareketleri tetikleyerek günümüze kadar sürmesine yol açmıştır. Günümüzde yağışlar sonrasında yamaçta küçük boyutlu hareketlerin olduğu yapılan arazi çalışmalarında gözlenmiştir. S1 no'lu heyelanın geliştiği yamaç, yamaç molozu ile kaplıdır (Şekil 4) . S1 nolu heyelanın tepe ve topuk noktası arasındaki maksimum kot farkı 72 m, Yamacın maksimum yüksekliği 80 m, Yamaç yüzeyi eğim açısı ise 58° dir.

İl özel İdare tarafından gerçekleştirilen sondajlardan elde edilen bilgiye göre yamaç molozu kalınlığı 11-20 m değişmektedir. Yapılan incelemelerde S1 nolu heyelanın bulunduğu yamaçta yer altı su seviyesi 15 m tabanda gözlenmiştir. S1 nolu heyelanın geliştiği yamaçta yapılan stabilite hesaplamalarında $c'= 0,9 \text{ kg/cm}^2$, $\phi'=12^\circ$, $\gamma_{\text{doğal}} = 1.97 \text{ g/cm}^3$ ve $\gamma_{\text{kuru}}= 2.27 \text{ g/cm}^3$ değerleri kullanılmıştır. γ_{kuru} ve $\gamma_{\text{doğal}}$ a göre ayrı ayrı hesaplanan olası kayma yüzeylerine ait güvenlik katsayısı değerleri Tablo 3' de görülmektedir. Hoek-Bray' a göre güvenlik katsayısı değeri ise 1.25 olarak belirlenmiştir. Tablo 3 incelendiğinde sınır güvenlik katsayısı 1.25 olarak alındığı için 1 ve 2 nolu kayma yüzeylerinin duraysız oldukları kolayca görülebilmektedir. 3 ve 4 nolu kayma yüzeyleri ise γ_{kuru} ya göre yapıldığında sınır değere çok yakın olduğu, $\gamma_{\text{doğal}}$ a göre incelendiğinde ise duraysız olduğu görülmektedir.

Arazi çalışmaları boyunca bu yamaçta yapılan gözlemlerde dere de meydana gelen malzemeyi alıp götürdüğü ve yağış sonrası da ufak kopmaların, akmalarn meydana geldiği gözlenmiştir. Yamaca ait jeolojik harita ve heyelan kesiti ile hesaplamaların yapıldığı yüzeyler Şekil 4'te verilmiştir.

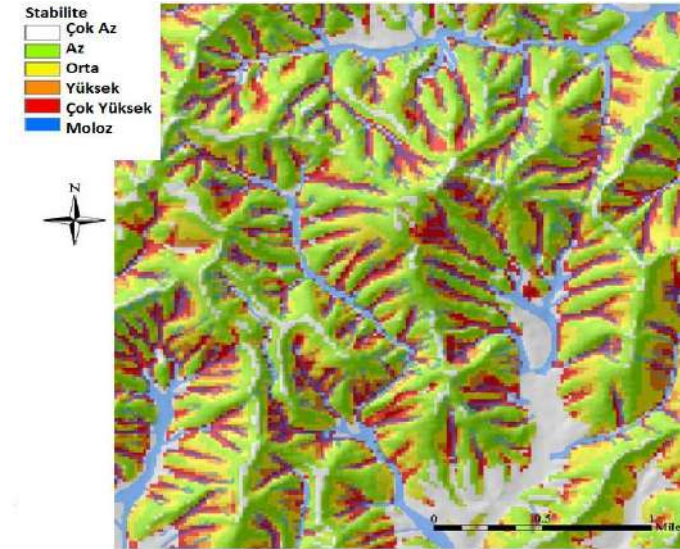

Şekil 4. Şırnak Kömür Ocağı Heyelan Risk Haritası

Cizre C1 Nolu Heyelan riskli Yamacın Etüdü

Cizre ilçesi yerleşim üstü tepe eteğinde bulunan yamaç killi zemin birleştirilmiş zemin sınıflamasına (USCS) göre, SW-SC grubu plastik zeminlerden oluşmaktadır. C1 nolu heyelan hareketleri kayma ile başlamış olup sonra derenin yol açtığı topuk erozyonu ile sürmüştür. Bölgede meydana gelen tektonik olaylar da, hareketleri tetikleyerek günümüze kadar sürmesine yol açmıştır. Günümüzde yağışlar sonrasında yamaçta küçük boyutlu hareketlerin olduğu yapılan arazi çalışmalarında gözlenmiştir. C1 no'lu heyelanın geliştiği yamaç, yamaç

molozu ile kaplıdır (Şekil 9) . C1 nolu heyelanın tepe ve topuk noktası arasındaki maksimum kot farkı 75 m, Yamacın maksimum yüksekliği 110 m, Yamaç yüzeyi eğim açısı ise 38° dir. İl özel İdare tarafından gerçekleştirilen sondajlardan elde edilen bilgiye göre yamaç molozu kalınlığı 11-20 m değişmektedir. Yapılan incelemelerde C1 nolu heyelanın bulunduğu yamaçta yer altı su seviyesi 15 m tabanda gözlenmiştir. C1 nolu heyelanın geliştiği yamaçta yapılan duraylılık hesaplamalarında $c'=9$ kg/cm², $\phi'=12^\circ$, $\gamma_{doğal} = 1.97$ g/cm³ ve $\gamma_{kuru} = 2.27$ g/cm³ değerleri kullanılmıştır. γ_{kuru} ve $\gamma_{doğal}$ a göre ayrı ayrı hesaplanan olası kayma yüzeylerine ait güvenlik katsayısı değerleri Tablo 3' de görülmektedir. Hoek-Bray' a göre güvenlik katsayısı değeri ise 1.25 olarak belirlenmiştir. Tablo 3 incelendiğinde sınır güvenlik katsayısı 1.25 olarak alındığı için 1 ve 2 nolu kayma yüzeylerinin duraysız oldukları kolayca görülebilmektedir. 3 ve 4 nolu kayma yüzeyleri ise γ_{kuru} ya göre yapıldığında sınır değere çok yakın olduğu, $\gamma_{doğal}$ a göre incelendiğinde ise duraysız olduğu görülmektedir. Arazi çalışmaları boyunca bu yamaçta yapılan gözlemlerde dere de meydana gelen malzemeyi alıp götürdüğü ve yağış sonrası da ufak kopmaların, akmalara meydana geldiği gözlenmiştir. Yamaca ait jeolojik harita ve heyelan kesiti ile hesaplamaların yapıldığı yüzeyler Şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 5. Şırnak Şehir Yerleşim Alanı Heyelan Risk Haritası

Yeraltı suyu hareket değişimi tehlike olarak değerlendirilmeli ve sahaya uygun heyelan önleme yöntemleri belirlenmelidir. Ayrıca çalışma alanının projesi kapsamında kentsel kullanıma açılacak olması sebebiyle de bölgede kaymayı önleyici yöntemler araştırılması ve geliştirilmesi ayrı bir önem arz etmektedir.

SONUÇLAR

Zemin örnekleri üzerinde gerçekleştirilen laboratuvar deneyleri sonucunda yamaç malzemesinin geçirimli olduğu, kohezyon değerinin 0.1 - 0.38, içsel sürtünme açısının 17.5 – 22.4 arasında değiştiği, birleştirilmiş zemin sınıflamasına göre yamaç malzemesinin genelde SP, SW ve Cizre ilçe yerleşim alanında SC grubu plastik zeminlerden oluştuğu belirlenmiştir. Bu bilgiler ışığında gerçekleştirilen duraylılık analizlerinden, S1, S2 ve Cizrede C2 ve C3 nolu yamaçların duraysız olduğu, S3 nolu ve Cizre de C1 no lu yamacın ise duraylı olduğu sonucuna varılmıştır.

Yapılan arazi incelemeleri sonucunda özellikle Mayıs ve Haziran aylarında karların erimesiyle tepe de görülen debi artışının yamaçların topuğunda şiddetli erozyon oluşturduğu ve bu

etkiyle yamaç stabilitesine olumsuz etki yaptığı belirlenmiştir. 2, 3 nolu yamaçlarda etkili olan bu durumun önüne geçilebilmesi için topuğa akarsuyun taşıyamayacağı boyutlarda kaya malzemesinin yığılması veya dere nin ıslah edilmesi gerekmektedir. Şırnak Kenti ve Cizre ilçesi ve yerleşim çevresi, Türkiye Deprem Bölgeleri Haritasına göre birinci derecede tehlikeli bölge içerisinde analiz edilerek yapılaşma uygulanmalıdır. Bu bölge Güney Doğu Anadolu Fayı etki alanında kaldığı için yörede sık depremler meydana gelmekte ve bu depremlere bağlı olarak da bazı tektonik hareketler oluşmaktadır. Bu hareketler neticesinde de yamaçların eğim ve yeraltı su taşkınlığına göre tehlike giderici tedbirlerin alınması drenaj kanallarının tekrar incelenmesi gerekmektedir. Bu sebeple kentsel kullanıma açılacak yamaçların stabilitelerinin hassas olarak araştırılması gereği vardır.

Çalışma alanı, eskiden sık meşe ormanlıkları ile örtülü olduğu belirtilmektedir. Ancak bu verimli arazilerin çeşitli atmosferik ve erozyona bağlı olarak aşındığı ve zamanla kesildiği belirlenmiştir. Geri kalanlar arazilerde tarıma dayalı çorak örtü, anız yakma geleneği de sürekli verimli örtü toprağının verimliliğini tüketmekte olduğu belirlenmiştir. Fosfat be potasyum içerikler karbon ile beraber incelenmiştir. Kumsu boyut da bu erozyonda etkili olduğu belirlenmiştir. Karstlaşmış yaylalar, tarım veya bahçecilik için elverişli değildir. Tek yararlı sahalar, katman içindeki az kalırlı marn ve kalkerli marnlardan ibarettir. Buralarda başlıca bağcılıkla uğraşmaktadır.

Ayrıca yer altı sularını absorbe ederek kütlelerin kurumasına sebep olurlar bir başka deyişle kayaçların su içeriğini azaltırlar. Çalışma alanının bitki örtüsünden yoksun olması stabilite açısından olumlu olan bu etkilerden faydalanmayı engellemekte ve dolayısıyla yamaçları dengede tutan tutucu kuvvetlerde azaltma olmaktadır. Bu sebeple bitki örtüsü bakımından zenginleştirilmesi yörede heyelan önleyici önemli bir parametredir. Ancak derinliği 30 m ye varan kayma yüzeyleri için bitki örtüsünün duraylılığa etkisi minimal olacaktır. Ayrışma kayaçların büyük ölçüde değişikliğe uğramasına, taneler arasındaki bağın zayıflamasına ve tamamen yok olmasına neden olmaktadır. Çalışma alanında ayrışma sonucu zayıflayan kayaçlar kolayca erozyona uğramakta yamaç ve şevlerin eğim açıları ile yüksekliklerini değiştirmektedir. Çalışma alanındaki kayaçlarda görülen ayrışma da stabilite problemlerine olumsuz katkı sunmaktadır.

Bitkiler, yağış sularının kitle içine süzülmesini kolaylaştırmakta ve yüzeysel akışı yavaşlatmakta ve azaltmaktadır. Bu ise kütlelerin erozyona uğramasına engel olmaktadır. Kökleri derine ulaşan bitkilerin kökleri mekanik olarak kitlelerin dengesini artırır.

Ayrıca Cizre de yer altı sularını absorbe ederek kütlelerin kurumasına sebep olurlar bir başka deyişle kayaçların su içeriğini azaltırlar. Çalışma alanının bitki örtüsünden yoksun olması stabilite açısından olumlu olan bu etkilerden faydalanmayı engellemekte ve dolayısıyla yamaçları dengede tutan tutucu kuvvetlerde azaltma olmaktadır. Bu sebeple bitki örtüsü bakımından zenginleştirilmesi yörede heyelan önleyici önemli bir parametredir. Ancak derinliği 30 m ye varan kayma yüzeyleri için bitki örtüsünün duraylılığa etkisi minimal olacaktır. Ayrışma kayaçların büyük ölçüde değişikliğe uğramasına, taneler arasındaki bağın zayıflamasına ve tamamen yok olmasına neden olmaktadır. Çalışma alanında ayrışma sonucu zayıflayan kayaçlar kolayca erozyona uğramakta yamaç ve şevlerin yüksek eğim açıları ile yüksekliklerini değiştirmektedir. Çalışma alanındaki kayaçlarda görülen ayrışma da duraylılık problemlerine olumsuz katkı sunmaktadır.

SEMBOLLER

c' kg/cm² : Efektif Kohezyon

c kg/cm² : Kohezyon

$\Phi'o$: Efektif içsel sürtünme açısı

Φ_0 : İçsel sürtünme açısı

τ kg/cm² : Kesme gerilmesi

σ kg/cm² : Normal gerilme

I_p : Plastisite indeksi

L_l : Likit limit

P_l : Plastik limit

W_{opt} : Optimum su muhtevası

$\gamma_{doğal}$ g/cm³: Doğal birim hacim ağırlık

γ_{doygun} g/cm³: Doygun birim hacim ağırlık

γ_{kuru} g/cm³: Kuru birim hacim ağırlık

γ_{kmax} g/cm³: Maksimum kuru birim hacim ağırlık

γ_s g/cm³: Tane birim hacim ağırlık

k : Permeabilite katsayısı

$S_1, S_2, S_3, S_4, C_1, C_2$: 1, 2, 3, 4 nolu Şırnak ve Cizre heyelan yamaçları

S_{11}, C_{11} : 1 nolu Şırnak/Cizre heyelan yamacının 1 nolu bölgesinden alınan örnek

SP: Birleştirilmiş zemin sınıflamasında; kötü derecelenmiş kum, çakıllı kum, ince malzeme çok az veya hiç yok

SW: Birleştirilmiş zemin sınıflamasında; iyi derecelenmiş kum, çakıllı kum, ince malzeme çok az veya hiç yok SC : Birleştirilmiş zemin sınıflamasında ;killi kum, kum-kil karışımı

GW: Birleştirilmiş zemin sınıflamasında; iyi derecelenmiş çakıl, çakıl-kum karışımı, ince malzeme çok az veya hiç yok

KAYNAKLAR

- Altınlı, E. İ., 1978 “Uluslararası Stratigrafi Kılavuzu” TPAO Yerbilimleri Yayınları, Nuray Matbaası, Ankara.
- Anbalagan, R., 1992, Landslide hazard evaluation and zonation mapping in mountainous terrain, *Engineering Geology*, 32:269–277.
- Anderson, M.G., Richards, K.S., 1982, *Slope Stability*, John Wiley and Sons Ltd., New York.
- Anonim a, 2013, GEO5 - Engineering Manuals - Part 1, Part 2. <http://www.finesoftware.eu/geotechnical-software/>
- Anonim b, 2009, GEO5 - FEM - Theoretical Guide <http://www.finesoftware.eu/geotechnical-software/>
- Anonim c, 2011, “Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası”, Afet ve Acil durum Yönetimi Başkanlığı Deprem Dairesi Başkanlığı, Ankara
- Anonim d, 2012, Şırnak İl Özel İdare Raporları.
- ASTM, 1990, “Standard Test Method for Direct Shear Test of Soils Under Consolidated Drained Condition”, D3080-90,
- ASTM, 1985, “Standart Specifications For Fly Ash And Raw Or Calcined Natural Puzzolan For Use As Mineral Admixture in Portland Cement Concrete”, ASTM Philadelphia, ASTM C 618-85.
- ASTM, 1999, “Standard Test Method for Time of Setting of Concrete Mixtures by Penetration Resistance”, Pennsylvania, ASTM C 403.
- Cernica, J.N., 1995, *Geotechnical Engineering: Soil Mechanics*, John Wiley and Sons Inc., Canada.
- Chen, B., Liu, J., 2008, “Experimental Application Of Mineral Admixtures in Lightweight Concrete With High Strength And Workability” *Construction and Building Materials* 22 , pp 655–659.
- Das, B.M., 1994, *Principles of Geotechnical Engineering*, PWS Publishing Company, USA
- Dramis, F., Sorriso-Valvo, M., 1994 “Deep-Seated Gravitational Slope Deformations, Related Landslides and Tectonics”, *Engineering Geology* 38, 231- 243,.

- Görög P & Török Á, 2006, Stability Problems of Abandoned Clay Pits in Budapest, IAEG2006 P295, The Geological Society of London
- Görög P & Török Á, 2007 Slope stability assessment of weathered clay by using field data and computer modeling: a case study from Budapest ,Natural Hazards and Earth System Sciences, 7, 417-422, www.nat-hazards-earth-syst-sci.net
- Güz, H , 1987, “Geoteknikte Gelişmeler”, DSİ Yamaç ve Şevlerin Stabilitesi ve Dayanma Yapıları Semineri, Samsun
- Höek, E., 1970, Estimating the Stability of Excavated Slopes in Opencast Mines, Institution of Mining and Metallurgy, A105, A132
- Höek, E. ve Bray, J.W., 1977, *Rock Slope Engineering*, Stephen Austin and Sons Ltd, Hertford, 402 s.
- Höek, E., 2013. Practical Rock Engineering, Hoek notes by Evert Hoek. <http://www.rocscience.com>
- Hutchinson, JN., 1995”Landslide Hazard Assessment. Keynote paper. In: Bell DH (ed) *Landslides*, Proceeding of 6th International Symposium on Landslides”, Christchurch, New Zealand, vol 1. Balkema, Rotterdam, pp 1805-1841,
- Lambe, W.T. ve Whitman, R.V., 1969, *Soil Mechanics*, John Wiley and Sons, New York
- Paşamehmetoğlu, A.G., Özgenoğlu, A., Karpuz, C, 1991, Kaya Şev Stabilitesi, 2. Baskı , T.M.M.O.B Maden Müh. Odası Yayınları, Ankara, Mayıs,.
- Park, C. K., Noh, M. H., Park, T. H, 2005, Rheological Properties Of Cementitious Materials Containing Mineral Admixtures, *Cement And Concrete Research*. 2005. 842-849
- Pruška, J., 2009, Comparison of geotechnic softwares - Geo FEM, Plaxis, Z-Soil , XIII ECSMGE, Vaníček et al. (eds). ČGtS, Prague, ISBN 80-86769-01-1, (Vol. 2)
- Sata, V., Jaturapitakkul, C., Kiattikomol, V., 2007, Influence Of Pozzolan From Various By-Product Materials On Mechanical Properties Of High-Strength Concrete, *Construction And Building Materials*. pp. 1589-1598.
- TSE, 1987, TS 1900, “İnşaat Mühendisliğinde Zemin Laboratuar Deneyleri”, Ankara.
- TSE, 1975, TS 1901 “İnşaat Mühendisliğinde Sondaj Yolları İle Örselenmiş ve Örselenmemiş Numune Alma Yöntemleri”, Ankara.
- TSE, 1991, “Yamaç ve Şevlerin Dengesi ve Hesap Metodları-Zeminde”, TS 8853, Ankara.
- TSE c, 2002, TS EN 12390-3 2003. Beton-Sertleşmiş Beton Deneyleri- Bölüm 3: Deney Numunelerinde Basınç Dayanımının Tayini. TSE, Ankara.
- TSE, 1985, TS 802 Beton Karışımı Hesap Esasları. TSE, Ankara
- Ulusay, B 1982, Şev Açılarının İlk Yaklaşım Olarak Hesaplanmasında İki Yeni Pratik Yöntemin Konya-Çumra Manyezit Sahasına Uygulanışı, *Jeoloji Müh.Der.*, Ocak 30-41
- Ulusay, R., 1989, “Uygulamalı Jeoteknik Bilgiler”, JMO yayınları, Ankara.
- Ulusay, R., 1982 “Şev Stabilite Analizlerinde Kullanılan Pratik Yöntemler ve Geoteknik Çalışmalar”, MTA Yayınları, Eğitim Serisi, 25,
- Wiley, L., 1987 “*Slope Stability Geotechnical Engineering and Geomorphology*”, England,

KUR'AN'IN ANLAŞILMASINDA SÜNNET'İN GEREKLİLİĞİNE ÇARPICI BİR ÖRNEK OLARAK NAMAZ AYETLERİ

Dr. Öğrt. Üyesi Abdurrahman ENSARİ

Mardin Artuklu Üniversitesi, abdurrahmanensari@hotmail.com

ÖZET

Yüce Allah kendisine ibadet etmeye davet eden ve ondan başkasına kulluktan sakındıran uyarıcı ve müjdeleyici peygamberler göndermiştir. Bu peygamberlere insanların arasında çıkan sorunları çözebilmeleri için kitaplar indirmiştir. Son peygamber olan Hz. Muhammed'e de Kur'an-ı Kerim'i indirmiştir. Sonra da ona, bu kitaba karşı yapması gereken bir takım görevler yüklemiştir. Bu görevlerin başında insanlara indirilen kitabı tebliğ etmesi ve anlayıp uygulayabilmeleri için de ihtiva ettiği hükümleri beyan etmesi yer almaktadır. Onun tebliği olmadan Allah'ın mesajının insanlara ulaşması mümkün olmadığı gibi, beyanı olmadan da bu mesajın ihtiva ettiği bir çok hükmün nasıl uygulanacağını bilmek mümkün değildir.

Kur'an'ın anlaşılmasında Sünnet'in rolünü ana hatlarıyla ortaya koyan bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada ise sadece Kur'an'da namaz kılınmasını emreden ayetlerle namazın kılınış şekli ile ilgili bilgi veren ayetler incelenmiştir.

Çalışmada şöyle bir yöntem izlenmiştir:

Birinci aşamada namazın kılınış şekli ile ilgili ne kadar bilginin Kur'an'da yer aldığı ortaya konmuş, sonra fıkıh mezheplerince ittifak edilen namaz şeklinin ne olduğu tespit edilmiş, daha sonra da namazın Kur'an'da belirtilen şekli ile fıkıh mezheplerinin ittifak ettiği şekli karşılaştırılarak aradaki fark tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece Kur'an'da yer almayıp fıkıh mezheplerince namazın bir parçası olduğunda ittifak edilen kısım tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci aşamada Kur'an'da zikredilmeyen ancak fıkıh mezheplerince namazın bir parçası olduğu ittifakla sabit olan kısmın nereden geldiği sorusuna cevap aranmıştır. Burada ilk olarak başvuru kaynağı bizzat Allah tarafından en önemli görevlerinden birinin Kur'an'ın beyanı olduğu ifade edilen Peygamberin Sünnet'i olmuştur. Böylece fıkıh mezheplerince namazın bir parçası olduğunda ittifak edilip Kur'an'da bulunmayan kısmın Sünnet'in beyanı ile sabit olduğu anlaşılmıştır. Bu da fakihlerin ittifakıyla Kur'an'daki namaz emrinin nasıl

uygulanabileceğinin anlaşılabilmesi için Sünnet'in beyanına ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymuştur.

Bu çalışmayla sadece namaz ayetleri örneği üzerinden Kur'an'ın anlaşılmasında Sünnet'in gerekliliği ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu özelliğiyle çalışmanın, Kur'an'daki benzer daha bir çok hükmün de Sünnet'in beyanıyla anlaşılacağına işaret etmesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Namaz ibadeti diğerler ibadetlere göre daha yaygın bir şekilde Müslümanın günlük hayatında yer almaktadır. Buna rağmen sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi Sünnet'in beyanına ihtiyaç duymaktadır. Bu yönüyle dikkat çeken bir ibadet olduğu için, çalışma konusu olarak özellikle namaz ayetleri örneği seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerim, Sünnet, namaz, ittifak.

GİRİŞ

Yüce Allah kendisine ibadet etmeye davet eden ve ondan başkasına kulluk yapmaktan sakındıran uyarıcı ve müjdeleyici peygamberler göndermiştir.¹ Bu peygamberlere insanların arasında çıkan sorunları çözebilmeleri için kitaplar indirmiştir.² Son peygamber olan Hz. Muhammed'e de Kur'an-ı Kerim'i indirmiştir.³ Sonra da ona, bu kitaba karşı yapması gereken bir takım görevler yüklemiştir. Bu görevlerin başında insanlara indirilen kitabı tebliğ etmesi⁴ ve anlayıp uygulayabilmeleri için ihtiva ettiği hükümleri beyan etmesi⁵ yer almaktadır. Onun tebliği olmadan Allah'ın mesajının insanlara ulaşması mümkün olmadığı gibi, beyanı olmadan da bu mesajın ihtiva ettiği bir çok hükmün nasıl uygulanacağını bilmek mümkün değildir.

Kur'an'ın anlaşılmasında Sünnet'in rolünü ana hatlarıyla ortaya koyan bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda daha çok Kur'an ve Sünnet'in bütünlüğü ve Sünnet'in Kur'an'ı beyan yönleri üzerinde durulmuştur.⁶ Bu çalışmada namaz ile ilgili ayetler genel olarak arz edildikten sonra özellikle namazın kılınmasını emreden ve namazın nasıl kılınacağı ile ilgili bilgi veren ayetler incelenecektir. Konunun uzamaması için cuma, sefer ve korku namazını ele alan ayetler ve namazı bozan şeyler bu kapsamın dışında tutulacaktır.

¹ Bakara: 2/213; Nahl: 16/36.

² Bakara: 2/213.

³ İnsân: 76/23.

⁴ Mâide: 5/67.

⁵ Nahl: 16/44.

⁶ Bkz. Sadrettin Gümüş, "Kur'an-Sünnet Bütünlüğü", *Kur'an ve tefsir araştırmaları*, I, 2000, (15-26), 16-25; , Raşit Küçük, "Kur'an-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği", *Sünnetin Dindeki Yeri*, 1995, (125-164), 125; Süleyman Pak, "Sünnetin Kur'an'ı Beyan Yönleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, c. 16, sayı: I, (353-381), 362-377.

Çalışmada şöyle bir yöntem izlenecektir:

Birinci aşamada sadece Kur'an ile yetinilmesi durumunda namazın kılınışı şekliyle ilgili Kur'an'da ne kadar bilginin yer aldığı ortaya konacak, sonra da fıkıh mezheplerince ittifak edilen namaz şeklinin ne olduğu tespit edilecektir. Daha sonra namazın Kur'an'da belirtilen şekli ile fıkıh mezheplerinin ittifak ettiği şekli karşılaştırılarak aradaki fark tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylece Kur'an'da yer almayıp fıkıh mezheplerince namazın bir parçası olduğunda ittifak edilen kısım tespit edilmiş olacaktır.

İkinci aşamada Kur'an'da zikredilmeyen ancak fıkıh mezheplerince namazın bir parçası olduğu ittifakla sabit olan kısmın nereden geldiği sorusuna cevap aranacaktır. Burada ilk olarak başvurulacak kaynak bizzat Allah tarafından en önemli görevlerinden birinin Kur'an'ın beyanı olduğu ifade edilen Hz. Peygamber'in Sünneti olacaktır.

Böylece fıkıh mezheplerince namazın bir parçası olduğunda ittifak edilip Kur'an'da bulunmayan kısmın Sünnet'in beyanı ile sabit olduğu, fakihlerin ittifakıyla da Kur'an'daki namaz emrinin uygulanabilmesinin Sünnet'in beyanına ihtiyaç duyduğu anlaşılacaktır.

Bu çalışmayla sadece namaz ayetleri örneği üzerinden Kur'an'ın anlaşılmasında Sünnet'in vazgeçilmezliği ispatlanmış olacaktır. Ayrıca çalışmanın Kur'an'daki benzer daha bir çok hükmün de Sünnet'in beyanıyla anlaşılacağına işaret etmesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada namaz ayetleri örneğinin seçilmesi, bu ibadetin diğerlerine göre daha yaygın bir şekilde Müslümanın günlük hayatında yer almasına rağmen uygulanabilmesinin Sünnet'in beyanına ihtiyaç duymasıdır.

1. KUR'AN-I KERİM'DE NAMAZ

Kur'an-i Kerim'de namaz ile ilgili birçok ayet varit olmuştur. Bu ayetleri genel olarak, namazın öneminden bahseden ayetler ve namazın kılınışı biçiminden bahseden ayetler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

1.1. Namazın Öneminden Bahseden Ayetler

Namazın önemi çerçevesinde Kur'an-i Kerim'de verilen bilgiye baktığımızda genel olarak şunları görürüz:

1. Yüce Allah namazın kılınmasını emretmiştir. Kur'an-i Kerim'de buna delalet eden pek çok ayet yer almaktadır. Bu ayetler hem önceki peygamberlere (a.s.) ve ümmetlerine,⁷ hem de Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve ümmetine namaz kılmalarının emredildiğine delalet etmektedir.⁸ Bu ayetlerden birkaçı şöyledir:

*Ona İshak'ı ve ayrıca da Yakub'u bağışladık ve her birini salih kimseler yaptık. Onları, emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik.*⁹

*Kendilerine kitap verilenler, ancak kendilerine o apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler. Oysa kendilerine, dini yalnız Allah'a hâlis kılıp O'nu birleyerek Allah'a kulluk etmeleri, namazı kılmaları, zekâtı vermeleri emredilmişti.*¹⁰

*Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl.*¹¹

*Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Resûle itaat edin ki size merhamet edilsin.*¹²

2. Yüce Allah namaz kılmayı kurtuluşa eren, günahları bağışlanan, rableri tarafından kendilerine büyük bir mükâfat verilen ve cennete varis olan muttaki müminlerin sıfatlarından biri olarak zikretmiştir. Kur'an-i Kerim'de bununla ilgili pek çok ayet yer almaktadır.¹³ Bu ayetlerden bir kaç şöyledir:

*Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler. Onlar ki, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler. Onlar ki, zekat (vazifelerini) yerine getirirler. Onlar ki, iffetlerini korurlar; ancak eşleri ve ellerinin sahip olduklarıyla ilişkilerinden dolayı kınanmış değillerdir. Kim bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşanlardır. Yine onlar ki, emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler ve onlar ki, namazlarına devam ederler. İşte, asıl bunlar vâris olacaklardır. Firdevs'e vâris olan bu kimseler, orada ebedî kalıcıdırlar.*¹⁴

⁷ Bkz. Bakara: 2/43, 83; Yunus: 10/87; Meryem: 19/31; Tâhâ: 20/14; Enbiyâ: 21/73; Beyyine: 98/5.

⁸ Bkz. Bakara: 2/110, En'âm: 6/72; İbrâhîm: 14/31; Hac: 22/78; Nur: 24/56; Ankebut: 29/45; Rûm: 30/31; Ahzâb: 33/33; Mücâdele: 58/13; Müzzemmil: 73/20.

⁹ Enbiyâ: 21/72-73.

¹⁰ Beyyine: 98/4-5.

¹¹ Ankebût: 29/45

¹² Nûr: 24/56.

¹³ Bakara: 2/2-5, 177, 277; Nisâ: 4/162; Mâide: 5/12; Enfâl: 8/2-4; Tevbe: 9/71-72; Ra'd: 13/22-24; Mü'minûn: 23/1-11; Lokmân: 31/4-5.

¹⁴ Mü'minûn: 23/1-11.

3. Kur'an-i Kerim'de kişinin kendisinin ve soyundan gelenlerin namaz kılanlardan olabilmesi için Allah'a dua etmesi ve aile bireylerine namaz kılmalarını emretmesi gerektiğine delalet eden ayetler yer almaktadır.¹⁵ Bu ayetlerden bazıları şöyledir:

*Ey Rabbim! Beni ve soyumdan geleceklere namazı devamlı kılanlardan eyle; ey Rabbimiz! Duamı kabul et.*¹⁶

*Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et.*¹⁷

4. Kur'an-i Kerim namazın insanları kötülükten sakındırdığını ifade etmektedir. Bu anlamda Yüce Allah şöyle buyuruyor:

*Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar.*¹⁸

5. Kur'an-i Kerim namaz kılmada tembel davranmayı münafıkların özelliklerinden saydığı gibi, namaz kılmamayı da cehenneme girme sebeplerinden biri olarak zikretmiştir.¹⁹ Bununla ilgili bazı ayetler şöyledir:

*Şüphesiz münafıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir. Namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı pek az anarlar.*²⁰

*Her nefis, kazandığına karşılık bir rehidir; ancak amel defterleri sağından verilenler hariç. Onlar cennetlerde mücrimlerin durumu hakkında, birbirlerine sorular sorarlar. Onlara, "Sizi Sekar'a (cehenneme) ne soktu?" derler. Onlar da "Biz namaz kılanlardan değildik" diye cevap verirler.*²¹

Bu başlık altındaki ayetleri incelediğimizde bu ayetlerde namaz kılmanın emredildiğini, namaz kılmanın kurtuluşa eren müminlerin özelliklerinden biri olduğunu, namaz konusunda tembel davranmanın münafıkların özelliklerinden olduğunu ve namaz kılmamanın cehenneme girme sebeplerinden biri olduğunun zikredildiğini görürüz. Bu ayetlerde namazın nasıl kılınacağı ile ilgili bir bilgiye ise yer verilmediği anlaşılmaktadır.

¹⁵ Meryem: 19/55; İbrâhîm: 14/37, 40; Tâhâ: 20/132; Lokmân: 31/17.

¹⁶ İbrâhîm: 14/40.

¹⁷ Tâhâ: 20/132.

¹⁸ Ankebût: 29/45

¹⁹ Nisâ: 4/142; Tevbe: 9/54; Müddessir: 74/42-43; Meryem: 19/59.

²⁰ Nisâ: 4/142.

²¹ Müddessir: 74/38-43.

1.2. Namazda Dikkat Edilmesi Gereken Hususlardan Bahseden Ayetler

Kur'an-i Kerim'de namaz kılarken nelere dikkat edilmesi gerektiği ve namazın nasıl kılınacağı ile ilgili zikredilenleri şöyle sıralayabiliriz.

1. Yüce Allah Kur'an-i Kerim'de namaz kılabilmek için abdestsiz olanın abdest almasını, cünüp olanın gusletmesini emretmiştir. Hastalık, yolculuk, abdestsizlik ve guslün gerektiği durumlarda, suyun bulunmaması halinde ise teyemmüm alınmasını emretmiştir. Bununla ilgili ayet şöyledir:

*Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı meşhedin ve topuklara kadar ayaklarınızı da. Eğer cünüp olduysanız gusledin. Hastaysanız yahut yolculuk halindeyseniz yahut biriniz tuvaletten gelmişse yahut kadınlara dokunmuşsanız ve bu hallerde su da bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin. Yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin.*²²

2. Yüce Allah, sarhoş iken ayılıncaya ve cünüp iken temizleninceye kadar namaza yaklaşmayı yasaklamıştır. Bununla ilgili ayet şöyledir:

*Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hastaysanız yahut yolculuk halindeyseniz yahut biriniz tuvaletten gelmişse yahut kadınlara dokunmuşsanız durumlarda su da bulamamışsanız ozaman temiz toprakla teyemmüm edin. Yüzünüzü ve ellerinizi onunla meşhedin.*²³

Bu iki maddede zikredilen ayetleri incelediğimizde “hadesten taharet” olarak ifade edilen abdestsizlik ve cünüplük halinden abdest, gusül veya gerektiğinde teyemmüm alma suretiyle temizlendikten sonra namaz kılınabileceği, ayrıca sarhoş olarak namaza yaklaşamayacağı anlaşılmaktadır. Bu iki ayete dayanarak Kur'an-i Kerim'de namaz için “hadesten taharet” şartının zikredildiği söylenebilir. Ayrıca namaz kılarken kişinin ne dediğini bilecek düzeyde ayık olması gerektiği anlaşılmaktadır.

3. Kur'an-ı Kerim'de namaz vakitleri ile ilgili bazı bilgilere yer verilmiştir. Bununla ilgili bilginin yer aldığı bazı ayetler şöyledir:

*Namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.*²⁴

²² Mâide: 5/6.

²³ Nisâ: 4/43.

²⁴ Nisâ: 4/103.

*Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl.*²⁵

*Güneşin zevalinden gecenin karanlığına kadar namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.*²⁶

Bu maddede yer alan ayetler incelendiğinde Nisa: 4/103. ayetin, namazın, vakitleri belirlenmiş bir ibadet olarak farz kılındığını ifade ettiği, Hud: 11/114. ayetin, gündüzün iki tarafında ve geceye yakın vakitlerde namaz kılınmasını emrettiği, İsrâ: 17/78. ayetin de güneşin zevalinden gecenin karanlığına kadar namaz kılınmasını, ayrıca sabah namazının kılınmasını emrettiği görülür.

Bu ayetlerden her mükellefin rahatlıkla anlayabileceği şey Nisa: 4/103. ayette açıkça ifade edildiği üzere namazın, vakitleri belirlenmiş bir ibadet olarak farz kılındığıdır. Bu ayetlerden namaz vakitleri ile ilgili olarak bunun dışında kalan:

- Bir günde tam olarak kaç vakit namaz kılınacağı,
- Namaz kılınacak vakitlerin başlangıç ve bitiş saatleri,

gibi hususları, bir tefsir / açıklama desteği olmadan, namaz kılmakla mükellef her bireyin rahat bir şekilde anlaması mümkün görünmemektedir. Müfessirlerin bu ayetlerin tefsirindeki farklı açıklamaları da bunu göstermektedir.²⁷

4. Kur'an-ı Kerim namaz kılının Mescid-i Haram'a yönelmesini emretmiştir: Bunu ifade eden bir ayet şöyledir:

*Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. Bundan böyle yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü hep onun yönüne çevirin.*²⁸

5. Kur'an-ı Kerim'de, ruku ve secdeyi genel olarak emreden ayetler yer almaktadır. Bu ayetlerden biri şöyledir: *Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve*

²⁵ Hûd: 11/114.

²⁶ İsrâ: 17/78

²⁷ Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Camîü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk., Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 2000, XV, 502-515; XVII, 512-520; İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abduşşâfi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422, III, 211-212; III, 477-478; Nâsiruddîn Abdullâh el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mera'shî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1418, III, 151; III, 264; Ebü'l-Berekât Abdullâh en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hekâikü't-Te'vil* thk., Yusuf Ali Bedyevî, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1998, II, 272; Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk., Sâmi b. Muhammed Selâme, Dâru't-Taybe, y.y., 1999, IV, 354-355; V, 101-102.

²⁸ Bakara: 2/144.

*hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.*²⁹ Bu ayet namazda rükû ve secdeye gidilmesini emretmiştir.³⁰

Yukarıdaki ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Kur'an-i Kerim'de namaz ile ilgili açıkça zikredilen farzlar şöyle sıralanabilir:

1. Hadesten taharet,
2. Namazda ne söylendiğini bilecek kadar ayık olmak,
3. Namazı belirlenen vakitte kılınmak,
4. Namazda Kâbe'ye yönelmek,
5. Rükû,
6. Secde,
7. Kur'an-ı Kerim'de bir günde beş vakit namazın ifade edildiğini söyleyenler olmuşsa da, bir açıklama desteği olmadan her mükellefin rahat bir şekilde bunu Kur'an'dan anlaması mümkün görünmemektedir.

3. FAKİHLERİN NAMAZ HAKKINDA İTTİFAK ETTİKLERİ HUSUSLAR

Bu başlık altında her bir fıkıh mezhebine göre namazın nasıl kılınacağı ile ilgili hükümleri tek tek zikretme yerine, en az dört meşhur fıkıh mezhebinin namazın kılınışı şekli ile ilgili ittifak ettikleri hususlar arz edilecektir. Namaz hakkında alimlerin farz/vacip oluşunda ittifak ettikleri hususlar maddeler halinde şöyle arz edilebilir:

Namazın hükmü, bir günlük farz namaz ve namazın rekat sayısı hakkında ittifak edilenler şunlardır:

1. Namazın farz oluşu Kitap, Sünnet ve icma ile sabittir.
2. Bir gün ve gecede kılınan farz namaz sayısının beş olduğu,
3. Farz namazların toplam on yedi rekat olduğu, bunlardan sabah'ın iki, öğle, ikindi ve yatsı namazlarının dört ve akşam namazının üç rekat olduğu,
4. Yüce Allah'ın bu kadarını akıllı, baliğ olan her Müslüman erkeğe ve akıllı, baliğ, hayz ve nifas halinden temiz olan her Müslüman bayana farz kıldığı,³¹

²⁹ Hac: 22/77.

³⁰ İbn Cerir, XVIII, 687-688; İbn Atiyye, IV, 134; Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân İbn Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi'l-İlmi't-Tefsîr*, thk., Abdurrahman el-Mehdî, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, 1422, III, 251; Ebü Abdullâh Muhammed Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l Arabî, Beyrût, 1420, XXIII, 254; Beydâvî, IV, 80; Nesefî, II, 456.

³¹ Ebü Bekir Muhammed İbn Münzir, *el-Avsat fi's-süneni ve'l-icmâi ve'l-ihtilâf*, thk., Ebu Hammâd Sağîr, Dâru Taybe, Riyad, 1985, II, 318; Ahmed b. Said b. Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y., II, 18; Ebü Ca'fer et-Tusî, *el-Mesbût fi'l-fikhi'l-İmamiyye*, thk., Seyyid Muhammed Takî, I, 71; Ebu'l-Velid Muhammed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktasid*, thk., Ali Muhammed Muavved ve Adil Ahmed

5. Namazın niyabet kabul etmeyen farzlardan olduğu.³²

Namaz vakitleri ile ilgili ittifak edilenler şunlardır:

1. Beş namaz için belirlenmiş beş vaktin olduğu,
2. Vakit girmeden namaz kılınamayacağı,
3. Öğlenin ilk vaktinin güneşin zevali, son vaktinin de ikinci namazının ilk vakti olduğu,
4. İkindinin ilk vaktinin öğle vaktinin çıktığı zaman, son vaktinin de güneşin battığı zaman olduğu,
5. Akşamın ilk vaktinin güneşin battığı zaman olduğu,
6. Yatsının ilk vaktinin şafağın kaybolduğu, son vaktinin de fecr-i sadığın doğduğu zaman olduğu,
7. Sabahın ilk vaktinin fecr-i sadığın doğduğu zaman , son vaktinin de güneşin doğduğu zaman olduğu.³³

Namazın sıhhat şartları / dışındaki farzları ile ilgili ittifak edilenler:

1. Hadesten taharet,
2. Necasetten taharet (Bedenin, elbisenin ve namaz kılınan yerin temiz olması),
3. Gücü yeten için kıbleye yönelmek,
4. Vaktin girdiğini bilmek,
5. Setr-i avret.³⁴

Namazın rükünleri / içindeki farzları ile ilgili ittifak edilenler:

1. Niyet,

Abdulmevcud, 3. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, 2007, 87; 87-88; Muhammed b. Abdurrahman ed-Dimeşkî, *Rahmetü'l-Ümme fi İhtilâfi'l- Eimme*, 3. Baskı, Mektebetu Mustafa el-Halebî, Mısır, 1986, 26-27; Kâdî Sirâcuddîn, *Zübdetü'l-ahkâm fi mezâhibi'l-eimmeti'l-arbaati'l-a'lam*, thk., Abdullah Nezir, Müessesetu'r-Reyyan, Beyrut, 2001, 50; Abdurrahman el-Cezîrî, *el-Fıkh ala'l-mezahibi'l-erbaa*, 2. Baskı, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, I, 163. Müslümanlar, Ebû Hanife'nin istisnasıyla namazın farziyetinin mükelleften ölünceye kadar düşmeyeceğinde icma etmişlerdir. Ebû Hanife'ye göre ise başıyla işaret ederek namaz kılmaktan aciz duruma gelenden namaz kılma sorumluluğu düşer. Dimeşkî, 27.

³² Dimeşkî, 27.

³³ İbn Hazm, II, 197-198; İbn Rüşd, 90; İbn Münzir, 49; Dimeşkî, 28-29; Sirâcuddîn, 56-59; Abdulkerim Zeydân, *el-Mufasssal fi ahkâmi'l-mer'eti ve'l-beyti'l-müslim*, 2. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1994, I, 186-187. İkinci namazının ilk vakti Şafilere göre zeval gölgesi dışında her şeyin gölgesinin kendisi kadar olduğu zamandır. Hanefilere göre ise her şeyin gölgesinin iki misli kadar olduğu zamandır. Akşam namazının son vakti güneşin batışından sonraki kırmızı şafağın kaybolduğu zamandır. Bunun kayboluşuyla Şafii ve Malik'e göre yatsı vakti girer. Ebû Hanife ve Ahmed'e göre ise buradaki şafaktan kastedilen, kırmızılıktan sonra gelen beyaz şafaktır. Dimeşkî, 29.

³⁴ Dimeşkî, 30; Sirâcuddîn, 52, 57; Yahya b. Muhammed İbn Hubeyre, *İcmâu'l-eimmeti'l-erbaa ve ihtilâfuhum*, thk., Muhammed Huseyin el-Ezherî, Dâru'l-Ulâ, y.y., 2009, I, 140. Maliki mezhebinde setr-i avret hakkında iki görüş vardır. Abdulvehhâb'ın *Telkih*'teki tercihinine göre setr-i avret olmadan namaz hiçbir şekilde sahih olmaz. İbn Hubeyre, I, 141.

2. İftitah tekbiri,
3. Gücü yeten için kıyam,
4. Kıraat (sabah namazında ve diğer namazların ilk iki rekatında),
5. Rükû,
6. Her rekatta iki secde,
7. Teşehhüd miktarı son oturuş,
8. Namazdaki farzlarda tertibe riayet etmek.³⁵

İtidal Şafii, Ahmed ve Malik'in meşhur görüşüne göre farz, Ebû Hanife'ye göre ise vaciptir.³⁶

İki secde arasında oturmak Şafii, Malik ve Ahmed'e göre vacip, Ebû Hanife'ye göre sünnettir.³⁷

Son oturuşta Resûlullah' dan (s.a.v.) gelen üç teşehhüd duasından herhangi birinin okunmasının yeterli oluşunda ittifak edilmiş;³⁸ ancak hükmünde ihtilaf edilmiştir: Şafii'ye ve Ahmed'in meşhur görüşüne göre rükün, Ebû Hanife'ye göre vacip, Malik'e göre ise sünnettir.³⁹

Selam vermenin meşruiyetinde ittifak, hükmünde ise ihtilaf edilmiştir.⁴⁰ Şafii, Malik ve Ahmed'e göre rükün, Ebû Hanife'ye göre ise rükün değildir.⁴¹

4. NAMAZ İLE İLGİLİ OLUP KUR'AN'DA ZIKREDİLMEYEN HUSUSLAR

Namaz ile ilgili olduğu konusunda fakihlerin ittifak ettikleri, ancak Kur'an'da zikredilmediği anlaşılan bazı hususlar şunlardır:

1. Beş vakit namazın başlangıç ve bitiş saatleri,
2. Farz namazların rekat sayısı,
3. Necasetten taharet,
4. Niyet,
5. İftitah tekbiri,
6. Kıyam,

³⁵ Dimeşki, 30; Sirâcuddîn, 60-61; İbn Hubeyre, I, 141, 166; Cezîrî, I, 191, 199, 206, 207, 209, 210, 213, 215, 216. Niyet'in rükün veya şart oluşu konusunda bir ihtilaf var ise de bu ihtilaf sonucu değiştirmemektedir. İbn Hubeyre, dipnot: 60.

³⁶ Dimeşki, 34; Sirâcuddîn, 70.

³⁷ Dimeşki, 35.

³⁸ Dimeşki, 36; Sirâcuddîn, 75. İbn Hubeyre, 159-160.

³⁹ Sirâcuddîn, 74-75.

⁴⁰ İbn Hubeyre, 163.

⁴¹ Dimeşki, 36.

7. Kıraat,
8. Her rekatta iki secde,
9. Teşehhüd miktarı son oturuş,
10. Namazın farzlarında tertibe riayet,

Namaz ile ilgili olduğu konusunda fakihlerin ittifak ettikleri, ancak Kur'an-ı Kerim'de açıkça veya hiçbir şekilde zikredilmeyen bu hususların bir kısmı namaz vakitleri ve namazın rekat sayısıyla, bir kısmı da namazın şartları ve rükünleriyle ilgilidir.

Bundan şu anlaşılmaktadır: Yüce Allah namaz kılmayı her mükellefe farz kılmış, fakat namazın kılınış keyfiyeti ile ilgili şartların ve rükünlerin bir kısmını herkesin anlayacağı bir şekilde zikretmemiş, bir kısmını da hiçbir şekilde zikretmemiştir. Yüce Allah'ın zikretmediği bu rükün ve şartları fakihler zikretmiş ve bunların bir kısmında da ittifak etmişlerdir.

Namaz ile ilgili Kur'an'da herkesin anlayacağı bir şekilde zikredilmemiş olduğu veya hiçbir şekilde zikredilmemiş olduğu halde fakihlerin farz olduğunda ittifak ettikleri bu hususların delilleri incelendiğinde, bunların Resûlullah'ın (s.a.v.) hadisleri olduğu görülür. Fakihler zaman zaman bunların bir kısmı için bazı ayetleri delil göstermişlerse de bu ayetlerin namaz ile ilgili söz konusu hükme delaletinin herkesin anlayacağı açıklıkta olmadığı tefsir kitaplarına müracaat edilince anlaşılmaktadır.

Burada namaz vakitleri, namazın rekat sayısı, namazın rükünleri ve namazın şartları ile ilgili olup Kur'an'da herkesin anlayacağı bir şekilde zikredilmemiş veya hiçbir şekilde zikredilmemiş olan hususların delillerini zikretmek yerinde olacaktır:

1. Beş Vakit Namaz ve Her Birinin Başlangıç ve Bitiş Zamanı

Beş vakit namazın başlangıç ve bitiş saatlerine ve günde beş vakit namazın olduğuna delalet eden delillere bakıldığında Kur'an-ı Kerim'de sadece namaz vakitlerine işaret edildiği görülür. Bununla ilgili bazı ayetler şöyledir:

*Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl.*⁴²

*Güneşin zevalinden gecenin karanlığına kadar namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.*⁴³

*Güneşin doğuşundan önce ve batışından önce Rabbini hamd ile tesbih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tesbih et.*⁴⁴

⁴² Hûd: 11/114.

⁴³ İsrâ: 17/78

Fakihler bu ayetlerin namaz vakitlerine işaret ettiğini ifade etmişlerdir.⁴⁵ Ancak bu ayetlerden hareketle günde beş vakit namazın farz kılındığı sonucunu çıkarmak zordur. Namazların başlangıç ve bitiş saatlerini tespit etmek ise mümkün görünmemektedir. Müfessirlerin bu ayetlerin tefsirindeki farklı yorumları da bunu göstermektedir.⁴⁶

Hadisi şeriflerde ise bir günde kılınan namaz sayısı ve bu namazların başlangıç ve bitiş saatleri tam olarak beyan edilmiştir. Müfessirler bu ayetlerin tefsirinde söz konusu hadislerden yararlandıkları gibi fakihler de bu hadislere dayanarak namaz vakitlerini açıklamışlardır. Bu hadislerden biri şöyledir:

Ebû Musa'nın kendi babasından rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: “Bir adam Resûlullah'a (s.a.v.) gelip namaz vakitleri hakkında soru sordu. Resûlullah (s.a.v.) ona bir cevap vermedi. Sabahleyin fecir doğunca, henüz insanlar karanlıktan dolayı birbirlerini tanıyamayacak durumda iken Bilal'e sabah namazı için kamet getirmesini emretti. Sonra öğle vakti güneş tepeden zail olup / batıya doğru meyledip, kişinin gün tam yarı oldu dediği zaman gelince - Resûlullah (s.a.v.) zamanı onlardan daha iyi bilendi - Bilal'e öğle namazı için kamet getirmesini emretti. Sonra daha güneş yüksekte iken ona, ikindi namazı için kamet getirmesini emretti. Sonra güneş batınca ona, akşam namazı için kamet getirmesini emretti. Sonra şafak kaybolunca ona, yatsı namazı için kamet getirmesini emretti. Sonraki gün sabah namazını kişinin güneş doğdu veya doğmak üzereydi diyeceği kadar geciktirdi. Sonra öğle namazını çünkü ikindi vaktine yakın bir zamana kadar geciktirdi. Sonra ikindi namazını öyle geciktirdi ki onu kıldıktan sonra artık kişinin güneş kıpkırmızı oldu dediği zaman girdi. Sonra akşam namazını şafağın kaybolmaya yaklaştığı zamana kadar geciktirdi. Sonra yatsı namazını gecenin ilk üçte birine kadar geciktirdi. Sabah olunca da soruyu soran adamı çağırıp ona ‘Namaz vakitleri işte bu ikisi arasındır.’ dedi.”⁴⁷

2. Farz Namazların Rekat Sayısı

Farz namazların rekat sayısı ile ilgili bir çok hadis varit olmuştur. Bunlardan bazıları şöyledir:

⁴⁴ Taha: 20/130.

⁴⁵ Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, el-Feth li'l-İ'lâmi'l-Arabî, Kahire, t.y., I, 84.

⁴⁶ İbn Cerir, XV, 502-515; XVII, 512-520; XVIII, 400- 402; İbn Atiyye, III, 211-212, III, 477-478; IV, 69-70; Beydâvî, III, 151; III, 264, IV, 42; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kutubî,, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk., Berdunî, Ahmed ve İbrahim Atfayış, 2. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1964, IX, 109-110, X, 303-307, XI, 261; Nesefî, II, 272, 390; İbn Kesîr, IV, 354-355; V, 101-102, 325-326.

⁴⁷ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, ts., Mesâcid, 31, h. no: 614. Namaz vakitleri ile ilgili benzer hadisler için bkz.

Abdullah b. Sercis'ten rivayet edildiğine göre bir adam mescide girdi. Resûlullah (s.a.v.) sabah namazı kılıyordu. Adam mescidin bir kenarında iki rekat namaz kıldı. Sonra da Resûlullah'a (s.a.v.) tabi oldu. Resûlullah (s.a.v.) selam verince ona, "Ey falanca iki namazdan hangisi senin namazın? Tek başına kıldığın namazı mı, bizimle kıldığın namaz mı?" dedi.⁴⁸

Kays b. Amr'ın rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) bir adamın sabah namazından sonra iki rekat namaz kıldığını gördü. Bunun üzerine ona, "**Sabah namazı iki rekattır**" dedi. Adam da, "Ben sabah namazından önceki iki rekatı kılmamıştım, şimdi onu kıldım" dedi. Resûlullah (s.a.v.) de bir şey demedi.⁴⁹

Ebû Katade'nin rivayet ettiğine göre babası şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v.) öğle namazının ilk iki rekatında ümmü'l-kitabı ve iki sure okuyor, diğer iki rekatta da ümmü'l-kitabı okuyor ve ayeti bize duyuruyordu. Birinci rekatı ikinci rekattan daha fazla uzatıyordu. İkinci namazında da, sabah namazında da durum böyleydi.⁵⁰

Ebû Said el-Hudri'den rivayet edildiğine göre o şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.v.) **öğle namazının ilk iki rekatının** her birinde otuz ayet okuyuşu kadar duruyordu. **Son iki rekatın** her birinde de on beş ayet okuyuşu kadar duruyordu. **İkinci namazının ilk iki rekatının** her birinde on beş ayet okuyuşu kadar, **son iki rekatın** her birinde de bunun yarısı kadar duruyordu."⁵¹

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre o şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.v.) Medine'de yedi ve sekiz kıldı: Öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını."⁵²

Urve b. Zübeyr'in, müminlerin annesi Aişe'den (r.a.) rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: Allah namazı farz kıldığında mukim ve seferi için ikişer rekat halinde farz kıldı. Seferi için rekat sayısı aynen kaldı mukim için arttırıldı."⁵³

Urve b. Zübeyr'in, Resûlullah'ın (s.a.v.) eşi olan Aişe'den (r.a.) rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Resûlullah'a (s.a.v.) ilk olarak namaz ikişer rekat halinde farz kılındı. Akşam

⁴⁸ Muslim, Salâtu'l-Musâfirin, 9, h. no: 712.

⁴⁹ Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvud*, tlk., Elbânî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, t.y., Tatavvu', 5, h. no: 1267.

⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahihu'l-Müsned min Hadîsi Rasûlillâhi Sallâllahu Aleyhi Vesellem ve sünenihi ve eyyamihî*, thk., Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir, Dâru't-Tavki'n-Necât, y.y., 1422. Ezân, h. no: 776; Müslim, Salât, 34, h. no: 451.

⁵¹ Ahmed İbn Hanbel. *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 2001, XVIII, 324.

⁵² Buhârî, Mevâkitu's-Salât, h. no: 543;

⁵³ Buhârî, Salat, h. no: 350; Müslim, Salât, h. no: 1516

namazı hariç, o üç rekattı. Sonra Allah öğle, ikinci ve son olan yatsıyı mukim için dörde tamamladı. Seferi için ise, ilk farz kılındığı şekilde bıraktı.”⁵⁴

3. Necasetten Taharet

Namaz kılanın bedenini, elbisesini ve namaz kıldığı yeri necasetten temizlemesi gerektiğine delalet eden bir çok hadis varit olmuştur. Bu hadislerden bazıları şöyledir:

Resûlullah (s.a.v.) iztihaze kanı gören kadına “kanını temizle sonra namazını kıl” demiştir.⁵⁵

Ebû Said el-Hudrî’nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Resûlullah (s.a.v.) ashabı ile birlikte namaz kıldığı bir esnada ayakkabılarını çıkarıp sol tarafına bıraktı. Bunu gören sahabiler de ayakkabılarını çıkardılar. Resûlullah (s.a.v.) namazını tamamladıktan sonra onlara, ‘Sizi ayakkabılarınızı çıkarmaya iten nedir?’ dedi. Onlar da ‘Senin çıkardığını görünce biz de çıkardık ey Allah’ın Resulü’ dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.), ‘Cibril (a.s.) bana geldi ve onlarda pislik bulunduğunu bildirdi’ dedi ve şöyle devam etti. ‘Sizden biri mescide geldiği zaman bir baksın, ayakkabılarında pislik görürse onu temizlesin, sonra da onlarla namaz kılın’ dedi.”⁵⁶

Ebû Hureyre’nin rivayet ettiğine göre bir bedevi mescitte bevl etti. İnsanlar ona sataştı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) “Onu bırakın. Bevlettiği yere bir kova su dökün. Allah sizi kolaylaştırıcı olarak gönderdi, zorlaştırıcı olarak değil” dedi.⁵⁷

Bu hadisler namaz kılanın bedeninin, elbisesinin ve namaz kıldığı yerin necasetten temiz olması gerektiğine açık bir şekilde delalet etmektedir. Bazı fakihler necasetten taharete delil olarak “elbiseni temizle”⁵⁸ ayetini zikretmişlerdir.⁵⁹ Her ne kadar necasetten taharetin bu ayetin umum ifadesinin kapsamına girdiği söylenebilse de bu konuda varit olan hadisler olmasaydı sadece bu ayete dayanarak namazda necasetten taharetin farz olduğu anlamını çıkarmanın kolay olmayacağı açıktır. Nitekim bu ayetin tefsirinde müfessirlerin zikrettikleri manalar düşünüldüğünde, ayetin, namazın bir şartı olan necasetten taharete delaletinin

⁵⁴ Ahmed, XLIII, 357.

⁵⁵ Buhârî, Vudû’, h. no: 228, 306, 331; Müslim, Hayz, 14, h. no: 333.

⁵⁶ Ebû Dâvud, Salat, 89

⁵⁷ Buhârî, Vudû’, 220; Edeb, 6128.

⁵⁸ Muddessir, 4.

⁵⁹ Sâbık, I, 113; Zeydân, I, 181.

muhtemel manalardan biri olduğu anlaşılacaktır. Yani sadece bu ayete dayanarak necasetten taharetin namazın şartı olduğu anlamını çıkarmanın zor olduğu görülecektir.⁶⁰

4. Niyet

Niyetin gerekli olduğuna delalet eden hadis, genel olarak amellerin sahih oluşunun niyete bağlı olduğunu ifade eden meşhur hadistir. Söz konusu hadis şöyledir:

“Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği vardır. Kimin hicreti Allah ve Rasûlü’ne ise onun hicreti Allah ve Rasûlü’nedir. Kimin hicreti de elde edeceği bir dünyalığa veya nikahlayacağı bir kadına ise onun hicreti de hicret ettiği şeydir.”⁶¹

Bu hadis herkese niyet ettiğinin karşılığının verileceğini açık bir şekilde örneklerle ifade etmektedir. Namaz da bir amel olduğuna göre onun da geçerliliği için niyetin şart olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı fakihler namaz için niyetin şart olduğu konusunda ittifak etmiş, delil olarak da bu hadisi zikretmişlerdir. Bazı fakihler ayrıca “Onlar sadece dini Allah’a halis kılarak ona ibadet etmekle emredildiler”⁶² ayetini namazda niyetin şart olduğuna delil olarak zikretmişlerdir. Bu ayet yapılan ibadetin halis bir şekilde Allah için yapılması gerektiğine delalet etse bile, bunun namaz için niyetin şart olduğuna delaleti, hadisin delaleti kadar açık değildir.

5. İftitah Tekbiri

İftitah tekbiri ile ilgili varit olan bazı hadisler şöyledir:

Ali b. Ebî Tâlib’den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Namazın anahtarı taharet, girişi tekbir, çıkışı ise selamdır.”⁶³

Ebû Hüreyre’den rivayet edildiğine göre o şöyle dedi: “Resûlullah (s.a.v.) mescide girdi. Ardından bir adam da mescide girip namaz kıldı. Sonra Resûlullah’a (s.a.v.) selam verdi. Resûlullah (s.a.v.) da selamını aldı ve ona, ‘ Dön ve namaz kıl, sen namaz kılmadın’

⁶⁰ Bkz. İbn Cerîr, XXIII, 9-12; İbn Kesîr, VIII, 262-264; Kurtubî, XIX, 62-66; Razi, XXX, 698-699; Şafii, *Ahkamu’l-Kur’ân*, cem. Beyhakî, 2. Baskı, Mektebetu’l-Hancî, Kahire, 1994, I, 80-81; Ebû Zekeriyâ Yahyâ el-Ferrâ, *Meai’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Yusuf vd., Dâru’l-Mısriyye, ty., III, 200; İbrâhim b. Sırrî ez-Zeccâc, *Meai’l-Kur’ân ve i’râbuhu*, thk., Abdulcelil Abduh, Alemu’l-Kutub, Beyrut, 1988, V, 245.

⁶¹ Buhârî, Bedu’l-Vahiy, h. no: 1.

⁶² Beyyine: 98/5.

⁶³ Ebû Dâvud, Tahâret, h. no: 61; Namaz, h. no: 618; Ebû Abdullah b. Muhammed İbn Mâce el-Kazvîni. *Sünenu İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Murşid, Muhammed Kâmil Karabellî, Abdullatif Hırzullâh, Dâru er-Risâle’l-Alemiyye, 2009, Tahâret, 3, h. no: 275; Ebû Abdullâh Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ala’s-Sahihayn* tlk., ez-Zehabi, thk., Ebû Abdirrahman Mukbil bin Hâdî, Dâru’l-Haremeyn, Kahire, 1997, I, 212, h. no: 457. Elbânî Ebû Dâvud üzerindeki talikinde bu hadisin hasen-sahih olduğuna, Şuayb Arnaut ve diğerlerinin İbn Mâce üzerindeki taliklerinde bu hadisin hasen ligayrih olduğuna hükmetmişlerdir. Hâkim de bu hadisi Ebû Saîd kanalıyla nakletmiş ve Müslim’in şartlarına göre sahihü’l-İsnad olduğuna hükmetmiştir.

dedi. Adam dönüp aynı şekilde yeniden namaz kıldı. Sonra gelip Resûlullah'a (s.a.v.) selam verdi. Resûlullah (s.a.v.) tekrar ona, 'dön ve namaz kıl, sen namaz kılmadın' dedi ve bu üç kez tekrarlandı. Bunun üzerine adam, 'Seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki bundan iyisini bilmiyorum, bana öğret' dedi. Resûlullah (s.a.v.) da şöyle dedi: 'Namaza kalktığın zaman tekbir getir. Sonra Kur'an'dan bir miktar oku. Sonra rükûa eğil ve biraz rükûda bekle. Sonra kalkıp doğrul. Sonra secdeye varıp biraz secdede bekle. Sonra kalkıp otur ve biraz bekle. Sonra secdeye varıp biraz secdede bekle. Bunu namazının bütününde yap' dedi."⁶⁴ Ebû Hüreyre'den gelen başka bir rivayette de hadisin devamında şu ifadeler yer almaktadır: "Bunu yaparsan namazın tam olur. Bunlardan bir şeyi eksiltirsen namazını eksik kılmış olursun."⁶⁵

3. Kıyam

Namazda kıyamın farz olduğuna delalet eden bir rivayet şöyledir: İmran b. Huseyn'den (r.a.) rivayet edildiğine göre o şöyle dedi: Bende basur hastalığı vardı. Nasıl namaz kılacağımı Resûlullah'a (s.a.v.) sordum. O şöyle dedi: "Ayakta namaz kıl, buna gücün yetmezse oturarak kıl, buna da gücün yetmezse uzanarak kıl"⁶⁶ alimler bu hadise dayanarak farz namazlarda kıyamın, gücü yeten için farz olduğunda ittifak etmişlerdir.⁶⁷

4. Kıraat

Namazda kıraatin farz olduğuna delalet eden bazı rivayetler şöyledir:

Ubade b. Samit'ten rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: "Kitab'ın fatıhasını okumayanın namazı yoktur."⁶⁸

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: Kim bir namaz kılar da fatiha suresini okumazsa namazı eksiktir, tam değildir."⁶⁹

Bazı fakihler namazda kıraatin farz olduğuna delalet eden delilin "Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun"⁷⁰ ayeti olduğunu söylemişlerse de bu ayetin namazdaki kıraate delaleti herkesin anlayacağı bir şekilde açık değildir. Tefsir kitaplarında bu ayete farklı şekillerde anlam verilmiş olması da buna delalet etmektedir.⁷¹

⁶⁴ Buhârî, Ezân, h.no: 793; Müslim, Namaz, 11, h. no: 397.

⁶⁵ Ebû Dâvud, Salat, h. no: 856. Elbânî Ebû Dâvud üzerindeki talikinde bu hadisin sahih olduğuna hükmetmiştir.

⁶⁶ Buhârî, Taksirus Salât, h.no: 1117.

⁶⁷ Sâbık, I,114; Zeydân, I, 230.

⁶⁸ Buhârî, Ezân, h.no: 756.

⁶⁹ Müslim, Namaz, 11, h.no: 395.

⁷⁰ Müddessir: 74/20.

⁷¹ Bkz. Kurtubî, XIX, 53-54; İbn Kesîr, VIII, 258.

8. Her Rekatta İki Secde

Her rekatta iki secdenin farz olduğuna delalet eden delillerden biri, yukarıda iftitah tekbirini açıklarken zikredilen Ebû Hüreyre hadisidir. Bu hadiste iki secdenin farz olduğuna delalet eden kısım şöyledir: “Sonra secdeye varıp biraz secdede bekle. Sonra kalkıp otur ve biraz bekle. Sonra secdeye varıp biraz secdede bekle. Bunu, namazının bütününde yap.”⁷²

9. Teşehhüd Miktarı Son Oturuş

Teşehhüd miktarı son oturuşun farz olduğuna delalet eden hadislerden biri İbn Mes’ûd hadisidir. İbn Mesud hadisinin teşehhüdün farz olduğuna delalet ettiğini söyleyenlerden biri de İshak b. Raheveyh’tir. Bu hadiste Resûlullah’ın (s.a.v.) İbn Mesud’a teşehhüdü öğrettiği ve sonra da ona, “Bunu tamamladığın zaman namazın tamamlanmış ve vazifeni yerine getirmiş olursun” dediği yer almaktadır.⁷³ Bu hadisi Ebû Davud *Sünen*’inde, Ahmed *Müsned*’inde ve İbn Hibbân *Sahih*’inde rivayet etmiş ve musannif yani Merginânî de son oturuşun farz olduğuna bu hadisi delil göstermiştir.⁷⁴

10. Namazın Farzlarında Tertibe Riayet etmek,

Namazın farzlarında tertibe riayet etmenin farz olduğuna delalet eden bir çok hadis varit olmuştur: Bu hadislerin bir kısmında Resûlullah’ın (s.a.v.) namaz kıldığı gibi namaz kılınması emredilmiş, bir kısmında Resûlullah’ın (s.a.v.) namaz kılma şekli açıklanmış, bir kısmında da Resûlullah’ın (s.a.v.) namaz kılmayı öğrettiği ifade edilmiştir. Bunların bütününden namazın farzlarında tertibe uymanın da farz olduğu sonucuna varılmıştır. Burada her bir kısım ile ilgili birer hadisin zikredilmesi uygun olacaktır.

Resûlullah’ın (s.a.v.) namaz kıldığı gibi namaz kılınmasını emrettiği hadislerden biri şöyledir: “Benim namaz kıldığımı gördüğünüz şekilde namaz kılın”⁷⁵ Ebû Hatim bu ifadeyi şöyle açıklamıştır: Bu ifade bir emirdir. Resûlullah’ın (s.a.v.) namazda yaptığı bütün davranışları kapsar. Bu davranışlardan haber veya icma tahsisıyla sünnet olduğu sabit olanların terk edilmesinde bir sakınca yoktur. Bunun dışında kalanların ise bütün muhataplar tarafından uygulanması zorunlu olup terk edilmesi asla caiz değildir.⁷⁶

⁷² Buhârî, Ezân, h.no: 793.

⁷³ Ebû Ömer Yusuf b. Abdilberr, *et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta mine’l-meânî ve’l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed vd., Vezâretu Umûmi’l-Evkâf, Mağrib, 1387, X, 214.

⁷⁴ Cemâluddîn Abdullah ez-Zeylei, *Nasbu’r-râye li ehâdisi’l-hidâye*, thk., Muhammed Avvâme, Muessesetu’r-Reyyân-Dâru’l-Kible, Beyrut-Cidde, 1997, I, 306-307.

⁷⁵ Buhârî, Ezân, h.no: 631; Edeb, h.no: 6008; Ahbâru’l-Âhâd, h.no: 7246

⁷⁶ Muhammed b. Ahmed b. Hibbân el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân bi Tertibi İbn Belbân*, 2. Baskı, thk., Şuayb el-Arnaût, Müessesetü’r-Risale, Beyrût, 1993, IV, 541.

Aişe'den (r.a.) rivayet edildiğine o şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.v.) namaza tekbir ve ve fatiha okumayla başladılar. Başını rükûdan kaldırıncaya kadar secdeye varmazdı. Başını secdeden kaldırıncaya da oturmayıncaya kadar secdeye gitmezdi. Her iki rekatta teşehhüd okurdu. Teşehhütte sol ayağını (üzerinde oturacağı şekilde) yayar, sağ ayağını dikerdi. Şeytan oturuşu gibi oturmaktan ve yırtıcı hayvanlar gibi bacakları dikerek oturmaktan sakındırırdı. Namazını selamla sonlandırırdu.”⁷⁷

Yukarıda iftitah tekbirinin delili olarak zikredilen hadis aynı zamanda Resûlullah'ın (s.a.v.) namazın nasıl kılınacağını bizzat öğrettiği hadistir.⁷⁸

SONUÇ

Kur'an'ın anlaşılmasında Sünnet'in gerekliliğine çarpıcı bir örnek olarak namaz ayetleri adındaki bu çalışmada şu sonuçlara varılmıştır:

1. Namazın kılınmasını emreden Yüce Allah'ın Kur'an-i Kerim'de namazın hükümleri ve onun keyfiyeti / kılınış biçimi hakkında verdiği bilginin, namaz hakkında Müslümanların uygulamalarında var olan bilginin çok azına tekabül ettiği anlaşılmıştır.
2. Müslümanların uygulamalarındaki namaz biçiminin fıkıh kitaplarında detaylı bir şekilde zikredildiği görülmüştür.
3. Kur'an'da zikredilmeyen namaz ile ilgili hükümlerden en azında fakihlerin farz / vacip oluşunda ittifak ettikleri kısmın kaynağının Resûlullah'ın (s.a.v.) hadisleri olduğu görülmüştür.
4. Resûlullah'ın (s.a.v.) gerek sözleri gerekse uygulamalarıyla namaz hakkında yapmış olduğu açıklamaları yani bu konudaki hadisleri bilinmeden Yüce Allah'ın namaz emrinin nasıl uygulanacağını tam olarak bilinmeyeceği anlaşılmıştır.
5. Son olarak, Kur'an-i Kerim'in bir parçası olan namaz ayetlerinin gerek tam olarak anlaşılmasının, gerekse Allah'ın irade ettiği biçimde uygulanmasının Sünnet'in beyanına ihtiyaç duyduğu görülmüştür. Namaz ayetleri örneğinden hareketle Kur'an'ın bir kısmının Sünnet'in beyanı olmadan doğru bir şekilde anlaşılıp uygulanmasının mümkün olmadığı anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Abdurrahman el-Cezîrî, *el-Fıkh ala'l-mezahibi'l-erbaa*, 2. Baskı, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

Ahmed İbn Hanbel. *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 2001.

Beydâvî, Nâsiruddîn Abdullâh *Envâru't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Meraşlî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1418.

⁷⁷ Müslim, Salât, 46, h. no: 498

⁷⁸ Buhârî, Ezân, h.no: 793; Müslim, Namaz, 11, h. no: 397.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîhu'l-Müsned min Hadîsi Rasûlillâhi Sallâllahu Aleyhi Vesellem ve sünenihi ve eyyamihî*, thk., Muhammed Zühêyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru't-Tavki'n-Necât, y.y., 1422.
- Dımeşkî, Muhammed b. Abdurrahman. *Rahmetü'l-Ümme fi İhtilâfi'l- Eimme*, 3. Baskı, Mektebetu Mustafa el-Halebî, Mısır, 1986.
- Ebû Abdullah b. Muhammed İbn Mâce el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., Dâru er-Risâle'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Abdullâh Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn* tlk., ez-Zehebi, thk., Ebû Abdurrahman Mukbil bin Hâdî, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1997.
- Ebû Dâvud es-Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvud*, tlk., Elbânî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, t.y.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ. *Meai'l-Kur'an*, thk. Ahmed Yusuf vd., Dâru'l-Mısriyye, ty.
- Gümüş, Sadrettin. "Kur'an-Sünnet Bütünlüğü", *Kur'an ve tefsir araştırmaları*, I, 2000, 15-26.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed vd., Vezâretu Umûmi'l-Evkâf, Mağrib, 1387.
- İbn Atiyye el-Endelusî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abduşşâfi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422.
- İbn Cerîr, Ebû Ca'fer Muhammed et-Taberî, *Camiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk., Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 2000.
- İbn Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân. *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, thk., Abdurrahman el-Mehdî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, 1422.
- İbn Hazm, Ahmed b. Said. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.
- İbn Hibbân Muhammed b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Belbân*, 2. Baskı, thk., Şuayb el-Arnaût, Müessetü'r-Risale, Beyrût, 1993.
- İbn Hubeyre, Yahya b. Muhammed. *İcmâu'l-eimmeti'l-erbaa ve ihtilâfuhum*, thk., Muhammed Huseyin el-Ezherî, Dâru'l-Ulâ, y.y., 2009.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk., Sâmi b. Muhammed Selâme, Dâru't-Taybe, y.y., 1999.
- İbn Münzir, Ebû Bekir Muhammed. *el-Avsat fi's-süneni ve'l-icmâi ve'l-ihtilâf*, thk., Ebu Hammâd Sağîr, Daru Taybe, Riyad, 1985.

- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktasid*, thk., Ali Muhammed Muavved vd., 3. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, 2007.
- Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk., Berdunî, Ahmed ve İbrahim Atfayış, 2. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1964.
- Küçük, Raşit. "Kur'an-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği", *Sünnetin Dindeki Yeri*, 1995, 125-164.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî. *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût: t.y.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullâh *Medârikü't-Tenzil ve Hekâikü't-Te'vîl* thk., Yusuf Ali Bedyevî, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1998.
- Pak, Süleyman. "Sünnetin Kur'an'ı Beyan Yönleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, c. 16, sayı: I, 353-381.
- Râzî, Ebû Abdullâh Muhammed Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-Gayb*, 3. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l Arabî, Beyrût, 1420.
- Sâbık, Seyyid. *Fıkhu's-sünne*, el-Feth li'l-İ'lâmi'l-Arabî, Kahire, t.y.
- Sirâcuddîn, Kâdî. *Zübdetü'l-ahkâm fi mezâhibi'l-eimmeti'l-arbaati'l-a'lam*, thk., Abdullah Nezir, Müessesetu'r-Reyyan, Beyrut, 2001.
- Şafîi, *Ahkamu'l-Kur'an*, cem. Beyhakî, 2. Baskı, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1994.
- Tusî, Ebû Ca'fer, *el-Mebsût fi'l-fikhi'l-İmamiyye*, thk., Seyyid Muhammed Takî,
- Zeccâc, İbrâhim b. Sırrî. *Meai'l-Kur'an ve i'râbuhu*, thk., Abdulcelil Abduh, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1988.
- Zeydân, Abdulkerim. *el-Mufassal fi ahkâmi'l-mer'eti ve'l-beyti'l-müslim*, 2. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1994.
- Zeyleî, Cemâluddîn Abdullah. *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-hidâye*, thk., Muhammed Avvâme, Müessesetu'r-Reyyân-Dâru'l-Kıble, Beyrut-Cidde, 1997.

UYGARLIK VE YOZLAŞMA

Arş. Gör. Ramazan KOCAKAYA

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, rmzn_kcky@hotmail.com

Rıdvan TEMİZ

Sosyal Çalışmacı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, temizridvan@gmail.com

Elektrikli tırnak törpüsü, elektrikli konserve açacağı, yumurta pişirme makinesi, yoğurt makinesi, elektrikli bıçak ve daha nice. İnsanın her eylemi için makinelerin yapılmasını nasıl açıklayacağız? Ya da Suudi Arabistan’da botokslu develerin güzellik yarışmasından diskalifiye edilmesine ne diyeceğiz? Veya meyve aromalı sigara, kokulu mum, çikolata banyosu vb. esas kullanım amaçlarından saptırılan birçok şeyi ne şekilde yorumlayacağız? Bu sorulara cevap olarak biz “uygarlığın doğal sonuçları” cevabını vermek istiyoruz. Bu çalışmanın amacı da bu düşüncemizi temellendirmeye çalışmaktır. Uygarlığı bu çalışmada doğaya karşı girişilen mücadele olarak ele alacağız. Bu mücadele kesintisiz bir mücadeledir, tarihin belirli dönemlerinde bu görevi başka başka ülkeler/toplumlar üstlenmiştir. Ülkeler arasında uygarlık seviyesi bakımından farklılık olabileceği gibi aynı ülke içinde de bu farklılığı görebilmek mümkündür. Şehir ve köydeki uygarlık düzeyi de aynı değildir.

“Uygar” Türkçe bir kelime olup “Uygur Türkleri”nin adından gelmiş olabileceği düşünülmektedir. Uygurlar da yerleşik hayata geçen yani şehir düzeni kuran ilk Türk Devletidir. Uygarlık ise uygar kökünden türetilen bir kelimedir. “Medine” Arapça bir kelime olup “şehir” anlamına gelmektedir. Medeniyet ise medine kökünden türetilmiştir. Umran, bayındır anlamına gelmektedir. Yaşanılan yerin gelişmesini ve güzelleşmesini sağlayan faaliyetlerdir. Umran kelimesinin diğer bir anlamı ise uygarlıktır. Görüldüğü üzere ister uygarlık, ister medeniyet ve isterse umran denilsin, yerleşik düzen olmadan, şehirleşme olmadan bir uygarlıktan bahsetmek mümkün değildir.

Meriç’e göre “uygarlık” (civilisation); içeriği, çağlara, ülkelere, yazarlara göre değişen müphem bir mefhumdur.¹ Huntington’a göre uygarlık kavramı 18. yüzyıl Fransız düşünürlerince “barbarlık” kavramının karşıtı olarak geliştirilmiştir. Uygar toplum ilkel toplumdaki farklıdır; çünkü uygar toplum yerleşmiş, kentli ve okur-yazar bir toplumdur. Uygar olmak iyi; uygar olmamak ise kötü bir şeydir. Uygarlık kavramı toplumları değerlendirmekte bir standart sağlamaktadır.² Uygarlık kavramının başlangıçta Batı uygarlığının özel adı olarak

belirdiğini, daha sonra birçok başka insan toplumlarının türettikleri üstün değerleri de içine almak üzere yaygınlaştırmıştır.³

Freud'a göre bir ülkede toprağın insan tarafından kullanılmasını insanın doğa güçlerinden korunmasını sağlayan, kısacası insanın yararına olan her şeyin sağlanmış ve etkili bir biçimde kullanılıyor olması durumunda o ülkenin yüksek bir uygarlık düzeyine ulaştığını kabul edilebilir. Böyle bir ülkede taşma tehlikesi gösteren nehirlerin akışı düzenlenmiş, suları kanallarla suya gereksinim duyulan bölgelere aktarılmış; toprak özenle işlenmiş ve üzeri burada yetişmeye uygun bitkilerle örtülmüş; madenler toprağın derinliklerinden yoğun bir çabayla çıkarılarak gerek duyulan alet ve araçlara dönüştürülmüştür; trafik araçları yeterli, hızlı ve güvenilir nitelik taşır, vahşi ve tehlikeli hayvanlar ortadan kaldırılmış ve evcil hayvan yetiştiriciliği başlamıştır.⁴

İbn Haldun'a göre uygar hayatın gerektirdiği ihtiyaçların artması oranında o ihtiyaç maddelerini imal edecek olan ustalar yetişir. Bu maddeleri imal edecek ustalar zaman içinde artar. Devlet uzun ömürlü olup, hükümdarlar birbiri arkasından hüküm sürerse, uygarlık mükemmelleşir, sağlam temeller üzerinde gelişir. Ancak uygar hayat yaşayanların masrafları artar, itidal dairesini aşarak israf derecesini bulur. Uygar hayatın bir sonucu olarak daima talep ve ihtiyaçlar arkasından koşmak, birbiri ardınca insanları yorar, ayrıca lüksün çok olan çeşitlerinden birini elde ettikten sonra nefis diğer çeşitlerini de arzu eder. İbn Haldun'a göre uygarlık (hadarîlik) ve uygarlığın birçok unsuru insan ve toplum için zaruri değildir.⁵

Uygarlığın yorumlanış şekillerinden biri de “kaostan kurtulmak”tır. Bauman'a göre kaostan kurtulmak adına girişilen mücadele asla sona ermeyecek, aksine daha ciddi sorunlara yol açacaktır. Yeryüzünün doğal kaynakları, sorunları içinden daha içinden çıkılmaz hale getirerek ve sorunun sürekli bir çözüme kavuşturulmasını daha da zorlaştırarak tüketilmiştir. Endüstriyel örgütlenmeler havayı ve suyu kirletmiş ve böylelikle insan sağlığı ve kentsel gelişmeden sorumlu olanların başına yeni birçok bela açmıştır.⁶ Tren yolları, posta, buharlı gemiler ve iletişim adına atılan adımların hepsi, uygarlığın kendisiyle iftihar ettiği gelişmelerdir. Fakat hepimiz bunlar vasıtasıyla yayılan sıradanlık içinde çürüyoruz ve bu gelişmelerin hepsinin nihai amacı: sıradanlığı yaymaktır.⁷

Özel, içinde yaşadığımız medeniyeti hırdavat medeniyeti olarak isimlendirmektedir: “İçinde yaşadığımız teknolojik medeniyet insanları gün geçtikçe daha fazla alet ve edevatla, daha çok aygıtla, daha çok eşya ile kuşatıyor, çevreliyor.”³ Cioran'a göre “fazla olgun olan her uygarlıkta içgüdüler esnekleşir; zevkler genişler ve artık biyolojik işlevlerine tekabül etmezler; hazzın kendisi başlı başına bir amaç, uzatılması bir sanat, orgazmın es geçilmesi bir

teknik, cinsellik de bir bilim haline gelir. Arzu yolları için kitabi usuller ve ilhamlar; boşalma hazırlıklarını çeşitlendirmek için işkence edilen muhayyile; bizzat zihnin bile, tabiatına yabancı ve artık pek bir etki yapmaması gereken bir konuya karışması –kanın yoksullaşmasının ve tenin hastalıklı zihinselleştirilmesinin birtakım belirtileridir bunlar.”⁸

Sonuç itibariyle insanlık günümüzde doğaya karşı zafer elde etmiştir. Tabi bu kazanılan zafer mutlak bir zafer değildir, ne kadar doğa üzerinde tahakküm kurulursa kurulsun, doğanın halen birçok güçlü silahı mevcuttur. Zafer, dünyanın her yerinde, her toplumda da kazanılmış değildir. Doğa ile mücadelede en ileri düzeyde bulunan toplum ise Batı toplumdur. Ancak doğaya karşı elde edilen zafer, tamamen olumlu sonuçlar vermemiştir. Bu durumu May şu şekilde özetlemektedir: “Batı dünyasında yaşayan bizler, doğaya karşı girişilen güç savaşında dört yüzyıldan bu yana elde edilen teknik başarıların mirasçılarıyız. Bu bizim en büyük başarımız olduğu kadar başımıza gelebilecek en büyük tehlikedir de. Zira doğaya karşı verdiğimiz bu mücadele artık kendimize karşı açtığımız bir savaşa dönüşmüştür.” May, bu tehlikeye fark eden iki hareketten söz eder, doğu felsefeleri ve varoluşçuluk. Her ikisi de Batı’nın doğa karşısında devamlı güç elde etmekle ve onu fethetmekle meşgul olmasının, sadece insanı doğaya yabancılaştırmakla kalmayıp, dolaylı olarak insanı kendisine karşı da yabancılaştırmakla sonuçlandığında ısrar eder.⁹

Doğaya karşı elde edilen zafer sonrası insan savaştığı bir şey bulamamasından yani amacının kalmaması nedeniyle anlam krizine girecektir. Bir amacı olmayan, uğraşacak bir şeyi olmayan insanlar kendilerini oyalamak amaçlı mutlaka bir şeyler bulacaktır. Geçtan’a göre vaktiyle doğa ile olan mutlu birlikteliğinden uzaklaşan insan, bunun yerini doldurabilecek ve hayatına anlam katabilecek başka bir birlikteliği bulamadığı gibi doğaya da artık geri dönememiş ve uzaydaki başka dünyalarda mutluluğu aramaya başlamıştır.¹⁰

Frankl’a göre sanayi toplumu, insanların tüm ihtiyaçlarını karşılar ancak içi doldurulamayacak bir ihtiyaç söz konusudur, bu ihtiyaç insanın anlam ihtiyacıdır. İnsanın anlama erişme iradesidir. Bugünkü toplumsal koşullar altında insan doyumsal yoksunluğa uğrar. Refah toplumunda/devletinde de durum böyledir. Aksi takdirde refah devletlerindeki intiharın en sık ölüm nedenleri arasında olmasını açıklamak mümkün görünmemektedir.¹⁰ Ulaşmayı amaçladıkları refah düzeyine eriştiklerinde insanlar, maddi bolluğa sahip olmalarına rağmen boşluk, anlamsızlık ve yabancılaşma gibi daha önce tanıdık olmayan duyguları deneyimlemeye başlamışlardır.¹¹

Freud, uygarlığın geldiği nokta ile ilgili olarak ciddi uyarılarda bulunmuş ve şunları söylemiştir: “insanoğlu doğa kuvvetleri üstünde öyle bir hâkimiyet edindi ki bunların

yardımlarıyla birbirlerini son kişi kalana kadar yok etmekte hiç zorluk çekmeyecekler. Şimdiki huzursuzluklarının, mutsuzluklarının ve kaygılı hallerinin büyük bir kısmının sebebi bunu kendilerinin de bilmesidir.”¹²

Peki insan ne yapmalıdır? Doğanın barbarlığından kaçıp uygarlığa sığındık. Peki uygarlığın barbarlığından neye sığınacağız? Bazıları uygarlığın barbarlığından kurtulmanın yolunu doğaya kaçmakta görürken, diğerleri (Stephen Hawking gibi düşünenler) dünyayı terk etmemiz gerektiğini söylüyorlar. Diğer bazıları bir yere gitmemize gerek olmadığını, uygarlığı ıslah etmemiz gerektiğini, sürdürülebilir kalkınma hedefleri koymamız gerektiğini düşünüyorlar. Biz uygarlığın kazandırdıklarını itidal dairesinde kullanmamız gerektiğini, fazlasının ise gerekli olmadığını hatta zararlı olduğunu düşünüyoruz. Özel’in şu sözlerini de kendimize rehber ediniyoruz: “lüzumsuzluk rahatın keyfe, güzelin fanteziye dönüştüğü noktada ortaya çıkıyor.”³ Amacımız içinde yaşadığımız çağ ile ilgili karamsar bir tablo da çizmek değildir. Böyle bir tutum egoistçe bir tutum olurdu. Zira insanlar ve toplumlar içinde yaşadıkları çağı en aydınlık çağ ya da en karanlık çağ olarak niteleme eğilimi taşımaktadırlar.

KAYNAKÇA

1. Meriç, C. (2016). *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları.
2. Huntington, SP. (2017). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. (M. Turhan ve Y.Z.C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Okuyan Us.
3. Özel, İ. (2016). *Üç Zor Mesele Teknik – Medeniyet - Yabancılaşma*. İstanbul: TİYO.
4. Freud, S. (2014). *Uygarlığın Huzursuzluğu*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
5. Haldun, İ. (2017). *Mukaddime*. (A. Tekin, Yay.Haz.) İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
6. Bauman, Z. (2017). *Sosyolojik Düşünmek*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
7. Goethe, J.W. (2016). *Dünyanın Derdi Bitmez*. (C. Alay, Çev.) İstanbul: Aylak Adam.
8. Cioran, E.M. (2017). *Çürümenin Kitabı*. (H. Bayrı, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
9. May, R. (2017). *Varoluşun Keşfi*. (A. Babacan, Çev.) İstanbul: Okuyan Us.
10. Geçtan, E. (2018). *İnsan Olmak*. İstanbul: Metis Yayınları.
11. Frankl, V. (2016). *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*. (V. Atayman, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
12. Freud, S (2015). *Mutluluk Dediğimiz Şey Aforizmalar*. (P. Demirel, Çev.) İstanbul: Aylak Adam.

**DARBELER VE MEDYA İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA 15 TEMMUZ DARBE
KALKIŞMASINDA SOSYAL MEDYANIN ROLÜ
THE ROLE OF SOCIAL MEDIA IN THE COUP ATTEMPT ON JULY 15 IN THE
CONTEXT OF THE COUP AND MEDIA RELATIONSHIP**

Hüseyin KOÇAK

Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, kocak@aku.edu.tr

Fatma Zehra DURNA

*Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi,
f.zehra_durna@hotmail.com*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasal yaşamında sıklıkla gündeme gelen "Darbe" kavramı, 15 Temmuz'da gerçekleşen kalkışma ile yeni bir boyut kazanmıştır. Bu kalkışma geçmişte yaşanan darbelerle karşılaştırıldığında her türlü "Şiddet" in ön plana çıkması bakımından farklıdır. Bu nedenle sosyal medyada ve geleneksel medyada uzun süre yer almıştır. Ülkemizde gerçekleşen darbeler incelendiğinde, öncelikli hedefin darbenin meşruluğunun topluma duyurulması, sonrasında ise tüm medya organları ile yasal bir çerçeveye dönüştürülmesi olduğunu görmekteyiz. Darbenin yaşandığı dönemde mevcut ve yaygın kullanımda olan kitle iletişim araçlarının ele geçirilmesi ve darbe lehine kullanılması, öncelikli amaç olarak karşımıza çıkmaktadır. 27 Mayıs ve 12 Mart'ta radyo, 12 Eylül'de televizyon, 27 Nisan'da bilgisayar gibi kitle iletişim araçlarının kullanım şekli bu duruma örnek olarak verilebilmektedir.

Yakın tarihte yaşadığımız 15 Temmuz Darbe Kalkışması'nda, ulusal ve kamu yayıncılığı yapan Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu ele geçirilmiş, darbe kalkışmasında bulunanların hazırladığı korsan bildiri zorla okutulmuş toplumun tüm kesimine ulaşması sağlanmıştır. Sonrasında ise yine sosyal medya kanalları aracılığı ile halkla iletişim imkânı sağlayan özellikle Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın ardından birçok siyasilerin çağruları ile bu karşı duruşu bir direnişe dönüştürmüştür. 15 Temmuz 2016 Darbe Kalkışması esnasında ve sonrasında geleneksel medya ve sosyal medyada, yaşanan olaylar farklı kanallarla farklı anlatımlarla sunulmuştur. Bu noktada belki hesaplanmayan "sosyal medya" tekrardan aktifleştirmiştir. İlk olarak kendi aralarında sosyal medya kanallarını kullanarak organize olmaya çalışan halk, darbe kalkışmasına bir karşı duruş başlatmışlardır. Bu bildiride, 15 Temmuz 2016 tarihinde meydana gelen darbe kalkışmasının sosyal medya ve geleneksel medya boyutu, literatür yöntemi kullanılarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Darbe, Medya, Sosyal Medya, Demokrasi.

ABSTRACT

The concept of "coup" which is frequently raised in the political life of the Republic of Turkey has gained a new dimension with the coup attempt on July 15. This coup attempt is different in terms of the fact that all kinds of "violence" come to the fore compared to the past coups. For this reason, it has been in social media and traditional media for a long time. When the coup is examined in our country, it is obvious that the priority target of the coup is to be declared to the public and then to be transformed into a legal framework with all media organs. In the period of the coup, the capture and use of the mass media in favor of the coup are the primary objectives. The use of mass media such as radio on 27 May and 12 March, television on 12 September and computer on 27 April is an example of this situation.

The Turkish radio and television Corporation, which was a national and public broadcaster, was seized in the coup attempt on July 15, which we live in recently, and the pirate papers of those who made the coup attempt were forced to read and reach all segments of society. After that, with the calls of many politicians, especially the President and Prime Minister, who provided access to public communication through social media channels, this counter-stance has turned into a resistance. During and after the coup attempt on July 15, 2016, the events in the traditional media and social media were presented in different ways. At this point, “social media” has emerged, perhaps not calculated. First of all, the people who tried to organize themselves by using social media channels have started a counter-coup attempt. In this article, the social media and traditional media dimension of the coup attempt that took place on July 15, 2016 is evaluated by using literature method.

Keywords: Coup, Media, Social Media, Democracy.

GİRİŞ

Türkiye son 60 yılına Tarihsel sürece baktığımızda baktığımız da iki askeri darbe (27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980), iki kez muhtıra (12 Mart 1971 ve Nisan E-Muhtıra) ile hükümetler istifaya zorlanmışlardır (Kalaycıoğlu, 2008). Bu konuyu biraz açacak olursak, Türkiye’de demokrasiye geçiş çeşitli girişimlerden sonra 1945 yılında başlamış, sonrasında ilk kez bir askeri darbe 27 Mayıs 1960’ta gerçekleşmiş ancak 1961’de seçimler yapılarak tekrar demokratik yaşama geçilebilmiştir. Bu sürecin devamında 1962 ve 1963’te gerçekleştirilen iki askeri darbe girişimi ise bastırılmıştır. Sonrasında sırasıyla 12 Mart 1971 muhtırası, 12 Eylül 1980 darbesi, 28 Şubat süreci olarak adı geçen 1997 MGK bildirisi gibi çeşitli dönemlerde ordu hükümeti istifaya zorlamış veya yönetime el koymuştur. Darbeler mevcut hükümet liderlerinin şiddet kullanılarak veya şiddet kullanma tehdidiyle bir güç birliği tarafından hukuk dışı yollardan değiştirilmesi girişimi olarak tanımlanmaktadır¹.

Türkiye’deki demokrasinin varlığının sonlandırılması için girişilen çabaları anlayabilmek için, ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi birçok alanda zarar görmesine yol açan ara rejimlerin daha iyi varlığını bilip Cumhuriyet tarihine öyle bakmak gerekir.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DARBELER TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

27 Mayıs 1960 Darbesi; 27 Mayıs Darbesi, 1913’te gerçekleştirilen Bab-ı Âli Baskını’ndan sonraki ikinci darbe; modern Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki ilk darbedir. Dönemin genelkurmay başkanı da dâhil 200’den fazla general, cumhurbaşkanı ve başbakan, yönetime el koyan askeri grup tarafından tutuklanmıştır. Bir grup subay tarafından organize edilen darbe, orduda belli bir emir komuta zinciri içinde yapılmamıştır. Darbenin nedeninin Menderes hükümetinin uygulamaları ve çıkardığı yasalar olduğu, cunta yönetimi tarafından ileri sürülmüştür. Milli Birlik Komitesi; darbeyi, kardeş kavgasına son vermek ve laiklik ilkesine aykırı uygulamaları durdurmak için yaptığını ileri sürmüştür. Ayrıca kimi subaylar Demokrat Parti iktidarının Kemalist ve laik rejimi tehdit ettiğini düşünmekteydi. Darbe sonrası Türkiye uzun yıllar ekonomik dar boğazda kalmıştır. 1960 darbesi, sadece halkın oylarıyla kurulmuş bir hükümetin silah zoruyla indirilmesi değil, aynı zamanda Cumhuriyet döneminin ilk askeri darbesi olması ve bundan sonrakilere örnek teşkil etmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Bu darbe, Türkiye’de demokrasinin yerleşmesi ve kurumsallaşması

¹ MELEK, Gizem ve TOKER, Huriye (2017). “*Şiddet, demokrasi ve terör bağlamında ana akım medyanın analizi: 15 Temmuz darbe girişimi*”, Erciyes İletişim Dergisi, 1. sayı, Kayseri, s.222-234.

sürecini trajik bir şekilde kesintiye uğratmış, siyasi yapının temellerini kökünden değiştirecek yeni yapılanmaya zemin hazırlamıştır².

12 Mart 1971 Muhtırası; Fiili bir darbe olmasa bile mevcut hükümetin istifası ve yerine askeri destekli teknokratlar hükümetinin kurulmasıyla sonuçlanan 12 Mart muhtırası, siyasal bölünmenin zirve yaptığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Artan çatışmalar ve grevlerle başlayan süreç, 1960 darbesinin öngördüğü reformların yapılmadığını düşünen radikal subayların fiili darbesini önlemek için TSK'nın komuta kademesi üç maddelik bir muhtıra yayınlamıştır. Mecliste de okutulan bu muhtıranın ardından ülkenin yönetimi dolaylı olarak TSK'nın eline geçmiştir³.

12 Eylül 1980 Darbesi; 12 Mart Muhtırası sonrasındaki dönemde bütün düzenlemelere rağmen sorunları çözmek mümkün olamamıştır. Demokrasinin kurumsallaşamaması dolayısıyla sistem kısa zamanda iflas etmiş, bir tarafta iktidar ile muhalefet bir araya gelerek sorunları konuşamazken, diğer taraftan da siyaset sağ ve sol diye ikiye bölünmüştür. Hızla artan köyden şehre göç sonucunda ortaya çıkan yeni istemlere siyasetin çözüm üretmemesi de bu dönemdeki krizi derinleştirmiştir⁴. Bunca krize yaşanan olumsuzluklara bir de Cumhurbaşkanı'nın meclis tarafından bir türlü seçilememesi eklenmiştir. Her gün yapılan seçim turlarından bir sonuç çıkmamış, bu durum toplumu rahatsız etmiştir. Hatta bazı kesimler açıkça darbe beklentisi içerisine girmişlerdir⁵ 1970'lerin ortasından itibaren işçi sınıfının mücadelesi ve sol hareketlerde yükseliş eğilimi görülmüş, bu süreçte toplumsal hayattaki şiddet ve baskı artmıştır. Toplumsal gerginliğin artmasında 1977'de 1 Mayıs katliamı, Kahramanmaraş, Çorum, Malatya, Sivas, Bingöl olayları ve sol ve sağdan sembolik isimlere düzenlenen suikastlar etkili olmuştur⁶.

12 Eylül 1980 askerî müdahalesi Türk toplumunda bir daha geri dönüşü olmayan büyük bir değişimin başlangıç noktasıdır. Ülkedeki mevcut siyasi fikirleri kendi varlığına birer tehdit olarak algılayan askeri rejim, uyguladığı aşırı baskı ve şiddet ile siyasal, sosyal ve kültürel hayatı tamamıyla kontrolü altına alıp kısa sürede toplumu sindirmeyi başarmıştır. Bu tarihten itibaren, bir taraftan yönetimin siyasetle alakalı yasakları had safhaya ulaşırken, diğer taraftan da özel hayat, cinsellik, feminizm, içe dönüş, yalnızlık, tüketim gibi konular medya aracılığıyla teşvik edilmiştir⁷.

28 Şubat 1997 Post-Modern Darbe; 28 Şubat 1997'de, rejimin yeniden restore edilmesi için köklü bir program yürürlüğe sokulmuştur. 28 Şubat 1997 tarihinde yapılmış olan MKG (Milli Güvenlik Kurulu) toplantısında alınan 406 Sayılı Karar'la tarihe "post-modern darbe" olarak geçen "28 Şubat" sürecinde; "durumdan vazife çıkaran" güçler, seçilmiş bir hükümeti iş yapamaz hale getirerek istifaya zorlamışlardır. "Bu maksatla, psikolojik harekât yöntemleri kapsamında, basın-yayın vasıtaları kullanılarak, "silahsız kuvvetler" yoluyla, iktidardaki koalisyon hükümetini oluşturan partiler itibarsızlaştırılmış, tüm topluma irtica korkusu

² EMİROĞLU, Atiye (2016), "Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme", Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 15, s.1-22.

³ DEVRAN, Yusuf ve ÖZCAN, Ö. Faruk ve "1960'tan 2016'ya Askeri Darbe Ve Muhtıra Metinleri Anlamlar, Amaçlar, Niyetler ve İdeolojiler" İnif e- dergi, s.7-20 (Erişim Tarihi:20/12/2016).

⁴ DURSUN, Davut (2005), "Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler", Muhafazakâr Düşünce, Yıl 1, Sayı 3, s.191.

⁵ DURSUN, Davut (2000), "Ertesi Gün; Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar", 1.Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, s.191.

⁶ AKÇA, İsmet (2013), "Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi", Türk Siyasal Hayatı", 7. Ünite, Editör: Ahmet Demirel, Süleyman Sözen, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, s.184.

⁷ ALVER, Ahmet (2015), "12 Eylül Askeri Darbesi 'Devrimciler' ile 'Yüz:1981' Romanlarından Hareketle 12 Eylül Döneminde Yaşanan Devlet Gündümlü Baskı ve Şiddet Sorunsalı", Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 1(1), s.21-22.

yayılarak, demokrasiye müdahale edilmiştir.” 28 Şubat sürecinde geçmişte yaşanmış olan darbeler gibi klasik anlamıyla fiili bir darbe süreci söz konusu olmamıştır⁸.

27 Nisan 2007 E-Muhtıra; 2007 yılı, yeni Cumhurbaşkanının seçilmesi ve genel seçimlerin yapılması gibi iki önemli siyasal gündeme sahipti. Türkiye bu seçimlere rejim tartışmaları arasında ve son derece kutuplaşmış olarak girecekti. Muhtemel cumhurbaşkanının niteliklerinden ziyade “hangi taraftan” olacağı, bundan da çok, “eşinin türbanlı olup olmayacağı” tartışıldığı günler yaşanmaktaydı. AKP, 14 Nisan’da Cumhurbaşkanı adaylarının Abdullah Gül’ün olduğunu açıkladı. 27 Nisan’da yapılan ilk turda 357 kabul oyu çıkmıştı. AKP, yaklaşan seçimleri, “seçilmişler ve seçilmemiş seçkinler” arasında bir referanduma dönüştürmeye çalışırken, beklemediği dolaylı desteği, siyasi tarihimize “E-Muhtıra” olarak geçen girişimden aldı. Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, 27 Nisan 2007 gecesi, Genelkurmay Başkanlığı’nın internet sitesine kendi yazdığı bir yazıyı koydurttu⁹. sivil iradenin, askerî iradeye karşı geçmiş dönemlerin hükümetlerine nazaran çok daha farklı bir tavır gösterdiği söylenebilir.

Gezi Parkı; Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi’ne karşı başlayan ve kısa bir süre içinde hükümet karşıtı protestolara dönüşen gezi parkı eylemleri, Türkiye’de son yıllarda yaşanan en önemli toplumsal-siyasal gelişmelerden biri olarak değerlendirilebilir¹⁰. 27 Mayıs 2013 tarihinde Taksim Gezi Parkında ağaçların sökülmesine karşı başlayan bir çevre hareketi, asıl amacından saptırılarak farklı bir boyuta taşınmıştır¹¹. İlerleyen süreçte bu eylem, hükümet karşıtı bir ideoloji etrafında toplanan marjinal grupların, organize edilerek ve yönlendirilerek hükümeti devirme planına dâhil edildikleri görülmüştür.

Artan Terör; Dünyada olduğu gibi ülkemizde de bir süre sonra anarşi ve terör ortamları oluşmuş, acı olaylar yaşanmaya başlamıştır. Çözüm sürecinin bitirilmesi ardından, Daeş ve diğer sol terör örgütlerin ülkede hemen hemen her gün yüzlerce kişinin ölmesine neden olan terör eylemleri ile halkta bir güvensizlik ortamı yaratmak istenmiştir. Dikkat çekici bir durumdur ki, darbeye birlikte bütün bu terör olayları birden sona ermiştir. Ancak ülkede oluşturulmak istenen tüm kaos planlarına rağmen halkı iktidardan uzaklaştırıp darbeyi meşrulaştıramadıklarını 15 Temmuz gecesinde halkın canını verme pahasına verdiği direnişten anlaşılmaktadır. Aslında darbeciler planlarını iyi yapmışlardı ama yaklaşık yüz yıldır darbelerden belini doğrultmamış bu halkın tepkisini hesap edememişlerdi.

17-25 Aralık Operasyonları; Ekonomiyi ve siyasi iktidarı hedef alan ve 27 Mayıs 2013’te başlayan gezi parkı eylemlerinin, iktisadi anlamda Türkiye’ye ciddi maliyetleri olmuş ancak siyasi iktidarın gücünü kıramamış ve asıl amacına ulaşmamıştır. Bununla birlikte 2013’ün son aylarına doğru hükümetin FETÖ’ye karşı kararlı duruşu, FETÖ’nün siyasi iktidar üzerinde operasyon yapmasını hızlandırmıştır. Bu kapsamda FETÖ, 17-25 Aralık’ta iki farklı girişimle, yargı ve emniyete sızmış üyelerini kullanarak siyasi iktidarın meşruiyetini zedelemek amacıyla hükümete karşı rüşvet ve yolsuzluk operasyonu adı altında “hükümeti bitirme” projesini devreye sokmuştur.

Bir darbeyi meşrulaştırmak için bahane olarak kullanılacak koşulların hiçbiri 15 Temmuz’da mevcut değildi. Türkiye ekonomik olarak geliyordu ve ülke 2002’den beri tek başına iktidar olmayı başaran bir partinin temsil ettiği siyasi istikrar tarafından idare

⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi, “Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu”, Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, ss.64-918

⁹ AYDIN, Suavi ve TAŞKIN, Yüksel (2014), “1960’dan Günümüze Türkiye”, İletişim Yayınları, s. 477.

¹⁰ ETE, Hatem ve TAŞTAN, Coşkun (2013), “Kurgu İle Gerçeklik Arasında Gezi Eylemleri”, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Sayı: 27, s. 13

¹¹ ASLAN, Seyfettin, BAŞTUĞ, Damla ve TAYLAN, Ömer (2016), “Gezi Parkı Eylemlerinin Farklı Boyutlarıyla Bir Değerlendirilmesi”, Toplum ve Birey, cilt 6, sayı 12, s. 153.

ediliyordu. Ak Parti ve Erdoğan'ın otoriteleştiğine dair eleştiriler vardı, ama Türkiye'nin nasıl bir baskıcı devlet pratiğini geride bıraktığını bilenler, özellikle batı basınında fazlasıyla abartılı bir biçimde yansıma bulan bu eleştirilerin bir darbe gerekçesi olamayacağını takdir ediyorlardı¹².

Mit Tırları Operasyonu; 17-25 Aralık operasyonlarının başarısız olmasıyla yeni bir plan devreye sokulmuş, bu da MİT'in Suriye'ye gönderilen tırları üzerinden olmuştur. Devletin her kademesine sızmış olan yapı 19 Ocak 2014'te Hatay ve Adana' da MIT tırlarını durdurdu. Valilikten tırların MİT'e ait olduğu yazısı gelmesine rağmen gazeteciler de çağrılarak tırlar açtırıldı. MİT görevlilerine ise terörist muamelesi yapıldı. Bu operasyonla amaç Türkiye'yi terör eylemlerine destek veren bir ülke gibi göstermek ve uluslararası kamuoyunda itibarsızlaştırmaktır. Tırların nereye gittiği sorusu gündeme gelmiştir. Ardından Cumhurbaşkanı ve Başbakan tırların Suriye'deki Türkmenlere destek olarak gittiğini açıkladı.

15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi; 15 Temmuz saat 22.00'de İstanbul'da Boğaziçi ve Fatih Sultan Mehmet köprülerinin askerler tarafından kapatılması, Ankara'da genelkurmay binasından silah seslerinin duyulması ve her iki şehirde jetlerin alçak uçuş yapmaya başlaması adı konamayan belirsiz bir gerginlik ve karmaşaya sebep olmuştu. Bu olağan dışılığa rağmen ilk aşamada hiç kimse bunun bir tür“darbe” girişimi olduğunu tahmin etmemişti. Henüz bir saat geçmeden devletin kendi silahlarıyla kuşanmış asker kıyafetli kişiler sokaklarda, jetlerle gökyüzünde daha fazla belirmeye başlamış ve bunun “askeri bir darbe girişimi”olabileceği ihtimalleri daha fazla öne çıkmıştı. Bu arada sosyal medyada yükselen söylentilerle birlikte televizyon kanalları da neler olduğunu anlamaya çalışmıştı. Saatler 23.00'ü gösterdiğinde televizyon kanalının canlı yayınlarına bağlanan Başbakan Binali Yıldırım bunun TSK içerisinde bir grubun kalkışması, ama emir komuta zinciri olmaksızın yürütülen kanunsuz bir kalkışma olduğunu ifade etmesi, darbe girişimin hükümet tarafından önceden bilindiği yorumlarının yapılmasına neden olmuştur. Başbakan, “Bu girişime asla izin verilmeyecektir. Bunu yapanlar en ağır şekilde bedelini ödeyeceklerdir.” diyerek darbeye karşı kararlı bir duruş sergilemiştir. 24.00'te güvenlik kaynakları tarafından yapılan açıklamalarla bu darbe girişiminin ordu içerisinde yuvalanan FETÖ ya da diğer ifadeyle PDY (Paralel Devlet Yapılanması) mensuplarınca gerçekleştirildiği bildirilmiştir¹³.

DARBELER VE MEDYA

27 Mayıs 1960 askeri darbesi halka saat 05.25'te radyodan duyurulmuştu. “Türk Silahlı Kuvvetleri Türk vatandaşlarını radyolarının başına davet eder” cümlesiyle başlayan bildiriye okuyan Kurmay Albay Alparslan Türkeş, memleket idaresinin ordunun “müşterek işbirliğiyle” ve “kansız” bir şekilde ele alındığından bahsetmişti. Adnan Menderes'in idamıyla neticelenen bu darbeden 20 yıl sonra 12 Eylül 1980'de benzer sözler TRT spikeri Mesut Mertcan tarafından yine radyo aracılığıyla tekrar edilmişti: “Türk Silahlı Kuvvetleri emir ve komuta zinciri içinde ülke yönetimine bütünüyle el koydu.” Radyo teknolojisinin etkili bir şekilde kullanıldığı 12 Eylül darbesi ayrıca evlere henüz girmeye başlayan televizyonla da desteklenmişti. Kenan Evren TRT ekranlarından halka görünmüş ve darbeyle birlikte kendi kendini kontrol edemediğini iddia ettiği demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmayı hedeflediklerinin altını çizmişti. Ekrandan halka yayılan bu mesajlarla birlikte darbe artık yalnızca “yazı” ve “ses” olmaktan çıkmış, heybetli ve korku dolu bir “görsellik” niteliği kazanmıştı¹⁴.

¹² ÖZİPEK, Bekir Berat (2016), “15 Temmuz Darbe Girişimi Nedir?”, Uzun Gecenin Kısa Tarihi, Editörler: Bekir Berat Özipek, Yasemin Abayhan, Ankara, s.15.

¹³ DEMİR, Sertaç Timur (2016), “15 Temmuz Darbe Girişiminde Medya”, Seta Araştırmaları, Ağustos, Sayı 161, s.9.

¹⁴ A.g.e., s.8.

12 Eylül 1980 darbesini takip eden yıllarda gittikçe yaygınlaşan televizyon, radyonun nostalgik hegemonyasını sarsmış ve başat iletişim aracı olmaya başlamıştı. Bu amaç 1990'lı yıllardaki faili meçhuller, yasaklar ve ekonomik krizler dışında, özellikle 28 Şubat darbesi sürecinde de esaslı görevler üstlenmişti. Televizyonun yaygınlaşıp halkın belli bir dünya görüşüne zorlandığı görüldükçe, medyanın yalnızca bir “ortam” değil esasında araç görünümünde bir kültür olduğu fark edilmişti¹⁵.

15 Temmuz akşamında hareketlenmelerin başladığı akşam saat 20.00 sularından itibaren pek çok insanda başta bir kafa karışıklığı yaşanmışsa da medyadan ve sosyal medya üzerinden alınan haberler neticesinde bir darbe girişimi olduğunu öğrenen insanların büyük çoğunluğu sokağa çıkmışlardır. Sokağa çıkarken insanların ruh halinde öne çıkan unsurlar öfke, korku, coşku, özgüven ve belirsizlik üzerinedir. Gecenin ilerleyen saatlerinde ise insanların nispeten rahatladığı ve ülkenin kurtarılmasında pay sahibi olduklarını düşündüğü için özgüvenlerinin arttığı görülmüştür.

15 Temmuz'un böylesine kitlesel halk hareketine dönüşerek engellenmesinde şüphesiz ki en büyük katkı sosyal medyanın olmuştur. Ülkemizde yaşayan milyonlarca insan başta Twitter, Facebook, Youtube ve Whatsapp olmak üzere birçok sosyal ağ yoluyla örgütlenmiş, güvenlik binalarının kapı önlerinde, önemli cadde ve meydanlarda tepkilerini ortaya koyma imkânı bulabilmişlerdi.

Bireyler ve gruplar arası eş zamanlı paylaşım ve etkileşimlere imkân tanıyan sosyal medya, en son 2013 yılında gerçekleşen Gezi Parkı Şiddet Eylemleri sürecinde öne çıkmıştır. İnternet temelli ve mobil tabanlı olan bu yaygın sistem hem yerel ve hem de küresel kamuoyunun oluşturulmasında büyük pay sahibi olmuştur. Öyle ki Gezi Parkı Şiddet Eylemleri süresince parlatılan “özgürlük” tartışmaları “sosyal medya özgürlüğü” söylemlerine kadar indirgenmiştir. O olaylarda seçilmiş meşru hükümete karşı kullanılmış olan sosyal medya unsurları, 15 Temmuz darbe girişiminde ise ülkede çok büyük oranda demokratik düzenin korunmasına hizmet etmiştir.

Hiç şüphesiz ki halkın özellikle olayların yoğunlaştığı İstanbul ve Ankara'da darbeye sistemli ve topyekun bir şekilde engel olması, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın CNN Türk'te yayınlanan konuşması sonrasında mümkün olmuştur. Son yılların belki de en başarılı habercilik örneklerinden birini gösteren CNN Türk Ankara Temsilcisi Hande Fırat, saat 00.26'da, “özgürlük telefonu” olarak adlandırdığı “akıllı telefonu” nun ekranını kameralara çevirip elindeki mikrofonu telefona yaklaştırarak Cumhurbaşkanı Erdoğan ile halkı bir araya getirmiştir. iPhone telefonlarında “görüntülü konuşma” imkanı veren FaceTime uygulaması kullanılarak yapılan bu görüşmede Erdoğan, belli bir azınlıkçı ve ayrılıkçının gerçekleştirdiği darbe girişimi karşısında tüm Türk halkını meydanlara davet etmiştir. Kısa sürede büyük yankı bulan davet darbe girişiminin sonunu getiren en kritik eylem olmuştur. Bu tarihi görüşmenin videosu neredeyse eş zamanlı şekilde sosyal medya ağları üzerinden topluma yayılmıştır.

Bu imaj, Cumhurbaşkanı Erdoğan'la yapılan görüntülü FaceTime görüşmesinde söylediği sözlerin halka ulaşmasında iletişim araçlarının ne denli önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Gezi eylemleri, 17-25 Aralık operasyonları ve benzeri bir takım girişimlerle siyasi iktidara diğer bir ifade ile Türkiye'ye karşı başarı elde edemeyen yerli ve yabancı unsurlar, daha organize bir şekilde askeri vesayet ve askeri darbe beklentilerinin olmadığı bir dönemde, Türkiye'de hain bir girişimle sivil hükümeti ortadan kaldırmaya teşebbüs etmişlerdir. Bu bağlamda 15 Temmuz 2016 akşamı, Fetullahçı Terör Örgütü'nün Türk Silahlı Kuvvetleri'ne

¹⁵ MCLUHAN, Marshall (1964), “*Understanding Media: The Extensions of Man*”, Mentor, New York.

sızmış mensupları, askeri darbe girişiminde bulunmuşlardır. Emir komuta zinciri dışında bir grup cuntacı tarafından yapılan bu darbe girişimi, canları pahasına siyasi ve ekonomik istikrar ile demokrasiye sahip çıkan vatandaşlarca başarısız kılınmıştır. Fetullahçı Terör Örgütüncü gerçekleştirilen ve 250'ye yakın şehit ile 2000'in üzerinde gazi verdiğimiz hain girişim sonrası, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının, askeri darbelerle geçit vermeyeceğini ve meşrulaştırmayacağını ortaya koymuştur.

İletişim alanındaki muazzam değişim ve gelişim ile insanların haber alma ve haberleşmede çeşitli yolları kullanmaları darbenin önlenmesinde hiç kuşkusuz en önemli faktörlerden biridir. Eğer Cumhurbaşkanı televizyona son teknoloji ürünü iletişim araçları vasıtasıyla katılmasaydı belki de darbe başarılı olacaktı. Medyanın olayları aktarma ve halkı yönlendirmedeki etkisi sadece televizyon ve gazete ile sınırlı değil. Bugün artık insanların sanal ortamlarda daha fazla iletişime geçtiğini, hızlı bir şekilde organize olduğu gözlemlenmiştir. Nitekim birçok yerde insanlar daha Cumhurbaşkanı halkı sokaklara çağırmadan önce sanal ortamlarda organize olarak meydanların yolunu tutmuştur.

15 Temmuz darbe girişiminin başarısız olmasının bir diğer önemli faktörü de Recep Tayyip Erdoğan'dır. Diğer bütün darbelerde böyle bir faktör yoktu. Bir darbeye başarılı olmak isteniyorsa darbe yaptıkları iktidarın önemli isimlerini ele geçirmelidir. Ama o gün darbeciler Cumhurbaşkanı, Başbakanı ya da hükümeti temsil yeteneği olan hiç kimseyi ele geçirememişlerdir. Recep Tayyip Erdoğan halk üzerinde etkisi ve halkı sokağa davet edince onun bir işaretiyle milyonların sokağa dökülmesi darbenin başarısız olmasında en önemli nedenlerden birisidir.

Oysa 1963 yılı darbe girişiminde Talat Aydemir Ordu'nun büyük bir kısmına hâkim olmasına rağmen, Genelkurmay başkanı Cevdet Sunay'ın "TSK hükümetin emrindedir darbeciler ufak bir azınlıktır." şeklindeki beyanı o zamanın tek kitle iletişim aracı olan radyodan duyulmasıyla darbe başarısızlığa mahkûm olmuştur. İşte bu noktada darbenin başarılı olmamasında darbecilerin televizyon ve radyoları ele geçirememeleri ve bunun sonucunda kendilerinin küçük bir azınlık olduğu düşüncesi diğer kişiler üzerinde etkili olmuş ve darbecilerden uzak durmak için bir gerekçe oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- AKÇA, İsmet (2013), *"Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi"*, *Türk Siyasal Hayatı*, 7. Ünite, Editör: Ahmet Demirel, Süleyman Sözen, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, s.184.
- ALVER, Ahmet (2015), *"12 Eylül Askeri Darbesi 'Devrimciler' ile 'Yüz:1981' Romanlarından Hareketle 12 Eylül Döneminde Yaşanan Devlet Gündümlü Baskı ve Şiddet Sorunsalı"*, Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 1(1), s.21-22.
- ASLAN, Seyfettin, BAŞTUĞ, Damla ve TAYLAN, Ömer (2016), *"Gezi Parkı Eylemlerinin Farklı Boyutlarıyla Bir Değerlendirilmesi"*, Toplum ve Birey, cilt 6, sayı 12, s. 153.
- AYDIN, Suavi ve TAŞKIN, Yüksel (2014), *"1960'dan Günümüze Türkiye"*, İletişim Yayınları, s. 477.
- EMİROĞLU, Atiye (2016), *"Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme"*, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 15, s.1-22.
- ETE, Hatem ve TAŞTAN, Coşkun, (2013), *"Kurgu İle Gerçeklik Arasında Gezi Eylemleri"*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Sayı: 27, s.13.
- DEMİR, Sertaç Timur (2016), *"15 Temmuz Darbe Girişiminde Medya"*, Seta Araştırmaları, Ağustos, Sayı 161, s.9.
- DEVİRAN, Yusuf ve ÖZCAN, Ö. Faruk ve *"1960'tan 2016'ya Askeri Darbe Ve Muhtıra Metinleri Anlamlar, Amaçlar, Niyetler ve İdeolojiler"* İnif e- dergi, s.7-20 (Erişim Tarihi:20/12/2016).

DURSUN, Davut (2000), *“Ertesi Gün; Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar”*, 1.Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, s.191.

DURSUN, Davut (2005), *“Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler”*, Muhafazakâr Düşünce, Yıl 1, Sayı 3, Kış, s.191.

MELEK, Gizem ve TOKER, Huriye (2017), *“Şiddet, demokrasi ve terör bağlamında ana akım medyanın analizi: 15 Temmuz darbe girişimi”*, Erciyes İletişim Dergisi, 1.sayı, Kayseri, s.222-234.

ÖZİPEK, Bekir Berat (2016), *“15 Temmuz Darbe Girişimi Nedir?”*, Uzun Gecenin Kısa Tarihi, Editörler: Bekir Berat Özipek, Yasemin Abayhan, Ankara, s.15.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, *“Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu”*, Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, ss.64-918.

İSLAM BİRLİĞİ'NE AÇILAN KAPI: D-8
THE GATE TO ISLAMIC UNITY: D-8**Dr. Öğr. Üyesi Selahattin ÇELİK***Kilis 7 Aralık Üniversitesi Coğrafya Bölümü**selahattincelik@kilis.edu.tr***ÖZET**

Günümüz dünyasında karışıklık, darbe, işgal, zulüm, kan ve gözyaşı eksik olmamaktadır. Ne yazık ki, bu acı ve sıkıntıların çok büyük bir bölümü İslam coğrafyasında, Müslüman topluluklarda yaşanmaktadır. İslam Dünyasındaki bu zilletin ana sebebi birlik oluşturamamaktan kaynaklanmaktadır. Müslümanlar, imamesi kopup dağılmış tesbih taneleri gibi darmadağın bir şekilde yaşamaktadırlar ve egemen küresel güçlerin sömürsünden bir türlü kurtulamamaktadırlar.

Dünya nüfusunun önemli bir bölümünü teşkil eden Müslümanlar, emperyalist güçlerin güdümünde, sömürülerek yaşamaktadırlar. Hâlbuki yüce kitap Kur'an, Müslümanlara kendilerinden başka bir güçten dost ve sırdaş olamayacağını açık ve net bir şekilde, ısrarla ve önemle vurgulanmaktadır. Müslümanların birlik olmaları ise ayetlerle, sünnet ve icma ile belirlenen sabit ve kesin bir emirdir. Birlik olmamaları halinde maddi ve manevi güçlerini kaybedecekleri, daima zillet içinde yaşayacakları ikaz edilmektedir.

Sömürü çarkını döndüren egemen güçlerin birleşik, birlik, federasyon gibi adlarla oluşturdukları birlikteliklerine karşılık; dünyanın değişik coğrafyalarında Müslüman devlet ve toplulukları küçük parçalara ayırma gayretleri dikkat çekicidir. İslam Dünyası, iç işlerine müdahale edilen, anarşi ve terör çıkarılan, darbe yapılan, ekonomik bağımlılığa mahkûm edilen, bin parçaya bölünen ve küresel güçlerin yönlendirdiği bir sistem içinde yaşamak istemiyorsa, bir an önce kendi birliğini kurmak ve ortak bir otoriteye bağlanmak zorundadır.

Bu çalışmada, günümüzde adeta bin parçaya bölünmüş olan Müslüman toplumlarının inançları doğrultusunda birlik teşkil etmeleriyle ilgili olarak Kur'an ayetleri ve hadislerden örnekler aktarılmış, muteber müfessir ve âlimlerin yorumlarına yer verilmiştir. Büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu mazlum toplulukların perişanlığına ve onlara zulmedip varlıklarını sömüren zalimlerin haksızlıkları karşısında birlikte hareket etmelerinin önemi vurgulanmıştır. Bu bağlamda dünyanın en büyük sekiz İslam ülkesinin coğrafi özellikleri özetlenerek oluşturulacak olan birliğin zulüm ve sömürüyü önleyeceği, dünyada insanca ve hakça bir düzenin kurulmasına öncü olacağına dikkat çekilmiştir.

Dünyayı yaşanmaz hale getiren karışıklık, işgal, terör, darbe, baskı, zulüm, gözyaşı ve ölümün yaşanmadığı, kısaca insanın, insanın kurdu olmadığı, kardeşçe yaşamının sürdüğü yeni bir dünyanın kurulmasına katkıda bulunmak temel hedefimizdir.

Anahtar Kelimeler: İslam Birliği, İslam ülkeleri, tahakküm, zulüm, sömürü.

ABSTRACT

Our contemporary world is full of coups, cruelty, blood and tears. Unfortunately, majority of these pain and cruelty happen in the Islamic geography. The source of these contempt are from lack of unity in world of Islam. Muslims live a snafued life which is like beans of a rosary which is split and cannot escape from exploitations of global powers.

Muslims which are significant part of world population live under manipulations and exploitations of imperialistic powers. However, holy Quran implies clearly that no other power or group beside other Muslims will be friend and confident to themselves. Unity of

Muslims is direct and absolute order given at verses of Quran, Sunnah and ijmas. They were warned that they will live in contempt and lose their moral and material powers if they do not live in unity.

It is attention grabbing that dominant powers which turn the wheel of exploitation formed unifications in the names like federation, union, league, try to segment Muslim countries in different geographies. World of Islam must form its union and bind a common authority if it doesn't want to be segmented into thousand pieces, live under anarchy and terror, interfered to its interior affairs.

In this present study, the examples from verses of Quran and hadiths as well as interpretations of respected glossators which are related with union of Islamic societies according to their beliefs are given. The importance of united movement against cruelty and injustice of oppressed societies which composed dominantly by Muslims is emphasized in this work. In this context, geographic properties of eight strongest Islamic countries is summarized and drawn attention to the union which will end cruelty and exploitation as well as will create a humanist and just order in the world.

Our main goal is creating of a new world will end invasions, coups, cruelties, oppressions, tear and deaths which makes possible to live in fraternity.

Keywords: Islamic Unity, Islamic countries, domination, cruelty, exploitation.

1. Giriş

İnsanlık tarihi boyunca dünyada karışıklık, savaş, kan ve gözyaşı hiç eksik olmamıştır. Günümüzde de dünyanın birçok bölgesinde zulüm, sömürü, gelir dağılımındaki uçurum ve güçlülerin çıkarları uğrunda zayıflar üzerindeki baskısı ve katliamlara varan haksızlıkları artarak devam etmektedir. Bu zulüm ve haksızlıklar çok büyük oranda İslam ülke ve topluluklarında meydana gelmektedir. Bu durumun temel sebebi İslam ülkelerinin birlik oluşturmamasından kaynaklanmaktadır. Bu ülkeler, imamesi kopmuş tesbih taneleri gibi yeryüzüne gelişigüzel dağılmış ve her biri bir telden çalan zayıf ve sömürüye açık güçler halindedirler.

Söz konusu olumsuzlukların en az görüldüğü yerler ise birlik ve bütünlük oluşturan ülke ve topluluklardır. Mesela AB ne dâhil olan ülke veya topluluklardan birinde bir karışıklık çıktığı zaman birlik hemen en etkili bir şekilde müdahale etmekte ve tarafların derhal uzlaştırılması için olağanüstü çabalar içine girilmektedir. ABD, Rusya Federasyonu, Birleşik Krallık vb. birliklerde de durum aynıdır. Bunun ana sebebi bu güçlerin oluşturduğu sosyal, ekonomik, kültürel ve askeri birliktelikler halinde hareket etmeleridir.

İslam ülkeleri Osmanlı'nın yıkılışından sonra 20. yüzyılın sonuna kadar özlenen birliktelikten uzak kalmışlardır. Kuruluş söylemleri çok daha öncelere giden ve zaman zaman İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) gibi adlarla ortaya çıkan kuruluşlar İslam ülkelerinin etkili ve kalıcı birliktelik oluşturmaları konusunda önemli bir varlık gösterememişlerdir. 1996 yılında bazı İslam ülkelerinin sosyal, ekonomik, kültürel ve güvenlik alanlarında işbirliğini amaçlayan ön görüşmeleri sonucu İslam Birliği'nin diğer bir adı ile D-8'in (Gelişmekte Olan 8 Ülke) temeli atıldı. Erbakan kendisinin fikir babası olduğu ve dünya nüfusunun % 14'ünü oluşturan toplam 800 milyondan fazla (şimdi 1.1 milyar) insanın yaşadığı ve nüfuslarının % 65'inin genç olduğu 8 büyük İslam ülkesinde politik ve sosyal bir değişim yapmak için bu oluşumu başlatmıştır (Seyyid Münevver Hasan, Cemaati İslami Genel Başkanı, 2018: 23). D-8, Türkiye Cumhuriyeti'nin 54. Hükümeti dönemine rastlayan 15.06.1997 tarihinde en büyük 8 İslam ülkesinin en üst düzey yöneticilerinin katılımıyla İstanbul'da başbakan

Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın öncülüğünde resmen kurulmuştur. Türkiye'nin öncülük ettiği bu ülkeler İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya'dır.

Kuruluşun bayrağı, üç kıtada bir hilal teşkil eden 6 yıldızdan oluşmaktadır. Bu yıldızlardan her biri, evrensel ilkelerinden birini simgeler. Günümüzde de insanlığa zillet yaşatan altı unsurun yok edilmesi ve yerine saadet getirecek yeni altı unsurun ikame ettirilmesi anlamını taşımaktadır (Mehdigil, 2017: 173). Bu ilkeler şöyle belirlenmiştir:

- * Savaş Değil, Barış.
- * Çatışma Değil, Diyalog.
- * Çifte Standart Değil, Adalet.
- * Üstünlük Değil, Eşitlik.
- * Sömürü Değil, İşbirliği.
- * Baskı ve Tahakküm Değil, Hürriyet ve Demokrasi.

Bu temel ilkelerin özelde İslam ülkelerinde ve genelde bütün dünyada hayata geçmesi için birliğin kurulmasında olağanüstü gayret gösteren ve öncülük eden Prof. Dr. Necmettin Erbakan, ivedilikle beş adımın atılmasını gerekli görmüştür (Erbakan, 2018: 56). Bu adımlar da şu şekilde belirlenmiştir:

- * Müslüman Ülkeler Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulması (BM yerine).
- * Müslüman Ülkeler Ortak Savunma İşbirliği Teşkilatı'nın kurulması (NATO yerine).
- * Müslüman ülkeler Ortak Pazarı'nın kurulması (AB yerine).
- * Müslüman ülkeler Ortak Para Birimi'ne geçilmesi (Dolar ve Euro yerine).
- * Müslüman Ülkeler Kültürel İşbirliği Teşkilatı'nın kurulması (UNESCO yerine).

D-8 ülkeleri, jeostratejik konumları itibariyle çok geniş alanların kontrolünü ellerinde bulundururlar. Bu ülkelerden Nijerya, Afrika'da Gine Körfezi'ne; Mısır, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz, Babul Mendep Boğazı ve Aden Körfezi'ne; Türkiye, İstanbul ve Çanakkale boğazları, Karadeniz, Ege ve Akdeniz'e, İran, Basra Körfezi, Hürmüz Boğazı ve Umman Denizi'ne, Pakistan Nükleer enerji ve Umman Denizi'ne hâkimdirler. Güneydoğu Asya'da yer alan Bangladeş, Bengal Körfezi, Malezya, Malaka Boğazı'nı, Endonezya, Sonda ve Lombok boğazları'nı kontrol eden konumlarıyla oldukça stratejik öneme sahip ülkelerdir.

Üyelerinin her devirde köklü medeniyetlerin yaşandığı dünyanın en eski kara kütlelerinin (Asya, Avrupa, Afrika) en stratejik alanlarında yer alması, üye ülkelerin tamamının evrensel bir din olan ve bütün insanları kucaklayan İslam'a mensup olmaları dolayısıyla birliğin ilke ve amaçları itibariyle zulme uğrayan bütün ülke ve topluluklara açık olması dikkat çekicidir. Birliğin amaç ve ilkeleri göz önüne alındığında küresel çapta mazlumlara ve sömürülenler güven ve umut veren bir kuruluş olduğu izlenimini vermektedir.

Amaçları, Müslümanların topraklarına, toplumsal ve bireysel haklarına karşı yapılan dış saldırıları, fitne hareketleriyle karşı karşıya gelmelerini önlemek, kaynakların adil dağılımını sağlamak, topluca açlık ve yoksullukla mücadele etmektir. Ekonomik ve finansal birliktelikler gerçekleştirerek bir yandan Müslüman toplumlarının refah seviyelerini yükseltirken bir yandan da ortak savunma gücünü oluşturmaktır (Erbakan-Sugözü, 2018: 130).

İslam Birliği oldukça büyük ve evrensel hedefler ortaya koymuştur. Buna göre ilk adımda gelişmekte olan, nüfus ve yüzölçümü bakımından en büyük 8 İslam ülkesi söz konusu alanlarda iş birliği oluşturarak D-8'i oluşturacaktır. Sonra 60 kadar diğer Müslüman ülkeler bu birliğe katılıp D-60 oluşacak, en sonunda da birliğin ilkelerini benimseyen dünyanın ezilen, zulme uğrayan ve sömürülen 100 kadar ülkesi birliğe dâhil edilerek D-160 hedeflenecektir. Bu hedeflerin gerçekleşmesi sömürücü küresel emperyalist güçlerin zulümlerinin sonu, dünyada barış ve huzurun başlangıcı demektir. Ne yazık ki, İslam Birliği, kuruluşundan kısa bir süre sonra, öncülüğünde kurulduğu liderin başkanlığını yaptığı hükümetin, "post-modern" bir darbe sonucu iktidardan uzaklaştırılmasından sonra işlevsiz bırakılarak uzun süre hiçbir önemli gelişme göstermeden, sadece isim olarak günümüze kadar gelmiştir. Kurucu ülkelerin hemen tamamında karışıklık ve darbeler çıkmış, D-8'i oluşturan iktidarlar görevden uzaklaştırılmıştır.

Günümüz dünyasında gücü elinde bulunduran küresel egemen güçlerin zayıf ülke ve topluluklar üzerinde doymak bilmeyen sömürü hırsları özellikle Türkiye çevresindeki coğrafyada uzun zamanlardır karışıklık, terör, savaş, ölüm ve zulümlere sebep olmaktadır. 1 milyar 100 milyona ulaşan genç nüfusuyla D-8'i oluşturan ülkeler dünya gayri safi milli hasılasının % 5'inin, Arap Dünyası ile birlikte % 8.42'ünü oluşturmaktadır. D-8'in hayata geçirilmesi ve yürütülmesi, sadece Türkiye ve D-8 üyeleri için değil, bütün dünya ve özellikle de gelişmekte olan ülkeler için 'aydınlığa' çıkan kapı olacaktır (Karabulut, 2017: 417). Kurucusu Erbakan Hoca'nın kendi ifadesi ile 'D-8, 20. yüzyılın gerçeklerinin ve alınması gereken derslerin, D-8'in doğuşunun gerekçesidir. D-8'ler 20. yüzyılın en önemli olaylarından birisi, 20. yüzyılın 21. yüzyıla en kıymetli hediyesidir' (Erbakan-Koç, 2018: 115). Aktif hale geldiği takdirde D-8'in, zalim ve sömürücü egemen güçlerin karşısında, mazlum güçsüzlerin yanında, adil bir dünyanın kapısını aralayan güçlü, kararlı ve caydırıcı bir birliktelik olacaktır.

2. Kur'an'da Müslümanların Dost Seçimi ve Birleşmeleri İlgili Emir ve İkazlar

Kur'an'ın birçok yerinde kâfirlerden, sapıklardan, gazaba ve lanete uğrayanlardan kısaca Müslümanlardan başka bir topluluktan Müslümanlara dost ve sırdaş olamayacağı çok açık ve net bir şekilde, ısrarla ve önemle vurgulanıp müminler uyarılmaktadır. Buna rağmen dünyanın hemen her tarafında yaşayan Müslümanlar, uzun yıllardır her nasılsa başlarına getirdikleri iktidarlar tarafından, sanki başka hiçbir çareleri yokmuş gibi, kendi dışındakilerle dost ve müttelik olma, ittifak etme ve beraber hareket edip beraber tavır alma yarışına girmişlerdir. Güçlüden yana olup kendi aralarında birlik oluşturamamışlardır. Kuvveti ele geçiren egemen güçler de geri bırakılmış ülkelerde akıl almaz entrikalarla karışıklık ve huzursuzluklar çıkarmış, kendileri birliktelikler oluştururken Müslümanları oyalanmış, daha küçük parçalara ayırmış ve vahşice sömürmüşlerdir. Günümüz dünyasında da bu durumun birçok örneklerini açıkça görmek mümkündür.

Müslümanların zulüm ve sömürünün olmadığı, normal ticaret ve iyiliklerin hâkim olduğu durumlarda gayri Müslimlerle ilişkilerde bulunmasının hiçbir sakıncası yoktur. Nitekim İslam Tarihi'nde bu ilişkilerin örnekleri çokça görülmüştür. Müslümanları kendi dışındakileri dost edinip onlarla birliktelik oluşturmamaları ve bu birlikteliklerin özellikleri ile ilgili olarak Kur'an'da çok sayıda uyarı vardır. Burada bunlardan sadece birkaçına değinmek konunun bütünlüğü açısından yararlı olacaktır.

“Dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hristiyanlar da asla senden razı olmayacaklardır. De ki: Doğru yol, ancak Allah’ın yoludur. Sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyacak olursan, and olsun ki, Allah’tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır” (Bakara, 2/120).

Yani bu insanların senden hoşlanmamalarının nedeni, Hak’ı arayan samimi kimseler olmaları ve senin Hak’ı, gereği gibi açıkça anlatmayı becerememen değildir. Aksine, onların sana karşı çıkmalarının nedeni, senin Hak’ı o denli açıkça ortaya koyup; onlara, dini kendi arzu ve isteklerine göre değiştirebilecekleri bir boşluk bırakmamandır. Bu nedenle onları bırak ve uzlaşmaya çalışma; çünkü sen dine karşı onların takındığı tavrı takınmadıkça, onlar senden razı olmazlar. Eğer sen de onlar gibi ikiyüzlülük yaparsan ve Allah’a ibadeti nefse tapınma için bir kılıf olarak kullansan, o zaman senden hoşnut olurlardı. İnanç ve kötü emellerinde onlara uymadıkça, onları hoşnut edemezsin (Mevdudi, 1991, I: 95).

“Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları dostlar (veliler) edinmeyin. Zira onlar birbirlerinin dostudurlar (birbirlerinin tarafını tutarlar). İçinizden onları dost tutanlar, onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğuna yol göstermez. Kalplerinde hastalık bulunanların ‘başımıza bir felaketin gelmesinden korkuyoruz’ diyerek onların arasına koştuklarını görürsün. Umulur ki Allah bir fetih yahut katında bir emir getirecek de onlar, onlar içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olacaklardır” (Maide, 4/51-52). Başka dinden olanlar, özellikle Yahudiler ve Hristiyanlar Müslümanların dostu olmazlar; onlar ancak birbirlerinin dostu olur, birbirlerini desteklerler. Zaman zaman Müslümanlara yaklaşmaları, kendi menfaatleri bunu gerektirdiği içindir. Müslümanların bunu unutmamaları ve kendi aralarındaki dostluğu güçlendirmeleri zaruridir. Müslümanların arasına sızan ikiyüzlüler, felaket tellallığı yaparak onları, kâfirlere yöneltmek isterler; iman ehlinin bundan da sakınması gerekmektedir (Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meali, TDVY: 110).

“Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinenler, onların yanında izzet (güç ve şeref) mi arıyorlar? Bilsinler ki, bütün izzet yalnızca Allah’a aittir. O (Allah), kitapta size şöyle emretmiştir ki: ‘Allah’ın ayetlerinin inkâr edildiğini yahut onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar bundan başka bir söze dalıncaya kadar kâfirlerle beraber oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Elbette Allah, münafıkları ve kâfirleri cehennemde bir araya getirecektir. Ey iman edenler! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin; (bunu yaparak) Allah’a, aleyhinize apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz? Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alay ve oyun konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Allah’tan korkun; eğer müminler iseniz” (Nisa, 139-140-144; Maide, 57).

“Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa, artık onun Allah nezdinde hiçbir değeri yoktur. Ancak kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeden sakınmanız başkadır. Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Dönüş yalnız Allah’adır” (Ali İmran, 28). Ayette yasaklanan dostluk, kâfirlere karşı gönülden bağlanma ve müminleri bırakıp onlara ilgi ve sevgi gösterme manasındaki dostluktur. Buna karşılık bir Müslüman devletin, başka Müslümanların aleyhine olmamak şartıyla kâfirlerle barış imzalaması ve başka bir gayrı Müslim devlete karşı işbirliği yapması caizdir. Zaruret sebebiyle ve hayırlı hizmetlere vesile olması şartıyla işbirliği ve dayanışma yapılabilir; ancak bu, dostluktan farklı bir ilişkidir. Eğer kâfirlere Allah’ın ayetlerini alaya aldıkları zaman tepki göstermeyip dinlerlerse, küfürde onların da pay sahibi olacakları bildirilmektedir. Böylece onlarla kâfirler arasında hiçbir fark kalmaz. Hem uluslararası hem de fertler ve topluluklar arası ilişkilerde Müslümanlar daima Müslümanların yanında yer almalı, kuvvet ve onur bu birliktelikte aranmalıdır. Muhtemel tehlikelerden korumak veya güçlenmek için kâfirlerle birleşen milletler

küçülür, fertler manevi değerlerini kaybederler (Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali, TDVY: 51-95).

“Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir gruba uyarsanız imanınızdan sonra sizi yeniden inkârcılığa sevk ederler. Kendi dışınızdakileri sırdaş (dost) edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar (sizin zayıflıklarınızdan faydalanmak için hiçbir fırsatı kaçırmazlar), hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Gerçekten, kin ve düşmanlıkları ağızlarından (dökülen sözlerinden) belli olmaktadır. Kalplerinde sakladıkları (düşmanlıkları) ise daha büyüktür. Eğer düşünüp anlıyorsanız (onlarla ilişkilerinizde çok dikkatli olursunuz), ayetlerimizi size açıklamış bulunuyoruz” (Ali İmran,100, 118). Bu ayette Allah, Müslümanları, Medine'nin çevresinde yaşayan Yahudilerin münafıkça tavırlarına karşı uyarıyor. Aslında bu uyarı onların şahsında, her zaman ve zeminde yaşayan tüm Müslümanlara yöneliktir. Evs ve Hazrec kabileleri Yahudilerle dostça ilişkiler içindeydiler. İslam'ı kabul ettikten sonra bile bu samimi tutumlarına devam ettiler. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve getirdiklerine düşman olan Yahudiler, İslam'a katılan hiç kimseye dostluk göstermediler. Ensar'a dostmuş gibi göründüler; fakat gerçekte, onların en azılı düşmanı idiler. Onlar bu dış görünüşteki dostluktan yararlanarak Müslüman topluluğunda ayrılık ve karışıklık yaratmaya uğraşıyorlardı. Aynı zamanda Müslüman topluluğun sırlarını öğrenip, düşmana açıklamayı da ihmal etmiyorlardı. Bu nedenle Allah, Müslümanları, bu tip insanlara güvenmemeleri için uyarıyor (Mevdudi, 1991, I: 253). Günümüzde yaşanmakta olan uluslararası ilişkilerdeki ikiyüzlü politikalar, Asr-ı Saadet'te cereyan eden bu sosyal realiteye ne kadar da benzemektedir.

“İşte siz öyle kimselersiniz ki, onlar sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz. Siz indirilen bütün kitaplara inanırsınız; onlar ise, sizinle karşılaştıklarında (peygamberinize ve kitabınıza) ‘inandık’ derler. Fakat kendi başlarına kaldıklarında da, size olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar. De ki: Kininizden (kahrolup) ölün! Şüphesiz Allah kalplerin içindekini hakkıyla bilmektedir” (Ali İmran, 119-120). Ayette, ‘siz onları seversiniz’ denmekte, yani onların Müslüman olmalarını istersiniz. Çünkü İslam her şeyden daha hayırlıdır. Hâlbuki onlar sizi sevmezler; yani sizin kâfir olmanızı isterler, kâfir olmak ise her şeyden daha kötüdür.

“Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin. Ey iman edenler! Kendilerine Allah'ın gazap ettiği bir kavmi dost edinmeyin. Zira onlar, kâfirlerin kabirdekilerden (onların dirilmesinden) ümit kestikleri gibi ahiretten ümit kesmişlerdir” (Mümtehine, 1-13).

“Onlardan çoğunun, inkâr edenlerle dostluk ettiklerini görürsün. Nefislerinin onlar için (ahiret hayatları için) önceden hazırladığı şey ne kötüdür. Allah onlara gazap etmiştir ve onlar azap içinde devamlı kalıcıdır. Eğer onlar Allah'a, Peygamber'e ve O'na indirilene iman etmiş olsalardı onları (müşrikleri) dost edinmezlerdi, fakat onların çoğu yoldan çıkmışlardır” (Maide, 80-81).

Kutsal kitapta geçen bütün bu ikaz ve uyarılar, Müslümanların birlik oluşturmalarının farzlardan biri hatta en önemlisi olduğunu düşündürmektedir. “Kâfirlerin savaş ve fitne ateşini yakmaları hiç eksik olmamıştır. Asırlar boyu hem kendi aralarında savaşmışlar, hem de birleşerek Müslümanlara saldırmışlardır. Ayrıca Müslümanları birbirine düşürmek için planlar yapmış, tertip ve düzenler hazırlamışlardır. Bütün bunlara rağmen Allah'ın nurunu söndürmeye güçleri yetmemiştir. Dinleri aynı olanlar bile ayrılmış, birbirlerine karşı kin ve düşmanlık duyguları beslemiş, korku ve endişe içinde yaşamış veya savaşmışlardır. Hâlbuki dindar olmak ve dini uygulamak, medeni ve iktisadi bakımdan toplumları geri bırakmak şöyle dursun refah ve mutluluğun zirvesine çıkarır. Dini bırakıp menfaat felsefesine göre

hareket edenler, başka milletleri sömürme yoluna gittikleri için gerilik, sefalet, savaş ve kargaşalara sebep olmaktadır. Allah'ın hükümlerine boyun eğdiği takdirde yeryüzünde hiçbir kimse zerrece zulme uğramayacak, herkes hakkını alacak, zenginlik, bolluk ve refahı meşru yollarda arayacak ve işte o zaman gökten nimetler yağacak, bolluk ve bereket olacak, yerden de zenginlikler fişkıracaktır” (Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali, TDVY, 112).

“Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah'tır, Resulüdür, iman edenlerdir; onlar ki Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler. Kim Allah'ı, Resulünü ve iman edenleri dost edinirse (bilsin ki) üstün gelecek olanlar şüphesiz Allah'ın tarafını tutanlardır” (Maide, 55-56). Bu ayetlerde Rabbimiz bize şöyle seslenmektedir: ‘Ey müminler! Sizin Allah, peygamberi ve inananlardan başka gerçek dostunuz yoktur. Öyleyse Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin. Allah'ın düşmanlarından uzak durup Allah'ın peygamberinin ve müminlerin dostluğuna güvenen kimse Allah'tan yana olanlardandır. Allah'tan yana olan ve O'nun dinine yardım eden kimseler, Şeytan'ın taraftarlarına üstün gelirler (Taberi, Tefsiri, II, 496).

“Hep birlikte Allah'ın ipine (İslam'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. İşte Allah size ayetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız. Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır” (Ali İmran, 3/100-103-105).

Ayette ‘Allah'ın İpi’ Allah tarafından belirlenen hayat tarzıdır, yani İslam'dır. O bir iptir, çünkü müminlerin Allah'la olan ilişkilerini sağlam tutar, aynı zamanda onları birbirine bağlayıp, bir toplum halinde birleştirir. ‘Allah'ın ipine sımsıkı yapışın’ ifadesi Müslümanların Allah'ın yoluna en büyük önemi vermeleri, dini, tüm ilgilerinin merkezi yapmaları ve onu yaymak için güçlerinin sonuna kadar çabalayıp ona hizmette işbirliği yapmaları gerektiği anlamına gelir. Bu ipi gevşettikleri ve onun ana prensiplerinden uzaklaştıkları anda bölücülükten şikâyet etmeye başlayacaklar ve daha önceki peygamberlerin kavimleri gibi bölümlere ve alt bölümlere ayrılacaklardır. Bunun bir sonucu olarak, geçmiş peygamberlerin ümmetleri dünyada helak oldukları gibi ahirette de kaybedenlerden olmuşlardır. Ayet, ayrıca İslam öncesi Arap kabilelerinin düştükleri feci durumu da hatırlatarak günümüz Müslümanlara uyarılarda bulunmaktadır. İslam'dan önce Arap kabileleri düşman kamplara bölünmüştü. Bu kamplar incir çekirdeğini doldurmaz nedenler için savaşlar yapıyorlardı. İnsan hayatı kutsiyetini kaybetmiş, bugün olduğu gibi insanlar vicdansızca ve vahşice katlediliyorlardı. Eğer İslam lütfedip onları kurtarmasaydı, düşmanlık ateşi tüm Arabistan'ı yakabilirdi. Bu lütuf, bu ayetlerin nazil olduğu dönemde Medine'de elle tutulur bir şekilde gözlenebiliyordu. Yıllardan beri birbirlerine düşman olan, kanlı savaşlar yapan ve birbirlerine vahşi saldırılarda bulunan Evs ve Hazrec kabileleri İslam'ı kabul ettikten sonra birbirleriyle kardeş olmuşlardı. Sadece bununla da kalmamış, tarihte hiç eşine rastlanmayacak bir şekilde Mekke'den muhacirlerin rahat etmesi için emsalsiz fedakârlıklar yapmışlardı.

Allah hidayete kavuşan, fakat daha sonra çok küçük ve önemsiz meselelere dayanarak kendilerini farklı farklı gruplara ayıran, anlamsız ve faydasız tartışmalarla uğraşan topluluklardan bahseder. Onlar bu anlamsız tartışmalara o denli kendilerini kaptırmışlardı ki, kendilerine emanet edilen asıl görevi unutmuşlar ve hatta insanoğlunun başarı ve kurtuluşunun dayanağını teşkil eden ana prensiplere bile ilgi duymaz olmuşlardı. Bu olumsuz tablo, günümüz modern dünyasında da aynen hatta daha da kötüleşerek sergilenmeye devam etmektedir. Allah, insanlara zulmetmek

istemediği için, onlara, hesabını verecekleri şeyleri önceden haber vererek doğru yolu (hidayeti) gösteriyor. (Mevdudi, 1991, I, 248-249).

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan emir sahiplerine (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz (Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız) onu Allah’a ve Resulüne götürün (onların talimatlarına göre hal edin); bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir (Nisa, 4/59). Ayette öncelikle Allah’a itaat, sonra Peygamberine, daha sonra sizden yani Müslümanlardan olan emir sahiplerine (idarecilere) itaat şartı vardır. Mesela AB ve onun uyum yasalarına, koyduğu kurallara değil, Müslümanlar arasından seçilip kendilerini yetki verilen kimselere itaat edilmesi emredilir. Kesin olarak uyulması gereken bu mercilere bağlandıktan sonra, yönetenlerle yönetilenler arasında çıkması muhtemel olan bir problemin çözümünde nihai olan kesin hüküm mercii de Allah ve Resulü olacaktır. Tabi bunun için İslam Birliği’nin olması şarttır. AB kriterleri, uyum yasaları ya da egemen bir başka gücün dayatmalarına İslam toplumunda yer yoktur.

Oluşan bunca acı tecrübelerden bir türlü ibret almayan insanlara şu ilahi mesaj verilmiştir: ‘Rabbinizden size indirilene (Kur’an’a) uyun. O’nu bırakıp da başka dostların peşlerinden gitmeyin. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz (Araf, 7/3)! Size şirki ve putperestliği, fitne ve fesat çıkarmayı, fuhşu, homoseksüelliği, içkiyi, faizi, kumarı, sapıklığı, ahlaksızlığı kısaca her türlü kötülükleri emreden ve iyiliklerden vaz geçirmeye çalışan sözde dostlarınıza uymayın. Çünkü onlar sizi doğru yola iletmez tam aksine sapıklığa iterler. Çok az öğüt dinliyorsunuz. Ne kadar da az öğüt ve ibret alıyorsunuz (Taberi, Tefsir, II, 6309).

3. İslam Birliği’nin Müslümanlar İçin Önemi

İslam Birliği Müslümanlar açısından hayati bir önem arz etmektedir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Ortadoğu coğrafyasında oluşan boşluğu doldurmak ve bu coğrafyada İslam’ın hâkim olmasını engellemek için dönemin tüm etkin güçleri bu coğrafyada hâkimiyet kuracak projeler yapmışlardır. ABD ‘Büyük Ortadoğu’, ‘İlimli İslam’, ‘Model Ülke’ ve ‘Şii-Sünni Fay Hattı’; AB ‘Şark Meselesi’, ‘2. Sevr’ ve ‘Yeniden Sömürgeleştirme’ projelerini geliştirmişlerdir. İsrail ‘Büyük İsrail’, Nato ‘Büyük Ortadoğu’ya Konuşlanma’, Vatikan ‘Hristiyanlaştırma’, Rusya ‘Sıcak Denizlere İnme’ ve ‘Üsler Kurma’, Çin ‘Pazar Elde Etme’ ve ‘Üsler Kurma’, küresel sermaye ise ‘Özelleştirme’, ‘Tüketim Toplumu’ ve ‘Pazar’ projelerini hazırlayıp uygulamak istemişlerdir. Söz konusu projeler Büyük Ortadoğu coğrafyası için verilen mücadelenin büyüklüğü ve şiddetinin bir göstergesidir. D-8’ler hareketi ise bu projelere karşı İslam coğrafyasının savunulması refleksidir. Eşek arısı kovanına çomak sokma girişimidir (Can, 1 Mart 2013, Milli Gazete).

D-8’lerin Sovyet sonrası dünyada batıya karşı bir savunma refleksi olduğunu söyleyen Prof. Dr. Burhanettin Can, şu tespitlere vurgu yapmıştır: 1990’lı yılların başında Sovyetler Birliği’nin çökmesinden sonra İskoçya’da yapılan NATO toplantısında, yapının geleceği tartışılırken zamanın İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher’in yaptığı teklif, NATO’nun Sovyetler sonrası yeni konseptini oluşturmuştur. Toplantıda ‘düşmanı olmayan ideolojinin yaşayamayacağı, yaşayabilmemiz bir düşmanımızın olması lazımdır. Sovyetler Birliği dağıldı ve düşman olmaktan çıktı. Onun yerine yeni bir düşman koymamız gerekiyor. Bu yeni düşman İslam olacaktır’ denmiştir (Alan, 2001: 10-20, 200-201). Söz konusu tarihten sonra dünyada yaşanan gelişmelerin, bu teklifin benimsenip uygulamaya konulduğunu açıkça göstermiştir.

Batı tarafından kurulan birçok bölgesel ve küresel özellikteki teşkilatlar genelde küresel emperyalist güçlerin etkisi altında olup İslam’a karşı ittifak halindedirler.

Nüfusu 2 milyara yaklaşan Müslüman ülkeler bu teşkilatların baskısı altındadır. Müslümanların hakkını savunup sorunlarını çözmesi amacıyla kurulan teşkilatlar ise son derece pasif, etkisiz ve kimliksizdirler. Bunların varlıkları ile yoklukları arasında bir fark yoktur. Gerçekleri kurulmasın diye Müslümanları oyalamak amacıyla kurulmuş kontrollü, paravan kuruluşlardır. Tarihi süreçleri içerisinde bu görüşleri tecrübe eden Erbakan D-8'i, İslam Dünyası'nı bekleyen tehlikelere karşı, İslam'ı savunmak ve etkili kılmak amacıyla kurduğunu her fırsata dile getirmiştir. Ancak D-8'in oluşmasında Türkiye'nin üstlendiği rol ile küresel emperyalist güçlerin Türkiye'ye biçtiği rol örtüşmemiş, karşı karşıya gelmiştir. Zira onların Türkiye'ye biçtiği rol jandarmalık, uşaklık ve uyduktur. Türkiye'nin D-8'le üstleneceği rol ise lider ülke, İslam coğrafyasını sömürden kurtarma ve şeytani ittifaklara karşı hak ve adalet eksenli bir dünya düzeninin kurucusu olacaktır. Siyasi otoriteler, 54. Hükümetin iktidardan uzaklaştırılmasının en önemli sebeplerden biri olarak D-8'in kuruluşunu gösterirler.

Müslümanlar ne zaman topyekûn bir birlik oluşturup İslami değerlere sarılmış ve onları hayatına uygulamışsa insanlığı medeniyetin zirvesine oturtmuşlardır. Dünyadaki çağdaşlarını da vahşetten kurtarıp bu yolda onlara ışık olmuşlardır. Ne zaman birlik bozulmuş ve bu değerlerden uzaklaşmış ise zulümlerin en katmerlisine uğramış, zillet içinde yaşamışlar, dünya vahşi 'izm'lerin pençesinde kötülükten kötülüğe sürüklenmiştir. Tarih bunun sayısız örnekleriyle doludur. Günümüz dünyasının birçok yerinde de bu duruma şahit olunmaktadır.

İslam Dünyası, bin bir parçaya bölünen, sürekli olarak dış güçler tarafından yönlendirilen, iç işlerine müdahale edilen, darbe yapılan, ekonomik bağımlılığa mahkûm edilen ve küresel emperyalist güçlerin sömürsünden bir türlü kurtulamayan kimsesiz mazlumlar yığınına dönmüştür. On yıllardır şahit olunduğu gibi, yeryüzündeki huzursuzluk, karışıklık, terör, işgal, zulüm, sömürü, savaş, katliam, kan, gözyaşı gibi sıkıntıların en çok yaşandığı yerler İslam ülke ve topluluklarının yaşadığı coğrafyalardır. İslam dünyasındaki bu sıkıntıların ana sebebi Müslümanların birlik oluşturup tek bir ümmet olamamasıdır. Hâlbuki onların tek bir ümmet olması Kur'an, sünnet, kıyas ve icma-i fukaha ile sabit olan kesin bir emirdir. Bu yüzden Müslümanlar ne yapıp edip kendilerini ve diğer zayıf ve mazlum halkları zulüm ve sömürden kurtaracak İslam Birliği'ni aktif hale getirmek zorundadırlar.

Allah, Yüce Kitabı'nda Müslümanların birlik olmaları gerektiğini, birlik olmamaları halinde maddi ve manevi güçlerini kaybedeceklerini hep ezilip horlanacaklarını, zelil ve perişan olacaklarını birçok yerinde haber veriyor. Bütün insanlığa kurtuluş mesajları veren bir dinin mensupları olarak Müslümanların bu zillete daha fazla boyun eğmemeleri ve daha fazla zaman kaybetmeden İslam Birliği'ni aktif hale getirmekten başka çareleri yoktur. Günümüz dünyasında bu oluşumun çok zor olduğu düşünülerek ümitsizliğe düşmek doğru değildir. Birçok yönden kan uyuşmazlığı olan Batı ile bütünleşmek adına on yıllardır olmadık tavizler verilmesine rağmen Müslümanlar hep ötekileştirilmiş ve batılılar tarafından kabul görmemişlerdir. Bu taviz ve çabaların yüzde biri bile İslam Birliği'nin kurulması ve aktif hale gelmesi yolunda harcanmamıştır.

Günümüz dünyasının 'izm' (kapitalist, sosyalist, ateist, komünist vb.) sistemlerini benimseyen ve bir şekilde gücü elinde bulunduran zalim güçleri, zulüm ve sömürü yolunda bütün ahlaki ve etik değerleri tepmekte sınır tanımamaktadırlar. Kuvveti hak sebebi sayan bu güçler, fitne ve karışıklık çıkararak oluşan kaostan yararlanıp, mazlum halkları sömürmek ve böylece çıkar elde etmek için her vahşete pervasızca başvurumaktadırlar. Dünya bunun sayısız örneklerine şahit olmuş ve olmaktadır. Bu kötülükleri yapmak için birbirlerini desteklemekten de geri durmayan ve kuvveti hak sebebi gören bu zalim güçler, çıkarları doğrultusunda, kendileriyle aynı inanç ve görüşte

olmayanlarla bile asgari müştereklerde birleşip bozgunculukta ittifak edebiliyorlar. Onlar bu iğrenç emelleri için ittifak ederken, akıl almaz zulümlerle aşağılanan, yağmalanan, katledilen ve sömürülen Müslümanlar mutlaka birlik oluşturmalarıdır. “Kâfir olanlar da birbirlerinin yardımcılarıdır. Eğer siz onu (Allah’ın emirlerini, yardımlaşmayı, birleşmeyi) yerine getirmezseniz yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat kopar” (Enfal, 8/73). Yani din ile ilgili yardımlaşmayı yerine getirmezseniz yeryüzünde büyük bir bela ve fesat çıkar. Bunun neticesinde kâfirler güçlenir, Müslümanlar zayıflar. Günümüz dünyasında olan da budur. Öyleyse din ve iman kardeşliğini göz önünde bulundurarak müminlerle dost olmanız gerekir. Aksi halde yurttaşlık bağlarını göz önünde bulundurarak dost olmanız caiz değildir (Taberi, Tefsir, II, 770). Aksini yaparsanız küfür hâkim olur. Eğer İslam’ın dünyada hızla yayılmasından rahatsız olan, ‘Kur’an-ı Müslümanların elinden almalıyız veya değiştirmeliyiz böylece İslam’ın yükselen yıldızını söndürmeliyiz’ diyen ve bunun için var güçleriyle çalışan zalim küresel egemen güçlerin entrikalarına teslim olmak istemiyorlarsa, Müslümanların başvuracağı tek çare zaman geçirmeden İslam Birliği’ni oluşturmaktır. Unutulmaması gerekir ki bu birliğin adı bile küresel sömürücülerin korkulu rüyasıdır.

İslam ülkeleri içinde tarihi, kültürel, sosyal, ekonomik, stratejik v.b yönlerden gözde olan ve kendisine lider gözüyle bakılan ülke Türkiye’dir. Dolayısıyla bütün İslam ülkelerinin gözü Türkiye’dedir. Yapılması gereken, Türkiye’nin önderliğinde İslam ülkeleri içindeki mezhep, ırk, soy, kabile, aşiret gibi farklılıkların sebep olduğu çatışmaları bir tarafa bırakarak, ortak paydada birlik oluşturmak ve yıllar önce İslam Birliği’ne açılan kapıdan (D-8) içeri girmektir. Şu husus asla unutulmamalıdır ki, amaçları Müslümanları birbirine düşürmek ve oluşacak kaostan yararlanarak onları sömürmek olan egemen güçler, bu birliğin hayata geçmesini asla istemeyeceklerdir. Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da oluşmasını engellemek için ellerinden geleni yapacaklardır.

Bediüzzaman Said Nursi ne güzel ifade etmiştir: ‘Birlik olduğu zaman vücudun tüm azaları rahat ederek, tıpkı bir fabrikanın çarkları gibi birbirleriyle son derece uyumlu ve birbirini tamamlayıcı yönde hareket etmeye başlar. İslam ahlakının getirdiği güzel ahlakla, bir el diğer elle rekabet etmez, dili kulağına itiraz etmez, kalp ruhun ayıbını görmez, tam tersine birbirlerinin noksanını tamamlar, kusurlarını örterler, her türlü ihtiyacını giderirler’ (Nursi, 2017: 45). Dünya üzerinde çok önemli maddi ve manevi potansiyellere sahip olan İslam ülkeleri, İslam Birliği’ni oluşturup her yönüyle seçkin bir lider etrafında ortak hareket etse ırk, dil, din, mezhep, meşrep, kabile, aşiret gibi nedenlerle çıkacak kargaşa ve çatışmalar son bulur. Ülkelerin problemleri kendi içlerinde çözülür, sömürü amaçlı dış müdahalelere izin verilmez. , İslam’ın güzellikleri tüm dünyaya yayılır. Böyle bir güzel dünyanın kurulması dünyada yaşayan inanan inanmayan, zengin fakir, güçlü güçsüz tüm insanların saadet ve selameti için gereklidir. Bu evrensel huzurun tesisi için İslam Birliği’ne ihtiyaç vardır. Kendileri için dünya ve ahiret saadeti taşıyan İslam Birliğini bozdukları ve bu birliği tekrar oluşturamadıkları içindir ki, Müslümanların uzun zamanlar hep zulme uğrayıp aşağılandıkları görülmüştür. Ne yazık ki, bu zillet günümüzde de hızlanarak devam etmektedir.

Yahudilerin dünyaya hâkimiyet emelleri ve Hristiyanların haçlı ruhuna sahip oldukları asla ve asla unutulmamalı, göz ardı edilmemelidir. Batı dünyasının günümüzde terör konusunda takındıkları olumsuz tavır ortadadır. Geçen yüzyılda Vietnam, Cezayir, Afganistan, Pakistan Bangladeş, Keşmir, Doğu Türkistan, Çeçenistan, Bosna, Irak, Sudan, Nijerya, Mali, Nijer, Tunus, Libya, Kuveyt, İran, Yemen, Arakan, Suriye’de yaptıkları zulüm, sömürü ve vahşetlerin haddi hesabı yok. Müslümanlar İslam Birliği’ni oluşturamazlarsa bu zulümlerin sonu da gelmeyecektir. Müslümanlar artık daha fazla işgal, zulüm ve vahşet görmemeli, sömürülmemeli başka kurbanlar vermemelidir.

Özellikle yakın tarihteki Afganistan, Bosna, Filistin, Irak, Yemen, Libya, Suriye, Arakan gibi coğrafyalarda sergilenen vahşetlerden ders alınmalıdır. Müslümanların bayramlarında kutlama mesajları yayınlamak, hak, hukuk, barış, demokrasi ve insan haklarından bahsetmek, sonrasında İslam coğrafyasında işgal, katliam ve sömürü hareketlerine girişmek gibi ikiyüzlü davranışlarını artık iyi anlamak ve içi boş olan gayri samimi söylemlerine aldanmamak lazımdır.

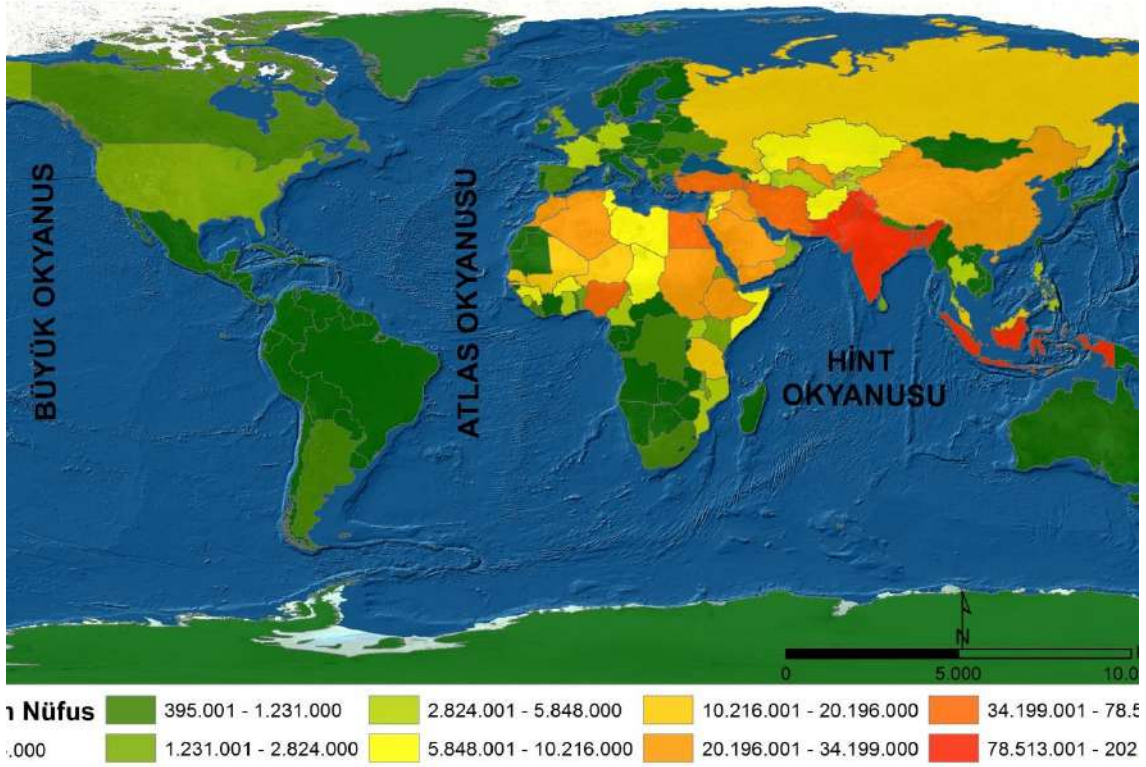
İslam dünyasında yıllardır körü körüne batı hayranlığını sürdüren bazı kişi ve kuruluşlar tüm olumsuzluklarına rağmen batı medeniyetine methiyeler düzmekten geri durmamışlardır. Bu süreçte ABD, AB veya bir başka küresel güçle beraber olmanın ne denli önemli olduğu işlendi. Müslümanlarla birlikte olmak yerine bunların yanında yer almanın önemine vurgu yapıldı. Müslümanların birliğini sağlamak, üçüncü dünya ülkeleriyle birlikte olmak gibi algılandı ve algılatıldı. Onlarla birlikte olunca alacağımız paydan daha çok yararlanılacağı düşünüldü. ‘Bir koyup üç alacağız’ gibi kumarvari hayaller kuruldu. Onlarla beraber hareket edilip işgal ve sömürülmesine yardımcı olundu. Ama her seferinde aldatan ve sömüren onlar, kullanılan ve aldatılan Müslüman ülkelerin yönetimleri oldu. Mazlum Müslüman kardeşlerinin felakete düşmesine ortak olundu. Üç koyup bir bile alamayan, zillet içinde, yüz üstü bırakılan bir konuma düşüldü. Gayet haklı bir söylemle ‘dünya beşten büyüktür’ dendi ama realitede hiçbir zaman koca dünya 5 karşısında bir varlık gösteremedi.

İslam Birliği’nin aktif hale getirilmesi konusunda daha fazla zaman kaybedilmemeli. Geçmişten gerekli dersler alınarak Müslümanların birliğini sağlayacak adımlar hemen atılmalıdır. Müslüman olmayan ancak zulüm ve sömürden kurtulamayan diğer ülkeler de el uzatılmalı. Kuvveti hak sebebi gören küresel emperyalist güçlerin sömürü ve zulmünden hiçbir güçsüz ve mazlum ülke emniyet içinde olmayacaktır. Er ya da geç zulüm ve sömürü sırası kendilerine de gelecektir. Yakın geçmişteki son olaylar Türkiye’nin de güvende olmadığını göstermiştir. Bunu anlamak için Türkiye çevresinde cereyan eden terör, karışıklık ve işgallere bakmak yeter.

Her bir zulüm, işgal, sömürü ve vahşetin son olması temenni ediliyor ancak bunların sonu gelmiyor. Tüm dünyanın gözü önünde cereyan eden haksızlıklar kısa bir süreliğine, bir sonrakine kadar gündemi işgal ediyor ama önleyici hiçbir yaptırım uygulanamıyor. Kuvvet hak sebebi olarak kullanan küresel etkin güçler, çıkarlarına hizmet etmek istemeyen iktidarları demokrasi ile iş başına gelmiş olsalar bile tanımayıp darbe ile alaşağı edebiliyorlar. Haksızlığa karşı direnen silahsız, sivil kitlelerin üzerine oluşturdukları paravan silahlı terör örgütlerini salarak Suriye, Irak ve Afganistan’da olduğu gibi terör estiriyor, Müslüman unsurları birbirlerine kırdırıyor, vahşice katliamlar yaptırıyorlar. Yaşanan vahşetin ardından zaman zaman ‘pardon, üzgünüz, yanlışlıkla oldu’ gibi traji-komik bir tutum sergiliyorlar. Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nda oluşturdukları ‘beşli veto’ çetesiyle aralarında sömürü dengesi oluşturan müstebkirler, çıkarları söz konusu olduğunda hiçbir kural tanımıyorlar.

İslam’ın temelinde barış ve mutluluk vardır. İslam Birliği de sadece İslam ülkelerinde değil, bütün dünyada barış, huzur ve mutluluk getirecektir. İslam dışı batıl güçlerin, dünyada etkin olduğu dönemlerde insanlara hiçbir zaman huzur getirmediği sayısız tecrübelerle test edilmiş, bu süreç insanlığa maddi ve manevi yönlerden çok pahalıya mal olmuştur. Günümüzde de kuvveti hak sebebi gören etkin küresel güçlerin egemen olduğu dünyada huzur kalmamıştır. Dolayısıyla bunlarla dost olunamayacağı, işbirliği yapılamayacağı ve verilen sözlerine güvenilemeyeceği bilinmelidir. Müslümanlar kesinlikle kendi ilkelerini ortaya koymalı, birlik oluşturmalı yönetimlerinde kendileri etkin olmalıdır Halklarına güven vermeli ve onlara da güvenmelidir. Bütün bu soylu çıkışlar için asgari müştereklerde de olsa İslam Birliği

oluşturulmalıdır. D-8 ile açılan bu kapı ev sahiplerini beklemektedir. Bu çatı altında bir araya gelmek Müslümanlara Allah'ın kesin bir emri olduğu gibi zulümlerden kurtuluşlarının da tek çaresidir. Ya birleşip izzet içinde, onurlu ve şerefli bir dünya kuracaklar ya da zulümlerle aşağılanıp sömürülecek ve zillet içinde yaşamaya devam edeceklerdir.

Şekil 1: İslam Ülkeleri ve Dünya Genelindeki Müslüman Nüfusu.

4. D-8 Üyesi İslam Ülkeleri

D-8, Kuvveti ele geçiren ve gücü hak sebebi olarak gören ve bu amaçla kullanan küresel güçlerin başta İslam ülkeleri olmak üzere, güçsüz bırakılmış zayıf ülkeler karşı uzun yıllardır devam eden zulüm ve sömürü amaçlı düzenlerine karşı zilletten kurtulma amacıyla kurulmuştur. Birlik, Türkiye'nin önderliğinde, sekiz büyük İslam ülkesinin bir araya gelerek oluşturdukları sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal ve askeri alanlarda işbirliğini amaçlayan küresel bir teşkilattır.

Üye ülkelerin tamamının mensup olduğu İslam, bu oluşumun mutlaka sağlanmasını emretmektedir. İnsanları hangi etnik yapıya sahip olurlarsa olsunlar ümmet birliği çatısı altında ortak hareket etmeleri temel kurallarından biridir. İslam'a karşı olanlar bile, İslam toplumunda insan eşitliği ve birliğinin başarılı bir şekilde uygulanmasını, başka herhangi bir inançta bulamadıklarını itiraf etmektedirler. Sadece İslam, yeryüzünün her tarafına dağılmış sayısız milletleri ve ırkları birleştirerek bir tek ümmet yapmıştır. Bu derece muazzam ve uyumlu bir birliği ve bütünlüğü sağlayan başka bir inanç yoktur (Çelik, 2017: 13).

D-8, siyasi bir hareket olarak bir dini grupla sınırlamanın mümkün olmadığı Milli Görüş Hareketi (İnce, 201: 143) liderinin öncülüğünde kurulmuştur. 1997 yılında aynı zamanda dönemin başbakanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın olağanüstü çabaları sonucu kurulan, ancak günümüze kadar aktif olarak hayata geçme imkânı bulamayan kuruluş, hayata geçtiği takdirde yalnız İslam ülkelerinin değil, tüm mazlum dünya halklarının ve ülkelerinin kurtuluş umudu olarak görülmektedir. D-8' i oluşturan sekiz büyük İslam ülkesinden İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya ve Endonezya Asya kıtasında yer almaktadır. Nijerya Afrika'da, Mısır hem Afrika, hem Asya'da, Türkiye ise hem Avrupa hem de Asya'da toprakları bulunan bir ülkedir. D-8 İslam Birliği'ni oluşturan Müslüman ülkelerinin başlıca coğrafi özellikleriyle tanınması yararlı olacaktır.

4.1. İran

Türkiye'nin doğu komşusudur. Doğuda Pakistan ve Afganistan, batıda Türkiye ve Irak, kuzeyinde Hazar Denizi, Azerbaycan ve Türkmenistan güneyinde de Basra Körfezi ve Umman Denizi ile çevrilidir. Yüzölçümü 1.648.000 kilometre kare, 2015 sayımlarında nüfusu 79.109.272 84 kişidir. Başkenti Tahran'dır.

Ülkenin güneyinde yer alan Basra Körfezi ve Umman Denizi; İran, Irak, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan gibi petrol zengini Körfez ülkelerinin açık denizlere çıkış yollarıdır. Bu bakımdan son derece önemli stratejik öneme sahip suyollarıdır. Bu ülkelerin tek gelir kaynağı olan petrolün dış dünyaya sevkiyatının hemen hemen tamamı bu yollarla yapılır.

Hürmüz Boğazı 35 kilometre genişliğinde bir su yolu olup, tüm Körfez ülkelerinin ve hatta petrol bağımlısı olan tüm dünya ülkelerinin deniz ulaşımındaki can damarıdır. Konumu bakımından bu son derece önemli stratejik öneme sahip olan Hürmüz Boğazı'nı kontrolü altında bulunduran ülke İran'dır. Bu yüzden batıdan gelebilecek herhangi bir tehdit karşısında Hürmüz Boğazı'nı kapatıp silah olarak kullanacağını ifade etmektedir.

İran büyük Asya kıtasının Avrupa ve Afrika kıtalarına bağlandığı çok önemli doğal yollar üzerinde bulunan bir ülkedir. Çok eski bir yerleşme tarihi olan İran, büyük medeniyetlerin geliştiği geniş topraklara sahiptir. Kuzeyde bir iç deniz olan Hazar Denizi'ne de kıyısı olan ülke buradan da suyollarıyla Türkî cumhuriyetlere bağlanmaktadır.

İran'ın Hazar Denizi, Basra Körfezi ve Umman denizi kıyılarında ılıman, dağlık iç kesimlerinde karasal, iç kesimlerdeki bazı düzlüklerde de çöl iklimi görülür. Orman varlığı az, kurakçıl otluk alanlar fazladır. En çok tahıl ürünleri, pirinç, çay, şeker kamışı gibi tarım ürünleri hasadı yapılır. Dünyaca ünlü karakul koyunları yetiştirilir. Petrol ve doğalgaz en önemli yeraltı kaynaklarıdır. Dünya petrol rezervlerinin % 9'una sahip olan İran, doğal gaz rezervleri bakımından da dünyada 2. sıradadır. İran, ayrıca demir ve boksit mineral kaynaklarına da sahiptir (Karabulut, 2017: 426). Bu kaynakların üretiminde dünyanın önde gelen ülkeleri arasında ve bu alanlarda en önemli ihracatçılardan biridir. İran, İslam Cumhuriyeti ile yönetilen ve ekonomik yönden kendi ayakları üzerinde durabilen tek İslam ülkesidir.

4.2. Pakistan

Pakistan Asya kıtasının güneybatısında yer alır. Doğuda Hindistan, batıda İran, kuzeyde Afganistan, Tacikistan ve Çin, güneyinde Umman Denizi ile çevrilidir. Güney Asya ülkelerinin Ortadoğu, Avrupa ve Afrika'ya bağlayan yollar üzerinde yer almaktadır. Umman Denizi ile açık denizlere bağlantısı vardır.

Hindistan'dan ayrılıp bağımsızlığına kavuştuktan sonra uzun yıllar bu ülkeyle sorunlar yaşamış ve birkaç kez çatışmanın eşiğinden dönmüşlerdir. Sık sık karışıklıkların yaşandığı bir ülkedir. Yüzölçümü 769 bin kilometre kare, 2015 sayımındaki nüfusu 188.924.874 kişidir. Dünyanın sayılı kalabalık ülkeleri arasında yer almaktadır. Başkenti İslamabad'dır.

İç kesimlerde karasal iklim, Umman Denizi kıyılarında muson iklimi görülür. Orman varlığı azdır, bozkırlar geniş yer kaplarlar. Güneyinde verimli Pencap ve Sind ovalarında önemli tarım alanları vardır. İndus Nehri ülkenin hayat kaynağıdır. Tahıl ürünleri, pamuk, pirinç, şeker kamışı, mısır, tütün, keten önemli tarım ürünleridir. Bol yağış ve yüksek sıcaklıktan dolayı tarım ürünlerinden yılda 2-3 defa ürün alınabilmektedir.

Zengin manyezit, kireç taşı, mermer ve dolomit yataklarına sahip olan ülkede tekstil, dokuma ve gıda sanayi kolları gelişmiştir. Nükleer güce sahip olan ülkeler arasında yer almaktadır.

4.3. Bangladeş

Bangladeş, Güney Asya'da Bengal Körfezi kıyılarında yer almaktadır. Doğu, batı ve kuzeyi Hindistan topraklarıyla kaplıdır. Güneyinde Bengal Körfezi, güneydoğusunda Birmanya yer almaktadır. Bengal Körfezi ile açık denizlerle bağlantısı vardır. Yüzölçümü 144 bin kilometre kare, nüfusu 2015 sayımında 160.995.642 kişidir. Nüfusun % 88'i Müslüman'dır. Başkenti Dakka'dır.

Muson iklimi görülen ülke bol yağış alır. Özellikle yaz yağışları fazladır. Ormanlar ülke yüzölçümünün % 13'ünü kaplar. Nüfus artış hızı fazla yüksek ve nüfus sıklığı da fazla olduğundan dünyanın en yoksul ülkelerinden biridir. Nüfusun çoğu kırsal alanlarda yaşayan Bangladeş'te şehirleşme oranı düşüktür.

Ganj ve Brahmaputra nehirlerinin suladığı verimli tarım ovaları vardır. Ülke arazisinin çoğu tarıma elverişlidir. Sellerin tarımı olumsuz olarak etkilediği ülke Jüt üretimi bakımından dünyada ön sıralarda yer almaktadır. Dünya jüt ihracatının % 80'ini gerçekleştirir. Jüt, dokuma sanayinin ham maddesidir. Bu yüzden dokuma sanayi gelişmiştir. Çay ve pirinç üretimi de önemlidir. Kömür, uranyum, petrol, doğalgaz kaynakları vardır.

4.4. Malezya

Malezya bir güneydoğu Asya ülkesidir. Toprakları, büyük bir ada olan Borneo Adası'nın kuzeyi ve Güneydoğu Asya'da yer alan Malaka Yarımadası'ndan oluşmaktadır. Toplam yüzölçümü 330 bin kilometre kare, 2015 sayımında nüfusu 30.331.007 kişidir. Başkenti Kuala Lumpur'dur. Nüfus artış hızı yüksektir. Kırsal nüfus daha yüksektir. Ülkede Malay Müslümanları, Çinliler ve Hintliler yaşamaktadır.

Ülkede ekvatorial ve muson iklimleri görülür. Yılın her mevsimi yağışlı olup gür ormanlarla kaplıdır. Ekvatorial ormanlar ülke yüzölçümünün % 70'ini kaplamaktadır. Bu yüzden ormancılık önemli bir gelir kaynağıdır. Malezya, dünyanın en önemli kereste üreticisi ülkelerinden biridir.

Önemli tarım alanları vardır. Doğal kauçuk üretiminde dünyada ön sıralarda yer alır. Kakao, palmye, hindistan cevizi, hurma, pirinç gibi tarım ürünleri yetiştirilir. Orman ürünleri önemli ihraç ürünleri arasında yer alır.

Demir, doğalgaz, petrol, boksit ve kalay gibi madenler çıkarılır. Dünya kalay üretiminde de ön sıralarda yer almaktadır. Ülkede sanayi gelişmiştir. Ülke ekonomisinde

dış ticaret fazlalığı dikkat çekmektedir. İhracatı ithalatından fazla olan ülkeler arasında yer alır.

4.5. Endonezya

Endonezya da bir Güneydoğu Asya ülkesi olup, 1300'den fazla adadan oluşan bir adalar ülkesidir. Sumatra, Cava, Borneo, Sunda ve Yeni Gine başlıca büyük adalardır. Yüzölçümü 1.905 bin kilometre kare, 2015 sayımında nüfusu 257.563.815 kişidir. Başkenti Cakarta'dır. Dünyanın dördüncü kalabalık ülkesidir. İslam ülkeleri içinde nüfusu en fazla olan ülkedir. Nüfus artış hızı fazladır.

Çok sayıda etkin volkan konilerinin faaliyeti gösterdiği Endonezya, dünyada en çok depremlerin görüldüğü ülkeler arasındadır. Ülkede ekvatorial ve muson iklimleri görülür. Yüzölçümünün yarıdan fazlası ormanlarla kaplıdır. Ormanlık önemli bir gelir kaynağıdır.

Tarım önemlidir. Bol yağış ve yüksek sıcaklıktan dolayı tarım ürünlerinden yılda 2-3 kez ürün alınabilmektedir. Önemli palmiye yağı, kahve, kakao, doğal kauçuk ve ağaç ürünleri üreticisi olan Endonezya özellikle doğal kauçuk, kereste ve balıkçılık alanında ön sıralardadır. Zengin petrol, doğalgaz, kalay, kömür, demir, bakır, nikel, boksit, elmas, altın ve gümüş yatakları vardır. Sanayi ve teknolojinin geliştiği İslam ülkelerinden biridir. Portekiz ve Hollandalılar tarafından uzun yıllar sömürge olarak yönetilmiş ve sömürülmüş bir ülkedir.

4.6. Mısır

Doğuda Kızıldeniz ve İsrail, batıda Libya, kuzeyde Akdeniz, güneyde de Sudan ile çevrilidir. Hem Afrika hem de Asya kıtalarında toprağı olan bir İslam ülkesidir. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birbirine bağlayan önemli yolların kesiştiği bir alanda yer alan Mısır, Nil Nehri ve Süveyş kanalı ile büyük stratejik öneme sahip bir ülkedir.

Yüzölçümü 1.001 kilometre kare olan ülkenin 2015 yılındaki nüfusu 91.508.084 kişidir. Nüfusun çoğunluğunu Berberi ve Sami Müslümanları oluşturur. Nüfusun büyük bir bölümünün Nil Vadisi'nde toplandığı ülkenin büyük bir bölümü çöllerle kaplıdır. En köklü ve eski medeniyetlerin yaşandığı bir ülkedir. Hz. Musa, firavunlar, Hz. Yusuf gibi ünlü şahsiyetler burada yaşamışlardır.

Akdeniz kıyılarında dar bir şeritte Akdeniz ikliminin görüldüğü Mısır'da genelde bir çöl iklimi hâkimdir. Bu yüzden orman varlığı çok az olan ülkenin büyük bir bölümü bitki örtüsünden yoksundur. Ülkenin can damarı olan Nil Nehri'nin suladığı alanlar yeşil kuşaklar halinde dikkat çeker.

Mısır'ın hayat kaynağı olan Nil Nehri'nin Akdeniz'e döküldüğü yerde büyük bir delta ovası oluşmuştur. Ülkenin tarım alanlarının hemen hemen tamamı bu delta ovasında ve Nil Nehri Vadisi boyunca uzanmaktadır. Nil'in bol suları ve yüksek sıcaklık nedeniyle ve de geliştirilen bir sulama sistemi sayesinde tarım ürünlerinden yılda 2-3 ve hatta 4 kez ürün alma imkânı vardır. Pamuk, pirinç, şeker kamışı, turuncgiller ve sebzeler yetiştirilen önemli tarım ürünleridir.

Petrol, fosfat, alüminyum, doğalgaz, demir, manganez çıkarılan başlıca maden kaynaklarıdır. Nil Nehri ve Süveyş Kanalı'nın ulaşımında çok önemli yerleri vardır. Özellikle Süveyş Kanalı dünyanın en önemli suyollarından olup, Akdeniz'i en kısa bir yolla Hint Okyanusu'na bağlayarak, Avrupa'yı Asya'ya bağlayan deniz ulaşımını binlerce kilometre kısaltmaktadır.

4.7. Nijerya

Bir batı Afrika ülkesi olup, Gine Körfezi kıyılarında yer almaktadır. Doğusunda Kamerun, kuzeyinde Nijer ve Çad, batısında Benin, güneyinde Atlas Okyanusu ile çevrilidir. Yüzölçümü 924 bin kilometre kare olan ülkenin 2015 yılındaki nüfusu 182.201.962 kişidir. Afrika kıtasının en kalabalık nüfusa sahip olan ülkesidir. Başkenti Abuja'dır.

Batılılar tarafından uzun yıllar sömürge olarak idare edilen ülkenin insanları esir kamplarında zulüm ve işkence altında köle olarak çalıştırılmışlardır. Bağımsızlığına kavuştuktan sonra da ülkede karışıklıklar devam etmiştir ve hala etmektedir.

Tropikal iklim, muson iklimi, kuzeyinde sıcaklık farkı fazla olan savan iklimi ve karasal iklimler görülür. Güneyinde gür ormanlar, kuzeyinde savanlar görülür. Ormancılık gelişmiştir. Nüfus artış hızı fazla olan ülkede nüfusun üçte ikisi tarımla uğraşır. Kırsal nüfus daha fazladır, işsizlik oranı da yüksektir. Ortalama ömür süresi kısa olup ancak 51 yıldır. Okuma yazma oranı düşüktür.

Tarım önemli geçim kaynağıdır. Ancak ilkel usullerle yapıldığından verim düşüktür. Kakao, kauçuk, palmiye yağı, şeker kamışı, pirinç, orman ürünleri (kâğıt, kereste) yetiştirilen en önemli tarım ürünleridir. Hayvancılık da gelişmiştir.

Yüksek kalitede petrol rezervlerine sahiptir. Afrika'da petrolün en fazla çıkarıldığı ülkedir. Dünyanın önde gelen petrol ve kakao ihracatçılarından. Doğalgaz da çıkarılmaktadır.

4.8. Türkiye

Türkiye, D-8 Birliği'nin öncülüğünü yapmıştır. İslam Ülkeleri içinde en güçlü ekonomiye sahip ülkelerden biri olduğu gibi, doğu ve batı arasında sosyal, ekonomik ve kültürel yönden bir geçiş alanıdır. Türkiye, coğrafi konumu bakımından da dünyanın kilit noktalarından biridir. Bu konumu oluşturan başlıca nedenler şunlardır:

* Türkiye, en eski kara kütleleri arasında, üç kıta ve dört denizin bulunduğu bir yerdedir.

* Farklı kültürler arasında bir geçiş alanı konumundadır.

* Turizme son derece elverişli iklim şartlarına sahiptir.

* Çok elverişli ulaşım imkânlarına sahiptir.

* Üç tarafı denizlerle çevrilidir, turizme elverişli uzun ve muhteşem kıyıları vardır.

* Dünyanın en önemli su yolları olan İstanbul ve Çanakkale boğazları tamamen, Süveyş Kanalı ise dolaylı olarak Türkiye'nin kontrolü altındadır.

* Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de etkin bir hâkimiyet alanı vardır.

* Dünyanın en zengin doğalgaz ve petrol gibi enerji kaynaklarının üretim alanları ve dağıtım yollarının (Ortadoğu ve Hazar Havzası) ortasında yer almaktadır.

* Ender bulunan tarih, sanat, kültür, folklor ve konukseverlik değerlerine sahiptir.

* Büyük bir genç nüfus ve geniş bir yüzölçümü vardır.

* Zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahiptir.

* Türkiye sahip olduğu üç kimlikten Türk kimliği ile Türkiye Cumhuriyetlerle, Osmanlı kimliği ile eski Osmanlı Coğrafyasında yaşayan topluluklarla ve İslam kimliği ile tüm İslam ülkeleriyle özel ilişkileri vardır.

* Türkiye güçlü bir devlet geleneği, halkının basiret, feraset, mücadele, direnç gücü, sabırlı ve cesur olması gibi özelliklere sahiptir.

Hem Asya hem de Avrupa kıtalarında toprağı bulunan Türkiye, bu iki kıta arasında adeta tabii bir köprü konumunda olup, tereddütsüz stratejik bakımdan dünyanın en önemli ülkelerinden biridir. Türkiye'yi bu derece önemli bir konumda tutan başlıca nedenler kısaca şöyle açıklanabilir.

Türkiye, en eski dünya karaları olan Asya, Avrupa ve Afrika'nın birbirine en çok yaklaştığı bir yerde bulunmaktadır. Hem Asya Hem de Avrupa'da toprakları olan ülke, bu üç kıta arasında adeta doğal bir köprü konumundadır. Karadeniz, Ege ve Akdeniz'e uzun kıyıları bulunan Türkiye Marmara Denizi gibi bir iç denize sahiptir. Dünyanın en eski ve köklü medeniyetleri burada yaşanmıştır. Dolayısıyla burası her çağda dünyanın en hareketli alanı olmuştur. Türkiye bu konumu ile dünyada yaşanan en eski ve köklü medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Her zaman birbirinden farklı kültürlerin geçiş alanı ve etkileşim sahası olmuştur.

Türkiye ılıman kuşakta (orta kuşak) yer almaktadır. Burası çeşitli coğrafi özellikleriyle dünyada, insanların yaşamasına en çok elverişli olan bir sahadır. Bu kuşağın güneyini kaplayan alanlar ya çok sıcak, bol yağışlı ve nemli, ya da kurak ve çok sıcak çöl alanları olarak dikkat çekmektedir. Kuzeyini oluşturan alanlar ise ya çok soğuk ve kurak, ya da bol yağışlı, nemli ve kapalı bir iklime sahip yerlerdir. Türkiye'nin bulunduğu ılıman kuşak ise dört mevsimin yaşandığı ideal bir iklime sahiptir.

Türkiye'nin üç tarafı denizlerle kaplıdır. Denizler, bulunduğu çevrelerin iklimini ılımanlaştırmakta, bitki örtüsünü olumlu yönde şekillendirmekte, ulaşımı kolaylaştırmakta, turizmi canlandırmakta ve çeşitli deniz ürünleriyle ülke ekonomilerini katkıda bulunur.

Türkiye, zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahiptir. Topraklarında başta bor, krom, uranyum ve toryum olmak üzere çok çeşitli ve kıymetli maden kaynaklarını barındırmaktadır. Bu madenlerin bir kısmı stratejik bir öneme sahip olup, ülkenin savunma sanayinde ve ekonomik hayatında son derece önemli roller taşımaktadırlar. Mesela sadece uranyum ve bor madenleri 200'den fazla sanayi dallarında kullanılmaktadır. Fiberglas, tıp uygulamaları, askeri silah sanayi, eczacılık, nükleer sanayi, suni gübre, fotoğrafçılık, cam, emaye sanayi, jet yakıtı, deterjan ve hidrojen üretimi bunlardan bazılarıdır. Türkiye ayrıca boksit, demir, bakır, linyit gibi maden kaynakları bakımından zengin rezervlere sahiptir. Şifalı su kaynakları bakımından da dünyada ön sıralarda yer almaktadır.

Yerüstü kaynakları bakımından son derece zengin olan Türkiye'de, çok sıcak ve çok soğuk iklimlerde yetişen birkaç bitki ve hayvan türü hariç, dünyada var olan bütün hayvan ve bitkiler rahatlıkla yetişebilmektedir. Çok çeşitli yer üstü kaynaklara sahip olan Türkiye özellikle tarım alanında gıda kaynakları bakımından dünyada kendi kendine yeterli olan sayılı ülkelerden biri olması açısından dikkat çeker. Mevcut su kaynakları hem çok çeşitli tarım ürünlerinin yetişmesini hem de önemli hidroelektrik enerjisini üretimine olanak sağlar.

Türkiye çok önemli kara, deniz ve hava yollarının kavşağında bulunmaktadır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birbirine bağlayan karayolları Türkiye'den geçmektedir. Bu kıtalar arasında işleyen en kısa hava yolları da yine Türkiye hava sahasını kullanmaktadır. İstanbul ve Çanakkale boğazları ise dünyanın en önemli suyolları olarak kullanılmaktadır. Bu yollar, kuzey ülkelerini açık denizlere bağlayan en kısa geçitlerdir.

Türkiye büyük bir yüzölçümü ve nüfus potansiyeline sahiptir. Dünyanın bu önemli coğrafyasında yer alan Türkiye'nin yüzölçümü 780 bin kilometre kare, nüfusu 80 milyona yaklaşmıştır. Nüfusun çok büyük bir bölümü genç ve dinamik bir yapıdadır. Yaşlanan dünya ile beraber nüfusunun önemli bir bölümü de yaşlanan dünyanın birçok ülkesindeki bu olumsuz durum, işgücü potansiyelini tehdit edecek bir hale gelmiştir. Türkiye bu yönden de şanslı bir konuma sahiptir.

Bütün bu maddi ve manevi zenginliklere sahip olan Türkiye'nin başı hiçbir zaman belalardan kurtulmamış ve bundan sonra da kurtulmayacaktır. Her aman olduğu gibi bundan sonra da bütün dünyanın gözü bu coğrafyada olacaktır. Özellikle de küresel

emperyalist güçler burada akla hayale gelmeyecek oyun, entrika ve tuzaklar hazırlayarak menfaat teminine çalışmışlar ve bundan sonra da elinden geleni ardına koymayacaklardır. Tarihi boyunca bu ülkede çeşitli güçlerin kıyasıya egemenlik mücadelesinin yeryüzünün hiçbir yerinde görülmemiştir. Bu çetin mücadeleler sonucu ülke yüzlerce kavimin yaşamına sahne olmuştur. Nice seferler yakılmış, yıkılmış, talan edilmiş ve el değiştirmiş bir coğrafyadır.

Sonuç

Müslümanlar, birlik oluşturmaları gerekirken imamesi kopmuş tespah taneleri gibi darmadağın bir halde egemen zalim güçlerin zulüm ve sömürüne açık bir şekilde yaşamaktadırlar. Kuvveti elinde bulunduran sömürücü güçler fitne, fesat ve karışıklık çıkararak aralarında suni ayrılıklar oluşturmakta, düşman kutuplar haline getirdiği unsurları birbirine kırdırmakta ve oluşan kargaşadan yararlanarak zenginlik kaynaklarına el koymaktadırlar. Müslümanların bu sıkıntılardan kurtulmanın tek yolu, zor da olsa aynı zamanda inançları gereği olan İslam Birliği'ni oluşturmaktır. İslam Dünyası birlik ve beraberlik içerisinde bulunmadığı sürece, söz konusu huzursuzluklar devam edecektir. Sömürücü küresel emperyalist güçler bu birlikteliği engellemek için elinden geleni yapmaktadır. Ancak Müslümanlar bu birlikteliği sağlamak için hiçbir ciddi adım atmamaktadırlar.

"Hep birlikte Allah'ın ipine sınımsız sarılın, parçalanıp bölünmeyin" uyarısı göz ardı edilmiş, başsız kalmanın faturası maddi ve manevi yönlerden çok ağır bir şekilde ödenmiştir. Dünyanın en şerefli toplumları olması gereken Müslümanlar uzun zamanlar zillet içinde yaşamaya mahkûm olmuşlardır. Bu zilletin sebebi müstekbirlerin haklı ve güçlü olmalarından değil, Müslümanların şuursuz, vurdumduymaz, kalitesiz, pasif, tembel, taklitçi ve teslimiyetçi gibi olumsuz özelliklerden bir türlü kurtulamamalarından ümmet şuurunu kaybetmelerinden kaynaklanmaktadır.

Birlik ve bütünlük oluşturma fikri sadece kitaplarda ve teoride kalmış, bir türlü uygulamaya geçilememiştir. Bazı kimselerin bu birliğin asla gerçekleşmeyeceği inancının hiçbir tutarlı tarafı yoktur. Yarım yüzyıldan fazladır her dediği yapılan, uğrunda olmadık tavizler verilen ve hatta bakanlığı kurulan Avrupa Birliği'ne girmek için sarf edilen gayret ve çabaların yüzde biri bile İslam Birliği'nin tesisi için harcanmamıştır. Müslümanlar arasında fitne çıkarıp onları daha küçük parçalara bölmekten geri durmayan güçler kendi aralarında birliktelikler oluşturmaktadırlar. Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu, Birleşik Krallık gibi dünyaya yön veren devletler çok çeşitli unsurlardan oluşmuşlardır. Müslümanların da mutlaka birlik oluşturup her yönüyle liyakat sahibi bir otorite etrafında birleşmeleri gerekir.

İrkçilik düşüncesi kökü dışarıda olan bulaşıcı bir hastalıktır. Batı ve ırkçı emperyalizm bugün de Türkiye'yi bölmek ve İslam Birliği'nin kurulmasını engellemek için kavmiyetçilik yangınına körüklemektedir. Bu zehirli oltayı, cemaat şuurunu gevşetmek ve birliğimizi bozmak için kullanmaktadırlar. Kavimlerin hassasiyetleri vardır. Hemen insanlarda mensubiyet duygusunu gıdıklar. O damara basıp kurcalandığı zaman taasup haline gelmekte, parlayıp alevlenmeye hazır bir ortam oluşturmaktadır. Kavim gerçeği, bilgi ve şuurlandırma yoluyla, 'tanışma aracı' anlamındaki asli zeminine oturtulamazsa, gözünü dünya hırsı bürüyenler kötü niyetliler onu toplumun huzur ve birliğini bozma aracı olarak kullanırlar. Huzurun bozulmamasını isteyen insanlar buna fırsat vermemelidir.

Asırlarca dünyaya hükmeden Osmanlılar zamanında bütün mektep ve medreselerde, askeriyede Müslümanlara ümmet şuru aşılanırdı. İlmihal kitaplarında:

‘Ben İslam Ümmetindenim, Muhammed ümmetindenim’ cümlesi muhakkak yer alırdı. İslam’da ümmet ile millet eş anlamdadır. Bir Müslüman İslam milletindedir. Türk, Kürt, Arnavut, Boşnak, Gürcü, Pomak, Çerkez, Abaza, Tatar, Arap, Acem... Bunların hepsi İslam Milleti’ne mensuptur. Herkes, diğer Müslümanları ötekileştirmemek ve dışlamamak şartıyla kendi halkını, aşiretini, kavmini sevebilir. Bunlardan hangisi daha dindar, takvalı ve salih amellere sahipse o daha üstündür.

Bizi yüzyıllarca birbirine bağlayan en kuvvetli harç Müslümanlıktır. İslam’da “ümmet” kavramı evrensel bir birlikteliği ifade eder. Müslüman devletler içindeki bütün kavimler uzun yıllar kardeşçe yaşamış, iç ve dış düşmanlara karşı omuz omuza birlikte savaşmışlardır. Son iki yüz yıldır ümmet birliği parçalanmış, İslam toplumları arasına sokulan ırkçılık fitnesi ile Müslümanlar büyük, orta, küçük olmak üzere birbirinden kopuk bin parçaya ayrılmıştır. Sayıca çok olmalarına rağmen güçlerini ve etkilerini yitirmiş, zillete düşmüşlerdir. Bilinmelidir ki, kavmiyetçilik davası göden hiçbir toplum karlı çıkmaz. Bundan yalnız o toplumu sömürüp yok etmek isteyenler faydalanır. Günümüzde bu gerçekleri görmek için Ortadoğu’ya bakmak yeter.

Bilindiği gibi dünya nüfusu yedi milyarı geçmiştir. Bu nüfusun üçte bire yakını Müslümanlar oluşturmaktadır. Dünyanın en kalabalık ilk on ülkesi içinde 5’i, ilk on beş ülkesi içindeki 7’si İslam ülkesidir. Dünya ekonomik rezervlerinin çok büyük bir bölümü İslam ülkelerinin topraklarında yer almasına rağmen, Müslüman halkların bunlardan aldıkları pay çok düşüktür. Irkçı, emperyalist ve egemen küresel güçler, çıkarlarına hizmet eden işbirlikçileri de kullanarak, bu potansiyelin büyük bir bölümünü çok sinsi ve zalimce oyunlarla kendilerine aktarmakta, Müslümanları sömürmektedirler. Büyük maddi ve manevi potansiyellere sahip İslam ülkeleri birlikte hareket etmedikleri için bu haksızlıklara engel olamamakta, zalim egemen güçler sömürü çarkını rahatça döndürmektedirler.

On yıllardır kapısında bekletildiğimiz AB’nden bize hiçbir hayır gelmez. Eğer bu kuruluşa girmekle bir ekonomik refah düşünülüyorsa bilinmelidir ki bu bir ham hayaldir. Onların kendi dindaşları olan Yunanistan, İspanya, Romanya gibi ülkelerin çöken ve birçoklarının da çökme aşamasına gelen ekonomilerine bile faydaları olmamıştır. Bu birlik kendi içinde de huzuru sağlamış değildir. İsviçre, İsveç gibi birliğe üye olmayan ülkeler maddi yönden dünyanın en zengin ve huzurlu ülkeleridir. On yıllardır peşine takıldığımız AB, bizden olmadık tavizler vermemizi istemişler ve hemen her tavizi de koparmayı becermişlerdir. Buna rağmen bizi ne kabullenmişler ne de başımızın çaresine bakmamıza müsaade etmişlerdir.

İslam ülkelerinin yönetimleri defalarca aldatılıp ihanete uğramalarına rağmen, kendi dışındakilerle işbirliğine devam etmişlerdir. Yönetimler daima oyalanıp, kandırılırken, ülke halkları zulme uğramış ve insafsızca sömürülmüş, zillet içinde yaşamışlardır. Bu zilletten kurtulmanın tek yolu, ne pahasına olursa olsun İslam Birliği’ni aktif hale getirmektir. Müslümanlar, kendi dışındakilerle işbirliği yaparak ortak ve müttefik olmak zorunda değildirler. Bugün dünyanın en güvenilir, istikrarlı ve zengin bazı ülkeleri hiçbir birliğe üye değildirler. Türkiye, tarihi, sosyal, kültürel, ekonomik ve stratejik gibi pek çok yönden İslam ülkelerine liderlik yapabilecek bir konuma sahiptir. Ülke, bugüne kadar birlikte olduğu zalim küresel emperyalist güçlerden hiçbir ciddi kazanım elde edememiş, aksine çok zarar görmüştür. Bu emperyalist güçlerin güdümünde daha fazla oyalanmamalı, kendisine her yönden daha yakın olan İslam ülkeleriyle birlikte İslam Birliği’ni aktif hale getirmelidir. Bunun için gerekli olan bütün şartlar mevcuttur.

Uzun süredir İslam Coğrafyasında birçok bölgede devam eden zulüm rejimleri hızını kesmeden, üstelik daha şiddetlenerek, aralıksız devam ediyor. Biz sadece ‘ah! Vah!’ demekten başka bir şey yapmıyoruz. Açık ki izim yapmamız gereken tek şey

İslam Coğrafyası'nda bölük pörçük yaşamaya devam eden tüm Müslümanları bir araya getirip 'İslam Birliği' çatısı altında toplayarak tek vücut halinde bir arada tutmaktır. İşte o zaman ne savaş kalacak ne de herhangi bir sorun (Özsoy, 2018: 270). Zalimler ancak kuvvetten anlar. Onların bu kötülüklerinin karşısına dikilecek zinde bir İslam Birliği oluşturulup parçalanmışlığa son verilmedikçe, onların işbirliği yaptığı İslam ülkelerindeki yerli işbirlikçileri sökülüp atılmadıkça devamlı zulme uğrayan mazlum halkların saadete kavuşması mümkün olmaz.

İslam Birliği'nin faaliyete geçmesiyle birlikte egemen emperyalist güçler, zayıf ülkeleri sömüremeyecektir. Dünya halkları İslam'ın engin hoşgörüsü ve ideal adaletinin şemsiyesi altına gireceklerdir. İnsanlar herkese yetecek olan nimetleri dengeli bir şekilde paylaşacak uyum, güven ve huzur içinde yaşayacaklardır. Kuvveti değil, Hakk'ı üstün tutan bu sistemde hâkim olan muazzam güç, dünyanın her tarafında olabilecek zulüm ve sömürünün de caydırıcı rolünü üstlenecektir. Böylece hem yaşanabilir bir Türkiye, peşinden yeniden Büyük Türkiye ve dolayısıyla Osmanlı egemenliği zamanında olduğu gibi, yaşanabilir yeni bir dünyanın kapısı aralanacaktır.

15 Haziran 1997'de D-8'i kuran zamanın başbakanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan, D-8'in kuruluşunun 12. yılında bütün dünyaya şöyle seslenmişti: "Gelin bu dünyayı hak ve adalet üzerine idare edelim. Dünyadaki savaş ve kötülükleri sona erdirelim. Ve ey Müslümanlar akıl, bir işin sonunu düşünmektir. Müslüman, bir delikten iki kere ısırılmaz. Aynı olayları (zulümleri) defalarca yaşıyor, ibret ve tedbir almıyoruz. Siyonizm vahşetini önleyecek Milli Görüş ve D-8'den başka çözüm var mı? İkiyüzlüler, işbirlikçi politikacılar 'barış' deyip duruyorlar. Fakat dökülen hep Müslüman kanı, bu kadar hissizleşebilir miyiz? İslam Âlemi'nin her yerinde çılgınlıklar yükseliyor. Milyonlarcası mülteci hayatı yaşıyor."

Esasen adının barıştan geldiği bir yaşam tarzı olan İslam'ın müntesiplerine ısrarla emrettiği İslam Birliği'nin aktif olarak hayata geçmesi, özelde en çok ezilen Müslüman topluluklar, genelde ise dünyada yaşayan bütün insanlar için barış, huzur ve adaletin egemen olduğu kardeşçe bir yaşamın tesisinde hayati önem taşıyan bulunmaz bir fırsat olacaktır. Şu gerçek hiçbir zaman unutulmamalıdır ki, zulüm asla kalıcı olmaz ve mutlaka bir gün zalime geri döner. İnsanlık iyi, doğru, güzel, faydalı ve adil olarak kabul edilen değerlerin en çok erozyona uğradığı, adeta insanı insanın kurdu haline getiren olumsuzlukların yaşandığı dönemlerinden birini yaşamaktadır. Günümüz insanının barış ve huzur içinde yaşamaya her zamankinden daha fazla ihtiyacı olduğu bir dönemde yaşıyoruz.

Hak, hukuk, adalet, eşitlik, iyilik, doğruluk, güzellik, esenlik ve mutlulukların dünyaya hâkim olması için bu değerleri hayata geçirmeyi hedefleyen İslam Birliği'ne acilen ve şiddetle ihtiyaç vardır. Şüphesiz dünya hayatını sadece kendi menfaatlerine endeksleyen bencil materyalistler, kuvveti üstünlük sebebi sayan ve varlıklarını geri bırakılmış yoksul ve mazlum halkların sömürsünden alan zalim emperyalist güçler bu oluşuma şiddetle karşı çıkacaklardır. Zalimler istemeseler de bu birliğin kurulması herkesin yararına olacaktır. Aslında bu dünyada yaşayan herkes için hayatını sürdürecektir yeterli miktarda nimet ve imkân vardır. Huzur ve barış içinde yaşamının yolu adil bir paylaşımdan geçer. Asıl sorun bazı insanların doymak bilmeyen hırsı ve zayıf olanı sömürü gaddarlığıdır.

D-8, yeniden ümmet şuuruna ermek ve bu zilletten kurtulmak için oluşturulacak İslam Birliği'ne girmek için açılan bir kapı olmuştur. Ne yazık ki, varlığını dağınık ve zayıf toplulukların sömürsünde bulan egemen emperyalist güçler ve hemen her zayıf ülke yönetimlerinde yer alan işbirlikçileri, açılan bu kapıdan içeriye girilmesine müsaade etmemiştir. D-8, yalnız İslam ülkeleri değil, dünyanın dört bir yanında zulme uğrayan, ezilen ve sömürülen birçok ülke halkları için de bir umut kapısı olacaktır. Bu

yüzden daha fazla zaman geçirilmeden bu birliğin etkinleştirilmesi için bir İslam birliği Bakanlığı'nın kurulması da dahil olmak üzere ciddi uğraşlar içine girilmesi gerekmektedir. D-8 aktif hale geldiğinde:

* Tamamına yakını İslam ülke ve topluluklarında görülen karışıklık, terör, zulüm, sömürü, dengesiz gelir dağılımı, açlık, sefalet, katliam, kan ve gözyaşı bitecek.

* Gelişmekte olan ancak gelişme yolunda önlerine akıl almaz engeller konulan mazlum ülke ve toplulukların önü açılacak.

* Başta İslam ülkeleri olmak üzere zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip ülkeler bu kaynaklarını kendi halklarının istifadesine sunma imkânı bulacak.

* İslam ülkeleri yabancı para birimlerini devreden çıkarıp ticaretini kendi para birimleriyle yapacak ve küresel güçlerin karşılıksız para birimleriyle sömürülmeyecek.

* Savunma İşbirliği, başta üye ülkeler olmak üzere diğer kardeş ve mazlum ülke ve topluluklarda olabilecek karışıklık, terör, darbe, işgal ve katliam gibi güvenlik tehditlerine karşı caydırıcı bir güç olacak.

* İslam Birliği üyelerinin ilişkileri zaten doğal olarak var olan inanç birliğinin de bütünleştirici etkisiyle sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda olumlu yönde etkilenecek.

* İslam Birliği'nin hayata geçmesi ile güçlü, adil ve barışçı yeni bir küresel güç oluşacak, bu güç caydırıcı etkisiyle zayıf ülke ve toplulukların, tek veya çok kutuplu emperyalist güçlerin sömürsünü engelleyecektir.

İslam Birliği'nin hayata geçmesi yeryüzünde; yanlışların değil doğruların, kötülüklerin değil iyiliklerin, çirkinliklerin değil güzelliklerin, zulmün değil, adaletin, zararlının değil faydalının, ifsat ve fitnenin değil ıslahın, ihyanın ve iflahın hâkim olduğu bir düzen kurulabilir. Hak, adalet ve eşitliğin üstün olduğu zulüm ve sömürünün olmadığı huzurlu, güvenli ve mutlu insanların yaşadığı bir dünya İslam Birliği'nin hayata geçmesiyle mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- AGD, 2018. "Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı, Erbakan ve Ümmet Şuuru", Ankara.
- Alan, B. 2001. "D-8 Yeni Bir Dünya", 3. Baskı, Yörünge Yayınları, İstanbul.
- Buhari, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buhari (256–874). "Sahihu'l Buhari", el-Mektebetü'l-İslamiye, İstanbul.
- Bulaç, A. 2001. "Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı", Bakış Yayınları, İstanbul.
- Can, B. 01. 03. 2013. "Ne Avrupa Birliği Ne Şanghay İşbirliği Örgütü-2: D-8 Küresel Sisteme Karşı Bir Savunma Hattıdır" Milli Gazete, 1 Mart 2013, S: 14.
- Çelik, 2017. "Kavmiyetçilik" Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/10, p. 143-164.
- Ebu'l, M. H: 261. "Sahihu Müslim", el Mektebetü'l İslamiye, İstanbul.
- Erbakan, N. 2017. "İslam Birliği", 2. Baskı, Hazırlayan Tacettin Çetinkaya, MG V Yayınları, Ankara.
- Erbakan, N. 2010. "İslam Birliği'nin İlk Adımı D-8" ESAM Konferansı, İstanbul.
- İnce, A. 2017. "Nakşilik-Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de Dinî Gruplar ve Milli Görüş", Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/10, p. 143-164.
- Karabulut, R. 2017. "Günümüz Dünyasından D-8'e Yeniden Bir Bakış", Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/8, p. 417-734.
- Komisyon, N. 2018. "Prof. Dr. Necmettin Erbakan, Erbakan ve Ümmet Şuuru, Anadolu Gençlik Yayınları, Özel Sayı, Ankara.
- Komisyon, 2012. "Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali", TDVY, Ankara.

- Mehdigil, A. 2017. “İkinci Yalta” MG V Yayınları, Ankara.
- Mevdudi, E.A. 1991. “Tefhimü’l Kur’an”, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Nursi, S. 2017. “İhlas Risalesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1183, İlmî Eserler 186, Ankara.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (3000), el-Camiu’l-beyan fi tefsîri’l-Kur’an, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut.
- Yazır, M. H. 1990. “Elmalılı Tefsiri”, Azim Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, M. H. 2016, Muhtasar Cihat İlmihali, 2015.

HERAKLEİTOS VE BUDA ÜZERİNDEN DÖNEMİN YUNAN VE HİNT FELSEFESİ**Aslı Bilge ASLAN***Ortadoğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğrencisi*

Doğaç TİGİN

Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğrencisi

Herakleitos ve Buda yaklaşık olarak dönemselsayılabilcek iki değerli düşünürdür. Budizm bir öğretisi olarak ortaya çıksa da felsefi bir zemini olduğu yadsınamaz. Biz bu iki düşünür üzerinden doğu ve batı felsefelerinin düşünce yapılarını incelemeye çalıştık. Bu demek değildir ki bu iki filozofun düşünce yapıları tamamen aynıdır. Batı'yı incelediğimiz zaman daha materyal bir düşünce sistemi ile karşılaşırız. Doğu'da ise daha spiritüel bir düşünce sistemi olduğu aşıkır. Bu temel farkın keskinliği ve getirileri üzerine olan incelememizde karşılaştırmalar benzerlik ve ayrılıklar üzerinedir.

Herakleitos'un düşünce sistemine baktığımızda karşımıza değişim, ateş metaforu, akış ve logos çıkıyor. Bu anahtar kavramlar üzerinden değerlendirmek gerekirse bağlantıların Buda ile kesiştiği noktalar kadar ayrılıkları olduğunu da göreceğiz. Herakleitos dönemdaşlarından farklı ve radikal fikirleriyle karanlık olarak da anılmıştır. İyonyalı Herakleitos diğer doğa filozoflarından farklı olarak doğada bulunan nesnelere şeylerin özü olarak görmek yerine arketip olarak ateşi göstermiştir. Ateşi diğer ilkçağ filozofları gibi her şeyin ana maddesi olarak göstermekten ziyade logos'u simgeleyen bir metafor olarak kullanmıştır. Bu ateş gözle görülebilir olana benzemiyordu. Daha çok değişimin sebebi(ya da dinamiği) olarak görülebilecek bir ateş fikri vardı. Değişimin bu dünyadaki şeylerin gerçekliği olduğu fikri de belirgin şekilde vardı.

Buda'nın öğretisinin de ötesinde Dünya'nın düzeni, evrenin işleyişi, nedensellik gibi kavramlara rastlıyoruz. Buda'ya göre hissedebilen ve tepki veren canlıların dahil olduğu döngüsel bir karma var. Karması olan bazı varlık biçimleri vardır(hayalet, insan, hayvan, tanrılar). Canlıların gidebileceği üç yer vardır(cennet, cehennem, dünya). Eğer bir kişi yeterince iyilik yaparsa cennete gidip bir sonraki hayatında tanrı olarak doğabilir. Cenneti bir tatil köyü gibi tasvir edebiliriz. İnsan yeterince iyilik yapıp çalışıp elde ettiklerini cennette harcar. Kötülük yaparsa cehennemde bunların bedelini ödemelidir. Örneğin Buda önceki yaşamlarından birinde adil bir hükümdarken adilce infaz ettirdiği insanlar yüzünden 10 bin yıl cehennemde kalmıştır. Cehennem sukha(iyilik)'nın olmadığı dukha(kötülük)'nın olduğu tek yerdir. Buna karşın Cennet sadece sukha'nın olduğu bir yer olarak tasvir edilmez. Sukha'nın

olup dukha'nın olmadığı tek yer Nirvana'dır. Ayrıca yaratıcı bir tanrı fikri t-yoktur ama tanrılar arasında bir hiyerarşi vardır(mesela Devadoka en büyük tanrıdır). Buda öğretisini aktarırken bir baskı veya ezber ve kişisellikten uzak laflar etmez. Buda dört soylu gerçekten bahseder(1- Hayat acı vericidir....). Bu gerçeklerin farkına varmak ve kişisel deneyimlerle aydınlanmak diyerek kısaca Nirvana'yı açıklayabiliriz. Bu dünya ve diğer bütün varlıkların bulunduğu yerler canlı ve hareketlidir. Nirvana dinginlik ve sabitliktir bir anlamda ama yanan bir mumun ışığının gittiği yerin bilinmemesi gibi Nirvana'ya varınca nereye gidileceği de bilinmemektedir. Ayrıca Buda'da nedensellik ilkesi önemlidir. Yaşamı sürekli kendine eziyet çektirerek yaşamak değil de ortalama bir şekilde yaşamak ideal olarak gösterilmektedir. Budizm'de ne kendine işkence edecek kadar bir şeylerden mağdur bırakmak tasvip edilir, ne de ziyan etmek tasvip edilir. Buda Nirvana'ya ulaşmadan önce altı yıl kendini aç bırakmıştır ama altı yılın sonunda bunun doğru bir tutum olmadığını anlamıştır. Budizm'de niyet çok önemlidir. Davranışlarımızı ne niyetle yaptığımıza göre karmamız davranışımızdan etkilenir. Bilmeden yapılan iyilik iyilik değildir, yanlışlıkla yapılan kötülük kötülük değildir. Budizm'den önce de Hindistan'da görülen Jainizm'de davranış en önemli olandır. Yani bir karıncayı yanlışlıkla ezersen dahi bu senin hatandır ve karmana dahildir. Buda bu düşünce biçimini oldukça uç ve zararlı bulur.

İki düşünürde de bu dünya bir akış içermektedir. Yalnız Herakleitos için farklı bir dünya tasviri yokken ve ayrı bir dünya ya da farklı bir yerde üst basamağa geçmek yokken Buda Nirvana'dan bahsetmektedir. Nirvana'ya ulaşip bu akışın ve canlılığın olduğu dünyadan başka bir durgunluğa gitmek söz konusudur. Herakleitos'da böyle bir fikir görünmemektedir. Herakleitos her şeyin sürekli değişim içinde olduğunu ve tanrılar katında bile bu sürekli değişimin var olduğunu düşünür. Onun için nirvana gibi duranlığın olduğu aşılacak bir yer yoktur. Değişim ve akış her şeydedir ve herkesin görmesi gereken tek gerçektir. Herakleitos'un "Savaş her şeyin babasıdır" (Guthrie, 2011: 451) sözüyle belirttiği gibi sürekli değişim karşıtların bir aradılığıyla oluşur. Herakleitos "Gece ile gündür birdir" (Guthrie, 2011: 449), "Çıkan ve inen yol bir ve aynıdır" (Guthrie, 2011: 450), "Yazının yolu düz ve eğridir" (Guthrie, 2011: 450) sözleriyle karşıtların aynı, sürekli değişim içinde olan bir düzenin içinde bulduklarını ve hepsi bir parçası olarak bu düzende birleştikleri için bir, yani aynı olduklarını belirtmiştir. Yine Herakleitos için her şey karşıtların bu uyumu ve bir aradılığından oluşur ve bu durumun aşılabileceği Nirvana gibi bir yer yoktur. Karşıtlar her yerdedir ve her şeyi oluştururlar. Karşıtların aşıldığı, durağanlığın hakim olduğu, Buda'nın

öğretisinde yer alan Nirvana gibi bir yere Herakleitos imkan vermemiş ve asıl gerçeğin, her şeyi var eden düzenin değişim ve zıtlıkların uyumundan oluştuğunu söylemiştir.

Hem Buda hem de Herakleitos genel ve kendi deneyimlerimizle elde etmediğimiz bilgiyi değerli görmüyor gibi gözükmektedir. Herakleitos “Görme ve işitme yoluyla öğrenileni tercih ederim” (Guthrie, 2011: 437) ve “Gözler kulaklardan daha iyi tanıktır” (Guthrie, 2011: 437) sözleriyle bu görüşünü dile getirmiştir. İkinci sözdeki “gözler” bir kişinin kendi deneyim ve gözlemlerini “kulaklar” ise kişinin başkalarından duyduklarını ifade etmektedir. Böylece Herakleitos başkalarından duyulanlardan ziyade kişinin kendi deneyim ve gözlemlerinin logos’u anlama yolunda daha değerli olduğunu dile getirmiştir. Buda da gerçekleri bulmak ve aydınlanma yaşamak adına Dört Soylu Gerçek’ten bahseder.(Bu acı vericidir. Acı verici olan şey varlıkların arzularıdır. Bunun çözümü vardır. Bu çözüm yolu da Sekiz Katlı Yol(doğru anlama, doğru niyet etme, doğru söz, doğru eylem, doğru şekilde geçim ve yaşam, doğru şekilde emek harcama, doğru farkındalık ve doğru odaklanma)dur. Açıkça görülüyor ki Buda için de doğru apaçık değildir. Guthrie bunun hakkında diyor ki, “Herakleitos’a göre ‘gerçekler saklanmayı sever’. Dahası bu açıklama bir logos’un içinde, yani düşünceyle aranan ve iç görüyle kavranabilen tek bir gerçeğin içinde bulunuyordu. Onu kavrayacak iç görüye sahipseniz bunu dış dünyada elbette görebilirsiniz, ama salt bilgi yığarak göremezsiniz; bu gerçek, kişinin kendi içinde eksiksiz bir biçimde bulunur” (2011: 425-426).

Budizm’de Antik Yunan’da olduğu gibi gerçeklik, bilgi ve bilgelik gibi kavramlar vardır. Ayrıca Buda’nın Herakleitos’tan farklı olarak öğretisinde ahlaki bir taraf da bulunduğu görülmektedir. Kurallar buna örnek olarak verilebilir: 1- Hiçbir canlıya zarar vermeyeceğim. 2- Bana verilmeyen hiçbir şeyi almayacağım 3-Yalan söylemeyeceğim. 4-Cinsel olarak yanlış olan bir eylemde bulunmayacağım(tecavüz gibi) 5- Antitoksit madde kullanmayacağım. Tüm bu kurallar ahlak ile alakalıdır. Buda’nın sadece spiritüel bir tarafının olduğunu iddia etmek de çok doğru gözüküyor. Ahlaki bir yönü olan, eylemimizin de karmamızı belirlediği bir düşünce sistemi söz konusudur. Sadece kafamızda düşündüklerimizle değil, onları eyleme geçirmemizle de alakalıdır. Hatta Buda insanı hem materyal hem de materyal olmayan olarak tanımlamaktadır. Bedenin yanında ruha da sahibiz yani hem materyal bir tarafımız var hem de spiritüel bir tarafımız var. Aynı şekilde Herakleitos da sadece materyal gözükmemektedir. Logos fikri yani kozmik bir bilinç ve düzenleyici de sadece materyal olarak algılanabilir gibi gözüküyor çünkü insan zihni ile algılanabilir bir şey olarak tasvir ediliyor.

Sonuç olarak Buda'nın öğretisinin daha spiritüel, Herakleitos'un düşünce sisteminin ise evreni ve onun genel yasası logosu –logos maddesel anlaşılıyor olsa da evreni düzenleyici yasa olmasının gerektirdiği bir maddesel yan ve maddeyle ilişki söz konusu- daha maddesel olduğunu söyleyebiliriz. Buda ve Herakleitos'un benzer şekilde bireylerin kendi deneyimlerinin başkalarından duyulup öğrenilenlerden daha değerli olduğunu düşündükleri ve ikisinin de ateş metaforunu kullandığını söyleyebiliriz. Buda için sürekli yanan ateş insanın bitmek bilmeyen duygu ve isteklerini simgelerken Herakleitos için ateş evrende hakim olan sürekli değişimin metaforudur. Aynı zamanda Buda öğretisinde ateşin söndüğü, duranlığın hakim olduğu Nirvana'ya yer verirken Herakleitos ateşi farkına varılması gereken asıl gerçek olan, sürekli değişimin metaforu olarak kullanmış ve sürekli değişimin aşıldığı, duranlığın hakim olduğu bir yer tanımlamamıştır. Onun için asıl gerçek, aşılamayacak olan sürekli değişim ve zıtlıkların çekişmesidir. Son olarak Buda'nın öğretisinin ahlaki bir yönü olduğu ama Herakleitos'un böyle bir gayesi olmadığını, daha çok evrenin genel yasası olan logosun anlaşılmasının önemi ve gerekliliği üzerinde durduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Guthrie, W.K.C. (2011). *Yunan Felsefe Tarihi Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*. Ergün Akça (Çev.). İstanbul: Kabalcı.
- Denkel, Arda. (2011). *İlkçağ'da Doğa Felsefeleri*. İstanbul: Doruk
- Güngören, İlhan. (2017). *Buda Ve Öğretisi*. İstanbul: Yol
- Gombrich, Richard. (2009). *What The Buddha Thought*. London: Equinox
- Koller, John M. (1982). *The Indian Way*. New York: Macmillian

İSTANBUL MİMAR SİNAN DÖNEMİ MEDRESELERİ'NİN İŞLEV SORUNLARI
FUNCTION ISSUES OF THE OTTOMAN MADRASAS IN PERIOD OF SINAN
THE ARCHITECT IN ISTANBUL

Merve KORKMAZ SEKİTMEZ

Mimar, Yıldız Teknik Üniversitesi, mmervekorkmaz@gmail.com

Ayten ERDEM

Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, aerdem@yildiz.edu.tr

İslam ülkelerinde, genellikle İslam dini kurallarına uygun bilimlerin öğretildiği yerlere medrese denilmektedir. Sözlükte "okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak« anlamına gelen Arapça ders (dirase) kökünden türetilmiştir. Osmanlı Dönemi'nde eğitim yapısı olarak karşımıza çıkan medrese yapıları, kendinden önceki medeniyetlere ait mimari tecrübelerin sentezi ile yeni üsluplar kazanarak şekillenmiştir. Osmanlı Mimarisi içinde önemli bir dönemi oluşturan Mimar Sinan'ın, kendisinden önceki bu üslupları sistemleştirdiğini ve yeniden yön verdiğini görmekteyiz. Genellikle külliye içinde yer alan Mimar Sinan Dönemi Medreseleri'nde din, matematik, felsefe, fizik, geometri gibi derslerin yanında, Darülhadis, Darülkurra ve Tıp medreselerinde ise özel eğitim programlarının olduğu yüksek ilimlerin de öğretildiğini tarih kaynaklarından öğrenmekteyiz. Mimar Sinan Dönemi Medreseleri, genellikle tek katlı kagir yapılar olup, dikdörtgen avlunun çevresinde sıralanmış revakları ile revakların arkasında sıralanan hücreler ve derslikten meydana gelmektedir. Ortasında bir şadırvanın yer aldığı avlu, çoğunlukla sadece medresenin kullanımındadır. Avlu içe dönük bir mekândır. Bu dönemde, her medresenin bir dersliği bulunmaktadır. Derslik alanlarında her daim mihrap bulunmayışı veya kibleye doğru konumlandırılmamış olması buraların mescit şeklinde kullanılmadığını göstermektedir. Bazı dersliklerde ise kitap koymak için dolapların mevcudiyeti buraların kütüphane işlevi üstlendiğine işaret etmektedir. Hücrelerin çoğunlukla planı karedir ve kubbe ile örtülmüştür. Dersliğin hücrelerle beraber planlandığı medreselerde derslik, hücre cephelerinden dış cepheye doğru çıkıntı yapmakta ve yüzeyde bir hareketlilik yaratmaktadır. Medresenin avlusunda havuz ya da çeşme gibi mimari öğeler de yer alabilmektedir.

Osmanlı Dönemi'nde önemli bir yere sahip olan medrese yapıları, 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarıldıktan sonra, eğitimin günümüzde Millî Eğitim Bakanlığı olarak bilinen Maarif Vekaleti'ne devredilmesi ile işlevini kaybetmiştir. Bu yüzden, bu yapıların bir kısmı çeşitli onarımlar ve eklemeler yapılarak kitaplık, öğrenci yurdu, sağlık merkezi, müze, iş merkezi, depo gibi yeni işlevler almıştır. Bu işlevlerin ihtiyaç programlarına uygun olarak da yapı kullanıcılarının, özgün malzeme ve detayları etkileyecek farklı çözümler ile yapılara müdahale ettiklerini görmekteyiz. Yeni işlevlerin ihtiyaçlarını karşılamak için mekanlara yapılan müdahalelerin bazıları medrese plan ve cephe kurgusunu koruyabilirken, bazı müdahalelerin mimari biçimlenişi değiştirdiğini görmekteyiz.

Medreselerin mimari kurgusunu değiştiren müdahaleleri şöyle özetlenmiştir:

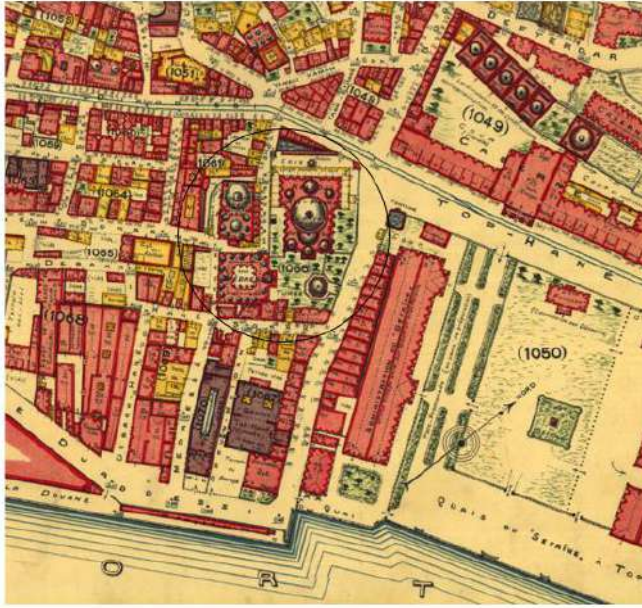
1. Avlunun kapatılması

2. Revakların kapatılması
3. Dershanenin ara kat veya asma tavanla bölünmesi
4. Hücreler arasındaki duvarların kaldırılması veya geçitler açılması

Bu müdahaleler dışında, çoğu tarihi yapıda olduğu gibi medreselerde de, günümüz şartlarında kullanımını kolaylaştırmak için elektrik tesisatı, ısıtma-soğutma ihtiyacı, yeni sıva ve döşeme uygulamaları, ıslak hacim ihtiyacı gibi sebeplerden dolayı da yapının malzemesine aykırı ya da zorlayıcı bir takım uygulamalar yapıldığını görmekteyiz. Günümüzde kullanılan Mimar Sinan Dönemi Medreseleri örneklerini değerlendirerek bu müdahaleleri yakından incelemeye çalışacağız:

Kılıç Ali Paşa Medresesi İşlevinin Değerlendirilmesi

İstanbul İli, Beyoğlu İlçesi, Tophane semtinde, Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa tarafından 1588 yılında yaptırılan Kılıç Ali Paşa Medresesi, külliyesi içinde camiden bağımsız olarak caminin güneybatısında yer almaktadır.

Şekil 1: Jacques Pervetitch Haritaları, 1926

Şekil 2: Hava Fotoğrafı, 2017

Dış boyutları 27.20x28.70 metre olan Kılıç Ali Paşa Medresesi, avlu etrafını dört yönde çevreleyen bir giriş eyvanı, on üç hücre, dört köşe hücresi, bir dersane (mescit), revak ve helalardan oluşmaktadır. Medrese özgün işlevini kaybettikten sonra, Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren Çocuk Esirgeme Kurumu, semt dispanserisi ve Aydınlar Ocağı olarak faaliyet göstermiştir.

Şekil 6: Avlu Fotoğrafi (Sekitmez, 2018)

Sultan Selim Medresesi İşlevinin Değerlendirilmesi

İstanbul ili, Fatih ilçesi, Molla Gürani Mahallesi'nde yer alan Sultan Selim Medresesi, Kanuni Sultan Süleyman tarafından, babası I. Selim'in anısına 1548 yılında yaptırılmıştır. Halıcılar Köşkü Medresesi, Sultan Selim-i Kadim Medresesi olarak da adlandırılmıştır. Medrese dershanesine bir minare ve minber eklenerek, dersane mescit olarak da kullanılmıştır. Dış boyutları 28.50x46.00 metre olan medrese dış ve iç olmak üzere iki avludan oluşmaktadır. On dokuz hücre ve bir eyvan, iç avluyu U şeklinde saracak şekilde yerleştirilmiştir. Kare planlı olan ve giriş cephesinde bulunan dersane, revakları medrese avlusunda kalacak, esas kısmı dış avluya taşacak şekilde konumlanmıştır.

Şekil 6: Sultan Selim Medresesi Planı (Ülgen, 1939)

Medresenin ulaşılan kayıtlı ilk onarımı 1845'te yapılmıştır. 1914'te yapılan tespit çalışmalarında medrese olarak faaliyet gösteren yapı, 1918 yılında aşhane olarak kullanılmış ve aynı yıl çıkan bir yangında hasar görmüştür. 1950'lerdeki imar faaliyetleri sırasında Vatan Caddesi açılırken medrese tamamen ortaya çıkmış, 1958-62 yıllarında bir restorasyon geçirmiştir. 1968'de Türk Hat Sanatları Müzesi haline getirilen medresede, 1983'de müzede sergilenen eserlerinin Bayezid Medresesi'ne taşınmasından bir müddet sonra Sağlık Vakfı Şadiye Hatun Kliniği olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Sultan Selim Medresesi günümüzde (2013) Medipol Üniversitesine bağlı poliklinik olarak hizmet vermektedir.

Şekil 7: Tabela Fotoğrafı (Sekitmez, 2018)

Şekil 8: Giriş Fotoğrafı (Sekitmez, 2018)

Medrese avlusu cadde kotunun altında kalmaktadır. Avluya giriş güney cephesinden dershanenin yanından sağlanmaktadır. Medresedeki işlevin tabelası, giriş kapısının üstünde, kapının detaylarını örtecek şekilde konumlandırılmıştır. Avluya doğru geçilirken engelli erişimi için rampa düzenlenmiştir. Avluda, kısmen taş döşeli olan zeminde peyzaj unsurları ve fiskiyeli bir havuz bulunmaktadır. Medresenin özgün şadırvanı günümüze ulaşamamıştır. Medrese revakları alüminyum doğrama ile kapatılmıştır. Taşıyıcı ayaklar ve kemerlerin ortasından zoraki uygulamalar ile yapılan doğramalar, hem bu yapı elemanlarında hasara, hem de ısı kaybına neden olmaktadır. Doğramalarda kullanılan camlar film kaplanmıştır. Bu uygulama nedeniyle avlu ile revak arasında şeffaf bir geçiş değil, kütleli masif bir malzeme ile kapatılmış gibi bir etkiye neden olmaktadır. Dershane eyvanı da, medrese önündeki revaklar ile aynı malzeme ve tasarımla kapatılmıştır.

Şekil 9: Avlu Fotoğrafı (Sekitmez, 2018)

Kapatıldıktan sonra kapalı bir hacime dönüşen revaklarda muayene odaları için, bekleme salonu ve danışma gibi birimler oluşturulmuştur. Yapının ıslak hacim ihtiyacı da bu revak içinde yeni malzeme ile oluşturulan birimlerde çözülmüştür. Yapı içinde yapı görünümü vermekte olan bu birimler, medreseyi özgün plan şemasında uzaklaştırmaktadır. Hücreler farklı birimlere ait muayene odaları olarak kullanılmaktadır. Yapının dershanesi bugün mescit olarak kullanılmaktadır. Yapı işlevinin getirdiği bazı zorunluluklar, yönetmelikler nedeniyle yapıda yeni sıva uygulamaları, muhdes seramik gibi zemin kaplama uygulamaları yapılmıştır. Ayrıca elektrik ve mekanik tesisatı da sonradan ilave edildiği için zoraki çözümler üretilmeye çalışılmıştır.

Şekil 10: Revak Fotoğrafı (Sekitmez, 2018)

Şekil 11: Revak Fotoğrafı (Sekitmez, 2018)

Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi İşlevi Değerlendirilmesi

İstanbul ili, Üsküdar ilçesinde yer alan medrese, Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan tarafından 1547-1548 yıllarında Üsküdar Mihrimah Sultan Camii ile beraber Mimar Sinan'a inşa edilmiştir. Dış boyutları 28.00 x 28.80 metre olan medresenin planı dershanenin simetri eksenini üzerinde yer aldığı U düzenindedir.

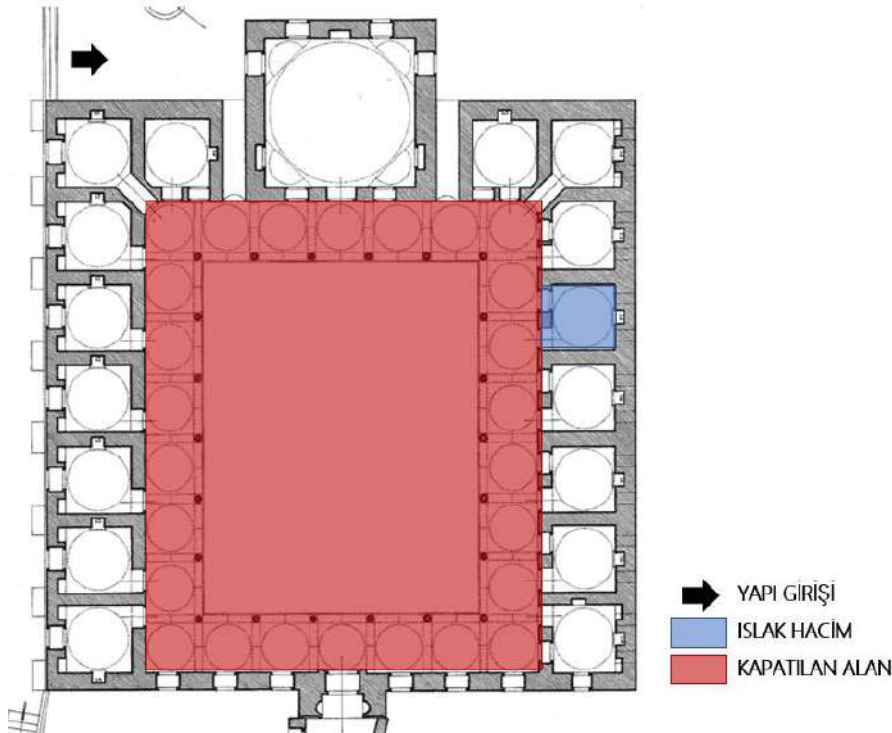

Şekil 12: Jacques Pervetitich Haritaları, 1930

Şekil 13: Hava Fotoğrafi, 2017

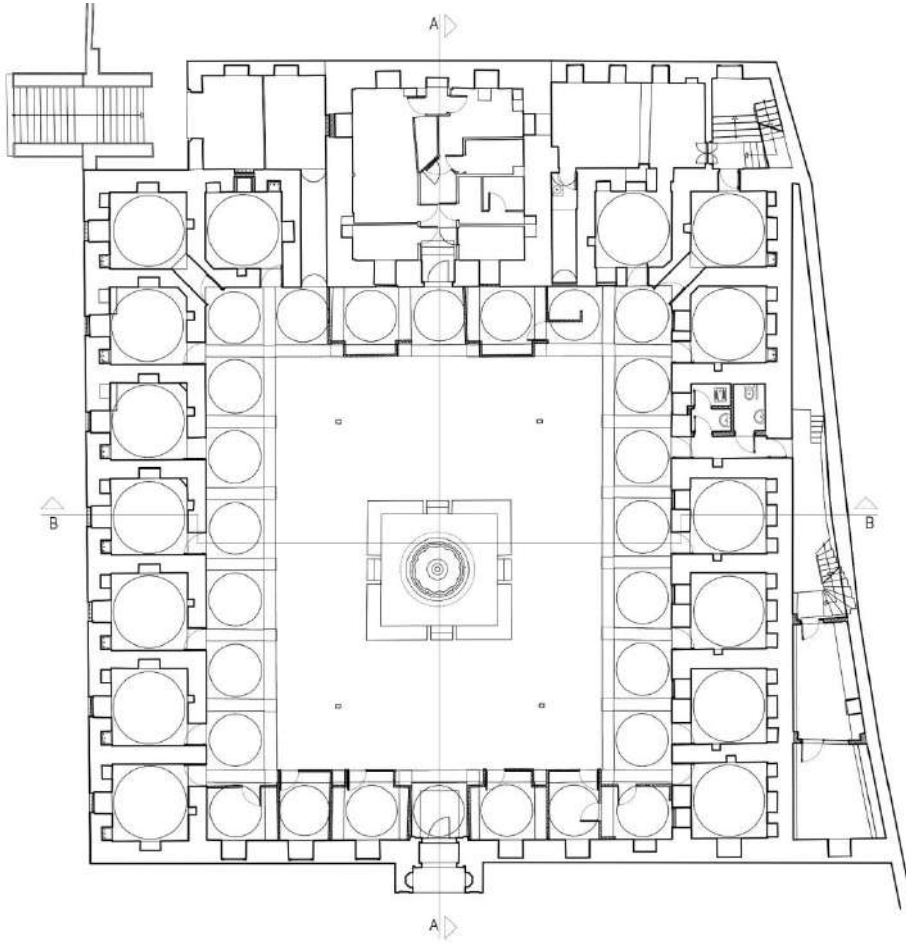
Girişi caminin dış revağından geliş yönüne göre yerleştirilmiş olan on altı hücreli medresede, dikdörtgen biçimindeki revaklı avlunun üç tarafında hücreler, doğu tarafında dersane yer almaktadır. Dersane ile hücreler birleştirilmeyerek arada tonozlu geçitler yapılmıştır. Medrese avlusundaki çerçevesi dilimli yükseltilmiş havuz içinde iki katlı mermer bir sebil bulunmaktadır.

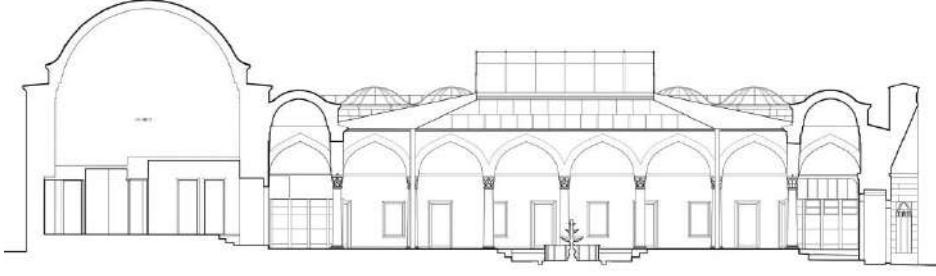
Şekil 14: Üsküdar Mihrumah Sultan Medresesi Planı (Ülgen, 1939)

Medrese özgün işlevini kaybettiikten sonra, 1930 lu yıllarda postahane olarak kullanılmıştır. 1933'ten sonra dönemin kaymakamı tarafından yol geçirme bahanesi ile birtakım yıkımlar yapılmış, daha sonrasında onarımlar yapıldıktan sonra “Üsküdar Süt ve Mektep Çocukları İçtimai Hıfzısıhha Bakımevi” olarak kullanılmıştır. 1991 yılında revakları kapatılarak dispanser olarak kullanıldıktan sonra, “Hayat Vakfı” tarafından tüm avlu kapatılmış ve sağlık merkezine dönüştürülmüştür.

Avlu, revakların üst örtüsü olan kurşun kaplı saçaklara bindirilen, üzeri tonoz formunda, kırma çatı profilli aynalı bir sistemle kapatılmıştır. Saçak boyunca yatayda devam eden çelik profile ve ince dört ayağa oturan çatı strüktürü revakların taşıdığı yükü arttırmaktadır. Avlu kapanınca mekan algısı tamamen kaybolmuştur. Ayrıca kapatılan avlu çok geniş bir mekan olduğundan ısıtma-soğutma, aydınlatma gibi gereksinimlerden dolayı kötü ekler gelmeye başlamıştır. Bu örtü sistemi nedeniyle avluda oluşan geniş mekanda havalandırma sorunu, büyük klima sistemleri yerleştirilerek çözülmeye çalışılmıştır. Aydınlatma ihtiyacı olduğundan, yapılan çatı sistemine aydınlatma elemanları yerleştirilmiştir.

Şekil 15: Üsküdar Mihrumah Sultan Medresesi Rölövesi – Zemin Kat Planı (Sekitmez, 2017)

Şekil 16: Üsküdar Mihrumah Sultan Medresesi Rölövesi – AA Kesiti (Sekitmez, 2017)

Yapının işlevi sağlık gibi önemli bir işlev olduğundan, işlevin getirdiği bazı zorunluluklar, yönetmelikler nedeniyle hijyen fikri önem kazanmış, hijyen sağlamak için yapıya uygun olmayan birtakım müdahaleler yapılmıştır. Yapının ana giriş kapısına ek olarak cam doğrama eklenmiştir. Özgün kapı ve pencere boşlukları korunmuş olsa da, özgün doğramalar yerine alüminyum doğramalar kullanılmıştır. Zeminde mermer kaplama, duvarlarda yeni sıva uygulamaları yapılmıştır. Verilen işlev nedeniyle, medresenin hem plan şeması değiştirilmiş, hem de malzeme ve detaylarındaki özgün kısımlar yok edilmiştir.

Şekil 17: Avlu Fotoğrafı (Sekitmez, 2018)

Şekil 18: Giriş Kapısı Fotoğrafi (Sekitmez, 2018)

Şekil 19: Revak Fotoğrafi (Sekitmez, 2018)

Sonuç

Osmanlı Dönemi'nde eğitimde önemli bir yere sahip olan medrese yapıları, günümüzde bu işlevlerini sürdürmemiştir. Bu yüzden özgün mimari plan özelliklerine ve konumlarına göre farklı işlevlerle kullanılmaya ve yaşatılmaya çalışılmaktadır. Bu işlevlerin ihtiyaç programlarına uygun olarak da yapı kullanıcıları, özgün malzeme ve detayları etkileyecek farklı çözümler ile yapılara müdahale ettiklerini görmekteyiz. Öncelikle özgün işlevini yitiren medrese yapılarının varlığını sürdürebilmesi için yeni işlevler ile devamlılığının sağlanması gerekmektedir. Fakat tüm tarihi yapıların olduğu gibi, medreselerin de varlığının devamlılığının sağlanması için, yapıya verilen işlevlerin yapıya zorunlu müdahaleleri en düşük seviyede tutulmalıdır.

Medreselere yeni işlev verilirken plan şemasını, cephe düzenini, kent içindeki konumunu, özgün malzeme ve detaylarını göz önünde bulundurarak işlevler tartışılmalıdır. Çünkü yapıya verilecek işlev, örneklerde de görüldüğü gibi müdahalelerin boyutunu belirlemektedir. Büyük hacimler, özel araç ve donatılar gerektiren işlevlerin medrese yapısı bünyesine sokulması, mekan gereksinimlerinde büyük müdahalelere sebep olmaktadır.

Sonuç olarak, her yapı kullanıldığı sürece korunabilir, ama özgün detaylarını kaybettiği zamanda neyi koruduğumuz konusu önem kazanmaktadır. Bu yüzden medreselerde özgün işlevi konuşmak söz konusu olamayacağından, örneklerden de anlaşılacağı gibi sağlık merkezi gibi yönetmelik ve zorunlulukların çok daha önem kazandığı işlevler vermek yerine, işlevin yapıdan daha az baskın olduğu sergi, atölye, müze bina, kamusal alanlar gibi işlevler önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mimar Sinan, Medrese, İşlev sorunları

**ŞIRNAK YÖRESİ JEOLJİK BIRIMLERE BAĞLI ARAZI ZEMİNİN
İYİLEŞTİRİLMESİ- SISMİK JEOFİZİKSEL VE JEOTEKNİK
DEĞERLENDİRMESİ VE RESTORASYONU**

Dr. Yıldırım İ. TOSUN

*Şırnak Üniversitesi, Mühendislik Fak., Maden Mühendisliği Bölümü, Şırnak
yildirimismailtosun@gmail.com*

ÖZET

Bu proje çerçevesinde kömür ocağı heyelan riskli şevlerin arazi çalışmaları 2 gün içerisinde tamamlanmıştır. Etüdü yapılan arazilerde yapıyı ve ölçü alınacak profili belirlemek amacıyla gözlemsel jeolojik etüt yapılmış ve belirlenen profile jeofizik etüt yapılmıştır. Arazide 124 metre uzunluğunda 2 açılım yapılmıştır. Bu açılım AGİ marka 8 kanallı 84 elektrotlu rezistivite ve IP ölçümü yapabilen cihaz kullanılarak yapılmıştır.

Etüt edilen alandaki ölçü değerleri EartImager 2D ve EartImager 3D adlı bilgisayar değerlendirme programında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler yatay görüntü haline getirilmiştir. Yeraltında bulunan birimlerin derinliklerini, kalınlıklarını, rezistivite değerlerini, su tutma özelliklerini tespit etmek için profile ait eş rezistivite ve jeofizik yeraltı yapı kesiti çizdirilmiştir.

Çalışma sonucunda, jeolojik altere ve alüvyon tabakaların varlığı ve derinliğinin tespiti amacıyla yapılması düşünülen sondaj kuyusu veya kuyularının yeri veya yerlerinin hangi nokta olması gerektiği aydınlatılmaya çalışılmış ve öneride bulunulmuştur.

Çalışma alanı, eskiden sık meşe ormanlıkları ile örtülü olduğu belirtilmektedir. Ancak bu verimli arazilerin çeşitli atmosferik ve erozyona bağlı olarak aşındığı ve zamanla kesildiği belirlenmiştir. Geri kalanlar heyelan riski olduğu belirlenen bölgelerin kesitleri çıkarılmıştır. Kalkerli, marnlı ve kiltaşlı formasyonlara bağlı kaymaya meyilli olduğu belirlenmiştir. Şevlerin elverişli olmadığı ve güçlendirilmesi gerektiği belirlenmiştir. Tek yararlı sahalara, katman içindeki az kalırlı marn ve kalkerli marnlardan ibarettir. Buralarda güçlendirmeye gerek yoktur. Ankraj yapılacak kesitleri çıkarılarak kesitler üzerinde ankraj türü ve miktarı önerilmiştir.

GİRİŞ

Şırnak ili ve çevresindeki alanların jeolojik haritası yapılarak, yüzey birimlerin mühendislik jeoteknik özellikleri belirlenmiştir (Anbalagan 1992). Yamaçların, büyük ölçekli topografik haritalar üzerine jeoloji haritası işlenmesi bölgedeki ilk heyelan çalışmalarından biri olmuştur. Yamaçların mühendislik özelliklerinin belirlenmesiyle, gelecekte belediye imar planlarının yapılandırılmasında önemi ve alanın jeoteknik kritiğine dikkat çekilmesi amaçlanmıştır.

Heyelan, dağlık bölgelerde eğimli yamaçlardaki büyük toprak kütlelerinin veya kayaların yerçekimi, eğim, su, iklimsel faktörler, tektonizma, ayrışma gibi olayların etkisiyle yamaç aşağı kaymasıdır (Cernica, 1995, Chen vd. 2008). Kitle hareketlerini tetikleyen başlıca faktörler yerçekiminin yanı sıra, kayan malzemenin jeolojisi, yağışlar, erozyon, deprem ve bitki örtüsü yoksunluğu olarak sıralanabilir. Heyelan tehlikesinin belirlenmesinde ve gelecekte oluşabilecek heyelanların tahmin edilebilmesinde limit gerilme ve denge analizleri doğru sonuçlar vermektedir (Das, 1994, Dramis vd. 1994).

Yüksek tehlike içeren alanlarda, artan nüfus yoğunluğu ile, heyelan ve ilişkili olaylar oransal olarak artacaktır. Bu heyelanların süreçlerinden doğan riskleri elimine etmek ve azaltmak çok zordur. Bu gibi doğal olayların karakterini daha iyi anlamaya ve daha tahmin edici araçlar geliştirmeye acil ihtiyaç vardır.

Yoğun yağışlar, sismik, yer altı su seviyesinde yaşanan değişimler, erozyon, iklim, ayrışma gibi süreçler, topografyası keskin alanlarda heyelanları tetikleyici doğal parametreleri oluşturur. Bu etkiler kayma gerilmesini artırır veya yamaç malzemesinin kayma direncini düşürür (Güz, 1982, Ulusoy 1989). Heyelanı tetikleyen diğer önemli parametre kentsel faaliyetlerdir. Nüfusun artması ve yeni yaşam alanları oluşturmak insanları jeolojik tehlike arz eden yamaçlara yerleşmeye zorlamıştır. Yamaçlarda gelişen kentleşmenin getirdiği, konut, ticaret, sosyal alanların yaratılması ve alt yapı faaliyetleri gerçekleştirilmesi gibi kentsel kullanımların hayata geçirilmesi duraylılığı bozabilmekte ve heyelanları tetikleyen insan aktivitelerini oluşturmaktadır.

Bundan dolayı geçmiş heyelanların mekanizmasını ve özelliklerini bilmek, gelecekte, komşu bölgelerde veya jeoteknik olarak benzer alanlarda gelişebilecek heyelanları değerlendirmek için önemli bir temel bilgi oluşturmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, dağlık alanlardaki arazi topolojiye uygun olarak kullanılmamakta ve yanlış arazi kullanımı heyelan gelişme olasılığını arttırmaktadır. Bu sebeple, ilgili alanın fiziksel çevresi, değişimi ve verimliliği açısından sürdürülebilirlik sağlanamamaktadır.

Heyelanların sebep olduğu veya olabileceği ekonomik ve sosyal kayıpların, can kayıplarının en aza indirilebilmesi için yamaçların jeolojik ve jeoteknik analizlerinin yapılması gerekir. Bu yönde, Şırnak ili (Şekil 1) alanı içerisinde, kentin güneyinde ve merkeze 2-4 km mesafede olan semtlerde oluşan heyelanların bulunduğu yamaçların jeoteknik özellikleri incelenerek duraylılık analizleri farklı yöntemlerle GEO5 programıyla gerçekleştirilmiştir. Bu proje kapsamında kentsel kullanıma açılacak olan çalışma alanı ve çevresini kapsayan 7 km²'lik alanda 1/5.000 ölçekli mühendislik jeolojisi haritası arazi ve laboratuvar çalışmaları sonucunda hazırlanmış ayrıca kutupsal koordinat sistemi kullanılarak arazi çalışmalarıyla her dört yamaca ait topoğrafik harita oluşturulmuştur.

Diyarbakır-Şanlıurfa-Mardin arasında kalan Karacadağ bölgesinde, Gaziantep Yavuzeli yöresinde ve İdil-Cizre yöresinde yüzeye kadar çıkan bazaltik magma birkaç evre halinde akarak geniş alanları lav akıntıları altında bırakmıştır. Batman'ın kuzeyinde olduğu gibi, yeryüzüne ulaşmayan magma birkaç yerde sokulumlar yaparak sıcak alanlar meydana getirmiştir. Bu durum MTA Genel Müdürlüğü tarafından yapılan, bölgenin jeolojik haritasında açıkça görülmektedir. İnceleme alanındaki 4 litostratigrafi birimi yaşlıdan gence Mardin Volkanitleri (Üst Miyosen) (Altınlı, 1982, Ulusoy 1989), Eski Alüvyon (Kuvaterner), Yeni Alüvyon (Kuvaterner) ve Yamaç Molozu (Kuvaterner) olarak ayırtlanmıştır. Volkanitleri, Tüf, aglomera ve andezitik bazaltik lavlardan oluşmaktadır. İnceleme alanının büyük bir bölümünü oluşturan spilitik bazalt lavları, çalışma alanında kadar yüzeylenme gösterirler.

Son yıllarda gerek üniversitemizin ilimizde açılması gerekse de kırsaldan illere doğru olan göç hareketi Şırnak'ı da etkilemiştir. Şırnak ilindeki bina üretimi büyük bir hızla artmaya devam etmiştir. Aşırı göç nedeniyle konut talebi de artmıştır. Bu talep artışı yapı üretimi konusunda ehil olmayan kişilerin yapım sektörüne girmesine, denetim mekanizmasının yoğun yapı üretimini denetleyememesine, imar planına dâhil olmayan alanların hızla imara açılmasına neden olmuştur. Ülkemizdeki binaların büyük çoğunluğu yeterli zemin araştırması yapılmadan inşa edilmektedir. Şırnak merkezinde genelde bitişik nizamlı konut binaları bulunmaktadır. Şırnak'ta tür yeni yapılaşmaların, komşu parsel zemin kayması ve bazen de mevcut bina varsa yıkılması (veya yapı temelinin dönmesi ile yapısal hasar verilmesi) veya

temel ve temel zemini problemleri nedeni ile yıkıldığı zannedilmektedir. Son olarak Uğur Spor Tesisi Halı Saha faciası -2013, Şırnak Tarım İl binası -2012 (Yenimahalle Cizre caddesi 458 ada-16 parseldeki) heyelanı ve komşu parsel temel kazı çalışması esnasında meydana gelen birçok yapı temelinin dönmeye uğraması olarak (Lambe ve Whitman, 1969, Park 2005) sıralayabiliriz. Bu nedenler çerçevesinde, ilimizde yapılacak olan yeni binalar ve imara açılacak yeni bölgelerin, bölgesel ve parsel bazında zemin durumunun araştırılması artık elzem hale gelmiştir (Şekil 3).

Şekil 1. Şırnak ili Tarım Lojman Binası Kazı sonrası Heyelan

Şırnak ili için diğer bir konu; olası bir depremlerde meydana gelebilen hasarlarının nedenleri mimari ve mühendislik hataları yanında denetim mekanizmasının eksikliği ve imalat sürecindeki yapım kusurlarından kaynaklanacaktır. Şırnak ili 2. Derece deprem bölgesinde bulunmaktadır ve yukarıda saydığımız bu yetersizlikler ilimizde de görülmektedir. Şekil 3 de görüleceği üzere 1 Beytüşşebap ilçesinin deprem riskine karşılık Uludere Ortabağ ilçelerinde risk 1 derecede olmaktadır. Cizre ve Merkez 2 derece riskli alanlardır.

Şekil 2. Şırnak İli Deprem Risk Haritası

Örnek olarak;

- Ağır çıkmalı bina yapıları,
- Depreme dayanıksız (perdesiz) asmolen türü yapılar,
- Gerçek manada bodrumu olmayan yüksek katlı bina türü yapılar,
- Zemin koşullarına dikkat edilmeden tasarlanmış konutlar dikkatten kaçmamıştır.

Bölgesel ve/veya parsel bazında meydana gelebilecek zemin hareketleri çok farklı düzensiz yerleşim alanlarında gözlenmiştir.

ZEMİNİN JEOTEKNİK ÖZELLİKLERİ

Arazi Çalışmaları

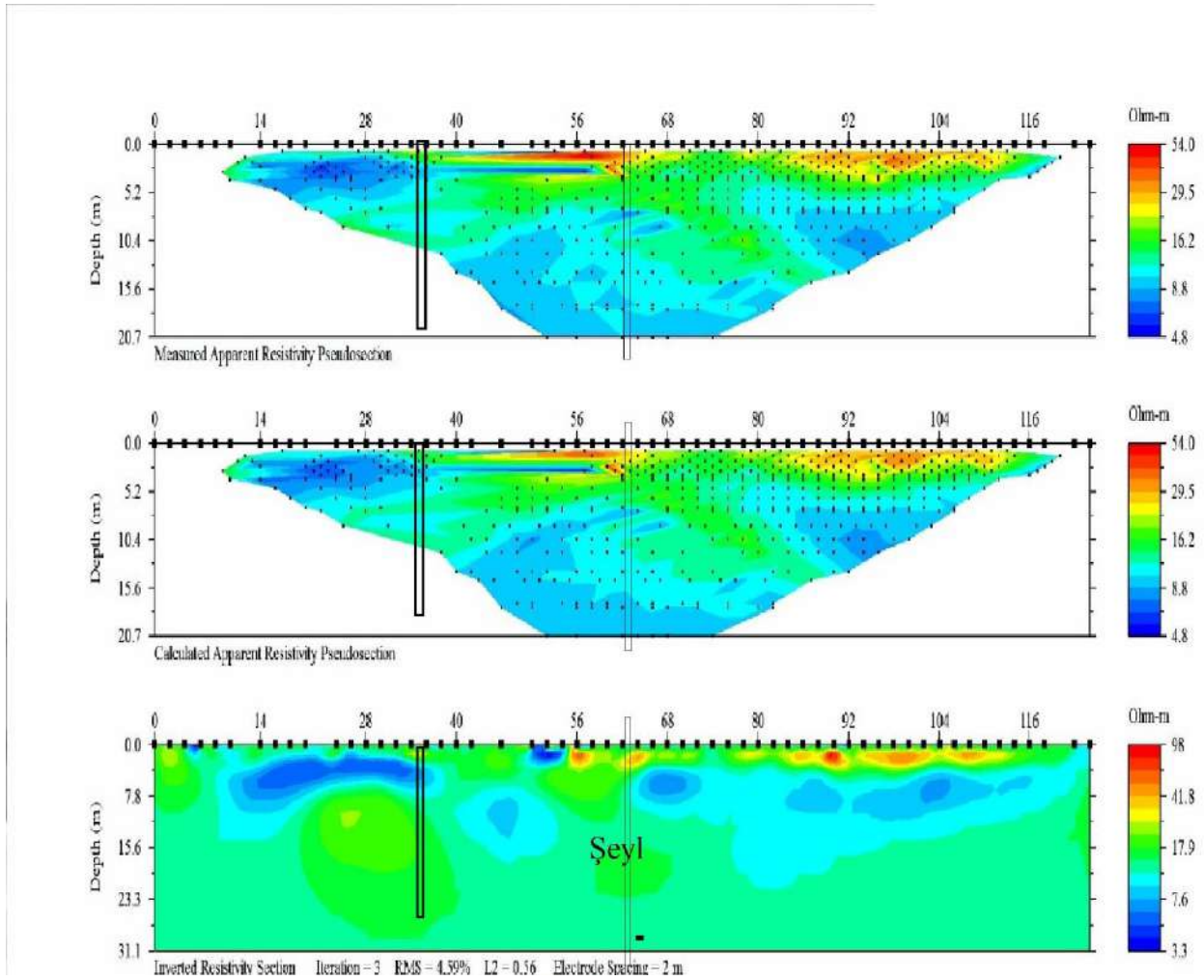
Şırnak il merkezinin güneye eğimli bir topoğrafya üzerinde bulunduğu gözlenmiştir. Arazide genel olarak kıltaşı ve silt taşından oluşmuş formasyonlar gözlenmiştir. Şırnak ili merkezinin Germav Formasyonunda olduğu bilinmektedir. Germav Formasyonu, aşınmaya karşı dayanımsızlığı nedeniyle hızlı bir şekilde aşınarak, yüksek eğime sahip bir topoğrafya oluşturduğundan yer yer heyelan oluşmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle özetle Şırnak il merkezi genellikle eski heyelanlar sebebiyle kumlu, karbonatlı, killi, siltli birimlerin karışmasından oluşan örselenmiş Germav Formasyonu üzerinde yer almaktadır. Yamaç molozları, derenin güneyinden (Şekil 2) çalışma alanı sınırına kadar uzanır. Arazi gözlemleri ile yamaç molozlarının miyosen kireçtaşlarından oluştuğu belirlenmiştir. Kalınlıkları son derece değişkendir. Arazide yamaç eğiminin azaldığı yerlerde nispeten daha az mostra verirler.

İnceleme alanında Mahallesi'nden başlayıp Cumhuriyet Mahallesi (Şekil 3) güneyine kadar gözlenen yeni alüvyon birikintilerinin yüzeylemeleri gri marn şeyldir. Bu kısım genel olarak siltli toprak ile kaplı olup bazı kesimleri ise kumlu ve killi zonlardan ibarettir. İl Özel İdaresi tarafından 35 m' ye kadar yapılan sondajlarda yeni alüvyonun devam ettiği belirlenmiştir (Anonim d, 2012). Yamaç Molozları, inceleme alanında Deresinin güneyine doğru, yerleşmiştir.

Tane boyları ince kil ile iri kum arasında değişir. Boylanma ve derecelenme görülmeyen molozların kalınlıkları 10-35 cm arasında değişir. Yamaç molozlarında görülen aktif ve potansiyel heyelan sahaları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Jeofiziksel Özellikler

Etüdü yapılan arazilerde yapıyı ve ölçü alınacak profili belirlemek amacıyla gözlemsel jeolojik etüt yapılmış ve belirlenen profilde jeofizik etüt yapılmıştır. Arazide 124 metre uzunluğunda 2 açılım yapılmıştır. Bu açılım AGİ marka 8 kanallı 84 elektrotlu rezistivite ve IP ölçümü yapabilen cihaz kullanılarak yapılmıştır. Aşağıdaki şekillerde kesitlerdeki mavi bölgeler yeraltı suyunun etkili olduğu bölgeyi temsil ederek kayma zonları oluşturmaktadır.(Şekil 3)

Şekil 3. Şırnak İli Jeosismik kesitli Heyelan Risk Haritası

Heyelanların Yamaç Haritalarının Alımı Şev Analizleri

Jeolojik ve heyelanla ilgili verilerin değerlendirilebilmesi için yamaçların 1/1000 ölçekli topoğrafik haritaları arazi çalışmalarıyla hazırlanmıştır. Harita yapımında kutupsal koordinat sistemi esas alınmış ve Topcon GTS 702 elektronik aleti kullanılmıştır. Yükseklikler 1200 m kotlu tepedeki nirengi noktasına göre verilmiştir. İnceleme alanındaki söz konusu 4 yamaç için hazırlanan topoğrafik haritalar Şekil 1 de verilmiştir. Bu 4 yamaçta, duraylılık açısından aktif ve potansiyel alanlar, arazide heyelan üzerinde yapılan yüzey çalışmaları sonucunda ayırtılmıştır.

Yapılan çalışmalara göre heyelanın geliştiği bölgeler ve çevresindeki göreceli hareketlerin gözlemlendiği alanlar aktif heyelan sahası olarak belirlenmiştir.

Göreceli hareketler yüzeydeki gerilme çatlaklarından yararlanılarak belirlenmiştir.

Potansiyel heyelan alanları ise söz konusu aktif sahaların çevresindeki gerilme çatlaklarının bulunduğu ancak göreceli hareketlerin şu an gözlenemediği alanlara karşılık gelmektedir. İnceleme alanında 4 ayrı yamaçtan alınan topoğrafik kesitler üzerine jeolojik yüzeylemeler işaretlenerek jeolojik kesitler hazırlanmıştır.

Yamaçlara ait güvenlik katsayıları limit denge prensibine göre çizilen değişik kayma yüzeyleri için Bishop, Janbu ve Fellenius yöntemleri ile dairesel kayma diyagramları GEO5

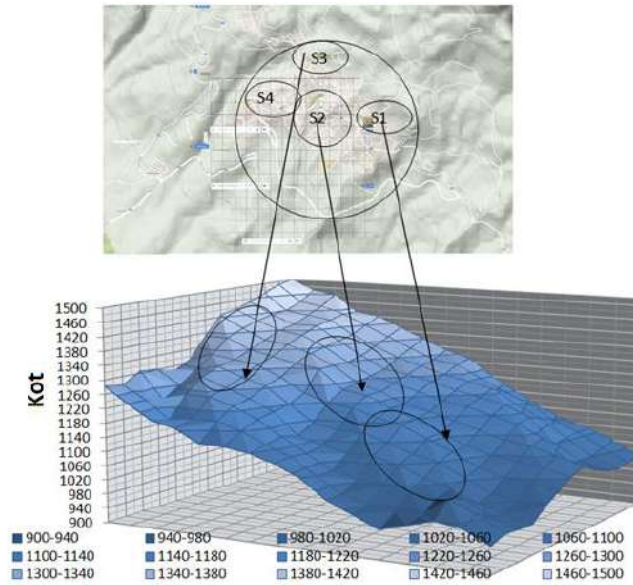
programı kullanılmıştır (Görög ve Törög 2006, Görög ve Törög 2007). Güvenlik katsayıları sınırlamalarında ASTM standardında 1,3 olarak esas alınmıştır. Yapılan laboratuvar deneylerinde c' ve ϕ' efektif ve maksimum direnç parametrelerine göre bulunmuştur. Arazide görülen gerilme çatlaklarında zaman içerisinde hareketlerin meydana geldiği bilinmektedir. Bu durumda kayma yüzeylerindeki içsel parametrelerin laboratuvarlarda bulunanlardan daha küçük çıkacağı başka deyişle kalıcı değerlere daha yakın olacağı açıktır [20]. Bu açıdan sınır güvenlik katsayısı olarak 1.35 değeri alınmıştır.

Şırnak İli Kömür Ocağı ve S1 Nolu Heyelan riskli Yamacın Etüdü

Şırnak Çakırsöğüt mevki tepe eteğinde bulunan ve birleştirilmiş zemin sınıflamasına (USCS) göre, SP, SW grubu zeminlerden oluşan S1 nolu alanda hareketler dik meyille topuk erozyonu olarak sürmüştür. Bölgede meydana gelen tektonik olaylar da, hareketleri tetikleyerek günümüze kadar sürmesine yol açmıştır. Günümüzde yağışlar sonrasında yamaçta küçük boyutlu hareketlerin olduğu yapılan arazi çalışmalarında gözlenmiştir. S1 no'lu heyelanın geliştiği yamaç, yamaç molozu ile kaplıdır (Şekil 4) . S1 nolu heyelanın tepe ve topuk noktası arasındaki maksimum kot farkı 72 m, Yamacın maksimum yüksekliği 80 m, Yamaç yüzeyi eğim açısı ise 58° dir.

İl özel İdare tarafından gerçekleştirilen sondajlardan elde edilen bilgiye göre yamaç molozu kalınlığı 11-20 m değişmektedir. Yapılan incelemelerde S1 nolu heyelanın bulunduğu yamaçta yer altı su seviyesi 15 m tabanda gözlenmiştir. S1 nolu heyelanın geliştiği yamaçta yapılan stabilite hesaplamalarında $c'=0,9 \text{ kg/cm}^2$, $\phi'=12^\circ$, $\gamma_{\text{doğal}} = 1.97 \text{ g/cm}^3$ ve $\gamma_{\text{kuru}} = 2.27 \text{ g/cm}^3$ değerleri kullanılmıştır. γ_{kuru} ve $\gamma_{\text{doğal}}$ a göre ayrı ayrı hesaplanan olası kayma yüzeylerine ait güvenlik katsayısı değerleri Tablo 3' de görülmektedir. Hoek-Bray' a göre güvenlik katsayısı değeri ise 1.25 olarak belirlenmiştir. Tablo 3 incelendiğinde sınır güvenlik katsayısı 1.25 olarak alındığı için 1 ve 2 nolu kayma yüzeylerinin duraysız oldukları kolayca görülebilmektedir. 3 ve 4 nolu kayma yüzeyleri ise γ_{kuru} ya göre yapıldığında sınır değere çok yakın olduğu, $\gamma_{\text{doğal}}$ a göre incelendiğinde ise duraysız olduğu görülmektedir.

Arazi çalışmaları boyunca bu yamaçta yapılan gözlemlerde dere de meydana gelen malzemeyi alıp götürdüğü ve yağış sonrası da ufak kopmaların, akmaların meydana geldiği gözlenmiştir. Yamaca ait jeolojik harita ve heyelan kesiti ile hesaplamaların yapıldığı yüzeyler Şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 4. Şırnak İli Heyelan Risk Haritası

SONUÇLAR

Çalışma alanı, eskiden sık meşe ormanlıkları ile örtülü olduğu belirtilmektedir. Ancak bu verimli arazilerin çeşitli atmosferik ve erozyona bağlı olarak aşındığı ve zamanla kesildiği belirlenmiştir. Geri kalanlar heyelan riski olduğu belirlenen bölgelerin kesitleri çıkarılmıştır. Kalkerli, marnlı ve kiltaşlı formasyonlara bağlı kaymaya meyilli olduğu belirlenmiştir. Şevlerin elverişli olmadığı ve güçlendirilmesi gerektiği belirlenmiştir. Tek yararlı sahalar, katman içindeki az kalırlı marn ve kalkerli marnlardan ibarettir. Buralarda güçlendirmeye gerek yoktur. Ankraj yapılacak kesitleri çıkarılarak kesitler üzerinde ankraj türü ve miktarı önerilmiştir.

Ağaçlandırmanın önemi ve yağış sularının kök kitle içine süzülmesini kolaylaştırmakta ve yüzeysel akışı yavaşlatmakta ve azaltmaktadır. Bu ise kütlelerin erozyona uğramasına engel olmaktadır. Kökleri derine ulaşan çalılar kökleri mekanik olarak toprak kitlelerin dengesini artırır.

Ayrıca yer altı sularını absorbe ederek kütlelerin kurumasına sebep olurlar bir başka deyişle kayaçların su içeriğini azaltırlar. Çalışma alanının bitki örtüsünden yoksun olması stabilite açısından olumlu olan bu etkilerden faydalanmayı engellemekte ve dolayısıyla yamaçları dengede tutan tutucu kuvvetlerde azaltma olmaktadır. Bu sebeple bitki örtüsü bakımından zenginleştirilmesi yörede heyelan önleyici önemli bir parametredir. Ancak derinliği 30 m ye varan kayma yüzeyleri için bitki örtüsünün duraylılığa etkisi minimal olacaktır. Ayrışma kayaçların büyük ölçüde değişikliğe uğramasına, taneler arasındaki bağın zayıflamasına ve tamamen yok olmasına neden olmaktadır. Çalışma alanında ayrışma sonucu zayıflayan kayaçlar kolayca erozyona uğramakta yamaç ve şevlerin eğim açıları ile yüksekliklerini değiştirmektedir. Çalışma alanındaki kayaçlarda görülen ayrışma da stabilite problemlerine olumsuz katkı sunmaktadır.

Çalışma alanında gerçekleştirilen jeoteknik analiz neticesinde, gelecekte çok büyük boyutlu heyelanların beklenmeyeceği sonucuna varılmıştır. Ancak bu sonuç, kentsel kullanım alanları ve kentsel gelişme alanları için heyelan tehlike olasılığını bertaraf etmemektedir. Bu nedenle

özellikle nazım imar planı ve uygulama imar planı gibi büyük ölçekli plan kararlarında yöredeki jeolojik tehlike değerlendirilmeli ve sahaya uygun heyelan önleme yöntemleri belirlenmelidir. Ayrıca çalışma alanının projesi kapsamında kentsel kullanıma açılacak olması sebebiyle de bölgede duraysızlığı önleyici yöntemler araştırılması ve geliştirilmesi ayrı bir önem arz etmektedir.

Cizre kentsel alan sınırları içerisinde yer alan yerleşim birimindeki 4 ayrı yamacın stabiliteleri ve yamaçlardan alınan zemin örneklerinin jeolojik ve jeoteknik özellikleri arazi çalışmaları ve laboratuvar deneyleriyle araştırılmıştır.

Cizre İnceleme alanını oluşturan jeolojik birimler yaşlıdan gence doğru, Volkanitleri (Üst Miyosen), Eski Alüvyon (Kuvaterner), Yeni alüvyon (Kuvaterner) ve Yamaç Molozları (Kuvaterner) olarak sıralanırlar.

Zemin örnekleri üzerinde gerçekleştirilen laboratuvar deneyleri sonucunda yamaç malzemesinin geçirimli olduğu, kohezyon değerinin 0.1 - 0.38, içsel sürtünme açısının 17.5 – 22.4 arasında değiştiği, birleştirilmiş zemin sınıflamasına göre yamaç malzemesinin genelde SP, SW ve SC grubu zeminlerden oluştuğu belirlenmiştir. Bu bilgiler ışığında gerçekleştirilen duraylılık analizlerinden, S1, S2 ve C2, C3 nolu yamaçların duraysız olduğu, S1 ve C1 nolu yamacın ise duraylı olduğu sonucuna varılmıştır.

Yapılan arazi incelemeleri sonucunda özellikle mayıs ve haziran aylarında karların erimesiyle tepe de görülen debi artışının yamaçların topuğunda şiddetli erozyon oluşturduğu ve bu etkiyle yamaç duraylılığına olumsuz etki yaptığı belirlenmiştir. C2, C3 nolu yamaçlarda etkili olan bu durumun önüne geçilebilmesi için topuğa akarsuyun taşıyamayacağı boyutlarda kaya malzemesinin yığılması veya dere nin ıslah edilmesi gerekmektedir. Şırnak Kenti ve çevresi, Türkiye Deprem Bölgeleri Haritasına göre birinci derecede tehlikeli bölge içerisinde yer almaktadır. Bu bölge Güney Doğu Anadolu Fayı etki alanında kaldığı için yörede sık depremler meydana gelmekte ve bu depremlere bağlı olarak da bazı tektonik hareketler oluşmaktadır. Bu hareketler neticesinde de yamaçların duraylılığı tehlikeye girmektedir. Bu sebeple kentsel kullanıma açılacak yamaçların duraylılıklarının araştırılması gereği vardır.

Bitkiler, yağış sularının kitle içine süzülmesini kolaylaştırmakta ve yüzeysel akışı yavaşlatmakta ve azaltmaktadır. Bu ise kütlelerin erozyona uğramasına engel olmaktadır. Kökleri derine ulaşan bitkilerin kökleri mekanik olarak kitlelerin dengesini artırır.

Ayrıca Cizre de yer altı sularını absorbe ederek kütlelerin kurummasına sebep olurlar bir başka deyişle kayaçların su içeriğini azaltırlar. Çalışma alanının bitki örtüsünden yoksun olması stabilite açısından olumlu olan bu etkilerden faydalanmayı engellemekte ve dolayısıyla yamaçları dengede tutan tutucu kuvvetlerde azaltma olmaktadır. Bu sebeple bitki örtüsü bakımından zenginleştirilmesi yörede heyelan önleyici önemli bir parametredir. Ancak derinliği 30 m ye varan kayma yüzeyleri için bitki örtüsünün duraylılığa etkisi minimal olacaktır. Ayrışma kayaçların büyük ölçüde değişikliğe uğramasına, taneler arasındaki bağın zayıflamasına ve tamamen yok olmasına neden olmaktadır. Çalışma alanında ayrışma sonucu zayıflayan kayaçlar kolayca erozyona uğramakta yamaç ve şevlerin yüksek eğim açıları ile yüksekliklerini değiştirmektedir. Çalışma alanındaki kayaçlarda görülen ayrışma da duraylılık problemlerine olumsuz katkı sunmaktadır.

SEMBOLLER

c' kg/cm² : Efektif Kohezyon

c kg/cm² : Kohezyon

Φ_o : Efektif içsel sürtünme açısı

Φ_o : İçsel sürtünme açısı

τ kg/cm² : Kesme gerilmesi

σ kg/cm² : Normal gerilme

I_p : Plastisite indeksi

L_l : Likit limit

P_l : Plastik limit

W_{opt} : Optimum su muhtevası

$\gamma_{doğal}$ g/cm³: Doğal birim hacim ağırlık

γ_{doygun} g/cm³: Doygun birim hacim ağırlık

γ_{kuru} g/cm³: Kuru birim hacim ağırlık

γ_{kmax} g/cm³: Maksimum kuru birim hacim ağırlık

γ_s g/cm³: Tane birim hacim ağırlık

k : Permeabilite katsayısı

$S_1, S_2, S_3, S_4, C_1, C_2$: 1, 2, 3, 4 nolu Şırnak ve Cizre heyelan yamaçları

S_{11}, C_{11} : 1 nolu Şırnak/Cizre heyelan yamacının 1 nolu bölgesinden alınan örnek

SP: Birleştirilmiş zemin sınıflamasında; kötü derecelenmiş kum, çakıllı kum, ince malzeme çok az veya hiç yok

SW: Birleştirilmiş zemin sınıflamasında; iyi derecelenmiş kum, çakıllı kum, ince malzeme çok az veya hiç yok SC : Birleştirilmiş zemin sınıflamasında ;killi kum, kum-kil karışımı

GW: Birleştirilmiş zemin sınıflamasında; iyi derecelenmiş çakıl, çakıl-kum karışımı, ince malzeme çok az veya hiç yok

KAYNAKLAR

- Altınlı, E. İ., 1978 “Uluslararası Stratigrafi Kılavuzu” TPAO Yerbilimleri Yayınları, Nuray Matbaası, Ankara.
- Anbalagan, R., 1992, Landslide hazard evaluation and zonation mapping in mountainous terrain, *Engineering Geology*, 32:269–277.
- Anderson, M.G., Richards, K.S., 1982, *Slope Stability*, John Wiley and Sons Ltd., New York.
- Anonim a, 2013, GEO5 - Engineering Manuals - Part 1, Part 2. <http://www.finesoftware.eu/geotechnical-software/>
- Anonim b, 2009, GEO5 - FEM - Theoretical Guide <http://www.finesoftware.eu/geotechnical-software/>
- Anonim c, 2011, “Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası”, Afet ve Acil durum Yönetimi Başkanlığı Deprem Dairesi Başkanlığı, Ankara
- Anonim d, 2012, Şırnak İl Özel İdare Raporları.
- ASTM, 1990, “Standard Test Method for Direct Shear Test of Soils Under Consolidated Drained Condition”, D3080-90,
- ASTM, 1985, “Standart Specifications For Fly Ash And Raw Or Calcined Natural Puzzolan For Use As Mineral Admixture in Portland Cement Concrete”, ASTM Philadelphia, ASTM C 618-85.
- ASTM, 1999, “Standard Test Method for Time of Setting of Concrete Mixtures by Penetration Resistance”, Pennsylvania, ASTM C 403.
- Cernica, J.N., 1995, *Geotechnical Engineering: Soil Mechanics*, John Wiley and Sons Inc., Canada.
- Chen, B., Liu, J., 2008, “Experimental Application Of Mineral Admixtures in Lightweight Concrete With High Strength And Workability” *Construction and Building Materials* 22 , pp 655–659.
- Das, B.M., 1994, *Principles of Geotechnical Engineering*, PWS Publishing Company, USA
- Dramis, F., Sorriso-Valvo, M., 1994 “Deep-Seated Gravitational Slope Deformations, Related Landslides and Tectonics”, *Engineering Geology* 38, 231- 243,.

- Görög P & Török Á, 2006, Stability Problems of Abandoned Clay Pits in Budapest, IAEG2006 P295, The Geological Society of London
- Görög P & Török Á, 2007 Slope stability assessment of weathered clay by using field data and computer modeling: a case study from Budapest ,Natural Hazards and Earth System Sciences, 7, 417-422, www.nat-hazards-earth-syst-sci.net
- Güz, H , 1987, “Geoteknikte Gelişmeler”, DSİ Yamaç ve Şevlerin Stabilitesi ve Dayanma Yapıları Semineri, Samsun
- Hök, E., 1970, Estimating the Stability of Excavated Slopes in Opencast Mines, Institution of Mining and Metallurgy, A105, A132
- Hök, E. ve Bray, J.W., 1977, *Rock Slope Engineering*, Stephen Austin and Sons Ltd, Hertford, 402 s.
- Hök, E., 2013. Practical Rock Engineering, Hoek notes by Evert Hoek. <http://www.rocscience.com>
- Hutchinson, JN., 1995”Landslide Hazard Assessment. Keynote paper. In: Bell DH (ed) *Landslides*, Proceeding of 6th International Symposium on Landslides”, Christchurch, New Zealand, vol 1. Balkema, Rotterdam, pp 1805-1841,
- Lambe, W.T. ve Whitman, R.V., 1969, *Soil Mechanics*, John Wiley and Sons, New York
- Paşamehmetoğlu, A.G., Özgenoğlu, A., Karpuz, C, 1991, Kaya Şev Stabilitesi, 2. Baskı , T.M.M.O.B Maden Müh. Odası Yayınları, Ankara, Mayıs,.
- Park, C. K., Noh, M. H., Park, T. H, 2005, Rheological Properties Of Cementitious Materials Containing Mineral Admixtures, *Cement And Concrete Research*. 2005. 842-849
- Pruška, J., 2009, Comparison of geotechnic softwares - Geo FEM, Plaxis, Z-Soil , XIII ECSMGE, Vaníček et al. (eds). ČGtS, Prague, ISBN 80-86769-01-1, (Vol. 2)
- Sata, V., Jaturapitakkul, C., Kiattikomol, V., 2007, Influence Of Pozzolan From Various By-Product Materials On Mechanical Properties Of High-Strength Concrete, *Construction And Building Materials*. pp. 1589-1598.
- TSE, 1987, TS 1900, “İnşaat Mühendisliğinde Zemin Laboratuar Deneyleri”, Ankara.
- TSE, 1975, TS 1901 “İnşaat Mühendisliğinde Sondaj Yolları İle Örselelenmiş ve Örselelenmemiş Numune Alma Yöntemleri”, Ankara.
- TSE, 1991, “Yamaç ve Şevlerin Dengesi ve Hesap Metodları-Zeminde”, TS 8853, Ankara.
- TSE c, 2002, TS EN 12390-3 2003. Beton-Sertleşmiş Beton Deneyleri- Bölüm 3: Deney Numunelerinde Basınç Dayanımının Tayini. TSE, Ankara.
- TSE, 1985, TS 802 Beton Karışımı Hesap Esasları. TSE, Ankara
- Ulusay, B 1982, Şev Açılarının İlk Yaklaşım Olarak Hesaplanmasında İki Yeni Pratik Yöntemin Konya-Çumra Manyezit Sahasına Uygulanışı, *Jeoloji Müh.Der.*, Ocak 30-41
- Ulusay, R., 1989, “Uygulamalı Jeoteknik Bilgiler”, JMO yayınları, Ankara.
- Ulusay, R., 1982 “Şev Stabilite Analizlerinde Kullanılan Pratik Yöntemler ve Geoteknik Çalışmalar”, MTA Yayınları, Eğitim Serisi, 25,
- Wiley, L., 1987 “*Slope Stability Geotechnical Engineering and Geomorphology*”, England,